



# **OLIY TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJUY TAJRIBALAR: TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI TO'PLAMI**

TOSHKENT, 28-29-MART, 2025

**COLLECTION OF MATERIALS  
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE  
FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER  
EDUCATION: TRANSFORMATION AND INNOVATIONS**

TASHKENT, 28-29 MARCH, 2025

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ  
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ  
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО  
ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ**

ТАШКЕНТ, 28-29 МАРТ, 2025

1-qism

**“OLIY TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR:  
TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR” XALQARO  
ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

**MATERIALLARI TO'PLAMI**

Toshkent, 28-29-mart, 2025

**COLLECTION OF MATERIALS**

**OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

**“FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER EDUCATION:  
TRANSFORMATION AND INNOVATIONS”**

Tashkent, 28-29 march, 2025

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ**

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ “ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В  
ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ”**

Ташкент, 28-29 марта, 2025

**УО'К 378.0**

**КБК 74 .00**

**0 - 45**

Mas'ul muharrir/ Responsible Editor/Ответственный редактор

**Barakayev Nusratulla Rajabovich**

Texnika fanlari doktori, professor/Doctor of technical sciences, professor/Доктор технических наук, профессор

Ilmiy muharrir/Scientific Editor/Научный редактор

**Askarov Abror Davlatmirzayevich**

Pedagogika fanlari doktori, dotsent/Doctor of Pedagogical Sciences, a.Professor/Доктор педагогических наук,  
доцент

Tahririyat kengashi/Editorial Board/Редакционная коллегия:

Q.A.Abdurahimov

J.R.Mallabayev

E.B.Qurbanov

F.A.Inogamova

S.A.Rahmonbekova

Oliy ta'limga tashkil etishda xorijiy tajribalar: transformatsiya va innovatsiyalar [Elektron resurs]: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Elektron matnli ma'lumotlar – Toshkent: Samo nashr, 2025. – 1-qism. – 678 s. – Tizim talablari: Adobe Acrobat Reader. – URL: <https://conference.renessans-edu.uz>.

Foreign experiences in the organization of higher education: transformation and innovations [Electronic resource]: collection of materials of the international scientific and practical conference. - Electronic text data - Tashkent: Samo nashr, 2025. - Part 1. – 678 P. - System requirements: Adobe Acrobat Reader. - URL: <https://conference.renessans-edu.uz>.

Зарубежный опыт в организации высшего образования: трансформация и инновации [Электронный ресурс]: сборник материалов международной научно-практической конференции. - Электронная текстовая данные. - Ташкент: Samo nashr, 2025. - Часть 1. – 678 С. - Системные требования: Adobe Acrobat Reader. - URL: <https://conference.renessans-edu.uz>.

To'plamga 2025 yil 28-29 mart kunlari Renessans ta'limg universiteti tomonidan o'tkazilgan Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ilmiy maqolalari kiritilgan. Ushbu qismda "Oliy ta'limg transformatsiyasi trendlari", "Oliy ta'limg tizimini moliyalashtirish va boshqaruv" yo'nalishlarida taqdim etilgan maqolalar joylangan. Mualliflar maqolalardagi ma'lumotlarning to'g'riliqi uchun javobgardir. Tahririyatning fikri mualliflarning fikriga to'g'ri kelmasligi mumkin.

The collection includes scientific articles by participants of the International Scientific and Practical Conference, which was held at Renaissance Educational University on March 28-29, 2025. This part contains articles presented in the areas of "Trends in Higher Education Transformation", "Financing and Management of the Higher Education System". The authors of the publications are responsible for the accuracy of the information contained in the articles. The opinion of the editorial board may not coincide with the opinion of the authors.

Сборник включает научные статьи участников Международной научно-практической конференции, который проходил в Образовательным университетом Ренессанс 28-29 марта 2025 года. В этой части собраны статьи, представленные по направлениям "Тренды трансформации высшего образования", "Финансирование и управление системой высшего образования". За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы публикаций. Мнение редакционной коллегии может не совпадать с мнением авторов.

Renessans ta'limg universiteti Kengashining  
2025-yil 4-apreldagi 8-sonli yig'ilishi  
Qarori bilan tasdiqlangan.

Birinchi yo‘nalish

**OLIY TA’LIM TRANSFORMATSIYASI TRENDLARI;  
OLIY TA’LIM TIZIMINI MOLIYALASHTIRISH VA BOSHQARUV**

The first direction

**TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF HIGHER  
EDUCATION;  
FINANCING AND MANAGEMENT OF THE HIGHER EDUCATION**

Первая направления

**ТРЕНДЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ВЫСШЕГО  
ОБРАЗОВАНИЯ;  
ФИНАНСИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ  
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

## Mundarija/ Table of contents/Оглавление

KIRISH SO'ZI	
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich .....	12
INTRODUCTION – UNESCO INITIATIVES IN HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT	
Sara Noshadi.....	14
LAUNCH OF THE 2024/25 GLOBAL EDUCATION MONITORING REPORT (GEMR)	
Bakhtiyor Namazov.....	16
OLIY TA'LIMDA XORIJY TAJRIBALAR: TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR	
Turabdjano... Sadritdin Maxamattinovich, Barakayev Nusratilla Rajabovich .....	18
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАНСКОГО ФЕДЕРАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА В СИСТЕМЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ	
Шайхелисламов Раис Фалихович.....	20
FOREIGN EXPERIENCE IN TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF PERSONNEL IN THE IMPLEMENTATION OF «TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITIES AND THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE COMPETITIVENESS OF PERSONALITIES», USING DIAGNOSTIC, CORRECTIVE, DIGITAL AND STEM METHODS, THE SPSS PROGRAM AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE	
Chudakova Vira.....	27
OLIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI INNOVATSION FAOLIYAT VA UNING ASOSLARI	
Barakayev Nusratilla Rajabovich, L.Raupova, Axmedova F.B.....	30
МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ. Баубекова Гульзамира Джураевна, Жантикеев Серик	
Крыкбаевич, Власова Нина Васильевна.....	34
EXPLORATION AND PRACTICE OF PRECISION APPRENTICESHIP TALENT TRAINING MODEL FOR AUTOMOTIVE MAJORS IN CHINESE HIGHER VOCATIONAL COLLEGES	
Tu Jie .....	40
OLIY TA'LIMDA INNOVATSION USUL VA VOSITALAR	
Inyatov Almaz Reymbayevich, Amangeldiyev Myrzabek Kurbanjankeldiyevich.....	44
SIFAT MENEJMENTINI OLIY TA'LIM TIZIMIDA QO'LLANILISHI	
Maraximov A.R., Askarov A.D. .....	49
OLIY TA'LIM MUASSASASI SIFAT MENEJMENTI AYRIM MASALALARI	
Askarov Abror Davlatmirzayevich.....	52
TIZIMLI FIKRLASH ASOSIDA AXBOROT XAFSIZLIGI	
Artikov Askar, Barakayev Nusratilla Rajabovich, Fayzullayev Jamshid, Axmedova Fotima Baxtiyarovna.....	55
THE FORMER MUFTI OF BALIKESIR, МЕХМЕТ ЭМРЕ ХОЧА ЕФЕНДИ AND HIS SCHOLARLY ASPECTS	
Kirci Recep.....	59
INOVATSIYALARING GLOBALLASHUV SHAROITIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI AHAMIYATI	
Shakarov Qulmat Ashirovich.....	63
КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ КОММУНИКАТИВНОМУ ЧТЕНИЮ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ШКОЛ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ	
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	
Бегнаева Сабохат Владимировна.....	66
MAKTABGACHA TA'LIMDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISH MEXANIZMLARI	
Beknayeva Sh.V. .....	71
INTEGRATING THE METAVERSE INTO HIGHER EDUCATION FOR UNIVERSITY STUDENTS, INCLUDING THOSE WITH SPECIAL NEEDS	
Avcu, Yunus Emre.....	74
ЭТНИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗНООБРАЗИЕ В СТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	
Окай Алтынгуль.....	79
ТОЧКА ОПОРЫ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СТУДЕНТАМИ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ	
Ленара Ринатова Садртдикова, Оксана Викторовна Вашетина.....	85

OLIY TA'LIM VA MYEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH – TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINING KAFOLATI	
Tajiyev Mamarajab.....	91
BOSHLANG'ICH SINFDA ONA TILI O'QITISHNING FAOLLIK VA MUSTAQIL FIKRLASH TAMOYILINI OSHIRISH USULLAR	
Abdixamedova Zahro O'tkirovna.....	96
TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI INTEGRATSIYA	
Abduraimov Sherali Saydkarimovich, Xolmatov Javohir Yusupovich .....	99
MECHANISMS FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCIES BASED ON THE SCAFFOLDING METHOD	
Abdurakhimova Nigora Bahtiyorovna .....	104
RAQAMLI IQTISODIYOT RISKLARI	
Abduraxmonov Ilyos.....	108
OLIY TA'LIMDA FALSAFA FANINI O'QITISHGA KREATIV YONDASHISHNING PEDAGOGIK-INNOVATSION IMKONIYATLARI	
Absattorov Baxtiyor Mamarasulovich .....	111
KLASTER TAHLLILI ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI BOSHQARISH	
Achilova Dilnoza Axmatovna.....	116
OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHDA TA'LIM MUHITINI YARATISH	
Akmalova Aziza Najmuddinovna.....	121
MILLIY INNOVASION TIZIMNI SHAKLLANTIRISH – IQTISODIY TARAQQIYOT OMILI	
Aliyev Akmal.....	125
O'QUV MATERIALINI TARKIBLASHTIRISH VA TIZIMLASHTIRISH TALABANING MUSTAQIL ISHI USULI SIFATIDA	
Aliyev Islambek Tursinbayevich.....	130
ZAMONAVIY TA'LIM TENDENSIYALARINING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI	
Allamova Shohista .....	135
TA'LIMGA KIRITILGAN INVESTITSIYA KELAJAKKA KIRITILGAN SARMOYA SIFATIDA	
Arslonkul Rizokulov.....	139
MASOFAVIY TA'LIM SHAKLINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI ISTIQBOLLARI	
Ashirov Murat Polatbayevich.....	144
FALSAFA FANINI OLIY TA'LIM TIZIMIDA O'QITISHDA INFORMATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	
Ashurov Abror Uralovich.....	148
AXBOROT-KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ASOSIDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH VA "SMART UNIVERSITET" LARNI TASHKIL ETISH YO'NALISHLARI Ashurova H.H. ....	152
DAVLAT BUDJETI G'AZNA IJROSINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	
Atajanov Murodbek Bekberganovich.....	156
IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI	
Ayupov Ravshan Hamdamovich.....	159
MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Bazarov Bunyod To'lqinjonovich, Kaxramanova Odina Ozod qizi.....	163
PROSPECTS FOR IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCIES OF TEACHERS	
Bekkiyeva Nargiza Rajabbayevna.....	167
RAQAMLI IQTISODIYOTNI JORIY ETISH ORQALI MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	
Buranbayeva Shoira Rustamovna.....	170
BEING THE MOTHER OF A VISUALLY IMPAIRED CHILD WITH SEVERE AND MULTIPLE DISABILITIES: A NARRATIVE RESEARCH EXAMPLE SPECIAL EDUCATION	
Çay Evgin.....	173
OLIY TA'LIMDA ZARGARLIK SOHASI UCHUN XORIJY TAJRIBALAR ASOSIDA MUTAXASSIS KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB AHAMIYATI	
Dadamuxamedov Fasixitdin Gulyamovich, Dadamuxamedov Bobir Fasixitdinovich.....	178
ELEKTRON TIJORATNI SOLIQQA TORTISH MASALALARI	
Daminov Otobek Utkir o'g'li.....	182

RAQAMLASHTIRISH VA RAQAMLI INTEGRATSIYANING YASHIL IQTISODIYOTDAGI ROLI	
Do'stov Bahodir Tashpo'latovich.....	185
RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR OLIY TA'LIM MUASSASALARINING INNOVATION FAOLIYATINI QO'LLAB-QUVVATLASH TAJRIBALARI	
Ergasheva Gulruxsor Nurmatzod.....	190
G'AZNACHILIK SOHASIDAGI ISLOHATLAR	
Gulboyev Ulug'bek Islomovich.....	193
MEXANIK ENERGIYA VA UNING HAYOTIMIZDAGI AHAMIYATI	
G'ayratova Laylo Nusratulloyevna.....	195
ZAMONAVIY TA'LIM VA PSIXOLOGIYA: RIVOJLANISH TENDENSIYALARI, MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR (Jizzax viloyati misolida)	
Gapparov Bexzod Nematillayevich.....	198
OLIY MATEMATIKA FANINING ANIQ INTEGRAL BO'LIMINI O'QITISHDAGI	
INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR	
Hamroyeva Z.Q., Elmurodov Z.X.....	201
IMPROVING THE QUALITY AND ACCREDITATION OF UNIVERSITIES IN UZBEKISTAN: IN LIGHT OF INTERNATIONAL PRACTICE	
Ibragimova Naylya Muradovna.....	204
SUG'URTA TAKLIFLARNI SHAXSIYLASHTIRISH MASALALARI	
Ikramova Karomat Mirsaidovna.....	209
BELBOG'LI KURASHDA MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLGINI OPTIMALLASHTIRISH VA TAKOMILASHTIRISH Isayev Iqboljon Burxonjonovich.....	212
YER RELYEFINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKHLARI TIZIMI LEKSIK-SEMANTIK GURUH SIFATIDA	
Islomov Ikrom Xushboqovich.....	223
TALABA-YOSHLARDA TADBIRKORLIK KO'NIKMA VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING SHAKL, VOSITA VA OMILLARI	
Jumanov Xayitmurot Toshniyozovich.....	227
ENHANCING STUDENT SUCCESS IN HIGHER EDUCATION: THE ROLE OF COGNITIVE AND METACOGNITIVE LEARNING STRATEGIES	
Juraqulov Gulomjon Hamrayevich.....	232
THE FORMATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE REGULATION OF THE MONOPOLY IN THE INDUSTRY	
Kadirkhodjayeva N. R.....	234
DEVELOPING CRITICAL THINKING USING DEBATES AND DISCUSSIONS IN ONLINE CLASSROOMS	
Khabibullayeva Laylokhon.....	241
PROBLEMS OF LEARNERS OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE IN THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION	
Kodirov Sobirjon Solijon ugli.....	245
TIJORAT BANKLARIDA RISKLARNI BOSHQARISHGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR	
Latipova Lola Ilhomovna.....	250
ZAMONAVIY OLIY TALIM MUASSASALARIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH	
Mallayev Alisher Rajabaliyevich, Bozorov Otobek Nashvandovich, Raximov Zokir Toshtemirovich.....	255
PROTECTIVE METHODS FOR COPPER METALS OPERATING AT HIGH TEMPERATURES. CORROSION PROTECTION OF STEEL	
Mamarajabov Davlatbek Mamarajab o'g'li, Mamarajabov Davronbek Mamarajab o'g'li.....	260
3-SANOAT UCHUN KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDA OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI: HORIJIY TAJRIBA VA ISTIQBOLLAR	
Mamatqulov Bekzod Sherozovich.....	263
MICROLEARNING AND ITS IMPACT ON MODERN EDUCATION: SUPPORTING INQUIRY-BASED LEARNING AND STUDENT AGENCY IN HIGHER EDUCATION DIRECTION: TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION	
Marwa Mansour.....	267
ELEKTRON TIJORATNING XALQARO TAJRIBALARI	
Maxmudova Xilola Erkinovna.....	272
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELECTRON PEDAGOGIKA KONSEPSIYASINING	

RIVOJLANISH JARAYONI	
Maxkamova Muborak Yusupovna, Rasulova Nilufar Yashinovna.....	275
TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA O'QITUVCHINING PEDAGOGIK TEXNIKASI VA UNI SHAKLLANTIRISHNINIG ZAMONAVIY MEXANIZMLARI	
Maxkamova Muborak Yusupovna, Zokirova Muxlisa.....	279
IMPROVING THE SYSTEM OF MANAGING AND ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION	
Meliyeva Nargizakhon Bakhodirovna, Makhkamova Muslima Umidjon qizi.....	282
MAFKURAVIY TAHDIDLARGA QARSHI KURASHISHNING USULLARI	
Meyliyev Ulmas Farmonovich, Alimardonov T.T. ....	285
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH	
Meyliyeva Sadoqat Farmonova, Alimardonov T.T. ....	289
OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH: TASHKILIY VA TEKNOLOGIK JIHATLAR	
Mirolimova Marjona Ikromjon qizi, Abdujabborova Shohista Adiljanovna.....	293
O'ZBEKISTON TA'LIMI VA INNOVATSIYALAR: BMTNING RIVOJLANTIRUVCHI STRATEGIYALARI Muradov Farkhad Djurakulovich.....	296
OLIY TA'LIM TIZIMILARINI SIFATLI BOSHQARISH VA BAHOLASH	
Musayeva Shahlo Kudratovna, To'xtashev Shahzod Suwon o'g'li.....	302
INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISH	
Mustafaqulov Asatulla Asrorovich.....	305
MEHNAT JARAYONIDA XAVFLARNI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH METODLARI	
Narziyev Shovkiddin Murtozayevich, Bozorov Zafar Pirimqulovich.....	308
DEYL KARNEGILING NUTQ ETIKETIGA OID ASARI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI	
Nasriyeva Dilnoza, Umarova Zahro.....	314
OLIY TA'LIMDA YOSHLAR RAQOBATBARDOSHLIK SIFATLARINI TASHKIL ETISHNING YAPON TAJRIBASI	
Nazarova Nilufar Jo'rayevna.....	317
OLIY TA'LIM MUASSASALARI ISTE'MOLCHILARINING TASNIFI	
Nizamov Anvar Nigmatovich.....	321
O'QITISH USLUBLARINI MODERNIZATSIYA QILISH VA UNING SAMARADORLIGI	
O'ktamov Madadjon O'ktam o'g'li, Abduraxmanova Nozima Akbar qizi.....	324
TALABA SPORTCHILARNING TANADAGI TURLI QISIMLARIDA TERI HARORATINI O'LCHASH, TANA HARORATIGA, MUSKUL ISHIGA TA'SIRINI TEKSHIRISH	
O'ranova Dilfuza Shukrullayevna.....	327
YOSHLARNING JAMIYATDAGI O'RNI VA ROLI	
Ortiqova Maftuna Shuxrat qizi, Matkarimova Jamila Durdiyevna .....	331
INNOVATSION LOYIHALARNING RAQAMLASHTIRISH VA QIYMATINI BAHOLASH XUSUSIYATLARI	
Qulliyev Oxunjon Anvar o'g'li.....	334
GLOBALLASHUV SHAROITIDA BOLA TARBIYASIGA NISBATAN YONDASHUVLAR VA TA'LIM-TARBIYANING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	
Pulatova Gulnoza Murodilovna, Umrzaqova Gulzoda Abdurahmon qizi.....	337
O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDAGI INNOVATSIYALAR	
Qobulova Gulzoda Maxsud qizi.....	341
OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHDA XORIJY TAJRIBALAR VA ULARNING AHAMIYATI	
Qulboyev Zohid.....	345
"YORQIN ISTE'DOD": IQTIDORLI YOSHLARNI QO'LLAB-QUVVATLASHGA YO'NALTIRILGAN IJTIMOIY LOYIHA	
Qurbanova Gulnoza Po'latovna.....	348
DETERMINATION OF THE LIMITS OF CLOUDING, SOLIDIZING AND FILTERING TEMPERATURES OF DIESEL FUEL	
Rajabov Rustambek Nusratilla oglu.....	351
YO'L QURILISH TASHKILOTLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARI	
Raximov Dilshodjon.....	354
DAVLAT G'AZNA IJROSINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNING ROLI	
Raximov Shaxzod Maxsudjanovich.....	358

## RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING OLIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Raximov Sherbek Kamolovich.....	361
SUN'iy INTELLEKT YORDAMIDA OLIY TA'LIMDA TA'LIM JARAYONLARINI DINAMIK TARZDA BOSHQARISH: O'QITUVCHILAR VA TALABALAR O'RTASIDAGI INTELLEKTUAL ALOQALAR	
Raximova Sayyora Yashin qizi.....	365
IJTIMOIY-MA'NAVIY MUHITDA MEDIA-AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI	
Ro'ziyev Yo'lchi Ziyodullaevich.....	370
PREZIDENT TA'LIM MUASSASALARIDA 10 - 11 SINF O'QUVCHILARINI AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING SAMARADORLIGI	
Ro'zmatov Sanjarbek Maratovich.....	374
LESSONS FROM GLOBAL UNIVERSITIES: BEST PRACTICES IN TRADITIONAL AND MODERN EDUCATION	
Ruziyeva Marjona, Berdiyeva Sitora, Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna.....	377
THE ROLE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF EUROCENTRISM IDEAS IN HEGEL'S VIEWS	
Saitmurodov Jobirjon Boymurod o'g'li.....	380
TA'LIMDA AKADEMİK MOBILLIKNING ISTIQBOLLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR	
Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna, Ruziyeva Shoxida Fatilloyevna.....	384
TA'LIMDA SUN'iy INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI	
Saydaxmedova Barno Batirovna.....	390
RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI BA'ZI MUAMMOLAR	
Sharipova Sh.I., Qurbonov A.M.....	393
SHEKSPIR NOVATOR IJODKOR SIFATIDA	
Shamenaz Bano, Ismoilova Diloromxon Rustamjon qizi.....	396
JUSTIFICATION OF THE MODEL FOR DEVELOPING CORPORATE CULTURE AMONG TEACHERS OF NON-STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS	
Sherbutayeva Shokhsanam.....	399
ASALARICHILIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISHNING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	
Shodihev Murodjon Bakirovich.....	402
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI	
Shodmonova Abera Shodiyevna.....	406
TA'LIM JARAYONIDA O'QUV MOTIVATSIYASI VA PSIXOLOGIK USLUBLARNING O'RNI	
Shukurulloyeva Sadoqat Sodatullo qizi.....	409
U. FIXNING FRAZEOLOGIZMLARNING SINTAKTIK-SEMANTIK KLASSIFIKATSİYASI MASALASI	
Shuxratxon Imyaminova.....	412
BANK RISKLARINING KLASSIFIKATSİYASI	
Sidikov Baxodir Sohibjonovich.....	415
YASHIL ENERGIYA SOHASIDAGI ILMIY LOYIHALAR MODELLARI VA ALGORITMLARINI ISHLAB CHIQISH	
Sobirov Muzaffar.....	418
INFORMATION AND DATA PROTECTION MEASURES	
Suyarov Akram Musayevich .....	424
ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ VE EĞİTİM SÜRECİNE ENTEGRASYONU	
Temirova Nilufar Akbarjon kizi.....	430
O'ZBEK TILIDAGI PRESUPPOZITSİYA BIRLIKLERINI AVTOMATİK ANIQLASH YECHIMLARI	
To'irova Guli Ibragimovna, O'dayeva Shahnoza Shuxratovna.....	434
VEB-SAYTLARDA REAL VAQT REJIMIDA FOYDALANUVCHILAR XATTI-HARAKATLARINI BASHORAT QILISH	
To'ychiyev Xurshidbek Maxamatvali o'g'li.....	439
TALABALARDA ANALITIK MUSHOHODA QILISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	
Tosheva Mohinur Yusupovna, Oromova Shodiyona Sodiq qizi.....	442
TALABALARDA O'QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	
Tosheva Mohinur Yusupovna, Begancheva Munavvara Bahodir qizi.....	445
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARNING AHAMIYATI	

Turdiyeva Mohira Juraqulovna.....	448
SUG'URTA KOMPANIYALARINING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI	
Turg'unimirzayev A.Sh.....	453
RAQAMLI IQTISODIYOT VA RAQAMLI INTEGRATSIYA: INNOVATSION YONDASHUVLAR ORQALI TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH	
Umarova Fotima Abduraximovna.....	456
MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA MOTIVATSIYA, DIQQATNI JAMLASH VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR SINERGIYASI ORQALI TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH	
Umarova Zaxro Abduraxim qizi.....	460
THE ROLE OF AI (ARTIFICIAL INTELLIGENCE) IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	
Uzakova G.Z.....	463
LUG'AVIY VA MA'NOVIY ARXAIZMLAR TASNIFIGA DOIR	
Usmonova Umida.....	466
DRAMATIK DISKURSDAGI PRAGMATIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLAR	
Usnaddinova Dilobar Po'lat qizi.....	470
DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN LANGUAGE LEARNING	
Usnaddinova Dilobar Pulat kizi, Zufarova Munisa Ilhomjon kizi.....	474
UNDERSTANDING FOREIGN LANGUAGE ANXIETY AND ITS IMPACT ON LEARNING	
Utkirjon Islomov, Karimov Khusanboy Sharifjonov.....	478
MALAKALI DZYUDOCHLARNING YILLIK TAYYORGARLIGI SIKLIDA JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI	
Xajibayev J. ....	481
XORIJY TILLARNI O'QITISHDA NUTQIY RIVOJLANISHGA YO'NALTIRILGAN INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH	
Xasan Shuhratovich Gafforov.....	486
TEXNIKA OLIY O'QUV YURTTLARI TALABALARINING CHET TILNI BILISH DARAJASIGA QO'YILADIGAN TALABLARNING AMALIY YECHIMI	
Xiloliddinova Feruza Rashidovna, William Forsyth.....	489
TIL VA NUTQ ANTINOMIYASIDA NUTQ AKTLARINING AKS ETISHI	
Xoliqova Dilfuzaxon Abdumuxtorovna.....	493
XORIJY TILNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	
Xoliqova Nazokat Batirovna.....	497
O'ZBEK TILSHUNOSLIKDA ONOMASTIK BIRLIKLARNING TADQIQI	
Xusanova Maksuda Nishonovna, Ergashev B.A. ....	501
THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION	
Xushvaqtov O.A., Bekmirzayev B.A.....	504
YOSHLARNING MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA MOBIL ILOVALARNING AHAMIYATI	
Xushvaqtov O.A., Eronova M.B.....	507
OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH: TASHKILY VA TEXNOLOGIK JIHATLAR	
Yadgarov T.G., Payziyeva M.T., Yadgarov D.T.....	512
ZAMONAVIY O'QITISH TIZIMIDA PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGINING UMUMIY PRINSPLARI	
Yakubova F.Y., Abduraxmonov D.D. ....	515
TASHQI MUHIT OMILLARI TA'SIRIGA TANANING JAVOB QAYTARISHI VA REAKTIVLIGI	
Yakubova Nargiza Rustamovna.....	518
FLIPPED CLASSROOM METODINI TEXNIKA YO'NALISHLARI UCHUN QO'LLANISHNING AHAMIYATI	
Yangiboyeva Raxbaroy Mashrabboy qizi.....	522
XORIJY TILLARNI O'QITISHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI	
Yavminova Nafisa Mashrabjonovna.....	527
IMPROVEMENT OF STUDENTS' ORAL COMMUNICATION COMPETENCE	
Yokubova Maftuna Ne'mat qizi.....	539
O'QUVCHILARNING CHET TILI ORQALI IJTIMOIYLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI	
Yoqubova Maftuna Shoyim qizi.....	534
IQTISODIY VA TABIIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNI RAQAMLASHTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA IMKONIYATLAR	

Yuldashev Mirzohid Maxmudjonovich.....	538
LUG'AT SARLAVHASI VA SO'ZBOSHI LEMMA KO'RSATKICHLARI SIFATIDA	
Yuldashova A.A. ....	541
SHE'RIY MATNDA EPITETLARNING BADIY XUSUSIYATLARI	
Yunusova Jamila Boltaboyevna.....	545
SUN'YI INTELLEKT TEKNOLOGIYALARINING MOHIYATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	
Yusufjonova Nazokat Nig'madjon qizi.....	550
"IQBOL" GAZETASI MATERİALLARI ASOSIDA 2011 YILDA O'ZBEKİSTONDA SPORT RIVOJLANISHI	
Yusupova Sevara Nizamitdinovna, Pozilova Maftunxon Mirzoxidjon qizi .....	553
TABIIY TILNI QAYTA ISHLASHDA SUN'YI INTELLEKT ISHTIROKI (ChatGPT, GEMINI, DEEPSEEK)	
Zaripov Rafiqjon Ergashboy o'g'li.....	557
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TARBIYA DARSLARI ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH	
Zikirova N.Y.....	561
SUG'URTA KOMPANIYALARI INVESTITSION FAOLIYATI MUAMMOLARI	
Zoyirov Laziz Subxonovich.....	563
ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ	
Абдусаматов Рустам Шухратович.....	566
УЛУЧШЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЕТЬЯМ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	
Асиликонова Шохсанам Дониёровна.....	569
ОТНОШЕНИЕ К ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ И ЛИЧНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ	
Бегмуродова Лазиза Уткир кизи.....	572
ПСИХОЛОГИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ	
Дворецкая М. Я., Веселова Е. К., Коржова Е. Ю. ....	575
ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ, НАПРАВЛЕННОЕ НА РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ, КАК СПОСОБ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ	
Джуманова Диляра Масхутовна.....	583
ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ОБУЧЕНИИ	
Зиявиддинова Зухра Абдугафуровна.....	588
ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМ БИЗНЕС-АНАЛОИТИКИ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ	
Икрамова Хилола.....	591
ВЗАИМОСВЯЗЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА ГРУППЫ С УСПЕШНОСТЬЮ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ	
Иногамова Фирзуза Абдухакимовна.....	596
РОЛЬ СТРАХОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИЕ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ	
Кадиров Рахим Каримович.....	600
ФАКТОР РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ	
Махмудов Сайдкамол Саидахматович.....	603
ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	
Мухаметзянова Алия Миннулловна, Салимзянова Эльмира Шавкатовна.....	606
ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ СУБЪЕКТНОСТИ	
Раупова Феруза Шукуруллаевна .....	611
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ – ГАРАНТИЯ БУДУЩЕГО	
Рахмонов Иномжон Мухторович.....	616
О ПРОБЛЕМАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ	
Сайдалиходжаева Нилуфар Фахритдиновна, Зотова Ольга Анатольевна.....	620
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ	
Турабойива Зилола, Юлдошева Муниса.....	623
ФОРМИРОВАНИЕ ТОНКИХ ПЛЕНОК CrSi <sub>2</sub> ТВЕРДОФАЗНЫМ ИОННО-ПЛАЗМЕННЫМ МЕТОДОМ	

Турапов И.Х., Иброхимова З.Д. ....	627
АКТУАЛЬНОСТЬ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ	
Турсунова Мафтуна Бекмурод кизи.....	631
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ОБЩЕТЕХНИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ	
Умаров Абдурасул Абдурахимович.....	635
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	
Хафизова Айгуль Айдаровна, Илаева Раиля Анисовна.....	638
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МАТЕМАТИКЕ	
Хафизова Р.Д., Миннибаев Э.Ш.....	643
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ	
Хашимова Ф.У. ....	650
УЛУЧШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕДИА ГРАМОТНОСТИ	
Холикова Назокат Батировна, Файзибоева Дилфузахон Муроджон кызы.....	655
ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ	
Умаров Хусан Абдурахимович .....	659
ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ КЫРГЫЗСТАНА	
Шаршембиева Таалай Султановна.....	663
ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ, РЕФОРМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ В МИРОВУЮ СИСТЕМУ	
Шахноза Батыралиева.....	669
MA'NAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA TA'LIM ISLOHOTLARINING O'RNI	
Eshmurodov Akbar Tolliboyevich.....	672
РОЛЬ ГОЛОВНОГО ВУЗА В РАЗВИТИИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ЗАРУБЕЖНОГО ФИЛИАЛА	
Галимов Алмаз Мирзанурович, Бахтиева Роза Миргариевна .....	675

## KIRISH SO‘ZI

*Sharipov Kongratbay Avezimbetovich  
Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri,  
texnika fanlari doktori, professor*

### **Assalomu alaykum hurmatli konferensiya ishtirokchilari!**

Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev rahbarligida oliy ta’lim tizimi jiddiy o‘zgarishlar va islohotlarni boshidan kechirmoqda. Innovatsion texnologiyalar, raqamlar transformatsiya, xalqaro hamkorlik va yangi ta’lim modellarini ishlab chiqish – davlat ta’lim siyosatida ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, ta’lim jarayonini takomillashtirish, ta’lim va ilmiy tadqiqotlarning o‘zaro integratsiyasini kuchaytirish, raqamli iqtisodiyot va raqamlashtirish jarayonlarini samarali joriy etish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Mazkur konferensiya aynan shu masalalarni muhokama qilish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish maqsadida tashkil etilgan. Bugungi anjumanda oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, tadqiqotchilar, yosh olimlar, talabalar va xorijiy mutaxassislar qatnashmoqda. Bu esa fikr almashish, ilmiy hamkorlikni kuchaytirish va kelajakda yangi loyihalarni amalga oshirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Bugun sizlar bilan “**Oliy ta’limni tashkil etishda xorijiy tajribalar: transformatsiya va innovatsiyalar**” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ishtirok etayotganimizdan juda xursandmiz. Barchangizni mazkur nufuzli tadbirning ochilishi bilan samimiyligini qutlaymiz!

### **Hurmatli tadbir ishtirokchilari!**

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Yangi O‘zbekistonni yaratish, Uchinchi Renessans poydevorini qurish jarayonida innovatsiyaning ulkan rolini ta’kidlab: “Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni... aynan innovatsion g‘oyalar asosida boshlashimiz kerak. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo‘liga o‘tishimiz beziz emas. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”, - degan edi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbuslarining mohiyatini yoshlarga tushuntirish, ta’lim tizimiga ilg‘or g‘oyalarni joriy qilish, Uchinchi Renessans poydevorini yaratuvchi bilimli, kreativ fikrlovchi va tashabbuskor yosh avlodni tarbiyalash oliy ta’lim muassasalarining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Chunki, zamonaviy axborot inqilobi va u bilan bog‘liq holda “axborot jamiyat” deb nomlanayotgan yangi tipdagi jamiyatni shakllantirish axborot va bilimni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy rivojlanishning eng muhim omiliga aylantirdi va bu, o‘z navbatida, ta’lim paradigmاسini ham keskin o‘zgartirishni talab qilmoqda. Zero, bugun klassik ta’lim tushunchasi asta-sekin barham topib, o‘rniga insonni “kompitensiyalar” bilan qurollantirish tizimi joriy qilinmoqda hamda uning doirasida ta’lim jarayoniga virtual olam va raqamli texnologiyalar tushunchalari kirib keldi. Shuningdek, bugun ta’limning zamonaviylashuvi va rivojlanishini globallashuv, zamonaviy dunyoga integratsiyalashuv va davlatlar o‘rtasida o‘zaro intensiv aloqalarning mavjudligi belgilab bermoqda. Albatta, bunday holatda ta’lim jarayonining istiqbolini aniq belgilab olish u bilan bog‘liq turli xil da’vatlarni anglash imkonini beradi.

Albatta, innovatsion rivojlanish ta’limdan boshlanadi. Zero, ta’lim insoniyat taraqqiyotining asosini tashkil qiladi, inson kapitali rivojining kafolati va har qanday davlat rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Zamonaviy davrda ta’lim ijtimoiy taraqqiyotning ham asosiy omili bo‘lib qolgan. Shu sababli XXI asrda mamlakatning gullab-yashnashi jamiyat barcha a’zolarining ta’lim olish huquqi ta’milanganligi bilan bog‘liq. Bu esa ta’lim paradigmasi – jamiyat tarixiy rivojlanishining ma’lum bosqichida ta’lim maqsadlari tizimini belgilab beruvchi ta’lim konsepsiyasining shakllanishiga olib kelishi lozim. Ta’lim paradigmasi va ta’lim tizimini rivojlantirish istiqbollari bugun globallashuv va axborotlashuv jarayonlariga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Shaxsning o‘z ta’lim traektoriyasini belgilashida ta’lim muassasalari, xususan, oliy ta’lim muassasalari asosiy tayanch hisoblanadi. XXI asr ta’limi faqat shaxsning ma’lum bilimlarni egallashi bilan

cheqlanib qolishi mumkin emas, u biz yuqorida aytgan “axborot jamiyati”, “bilim jamiyati”da shaxsning hayotiy faoliyatini ta’minlovchi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishi lozim. Bu kishilarda kundalik hayotning tez o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashish va kasbiy sohada yoshidan qat’iy nazar doimiy bilimga intilish ko‘nikmasini shakllantiradi yoki boshqacha aytganda, innovatsion ta’lim bo‘ladi. Bunday innovatsion ta’lim o‘zida pedagogik innovatsiyalar, innovatsion jarayon va innovatsion faoliyatni mujassamlashtirganligi bilan xarakterlanadi.

### **Hurmatli mehmonlar, aziz hamkablar va tadqiqotchilar!**

Aytishimiz kerakki, ushbu anjuman natijasida hozirgi global tendensiyalar va xorijiy tajribalar bo‘yicha yangi bilimlarga ega bo‘lamiz. Ayni vaqtida oliv ta’lim sohasida innovatsion yondashuvlar va yangi metodlarni muhokama qilamiz. Ilmiy hamkorlikni kuchaytirib, kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yo‘nalishlarni belgilab olamiz. Anjuman materiallari ilmiy maqolalar to‘plami shaklida nashr etiladi va u umid qilamizki, oliv ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

### **Aziz do‘stlar!**

Biz barchalaringizdan o‘z bilim va tajribalaringiz bilan o‘rtoqlashishni, ilmiy muhokamalarda faol qatnashishingiz va ko‘plab xilma-xil yangi innovatsion g‘oyalar bilan chiqishlar qilishingizni so‘rab qolamiz.

### **Hurmatli anjuman qatnashchilari!**

Bugungi anjumanning barchamiz uchun samarali va manfaatli o‘tishiga ishonamiz. Ilmiy izlanishlaringizda muvaffaqiyat tilaymiz! Anjuman ishiga omad va barchaga foydali muloqot tilab, konferensiyanı ochiq deb e’lon qilaman!

## INTRODUCTION – UNESCO INITIATIVES IN HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT

**SARA NOSHADI**  
***UNESCO Representative in Uzbekistan***

It is my pleasure to address you within this conference to discuss ways in advancing higher education in Uzbekistan, aligning it with global standards, and fostering sustainable development.

Uzbekistan stands at a pivotal juncture in its educational journey. The nation's higher education system is undergoing significant transformations aimed at enhancing its contribution to socio-economic development. The reestablishment of the Ministry of Higher Education, Science, and Innovation in July 2023 underscores the government's dedication to integrating education with research and innovation. This strategic move is central to addressing challenges related to the quality of higher education and aligning academic programs with the evolving needs of the economy.

A notable achievement in recent years is the substantial increase in higher education enrollment. Currently, 210 higher education institutions operate across the country, including 114 state-owned universities. Despite this expansion, the system faces challenges in meeting the growing demand, with approximately 600,000 secondary school graduates annually competing for limited spots. This underscores the need for continued investment in infrastructure and resources to accommodate and nurture the nation's burgeoning youth population.

As Uzbekistan navigates this ambitious transformation, the role of non-state actors in higher education is becoming increasingly relevant. UNESCO commends the government's progressive approach in exploring public-private partnerships to bridge infrastructure gaps, foster innovation, and expand access. International experience has shown that when properly regulated and equitably structured, private sector engagement can bring essential resources and novel pedagogical approaches that elevate learning outcomes. However, we must approach this path with careful deliberation. Without robust regulatory frameworks and inclusive policy mechanisms, privatization risks deepening inequalities and fragmenting quality assurance. UNESCO's technical recommendations for Uzbekistan emphasize the establishment of transparent governance, adherence to national standards, and equitable partnerships to ensure that non-state involvement contributes to the public good rather than eroding it.

The government's proactive approach is evident in initiatives such as state-funded education loans aimed at supporting students from disadvantaged backgrounds. While these measures have improved financial access, they have also highlighted the importance of ensuring financial sustainability within the higher education system. Furthermore, regional disparities persist, particularly affecting students from rural and low-income areas. Addressing these imbalances requires targeted interventions to ensure equitable access to quality education for all.

Gender parity has seen remarkable improvement, with female students now constituting 52% of bachelor's and 62% of master's enrollments, up from 38% in 2017. This progress reflects effective government initiatives and private sector engagement. However, cultural and economic barriers continue to hinder women's participation, particularly in STEM fields. Implementing robust graduate tracking systems to monitor employment outcomes will be vital in ensuring that educational gains translate into equitable labor market participation.

Despite allocating over 20% of its state budget, or 5% of GDP, to education, funding remains a critical concern. The initial government funding per tertiary student as a percentage of GDP per capita dropped from 72.6% in 2018 to 19.7% in 2021, primarily due to increased private sector contributions. Balancing financial sustainability with inclusivity is essential to avoid creating an unequal education system where only wealthy students can access high-quality programs, while others are left with limited or lower-quality options.

International collaboration has been a cornerstone of Uzbekistan's higher education reforms. Partnerships with universities from Europe and Asia have led to the establishment of joint programs and international branch campuses, enriching curriculum development and teaching quality. Expanding these collaborations to encompass a broader range of disciplines will further diversify and strengthen the educational landscape.

Uzbekistan's high outbound student mobility—nearly 7.7% of its tertiary-aged population studying abroad—signals a pressing need to enhance the capacity, quality, and global relevance of its domestic higher education system. Many students seek opportunities abroad due to perceived limitations in academic offerings, research infrastructure, and international recognition at home. Strengthening curricula to meet global standards, investing in cutting-edge research facilities, and improving institutional quality are critical steps to retain talent and harness the full potential of the country's human capital for national development.

This imperative aligns with broader global trends. According to UNESCO's recent data, enrollments have surged to over 235 million students, while international student mobility has tripled to 6.3 million over the past two decades. These numbers are projected to double again in the coming years, making quality assurance, recognition of qualifications, and equitable access global priorities. For Uzbekistan, the adoption and ratification of the Global Convention on the Recognition of Qualifications in Higher Education would be a critical step toward improving international comparability of its degrees and facilitating the cross-border mobility of its students and graduates.

Indeed, student mobility, qualification recognition, and equitable access have emerged as top priorities among UNESCO member states. In order to maximize the internationalization of higher education, Uzbekistan must also establish a robust quality assurance system and fully engage with international recognition frameworks. This would not only serve the 7.7% of Uzbek students currently studying abroad but also attract foreign students and institutions, reinforcing Uzbekistan's position as an emerging regional hub for higher education.

The COVID-19 pandemic, while disruptive, catalyzed innovation in higher education. From the rapid expansion of distance learning to the mobilization of research communities, countries that responded with agility emerged more resilient. Uzbekistan, too, accelerated its digitalization of education during this period, but lingering digital divides and faculty capacity gaps remain. The lesson is clear: innovation must be institutionalized, equity must be safeguarded, and reform must be systemic. As we work together to internationalize Uzbekistan's higher education landscape, let us embrace UNESCO's global guidance and commit to inclusive, forward-looking reforms that not only prepare our students for global citizenship but also strengthen our national development agenda.

UNESCO remains steadfast in its support for Uzbekistan's educational reforms, committed to collaborating with the government, academic institutions, and international partners to achieve our shared vision of quality education for all.

## LAUNCH OF THE 2024/25 GLOBAL EDUCATION MONITORING REPORT (GEMR)

**Bakhtiyor Namazov**  
**UNESCO Representative in Uzbekistan**

Excellencies, esteemed colleagues, distinguished participants, it is a great privilege to launch the 2024/25 Global Education Monitoring Report here in Uzbekistan. This year, the GEMR focuses on a critical yet often overlooked dimension of education systems: leadership. Titled *Leadership in Education: Lead for Learning*, the report explores how leadership at all levels—school, system, and political—shapes the direction, equity, and quality of learning outcomes. Today, I will highlight five key findings from the report that carry major implications for policy and practice in Uzbekistan.

Drawing from the GEM Report's conceptual framework, leadership in higher education cannot be one-size-fits-all. Leaders operate across a range of styles: transactional, transformational, adaptive, and sustainable. Each model aligns with institutional goals and challenges. What matters most is context—leaders in Uzbekistan's higher education sector must develop the capacity to shift between these modes, depending on their institution's vision, challenges, and societal role.

The GEM Report recognizes that today's higher education leaders face a challenging landscape. From digital disruption and political volatility to financial pressures and growing diversity, the demands on HEI leadership have never been greater. In Uzbekistan, this underscores the urgency of developing resilient, forward-thinking leaders who can adapt, innovate, and build trust in times of uncertainty.

The GEMR emphasizes that contextualized vision and clearly defined institutional goals are essential in shaping effective leadership in higher education. Whether responding to demographic shifts, digital transformation, or global partnerships, leaders must guide their teams with clarity and adaptability. In Uzbekistan, where HEIs are undergoing reform and expansion, leadership built on local knowledge and global awareness will be key to driving innovation and improving outcomes."

The GEMR reminds us that effective leadership is about influence, not just authority. Strong leadership sets the vision for learning, fosters collaboration, develops teams, and centers student success. Yet only 20% of training programs prepares school leaders across all four dimensions. This calls for systemic investment in leadership development across Uzbekistan's higher education institutions.

The GEMR's analysis demonstrates that the quality of school and university leadership directly influences learning outcomes. In many countries, strong leaders enable student achievement second only to teachers. Good leaders also bring out the best in their academic staff. For Uzbekistan, strengthening leadership at rector, dean, and department levels can accelerate teaching innovation, student retention, and institutional excellence.

Leadership flourishes in environments of trust and empowerment. The GEMR stresses that autonomy without support leads to frustration, and control without capacity undermines initiative. For Uzbekistan, enabling rectors and education officials to lead through autonomy, coupled with accountability mechanisms, is vital to sustainable reform.

The GEMR shows a persistent gender gap in education leadership, despite evidence that female leaders often drive better learning outcomes. Promoting diversity and shared leadership is not just about fairness—it's about results. Uzbekistan can lead by example through inclusive recruitment and policies that enable women and youth to rise into leadership roles.

Leadership doesn't stop at the school gate or university hall. Education officials across regions and ministries are vital to sustaining reforms. Yet, as GEMR shows, their roles are often underdefined and under-resourced. Investing in system leadership—training, clear mandates, and evaluation—can improve governance and resilience across Uzbekistan's education system.

The 2024/25 GEMR offers not just diagnosis, but a path forward. Uzbekistan can lead in Central Asia by applying these insights: building a coherent national leadership strategy, investing in

training, and empowering leaders across the system. As we move toward a future of inclusive and quality education, let us lead for learning—together.

The 2024/25 GEM Report is part of a wider global dialogue on education leadership. New regional editions are being released throughout 2025, including on inclusion in Central Asia, digital leadership in East Asia, and instructional leadership in Africa. We welcome you to attend these regional launches as well to learn more about the international good practices on education leadership across the globe.

## **OLIY TA'LIMDA XORIJİY TAJRIBALAR: TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR**

*Turabdjanov Sadritdin Maxamatdinovich  
Toshkent Davlat texnika universiteti rektori,  
O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining akademigi,  
texnika fanlari doktori, professor,*

*Barakayev Nusratilla Rajabovich  
Renessans ta'lim universiteti rektori,  
texnika fanlari doktori, professor*

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida oliy ta'lismizni jiddiy o'zgarishlar va islohotlarni boshidan kechirmoqda. Innovatsion texnologiyalar, raqamli transformatsiya, xalqaro hamkorlik va yangi ta'lismizni ishlab chiqish – davlat ta'lismizni siyosatida ustuvor yo'naliishlardan biriga aylandi. Oliy ta'lismizni har bir mamlakatning intellektual va ijtimoiy salohiyatini shakllantiradigan asosiy omil bo'lib, zamon talablariga javob berish va taraqqiyotga yo'naltirilgan islohotlarni amalga oshirishga intiladi. O'zbekistonda oliy ta'lismizni transformatsiya qilish jarayoni va undagi innovatsion o'zgarishlar, mamlakatning barqaror rivoji va global raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'lismizni zamonaviy transformatsiyalar, birinchi navbatda, ta'lismizni sifatiga taalluqli. Ta'lismizni yangilanishlar, shu jumladan, ilmiy tadqiqotlarning ahamiyati, xalqaro hamkorlikning kuchaytirilishi va yangi ta'lismizni usullari to'g'risidagi g'oyalar zamonaviy oliy ta'lismizni muhim elementlaridan biriga aylandi. O'zbekistonda ushbu yo'naliishdagi islohotlar mamlakatimizning ta'lismizni jahon standartlariga moslashtirishga qaratilgan. Ko'plab davlat va nodavlat universitetlari, ilmiy va texnologik tadqiqotlarni yo'naltirish orqali, innovatsiyalarni ommalashtirishga harakat qilmoqda. Shunga qaramasdan, bunday islohotlar bir xildagi tizimlarning yangi bosqichiga o'tishini talab qiladi.

Bu jarayonlar davlatning oliy ta'lismizni yuqori maqsadlarga rishishida muhim qadam bo'lib, mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy rivojiga yangi imkoniyatlar yaratadi. Har qanday mamlakatning istiqboli va ravnaqi uchun aniq va amalga oshirilishi mumkin bo'lgan rejalar muhim ahamiyatga ega. Bugungi kun talablari shuni ko'rsatmoqdaki, yangi g'oyalar va yangi qarashlar, faqat nazariy emas, balki amaliy natijalarga olib kelishi kerak. Har bir davlat o'zining oliy ta'lismizni rivojlantirishni o'zining milliy maqsadlaridan biri deb e'tirof etadi. Chunki oliy ta'lismizni bu nafaqat bilim va malakalarni oshirishga yordam beradigan, balki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji uchun poydevor yaratadigan, innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni shakllantiradigan muhim mexanizm hisoblanadi. Oliy ta'lismizni

hamisha davlatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotining poydevori, jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil bo'lib kelgan.

Yuqoridagi jihatlarni inobatga olganda Renessans ta'lim universitetida o'tkaziladigan «**Oliy ta'limda xorijiy tajribalar: Transformatsiya va innovatsiyalar» mavzuidagi xalqaro** konferensianing maqomi nihoyatda yuqori bo'lib, mazkur anjumanda bir qator sohadagi dolzarb masalalar muhokamasi kun tartibiga qo'yilgan va unda mayjud muammolar uchun yechimlar, takliflar hamda tasiyalar taqdim etiladi. Zero, konferensianing sho'balarida yuqoridagi muhim omillarning muhokama qilinishi fikrimizning dalilidir.

**Hurmatli mehmonlar, aziz hamkablar va tadqiqotchilar!**

Aytishimiz kerakki, ushbu anjuman natijasida hozirgi global tendensiyalar va xorijiy tajribalar bo'yicha yangi bilimlarga ega bo'lamiz. Ayni vaqtda oliy ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlar va yangi metodlarni muhokama qilamiz. Ilmiy hamkorlikni kuchaytirib, kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yo'naliishlarni belgilab olamiz. Anjuman materiallari ilmiy maqolalar to'plami shaklida nashr etiladi va u umid qilamizki, oliy ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

**Aziz do'stlar!**

Biz barchalaringizdan o'z bilim va tajribalaringiz bilan o'rtoqlashishni, ilmiy muhokamalarda faol qatnashishingiz va ko'plab xilma-xil yangi innovatsion g'oyalar bilan chiqishlar qilishingizni so'rab qolamiz.

# ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАНСКОГО ФЕДЕРАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА В СИСТЕМЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

**Шайхелисламов Раис Фалихович  
Фгау ВО «Казанский (Приволжский)  
федеральный университет  
Центр непрерывного повышения  
профессионального мастерства  
педагогических работников, д.э.н., профессор**

## Аннотация

Статья посвящена анализу деятельности Казанского федерального университета в системе дополнительного профессионального образования педагогических работников. Особое внимание уделено деятельности, направленной на модернизацию системы управления развитием функциональной грамотности школьников в целях повышения качества образования в Российской Федерации.

**Ключевые слова:** Казанский федеральный университет, функциональная грамотность, развитие системы дополнительного профессионального образования.

## Annotatsiya

Maqola Qozon federal universitetining pedagog xodimlar uchun qo'shimcha kasbiy ta'lim tizimidagi faoliyati tahliliga bag'ishlangan. Rossiya Federatsiyasida ta'lim sifatini oshirish maqsadida maktab o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishni boshqarish tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan faoliyatga alohida e'tibor qaratildi.

**Kalit so'zlar:** Qozon federal universiteti, funksional savodxonlik, qo'shimcha kasbiy ta'lim tizimini rivojlantirish.

## Abstract

The article is devoted to the analysis of the activities of Kazan Federal University in the system of additional professional education of pedagogical workers. Special attention was paid to activities aimed at modernizing the management system for the development of functional literacy of schoolchildren in order to improve the quality of education in the Russian Federation.

**Keywords:** Kazan Federal University, functional literacy, development of the system of additional vocational education.

Казанский федеральный университет (далее – КФУ), основанный в 1804 году, является одним из ведущих университетов России. Университет расположен в Казани, столице Республики Татарстан. Выдающимися выпускниками КФУ являются Н.И. Лобачевский, А.М. Бутлеров, А.Е. Арбузов, Е.К. Завойский, Н.Н. Зинин, С.Т. Аксаков и др.

В настоящее время в КФУ реализуется широкий спектр образовательных программ по разным направлениям – от бакалавриата до аспирантуры. Обучение осуществляется на базе институтов, созданных на базе Университета, в числе которых Институт психологии и образования, Институт математики и механики им. Н.И. Лобачевского, Институт физики, Институт геологии и нефтегазовых технологий, Химический институт им. А.М. Бутлерова, Институт управления, экономики и финансов, Юридический факультет, Институт вычислительной математики и информационных технологий, Институт филологии и межкультурной коммуникации, Институт информационных технологий и интеллектуальных систем, Институт фундаментальной медицины и биологии, Институт искусственного интеллекта, робототехники и системной инженерии, Институт международных отношений, истории и востоковедения, Институт социально-философских наук и массовых коммуникаций, Институт дизайна и пространственных искусств, Институт экологии, биотехнологии и природопользования.

КФУ широко известен высоким качеством педагогического образования – по данным 2025 г., в Международном рейтинге Times Higher Education по предметной области «Образование» КФУ входит в число 176-200 лучших ВУЗов в мировом ранге и занимает 4 место по России. Роль КФУ в развитии системы образования не ограничивается подготовкой будущих учителей. Важным направлением деятельности Университета является обеспечение профессионального развития и роста профессионального мастерства педагогических работников Республики Татарстан и других регионов России. В этих целях, КФУ имеет в своей структуре Центр непрерывного повышения профессионального мастерства педагогических работников и Приволжский межрегиональный центр повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования (далее – Центры). Стратегической целью деятельности Центров является формирование готовности педагогов к обеспечению глобальной конкурентоспособности системы образования на основе использования эффективных технологий профессионального развития педагогов. В этом контексте основной акцент делается на повышении качества образования на основе развития функциональной грамотности школьников.

Особое внимание вопросам развития функциональной грамотности школьников обусловлено ее ролью в развитии человеческого капитала и социально-экономического развития государства. В 1992 году Mankiw N.G., Romer D., Weil D. отметили положительное воздействие инвестиций в человеческий капитал (доля людей в возрасте 12-17 лет, обучающихся в школах) и запаса человеческого капитала (среднее количество лет образования) на темпы роста ВВП. При этом факторы, объясняющие экономический рост не были детально проанализированы. Лишь в 1996 году Barro R., Lee J.-W. в качестве основного фактора, обеспечивающего развитие человеческого капитала, было названо количество лет обучения.

В 2000 году в трудах Hanushek E.A., Kimko D.D. было доказано, что количество лет обучения теряет значимость, когда анализ проводится с учетом результатов оценки качества образования, например, на основе международных исследований грамотности школьников. В 2008 году при проведении межстранового анализа Hanushek E.A., Woessmann L. подтвердили справедливость ранее сделанных ими выводов о том, что доля вариации в ВВП на душу населения, обусловленная развитием человеческого капитала, возрастает в несколько раз, если в расчет включается оценка качества образования, основанная на результатах международных исследований [3].

Результаты проведенного нами межстранового анализа данных стран-лидеров и стран-аутсайдеров по уровню индекса человеческого капитала свидетельствуют о высокой степени зависимости между показателями размеров ВВП на душу населения, качества образования и количества лет обучения. Коэффициент корреляции между указанными показателями превышает 0,73. При этом наблюдается более тесная связь между качеством образования и размером ВВП на душу населения (таблица 1).

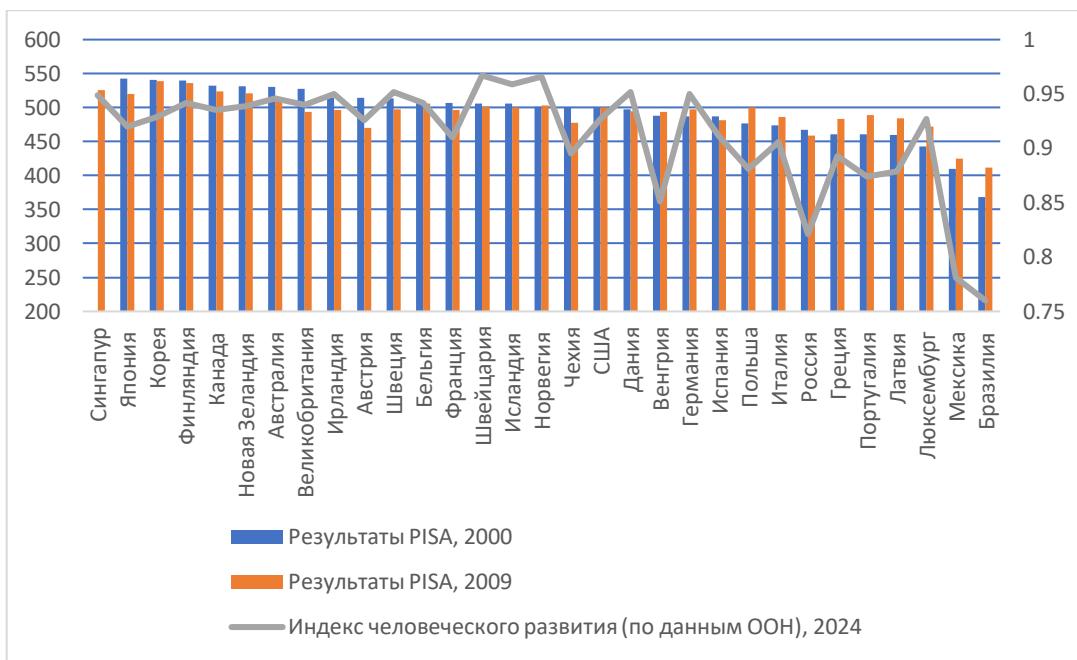
**Таблица 1**  
**Показатели развития образования и ВВП на душу населения**  
**государств в 2020 году**

Государство	Среднее кол-во лет обучения в школе	Качество обучения	ВВП на душу населения в 2020 году, тыс. долларов США (по данным	Государство	Среднее кол-во лет обучения в школе	Качество обучения	ВВП на душу населения в 2020 году, тыс. долларов США (по данным
Норвегия	13,7	514	69859	Мальта	13,4	474	47152
Ирландия	13,9	521	111360	Эстония	13,5	543	41892
Швейцария	13,3	515	78112	Италия	13,3	493	45267

Гонконг	13,5	549	65403	Объединённые Арабские Эмираты	13,5	448	74245
Исландия	13,5	498	59268	Греция	13,3	469	31821
Германия	13,3	517	58150	Кипр	13,6	502	42832
Швеция	13,9	519	57425	Литва	13,8	496	42091
Австралия	13,6	516	55492	Польша	13,4	530	37323
Нидерланды	13,9	520	61816	Латвия	13,6	504	34169
Дания	13,4	518	63405	Португалия	13,9	509	36543
Финляндия	13,7	534	53084	Словакия	12,6	485	35547
Сингапур	13,9	575	107677	Венгрия	13	495	36849
Великобритания	13,9	520	48693	Россия	13,7	498	30431
Бельгия	13,5	517	55919	Китай	13,1	441	19090
Новая Зеландия	13,7	520	45880	Либерия	4,2	332	1623
Канада	13,7	534	53089	Гвинея	7	408	2818
Соединённые Штаты Америки	12,9	512	69375	Йемен	8,1	321	1827
Австрия	13,4	508	59406	Мозамбик	7,6	368	1338
Израиль	13,8	481	44966	Буркина Фасо	7	404	2444
Япония	13,6	538	44935	Сьерра-Леоне	9,6	316	1809
Словения	13,6	521	43206	Мали	5,2	307	2522
Южная Корея	13,6	537	48309	Бурунди	7,6	423	779
Люксембург	12,4	493	126569	Южный Судан	4,7	336	839
Испания	13	507	42074	Чад	5,3	333	1637
Франция	13,8	510	50876	Центральная Африканская Республика	4,6	369	996
Чехия	13,6	512	43714	Нигер	5,5	305	1355
Корреляция между показателями качества образования и ВВП на душу населения - 0,73							
Корреляция между показателями продолжительностью обучения и ВВП на душу населения - 0,76							

Рассчитано по данным Международного валютного фонда и Организации экономического сотрудничества и развития.

Если рассматривать пролонгированное воздействие образования на экономические показатели, можно отметить, что зависимость между результатами международных исследований PISA за 2000 год и 2009 год и Индексом человеческого развития на душу населения на современном этапе прослеживается явная зависимость. При этом большая степень зависимости наблюдается между Индексом человеческого развития и результатами исследований PISA за 2000 год (рис. 1).



Рассчитано по данным Организации объединенных наций и Организации экономического сотрудничества и развития

Рисунок 1. Связь между результатами международных исследований PISA в 2000 и 2009 гг. и Индексом человеческого развития государства в 2024 г.

Как видно из диаграммы, между уровнем функциональной грамотности школьников в экономически развитых странах в 2000 и 2009 годах и их уровнем человеческого развития, достигнутым к 2024 году, наблюдается достаточно определенная корреляция. Это подтверждает точку зрения исследователей о том, что функциональная грамотность является основой развития человеческого капитала [3]. Таким образом, развитие функциональной грамотности российских школьников является необходимым условием обеспечения социально-экономического развития России. Данный вывод имеет принципиальное значение для органов управления образованием, руководителей образовательных организаций, педагогов, школьников и родителей, так как функциональная грамотность приобретает статус одной из важнейших целей общеобразовательной организации. Для перечисленных выше участников образовательного пространства функциональная грамотность представляет собой особый феномен, характеризующийся как новый комплекс задач по модернизации образования, предусматривающий, в свою очередь, новые технологии по их реализации.

В данном контексте среди многочисленных факторов готовности педагогических работников к развитию функциональной грамотности школьников ключевая роль принадлежит системе дополнительного профессионального педагогического образования (ДПО). Эффективная организация ДПО призвана обеспечить формирование нового менталитета педагогических работников, модернизацию управления развитием функциональной грамотности, а также обеспечение современной школы технологиями, направленными на развитие функциональной грамотности школьников. Таким образом, результаты проведенных исследований (рис.1) позволяют заметить, что эффективная организация ДПО по развитию готовности педагогических работников к развитию функциональной грамотности школьников является одним из ведущих факторов развития человеческого капитала.

С учетом новых задач по обеспечению международной конкурентоспособности школьников Центром непрерывного повышения профессионального мастерства педагогических работников и Приволжским межрегиональным центром повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования Казанского федерального университета разработана комплексная программа развития готовности

педагогических работников к развитию функциональной грамотности школьников. Данная программа охватывает учителей начальных классов и общеобразовательных предметов, руководителей образовательных организаций, коллективы опорных школ, методистов и руководителей муниципальных органов управления образованием.

В ходе учебных занятий слушатели приобретают новые компетенции, необходимые для организации целенаправленной деятельности по развитию функциональной грамотности педагогических работников и руководителей образовательных организаций. Основной акцент в процессе повышения квалификации педагогов делается на внедрении дифференцированно-уровневого обучения, позволяющего организовать работу со школьниками с учетом их возможностей на данном этапе и создать педагогические условия для формирования компетенций, необходимых для поэтапного перехода на более высокий уровень функциональной грамотности.

В процессе реализации дифференцированно-уровневого обучения педагог планирует и организует развивающую учебную деятельность школьников каждой дифференцированной группы, ориентированную на достижение результатов, определяющих зону их ближайшего развития, в том числе на основе [5]:

- использования в образовательном процессе общих и разноуровневых заданий с учетом сформированности читательской, математической, естественно-научной, финансовой грамотности, креативного мышления и глобальных компетенций школьников;
- разработки заданий, содержащих требования к применению знаний на практике, в том числе экспериментальных работ, опытов, решения исследовательских задач, использованию их в общении, повседневной практике, быту и др.;
- последовательного развития читательской, математической, естественно-научной, финансовой грамотности, креативного мышления и глобальных компетенций школьников.

Результатом деятельности Центра непрерывного повышения профессионального мастерства педагогических работников и Приволжского межрегионального центра повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования Казанского федерального университета стало существенное повышение результатов участия школьников Республики Татарстан во Всероссийских исследованиях качества образования по модели международных исследований, проводимых по инициативе Министерства просвещения РФ. Так, в 2023 г. по всем направлениям функциональной грамотности результаты школьников Республики Татарстан значительно превышали показатели школьников в целом по стране (таблица 2).

**Таблица 2**  
**Результаты участия школьников Республики Татарстан во Всероссийских**  
**исследованиях качества образования по модели международных**  
**исследований в 2023 г.**

Показатель	Уровень функциональной грамотности				
	Недостаточный	Низкий	Средний	Повышенный	Высокий
<b>Читательская грамотность</b>					
Результаты школьников в целом по РФ	16%	29%	23%	15%	16%
Результаты школьников из Республики Татарстан	5%	16%	24%	23%	31%
<b>Математическая грамотность</b>					
Результаты школьников	18%	30%	23%	16%	13%

в целом по РФ					
Результаты школьников из Республики Татарстан	5%	14%	25%	31%	26%
<b>Естественно-научная грамотность</b>					
Результаты школьников в целом по РФ	15%	22%	36%	14%	13%
Результаты школьников из Республики Татарстан	5%	10%	32%	22%	31%
<b>Финансовая грамотность</b>					
Результаты школьников в целом по РФ	10%	17%	22%	27%	23%
Результаты школьников из Республики Татарстан	3%	8%	22%	27%	39%
<b>Глобальные компетенции</b>					
Результаты школьников в целом по РФ	11%	29%	34%	16%	9%
Результаты школьников из Республики Татарстан	3%	14%	35%	29%	19%
<b>Креативное мышление</b>					
Результаты школьников в целом по РФ	14%	26%	41%	15%	3%
Результаты школьников из Республики Татарстан	6%	17%	48%	24%	6%

Для обеспечения методической поддержки педагогических работников и управлеченческих кадров при участии Центра непрерывного повышения профессионального мастерства педагогических работников и Приволжского межрегионального центра повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования Казанского федерального университета в Республике Татарстан сформирована региональная система научно-методического сопровождения педагогических работников и управлеченческих кадров. Методическая деятельность организована на основе разделения территории республики на территориальные методические объединения с учетом экономических зон Республики Татарстан

В целях эффективного функционирования системы научно-методического сопровождения Центром подготовлен комплект регламентов, предусматривающих модернизацию системы управления профессиональным развитием педагогических и

управленческих кадров Республики Татарстан. Регламенты утверждены Приказом Министерства образования и науки Республики Татарстан.

Следует особо отметить, что созданная на базе Казанского федерального университета система профессионального развития педагогических работников и управленческих кадров позволила реализовать важную социально-экономическую задачу – создать эффективный организационно-экономический механизм управления развитием функциональной грамотности российских школьников. Результатом функционирования данного механизма, безусловно, должно стать высокое качество образования, обеспечивающего формирование функционально грамотной личности. Это, в свою очередь, является значимым вкладом не только в развитие системы образования, но и основой социально-экономического развития Российской Федерации.

### **Список литературы**

1. Диких Э.Р., Зарипова Е.И., Макарова Н.С. Функциональная грамотность школьников как фактор качества образования // Педагогика. Вопросы теории и практики. – 2021. – Т.6. - №6 – С.929-937.
2. Универсальные компетентности и новая грамотность: от лозунгов к реальности / под ред. М. С. Добряковой, И. Д. Фрумина; при участии К. А. Баранникова, Н. Зиила, Дж. Мосс, И. М. Реморенко, Я. Хаутамяки; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. — 472 с.
3. Ханушек Э., Вессман Л. Роль качества образования в экономическом росте // Вопросы образования. – 2007. URL: [file:///C:/Users/RF/Downloads/rol-kachestva-obrazovaniya-v-ekonomicheskem-roste-chast-1%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/RF/Downloads/rol-kachestva-obrazovaniya-v-ekonomicheskem-roste-chast-1%20(1).pdf)
4. Шайхелисламов Р. Ф. Попасть в десятку: готовность регионов к реализации задач, связанных с формированием функциональной грамотности // Отечественная и зарубежная педагогика - 2019. Т. 1.- № 4 (61). С. 218-235
5. Шайхелисламов Р.Ф. Дифференцированно-уровневый подход к проектированию урока по развитию функциональной грамотности // Сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Управление развитием функциональной грамотности». Казань, Издательство Казанского университета - 2024. - С. 3-14
6. PISA-2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/53f23881en/index.html?itemId=/content/publication/53f23881-en>
7. Галимов, А. М., Аскarov А. Д. Формирование стратегии программы развития и управленческих решений высших учебных заведений на основе подхода дизайнмышления // Качество педагогического образования в условиях современных вызовов :Сборник научных трудов IX Международного форума по педагогическому образованию. В данной части представлены материалы конференции (из трех). – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2023. – С. 43-54.

**FOREIGN EXPERIENCE IN TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF PERSONNEL IN THE  
IMPLEMENTATION OF «TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL  
READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITIES AND THE DEVELOPMENT  
OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE COMPETITIVENESS  
OF PERSONALITIES», USING DIAGNOSTIC, CORRECTIVE,  
DIGITAL AND STEM METHODS, THE SPSS PROGRAM AND  
ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

*Chudakova Vira  
PhD in Psychology, Academician of the «Academy of Sciences Turon»  
Senior Researcher: «Institute of Pedagogy of the  
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine»  
«Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk  
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine»  
Founder of the «Academy of Competitive  
Innovative Leader «PROFI» (Kiev, Ukraine)*

**Abstract**

The article presents foreign experience in training and improving the qualifications of personnel for the implementation of technologies "formation of psychological readiness for innovative activity (Technology No. 1) and "development of psychological competencies of individual competitiveness" (Technology No. 2), using diagnostic, correctional, digital and STEM methods, SPSS program and artificial intelligence.

**Keywords:** technology, models, formation of readiness for innovative activity, formation of psychological competencies of individual competitiveness, expertise, training-coaching.

**Annotatsiya**

Maqolada "innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish" (1-texnologiya) va "shaxs raqobatbardoshligining psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish" (2-texnologiya) texnologiyalarini diagnostik, korreksion, raqamli va STEM usullari, SPSS dasturi va sun'iy intellekt yordamida amalga oshirish bo'yicha kadrlar tayyorlash va malakasini oshirishning xorijiy tajribalari keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** texnologiya, modellar, innovatsion faoliyatga tayyorlikni shakllantirish, shaxs raqobatbardoshligining psixologik kompetensiyalarini shakllantirish, ekspertiza, trening-kouching.

**Аннотация**

В статье представлен зарубежный опыт подготовки и повышения квалификации кадров по реализации технологий «формирования психологической готовности к инновационной деятельности (Технология №1) и «развития психологических компетентностей конкурентоспособности личности» (Технология №2), с использованием диагностических, коррекционных, цифровых и STEM методов, программы SPSS и искусственного интеллекта.

**Ключевые слова:** технология, модели, формирования готовности к инновационной деятельности, формирование психологических компетентностей конкурентоспособности личности, экспертиза, тренинг-коучинг.

The modern stage of development of education is characterized by searches for innovative ways, methods and means of improvement, renewal, actualization of its efficiency, aimed at increasing its quality in rapidly changing conditions. Innovations in education reflect a complex and long-term process, which is influenced by certain factors. It was revealed that even with great significance of innovation, economic support of managers and the state, there is a destruction of innovation, an innovative project at the level of psychological factors and conditions. Psychological factors are an important and complex barrier to the effective implementation of innovative transformations in the education system and required more detailed research and development of scientific and methodological psychological support for innovative activities. To solve the above-

mentioned socially significant problems, we have developed two original technologies: №1. "Technology of Formation of Psychological Readiness for Innovative Activity" (V. Chudakova, 2016) [1-3; 4-8]. №2. "Technology of Formation of Psychological Competencies of Individual Competitiveness in the Context of Innovative Activity" (V. Chudakova, 2016-2025) [1; 2; 4; 5-8]. The scientific, methodological and practice-oriented basis of the presented innovative technologies were the results of the author's research and the prospects for their implementation. The article presents foreign experience in the introduction of the author's technologies into the international educational and scientific space, training and advanced training of personnel in the implementation of the above technologies, using diagnostic, correctional, digital and STEM methods, the SPSS program and artificial intelligence. We will describe each of them.

Let us present the results of the author's research and the prospects for implementing **Technology No. 1:** "*The psychological and organizational technology for developing the psychological readiness of educational organization personnel for innovative activities*" (hereinafter referred to as "Technology No. 1) (author V. Chudakova) [1-8] consists of 2 parts (4 models): 1. Model for examining and correcting the organizational and innovative environment of organizations; 2. Model for examining and correcting the internal psychological readiness of personnel for innovative activities. Let us disclose the content and results of implementing "Technology No 1" and its models for implementation: "1. Model for examining and correcting the organizational and innovative environment of educational organizations (external conditions), which consists of two parts, models 1.1 and 1.2 (Table 1) and "2. Model for examining and correcting the psychological readiness of educational organization personnel for innovative activities (internal conditions)", which consists of two parts, models 2.1 and 2.2 (Table 2).

**Table 1**

**Contents and results "1. Models of examination and correction of the organizational and innovative environment of educational organizations."**

**Contents "1. Models of examination and correction of the organizational and innovative environment of educational organizations (external conditions)."**

**The first part of "Technology No. 1"** consists of parts corresponding to the diagnostic (ascertaining) correctional (formative) stage of the study: 1.1. Model of examination of the organizational and innovative environment of educational organizations. 1.2. Correctional model of creating a favorable organizational and innovative environment of educational organizations, each of which consists of 2 parts.

**Integrative assessment toolkit and results of implementation "1.1. Assessment models of the organizational and innovative environment of educational organizations"**

**The results of the examination made it possible to:** *determine* the level of development of the team, find out how much it differs from the "ideal", where exactly the reserves for achieving the best results are; *identify* the socio-psychological characteristics of the team that determine the effectiveness of its activities, and *find out* how they are formed; *determine* the quality of the implementation of the management function and find out to what extent their implementation needs to be improved; identify the factors (strengths and weaknesses) that determine the effectiveness of the team's activities, and which ones suspend or even block it, understand due to what an unfavorable environment is created to the greatest extent, which of the motivational conditions need to be changed, first of all; identify contradictions in the expert assessment of the state of the organizational and innovative environment, representatives of the administration and staff of the educational organization.

**Integrative tools and results of implementation 1.2. Correctional model for creating a favorable organizational and innovative environment for educational organizations"**

**The results of the implementation of the model made it possible to:** *develop*

constructive proposals to overcome the identified problems; *conduct* an examination of alternative proposals for constructive measures to eliminate the identified deficiencies; *determine* the team's priority tasks to eliminate the deficiencies and create a favorable organizational and innovative environment for the formation of the individual's psychological readiness for innovative activity.

### References

1. Chudakova V. P. ta akademichnoi mobilnosti: ukrainsko-uzbetskyi dosvid. // Osvita ta rozvytok obdarovanoj osobystosti: shchokvartalnyi naukovo-metodychnyi zhurnal. Kyiv: IOD, № 2 (89) / II quarter / 2023. P. 50-56 URL: <https://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/2/7.pdf> DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2\(89\)-50-67](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2(89)-50-67)
2. Chudakova V. P. shkoly "Uzbekistan-Ukraina 2023" V. Chudakovoi (u formati fotovernisazhu, chastyna 2.12) // Osvita ta rozvytok obdarovanoj osobystosti: zhurnal. Kyiv: IOD, No. 3(90) 2023. (90)-83-100 URL: <https://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/3/12>
3. Chudakova V. P. Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu osvitnikh orhanizatsii do innovatsiinoi diialnosti: dys. ... kand. psykhol. nauk; 19.00.10 / Vira Petrivna Chudakova. In-t psykhol. imeni H. S Kostiuka NAPN Ukraine. 2016. – 474 s. URL:  
[https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ChudakovaVP%20\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ChudakovaVP%20(1).pdf)
5. Chudakova V. P., Baratov Sh. R., Chuprova L.F., Sharipov Sh. S. Psykholohichne zabezpechennia osvitnogo protsesu: psykholohichna sluzhba v shkoli – stvorennia, suchasnyi stan ta perspektyvy // Osvita ta rozvytok obdarovanoj osobystosti : zhurnal Kyiv: IOD, 2019. No. 2 (73). S. 39–46 DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-2\(73\)-39-46](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-2(73)-39-46)  
URL: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2019/2/8.pdf>
6. Chudakova V. (2020) Resources Development of the Competences of Personality Competitiveness in Terms of Innovative Activities. //Vira Chudakova . Professional competencies and educational innovations in the knowledge economy: collective monograph. Bulgaria: Publishing House ACCESS PRESS, 2020. 532 p. P. 473-485. URL:

# **OLIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI INNOVATSION FAOLIYAT VA UNING ASOSLARI**

*Barakayev Nusratilla Rajabovich  
Renessans ta'lim universiteti rektori,  
texnika fanlari doktori, professor*

*Raupova Laylo  
Renessans ta'lim universiteti  
"Filologiya" kafedrasи mudiri  
filologiya fanlari doktori, professor*

*Axmedova Fotima Baxtiyarovna  
Toshkent Kimyo-tehnologiya instituti*

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada oliy ta'lif muassasalarida amalgalashuvlari oshirilayotgan innovatsion faoliyat va uning metodologik asoslari tahlil etilgan. Hozirgi zamonda oliy ta'lif tizimidagi innovatsiyalar, ularning ilmiy asoslari va ta'lifdagi yangi usullarning tatbiqi xususida fikr yuritiladi. Innovatsion faoliyatni takomillashtirish orqali ta'lif sifatiga ta'siri, pedagogik ishlamalar va ta'lif jarayonidagi yangiliklar hamda oliy ta'lifdagi raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan metodologik yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

## **Abstract**

This article analyzes the innovative activities carried out in higher education institutions and their methodological foundations. It discusses the innovations in the current higher education system, their scientific principles, and the implementation of new methods in teaching. The impact of improving innovative activities on the quality of education, pedagogical developments, and innovations in the educational process, as well as methodological approaches aimed at preparing competitive specialists in higher education, are reviewed.

## **Аннотация**

В статье анализируются инновационные виды деятельности, осуществляемые в высших учебных заведениях, и их методологические основы. Рассматриваются инновации в современной системе высшего образования, их научные принципы и внедрение новых методов обучения. Обсуждается влияние улучшения инновационной деятельности на качество образования, педагогические разработки и новшества в образовательном процессе, а также методологические подходы, направленные на подготовку конкурентоспособных специалистов в высших учебных заведениях.

Shiddat bilan o'zgarishlar ro'y berayotgan jamiyatda, xususan, o'tgan asrda keng ko'lamlarda rivoj topgan ilmiy-tehnik inqilob soha mutaxassislarining diqqat-e'tiborini ishlab chiqarish sohasida ro'y berayotgan turli xil tarqqiyot o'zgarishlariga qaratdi. Zero, shunday o'zgarishlardan birini ilmiy tilda "innovatsiya" tushunchasi bilan nomlashdi. Avvaliga mazkur tushuncha ma'no jihatidan alohida olib qaraladigan madaniyat unsurlarining boshqa bir madaniy tizimga singib borishini (ijtimoiy faoliyatni va ishlab chiqarishni tashkillashtirish borasidagi turli xildagi odatlar, rasm-rusmlar haqida ketmoqda) anglatgan. "Innovatsiya" atamasi muxandis-tehnolog, iqtisodchi olimlar izlanishlarida mustaqil va bir qator o'xshash tushunchalar sifatida yoritilgan: chunonchi, bular sirasiga "innovatsion faoliyat", "innovatsion jarayon", "innovatsion qaror" va boshqa ta'riflar qo'llanilgan. O'rganilganda, lug'aviy jihatdan "innovatsiya" termini yangilik kiritish degan ma'noni anglatadi.<sup>1</sup> Ba'zan "innovatsiya" va "novatsiya" tushunchalarini bir-biri bilan aralashtirib yuborish holatlari

<sup>1</sup> O'zbek tilining izohli lug'ati. T.:O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2014. 25 b.

kuzatiladi. Aslida, "innovatsiya" muayyan tizimni ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, "novatsiya" qisqa muddatli yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina tizimdag'i ayrim elementlarni o'zgartirishga xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, "innovatsiya" tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u ishlab chiqarish jarayoniga mukammal yangi, ilgari bo'lgan texnologiyalarni takomillashtirish yoki bo'lmanan texnologiyalarni yaratish va joriy etishni nazarda tutadi. O'r ganilgan manbaalarda "innovatsiya" tushunchasi biron bir turdag'i faoliyatni tapkibiy jihatdan takomillashtirish yangilanishini, tubdan o'zgartirilish ma'nosini beradi.

Anglashiladiki, mavjud narsaning yangi holatga o'tishi yoki yangicha sifat kasb etishi bilan bog'liq jarayon innovatsiya sifatida talqin qilinadi. Bu jarayonni ba'zida yangilikning amaliyotga joriy etilishi deb ham atash mumkin. Innovatsiyalar dastlab insonlar ongida mavjud reallik bilan uning ideal holati o'rtasidagi tafovut sifatida shakllanadi. Ko'pincha innovatsion g'oyalar tez o'sib borayotgan ehtiyojlar bilan nisbatan sust rivojlanayotgan ishlab chiqarish tizimining potensial imkoniyatlari o'rtasidagi ichki ziddiyatlarni bartaraf etishga intilish asosida shakllanib boradi. Innovatsion sohaning xususiyatlarini nazariy jihatdan o'r ganish ijtimoiy-iktisodiy sohadagi konsepsiylar keng rivojlna boshlagan va jahon iktisodiyotida innovatsion faoliyatning faollashuvi kuzatilgan davrlarda (XX asrning 60-yillaridan boshlab) ayniqsa faollashdi<sup>2</sup>. Innovatsion sohaga taalluqli muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qilishga uringan olimlarning ilmiy izlanishlarini o'r ganish shuni ko'rsatmoqdaki, ma'lum bir innovatsiyaning muvaffakiyati va xarakteri oqibat natijada konkret tarmoqning, regionning, mamlakatning, qolaversa tashkilot va korxonaning innovatsion potensiali qandayligiga bog'liq bo'ladi. Ma'lumki, O'zbekistonda turli xil sohadagi mutaxassislarni tayyorlash va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish bilan bog'liq faoliyat turi bilan oliy ta'lim berishga ixtisoslashgan universitet, akademiya va institutlar kabi ta'lim muassasalari shug'ullanadi. Qayd etish joizki, Respublikamiz iqtisodiyotini takomillashtirish, yangi texnika va texnologiyalarni olib kirish va jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashtirish uchun mamlakatimiz oliy o'kuv yurtlarining ilmiy potensialidan o'r inli foydalanish zarur. O'z navbatida, bu masala regional miqyoslarda amalga oshiriladigan innovatsion va ilmiy-texnik siyosatni yuritish borasida qilinishi lozim bo'lgan ishlar tizimida oliy o'quv yurtlarining innovatsion potensiali tutgan o'rinni belgilab beradi<sup>3</sup>.

Innovatsion jarayonga tegishli 7 ta elementini bir zanjirga kiritish mumkin:

- Innovatsiyada innovatsiya;
- Marketing innovatsiyasi;
- Innovatsiyani ishlab chiqish;
- Innovatsiyalarni amalda joriy etish;
- Innovatsiyani siljitish;
- Innovatsiyani iqtisodiy samarasini baholash;
- Innovatsiyani tarqatish.

Bugunga kelib "innovatsiya" tushunchasi biror bir turdag'i faoliyatni tarkibiy jihatdan takomillashtirishni, yangilashni, tubdan o'zgartirishni jarayonini ham ifoda etadi. "Innovatsiyalar" atamasiga yangi iqtisodiy toifa sifatida Avstriyalik olim Yu.Shumpeter o'zining "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" (1911y.) nomli asarida ilk bor tavsiflagan. Yu.Shumpeter tomonidan innovatsiyaga xos bo'lgan beshta tipik o'zgarishlar ajratilgan:

- yangi texnika, yangi texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni yangi bozor ta'minotidan foydalanish;
- yangi xususiyatlarga ega ma'lumotlarni tatbiq etish;
- yangi xom ashyodan foydalanish;
- ishlab chiqarish va uning moddiy-texnik ta'minotini tashkil qilishdagi o'zgarishlar;
- yangi sotish bozorlarini paydo bo'lishi<sup>4</sup>.

<sup>2</sup> Innovatsionnyiy menedjment. Uchebnik. Pod. Red, prof. V.Ya. Gorfinkelya. – M.: "Vuzovskiy uchebnik ", 2009 g.

<sup>3</sup> Yo'ldoshev N.Q. va b. Strategik menejment. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012.

<sup>4</sup> Yuldashev N.K. Mirsaidova Sh.A, Goldman Ye.D. „Innovatsion menejment“, T., 2011-y. TDIU bosmaxonasi, 21-23 b.

Keyinchalik bir qator olimlar tomonidan innovatsiyaga turlicha ta'riflar berilgan. Xususan, I. Balabanov "innovatsiya-kapitalni yangi texnika yoki texnologiyaga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mehnat, xizmat ko'rsatish va boshqarishning yangi shakllariga, jumladan, yangicha nazorat va hisob shakllari, rejalashtirish va tahlil usullariga kiritishdan olingan, modddiy tus olgan natijadir" deb ta'rif bersa, T.Brayan esa "innovatsiya- intellektual mahsulot-ixtiro, axborot nou-xau, yoki g'oya iqtisodiy mazmuniga ega bo'ladigan jarayon" deb ta'rif bergan. I.Boldashekning fikricha, "innovatsiya – tizim sifatida korxona faoliyatidagi maqsadli o'zgarish"dir. V. Medinskiy tomonidan "innovatsiya – o'tkazilgan ilmiy tadqiqot, amalga oshirilgan kashfiyot natijasida ishlab chiqarishga joriy qilingan, oldingilaridan tamomila farq qiladigan obyekt" deya ta'rif berilgan bo'lsa, P.Patxutdinov "innovatsiya – boshqaruv obyektni o'zgartirish hamda iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, ilmiy-texnik yoki boshqa turdag'i samara olish maqsadida yangiliklar joriy qilishning yakuniy natijasidir" deya hozirgi kun talabidan ta'rif bergan desak, xato bo'lmaydi.<sup>5</sup> Anglashiladiki, xalqaro standartlarga muvofiq innovatsiya bozoriga tadqiq etilgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot yoki amaliy faoliyatda foydalanilayotgan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayon yoxud xizmatlarga yangicha yondashish ko'rinishida ruyobga chiqqan innovatsion faoliyatning yakuniy natijasi sifatida olinadi. Innovatsion jarayonni amalga oshirish uchun diffuziya – yangi sharoitlar va qo'llash joylarda bir marta o'zlashtirib va foydalanib bo'lingan innovatsiyalarni muddatida tarqatish juda katta ahamiyat kasb etadi. Innovatsion jarayon davriy xarakerga ega bo'lib, buni innovatsiyalarni tashkil qilish va boshqarishning ixcham shakli sifatida ko'rish mumkin. Innovatsiyalar va innovatsion boshqaruvga nisbatan oshirilgan e'tibor hozirgi jamiyat a'zolari hayotining o'zi tomonidan talab qilinadi, ya'ni innovatsion jarayonlarda yangi mahsulotlarni yangi texnika va texnologiyalar ro'yobga chiqishi uning sotsial – iqtisodiy rivojlanishining asosi sifatida baholanadi. Innovatsion jarayon, innovatsion o'zgarishlarni tayyorlash va amalga oshirishdan iborat bo'ladi va yagona bir butunni tashkil qiluvchi o'zaro bog'langan pog'onalardan tashkil topgan. Bu jarayonning natijasida amalga oshirilgan o'zgarish oqibatida innovatsiya yuzaga keladi. Xorijiy manbaalarda "innovatsiya" salohiyatlari ilmiy-texnik taraqqiyot (ITT)ni haqiqiy, yangi mahsulotlar va texnologiyalarda ro'yobga chiqadiganga aylanishi sifatida talqin qilinadi.



### **1-rasm. Yangilikdan innovatsiyalarning farqlanish.<sup>6</sup>**

Mavzuga aloqador maxsus tadqiqotlar olib borgan olimlar, ayniqsa, xorijlik mutaxassislar (N. Monchev, I. Perla, V.D. Xartman, E. Mensfild, R. Foster, B. Tviss, Y. Shumpeter, E. Rodjers va boshqalar) bu tushunchani o'zlarining tadqiqotlari obyekti va predmetiga ko'ra har xil talqin qilishgan, ammo

<sup>5</sup>X.Abdusattarova "Innovatsiya strategiyasi", T., 2012-y., Tafakkur-Bo'stoni" nashriyoti, 13-14 b.

<sup>6</sup>Innovatsionnyi menedjment. Uchebnik. Pod.Red, prof. V.Ya. Gorfinkelya. – M.: "Vuzovskiy uchebnik ", 2009 g.

innovatsiyalarga berilgan har xil ta’riflarning tahlili oqibatida anglashildiki, o’zgarishlar innovatsiyalarning o’ziga xos mazmunini tashkil qiladi, o’zgarishlar vazifasi esa innovatsion faoliyatning asosiy vazifasi bo’ladi. Biron bir yangilikdan innovatsiyalar quyidagi jihatlari bilan farqlanadi, bular:

- innovatsiyalar shunchaki yangilik bo’lmasdan mavjud tizimni tubdan isloh qilish uchun baza yaratib berishi, innovatsiyalar amaliy jihatdan foydali bo’lish xususiyatiga ega ekanligi va innovatsiyalar tijoratchilik nuqtayi nazaridan salohiyat jihatdan foya keltirishi kuzatiladi. Mavjud narsaning yangi holatga o’tishi yoki yangicha sifat kasb etishi bilan bog’liq jarayon innovatsiya sifatida e’tirof etiladi. Bu jarayonni ba’zan yangilikning amaliyatga joriy etilishi deb ham nomlashadi. Innovatsiyalar dastavval insonlar ongida mavjud reallik bilan uning ideal holati o’rtasidagi tafovut sifatida shakllanadi.

Ko’pincha, innovatsion g’oyalar tez o’sib borayotgan ehtiyojlar bilan nisbatan sekin rivojlanayotgan ishlab chiqarish tizimining salohiyat imkoniyatlari o’rtasidagi ichki ziddiyatlarni bartaraf etishga intilish asosida shakllanib boradi. Ushbu jarayonning bunday tarzda rivojlanishiga ikki xil sabab ta’sir ko’rsatadi. Bir tomonidan, insonlarning kundalik hayotiy ehtiyojlari nihoyatda dinamik xususiyatli bo’lganligi bois ular uzlucksiz o’zgarib, talab darajasi o’sib boradi. Tabiiyki, inson o’z ehtiyojlarini qondirishning mavjud uslublarini takomillashtirishga hamda yangi usullarini, imkoniyatlarini izlab topishga urinadi. Ikkinchisi tomonidan, insonlar yashaydigan muhit va shart-sharoitlar uzlucksiz o’zgartirilib, takomillashtiriladi. Bu hol odamlardan o’zgarib borayotgan yangicha shart-sharoitlarga moslashib borishni talab etadi.

Ko’rinadiki, jamiyat a’zolari o’zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy muhitda o’zi uchun munosib o’rinni egallashi, doimiy ravishda o’z ustida ishlashi, rivojlanishi, bilim saviyasini va malakasini oshirib borishi, boshqalar tomonidan yaratilayotgan yangiliklarni o’zlashtirib borishi lozim. Ishlab chiqarishni zamonaviylashtirilishi, maxsulot sifatining oshirilishi tegishliligi bo’yicha ilm-fan sohasida erishilgan yutuqlarni ishlab chiqarish tizimlariga joriy etilishiga xizmat qiladigan tarmoq milliy iqtisodiyotning innovatsion sohasini tashkil etadi. Ijtimoiy takror ishlab chiqarishning innovatsion sohasi o’z funksional faoliyatini normal amalgalashish uchun alohida shart-sharoitlar talab etiladi.

### **Foydalilanigan adabiyotlar**

1. O’zbek tilining izohli lug’ati. T.:O’zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2014. 25 b.
2. Innovatsionnyy menedjment. Uchebnik. Pod. Red, prof. V.Ya. Gorfinkelya. – M.: “Vuzovskiy uchebnik”, 2009 g.
3. Yo’ldoshev N.Q. va b. Strategik menejment. O’quv qo’llanma. – T.: TDIU, 2012.
4. Yuldashev N.K. Mirsaidova Sh.A, Goldman Ye.D. „Innovatsion menejment“, T., 2011-y. TDIU bosmaxonasi, 21-23 b.
5. X.Abdusattarova “Innovatsiya strategiyasi”, T., 2012-y., Tafakkur-Bo’stoni” nashriyoti, 13-14 b.
6. Innovatsionnyy menedjment. Uchebnik. Pod.Red, prof. V.Ya. Gorfinkelya. – M.: “Vuzovskiy uchebnik”, 2009 g.

# **МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

*Баубекова Гульзамира Джусураевна  
Университет "Туран-Астана"  
Доктор педагогических наук, профессор*

*Жантекеев Серик Крыкбаевич  
Университет «Туран-Астана»  
Кандидат педагогических наук, профессор*

*Власова Нина Васильевна  
"Международный университет Астана"  
Старший преподаватель университета*

## **Аннотация**

В статье представлена модель, разработанная авторами, для формирования инновационной культуры среди студентов в современных условиях. Эта модель основана на системном, культурологическом, интегративно-деятельностном, средовом и личностно-ориентированном подходах и включает в себя компоненты, связанные с мотивацией и целеполаганием, содержанием и процессом, а также контролем и оценкой.

**Ключевые слова:** модель, инновационная культура, инновации, методологические подходы, педагогические условия, глобализация

## **Annotation**

The article presents a model developed by the authors for the formation of an innovative culture among students in modern conditions. This model is based on systemic, cultural, integrative-activity, environmental, and personality-oriented approaches and includes components related to motivation and goal-setting, content and process, as well as control and evaluation.

**Keywords:** model, innovative culture, innovations, methodological approaches, pedagogical conditions, globalization

## **Annotatsiya**

Maqolada zamonaviy sharoitda talabalar o'rtasida innovatsion madaniyatni shakllantirish uchun mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan model keltirilgan. Ushbu model tizimli, madaniy, integrativ-faoliyat, atrof-muhit va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarga asoslangan bo'lib, motivatsiya va maqsadni belgilash, tarkib va jarayon, shuningdek nazorat va baholash bilan bog'liq tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

**Kalit so'zlar:** model, innovatsion madaniyat, innovatsiyalar, uslubiy yondashuvlar, pedagogik sharoitlar, globallashuv.

В настоящее время конкурентоспособность государства зависит от развития интеллектуального потенциала нации и уровня духовно-нравственного воспитания в обществе. В таких социокультурных условиях возникает необходимость сопоставления отечественной системы образования с положительными аспектами мирового образовательного опыта. Поэтому отечественное образование нацелено на интеграцию в международное образовательное пространство, что связано с приближением к мировым стандартам образования, принятым во многих развитых странах. Основой для этих изменений в нашей стране стала Доктрина Национального Единства Казахстана, в которой подчеркивается, что «...жизненно важно изменить отношение к знаниям, науке и инновациям. В XXI веке только интеллектуальная нация может рассчитывать на успех» [1].

Образование можно назвать социальным феноменом с точки зрения его социализирующих сторон, так как в данном случае речь идёт о передаче опыта, усвоении

накопленных человечеством знаний, адаптации к современному окружающему миру. Образование сейчас становится необходимым и важным фактором развития и процветания общества.

Российские ученые-педагоги Н.В. Бордовская и А.А. Реан совершенно правы, подчеркивая, что: «Мировое образовательное пространство объединяет национальные образовательные системы разного типа и уровня, значительно различающиеся по философским и культурным традициям, уровню целей и задач, своему качественному состоянию. Поэтому следует говорить о современном мировом образовательном пространстве как о формирующемся едином организме при наличии в каждой образовательной системе глобальных тенденций и сохранении разнообразия» [2; 63].

Необходимость инноваций – это условие эффективного труда во многих сферах жизнедеятельности, одной из форм реализации которой является инновационная культура. Культура является многоаспектным понятием, т.е. представляет собой результат, процесс, деятельность, способ, отношение, норму и систему. Аспект деятельности может служить индикатором сформированности культуры, поэтому готовность студентов к инновационной деятельности в процессе подготовки их в вузе может служить одним из критериев сформированности их инновационной культуры.

Под инновационной культурой (ИК) мы понимаем способность личности к созданию и использованию новшеств в материальной и духовной сферах культуры при сохранении в них динамического единства старого, современного и нового, основанную на инновационной восприимчивости, креативности, знаниях, умениях, опыте, инновационном мышлении и творческом потенциале (В.А. Сластёин, Т.С. Бочкарева, Д.В. Качалов и др.).

На основании изучения психолого-педагогической литературы и анализа учебно-воспитательной деятельности отдельных вузов РК нами разработана модель формирования ИК студентов, которая учитывает модели личности специалиста, его профессиональной культуры, современной науки, сферы деятельности специалиста, учебно-воспитательного процесса. Интеллектуальное развитие и уровень образованности человека тесно взаимосвязаны: более образованный человек успешнее учится, у него быстрее развивается познавательный интерес, вследствии чего повышается уровень ИК.

Модель построена на основе системного, культурологического, интегративно-деятельностного, средового и личностно-ориентированного подходов и включает мотивационно-целевой, содержательно-процессуальный, контрольно-оценочный компоненты (см. рис. 1).

Если мы будем считать уровень развития студентов в учебном процессе как интегративное свойство личности, то показатели развития инновационного стиля мышления, готовность к инновационной деятельности есть ИК будущего специалиста.

Предлагаемая нами модель формирования ИК у студентов вуза основана на ведущей идее согласно принципу целевой доминантности, направленного на выявление доминирующей цели процесса формирования ИК и подчинение ей всех структурных компонентов этого процесса. Так, модель построена на основе системного, культурологического, интегративно-деятельностного, средового и личностно-ориентированного подходов и включает мотивационно-целевой, содержательно-процессуальный, контрольно-оценочный компоненты.

В разработанной модели продуктом функционирования системы являются новые сформировавшиеся образовательные ценности, ярко выраженные потребности, наличие систематизированных целостных знаний о ценностях интеллектуального труда и инновационной культуры, профессионального поведения.

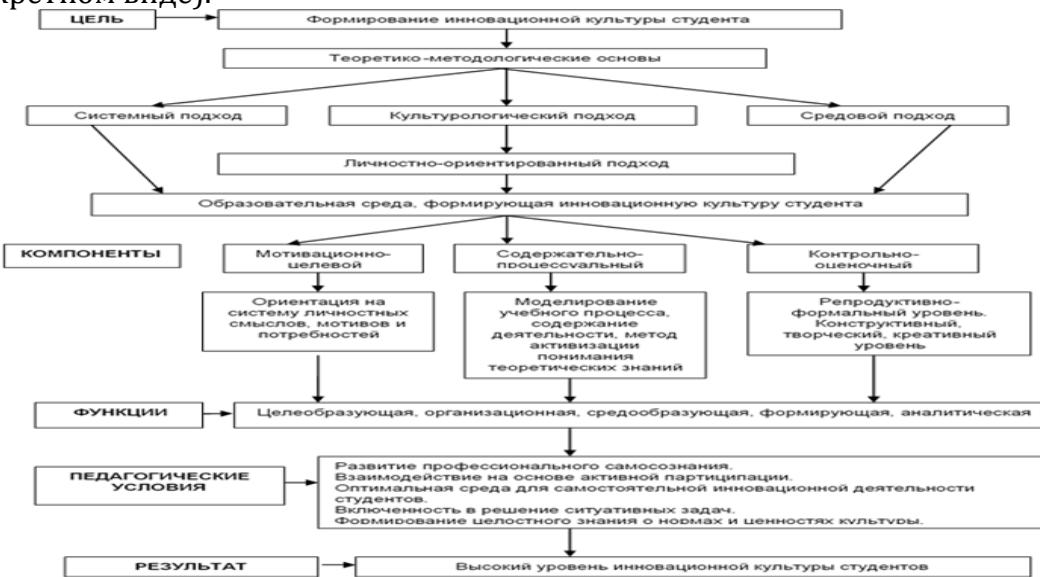
Цель, как системообразующий фактор, предстает в форме продвижения к ценностям ИК, ценностные ориентации на достижение высокого уровня ИК.

Мотивационно-целевой компонент модели формирования ИК у студентов вуза в инновационной образовательной среде, выполняя направляющую, побуждающую и

смыслообразующую функции, включает: целевой блок – сознательная цель в деятельности студента, направлена на развитие побуждающих и интеллектуальных мотивов, основанных на понимании значимости ИК в будущей профессиональной деятельности; эмоциональный блок – побуждение на эмоциональном уровне положительного отношения к ценностям культуры; креативный блок - формирование креативно-побуждающих мотивов, основанных на получении удовлетворения от процесса творческого присвоения компонентов культуры. Содержательно-процессуальный компонент модели определяет устойчивый, последовательный, целенаправленный характер протекания процесса формирования ИК у студентов вуза. Основная функция этого компонента – моделирование процесса формирования ИК в инновационной образовательной среде. Данный компонент включает в себя: содержательный блок – определяет содержание процесса формирования ИК у студентов вуза; соответствие системности – выступает как педагогическая система формирования ИК у студентов вуза; процессуальный блок – эффективный дидактический инструментарий: выбор методов и приемов формирования ИК (приемы эмоционально-интеллектуального стимулирования, приемы метода дополнительности, приемы активизации понимания, приемы продуктивной партисипации, метод творческой интерпретации научного знания и жизненного опыта), инновационных технологий (мультимедийные, рефлексивно-педагогические).

Контрольно-оценочный компонент модели системы формирования ИК у студентов вуза в инновационной образовательной среде предполагает диагностический контроль изменений в структуре ИК, адекватную оценку эффективности данной модели.

В качестве критериев и показателей сформированности ИК мы выделяем: мотивационный, когнитивный, деятельностный и творческий (далее они представлены в более конкретном виде).



**Рис 1. Модель формирования инновационной культуры студента**

Под эффективностью системы формирования ИК у студентов вуза в инновационной образовательной среде мы понимаем степень достижения результата, который должен иметь место при всей полноте выполнения системой своей функции в инновационной образовательной среде, то есть достижение высокого уровня сформированности ИК у студентов вуза. Критериями оценки эффективности системы формирования ИК у студентов вуза, на наш взгляд, являются: разнообразие форм и методов формирования ИК, открытость к новому, многообразие методического содержания, логика функционирования системы, соответствие содержания целям, наличие устойчивой мотивации студентов и возможность управлять процессом формирования ИК будущих специалистов.

Любая методическая система проектируется и реализуется на базе определенных принципов. Основными принципами мы выделяем: целостности, индивидуализации и

дифференциации, сотрудничества, восхождения к культуре, функциональности, множественного описания, культурной детерминации. Поскольку нами реализуется культуроориентированный тип обучения, то разрабатываемая система является также культуроориентирующей, учитывающей специфику инновационной образовательной среды.

**Первый этап** – пропедевтический, на котором осуществляется формирование мотивационно-ценностного компонента ИК, включающего положительную мотивацию на инновационную деятельность. На данном этапе осуществляется введение в будущую профессию, проводится диагностика сформированности интереса к профессии, установки на осознание ИК;

**второй этап** – профессионально-адаптивный: направлен на достижение оптимального уровня информированности, действенности, осознанности знаний. Студенты включаются в активную практическую деятельность, выполняя творческие задания, решали ситуативно-рефлексивные задачи, выполняли рефлексивно-творческие задания, разрабатывали модели поведения и т.д.;

**третий этап** – совершенствование ИК: обусловливается необходимостью развития оценки своей деятельности, мобильности, профессионального роста. На данном этапе определен комплекс методических (исследовательская деятельность, разработка проектов, разнообразные формы проведения занятий, дискурсы и дискуссии) и дидактических (профессиоведческий материал, тренинговые упражнения, ситуации рефлексивного характера, задания для самостоятельной деятельности) средств, инновационных средств и технологий (технология партисипативного тренинга, рефлексивная, мультимедийная), инновационные формы (инновационные подиумы, научно-творческая студенческая лаборатория), активизирующий процесс формирования культуры у будущих специалистов.

На каждом этапе системы формирования ИК акцентируются личностные проявления, показатели формирования и механизмы.

Инновационная образовательная среда выступает устойчивой системой, подчиняющей общим целям все элементы процесса подготовки будущего специалиста и направлена на воссоздание недостающих инновационных элементов в этом процессе. Понятие образовательной среды обусловлено взаимосвязанными факторами (условиями), обеспечивающими образование специалиста. При этом предполагается включенность студентов в образовательное пространство, где он занимает активную внутреннюю позицию. Инновационная образовательная среда формируется как открытая система, аккумулирующая в себе целенаправленно создаваемые на единых ценностно-целевых основаниях и обеспечивающие студентам конкурентные преимущества в развивающейся профессиональной среде и взаимосвязанные условия и ресурсы (образовательные ресурсы, содержание образования, дидактические процессы, методы и формы организации образования, инновационные технологии), Организационно-управленческое обеспечение, интеллектуальные, материальные средства (Н.В.Диденко).

Инновационная образовательная среда в системе формирования ИК у студентов вуза преобразует содержание образования, активизирует традиционные и стимулирует развитие новых форм деятельности преподавателя и студентов. Результатом создания инновационной образовательной среды является изменение состава и структуры этой среды, с одной стороны, а с другой – изменение формируемого качества на основе проектирования процесса формирования ИК и выбора форм, методов, средств, прогнозирования ожидаемых результатов.

Инновационная образовательная среда как компонент системы формирования ИК у студентов вуза представляется нам как целостный комплекс, имеющий трехчастную структуру, включающую процессуально-технологическую часть, Организационно-педагогическую часть и психолого-педагогическую часть и обладающую присущими ей свойствами: наблюдаемостью, насыщенностью, пластичностью, автономностью существования, синхронизируемостью, векторностью, целостностью, интерактивностью.

Процессуально-технологическая часть инновационной образовательной среды выполняет процессуально-инициирующую функцию и включает в себя приемы и методы, технологии формирования ИК у студентов вуза (технология партисипативного тренинга, мультимедийные технологии, проектно-творческого моделирования, рефлексивно-ситуативные). В данной части инновационной образовательной среды предусматривается изучение дисциплин и вводимых спецкурсов на основе использования разработанных (Д.В. Качаловым) новых приемов и методов: приемы метода дополнительности (гностико-эвристические, интегрирующие, вордкомбинаторные); метод творческой интерпретации научного знания и жизненного опыта (приемы понятийно-терминологического осмыслиения, приемы ретроспективного анализа жизненного опыта, стартовой актуализации жизненного опыта студентов дополнительного конструирования, одухотворения педагогических объектов творческого моделирования, приемы творческого синтеза); приемы продуктивной партисипации (дискуссия, обсуждение, проблемный вопрос, логическое рассуждение, обоснование позиции, объяснение, коллективное планирование деятельности, взаимоконтроль, поощрение творчества, креативности, лидерства и др.); приемы активизации понимания знания (письменные развернутые ответы по изученному теоретическому материалу; ситуативные задачи, воспроизводящие реальную практику; задания с профессионально-ориентированным содержанием; проблемные ситуации, иллюстрирование материала с опорой на собственный жизненный опыт); мультимедийные приемы (анимация, документальное и игровое кино); рефлексивные приемы решения ситуативных задач.

Организационно-педагогическая часть инновационной образовательной среды включает комплекс условий формирования ИК.

При выявлении условий, запечатленных в структуре инновационной образовательной среды, мы исходили из трех аспектов процесса формирования ИК: содержательного наполнения, процессуального обеспечения и оценочно-корректировочной деятельности.

Первое условие – педагогическое взаимодействие субъект субъектного характера на основе продуктивной партисипации. Цель – выстроить и поддержать педагогически целесообразный стиль взаимоотношений со студентами, обеспечить психологически комфортную атмосферу образовательного процесса. Организация процесса формирования ИК у студентов вуза на основе продуктивной партисипации предполагает разработку такой технологии, целью которой является не накопление знаний, умений, а формирование механизма самореализации личности каждого обучающегося, воспитание ценностного отношения к учению.

Второе условие – формирование профессионального самосознания будущих учителей, методическими механизмами которого выступают инициирование выхода студентов в рефлексивную позицию. В данном условии предусматривается трехэтапная реализация развития профессионального самосознания будущих учителей: восприятие и осмысливание существующих профессионально-педагогических ценностей; выбор значимых для себя ценностей и построение на этой основе профессионально-педагогического эталона; проектирование личностной системы ценностных ориентаций на основе профессиональных ценностей.

Третье условие – включенность студентов в решение ситуативных задач. В данном условии мы усматриваем необходимость предъявления студентам решение комплекса ситуативных задач: 1) мотивационные ситуативные задачи; 2) рефлексивно-творческие ситуативные задачи; 3) гностико-эвристические ситуативные задачи, которые в совокупности выполняют следующие функции: эмотивная, информативная, аналитическая, стимулирующая, корректирующая и личностно-ориентирующая.

Четвертое условие – включение студентов в оптимальную среду для самостоятельной образовательной деятельности рассматривается в двух направлениях: Организация самостоятельной деятельности в учебной и внеучебной деятельности (на занятиях и в

рамках исследовательской деятельности) и самостоятельная деятельность в условиях прохождения практики.

Пятое условие – разработка спецкурсов, направленных на формирование целостного знания о нормах и ценностях инновационной культуры, обогащающих обязательные дисциплины.

Выделенные педагогические условия являются необходимыми, что вытекает из анализа психолого-педагогической литературы, а также нашего многолетнего опыта работы в вузах РК. Достаточность педагогических условий будет выводиться из результатов предстоящей (по календарному плану научной работы) экспериментальной работы при фиксации положительной динамики уровня инновационной культуры.

Таким образом, готовность к инновационной деятельности – это интегральный критерий, включающий наличие достаточных знаний, умений и навыков для решения образовательных задач, степень сформированности интеллектуально-познавательных умений и мыслительных способностей, наличие навыков по регуляции собственного самообразования и развития, необходимых для эффективного использования умственных способностей в решении проблемной ситуации. Этот интегральный критерий необходим для проведения педагогического эксперимента по логической схеме: разработка системы ДК (дидактический комплекс) → готовность к инновационной деятельности + развитие личностных качеств, определяющих ИК → ИК студентов. Реализация данной модели будет способствовать развитию и совершенствованию ключевых личностных профессиональных качеств студентов, характеризующих их ИК: мотивированность к инновациям, интеллек, инновационную восприимчивость, коммуникабельность, лидерство, креативность.

#### **Список литературы**

1. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы /Указ Президента Республики Казахстан №1118, Астана, Акорда, 7 декабря 2010 года. – Астана, 2010. – 52 с.
2. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов – СПб., 2000. – 304 с.
3. Баубекова Г.Д., Кирабаева Ш.А. Шакенова М.Т. Инновационная культура студентов: опыт формирования и перспективы. – Астана: НАО им. И. Алтынсарина, 2014. – 200 с.

# EXPLORATION AND PRACTICE OF PRECISION APPRENTICESHIP TALENT TRAINING MODEL FOR AUTOMOTIVE MAJORS IN CHINESE HIGHER VOCATIONAL COLLEGES

Tu Jie  
Uzbekistan Zhenghe College  
Executive Dean  
Master associate professor

## Abstract

In response to some problems encountered in the pilot implementation of apprenticeship talent training in some vocational colleges in China, based on in-depth learning and reference of Germany's dual education model, combined with China's existing national conditions and industrial development needs, and taking the automotive major group as an example, this paper proposes a precise job apprenticeship vocational teaching model, and systematically studies and summarizes the relevant curriculum system, curriculum standards, teaching forms, assessment, evaluation standards, and management methods.

**Keywords:** precision positions, apprenticeship system, school enterprise cooperation, teaching mode; Curriculum system

## Annotatsiya

Xitoyning ba'zi kasb-hunar kollejlarida o'quvchi sifatida iqtidorlarni o'qitishni tajriba-sinov tariqasida joriy etishda yuzaga keladigan ba'zi muammolarga javoban, Germaniyaning dual ta'limg modelini chuqur o'rganish va unga havola qilish, Xitoyning mavjud milliy sharoitlari va sanoat rivojlanishi ehtiyojlari va avtomobil yirik guruhi misolida, ushbu ishda o'quvchi sifatida kasb-hunar ta'liming aniq modeli taklif etiladi, shuningdek, tegishli o'quv dasturlari tizimi, o'quv dasturlari standartlari, o'qitish shakllari, baholash, baholash standartlari va boshqaruv usullari tizimli ravishda o'rganiladi va umumlashtiriladi.

**Kalit so'zlar:** anqlik pozitsiyalari, o'quvchilik tizimi, maktab korxonasi hamkorligi, o'qitish rejimi; O'quv dasturlari tizimi

## Аннотация

В ответ на некоторые проблемы, возникающие при пилотном внедрении обучения талантов в качестве учеников в некоторых профессиональных колледжах Китая, на основе углубленного изучения и ссылки на дуальную модель образования Германии, в сочетании с существующими национальными условиями и потребностями промышленного развития Китая, и в качестве примера автомобильной крупной группы, в данной работе предлагается точная модель профессионального обучения в качестве ученика, а также систематически изучаются и обобщаются соответствующая система учебных программ, стандарты учебных программ, формы обучения, оценка, стандарты оценки и методы управления.

**Ключевые слова:** позиции точности, система ученичества, сотрудничество школьного предприятия, режим обучения; Система учебных программ

**Introduction.** Since the Chinese Ministry of Education launched the pilot program of modern apprenticeship in 2014, more than 200 vocational colleges across the country have participated in teaching reform. Although some Colleges have formed characteristic training models through the practice of integrating industry and education, as of the latest monitoring data in 2022, more than half of the pilot Colleges still have the problem of shallow enterprise participation. Some Colleges have not established a dual selection mechanism between schools and enterprises, resulting in uneven quality of cooperative enterprises. In addition, insufficient investment from enterprise mentors often leads to apprentices being assigned to low skilled repetitive positions, and even serving as temporary labor when the enterprise is in a tight employment situation. This kind of "job changing internship" has caused students to have a deviation in their professional cognition and a decrease in their sense of professional identity. Nearly 30% of apprentices have left their jobs

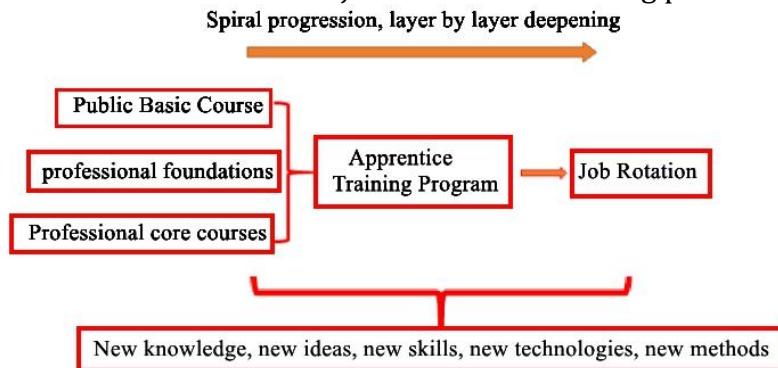
midway and switched careers, seriously affecting the precise integration of industry and education as proposed in the "Opinions on Deepening the Reform of Modern Vocational Education System Construction" (2022).

The author's school has organized and dispatched leaders and professional backbone teachers multiple times to study automotive related theoretical and practical courses at the Cottbus Handicraft Association, Schwerin Handicraft Association, Brandenburg Mercedes Benz Center, and Brandenburg Technical University in Germany. They have had in-depth exchanges with German experts and teachers, and conducted comprehensive research on school enterprise joint education in Germany's dual vocational education system. The teaching team has selected high-quality enterprises such as Che Xiangjia, Roewe, and MG under Nanjing Donghua Automobile Industry Co., Ltd. as pilot cooperative units for precision apprenticeship teaching reform in China. The team has explored precision job apprenticeship teaching reform in three majors: automobile inspection and maintenance, automobile intelligent technology, and automobile service and marketing. The team has conducted in-depth and comprehensive research and practice on relevant school enterprise cooperation models, teaching team building, teaching models, management models, evaluation systems, and implementation methods, forming a modern apprenticeship reform experience with promotional value.

## 2. Implementation measures for teaching reform of precision job apprenticeship system

(1) Optimize talent training programs, construct a curriculum system and teaching mode based on apprenticeship system

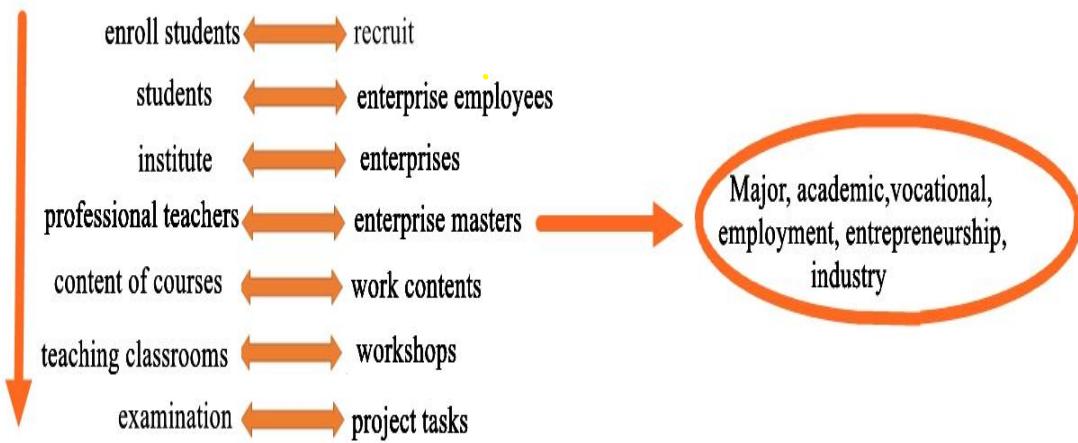
Establish a research team for teaching reform, conduct in-depth research on enterprises, select high-quality enterprises for cooperation, and jointly develop a talent training plan for the automotive professional group based on precise job apprenticeship system. Clarify and refine the requirements for professional courses (theory, practice), teaching content, teaching forms, and venues. The design of each course unit is organized and implemented in a "spiral progression, layer by layer deepening" mode, and is implemented in a series of "real job scenarios" teaching processes (Figure 1).



**Figure 1 Spiral progression, layer by layer deep teaching mode**

(2) Establish apprenticeship order classes, recruit students immediately, and strengthen students' dual identities

Schools and enterprises jointly sign training agreements related to the reform of apprenticeship teaching. Schools and enterprises jointly study and formulate the "Implementation Measures for Precise Post Apprenticeship Enrollment and Recruitment", organize enterprise experts and professional mentors to provide detailed introductions to the project situation, and then students (parents) sign up according to their true wishes, organize written exams and interviews, and finally select a number of students who are roughly the same as the employment needs of enterprises to form apprenticeship classes. Class students are both school students and enterprise apprentices. In the next three years of learning, they will receive education, assessment and management from both enterprises and schools, truly realizing a new path of collaborative education of "school enterprise dual subjects, teacher-student dual roles, classroom dual venues, academic dual assessment, curriculum system and work process, curriculum structure and work content interaction and integration", and ultimately achieving "Integration of Six Industries" (Figure 2).



**Figure 2 Dual education and six industry integration education model**

(3) Build a high-quality "dual teacher" teaching team and expand the scale of the "dual teacher" team

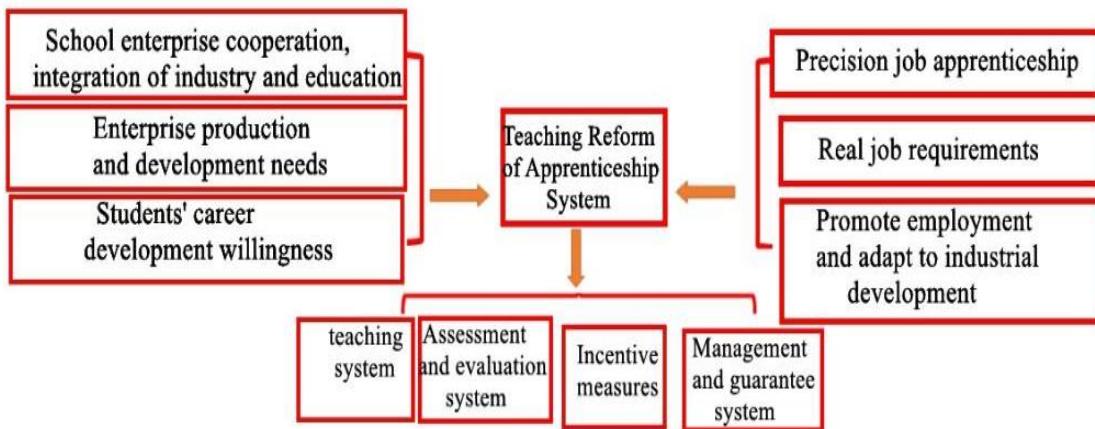
Select and send team teachers to participate in various professional related learning, training, and practical activities at home and abroad, enabling them to acquire cutting-edge knowledge, concepts, technologies, methods, and skills, continuously improve their professional knowledge, practical ability, teaching ability, and research level, and strive to build an excellent teacher team with high professional teaching level, strong technical service ability, and certain influence in the industry and region. At the same time, we will hire high-quality, skilled, and high-level enterprise part-time teachers to participate in teaching, and build a professional mentor team with high academic level and rich practical experience, as well as a team of part-time and part-time teachers.

(4) Constructing a 'dual' teaching quality assessment system

Establishing a "dual" talent training assessment and evaluation system and supervision mechanism through enterprise cooperation. Guided by the job requirements and qualification standards of enterprises, focusing on the cultivation of students' (apprentices') skills and techniques, comprehensively examining the situation of teachers, enterprise masters, students, teaching implementation and management, establishing a teaching quality evaluation system, conducting process supervision and on-site audits, writing evaluation reports and proposing rectification opinions. Students need to complete the theoretical and practical courses in the professional teaching plan, earn corresponding credits, obtain the required professional certificates, and undergo specialized training and on-the-job internships in enterprises before graduation.

(5) Continuously optimize relevant implementation, assessment, and management systems

The school enterprise cooperation forms a teaching and research team, led by the dean of the teaching department and the enterprise leader, and implemented by the director of the professional teaching and research office, professional leaders, enterprise technical personnel, full-time and part-time teachers, and counselors. Team teachers, as visiting engineers, go to enterprises to conduct teaching research and enhance professional capabilities. The person in charge regularly convenes teaching reform seminars for members to grasp the progress of reform, adjust teaching plans and professional course content as needed, construct a scientific assessment and evaluation system, and achieve precise and scientific arrangement and adjustment of student apprenticeship positions.



**Figure 3 "Six Dimensional" Guided Teaching System**  
**4 Conclusion**

Quality is the foundation of one's existence, skills are the basis of one's career, and technical and skilled talents are the foundation that supports the high-quality development of the country's economy and society. About 5 million graduates from vocational colleges in China enter society every year, and many students face employment difficulties. Establishing a "six dimensional" oriented teaching system (Figure 3) can achieve a win-win situation for students, schools, and enterprises. On this basis, further strengthening international, school enterprise, and school school exchanges, and substantially building an "overpass" for talent growth, can fully stimulate talent vitality and release development momentum.

#### References

1. Tu Jie. Research and practice on teaching, management and evaluation of precise job apprenticeship system - taking automobile major group as an example. Times Automobile. 2022 (387): 36-38.
2. Zhao Xi, Quan Chunfeng. Research and practice on modern apprenticeship system of higher vocational automobile majors under the background of industry-education integration. Automobile Practical Technology. 2021 (14): 180-184.
3. Tu Jie. Exploration and practice of ideological and political education of "Automobile Maintenance and Care" course under the background of modern apprenticeship system. Times Automobile. 2022 (387): 36-38. 2023 (419): 76-78.

## OLIY TA'LIMDA INNOVATSION USUL VA VOSITALAR

*Inyatov Almaz Reymbayevich  
iqtisodiyot fanlari nomzodi, iqtisodiyot kafedrasi dotsenti*

*Amangeldiyev Myrzabek Kurbanjankeldiyevich  
iqtisodiyot fakultetining 2-bosqich talabasi  
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti*

### Annotation

Hozirgi axborot texnologiyalar davrida innovatsion va elektron dasturlardan foydalanish nafaqat IT sohasida, balki ta'lim tizimida ham o'z o'rnini topib bormoqda. Buning natijasida bir tomonidan talabalar va professor o'qituvchilarning kompyuter savodxonligi oshirish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan bir qator o'zgarishlar asosida interfaol usul va vositalar orqali ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha ba'zi tavsiyalar berishdir. Bundan tashqari, o'qish va o'qishning ilg'or usullari, o'quv jarayonini masofaviy tashkil etish, oliy ta'limni innovatsion rivojlanishi uchun axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish, ta'lim platformalari va bulardan foydalanish bo'yicha O'zbekiston oliy o'quv yurtlari tajribasi haqida fikr yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** interfaol muloqot, pedagogik dasturiy vositalar, kommunikatsion xizmat, pedagogik qobiliyat, yaratuvchanlik, innovatsion metodlar, zamonaviy axborot texnologiyalar, web-texnologiyalar.

### Abstract

In the current era of information technologies, the use of innovative and electronic programs is finding its place not only in the IT sphere, but also in the education system. As a result, on the one hand, it will allow increasing the computer literacy of students and teachers. The purpose of the article is to provide some recommendations for improving the effectiveness of education through interactive methods and tools based on a number of changes in the higher education system. In addition, advanced methods of studying and learning, distance organization of the educational process, the use of information and communication technologies for the innovative development of higher education, educational platforms and the experience of higher educational institutions of Uzbekistan in their use will be discussed.

**Keywords:** interactive communication, pedagogical software, communication services, pedagogical skills, creativity, innovative methods, modern information technologies, web technologies

### Аннотация

В современную эпоху информационных технологий использование инновационных и электронных программ находит свое место не только в сфере ИТ, но и в системе образования. В результате, с одной стороны, это позволяет повысить компьютерную грамотность студентов и преподавательей. Целью статьи является предоставление некоторых рекомендаций по повышению эффективности образования посредством интерактивных методов и инструментов на основе ряда изменений, происходящих в системе высшего образования. Кроме того, будут рассмотрены передовые методы обучения, дистанционная организация учебного процесса, использование информационно-коммуникационных технологий для инновационного развития высшего образования, образовательные платформы и опыт высших учебных заведений Узбекистана в их использовании.

**Ключевые слова:** интерактивное общение, педагогические программные средства, коммуникационные услуги, педагогические способности, креативность, инновационные методы, современные информационные технологии, веб-технологии.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan oliv ta'lif sohasi bo'yicha o'rtaqa quyilayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan o'qituvchi shaxsiga bog'liq[1]. O'qituvchilik sharaflı, lekin juda murakkab kasbdır. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ta'lif-tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadga erishish, talabalarning xil faoliyatini uyuştirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, mehnatkash, ishbilarmon, barkamol inson qilib o'stirish o'qituvchi zimmasiga yuklatilgan. Xalqimizning kelajagi, O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasi, tayyorgarligi, fidoyiligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashning o'zigina yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiyligini qonun-qoidalar, tamoyillar, umumlashtirilgan metodik g'oyalar bayon etiladi, talabalarning yosh va individual xususiyatlarini e'tiborga olish ta'kidlanadi [2].

Universitet hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma-xil, murakkabdir. Pedagogik nazariyaga mos kelmaydigan vaziyatlar ko'p uchrab turadi. Bu esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni, puxta amaliy tayyorgarlik va yuksak pedagogik mahorat hamda ijodkorlikni talab etadi. Biror kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy qobiliyat, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar, puxta tayyorgarlik, ayrim shaxsiy sifatlar bo'lishi kerak. Pedagoglik kasbini tanlagan kishi avvalo sog'lom bo'lishi, so'zlarni to'g'ri va yaxshi talaffuz qila olishi, bosiq va asablari joyida bo'lishi, boshqalar bilan muomalada o'zini tuta olishi zarur. Shuningdek, o'qituvchida talabalarni yoqtirish, ular bilan ishlashga mayli borlik, xushmuomalalik, kuzatuvchanlik, keng fikrlay olish, tashkilotchilik, o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlik kabi shaxsiy sifatlar mavjud bo'lishi zarurdir [4].

Texnologiyaning rivojlanishi bilan texnik vositalardan foydalanib o'qitish uchun birgina kompyutering mavjudligi kifoya bo'lib qoldi. Qolaversa, axborotni uzatish, saqlash, tasvirlash sifati sezilarli darajada ortdi. Hozirgi kunga kelib, kompyuter savodxonligi madaniyatning muhim belgisiga aylanib ulgurdi, kelajakda esa u har bir insonga qayerda, qaysi uchastkada ishlamasin zaruratga aylanadi. Demak, kompyuter ishi, kompyuterdan foydalanishga o'rgatish eng yaqin vaqt ichida umumiyligini ishga aylanishi shubhasiz [3].

Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalari qatoriga: kompyuter, skaner, videokamera, LCD proyektor, interaktiv elektron doska, faks modem, telefon, elektron pochta, multimedia vositalari, Internet tarmoqalari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, sun'iy intelekt tizimlarini kiritish mumkin.

**Pedagogik dasturiy vositalar** – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta'lif jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlataladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha yordamchi vositalar kiradi. Pedagogik dasturiy vositalarni quyidagilarga ajratish mumkin:

- *o'rgatuvchi dasturlar* – o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi;
- *test dasturlari* – egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi;
- *mashq qildiruvchi (trenejyor)lar* - avval o'zlashtirilgan o'quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;
- *virtual borliq tizimlari* – o'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar.

Pedagogik dasturiy vositalarni yaratish texnologiyasini amalga oshirish maqsadida ularning an'anaviy vositalardan ustunligini tasdiqlovchi qator ijobjiy omillar mavjud. Mazkur omillar *didaktik, psixologik, iqtisodiy, fiziologik* guruhlarga ajratildi.

Pedagogik dasturiy vositalarga qo'yiladigan *didaktik talablarga* quyidagilar kiradi: ilmiylik, tushunarli, qat'iy va tizimli bayon etilishi bilan birgalikda (pedagogika, psixologiya, informatikaning asosiy tamoyillarini, zamonaviy fanning fundamental asoslarini hisobga olib, o'quv faoliyatini

mazmunini qurish imkoniyatini ta'minlash), uzlusizlik va yaxlitlik (ilgari o'rganilgan bilimlarning mantiqiy oqibati hamda to'ldiruvchisi hisoblanadi), izchillik, muammolilik, ko'rgazmalilik, faollashtirish (o'qitish mustaqilligi hamda faollilik xususiyatining mavjudligi), o'qitish natijalarini o'zlashtirish mustahkamliligi, muloqotning interfaolliligi, o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va amaliyotning yaxlit birligi.

*Metodik talablarga* quyidagilar kiradi: aniq o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ma'lum bir faning o'ziga xosligini hisobga olish, axborotni zamonaviy metodlari o'zaro bog'liqliligi, o'zaro aloqadorliligi, turli tumanligi, amalga oshirilishi.

*Psiyologik talablarga* idrok etish (verbal-mantiqiy, sensor-perseptiv), tafakkur (tushunchaviy nazariy, ko'rgazmali-amaliy), diqqati (qat'iylligi, boshqaga ko'chishi), motivasiya (ishlashda faol shakllari, yuqori darajada ko'rgazmalilik, o'z vaqtida qayta aloqa yordamida o'quvchilarning yuqori darajadagi motivasiyalarini doimiy ravishda rag'batlantirish), xotira, tasavvuri, yoshi va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish (egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini hisobga olib, o'quv fani mazmuni hamda o'quv masalalari murakkablik darajasi talabalarning yosh imkoniyatlari va individual xususiyatlariga mos kelishi, o'quv materialini o'zlashtirishda ortiqcha his-hayajonli, asabiy, aqliy yuklamalardan ta'sirlanishdan himoyalash) kiradi.

*Texnik talablarga* zamonaviy universal shaxsiy kompyuterlar, tashqi qurilmalari, test o'tkaziladigan manbalar kiradi.

*Tarmoq talablariga* "mijoz-server" arxitekturasi, Internet-navigatorlar, tarmoq operasion tizimlari, telekommunikasiya, boshqaruv vositalari (o'qitish jarayonini individual va jamoaviy ishlari, tashqi qayta aloqa) kiradi.

*Estetik talablarga* quyidagilar kiradi: tartiblilik va ifodalilik (elementlari, joylashishi, o'lchami, rangi), bezashning funksional vazifasi va ergonomik talablarga mosligi.

*Maxsus talablarga* quyidagilar kiradi: interfaollik, maqsadga yo'nalanlik, mustaqillik va moslashuvchanlik, audiolashtirish, ko'rgazmalilik, kirish nazorati, intellektual rivojlanish, differensiasiyalash (tabaqalashtirish), kreativlik, ochiqlik, qayta aloqa, funksionalilik, ishonchlilik.

*Ergonomik talablarga* quyidagilar kiradi: do'stonalik, foydalanuvchiga moslashish, ekran shakllarini tashkil etish.

*Metodik talablar* pedagogik dasturiy vositalar asosida o'qitishga mo'ljallangan o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlarini, uning qonuniyatlarini, izlanish metodlari, axborotga ishlov berishning zamonaviy usullarini joriy qilish imkoniyatlarini hisobga olishni ko'zda tutadi.

O'quv jarayonlarida Web-saytlardan foydalanishning ko'pgina yutuqlari mavjud. Shu bois bunday saytlarni yaratish va mazmunan yangilab boorish oliy ta'lim muassasasi faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan o'quv muassasalari uchun bag'ishlangan saytlarni yaratish har bir ta'lim muassasasi oldida turgan birlamchi vazifalar qatoriga kiradi. Bunday saytlarni yaratish uni o'rganish mobaynida internet tizimi bilan bog'liq omillarni hisobga olish lozim. Bunday omillar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ❶ dunyo bo'yicha internet xizmati imkoniyatlarining kengligi;
- ❷ web-saytlar xizmatidan foydalanishning oddiyligi;
- ❸ web-tehnologiyalarni tarqatishdagi qulaylik;
- ❹ real vaqt masshtabida axborotlarga bo'lgan talablar;
- ❺ muassasa va xususiy shaxslarning o'zları to'g'risidagi axborotlarni internetga joylashtirishga intilishi;
- ❻ tarmoq ma'lumotlar bazasida global mashstabdagi ixtiyoriy ma'lumotlarni to'plash [5].

### **O'quv muassasasi uchun yaratilgan saytlarning ahamiyati**

Internet texnologiyalarining imkoniyatlari kengligi va sodda ekanligi internetdan foydalanuvchilarning daqiqa sayin ortib borishiga olib kelmoqda. Bu foydalanuvchilar orasida ko'pchilik qismini albatta, talabalar, o'quvchilar, ilmiy izlanish bilan band bo'lgan xodimlar tashkil qiladi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim jarayonida Internet texnologiyalaridan, xususan o'quv muassasalariga bag'ishlangan web-saytlardan foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada yuqori bosqichga olib chiqishga yordam beradi.

Yangi axborot texnologiyalar vositalari takomillashib va rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda o'quv muassasasida tahsil olayotgan talabalarning (umuman har qanday sohada faoliyat ko'rsatuvchilarning) zarur axborotlarni Internet tizimidan mustaqil ravishda topa olishi, ular duch keladigan mavjud mutaxassisligiga oid muammolarni to'la va to'g'ri hal qila olishidagi muhim sharoitlardan biriga aylanib bormoqda [6].

Ta'lrim jarayonida Internet saytlaridan foydalanish imkoniyatlarini, uning samaradorligini aniqlashda avval Internet xizmatining turlari va ularning xarakterini aniqlab olish nihoyatda muhimdir. Aynan ana shu aniqlangan ma'lumotlar Internet tarmog'ida ishslashning tashkiliy jihatdan shakli va usullarini ajratib olishga yordam beradi. Klassifikasiyalashga asos qilib internetning ishslash uslubini olish mumkin. Bu holda Internet server xizmatlarini ikkiga: **axborotli** va **kommunikasion** xizmat turlariga ajratish kerak.

**Axborotli xizmatga** WWW (ma'lumotlar majmuasi) va G'TR (dasturlar majmuasi) lar kiritiladi.

**Kommunikasion xizmatni** esa ikkiga: **bevosita** (PC, chat) va **bilvosita** muloqot (elektron pochta, forum, telekonferensiya) turlariga ajratish mumkin.

Internetdagi barcha "o'quv muassasa uchun yaratilgan sayt" larni o'z navbatida bir necha turga ajratish mumkin:

- O'rnatuvchi internet manbalari;
- Maslahat beruvchi internet manbalari;
- Axborotli internet manbalari;
- Baholovchi internet manbalari;
- Taqdimotli internet manbalari;

Quyida ularning har biriga alohida to'xtalib o'tamiz.

**O'rnatuvchi internet manbalariga** masofaviy ta'limga, virtual maktablar, laboratoriylar va web sinflarni misol sifatida keltirish mumkin.

**Maslahat beruvchi internet manbalariga** turli telekonferensiylar, virtual pedagogik kengashlar, virtual uslubiy, birlashmalar muammoviy kengashlar, virtual kafelar va hokazolarni misol keltirish mumkin.

**Axborotli internet manbalariga** elektron o'quv qo'llanmalar, ma'lumotnomalar, elektron kutubxonalar, lug'atlar, kataloglar, virtual muzeylarni keltirish mumkin.

**Baholovchi internet manbalarga** teletesting, masofaviy konkurslar, turli viktorinalar, olimpiadalarni misol keltirish mumkin.

**Taqdimotli internet manbalariga** ta'limga muassasalarining ta'limga yo'naliishlari haqida atroficha ma'lumotlar yoritilgan alohida sahifalarni keltirish mumkin [7].

O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlar yordamida o'qituvchilar ta'limga oluvchilarga masofadan turgan holda bilim olishlariga imkon yaratadilar. O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlar ayniqsa o'qitish joylariga qatnashi qiyin bo'lgan ta'limga oluvchilarga qulaydir. Bularidan tashqari ta'limga oluvchilar axborot texnologiyalari bilan ishslash madaniyati, ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlardan dars jarayonida foydalanish juda katta imkoniyatlar yaratadi.

O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlar yordamida o'qitish, o'quv jarayonini a'nanaviy tashkil etishning asosiy shakllarini o'z ichiga oladi. Ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya amaliyoti, nazorat tizimi, tinglovchilarning ilmiy tadqiqot va mustaqil ishlari shular jumlasidandir. O'quv jarayonini tashkil etishning ushbu barcha shakllari amaliyotda tinglovchilarni mustaqil bilish faoliyati turli axborot manbalari bilan osongina birlashtirishni, kurs olib borayotgan o'qituvchi bilan tezkor va tizimli aloqa qilish hamda tinglovchilarning guruh bo'lib ishlarni amalgaloshirish imkoniyatini beradi [8].

Yuqoridagidan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, o'quv muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar ayniqsa, informatika o'qituvchilari hamda o'quv muassasasi talabalari orasida qiziqishi katta bo'lgan talabalar birgalikda ushbu o'quv muassasasining saytini yaratish, mazmunini yangilab borishda muhim ishtirokchilar hisoblanadilar. Shularni inobatga olgan

holda yuqorida oliy ta'lim jarayonida innovatsion o'qitish usullari va interaktiv go'yalar asosida o'quv jarayonlarini samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan fikr mulohazalar ko'rib chiqildi.

Ushbu ilmiy tadqiqot ishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Afzalliliklari: vaqt va pulni tejash; masofaviy ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish; o'qituvchilarning elektron kitob va kurslarni tayyorlashni takomillashtirish; kasal bo'lish xavfini kamaytirish; talabalarning bilim olishlari uchun teng imkoniyatlar yaratilishidir. Kamchiliklari: individual ishslash qiyinchiliklari; bilimlarni baholashning murakkabligi; ilmiy tadqiqot faoliyatining pasayishi; talabalar o'rtaсидаги texnologik tengsizlik; talabalar bilan bevosita aloqaning yo'qligi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, hozirgi zamон fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, o'z fanini innovatsion yondoshuv asosida o'qitishni, interaktiv usul va vositalardan unumli foydalanishi, fanning muhim muommolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini talabalarga yetkaza olishi va nihoyat talabalarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariiga o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi avvalo axborot texnologiyalari malakalarini egallashi zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olajanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 485 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birligida barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 29 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2017.– 47 b.
4. Pedagogika. M. Toxtaxodjayeva umumiylarini tahriri ostida. -T.: O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati. 2010 y.
5. Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. -Rutledj. Ikkinchini nashr. 2012. 202-bet.
6. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. -T.:2011 y. Noshir nashriyoti.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'nnaviyat - yengilmas kuch. Toshkent, "Ma'nnaviyat", 2008. 148 bet.
8. Egamberdiyeva N.M. "Ijtimoiy pedagogika"- T.: A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009 y.
9. Хасанова Г.Х. General and professional education systems of Uzbekistan and Japan: a comparative analysis //Иностранные языки в Узбекистане. – 2020.- №. 1. – С. 83-97.

# SIFAT MENEJMENTINI OLIY TA'LIM TIZIMIDA QO'LLANILISHI

**Maraximov A.R.**  
*Nurafshon Davlat universiteti  
texnika fanlari doktori, professor*

**Askarov A.D.**  
*Renessans ta'lif universiteti  
pedagogika fanlari doktori, dotsent*

## Annotatsiya

Maqolada ta'lif sifatiga ta'sir etuvchi omillar va jarayonlarga oid baholash natijalari sifat menejmenti bosqichlarida navbatdagi harakatni amalga oshirishga asos bo'lishi hamda sifat nazorati parametrlari darajasini kam xatoliklar bilan aniqlash, kelgusidagi ko'rsatkichlarni avvaldan prognozlash imkoniyatini beruvchi vositalar mazmuni ochib berilgan. Ushbu maqolada OTM sifat menejmentini takomillashtirish orqali sifatni ta'minlash muammosini hal qilishning amaliy ahamiyati darajasi tadqiqotimizning dolzarbligini belgilab, OTMlarda sifat menejmentini integratsiyalashgan mexanizmlar asosida takomillashtirish zarurati ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** moddiy texnika bazasi, takomillashtirish, integratsiyalar, raqamlashtirish, standart seriyalar, sifat menejmenti, global innovatsion indeksi, boshqaruv funksiyassi, ta'lif ishtirokchilari, muvofiqlash, transformatsion.

## Abstract

The article reveals the content of tools that allow determining the level of quality control parameters with minimal errors, predicting future indicators, and the basis for the implementation of subsequent actions at the stages of quality management based on the results of assessment of factors and processes affecting the quality of education. In this article, the level of practical significance of solving the problem of quality assurance through the improvement of quality management in higher educational institutions determines the relevance of our research, and the need to improve quality management in higher educational institutions based on integrated mechanisms is considered.

**Keywords:** material and technical base, improvement, integration, digitalization, standard series, quality management, global innovation index, management function, participants in education, coordination, transformation.

## Аннотация

В статье раскрывается содержание инструментов, позволяющих определить уровень параметров контроля качества с минимальными ошибками, прогнозировать будущие показатели, а также основывать результаты оценки факторов и процессов, влияющих на качество образования, на следующих этапах управления качеством. В данной статье уровень практической значимости решения проблемы обеспечения качества путем совершенствования менеджмента качества в ВУЗах определяет актуальность нашего исследования и рассматривается необходимость совершенствования менеджмента качества в ВУЗах на основе интегрированных механизмов.

**Ключевые слова:** материально-техническая база, совершенствование, интеграции, цифровизация, стандартные серии, менеджмент качества, глобальный инновационный индекс, функция управления, участники образования, координация, трансформация.

XX asrga qadar Oliy ta'lif muassasalari (OTM)lar faoliyatini boshqarish individual xarakter kasb etib kelgan, tashkiliy-pedagogik jarayonlarning sifati va bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasi ma'lum shaxsiy mahoratlarga va to'plangan tajribalarga bog'liq bo'lgan. Ta'lif jarayonlariga texnologik yondashuvlarning kirib kelishi natijasida ta'lif xizmatlari ko'rsatish ommaviylashib bordi, shu bilan birga ta'lif buyurtmachilari tomonidan uning sifatiga qo'yiladigan talab ham ortdi.

O'tgan asr boshlariga kelib, ishlab chiqarish sohalarida bo'lgani kabi, ta'lif jarayonlarini boshqarish, tashkil etish va ta'lif sifatiga bo'lgan yangi yondashuvlar paydo bo'la boshladi, jumladan, F. Taylor (F.Taylor) va V. Shuxart (W.Shewhart) tomonidan taklif qilingan boshqaruv tizimiga muvofiq sifatni "yuqori" va "past" chegaralari joriy qilinib, sifatni nazorat qilish mexanizmlari yo'lga qo'yildi. Ushbu mexanizmning bosqichlari rejalashtirish, amalga oshirish, tekshirish, harakatdan iborat bo'ldi.

Bugungi kungacha OTMlarda joriy etilgan sifat menejmenti tizimi F. Taylor tomonidan taklif etilgan va mahsulot (bitiruvchi) sifatiga yo'naltirilgan yondashuvga ko'p jihatdan mos bo'lib, rejalashtirish Oliy ta'lif vazirligi, amalga oshirish OTM professor-o'qituvchisi, tekshirish turli nazorat idoralari, harakat OTM ma'muriyati tomonidan bajariladi. Bunda, siklik jarayonlarni turli darajadagi subyektlar tomonidan bajarilishi, ya'ni reja belgilaganlar, uni amalga oshirganlar, tekshirganlar va harakatni yo'lga qo'yanlar o'rtasidagi maqsadlar uzilishi o'zaro nomutanosiblikni yuzaga keltiradi. Jumladan, ta'lif dasturlarida shablon ko'rinishida rejalashtirilgan bilimlarni bajaruvchi tomonidan hududiy sharoitga moslab o'zgartirishlar kiritilishi, tekshiruv davrida bu holat salbiy baholanishi va nazorat natijasiga ko'ra ma'muriyatning chora ko'rishi holati kuzatilishi mumkin.

V. Shuxart yondashuvidan boshlab esa sifat boshqaruvi bosqichlarida jarayonlarning sodir bo'lishiga ahamiyat qaratiladi, ya'ni jarayonlar rejalashtiriladi, amalga oshiriladi, nazorat qilinadi, sabablar ustida ishlanadi. Bunda asosiy masala aybdorlarni topish emas, balki jarayonlarni baholash orqali nomuvofiqliklarning sabablarini izlash va ularni bartaraf etish, muammolarning manbalari hisoblangan jarayonlardagi chetlashishlarni qisqartirishga ahamiyat qaratiladi, uslubiy yordamlar yo'lga qo'yiladi [1; 29-b.]

O'tgan asrning 50-yillariga kelib sifatga erishish har bir ta'lif subyektining sifatga e'tiborini kuchaytirishga, buning uchun ularning vazifalari, majburiyatlari, vakolatlari va o'zaro munosabatlari mazmunini sifat menejmenti nuqtai nazaridan qayta taqsimlashga ahamiyat qaratilishi natijasida sifatni boshqarishning tizimli tamoyillariga asoslangan Umumiy sifat nazorati (Total Quality Control – TQC) rivojlana boshladi. Umumiy sifat nazorati g'oyasi yetakchisi Armand Feygenbaum tomonidan taklif etilgan spiral konsepsiyasiga ko'ra TQCni amalga oshirish uchun boshqaruvning uchta elementi – mas'uliyat, vakolat, hamkorlikni aniq belgilash kerak.

Sifatni boshqarish usullarini takomillashib borishi muassasaning barcha faoliyatlarini buyurtmachilar talabi va ehtiyojlarini qondirish, uzoq muddat muvaffaqiyatga erishishga yo'naltiruvchi Umumiy sifat menejmenti (TQM), keyinchalik uning tarkibiga kiruvchi Universal sifat menejmenti (Universal Quality Management – UQM) deb nomlangan yondashuvlarni rivojlanishiga olib keldi.

OTM sifat menejmenti nazariyasi va amaliyotida sifatni ta'minlash yondashuvlarini o'rganishlar amaldagi tizimlar bilan bog'liq bir qator quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligini ko'rsatdi:

- ta'lif natijalari bevosita ta'lif buyurtmachilari, ish beruvchilar, jamiyat va hamkor subyektlar munosabati va e'tirofiga qurilishi hamda mehnat bozori, meyoriy va huquqiy hujjatlar, raqobat muhiti, xalqaro hamkorlik talablari va ehtiyojlarini qondirish, kompetensiyaviy yondashuvlarni joriy etish, variativlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv mazmunini shakllantirish amaliyotining modernizatsiyalash zarurati o'rtasida;

- davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasi, reyting tizimlari kabi ta'lif sifatini baholashning tashqi nazoratidan tashqari muassasa doimiy ravishda o'zini o'zi baholashi, nomuvofiqliklarning sabablarini izlashi va ularni bartaraf etishi, muammo manbalari hisoblangan chetlashishlarni kamaytirishi lozimligi hamda ta'lif jarayonlarini tashkil etish va boshqarish smaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ichki monitoringni amalga oshirish mexanizmlarining nazariy va uslubiy ta'minotining yetarli emasligi o'rtasida;

- talabalarning ta'lif yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha kasbiy kompetensiyasining darajasi ta'lif sifatini baholashning asosiy elementi hisoblanishi hamda fanlardan doimiy o'zlashtirish holatini o'rganish, o'zlashtirish qiyin bo'lgan mavzularni aniqlashtirish, bilish

faoliyatida yuzaga kelgan bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan samarali texnologik yechimlar ishlab chiqilmaganligi o'rtasida;

- ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar va jarayonlarga oid baholash natijalari sifat menejmenti bosqichlarida navbatdagi harakatni amalga oshirishga asos bo'lishi hamda sifat nazorati parametrlari darajasini kam xatoliklar bilan aniqlash, kelgusidagi ko'rsatkichlarni avvaldan prognozlash imkoniyatini beruvchi vositalar mazmuni ochib berilmaganligi o'rtasida;

- sifat menejmentidagi siklik jarayonlarda ko'zda tutilgan ta'lim va ilmiy tadqiqot xizmatlarini amalga oshirishning barcha professor-o'qituvchilarni jalg etilishiga bog'lqliigi hamda ular faoliyati samaradorligi ko'rsatkichlarini aniqlashning ko'p funksiyali texnologiyalaridan foydalanish zarurati o'rtasida;

- sifat menejmentining zamонавиyligi muassasada raqobat muhitiga xos bo'lgan aniq, mukammal strategik maqsadlarni belgilash va amalga oshirishda namoyon bo'lishi hamda strategik rejalahtirish va optimal qarorlar qabul qilish uslublaridan foydalanishning ilmiy-amaliy yondashuvlariga bo'lgan talab o'rtasida.

Yuqorida aniqlangan qarama-qarshiliklarning yetarli darajada kompleks o'rganilmaganligi, mehnat bozori, meyoriy va huquqiy hujjatlar, raqobat muhiti, xalqaro hamkorlik talablari va ehtiyojlari, OTM sifat menejmentini takomillashtirish orqali sifatni ta'minlash muammosini hal qilishning amaliy ahamiyati darjasini tadqiqotimizning dolzarbligini belgilab, OTMlarda sifat menejmentini integratsiyalashgan mexanizmlar asosida takomillashtirish zaruratini asoslab beradi.

Bu yerda "integratsiyalashgan mexanizmlar" tushunchasi OTM sifat menejmenti faoliyati samaradorligini oshiruvchi tarmoq tuzilmaviy-funksionalliklar ko'laming kengligi va ularni amalga oshirish bir qator mexanizmlarga (MEXANIZM (yun. mechane – mashina) "ichki tuzilish, sistema, biror narsaning o'zaro bog'liq bo'lgan va yaxlitlikni tashkil etuvchi qismlari" [2, 584-b.]) bog'liqligi, mazkur mexanizmlarni o'zaro integratsiyalash (INTEGRATSIYA (lot. integratio – tiklash, to'ldirish) "ayrim qismlarning, elementlarning bog'liqlik holatini, ularni qo'shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha" [3, 216-b.]) asosida yo'lga qo'yish lozimligi bilan izohlanadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Veshneva I.V. Postroyeniye sovershennoy sistemi menedjmenta ka chestva v VUZe i yego podrazdeleniyax: Uchebno - metodicheskoye posobiye. - Saratov: Izdatelskiy sentr «Nauka» 2009. – 126 s
2. Davlatmirzayevich, A. A. Parameters and indicators of educational quality monitoring in higher educational institutions. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 2022. 3(3). Doi: <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/C38BV>.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. A.Madvaliyev tahriri ostida (1). –T.: «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 679 b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. A.Madvaliyev tahriri ostida (2). –T.: «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 671 b.

# OLIY TA'LIM MUASSASASI SIFAT MENEJMENTI AYRIM MASALALARI

*Askarov Abror Davlatmirzayevich  
Renessans ta'lim universiteti  
pedagogika fanlari doktori, dotsent*

## Annotatsiya

Oliy ta'lismuassasidagi tizimi sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi «tashqi» omillarga qaratilgan yirik islohotlar, o'qishga qabul qilishning oshib borayotganligi, moddiy texnika bazasini takomillashtirilganligi, xorij oliy ta'lismuassasalari bilan hamkorlik va integratsiyalar izoxlangan. Ushbu maqolada oliy ta'lismuassaslari faoliyatini raqamlashtirish, keltirilgan standart seriyalariga mos ravishda mamlakatimizdagi Oliy ta'lismuassasalarining sifat menejmenti sohasidagi siyosatlari va tizimlarini belgilab olish jarayonlari ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** moddiy texnika bazasi, takomillashtirish, integratsiyalar, raqamlashtirish, standart seriyalar, sifat menejmenti, global innovatsion indeksi, boshqaruv funksiyassi, ta'lismishtirokchilari, muvofiqlash, transformatsion.

## Abstract

Large-scale reforms aimed at "external" factors affecting the quality of the higher education system, increasing enrollment, improving the material and technical base, cooperation and integration with foreign higher educational institutions are explained. This article examines the processes of digitalization of the activities of higher educational institutions, defining the policies and systems of higher educational institutions in the field of quality management in our country in accordance with the presented series of standards.

**Keywords:** material and technical base, improvement, integration, digitalization, standard series, quality management, global innovation index, management function, participants in education, coordination, transformation.

## Аннотация

Описаны крупные реформы, направленные на "внешние" факторы, влияющие на качество системы высшего образования, увеличение приема на учебу, совершенствование материально-технической базы, сотрудничество и интеграция с зарубежными высшими учебными заведениями. В данной статье рассматриваются процессы цифровизации деятельности высших учебных заведений, определения политики и систем в области менеджмента качества высших учебных заведений в нашей стране в соответствии с приведенными сериями стандартов.

**Ключевые слова:** материально-техническая база, совершенствование, интеграция, цифровизация, стандартные серии, менеджмент качества, глобальный инновационный индекс, функция управления, участники образования, координация, трансформация.

Ta'lismifati masalasi hozirgi kunda mamlakatimizning «Inson qadri uchun» degan ustuvor tamoyilga asoslangan strategiyasida ham muhim siyosiy komponentlar qatoriga kiritilgan. Prezident Sh.Mirziyoyev inson qadri tushunchasini izohlar ekan, «Inson qadri deganda, biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etishni, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lismi, ijtimoiy himoya tizimi, sog'lom ekologik muhit yaratib berishni tushunamiz» deb ta'kidlaydi [4].

So'nggi yillarda olib borilgan yirik islohatlar natijasida Mamlakatimiz 81 ta indikator bo'yicha baholanadigan Global innovatsion indeksi reytingida 2015 yilga nisbatan 36 ta pog'onaga ko'tarildi, innovatsiya va ilm-fan sohalariga Davlat budgetidan ajratiladigan yillik mablag'lar hajmi 2018 yilga nisbatan 3 baravarga oshirildi va 1,5 trillion so'mga yetkazildi, yosh olimlar 2018 yilda 6,5 ming nafar bo'lgan bo'lsa, 2022 yilda ularning soni 10,8 ming nafarni tashkil etdi, ya'ni bir yarim baravarga o'sdi [1].

Bugungi kunga kelib sifat masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, ta'lim sifati oliy ta'lim tizimining ham asosiy strategiyasiga aylandi, ta'lim tizimini isloh qilish borasidagi amaliy harakatlar davrida «sifat» oliy ta'limning mamlakatlar iqtisodiyoti va ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liqligi hamda ahamiyati fonida yanada muhokamalarga sabab bo'lmoqda.

Oxirgi yillarda O'zbekistonda barcha sohalar kabi oliy ta'lim tizimi sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi yuqoridagi «tashqi» omillarga qaratilgan yirik islohotlar olib borilmoqda. 2017–2021 yillarda amalga oshirilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi doirasida «Oliy ta'lim muassasalarining soni 5 yilda 70 tadan 154 taga, ta'lim olayotgan talabalar soni 268,3 ming nafardan 808,4 ming nafarga, oliy ta'lim bilan qamrov darajasi esa 3 barobar, ya'ni 9 foizdan 28 foizga yetkazildi» [5].

Mamlakatda 2017 – 2022 yillarda davlat Oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlaridagi o'sish darajasini quyidagi diagramma shakliga keldi.

Bugungi kunda Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha bir qator islohotlar yo'nga qo'yildi, professor-o'qituvchilarning oylik maoshlari oxirgi yillarda 6-7 barobarga oshirildi.

Tadqiqotimiz davomida aniqlandiki, «ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi xodimlarning lavozim maoshiga, agar ular fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD) (yoki xorijiy mamlakatlarda ularga tenglashtirilgan darajalar) ilmiy darajasiga ega bo'lsalar lavozim maoshining 30 foizigacha, fan doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasiga ega bo'lsalar 60 foizigacha qo'shimcha haq to'lash tizimi» [3] joriy etilishi natijasida O'zbekistondagi davlat Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilarning oylik ish haqi miqdori Yevropa va Osiyoning ko'plab rivojlangan davlatlari, shuningdek, Rossiya, AQShdagi yetakchi Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarinidan kam emas.

Bundan tashqari, pedagog xodimlarning qadr-qimmati va nufuzini oshirish, ularning moddiy-ma'naviy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, pedagog xodimlarga imtiyozli iste'mol kreditlari ajratish, uy-joy bilan ta'minlash tizimi yo'nga qo'yildi [2].

Ushbu islohotlar oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini yanada oshirish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligi uning boshqaruvida ham o'z aksini topadi, ya'ni «hech bir tashkilot, hech bir korxona yoki muassasa muvaffaqiyatga boshqaruvsiz erisha olmaydi» [8; 5-b.]. Oliy ta'lim muassasalarining menejment va ta'lim sifati tushunchalarining o'zaro aloqadorligi va uzviyligi boshqaruv tendensiyalarini to'g'ri tanlanganligi, zamonaviy yondashuvlarga muvofiq tizimlashtirilganligi, boshqaruv tuzilmasi, boshqaruv funksiyalari, ta'lim ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirilganligi kabilarda kuzatiladi. Ta'lim sifatining negizini to'g'ri tanlangan va tizimlashtirilgan o'ziga xos boshqaruv tashkil etadi.

Barchamizga ma'lum, sifat menejmentida eng ko'p foydalilaniladigan modellar ISO (International Organization for Standardization) xalqaro standartlari doirasida amalga oshiriladi. ISO xalqaro standartlarining boshqaruv tizimlariga oid eng ko'p foydalilaniladigan standarti bu sifat menejmenti tizimlari (jumladan, 9000 va 9001 seriyali standartlar) hisoblanadi. Bu yerda asosiy ahamiyat mahsulot yoki xizmat sifati emas, aynan sifatli mahsulot yoki sifatli xizmatga qaratilgan menejmentning tashkil etilishi va yo'nga qo'yilishiga qaratiladi.

ISO 9000 seriyali standartlar sifat menejmentining turli jihatlarini hisobga olib ishlab chiqiladi, ularda kompaniya va tashkilotlar uchun o'z mahsulotlari va xizmatlarining mijozlar ehtiyojiga javob berishini ta'minlash yuzasidan tavsiyalar va talablar keltiriladi hamda doimiy ravishda takomillashtirib boriladi. Sifat menejmenti tizimining mezonlari ISO 9001 seriyali standartlarda aniqlashtiriladi, ya'ni ushbu seriyadagi standartlar ma'lum faoliyatni sertifikatlash uchun xizmat qiladi.

Bundan tashqari, hozirgi kunga kelib, jahonda ISO xalqaro standartlashtirish tashkilotining ISO 21001:2018 «Ta'lim tashkilotlari- Ta'lim tashkilotlari uchun menejment tizimlari-foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar va talablar» (Educational organizations-Management systems for educational organizations-Requirements with guidance for use), ISO 56002:2019 «Innovations menejment tizimi» (Innovation management system - a practical guide), ISO 18091:2019 «Sifat menejmenti

tizimlari-ISO 9001 ni mahalliy boshqaruvda qo'llash bo'yicha ko'rsatmalar» (Quality management systems-Guidelines for the application of ISO 9001 in local government), ISO 10004:2018 «Sifat menejmenti-mijozlar ehtiyojini qondirish-monitoring va baholash bo'yicha ko'rsatmalar» (Quality management-Customer satisfaction-Guidelines for monitoring and measuring) kabi standartlar bevosita Oliy ta'lif muassasalari sifat menejmentida katta ahamiyat kasb etadi.

M.Brookes va N.Becketlarning ta'kidlashlaricha «ko'plab Oliy ta'lif muassasalari sanoat uchun ishlab chiqilgan sifat menejmenti modellarini sinovdan o'tkazmoqda yoki amalga oshirmoqda. Ushbu modellardan foydalanishning ma'lum afzalliklarini keltirish mumkin bo'lsa-da, ushbu modellarning ta'lif sifatini boshqarishdagi samaradorligi so'roq ostida qolmoqda. Shu sababli sifat menejmenti bo'yicha mavjud yondashuvlarni yanada qayta ko'rib chiqish vaqt keldi» [6].

A.Papanthymou va M.Darra kabi olimlar tomonidan har bir mamlakat Oliy ta'lif muassasalari sifat menejmenti bo'yicha o'z tadqiqotlarini olib borishlari tavsiya etilgan, Oliy ta'lif muassasalarining o'z xizmatlari sifatini oshirish uchun joriy etadigan sifat menejmenti modellari mamlakatdagi ta'limning o'ziga xosliklari, madaniyat va boshqa hayotiy omillarga mos shakllantirilishi zarurligiga e'tibor qaratilgan [7].

Yuqorida fikrlarga asoslanib, keltirilgan standart seriyalariga mos ravishda mamlakatimizdagi Oliy ta'lif muassasalarining sifat menejmenti sohasidagi siyosatlari va tizimlarini belgilab olish masalasini taklif etamiz.

Bu masalada dunyodagi ko'plab ilg'or Oliy ta'lif muassasalari muassasa standarti sifatida qabul qilgan Sifat menejmenti tizimi: sifat bo'yicha qo'llanmalarini tasdiqlaganlar.

Bu orqali manfaatdor tomonlarda muhim masalalar bo'yicha e'tirozlar yuzaga kelishining oldini olish nazarda tutiladi, universitet faoliyati turlari va ularning natijalari uchun meyorlar, qoidalar, talablar to'plami belgilanadi hamda tasdiqlanadi. Oliy ta'lif muassasalari jamoasi uchun ta'lif sifati masalasi bilan bog'liq barcha maqsad va vazifalar, asosiy sharhlar oydinlashadi, yagona maqsad sari harakat samaradorligi ortadi.

### **Foydalilanigan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldaggi PF-165-soni «2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 06/22/165/0615.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdaggi PQ-3907-soni «Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lif-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida» gi Qarori. 07/18/3907/1706.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 24 dekabrdagi 1030-soni «Ilm-fan va ta'lif sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo'shimcha haq to'lash tartibi to'g'risida»gi Qarori. 09/19/1030/4191.
4. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz // «Xalq so'zi» gazetasi, 2021 yil 7 noyabr, №238 (8018).
5. Harakatlar strategiyasi bilan 5 yil. «Taraqqiyot strategiyasi» markazi, Toshkent, 2022. – 28 b. <https://drive.google.com/file/d/1tqEFPQ7wNdpNppcsJdRDz6k6YpquHPeI/view>.
6. Brookes M, Becket N. Quality management in higher education: a review of international issues and practice // International Journal for Quality and Standards. – 2017. 1 (1). P. 1-37.
7. Papanthymou A, Darra M. Quality Management in Higher Education: Review and Perspectives // Higher Education Studies. – 2017. Vol. 7, No. 3. – P. 132-147.
8. Галимов, А. М. Адаптивное управление инновационным развитием вуза : концептуальные основы. – Казань : Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2019. – 256 с. – ISBN 978-5-00130-145-5.

# TIZIMLI FIKRLASH ASOSIDA AXBOROT XAFSIZLIGI

*Artikov Askar  
Professor,*

*Barakayev Nusratilla Rajabovich  
t.f. d., professor,*

*Fayzullayev Jamshid  
p.f.n. kafedra mudiri  
Renessans ta'lim universiteti,*

*Axmedova Fotima Baxtiyarovna  
Toshkent Kimyo-tehnologiya instituti*

## **Annotatsiya**

Xorijiy adabiyotlarda va bizda ham, izlanilayotgan ob'ekt qora qutiga o'xshatilgan, axborot xafsizligini yaxlit borliq uchun aniqlanishga intilingan, borliqni ichidagi tizimchalarining to'g'ridan to'g'ri olingan to'plamidan iborat deb tahlil qilish murakkabliklar va chalkashliklar keltirishi mumkin. Tizimli fikrlash asosida borliqdagi axborot xafsizligini topish uslubi taklif qilindi. Uslubda avval borliq tizimi, tizim ichidagi ierarxik pog'onadagi tizimlar, jarayonlar va ulardagi axborotni (kirish, chiqish va boshqa parametrlari) aniqlannishi, va har bitta kvazitizimning hafsizligi aniqlash orqali samarali axborot xafsizligini topish imkoniyati bildirildi.

**Kalit so'zlar:** fikrlash, tizim, tahlil, axborot, xafsizlik, borliq-substantsiya.

## **Аннотация**

В зарубежной литературе, как и у нас, анализ искомого объекта как "черного ящика," стремящегося определить информационную безопасность для целого мира, представляющего собой непосредственно взятую совокупность подсистем внутри мира, может представлять сложности и путаницу. Предложен метод поиска информационной безопасности в реальности на основе системного мышления. Метод позволяет определить систему бытия, системы иерархического уровня внутри системы, процессы и информацию в них (входные, выходные и другие параметры) и найти эффективную информационную безопасность, определив безопасность каждой квазисистемы.

**Ключевые слова:** мышление, система, анализ, информация, безопасность, бытие-субстанция.

## **Abstract**

In foreign literature, as in our own, the analysis of the sought object as a "black box" seeking to define information security for a whole world, representing a direct set of subsystems within the world, can present complexities and confusion. A method for searching for information security in reality based on systemic thinking has been proposed. The method allows us to determine the system of being, hierarchical-level systems within the system, processes and information in them (input, output, and other parameters), and to find effective information security by determining the security of each quasi-system.

**Keywords:** thinking, system, analysis, information, security, being-substance

Maqolada axborot iborasini o'z o'rnini topilishiga harakat qildik. Axborot aslida materiya ham, jarayon ham, energiya ham emas, u barchasini ko'rsatgichi, yaxlit qilib olganda bizni qiziqtirayotgan borliqning - substantsiyaning ko'rsatgichlarining ifodasidir. Axborot borliqni ham, uning material qismi tizimlarini ham, borliq ichidagi jarayonni ham va jarayonni yurituvchi kuchi - energiyani xam, ularning ko'rsatgilari orqali, ifodalaydi. Bularning hammasining hafsizligini axborot xafsizligi orqali ifodalamoqchi bo'lamiz.

maqolaning keyingi maqsadi, axborot xafsizligi usulini topishda tizimli fikrlash asosida borliqni-substantsiyani tahlilini rivojlanishi, uning algoritmi, amalga oshirilishi va axborot xafsizligi yechimlarini topish uslublari bilan tanishtirishdan iboratdir [6-9].

Ximoyalanishi lozim bo'lgan borliqqa bo'ladigan xujum uning ko'rsatgichlari orqali, yani axborot orqali bo'ladi. axborotning xavfsizligini ta'minlash juda katta muhim vazifa bo'lib, u tashkilotlar, davlatlar va shaxslar uchun yuqori darajadagi ishonchlilik va xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi.

O'tgan asrning o'rtalaridan boshlab xorijiy adabiyotlarda va bizda ham, izlanilayotgan ob'ekt qora qutiga o'xhatilgan[1-5].

Tizimli tahlilning xususiy hollarida izlanilayotgan ob'ekt qora quti biroz oqarishi mumkin, ba'zida yechim topish uchun u yetarli, deb qabul qilinadi. Takidlash kerakki, ko'p pog'onali tizimli tahlil asosida qora quti aniqroq analizi axborot xafsizligi usulini ishonchliroq qilishi mumkin.

Axborot xafsizligini bajarishda tizimlar, jaraenlar va energiya iboralari borliq iborasini ichida bo'ldi. Taklifimiz natijasida bir nechta iboralarni boshqacha to'g'riroq aniqlanib, ularga to'g'ri etibor beriladi.

Tizimli tahlil[1-6], tizimlar nazariyasi va tizimli tahlil terminlari hozircha standart talqiniga ega yemas. Katta tizimni oddiy tizimlarning to'g'ridan to'g'ri olingen to'plamidan iborat deb taxlil qilish murakkabliklar va chalkashliklar keltirishi mumkin. Tizimli fikrlash asosida tahlil ob'ektni to'liqroq o'rganishga yordam beradi. Fan texnikaning zamonaviy rivojlangan holatida tizimni tashkil etuvchi elementlarini ierarxik pog'onalarga ajratish, ularni gruhlash uslubidan foydalanish yaxshi natija beradi.

Borliq - substantsiyaning katta-kichikligiga qaramasdan uning ichidagi tizimlar, jaraenlar va energiya taxlil qilinishi, va har bitta kvazitizimning hafsizligi aniqlash orqali himoyalanayotgan borliqning hafsizligi yaxshilanadi. Taklif etilayotgan uslubni qo'llagan holda tadqiqotchi, tekshirilayotgan tizimga bosqichma-bosqich kirib boradi, sodda tahlildan murakkab tahlilga o'tgan holda, tizimli tahlilni barcha axborot xafsizligi tadqiqotlariga qo'llashi mumkin bo'ldi.

Buning uchun axborot, ob'ektning kirish va chiqish parametlari aniqlanadi. Boshlang'ich tizimda ko'rsatkichlar bog'lanishlarining topilishi murakkab bo'lsa, ko'p pog'onali tizimli tahlil usuli taklif qilingan. Ya'ni ko'rsatkichlarning bog'lanishlari topilishi uchun qadam-baqadam tizim ichiga kirib (zaruratga qarab), ko'rib chiqilayotgan tizimning (elementning) tashkil etuvchi elementlari aniqlanadi.

Ko'p yillar davomida tizimli fikrlash asosida tizimli taxlil masalalarini rivojlanishini analizi yetarli darajada yechim topishimizga imkoniyati berdi [7-8]. Albatda bu borada yana baxslashish va yana takliflar bo'lishi mumkin. Eng asosiysi endi tizimli fikrlash, tizimli yondoshish va taxlil usullarini axborot xafsizligi fanining har bir masalalarida ishlatish mumkin bo'lib qoldi.

Aslida fikrlash va taxlil qilishni har kim o'zicha bajaradi va albatda o'zicha to'g'ri bajarayotgan bo'ladi. To'g'ri fikrlashni insonga uning tug'ilnidan boshlab bildirishga harakat qilinadi. Malumoti, bilimi ortgan sayin insonning tahlil qilishi yaxshilanib boraveradi. Fikrlashda qandaydir tartib bormikin degan masalada tizimli fikrlash va tizimli tahlil iboralari kirib keldi. Tizimli fikrlash va tizimli tahlil tartibi bo'yicha ko'plab takliflar qilindi, maqola va kitoblar yozildi[1-9].

**Tizim** nima degen savolga u borliqning fizik ifodasi, aksariyat materialistik tushunchadagi borliqni ifodalovchi elementdir va tartibga solingen elementlar to'plami, deyish mumkin.

**Jarayon**- tizim holatining o'zgarishi deyish mumkin. Shuning bilan bir qatorda asosiy tadqiqot etilayotgan jarayon bor. axborot xafsizligida tadqiqotchining e'tibori qaratilgan asosiy jarayondir, tizimda ko'plab jarayonlar sodir bo'ladi, ayrim hollarda asosiy jarayondan tashqari qo'shimcha jarayonlarni ham o'rganishga to'g'ri keladi.

Avvallari axborot xafsizligi tekshirilayotgan ob'ekt tizimi bitta ierarxik bosqichda ko'rilgan shunga yarasha yechimlarni belgilagan, Qaror qabul qilish jarayonida, tizim ichidagi ierarxik sathlardagi jarayonlarni tahlil etish asosida katta tizimni tahlil etish, oraliqdagi ierarxik bosqichlar tizimlarini yetarli darajada o'rganishga yaxshi e'tibor berish axborot xafsizligini to'liqroq ifodalaydi.

Taklif etilayotgan uslab mavjud uslublarni rivojlantirgan holda tizimni deyarli qyinichiliklarsiz tahlil etish imkoniyatini beradi [7-9].

### **Axborot xafsizligi usulini aniqlash haqida**

Fikrlar umumlashtirilib, tizimli fikrlash axborot xafsizligining algoritmini tavsiya etadi [7-8].

**Tizimli fikrlash axborot xafsizligini tahlil va optimal ximoyalashni topish bosqichlari** quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirish taklif etiladi:

#### **Birinchi bosqich** (tizimli tahlil).

-avval tanlangan borliq o'rganiladi. axborot xafsizligiga bo'lgan talablar shakllantiriladi.

-har bir tizimda (elementda) ko'p jarayonlar sodir bo'ladi. Jarayonlar to'plamidan axborot xafsizligi yechimini to'g'ri topish uchun zarur bo'lgan jarayonlar tanlanadi;

-tizim hamda o'rganilayotgan axborot (jarayonning kirish, chiqish parametrлари o'rganiladi). Ko'p hollarda, parametrлarni o'zaro bog'lanishini aniqlash, tizimni tadqiqot etilishi uchun uning ichidagi tizimlarni aniqlashni talab etadi;

- (element) tizim tuzilishi aniqlanadi. Ko'rileyotgan tizim (element) ning tashkil etuvchi elementlari aniqlanadi va har bir tanlangan element va jarayon uchun uning axboroti (parametrлари – ko'rsatgichlari aniqlanadi). Shu tarzda tizimga chuqurroq kirib boriladi. Elementni (tizimni) tashkil etuvchi tizimlarga ajratish jarayoni cheklanmagan. Bu jarayon zaruriyat darajasiga va optimal axborot xafsizligini topish uchun tadqiqotlar o'tkazish imkoniyatlariga qarab amalga oshiriladi.

#### **Ikkinci bosqich** (parametrлarni o'zaro bog'lanishini aniqlash).

Bunda ob'ekt ko'rinishi va qo'yilgan masala mazmuniga qarab, har bir tadqiqotchi tadqiqot olib borilayotgan o'z sohasi uslublarining katta imkoniyatlaridan foydalanishi mumkin.

Axborotning (parametrлarning) miqdoriy munosabatlarini aniqlash, matemetik ifodalardan foydalanishni talab etadi. Bu esa matematik yoki kompyuter modellariga murojaat etishga olib keladi. Axborot parametrлarning o'zaro bog'lanishlari aniqlangandan so'ng samarali axborot xafsizligini qidirishga o'tish mumkin.

#### **Uchinchi bosqich** (optimal axborot xafsizligini tanlanishi).

Bunda tizimli tahlil asosida shakllangan talablar aniqlashtiriladi. Birlamchi tizim hamda har bir ierarxik pog'onadagi tizimlar uchun optimal axborot xafsizligi shartlari aniqlanadi. Optimal yechim topish usuli tanlanadi. Optimal yechim topiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, birinchi bosqich axborot xafsizligi boshlanishi. Ikkinci va uchinchi bosqichlar esa, har bir vaziyatda, sohada qo'yiladigan masalaga bog'liq holda bajarilishi mumkin.

axborot xafsizligi ko'rileyotgan bilan boshqa borliqlar bilan yangicha axborot xafsizligini tashkil qilish vazifasi qo'yilishi mumkin [6]. Unda ko'rileyotgan asosiy tizimdan bir pog'ona yuqoriga, yangi ierarxik pog'onani xisobga olib axborot xafsizligini kuchaytirish mumkin.

#### **Samarali axborot xafsizligini qidirishning o'ziga xosligi**

Parametrлarning o'zaro bog'lanishlari aniqlangandan so'ng samarali axborot xafsizligi usulini qidirishga o'tish mumkin [6]. axborot xafsizligi uchun optimallashtirish mezonlari va shartlari qabul qilinadi.

Maqsad funktsiyasi belgilanadi. U optimallashtirish mezonining ob'ektdagi axborot xafsizligi orqali bog'liklik ifodasi yoki funktsiyasidir. Uni tuzishda bayonomalar yoki aksariyatda kompyuter modeli asosida optimallashtirish shartlarini hisoblash imkonini beruvchi matematik ifodalar yoki kompyuter ma'lumotlari asos bo'ladi.

Optimal yechim topish usulini tanlash.

Optimal yechim tanlashning ko'p usullari taklif etilgan va bu muammoga ko'plab kitoblar bag'ishlangan. Ko'p hollarda kompyuter modellari asosidagi optimal hisoblash usullari yoki maqsadga yo'naltirilgan tasodifiy qidiruv usullari bilan axborot xafsizligi sharoitlarini topish onsonroq bo'dadi.

Optimal axborot xafsizligini topish masalasini yechish - maqsad funktsiyasi asosida, axborot xafsizligi usulini qidiruv hisoblashlar amalga oshiriladi. Qo'yilgan shartlarni qanoatlantiruvchi yechim optimal axborot xafsizligi yechimi sifatida qabul qilinadi.

## **Xulosa**

Shunday qilib, har bir tekshirilayotgan element - tizimda ko'plab jarayonlar sodir bo'ladi, undan tidqiqot etilishi lozim bo'lgan jarayonlar tanlanadi. Tizim bilan jarayon o'rganilib, tizimga hamda jarayonga talluqli axborotlar aniqlanadi. Tanlangan tizimda axborot xafsizligiga ta'sirlarni aniqlash uchun, tizim ichiga ketma-ket qadamba-qadam kirib boriladi. Taklif etilgan ko'p bosqichli tahlil uslubi tizim ichidagi hodisalarni to'liqroq aniqlash va axborot xafsizligini to'liq anglash va ob'ektni samarali ximoyalashni tanlash imkonini beradi.

## **Foydalilanilgan adabiyotlar**

1. Jamshid Gharajedaghi, Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity A Platform for Designing Business Architecture Third Edition Morgan Kaufmann 374p.
2. Антонов А.В. Системный анализ. — М.: Высшая школа, 2004. — 454 с.
3. Артыков А., Компьютерные методы анализа и синтеза химико-технологических систем учебник. Ташкент «Ворис нашриёт» - 2010. 160с.
4. Моисеев Н.Н. Математические задачи системного анализа. М.: Наука, 1981, 490 с.
5. Кафаров В. В, Дорохов. И. Н. Системный анализ процессов химической технологии – М.: Наука, 1976. – 500с.
6. <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/papers/to-question-of-systems-analysis-development.html>. Артыков А. К вопросу развития системного анализа на примере технологических объектов.
7. Артиков А. Системное мышление в процессе создания и управления инженерными технологиями. Учебное пособие. Под редакцией Ю. Н.Абдуллаева. Ташкент – 2023.216 стр.
8. А.Артиков. Тизимли тахлилга кириш. Свидетельство о депонировании объектов авторского права № 000300. Агентство по интеллектуальной собственности Республики Узбекистан. 10.11.2016
9. О Коннор, Макдермотт И. Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006 — 256 с.

## THE FORMER MUFTI OF BALIKESIR, MEHMET EMRE HOCA EFENDI AND HIS SCHOLARLY ASPECTS

*Kirci Recep  
Balıkesir üniversitesi ilahiyat fakültesi  
Dr. Öğretim üyesi*

### Summary

Mehmet Emre is one of the important people who served as the Provincial Mufti in Balıkesir province between 1963-72. He enlightened the people with his sermons and was interested in the problems of the society. His studies in the field of Islamic sciences took their place as an important accumulation for the next generations. He wrote 26 different works on subjects such as Islamic jurisprudence, Islamic ethics, sermons and sermons, hadith, and Islamic history. However, there are very few studies on such a valuable scholar in the world of science. Therefore, this study was deemed important for us to recognize the author and benefit from his works. The aim of the study is to contribute to the field by introducing the scientific aspect of Mehmet Emre, who is an exemplary personality for those who care about Islamic education, teaching and life.

### The Life of Mehmet Emre

The Honorable Mufti Mehmet Emre Hocaefendi was born in 1927 in the Turgutlu district of Manisa. His father was Imam Hatip Hasan Efendi, his mother was Tevhide Hanım,<sup>7</sup> and his wife was Zehra Hanım. He had three daughters named Fatima, Nesibe, and Selime, all of whom are alive as of (07/09/2024). His wife, Zehra Hanım, passed away before him. Emre Hoca passed away on 04/11/2003 at his home in Bursa. His funeral was held on 05/11/2003 and was taken from the Ulucami Mosque. The funeral prayer was performed by his spiritual son, İsmail Keskin Hoca, who he had entrusted with this duty before his passing. He was subsequently laid to rest in the family cemetery at the Pınarbaşı Cemetery in Bursa, next to his wife.

### Education

Mehmet Emre received his first religious education from his father, who was an Imam Hatip. He attended primary school in Turgutlu and completed his secondary and high school education through external programs. In 1961, he obtained his official diplomas.<sup>8</sup>

In 1952, Emre Hocaefendi was appointed as the imam of the Kırın (Şeyh-i İlahî) Mosque in Demirci. As soon as he started his duties, he began taking Arabic lessons with the district mufti, Refik Akçalioğlu. The lessons would start at 7:30 in the morning and continue until one hour before the noon prayer. He describes this experience with the following words: 'I immediately started the lessons, drinking knowledge sip by sip.'

During that time (in the 1950s), Süleyman Efendi (q.s.) was organizing a course called the 'Tekâmül Course' in Istanbul, where advanced Islamic sciences were being taught. It was deemed appropriate for Emre Hocaefendi to attend this course. One summer day, he took his annual leave and went to Istanbul, where, in his own words, he had the privilege of meeting Süleyman Efendi (q.s.) and attending his lessons.<sup>9</sup> My joy was endless. Because, in the circle of a scholar in two ways, a place had been granted to this humble one as well,<sup>10</sup> I got to know that great figure, I participated in his circle of instruction, and I benefited from his seat of blessing. This privilege is a great favor from my Lord to me<sup>11</sup> He expresses it with his words. After meeting his teacher and mentor, in 1954, during his annual leave, he took lessons from him in the Tekâmül course that he had opened in the Bulgurlu

<sup>7</sup> Muharrem Eren, *Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihi Kitabeler*, (Balıkesir:İnce Ofset 1990), 59.

<sup>8</sup> Yüksel Subaşı, *Erenlerin Menkibeleri ve Hocam Mehmet Emre* (Konya: b.y. 2017), 12; Eren, *Balıkesir İl Müftüleri ve Tarihi Kitabeler*, 59.

<sup>9</sup> Subaşı, *Erenlerin Menkibeleri ve Hocam Mehmet Emre*, 15.

<sup>10</sup> Mehmet Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.* (İstanbul: Sağlam Yayınevi 2016), 3.

<sup>11</sup> Mehmet Emre, "Büyük Müceddid" (Görüşmeci: Salih Güçlü, Görüşme Transkripsiyonu), *Ufuk Gazetesi* 437 (28 Aralık 1977), 6-7; Subaşı, *Erenlerin Menkibeleri ve Hocam Mehmet Emre*, 15.

neighborhood of Istanbul, located about 100-150 meters from the Aziz Mahmut Hübâî hermitage (in Üsküdar). He studied Sharh al-Aqaid (exegesis of theology) and Usul al-Fiqh (principles of Islamic jurisprudence) with him.<sup>12</sup>

As a result, his teachers were his father, Hasan Efendi, the imam of the Büyükbelen Mosque, Muhammed Hanefi Hoca Efendi, Mufti Refik Akçalioğlu, and Süleyman Hilmi Tunahan Efendi Hazretleri (q.s.). Among them, the one he speaks of with the most respect and reverence, and to whom he was spiritually affiliated, is Süleyman Hilmi Tunahan Efendi Hazretleri (q.s.).

### **His Scholarly Personality**

Mehmet Emre, who possessed advanced knowledge in religious sciences and had extensive studies in these fields, served as a Mufti in various districts and provinces between 1954 and 1978. He was a scholar, writer, poet, hardworking, intelligent, honest, and had an elegant personality. He gained the trust of the people in the places where he worked and was an orator who appealed to hearts. With his fluent style, he was also a productive (prolific) author. The author, who was highly proficient in using Turkish both in speech and writing, used this talent until his last moments, employing it in his sermons and writings to convey the teachings of Islam. Indeed, Mehmet Emre, who dedicated his life to studying, spreading, and living Islamic sciences, wrote many works on Fiqh, Hadith, Aqeedah, Islamic history, and ethics. Ibrahim Ermişler, a businessman from Balıkesir who knew him closely, expresses the following words about him:

*It was impossible not to respect the late Emre Hoca Efendi when you saw him, and even more so, not to admire him when you got to know him. He was an extraordinary person who reached the peak with his knowledge, ethics, and humility. In addition to being a Hafiz of the Quran, he was also a Hafiz of Hadith, and together with his narrators, he had over five thousand Hadith memorized. Very few people knew this. Out of his humility, he never mentioned this to anyone. I heard about it from someone close to him. When he would narrate a Hadith, he would mention the source, the volume of the book, and the page number as well. We had many moments together and many journeys. When I lost him, I felt a void in my life. He would address me as 'my nephew.' My supplication to my Lord is that He may reunite us in His Paradise.*

Mehmet Emre Hoca had a close relationship with the scholar from Balıkesir, Hasan Basri Çantay, who had a Quran translation. Çantay and Emre Hoca would occasionally come together for conversations and lessons<sup>13</sup> In fact, Çantay gifted some of his works to Emre Hoca and wrote at the beginning of the work, using his own handwriting (with Arabic letters), 'This is a gift to the honorable Mehmet Emre Efendi,' as expressed.<sup>14</sup> Emre hodja consults Çantay on some important matters and seeks his opinion, benefiting from his knowledge and life experiences.<sup>15</sup> According to Professor Emre, Hasan Basri Çantay is a person of miraculous abilities, an esteemed scholar with profound knowledge of religious sciences, as well as Arabic and Persian. Professor Emre carefully addresses this matter in the work where he wrote the biography of Hasan Basri Çantay.<sup>16</sup>

Lastly, it should be stated that despite being a highly accomplished scholar, Professor Mehmet Emre possesses an exceptionally humble personality. To witness this humility, it is enough to read the preface of his work titled *Fetvalar*. In his own words, the following phrases flow like pearls from his pen: "This book is neither a thesis nor an antithesis. It does not claim to bring innovation to matters that have already been thoroughly examined by Islamic scholars."<sup>17</sup>

### **Official State Duties**

<sup>12</sup> Emre, "Büyük Müceddid" 6-7; Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.*, 2-4; Subası, *Erenlerin Menkibeleri ve Hocam Mehmet Emre*, 15.

<sup>13</sup> Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.*, 124.

<sup>14</sup> Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.*, 78, 79, 81.

<sup>15</sup> Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.*, 122.

<sup>16</sup> Emre, *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.*, 63-125.

<sup>17</sup> Mehmet Emre, *Zamanımız Meselelerine Açıklamalı Fetvalar* (İstanbul: Çile Yayınları)

While completing his scholarly education, Mehmet Emre also served as an imam. However, after finishing his academic studies, he took exams and was appointed as a mufti by the Directorate of Religious Affairs. He served as a mufti in various provinces of our country. The positions he held and the years are provided in the table below.

Position	Place of Assignment	Start Date of Assignment	Date of Departure
İmam Hatip	Demirci/Kiran cami	03/15/1952	Nowember 1954
District Mufti	Eskişehir/Sivrihisar	12/11/1954	June 1958
Provincial Mufti	Eskişehir	07/05/1958	June 1963
Provincial Mufti	Balıkesir	02/07/1963	April 1972
Provincial Mufti	Bilecik	May 1972	December 1978

Mehmet Emre hodja retired in January 1979.

### The Path He Follows in Faith, Practice, and Sufism

In terms of belief, Mehmet Emre strictly follows the Māturīdī school of Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah, and in terms of practice, he adheres to the Hanafi madhhab. In terms of Sufism, the path he follows is the Mujaddidiyah branch of the Naqshbandi order.

We can see that he follows the Ahl al-Sunnah path in terms of belief through the articles he wrote at different times. For example, in a series of articles titled *The Infallibility and Sin of the Prophets* published in *Ufuk Newspaper*, he expressed his view on their sinlessness with statements such as: "Accusing the prophets, who detested even the thought of disobedience, of sin is a grievous accusation that could extinguish the lights of faith," and "Naming certain actions, known to have occurred from some prophets and referred to as *zallat* (minor lapses), as sins is contrary to sound reasoning and textual sources.<sup>18</sup>

### His Books

Mehmet Emre, who dedicated his life to knowledge, not only lived by and taught what he had learned to his students, but also wrote valuable works for the benefit of future generations, leaving behind masterpieces that will illuminate both the present and the future.

#### His Books

##### Works on Islamic Law

- Ayet ve Hadislerle Hac.
- Hanımların Din Rehberi.
- Fetvalar 2 Cilt.
- Açıklamalı Fetvalar 2 Cilt.
- Sahih İlmihal
- Ayet ve Hadislerle İbadetler ve Mabedler
- İslâm'da Kadın ve Aile

##### Works on Hadith

- Kırk Mevzuda Kırk Hadis.

##### Works on Ethics

- Allah Resulünce Lanetlenmiş Kişiler ve İşler.
- Büyük Günahlar.
- Müslümanca Yaşama Sanatı 3 Cilt.
- Gençlere Öğütlerim 2 Cilt.

##### Büyük Dua Kitabı

##### Translated Works

- Şevâhidü'l-Hakk'dan Vehhâbilere Cevaplar (Tercüme).
- Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Sââdeteyn (Tercüme).
- Rûhu's-Salâh Aynü'l-Hayât (Tercüme).
- Riyâzü's-Sâlihîn Tercümesi.
- Emîrü'l Mü'minine İtaatın Vücubu Hakkında Kırk Hadis (Tercüme).

- Cennet Bahçeleri İmanın Hakikatleri (Tercüme).  
Biographical and Memoir Works
- Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan ve Hatıralarım.  
Works on Islamic History
- Büyük İslam Kadınları ve Hanım Sahabeler.
- Muhtasar Peygamberler Tarihi.
- Dört Büyük Halife.  
Works on Sermons and Guidance
- Büyük Hutbe Kitabı 3 Cilt.
- Sohbetler ve Nasihatler 5 Cilt.
- Tenkidlerim Tedkiklerim ve Makalelerim.

The author has 26 different works that we have been able to identify so far. Some of these have been published in series, with 2, 3, or 5 volumes. If each volume is considered as a separate book, then the total number of the author's works reaches 38 books.

### **Conclusion**

The esteemed Mufti Mehmet Emre was born in 1927 in the Turgutlu district of Manisa.

He was a scholar, writer, poet, hardworking, intelligent, honest, and had a noble personality. He earned the high trust of the people in the places where he served, and was a captivating orator who spoke to the hearts of his audience. With his fluent style, he was a productive (fertile) writer.

He used the Turkish language excellently in both speaking and writing. The author utilized this ability until his last moments to convey the message of Islam, both through sermons and the presentation of his works.

Mehmet Emre dedicated his life to studying, spreading, and living Islamic sciences. He wrote numerous works on Fiqh, Hadith, Aqeedah, Islamic history, and ethics.

Between 1963 and 1972, he served as a mufti in the province of Balıkesir.

### **References**

1. Emre, Mehmet. *Üstazım Süleyman Hilmi Tunahan (Kuddise Sirruh) ve Hasan Basri Çantay vd.* İstanbul: Sağlam Yayınevi 2016.
2. Emre, Mehmet. "Büyük Müceddid" (Görüşmeci: Salih Güçlü, Görüşme Transkripsiyonu). Ufuk Gazetesi. Sayı: 437. 28 Aralık 1977.
3. Emre, Mehmet. *Zamanımız Meselelerine Açıklamalı Fetvalar.* stanbul: Çile Yayınları
4. Emre, Mehmet. "Peygamberlerin İslemi ve Günah" Ufuk Gazetesi, Sayı 354, 355, 356.
5. Eren, Muharrem. *Balıkesir İl Müftülerini ve Tarihi Kitabeler.* Balıkesir: İnce Ofset, 1990.
6. Subaşı, Yüksel. *Erenlerin Menkibeleri ve Hocam Mehmet Emre* Konya: b.y. 2017.

# INOVATSIYALARNING GLOBALLASHUV SHAROITIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI AHAMIYATI

*Shakarov Qulmat Ashirovich  
Renessans ta'lim universiteti professori*

## Annotation

Maqolada halqaro globallashuv va raqamli iqtisodiyotni shakllanishi sharoitida innovatsiyalar va innovatsion jarayonlarning iqtisodiyot rivojlanishida dolzarbliги va ahamiyati o'r ganilgan va tatqiq etilgan.

**Kalit so'zlar:** Globallashuv, raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, innovatsion jarayon, axborot, axborotlashgan jamiyat, dasturlashtirish.

## Аннотация

В статье изучены и исследуются значение и актуальность инновации и инновационных процессов в развитии экономики в условиях формирования цифровой экономики и мировой глобализации.

**Ключевые слова:** глобализация, цифровая экономика, инновация, инновационный процесс, информация, информатизация общества, программирование.

## Abstract

The article examines and investigates the significance and relevance of innovation and innovation processes in the development of the economy in the context of the formation of the digital economy and global globalization.

**Keywords:** globalization, digital economy, innovation, innovation process, information, informatization of society, programming.

Iqtisodiyotning innovatsion strategiyasini mohiyati korxonalar va kompaniyalarning innovatsion faoliyat asosida rivojlantirish bo'lib, uning mazmuni yangi bilimlarni yaratish va ularni qo'llash orqali yangi tovarlar va texnologiyalarni ishlab chiqarish va bozorga olib chiqish, foyda olishdan iborat. Mayjud sharoitda davlatning ilmiy-tehnik siyosatini samarali joriy etishning muhim sharti fan va texnika siyosatini samarali rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida ilmiy salohiyatni, moliyaviy va moddiy resurslarni konsentrasiyalashdan (joriy etilayotgan dastur va loyi halar asosida) iborat. Muvaffaqiyatli innovatsion rivojlanish masalalarini ko'rayotib, faqat yangiliklarning vujudga kelishi va uni tarqatish mexanizmining muhimligini anglash emas, balki joriy etiladigan yangiliklarga bo'lgan talab va unga mos keladigan taklif bozorini shakllantirishga imkon beradigan zaruriy infratuzilmani yaratish tamoyillarini ham hisobga olish lozim. Innovatsiya taklif bozori talab bozoriga nisbatan obyektiv holda to'yangan hisoblanadi. Ma'lumki, innovatsion yangi g'oyalalar juda kamdan kam hollarda muvafaqqiyathi amalga oshiriladi. Innovatsiya jarayonlarining tadqiqi real bo'lib ko'rinsa ham, barcha g'oyalarning faqatgina yuzdan biri, ayrim hollarda mingdan birigina tijoratda yutuqqa olib kelishini ko'rsatadi. Demak, bir g'oyani bir tomonidan natijali, ikkinchi tomonidan, amalga oshirish mumkin bo'lishi uchun juda ko'p takliflarni ko'rib chiqish kerak. Oqibatda, innovatsiya – bu zarurlik g'oyasi va texnik imkoniyatlar g'oyasi o'rtasidagi ittifoqdir. Bu yerda o'z mohiyati jihatdan, bиринчи navbatda, innovatsiya tizimidagi axborot jarayonini aniqlab beradigan innovatsiyaning sinergetik samarasi to'la holda namoyon bo'ladi. Innovatsion jarayon davlat iqtisodiyoti, tarmoq yoki korxona faoliyatining barcha sohalaridagi ishlarni, har bir bo'g'imdagи rentabellikni nazorat qilish asosida balansli holda takomillashtirishdir. Barcha yangilik kiritish korxona ishining har tomonlama tizimli, kompleks tahlil qilish asosida olib boriladi, muhim olingan natjalarni erishilgan natjalarga emas, balki shu vaqtdagi bozorning imkoniyatiga (hajmiga) taqqoslanadi. Bunday tahlildan maqsad korxonaning bozor imkoniyatlaridan har bir davrda qay darajada foydalanganligini aniqlashdir. Yangiliklar bozorini bilim olish, innovatsion kommunikasiyaning faoliyat ko'rsatish, ilmiy tovarlarni sotish sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy shakllar va mexanizmlar tizimi sifatida izohlash mumkin. Bozor mexanizmi yangiliklarni

sotuvchi va oluvchilar o'rtasidagi aloqani (kommunikatsiyani), baho, kredit (mos foizlar bilan) va boshqa qiymat kategoriyalarini o'z ichiga oladi. Unga yana yangiliklarga bo'lgan talab va taklif, taklifni baholash tizimi va kelishilgan baholarga erishish, pul massasini qoplash (investitsiya), yangilikning bahosi va boshqalar kiradi. Innovatsion kommunikatsiya tovar aylanishiga xizmat qiladi va innovatsiya jarayonini boshqarish imkoniyatini beradigan yangiliklar bozoridagi ishtirokchilarga maqsadli yo'naltirilgan markaziy mexanizm hisoblanadi. Albatta bugungi jahon davlatlarining globallashuvi va jahon hamjamiyatini raqamlashtirish jarayonlari sharoitida korxona yoki kompaniya raqobat ustunligiga innovatsiya yordamida erishadi. Ular raqobatdoshlikka ega bo'lishi uchun yangi usullarni o'zlashtiradilar yoki samarali usullardan foydalanish raqobat kurashining yaxshi mahsuloti dizayn, yangi ishlab chiqarish jarayoni, marketing, yangicha yondashish yoki ishchilar malakasini oshirishning yangi usulida namoyon bo'ladi. Ko'pincha innovatsiya – yirik texnologik sakrashlardan emas, balki ahamiyatsiz bo'lgan yangiliklar yig'indisidan iborat bo'lgan oddiy va kichik ko'rinishda bo'ladi. Bu jarayonga ko'pincha g'oyalari jalg etiladi, yangilik biror-bir maqsadga yo'naltirilmaydi. Bunda doimo ishchilarning malakasi va bilimlarini jismoniy aktivlarga hamda savdo markazining iminjini oshirishga sarflash yuz beradi. Ayrim innovatsiyalar bozorlarda yangi imkoniyatlar yaratib, raqobatda ustunlik yoki boshqa raqiblar e'tibor bermagan bozor segmentlarini to'ldirishga imkoniyat yaratadi. Agar raqiblar unga e'tiborlarni sekin qaratsalar, bunday innovatsiyalar korxona uchun raqobatda ustunlikka olib keladi. Axborotlashgan jamiyatni rivojlanishi jahon davlatlarini o'zaro halqaro globallashuviga, bu esa o'z navbatida global iqtisodiyotga olib keldi. Global iqtisodiyot deganda, iqtisodiyot yetakchi komponentlarining institutsional, tashkiliy, texnologik imkoniyatlari real vaqt va jahoniyo ko'lama yaxlit holda ishlashi tushuniladi. Innovatsion jarayonlarda tadbirkorlarning bilim va axborotlarni "mahalliy bozor"ga uzatishdagi faoliyati, global raqobat kurashining asosi sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Bu muhim elementlar qatoriga moliyaviy globallashuv, tovarlar va xizmatlar bozori, tarmoqlarning globallashuvi natijasida axborotlashtirish, fan va texnologiyalar dunyosida chegaralarning yo'qolishi kiradi. Natijada davlatning boshqarishdagi roli pasayadi, endi davlat emas, balki firmalar real savdo agentlari bo'lib qoladilar. Hozirgi kunda dunyoda iqtisodiyot tarkibi o'zgarmoqda – tobora ko'plab odamlar tovar ishlab chiqarish bilan emas, balki axborot olish va qayta ishlash bilan shug'ullanmoqda. Innovatsiyalar ham ko'proq axborot yoki aloqa jarayonlarida yaratilmoqda. Hamma uchun odatiy bo'lgan iqtisodiyot o'rniga bir qator xususiyatlarga ega bo'lgan raqamli iqtisodiyot shakllanmoqda: asosiy resursga tugab bitmaydigan axborot aylanadi; internetda savdo maydonlari chekllov larga ega emas; kompaniya o'lchami uning raqobatbardoshligiga ta'sir etmaydi; bitta jismoniy resursning o'zi turli xizmatlar taqdim etish uchun cheksiz marta foydalanimli mumkin; operatsion faoliyat ko'lami faqat Internet kuchi bilan belgilanadi. Axborotlashgan jamiyat o'sib borayotgan axborot almashinishni qo'llab-quvvatlash hamda moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning o'sishi va jamiyat resurslarining axborot sohasiga jalg qilinishi natijasida raqamli va dasturlashgan texnologiyalar asosida yanada rivojlanadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan aytish mumkinki, axborot mehnat unumdarligining o'sishiga xizmat qilishi hamda ijtimoiy boylik ishlab chiqarishning moddiy tarkibiy qismida qo'shilgan qiymatni yaratishi ortgan sari jamiyat iqtisodiyotida asta-sekin evolyusion tarzda (ba'zda revolyusion) raqamli iqtisodiyotni shakllantira boradi. Raqamli iqtisodiyot yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish hamda ularni kundalik xayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirishdir. Raqamli iqtisodiyot — iktisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshirish mumkin bo'lgan tizimdir. Binobarin, bugungi tezkor zamonda jahon bo'y lab globallashuv jarayonlari tobora chuqurlashib borayotgan sharoitda raqamli iqtisodiyot ilg'or davlatlar iqtisodiyotining barcha tarmog'ida keng joriy etilmokda. Xattoki, ayrim mamlakatlar ushbu sohaning eng yuqori cho'qqisi hisoblangan sun'iy intellektdan faol foydalanishga o'tganiga guvoh bo'lyapmiz. Nufuzli xalqaro tashkilotlar olib borgan taxlillar natijalariga ko'ra, raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotni kamida 30 foizga o'stirish, shuning barobarida, xufiyona iqtisodiyotga barham berish hamda korrupsiyani keskin kamaytirish imkonini berar ekan. Ko'rinib turibdiki, mazkur soha yurtimizda barcha soha va tarmoqning yuksak rivojiga jiddiy turtki bo'ladi. Xalkaro amaliyotga

yuzlanadigan bo'lsak, hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot elektron tijorat va xizmatlar sohasi bilan cheklanib qolmay, balki xayotning xar bir jabhasiga, xususan, sog'likni saqlash, fan-ta'lim, qurilish, energetika, qishloq hamda suv xo'jaligi, transport, geologiya, kadastr, arxiv, internet-banking va boshka sohalarga jadal kirib bormokda hamda ularning xar birida o'zining yuqori samaralarini bermoqda. Hozirgi davrda biz texnologiyalar qanday qilib ommaviy xizmat ko'rsatish sohasini tubdan o'zgartirayotganini ko'ryapmiz. Vositachilarни olib tashlaydigan, mijoz va ta'minotchi o'rtasidagi aloqalarning to'g'ridan-to'g'ri amalga oshirilishiga olib keladigan Uber kabi yangi biznes-modellar paydo bo'lmoqda. Avvalroq xuddi shunga o'xhash o'zgarishlar moliya sektori hamda telekommunikatsiyalarda ham ro'y bergan edi. Sanoatda ham bir qancha prinsipial o'zgarishlar kuzatilmoxda, chunki raqamli korxona va insonning raqamli qiyofadoshi — robotlar paydo bo'lishi butun insoniyat funksional modelini jiddiy ravishda o'zgartirib yuborishi mumkin. Bu esa shuni ko'rsatadiki, axborot texnologiyalari astasekinlik bilan odamlarning o'rnini egallab boradi. Xuddi mana shu holat raqamli iqtisodiyot xisoblanadi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlar ro'y berishi lozim bo'lgan o'zgarishlar muqarrarligini tushunib, iqtisodiyotni raqamlashtirish tomon harakatni ongli ravishda boshladi. Bu ynalishni birinchilardan bo'lib ma'lum qilgan AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya hamda Xitoy bugungi kunda raqamli poygada norasmiy yetakchilar sanaladi. O'zbekiston yetuk raqamli iqtisodiyotni maksimal darajada tez rivojlantirishi mumkin. Hozirgi davrda bilimlar iqtisodiyotini yanada rivojlanishi, innovatsion faoliyatning muhimligi va uning izchil davomi sifatida axborotlashgan jamiyatning bugungi globallashuv sharoitida o'ta muhim ahamiyatini anglagan holda, davlatlar zudlik bilan raqamli iqtisodiyotning o'tmoqdalar. Bu esa hozirgi sharoitda iqtisodiy yetakchi davlatlardagi mahalliy kompaniyalarga yuksak texnologik sakrashni amalga oshirishga imkoniyat yaratadi va boshqa mamlakatlarga nisbatan barcha makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'sishini ta'minlaydi. Demak, axborotlashgan jamiyat innovatsion faoliyatni yanada jadallahishi natijasida axborotlashtirish, kompyuterlashtirish, raqamlashtirish jarayonlari odamlarga ishonchli axborot manbalariga ulanish va foydalanish imkonini beradigan, ularni tezkor axborotga ega bo'lish orqali ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish jarayonlarini "axborot sig'imiga ega bo'lgan mahsulot" asosida avtomatlashtirish darajasi yuqori bo'lishini ta'minlaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovasion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
3. Gulyamov S.S., Ergashev R.X.. Xamrayeva S.N. Raqamli iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. TDIU., Т.: 2020yil, 368 b.
4. Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития: Учеб. пособие / Под ред. В.М. Аншина, А.А. Дагаева. – 3-е изд., перераб., доп. – М.: Дело, 2007. – 584 с. 270 - 271с.

# КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ КОММУНИКАТИВНОМУ ЧТЕНИЮ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ ШКОЛ С УГЛУБЛЕННЫМ ИЗУЧЕНИЕМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

*Бегнаева Сабохат Владимировна  
Образовательный университет Ренессанс*

## Аннотация

В статье рассматривается культуроведческий подход к обучению коммуникативному чтению у старшеклассников школ с углубленным изучением английского языка. Анализируются основные методологические принципы, используемые в данном подходе, и его влияние на формирование языковых и межкультурных компетенций учащихся. Исследование основано на анализе литературы, анкетировании учащихся и преподавательей, а также на педагогическом эксперименте. Результаты исследования показывают, что интеграция культурных аспектов в процесс чтения способствует более глубокому пониманию текстов, развитию критического мышления и повышению мотивации к изучению английского языка. В статье обсуждаются основные трудности и перспективы внедрения данного подхода в образовательную практику.

**Ключевые слова:** культуроведческий подход, коммуникативное чтение, межкультурная компетенция, обучение английскому языку, старшеклассники, углубленное изучение.

## Annotation

Maqolada ingliz tilini chuqur o'rgatuvchi maktablarning yuqori sinf o'quvchilariga kommunikativ o'qishni o'rgatishga madaniyatshunoslik yondashuvi ko'rib chiqilgan. Ushbu yondashuvda qo'llaniladigan asosiy metodologik tamoyillar va uning o'quvchilarning til va madaniyatlararo kompetensiyalarini shakllantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan anketa so'rovlari hamda pedagogik tajribasinovaltijalariga asoslangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qish jarayoniga madaniy jihatlarni kiritish matnlarni chuqurroq tushunishga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga va ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshirishga yordam beradi. Maqolada ushbu yondashuvni ta'lim amaliyotiga joriy etishning asosiy qiyinchiliklari va istiqbollari muhokama qilinadi.

**Kalit so'zlar:** madaniyatshunoslik yondashuvi, kommunikativ o'qish, madaniyatlararo kompetensiya, ingliz tilini o'qitish, yuqori sinf o'quvchilarini, chuqurlashtirilgan ta'lim.

## Abstract

The article examines the cultural approach to teaching communicative reading in high school students of schools with in-depth study of English. The main methodological principles used in this approach and its impact on the formation of students' linguistic and intercultural competencies are analyzed. The research is based on literature analysis, student and teacher questionnaires, and pedagogical experiment. The research results show that integrating cultural aspects into the reading process contributes to a deeper understanding of texts, the development of critical thinking, and increased motivation to learn English. The article discusses the main challenges and prospects for implementing this approach in educational practice.

**Keywords:** cultural approach, communicative reading, intercultural competence, English language teaching, high school students, in-depth study.

**Введение.** В современном мире изучение иностранных языков требует не только овладения лексико-грамматическими структурами, но и развития межкультурной компетенции. В этой связи культуроведческий подход к обучению коммуникативному чтению приобретает особую актуальность. Он позволяет не только улучшить навыки чтения, но и глубже понимать культуру носителей языка, что играет важную роль в межкультурном взаимодействии. Коммуникативное чтение предполагает не просто восприятие текста, но и

его интерпретацию с учетом культурного контекста. Для старшеклассников школ с углубленным изучением английского языка данный подход особенно важен, так как способствует формированию более глубокого понимания текстов, развитию аналитического мышления и навыков общения.

Цель данного исследования – изучить эффективность культуроведческого подхода в обучении коммуникативному чтению старшеклассников, выявить его преимущества и возможные трудности при внедрении.

### **Методы**

В исследовании использованы следующие методы:

**Анализ литературы** – изучение научных работ по методике преподавания английского языка, коммуникативному чтению и межкультурной компетенции. Культуроведческий подход к обучению коммуникативному чтению опирается на несколько ключевых направлений педагогической науки, включая методику преподавания иностранных языков, развитие межкультурной компетенции и современные стратегии работы с текстами. Анализ научных исследований в данной области позволяет выделить три основные теоретические основы, на которых базируется данный подход:

#### **1. Методика преподавания английского языка и коммуникативное чтение**

Коммуникативное чтение рассматривается в лингводидактике как процесс активного взаимодействия с текстом, в ходе которого учащиеся не только воспринимают информацию, но и анализируют её, соотносят с собственным опытом и делают выводы. В работах Н. Д. Гальской, Е. И. Пассовой и других российских методистов подчёркивается, что традиционные методы обучения чтению часто не обеспечивают достаточного уровня понимания текста, особенно в условиях межкультурной коммуникации. Зарубежные исследования, такие как работы Дэвида Нунана (D. Nunan) и Джека Ричардса (J. Richards), подтверждают важность интеграции аутентичных текстов и культурных элементов в процесс обучения. Они утверждают, что при обучении иностранному языку важно не только понимать текст на лексико-грамматическом уровне, но и учитывать социокультурный контекст, в котором он был создан.

#### **2. Межкультурная компетенция в обучении иностранным языкам**

Межкультурная компетенция (МК) является неотъемлемой частью коммуникативного подхода к обучению иностранным языкам. Согласно исследованиям Майкла Байрама (M. Bugam), успешное владение языком невозможно без понимания культурных кодов, социальных норм и традиций, присущих носителям этого языка. В российских исследованиях (В. В. Сафонова, Л. С. Прудникова) межкультурное обучение рассматривается как процесс формирования у учащихся способности воспринимать и интерпретировать текст с учётом национальных особенностей его создания. Важную роль в формировании МК играет работа с аутентичными материалами – литературными произведениями, газетными статьями, рекламными объявлениями, блогами и даже комментариями в социальных сетях. Такие тексты помогают учащимся лучше понимать ценности, стереотипы и особенности мышления носителей языка.

#### **3. Современные стратегии работы с текстами**

Существует несколько эффективных стратегий работы с текстами в рамках культуроведческого подхода. В научных трудах Джерома Брунера (J. Bruner) и Лесли Стрэттона (L. Stratton) подчеркивается, что понимание текста строится на принципах когнитивной активности учащегося:

**Активное чтение** – формирование гипотез о содержании текста на основе заголовка, иллюстраций и ключевых слов.

**Критическое чтение** – анализ текста с точки зрения авторской позиции, культурных ценностей и предполагаемого контекста.

**Коммуникативное чтение** – чтение с последующим обсуждением, интерпретацией и обменом мнениями. Исследования показывают, что включение данных стратегий в процесс

обучения чтению способствует развитию когнитивных навыков учащихся и улучшению их способности понимать тексты в межкультурном контексте. Таким образом, анализ литературы подтверждает, что культуроцентрический подход является важным компонентом современного языкового образования, так как способствует не только развитию навыков чтения, но и формированию межкультурной компетенции учащихся.

**Анкетирование** – сбор данных среди учащихся и преподавателей с целью выяснения отношения к культуроцентрическому подходу и его восприятия. Анкетирование является одним из ключевых методов исследования, позволяющим выявить отношение учащихся и преподавателей к культуроцентрическому подходу в обучении коммуникативному чтению. Этот метод позволяет получить количественные и качественные данные о восприятии данного подхода, его эффективности и возможных трудностях внедрения.

### **1. Цели анкетирования**

Анкетирование проводилось с целью:

Определить уровень осведомленности учащихся и преподавателей о культуроцентрическом подходе.

Узнать, насколько учащиеся считают полезным включение культурных аспектов в процесс чтения.

Выяснить, какие трудности испытывают ученики при чтении текстов на английском языке.

Оценить мнение преподавателей о необходимости использования культуроцентрических элементов в обучении.

Сравнить уровень интереса учащихся к чтению текстов до и после включения культурного контекста.

### **2. Участники анкетирования**

В исследовании приняли участие:

**60 учащихся** 10–11-х классов школ с углубленным изучением английского языка.

Среди них были как ученики с высоким уровнем владения языком, так и учащиеся со средним уровнем.

**15 преподавателей** английского языка, имеющих опыт работы от 5 до 20 лет.

### **3. Структура анкеты**

Анкета состояла из трех разделов:

**1. Общие вопросы** (возраст, уровень владения английским языком, отношение к чтению на иностранном языке).

**2. Восприятие культуроцентрического подхода:**

Как часто вы сталкиваетесь с текстами, содержащими культурную информацию?

Считаете ли вы полезным изучение культурного контекста при чтении текстов на английском языке?

Какие аспекты культуры вам наиболее интересны (литература, история, традиции, общественные нормы и ценности)?

**3. Оценка эффективности:**

Стало ли вам легче понимать тексты после изучения их культурного контекста?

Повысился ли ваш интерес к чтению на английском языке?

Какой формат подачи культурного материала вам наиболее удобен (лекции, дискуссии, проекты, интерактивные задания)?

### **4. Результаты анкетирования**

Анализ анкет показал следующие результаты:

**78% учащихся** отметили, что включение культурного контекста помогает им лучше понимать тексты.

**64% учеников** заявили, что раньше избегали сложных текстов на английском языке, но после изучения культурного фона стали читать с большим интересом.

**85% учащихся** отметили, что культурные аспекты делают процесс чтения более увлекательным.

**70% преподавателей** считают, что традиционные методы недостаточно уделяют внимание межкультурной составляющей чтения.

**60% педагогов** выразили желание проходить курсы повышения квалификации по культуроведческому подходу.

### **5. Выводы на основе анкетирования**

Анкетирование подтвердило гипотезу о том, что культуроведческий подход способствует более глубокому пониманию текстов и повышает мотивацию учащихся. Однако результаты также показали, что преподавателям необходимо больше методических материалов и профессиональной подготовки для эффективного внедрения этого подхода.

Будущие исследования могут быть направлены на разработку практических рекомендаций по интеграции культуроведческих элементов в процесс обучения чтению.

Результаты педагогического эксперимента подтвердили гипотезу о том, что включение культуроведческих элементов в процесс чтения способствует: Улучшению понимания текстов на английском языке. Повышению мотивации учащихся к изучению языка.

Развитию межкультурной компетенции.

Укреплению навыков критического мышления и аналитического подхода к тексту. Эксперимент также выявил некоторые трудности:

Преподавателям требуется дополнительная подготовка для эффективного внедрения культуроведческого компонента.

Учебные материалы нуждаются в адаптации с учетом культурных реалий.

Не все учащиеся сразу воспринимают новый подход и нуждаются в дополнительной мотивации.

Тем не менее, полученные результаты доказывают, что культуроведческий подход является перспективным направлением в обучении коммуникативному чтению и может быть успешно внедрён в школьную практику.

### **Результаты**

Результаты исследования подтвердили, что использование культуроведческого подхода при обучении чтению оказывает значительное положительное влияние на учащихся. Основные выводы:

**Улучшение понимания текста.** 78% учащихся отметили, что культурный контекст помогает им лучше понимать текст и воспринимать его смысл.

**Повышение мотивации.** 85% учащихся выразили интерес к чтению аутентичных текстов на английском языке после изучения культурных аспектов.

**Развитие межкультурной компетенции.** Ученики стали более осознанно относиться к различиям в культуре, что способствует лучшей адаптации к англоязычной среде.

**Улучшение критического мышления.** Ученики стали анализировать тексты глубже, обращая внимание на исторический и социокультурный контекст.

### **Заключение**

Культиведческий подход к обучению коммуникативному чтению является эффективным методом, который помогает старшеклассникам не только совершенствовать языковые навыки, но и развивать межкультурную компетенцию. Исследование показало, что включение культурных аспектов в обучение способствует лучшему пониманию текстов, повышает интерес к чтению и стимулирует критическое мышление.

Для более успешного внедрения данного подхода рекомендуется:

- Разрабатывать учебные пособия с учетом культурных аспектов.
- Проводить тренинги и семинары для преподавателей.
- Внедрять методы оценки, учитывающие культуроведческий компонент.

Будущие исследования могут быть направлены на разработку конкретных методик и анализ их эффективности в различных образовательных контекстах.

### **Список литературы**

1. Байрам, М. (Byram, M.). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
2. Гальскова, Н. Д. *Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя*. – Москва: Аркти, 2003.
3. Пассов, Е. И. *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. – Москва: Просвещение, 1991.
4. Нунан, Д. (Nunan, D.). *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
5. Richards, J. C., Rodgers, T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
6. Сафонова, В. В. *Культуроцентрический подход в обучении иностранным языкам*. – Москва: Еврошкола, 2004.
7. Bruner, J. *Actual Minds, Possible Worlds*. – Cambridge: Harvard University Press, 1986.
8. Stratton, L. *Developing Critical Thinking through Reading in a Foreign Language*. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

## MAKTABGACHA TA'LIMDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

*Sh.V.Beknayeva  
MTTMQTMOI tayanch doktoranti*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada maktabgacha ta'linda kadrlar salohiyatini oshirish mexanizmlari to'g'risida batafsil ma'lumot berilgan. Maktabgacha ta'lindan sohasida inson resurslarini boshqarishning asosiy prinsiplari, tarkibiy qismlari va ularni amalga oshirish usullari o'rganilgan. Shuningdek, kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirishga qaratilgan boshqaruvi tizimining ahamiyati va uning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** maktabgacha ta'lindan, kadrlar salohiyatini, inson resurslarini boshqaruvi, boshqaruvi mexanizmlari, strategik rejalashtirish, samaradorlik, tashkilotchilik

### **Аннотация**

В данной статье представлена подробная информация о механизмах повышения кадрового потенциала в дошкольном образовании. Изучены основные принципы, составляющие управления человеческими ресурсами в сфере дошкольного образования и методы их реализации. Также проанализировано значение системы управления, направленной на повышение профессионального потенциала кадров, и факторы, влияющие на ее эффективность.

**Ключевые слова:** дошкольное образование, кадровый потенциал, управление человеческими ресурсами, механизмы управления, стратегическое планирование, эффективность, организаторские способности

### **Abstract**

This article provides detailed information on the mechanisms for enhancing personnel potential in preschool education. The main principles comprising human resource management in preschool education and the methods for their implementation were studied. The significance of the management system aimed at enhancing the professional potential of personnel and the factors influencing its effectiveness were also analyzed.

**Keywords:** preschool education, personnel potential, human resource management, management mechanisms, strategic planning, efficiency, organizational skills

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev rahbarliklarida mamlakatimizda juda muhim vazifalar amalga oshirilmoqda, ya'ni hozirgi davrda respublika iqtisodiyotining barqaror va jadal taraqqiyotini ta'minlashda kelajagimiz uchun keng qamrovli, oqilona asoslangan ustuvor vazifalar va yo'naliishlar, ijtimoiy-ta'lindan rivojlanish reja va dasturlari ishlab chiqilmoqda. Bulardan eng asosiysi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoniga muvofiq ishlab chiqilgan va amalga oshirilayotgan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"dir.

Mazkur sohaga mas'ul etib tayinlangan rahbar va soha mutaxassislari tomonidan "Taraqqiyot strategiyasi"ning O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloq qilish, iqtisodiyotni liberallashtirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish, xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritish borasida taraqqiyotning yangi "o'zbek modeli" deb nomlanayotganligi bu dasturning dolzarblik darajasi va ahamiyatini yanada oshiradi.

Rahbar — menejer, u odamlar bilan ishlaydi, ularning kasbiy yutuqlari va xavfsizligi uchun javob beradi, vazifalarni bajarish uchun ular kuch-g'ayratini uyushtiradi va uyg'unlashtirishni amalga oshiradi.

### **Inson resurslari menejerining asosiy javobgarligi quyidagilar:**

- Shtatlarni to'ldirish va rejalashtirish

- Xodimlarni yollash va tanlash
- Xodimlarga haq to'lash va mukofotlash
- Xodimlarning malakasini oshirish va faoliyatini baholash.

Boshqacha qilib aytganda inson resurslari menejerining ryejalashtirish, tashkil etish, yo'naltirish va nazorat qilish funksiyalarini bajaradi.

*Ijtimoiy-siyosiy boshqaruv* kishilarning turli jamoalari (ijtimoiy guruhlar, millatlar, jamoalar va boshqalar o'rtasidagi munosabatlarni boshqarishdir.

Jamiyatni va ayrim a'zolar ma'naviy rivojlanishini boshqaruv- boshqarishning yana bir asosiy turidir. Ilmiy texnika rivojlanish asrida ma'naviy ishlab chiqarish sohasini boshqarish g'oyat katta ahamiyat kasb etadi. Bu shakldagi boshqarish, o'quv tashkilotlari, xalq ta'lim organlari, fan, adabiyot, san'at, madaniyat sog'lqni saqlash kabi sohalarni boshqarishni o'z ichiga oladi.

#### **Inson resurslarini boshqarish jarayoni:**

- Sifatli xodim kuchini jalb etish;
- Sifatli xodim kuchini rivojlanirish;
- Sifatli xodim kuchini qo'llab quvvatlash.

Shaxsnинг aqliy va ma'naviy talablarini qondirish hamda qobiliyat va iqtidorini shakllantirishda ta'limning muhim xususiyatlarini davlat, jamiyat va shaxs darajasida tavsiflash mezonini qabul qilingan, ya'ni davlat mamlakat aqliy va ilmiy salohiyatining rivojlanishi hamda aholining ma'naviy boyligi va huquqiy madaniyatini oshishining, jamiyat ta'limning jamiyatni taraqqiy ettirishga yo'naltirilgan dunyoqarash va ijtimoiy mentalitet belgilari, global ma'naviy qadriyatlar shakllanishi, jamiyatda bilimli, oliy ma'lumotli, ma'naviyatli, ilmiy salohiyatli insonlar ko'payishining tarafdori bo'lsa, shaxs (inson) ta'lim orqali tabiat in'om etgan qobiliyatini rivojlanirishi, o'qish(ish)da o'zini ko'rsata olishi, kasbi, ixtisosligi, egallab turgan vazifasi uchun zarur bo'lgan bilim, o'quv, ko'nikma va tajribani egallash ehtiyojini qondiradi. Zero, o'qimishli inson ma'rifatli bo'lishi, boshqalardan bir pog'ona yuqori turishi lozim. U qancha ko'p o'qigan bo'lsa, bu daraja shunchalik yuqori bo'ladi.

Bozor iqtisodiga o'tishning shaxsiy modelini yaratish bir qator muammolarni yuzaga chiqardi, ular orasida ta'lim rivojlanishning tashkiliy omili katta o'rin egallaydi. Iqtisod rivojlanishining tashkiliy omilini ko'rib chiqishga kirishishimizdan oldin "tashkilot", "mas'uliyat" va "vakolat" kabi tushunchalarning mohiyatini ochishimiz kerakligi anglanadi. Bu tushunchalar tashkiliy omillar, ularning tizimlanishi va amalga oshishi bilan so'zsiz bog'liq.

**Tashkilot** - bu (insonlarning) maqsadlarini yoki dasturni birga amalga oshiruvchi va muayyan qonun va tartiblar asosida faoliyat olib boruvchi kishilar birlashmasidir.

**Mas'uliyat** - bu muayyan funksiya, vazifa va topshiriqning o'sha davlat qonun va qoidalariga muvofiq bajarilish darajasi va kategoriyasidir.

**Vakolat** - bu funksiyalarning davlat hokimiyati organlarida, boshqaruv idora va bilimlariga berilishidir.

Yuqorida keltirilgan barcha tushunchalar asosida ko'rinish turibdiki, inson omili asosiy ahamiyat kasb etadi. Samaradorlik va maqsadga erishish tashkilotning vazifalarini bajarish va vakolatlarning oqilona foydalanishi va nazorat qilishiga bo'lgan mas'uliyat belgilanadi.

Bundan tashkilot bu qo'yilgan maqsadga erishishda birinchi qadam ekanligi anglanadi. Shu sababli, iqtisod tarkibidagi unsurlar shu jihatdan rejalashtirilgan bo'lishi kerakki, tashkilot maqsad vazifalari yoki tashkiliy faoliyatlar vaqt va makon bo'yicha aniq belgilansinlar. Aks holda, ko'p vaqt vositalar alohida rahbarlarning o'z faoliyatini to'g'ri tashkil qila olmaganliklari tufayli ishlab chiqarishdan tashqari sarf bo'ladi. Masalan, restoran, agarda unda tansiq taom rejalashtirilsa va tayyorlansa lekin stol bezash uchun idishlar bo'lmasa, obro' qozona olarmikan.

Tashkilot tizimida funksional vakolatlarga katta o'rin ajratiladi. Funksional vakolat- bu rahbarlarga muntazam, shtab va bo'limlarga boshqa rahbarlar tomonidan muntazam nazorat qilib turuvchi xodim obyektlar bo'yicha qaror qabul qilishni ta'minlovchi huquqini beruvchi vakolatdir.

Funksional vakolatlarning amalda qo'llanishi doim boshqaruvning sog'lom prinsipiga

qarshilik qilgan.

Modomiki shunday ekan, funksional vakolatlarni taqdim qilishdan ehtiyot bo'lib foydalanish zarur. Bizning fikrimizcha, prinsipdan chiqishga va qaror qilinganga qaramasdan sog'lom fikr bilan rahbarlik qilish va chuqur o'ylab harakat qilish talab etiladi. Funksional vakolatlardan to'g'ri foydalanish uchun bu kimga bog'liq bo'lsa, o'sha kim vakolatga ega, nimaga yoki kim ustidan; nima uchun bu funksional vakolatlar kerak; bu vakolatlarning prinsiplari qanaqa kabi savollarni oydinlashtirib olishi lozim.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. 2019-yil 16-dekabrdagi 595-sonli "Maktabgacha ta'lif va tarbiya to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni
2. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta'lif va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.- T.: "Nihol" nashriyoti, 2016.
3. Fatxuddinov R.A. "Innovatsionnye menedjment: klassifikatsiya, struktury i otlichitelnye cherty innovatsionnykh organizatsiy, ekonomicheskiye zony, zakony organizatsii, nauchnye podkhody i prinsipy i dr." : Uchebnik dlya VUZov. Izd.5-e, ispr., dop. "Piter", 2007.
4. Yo'ldoshev N.Q. Strategik menejment. Darslik. – T.: TDIU, 2012.
5. Yo'ldoshev N.Q., Nabokov V.I. Menejment nazariyasi. Darslik. T.: TDIU, 2012.
6. Umarxodjayeva M.G. Operatsion menejment. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Darslik.Toshkent — 2014.
7. Tagaxtiyeva G.K. Innovatsion menejment. O'quv qo'llanma. -T.: "Fan va texnologiya", 2013.
8. Askarov Abror Davlatmirzayevich. Motion of Variativeness of the Thematic Curricula and Syllabus for the Professional Development Courses of the Pedagogic Personnel of the Public Education System. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – Great Britain (2016). – vol. 4, N 1. – P. 45-52.

# INTEGRATING THE METAVERSE INTO HIGHER EDUCATION FOR UNIVERSITY STUDENTS, INCLUDING THOSE WITH SPECIAL NEEDS

*Avcu, Yunus Emre  
Balikesir University Phd,  
assistant Professor Yunusemre*

## Abstract

The integration of the Metaverse into higher education has gained attention as a transformative approach to digital learning. The Metaverse enhances student engagement and accessibility, offering innovative solutions for both general and special needs students, including gifted learners. This study explores how Metaverse improve motivation, facilitate interactive learning, and provide flexible educational frameworks. The Metaverse supports diverse learners through accessibility features. Gifted students particularly benefit from advanced simulations, interdisciplinary collaboration, and creative problem-solving opportunities. Despite its advantages, integrating the Metaverse into education presents challenges, including infrastructure requirements, data privacy concerns, and faculty training needs. This paper discusses strategies to address these challenges, emphasizing inclusive design, institutional policies, and collaboration with technology developers. By leveraging the Metaverse's potential, higher education institutions can create more equitable and engaging learning environments. Future research should explore its long-term effects on student performance, well-being, and digital literacy. When implemented effectively, the Metaverse can serve as a powerful tool to bridge educational gaps and support diverse learners in higher education.

**Keywords:** Metaverse, higher education, students with special needs,

## Annotatsiya

Metakoinotning oliy ta'limga integratsiyalashuvi raqamli ta'limga transformatsion yondashuv sifatida e'tiborni tortdi. Metakoinot umumiy va maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar, shu jumladan iqtidorli o'quvchilar uchun innovatsion yechimlarni taklif qilish orqali o'quvchilarning ishtiroki va imkoniyatlarini oshiradi. Ushbu tadqiqot Metaverse motivatsiyani qanday yaxshilashi, interaktiv ta'limni qanday rag'batlantirishi va moslashuvchan ta'lim mexanizmlarini qanday taqdim etishini o'rganadi. Metakoinot mavjudlik funksiyalari orqali turli xil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. Ayniqsa, iqtidorli o'quvchilar ilg'or simulyatsiyalar, fanlararo hamkorlik va muammolarni ijodiy hal qilish imkoniyatlaridan foydalanadilar. Afzalliklariga qaramay, Metakoinotni ta'limga integratsiyalash infratuzilma talablari, ma'lumotlar maxfiyligi masalalari va o'qituvchilarni o'qitish ehtiyojlarini o'z ichiga olgan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu ishda inklyuziv dizayn, institutsiyal siyosat va texnologiya ishlab chiquvchilari bilan hamkorlikka e'tibor qaratgan holda ushbu muammolarni hal qilish strategiyalari muhokama qilinadi. Metakoinot salohiyatidan foydalanib, oliy ta'lim muassasalari yanada adolatli va qiziqarli ta'lim sharoitlarini yaratishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlar uning o'quvchilarning o'zlashtirishi, farovonligi va raqamli savodxonligi uchun uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi kerak. Metakoinot samarali amalga oshirilganda, u ta'limdagи bo'shliqlarni bartaraf etish va oliy ta'limdagи turli xil talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** Metaolam, oliy ta'lim, alohida ehtiyojli talabalar.

## Аннотация

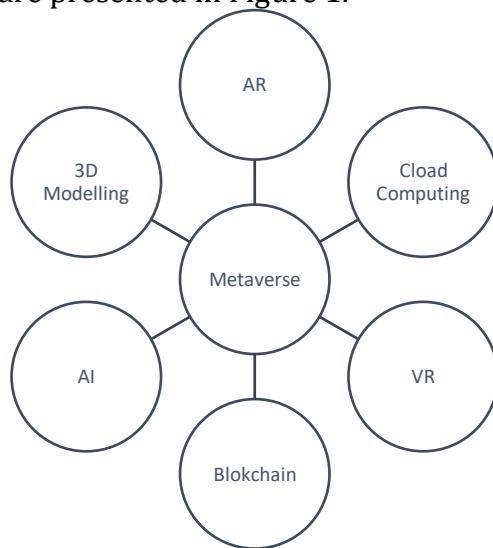
Интеграция Метавселенной в высшее образование привлекла внимание как трансформационный подход к цифровому обучению. Метавселенная повышает вовлеченность и доступность учащихся, предлагая инновационные решения как для учащихся с общими, так и специальными потребностями, включая одаренных учащихся. Это исследование исследует, как Метавселенная улучшает мотивацию, способствует интерактивному обучению и обеспечивает гибкие образовательные рамки. Метавселенная поддерживает разнообразных учащихся с помощью функций доступности. Особенно одаренные учащиеся получают преимущества от передовых симуляций,

междисциплинарного сотрудничества и возможностей для творческого решения задач. Несмотря на свои преимущества, интеграция Метавселенной в образование представляет собой сложности, включая инфраструктурные требования, вопросы конфиденциальности данных и потребности в обучении преподавательей. В данной работе обсуждаются стратегии решения этих проблем, с акцентом на инклюзивный дизайн, институциональную политику и сотрудничество с разработчиками технологий. Используя потенциал Метавселенной, высшие учебные заведения могут создать более справедливые и увлекательные условия обучения. Будущие исследования должны изучить его долгосрочные последствия для успеваемости учащихся, их благополучия и цифровой грамотности. При эффективной реализации Метавселенная может служить мощным инструментом для преодоления образовательных пробелов и поддержки разнообразных учащихся в высшем образовании.

**Ключевые слова:** Метавселенная, высшее образование, студенты с особыми потребностями.

**1. Introduction .** The rapid evolution of digital technology has led to the emergence of the Metaverse as a transformative force in education. The Metaverse is a collective virtual space that enables immersive, interactive, and real-time learning experiences. The Metaverse is defined as an immersive virtual environment that extends the real world, allowing individuals to express themselves, socialize, and interact with other users and objects through their avatars [1]. It integrates augmented reality (AR), virtual reality (VR), blockchain technology, and artificial intelligence (AI) to create engaging and dynamic learning environments [2].

The Metaverse has the potential to transform education by providing immersive learning experiences that overcome spatial and temporal constraints [3]. By integrating virtual and augmented reality (VR and AR), 3D modeling, AI, blockchain, and cloud computing, it enables dynamic and interactive learning environments. VR enhances immersion, AR enriches physical spaces with digital content, and AI supports personalized learning through performance analysis. Blockchain ensures secure academic records, while cloud computing provides the necessary computational infrastructure [4]. The technologies that can be used to establish an educational system through the Metaverse are presented in Figure 1.



**Figure 1. Metaverse technologies**

Beyond technological integration, the Metaverse enhances student engagement through personalized content, interactive avatars, and social interactions [5]. It supports cognitive, behavioral, emotional, and social engagement, particularly when integrated with inquiry-based learning communities [6]. This aligns with the Community of Inquiry model, which emphasizes cognitive presence (critical thinking and knowledge construction), social presence (self-expression and discussion), and teaching presence (facilitation of learning objectives) [7]. Additionally, the Metaverse fosters self-regulated learning by allowing students to autonomously manage their

learning processes, improving both self-regulation skills and academic performance [6]. It also promotes creativity by incorporating innovative pedagogical approaches that encourage inquiry-based and critical thinking [8, 9]. Furthermore, blockchain technology ensures the copyright protection of academic works, reinforcing the integrity of knowledge creation and dissemination [4]. As educational institutions explore digital transformation, the Metaverse offers new pedagogical opportunities such as interactive simulations, virtual classrooms, and experiential learning [10]. This paper examines the role of the Metaverse in university education, particularly through its application to students with special needs, including those with disabilities and gifted learners. By examining its accessibility, pedagogical innovations, and institutional integration, this study contributes to the discussion on digital inclusivity and enhanced learning.

## **2. The Metaverse in Higher Education**

The implementation of the Metaverse in higher education institutions presents numerous potential benefits that can transform traditional learning environments. By leveraging immersive technologies such as VR and AR, the Metaverse can create engaging, interactive, and personalized learning experiences. This shift not only enhances student motivation but also fosters collaboration and inclusivity in education.

### **2.1. Enhanced Learning Experiences**

The Metaverse allows students to engage in realistic simulations, enhancing their understanding of complex subjects through experiential learning [11]. Students can participate in interactive activities that promote creativity and critical thinking, moving away from passive learning methods [12].

### **2.2. Global Collaboration**

The Metaverse facilitates real-time collaboration among students from diverse geographical locations, enriching the learning experience [13]. It provides tailored learning environments for students with disabilities, ensuring equitable access to education [14].

### **2.3. Cost-Effectiveness and Engagement**

Virtual learning can lower operational costs for institutions while increasing student engagement through innovative teaching methods [13]. The engaging nature of the Metaverse can significantly enhance student motivation and participation in their educational journey [15]. While the Metaverse offers transformative potential, challenges such as accessibility, data security, and the need for curriculum adaptation must be addressed to fully realize its benefits in higher education [13, 14].

## **3. Potential Benefits and Challenges of Using the Metaverse to Support the Educational Needs of Students with Disabilities and Gifted Students**

The Metaverse, a collective virtual shared space, created by the convergence of virtually enhanced physical and digital reality, is being explored for its potential to revolutionize education, particularly for students with disabilities and gifted students. This response explores the potential benefits and challenges of using the Metaverse in this context, drawing on insights from relevant research papers.

### **3.1. Personalized and Inclusive Learning Experiences**

The Metaverse offers the potential to create personalized learning environments that cater to the unique needs of students with disabilities. For instance, students with Autism Spectrum Disorder (ASD) can benefit from immersive and interactive learning experiences that help them generalize lessons to real-world situations [16]. Similarly, the Metaverse can provide gifted students with challenging and stimulating content that matches their advanced cognitive abilities [10, 17, 18].

### **3.2. Enhanced Accessibility for Students with Disabilities**

The Metaverse can incorporate assistive technologies to make learning more accessible for students with disabilities. For example, deaf students can benefit from virtual environments that include sign language recognition and real-time transcription [19]. Additionally, the Metaverse can provide multisensory interactions, such as haptic feedback, to engage students with physical disabilities [20].

### **3.3. Improved Social Interaction and Communication**

For students with ASD, the Metaverse can provide a safe and controlled environment to practice social skills, such as initiating conversations or understanding nonverbal cues [21, 22]. Gifted

students can also benefit from collaborative virtual environments that allow them to interact with peers who share similar interests and intellectual abilities [10, 17, 18].

### **3.4. Virtual Field Trips and Hands-On Learning**

The Metaverse can offer virtual field trips and simulations that provide students with hands-on learning experiences that might not be possible in a traditional classroom setting. This can be particularly beneficial for students with physical disabilities who may face barriers in accessing certain physical locations [23].

### **3.5. Cognitive Accessibility and Neuroaffirmative Design**

The Metaverse can be designed to accommodate diverse cognitive profiles, including those of students with ASD or other neurodiverse conditions. Neuroaffirmative approaches in the Metaverse can create environments that are tailored to the sensory and communication preferences of these students, promoting their academic engagement and well-being [24, 25].

### **3.6. Empowerment and Recognition of Individual Needs**

The Metaverse can empower students with disabilities by providing them with a sense of recognition and acceptance. For example, students with physical disabilities can create avatars that reflect their identities, fostering a sense of belonging and inclusivity [26, 27].

## **4. Challenges of Using the Metaverse in Education**

### **4.1. Technical and Accessibility Barriers**

Despite its potential, the Metaverse faces several technical challenges that could limit its accessibility. For instance, the development of multisensory interactions and avatar recognition systems requires significant technological advancements [20]. Additionally, the lack of standardized accessibility features in current Metaverse platforms can create barriers for students with disabilities [28].

### **4.2. User Experience and Usability**

The usability of the Metaverse for students with disabilities is a critical challenge. For example, optimizing the user experience for students with hearing impairments requires the integration of gesture and facial expression recognition systems, which are still in the developmental stage [19]. Similarly, ensuring that the Metaverse is user-friendly for students with physical disabilities requires careful consideration of avatar design and interaction mechanisms [20].

### **4.3. Digital Ethics and Privacy Concerns**

The Metaverse raises important ethical considerations, particularly in the context of data privacy and security. As students with disabilities may be more vulnerable to privacy breaches, it is essential to develop robust ethical frameworks that protect their personal information [20, 28].

### **4.4. Content Development and Curriculum Integration**

The development of educational content that is tailored to the needs of students with disabilities and gifted students is a significant challenge. For example, creating virtual environments that align with specific learning objectives and curriculum standards requires collaboration between educators, developers, and stakeholders [20, 23].

### **4.5. Teacher Training and Support**

The successful integration of the Metaverse into education requires teachers to have the necessary skills and knowledge to effectively utilize these technologies. Providing professional development opportunities for teachers to learn how to use the Metaverse in their classrooms is essential for ensuring that students with disabilities and gifted students can fully benefit from these tools [29].

### **4.6. Inclusivity and Representation**

Ensuring that the Metaverse is inclusive and representative of diverse student populations is a critical challenge. For example, the active involvement of students with disabilities in the design and development of Metaverse platforms can help ensure that their needs and preferences are taken into account [27, 28].

## **Conclusion**

The Metaverse holds significant potential for transforming the educational experiences of students with disabilities and gifted students by providing personalized, inclusive, and engaging learning environments. However, realizing this potential requires addressing several challenges,

including technical accessibility, usability, digital ethics, content development, teacher training, and inclusivity. By leveraging the insights from the research papers and addressing these challenges, educators and developers can create a Metaverse that empowers all students to reach their full potential.

### References

1. Weinberger, M. (2022). What is metaverse?—a definition based on qualitative meta-synthesis. *Future Internet*, 14(11), 310.
2. Zhang, X., Chen, Y., Hu, L., & Wang, Y. (2022). The Metaverse in education: Definition, framework, features, potential applications, challenges, and future research topics. *Frontiers in Psychology*, 13,6063.
3. Soni, L., & Kaur, A. (2023, May). Strategies for implementing metaverse in education. In *2023 International Conference on Disruptive Technologies (ICDT)* (pp. 390-394). IEEE.
4. Lin, H., Wan, S., Gan, W., Chen, J., & Chao, H. C. (2022, December). Metaverse in education: Vision, opportunities, and challenges. In *2022 IEEE International Conference on Big Data (Big Data)* (pp. 2857-2866). IEEE.
5. Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.
6. Çiğdem, H., & Öncü, S. (2023). Learner engagement in the metaverse: a community of inquiry for self-regulated learners. In *Shaping the future of online learning: Education in the metaverse* (pp. 17-36). IGI Global.
7. Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (1999). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The internet and higher education*, 2(2-3), 87-105.
8. Chen, S. J., Chen, C. Q., & Shan, X. F. (2024). The effects of an immersive virtual-reality-based 3D modeling approach on the creativity and problem-solving tendency of elementary school students. *Sustainability*, 16(10), 4092.
9. Liu, J., Burkhardt, J. M., & Lubart, T. (2023). Boosting creativity through users' avatars and contexts in virtual environments—a systematic review of recent research. *Journal of Intelligence*, 11(7), 144.
10. Avcu, Y.E., & Yaman, Y. (2024a). The effect of Virtual Reality (VR) settings on nature relatedness and attitudes towards environment in gifted students. *J Sci Educ Technol*, 1-19.

# ЭТНИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗНООБРАЗИЕ В СТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Окай Алтынгуль

Евразийский национальный университет  
Докторант PhD по специальности философии

## Аннотация

В данной статье рассматривается влияние этнического и культурного разнообразия в Казахстане на формирование национальной идентичности. Многонациональное общество и богатое культурное наследие страны являются важнейшими факторами развития страны. Особое значение в процессе формирования национальной идентичности приобретает сосуществование, сохранение культуры и традиций различных этнических групп.

**Ключевые слова:** Казахстан, идентичность, национальная идентичность, казахский народ, межэтническое согласие, культурное разнообразие, нация, независимость, формирование, государство, советское правительство.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada Qozog'istondagı etnik va madaniy xilma-xillikning milliy o'ziga xoslikni shakllantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Mamlakatning ko'p millatli jamiyati va boy madaniy merosi mamlakat rivojlanishing eng muhim omillaridir. Milliy o'ziga xoslikni shakllantirish jarayonida turli etnik guruhlarning madaniyati va an'analarini saqlab qolish, birga yashash alohida ahamiyatga ega.

**Kalit so'zlar:** Qozog'iston, o'ziga xoslik, milliy o'ziga xoslik, qozoq xalqi, millatlararo kelishuv, madaniy xilma-xillik, millat, mustaqillik, shakllanish, davlat, sovet hukumati.

## Annotation

This article examines the influence of ethnic and cultural diversity in Kazakhstan on the formation of national identity. The multinational society and the rich cultural heritage of the country are the most important factors in the development of the country. Of particular importance in the process of national identity formation is the coexistence, preservation of culture and traditions of various ethnic groups.

**Keywords:** Kazakhstan, identity, national identity, Kazakh people, interethnic harmony, cultural diversity, nation, independence, formation, state, Soviet government.

**Основной тест.** Исторический и социальный контекст Казахстана и национальная политика в период после обретения независимости оказали важное влияние на определение национальной идентичности. Устойчивость мультикультурного общества определяет влияние этнического и культурного разнообразия на формирование национальной идентичности, основанной на взаимопонимании проживающих в ней народов.

В статье подчеркивается значение этнических групп и культурного разнообразия в многонациональном государстве, влияние каждой нации на формирование идентичности, сохранение целостности казахского народа, сохранение его национальных особенностей.

Изменение политической системы, сложившейся в период после распада Советского правительства, потребовало пересмотра, изменения национальных и политических структур. Одним из них стало понятие национальной идентичности, ставшее одним из важнейших факторов в процессе становления новой точки зрения и культуры в Казахстане. После обретения страной независимости вопрос объединения населения в единую нацию

должен быть связан с содержанием проводимой государством и обществом политики и проводимых мероприятий. В этом контексте консолидация нации это не только результат исторического развития, но и организованная попытка государства целенаправленно формировать национальную идентичность.

Становление национальной идентичности в Казахстане привело к возникновению противоречий при новом правительстве и в формировании современной казахстанской политической культуры, национального мировоззрения. Всестороннее рассмотрение и исследования данного вопроса, подчеркивает важность формирования национальной идентичности на данном этапе, через сохранение целостности общества, реализацией идеологии способствующей развитию народа. С каждым днем возрастает важность формирования национальной идентичности через сохранение целостности общества, реализацией идеологии, способствующей мышлению народа.

Формирование национальной идентичности в Казахстане-одна из актуальных и сложных проблем на сегодняшний день. Это связано с многонациональной структурой, историческими особенностями и многообразием культурных традиций нашей страны. Факторами формирования национального сознания в казахстанском обществе являются политика государства как составные части национальной идентичности, истории, традиции и культуры казахского народа, социальные и религиозные концепции и др.

Сохранение традиций различных этнических групп и культурных организаций страны, создания общества, которое живет во взаимопонимании и единстве, определяет, что национальная идентичность должна рассматриваться и охватываться не только этническим или культурным характером, но также гражданским и социальным. Кроме того, большое влияние на формирование национальной идентичности в стране оказывают система образования, сфера культуры и искусства, а информационные технологии, а также направления государственной политики.

Становление Казахстана независимой страной положило начало новому этапу развития национальных идей. Поскольку наша страна является многонациональным государством, формирование национальной идентичности должно основываться на общих принципах и ценностях, не ограничивающих права личности каждого гражданина. В этой связи, формирование национальной идентичности предполагает стабильность в обществе, сохранение культуры, социальную интеграцию и пропаганду духовно-культурных ценностей народа.

Сохранение общенациональных ценностей, укрепление единства в обществе, развитие, формирование идентичности-неразрывно связаны с политико-экономическим развитием государства. Очевидно, что стабильность экономического развития страны, улучшение благосостояния населения, духовность и культура также влияют на развитие, становление национальной идентичности. В этой связи, необходимо рассмотреть и реализовать пути обеспечения единства многонационального государства путем повышения духовного уровня этнических групп в стране, сохранения своих традиций, обычая, языка, культуры.

Если реально смотреть в будущее, казахстанские диаспоры могут стать не только частью своей «культуры этносов», но и, самое главное, полномочными представителями казахстанской культуры. Таким образом, они становятся у нас одним каналом, одним механизмом взаимодействия с национально-культурными системами других государств. Нельзя недооценивать эту огромную роль этнических диаспор, она отражает ее благородную сущность в будущем. Ведь на казахстанской земле живут представители крупнейших народов мира. Кроме того, они -наши соотечественники, земляки -казахстанцы [1; 72].

В работе Н.А. Назарбаева «Тарих толқынында» подчеркивается большая роль этнических групп и культурных структур, диаспор в нашей стране, являющихся частью нашей культуры и способствующие развитию культуры казахского народа. Они вносят свой вклад в развитие национальной идентичности, поддерживая и реализуя взгляды и идеи казахского народа, направленные на объединение страны. Благодаря идее, порожденной общими интересами, появляется возможность формировать национальное сознание и развивать идентичность. Это способствует укреплению политico-экономической стабильности страны и обеспечивает обновление культурно-исторического наследия.

Пришло время понять, что каждая нация, населяющая казахстанскую землю, независимо от этнического разнообразия, заинтересована в развитии общенациональной идеи, создании единого гражданского общества, сохраняя свою идентичность, мировоззрение, язык, традиции. Известно, что среди национальностей, проживающих в стране, преобладает русская нация. Понимая, что наличие таких взглядов является закономерным явлением, проводимая государством политика должна охватывать изменения в обществе и быть направлена на предотвращение межнациональной напряженности, отвечающей потребностям общества.

Самым ответственным периодом для нашей страны стало сохранение политической стабильности и спокойствия в стране в процессе политической трансформации после распада Советского правительства. Именно в это время высока вероятность того, что идейно-логическое пустое пространство в стране будет использовано в своих интересах различными течениями, различными этническими группами и социальными структурами. В этой связи возникла необходимость консолидации этнических и культурных организаций в одном направлении, сохранения межнационального мира и наблюдения за взглядами и действиями различных радикальных течений.

В 1995 году была создана «Ассамблея народа Казахстана», которая объединила всех этносы, населяющие Казахстан, для общей цели и дальнейшего укрепления стабильности и развития страны. Необходимость создания такого института возникла политически, а также с точки зрения устойчивого развития вновь созданного, независимого, полиэтнического, поликонфессионального государства. Данная инициатива является новым направлением в мировой практике, создающим основу нового этапа укрепления межкультурного диалога и позволяющим на высоком уровне решать проблемы развития межетнических отношений [2].

Главная цель ассамблеи-формирование национальной идентичности на основе духовно-культурной общности народа Казахстана, отражающей консолидирующую роль казахского народа, учитывая, что он является коренной нацией. В ходе своей работы Ассамблея уделила приоритетное внимание гражданским правам и свободе каждого гражданина, гарантированным Конституцией, и предложила новые направления укрепления межетнического и межконфессионального согласия.

Ассамблея народа Казахстана играет важную роль в укреплении национальной идентичности. Организует и проводит мероприятия, направленные на гармонизацию этнического и культурного многообразия Казахстана, сохранение собственной культуры различных этносов и др.

Ассамблея народа Казахстана не только эффективно разрешила межетнические отношения в стране, но и способствовала росту авторитета страны на международной арене. Другие государства начали признавать нашу страну как светскую страну, объединяющую многонациональное государство и сохраняющую мир и единство.

Культурное разнообразие между народами проявляется в различиях языка и обычаях этих народов. Язык и культура каждой нации являются важными факторами,

определяющими специфику нации. То, что различные этнические группы в нашей стране говорят на своем языке и придерживаются своей культуры, является частью нашей культуры и развивает ее культурное наследие. Однако это должно повлиять на социологические тенденции в обществе, поставить вопрос интеграции и внести свой вклад в формирование национальной идентичности.

В первые годы независимости нашей страной было принято решение консолидировать общество на основе межэтнического согласия, а в настоящее время на новом этапе развития страны важное значение придается стратегическому приоритету и формированию системы ценностей, общих для всех граждан. Для укрепления национального единства, национальный код, формирование национальной идентичности в апреле 2010 года была принята доктрина национального единства Казахстана. Этот документ соответствует требованиям времени, представляет собой ступеньку к шагу в будущее, охватывающую единство, способствующую объединению каждого казахстанца.

Взаимодействие и интеграция, совместное развитие культуры между народами -это естественный процесс. Развитие культуры каждой нации, живущей в нашей стране, рождается в соответствии с требованиями времени, когда общество обновляется, приобретает новый характер и вносит свой вклад в цивилизацию. Однако разные нации, проживающие в Казахстане, независимо от этнической принадлежности, обязаны уважать традиции, язык, культуру казахского народа и сохранять целостность страны.

Оценивая с реалистической и совершенно новой точки зрения позитивные влияния нашей традиционной родовой структуры, семейного образца, который на протяжении веков объединял каждого казаха в общую общину, объединял нацию, способствовал формированию исторического интеллекта каждого человека с юных лет и, таким образом, сохранял идентичность и мировоззрение всего народа, не разделяя до седьмого колена, наш Елбасы подчеркнул, что эта традиция также должна развиваться нам нужна опора для сплочения [3; 12]. Философ А. Нысанбаев подчеркивает важность существования казахского народа как общей общины, актуальность племенных структур и семейных принципов, распространяющихся от предков, чтобы сохранить уникальность народа. Известно, что на казахской земле традиционная родовая структура сыграла важную роль в объединении страны, в разрешении внутригосударственных споров, в общественной жизни в целом.

Многонациональное общество и культурное разнообразие Казахстана оказывают большое влияние на развитие национальной идентичности и сотрудничества. Взаимопонимание и доверие между этническими группами, культурно-этническая гармония сформировались на основе различных исторических и политico-социальных факторов. Это этническое и культурное разнообразие является основными элементами формирования национальной идентичности.

Формирование национальной идентичности в Казахстане-это вопрос не только сохранения, развития культурных особенностей и традиций представителей разных национальностей, проживающих в этом государстве, но и объединения всех граждан в одну национальную идею, в один интерес и развития общих ценностей. Важным является сочетание исторического наследия казахского народа и современных ценностей через понимание и развитие национальной идентичности в индивидуальном и коллективном сознании.

Большинство современных государственных структур являются этнонациональными, в которых этнические и специфические национальные отношения находятся в разных пропорциях. Это, прежде всего, определяет характер процессов этно-национальной идентификации в этих структурах. Очевидно, что на разных этапах становления нации

различается соотношение этнической и национальной идентичности различается [4; 36]. В своем труде

Шайкемелов М.С. высказывает мнение, что для Казахстана можно оптимально организовать государственное строительство на основе определения казахов как государствообразующий этнос и приоритет присущей ему культуры. Вместе с тем, автор подчеркивает, что, охватывая императивы диалога между этническими и иными национальностями, мы придааем новый импульс укреплению многонационального согласия Казахстана, формированию общей идеи национальной идентичности.

Становление национальной идентичности в стране-это не только исторический процесс, но и постоянно развивающееся явление, обусловленное социальными и политико-экономическими, культурными изменениями общества. Различные события и точки зрения, происходящие в обществе, положительно влияют на формирование, укрепление национальной идентичности, а некоторые могут привести к противоречию и вызвать межнациональную вражду. Поэтому с учетом культурного разнообразия важно развивать и реализовывать ценности, которые улучшают, укрепляют внутренние связи общества.

Национальная идентичность определяется как одна из составляющих идентичности, которая подразумевает принадлежность человека к определенной нации, стране, культурному пространству. Это не приравнивается к таким понятиям, как гражданство и национализм, хотя они могут быть факторами, которые могут оказать на него сильное влияние. В то же время национальная идентичность у человека объективно – возникает при восприятии языка, истории, культуры сообщества определенной группы людей [5; 19]. Несмотря на то, что наша земля этнически является землей казахского народа, наше государство по содержанию является многонациональным государством с демократическим правом, гражданским обществом. Это говорит о том, что независимо от национальности, живущие на этой территории -они казахстанцы.

Национальная идентичность -это процесс, возникающий в процессе существования человека. Это формирует единство, духовную основу граждан страны и объединяет их в достижении общих ценностей, общей цели.

Таким образом, национальная идентичность -это единство знания специфических особенностей каждого народа, сохранения и развития его истории, традиций, языка, культуры. Большое значение имеют социальные группы и их влияние на национальную идентичность, культуру и особенности нации в целом. Важно иметь общую для всех идентичность, поскольку у каждого народа разные национальные ценности, взгляды.

Достижение нашей страны за время обретения независимости в политico-экономической, научной, просветительской, культурной и образовательной, медицинской, сельскохозяйственной и др. сферах -это показатель взаимного мира и уважения между народами, устойчивого развития.

Мы уже отмечали, что определение и формирование идентичности полизначного государства -сложная проблема. Взаимное уважение и взаимопонимание между различными этническими группами, живущими в нашей стране, являются основой мира. Этническое и культурное разнообразие в укреплении национальной идентичности -обогащение и пополнение друг друга -открыло путь к новым возможностям и идеям на основе одного подхода. Любая нация, сохраняя свою культуру, на пути развития национальной идентичности должна понимать, что общая цель и стремление к будущему связаны с единством.

## **Список литературы**

1. Назарбаев Н.А. «Тарих толқынында». <https://kazneb.kz/bookView/view>
2. Нысанбаев А. Казахстан. Демократия. Рухани жаңғыру. - Алматы: «Энциклопедия Казахстана», 1999. -416 С.
3. «Казахстан»: Национальная энциклопедия/ главный редактор А. Нысанбаев – Главная редакция. «Казахской энциклопедии» Алматы, 1998 год. ИСБН 5-89800-123-9 <https://kk.wikipedia.org/wiki>
4. Шайкемелов М.С. Казахская идентичность. Монография / Под общ.ред.
5. К.Шаукеновой. -Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013.-272 с.
6. Айтymbетов Н. И. Особенности формирования национальной идентичности в Казахстане. Индивидуальная монография. -Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2018. – 200 С.

# ТОЧКА ОПОРЫ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СТУДЕНТАМИ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ

Ленара Ринатова Садртдинова,  
Оксана Викторовна Вашетина,  
Казанский федеральный университет

## Аннотация

В статье рассматривается проблема взаимодействия со студентами с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) и их адаптации в современном образовательном пространстве. Представлена авторская программа «Точка опоры», которая включает разработку специализированной образовательной платформы, организацию тренингов для преподавателей и студентов, а также формирование инклюзивных сообществ. Практические рекомендации могут быть использованы университетами для улучшения качества обучения и социализации студентов с ОВЗ.

**Ключевые слова:** инклюзивное образование, адаптация студентов с ОВЗ, доступная среда, высшее образование, взаимодействие со студентами.

## Annotatsiya

Maqolada nogironligi bo'lgan talabalar (NBSH) bilan o'zaro munosabatlar va ularning zamonaviy ta'lif makoniga moslashuvi muammosi ko'rib chiqilgan. Maxsus ta'lif platformasini ishlab chiqish, o'qituvchilar va talabalar uchun treninglar tashkil etish, shuningdek, inklyuziv hamjamiyatlarni shakllantirishni o'z ichiga olgan "Tayanch nuqtasi" mualliflik dasturi taqdim etildi. Amaliy tavsiyalar universitetlar tomonidan OIV bilan kasallangan talabalarni o'qitish va ijtimoiylashtirish sifatini yaxshilash uchun qo'llanilishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** inklyuziv ta'lif, OZM bo'lgan talabalarining moslashuvi, qulay muhit, oliy ta'lif, talabalar bilan o'zaro hamkorlik.

## Abstract

The article deals with the problem of interaction with students with disabilities and their adaptation in the modern educational environment. The article describes the author's program "Foothold", which includes the development of a specialized educational platform, organization of trainings for teachers and students, as well as the formation of inclusive communities. Practical recommendations can be used by universities to improve the quality of education and socialization level of students with disabilities.

**Key words:** inclusive education, adaptation of students with disabilities, accessible environment, higher education, interaction with students.

Проблема адаптации студентов с ОВЗ в высших учебных заведениях актуальна и многогранна. Молодёжное сообщество зачастую не готово к восприятию нетипичности как таковой, что осложняет интеграцию студентов с ОВЗ в университетскую жизнь [5]. Как отмечают Е.Р. Ярская-Смирнова и П.В. Романов, для эффективного решения проблемы необходим комплексный подход, который позволит студентам с ОВЗ чувствовать себя интегрированными и полноценными участниками университетской жизни [6].

Большинство исследований [4. с. 118, 187]. рассматривают студентов с ОВЗ как гомогенную группу, не учитывая специфику потребностей различных категорий. Также существует недостаток исследований, посвящённых качественному опыту студентов и долгосрочной перспективе, роли социальных факторов и эффективности инновационных методов поддержки. Как утверждают Т.А. Добровольская, Н.Б. Шебалина, отсутствует

комплексный подход к изучению проблемы адаптации [2]. По мнению Е. Р. Ярской-Смирновой и П. В. Романова, проблема адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в высших учебных заведениях изучена недостаточно полно. Несмотря на растущее внимание к инклюзивному образованию, всё ещё существует ряд пробелов в изучении адаптации студентов с ОВЗ в высшем образовании [6].

Исследователи [4. с. 118, 187] указывают на то, что большинство работ рассматривают студентов с ОВЗ как однородную группу, не учитывая специфику потребностей различных категорий. Также существует недостаток исследований, посвящённых качественному опыту студентов и долгосрочной перспективе, роли социальных факторов и эффективности инновационных методов поддержки.

Е. Р. Ярская-Смирнова и П. В. Романов подчёркивают важность учёта индивидуальных потребностей и особенностей студентов с ОВЗ. Необходимо разработать методы и подходы, которые будут учитывать разнообразие потребностей и обеспечивать эффективную адаптацию каждого студента [6].

В связи с этим, актуальность исследования обусловлена необходимостью создания эффективных механизмов адаптации студентов с ОВЗ к условиям высшего образования. Предлагаемая программа «Точка опоры» фокусируется на развитии мягких навыков и формировании толерантности, что имеет решающее значение для успешной интеграции студентов с ОВЗ. Программа будет включать практические занятия, ориентированные на развитие конкретных навыков эффективного взаимодействия: ролевые игры, симуляции реальных ситуаций, тренинги по коммуникации и разрешению конфликтов. Результаты исследования могут быть использованы для разработки рекомендаций по совершенствованию образовательных стандартов и подготовки преподавателей. Повышение эффективности адаптации студентов с ОВЗ положительно повлияет не только на их академическую успеваемость, но и на качество жизни в целом.

Данная работа предлагает инновационный подход, направленный на формирование позитивного опыта взаимодействия между студентами с ОВЗ и их сверстниками. Важно учитывать психофизиологические, социально-психологические и мотивационно-личностные аспекты адаптации.

Цель разработанной авторами программы – не просто обеспечить доступность, а способствовать полноценной интеграции студентов с ОВЗ в студенческую жизнь. Программа стремится к созданию среды, где каждый студент чувствует себя комфортно, принимаемым и вовлеченным в университетскую жизнь.

В качестве задач авторами были обозначены следующие:

- изучение особенностей психолого-педагогической адаптации студентов с ОВЗ,
- проектирование адаптационной программы «Точка опоры» с учетом специфики высшего образования,
- разработка практических рекомендаций по взаимодействию со студентами для преподавателей и психологов вузов.

**Практическая значимость исследования** заключается в применении теорий инклюзивного образования, адаптации и социальной интеграции. Статья предлагает конкретные рекомендации для преподавателей, администраторов вузов и специалистов по организации взаимодействия со студентами с ограниченными возможностями здоровья, а также инструменты и методы для создания комфортной и эффективной среды обучения для всех студентов, независимо от их физических возможностей.

Важность создания в современных университетах инклюзивной среды для студентов с ОВЗ неоспорима. Программа «Точка опоры» направлена на улучшение адаптации таких студентов. Она включает тренинги по межличностному общению, мастер-классы по адаптации учебного процесса, создание специальных цифровых ресурсов, систему наставничества. Исследование направлено на оценку эффективности программы. Оно должно ответить на вопросы о социальной интеграции студентов с ОВЗ, изменении отношения сверстников, эффективности отдельных компонентов программы и роли цифровых технологий. Результаты помогут разработать более эффективные стратегии создания инклюзивных образовательных сред в других университетах.

**Гипотеза** исследования: программа «Точка опоры» способствует развитию социальной интеграции студентов с ОВЗ и толерантного отношения со стороны сверстников. Предполагается, что комбинированный подход программы будет более эффективным, чем применение отдельных компонентов. Методы исследования включают количественные (анкетирование, статистическая обработка данных) и качественные (фокус-группы, интервью) методы. Это позволит получить объективные данные об эффективности программы и глубокое понимание опыта участников.

### **Исследование уровня адаптации и толерантности студентов в высших учебных заведениях Казани**

Исследование проводилось на базе Института психологии и образования Казанского федерального университета (КФУ), а также среди студентов Казанского государственного энергетического университета (КГЭУ) и Института юриспруденции (ИЮ). В исследовании приняли участие 153 студента из трёх вузов Казани: КФУ — 53, КГЭУ — 57, ИЮ — 43. Для анализа данных использовались методы первичного анкетирования и наблюдения, позволившие оценить уровень адаптации и толерантности студентов к условиям обучения.

#### **Методики:**

- Первичное анкетирование: использовалась методика «Шкала адаптации к обучению», включающая 20 вопросов, направленных на оценку различных аспектов адаптации (социальная адаптация, академическая успеваемость, психологическое благополучие). Ответы обрабатывались по ликертовской шкале.
- Наблюдение: проводилось систематическое наблюдение за поведением студентов на занятиях, в общественных местах университета, с фиксацией частоты проявлений коммуникации, участия в групповой работе, эмоционального состояния.

#### **Результаты**

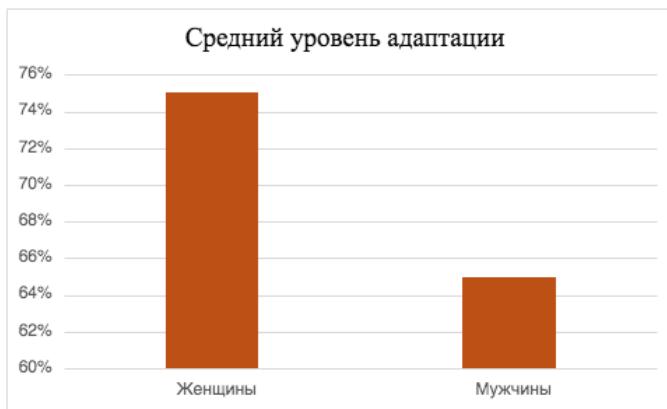
Результаты исследования показали, что уровень адаптации студентов с ОВЗ КФУ несколько выше, чем у студентов КГЭУ и ИЮ. Также наблюдается разница в уровнях адаптации между женщинами и мужчинами. Анализ результатов позволил сделать следующие выводы:

- Студенты КФУ продемонстрировали более высокий уровень адаптации, что может быть связано с наличием развитой инфраструктуры и программ поддержки для студентов с ограниченными возможностями здоровья.
- У студентов ИЮ был отмечен относительно низкий уровень адаптации. Это может быть обусловлено меньшим размером вуза и ограниченным количеством ресурсов для поддержки студентов с ОВЗ.



**Рис 1. Сравнение уровня адаптации студентов с ОВЗ по вузам**

- Женщины показали более высокие результаты по уровню адаптации по сравнению с мужчинами. Возможно, это связано с тем, что женщины в целом более склонны к установлению социальных связей и поддержке друг друга.



**Рис 2. Сравнение уровня адаптации студентов с ОВЗ по полу (КФУ)**

Полученные данные подтверждают актуальность проблемы адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в высших учебных заведениях. Для ее решения необходимо разработать и внедрить программы поддержки, учитывающие индивидуальные потребности и особенности студентов. Дальнейшие исследования в этой области могут быть направлены на изучение эффективности существующих программ поддержки и разработку новых подходов к адаптации студентов с ОВЗ.

В рамках исследования была разработана программа «Точка опоры», направленная на улучшение адаптации студентов с различными типами ОВЗ. Реализация программы будет проводиться в течение осеннего семестра 2024/2025 учебного года.

Рекомендации для Института КФУ ИПиО включают создание координационного центра, распределение ролей и ответственности, разработку адаптационных материалов, обеспечение доступности образовательной среды, создание инклюзивных сообществ, обучение преподавателей и студентов, персонализированный подход и мониторинг с оценкой результатов программы.

Программа «Точка опоры» направлена на создание инклюзивной среды в вузах. Она предлагает комплексный подход, ориентированный на взаимодействие студентов, преподавателей и администрации, а также способствует развитию инклюзивного мышления, укреплению социальных связей и улучшению качества образования. Программа состоит из нескольких модулей:

- Инициация и вовлечение.** Формирование понимания и устранение стереотипов в отношении студентов с ОВЗ.

- **Социальное консультирование.** Поддержка и практические рекомендации от специалистов.
- **Разработка инклюзивных коммуникативных стратегий.** Создание шаблонов и рекомендаций по общению в инклюзивной среде.
- **Использование цифровых технологий.** Расширение круга общения и совместных активностей с помощью современных технологий.

Программа акцентирует внимание на совместном творчестве как способе преодоления коммуникативных барьеров. Она также использует цифровые технологии для расширения возможностей участия студентов с ограниченными возможностями здоровья в образовательном процессе. Важной частью программы является социальное консультирование, которое помогает решать проблемы адаптации и формировать позитивные взаимоотношения. Для оценки эффективности программы будут разработаны механизмы, включающие количественные и качественные показатели.

Таким образом, данное исследование вносит практический вклад в развитие инклюзивного образования. Оно предлагает конкретные инструменты и методы для создания комфортной и эффективной среды обучения для всех студентов, независимо от их физических возможностей. Результаты исследования могут послужить основой для разработки конкретных рекомендаций и стратегий по улучшению адаптации и повышению толерантности в университетских сообществах. Данное исследование может представлять интерес для широкого круга специалистов, работающих в сфере высшего образования, а также для исследователей, занимающихся проблемами адаптации и толерантности в студенческой среде.

### **Заключение**

В заключение следует подчеркнуть, что проблема адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в образовательной среде имеет высокую актуальность. Инклюзивная среда, обеспечивающая равные возможности для всех учащихся, должна стать, по мнению А. Л. Князевой и Е. Н. Корнеевой, нормой [3].

Представленная программа «Точка опоры» является перспективным направлением, которое может помочь создать условия для совместного творчества и взаимопонимания между студентами разных возможностей. Она способствует устраниению стереотипов, пониманию уникальных потребностей и сильных сторон каждого участника, а также развитию инклюзивного мышления. Создание инклюзивной среды требует комплексного подхода, включающего работу с преподавателями, студентами и специалистами. Программа «Точка опоры» предоставляет инструмент для преодоления барьеров и содействия эффективному взаимодействию между всеми участниками образовательного процесса. Её внедрение способствует не только развитию инклюзивного мышления и укреплению социальных связей, но и улучшению качества образования для всех участников образовательного процесса.

Таким образом, адаптация студентов с ОВЗ — это важный шаг на пути к созданию более справедливого и равноправного общества. Изменение менталитета и формирование культуры взаимопонимания и уважения к разнообразию — ключевые факторы успеха в этом процессе.

### **Список литературы**

1. Бордовский Г.А. Кадровое обеспечение инклюзивного образования: подготовка педагогов в Герценовском университете // Вестник Герценовского университета. – 2008. – №N 10.С.49.
2. Добровольская Т.А., Шебалина Н.Б. Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых // Социол. исслед. – 1993. – № 1.-С. 65.
3. Князева А. Л., Корнеева Е. Н. Психологическая инвалидизация, или личностная идентичность инвалида // Ярославский педагогический вестник. – 2005. – № 2.-С. 96.
4. Корель Л.В. Социология адаптаций: вопросы теории, методологии и методики. – Новосибирск : Наука, 2005. С 187.
5. Швецов В.И. Модель организации поддержки образовательного процесса студентов – инвалидов по зрению на основе использования компьютерных тифлотехнологий / В. И. Швецов, М. А. Рошина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 1. – С. 11–18.
6. Ярская-Смирнова Е.Р., Романов П.В. Доступность высшего образования для инвалидов // Университетское управление. – 2005. – № 1(34). – С. 89–99.

# **OLIY TA'LIM VA MEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH – TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINING KAFOLATI**

*Tajiyev Mamarajab  
Renessans ta'lim universiteti  
«Pedagogik ta'lim va Psixologiya» kafedrası  
professorı, pedagogika fanları doktorı*

## **Annotatsiya**

Maqolada oliy ta'lif va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirish masalasi kun tartibiga qo'yilgan bo'lib, unda, mehnat bozori va mehnat munosabatlari, kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish, mehnatni muhofaza qilish va me'yorlash, inson kapitali, hayot davomida ta'lif olish va professional ta'lif mazmunini modernizatsiyalash asosida mehnat sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga e'tibor qaratilgan.

**Kalit so'zlar:** O'quv materiallari, loyihalash, kasb standartlari, ta'lif mazmuni, metodika, ta'lif texnologiyasi, tarmoq malaka ramkalari, o'quv materialissenariysi, o'quv fani, ta'lif jarayoni, o'qitishni kompyuterlashtirish, fan, ta'lif va ishlab chiqarish integratsiyasi, kredit-modul sistemasi, ta'lif mazmunini modernizatsiyalash, mehnatni muhofaza qilish va me'yorlash, inson kapitali, mehnat bozori va mehnat munosabatlari.

## **Аннотация**

В статье рассматривается вопрос развития сотрудничества между высшим образованием и рынком труда, в котором основное внимание уделяется совершенствованию системы подготовки кадров в сфере труда на основе рынка труда и трудовых отношений, развития профессиональных навыков и знаний, охраны и нормирования труда, человеческого капитала, обучения на протяжении всей жизни и модернизации содержания профессионального образования.

**Ключевые слова:** Учебные материалы, проектирование, профессиональные стандарты, содержание образования, методика, образовательная технология, отраслевые рамки квалификаций, сценарий учебного материала, учебный предмет, образовательный процесс, компьютеризация обучения, интеграция науки, образования и производства, кредитно-модульная система, модернизация содержания образования, охрана и нормирование труда, человеческий капитал, рынок труда и трудовые отношения.

## **Abstract**

The article puts on the agenda the issue of developing cooperation between higher education and the labor market, which examines the labor market and labor relations, the development of professional skills and knowledge, labor protection and standardization, human capital, and lifelong development. training and personnel in the sphere of labor on the basis of modernizing the content of vocational education, attention is focused on improving the personnel training system.

**Key words:** Educational materials, design, professional standards, educational content, methodology, educational technology, network qualification frameworks, educational material scenario, pedagogical science, educational process, computerization of education, integration of science, education and production, credit-modular system, modernization of educational content, security and labor regulation, human capital, labor markets and industrial relations.

**Muammoning qo'yilishi.** Jamiyat hayotida ro'y berayotgan hozirgi o'zgarishlar ta'lif tizimi oldiga yangidan yangi muammolarni qo'yimoqda-ki, bularga o'quv jarayonini kredit-modul sistemasi asosida to'g'ri tashkil etish, oliy ta'lif me'yoriy-huquqiy va tashkiliy-uslubiy hujjatlari ishlab chiqishda kasb standartlarining o'rni va ahamiyati hamda nodavlat oliy ta'lif va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirish muammolari dolzarb qilib qo'yilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishining 9-son BAYONIda oliy ta'lif va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, "2024/2025 o'quv yilidan boshlab professional ta'lif kasb va mutaxassisliklari, bakalavriat ta'lif yo'naliishlari va magistratura mutaxassisliklarining xususiyatlaridan kelib chiqib, tegishli kasbiy-amaliy imthonlar, bitiruv malakaviy ishlari va magistrlik dissertatsiyalari himoyasini ish beruvchi korxona va tashkilotlarda tashkil etish amaliyotini joriy qilish"[4] masalasiga ustuvor vazifa sifatida to'xtalib o'tdi.

Bundan esa yangilanayotgan O'zbekiston innovatsion iqtisodiy taraqqiyot yo'liga o'tishi mehnat bozoridagi o'zgarishlarga tezkor javob beradigan Milliy malaka tizimini xalqaro normalarga muvofiq takomillashtirishni taqozo etmoqda.

O'zbekistondagi mehnat bozori, kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish asosida mehnat sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, buning uchun ta'lif sifati va samaradorligini oshirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash masalasi ta'lif texnologiyasi va uning tamoyillari asosida o'quv materiallari loyihibarini tuzib chiqish hamda uni amaliyotda qo'llash masalalari kunning asosiy vazifasi sifatida ko'rilmoxda.

Shundan kelib chiqib, hozirgi mehnat bozorining yuqori talablariga javob bera oladigan yangi avlodni tarbiyalashda inson kapitalini shakkantirishlikning asosiy omili ta'lif ekanligi, ishlab chiqaruvchi, o'qituvchi va tahsil oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etishda kasb standartlari va zamonaviy pedagogik texnologiya milliy modelning o'rni, malaka va bilimlarni baholash milliy tizimining xalqaro miqyosda tan olinishi, kredit-modul sistemasi sharoitida o'qitish jarayonini tashkil etish masalalarining mohiyatini ochib berish kunning talabi hisoblaniladi.

Ta'lif-tarbiyani samarali tashkil qilish uchun yangilanayotgan ta'lif jarayoni, uning kredit-modul sistemasiga safat jihatdan tez moslashish uchun obyektiv asos yuzaga keldi, chunki iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagи innovatsion jarayonlar o'z-o'zidan ta'limda ham tub o'zgartirishlarni taqozo etmoqda. Hech bir o'qituvchi ertami-kechmi bu jarayondan chetda qolishi mumkin emas. O'qituvchining an'anaviy ish usullari fan, ta'lif va ishlab chiqarish integratsiyasi yoki o'qitishni kompyuterlashtirish sifatlarini o'zlashtirish zaruriy ehtiyojining tug'ilishida obyektiv omil bo'lib qolmoqda.

**Muammo bo'yicha adabiyotlar tahlili.** O'zbekiston Respublikasida ta'lif tizimidagi islohotlardan biri ta'limda o'quv jarayonini kredit-modul tizimiga o'tkazish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Bunda asosiy e'tibor oliy o'quv yurtlarida muayyan fanlar bo'yicha talabalar olayotgan bilimlarini umumlashtirish, o'quv jarayonlarni va o'quv fan dasturlarini taqqoslash va tenglasha oladigan etib tayyorlash lozim. Bu o'rinda, ta'lifning kredit sistemasi (credit-hours system) – mustaqil ta'lif olishga qaratilgan va individuallik asosda bilimni ijodiy o'zlashtirish, o'quv jarayonini qat'iy belgilangan holda loyihalashtirib, ta'lif yo'lini tanlash va kreditlar asosida bilim hajmini belgilaydi.

Bu muammoning yechimi sifatida Erazmus dasturi 1989-yilda Amerika kredit tizimi va Niderlandiya oliy ta'lif tizimiga asoslangan holda yangi kredit-modul tizimi qoidalarini ishlab chiqadi va uni **European Credit Transfer System (ECTS)** deb nomlaydi. Ushbu qoidalar o'zida Yevropa Ittifoqi davlatlari universitetlarining ta'lif dasturlari, ularda taklif etiladigan fanlarni qiyoslash va talabalar almashish dasturlari doirasida xorij universitetlarida o'qigan fanlarini o'z universitetlarida tan olinishi tamoyillarini qamrab olgan edi. ECTS kredit-modul tizimi qoidalarini joriy etish natijasida Yevropa Ittifoqi davlatlari universitetlari o'rtasida talabalar almashinuvi rivojlanishiga olib keladi. Dasturda qatnashuvchi universitetlar o'quv dasturlari xalqaro darajada e'tirofga ega bo'la boshlaydi [6].

**Muammoning yechimi.** Respublika oliy ta'lif muassasalarida o'qitishning kredit-modul texnologiyasini joriy etish milliy ta'lif tizimini isloh qilishdagi jahon tendensiylariga asoslanishiga olib keladi.

Ta'lif krediti texnologiyasini joriy qilinishi shartli kadrlar tarkibi, o'quv-metodik, moddiy-teknik ta'minlanganlik bazasi, va eng asosiysi, talabaning o'zi va uning o'qishga bo'lgan munosabatiga nisbatan yuqori talablarni qo'yadi. Ta'lif kredit-modul texnologiyasida talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan talabini kuchaytiradi.

Ta'lif-kredit texnologiyasi joriy qilingan oliy ta'lif muassasalarida akademik erkinlik asosiy afzalliklaridan biri degan xulosaga kelindi: talabalar professor-o'qituvchilarni tanlash imkoniyatini bilan o'z ta'lif

doirasini shakllantiradi. Tayanch va ishchi o'quv rejasidagi bilan birga ularning o'quv jarayonini tashkillashtiradigan va ta'lismazmunini aniqlab beradigan talabalarning shaxsiy o'quv rejalarini (IUP – Curriculum) joriy ilinadi.

Galdagi vazifa, kredit ta'lismisistemasi sharoitida ta'lismifatini ta'minlash, buning uchun Xalqaro standart va Kasb standartlariga moslashtirilgan o'quv-me'yoriy hujjat va tashkiliy-uslubiy normativlarini ishlab chiqishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lism to'g'risida"gi Qonunining 34-moddasida Kadrlarning talabgorlari ishtirotida Bilim sohalarining Davlat ta'lism standarti, ta'lism yo'nalihsinarining Malaka talablari, o'quv reja va dasturlarini **Kasbiy standartlari** asosida ishlab chiqilishi belgilangan[1].

Ushbu ustuvor vazifaning yechimi sifatida inson kapitalini shakllantirishlikning asosiy omili ta'lism ekanligidan kelib chiqib, Inson kapitali, Kasb standartlari kunning asosiy tushunchasiga aylanmoqda.

"Nima uchun oliy ta'lism me'yoriy-huquqiy va tashkiliy-uslubiy hujjatlari, ayniqsa o'quv jarayoni asosini tashkil etuvchi fan dasturlari(sillabus)larni yangilash ehtiyoji paydo bo'lmoqda" degan savol tug'iladi?

Oliy ta'lism tashkilotlari ta'lism yo'nalihs(mutaxassislik)lari o'quv rejasidagi ayrim fanlarning bir qismi ish jarayonida kerak bo'lmayotganligini kuzatish mumkin, bu esa ish beruvchi va bitiruvchi yoshlarning e'tiroziga sabab bo'lmoqda. Chunki, yoshlarimiz yurtboshimiz aytganidek, kechagi yoshlar emas, yangilanayotgan O'zbekiston dunyoga ochildi, barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'limga ham xalqarolashuv, integratsiya masalalari oldingi planga chiqdi, talabalar ta'lism oladigan oliy dargohlar, unda o'qitiladigan fanlar, foydalaniladigan dasturlar xalqaro andozalarga hamda mehnat bozori talablariga, ish beruvchilar ehtiyojariga javob beradigan bo'lishi kerak.

Shu bois, jamiyat va mehnat bozori tomonidan bitiruvchilardan talab qilinadigan universal va kasbiy kompetensiyalarni aniqlash, natijadorlikka erishish va doimiy ravishda yangilab borish juda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur muammolarga yechim sifatida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 616-sonli qarori[3] hamda 2020-yil 15-maydag'i "O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralarini to'g'risida"gi 287-son qarori [2] bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi milliy malakalar ramkasi asosida davlat va xo'jalik boshqaruv organlari ish beruvchilar birlashmalari bilan tegishli malaka darajalarining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi tarmoqlar bo'yicha malaka ramkalari ishlab chiqildi.

Milliy kvalifikatsiya ramkasi asosida tarmoq kvalifikatsiya ramkalarini tayyorlash, kasb standartlarini ishlab chiqish kabi vazifalarni amalga oshirishda hamda ular asosida professional va oliy ta'lism standartlarini yangilash kabi vazifalarni bajarishda salmoqli muammolarni yechish ko'zda tutilgan.

**Kasb standartlari** xodimlarning lavozim vazifalarini belgilash, ularning kasbiy rivojlanishini rejalashtirish, mutaxassislar tayyorlash, xodimlarni tanlash, ishga joylashtirish va mehnat faoliyatiga qo'yiladigan talablarini ishlab chiqish va malaka oshirishni tashkil etish, shuningdek, rahbarlar va mutaxassislarni attestatsiyadan o'tkazishda qabul qilingan qarorlarni asoslash uchun mo'ljallangan.

Kasb standartlari mehnat bozori va ta'lism sohasi o'rtaqidagi muhim hujjat (tom ma'noda ko'priki hisoblanadi va u davlat ta'lism standartlari, malaka talablari va o'quv dasturlarini mehnat bozori talab va ehtiyojariga mosligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, malakali kadrlarni kasbiy tayyorgarligi sifatini ta'minlaydi).

Albatta, Kasb standartlarini ishlab chiqish ko'p bosqichli va ko'p vaqt talab qiladigan jarayon.

Keyingi vazifa sifatida davlat ta'lism standartlari, ta'lism yo'nalihsilar va mutaxassisliklar bo'yicha malaka talablarini, o'quv rejalarini, fan dasturlarini kasb standartlariga moslashtirib yangilash belgilandi.

Demak, "Ta'lism sifatini ta'minlashda Kasb standartlari va Xalqaro standartlarga moslashtirilgan o'quv-me'yoriy hujjatlarning o'rni beqiyosdir.

Kasb standartlarini ishlab chiqish ko'p bosqichli va ko'p vaqt talab qiladigan jarayon bo'lib, u nafaqat tashabbuskor ishlab chiquvchini, balki ishlab chiquvchilarning samarali faoliyat yurituvchi ishchi guruhini tashkil etishni ham talab qiladi. Ular orasida kasb standartlarini ishlab chiqishni muvofiqlashtirish va asosli talablarga muvofiqlikni ta'minlash majburiyatini olishga tayyor tashkilot bo'lishi kerak.

Keyingi vazifa sifatida davlat ta'lism standartlari, ta'lism yo'nalihsilar va mutaxassisliklar bo'yicha malaka talablarini, o'quv rejalarini, fan dasturlarini kasb standartlariga moslashtirib yangilash ustida ishlash kerak. Bu borada ham tahlillar ancha muammolar borligini ko'rsatmoqda.

Bilamizki, uzlusiz ta'lrim tizimining birlamchi asosi va pedagoglarning faoliyat olib borish joyi, o'quv mashg'uloti, ya'ni dars – eng zaruri masala hisoblanadi. Ayni paytda barcha ta'lrim muassasalarda yaxshi deganda, ota-bobolarimizdan qolgan usulda, haqiqatda esa pedagogning kasbiy tayyorgarlik va shaxsiy tarbiyalanganlik darajasidan kelib chiqib, o'quv mashg'ulotlari olib borilmoqda.

Tahsil oluvchilarga bilimlarni zamонавија pedagogik texnologiyadan foydalanib yetkazib bermoqdamiz, – degan gaplarning tagida yetarli asos yo'q. Bugungi kunda, bizda, pedagogik texnologiyadan professor-o'qituvchilarning o'qitish jarayonida foydalanayotgani daroji bahslidir. Buni tadqiqotlarimiz ko'rsatmoqda. Bunday noxush holat ta'lrim-tarbiya sohasiga qilinayotgan barcha sayi-harakatlarni yo'qqa chiqarishi mumkin. Ta'lrim sohasi bir joydadepsinib qolgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'quv mashg'ulotini oxirigacha auditoriyadagi talabalar e'tiborini saqlab, fan dasturi(sillabus)da ko'rsatilgan bilimlarni va yosh avlod ruhiga singdirilishi shart bo'lgan milliy fazilatlarni har bir pedagog o'zining hayot tarziga aylantirishi lozim. Shu bilan birga ushbu bilim hamda fazilatlarni yoshlarga yetkazishda, didaktikaning 6 prinsipi va 30 dan ortiq qoidalariga rioya qilib, bir qator an'anaviy, noan'anaviy va 200 dan ortiq interaktiv usullardan, mavjud informasiyoning kommunikatsiya texnologiyasi va didaktik materiallardan foydalanib, o'quv mashg'ulotini tashkil qilish kerak. Bu vazifani o'ta iqtidorli pedagog ham amalga oshira olmaydi. Bajarib bo'lmaydigan ishni qanday qilib bajarish mumkin?, degan savolga, mumkin deb javob beramiz. Ushbu jarayonning eng asosiylardan biri, ta'limga tashkil etishning jahon standartlariga moslashtirilishi, ya'ni ta'limga "Kredit-modul" sistemasiga o'tilishi hamda uning asosi bo'lgan "Kasb va lavozim standart"larning ishlab chiqilishi va unga Davlat ta'limga standarti, Malaka talablari hamda o'quv dastur(sillabus)larni moslashtirish, ularni amalda joriy etishning asosiy yo'li sifatida dunyo pedagoglari, bu muammoni ustida tadqiqotlar olib borib, uni yo'lini topganlar va "ta'limga texnologiyasi, uning tamoyillari asosida o'quv materiallarini loyihalash" deb nomlaganlar.

### Xulosa

Yuqoridagilar asosida qo'yidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin. Xususan:

Ta'limga sohasida yig'ilib qolgan muammolarni hal qilish va muvofiqlashtirish hamda takliflar berish uchun yilda ikki marta O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi bilan hamkorlikda Respublikadagi barcha ta'limga sohasi vakillari ishtirokini ta'minlagan holda seminar-yig'ilish o'tkazilishi lozim.

Ta'limga tizimini normal faoliyat yuritishi uchun, ijtimoiy tashkilotlarning ta'limga siyosatini rivojlantirishga qaratilgan strategiya va taktika hamda resurslarni koordinatsiyalashtirishga mo'ljallangan takliflarini e'tibordan chetda qoldirmaslik.

Respublika ta'limga tizimiga "Butun hayot davomida ta'limga olish" konsepsiyasini joriy etish, unga binoan shaxsni (ya'ni katta yoshdagi, aqliy zaif, ishsiz qolgan yoki boshqa turga mansub bo'lib, o'z vaqtida ta'limga olishga erisha olmagan shaxslar) umri davomida bilim olish huquqini kafolatlash. Ta'limga berishning bu modelini maqsadli va uzlusiz kasbiy ta'limga davlat dasturini ishlab chiqish.

Ta'limga sohasining dolzarb muammolaridan yana biri, o'zi yetishtirib bergen mahsulotga bo'lgan ehtiyojni ishlab chiqarish korxonalari, davlat va nodavlat sektori ish beruvchilari bilan qayta aloqani o'rnatib, uzviy holda monitoring olib borishni yo'nga qo'yish kerak.

Bugungi kunning oliy ta'limga muassasalari faoliyatidagi global muammosi ta'limga sohasi bilan kadr iste'molchilari o'rtasidagi bog'liqlikni yuqori darajada yo'lga qo'yish omillarini yaratishni ko'zda tutadi. Buning uchun, o'quv va o'quv-uslubiy hujjalarni Kasb standartlariga moslashtirish kunning eng dolzarb masalasi sifatida qarash.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'limga to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni. – QHMMB, 24.09.2020.03/20/637/1313-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-maydag'i "O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralarini to'g'risida"gi 287-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 616-sonli qarori. – QHMMB, 30.09.2021.09/21/616/0926-son.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishining 9-son BAYONI
5. Tojiyev M. O'qituvchi faoliyatini loyihalash: Uzluksiz ta'limda modulli texnologiya//Monografiya / O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazi.-T.: "TURON-IQBOL", 2017. – 246 b.
6. European Commission ECTS Guide of 2015. Available at [https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide_en.pdf).
7. Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". New Directions for Higher Education. 122 (Summer) (122): 5–12.

# BOSHLANG'ICH SINFDA ONA TILI O'QITISHNING FAOLLIK VA MUSTAQIL FIKRLASH TAMOYILINI OSHIRISH USULLAR

*Abdixamedova Zahro O'tkirovna  
RTU, 28-23 BT guruh talabasi  
Ilmiy rahbar: Turdiyeva Mohira Juraqulovna  
RTU, p.f.f.d., PhD, dotsent*

## Annotations

Ushbu maqolada bugungi kun ta'limining dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan o'zbek tili grammatikasidagi mavzulardan biri, xususan, boshlang'ich sinfda ona tili o'qitishning tamoyillaridan biri bo'lgan faollik va mustaqil fikrlash tamoyilini oshirish usullari to'g'risida bayon qilingan.

**Kalit so'zlar:** o'qtuvchi, o'quvchi, o'zbek tili, intellektuallik, interaktiv, mustaqil fikrlash, ta'lif, metod, texnologiya, muammo, aqliy hujum.

## Annotation

В данной статье рассматривается одна из тем в грамматике узбекского языка, которая имеет актуальное значение для современного образования, в частности, методы повышения активности и самостоятельного мышления, которые являются одним из принципов преподавания родного языка в начальных классах.

**Ключевые слова:** учитель, ученик, узбекский язык, интеллектуальность, интерактивность, самостоятельное мышление, образование, метод, технология, проблема, мозговой штурм.

## Abstract

This article describes one of the topics in Uzbek grammar that is relevant in today's education, in particular, methods of increasing the principle of activity and independent thinking, which is one of the principles of teaching the native language in primary school.

**Keywords:** teacher, student, Uzbek language, intellectual, interactive, independent thinking, education, method, technology, problem, brainstorming.

O'zbek tili nafaqt aloqa vositasi, balki milliy tafakkur, madaniyat va qadriyatlarning aksidir. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish bolaning intellektual va ijtimoiy shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich ta'lif - bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadigan, tafakkuri rivojlanadigan asosiy bosqichlardan biridir. Ayniqsa, ona tili fanida o'quvchilarning faolligini oshirish va mustaqil fikrlash ko'nigmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta'lif jarayonini bolalar uchun qiziqarli, interaktiv va samarali qilishga qaratilgan bo'ladi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashi ularning kelajakdagi ta'lif va hayotiy faoliyatida muhim o'rinn tutadi. Mustaqil fikrlay oladigan bola:

- o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalashni o'rganadi;
- muammolarga mantiqiy yondashib, ularni hal qilish yo'llarini izlaydi;
- o'z oldiga maqsad qo'yib, mustaqil qaror qabul qilishni boshlaydi.

O'qtuvchi ham dars jarayonida turli metodlarni qo'llagan holda o'quvchilarning faolligini oshirishi va ularni fikrlashga undashi zarur bo'ladi.

Dars jarayonida har xil metodlardan foydalanish o'qituvchini izlanishga va o'quvchini o'z ustida ishlashga, erkin fikrlashga undaydi. Metod shunday tanlanishi kerakki, unda o'quvchi o'zini erkin tuta olishi, fikrlarini ravon aytishi, mavzuni juda yaxshi o'zlashtirishi lozimligi muhim ahamiyatga ega.

Ona tili darslarida faollik va mustaqil fikrlashni oshirish usullari (metodlari).

1. Interfaol metodlardan foydalanish.

Interfaol o'qitish - o'quvchilar va o'qtuvchi o'rtasidagi faol muloqotni ta'minlaydi. Bu usul orqali o'quvchilar bilimlarni nafaqt eslab qolishadi, balki uni tushunib, mustaqil fikr yuritishga o'rganishadi. Ma'lumki, hozirgi kunda interfaol metodlarning yuzdan ortiq turi mavjud bo'lib, ularning aksariyati tajriba-sinovdan o'tib, yaxshi natija bergan. Keng qo'llaniladigan usullar - "Aqliy

hujum", "Klaster", "Davom ettir", "Taqdimot", "Blits-so'rov", "Muammoli vaziyat" kabilardan foydalanib, darsda samarali natijalarga erishish mumkin.

## 2. Muammoli ta'lif metodidan foydalanish.

Muammoli ta'lif - o'quvchilarning mustaqil izlanishi, muammolar yechimini topishiga ko'maklashadi. O'qituvchi mavzu bo'yicha savol yoki muammoni qo'yib, o'quvchilarning javob topishiga yo'l ochib berishi kerak.

Masalan:

Savol: "Nega biz gaplarni tinish belgilari bilan tugatamiz?" Natija: O'quvchilar bu savolga javob izlab, mantiqiy xulosa qilishga o'rganadilar. 3.Hayotiy misollar va tajribalar asosida o'qitish O'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash uchun dars jarayonida hayotiy misollar keltirish muhim. Masalan, ona tilida matn tahlil qilayotganda, o'quvchilarning kundalik hayotidagi hodisalar bilan bog'lash o'zlashtirishni osonlashtiradi. 4.O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ijodiy topshiriqlar bajarish ularda mustaqil fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Masalan:

- a)She'r yoki hikoya yozish; b)Rasm asosida hikoya tuzish;
- c)Ertak yoki matnni davom ettirish kabi mashg'ulotlar.

## 5.Texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy texnologiyalar ta'lif jarayonini yanada samarali qiladi. Audio va video materiallar, interaktiv taqdimotlar, mobil ilovalar orqali darslarni qiziqarli va interaktiv shaklda tashkil etish mumkin.

Bu metoddan o'quvchilarda o'tilayotgan yangi mavzuni mustahkamlash bilan birga ularning tezkor fikrlashlari, so'z boyligini aniqlash maqsadida ham foydalansa bo'ladi.

"Aqliy hujum" metodi va uning qo'llanilishi.

"Aqliy hujum" (inglizcha Brainstorming) metodi – o'quvchilarning ijodiy va erkin fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan usul bo'lib, ular berilgan muammo yoki savol bo'yicha o'z fikrlarini cheklovsiz ifodalashadi. Bu metod orqali o'quvchilar yangi g'oyalarni ilgari suradi, muammolarga ijodiy yondashishni o'rganadi va o'z fikrlarini mustaqil bayon qilishga o'rganishadi.

"Aqliy hujum" metodining maqsadi

- o'quvchilarning faolligini oshirish;
- ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish;
- guruhiy hamkorlikni shakllantirish;
- yangi va original fikrlarni ilgari surish.

"Aqliy hujum" metodining qo'llanilishi, bu metodni boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida turli usullarda qo'llash mumkin:

Savol asosida "aqliy hujum". O'qituvchi muayyan savol yoki muammo qo'yadi.O'quvchilar o'z fikrlarini erkin aytishadi.Har qanday javob qabul qilinadi va hech kimning fikri inkor qilinmaydi. Eng yaxshi javoblar umumlashtiriladi va tahlil qilinadi.

Misol: Savol: "Gap nima uchun kerak?"

O'quvchilarning javoblari: "O'z fikrimizni aytish uchun", "Kitob yozish uchun", "Maktub yozish uchun", "Odamlar bir-birini tushunishi uchun" va hokazo.

"Aqliy hujum" metodining afzalliklari:

- o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi;
- ularning so'z boyligini oshiradi;
- har bir o'quvchi o'z fikrini bildirishga imkon topadi;
- o'quvchilarning ishonchini oshirib, darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Bu metodni dars jarayonida muntazam qo'llash o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

**Xulosa qilib aytganda**, boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini samarali tashkil qilish uchun o'qituvchi o'quvchilarning faolligini oshirish va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlarni qo'llashi lozim. Interfaol usullar, muammoli ta'lif, hayotiy misollar, ijodiy topshiriqlar va

zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning ona tili fani bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Shu orqali ular nafaqat maktabda, balki hayotda ham mustaqil qaror qabul qilishga va mantiqiy tafakkur qilishga o'rGANADILAR.

### **Foydalanimgan adabiyotlar**

1. S. Matchonov, H. Bakiyeva, X. Gulyamova, Yo'ldosheva, G. Xolboyeva "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" (2021)
2. Sh.Nurmatova "Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish", Jamiyat va innovatsiyalar, (110-113 b).
3. N.A.Muslimov, M.Usmonboeva, M.Mirsoliyeva "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik", O'UM, Toshkent -2016.

## TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI INTEGRATSIYA

*Abduraimov Sherali Saydikarimovich  
Renessans ta'lim universiteti professori*

*Xolmatov Javohir Yusupovich  
Jizzax davlat pedagogika  
universiteti tayanch doktoranti*

### Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli ta'lismi texnologiyalari asosida ta'limga turlariaro integratsiyaning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o'rganiladi. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida ta'limga tizimini raqamlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan loyihalar tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, umumiy o'rta va oliy ta'limga o'rta etasidagi bog'liqlikni ta'minlashga qaratilgan "Ta'limga turlariaro integratsiyani kuzatish platformasi" dasturi taqdim etiladi. Ushbu dastur ta'limga resurslarini markazlashtirish, qidirish va yuklab olish imkonini beradi. Dunyodagi ilg'or tajribalar (Finlyandiya, Janubiy Koreya) misolida raqamli integratsiyaning samarasi ko'rsatiladi. Ta'limga tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

**Kalit so'zlar:** raqamli ta'limga turlariaro integratsiya, raqamlashtirish, ta'limga tizimi, integratsiya platformasi, texnologik infratuzilma, o'quv resurslari.

### Abstract

This article examines the issues of improving pedagogical mechanisms of inter-type integration of education based on digital educational technologies. The projects implemented in Uzbekistan within the framework of the "Digital Uzbekistan - 2030" strategy on the digitalization of the education system are analyzed. The article also presents the "Inter-type Integration Monitoring Platform" program, which is aimed at ensuring the connection between general secondary and higher education. This program allows you to centralize, search and download educational resources. The effectiveness of digital integration is demonstrated using the example of best practices in the world (Finland, South Korea). Recommendations are given for the introduction of digital technologies in the education system.

**Keywords:** digital education, inter-type integration, digitalization, education system, integration platform, technological infrastructure, educational resources.

### Аннотация

В статье рассматриваются вопросы совершенствования педагогических механизмов межпредметной интегратции на основе цифровых образовательных технологий. Будут проанализированы реализуемые в Узбекистане проекты по цифровизации системы образования в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030». В статье также представлена программа «Платформа мониторинга межобразовательной интегратции», которая направлена на обеспечение связи между общим средним и высшим образованием. Это приложение позволяет централизовать, искать и загружать образовательные ресурсы. Эффективность цифровой интегратии продемонстрирована на примерах передового опыта разных стран мира (Финляндия, Южная Корея). Даны рекомендации по внедрению цифровых технологий в систему образования.

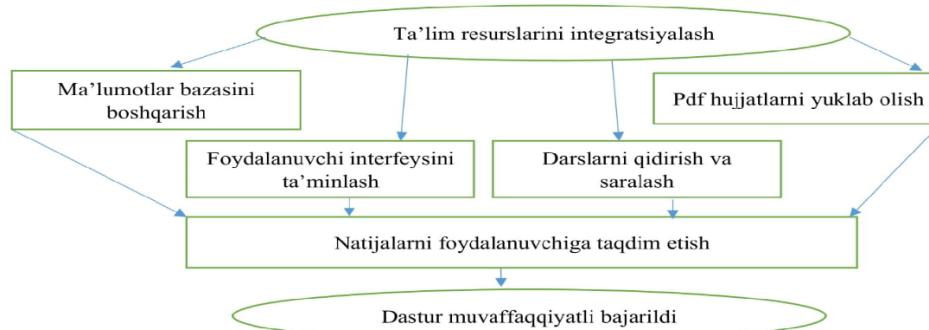
**Ключевые слова:** цифровое образование, междисциплинарная интеграция, цифровизация, система образования, интеграционная платформа, технологическая инфраструктура, образовательные ресурсы.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'limga sohasida keng qo'llanilib, o'qitish jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli ta'limga texnologiyalari nafaqat o'quv jarayonini diversifikatsiya qilish, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rta etasidagi interaktiv muloqotni kuchaytirish imkonini ham beradi. Shu bilan birga, turli ta'limga turlariaro integratsiya ta'limga

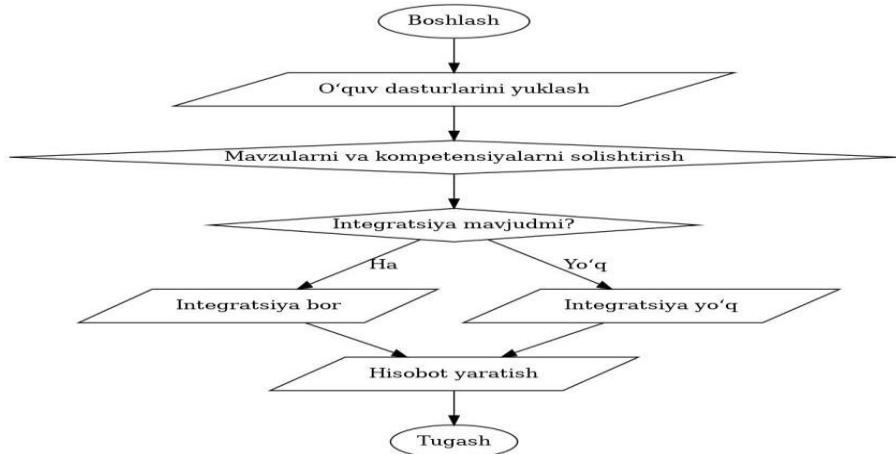
jarayonini yanada boyitib, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun, raqamli ta'lif texnologiyalari asosida ta'lif turlariaro integratsiyaning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarb bo'lib, bu sohaga oid ilmiy izlanishlar alohida e'tiborga loyiqdir. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sod Farmoniga asosan "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi, "Ta'lif tizimini raqamlashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori bilan raqamli ta'lifni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu qaror va farmoyishlar asosida ta'lif jarayonini raqamli texnologiyalar bilan boyitish va ta'lif turlarini integratsiyalash maqsadida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda [1].

Raqamli ta'lif texnologiyalarining maqsadi - raqamli ta'lif texnologiyalari asosida ijtimoiy - iqtisodiy, ta'lif va boshqa ko'plab sohalarda qo'llanib, jamiyat va davlat foydasi uchun samarali usullarni qo'llash, jumladan, ta'lif turlariaro integratsiyaning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish usullarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini o'rganishdir. Ushbu texnologiyalar o'quv materiallarini yetkazish va o'zlashtirishning samarali usullarini taqdim etadi. Ularning turlariga Coursera, edX kabi platformalar orqali taqdim etiladigan kurslar [5], muayyan vaziyatlarni modellashtirish orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish kabilar kiradi. Dunyoda raqamli ta'lif texnologiyalari asosida amalga oshirilgan muvaffaqiyatli integratsion ishlarga kelsak, Finlyandiya ta'lif tizimida raqamli vositalardan keng foydalaniadi, bu esa o'quvchilarning natijalarini yaxshilashga yordam beradi. Finlyandiya maktablarida raqamli laboratoriylar va interaktiv taxtalar keng qo'llaniladi. Yo bo'lmasa, Janubiy Koreyada Raqamli ta'lif texnologiyalari orqali yuqori texnologik ta'lif tizimi yaratilgan. Shuningdek, raqamli darsliklar va onlayn ta'lif platformalari orqali o'quvchilarning bilim darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. Misol: Janubiy Koreyada Samsung Smart School tizimi maktablarda keng qo'llaniladi, bu tizim orqali o'quvchilar interaktiv darslar va virtual laboratoriylar orqali bilim olishadi [10].

O'zbekiston ta'lif tizimida esa raqamli ta'lif texnologiyalari asosida integratsiyani qo'llash imkoniyatlarini o'rganish asosida O'zbekiston ta'lif tizimida raqamli ta'lif texnologiyalarini joriy etish va integratsiya qilish bo'yicha texnologik infrastrukturani yaxshilash - mакtab va universitetlarda zamonaviy texnologik vositalar bilan ta'minlash, o'qituvchilarning malakasini oshirish - raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha o'qituvchilar uchun maxsus treninglar o'tkazish, o'quv materiallarini raqamlashtirish - darslik va boshqa o'quv materiallarini raqamli formatga o'tkazish kabi tavsiyalarni berishimiz mumkin. Shuningdek, raqamli ta'lif texnologiyalari asosida ta'lif turlariaro integratsiyaning pedagogik mexanizmlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadi, ushbu jarayonni takomillashtirish ta'lif jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [6]. Endi biz yaratgan "Ta'lif turlariaro integratsiyani kuzatish platformasi: umumiy o'rta va oliy ta'lif o'rtasidagi bog'liqlik" nomli dasturimizga to'xtalib o'tamiz [11]. Bu dastur ta'lif sohasida qo'llaniladigan elektron ma'lumotlar bazasi (EHM) tizimi bo'lib, u umumiy o'rta ta'lif va oliy ta'lif o'quv jarayonlarini integratsiya qilish uchun ishlab chiqilgan. Dastur foydalanuvchilarga darslar va kurslar bo'yicha ma'lumotlarni qidirish, saralash va PDF hujjatlarini yuklab olish imkonini beradi.



**1-shakl. Integratsiyalashgan ta'lif mexanizmi**



## **2 - shakl. O'quv dasturlarini tahlil qilish va integratsiyani aniqlash bosqichlari**

Ushbu ikki mehanizm ish jarayonini bosqichma-bosqich aks ettirib, har bir komponentning funksiyasini olib beradi (1-shakl), (2-shakl):

1. Boshlang'ich nuqta: Jadvalning eng yuqori qismida "Ta'lim resurslarini integratsiyalash" degan tugun joylashgan. Bu dastur yaratilishining asosiy maqsadini ifodalaydi. Maqsad - umumiyo'rta ta'lim va oliy ta'limgagi o'quv jarayonlarini birlashtirish va o'quvchilar uchun qulay ta'lim resurslarini taqdim etish. Bu maqsad asosida bir nechta asosiy vazifalar belgilangan bo'lib, ular keyingi bosqichlarda tavsiflanadi.

2. Ma'lumotlar bazasini boshqarish. Dasturda ta'lim resurslarini markazlashtirilgan holda saqlash uchun ma'lumotlar bazasi boshqaruv tizimi ishlataladi. Ushbu bosqich o'quv kurslari va darslarni saqlash, mavjud darslar bo'yicha foydalanuvchi qidiruv so'rovlariga javob berish, darslar bo'yicha PDF hujjatlarni boshqarish jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ushbu ma'lumotlar bazasi Django ORM (Object-Relational Mapping) orqali boshqariladi, bu esa ma'lumotlarni qulay va samarali usulda olish, saqlash va yangilash imkonini beradi.

3. Foydalanuvchilar uchun qulay interfeys yaratish dastur ishining muhim qismidir. Ushbu bosqich HTML, CSS va JavaScript yordamida vizual interfeys yaratish, foydalanuvchi darslarni osongina qidirishi va tanlashi uchun navigatsiya imkoniyatlarini taqdim etish, responsive (moslashuvchan) dizayn orqali mobil va desktop qurilmalar uchun moslashtirish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Dasturda Bootstrap yoki Dashmix CSS framework ishlataligan bo'lib, u foydalanuvchilarga qulay va vizual jihatdan chiroyli interfeys taqdim etadi.

4. Dastur foydalanuvchilarga ma'lumotlar bazasida saqlangan darslar bo'yicha qidiruv imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu bosqich foydalanuvchi qidiruv so'zini kiritish, Django qidiruv mehanizmi orqali tegishli darslar topish, natijalar foydalanuvchiga ro'yxat shaklida taqdim etish kabilarni o'z ichiga oladi. Agar foydalanuvchi aniq fan yoki kurs bo'yicha qidirsa, natijalar shu kriteriyaga mos ravishda filtrlab beriladi.

5. Dasturda mavjud darslarga tegishli hujjatlar saqlanadi va foydalanuvchilar ushu hujjatlarni yuklab olishlari mumkin. Bu bosqichda qidiruv natijasiga mos darsga bog'langan PDF fayl borligini tekshirish, agar hujjat mavjud bo'lsa, foydalanuvchiga yuklab olish tugmasi taqdim etish, agar hujjat mavjud bo'lmasa, "Fayl mavjud emas" degan xabar ko'rsatish kabi jarayonlar bajariladi. Bu jarayon Django FileField orqali boshqariladi va hujjatlar media/pdfFilesSchool katalogida saqlanadi.

6. Dastur qidiruv natijalari va yuklab olish imkoniyatlarini foydalanuvchiga qulay tarzda taqdim etishilishi lozim. Shu sababli, darslar qidiruv natijalariga mos ravishda ro'yxat shaklida ko'rsatiladi, har bir dars haqida qisqacha ma'lumot beriladi, agar mavjud bo'lsa, PDF yuklab olish havolasi ko'rsatiladi. Bu bosqich foydalanuvchi tajribasini yaxshilash va dasturni intuitiv qilish uchun muhim hisoblanadi.

7. Oxirgi bosqichda barcha jarayonlar bajarilib, foydalanuvchi o'z qidiruv natijalari va hujjatlarni yuklab olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Jarayon muvaffaqiyatli yakunlangandan so'ng, dastur keyingi so'rovlar uchun yana ishga tayyor bo'ladi.

Dastur o'zining asosiy maqsadi – ta'lif resurslarini integratsiyalash orqali foydalanuvchilarga qulay tizim yaratish. Ma'lumotlar bazasi, foydalanuvchi interfeysi, qidiruv mexanizmi va hujjatlarni boshqarish kabi asosiy bosqichlar orqali jarayon aniq yo'lga qo'yilgan. Dastur Python va Django frameworkidan foydalangan holda ishlab chiqilgan. Dastur Django platformasida yaratilgani sababli, u barqaror ishlaydi va kengaytirish imkoniyatiga ega. Ushbu dastur umumiy o'rta ta'lif va oliy ta'lif muassasalarida ta'lif jarayonini avtomatlashtirish va yaxshilash maqsadida qo'llanilishi mumkin. Dastur quyidagi yo'nalishlarda samarali ishlaydi:

- a. Umumiy o'rta ta'lif maktablarida o'qituvchilar o'z darslarini elektron shaklda saqlab, kerakli vaqtida foydalanishlari, o'quvchilar o'zlariga kerakli darsliklar va qo'shimcha materiallarni qidirish va yuklab olishlari, ta'lif jarayonida raqamlashtirishni joriy qilishga yordam beradi.
- b. Oliy ta'lif muassasalarida universitet professorlari va o'qituvchilari o'z ma'ruza va dars materiallarni tizimga yuklab, talabalar bilan ulashishlari, talabalar kurs materiallarni, laboratoriya ishlari bo'yicha ko'rsatmalarni va darsliklarni tezda topib yuklab olishlari, masofaviy ta'lif va onlayn o'qitish jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi.
- c. Professional ta'lif va o'quv markazlarida ular o'z kurs materiallarni elektron shaklda taqdim qilish, talabalar istalgan vaqt va joyda kurs materiallarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Agar dasturdan foydalanish afzalliklariga kelsak, u bir qancha qulayliklarga ega:
  - a. Barcha dars materiallari elektron shaklda saqlanadi, bu esa qog'oz hujjatlar bilan ishlashni kamaytiradi. Foydalanuvchilar o'zlarini uchun kerakli materiallarni tez va oson topishlari mumkin. Darslarni tartibga solish va boshqarish jarayoni soddallashtiriladi.
  - b. Dastur orqali talabalar va o'quvchilar istalgan vaqtida dars materiallarni yuklab olishlari va o'rganishlari mumkin. Masofaviy ta'lif va onlayn kurslarni tashkil qilish imkoniyati mavjud. O'qituvchilar talabalar bilan masofadan turib ishslashlari mumkin.
  - c. Foydalanish oson va intuitiv bo'lgan veb-platforma. Har qanday qurilmadan (kompyuter, planshet, mobil telefon) kirish imkoniyati. Foydalanuvchilar uchun darslarni qidirish va filrlash qulay tizimi mavjud.
  - d. O'qituvchilar o'z materiallarni tezda yuklash va talabalarga etkazish imkoniyatiga ega. Talabalar va o'quvchilar uchun muhim bo'lgan darslik va topshiriqlarni markazlashgan holda boshqarish imkoniyati mavjud. O'qituvchilar talabalar bilan bog'lanib, ularga tushuntirish va maslahatlar berishlari mumkin. Elektron dars materiallari va testlar orqali ta'lif sifatini oshirishi mumkin.

Ushbu dastur ta'lif tizimi uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ta'lif jarayonlarini samarali boshqarish, raqamlashtirish va sifatini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar, talabalar va o'quvchilar uchun katta qulaylik yaratib, ta'lif resurslaridan yanada samarali foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi.

Umuman olganda, zamonaviy ta'lif jarayonida dasturiy vositalarning o'rni tobora ortib bormoqda. Texnologik taraqqiyot bilan birga ta'lif jarayoni ham raqamlashtirilmoqda va samaradorligi oshirilmoqda. Dasturiy vositalar o'qitishning sifatini yaxshilash, o'quvchilarning bilim olish jarayonini tezlashtirish va o'qituvchilarga qulaylik yaratish uchun keng qo'llanilmoqda. Jumladan, Elektron ta'lif platformalari Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams kabi platformalar masofaviy ta'lifni tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu platformalar orqali o'quvchilar va o'qituvchilar dars materiallari bilan ishlay oladilar, topshiriqlarni bajarib, natijalarni kuzatishlari mumkin, yoki ta'lif uchun maxsus dasturlar GeoGebra, MATLAB, Wolfram Alpha kabi dasturlar matematika va fizika fanlarida interaktiv ta'lifni ta'minlaydi, Anki va Quizlet kabi ilovalar yodlash va mustahkamlash jarayonlarini osonlashtiradi [7].

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2017 - 2021-yillarda "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 martdagisi PF-5953-soni Farmoni.

2. "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi PF-5313-son Farmoni.
3. Qirg'izova O., Usmonova M. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limning ýziga xos xususiyatlari // "Ta'lim tizimida innovatsiya, integratsiya va yangi texnologiyalar" VI Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Namangan davlat universiteti, O'zbekiston, 2021. – 93-96 bet.
4. Abduraimov Sh.S., Xolmatov J.Y. Boshlang'ich sinf ýqituvchisini tayyorlashning integratsiyalashgan pedagogik mexanizmi // – "Ta'lim, fan va innovatsiya" ma'naviy-ma'rifiy ilmiy-uslubiy jurnal, 2023 yil, 3-son, 194-198 betlar.
5. Abduraimov Sh.S., Xolmatov J.Y. Improvement of Pedagogical Mechanisms of Integration of Education // - The Second Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies by T&F/ScitePress In Proceedings of the 2nd Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies PAMIR-2 - Volume 1, 134-137, 2023 , Hyderabad- Tashkent, India. DOI: 10.5220/0012679700003882.
6. Niyozmetova R. Adabiy ta'limda integrativ yondashuv // - December 2021. Linguistics and Culture Review 5(S1), DOI:10.21744/lingcure.v5nS1.1946,  
[https://www.researchgate.net/publication/356830883 Integrating literature lessons with the subject of mother tongue teaching](https://www.researchgate.net/publication/356830883_Integrating_literature_lessons_with_the_subject_of_mother_tongue_teaching).
7. Niyazova N.A. Integratsiyalashgan axborot-ta'lim muhitida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish // - Dissertatsiya. 2021-y. Toshkent.
8. Xasanova G.I. Ta'lim jarayonida dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari // - Jizzax, 2020. – 420 bet. – 223-225 bet.
9. Адолф В.А., Степанова И.Ю. Информационное общество как фактор обновления образования тенденции развития Российской системы профессионального образования в условиях глобализации. Сборник научных трудов по материалами международной научно-практической конференции // -Часть 1. - Новосибирск: Изд-во НИПКИПРО, 2009. – 228 с. (С 75-78).

# MECHANISMS FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCIES BASED ON THE SCAFFOLDING METHOD

**Abdurakhimova Nigora Bahtiyarovna**  
**ESL teacher**

## Abstract

This article explores the mechanisms of developing communicative competencies based on the Scaffolding method. It examines how structured support facilitates language acquisition and enhances interaction skills in educational settings. The study highlights practical applications, key stages of the Scaffolding approach, and its impact on fostering effective communication among learners.

**Key words:** Communicative competence, scaffolding method language acquisition, interaction skills, educational settings, structured support, effective communication

## Annotatsiya

Ushbu maqola Scaffolding usuliga asoslangan holda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini o'rganadi. U tuzilgan yordam tarmoqlar orqali til o'zlashtirishni qanday osonlashtirishi va ta'lif muhitida o'zaro muloqot ko'nikmalarini qanday oshirishi haqida tahlil qiladi. Tadqiqotda usulning amaliy qo'llanilishi, asosiy bosqichlari va o'quvchilar orasida samarali muloqotni rivojlantirishga ta'siri ta'kidlanadi.

**Kalit so'zlar:** Kommunikativ kompetensiya, scaffolding usuli, til o'zlashtirish, o'zaro muloqot ko'nikmalarini, ta'lif muhiti, tuzilgan yordam, samarali muloqot

## Аннотация

Статья посвящена исследованию механизмов развития коммуникативных компетенций на основе метода Scaffolding. Рассматривается, как структурированная поддержка способствует освоению языка и повышению навыков взаимодействия в образовательной среде. В работе подчеркиваются практическое применение метода, ключевые этапы подхода и его влияние на формирование эффективной коммуникации среди учащихся.

**Ключевые слова:** Коммуникативная компетенция, метод Scaffolding, освоение языка, навыки взаимодействия, образовательная среда, структурированная поддержка, эффективная коммуникация

At present, improving the quality of education in Uzbekistan, developing the teaching of foreign languages, and enhancing the skills and qualifications of young learners in mastering foreign languages have become one of the priority tasks of the state policy in the field of education. To achieve this goal, it is essential that children graduate from school with a strong command of foreign languages and the ability to communicate fluently in them. This task places significant responsibility on foreign language teachers: to teach foreign languages thoroughly, to utilize the advanced innovative pedagogical experiences of developed countries, and to create a modern, effective methodology for teaching foreign languages based on these practices.

One of the innovative approaches in teaching foreign languages is the Scaffolding method, which is gaining prominence. This method is based on providing systematic support to students during the language learning process and plays a crucial role in developing their communicative competencies. The Scaffolding method stems from Lev Vygotsky's concept of the "Zone of Proximal Development" and relies on temporary support provided by the teacher to help learners achieve independence.

## Understanding Communicative Competencies and the Scaffolding Method

Communicative competence refers to the ability to use language effectively and appropriately in various contexts, encompassing linguistic, sociolinguistic, and pragmatic skills. It is not merely about mastering grammar or vocabulary but also about navigating real-world interactions. The

Scaffolding method, inspired by Lev Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD), involves offering temporary, tailored assistance to learners, enabling them to perform tasks beyond their current abilities until they can do so independently.

In this context, scaffolding acts as a bridge between a learner's existing knowledge and the skills they aim to acquire. For example, a teacher might model a conversation, provide sentence starters, or offer prompts to guide students in expressing themselves. Over time, this support is gradually withdrawn as learners gain proficiency, fostering autonomy and confidence.

### **Communicative Competence: Conceptual Foundations**

The notion of communicative competence was first introduced by Hymes (1972) as a response to Chomsky's focus on linguistic competence, emphasizing the ability to use language appropriately in social contexts. Hymes argued that effective communication requires not only grammatical knowledge but also sociolinguistic and pragmatic skills. This framework was further developed by Canale and Swain (1980), who identified four components of communicative competence: grammatical competence (syntax and vocabulary), sociolinguistic competence (cultural norms), discourse competence (cohesion and coherence), and strategic competence (compensatory strategies for communication breakdowns). Their model has become a cornerstone for language education, shifting the focus from rote memorization to practical language use.

Savignon (1983) expanded this concept by stressing the dynamic nature of communicative competence, suggesting that it evolves through interaction and practice. Her work underscores the importance of real-world application, a principle that aligns closely with interactive teaching strategies like scaffolding. Recent studies, such as those by Celce-Murcia et al. (1995), refine these ideas by integrating intercultural competence, reflecting the globalized context of modern language learning.

### **The Scaffolding Method: Theoretical Roots and Evolution**

The Scaffolding method originates from Vygotsky's (1978) sociocultural theory, particularly his concept of the Zone of Proximal Development (ZPD)—the gap between what a learner can do independently and what they can achieve with guidance. Wood, Bruner, and Ross (1976) coined the term "scaffolding" to describe this process, likening it to a temporary structure that supports learners until they can perform tasks autonomously. They outlined key features of scaffolding, including modeling, breaking tasks into manageable steps, and providing feedback, which have since been widely adopted in educational settings.

Bruner (1983) emphasized scaffolding's role in facilitating cognitive growth, arguing that it bridges learners' current abilities with higher-level skills through structured support. This approach has been particularly influential in language education, where teachers use scaffolding to guide students toward fluency and comprehension. Gibbons (2002) further adapted scaffolding for second language acquisition, highlighting its effectiveness in creating a supportive environment for learners to experiment with language without fear of failure.

### **Intersection of Communicative Competence and Scaffolding**

The synergy between communicative competence and scaffolding lies in their shared emphasis on interaction and gradual skill development. Research by Hammond and Gibbons (2005) demonstrates how scaffolding supports the acquisition of communicative competence by providing learners with contextualized language experiences. Their study of English language learners showed that scaffolded tasks—such as guided dialogues or peer collaborations—enhanced students' ability to negotiate meaning and use language purposefully.

Walqui (2006) explores this intersection in depth, arguing that scaffolding is essential for developing communicative competence in multilingual classrooms. She identifies specific strategies, such as teacher modeling, prompts, and collaborative activities, that align with Canale and Swain's framework. For instance, modeling addresses grammatical and discourse competence, while peer interaction fosters sociolinguistic and strategic skills. Walqui's findings suggest that scaffolding not

only accelerates language acquisition but also builds learners' confidence in real-world communication.

Empirical evidence supports these claims. A study by Donato (1994) examined scaffolding in a French immersion classroom, finding that peer scaffolding during group tasks improved students' discourse competence and fluency. Similarly, Lantolf and Thorne (2006) applied sociocultural theory to second language learning, concluding that scaffolded instruction within the ZPD significantly enhances learners' ability to adapt language use to diverse contexts—a key aspect of communicative competence.

### **Applications in Foreign Language Education**

In the context of foreign language education, scaffolding has been widely implemented to operationalize communicative competence. Gibbons (2015) provides practical examples, such as using sentence starters or visual aids to scaffold speaking tasks, which help learners transition from controlled practice to spontaneous communication. Her work emphasizes the gradual release of responsibility, a process that mirrors Savignon's dynamic view of competence development.

Moreover, studies in non-Western contexts, such as Aljaafreh and Lantolf (1994), illustrate scaffolding's adaptability. Their research on ESL learners in Jordan showed that tailored feedback within the ZPD improved grammatical accuracy and conversational fluency, reinforcing the method's universality. In Uzbekistan, recent educational reforms align with these findings, as noted by Hasanova (2020), who highlights the integration of innovative methods like scaffolding to enhance foreign language teaching and meet national goals of improving communicative skills among youth.

### **Key Mechanisms of the Scaffolding Method**

The efficacy of the Scaffolding method in developing communicative competencies lies in its systematic mechanisms, which resonate with Canale and Swain's (1980) multidimensional model of communicative competence. These mechanisms, as outlined below, provide a roadmap for foreign language teachers in Uzbekistan to implement innovative, competence-based instruction.

1. **Structured Support as a Foundation.** Scaffolding begins with the provision of structured support, breaking down complex communicative tasks into manageable components. For instance, when teaching English conversational skills, a teacher might supply sentence starters (e.g., "In my opinion...") or dialogue templates to guide students (Gibbons, 2015). This aligns with Walqui's (2006) assertion that scaffolding reduces cognitive overload, allowing learners to focus on mastering grammatical and discourse competence before tackling spontaneous speech. In Uzbekistan, where students often face challenges transitioning from rote learning to practical language use, such support is critical for building foundational skills.

2. **Modeling and Imitation for Skill Acquisition.** Modeling, a core mechanism of scaffolding, involves demonstrating target language behaviors for learners to emulate. Teachers or proficient peers can showcase accurate pronunciation, intonation, and conversational norms, enabling students to internalize these patterns (Wood et al., 1976). This process directly supports sociolinguistic competence, as learners observe and replicate context-appropriate language use. In the Uzbek context, where exposure to native speakers may be limited, modeling by teachers becomes a vital bridge to authentic communication, echoing Savignon's (1983) emphasis on dynamic practice.

3. **Gradual Release of Responsibility.** The gradual withdrawal of support is a hallmark of scaffolding, fostering learner autonomy—a key goal in Uzbekistan's educational reforms. Initially, teachers provide explicit guidance, such as correcting errors or prompting responses, but over time, students take greater responsibility for their communication (Hammond & Gibbons, 2005). This mechanism mirrors the development of strategic competence, as learners devise ways to overcome linguistic gaps independently. For example, a student might progress from repeating a scripted dialogue to initiating an unguided conversation, reflecting the shift from teacher-led to learner-driven interaction.

### **4. Feedback and Iterative Refinement**

Continuous feedback is integral to scaffolding, enabling learners to refine their communicative skills iteratively. Teachers offer constructive critiques—e.g., adjusting grammar or suggesting culturally

appropriate phrases—while affirming progress to build confidence (Donato, 1994). Feedback not only enhances grammatical accuracy but also strengthens pragmatic competence, ensuring students adapt their language to diverse social settings.

## 5. Collaborative Interaction for Social Learning

Scaffolding often incorporates peer collaboration, where students practice communication in a supportive group environment. This mechanism fosters negotiation of meaning, active listening, and turn-taking—skills central to communicative competence (Lantolf & Thorne, 2006). In Uzbek classrooms, group activities like role-plays or debates can simulate real-world scenarios, preparing students for international communication. Collaborative learning also leverages Vygotsky's (1978) emphasis on social interaction as a catalyst for cognitive and linguistic growth.

### Impact and Implications

The integration of scaffolding mechanisms into foreign language teaching promises significant outcomes for learners of 8<sup>th</sup>-9<sup>th</sup> grade at school. By fostering grammatical accuracy, cultural awareness, and fluency, it equips learners to communicate effectively in global contexts. Furthermore, the method builds confidence and motivation, as learners experience incremental success, aligning with Savignon's (1983) view of competence as a dynamic, evolving skill set. However, successful implementation requires teacher training to calibrate support effectively, as excessive scaffolding can stifle independence (Mercer & Fisher, 1992).

### Conclusion

The Scaffolding method offers a robust framework for developing communicative competencies, aligning seamlessly with educational aspirations. Through structured support, modeling, gradual independence, feedback, and collaboration, it empowers students to master foreign languages and engage in fluent, contextually appropriate communication. As Uzbekistan continues to prioritize foreign language proficiency, scaffolding stands out as a transformative approach, bridging traditional teaching with modern, competence-based pedagogy.

### References

1. Aljaafreh, A., & Lantolf, J. P. (1994). Negative feedback as regulation and second language learning in the Zone of Proximal Development. *The Modern Language Journal*, 78(4), 465-483.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
3. Donato, R. (1994). Collective scaffolding in second language learning. In J. P. Lantolf & G. Appel (Eds.), *Vygotskian Approaches to Second Language Research* (pp. 33-56). Ablex.
4. Gibbons, P. (2015). *Scaffolding Language, Scaffolding Learning* (2nd ed.). Heinemann.
5. Hammond, J., & Gibbons, P. (2005). What is scaffolding? In J. Hammond (Ed.), *Scaffolding: Teaching and Learning in Language and Literacy Education* (pp. 1-14). PETA.
6. Hasanova, D. (2007). Teaching and learning English in Uzbekistan. *English Today*, 23(1), 3-9.
7. Hasanova, D., & Shadieva, T. (2008). Implementing communicative language teaching in Uzbekistan. *TESOL Quarterly*, 42(1), 138-143.
8. Nazirova, S. O., Jalolova, S. M., Agzamova, D. B., Mamatova, F. M., & Yusupova, S. B. (2023). The problems faced by the teachers in teaching English as a foreign language in Uzbekistan. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2698.
9. Tolibjonov, B., Samandarov, Sh., Umirzakova, D., & Yunusova, Y. (2020). Teaching and learning foreign languages in Uzbekistan: CEFR learning, teaching, and assessment. *International Journal on Integrated Education*, 3(1), 57-61.
10. Turdieva, K. U. (2018). The role of teaching English in the period of modernization in Uzbekistan. *Young Scientist*, 230(44), 294-296.

## RAQAMLI IQTISODIYOT RISKLARI

*Abduraxmonov Ilyos  
Renesans ta'lim universitetii f.d., dot.*

### **Annotatsiya**

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida yuzaga keladigan risklar tasnifi keltirilgan. Ularning jamiyat hayoti va davlat faoliyatining ta'sir qilish nuqtalarini aniqlash va ularni bartaraf etish, hamda salbiy oqibatlarini bartaraf etish chora-tadbirlari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** risk, tahdid, raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, moliyaviy va informatsion texnologiyalar.

### **Аннотация**

В данной статье представлена классификация рисков, возникающих в цифровой экономике. Проанализированы меры по выявлению и устранению точек влияния их общественной жизни и государственной деятельности, а также по устранению их негативных последствий.

**Ключевые слова:** риск, угроза, цифровая экономика, цифровые технологии, финансовые и информационные технологии.

### **Annotation**

This article presents a classification of risks arising in the digital economy. Measures to identify and eliminate points of influence of their social life and government activities, as well as to eliminate their negative consequences are analyzed.

**Keywords:** risk, threat, digital economy, digital technologies, financial and information technologies.

Fan, innovatsion texnologiyalar, jamoaviy munosabatlar va global biznesning rivojlanish tendensiyalari jamiyatning raqamli kelajak sari intilayotganidan dalolat berib kelmoqda. Shu bilan birga, shaxslararo munosabatlar, mahsulotlarni (xizmat, tovar) loyihalash, yaratish, ishlab chiqarish va sotish jarayonlari virtual (raqamli) makonga o'tib bormoqda.

“Raqamli iqtisodiyot” atamasi birinchi marta 1994 yilda nashr etilgan “Raqamli iqtisodiyot” kitobining muallifi kanadalik olim Don Tapskott tomonidan keng qo'llanilgan va u raqamli iqtisodiyotni raqamli telekommunikatsiyalar yordamida amalga oshiriladigan iqtisodiyot sifatida tushungan [1].

Zvereva o'z tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyotning asosiy risklari quyidagilardan iborat deydi, ya'ni:

- axborot xavfsizligini buzish riski;
- ishsizlik riski;
- ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning kuchayishi riski [2].

Shuningdek, tadqiqotchi Abduraxmonov tadqiqotlarida risklarni samarali boshqarish, ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etishda sug'urta institutidan foydalanish eng samarali iqtisodiy mexanizm ekanligini ta'kidlaydi [3], [4]. Olib borilgan tahlillar natijasida sug'urta bozorining zamonaviy holati, jamiyat va davlatda mavjud risklarni sug'urtalash bo'yicha sug'urta mahsulotlari tahlili, sug'urta bozorini tartibga solish va nazorat qilishning zamonaviy shakllari bo'yicha o'z fikrlarini bayon etgan.

Ko'pgina nazariy va amaliy adabiyotlar tahlilidan, hamda statistik ma'lumotlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, iqtisodiyotning raqamlashuvi nafaqat alohida jamiyat va davlatning, balki butun dunyo hayotining deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday holat ilgari noma'lum risklarning paydo bo'lishiga, shuningdek ular nafaqat iqtisodiy xavfsizlikka, balki shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligiga ham ta'sir ko'rsatmay qolmaydi, ularning yuz berishi butun bir dunyoda ijtimoiy tengsizlik va munosabatlarning nomutanosibliga olish kelishi ham mumkin. Shundan kelib chiqqan

holda raqamli iqtisodiyotning risklari va iqtisodiy tahdidlarini qo'yidagi guruhlarga ajratish orqali tavsiflash mumkin bo'ladi.

#### 1. Siyosy xarakterga ega risklar va xavflar.

Raqamli iqtisodiyotning yangi texnologiyalari, yangi bozorlar, ommaviy xorijiy servislar, investitsiyalar, biznes modellar, startaplar, yangi texnologiyalar uchun poygadir. Pul mablag'lari, yangi sanoat tarmoqlari, "an'anaviy" tarmoqlarni qayta shakllantirish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning xorijiy mamlakatlarning eksport siyosatiga bog'liqligini keltirib chiqaradi, bu esa o'z navbatida mamlakat iqtisodiyotini tashqi boshqarish uchun xavflarni keltirib chiqaradi.

#### 2. Moliyaviy-iqtisodiy xarakterdagi risk va tahdidlar.

Moliyaviy-xo'jalik faoliyatini statistik hisobga olish va prognozlashning amaldagi va qo'llanilayotgan usullari raqamli iqtisodiyotda orqada va usullar o'zgarishsiz qolmoqda, bu esa iqtisodiyotdagи real holatini baholashda xavfli nomutanosibliklarni keltirib chiqarmoqda.

Yana bir tahdid bu "kriptovalyuta"dan foydalanishdir, sababi hozirgi kungacha ularni huquqiy tartibga solishning asosi mavjud emas. Bunday holat firibgarlik sxemalarining tarqalishiga imkon yaratib beradi. Bundan tashqari, valyuta kursining beqarorligiga sun'iy ta'sirlar sodir bo'lishi moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi ehtimoligi kattadir. Kriptovalyutalar va an'anaviy "pul" o'rtasidagi asosiy farq - yagona emissiya markazining yo'qligidir. Shuningdek bunda davlatlar valyuta chiqarish qobiliyatini yo'qotadilar, bu esa ularining xohishlariga qarab valyuta kursini o'zgartirishga olib keladi. Bunday holat davlatlarning turli fondlarda mablag' to'plash qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi, sababi ularda mablag'larni saqlash xarajatlari keskin o'zgarib turadi, ayrim hollarda esa ularni bir fonda to'plash iqtisodiy samaradorlikka olib kelmaydi. Bunda "Moliyaviy markaz" kabi tushunchalarning ahamiyati pasayib borishi kuzatiladi, jahon elitasining global moliyaviy oqimlar ustidan nazoratni yo'qotishiga olib kelishi mumkin, bundan tashqari kriptovalyutalarning yana bir xususiyati bu ularning tarmoq tuzilishidir.

3. Yuridik xarakterdagi risklar, bular birinchi navbatda, virtual makonda faoliyatni tartibga soluvchi qonun hujjalaring va iqtisodiyotning yangi raqamli texnologiyalaridan foydalanish qoidalaringin huquqiy noaniqligi, shuningdek, iqtisodiyotni huquqiy tartibga solishning raqamli iqtisodiyotdan ortda qolishi. Buning oqibati virtual makonda firibgarlik va korrupsiyaning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning virtual muhitida mehnat munosabatlarining huquqiy holati bo'yicha noaniqlik juda ko'plab uchrab turadi.

4. Texnologik risklar va axborot xavfsizligi risklari. Bunday risklar yangi texnologiyalarning zaif tomonlari va ular imkoniyatlaridan yomon niyatda va noqonuniy foydalanishga urinayotgan firibgarlar faoliyatları maxsuli sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, blokcheyn, kriptovalyutalar, narsalar interneti (shu jumladan sanoat buyumlari interneti), virtual haqiqat kabi yangi texnologiyalar hamisha boshqa davlatlar tajribalaridan ko'chirma sifatida, ularning imkoniyatlariga o'langaholda amalga oshirilib kelinadi. Shu sababli ularga bog'liqlik riski paydo bo'lib boradi.

Raqamli iqtisodiyotdagи raqobatchilarga qarshi faol axborot urushi "elektron jesuslik"ni keltirib chiqaradi. Bunday holatlar xalqaro iqtisodiy maydonda ham sodir bo'lishi ularni oddiy holatga aylanib borishiga asos yaratib bormoqda.

#### 5. Ijtimoiy risklar (jamiat risklari).

Ishlab chiqarish va xizmatlarni robotlashtirish ko'plab mavjud kasb va malakalarga talab yo'qligi sababli ishsizlik va ijtimoiy nomutanosiblik riskini keltirib chiqarmoqda. Bularning barchasi aholini ish bilan ta'minlashdaga muammolarga olib kelishi hamda qo'shimcha ravishda ularning pensiya ta'minoti va sog'lijni saqlash muammolari bilan birga salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Bunda davlat fuqarolar oldidagi asosiy majburiyatlarini bajara olmay qolishi natijasida ijtimoiy beqarorlik kuchayishiga olib kelishi tabiiy holdir. Raqamli kontentlar, virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalarining rivojlanishi insonlarni tobora ko'proq vaqtini real hayotda emas, balki virtual hayotda o'tkazishlariga olib kelmoqda. Boshqa mamlakatlarning yangi texnologiyalarini joriy etilishi o'z kompetensiyalarining yo'qolishiga, inson va kadrlar salohiyatining pasayib ketishiga olib keladi.

## 6. Shaxs va shaxsiy hayot risklari.

Global raqamlashtirish shaxslarga qarshi jinoyatlarni sodir etish imkoniyatlarini kengaytirib yuboradi. Misol uchun, amaliyotda aktyorlarning haqiqiy video tasvirlarini dasturchilar xohlagan narsani bajaradigan kompyuter videofilmlarini ko'plab ko'rishimiz mumkin. Bunday "yangi" imkoniyatlardan firibgarlik va shantaj uchun, shu jumladan siyosiy kurashlarda ham keng foydalanish mumkin bo'lib bormoq.

Ko'pincha axborot texnologiyalari orqali qilingan jinoyatlarni tergov qilish usullari va vositalari hali ham mayjud emas. Shuningdek, mavjud qonun hujjatlari ham bugungi kun talablariga javob bermaydi. "Maxfiylik" va "shaxsiy hayot" tushunchalari deyarli yo'qolib bormoqda. Videokuzatuv tizimlari, shaxsiy ma'lumotlar bazalari, katta ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari va boshqalarning keng rivojlanishi oqibatida insonning shaxsiy ma'lumotlariga kirish, unga noqonuniy egalik qilish ular hayotini barcha uchun "shaffof" qilib qo'yemoqda.

Fuqarolar, siyosiy tashkilotlarning hayoti, kayfiyati, rejali va boshqalar ustidan elektron nazoratni o'rnatilib borishi. Elektron kuzatuvning kuchayishi axborot texnologiyalari rivojlanib borishining natijasidir. Hukmron qatlamlar telefon suhabatlarini eshitishdan yozishmalarni nazorat qilishga va "yolg'on detektorlari"dan foydalanishni to'liq raqamli (kompyuter) nazoratiga, hamda aholini "kiberkuzatuv" jarayonlariga o'tib bormoqdalar.

Raqamli transformatsiya global, innovatsion va barqaror o'sishning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanishi hech kimga sir emas, u tengsizlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishga erishishga imkon beradi. Bu har bir mamlakatining milliy xavfsizlik strategiyasining ustuvor maqsadi hisoblanadi. Bunday sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uning barcha tarkibiy qismlarida olib borilishi mamlakat iqtisodiyotining asosiy omillaridan biridir.

Raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammosini hal qilish, birinchi navbatda, axborot va axborot texnologiyalarini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlar va mamlakat fuqarolarining raqamli makonda maxfiyligini himoya qilishga qaratilgan axborot xavfsizligini ta'minlash masalalarini hal qilish bilan bog'liqdir. Raqamli iqtisodiyotning asosiy resursi sifatida inson resurslarini rivojlantirish muhimligini hamisha yodda tutish kerak. Mamlakatning raqamli iqtisodiyotining iqtisodiy xavfsizligining kaliti "xorijiy" texnologiyalar, xizmatlar va dasturiy ta'minotni to'g'ridan-to'g'ri qaramligini oldini olish va milliy tizimlarni keng rivojlantirish uchun investitsiyani samarali kiritish amaliyotini rivojlantirib borish.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida mamlakatning axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy va eng muhim vazifalaridan biri mahalliy ishlanmalarni yaratish, rivojlantirish va keng joriy etish orqali mahalliy sanoatning xorijiy axborot texnologiyalariga bog'liqligini bartaraf etishdir. Shuningdek, ular asosida mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishni jadallik bilan rivojlantirish.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Андрияшин Ю. Н. (2017) О целях, возможных рисках и последствиях «цифровой экономики». [хттп://реош.ру/ю-н-андрияшин-о-целях-возможных-рисках-и-последствиях-цифровой-экономики](http://reош.ру/ю-н-андрияшин-о-целях-возможных-рисках-и-последствиях-цифровой-экономики).
2. Зверева Т. В. (2017) Экономические риски цифровой экономики. Проблемы анализа риска, том 14, 2017, № 6. 22-29 стр.
3. Abduraxmonov, I. (2022). Sug'urta sohalarining shakllanish tendensiyalari. *MOLIYA VA BANK ISHI*, 8(3), 60-67.
4. Abduraxmonov, I. X. (2023). O'zbekiston Respublikasida sug'urta tarmoqlarini rivojlantirishning konseptual asoslari. *Avtoreferat diss... i.f. d*, 78.

# **OLIY TA'LIMDA FALSAFA FANINI O'QITISHGA KREATIV YONDASHISHNING PEDAGOGIK-INNOVATSION IMKONIYATLARI**

**Absattorov Baxtiyor Mamarasulovich**  
**University of Business and Science**  
**falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent**

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida falsafa fanini o'qitishga kreativ yondashishning pedagogik-innovatSION imkoniyatlari tahlil qilinadi. Falsafa ta'limini samarali tashkil etish uchun interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati yoritiladi. Talabalarning tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatSION yondashuvlarning o'rni ko'rsatib beriladi. Pedagogik innovatsiyalar ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. O'qitishning innovatSION usullari orqali talabalarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish imkoniyatlari ochib beriladi. Maqsad oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanini o'qitish tajribasini takomillashtirishga yo'naltirilgan.

**Kalit so'zlar:** falsafa, oliy ta'lim, pedagogika, innovatsiya, interaktiv metodlar, texnologiya, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta'lim, ta'lim sifati, zamonaviy yondashuv.

## **Аннотация**

В данной статье анализируются педагогическое-инновационные возможности креативного подхода к преподаванию философии в системе высшего образования. Освещается значение интерактивных методов и современных технологий для эффективной организации философского образования. Показана роль инновационных подходов в развитии навыков критического и самостоятельного мышления студентов. Подчёркивается, что педагогические инновации служат повышению качества образовательного процесса. Инновационные методы обучения раскрывают возможности повышения интереса студентов к науке. Цель направлена на совершенствование опыта преподавания философии в высших учебных заведениях.

**Ключевые слова:** философия, высшее образование, педагогика, инновации, интерактивные методы, технология, критическое мышление, самостоятельное обучение, качество образования, современный подход.

## **Abstract**

This article analyzes the pedagogical and innovative possibilities of a creative approach to teaching philosophy in the higher education system. The importance of interactive methods and modern technologies for the effective organization of philosophical education is highlighted. The role of innovative approaches in the development of students' critical and independent thinking skills is shown. It is emphasized that pedagogical innovations serve to improve the quality of the educational process. Through innovative teaching methods, opportunities are revealed to increase students' interest in the subject. The goal is aimed at improving the experience of teaching philosophy in higher educational institutions.

**Keywords:** philosophy, higher education, pedagogy, innovation, interactive methods, technology, critical thinking, independent learning, quality of education, modern approach.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar, innovatSION o'zgarishlar, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, ta'lim sifat va samaradorligini oshirish yo'lida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari uchun zaruriy hamda yetarli shart-sharoitlarni yaratib berilishi oliy o'quv yurtlari rahbarlari va professor-o'qituvchilariga ham o'ziga xos katta mas'uliyat yuklaydi[1].

Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalash, mehnat bozori talablariga mos keluvchi malakali kadrlarni tayyorlash hamda Uchinchi Renessans g'oyasini amalga oshiradigan yangi avlodni voyaga yetkazish maqsadida katta islohotlar amalga oshirilmoqda[2].

Pedagogika oliy o'quv yurtlari oldiga kasbiy va kundalik faoliyatda ijodiy mahorat ko'rsatishga qodir bo'lgan kreativ kompetensiyaga ega yoshlarni tayyorlash O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga poydevordir, desak, ayni haqiqat bo'ladi. Bu pedagogika oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilarining nafaqat pedagogik mahoratini[3], balki tadqiqotchilik ko'nikmalarini ham rivojlantirishning dolzarbligini asoslaydi.

Biz bugungi kunga kelib, allaqachon, raqamli muhit bilan o'ralganmiz va ta'lim unga tezda moslashishi, uning afzalliklaridan foydalanishi kerak. Buning uchun esa jamiyatni raqamli ko'nikmalarga ega va ilg'or texnologiyalar bilan ishslash qobiliyatiga ega bo'lgan kreativ kadrlarni yetishtirish lozim. Bu, o'z navbatida, oliy o'quv yurtlari talabalarida kreativlik, uning mazmun-mohiyati va ahamiyati haqida, ya'ni shaxsda kreativlik kompetensiyalarining rivojlanishi natijasida, shaxsning

o'z-o'zini anglashi, har qanday muammoli vaziyat yoki holatda ijobi yechim topa olishishga erishishi, buguni va kelajak hayotini havas qilarlik darajadagi yutuqlarga boyitishi, buning natijasida jamiyat rivojiga hissa qo'shishi haqidagi tushunchalarning berish zaruriyatini belgilaydi.

Oliy ta'limda falsafa fanini samarali o'qitish uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyatga ega. Bunda ta'lim jarayonining samaradorligi, talabalarning faol ishtiroti, mavzularning qiziqarli va mazmunli o'tishi uchun maxsus metodlar, texnologiyalar va ta'lim muhitini tashkil etish talab etiladi[4].

Ushbu shart-sharoitlar quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Falsafani o'qitishda didaktik yondashuv.

Oliy ta'limda falsafa fanining o'qitilishida asosiy didaktik talablar quyidagicha ifodalanadi:

Maqsadga yo'naltirilganlik: falsafa darslarining maqsadi aniq va tushunarli bo'lishi, talabalarning dunyoqarashini shakllantirishga qaratilishi lozim.

O'zaro bog'liqlik va tizimlilik: falsafa fanining mavzulari boshqa fanlar bilan uzviy bog'langan holda, tizimli tarzda o'tilishi kerak.

Fanlararo integratsiya: falsafa biologiya, kimyo, fizika, iqtisodiyot, siyosatshunoslik va boshqa fanlar bilan integratsiyalangan holda o'qitilishi zarur.

2. O'qitishning pedagogik usullari va metodlari.

Falsafa fanini samarali o'qitish uchun zamonaviy va an'anaviy o'qitish metodlaridan foydalanish muhim.

Interaktiv metodlar:

Munozara va bahslar: falsafiy masalalarni ochiq muhokama qilish talabalarni mavzuga chuqr kirib borishga undaydi.

Case-study (holatlarni tahlil qilish): hayotiy vaziyatlar orqali talabalarning analitik fikrlesh qobiliyatini rivojlantirish.

Jamoaviy ish: talabalarning guruhda ishslash ko'nikmalarini oshirish va muloqot madaniyatini rivojlantirish.

Innovatsion texnologiyalar:

Raqamli vositalar: elektron darsliklar, videodarslar va onlayn ta'lim platformalari orqali mavzularni tushuntirish.

Simulyatsiya va virtual laboratoriylar: falsafiy tushunchalarni vizual tarzda ifodalash.

Geymifikatsiya: o'yin elementlarini ta'limga kiritish orqali talabalarning qiziqishini oshirish.

Kreativ yondashuvlar:

Falsafiy hikoyalar yoki aforizmlar tahlili: mashhur faylasuflarning qarashlarini o'rganish va zamonaviy muammolarga moslashtirish.

Taqdimotlar: talabalarga mavzu yuzasidan o'z taqdimotlarini tayyorlash vazifasini berish orqali mustaqil fikrleshga undash.

3. Falsafa o'qitish uchun moddiy-texnik baza.

Ta'lim jarayonining samaradorligi o'qitish uchun yaratilgan moddiy-texnik baza sifatiga bog'liq:

Raqamli resurslar: falsafa faniga oid onlayn darsliklar, multimedia materiallari, virtual kutubxonalar va ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyati.

Jihozlangan o'quv xonalari: falsafa faniga oid interaktiv doskalar, proyektorlar va zamonaviy texnik vositalar bilan jihozlangan o'quv xonalarining mavjudligi.

Kutubxona resurslari: falsafa faniga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va monografiyalarning yetarli bo'lishi.

Internetga doimiy ularish: elektron manbalar va onlayn platformalar orqali zamonaviy materiallardan foydalanish.

#### 4. Malakali pedagoglarning ishtiroki.

Falsafa fanini o'qitish jarayonida yuqori malakali pedagoglarning ishtiroki ta'lim samaradorligini oshiradi. Bunda: falsafa bo'yicha yetuk bilim va ko'nikmalarga ega bo'lismi: pedagoglar falsafaning barcha bo'limlari, tarixiy rivojlanishi va zamonaviy muammolarini chuqur tushunishi kerak[5].

Innovatsion yondashuvlarni qo'llay olish: Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lish.

Talabalar bilan muloqot qilish ko'nikmasi: Pedagogning talabalar bilan ochiq, interaktiv muloqotni yo'lga qo'yish mahorati muhimdir.

#### 5. Talabalarning faol ishtirokini ta'minlash.

Falsafa fanini samarali o'qitishda talabalarning faol ishtirokini ta'minlash uchun quyidagi shart-sharoitlar yaratilishi lozim.

Qiziqarli dars mazmuni: falsafiy mavzular zamonaviy hayotiy masalalar bilan bog'lab tushuntirilishi talabalarni qiziqtiradi.

Erkin muhokama muhiti: talabalar o'z fikrlarini erkin ifodalashi va boshqa talabalar bilan muloqot qilishi uchun imkoniyat yaratish.

Motivatsiyani oshirish: talabalarga falsafa fanining hayotdagagi ahamiyatini tushuntirish orqali ularning motivatsiyasini oshirish.

#### 6. Pedagogik monitoring va baholash tizimi.

Oliy ta'limda falsafa fanini o'qitish samaradorligini oshirish uchun ta'lim jarayonini kuzatish va baholash tizimi muhimdir:

Diagnostik tahlil: Talabalarning bilim darajasini aniqlash va ularga mos metodlarni tanlash.

Baholashning shaffofligi: Talabalarni baholashda faqatgina test va yozma ishlarni emas, balki munozara va jamoaviy ish kabi faoliyatlarni ham hisobga olish.

Doimiy qayta aloqa: Talabalar tomonidan berilgan fikr-mulohazalarni inobatga olish va ta'lim jarayonini takomillashtirish.

#### 7. Milliy va global qadriyatlarni uyg'unlashtirish.

Falsafa fanini o'qitishda O'zbekistonning milliy falsafiy merosi va qadriyatlari bilan birga, dunyoviy falsafaning yutuqlarini ham o'quv jarayoniga kiritish zarur.

Mahalliy falsafiy meros: Buyuk allomalar – Al-Farobi, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy kabi mutafakkirlarning falsafiy qarashlari talabalarga yetkaziladi.

Global falsafiy yondashuvlar: G'arb va Sharq falsafasining dolzarb g'oyalari va ularning zamonaviy muammolar yechimiga ta'siri o'rgatiladi.

Oliy ta'limda falsafa fanini o'qitishning pedagogik shart-sharoitlarini yaratish talabalarning falsafiy bilimlarni samarali o'zlashtirishi, mustaqil fikrash va ko'nikmalarini rivojlantirishi va jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi[6]. Ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llash, talabalar va pedagoglar o'rtaida faol hamkorlik muhiti yaratish falsafa fanini o'qitish samaradorligini oshirishning asosiy omillaridir. Falsafa fanini o'qitishda ilgari surilgan bir qator qarashlar fikrlar va nazariyalardan kelib chiqib o'qitish konsepsiysi ishlab chiqildi.

Falsafa fanini o'qitish konsepsiysi – bu falsafani o'rgatishning maqsadlari, vazifalari, usullari va vositalarini belgilab beruvchi bir turdag'i yo'l xaritasi hisoblanadi. Mazkur konsepsiya talabalarda

falsafiy g'oyalarni chuqur tushunish, ularning tanqidiy fikrlashi va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'yaydi.

Falsafa fanini o'qitish konsepsiysi nima uchun bu qadar muhim ekanligini uyidagi tamoyillar orqali ko'rsatib o'tish mumkin.

Birinchidan, maqsadlarning aniqligi – konsepsiya talabaga nima o'rganish kerakligini aniq belgilab beradi. Bu o'qitishda noaniqlikdan qochish va eng muhim jihatlarga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Ikkinchidan, yondashuvlarning birligi – bir konsepsiya doirasida ishlaydigan barcha o'qituvchilar bir xil terminlar, usullar va baholash mezonlaridan foydalanishadi, bu o'qitishda izchillik va tizimlilikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, ko'nikmalarni rivojlantirish – yaxshi ishlab chiqilgan konsepsiya talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki bahslarda qatnashish, matnlarni tahlil qilish va boshqalar kabi amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, aktuallik – konsepsiya falsafa va ta'limdagi zamonaviy tendensiyalarni hisobga olishi kerak, bu o'qishni qiziqroq va talabalar uchun dolzarb qilish imkonini beradi.

Beshinchidan, o'qishni individuallashtirish – yaxshi konsepsiya har bir talabaning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish imkonini beradi.

Falsafa fanini o'qitish konsepsiysi – bu faqat qoidalar majmui emas, balki doimiy ravishda takomillashtiriladigan va yangi sharoitlarga moslashadigan hayot majmuasidir. U talabalarda falsafiy fikrlashni shakllantirish va ularning hayoti davomidagi turli savollarga javob topishlariga yordam beradi. Falsafa fanini o'qitish konsepsiysi talabalarga falsafiy bilimlarni egallah, falsafiy fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, falsafiy madaniyatni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu konsepsiya falsafa fanini o'qitish jarayonini samarali va mazmunli qilishga imkoniyat yaratadi.

Maqolamiz doirasida falsafa fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish jarayonini tashkil etishning shakllarini aniqlashning turli jihatlarini ko'rib chiqildi.

Maqola natijalari oliy ta'lif talabalarining falsafa fanining o'quv jarayonini tashkil qilish bevosita ularning kasbiy va metodik kompetentliligin rivojlantirishga yo'naltirilganligini ko'rsatdi. Ko'rindaniki, pedagog olimlar o'quv jarayonining shakllarini o'quv mazmunini ifodalash va amalgam oshirish usullari, ya'ni uning asosini o'quv rejasini shakllantirish hamda o'quv komponentlarini (auditoriya mashg'ulotlari, mustaqil ta'lif, attestatsiya shakllari va metodlari, o'qitish natijalarini baholash usullari) aniqlash deb hisoblashadi. Ba'zi mualliflar esa o'quv faoliyatni tashkil etish shakllariga faqat nazariy (ma'ruza, seminar, kurs ishi va loyihasi, bitiruv malakaviy ishi, maslahat soatlari, o'quv-tanishuv amaliyoti) komponentlarini kiritishadi[7].

Falsafa fanini o'qitish jarayonining har qanday tashkiliy shakli ta'lif maqsadi, mazmuni va boshqa elementlarni o'z ichiga olgan ta'lif modelini aniqlaydi. Ta'lifning tashkiliy formasi ta'lif modelining mohiyatini ochib beradi. Ta'lif modeli va tashkiliy forma o'rtasidagi bunday simmetrik bog'lanish professor-o'qituvchiga o'zining kasbiy muhitida ko'plab tendensiyalarni farqlashga hamda o'z faoliyatida ta'lif jarayonini qanday tashkil etishni to'g'ri tanlashga yordam beradi.

Shunday qilib, oliy ta'lifda falsafa fanini o'qitishga kreativ yondashishning pedagogik-innovatsion imkoniyatlarini tadqiqi qilish asnosida quyidagi xulosalarga keldik:

- Interfaol metodlar ta'lif samaradorligini oshiradi. Kreativ yondashuv asosida falsafa fanini o'qitishda interfaol metodlar (debatlar, rolli o'yinlar, muammoli ta'lif) qo'llanilishi talabalarning tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

- Raqamli texnologiyalarning integratsiyasi o'quv jarayonini boyitadi. Virtual reallik, sun'iy intellekt va onlayn platformalar orqali falsafiy bilimlar taqdim etilishi ta'lif jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu esa talabalar uchun mavzularni chuqurroq anglash imkonini beradi.

- Falsafiy tafakkurni rivojlantirishda kreativ yozuv texnikalaridan foydalanish muhim. Esselar, esse yozish bo'yicha kreativ topshiriqlar va falsafiy fikrlashni rag'batlantiruvchi innovatsion yondashuylar talabalarning mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini oshirishda muhim rol o'yaydi.

- Talabalarning motivatsiyasini oshirishda zamonaviy pedagogik innovatsiyalar muhim. Gamifikatsiya (o'zin elementlari orqali o'qitish), loyihamiylar ta'lif va individual o'quv yo'nalishlarini ishlab chiqish falsafa faniga bo'lgan qiziqishni oshiradi hamda o'zlashtirish darajasini yuqori natijalarga olib keladi.

- Kreativ yondashuv talabalarning falsafiy masalalar bo'yicha chuqur fikr yuritishini ta'minlaydi. An'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda, kreativ pedagogik strategiyalar falsafiy tushunchalarni abstrakt emas, balki real hayotiy holatlar orqali tushuntirishga imkon beradi. Bu esa talabalarni falsafiy fikr yuritishga undaydi va ularning intellektual rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Yuqorida bayon qilingan xulosalar asosida quyidagi takliflarni berib o'tishni joiz deb bilamiz:

Birinchidan, interfaol va innovatsion metodlarni keng joriy etish. Falsafa fanini o'qitishda an'anaviy ma'ruza shaklidan interfaol seminarlar, falsafiy debatlar, muammoli ta'lif usullari va "Sokratik suhbat" metodikasidan foydalanishni kengaytirish zarur. Bu talabalarni faol fikrlash va falsafiy tahlil qilishga undaydi.

Ikkinchidan, falsafa ta'limga raqamlı texnologiyalarni integratsiya qilish. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi ta'lif platformalari, virtual reallik va falsafiy simulyatsiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarga mavzularni vizual va interfaol shaklda tushuntirish mumkin. Bu usul falsafiy bilimlarning o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Uchinchidan, talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun kreativ yozuv mashg'ulotlarini yo'lga qo'yish. Esselar, falsafiy esse yozish mashg'ulotlari, badiiy adabiyot va falsafiy kontseptlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beruvchi topshiriqlar yordamida talabalarni erkin fikrlashga o'rgatish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, o'zin elementlari va loyiha asosida o'qitish metodikasini keng joriy etish. Talabalarga falsafiy masalalar bo'yicha guruh loyihamalarini ishlab chiqish, falsafiy muammolarni amaliy holatlar bilan bog'lash va o'zin elementlari orqali mavzularni o'zlashtirish imkoniyatini yaratish zarur. Masalan, falsafiy qarashlarni bahs orqali tushuntirishga asoslangan "Falsafiy tribunal" usulini tatbiq etish mumkin.

Beshinchidan, transdisiplinar (ko'p tarmoqli) yondashuvni rivojlantirish. Falsafa fanini boshqa ijtimoiy va tabiiy fanlar (psixologiya, iqtisod, matematika, biologiya, san'atshunoslik) bilan integratsiya qilish orqali ta'limga yanada chuqur va keng qamrovli bo'lishiga erishish mumkin. Bu talabalarni falsafiy tushunchalarni real hayot bilan bog'lashga o'rgatadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiysi. / O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sun Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjalari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-sun.
2. Toshqulov A. // Oliy ta'limga islohotlar. O'zbekistonda oliy ta'lif. Ilmiy-uslubiy jurnal. Тошкент. 2-10-bb.
3. Иноятов У., Ходжаев Б. Умумтаълимий компетенцияларни лойиҳалаштиришнинг концептуал асослари // Халқ таълими илмий-методик журнали, – Тошкент., 2016. – № 2. – Б. 8.
4. Аганов С. С., Керимов Ш. А. Экспериментальные исследования технологических основ развития физической культуры у обучающихся в вузах ГПС МЧС России. Москваю – 2020.
5. Л.А.Муҳаммаджонова, Д.О.Ортиқова, Ф.А.Абиджанова, Г.К.Машарипова. Профессионал этика ва этикет. Дарслик. Тошкент: "Адабиёт учқунлари" 2018 й.
6. Мухаммаджонова Л.А. Этика ва эстетика фанларини ўқитиш методикаси. Тошкент: Университет, 2017.
7. Qoraev, S. Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. "Education, Science and Innovation," 2 (2), (2016). 45-50-pp.
8. Nishonova Z. Mustaqil ijodiy fikrlash va shaxs xislatlari / Xalq ta'limi - Toshkent, 2001.

# KLASTER TAHLILI ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI BOSHQARISH

*Achilova Dilnoza Axmatovna  
Renessans ta'lim universitetining dotsenti, PhD*

## Annotatsiya

Maqola oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoni sifatini boshqarishga bag'ishlangan bo'lib, talabalarning motivatsiyasi va bilim darajasini kuzatishga qaratilgan. Birinchi kurs talabalarining yangi o'quv sharoitlariga moslashishi muhimligi va ta'limga traektoriyalarini individuallashtirish zarurligi ta'kidlangan. Shu maqsadda muhandislik grafikasi bo'yicha test topshiriqlari va motivatsiya turlarini aniqlash uchun savollarni o'z ichiga olgan anketadan foydalanish taklif etiladi. So'rov natijalari talabalarni bilim darajasi va motivatsiyasiga qarab klasterlarga bo'lish imkonini beradi, bu esa o'quv jarayonini yanada samarali boshqarish va ta'limga sifatini oshirishga xizmat qiladi.

**Kalit so'zlar:** klaster tahlili, motivatsiya, anketa, korrelyatsiya

## Аннотация

Статья посвящена управлению качеством образовательного процесса в высших учебных заведениях с акцентом на мониторинг мотивации и уровня знаний студентов. Подчеркивается важность адаптации первокурсников к новым условиям обучения и необходимость индивидуализации образовательных траекторий. Для этого предлагается использовать анкету-опросник, включающую тестовые задания по инженерной графике и вопросы для определения типов мотивации. Результаты анкетирования позволяют разделить студентов на кластеры с учетом их уровня знаний и мотивации, что способствует более эффективному управлению учебным процессом и повышению качества образования.

**Ключевые слова:** кластерный анализ, мотивация, анкета-опросник, корреляция

## Abstract

The study focuses on the quality management of the educational process in higher education institutions, with particular attention to monitoring student motivation and knowledge levels. The research underscores the significance of first-year students' adaptation to novel learning environments and highlights the necessity of individualized educational trajectories. To achieve this, the study proposes the implementation of a questionnaire-based assessment, incorporating engineering graphics test items and motivation-determining questions. The analysis of questionnaire results facilitates the clustering of students based on their knowledge proficiency and motivational profiles, thereby enabling more effective educational process management and contributing to the overall enhancement of education quality.

**Key words:** cluster analysis, motivation, questionnaire, correlation.

**Kirish.** Oliy ta'limga muassasasida ta'limga sifati ajralmas xususiyat bo'lib, ta'limga natijalari jamiyat va talabalarning me'yoriy talablari va shu talablarga qanchalik mos kelishini aks ettiradi. Sharhlash darajasiga, talab va ko'rsatkichlarni o'zgartirishga qarab, ushbu ta'rif oliy ta'limga uchun qo'llanma sifatida qo'llanilishi mumkin.

Universitetdagi o'quv jarayonining umumiy sifati alohida xodimlar va bo'limlarning ish sifati, shuningdek, ta'minlovchi resurslarning sifati va muassasaning ish sharoitlari bilan belgilanadi. Biroq, alohida birliklarning yuqori ishlashi yuqori sifatli umumiy natijaga erishishni ta'minlamaydi.

Sifatli yakuniy natija bitiruvchining kasbiy vazifalarini belgilangan va kutilayotgan talablarga muvofiq bajarish qobiliyati bilan bog'liq bilim, ko'nikma va malakalar majmuini o'z ichiga olgan ta'lif darajasida namoyon bo'ladi. [1]

Oliy ta'lif muassasasida ta'lif sifatini boshqarish universitet tarkibiy elementlarining turli funksiyalarini o'z ichiga oladi, ularning o'zaro ta'siri turli natijalarga olib kelishi mumkin. O'quv jarayonini boshqarishning elementlaridan biri talabalarning butun o'qish davridagi faoliyatini nazorat qilishdir.

Oliy o'quv yurtida o'qishning boshlang'ich bosqichi talabalar faoliyatining murakkab daqiqalaridan biri bo'lib, u bilim olishning yangi sharoitlariga moslashish jarayoni bilan bog'liq.

Universitetda o'quv jarayonini boshqarish ushbu jarayonning tomonlarini baholash va tezkor choralar ko'rish imkonini beradigan muayyan vositalarning mavjudligini talab qiladi. Bunday vositalar to'plamini yaratish bosqichlaridan biri bu oliy o'quv yurtida o'qishning dastlabki bosqichidayoq talabalarning dastlabki bilim bazasini va motivatsiyasini aniqlashdir. Universitetning zamonaviy o'quv jarayoni ta'lifning individuallashuvi, o'z-o'zini tarbiyalash tendentsiyalarining kuchayishi, universallik, demokratiklik, mazmun va o'qitish usullarining xilma-xilligi bilan tavsiflanadi. [2]

Tashqi va ichki tarkibiy qismlardan tashkil topgan motivatsion tuzilma o'quvchi shaxsining umumiy yo'naliшини belgilaydi va uning ta'lif faoliyati traektoriyasini beradi.

E'tiqodlari, qarashlari, qiziqishlari, ustuvorliklari, intellekt darjasasi va atrof-muhit ta'siri ostida bo'lgan talabaning motivatsion sohasini turli baholash mezonlariga ko'ra ajratish mumkin:

- kasbiy motivlar (kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyat uchun malakali mutaxassis bo'lish);
- qochish motivlari (ya'ni, tengdoshlaridan ortda qolishni istamaslik, yomon o'quv natijalari uchun qoralash va jazodan qochish);
- obro'-e'tibor motivlari (o'zgalar roziligin qozonish, talabalar va o'qituvchilar orasida yuqori reytingga ega bo'lish);
- kommunikativ motivlar (keng tanishlar doirasiga ega bo'lish, foydali aloqalarni topish);
- tashqi ta'sir sabablari (ota-onalarning oliy ma'lumot olish talablari, atrof-muhitning ta'siri). [3]

Talabalar faoliyatining ikkita asosiy komponentini - motivatsiya va bilimlar tuzilmasining darajasini kuzatish talabaning universitetda o'qish paytida ta'lif traektoriyasini qurishga imkon beradi. Shuningdek, ushbu traektoriyani qanday boshqarishni tanlash imkoniyati. Yuqoridagi komponentlarning o'zaro ta'siri ijtimoiy sharoitlar va talabaning shaxsiy fazilatlari bilan belgilanadigan ko'plab omillar ta'siri ostida dinamik xarakterga ega. Ma'lumki, motivatsiya murakkab tuzilishga ega, ammo eng muhim shakllar ichki (jarayon va natija) va tashqi (mukofot, qochish) motivatsiya tizimi bo'lib, bu erda tashqi - maqsadga erishish vositasi va ichki - ichki nazorat tizimidir. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan so'rovnama muhandislik grafikasi bo'yicha bilim darjasasi va tuzilishini va universitetda o'qishning boshida talabalarning motivatsiyasi turlarini aniqlash uchun savollardan iborat.

Birinchi kurs talabalariga o'qishning birinchi haftasida taklif etiladi.

So'rovnama 40 ta test topshiriqlardan iborat bo'lib, muhandislik grafikasining proyeksiya va dizayn masalalarini yechish hamda motivatsiya turini aniqlash savollarini o'z ichiga oladi. Natijada, talabalarning har bir akademik guruhi shartli ravishda kichik guruhlarga (klasterlarga) bo'linadi, bu erda har bir klaster bilim darjasasi va motivatsiya turlari ko'rsatkichlari yaqin bo'lgan talabalarni birlashtiradi.

Quyidagi uchta motivatsiya guruhlari tanlab olindi:

- 1 Malakali mutaxassis bo'lish
- 2 Yuqori maosh olish
- 3 Diplomga ega bo'lish
- 4 Ota-onalarning oliy ma'lumot olish uchun qo'yadigan talablari
- 5 O'rtoqlar bilan birga bo'lish
- 6 Yaqin atrofdagilarning qoralashidan saqlanish
- 7 Talabalik hayoti bilan tanishish
- 8 Keyinchalik muloqot qilish uchun tanishlar doirasini kengaytirish
- 9 Do'stlar va qarindoshlarning maslahati
- 10. Yaqin atrofdagilardan rozilik olish

So'rvonomada, shuningdek, muhandislik grafikasining ob'ektning kerakli proyeksiyasini aniqlash, izometrik proyeksiya, mantiq bo'yicha grafik topshiriqlar va o'rta mакtab dasturiga muvofiq loyihalash vazifalari kabi bo'limlari bo'yicha savollar mavjud. [4]

Muhandislik grafikasi testlaridagi har bir to'g'ri javob 1/3 ballga tenglashtiriladi.

Motivatsiya turini va bilim darajasi va tuzilishini aniqlash uchun Dekart koordinatalari tizimida ikkita grafik tuziladi.

So'rvonomadan o'tish natijasida akademik guruh motivatsiya turi va mavzu bo'yicha bilimiga qarab bir nechta klasterlarga bo'lingan. Keyingi bosqichda ushbu klasterlar bilim va motivatsiya darajalariga ko'ra tahlil qilish orqali yangi klasterlarga qayta taqsimlanadi.

Motivatsiya: 1-chi klaster [V, II, IX], 2-chi klaster [I, VIII, IV], 3-chi klaster [III, VI, VII, X]

Bilimlar: 1-chi klaster [V, IX, III, VI], 2-chi klaster [I, III, VIII, IV], 3-chi klaster [VII, X]

Har bir talabaning motivatsiyasi va bilimining ko'rsatkichlari mos kelganini hisobga olib, klasterlarni birlashtiramiz.

Motivatsiya + bilim: 1-chi klaster [V, IX], 2-chi klaster [I, VIII, IV], 3-chi klaster [VII, X], 4-chi klaster [II, III, VI]



1-rasm Ikki omil bo'yicha klasterlarga bo'linish (motivatsiya + bilim)

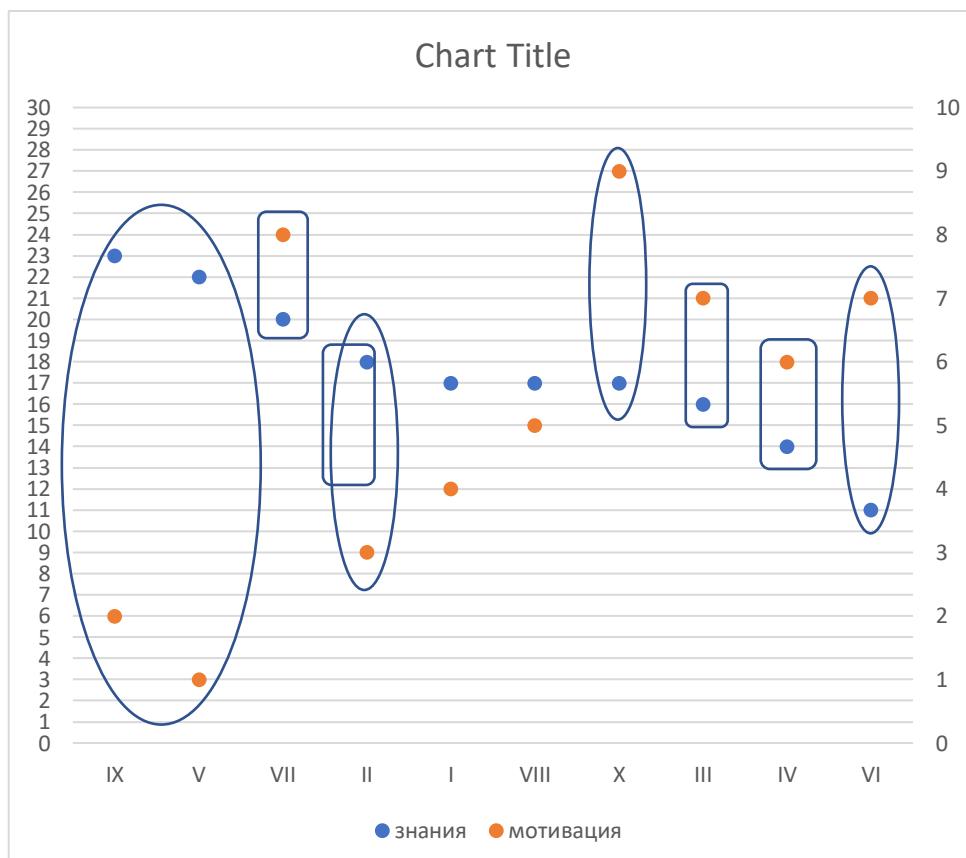
Semestr davomidagi o'quv jarayonida talabalarning universitetda o'qishga moslashishi natijasida turli omillar ta'sirida motivatsiya ham, bilim tarkibi ham, uning darajasi ham o'zgaradi. Joriy, oraliq va yakuniy baholash natijalari bizga oliv ta'lif muassasasida bilimlarni egallash darajasini namoyon qiladi. Ko'rinish turibdiki, ta'lif natijalariga ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sir qiladi. Agar biz boshlang'ich motivatsiya butun semestr davomida o'zgarmagan deb hisoblasak, yakuniy baholash natijalari dastlabki motivatsiya va o'quv natijasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga imkon beradi.

Bilimlarni tekshirish natijalarini qayta ishlash uchun ikkita usul qo'llanildi: bog'langan namunalar uchun F (Fisher) mezonidan foydalangan holda dispersiyaning bir faktorli tahlili va Fridman  $\chi^2$  usuli.

Quyidagi gipotezalar ishlab chiqilgan:

$H_0$  Talabalar o'rtasidagi individual farqlar tasodifiy sabablarga ko'ra farqlardan ko'ra aniqroq emas;

$H_1$  Talabalar o'rtasidagi individual farqlar tasodifiy sabablarga ko'ra farqlarga qaraganda ko'proq aniqlanadi.



2-rasm Yangi klasterlar motivatsiya + bilim

Ikki usulni qo'llash natijalariga ko'ra, 1-motivatsiya klasteri talabalari boshqa ishtirokchilarga nisbatan ko'proq intellektual qat'iyatni namoyish etadilar degan xulosaga kelish mumkin. Nazorat natijalari shuni ko'rsatadiki, 2-klaster o'quvchilari dastlabki kutishlarni oqlamasdan, o'rtacha intellektual qat'iylikni namoyish etadilar.  $H_0$  gipotezasi tasdiqlandi.

3-klaster o'quvchilari 2-klaster o'quvchilariga nisbatan yuqori ball ko'rsatdilar. 4-klasterda talabalar o'rtacha ball to'plashdi va faqat bitta talaba o'rtacha balldan past ball oldi.  $H_1$  gipotezasi tasdiqlanmadidi. [5]

**Xulosa.** O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ikkita asosiy omil - motivatsiya va birinchi kurs talabalarining bilim darajasi - dinamik ravishda o'zgarib turadi va bir-birini to'ldiradi. Umumiylar chiqarish uchun katta reprezentativ tanlamaga ega bo'lish kerak. Yuqorida aytib o'tilgan talabalarning aniq guruhi uchun bilim darajasi va motivatsiya turi to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lgan o'qituvchining vazifasi individual, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv uchun metodologiyani ishlab chiqishdan iborat degan xulosaga kelish mumkin. Universitetdagi har bir fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, talabalarga tabaqlashtirilgan topshiriqlarni taklif qilish, shuningdek, eng g'ayratli talabalarni kelajakdagi mutaxassisliklarga qaratilgan turli loyihalarga jalb qilish.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Duran B. Klaster tahlili / B. Duran. - M.: Книга по Требованию, 2012. - 128 b.
2. Berdnikova D.V., Vindeker O.S. Muvaffaqiyat motivatsiyasi va akademik motivatsiya va boshqa shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish //Ural federal universitetining Psixologiya axborotnovasi 2013. №. 10. B. 6-14
3. Vindeker O.S. Talabalarning intellekt va o'quv maqsadlari haqidagi g'oyalari kontekstida muvaffaqiyat motivatsiyasining tuzilishini o'rganish. /Vindeker O.S., M. E. Lukanin.: bevosita //Ural federal universitetining axborotnomasi. Ser. 1, Ta'lim, fan va madaniyat muammolari. - 2020. — T. 26, № 2 (197). — B. 111-123.
4. Goredeeva T. O., Sichev O. A. Motivatsion profillar talabalarda o'z-o'zini tartibga solish va akademik muvaffaqiyatning proqnozi sifatida // Moskva universiteti xabarnomasi. Ser 14. Psixologiya. 2017. №1. – 15 b.
5. D Kuchkarova. D. Achilova Quality Management of Teaching Graphic Disciplines in a Technical University International Conference on Geometry and Graphics, (ICGG) Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies., 2024, 216, 207–214 pp

## **OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHDA TA'LIM MUHITINI YARATISH**

**Akmalova Aziza Najmiddinovna  
O'zMU tayanch doktaranti**

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada oliy ta'lismuassasalarida raqamlashtirish jarayonida raqamli ta'lismuhitini yaratish va raqamli texnologiyalarni joriy etish, oliy ta'lismuassasalarida raqamli ta'lismuhitini yaratishning hozirgi kundagi holati va oliy ta'lismi raqamlashtirishda innovatsion ta'lismuhitini taratish batafsil yoritib berilgan.

**Kalit so'zlar:** oliy ta'lism, raqamlashtirish, ta'lism, raqamli texnologiyalar, talaba, o'qituvchi, zamonaviy dunyoqarash.

### **Abstract**

This article provides a detailed overview of the creation of a digital learning environment and the introduction of digital technologies in the process of digitization in higher education institutions, the current status of creating a digital learning environment in higher education institutions, and the disseminations of innovative learning environments in the digitalization of higher education.

**Key words:** Higher education, digitization, education, digitized technologies, student, teacher, modern worldview.

### **Аннотация**

В статье представлен подробный обзор создания цифровой среды обучения и внедрения цифровых технологий в процесс цифровизации в высших учебных заведениях, современное состояние создания цифровой среды обучения в высших учебных заведениях, а также распространение инновационных сред обучения в процессе цифровизации высшего образования.

**Ключевые слова:** Высшее образование, цифровые, образование, цифровые технологии, технологии, студент, преподаватель, современное мировоззрение.

**Kirish.** Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha sohalariga kirib kelmoqda. Oliy ta'lismuassasalarida ham bu jarayon jadal sur'atlarda oshib bormoqda. Buning natijasida talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamlashtirish nafaqat ta'lism jarayonini yanada samarali qilish, balki talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktivlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Ilm-fan sohasida ro'y berayotgan o'zgarishlar tabiiy ravishda jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalari rivojiga bevosita ta'sirini o'tkazadi. So'nggi yillar mobaynida axborot-kommunikativ texnologiyalar sohasida kashf qilingan o'zgarishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarni birdek qamrab olgan raqamlashtirish o'ziga xos jarayon bo'lib, uning ta'siri natijasida mavjud tizimlar, shuningdek, insonlar faoliyatining yangi mazmuniga aylanmoqda. Ayniqsa ta'lism tizimi hamda pedagogik faoliyatga raqamlashtirish g'oyalarining faol tatbiq etilishi natijasida ta'lismuhitida avval bo'limgan yondashuv, qarashlar qaror topmoqda. Bu esa o'z navbatida pedagogik ilmiy tadqiqotlarning yangi yo'nalishlarini belgilab bermoqda.

Oliy ta'lismizining zamonaviy talablari hozirgi kunda bir qancha muhim jihatlardan iborat. Oliy ta'limdida yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni tadbiq etish, masalan, online ta'lism interaktiv darslar orqali talabalar bilan samarali aloqa o'rnatish muhimdir. Talabalar o'z nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishlari uchun amaliyotlar tashkil etilishi lozim. Shuningdek talabalarda kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va oliy ta'lismuassasalari o'rtasida xalqaro aloqalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarga raqamli ko'nikmalarni, zamonaviy texnologiyalarni tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatlarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy sharoitda raqamli ta'lismuhitini tavsiflashda bir nechta yondashuvlar ko'zga tashlanmoqda.

Raqamlashtirish, ya'ni raqamli texnologiyalar va axborot komminikatsiya tizimlarining ta'lif jarayoniga tadbiq etilishi, zamonaviy ta'lifning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Raqamlashtirishning ta'lif jarayoniga ta'siri bir nechta jihatlarda namoyon bo'ladi.

1. Ta'lif sifatini oshirish. Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lif materiallari yanada interaktiv va qiziqarli bo'ladi. O'qituvchilar videolar, simmulyatsiyalar va boshqa raqamli resurslardan foydalanib, murakkab tushunchalarni soda va oddiy qilib tushuntira oladilar.

2. Individual yondashuv. Raqamlashtirish o'qituvchilarga har bir talabaga individual yondashish imkonini beradi. Onlayn platformalar orqali talabar o'z ixtiyorlarida o'qishlari mumkin. Bu esa ularning bilim olish jarayonini shaxsiylashtiradi.

3. Axborotga kirish imkoniyatlari. Internet orqali barcha foydalanuvchilar uchun keng qamrovli axborot manbalariga kirish imkoniyati mavjud. Bu talabalar uchun qo'shimcha resurslarni izlash va o'z bilimlarini kengaytirishga yordam beradi.

4. O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash. Raqamli vositalar o'qituvchilarga darslarni tayyorlashda, baholashda va talabalarning muvaffaqiyatini kuzatishda yordam beradi. O'qituvchilar uchun onlayn kurslar va seminarlar ko'p bo'lganligi sababli, ular doimiy ravishda o'z malakalarini oshirib borishlari mumkin.

5. Hamkorlik va muloqot. Raqamli platformalar orqali talabalar bir-biri bilan oson muloqot qilishlari va hamkorlik qilishlari mumkin. Bu guruh ishlarini amalga oshirishda yoki fikr almashish jarayonida muhim rol o'yndaydi.

6. Masofaviy ta'lif. Hozirgi kunda masofaviy ta'lifning ahamiyati ortdi. Raqamlashtirish masofaviy ta'lifni yanada qulayroq qilib, talabalar va o'qituvchilarga joyidan qat'iy nazar ta'lif olish imkoniyatini beradi.

7. Innovatsion g'oyalarni rivojlantirish. Raqamlashgan muhit yangi innovatsion g'oyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar yangi texnologiyalarni sinab ko'rish orqali ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantira oladilar. Raqamlashtirish nafaqat ta'lif jarayonining samaradorligini oshiradi, balki zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos keluvchi yangicha fikrlash tarzini shakllantiradi. Shuning uchun, raqamli texnologiyalarni ta'lif jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun zarur infratuzilma yaratish va pedagogik kadrlarni tayyorlash muhimdir.

Oliy ta'lif yurtlarida raqamli ta'lif muhitini yaratish bir qator afzalliklarni keltirib chiqaradi.

-Talabalar va o'qituvchilar uchun masofaviy ta'lif platformalari va elektron resurslar orqali darslar o'tkazish imkoniyati mavjud.

-Raqamlashtirish orqali talabalar turli xil bilim manbalariga, onlayn kutubxonalar va ilmiy maqolalarga kirish huquqiga ega bo'lishadi.

-Onlayn seminarlar, konferensiylar va guruh ishlarini tashkil etish orqali talabalar o'zaro fikr almashishi, bilimlarini baham ko'rishi mumkin.

Raqamli ta'lif muhitini yaratishda to'g'ri platformani tanlash juda muhimdir. Moodle, Google Clasroom yoki Microsoft Teams kabi platformalar talabalarni jalb qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu platformalarda quyidagi imkoniyatlar mavjud:

- Dars materiallarini tayyorlash;
- Onlayn testlarni o'tkazish;
- Talabalar bilan aloqa o'rnatish.

Shu bilan bir qatorda o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Ularning raqamli texnologiyalardan qanday foydalanishni bilishi, zamonaviy pedagogik usullarni qo'llashi lozim. Buning uchun o'qituvchilar o'rtasida trening va semenarlar tashkil etilishi kerak. Shu qatorda innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llab-quvvatlovchi dasturlar ishlab chiqilishi kerak. Oliy ta'lifni raqamlashtirishda talabalarning raqamli ta'lif jarayoniga faol ravishda jalb qilinishi ularning muvaffaqiyat darajasini oshiradi. Buning uchun interaktiv darslar o'tkazish, talabalar fikrini inobatga olish va ularni takliflarga jalb qilish lozim.

Oliy ta'lif muassasalarida raqamli ta'lif muhitini hosil qilish uchun, eng avvalo, o'quv muassasasining ichki jarayonlarini isloh qilish talab qilinadi. Uning raqobatga bardoshligini saqlab qolish uchun o'quv jarayoniga o'z vaqtida yangi texnologiyalarni joriy qilish yangi avlodning kasbiy

tayyorgarligini ta'minlashda yuqori samaradorlikka erishishni kafolatlaydi. Aksariyat tadqiqotlarda ta'lim tizimini axborotlashtirish va raqamlashtirishning dolzarbli, ahamiyati, uni amalga oshirishga imkon beradigan omillar va to'siqlar o'rganilgan. Ular ko'rsatilishicha, ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash bir qator afzalliklarni namoyon qiladi. Xususan, o'qitishda tezkorlikka erishish (o'qitishning vaqtini va joyini o'zgartirish); butun hayot davomida uzlusiz ta'lim olish imkoniyatining yuzaga kelishi; o'quvchi, talaba, tinglovchi (mutaxassis)larni avvaldan loyihalangan individual o'qitish asosida kasbiy qayta tayyorlash kurslari va dasturlari bo'yicha tayyorlash.

Umuman olganda, hozirgi kunda oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi butun dunyoni qamrab olmoqda, Yevropada yuqori sifatlari, inklyuziv va qulay raqamli ta'lim bo'yicha umumiyyat qarashlarni belgilaydigan va a'zo davlatlarning raqamli asrda ta'lim tizimlariga moslashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan Yevropa Ittifoqining (YeI) yangilangan siyosat tashabbusi Raqamli ta'lim bo'yicha harakatlar rejasi (2021-2027) ishlab chiqilgan bo'lib, 2025 yilga qadar Yevropa ta'limi haqidagi tasavvurni amalga oshirish uchun asosiy omil hisoblanadi. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha Yevropa malaka oshirish dasturi, Yevropa ijtimoiy harakat rejasi va "Raqamli kompas 2030 raqamli o'n yillikka Yevropa yo'li" kabi normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan.

Oliy ta'limni raqamlashtirishda ko'plab raqamli texnologiyalar qo'llaniladi, quyida ularning ba'zilarini keltirib o'tamiz:

Onlaysinflar. Hozirgi kunda masofaviy ta'lim talabalar uchun ta'lim olishda katta imkoniyatga aylandi. Zoom, Google Meet kabi ko'plab onlaysinflar ishlash imkonini beruvchi vositalar talabalarga masofadan turib, ta'lim olish imkoniyatini yaratib berdi. Aglli sinflar. Ta'limni raqamlashtirish natijasida an'anaviy ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida talabalarning real vaqt rejimida o'zlariga kerakli axborotlarni olishlari va o'z ustida muntazam ishlab, bilimlarini oshirishlari uchun smart doska, proektor, internet va kompyuterlar bilan jihozlangan sinflar soni ko'paytirilmoqda.

Analitika. Yagona onlaysinflar platformada baholar, imtihon natijalari va boshqa ma'lumotlarni to'plash o'qituvchilarga o'z yutuqlarini tezda baholash, davomat va o'quv dasturidagi muvaffaqiyatlarni kuzatish, ishni tezroq baholash va qaysi fanlar yoki mavzular yaxshilanishi kerakligini ko'rish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt. Sun'iy intellekt shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini yaratishga, talabalarni baholashga, talabalarning yutuqlarini yaxshilashga va ko'proq foydalanish imkoniyatlarini taqdim etishga yordam beradi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt xodimlarning samaradorligini oshirishi va ularga yaxshiroq ta'lim tajribasini taqdim etishda yordam berishi mumkin. Chatbotlar, tez-tez so'raladigan savollar va jarayonlarni avtomatlashtirish ta'lim sohasida sun'iy intellektning ishlashiga misol bo'ladi. Yuqoridagi oliy ta'limni raqamlashtirishda qo'llanuvchi texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kiritilishi ta'lim samaradorligi va muvaffaqiyatini yanada oshirishda muhim ahamiyat kasb etgan holda ta'lim sifatini oshirishga imkon qadar shart-sharoitlarni yaratib beradi. Ta'limda raqamlashtirishning rivojlanishi natijasida yaqin kelajakda bu sohada ko'plab yangi texnologiyalar va sohalarning rivojlanishi kuzatilmoqda, ularga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin: bulutli xizmatlar (talabalarning bulutli sohada ishlash, ma'lumotlarni saqlash va ayirboshlash, bulutli platformalar asosida darslarga onlaysinflar kirish imkoniyatlarini kengaytirish), o'quv jarayonini sozlash (samarali o'qitishni ta'minlash uchun individual o'quv rejalarini ishlab chiqish, o'ziga kerakli fanni tanlash, dars jadvalini tuzish), yaxshilangan qulaylik (imkoniyati cheklangan hamda ijtimoiy himoyaga muhtojlar uchun ovozlashtirilgan matnlar shular jumlasidandir).

## Xulosa

Oliy ta'limni raqamlashtirish-bu nafaqat zamonaviy talablarga javob beruvchi jarayon, balki sifatli ta'lim berishga yo'l ochuvchi imkoniyatdir. Raqamli ta'lim muhiti yaratilganda talabalr sifatida bilim olish jarayoning yangicha darajasiga erisha olamiz. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha talabalardan tortib o'qituvchilargacha faol ishtiroy etishi kerak. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish turli xil zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish, talabalar ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, hamda ularga zamonaviy bilim va ko'nikmalarni

berishga xizmat qiladi. Shu sababli, ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining o'rni va ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarova R.U. Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning konseptual qoidalari // "Xalq ta'limi" ilmiy-uslubiy jurnal. – Toshkent, 2020. 5- maxsus son. –B. 101-104.
2. Umarova R.U. Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati // Nizomiy nomidagi Toshkent pedagogika universiteti "Akademik Siddiq Rajabov o'qishlari" respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2021 yil. – B. 213-215
3. Алюнова Т.И. Проблемы цифровизации в современном вузе. Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации : сб. ст. VIII Междунар. науч.-практ. конф., Пенза : МЦНС «Наука и Просвещение», 2019. - С. 45
4. Вайндорф-Сысоева М.Е., Субочева М.Л. "Цифровое образование" как системообразующая категория: подходы к определению // Ж. Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. – М.: 2018. - № 3. – С. 25-36
5. Махмудов А.Х., Абдурахмонов З.Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари // Ж. Academic research in educational sciences. – Чирчиқ: 2021. – 98-6.
6. Nosirova D.S. Raqamlar texnologiyalar vositasida o'quv jarayonini tashkil etishning muammolari va // Models and methods in modern science: International scientific-online conference. - p. 87. Oriental Renai
7. Akmalova A., Xaydarov A., Pardayeva G. Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish/. O'zbekiston Milliy universiteti xabarları, 2023, [1/12/2] ISSN 2181-7324
8. Akmalova A.. Raqamlashtirish sharoitida talabalar intellektual salohiyatini rivojlantirish/. O'zbekiston Milliy universiteti xabarları, 2024, [1/4] ISSN 2181-7324.

## MILLIY INNOVATION TIZIMNI SHAKLLANTIRISH – IQTISODIY TARAQQIYOT OMILI

*Aliyev Akmal  
Renessans ta'lim universiteti  
“Iqtisodiyot” kafedrası, dotsent*

### Annotatsiya

O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini rivojlantirishni birlamchi omili bo'lgan milliy innovation tizimni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari bu tezisda o'z aksini topgan.

**Kalit so'zlar:** Innovation tizim, shakllantirish, milliy iqtisodiyot, takomillashtirish mexanizmlari, asosiy omillar.

### Аннотация

В тезисе изучаются вопросы совершенствования механизмов формирования национальной инновационной системы Республики Узбекистан, которая является одним из основных факторов устойчивого развития национальной экономики страны.

**Ключевые слова:** Инновационная система, формирование, национальная экономика, механизмы совершенствования, основные факторы.

### Annotation

The issues of improving the mechanisms of formation of the national innovation system, which is the primary factor in the development of the national economy of the Republic of Uzbekistan, are reflected in this thesis.

**Keywords:** Innovative system, formation, national economy, improvement mechanisms, main factors.

Jahon xo'jaligini globallashuvi, xorij bozorlarida raqobatni keskinlashuvi va barqaror emasligi sharoitida bu xo'jalikka integratsiyalashuvini jadallashtirishga intilayotgan O'zbekiston Respublikasi uchun iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlari – sanoatni yetakchi tarmoqlarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta'minlanganlik darajasini oshirish, eksportning tarkibini va geografiyasini diversifikatsiyalash va byudjet daromadlarini oshirishni ta'minlashda milliy innovation tizimni, mavjud iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlardan to'g'ri foydalangan holda, shakllantirish xozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Darhaqiqat, yuqori darajada iqtisodiy-ijtimoiy rivojlangan: AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Yevropa Ittifoqining va Janubiy Sharqiy Osiyoning bir qator mamlakatlarining tajribasi ko'rsatadiki, ularda milliy innovation tizimni shakllantirish: innovation g'oyalari va texnologiyalarni yaratish, tahlil qilish, qo'llash obyektlarini aniqlash, ularni moliyaviy ta'minlash bo'yicha samarali boshqaruv tizimini, innovation g'oyalari va texnologiyalarni ishlab chiqarish hamda joriy etishdagi davlat boshqaruvini institusional va tashkiliy-xuquqiy asoslarini amaliyat bilan uyg'un xolda amalgalash oshirilgan. [1]

O'zbekiston Respublikasining milliy iqtisodiyotini barqaror sur'atlarda rivojlantirishning birlamchi vazifasi mamlakat iqtisodiyotini tarkibiy modernizatsiyalash, innovation faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, innovation iqtisodiyotni yaratishdir.

Bunda modernizatsiya avvalo mamlakatning ishlab chiqarish kuchlarini takomillashtirish, sanoatning texnologik darajasini tubdan oshirish, iqtisodiyotning an'anaviy tarmoqlarini texnologik jixatdan qayta qurollantirish bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. [2]

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalashning maqsadi institusional va tarkibiy islohatlarni amalgalash oshirish orqali iqtisodiyotning real tarmoqlarida barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish; ichki va tashqi bozorlarda tayyor sifatli mahsulot va zamonaviy xizmatlar bilan to'ldirish hamda pirovardida, iqtisodiy tizimni innovation taraqqiyot yo'liga o'tkazishdan iborat [3].

Innovasion faollik va iqtisodiyot tarmoqlarining texnologik jarajasi o'zaro bog'liq bo'lganligi sababli o'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida milliy iqtisodiyotni innovasion rivojlanish yo'liga o'tkazishda davlat alohida o'rinni tutadi. Milliy Innovasion tizimning an'anaviy va yangi segmentlarini, innovasion faoliyat instrumentlari va mexanizmlarini birlashtirgan holda institusional asosini takomillashtirish lozim.

Shulardan kelib chiqqan xolda ilg'or xorijiy tajriba, jahon fanining zamonaviy yutuqlari, innovasion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni milliy ishlab chiqarish korxonalariga tadbiq etish va boshqarishni tashkil etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-novabrda "O'zbekiston Respublikasi innovasion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi PF-5264-son Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi innovasion rivojlanish vazirligi tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi etib mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy tizimining barcha sohalarida davlatning yagona innovasion siyosatini amalga oshirishga qaratilgan .

Innovasion rivojlanishning asosiy yo'naliishlari:

- Mamlakatning intellektual va texnologik salohiyatini oshirishning uzoq muddatli ssenariylari asosida ustivor soha va tarmoqlarni innovasion rivojlantirishning kelajakdagi modellarini shakllantirish imkonini beradigan strategik rejalashtirish tizimini yaratish;

- Davlat xizmatlari ko'rsatishning tartib-taomillarini optimallashtirish va soddalashtirishni, davlat boshqaruvinin organlari faol samaradorligini oshirishni ta'minlaydigan davlat boshqaruvinin innovasion shakllarini joriy etish;

- Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatining barqaror o'sishi, shuningdek, aholining hayot darajasi va farovonligi yuksalishi uchun sharoitlarni ta'minlashga qodir bo'lgan fan va innovatsiya faoliyatini rivojlantirishning zamonaviy infratuzilmasini shakllantirish;

- Innovasion g'oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqarish va joriy etish sohasiga investitsiyalarni keng jalg' etish, ularning yana-da rivojlanishini ta'minlovchi normativ-xuquqiy bazasini takomillashtirish;

- Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini eng avvalo yosh avlodning ijodiy g'oyalari va loyihibarini xar tomonlama qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, shuningdek, ushbu faoliyatda iqtidorli yoshlar faol ishtirok etishlari uchun qulay sharoitlar yaratish;

- Mamlakatimiz ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faolyatining istiqbolli yutuqlarini targ'ib qilish va joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, shu jumladan ilmiy-eksperimental ixtisoslashtirilgan laboratoriylar, yuqori texnologiyalar markazlari, texnoparklar va boshqa innovatsiyalarga yo'naltirilgan tuzilmalarni, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini xar tomonlama rivojlantirishni ta'minlovchi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish belgilandi.

Bu vazifalarni bajarilishini o'rganish va tahlil qilish; ishlab chiqarishni modernizatsiya, diversifikatsiya qilish, uning xajmini oshirish xamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar turlarini kengaytirish borasidagi ishlar lozim darajada olib borilmayotganligini, shuningdek iqtisodiy va ijtimoiy soha tarmoqlarini ilmiy muassasalar bilan o'zaro hamkorlik darajasini pastligi, vazirlik va idoralar, shuningdek mahalliy davlat xokimiyati organlarining innovasion rivojlanish sohasidagi faoliyati lozim darajasida muvofiqlashtirilmayotganligini va bu boradagi birinchi navbatdagi maqsadlar va vazifalarga erishish imkoniyatini bermayotganligini ko'rsatadi. Bu kamchiliklarni bartaraf etishda; rivojlangan mamlakatlarni innovasion tizimini yaratish bo'yicha zamonaviy yutuqlarini, innovasion g'oyalar, ishlanmalar, loyihibar va texnologiyalar asosida mamlakatni jadal rivojlantirish bo'yicha tajribalaridan foydalangan xolda, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'naliishi bo'yicha harakat strategiyasida belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentyabrdagi qabul qilingan "1919-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovasion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-son farmonini qabul qilishini muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Strategiyani asosiy yo'naliishlari qilib quyidagilar belgilandi:

- Fan, ixtirochilik va texnologiyalar transferini rivojlantirish;

- Innovasion faoliyatini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish;
- Infratuzilma va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish;
- Ta'lim tizimini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish;
- Raqobatni rivojlantirish va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish.

Mamlakatning innovasion rivojlanish yo'naliishiga o'tkazish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda nafaqat iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarida innovasion yangilanishning ko'lамини kengaytirish, balki mamlakatning har bir hududida (tumanida) ham innovasion yangilanishning ko'lамини kegaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Bu murakkab muammoni yechish uchun hududlarda innovasion rivojlanish markazlarini tashkil etishga qaratilgan innovasion taraqqiyot mexanizmlarining institusional ta'minotini shakllantirish, investitsiyaviy muhitni yaratish, moliyaviy manbalarni topish mexanizmlarini takomillashtirish kerak. [4]

Innovasion rivojlanish markazlarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish muammosining dolzarbligi bu turdagи tadbirkorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyati bilan belgilanadi.

Gap shundaki, xar kanday innovasion loyihaning muvaffaqiyati bir qator muhim omillarga: ilmtalab dastgohlarni va rivojlangan texnik infratuzilmaning mavjudligiga, zarur qismlar va sifatli boshlang'ich xom ashyo bilan taminlanganligiga, ilmiy yoki loyihamiy ishlanmalarga buyurtmalarni o'z vaqtida olinishiga bog'liqdir.

Moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojning oshishining ikkinchi sababi: innovasion mahsulotlar, zamonaviy texnologiyalar va dastgohlar bozorining joriy holati to'g'risidagi malumotlar massivlarining yetishmasligini yuqori darajadaligi, hamda yuqori malakali ilmiy kadrlarning narxining yuqoriligi va tajribali mutaxassislar, konsulantlar hamda ekspertlarning oylik maoshlari bilan bog'liq xarajatlarning kattaligidadir. Innovasion rivojlanish markazlari tomonidan moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojning oshib borishining uchinchi sababi, innovasion mahsulotlar bozoridagi raqobatning kuchayishi va respublikaning ichki bozoridagi mavjud mahsulotdan keskin farq qiluvchi yuqori darajada qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotga bo'lgan ehtiyojning oshib borishi bilan belgilanadi.

Yuqorida keltirilgan sabablarning mavjudligi innovasion rivojlanish markazlarining zamonaviy sharoitdagi faoliyati uchun moliyaviy ta'minotning mavjudligi ularni tez institusional taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyata ega. Shulardan kelib chiqqan holda "O'zbekiston Respublikasi innovasion rivojlanish" vazirligi qoshida "Innovasion rivojlanish va novatorlik g'oyalarini quvvatlash jamg'armasi" tashkil etildi. Bu jamg'armaning tashkil etilishi milliy ishlab chiqarish korxonalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan taminlashga qaratilgan ilmiy-tekshirish va innovasion faoliyatni quvvatlash jamg'armasi tashkil etildi. Bu jamg'armaning tashkil etilishi milliy ishlab chiqarish korxonalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan taminlashga qaratilgan ilmiy-tekshirish va innovasion faoliyatni quvvatlash jamg'armasi tashkil etildi. Lekin, shuni ta'kidlab o'tish lozimki, jahonning ko'pchilik mamlakatlarida innovasion faoliyatni moliyalashtirishning asosiy manbai davlat byudjetidir. 1-jadval ma'lumotlarini tahlil qilish, shuni ko'rsatadiki, ilmiy-tekshirish va tajriba-konstrukturlik ishlarini amalga oshirish uchun rivojlangan mamlakatlarda ajratilgan mablag'lar, 2017-2021-yillarda ularning yalpi ichki mahsulotlari hajmining 2,9 dan 4,93 foizigachasini tashkil edi.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa bu ko'rsatkich 0,11 dan 0,15 gachani tashkil etdi. Buning asosiy sabablaridan biri - nodavlat sektori mablag'larini imiy tekshirish va innovatsiyalarga yetarli darajada jalb etilmayotganlidadir. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, xozirgi sharoitda har bir ishlab chiqarish korxonasi o'zi ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshiruvchi innovasion ishlanmalar uchun zarur bo'lgan mablag' topishga o'zi harakat qilishi lozim.

Lekin hozirgi o'tish davrida davlatning milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishdagi asosiy vazifasi nafaqat ilmiy-tekshirish va innovasion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashdan, balki shuning bilan birga ilmiy-innovasion faoliyatni qo'llab-quvvatlash mexanizmi yaratilishi kerak.

**Ilmiy izlanishlar va yaratish bo'yicha davlat harajatlari  
(YAIMga nisbatan %da)**

№	Mamlakatlar	Yillar				
		2017	2018	2019	2020	2021
1	Dunyo	2.16	2.24	2.31	2.49	2.71
2	Yevropa va Markaziy Osiyo	2.04	2.08	2.31	2.21	2.3
3	Sharqiy Osiyo va Tinch okeani mintaqasi	2.32	2.36	2.39	2.58	2.71
4	Janubiy Osiyo	0.6	0.64	0.61	0.63	0.64
Bir qator rivojlangan mamlakatlar:						
5	AQSh	2.9	3.01	3.17	3.47	3.46
6	Shvedsiya	3.36	3.32	3.39	3.49	3.42
7	Yaponiya	3.17	3.22	3.22	3.27	3.3
8	Koreya	4.29	4.52	4.63	4.8	4.93
Markaziy Osiyo mamlakatlari:						
9	O'zbekiston Respublikasi	0.15	0.12	0.11	0.14	0.13
10	Qirg'iziston Respublikasi	0.11	0.1	0.09	0.09	0.08
11	Qozog'iston Respublikasi	0.13	0.12	0.12	0.13	0.13
12	Tojikiston Respublikasi	0.11	0.009	0.09	0.09	0.09

- 2019-2021-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasini innovation rivojlantirish strategiyasining amalga oshirilishi natijasida iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada, shu jumladan qishloq xo'jaligi, energetika, qurilish, ta'lif, sog'liqni saqlashda innovation va texnologik rivojlanishni ta'minlash va rag'batlantirish doirasida katta yutuqlarga erishildi. Xususan:

- Respublikamiz 81 ta mamlakatlar bo'yicha baholanadigan Global innovation indeksi reytingida 2015-yilga nisbatan 36 ta pog'ona ko'tarildi;

- Innovatsiya va ilm-fan sohalarida Davlat byudjetidan ajratiladigan yillik mablag'lar xajmi 2018-yilga nisbatan 3 barobariga oshirildi va 1,5 trillion so'mga yetkazildi;

- Oxirgi 4-yilda innovation faoliyatni moliyalashtirish bo'yicha maxsus institutlar (innovation jamg'armalar, vechur tashkilotlar va boshqalar) soni 28 taga yetkazildi.

#### **Xulosa va takliflar**

Milliy innovation tizimni shakllantirish bo'yicha xorij tajribasini, hamda mamlaktimizda innovation tizimni shakllantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning natijalarini o'rGANISH va tahlil qilish quyidagi umumlashgan ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi:

1. Jaxon miqyosida raqobatni keskinlashuvi sharoitida fan-texnika taraqqiyoti ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda boshqa ishlab chiqarish omillariga nisbatan hal qiluvchi iqtisodiy omilga aylandi.

2. Milliy innovation tizimini shakllantirishda xar bir mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy holatini o'rGANISH birinchi galadagi vazifa bo'lishi kerak.

3. Mamlakatni yetakchi tarmoqlarini zamонави texnika va texnologiyalar bilan rivojlanishda shu jarayonlarni samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyatga egadir.

4. Xar bir oliy ta'lif tizimidagi o'qitish jarayonlari shu oliy ta'lif tizimi tomonidan tayyorlanayotgan mutaxassislarni ilmiy-amaliy ko'nikmalariga qo'yiladigan talablarga mos kelishi zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. S.Voronin , R.Voronin , A.Umarov – Razvitiye innovasionnoy deyatelnosti:mejdunarodniy opit , VRK , Bozor , pul va kredit , - T. : 2016 g., № 12 , 12-27 str.
2. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. – Jaxon amaliyotida innovasion rivojlanish tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llashning ayrim jixatlari. J. Iqtisod va moliya / Ekonomika i finansi. T.:2016 y.,№ 11 , 2-10 betlar.
3. Maxmudova G.N. – O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiyalashning zarurati va muammolari.J.Iqtisod va moliya / Ekonomika i finansi. T. , 2018 y., № 8 , 59-64 betlar.
4. Valentin Kotov – Innovasionniy rost regionov . J. Ekonomicheskoye obozreniye , № 10 (238) , 2019 g., 66 str.
5. <https://data.worldbank.org/indicator/world-development-indicators>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “ 2022 – 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovasion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 2022-yil 6-iyuldag'i PF-165-son farmoni.

# O'QUV MATERIALINI TARKIBLASHTIRISH VA TIZIMLASHTIRISH TALABANING MUSTAQIL ISHI USULI SIFATIDA

*Aliyev Islambek Tursinbayevich  
Renessans ta'lif universiteti  
Pedagogik ta'lif va psixologiya kafedrasи,  
Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada o'quv materiallarini tarkiblashtirish va tizimlashtirish talabaning mustaqil ish usuli sifatida qaraladi. Shu usul orqali talaba xoxlagan o'quv materialini oson o'zlashtirishi ko'rsatilgan. O'quv materiallarini tarkiblashtirish va tizimlashtirish orqali talaba o'quv materialining to'liq mazmunini va mohiyatini anglashi batafsil ochib berilgan.

**Tayanch so'zlar:** Talabaning mustaqil ish usuli, o'quv materiallarini tarkiblashtirish va tizimlashtirish, tushunish, idrok qilish, qayta ishlash, bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish.

## **Аннотация**

В данной статье рассматривается структурирования и систематизация учебных материалов как метод самостоятельной работы студентов. Было показано, что этот метод облегчает учащимся усвоение нужного учебного материала. Благодаря структуризации и систематизации учебных материалов у студента детально раскрывается полное содержание и суть учебного материала.

**Ключевые слова:** Метод самостоятельной работы студента, структурирование и систематизация учебных материалов, понимание, восприятие, обработка, усвоение знаний и навыков.

## **Annotation**

This article examines the structuring and systematization of educational materials as a method of independent work for students. It has been shown that this method makes it easier for students to master the necessary educational material. Thanks to the structuring and systematization of educational materials, the student is able to fully understand the content and essence of the educational material.

**Keywords:** Student's independent work method, structuring and systematizing learning materials, understanding, perception, processing, assimilation of knowledge and skills.

Ma'lumki talabalar mustaqil ishi majmuaviy xususiyatga ega va mohiyatan o'z-o'zini tarbiyalash shakli bo'lgan ta'lif faoliyatining eng yuqori shakli sifatida qaraladi. Talaba mustaqil ishni bajarishi uchun albatta uning mazmun-mohiyatini tushunishi zarur.O'qituvchi ushbu jarayoni tashkil etish uchun birinchi talabalarga o'uv materialidagi mantiqiy aloqadorlikni, izchillikni va ketma-ketlikni tushuntirishi kerak bo'ladi.Mazkur bilimlarni egallagan talaba o'quv materialni tez tushunadi va uzoq muddat xotirasida saqlay olish imkoniyatiga ega bo'ladi.Vaholanki shunaqa ekan, talabalarga ham mustaqil ishlarni bajarishda ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tizimlashtirish usullarini o'rgatish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O'qituvchi uchun dastlab talabalarni darslarda o'quv materialini tarkiblashtirish va tizimlashtirishga o'rgatishi juda muhimdir.

Psixologik lug'atdan foydalanib, o'quv materialini tarkiblashtirishni xotirada saqlash uchun ma'lumotni tashkil qilish strategiyasi va jarayoni sifatida ta'riflash mumkin, buning natijasida o'rganilayotgan materialning elementlari ma'nio jihatdan izchil guruhga yoki bir nechta shunday guruhlarga bog'lanadi [2].

B.I. Korotyaev tarkiblashtirishni didaktik va metodik jihatdan tarkib deb hisoblaydi, uning yordamida o'quv materiali mazmunining tarkibiy elementlari (tushunchalar, qonunlar, tamoyillar, g'oyalar, ularni mavzularga etkazish usullari va talabalarning ularni o'zlashtirish bo'yicha tegishli harakatlari) ma'lum aloqalar va munosabatlarda quriladi. Tarkiblashtirishning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- uzoq muddatli xotirada o'zlashtirish va saqlash nuqtai nazaridan o'quv materialining oqilona va iqtisodiy tuzilishini ishlab chiqish;

- o'quv materialini unga (o'zlashtirishning zaruriy elementi sifatida) o'quv va kognitiv faoliyat apparatini kiritish mumkin bo'lgan tarzda guruhlash va tuzish, ularning ta'lif sub'ektlari tomonidan muvaffaqiyatlari o'zlashtirilishi ularning bilim faolligi, ijodiy imkoniyatlari va qobiliyatlarining izchil rivojlanishini ta'minlaydi. [4].

V.Okon ta'lif mazmunini tarkiblashtirish mazmuniy tuzilmalarni shakllantirish va tizimlashtirishga, ya'ni uning ma'lum bir mazmunga mos keladigan tizimlarni, ularning ichida esa - tarkibiy qismlar va ular orasidagi bog'lanishlarni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan shunday tartiblashtirishga asoslanadi, deb hisoblaydi [5].

"O'quv materialining funktsiyalari"- deb yozadi V.V. Kraevskiy, - shaxsni shakllantirishga qaratilgan didaktik vazifalar bilan bog'liq bo'lib, ularni amalga oshirish uchun ma'lum bir fanni o'qitishga kiritilgan aniq o'quv materiallarining ayrim elementlari mo'ljallangan. Demak, o'quv materialining mazmuni o'quv jarayonidan tashqarida mavjud bo'lishi mumkin emas va uni qurishda, albatta, o'rghanishning mavjud usullari, qonuniyatlari, tamoyillari hisobga olinishi kerak. Bundan tashqari, o'quv materialining mazmuni ushbu materialni rejalashtirilgan o'zlashtirish darajalarini va ular bilan bog'liq talabalarning harakatlarini aniq ko'rsatishi kerak [6].

Binobarin, didaktik va uslubiy ma'noda tarkiblashtirish - bu o'quv materiali mazmunining tarkibiy elementlarini ma'lum aloqalar va munosabatlarda joylashtirish tartibi bo'lib, ular quyidagilarni aks ettiradi:

- a) bilihning ijtimoiy-tarixiy jarayoni mantiqi va uning natijalari;
- b) hodisalarni tanib olish, ularni tartibga solish va tizimlashtirish jarayonlari texnologiyasi;
- v) hodisalarning mohiyatini aniqlash va tushuntirish;
- v) hodisalarning bir holatdan ikkinchi holatga aylanishi.

Talabalarning mustaqil ishlash usuli sifatida o'quv materialini tizimlashtirish – bu talabalarga o'qish jarayonida ma'lumotlarni samarali tartibga solish, ularni to'g'ri tushunish va bilimlarning murakkab tuzilmasini aniq, tushunarli va oson qabul qilinishini ta'minlash maqsadida ishlatiladigan usuldir. Bu usul talabalarga o'z mustaqil ishini samarali tashkil qilish, o'z bilimlarini rivojlantirish va nazariy va amaliy bilimlarni birlashtirishga yordam beradi.

Ushbu usulning asosiy maqsadlari:

1. Ta'lif mazmunini aniqlash - talabalar o'qish jarayonida asosiy va yordamchi ma'lumotlarni, asosiy guruhlarni, mavzularni va ularning o'zaro aloqalarini aniqlash.
2. Ma'lumotlarni tizimlashtirish - ma'lumotlarni to'plash, taqsimlash va ularning murakkabligini osonlashtirish.
3. O'zlashtirish va yodlashni yengillashtirish - talabalarga materialni o'zlashtirishga va yodlashga yordam beradigan tushunarli tartibda ma'lumotlarni taqsimlash.

Tizimlashtirish usullarining asosiy shakllari:

- mavzu va bo'limlarga bo'lish: o'quv materialini kichik bo'limlarga va mavzularga bo'lish, har bir bo'limda asosiy g'oya, tamoillar va qoidalarni belgilash, talabalar har bir mavzularni alohida-alohida o'rjanib, ular orasidagi aloqalarni tushunarli ko'rishlari mumkin. Bu yo'l bilan ular murakkab materialarni osonlik bilan qabul qiladilar.

- konseptual xaritalar va sxemalar: o'quv materialini vizual formatda tasvirlash, ya'ni konseptual xaritalar, diagrammalar va sxemalar orqali to'plash, bu usul talabalarga nazariy mavzuni vizuallashtirishga yordam beradi, ularga mavzuning asosiy elementlari va ularning o'zaro aloqalarini tushunishga ko'maklashadi.

- taqsimlangan ma'lumotlar (mavzu, kichik mavzu, savollar): o'quv materialini katta mavzular va ularning kichik mavzulariga bo'lish, har bir kichik mavzu bo'yicha savollar yoki asosiy nuqtalarni belgilash, bu yo'l bilan talabalar materialni puxta tushunish va to'liq tassavur qiladilar, savollar orqali tahlil qilinadigan muhim jihatlarni belgilash, talabalarning o'qishga ishtiyoqini oshiradi.

- kalit so'zlar va ta'riflar tizimi: materialdagi muhim kalit so'zlarni belgilash va ularni tushuntirish, kalit so'zlar asosida materialni qaytadan tizimlashtirish, bu usul talabalarga muhim ma'lumotlar va asosiy tushunchalarni yodlash va ularni kontekstda to'g'ri qo'llashga yordam beradi.
- mavzuga oid yangi guruhlar va ularni tasniflash: materialni yangi kategoriyalarga bo'lish va ular orasida aloqalarni o'rnatish, nazariy asoslar, qoidalar, misollar va ilmiy tadqiqotlar, talabalar materialni murakkab yo'naliishlarga bo'lish orqali uning tarkibini aniq tushunishadi, bu tizimlashtirish usuli ularga turli ma'lumotlar orasidagi o'zaro aloqalarni aniqlashga yordam beradi.
- fikrlar va tahlillar orqali tizimlashtirish: talabalarga materialni o'zlarini tahlil qilish, qaydlar olish va muammolarni hal qilish uchun tarkiblashtirish orqali yozib chiqish imkonini berish, talabalar materialni o'z ko'zlarini bilan ko'rgan holda, ishlaydigan muammolarni aniqlash, asosiy nuqtalarni belgilash va har bir masalaga alohida yechim topishga qodir bo'ladi.
- metodik ish rejasi tuzish: o'quv materialini ro'yxatlar, ish rejalarini yoki kunlik dasturlar shaklida taqsimlash, bu usul talabalarga o'z vaqtida va mukammal o'qish rejasini tuzishga yordam beradi, materialni o'zlashtirish uchun aniq mezonlar va maqsadlar belgilashga imkon yaratadi.
- interaktiv vositalardan foydalanish: onlayn platformalardagi testlar, viktorinalar, topshiriqlar va o'yinlar orqali materiallarni tizimlashtirish, interaktiv vositalar talabalarga mustaqil tekshirish, ma'lumotlarni baholash va tezkor takrorlash imkonini beradi. Bu ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va samaradorlikni ta'minlaydi.

Tizimlashtirishning afzalliklari:

1. Ma'lumotlarni oson o'zlashtirish - talabalarga materialni yengil va aniq shaklda tashkil qilish, ularga to'liq va mukammal bilim olishga yordam beradi.
2. Samarali yodlash - tizimlashtirish orqali talabalar ma'lumotlarni yodlashda osonlikka ega bo'ladilar, chunki har bir elementning o'zaro aloqasi va mazmunni tushunish osonlashadi.
3. Ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish - talabalarning mustaqil ishlash qobiliyati rivojlanadi, ularning murakkab tuzulishini tushunish va ishlatish darajasi oshadi.
4. Fikrlashni rivojlantirish - tizimlashtirish talabalarning analistik va ijodiy fikrlashini oshiradi, chunki ular materialni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga undaydilar.

Mustaqil ishslash usuli sifatida o'quv materialini tizimlashtirish talabalarga o'qish jarayonini samarali va aniq tashkil qilishga yordam beradi. Bu usul nafaqat materialni tushunish, balki talabalarning yodlash, fikrlash va ishslash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Tizimlashtirish orqali ularning mustaqil ta'limga bo'lgan ishtiyoqi oshadi va natijada bilimlarning o'zlashtirilishi samarali bo'ladi.

Talaba o'quv materialini tarkiblashtirish uchun albatta ushbu materialni to'liq o'qishi, tushunishi, idrok etishi, anglashi va undagi mavjud aloqalarni o'rnatish orqali umumiy bir butun bilimlar tizimini yaratadi. Tarkiblashtirishning keyingi bosqichi har bir tushunchaga kerakli misollarni topish va shu orqali o'quv materialining anglanganligini va tug'ri foydalanilayotganligini qo'rsata olishdir. Masalan, Umumiy pedagogika fanidan "**Tarbiya jarayonining mazmuni. Tarbiya qonuniyatları va tamoyilları.**" mavzusidan mustaqil ish berilgan bo'lsa, talabalarga birinchidan, ushbu o'quv materialini tarkiblashtirish va tizimlashtirish metodidan foydalanib taqdimot tayyorlash topshirig'i berilsin deylik. Ikkinchidan, ushbu tizimlashtirilgan va tarkiblashtirilgan o'quv materialiga misollar taqdim etish topshirig'i beriladi. Birinchi bosqichda talaba tushunchalar o'rtasidagi ma'lumotlarni muayan bir ketma-ketlik yoki aloqadorlik darajasi bo'yicha bir-biri bilan mavjud munosabatlarni o'rnatadi.

### 3. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari.

Tarbiya jarayoni o'qituvchi va ta'lif oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega:



### Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi tamoyillar yotadi:



1 Tarbiya maqsadining aniqligi.

2 O'quvchilar va kattalarning birgalikdagi faoliyati.

3 O'zini-o'zi anglash.

4 Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi.

5 Ixtiyorilik

6 Jamoa yo'nalishi

Shunday slayd tayyorlaydi.

Ikkinci bosqichda esa, ularni qanday tushunganligini tushunchalar yordamida yoritadi, yoki misollar keltiradi.

### Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi tamoyillar yotadi:



1 Tarbiya maqsadining aniqligi.(tarbiyaning assosi maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisini tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.)

2 O'quvchilar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. (Dunyoqarashi hali to'la-to'kis shaklanmagan o'quvchilar uchun kattalarning hayotiy tajribalari, ularning shaxsiy namunalari tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.)

3 O'zini-o'zi anglash.(Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – bu insonning hayotiy o'zini-o'zi anglashi, uning o'z shaxsiy hayoti va faoliyatining sub'ekti sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi)

4 Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi.(Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, o'z qadr-qimmatini anglash tuyg'ulari rivojlantirilib borilishi zarur.)

5 Ixtiyorilik (Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g'oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas yani mazburiy emas).

6 Jamoa yo'nalishi.(Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi yani jamoaga yon bosiladi.)

Mana shu tariqa taqdimot ko'rinishida o'zining o'quv materialini to'liq o'zlashtirganligini namoyon etishi mumkin. Agar berilgan ma'lumotlarda xato va kamchiliklar bo'lsa albatta uni to'g'rilash jarayoni ham qayta o'zlashtirish ko'rinishida talabaning xotirasida o'zoq muddat saqlanishini ta'minlashi mumkin.

Xulosa qiladigan bo'lsak, o'quv materialini tarkiblashtirish va tizimlashtirish talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda? Bir butun ko'rinishda tassavur etishida o'ta muhimligini ta'kidlash joiz. Mazkur tushunchalarning bog'lanish metodikasini o'zlashtirgan talaba tushunishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotni asosiy mazmundan oson ajaratadi. Tahsil olayotganlarning bilimlari aniq tarkib va tizimga keltirilsa, o'rganiliyotgan mavzu shunchalik tushunish, idrok qilish uchun oydinlashadi. Bu ko'rinishdagi bilim va ko'nikmalarни hazm qilish ham yengillashadi. Shuningdek, talaba o'quv materialini tarkiblashtirish orqali birinchidan, o'quv materialini majmuaviy yondashuv asosida o'zlashtiradi, ikkinchidan talaba tassavuridagi mavjud yuborilgan xatoliklar uning mustaqil ishida paydo bo'ladi va buni o'qituvchining anglashiga va uni to'g'rilashiga imkoniyat yaratadi.

### Foydalilanigan adaboyotlar

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zavuch.ru/news/announces/794/> (дата обращения: 10.01.19).
4. Илина, Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения. – М.: Знание, 1973. – 78 с.
5. Коротяев Б.И. Учение – процесс творческий. – М.: Изд-во Просвещение, 1989. – 158 с.
6. Окон В. Основы проблемного обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/166580/> (дата обращения: 10.01.19).
7. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования УВП. – М.: НИИ школных технологий, 2005. – 288 с.
8. Зайкова И.В., Пензева Е.П. Систематизация и структурирование учебного материала в процессе иноязычного обучения магистрантов экономических специальностей/ ВЕСТНИК ИрГТУ №10 (93) 2014.-302-306 стр.
9. Михнина Н.В. Способы структурирования учебного материала как условие развития внимания / Современные наукоемкие технологии. № 7.- 2007.- 71-73 стр. URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=25181>

# ZAMONAVIY TA'LIM TENDENSIYALARINING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Allamova Shohista  
TIPI dotsent (PhD)

## Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lism tendensiyalarining ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot ishida zamonaviy ta'lim tensensiyalari, ularning samaradorligi hamda ta'lim sifatiga ta'siri o'rganiladi. An'anaviy ta'lim shakllarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalardan birdir. Tadqiqot metodologiyasi doirasida nazariy tahlil olib borildi. Xususan, ilmiy adabiyotlar va xalqaro tadqiqotlar o'rganildi. Zamonaviy ta'lim tendensiyalari raqamli transformatsiya, gamifikatsiya, interfaol va tajribaviy o'qitish, sun'iy intellekt va adaptiv o'qitish, virtual borliq hamda individual yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

**Kalit so'zlar:** raqamli transformatsiya, gamifikatsiya, interfaol va tajribaviy o'qitish, sun'iy intellekt va adaptiv o'qitish, virtual borliq.

## Аннотация

В статье анализируется значение современных образовательных тенденций в системе образования. В исследовании рассматриваются современные образовательные тенденции, их эффективность и влияние на качество образования. Необходимость сочетания традиционных форм обучения с современными педагогическими технологиями является одной из актуальных проблем, стоящих перед современной системой образования. В рамках методологии исследования был проведен теоретический анализ. В частности, изучалась научная литература и международные исследования. Современные образовательные тенденции, такие как цифровая трансформация, геймификация, интерактивное и экспериментальное обучение, искусственный интеллект и адаптивное обучение, виртуальное присутствие и индивидуальный подход, служат повышению эффективности образования.

**Ключевые слова:** цифровая трансформация, геймификация, интерактивное и экспериментальное обучение, искусственный интеллект и адаптивное обучение, виртуальное присутствие.

## Abstract

This article analyzes the importance of modern educational trends in the education system. The research study studies modern educational trends, their effectiveness and impact on the quality of education. The need to combine traditional forms of education with modern pedagogical technologies is one of the pressing issues facing today's education system. A theoretical analysis was conducted within the framework of the research methodology. In particular, scientific literature and international studies were studied. Modern educational trends include digital transformation, gamification, interactive and experiential learning, artificial intelligence and adaptive learning, virtual presence, and individual approaches that serve to increase the effectiveness of education.

**Key words:** digital transformation, gamification, interactive and experiential learning, artificial intelligence and adaptive learning, virtual reality

Zamonaviy ta'lim tizimi jamiyatning globallashuvi, raqamli transformatsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida tub o'zgarishlarga duch kelmoqda. Ushbu jarayon, ayniqsa, pedagogik metodlarning innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashuvini, ta'lim jarayonining moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan shakllarini yaratishni talab qiladi. Sun'iy intellekt (AI), adaptiv o'qitish, gamifikatsiya, interfaol va tajribaviy o'qitish, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), shuningdek, moslashuvchan o'qitish tizimlari ta'lim jarayonida keng qo'llanila boshlagan bo'lib, ularning joriy etilishi o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, interfaol o'qitish metodlarini kengaytirish va individual yondashuvni ta'minlash imkonini bermoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbliji shundaki, innovatsion ta'lim texnologiyalarining tezkor rivojlanishi ularning pedagogik jarayondagi o'rnnini chuqr tahlil qilish, samaradorligini baholash va

ta'lim jarayoniga integratsiyalashuv mexanizmlarini ishlab chiqish zaruratinini yuzaga keltiradi. Xalqaro ekspertlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga kompleks yondashuvni talab qiladi, bu esa faqat texnologik rivojlanish bilan cheklanmay, balki yangi didaktik model va pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishni ham talab etadi. Masalan, WEFning 2020 yildagi "Kelajakdagi ish o'rnlari" hisobotida 2025 yilga kelib odamlar va mashinalar o'rtasidagi mehnat taqsimoti 85 million ish o'rnlari yo'qotilishiga olib kelishi, shu bilan birga, yangi mehnat taqsimotiga moslashgan 97 million yangi kasblar paydo bo'lishi mumkinligi ta'kidlangan[1].

Ta'lim tendensiyalari asosida ta'limning integratsion shakllarini tashkil qilish ilmiy va amaliy jihatdan zamonaviy ta'limni samarali rivojlantirishning muhim yo'nalishidir. "Ta'lim tendensiyasi" deganida, ta'lim sohasida kuzatilayotgan o'zgarishlar, yo'nalishlar va rivojlanish yo'llari tushuniladi. Bu o'zgarishlar jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik rivojlanishiga bog'liq holda yuz beradi. Masalan, texnologiyaning rivojlanishi ta'lim jarayonida raqamli vositalarning keng qo'llanilishini, shaxsiylashtirilgan ta'limga o'tishni va uzlusiz ta'limning ahamiyatini oshirmoqda.

Tadqiqotning nazariy asosini xalqaro va milliy ilmiy maqolalar, ta'lim bo'yicha xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlari tashkil etadi.

Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) tomonidan e'lon qilingan "**Future of Jobs Report 2020**" (WEF, 2020) hisobotida raqamli ko'nikmalarining ishchi kuchining malakalarini yangilashda va yangi kasblarga o'tishda muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan. Bu ko'nikmalar texnologiya bilan bog'liq bo'lib, ular nafaqat IT sohasidagi, balki boshqa sohalarda ham talab qilinadi. Raqamli transformatsiya ta'lim tizimini ham o'zgartiradi. Ta'limni yanada moslashuvchan va raqamli platformalarda amalga oshirish uchun o'qituvchilarining yangi metodologiyalari va texnologiyalarni o'zlashtirishi zarur. Bu o'zgarishlar, ayniqsa, masofaviy ta'lim va interaktiv o'quv platformalarining rivojlanishi bilan bog'liqdir[1].

OECD tomonidan taqdim etilgan "Trends Shaping Education 2022" hisobotida zamonaviy o'qitish texnologiyalarining ta'lim sifatiga ta'siri haqida bat afsil tahlil qilingan. Hisobotda ta'lim tizimlarida raqamli texnologiyalarni qo'llashning kengayishi ta'kidlanadi. Masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va interaktiv o'quv platformalarining rivojlanishi ta'limning samaradorligini oshirishi mumkin, ammo bu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida yaxshi moslashuvchanlik va tayyorgarlik talab etiladi[2].

UNESCO "**Global Education Monitoring Report**" (UNESCO, 2023) hisoboti ta'lim tizimining jahon miqyosidagi o'zgarishlarini empirik tadqiqotlar asosida ko'rib chiqadi. Hisobotida ta'limda texnologiyalarning o'rni va ta'siri tahlil qilinadi. Hisobotda, raqamli texnologiyalar nogironligi bo'lgan o'quvchilarga imkoniyatlar yaratmoqda, ammo onlayn ta'lim COVID-19 pandemiyasi davrida hamma o'quvchilarga yetib bora olmaganligi, texnologiyalarning tez o'zgarishi ta'lim tizimlarini moslashishda qiyinchiliklarga duchor qilishi, ko'plab mamlakatlarda o'qituvchilar texnologiyalardan foydalanishga tayyor emasliklari, texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishi va oddiy vazifalarni avtomatlashtirish orqali vaqtni tejashi imkoniyati mavjudligi masalalarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, hisobotda texnologiyalardan foydalanishni o'quvchilarining manfaatlari uchun qilinishi, yuzma-yuz muloqotni to'ldirishi kerakligi ta'kidlanadi[3].

Mahalliy olimialardan Isakulova Nilufar Janikulovna "Zamonaviy ta'limning asosiy tendensiyalari va o'ziga xos xususiyatlari" nomli ilmiy ishida zamonaviy ta'limning asosiy tendensiyalari va o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Eng muhim tendensiyalar sifatida adaptiv ta'lim, virtual sinf, OOK, sinxron va asinxron o'rganish, "Teskari" sinf, "Bulutga asoslangan" o'qitish, mobil ta'lim, kurslarni boshqarish tizimi (CMS), geymifikatsiya va boshqalar o'rganilgan[4].

MDX tadqiqotchisi T. L. Klyachkoning "Новые тенденции в развитии образования" nomli maqolasi, ta'lim tizimidagi zamonaviy o'zgarishlar va uning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlariga bag'ishlangan. Maqola oliy ta'lim va uzlusiz ta'lim (MOOC - Massive Open Online Course)ning yangi tendensiyalarini, global miqyosda ta'lim tizimlarida yuz berayotgan o'zgarishlarni tahlil qiladi va bu o'zgarishlarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy oqibatlariga e'tibor qaratadi[5].

**Ayni vaqtda xalqaro miqyosda quyidagi ta'lim tendensiyalari ta'lim faoliyatiga keng tadbiq etilmoqda:**

**Raqamli transformatsiya** – ta’lim jarayonini moslashuvchan va individualizatsiyalashgan shaklga olib chiqib, o’quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda muhim rol o’ynaydi. Zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

**Gamifikatsiya** – o’quv jarayoniga o’yin elementlarini kiritish orqali motivatsiyani oshiradi hamda o’quvchilarning darsga bo’lgan qiziqishini kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, gamifikatsiyalashgan muhit o’quvchilarning bilimlarni eslab qolish ko’rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

**Interfaol va tajribaviy o’qitish** – o’quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuv ayniqsa, STEM va texnik fanlarni o’qitishda yuqori natijalar berishini ko’rsatdi.

**Sun’iy intellekt va adaptiv o’qitish** – individual ta’lim yo’nalishlarini shakllantirish imkoniyatini beradi. Sun’iy intellekt yordamida moslashtirilgan o’quv dasturlari o’quvchilar ehtiyojlariga mos keladigan maxsus ta’lim rejalarini ishlab chiqish imkonini yaratadi.

**Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)** – murakkab tushunchalarni vizualizatsiya qilish orqali ta’lim sifatini oshiradi. Ushbu texnologiyalar ayniqsa, tibbiyat, muhandislik va tabiiy fanlar sohasida o’quv jarayonini interaktivlashtirishda keng qo’llaniladi. Misol sifatida Education Kids platformasini keltirishimiz mumkin. Unda tajriba o’tkazish jarayonida kimyoviy jarayonlarning AR (kengaytirilgan reallik) modellari yaratishga imkon beradi.

**Multimodal pedagogika** – An’anaviy ta’lim jarayonida asosiy e’tibor matn formatida axborot taqdim etishga qaratilgan. Biroq multimodal pedagogika turli xil kommunikatsiya usullaridan, masalan, so’zlar, tasvirlar, tovushlar, imo-ishoralar va qo’shimcha materiallardan foydalanishni nazarda tutadi.

**Aralash ta’lim** – ta’lim muassasalarida o’quv jarayonini aralash ta’lim asosida tashkil etish ta’lim sifatini oshirish, talabalarning individual ta’lim ehtiyojlarini, shuningdek, o’quv materialini o’rganish sur’ati va ritmini hisobga olgan holda ta’limning mavjudligi va moslashuvchanligini oshirish orqali ularning ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, talabaning motivatsiyasini, mustaqilligini, ijtimoiy faolligini oshirish, talabaning faol pozitsiyasini shakllantirishni rag’batlantirish va buning natijasida o’quv jarayonining samaradorligini oshirishga hissa qo’shadi[6].

**Challeng orqali ta’lim** – Mutaxassislar yangi mavzularni o’zlashtirishda loyiha-tadqiqot ishlarining ahamiyatini ta’kidlashadi. Ushbu mexanizm nafaqat bilimlarni chuqur o’zlashtirishga yordam beradi, balki soft-skills (masalan, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va jamoada ishlash qobiliyati) rivojlanishiga ham xizmat qiladi. “Challeng orqali ta’lim” global tendensiyalardan biri bo’lib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta’lim formatidir. Muammoli ta’lim uslubidan farqli ravishda, bunda o’quvchiga tayyor muammo berilmaydi, balki o’zi o’rganayotgan sohada qiziq muammoni topib, uni hal qilishga urinadi.

**Tadbirkorlik ta’limi** – kelgusi yillarda insondan talab qilinadigan asosiy ko’nikmalar – mustaqillik va ijodkorlikdir. Tadbirkorlik ta’limi XXI asr ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi, masalan, qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash, moslashuvchanlik, tavakkal qilishga tayyorlik va mehnat etikasini shakllantirish. Bu ko’nikmalar “tadbirkorlik fikrashi” tushunchasiga mos keladi. Bugungi kunda ish beruvchilar bunday fikrlashni faqat kelajakdagagi tadbirkorlardan emas, balki oddiy ishchilardan ham kutishadi. Hozirda rahbarlik va tashabbuskorlik buyruqlarni bajarishdan ko’ra ko’proq qadrlanadi va buni mакtab davridan yoki hatto bolalar bog’chasidan boshlash maqsadga muvofiq.

**Podkastlar pedagogik texnologiya sifatida** – mutaxassislarning ushbu tendensiyaga bo’lgan fikrlari turlicha: ayrimlar audioformatning ta’limdagи imkoniyatlarini tan olsa, boshqalar videopodkastlarning ustunligini ta’kidlaydi. Podkastlar pedagogik texnologiya sifatida audio va video materiallar orqali ta’lim berishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya o’quvchilarning ta’lim jarayoniga jalb qilinishiga yordam beradi.

**Nano-ta’lim(Mikro-ta’lim).** Zamonaviy ta’limni rivojlantirishning bu yo’nalishi “microlearning” (“mikrota’lim”) deb ham ataladi. Mikro-ta’limning o’ziga xosligi shundaki,

ko'nikmani qisqa vaqt ichida o'rganib, darhol amaliyotda qo'llash mumkin. Ushbu ta'lim formati nazariyaning kichik hajmi va o'z vaqtida qo'llanilishi tufayli ko'nikmani mustahkamlash imkonini beradi. Ammo u barcha ko'nikmalar uchun mos kelmaydi.

Ilmiy tadqiqotlar sohasida, raqamli texnologiyalar ta'limga ta'sirini o'rganish va yangi metodikalar ishlab chiqish istiqbolli yo'nalishlardan hisoblanadi. O'qish va o'rgatish jarayonidagi yangi interaktiv texnologiyalarning samaradorligini o'rganish, shuningdek, raqamli transformatsiyaning ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga ta'sirini tahlil qilish kerak. Amaliy tadqiqotlar esa ta'lim muassasalarida yangi texnologiyalarni joriy etishning samarali yo'llarini izlash, shuningdek, ta'lim jarayonlarida raqamli vositalarning integratsiyasini sinovdan o'tkazishni o'z ichiga oladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Wef (2020). *The future of jobs report 2020*. World economic forum.
2. Oecd (2022). *Trends shaping education 2022*. Organisation for economic co-operation and development.
3. Unesco (2023). *Global education monitoring report*. United nations educational, scientific and cultural organization.
4. Isokova n.j. Zamonaviy ta'limning asosiy tendensiyalari va o'ziga xos xususiyatlari . Наука и инновации, - № 1(1), - б. 25-31.
5. Т. Л. Клячко. Новые тенденции в развитии образования// университетское управление: Практика и анализ. - 2016. - № 5 (105). -с. 28-35.
6. Shohista sh. Allamova. (2024) 'methodology for organizing practical classes on the basis of blended education', inter education & global study, (4(2)), pp. 37–48. (in uzbek)

# TA'LIMGA KIRITILGAN INVESTITSIYA KELAJAKKA KIRITILGAN SARMOYA SIFATIDA

*Arslonkul Rizokulov  
O'zbekiston Milliy universiteti  
mustaqil tadqiqotchisi*

## Аннотация

В данной статье раскрываются основные принципы реализации таких важных для страны и отдельного гражданина государственных программ как Стратегию действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах и Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису главной целью которых является реализация прав и свобод человека, развитие благосостояния народа страны, национального достояния и толерантности, улучшения условий и качества жизни населения, построение справедливого, светского, гражданского общества. В статье говориться о том, какой вклад был внесен в развитие системы образования нашей страны отечественными учеными-педагогами, благодаря их аналитическим исследованиям в области образования. Поднимается вопрос о развитии маркетинга образования в системе общего среднего образования, так как этот вопрос еще не реализован на должном уровне. Возрастанию качества и результативности содержания образования как одно из условий инвестиций в систему образования послужит определение основных направлений развития системы службы маркетинга в среднеобразовательных учреждениях.

**Ключевые слова:** *развитие, формирование, инвестиции, дошкольное образование, качество образования, непрерывность образования, воспитание, общество, маркетинг, общественное развитие, личность, общество, человек, обучение, высококвалифицированные кадры.*

Bugun mamlakatda oliy qadriyat hisoblanmish Inson va uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan intilishlar ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar ko'rinishida shiddatli tus olib, xalq farovonligini ta'minlash, milliy totuvlik va bag'rikenglik, aholining turmush sharoitlarini yaxshilash, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan omillarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurilishida boshdan kechirayotgan yangi davrda jahon miqyosida e'tirofga sazovor bo'layotgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'naliш bo'yicha Harakatlar strategiyasi o'ziga xos mash'ala bo'ldi.

Harakatlar strategiyasining maqsadi - olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iborat bo'lib, uning ijrosi besh bosqichda har bir yil uchun alohida ishlab chiqiladigan davlat dasturiga kiritiladigan chora-tadbirlarni lozim darajada sifatli, samarali va o'z vaqtida amalga oshirish bilan ta'minlanadi.

**Harakatlar strategiyasining "Ta'limga fan sohasini rivojlantirish"ga bag'ishlangan 4.4. bandida uzluksiz ta'limga tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'limga xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamонавиy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish; ta'limga muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash, ularni zamонавиy o'quv va laboratoriya asboblari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-teknika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko'rish; Maktabgacha ta'limga muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'limga bilan qamrab olinishini jiddiy**

oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish; umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish; bolalarni sport bilan ommaviy tarzda shug'ullanishga, ularni musiqa hamda san'at dunyosiga jalb qilish maqsadida yangi bolalar sporti ob'ektlarini, bolalar musiqa va san'at maktablarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish; kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini bozor iqtisodiyoti va ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda ishga joylashtirish borasidagi ishlarni takomillashtirish; ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalarini faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko'paytirish; ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriylar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish masalalari kunning eng dolzarb masalalari sifatida qo'yilgan.

Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida ham barchani e'tiborini ilm-fan sohasiga alohida g'amxo'rlik ko'rsatilgan davlatlarda rivojlanishning yuqori sur'atlari kuzatilayotganiga qaratdi. Biz, soha xodimlari inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, yoshlarimizning salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz zarur. Murojaatnomada qiyosiy tahlil keltirilishi bilan birga, mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim tizimini bugungi kun talablari asosida tashkil etish bo'yicha vazifalar ham ko'rsatildi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, 2019 yilda mamlakatimizda ta'lim sifatini baholashga doir xalqaro izlanishlarni, yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini qo'llab-quvvatlash, xususiy maktablar tashkil etish, davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlardan foydalanishga keng o'rin beriladi. O'z navbatida, yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarni kengaytirish, ta'lim dasturlari va o'qitish uslublarini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish ham kun tartibidagi asosiy vazifamiz bo'lib qoladi<sup>19</sup>. Shunday ekan, ta'lim sohasi xodimlari o'z faoliyatini "Ta'limga kiritilgan investitsiya – keljakka kiritilgan sarmoyadir!" tamoyili asosida tashkil etishi zarur.

Murojaatnomada Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan vazifalar qatorida ta'lim va ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha quyidagi vazifalar belgilab berildi: "Uchinchidan, ilm-fan, zamonaviy va uzlusiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish zarur. Xalqimizda "ta'lim va tarbiya beshikdan boshlanadi" degan hikmatli bir so'z bor. Faqat ma'rifat insonni kamolga, jamiyatni taraqqiyotga yetaklaydi. Shu sababli, ta'lim sohasidagi davlat siyosati uzlusiz ta'lim tizimi prinsipiga asoslanishi, ya'ni, ta'lim bog'chadan boshlanishi va butun umr davom etishi lozim. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart.

Shu yo'ldagi muhim amaliy qadam sifatida bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasini bugungi 34 foizdan 2019 yilda 44 foizga yetkazamiz<sup>20</sup>.

Mamlakatimizda muayyan ta'lim darajalari belgilangan, shuningdek, ularning ayrimlari majburiy tarzdadir. Chunonchi, umumiy o'rta ta'lim majburiy ta'lim sirasiga kiradi. Ta'lim muassasalarining davlat tasarrufidagilarida ham, davlatga qarashli bo'lмагanlarida ham ta'lim xizmatlari ko'rsatiladi. Bunda har bir sub'ekt o'z shaxsiy intilishlariga, shuningdek, moliyaviy imkoniyatlarga javob beradigan xizmatlarning konkret turini tanlashga haqlidir.

Respublikamiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida tadbirkorlik faoliyati, qo'shimcha ta'lim xizmati ko'rsatish, ko'ngilli ota-onalar va homiylik yo'nalishlarida ta'lim xizmatlari yo'lga qo'yilgan. Biroq mazkur yo'nalishlardagi ishlar iqtisodiy o'z-o'zini boshqarishga qodir ta'lim muassasalarini yaratishga to'liq imkon bermaydi. Ana shu sababli umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim

<sup>19</sup> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi. –Xalq so'zi, 2018 yil 28 dekabr, 1-2-sahifalar.

<sup>20</sup> O'sha joyda.

marketingini tashkil etish jarayonini takomillashtirish o'zida muhim pedagogik muammoni aks ettiradi.

Xalq ta'lumi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi «Xalq ta'lumi boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5538-son Farmonida xalq ta'lumi tizimini isloh qilishning asosiy yo'naliishlari etib belgilab qo'yilgan: umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, har tomonlama kamol topgan avlodni tarbiyalash, o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishini ta'minlash; rahbar va pedagog xodimlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'lumi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish; xalq ta'lumi muassasalarini boshqarish tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, shaffof va samarali jamoatchilik nazoratiga erishish, shu jumladan barcha muassasalarining telekommunikatsiya tarmoqlariga ularishini ta'minlash, barcha foydalanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar manbasini yaratish, ularning faoliyatini baholashning elektron reyting tizimini joriy etish; zarur tashkiliy-huquqiy va texnik-iqtisodiy sharoitlarni yaratish yo'li bilan umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim sohasida nodavlat xizmatlarni ko'rsatishga oid faoliyat bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar tarmog'ini yanada rivojlantirish, ushbu sohaga davlat-xususiy sheriklikning turli shakllarini samarali joriy etish va boshqalar<sup>21</sup>.

Respublikamiz va xorijiy mamalkatlarda bugungi kungacha nashr etilgan ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil natijalariga asoslanib aytish mumkinki, boshqaruv jarayonining ayrim yo'naliishlari bo'yicha qator olimlar tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan, ta'lim muassasalarida boshqarish yo'naliishida Yu.A.Konarjevskiy<sup>22</sup>, T.I.Shamova<sup>23</sup>, M.Mirqosimov<sup>24</sup>, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lmini boshqarishning ilmiy-pedagogik asoslari R.Sh.Axliddinov<sup>25</sup>, rahbarlik qilishda direktorlarning mahorati F.G.Frolov<sup>26</sup>, S.T. Turg'unov<sup>27</sup>, R.J.Ishmuxamedov, A.Abduqodirov va A.Pardaev<sup>28</sup>lar tomonidan tahlil etilgan va xulosalar chiqarilgan. So'nggi yillarda ta'lim muassasasi menejmenti bilan bog'liqlikda boshqaruv tizimini takomillashtirish, rahbar kadrlarni tanlash masalasi keng tadqiqotlar doirasiga aylandi. R.H.Djuraev, S.T.Turg'unov<sup>29</sup>, A. Qo'chqorov<sup>30</sup>,

---

<sup>21</sup> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi «Xalq ta'lumi boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5538-son Farmoni. <http://lex.uz/docs/3893445>.

<sup>22</sup> Конаржевский Ю.А. Внутришкольный менеджмент. – М., 1992; Педагогический анализ как основа управления школой. – Челябинск, 1978.

<sup>23</sup> Внутришкольное управление: вопросы теории и практики / Под.ред. Т.И. Шамовой. – М., 1991; Менежмент управлении школой / Под.ред. Т.И. Шамовой. – М., 1992.

<sup>24</sup> Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – Т.: «O'qituvchi» nashriyoti, 1995.

<sup>25</sup> Axliddinov R.SH. O'zbekiston Respublikasida maktab ta'lumi tizimini boshqarish xususiyatlari. – Т.: O'zPFITI nashriyoti, 1997.

<sup>26</sup> Frolov F.G. Yosh direktor maktabi. – Т.: «O'qituvchi» nashriyoti, 1991.

<sup>27</sup> Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari. – Т.: Fan, 2006.

<sup>28</sup> Ishmuxamedov R.J., Abdugodirov A.A., Pardayev A.X. Direktoring ish kitobi (amaliy tavsiyalar). – Т.: 2007.

<sup>29</sup> Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini boshqarishda menejmentning asosiy tushunchalari. – Т.: «Fan» nashriyoti, 2006.

<sup>30</sup> Qo'chqorov A va b. Menejer imkoniyatlari. – Т.: «Istiqlol» nashriyoti, 2005.

R.Valijonov<sup>31</sup>, S.A.Yezopov<sup>32</sup>, A.Ye.Kapto<sup>33</sup>, A.Fayol, G.Emerson. F.Teylor, G.Ford<sup>34</sup>lar umumiy asosda menejment va rahbar kadrlarni tanlash masalasini o'z asarlarida yoritib bergenlar.

Ta'lismiz xizmatlari sohasi va uning o'ziga xosliklari A.P.Pankruxin<sup>35</sup>, I.P.Podlasovy<sup>36</sup>, M.Boyoqov, Ya.Allayorov<sup>37</sup>, A.Doniyorov<sup>38</sup>, G.Axunova<sup>39</sup>, D.Rahimova, O.Abdurahmonov<sup>40</sup>, N.Egamberdieva<sup>41</sup>, G.Yo'ldosheva<sup>42</sup> kabilarning tadqiqotlarida atroflicha tahlil qilingan. Biroq umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida ta'lismiz marketingini tashkil etish jarayonini takomillashtirish masalasi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida ta'lismiz marketingini tashkil etish jarayonini takomillashtirish masalalarini tadqiq etish bugungi kunda ta'lismiz sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarning dolzarb mavzularidan biri bo'la oladi.

Mazkur yo'naliishlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatdiki, agar ta'lismiz xizmatlari bozorini rivojlantirish muhim pedagogik muammo ekanligini asoslansa, O'zbekistonda ta'lismiz xizmatlari sohasining boshqarilishidagi o'ziga xosliklarni aniqlashtirilsa, umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida marketing xizmatini tashkil etish yo'naliishlari va turlari tizimlashtirilsa, umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida marketing xizmatini tashkil etish tizimini takomillashtirish yo'llari aniqlansa, mazkur jarayonning sifat va samaradorligi ortadi. Biz bu bilan ta'lismiz investitsiyasini yanada rivojlantirishga erishishimiz mumkin. Bu masala O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida ham alohida to'xtab o'tilgan: "Rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi"<sup>43</sup>.

Tadqiqot natijalari asosida mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, umumlashtirish asosida ta'lismiz xizmatlari bozorini rivojlantirish muhim pedagogik muammo ekanligi asoslanadi, O'zbekistonda ta'lismiz xizmatlari sohasining boshqarilishidagi o'ziga xosliklar aniqlanadi, umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida marketing xizmatini tashkil etish yo'naliishlari va turlari tizimlashtiriladi, umumiy o'rta ta'lismiz muassasalarida marketing xizmatini tashkil etish tizimini takomillashtirish yo'llari aniqlandi va mazkur jarayon samaradorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

---

<sup>31</sup> Valijonov R. Va b. Menejment asoslari. – T.: «Sharq» nashriyoti, 2002.

<sup>32</sup> Езопова С. А. Менежмент в дошкольном образовании: Учеб. пособие. для студ. высш. учеб. заведений – М.: издательство ИС «Академия», 2003.

<sup>33</sup> Капто А. Е. Организация внутришкольного управления – М.: издательство «Знания», 1991.

<sup>34</sup> Файол А., Эмерсон Г., Тейлор Ф., Форд Г. Управление – это наука и искусство. – М.: издательство «Республика», 1992.

<sup>35</sup> Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг: методология, теория и практика. – М.: Владос, 2007.

<sup>36</sup> Подласый И.П. Педагогика. – М.: Высшее образование, 2008.

<sup>37</sup> Boyzoqov M., Allayorov Y. Marketing va menejment asoslari. – T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2000.

<sup>38</sup> Doniyorov A. Mehnat bozorini boshqarishda ta'lismiz tizimining o'rni. // Ta'lismiz menejmenti, 2007. - №2. - B. 59-72.

<sup>39</sup> Axunova G. O'zbekistonda ta'lismiz xizmatlari marketingi muammolari. – T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2005.

<sup>40</sup> Raximova D., Abduraxmonov O. O'zbekistonda mehnat bozori va ta'lismiz tizimining boshqarilishida o'zaro aloqadorlik. // Ta'lismiz menejmenti, 2007. - №6. - B.35-48.

<sup>41</sup> Egamberdiyeva N. Ta'lismiz xizmati marketingida axborotni boshqarish. // Ta'lismiz menejmenti, 2007. - №1. - B. 47-51.

<sup>42</sup> Yo'ldosheva G. Maktabgacha ta'lismiz muassasasida marketing xizmati. // // Ta'lismiz menejmenti, 2006. - №3. - B. 103-108.

<sup>43</sup> O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi «Xalq ta'lmini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5538-son Farmoni. <http://lex.uz/docs/3893445>.
- 2.Конаржевский Ю.А. Внутришкольный менеджмент. – М., 1992; Педагогический анализ как основа управления школой. – Челябинск, 1978.
- 3.Внутришкольное управление: вопросы теории и практики / Под.ред. Т.И. Шамовой. – М., 1991; Менежмент управлении школой / Под.ред. Т.И. Шамовой. – М., 1992.
- 4.Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – T.: «O'qituvchi» nashriyoti, 1995
- 5.Axliddinov R.Sh. O'zbekiston Respublikasida maktab ta'limi tizimini boshqarish xususiyatlari. – T.: O'zPFITI nashriyoti, 1997.
- 6.Frolov F.G. Yosh direktor maktabi. – T.: «O'qituvchi» nashriyoti, 1991.
- 7.Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari. – T.: Fan, 2006.
- 8.Ishmuxamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Direktoring ish kitobi (amaliy tavsiyalar). – T.: 2007.

# MASOFAVIY TA'LIM SHAKLINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI ISTIQBOLLARI

*Ashirov Murat Polatbaevich  
tayanch doktorant,  
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat  
pedagogika instituti*

## Annotatsiya

Mazkur maqola orqali O'zbekiston Respublikasida masofaviy ta'lism shaklining shakllanishi va rivojlanishiga oid normativ-huquqiy hujjatlarning turlari tahlil qilinadi. Normativ-huquqiy hujjatlar turlari bo'yicha amalga oshirilgan tahlillar orqali fikr-mulohazalar va takliflar tavsiya etiladi.

**Kalit so'zlar:** normativ-huquqiy hujjatlar, qonun, farmon, farmoyish, qaror, ta'lism olish shakli, masofaviy ta'lism shakli, masofaviy ta'lism jarayonining ishtirokchilari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

## Аннотация

В данной статье анализируются виды нормативно-правовых документов, касающихся формирования и развития дистанционной формы образования в Республике Узбекистан. Рекомендуются мнения и предложения на основе проведенного анализа по видам нормативно-правовых актов.

**Ключевые слова:** нормативно-правовых актах, закон, указ, распоряжение, постановление, формы получения образования, форма дистанционного образования, участники процесса дистанционного образования, информационно-коммуникационные технологии.

## Abstract

This article analyzes the types of regulatory legal documents related to the formation and development of distance education in the Republic of Uzbekistan. Opinions and suggestions based on the analysis conducted on the types of normative legal acts are recommended.

**Key words:** normative legal acts, law, decree, order, resolution, forms of education, form of distance education, participants in the distance education process, information and communication technologies.

Masofaviy ta'lism shaklining shakllanishi va rivojlanishi doimiy hodisa bo'lib, bu oliy ta'lism uchun juda muhim va dolzarb masala hisoblanadi. Chunki, bu orqali oliy ta'lism tashkilotlarida ushbu ta'lism olish shakli o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi namoyon bo'ladi.

Albatta, bu masala bo'yicha bir qator normativ-huquqiy hujjatlarning turlari qabul qilingani barchamiz uchun yaxshi ma'lum.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi yangi tahrirdagi «Ta'lism to'g'risida» gi O'RQ-637-son qonuni [1] qabul qilindi.

Mazkur qonunning 15-moddasiga binoan, ta'lism olish shakllari quyidagilardan iborat:

ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lism olish (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lism olish (sirtqi, kechki, masofaviy);

dual ta'lism;

oilada ta'lism olish va mustaqil ta'lism olish;

katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lism berish;

inklyuziv ta'lism;

eksternat tartibidagi ta'lism;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash [1].

Shuningdek, mazkur qonunning 16-moddasida masofaviy ta'lism tushunchasiga ham aniqlik kiritilgan. Unda shunday deyiladi: «Masofaviy ta'lism o'quv rejalarini va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lism oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya

texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Masofaviy ta’limni tashkil etish tartibi O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi» [1].

Bu me’yoriy-huquqiy negiz yangi normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi uchun mustahkam huquqiy zamin yaratdi.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022 — 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida» gi PF-60-son farmoni [2] qabul qilindi. Mazkur farmonga muvofiq, 2022 – 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Inson qadrini ulug’lash va faol mahalla yili» da amalgaloshirishga oid Davlat dasturining 212-bandiga ko’ra, oliy ta’lim muassasalari imkoniyatlarini hisobga olgan holda **ta’lim olish shakllari, shu jumladan masofaviy ta’lim shakli bo'yicha ham bo'yicha qabul kvotani shakllantirish, shuningdek, 213-bandiga binoan, ishlab chiqarishdan ajralmagan holda oliy ma'lumot olish imkoniyati yanada kengaytirish**, bunda bosqichma-bosqich masofaviy ta’lim shaklida kadrlar tayyorlashni yo’lga qo'yish kabi maqsad va vazifalar belgilandi [2].

Bu esa yangi normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi uchun muhim omil bo’lib xizmat qildi.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktyabrdagi «Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida» 559-son qarori [7] qabul qilindi. Mazkur qaror bilan «Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’limni tashkil etish tartibi to’g’risida Nizom» ham tasdiqlandi.

Mazkur qarorning mazmuni va mohiyati quyidagilardan iborat [7]:

Masofaviy ta’lim shakli bo'yicha oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash kunduzgi ta’lim shaklida tegishli bakalavriat ta’lim yo’nalishi va magistratura mutaxassisligi mavjud bo’lgan oliy ta’lim muassasalarida yo’lga qo'yiladi.

Bunda:

- bir bakalavriat ta’lim yo’nalishiga 300 nafar talaba;
- bir magistratura mutaxassisligiga 30 nafar talabandan ortiq bo’lmasligi kerak.

Mazkur talab axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim yo’nalishlariga nisbatan tatbiq etilmaydi hamda talabalar sonini aniqlashda xorijiy davlat fuqarosi bo’lgan talabalar hisobga olinmaydi.

Mazkur ta’lim shakli joriy etish mumkin bo’lmagan bakalavriat ta’lim yo’nalishlari va magistratura mutaxassisliklari O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan belgilanadi hamda har o’quv yili uchun 1 aprelga qadar e’lon qilinadi.

Xususan, masofaviy ta’lim shakli to’lov-kontrakt asosida amalga oshiriladi.

Masofaviy ta’lim bo'yicha qabul parametrlari va to’lov-kontrakt qiymati:

- davlat oliy ta’lim muassasalarida – Oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligi bilan kelishilgan holda bo’ysunuvi bo'yicha tegishli vazirlilik (idora) tomonidan;
- moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim muassasalarida – tegishli oliy ta’lim muassasasining Kuzatuv kengashi tomonidan;
- nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida – nodavlat oliy ta’lim tashkiloti muassisi tomonidan belgilangan tartibda tasdiqlanadi.

Nodavlat oliy ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan masofaviy ta’lim shakli bo'yicha bakalavriat ta’lim yo’nalishlari va magistratura mutaxassisliklari belgilangan tartibda beriladigan litsenziyada qayd etiladi.

Masofaviy ta’lim shakli bo'yicha o'qish davomiyligi davlat va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida, moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim muassasalariga tegishli bakalavriat ta’lim yo’nalishlari va magistratura mutaxassisligi bo'yicha kunduzgi ta’lim shakli uchun belgilangan o’qish davomiyligi muddatidan kam bo’lishi mumkin emas.

Masofaviy ta'lim shakli asosida oliv ma'lumotlari kadrlar tayyorlash uchun davlat oliv ta'lim muassasalariga 2022/2023 o'quv yildan boshlab, nodavlat oliv ta'lim tashkilotlariga 2023/2024 o'quv yildan boshlab ruxsat berildi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yuqorida ham qayd etilgan qaror e'lon qilinganga qadar quyidagi normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi «Davlat oliv ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish jarayonlarini tashkil etish to'g'risida» PQ-279-son qarori [3] qabul qilindi. Mazkur qaror orqali 2022/2023 o'quv yildan boshlab davlat oliv ta'lim muassasalarida ularning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha masofaviy ta'lim shakli joriy etish belgilandi. Shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022/2023 o'quv yili uchun davlat oliv ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-60-son farmoyishi [4] qabul qilindi. Mazkur farmoyish bilan 2022/2023 o'quv yilda davlat oliv ta'lim muassasalariga bakalavriatning masofaviy ta'lim shakli bo'yicha davlat buyurtmasi asosida o'qishga qabul qilish parametrlari tasdiqlandi.

Shuningdek, 2023/2024 o'quv yildan boshlab Davlat oliv ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari faqat davlat granti bo'yicha tasdiqlanadi.

Bu masala bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 15-iyundagi «2023/2024 o'quv yili uchun davlat oliv ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-31-son farmoyishi [5] qabul qilindi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 19-iyuldagagi «2024/2025 o'quv yili uchun davlat oliv ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-36-son farmoyishi [6] qabul qilindi.

Xususan, yuqorida ham qayd etilgan normativ-huquqiy hujjatlarning turlariga asosan bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida masofaviy ta'lim shakli asosida oliv ta'lumotli kadrlarni tayyorlash bo'yicha 23 ta davlat oliv ta'lim muassasalarida 26 ta bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha talabalar tahsil olmoqda.

Umuman, masofaviy ta'lim shakli yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali talabaning turar joyidan qat'i nazar, unga mamlakatning har qanday hududida va uning tashqarisida ta'lim olishning teng imkoniyatlarini taqdim etadi.

Masofaviy ta'lim olish kelajakda rivojlanishi uchun uch global trendi ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, "Gig iqtisodiyot" deb nomlanuvchi iqtisodiyotning o'sishi bo'lib, bu insonlarning an'anaviy ishda band bo'lisdan ko'ra, o'zлari uchun ishlashni afzal ko'rishida namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, zamonaviy insonning individual o'zini namoyon qilishiga intilishi bilan bog'liq bo'lib, bu har bir inson o'z hayotining maqsadi va ma'no-mazmuni bo'lishini istaydi. Uchinchidan, bozorning markazlashuvi orqali namoyon bo'ladi. Ya'ni, hozirgi ta'lim xizmatlarining iste'molchilari endi nimani, qachon va qanday o'rganishni o'zлari hal qilishadi [8]. Ya'ni, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan masofaviy ta'lim shakli ushbu tendentsiyalarni har tarfalama hisobga olishi va har bir kishiga individual yondashuvni ishlab chiqish imkonini beradi.

Shunga binoan, yuqorida ham qayd etilgan, normativ-huquqiy hujjatlarning turlari tahlillari bo'yicha masofaviy ta'lim shaklining shakllanishi va rivojlanishi istiqbollarini takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. Masofaviy ta'limni takomillashtirish kontseptsiyasini ishlab chiqish. Masofaviy tal'm o'quv jarayoni samarali tashkil etish va amalga oshirishga oid muhim ustuvor yo'nalishlari bo'yicha maxsus kontseptsiyani ishlab chiqish va qabul qilish zarur.
2. Elektron ta'lim platformasini yaratish. Masofaviy ta'lim o'quv jarayonini tashkil etish va tartibga solish maqsadida barcha oliv ta'lim tashkilotlarida tatbiq etish uchun yagona elektron ta'lim platformasini yaratish lozim.
3. Masofaviy ta'limni boshqarish tizimidan foydalanish bo'yicha reglament. Masofaviy ta'lim jarayonining ishtirokchilari uchun elektron ta'lim platformasidan foydalanish va ma'lumotlarni kiritish, masofaviy ta'lim jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish uchun maxsus reglament ishlab chiqish va qabul qilish zarur.

Umuman, masofaviy ta'lif shakli orqali oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash uchun normativ-huquqiy hujjatlarning turlari shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos me'yoriy-huquqiy asos bo'lib, bir tomonidan, bu masofaviy ta'lif jarayoni ishtirokchilarning har taraflama o'zini to'liq namoyon qilishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratadi, boshqa tomonidan, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llash orqali ta'lif beruvchi va ta'lif oluvchining o'zaro mustaqil ishlashi uchun ko'maklashadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. «Ta'lif to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-son Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 37-38-son (953-954) 2020-yil 28-sentyabr. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni // URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi «Davlat oliy ta'lif muassasalariga o'qishga qabul qilish jarayonlarini tashkil etish to'g'risida» PQ-279-son qarori. // URL: <https://lex.uz/docs/-6070845>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi «2022/2023 o'quv yili uchun davlat oliy ta'lif muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-60-son farmoyishi. // URL: <https://lex.uz/docs/-6069606>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 15-iyundagi «2023/2024 o'quv yili uchun davlat oliy ta'lif muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-31-son farmoyishi. // URL: <https://lex.uz/docs/-6502534>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 19-iyuldaggi «2024/2025 o'quv yili uchun davlat oliy ta'lif muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida» F-36-son farmoyishi. // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7028136>
7. «Oliy ta'lif tashkilotlarida masofaviy ta'lif shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktyabrdagi 559-son qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 40-son (1060) 2022. URL: <https://lex.uz/docs/-6221502>
8. Reimers-Hild, Connie I., "Future-Focused Leadership: Three Mega-Trends Influencing Distance Learning" (2014). Kimmel Education and Research Center - Faculty & Staff Publications. 24.
9. <http://digitalcommons.unl.edu/kimmelfacpub/24>

# FALSAFA FANINI OLIV TA'LIM TIZIMIDA O'QITISHDA INFORMATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

*Ashurov Abror Uralovich,  
"University of Business and Science"  
Ijtimoiy-gumanitar va tillar  
kafedrasi dotsenti, (PhD)*

## Annotatsiya

Mazkur maqolada oliv ta'lismizda falsafa fanini o'qitishda informatsion texnologiyalardan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va raqamli ta'lismizda vositalarning talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, falsafa fanini o'qitishda muammoli ta'lismizda debatlar va yangicha metodlar orqali ta'lismizda berish imkoniyatlari ham tahlil qilinadi. Maqolada information texnologiyalar samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

**Kalit so'zlar:** falsafa, information texnologiyalar, interfaol usullar, raqamli ta'lismizda, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, oliv ta'lismizda.

## Аннотация

В данной статье анализируются вопросы использования информационных технологий в преподавании философии в системе высшего образования. Рассматривается роль современных педагогических технологий, интерактивных методов и цифровых образовательных инструментов в развитии критического и логического мышления студентов. Также анализируются возможности обучения через проблемное обучение, дебаты и новые методы в преподавании философии. В статье представлены предложения и рекомендации по повышению эффективности информационных технологий.

**Ключевые слова:** философия, информационные технологии, интерактивные методы, цифровое образование, критическое мышление, педагогические технологии, высшее образование.

## Abstract

This article analyzes the issues of using information technologies in teaching philosophy in the higher education system. The role of modern pedagogical technologies, interactive methods, and digital educational tools in the development of students' critical and logical thinking skills is considered. The possibilities of teaching through problem-based learning, debates, and new methods in teaching philosophy are also analyzed. The article presents proposals and recommendations for increasing the effectiveness of information technologies.

**Keywords:** philosophy, information technologies, interactive methods, digital education, critical thinking, pedagogical technologies, higher education.

Innovatsion ta'liming asosiy maqsadi ta'lismizda oluvchilarda kelajakkka mas'uliyat hissini va o'z-o'ziga ishonchni shakllantirishdir. J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi "Rim klub" ma'rzasida innovatsion ta'limga an'anaviy, ya'ni "normativ" ta'limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi sifatida tavsifladi[1]. Hozirgi kunda yangiliklar, yuqori texnikaviy-texnologik innovatsiyalar, ma'lumotlar oqimining o'sib borishi hayotning barcha jahbalarida to'rtinchli texnologik inqilobni yuzaga keltirmoqda. Shaxsning qiziqishlari va jamiyatning talablari o'zgarmoqda. Bugungi kunda butun dunyo talabalarini robototexnika, modellashtirish, konstruksiyalashtirish, programmalashtirish, 3D loyihalashtirish va boshqa ko'plab yangiliklar qiziqtirmoqda[2]. Bunday qiziqishlarni amalda sinab ko'rish uchun yanada murakkabroq bilim, ko'nikma, malakalarni egallash va kompetensiyalarni shakllantirish zarur bo'ladi. Bu o'rinda nafaqat bilish va uddalay olish balki, tadqiqot olib borish va ixtiro qilish talab etiladi. Innovatsion texnologiyalar talabalarning faol hayotiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o'quv jarayonidagi yangi shakldagi intreaktiv usullar kiradi. Bu texnologiyalar bugungi kunda rivojlangan horijiy mamlakatlarning jumladan, Amerika Qo'shma Shtatlari, Germaniya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining oliv ta'lismizda muassasalarida ta'lismizda va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda keng

qo'llanilmoqda [3]. Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalari qatoriga: kompyuter, skaner, videoko'z, videokamera, LCD proyektor, interaktiv elektron doska, faks modem, telefon, elektron pochta, multimedia vositalari, internet va intrenet tarmoqlari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, sun'iy intellekt tizimlarini kiritish mumkin. Oliy ta'lim tizimida zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etilishi fan sohalarini axborotlashtirishga, o'quv faoliyatni intellektuallashtirishga, integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirishga, ta'lim tizimi infratuzilmasi va uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga olib keladi [4]. Falsafa fanini zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitish tizimi o'quv jarayonini qiziqroq, samaraliroq va talabalarning bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Interfaol metodikalar talabalarda guruhda muhokama va munozara qilish, materialni idrok etishga tanqidiy yondashish ko'nikmalarini shakllanririshga, shuningdek ularga faylasuf kasbining muhim tarkibiy elementi hisoblangan notiqlik san'atini o'rgatishga ko'maklashadi.[5]. Falsafa fanini o'qitishda ITdan foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagi jadvalda berilgan.

#### **Falsafa fanini o'qitishda ITdan foydalanishning asosiy yo'nalishlari**

Nº	IT yo'nalishi nomi	Falsafa fanini o'qitishda IT yo'nalishidan foydalanish samaradorligi
1	Onlayn platformalar va LMS	Zamonaviy o'quv jarayonini boshqarish tizimlari (LMS) onlayn-kurslar yaratish, o'quv materiallarini joylashtirish, diskussion forumlar tashkil etish va testlar o'tkazish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu talabalarga istalgan vaqtida va istalgan joydan ma'lumot olish imkonini beradi.
2	Multimedia materiallar	Videoleksiyalar, prezentsiyalar, interaktiv modellar, animatsiyalar va simulyatsiyalar murakkab falsafiy tushunchalarni tushunarliroq va namoyonroq qiladi.
3	Ijtimoiy tarmoqlar	Ijtimoiy tarmoqlar talabalar o'rtasida muloqot qilish, g'oyalalar almashish va loyihalar ustida hamkorlik qilish uchun platformalar sifatida foydalanilishi mumkin.
4	Mobil ilovalar	Mobil ilovalar talabalarga istalgan vaqtida va istalgan joyda o'quv materiallari, falsafiy yangiliklari va foydali o'quv instrumentlariga kirish imkonini beradi.
5	Virtual reallik	Virtual reallik falsafiy tushunchalarni chuqurroq o'rganish va turli dunyoqarashlar bilan eksperiment qilish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Muammoli ta'lim bu ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri[6]. Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish, masofaviy o'quv kurslarini va elektron adabiyotlarni yaratuvchi jamoaga pedagoglar, kompyuter dasturchilar, tegishli mutaxassislarining birlashuvini, pedagoglar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishini, ta'lim jarayonini tashkil qilishni takomillashtirish va pedagogik faoliyatning samaradorligini monitoring etishni taqozo etadi [7]. Falsfa fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Bu texnologiyalar talabalarning faol ishtirokini ta'minlash, bilimlarini chuqurlashtirish va kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Falsafa fanini o'qitishda IT vositalari, masalan, onlayn platformalar, multimedia materiallar va interaktiv dasturlar, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi. Falsafani o'qitishda onlayn platformalar, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar informatsion texnologiyalar vositalari hisoblanadi.

Har bir talaba uchun iduvidual yondashuv, aynan falsafiy bilim tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan mavzular doirasida tashkil qilish, istalgan sharoitda ta'lim olish imkonining mavjudligi, har bir talaba uchun alohida elektron kabinet orqali yangiliklar, berilgan va bajarilgan topshiriqlar keltirilganligi, tinglovchilarning to'plagan ballari, erishgan natijalarini ko'rish, elektron chat orqali bevosita aloqaning yo'lga qo'yilishi, elektron daftar va topshiriqlar ketma-ketligi, dars davomida

ishlatilgan fayllarni yuklab olish, umumiy kurs bo'yicha ma'lumot va kurs davomidagi topshiriqlar keltirilganligi, kalendar reja orqali dars mashg'ulotlarining kuni, boshlanish va tugash vaqtiga belgilanganligi, dars mashg'ulotlarini olib boruvchi professor-o'qituvchilar bilan bog'lanish, dars jadvali, o'tilgan mashg'ulotlarning audio va video dars shaklida joylashtirilganligi, qo'shimcha foydalanishlari uchun mo'ljallangan elektron kitoblarning mavjudligi ko'zda tutilgan va profil yaratilish, professor-o'qituvchi hamda talaba o'rtasida onlayn ustoz-shogird tizimining yaratilishi falsafiy bilim kompetensiyasini rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi vaqtida respublikadagi oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat bosqichi malaka talablar bo'yicha umumiy tarzda faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsada, ularning kundalik faoliyatida turlichalik, kim nimani topsa, shundan foydalanish kabi salbiy holatlar umumiy manzara kasb etadi [8]. Bu holat oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan falsafa fani o'qituvchilarning bilim, ko'nikma, saviyalarida aks etib, mazkur fanni o'qitish faoliyatida murakkabliklarga sabab bo'lmoqda. Bunga barham berish uchun a) bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun falsafa fanidan alohida fan dasturi ishchi o'quv dasturi va rejalarini tuzish; b) mazkur o'quv dasturi va rejalar asosida didaktik materiallarni tayyorlash; v) professor-o'qituvchilarga talabalarning falsafiy bilim kompetensiyalarini rivojlantirish uchun kundalik faoliyatida asqotadigan metodik adabiyotlarni tayyorlash; e) yetuk mutaxassis tayyorlashda oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlari integratsion faoliyatini yo'lga qo'yish; f) mobil ilova yaratish orqali falsafa fanini o'qitish tizimini rivojlantirish, ularga ta'sir ko'rsatish mexanizmini shakllantirish lozim. Bularning barchasi mamlakatimiz ijtimoiy rivojlanishi, xususan, ta'limda bosqichlararo integratsiyani yangi pog'onaga ko'tarishga, oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash sohasining rivojlanishiga turtki beradi. Falsafa fanini o'qitishda ITdan foydalanishning bir qator afzallikkleri mavjud. Ular quyidagilar:

Motivatsiyani oshirish – interaktiv elementlar va multimedia materiallarni o'qishni qiziqroq va maroqli qiladi.

O'qishni individuallashtirish – talabalar o'zlarining o'quv jarayonini o'z templarida o'tkazish va chuqurroq o'rganish uchun qo'shimcha materiallarni tanlash imkoniga ega bo'ladi.

Ma'lumotga kirish imkonini kengaytirish – talabalar klassik matnlar, zamonaviy tadqiqotlar va onlayn kutubxonalarini o'z ichiga olgan hamda katta hajmdagi falsafiy resurslarga kirish imkoniga ega bo'ladi.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish – interaktiv topshiriqlar va diskussiyalar tahlil, sintez va ma'lumotni baholash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Hamkorlik va kommunikatsiya – onlayn-platformalar va ijtimoiy tarmoqlar talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni osonlashtirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, falsafa fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qishning samaradorligini oshirish va qiziqroq, interaktiv o'quv muhitini yaratish imkonini berdi.

- Informatsion texnologiyalar oliy ta'limda falsafa fanini o'qitish jarayonini zamonaviylashtirish, interfaol va vizual vositalardan foydalanish orqali talabalar fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

- Virtual muhit, onlayn taqdimotlar, ta'lim platformalari va simulyatsiyalar talabalar bilan faol muloqot olib borish va falsafiy masalalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

- Elektron kutubxonalar, sun'iy intellekt asosidagi o'qitish vositalari va ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari talabalar uchun keng qamrovli manbalarni taqdim etib, mustaqil o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. IT vositalaridan foydalanishda texnik infrastrukturani rivojlantirish, o'qituvchilarning axborot texnologiyalari bo'yicha malakasini oshirish va talabalarning raqamli savodxonligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi takliflarni berib o'tamiz;

- Falsafa fanini o'qitishda maxsus interfaol veb-platformalar, mobil ilovalar va virtual laboratoriyalarni yaratish orqali talabalar mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

- Falsafa fanini zamonaviy texnologiyalar asosida samarali o'qitish uchun pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni onlayn ta'lif metodikalari va zamonaviy IT vositalaridan foydalanishga o'rgatish.
- AI (sun'iy intellekt) asosida individual ta'lif dasturlarini ishlab chiqish, talabalar bilim darajasini avtomatik baholovchi tizimlarni yo'lga qo'yish va shaxsiylashtirilgan ta'lif strategiyalarini ishlab chiqish.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Davronov Z., Shermuhamedova N, Qahharova M, Nurmatova M, Husanov B, Sultonova A. Falsafa. – Toshkent: TMU, 2019. 187-b.
2. Saifnazarov I. Muxtorov A., Sultanov T., Usmonov F. Falsafa. Darslik. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi, 2021.-424-b.
3. Solidjonov D. Z. Steam ta'lif tizimi va unda xoriiy tillarni o'qitish // Science and Education. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/steam-talim-tizimi-va-unda-xoriiy-tillarni-o-qitish>
4. Madaeva Sh. Shermuhamedova N. va boshqalar. Falsafa – o'quv qo'llanmasi. – Toshkent: 2019. 148-b.
5. Mirsoliyeva M.T. Oliy ta'lif muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy kompetentlilagini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori (DSc). ...diss. – Toshkent, 2019. – 225-b.
6. Maxmudova D.M. Muammoli ta'lif texnologiyalari asosida talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirish metodikasi. Ped. fan. док.... disser. Avtoreferati. –2022. 87-b.
7. Saydullayev J.Y. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning psixologik mexanizmlari. "Raqamli ta'lifning zamonaviy tendensiyalari va ularni ta'lif-tarbiya jarayoniga tadbiq qilish yo'llari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiysi. 25-oktabr, 2023-yil. 439-442-bb.
8. Tojiev M. va boshqalar. O'qituvchi faoliyatini loyihalash: Uzluksiz ta'limda modulli texnologiya// Monografiya. -T.: "Turon-Iqbol", 2017-y. 280-b.

# **AXBOROT-KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ASOSIDA MASOFAVIY TA`LIMNI RIVOJLANTIRISH VA "SMART UNIVERSITET" LARNI TASHKIL ETISH YO`NALISHLARI**

**Ashurova H.H.**  
*Renessans ta'lim universiteti*  
*Axborot texnologiyalari*  
*kafedrasi assistant o'qituvchisi*

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida masofaviy ta'lizni rivojlanirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalanish asosida "SMART universitet"larni tashkil etish yo'naliishlari ko'rib chiqilgan. Masofaviy ta'liz tizimi va axborot-kommunikasiya texnologiyalarining ta'liz jarayoniga integratsiyasi, jahoning ilg'or amaliyotlari hamda O'zbekistonda masofaviy ta'liz tizimini joriy etishdagi qadamlar muhokama qilingan. Maqolada O'zbekistonda masofaviy ta'liz tizimi uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish, "SMART universitet"larni tashkil etish va bu jarayonni amalga oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan choratadbirlar tahlil qilinadi. Shuningdek, "SMART universitet" konsepsiyasining o'quv, ilmiy va boshqaruv jarayonlarini axborotlashirishga qaratilgan tamoyillari va hozirgi kunda amalga oshirilayotgan ishlar haqida so'z yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** masofaviy ta'liz, axborot-kommunikasiya texnologiyalari, "SMART universitet", O'zbekiston ta'liz tizimi, innovatsiyalar, ta'liz texnologiyalari, "Bolonya jarayoni", Moodle dasturi, elektron ta'liz muhitlari, oliv ta'lizda masofaviy o'qitish.

## **Аннотация**

В данной статье рассматриваются направления развития дистанционного образования в Республике Узбекистан и создание «SMART университетов» на основе эффективного использования информационно-коммуникационных технологий. Обсуждается интеграция системы дистанционного образования и информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс, передовой мировой опыт, а также шаги по внедрению системы дистанционного образования в Узбекистане. В статье анализируется использование инновационных технологий для системы дистанционного образования в Узбекистане, создание «SMART университетов» и меры, предпринимаемые для реализации данного процесса. Также рассматриваются принципы концепции «SMART университетов», направленные на информатизацию учебного, научного и управленческого процессов, а также текущие мероприятия в этом направлении.

**Ключевые слова:** дистанционное образование, информационно-коммуникационные технологии, «SMART университет», система образования Узбекистана, инновации, образовательные технологии, «Болонский процесс», программа Moodle, электронные образовательные среды, дистанционное обучение в высшем образовании.

## **Abstarct**

This article examines the directions for the development of distance education in the Republic of Uzbekistan and the creation of "SMART universities" based on the effective use of information and communication technologies. It discusses the integration of the distance education system and information and communication technologies into the educational process, advanced global practices, and the steps taken to implement the distance education system in Uzbekistan. The article analyzes the use of innovative technologies for the distance education system in Uzbekistan, the establishment of "SMART universities," and the measures taken for the implementation of this process. Additionally, the principles of the "SMART university" concept aimed at the informatization of educational, scientific, and administrative processes, as well as ongoing initiatives in this direction, are considered.

**Keywords:** distance education, information and communication technologies, "SMART university," Uzbekistan's education system, innovations, educational technologies, "Bologna Process," Moodle program, electronic learning environments, distance learning in higher education.

O'zbekistonda masofaviy ta'limga rivojlantirish masalalariga keyingi yillarda keng e'tibor qaratilmoqda. Xususan, masofaviy ta'limga tizimiga innovasiyalar, zamonaviy axborot-kommunikason texnologiyalarni jalb etishga keng e'tibor berilmoqda. Bu bo'yicha hukumatimiz tomonidan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilib, oliy ta'limga tizimida masofaviy ta'limga rivojlantirish bo'yicha qator tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan hujjatlarda oliy ta'limga tizimida masofaviy ta'limga texnologiyalarini joriy qilish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni ro'yobga chiqarish maqsadida Vazirlar Mahkamasi tomonidan "O'zbekiston Respublikasida distansion oliy ta'limga tizimini tezkor joriy etish uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyihasi ishlab chiqilmoqda. Qaror tasdiqlanganidan so'ng, mamlakatimizda masofaviy ta'limga joriy etish bo'yicha ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'limga tizimlarida modul tizimi asosida o'quv jarayonini tashkil etish va talabalar hamda professor-o'qituvchilarining mobilligi muhim ahamiyat kasb etadi va bu jarayon o'z yo'lida oliy ma'lumot olishga keng imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayonlar "Bolonya jarayoni" orqali amalga oshiriladi va qator afzalliklarga ega. Agar O'zbekiston oliy ta'limga tizimi "Bolonya jarayoni"ga kiradigan bo'lsa, berilgan oliy ma'lumot to'g'risidagi darajalarni Yevropa Ittifoqi miqyosida tan olishga erishiladi va bu kelajakda, O'zbekiston ta'limga tizimiga jahon mamlakatlarida qiziqish bildirib, o'qishga keladigan talabalar soni ortishiga va mo'ljallanayotgan "Ta'limga xabi"ni amalda yaratishda ulkan yordam bo'ladi.

Hozirgi kunda ixcham va arzon bo'lgan notebook, netbook, i-pad, i-phone va smartphone va boshqa axborot vositalari keng rivojlanmoqda. Shu sababli ta'limga jarayonida bunday vositalardan foydalanishga bo'lgan qiziqish va talab ortib bormoqda. Masofaviy ta'limga ana shu texnologiyalar vositasida amalga oshiriladigan jarayondir.

Masofaviy ta'limga unda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalanishning ilmiy asoslari olimlar tomonidan atroficha o'r ganilgan bo'lib aytish mumkinki, jamiyatda iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi unga mos ravishda ilmiy-teknikaviy taraqqiyotga ham olib kelmoqda. Axborot texnologiyalari va kompyuterlarning shiddat bilan rivojlanishi turli axborotlardan foydalanish asosida qurilayotgan jamiyatning taraqqiy etishini ta'minlamoqda. Ushbu jamiyat hozirgi kunda "axborotlashgan jamiyat" deb atalmoqda. Axborotlashgan jamiyat – bu shunday jamiyatki, unda jamiyat a'zolarining aksariyati axborotni, ayniqsa uning yuksak shakli bo'lgan – bilimlarni ishlab chiqish, ishlov berish, iste'mol qilish, saqlash, qayta ishlash va sotish bilan band bo'ladi.

Ta'limga jarayonlariga axborot-kommunikasiya texnologiyalarini qo'llash yo'nalishlaridan biri masofaviy ta'limga hisoblanadi. Masofaviy ta'limga – axborot-kommunikasiya texnologiyalar (kompyuter, telekommunikasiyalar, multimedia) vositalari va ilmiy asoslangan o'qitish usullarini qo'llab, ta'limga (kunduzgi, sirtqi) olish shaklidir. Masofaviy ta'limga – bu o'qituvchi va o'quvchining interfaol (dialog), asinxron yoki sinxron o'zaro va ta'limga vositasi yordamida alaqasining bir maqsadga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, bu jarayon ularning fazoviy joylashuviga invariant va vaqt bo'yicha kelishilgandir.

Taniqli iqtisodchi olim Daniel Bell sanoatlashgan iqtisodiyotdan keyingi iqtisodiyot haqida to'xtalib, yangi iqtisodiyotda yetakchi o'rinda tadbirkorlar yoki sanoat korxonalari egalari emas, balki olimlar, bilimlarga asoslangan yangi axborot texnologiyalarini yaratuvchilar turishini aytgan. Bu iqtisodiyotda ishlab chiqarish resursi sifatida axborot va bilimlar maydonga chiqadi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch bo'lib ilmiy kashfiyot va ishlanmalar xizmat qiladi. Alan Grinspenning fikriga ko'ra, axborot texnologiyalarining iqtisodiyotni barcha jabhalariga chuqur kirib borishi

zamonaviy iqtisodiyotni avvalgilardan keskin farq qiladigan holatga olib keladi va iqtisodiyot fanida yangidan-yangi axborot davrlarini boshlab beradi.

Jamiyat rivojlanishining globallashuvi mamlakatlar, iqtisodiy tizimlar va odamlar o'rtasidagi keng miqyosli aloqalarning rivojlanishiga asos bo'ldi. Global axborot tarmoqlari (internet, uyalni va sun'iy yo'lidosh aloqasi) yangi transport vositalari turlari, intellektual mulk, xizmatlar va xalqaro savdo taraqqiyoti, ish kuchining migrasiyasi, investisiyalar oqimining kuchayishi zamonaviy xo'jalik aloqalarining samaradarligini oshirish orqali mamlakatlarning rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omilga aylandi.

Masofaviy ta'lim – bu ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi turli joylarda bo'lgani holda masofada turib o'qitish vositasidir. Masofaviy ta'lim audio, videotexnika, internet va sputnikli aloqa kanalini qo'llaydigan ta'lim shakli hisoblanadi. Masofaviy ta'limda bilimlarni berish jarayoni (unga ta'lim beruvchi va ta'lim muassassi mas'ul bo'ladi), bilimlarni olish jarayoni (unga ta'lim oluvchi mas'ul) hisobga olinadi.

Masofaviy ta'limda o'quv axborotlarni olish vositalari quyidagi turlarga bo'linadi:

sinxron o'quv tizimlari (haqiqiy vaqtida on-line tizimi), asinxron o'quv tizimlari (off-line tizimi).

Sinxron tizimlar bir vaqtning o'zida o'quv jarayonida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining qatnashishini ta'minlaydi. Bunday tizimlarga: web-chat, ICQ, IRC (Internet Relay Chat), interaktiv TV, web-telefoniya, NetMeeting, Telnet telekonferensiyalari kiradi.

Asinxron tizimlar bir vaqtning o'zida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining qatnashishini ta'minlamaydi. Masofaviy ta'limda bunday tizimlarga bosma materiallar, audio/video kassetalar, disketalar, CD-ROM, elektron pochta, web-sahifalar, FTP, web-forumlar (e'lonlarning elektron doskasi), mehmonlar kitobi, Usenet telekonferensiyalari (yangiliklar guruhi obuna)ga asoslangan kurslar tegishli.

Masofaviy ta'lim jahon amaliyotida keng qo'llanilmoqda. Masalan, AQShda 50 foizdan ortiq oliy o'quv yurtlari ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida masofaviy onlayn o'qitish dasturini qo'llaydi. Masofaviy ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilar barcha turdag'i axborot-kommunikasiya vositalardan keng foydalanadilar.

Hozirgi kunda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida masofaviy talimni yo'lga qo'yish bo'yicha ishlar boshlab yuborilgan. O'zbekistonda masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish va boshqarish, elektron o'quv ishlanmalar yaratuvchilarning mualliflik huquqlari himoyasini asoslash, masofaviy ta'limning moddiy-texnik ta'minot talablari, iqtisodiy mexanizmlari, me'yoriy va huquqiy ta'minati, Internet muhitida o'qish texnologiyasining talablari, telekommunikasion muhitning talablari, masofaviy ta'lim institutlari, virtual universitetlarni yaratish ularni sertifikatlashtirish tadbirlari amalga oshirilib boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korporativ, loyiha boshqaruvi va davlat xaridlari sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorida O'zbekistonda masofaviy ta'limni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratildi. Mazkur Qaror asosida mamlakatdagi oliy ta'lim muassasalariga, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalariga, ularning mulkchilik shakli va bo'ysunuvidan qat'i nazar, masofaviy o'qitishni tashkil etish huquqi berildi. Mazkur qaror asosida loyiha boshqaruvi milliy agentligi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan bирgalikda "Oliy ta'lim muassasalarida, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalarida masofaviy o'qitishni amalga oshirish tartibi to'g'risida"gi Nizomni ishlab chiqdi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Innovasion rivojlanish vazirligi O'zbekistonda masofaviy oliy ta'lim muassasasi "Kelajak universiteti"ni ishga tushirish loyihasi ishlab chiqilmoqda. O'zbekistonda masofadan o'qitiladigan oliy ta'lim muassasasi "Kelajak universiteti" CityU MOOK (Gonkong), UdacityX (AQSh), Open Polytechnics (Yangi Zelandiya) va MOOC Iversity (Niderlandiya) kabi xorijiy investorlar ishtirokida ochilishi ko'zda tutilmoqda. Mazkur Loyerha doirasida oliy ta'lim

jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini, ilm-fanning eng so'nggi yutuqlarini va texnikalarni joriy qilish nazarda tutilgan. Buning uchun elektron axborotlarni va ta'lim resurslarini o'z ichiga olgan hamda talabalar (yiliga 50 ming nafar atrofida) tomonidan ta'lim dasturlarini, ularning qaerda bo'lishlaridan qat'iy nazar, o'zlashtirishlarini ta'minlaydigan elektron axborot-ta'lim muhitining ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratilishi boshlandi.

O'zbekistonda masofaviy ta'limni yo'lga qo'yish boshlangan hozirgi sharoitda biz mamlakatimizda masofaviy ta'lim tizimini samarali yo'lga qo'yish uchun ochiq kodli Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) dasturidan foydalanishni taklif etamiz. Bu dastur axborotli o'qitish tizimlari standartlari bo'yicha qurilgan va Yevropada qo'llaniladigan masofaviy ta'lim tizimi hisoblanadi. Moodle tizimida turli foydalanuvchilar uchun kirish huquqi va axborot xavfsizligi ta'milanadi. Bu tizimdan administratorlar, kurs yaratuvchilari yoki oddiy foydalanuvchilar bir xilda foydalanishlari mumkin bo'ladi.

Xalqaro standartlar asosida masofaviy ta'limni joriy etish yo'nalishlaridan yana biri "SMART universitet"larni tashkil etish hisoblanadi. "SMART" ayni paytda texnologiya olamida keng qo'llaniluvchi ibora bo'lib, Specific (o'ziga xos), Measurable (o'lchab bo'ladigan), Attainable (erishib bo'ladigan), Relevant (dolzarb), Time-bound (aniq muddatli) so'zlarining qisqartmasidan olingan. Mazkur loyiha oliy ta'lim muassasasining o'quv, ilmiy va boshqaruv jarayonlarini axborotlashtirishga qaratilgan ma'lumotlar bazalarini, axborot tizimlarini yaratish, ulardan foydalanish, xizmatlar ko'rsatish hamda boshqa axborot tizimlari bilan integrasiya qilinadigan oliy ta'lim muassasasining "SMART universitet" yagona platformasining asosiy tamoyillarini belgilab beradi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda bu bo'yicha amaliy ishlar boshlab yuborilgan bo'lib, Toshkent davlat pedagogika universitetida zamonaviy talablar darajasida "SMART universitet" ni joriy etish bo'yicha qator tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan:

- universitetda foydalanishda bo'lgan turli xil axborot tizimlari, kompyuter dasturlarini o'zaro integrasiya qilindi;
- foydalanuvchilarni yagona identifikasiya tizim orqali, istalgan joydan universitet resurslaridan foydalanishlarini yo'lga qo'yildi;
- bugungi kundagi qurilmalarga mos ilovalar yaratish evaziga mavjud tizimlardan, shuningdek axborot hamda o'quv ta'limiy resurslardan foydalanish geografiyasini kengaytirish, foydalanuvchilarga qulaylik yaratildi;
- talabalar bilimini nazorat qilishning avtomatlashgan tizimini joriy etildi;
- bitiruv malakaviy ishlari, magistr PhD va DSs darajalarini olish uchun yozilgan dissertasiyalar, "plagiat"ga tekshirish avtomatlashtirilgan tizimi va birlamchi ma'lumotlar bazasi shakllantirildi;
- "SMART" texnologiyalardan foydalanish bo'yicha professor-o'qituvchilar va talabalar bilimlari oshirib borilmoqda, yangi texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha "master-klasslar" tashkil qilinmoqda.

Toshkent davlat pedagogika universiteti Turkiyaning Informascope kompaniyasi bilan loyiha asosida zamonaviy texnologik yechimlar hamda texnik va dasturiy ma'lumotlar bilan ishtirot etish masalasi bo'yicha kelishib oldi va universitetida "SMART universitet"ni bosqichma-bosqich joriy etishga kirishildi. Informascope kompaniyasi nashr ishlari, shuningdek, kutubxona mahsulotlari va xizmatlari ko'rsatuvchi xorijiy yirik va yetakchi kompaniya hisoblanadi. U o'zining ko'p yillik tajribasiga tayanib, jahon miyisosida informasion ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan keng qamrovli va individual yechimlarni ishlab chiqmoqda va xalqaro elektron ta'lim standartlarini amalda qo'llash bo'yicha muvaffaqiyatga erishmoqda.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aripov A.N., Mirzoxidov X.M. va boshqalar. Axborot kommunikasiya texnologiyalari izohli lug'ati. – T.: "Raqamli rivojlanish dasturi", 2004.
2. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X., Masofaviy o'qitish nazariyasi va amaliyoti. – T. "Fan", 2009.
3. Гулямов С.С., Романов А.Н., Алимов Р.Х., Торопцов В.С., Ходиев Б.Ю., Алимов К.А., Бегалов Б.А., Григорович Д.Б. Дистанционное экономическое образование. Т. "Шарқ", 2004.

# DAVLAT BUDGETI G'AZNA IJROSINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

*Atajanov Murodbek Bekberganovich  
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti  
Mustaqil tadqiqotchisi*

## Annotatsiya

Davlat boshqaruvini raqamlashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va davlat organlari, fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni yaxshilashning muhim vositasiga aylanmoqda.

**Kalit so'zlar:** raqamlashtirish, davlat boshqaruvi, raqamli texnologiyalar, davlat xizmatlari, g'aznachilik xizmati.

## Аннотация

Цифровизация государственного управления становится важным инструментом для ускоренного развития экономики и улучшения взаимодействия между государственными органами, гражданами и бизнесом.

**Ключевые слова:** цифровизация, государственное управление, цифровые технологии, государственные услуги, казначейство.

## Annotation

Digitalization of public administration is becoming an important tool for accelerated economic development and improving interaction between government agencies, citizens and businesses.

**Keywords:** digitalization, public administration, digital technologies, public services, treasuries.

Zamonaviy g'aznachilik tizimi davlat boshqaruvining murakkab tizimida faoliyat yuritadi, uning funksiyalari moliyaviy resurslarni rejalashtirish, nazorat qilish va taqsimlashni o'z ichiga oladi. G'aznachilik tizimining samarali faoliyat ko'rsatishi nafaqat davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarilishini ta'minlaydi, balki iqtisodiyotning real sektoriga sarmoya kiritilishini rag'batlantiradi, bu esa o'z navbatida aholi farovonligi oshishiga xizmat qiladi.

Har qanday mamlakatning makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik darajasi davlat moliyaviy oqimlarini boshqarishning ustuvor yo'nalishlarini tanlash kontekstida uning g'aznachilik tizimini loyihalashni belgilaydi [1].

O'zbekiston Respublikasida davlat moliyasini boshqarish tizimida olib borilayotgan islohotlar, qator vazifalar bilan birgalikda, davlat budgetining g'azna ijrosiga bosqichma-bosqich o'tishni va uning faoliyat mexanizmlarini takomillashtirishni nazarda tutadi [2].

Barcha darajadagi byudjet mablag'larini samarali boshqarish, daromadlar hisobini shakllantirish va xarajatlarni markazlashtirilgan taqsimlash, byudjet ijrosi to'g'risida tezkor ma'lumot olish faqat bitta federal nazorat organining vakolatlari doirasida barcha moliyaviy resurslarni birlashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin [3].

Uzoq vaqt davomida markazlashgan davlat mablag'larini boshqarishda asosiy rolni g'aznachilik organlari egallab kelgan. Har bir davlat o'ziga xos milliy o'ziga xosliklarning rivojlanishi va shakllanishini belgilovchi omillarga ko'ra bir qator o'ziga xos belgililar bilan farqlanadigan g'aznachilik modellarini ishlab chiqadi. Quyida rivojlangan mamlakatlarda tizimning o'zgarish transformatsiyasini, g'aznachilik organlari tuzilmasining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhim yo'nalishlari hamda omillarini qo'rib chiqamiz.

*Birinchi yo'nalish*, g'aznachilik faoliyatining huquqiy asoslarini yaratuvchi qonunchilik bazasi. Xususiy sektordan farqli o'laroq, davlat sektorida sodir bo'ladigan barcha operatsiyalar va jarayonlar tegishli qoidalar bilan tartibga solinishi kerak.

*Ikkinci yo'nalish*, davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish va usullar hamda mexanizmlarini tanlash. Ikkinci omil sifatida davlatning g'aznachilik tuzilishining o'ziga xosligini belgilovchi omil bu davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish va usullar hamda mexanizmlarni tanlashdir.

*Uchinchi yo'nalish*, yagona g'aznachilik hisobini tashkil etish modeli. Xalqaro Valyuta Jamg'armasining metodologiyasiga muvofiq, yagona g'aznachilik hisobi davlat banklari (g'aznachilik) hisoblarining birlashtirilgan tuzilmasi bo'lib, davlat fondlarini boshqarish jarayonlarini konsolidatsiya qilish va optimallashtirish maqsadida yaratilgan. Yagona g'aznachilik hisobi fondlarni markazlashgan holda boshqarish g'oyasini texnik jihatdan amalga oshirishga imkon beradi. Yagona g'aznachilik hisobini yaratish uchun mos qonunchilikni ishlab chiqish, moliyaviy mexanizmlarni joriy etish, uning faoliyatini nazorat qilishni amalga oshirish va yagona g'aznachilik hisobini boshqarish jarayonlarini yanada takomillashtirish talab etiladi, shu orqali mamlakatga xos xususiyatlar shakllanadi.

*To'rtinchi yo'nalish*, jarayonlarning avtomatlashtirilishi, foydalaniladigan axborot texnologiyalari turlari, funksional dasturiy mahsulotlarning texnologik darajasi.

*Beshinchi yo'nalish*, milliy moliyaviy va bank tashkilotlarining rivojlanish, ishonchlilik va barqarorlik darajasi. G'aznachilik organlari tuzilishini tashkil etish milliy moliya va bank tuzilmalarining rivojlanish, ishonchlilik va barqarorlik darajasiga bog'liq bo'lib, bu to'g'ridan-to'g'ri qo'llaniladigan mexanizmlar va vositalarga ta'sir qiladi, masalan, kassani rejalashtirish, yagona g'aznachilik hisobida bo'sh qoldiqlarni boshqarish.

*Oltinchi yo'nalish*, davlat moliyasini boshqarish samaradorligi.

*Yetinchi yo'nalish*, davlatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi.

*Sakkizinchi yo'nalish*, g'aznachilik organlari oldida turgan strategik maqsadlar va vazifalar.

Yuqoridaqilardan kelib chiqib zamonaviy g'aznachilik tizimi rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini bir necha jihatlarga ajratish mumkin. Ular texnologiyalarning rivojlanishi, moliyaviy nazoratni yaxshilash va davlat boshqaruvini samarali tashkil etish bilan bog'liqdir. Quyida asosiy tendensiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin, jumladan:

1. Raqamlashtirish va jarayonlarni avtomatlashtirish. So'nggi yillarda g'aznachilik boshqaruvi jarayonlariga axborot texnologiyalarini faol joriy etish kuzatilmoqda. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Elektron xazina: davlat moliyaviy oqimlarini boshqarish uchun raqamli platformalarga o'tish.
- Blokcheyn texnologiyalarini qo'llash: moliyaviy operatsiyalarni shaffof va xavfsiz qilish.
- Byudjet jarayonlarini avtomatlashtirish, shu jumladan byudjetni tayyorlash, bajarish va monitoring qilish.

2. Moliyaviy tizimlarni integratsiya qilish. Zamonaviy g'aznachilik tizimi turli moliyaviy tizmlar va platformalarni integratsiya qilishga intilmoqda, bu esa davlat organlari o'rtasida hamkorlikni yaxshilashga yordam beradi va xarajatlar va daromadlarni nazorat qilishni osonlashtiradi.

3. G'azna hisobini markazlashtirish. Davlat moliyaviy boshqaruvining samaradorligini oshirish uchun bir qator mamlakatlarda g'aznachilik tizimi hisobini markazlashtirish amalga oshirilmoqda. Bu davlat boshqaruvidagi barcha darajalarda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va ularni boshqarish imkonini beradi.

4. Shaffoflik va hisobot berish. Davlat moliyaviy boshqaruvida shaffoflikni oshirish muhim tendensiya sifatida yuzaga kelmoqda. Bu xalqaro standartlarga, shuningdek, davlat organlaridan jamiyatning hisobdorligi va ochiqligini talab qiluvchi kutishlarga bog'liq. Moliyaviy ma'lumotlar va hisobotlarni e'lon qilish uchun platformalar yaratish va ularni keng jamoatchilikka taqdim etish.

5. Ichki audit va nazorat sohasidagi innovatsiyalar. Texnologiyalar rivojlanishi ichki nazorat va audit sohasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda, bu esa moliyaviy oqimlarni samarali kuzatish, real vaqt rejimida tekshiruvlar o'tkazish va moliyaviy suiiste'molliklarning oldini olish imkoniyatini beradi.

6. Qarzdorlik va investitsiyalarni boshqarish. Davlat qarzi va aktivlarini boshqarish yanada murakkab va uzoq muddatli strategiyaga yo'naltirilgan. G'aznachilik tizimi qarzni boshqarish bo'yicha ilg'or yondashuvlarni joriy etmoqda, shu jumladan derivativlar, moliyaviy vositalar va risklarni prognozlash modellari.

7. Natijalarga asoslangan boshqaruvga o'tish. Muhim tendensiya sifatida natijalarga asoslangan boshqaruvga o'tish kuzatilmoqda, bunda moliyaviy mablag'lar nafaqat operatsiyalarni bajarish, balki

ma'lum samaradorlik ko'rsatkichlariga erishish uchun sarflanadi. Bu indikatorlar va natijaviylik ko'rsatkichlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ushbu tendensiyalar g'aznachilikning innovatsiyalar va xalqaro standartlarga e'tibor qaratgan holda davlat moliyasini samarali va shaffof boshqarishdagi rolini oshirish istagidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, zamonaviy g'aznachilik boshqaruvi tizimi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va raqamlashtirish jarayonlarining joriy etilishi bilan sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda. Elektron g'aznachilik va raqamli platformalar yordamida davlat moliyalari boshqaruvi yanada samarali, shaffof va nazorat qilinadigan bo'lmoqda. Markazlashtirilgan boshqaruv, tizimlarni integratsiya qilish, shaffoflik va hisobot berish kabi tendensiyalar davlat moliya tizimining samaradorligini oshirishga va xalqaro talablar va standartlarga javob berishga yordam beradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Глушакова О.В. Формирование нового дизайна казначейской системы России в контексте повышения эффективности управления бюджетной ликвидностью // Финансы и кредит. – 2017. – Т. 23, № 46. – С. 2777 – 2796.
2. Hamdamov O.A. O'zbekiston Respublikasida davlat budgetining g'azna ijrosiga o'tishning zarurligi va ahamiyati. "Ekonomika i sotsium" №1(116) 2024. 154-156 bet.
3. Стеценюч Ю. Н. Роль казначейства в бюджетной системе региона. ЭКОНОМИКА НОВОГО МИРА: науч. журн. 2017. №1 (Вып. 5). С. 84.

## IQTISODIYOTDA SUN'iy INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

*Ayupov Ravshan Hamdamovich  
Renessans ta'lim universiteti,  
texnika fanlari doktori, professor*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada hozirgi paytda dolzarb bo'lgan muammolardan biri, suniy intellekt usul va vositalarining iqtisodiyotning turli sohalarida ishlatalishi yo'nalishlari muhokama qilinadi. Sun'iy intellekt information texnologiyalari qandaydir tizimning o'z-o'zini o'qitish evristik jarayonida qandaydir sinfga oid masalalarni, shu jumldan, iqtisodiy masalalarni yechish uchun imkoniyatlар yaratish va bu imkoniyatlар yordamida ushbu masalalarni optimal tarzda yechishni anglatadi. Maqolada shu masalalarga bag'shlangan bir qancha yondoshuvlardan foydalanish imkoniyatlari va istiqbollari ko'rib chiqilgan.

**Tayanch so'zlar:** Suniy intellekt, iqtisodiyot, tijorat, elektron, intellekt, virtual, ekspert tizimlar, boshqarish.

### **Аннотация**

В данной статье рассматривается одна из актуальных тем современности — применение методов и инструментов искусственного интеллекта в различных отраслях экономики. Информационные технологии искусственного интеллекта подразумевают создание возможностей решения задач определенного класса, в том числе экономических, в процессе самообучения эвристического процесса системы и использование этих возможностей для оптимального решения этих задач. В статье рассматриваются возможности и перспективы использования нескольких подходов к решению этих вопросов.

**Ключевые слова:** Искусственный интеллект, экономика, коммерция, электроника, интеллект, виртуальный, экспертные системы, управление.

### **Abstract**

This article discusses one of the current problems, the directions of using artificial intelligence methods and tools in various sectors of the economy. Artificial intelligence information technologies mean the creation of opportunities for solving problems of a certain class, including economic problems, in the heuristic process of self-learning of a system, and using these opportunities to solve these problems optimally. The article considers the possibilities and prospects of using several approaches to these problems

**Key words:** Artificial intelligence, economics, commerce, electronics, intelligence, virtual, expert systems, management

Sun'iy intellekt deb, kompyuterlarning an'anaviy ravishda insonlar bajaradigan aqliy va ijodiy ishlarni bajara olish qobiliyatiga tushuniladi. Yana ushbu atama bilan intellektual mashinalar yaratish ilmi va texnologiyasini ham tushunadilar. Sun'iy intellektning bunday aniqlanuvu 1956 yilda amerikalik informatik Djon Makkarti tomonidan kiritilgan. Ingliz tilida *artificial intelligence* so'z birikmasi bizda "sun'iy intellekt" ma'nosini bildirsa, *intelligence* so'zi inglizchada "aqli fikrlash qobiliyati" deb tushuniladi. Shu sababli, sun'iy intellekt information texnologiyalari qandaydir tizimning o'z-o'zini o'qitish evristik jarayonida qandaydir sinfga oid masalalarni yechish uchun dasturlar yaratish va bu dasturlar yordamida ushbu masalalarni yechishni anglatadi. Sun'iy intellektni aniqlashning empiric testini 1950 yilda Alan T'yuring taklif qilgan. Unga ko'ra, fikrlovchi mashina deb, inson u bilan so'zlashganda uni inson sifatida qabul qilinishi tushunilishi lozim. Sun'iy intellekt tizimlarini yaratish bo'yicha bir qancha yondoshuvlar mavjud. Ular ichida eng ommabopi evristik yondoshuv bo'lib, bunda mashina o'zini o'rab turgan dunyonni sinab ko'rish va xatolar tahlili usuli bilan o'rganadi. "O'qituvchisiz o'qish jarayoni" deb nomlangan extimollik mashinasi g'oyasini ilk bora 1956 yilda Dartmund konferentsiyasida Rey Solomonoff aytib o'tgan. Hozirgi davrda sun'iy intellekt bo'yicha juda ko'p sohalarda ilmiy izlanishlar olib borilayotganida qaramay, biror bir inson yoki ilmiy guruh to'laqonli sun'iy intellekt tizimini yarata olmagan. Hozirgi davrda sun'iy intellekt

tizimlari barcha sohalarda insonning ishonchli yordamchisiga aylangan, ammo ko'pchilikning quyidagi savoli hali-hanuz javobsiz qolmoqda: Agarda ertaga mashina insondan aqli bo'lib ketsa, u xolda nima bo'ladi? Britaniya olimi Stiven Xokingning fikriga ko'ra esa, agarda insonlar juda ham qudratli sun'iy intellekt yarata olsalar, bunday sun'iy intellekt insonlar uchun juda havfli bo'lib qolishi mumkin. Agar masalaning mohiyatiga qarasak, bunga hali ancha vaqt bor, chunki hozircha mashinaning imkoniyatlari insonga nisbatan juda ham kichik miqdorda. Agar mashna algoritmlar asosida ishlasa, inson obrazlar bilan ishlaydi. Shuning uchun ham mashina resurslarini eng ko'p ishlatadigan ob'ekt – videoinformatsiyadir. Inson video ma'lumotlardan tashqari, ovozni, xidni, tasvirni, harakatlarning koordinatsiyasini ham onlayn rejimda yashin tezligida qayta ishlay oladi. Bu esa mashinaning insondan aqliroq bo'lib ketishi hali-hanuz amalga oshmaydigan bir davr deganidir. Hozirgi davrda sun'iy intellekt quyidagi sohalarda qo'llaniladi:

- Aqli elektron tijorat tizimlarini yaratishda.
- So'zlar orqali ifodalangan matnlarni qayta ishlashda;
- Kompýuter yordamida ta'lif berishda;
- Ekspert tizimlar yaratishda;
- Virtual agentlar (*chat-botlar* va *virtual yordamchilar*) yaratishda;
- Maslahat berish tizimlarini tashkil qilishda.
- Avtomobilarni boshqariahda.
- Robotlardan foydalanishda.
- Turli sohalarda insonlar bilan muloqot qilishda.
- Aholiga maishiy hizmat ko'rsatish sohasida.
- Ishlab chiqarish, boshqaruvsda va boshqa sohalarda.
- Metaverse tizimlarida.

Quyida sun'iy intellektning bir qancha sohalarda qo'llanilishi bo'yicha misollar ketiriladi.

### **Elektroenergetikada sun'iy intellektning qo'llanilishi**

*Loyihalash darajasida*: energoresurslar generatsiyasini va unga talabni bashorat qilish, energiya generatsiya qiladigan jihozlarning ishonchliligini chamalash, talab ko'payib ketganda generatsiyani ko'paytirish;

*Ishlab chiqarishda*: uskunalarning profilaktik remontini optimallashtirish, generatsiyaning samaradorligini oshirish, yo'qotishlarni kamaytirish va energoresurslarning o'g'irlanishini kamaytirish;

*Mahsulotni bozorda realizatsiya qilishda*: Kunning vaqtiga bogliq ravishda narxlarni o'zgartirish va dinamik tarifikatsiya.

*Hizmat ko'rsatish darajasida*: eng foydali yetkazib beruvchini avtomatik ravishda tanlash, iste'molning to'liq statistikasini tuzish, mijozlarni avtomatik ravishda saqlash, energiya ta'minotini mijozning odatlari va xulq-atvoriga bog'liq ravishda optimallashtirish.

### **Ishlab chiqarishda sun'iy intellekt**

*Loyihalash jarayonida*: yangi mahsulotlar yaratish samaradorligini oshirish, mehsulot yetkazib beruvchilarni avtomatik ravishda baholash, detallar va extiyot qismlarga bo'lgan talablarni baholash;

*Ishlab chiqarish jarayonida*: turli xildagi masalalarning bajarish jarayonini mukammallashtirish, yig'uv liniyalarini avtomatlashtirish, xatolar sonini kamaytirish va xomashyo yetkazish vaqtini kamaytirish.

*Mahsulotni bozorda realizatsiya qilishda*: baholash jarayonini boshqarish, xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xizmatlar hajmi bashoratini amalga oshirish.

*Hizmat ko'rsatish jarayonida*: transport vositalari parki marshrutlarini rejalashtirishni mukammallashtirish, avtopark resurslarini boshqarish va xizmat ko'rsatuvchi injenerlarni tayyorlash sifatini oshirish.

### **Logistikada sun'iy intellekt**

**IBM** "Logistikada sun'iy intellekt" deb nomlangan hisobot taqdim etishdi. Ushbu hisobotda sun'iy intellektning logistikada qo'llanilish imkoniyatlari chamalanadi va bu industriyani zamonaga

mos ravishda o'zgartirish bo'yicha, yangi turdag'i logistic aktivlar yaratish bo'yicha va logistikada intellektual operatsion tizimlar yaratish bo'yicha bir qancha g'oyalar ilgari suriladi. **DHL** va **IBM** sun'iy intellektdan foydalanganda logistika tarmog'i liderlari qanday imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkinligini ham tushutirib o'tganlar. Ularning fikrlaricha, hozirgi davrda logistika uchun eng ma'qul, arzon va maqsadga muvofiq zamonaviy texnologiya bu sun'iy intellekt texnologiyasidir. Shu kunlarda sun'iy intellekt texnologiyasi allaqachon mijozlar tomonidan ishlatalishi boshlangan. Tovushni taniy oladigan virtual elektron yordamchilardan foydalangan holdagi ilovalarning ommabopligi tobora oshishi bunga yaqqol misol bo'la oladi. **DHL** va **IBM** tomonidan sohadagi muammonlarni o'rganish natijasida mutaxassislar sun'iy intellekt texnologiyasining doimiy ravishda rivojlanishi logistika uchun hayotiy muhim bo'lgan bir qancha qo'shimcha imkoniyatlar yaratishini bildiradilar. Masalan, ular logistic xizmatlar provayderiga mijozlar bilan interaktiv muloqot yordamida xizmatlar sifatini oshirishga va mahsulotlarni tezroq yetkazib berishga imkon beradi.

Hozirgi davrda iqtisodiyotning boshqa ko'pchilik tarmoqlari ham sun'iy intellektni kundalik biznes jarayonlariga keng qo'llamoqdalar. Sun'iy intellekt texnologiyalari tasvirlarni tanib olish funktsiyalari va dialog interfeyslar vositasida ishlab chiqarish liniyalaridan foydalanishni va ishlab chiqarish jarayonini ham ancha soddalashtirishga imkon berayapti. Masalan, avtomobilsozlikda sun'iy intellekt avtonom robot-avtomobilning oz-ozini orgatish imkoniyatlarini rivojlantirish uchun foydalanishi mumkin. Bunday imkoniyatlar esa biznes olamine tubdan o'zgartirish imkonini beradi.

### **Sun'iy intellektning savdoda qo'llanilishi**

Sun'iy intellekt masalalari bilan shug'ullanadigan **Facebook** laboratoriysi muhandislari insonlar bilan savdolasha oladigan bot bo'yicha ma'lumotlarni oshkor qildilar. **Quartz** ning yozishiga ko'ra, tizimni o'qitish jarayonida **Amazon Mechanical Turk** onlayn kraudsorsing platformasi yordamida yig'ilgan 5,8 mingta real insonlarning dialoglaridan foydalanilgan. Dialoglarni tahlil qilgan holda bot nafaqat muloqotlar olib borishni o'rgandi, balki kerak bo'lganda yolg'on gapirishni ham epladi. Muhandislarning fikrlaricha, sun'iy intellekt nafaqat o'zi qiziqadigan narsalargagina e'tibor qaratdi, balki boshqa ma'lumotlarga ham qiziqa boshladи. Haridor bilan muloqotni tugatganidan so'ng, bot boshqa muammolarga ham qayta oladi. Ammo muhandislari bot yolg'on gapirishni insonlararo suhbat vositasida o'rgandimi yoki bu tasodifiy ravishda o'z-o'zicha o'rganish natijasida ro'y berdimi, buni aniq bila olmadilar.

### **Sun'iy intellekt qimmatbaho buyumlar va hizmatlar bozorida**

**Financial Times** sun'iy intellekt qimmatbaho buyumlar va hizmatlar bozorida ham katta o'zgarishlar kilishi mumkinligi haqidagi maqolani chop etdi. **Amazon**, **Google**, **Alibaba** va shularga o'xshash texnologik gigantlarning misli ko'rilmagan muvaffaqiyatlaridan ruhlangan xolda, soat va yuvelir mahsulotlar ishlab chiqaruvchi brendlari ham mijozlar safini kengaytirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga harakat qila boshladilar. Masalan, messendjerlar asosida tashkil virtual suhbatdoshlar bunday brendlarga foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlarni qonunlarni buzmasdan turib yig'ish uchun yordam bera oladilar. **Baselworld** soatlar ko'rgazmasida yuvelir brendi **de Grisogono** haridorlarga **Crazymals** kolektsiyasidan qimmatbaho toshlardan yasalgan buyumlarni tanlashga yordam beradigan chat-botni taklif qildi. Bu chat-bot haridorlarga o'zi haqida so'zlab beradi, mojzlardan qiziqish doiralarini so'rab ko'radi va shundan so'ng, ularga qiziqishlariga bog'liq ravishda yuvelir mahsulotlarni taklif qiladi. **Southpigalle** kompaniyaning ta'sischilaridan biri *Oliv'e de Koente* so'zlariga ko'ra, hozirgi davrdagi murakkab iqtisodiy sharoit va tobora kuchayib borayotgan raqobat mijozlarni yo'qotmaslik uchun "lyuks" klassidagi brendlarga innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan, virtual suhbatdoshlarni tadbiq qilishga undadi. **Facebook** ning izlanishlari natijalariga ko'ra, 50% dan ortiq respondentlarga qo'ng'roq qilgandan ko'ra, matnli elektron ma'lumotni jo'natgan ma'qul ekan. **Financial Times** ning ma'lumotiga ko'ra, sun'iy intellekt nafaqat mijozlar bilan muloqotni yaxshilaydi, balki, brendlari uchun muhim ma'lumotlar manba'i hamdir. Chunki **cookie** fayllari vositasida yoki ko'rishlar tarixini tahlil qilgandan ko'ra, bu holatda ma'lumot mijozlarga to'gridan-to'g'ri jo'natiladi. Foydalanuvchilarning ijtimoiy tarmoqlardagi statusi va demografik ma'lumotlar asosida olingan ma'lumotlar asosida brendlari mijozlarning intilishlarini, xoxishlarini, emotsiyalarini va tendentsiyalarini chamalab,

mahsulotni boshqarish strategiyasiga kerakli o'zgartirishlar kiritishlari mumkin. Xuddi shu tarzda ma'lumotlarni qayta ishlash asosida **Montblank** kompaniyasi **Summit** deb nomlangan "*aqlii*" soat ishlab chiqardi. Bu soatning tashqi ko'rinishi klassik ko'rinishda bo'lgani bilan u sun'iy intellekt asosida ishlaydi va **Google** assistenti bilan jihozlangan hamda navigator, tarjimon va so'z orqali boshqariladigan yordamchi funktsiyalarini bajara oladi. Jenevada bo'lib o'tgan ko'rgazmada **Jaeger-LeCoultre** brendi barcha ishtirokchilarni o'z mahsuloti bilan tanishtirdi. Ishtirkchilarga **QR**-kodli braslet berildi va u orqali **iPhone** ilovasi yordamida soatlarni tanlash taklif etildi. Ushbu texnologiya to'dirilgan reallik texnologiyasi yordamida kompaniyaga mijozlar haqida ma'lumot yig'ishga imkon berdi.

Biznesning eng perspektiv yo'nalishlari bo'yicha oxirgi hisobotlarida **PwC** analitiklari baho berishlaricha sun'iy intellektning hayotga izchil tadbiq qilinishi 2030 yilga kelib, jahon **YIM** ning 14% ga yoki 15,7 trillion dollaga ko'payishiga olib kelar ekan. Shuning uchun ham mamlakatimizdagi kompaniyalarning sun'iy intellektga investitsiya qilishlari katta samaraga olib kelishi mumkin. Agarda johon miqyosidagi holatni tahlil qilsak, hozirgi kunda sun'iy intellekt ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligiga robotlar va uchunchisiz uchadigan qurilmalar (*dronlar*) yordamida keng miqyosda tadbiq qilinayapti. Sun'iy intellekt qisqa muddatlarda katta hajmdagi ma'lumotlar yig'ish va ularni qayta ishslash bilan bog'liq bo'lgan sohalarda monitoringni amalga oshirish va information modellar qurish uchun ham keng miqyosda ishlatilina boshlaydi.

Elektron tijorat (*e-commerce*) va moliya sohalarida ham sun'iy intellekt bilan jihozlangan chatbotlar faol ravishda ishlatilmoqda. Ular foydalanuvchilarga u yoki bu mahsulot haqida ma'lumot olishga va xilma-hil operatsilarni amalga oshirishga yordam beradilar. Masalan, **Sberbank Iron Lady** deb nomlangan virtual kollektor yaratdi, **BTB24** esa kichik biznes uchun chat-botlarni ishlatadi, **Al'fa-bank** esa Treyding operatsiyalari uchun savdo robotlarini ishlab chiqdi. On-layn savdoda ham sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha bir qancha misollar mavjud: masalan, **Amazon** va uning virtual yordamchisi **Alexa**, VR-ko'ruchilar, **Ali Express** on-layn riteylerining virtual reallik magazinlari va boshqalar. Telekommunikatsiyalar sektorida ham sun'iy intellekt tizimlari faol ravishda qo'llaniladi va abonentlarga virtual yordamchi hamda turli servislardan taklif qilinadi. Yuqorida aytib o'tilgan texnologiyalardan biz doimiy ravishda foydalanamiz: **Yandex** ning **Alisa** si, **Apple** ning **Siri** si, komp'yuterlarimizdagi yangilik agregatorlari va shunga o'xshashlar robotlashtirilgan yechimlarga yaqqol misollardir. Sun'iy intellektli innovatsion yechimlar havfsizlik sohasida ham faol ravishda qo'llanilaypti – insonlarni rasmlariga qarab tanib olish va identifikatsiya qilish bunga bir misoldir. Lekin sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanganda bir qancha tavakkalchiliklarga (riskka) ham duch kelamiz. Masalan, sun'iy intellektni qo'llashning boshlang'ich davrida bilimlar bazasi ancha kam miqdorda bo'lgani uchun, xato bo'lgan natijalar ham olinishi ehtimolligi mavjud. Yana bir tavakkalchilik sun'iy intellekt tizimi qaror qabul qilishga qiynalgan paytda inson unga yordamga kelish extimolligi, sun'iy intellekt tizimiga bo'lgan harajatlarning juda katta miqdordaligi, sun'iy intellektni o'qitish jarayonini nazorat qilish bilan bog'lik tavakkalchilik, sun'iy intellektning qo'llanishi bo'yicha normativ-huquqiy bazaning yo'qligi va boshqalar.

### Foydalanilgan adaboyotlar

1. Tursunov S.Q. va boshqalar. Raqamli texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Toshkent: "Lesson Press" nashriyoti, 2023 yil. 464 bet.
2. Sabirjonov R.A. va boshqalar. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari – monografiya. Toshkent: "Hilol Media" nashriyoti, 2022 yil. 202 bet.
3. Pete Sharma. Using technology in language teaching. Cambridge English. Topic: Technology and digital. 29.10.2021
4. Hayo Reinders. Using technology to support learning. Cambridge University Press & Assessment. 28.07.2022.

# MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Bazarov Bunyod To'lqinjonovich  
*Jizzax politeknika instituti, pedagogika  
fanlari bo'yicha falsafasi doktori(PhD)*

Kaxramanova Odina Ozod qizi  
*Jizzax politeknika instituti Kibersport fakulteti  
Menejment yo'nalishi talabasi*

## Annotatsiya

Innovatsion texnologiyalardan o'qitish jarayonida foydalanish ta'lim jarayonini samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchilarning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish maqsadida juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola innovatsion texnologiyalar yordamida egallangan bilimlarni rivojlantirish, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir inson uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Maqolada ta'kidlanishicha, innovatsion texnologiyalarning an'anaviy texnologiyalar bilan uyg'un kombinatsiyasi o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi.

**Kalit so'zlar:** innovatsion texnologiyalar, raqamli texnologiyalar, o'quv jarayoni, masofaviy texnologiyalar, mutaxassislik fanlar, ilmiy-metodik maqola.

## Abstract

The use of innovative technologies in the teaching process is very important in order to improve the effectiveness of the educational process and to increase the interest of those who receive education. This article allows you to develop knowledge acquired using innovative technologies, deepen and expand the content of the studied subjects, quickly update it, apply modern teaching methods, and also significantly expand the possibility of education for each person. The article notes that the harmonious combination of innovative technologies with traditional technologies increases the effectiveness of the educational process.

**Keywords:** innovative technologies, digital technologies, educational process, distance technologies, special sciences, scientific and methodological article

## Аннотация

Использование инновационных технологий в учебном процессе очень важно для повышения эффективности учебного процесса и повышения заинтересованности студентов в обучении. Данная статья дает возможность развивать полученные знания с помощью инновационных технологий, углублять и расширять содержание изучаемых предметов, быстро обновлять его, использовать современные методы обучения, а также значительно расширить возможности обучения для каждого. В статье подчеркивается, что гармоничное сочетание инновационных технологий с традиционными повышает эффективность образовательного процесса.

**Ключевые слова:** инновационные технологии, цифровые технологии, образовательный процесс, дистанционные технологии, специальные науки, научно-методические статьи.

Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o'qitish jarayonini zamonaviylashtirish, samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga erishiladi.

Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallah va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini

sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Bugungi kunda har bir ta'lim muassasasida innovatsion ta'lim muhitini yaratish, ta'limning raqamli transformatsiyasini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning ustuvor maqsadlaridan biri hisoblanadi. [1]

Innovatsion texnologiyalar - bu ilm-fan va texnikaning so'nggi yutuqlarini o'z ichiga olgan yangi metod va vositalar majmui bo'lib, ta'limda innovatsiyalar o'qitish va o'rganish jarayonlarini takomillashtirish maqsadida foydalanilmoqda. Innovatsion ta'lim texnologiyalari - lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. Mazmunan esa tushunchasi negizida "innovatsiya" tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi. Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari quyidagilar sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgatirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'limgan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari. [1]

Ta'lim inovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muam-moni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlayoladigan shakl, metod va texnologiyalardir. Ta'lim inovatsiyalari bir necha quyidagi turlarga ajratiladi:

- Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
- Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamdakombinatsiyalangan innovatsiyalar.
- O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq, modul va tizim innovatsiyalari.

Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979 yilda "Rim klub"da qo'llanilgan. Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina tizimdagи ayrim elementlarni o'zgartirishga xizmat qilsa u **novatsiya** (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o'zgartirishga xizmat qilsa, u holda u **innovatsiya** (yangilik kiritish) deb ataladi.

#### Asosiy farqlar

<b>Novatsiya</b>	<b>Innovatsiya</b>
1) Amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi; 2) Ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi; 3) Metodlar yangilanadi; 4) Natija avvalgi tizimni takomillashtiradi	1) tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi; 2) ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi; 3) sub'ektlarning faoliyati to'la yangilanadi; 4) Yangi texnologiyalar yaratiladi; 5) Faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi; 6) Amaliyotning o'zi ham yangilanadi

Ta'lim innovatsionlari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi:

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- tarbiyachi faoliyatining o'zgarishi;
- o'quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;
- ta'lim mazmunining yangilanishi;
- o'qitish shakl, metod va vositalarining o'zgarishi;

- ta'lim tizimi boshqaruvning o'zgarishi;
- ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishi. [3]

Innovatsion texnologiyalar va ularning ta'limda qo'llash bugungi kunning dolzarb mavzulardan birdir. Innovatsion texnologiyalar, asosan, yangi imkoniyatlar yaratish, ta'lim sifatini oshirish, ta'lim oluvchilarni ilg'or metodlar bilan ta'minlash va ularning bilim olish jarayonini samarali boshqarishga xizmat qilmoqda. Innovatsion texnologiyalarning ta'limdagi roli haqida quyidagi asosiy jihatlar tahlil qilinadi.

**Innovatsion faoliyat** - yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yordarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. **Innovatsion faoliyat** ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba - sinov ishlari olib borish, fan-teknika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat. Fanlarni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni joriy etish turli fan yo'nalishlarini informatika bilan integratsiyalashni nazarda tutadi, bu esa ta'lim oluvchilar ongini kasbiy jihatdan zamonaviy jamiyatdagi axborotlashtirish jarayonlarini tushunishlariga olib keladi. Ta'lim uslubiy tizimida yangi axborot texnologiyalari paydo bo'lib, bitiruvchilar kelajakdagi kasbiy faoliyatida yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga tayyorlanmoqda. O'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalar ta"lim oluvchilarga ko'proq interaktivlik, ko'rgazmalilik va tahliliy yondashuvlar yaratish imkonini beradi. [3]

Innovatsion texnologiyalar o'qitish jarayoniga kiritilganida, ular ta'lim oluvchilarning o'qish, o'rganish va muloqot qilish usullarini tubdan o'zgartiradi. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonida quyidagi yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. Interaktiv taxta (smartboard) - yordamida darslar yanada jonli, ta'sirchan va samarali bo'ladi.

**Simulyatsiyalar va video materiallar** - yordamida ta'lim oluvchilar nazariy bilimlarni amaliy tarzda ko'rishlari mumkin.

**Adaptiv ta'lim tizimlari** – ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholab, ularga mos materiallarni taqdim etadi.

**Onlayn platformalar** - yordamida ta"lim oluvchilar darslarni o'z vaqtida va o'z tezligida o'rganishlari mumkin.

**MOOCs (Massive Open Online Courses)** - kabi onlayn kurslar orqali butun dunyo bo'ylab mutaxassislar va ta'lim oluvchilar bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

**Videokonferensiyalar** - yordamida masofaviy ta'lim amalga oshiriladi, o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar o'rtasida real vaqtida muloqot qilish mumkin. **Learning management systems (LMS)** orqali o'qituvchilar ta"lim oluvchilarning rivojlanishini kuzatib borishlari va ularni kerakli joyda qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

**O'yinlar va gamifikatsiya** texnologiyalarini qo'llash orqali ta'lim oluvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'rganishni qiziqarli qilish mumkin. **Flipped Classroom (Aylangan dars)** metodikasi - o'qitishning an'anaviy usulini o'zgartirgan metod bo'lib, unda ta'lim oluvchilar darsning asosiy kontentini uyda onlayn ko'rib chiqishadi, dars vaqtida esa amaliyotga ko'proq vaqt ajratiladi. [5] **Blended Learning (Aralash ta"lim)** – an'anaviy darslar va onlayn ta'limning uyg'unlashuvi.

**Innovatsion texnologiyalarni qo'llashning amaliy jihatlari** Innovatsion texnologiyalar ta'lim oluvchilarga mavjud muammolarni yechishda tezkorfikrlash va to'g'ri qaror qabul qilishni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, simulyatorlar va o'yinlar orqali ta"lim oluvchilar o'z fikrini tezda ifodalashni va turli xil holatlar uchun optimal yechimlarni topishni o'rganishadi. Ushbu texnologiyalar ta'lim oluvchilarning bilimini real vaqt rejimida baholash imkoniniberadi. Testlar, onlayn sinovlar va statistik tahlillar yordamida ta'lim oluvchilarning yutuqlarini kuzatish va ularga tayyorlojni yaxshilaydi. Innovatsion tex-nologiyalar ta'lim oluvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi. Misol uchun, gamifikatsiya va o'yin elementlarini qo'llash ta'lim oluvchilarning motivatsiyasini yuqori darajada saqlab turadi. [2] Innovatsion texnologiyalar ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirishda davom etadi. Bunda:

**Sun'iy intellekt - moslashtirilgan tizimlar** orqali ta'lim oluvchilarning bilimini avtomatik tarzda tahlil qilish va ularni shaxsiylashtirilgan o'quv rejalariga yo'naltirish mumkin.

**Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR)** - yordamida ta'lim oluvchilar 3D model va simulyatsiyalar yordamida murakkab mavzularni yanada chuqurroq o'rganishlari mumkin.

Innovatsion texnologiyalar ta'limda yangi imkoniyatlarni ochmoqda va ta'lim oluvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada qiziqarli, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga, ularni real hayotdagi muammolarga yechim topishga tayyorlashga samarali va amaliy yordam qilmoqda. Bular nafaqat ta'lim oluvchilarga bilim olishda yordam beradi, balki o'qituvchilarga ham darslarni yanada kreativ va interaktiv shakllarda o'tkazish imkonini beradi.

Ularning ta'lim tizimidagi roli kelajakda yanada muhimroq bo'lishi kutilmoqda, chunki texnologiyalar o'qish jarayonini yanada samarali va innovatsion qilishga qaratilgan. [4] Shu bilan birga, innovatsiyalarni joriy etish o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, ammo bunday o'zgarishlarga tayyorlanish va texnologik infratuzilmani yaxshilash zarur bo'ladi. Innovatsion texnologiyalar va ularning ta'limda qo'llash bugungi kunning dolzARB mavzulardan birdir. Innovatsion texnologiyalar, asosan, yangi imkoniyatlar yaratish, ta'lim sifatini oshirish, ta'lim oluvchilarni ilg'or metodlar bilan ta'minlash va ularning bilim olish jarayonini samarali boshqarishga xizmat qilmoqda. Innovatsion texnologiyalarning ta'limdagI roli haqida quyidagi asosiy jihatlar tahlil qilinadi.

Innovatsion texnologiyalarni o'qitish jarayoniga qo'llaganda o'qituvchining rolini ham o'zgartiradi. O'qituvchi faqat ma'lumot manbai emas, balki: ta'lim oluvchilarga ko'makchi ya'ni, o'qituvchi ta'lim oluvchilarga texnologiyalarni to'g'ri ishlatish va ulardan samarali foydalanish uchun yordam beradi. **Bundan tashqari** ta'lim oluvchilarga individual yondashuvlar orqali maslahatlar beradi, ta'lim oluvchilarni o'rganishda yo'llarini topishga yo'naltiradi. O'qituvchi innovatsion texnologiyalar orqali o'rganish metodlarini o'rgatadi va ularni mustaqil ishlashga tayyorlaydi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.X.Tursunov,A.B.Yusupov. Pedagogika va yangi texnologiyalar -T.: 2020.
2. L. A. Zaitseva. O'qitishda interaktiv texnologiyalar- M.: 2019.
3. E. I. Krutova. Innovatsion pedagogika - M.: 2021.
4. N. A. Samoilova. Onlayn ta'lim metodikasi - T.: 2022.
5. S. M. Xudoyberganov. Flipped Classroom metodikasining mutaxassislik fanlarida qo'llanishi – *Ta'lim va innovatsiyalar* jurnali, 2020.
6. Ishmuxamedov R.,Abduqodirov A.,Pardayev A.Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog – o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - T.: Iste'dod, 2008.

# PROSPECTS FOR IMPROVING THE DIGITAL COMPETENCIES OF TEACHERS

*Bekkiyyeva Nargiza Rajabbayevna  
University of Economics and pedagogy  
Freelance researcher*

## **Annotation**

The article reveals the essence of the concept of competence, the quality of professional competence, the possibility of effective use of digital competencies in the educational process of teachers today.

**Keywords:** competence, professional competence, pedagogy, development, content, essence, courage, system, reform, ethics, behavior and behavior, human etiquette, teacher.

## **Annotatsiya**

Maqolada kompetentlik tushunchasining mohiyati, kasbiy kompetentlik sifati, bugungi kunda o'qituvchilarning ta'lim jarayonida raqamli kompetensiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

**Kalit so'zlar:** kompetensiya, kasbiy kompetensiya, pedagogika, rivojlanish, mazmun, mohiyat, jasorat, tizim, islohot, axloq, xulq-atvor, inson odobi, o'qituvchi.

## **Аннотация**

В статье раскрывается сущность понятия компетентности, качество профессиональной компетентности, возможности эффективного использования учителями цифровых компетенций в образовательном процессе сегодня.

**Ключевые слова:** компетенция, профессиональная компетенция, педагогика, развитие, содержание, сущность, мужество, система, реформа, мораль, поведение, человеческое поведение, учитель.

One of the urgent issues facing the education system today is the upbringing of a harmoniously developed and mature personality. It should be noted that the training of competitive personnel in the conditions of market relations requires teachers to constantly follow the news, independently conduct a larger amount of research and train students on the basis of accumulated knowledge. In order to regulate changes in the field of education and to regulate relations, the Law on Education was adopted, the purpose of which is to regulate relations in the field of education.

Each person has talent, skill and attitude to the profession. And, of course, teachers too. Teaching is one of the most important, leading and, of course, difficult professions among professions. Whatever profession a person is engaged in, for this it is necessary to contact a teacher. Whether he is a seamstress or a builder, he first learns secrets from his teacher. A great scientist, doctors are also taught by his teacher.

Goethe said: "Those who teach us are rightly called our teachers. Sometimes in life we meet such teachers and teachers that it is impossible to even say that they are teachers. He may possess infinite human knowledge, but in some cases, judging by the ugly words that come out of his mouth, the way he treats his students or their parents is completely incompatible with the behavior of a teacher. This means that he is not a teacher by birth, he is not a master of his profession, he does not have developed pedagogical competence in a person. [5]

The word "competence" is interpreted differently by teachers and psychologists. Competence comes from the Latin word "compete" – which means "I enter, worthy, worthy, or knowledge, experience in a certain field. This means that a person has holistic knowledge in a particular field, as well as experience. "Competence is knowledge, suitability for a profession, competence, experience, assimilation of leadership qualities." "Competence is a range of issues that a person knows or is aware of very well," explains the Russian psychologist B.D. Elkonin [3]. "Competence is the scope of duties, human rights," said S.I. Ozhegov. In general, the terms "competence" and "competence" are not analyzed by educational scientists in the same way [4]. Competency-oriented education has formed

the general meaning of the term "competence" proposed by the American linguist M. Chomsky (1956) at the University of Massachusetts. At the Council of Europe Symposium held in Bern (1996), it was noted that "competence" is one of such concepts as abilities, skills.

Now that we have an understanding of competence, now let's turn to the concept of digital competence. Digital competence requires high pedagogical skill from each teacher. Along with scientific potential, teaching staff capable of effectively and widely using ICT are able to train personnel capable of educating creative and critically thinking personnel that meet modern standards. That is why it is important that students studying in higher education institutions are able to think critically in the development of their professional skills and abilities. Critical thinking involves critical thinking, analysis, analysis, problem-solving, and decision-making without blindly accepting information and data. And these features will effectively help today's modern competent teacher to organize his professional activities.

It supports teachers for the effective use of digital competencies, for creating conditions for them, for the development of their professional and scientific activities. This, in turn, not only increases work efficiency, but also reduces paperwork and speeds up data sharing. The development of digital competencies in educational institutions is becoming a necessity. For the widespread introduction of digital competencies, managers and employees must be aware of modern pedagogical technologies. The transfer of teachers to the digitalization of all lesson developments will further develop the educational process. It should support and encourage the development of digital competencies of teachers and provide them with the necessary resources to introduce digital technologies into the educational process.

Identifying, studying and developing teachers' skills in the field of digital competencies

Teaching and developing literacy in the correct and rational use of educational institutions is one of the most important steps in the field of education. Studies show that most teachers He has problems in the development and application of digital technologies. One of the factors limiting the development of digital competencies of teachers is the lack of time during classes, and another is the limited use of educational resources. Digital support for pedagogical institutions by educational institutions is essential for the successful development of their digital competencies in organizing interaction and exchange of experience, the formation of an exchange of experience. This process gives them the opportunity to learn from each other and apply best practices in their work. A modern modern teacher must have the necessary resources in science and develop scientific resources during his career. The effective use of digital technologies in the development of scientific resources is becoming a modern requirement. A modern teacher must develop scientific resources based on digital technologies, know programming languages related to science. Learning programming languages relevant to disciplines develops the competence of teachers in the field of digital technologies.

When preparing future teachers for the effective use of digital competencies, it is advisable to focus on the following:

- Be aware of ICT literacy;
- knowledge of the use of ICT in the field of education (learning process);
- knowledge of the use of ICTs in science;
- Proper use of ICT in their activities;
- Development of a business plan with integrated integration of ICT;
- Providing students with ongoing additional training that requires the use of ICT;
- Updating and enrichment of the personal ICT literacy database.

**Conclusion.** The duty of teachers is to instill in the younger generation such qualities as not to be distracted in setting their goals in accordance with the time, to think independently, to achieve their goals in the information age with common sense, purity and honesty, to contribute to the development of the Motherland. Therefore, the development of digital competencies in all spheres of education is a requirement of our time. Today, every teacher should have access to modern

pedagogical technologies and ICT, to organize classes on their basis, to work on it regularly, that is, on the basis of the Uzbek proverb "Seek knowledge from the cradle to the grave".

#### **References**

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lif to'g'risida"gi
2. O'RQ-637-son qonuni. – <https://lex.uz/docs/5013007>
3. Очилов М. Муаллим – қалб меъмори. - Т.: "Ўқитувчи", 2001. 34-35 бетлар
4. Эльконин Б.Д. "Понятые компетентности позиция развивающего обучения".Москва. 2002.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва: "Русский язык", 1999. 248 стр
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogik-kompetensiya-ta-lim-jarayonini-takomillashtirishning-muhim-omili-sifatida/viewer>
7. Bekkiyeva N. Amaliyotchi-psixolog va ota-onal hamkorligida ta'lif jarayonining psixologik xususiyatlari //журнал педагогики и психологии в современном образовании. – 2024. – с. 652-654

## RAQAMLI IQTISODIYOTNI JORIY ETISH ORQALI MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

*Buranbayeva Shoira Rustamovna  
"Renessans ta'lif" universiteti  
Iqtisodiyot kafedrasи assistant o'qituvchisi*

### Annotatsiya

Ushbu maqolada boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari va uning afzalliklari ilmiy jahatdan tadqiq etilgan. Boshqaruvda raqamli texnologiyalarni qo'llash va ularning samaradorligini baholash imkoniyatlari nazariy jihatidan yoritib berilgan.

**Kalit so'zlar:** raqamli texnologiya, boshqaruv, boshqaruv faoliyati, samaradorlik, iqtisodiy samaradorlik, raqobat, xarajat.

### Аннотация

В данной статье с научной точки зрения исследованы возможности использования цифровых технологий в повышении эффективности управленческой деятельности и их преимущества. Теоретически освещены возможности применения цифровых технологий в управлении и оценки их эффективности.

**Ключевые слова:** цифровые технологии, управление, управленческая деятельность, эффективность, экономическая эффективность, конкуренция, затраты.

### Abstract

This article examines the possibilities of using digital technologies in improving management efficiency and its advantages from a scientific perspective. The possibilities of applying digital technologies in management and assessing their effectiveness are theoretically highlighted.

**Keywords:** digital technologies, management, management activity, efficiency, economic efficiency, competition, costs.

Zamonaviy boshqaruvda raqamli texnologiyalardan foydalanish boshqaruv faoliyati samaradorligini oshiribgina qolmay, balki uning shaffofligi, sifatini oshirish va iqtisodiy jihatdan tejamkorligiga ham imkoniyat yaratishi mumkin.

Davlat xizmatlarini aholi va tadbirkorlar uchun yanada qulay qilish hamda davlat tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar holati ko'p marotaba davlat rahbari va boshqa siyosiy-iqtisodiy boshqaruv rahbarliklari doirasida muhokama qilindi.

Shu kunga qadar "raqamli transformatsiya" yoki "raqamlashtirish" tushunchalarining aniq ta'rifi shakllanmagan. Keng ma'noda raqamli transformatsiya jamiyatning barcha sohalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq o'zgarishlarni anglatadi. Hozirgi kunda raqamli transformatsiya iqtisodiyotning turli tarmoq va sohalarida, davlat yoki xususiy sektor korxonalarini faoliyati ko'rsatkichlarini tubdan yaxshilash yoki ko'lamenti kengaytirish imkoninim beruvchi asosiy tendensiya sifatida o'rganiladi. Raqamli transformatsiya strategiyalari ko'pincha mahsulotlarni, jarayonlarni o'zgartirishga, innovatsion texnologiyalarni qo'llash asosida faoliyatni (boshqaruvni) tashkil etishga, iste'molchilar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan[2].

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Rivojlangan davlatlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun uzoq muddatga mo'ljallangan davlat dasturlari ishlab chiqilmoqda. Xususan, mamlakatimizda ham hozirda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat dasturi ishlab chiqilgan va uni amalga oshirish jarayoni jadal rivojlanmoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning murojaatnomasi parlament va jamiyatimizning barcha qatlamlariga mansub bo'lgan fuqarolarga nisbatan murojaat sifatida qabul qilinib, unda keltirib o'tilgan mamlakatimizning barcha sohalariga qo'yilgan vazifalarni o'z vaqtida, sifatli va samarali bajarish jamiyatimiz barcha qatlamlaridan bir butun bo'lib harakat qilishni taqozo etadi. O'tgan 2020 yilning "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nomlanishi O'zbekistonning rivojlanish tarixidagi ilk inqilobiy davr boshlanishi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Raqamli iqtisodiyotning an'anaviy iqtisodiyotdan farqi nimadaligiga izoh beraylik. Masalan, xaridorga biror-bir mahsulot yoki xizmat turi kerak. Uni bozorga tushib o'zi bevosita tanlasa va naqd pulga sotib olsa, bu an'anaviy iqtisodiyot bo'ladi. Internet tarmog'idagi biror-bir elektron savdo maydonchasidan yoki telegramdagi biror savdo boti orqali o'ziga ma'qul tovarni tanlab, tovar egasiga pulni elektron to'lov tizimi orqali to'lash va tovarni yetkazib berish xizmati orqali olishga – raqamli iqtisodiyot deyiladi.

Aslida, hammamiz allaqachon raqamli iqtisodiyot ichidamiz, uning qulayliklaridan foydalanib kelmoqdamiz. Masalan, oyliklarimiz plastik kartalarga tushadi, elektron to'lovlar yordamida kommunal xizmatlar, telefon, internet va boshqa mahsulot va xizmatlarga to'lov qilamiz, elektron tarzda soliq deklaratsiyasi hamda hisobotini topshiramiz, kartadan-kartaga pul o'tkazamiz, uyimizga yoki ishxonamizga taom buyurtma qilamiz va hokazo. Keyingi yillarda internetga kirish va undan foydalanish bo'yicha shahar va qishloqlar o'rtasidagi tafovut yo'qolib bormoqda. Mobil internet tobora rivojlanmoqda[7].

Davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini baholash uchun davlat boshqaruvi sifatining turli tomonlarini (davlat aralashuvi asosliligi, natijadorlik va samaradorligi) ko'rib chiqish, shuningdek, bir tomondan davlat boshqaruvi ehtiyojlarini tahlil qilish va bunday ehtiyojlarni qondirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari va cheklolvarini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Ishlab chiqarishning va nazorat qilishning dasturli-apparatli komplekslarini qo'llash inson omili ta'sirida yuzaga keladigan xatolarni oldini olishga olib keladi. Buyumlar sanoat internetining rivojlanishi. neyrotarmoqli texnologiyalarga asoslangan sun'iy intelektning qo'llanilishi oqibatida muammoli vaziyatlar yuzaga kelgan sharoitda ishlab chiqarishni ratsional tashkil etish borasidagi qarorlarni tezkorlik bilan qabul qila oladigan»aqilli ishlab chiqarish» ni yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Ishlab chiqarishni tashkil etishning zamonaviy paradigmasi (ko'rinishi) jihozlarni turli xildagi mahsulotlarni ishlab chiqarishga moslashadirish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda band bo'lgan ishchi xodimlarning sonini qisqartirish, moslashuvchan texnologiyalarini va robotlashtirilgan komplekslarni joriy etish asosida yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishga o'tish imkoniyatini aks ettiradi.

Raqamli boshqaruvgaga asoslangan jihozlar ishlab chiqarish jarayonlarini yuqori aniqlikda kuzatish va olingan ma'lumotlar asosida mustaqil qaror qabul qilishga imkon yaratadi. Zamonaviy raqamli ishlab chiqarish tizimlarining bir nechta darajalari ajratiladi. Jismoniy darajada, sexlarida jihozlarga datchiklar, sensorlar, tarmoqlar joylashtiriladi.

Jihozlarni nazorat qilish va boshqarish darajasida dasturlashtirilgan mantiqiy nazoratchilar (PLC – Programmable logic controller) o'rnatiladi va ular yordamida axborotlar yig'iladi.

Yuqori boshqaruv darajasini ma'lumotlarni qayta ishslash markazlarining serverlarida joylashadigan korxona resurslarini rejalashtirish tizimlarini (ERP – Enterprise Resources Planning) tashkil etadi.

Raqamli ishlab chiqarishni tashkil etish istemolchilarining talabiga mos keladigan mahsulotni loyihalashtirishga buyurtma berish va raqamli model asosida tayyor maxsulotni ishlab chiqarish orasidagi muddatni qisqartirish imkonini yaratadi. Raqamli ishlab chiqarish texnologiyalarini qo'llash sanoat robotlari 3D printelar yordamida murakkab ko'rinishga ega bo'lgan maxsulotlarni yaratishni ta'minlaydi.

Raqamli ishlab chiqarish konsepsiyanig yutug'i shundaki, mahsulotni virtual muxitda modellashtirish bosqichidayoq xatoliklarni aniqlash, bartaraf etish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirishga erishiladi. Blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish korxona yoki tashkilotning moliyaviy operatsiyalar va moddiy va nomoddiy aktivlar bilan operatsiyalarini amalga oshirish sohasidagi faoliyatini yaxshilaydi, shuningdek, yakunlangan tranzaktsiyalarini (tashqi va ichki) kuzatish va qayd etish orqali boshqaruv tizimini o'zgartiradi[9].

Shu bilan birga, davlat boshqaruvida ma'lum raqamli texnologiyalarini joriy etishning maqsadga muvofiqligi mezonlari sifatida quyidagilarni ko'rib chiqish taklif etiladi:

- samaradorlik – bu yoki boshqa raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ko'rib chiqilayotgan yo'nalishda davlat boshqaruvi sifatini oshirish ehtiyojlarini qondirishga yordam berishi kerak, shu sababli davlat boshqaruvi samaradorligi va uning o'ziga xos parametrlarini oshirishni ta'minlashi kerak (masalan, texnologiyani joriy etish muayyan davlat funksiyalarini bajarish muddatlarini qisqartirishga olib kelishi mumkin. Yangi jamoat tovarlari paydo bo'lishi va boshqalar);
- iqtisodiy samaradorlik – bittasini joriy etish davlat boshqaruvidagi boshqa raqamli texnologiyalar budget xarajatlarini (xech bo'limganda asbobuskunalarini saqlash xarajatlari) yoki fuqarolar va tashkilotlarning xarajatlarini kamida o'rta muddatli istiqbolda kamaytirishga yordam berishi kerak;
- tashqi raqobatbardoshlik – tashqi tomonlar orqali belgilangan shartlar va o'lchamlar mavjudligi, standartlar, kutilayotgan natijalar (masalan, xususiy sektorning rivojlanishi darjasasi va davlat xizmatlarini taqdim etishning sifat ko'rsatkichlariga nisbatan fuqarolar va ularning xususiy kompaniyalar (nodavlat tashkilotlari tomonidan taqdim etiladigan xizmatlardan foydalanish) tajribasi asosida)[8].

Yuqoridagi tahlil natijalaridan kelib chiqib, umumlashtirsak, mamlakatimizdagi davlat boshqaruv sohasida ham raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali quyidagi afzalliklarga erishish mumkin:

- boshqaruv jarayoni xarajatlarini kamaytirish;
- boshqaruv qarorlarini tezkor va sifatlari qabul qilishga erishish;
- jamoatchilikka davlat hokimiyyati organlari faoliyati shaffof ekanligini kuzatib borish imkoniyatini berish;
- davlat xokimiyyati organlari va ularning rahbarlari faoliyatini baholash jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda faoliyat samaradorligini oshirish;
- raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali yashirin iqtisodiyotni keskin kamaytirish mumkin;
- davlat boshqaruvida raqamli texnodogiyalardan foydalanish samaradorligini baholash.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, ishlab chiqarishni tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish to'g'risidagi qaror butun korxona faoliyatiga ta'sir qiladi va bunda bilan yuzaga kelish mumkin bo'lgan xavflarni hisobga olish kerak. Faqat istiqbolli texnologiyalarni, ularning ijobiliy va salbiy tomonlarini puxta rejalashtirish va har tomonlama o'rganish bilangina istalgan samarani olish mumkin. Shuningdek, raqamlashtirish sharoitida korxona boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Raqamli axborot texnologiyalaridan foydalangan holda moslashuvchan tashkiliy tuzilmalarni yaratish mumkin. Raqamlashtirish davrida sanoat korxonasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish tashkilot rahbariga ham menejment, ham ishlab chiqarish texnologiyalari, ham IT texnologiyalari sohasida kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga bo'lgan talablarni qo'yadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasi.
2. Dobrolyubova, Ye.I., Yujakov, V.N., Yefremov, A.A., Klochkova, Ye.N., Talapina, E.V., Starsev, Ya.Yu. sifrovoe budushchee gosudarstvennogo upravleniya po rezultatam. – Moskva, 2019 g. 14 s.
3. Lapidus L.V. sifrovaya ekonomika: upravlenie elektronnym biznesom i elektronnoy kommersiey. – M.:INFRA-M, 2018. -381 s.
4. Mustafoqulov Sh. Raqamli iqtisodiyot – yangi O'zbekiston taraqqiyotining yangi davri. <http://tsue.uz/?m=20200225>
5. Fayzullaev J.S. Zamonaviy transport-logistika tizimining boshqaruv samaradorligini oshirish. Maqola. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2017 yil.
6. Umarov O.S. Raqamli iqtisodiyot va uning tendensiyalari. Maqola, "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, mayiyun, 2018 yil.
7. Kenjabaev A.T., Yakubov U.K. Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyot odimlari. Maqola <https://tfi.uz/uz/page/ilm-marifat>

# **BEING THE MOTHER OF A VISUALLY IMPAIRED CHILD WITH SEVERE AND MULTIPLE DISABILITIES: A NARRATIVE RESEARCH EXAMPLE**

## **SPECIAL EDUCATION**

*Çay Evgin*

*Balikesir University*

*Necatibey faculty Of Education  
special education, assistant Professor*

### **Abstract**

This study examines the challenges and life experiences of a mother with a visually impaired child who has severe and multiple disabilities. The experiences she has gone through, starting from the child's birth and continuing to the present day, have been identified. The study was conducted using a narrative research design, one of the qualitative research approaches. The data for the research were collected using the semi-structured interview technique, a qualitative research method. The interview lasted a total of 40 minutes and 15 seconds, and the data obtained from the interviews were reorganized according to the chronological order of events and thematized within the framework of the research questions to form the findings. At the end of the research, the mother expressed the challenges and experiences she has faced since her child's birth. The participating mother shared her expectations for her child before birth. She also expressed her views on becoming aware of her child's disability, the difficulties she faced after birth, the challenges experienced by the child post-birth, the child's relationships with family members, and the impact the child has had on her outlook on life.

**Key words:** Severe and multiple disabilities, visual impairment, children with multiple disabilities and visual impairment, narrative research

### **Annotatsiya**

Ushbu tadqiqotda ko'rishda nuqsoni bo'lgan, rivojlanishida og'ir va ko'plab nuqsonlari bo'lgan bolasi bor onaning muammolari va hayotiy tajribasi ko'rib chiqiladi. Farzandi tug'ilganidan to shu kungacha boshidan kechirgan kechinmalari aniqlandi. Tadqiqot sifatlari tadqiqot yondashuvlaridan biri bo'lgan narrativ tadqiqot dizaynidan foydalangan holda amalga oshirildi. Tadqiqot uchun ma'lumotlar yarim strukturali intervyu metodikasi, sifatlari tadqiqot usuli yordamida to'plangan. Intervyu jami 40 daqiqa 15 soniya davom etdi va intervyulardan olingan ma'lumotlar xronologik voqealar ketma-ketligida qayta tashkil etildi va xulosalar chiqarish uchun tadqiqot savollari doirasida mavzulashtirildi. Tadqiqot yakunida ona farzandi tug'ilganidan buyon boshidan kechirgan qiyinchiliklari va kechinmalarini bayon qildi. Ishtirokchi ona chaqaloq tug'ilishidan oldin undan nima kutayotganini aytdi. Shuningdek, u farzandining nogironligini qanday anglay boshlagani, tug'ilgandan keyingi qiyinchiliklar, bola tug'ilgandan keyingi qiyinchiliklar, bolaning oila a'zolari bilan munosabati, bolaning dunyoqarashiga ta'siri haqida o'z fikrlarini bildirdi.

**Kalit so'zlar:** Og'ir va ko'plab rivojlanish nuqsonlari, ko'rish nuqsonlari, ko'plab rivojlanish nuqsonlari va ko'rish nuqsonlari bo'lgan bolalar, narrativ tadqiqotlar

### **Аннотация**

В данном исследовании рассматриваются проблемы и жизненный опыт матери с ребенком с нарушениями зрения, имеющим тяжелые и множественные нарушения развития. Выявлены переживания, которые она пережила с рождения ребенка до наших дней. Исследование проводилось с использованием нарративного исследовательского дизайна, одного из качественных исследовательских подходов. Данные для исследования были собраны с использованием полуструктурированной методики интервью, качественного метода исследования. Интервью длилось в общей сложности 40 минут и 15 секунд, и данные,

полученные из интервью, были реорганизованы в хронологическом порядке событий и тематизированы в рамках исследовательских вопросов для формирования выводов. В конце исследования мать выразила свои трудности и переживания с момента рождения ребенка. Участвующая мать поделилась своими ожиданиями от своего ребенка до рождения. Она также выразила свои взгляды на то, как стала осознавать инвалидность своего ребенка, трудности, с которыми столкнулась после рождения, трудности, с которыми столкнулся ребенок после рождения, отношения ребенка с членами семьи и влияние ребенка на ее мировоззрение.

**Ключевые слова:** Тяжелые и множественные нарушения развития, нарушения зрения, дети с множественными нарушениями развития и нарушениями зрения, нарративные исследования

**Introduction.** Severe and multiple disabilities (SMD) can be defined as the co-occurrence of multiple disabilities. In other words, it refers to the presence of two or more types of disabilities, such as visual, hearing, intellectual, physical, or autism, along with health problems (Şafak, 2012). Severe intellectual disabilities may be accompanied by autism, epilepsy, speech difficulties, hearing impairments, chronic illnesses, visual impairments, or significant and severe motor disabilities (Harding et al., 2011; Lancioni et al., 2013; Mansell, 2010). Individuals in this group face challenges in learning new skills and generalizing learned skills to their environments due to their limitations and accompanying health problems (Downing & Peckham-Hardin, 2006; Heward, 2009). Additionally, they experience difficulties in communicating with others, understanding others, and demonstrating expressive language skills (Snell et al., 2006). Consequently, they exhibit repetitive behaviors and often have speech and language disorders (Lancioni et al., 2012).

Parents often place their hopes and expectations for the future on their unborn child, but these hopes and expectations can be disrupted when unexpected circumstances arise (Doğru & Arslan, 2008). The inclusion of a child with disabilities into the family increases the responsibilities and challenges parents face in life (Cavkaytar et al., 2008). While trying to cope with the problems related to their child's disability, parents also have to deal with a society that may not accept or understand their situation (TODEV, 2011). Furthermore, the inclusion of a child with disabilities into the family can lead to feelings of hopelessness, anxiety, and stress, as well as difficulties in coping with the situation, family conflicts, blame among family members, and the distancing of other family members (Köksal & Kabasakal, 2012; Risdal & Singer, 2004; Hatton et al., 2009). The inclusion of a child with disabilities can significantly impact parents' roles, social lives, financial situations, professional lives, and family structures (Kayahan, 2011; Pelchat et al., 2003; Damiani, 1999).

A review of the relevant literature reveals that studies have been conducted to identify the challenges and problems faced by parents of children with disabilities (Bıçak, 2009; Çapa, 2009; Özkan, 2010; Uysal & Hanoglu, 2009; Üstüner Top, 2009; Yazıcı et al., 2015; Yıldırım & Conk, 2005). Bıçak (2009), in her study with mothers of children with autism, found that mothers harbored anxieties about their children's futures and reported changes in family relationships after learning about their child's disability. Çapa (2009) compared the social adaptation of parents of children with intellectual disabilities and autism, revealing that parents faced various challenges in both public and home environments. Özkan (2010) found that parents of children with disabilities experienced economic difficulties and restricted social lives. Other studies also indicate that parents faced financial hardships, social isolation, and difficulties in managing health problems (Uysal & Hanoglu, 2009; Üstüner Top, 2009; Yazıcı et al., 2015; Yıldırım & Conk, 2005).

The studies mentioned above have examined the challenges and emotional states of parents of children with disabilities. However, these studies primarily focus on parents of children with a single disability. While having a child with a single disability imposes additional responsibilities on both the individual and their parents, the presence of multiple disabilities exacerbates the challenges

faced by parents. In the societal structure, the needs and requirements of individuals with disabilities are often met by mothers (Eldeniz Çetin & Sönmez, 2018). Consequently, there are very few studies in the literature that address the challenges faced by mothers of children with multiple disabilities (Eldeniz Çetin & Sönmez, 2018; Kızır & Çifci Tekinarslan, 2017; Sardohan Yıldırım & Akçamete, 2014). Furthermore, a review of the literature reveals no research that narrates the experiences of a mother of a child with severe and multiple disabilities, particularly a blind child, from birth to the present. This study aims to contribute to the limited literature by presenting the experiences, challenges, and emotional states of a mother of a blind child with severe and multiple disabilities, offering insights that may guide other mothers.

**Research Objective.** This study examines the experiences, challenges, and emotional states of a mother (Emel Hanım) of a blind child with severe and multiple disabilities (SMD). Based on this, the following questions were addressed:

1. What were the mother's expectations before the birth of her child?
2. When did the mother become aware of her child's disability?
3. What challenges has she faced from birth to the present?

## **Method**

This section includes the research design, the participant Emel Hanım (mother of a child with severe and multiple disabilities and visual impairment), Kerem (Emel Hanım's son), data collection, and data analysis.

### **Research Design**

In this study, the narrative research design, one of the qualitative research approaches, was used. Narrative research allows individuals to convey their lived experiences and events in a structured sequence (Clandinin & Caine, 2013; Creswell, 2018; Elliot, 2005). A specific type of narrative research, personal stories, was employed in this study. Personal stories present an individual's experiences and perspectives on a particular event or situation in a chronological order (Creswell, 2007).

### **Participants**

#### **Emel Hanım (Mother of a Child with Severe and Multiple Disabilities and Visual Impairment)**

Emel Hanım is a mother of a child with severe and multiple disabilities. She is a homemaker and does not work outside the home. After completing high school, she did not pursue further education. She has two children, one daughter and one son (Kerem). Her daughter is in ..... grade, while her son (Kerem) attends a special education class. She spends her free time focusing on Kerem's education and personal needs. Every day, she accompanies Kerem to school and spends breaks with him to meet his individual needs. She places great importance on his education, hoping that he will grow up to be an independent individual who is not reliant on others.

#### **Kerem (Child with Severe and Multiple Disabilities and Visual Impairment)**

Kerem is a 12-year-old child with severe and multiple disabilities, including visual impairment. He also has speech and language disorders and exhibits repetitive behaviors. While he has receptive language skills, his expressive language skills are limited. He struggles to pronounce words when asked to repeat them. He spends most of his time with his mother. Kerem was born prematurely and spent some time in an incubator. Due to oxygen therapy during this period, his eye vessels were damaged, resulting in the loss of his vision. His mother is a homemaker, and his father works as a manager in a private factory. The family does not face financial difficulties. Kerem has a sister.

### **Data Collection and Analysis**

The data for the study were obtained through interviews with Emel Hanım. The interview form was prepared by the researcher after reviewing the literature and consulting with experts in special education and assessment. Semi-structured interview questions were prepared and asked to Emel Hanım, with audio recordings taken. The recordings were transcribed, and the data were shared with Emel Hanım for clarification and approval of any unclear or ambiguous points.

A total of 14 open-ended questions were asked during the interviews with Emel Hanım. The interview questions are presented under the relevant themes in the findings section. The data obtained from the interviews were organized chronologically and thematically according to the research questions.

## **Findings**

In this section, the data obtained from the 14 open-ended questions used in the interviews are grouped under six themes. The themes derived from the data are presented in a clockwise order in Figure 1.



Figure 1. The themes derived from the data obtained in the research

## **Discussion**

In the conducted research, the experiences of a mother with a visually impaired child who has severe and multiple disabilities were narrated from her own perspective, detailing the challenges she faced regarding her child and life from the time of the child's birth to the present. Personal narratives provide a structured and chronological account of an individual's experiences, perspectives, and views regarding a specific event or situation (Creswell, 2007). In this study, Emel Hanım's experiences and challenges related to her child were systematically presented to stakeholders in a structured and chronological order.

Every expectant parent harbors expectations and dreams for their unborn child. They hope for their child to be healthy and, in colloquial terms, "to have all their limbs and faculties intact." When these expectations are not met—such as when a child is born with intellectual or physical disabilities—parents may experience profound emotional distress (Uğuz et al., 2004). Emel Hanım, the participant in this study, expressed that she went through similar emotions after her child's birth and described this period as extremely challenging for her.

## References

1. Bıçak, N. (2009). *Otizmli çocukların annelerinin yaşadıklarının belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Clandinin, D. J. & Caine, V. (2013) Narrative inquiry. A. Trainor, & E. Graue, (Ed.), *Reviewing qualitative research in the social sciences içinde* (ss 166-179). New York, NY: Routledge.
3. Creswell, J.W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*, (M. Bütün ve S. B. Demir, çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
4. Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*, Thousand Oaks, CA: Sage.
5. Çapa, B. (2009). *Zihin engelli ve otistik çocuğa sahip ailelerin toplumsal hayatı katılmada yaşadıkları güçlüklerin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
6. Damiani, B. V. (1999). Responsibility and adjustment in siblings of children with disabilities: update and review. families in society. *The Journal of Contemporary Human Services*, 1, 34-40.
7. Downing, J., & Peckham-Hardin, K. (2006). Students with severe and multiple disabilities. In J. E. Downing (Ed.), *Special education* (pp. 530-568). Boston: A Pearson Education Company.
8. Doğru, S. S. Y., & Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumlu kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19, 543-553.
9. Eldeniz Çetin, M., & Sönmez, M. (2018). Çoklu yetersizliğe sahip çocuğu olan annelerin yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Elementary Education Online*, 17(3), 1252-1267. doi 10.17051/ilkonline.2018.466339.
10. Elliot, J., (2005). *Using narrative in social research: Qualitative and quantitative approaches*. CA: Sage Publications.

# **OLIY TA'LIMDA ZARGARLIK SOHASI UCHUN XORIJUY TAJRIBALAR ASOSIDA MUTAXASSIS KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB AHAMIYATI**

**Dadamuxamedov Fasixitdin Gulyamovich  
O'zbekiston xalq ustasi,  
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy  
rassomlik va dizayn instituti professori**

**Dadamuxamedov Bobir Fasixitdinovich  
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy  
rassomlik va dizayn instituti o'qituvchisi,  
San'atshunoslik fanlari bo'yicha  
falsafa doktori (PhD)**

## **Annotatsiya**

Maqlada oliy ta'lilda zargarlik sanoati uchun xorijiy tajribalar va xalqaro andozalarga to'la javob bera oladigan moddiy texnika bazasini hamda tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish, yangi ish o'rnlari yaratish tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo'yicha ishlarni samarali tashkil etish, taqinchoqlarning dizaynida talab etilayotgan 3D dasturlarini samarali o'zlashtirish, oliy ta'lim tizimida zargarlik sohasi bo'yicha ixtisosliklarning tashkil etilgani tizimda uzviylik va uzliksizlikni ta'minlashga asos bo'layotgani, bu esa, o'z navbatida sohaning yanada rivojlanishiga turtki bo'lib xizmat qilayotgani bayon etilgan.

**Kalit so'zlar:** oliy ta'lim, 3D dasturlar, zargarlik, texnika, texnologiya, metodologiya, innovatsiya, brend.

## **Аннотация**

В статье рассматриваются такие вопросы как, организация материально-технической базы и систематической профессиональной подготовки кадров для ювелирной промышленности в высшем образовании, способной в полной мере отвечать зарубежному опыту и международным шаблонам, создание новых рабочих мест эффективная организация работы по увеличению объемов и повышению качества готовой ювелирной продукции, эффективное освоение 3D-программ, необходимых в дизайне ювелирных изделий, развитие ювелирной отрасли в системе высшего образования. организация специализаций по направлениям подготовки, обеспечивающим преемственность и преемственность в системе, это, в свою очередь, послужило толчком к дальнейшему развитию ювелирной отрасли.

**Ключевые слова:** высшее образование, 3D программы, ювелирные изделия, технологии, технологии, методология, инновации, бренд.

## **Abstract**

The article discusses such issues as the organization of the material and technical base and systematic professional training of personnel for the jewelry industry in higher education, capable of fully responding to foreign experience and international patterns, the creation of new jobs, the effective organization of work to increase the volume and improve the quality of finished jewelry, the effective development of 3D programs necessary in jewelry design, the development of the jewelry industry in the higher education system. The organization of specializations in training areas that ensure continuity and continuity in the system, which, in turn, served as an impetus for the further development of the jewelry industry.

**Keywords:** higher education, 3D programs, jewelry, technology, technology, methodology, innovation, brand.

Zargarlik sohasini mahalliy sanoatning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish va qulay ishbilarmonlik muhitida faoliyat ko'rsatishi uchun huquqiy asoslar moliyaviy imkoniyat va rag'batlar yetarli. Ko'hna naqllarga amal qilgan holda, dunyoning mashhur brendlari bilan raqobatlashish, milliylikka uyg'un zamonaviy zargarlik buyumlari bilan dunyo bozorlarini egallash asosiy vazifa. Shu

bois zargarlar tomonidan o'ta yuksak mas'uliyat, katta qunt-sabr va izlanishlar evaziga noyob hamda betakror zargarlik buyumlari yaratilmoqda.

Zargarlikning qadriyat sifatida qayta anglanishi jarayonlarida o'rganish, tarixiy, asl badiiy qadriyatlar tizimida zargarlik mакtablarining o'ziga xosligini saqlab qolish hamda yangiliklarni ijodiy talqin etishda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, O'zbekiston zargarlik san'atining mакtablari va markazlari hamda badiiy texnologik uslublarini, mahalliy xususiyatlarini tiklashda va rivojlantirishda hamda zargarlik sohasi uchun mutaxassis kadrlar tayyorlashda metodologik asos bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 avgustdagи PQ-3199-son "Zargarlik sanoatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida", 2017 yil 15 noyabrdagi PQ-3388-son "2018-2020 yillarda O'zbekiston Respublikasi zargarlik sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018 yil 1 martdagи PQ-3577-son "Zargarlik sanoatini rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorlari, 2019 yil 18 maydagи PF-5721-son "O'zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog'ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 2021 yil 22 fevraldagи PQ-4998-son "Zargarlik sanoatini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida", 2021 yil 29 apreldagi PQ-5098-son "Xalqaro zardo'zlik va zargarlik festivalini o'tkazish to'g'risida", 2022 yil 23 dekabrdagi PQ-452-son "Zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va mahalliy zargarlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorlari, 2024 yil 23 iyuldagи PF-104-son "Zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish sohasini yanada rivojlantirish va ularning raqobatbardoshligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 2021 yilda 23 avgustdagи O'RQ-710-son "Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar to'g'risida"gi Qonuni va boshqa tegishli me'yoriy-huquqiy hujjalarda belgilangan muhim vazifalarning ijrosini ta'minlashda bir qator tadqiqotlarga asoslangan mazkur ilmiy maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023 yilning 22 dekabr kuni Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Kengashining kengaytirilgan yig'ilishida bir qator san'at sohalari qatorida zargarlik san'ati an'analarni davom ettiradigan mакtablari yaratilishi borasida ham alohida to'xtalib o'tildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrdagi PQ-405-son "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori ham zargarlik sohasining rivoji uchun asos vazifasini o'taydi. Qarorning 1-ilovasida belgilab qo'yilgan "Nomoddiy madaniy merosning alohida namunalarini ilmiy-amaliy asosda kompleks rivojlantirish bo'yicha o'zaro hamkorligini yo'lga qo'yish rejasи"ga asosan Buxoro shahrida "Navoiy kon-metalluriya kombinati" AJ ko'magida zargarlik sohasini ijodiy va amaliy rivojlantirish hamda ilmiy tadqiq etish rejalashtirilgan. Bu esa, o'z navbatida sohani yanada rivojlantirish yo'lidagi sa'y-harakatlarning yorqin namunasi hisoblanadi.

Yurtimizda tayyor zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini oshirish va sifatini yaxshilash bo'yicha ishlarni samarali tashkil etish, uning dizaynidagi talab etilayotgan uslub, yo'nalish, texnika va texnologiyalarni ko'proq o'zlashtirish, xalqaro talablarga muvofiq zargarlik mahsulotlarini sertifikatlashtirish va standartlashni ta'minlash, sifat menejmentining zamonaviy usullarini keng joriy etish, shuningdek, dunyo bozorlarida raqobatbardosh bo'lgan, yuqori sifatdagi zargarlik mahsulotlari va qimmatbaho metallar hamda toshlardan yasalgan zargarlik mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarini zamonaviy texnologik uskunalar va innovatsion izlanishlarni tatbiq etish tajribasiga ega xorijiy investorlarni jalgan sohaning rivojiga kerakli omil bo'lib xizmat qiladi.

2022 yil fevral oyida O'zbekiston banklar assotsiatsiyasi va Singapur menejmentni rivojlantirish instituti o'rtasida zargarlik sohasi bo'yicha mutaxassis kadrlarmi tayyorlar hamda ta'lim jarayonida sohadagi ilg'or texnologiyalarni joriy etish masalalariga doir kelishuvlar amalga oshirildi. Shunga muvofiq yurtimizga Singapur menejmentni rivojlantirish instituti professori Muhammad Irfan tashrif buyurishdi. Tashrifdan chog'ida yurtimizda zargarlik sohasini rivojlantirish

va buning uchun sohada ta'lim berish tizimini xalqaro standartlarga asoslangan yangi bosqichga olib chiqish, bu borada Singapur menejmentni rivojlantirish instituti tajribasini o'rganish va o'zaro hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish masalalari kelishib olindi.

2023 yil 27 fevral kuni Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligida Misr Arab Respublikasi vakillaridan iborat delegatsiya bilan uchrashuv bo'lib o'tdi. Unda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri, Xelvan universitetining "San'at ta'limi" kafedrasi "Zargarlik buyumlari dizayni" professori Karam Mosaad Ahmed Mohamed Farag, "Vassef Jewellery" kompaniyasi bosh direktori Ixab Vassef, "Kirmena Jewellery" ta'sischisi Mamduh Abdalla ishtirok etdi. Uchrashuvda zargarlik sanoatini rivojlantirishda malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojni inobatga olgan holda zargarlik buyumlarining zamon talablari asosida yangicha dizaynlarini o'zlashtirish, ishlab chiqarish jarayonlariga professional mutaxassislar tayyorlash imkoniyatlari muhokama qilindi. Uchrashuv mobaynida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim tashkilotlarining birida zargarlik sanoati uchun mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ixtisoslashgan fakultet ochish masalasi dolzarb ekanini qayd etdi.

2023 yil 14 iyun kuni Malayziyaning yirik kompaniyalaridan biri "Rafahia Holding Berhad" zargarlik kompaniyasi raisi Hisyammasri Bin Badrol boshchiligidagi delegatsiya vakillari ham bir qator mahalliy ishlab chiqaruvchilarining korxonalariga tashrif buyurib, ularning ish jarayoni hamda zargarlik buyumlarining sifati bilan tanishdilar.

2025 yil 23 yanvar kuni Hindistonning Mumbai shahrida joylashgan "Gold Star Jewellery PVT LTD" zargarlik korxonasining boshqaruvi direktori Ashish Shah boshchiligidagi delegatsiya yurtimizga tashrif buyurdi. Tashrif chogida delegatsiya vakillariga yurtimizda songgi yillarda zargarlik tarmogida yuzaga kelayotgan jadal rivojlanish jarayonlari hususida batafsil ma'lumotlar berib otildi. Yurtimizda zargarlik sohasining salohiyati va sohada malakali kadrlar tayyorlash masalalari yo'lga qo'yilganligi hind mutaxassislari e'tiborini tortdi. Ikki tomon korxona vakillari o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish bo'yicha kelishib olindi. Bu degani, yurtimizda zargarlik sohasi bo'yicha malakali kadrlarni tayyorlashda Hindiston tajribasi ham inobatga olinadi va oliy ta'limdagi ushbu soha yangi bosqichga chiqishida samarali ishlari yo'lga qo'yiladi.

Shuningdek, O'zbekiston va Turkiyaning zargarlik sohasidagi hamkorligini yanada rivojlantirish, ikki davlat zargarlik buyumlarini ishlab chiqaruvchilari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash va mamlakatimizga ushbu sohada faoliyat olib borish uchun Turkiya kompaniyalarini, texnologiya va sarmoyalarini jalb etish masalalari ham bugungi kunda yangi bosqichga chiqayotganligini ham alohida e'tirof etish zarur. Jumladan, 2025-yil 24-fevral – 1-mart kunlari O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda "O'zbekzargarsanoati" uyushmasi hamkorligida, Turkiya xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TIKA) ko'magida O'zbekistonda zargarlik sanoatini rivojlantirish va yosh mutaxassislarni tayyorlash maqsadida 48 soatlik "Zargarlik texnologiyasi" o'quv kurslari tashkil etildi. TIKA O'quv dasturlari koordinatori Mustafa Xoshim Po'lat boshchiligidagi turk ekspertlari delegatsiyasi mahalliy mutaxassislar bilan tajriba almashish masalalari bo'yicha O'zbekistonga tashrif buyurdi. Dastur doirasida zargarlik buyumlarini dizayni va 3D modellashtirish, zargarlik buyumlarini yasash hamda yakuniy bezak ishlari kabi muhim mavzularda maxsus seminar-treninglar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etiladi.

O'quv kursiga Turkiyaning Istanbul Zargarlik texnologiyasi kasbiy va texnik ta'lim Anadolu litseyi mutaxassislari, 3D printer ishlab chiqarish sohasida faoliyat yurituvchi yetakchi texnologlar hamda boshqa soha ekspertlari jalb etilganligini alohida ta'kidlash joiz. Sababi Turkiyada zargarlik sohasida ta'lim berayotgan mutaxassislar bilan yurtimizdagi soha pedagoglari va talaba yosHLarining uchrashuvi va bevosita hamkorlik assosida o'quv mashg'ulotla tashkil etilganligi kelajakdagi katta natijalarining dastlabki qadami sifatida ko'zga tashlanadi.

Yuqorida qayd etilgan zargarlik san'atining ko'p asrlik an'analarini tiklash va yanada rivojlantirish, mahalliy zargarlik buyumlari ishlab chiqarilishini rivojlantirish, zargarlik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish, ichki va tashqi bozorlarda zargarlik mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlash, shuningdek,

aholining yuqori sifatli mahalliy zargarlik buyumlariga bo'lgan talabini qondirish maqsadida hukumatimiz tomonidan bir nechta vazifalar belgilab berildi. Jumladan, oliv ta'limda zargarlik sanoati uchun xorijiy tajribalar va xalqaro andozalarga to'la javob bera oladigan moddiy texnika bazasini hamda tizimli professional kadrlar tayyorlashni tashkil etish va yangi ish o'rirlari yaratish bo'yicha qayd etilgan vazifalar borasida alohida to'xtalib o'tish joiz.

Yuqoridagi masalaga doir fikr-mulohazalarga tayanib aytish mumkinki, hukumat qaroriga asosan 2020 yilda Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetida "Zargarlik buyumlari dizayni", 2021 yilda Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutida "Badiiy zargarlik" mutaxassisliklari tashkil etildi. Unga qadar esa bir qator ixtisoslashtirilgan maktablarda mazkur soha bo'yicha o'rta mahsus ma'lumotga ega mutaxassis kadrlar o'qitilayotgan edi. Oliy ta'lim tizimida ham bu soha bo'yicha mavjud ixtisosliklarning tashkil etilgani zargarlik sohasida uzviylik va uzliksizlikni ta'minlashga asos bo'layotgani quvonarli holat. Buning asosida milliy va zamonaviy zargarlik san'ati va sanoatini yoshlarga xalqaro andozalarga muvofiq bo'lgan innovatsion yondashuv asosida mukammal tarzda o'rgatish natijasida sohaning yanada rivojlanishiga turtki bo'lib xizmat qilmoqda. Buning uchun esa, Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universitetida hamda Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutida talabalarni o'qitish va zargarlik sohasida mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun shart-sharoitlarga ega ustaxona-laboratoriylarini tashkil qilish, jihozlash va ularni kerakli asbob-uskunalar, xom ashyolar bilan ta'minlash, xalqaro standartlarga asoslangan o'quv rejalar, fan dasturlari, o'quv qo'llanmalar, darsliklar, monografiyalar, albom va kataloglar chop etish kabi qator masalalar bosqichma-bosqich izchillik bilan amalga oshirilmoqda.

Yuqoridagilarni inobatga olib, ta'lim tizimida zargarlik sohasida mutaxassis kadrlarni tayyorlashda xorijdagi nufuzli ta'lim tashkilotlari va yetakchi zargarlik kompaniyalari bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, tajriba almashish, malaka oshirish, o'quv kurslarini tashkil etish, xalqaro andozalarga mos o'quv rejalarini, fan dasturlarini hamda o'quv adabiyotlarini yaratish kabi bir qator samarali ishlarni amalga oshirish taklif etiladi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akilova K. Традиционное ювелирное искусство Узбекистана XIX-XXI веков: школы, мотивации, технологии, мастера // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2011. – Baki: "Yelm", 2011. – 356 səh.
2. Dadamuxamedov F. O'zbekiston zamonaviy zargarlik san'ati // K.Behzod nomidagi MRDI Axborotnomasi. – T.: K.Behzod nomidagi MRDI, 2023.– 3-8 b.
3. Dadamukhamedov F.G., Dadamukhamedov B.F. The Jewelry Industry in Uzbekistan is One of the Main Drivers of the Domestic Industry // Central Asian Journal of Arts and Design. Volume:05. Issue:02. Feb.2024. – Spain: Central Asian Studies Publisher. – P. 6-11.
4. Dadamukhamedov B. Development Processes of Innovative Jewelry Art in Uzbekistan. // Current Research Journal of History. SJIF Impact Factor: 2023:6.531). – Berlin: Master Journals. Volume 04, Issue 02-2023. Published: February 10, 2023. – Pages: 01-06. (17.00.00).
5. Kalter J., Pavaloi M. Usbekistan: Erben der Seidenstraße // Buch zur Ausstellung 1995 in Stuttgart. – Stuttgart: Published by Edition Hansjörg Meyer, 1995. – 368 seite.
6. Khakimov A. Atlas of Central Asian Artistic Crafts and Trades. Volume I. – Tashkent. "Sharq", 1999. – 222 p.
7. Khakimov A. The Art of The Northern regions of Central Asia. //History of Civilizations of Central Asia, Volume VI. – Paris: UNESCO Publishing, 2005. – 614-624 p.
8. Xakimov A. O'zbekiston hunarmandchiligi durdonalari (Kitob-albom). – T.: O'zbekiston NMIU, 2019. – 384 b.
9. Xakimov A. O'zbekiston san'ati tarixi. Qadimgi davr, o'rta asrlar, hozirgi zamon. – T.: Zilol buloq, 2022. – 528 b.
10. Layla S. Diba. Turkmen jewelry. Silver ornaments from the Marshall and Marilyn R. Wolf collection. – New York: Published by The Metropolitan Museum of Art. Distributed by Yale University Press, New Haven and London, 2011. – 248 p.

# ELEKTRON TIJORATNI SOLIQQA TORTISH MASALALARI

*Daminov Otabek Utkir o'g'li  
TDIU huzuridagi "O'zbekiston  
iqtisodiyotini rivojlantirishning  
ilmiy asoslari vanuammolari"  
ilmiy-tadqiqot markazi  
tadqiqotchisi*

## Annotatsiya

Mazkur maqolada elektron tijoratning nazariy asoslari, uning yuzaga kelish va rivojlanish bosqichlari, turli olim va tadqiqotchilarining ilmiy qarashlari, elektron tijoratning iqtisodiyot sub'ektlari uchun afzalliklari, soliqqa tortish masalalari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** elektron tijorat, iqtisodiyot sub'yektlari, internet tarmoqlari, soliqqa tortish.

## Аннотация

В статье анализируются теоретические основы электронной коммерции, этапы ее становления и развития, научные взгляды различных ученых и исследовательей, преимущества электронной коммерции для хозяйствующих субъектов, вопросы налогообложения.

**Ключевые слова:** электронная коммерция, хозяйствующие субъекты, сети Интернет, налогообложение.

## Annotation

This article analyzes the theoretical foundations of electronic commerce, its emergence and development stages, the scientific views of various scientists and researchers, the advantages of electronic commerce for economic entities, and taxation issues.

**Key words:** e-commerce, economic entities, Internet networks, taxation.

Elektron tijorat ko'laming jadal sur'atlar bilan o'sib borishi global Internet tarmog'ida elektron tadbirkorlik faoliyati yuritilishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi mazkur tijorat sub'ektlarini samarali soliqqa tortish mexanizmini shakllantirish davlat byudjetiga soliq tushumlarining o'sishi bilan bevosita bog'liq muhim masalalardan biri ekanligini namoyon etmoqda. Taraqqiy etgan yoki jadal rivojlanish yo'liga mo'ljal olgan qator mamlakatlarda qo'lga kiritilgan ijtimoiy-iqtisodiy muvaffaqiyatlar aksariyat holatlarda mazkur mamlakatlarda axborot va Internet texnologiyalarining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanayotgan jarayonda elektron tijorat faoliyatini samarali soliqqa tortish siyosatini shakllantirish masalalarini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar tovar pul munosabatlarda transaksion xarajatlarni qisqartirish, iqtisodiyotni raqamlashtirish, shuningdek, elektron tijoratni rivojlantirishda muayyan natijalarga erishish imkoniyatlarini oshirmoqda.

Shu o'rinda elektron tijorat tushunchasini ko'rib chiqish o'rinch bo'ladi. "Vikipediya" internet-ensiklopediyasi saytida "Elektron tijorat (e-tijorat, ingl. "e-commerce") - bu internet orqali savdo-sotiq amaliyotlarini tashkil etish" deb ta'rif berilgan [1].

Elektron tijorat tushunchasi borasida quyidagi iqtisodchi-olimlar tomonidan turlicha ta'rif va talqinlar berilgan.

Elektron tijoratning nazariy asoslarini dastlab tadqiq etgan olimlardan amerikalik iqtisodchi Devid Koze tomonidan "Elektron tijorat - elektron tarmoqlardan foydalangan holda amalga oshiriladigan tadbirkorlik shakli" sifatida ko'rsatilgan [2].

"Elektron tijorat bu axborot ayriboshlash vositalaridan foydalangan holda operasiyalar amalga oshirilgan tijorat faoliyati" [3].

Ayrim olimlar “Elektron tijorat deganda internet savdo tushunilishi”ni ta’kidlangan[4] bo’lsa, amerikalik iqtisodchi P.Gerpining fikriga ko’ra “Internet-texnologiyalardan foydalanilgan iqtisodiy faoliyatning barcha turlari - elektron tijorat” bo’ladi [5], rossiyalik I.Goldovskiy esa “Tovarlarga buyurtmalari Internet orqali amalga oshirilgan savdoning barcha shakllari elektron tijorat”ga kirishini qayd qilgan [6].

Elektron tijorat - bu keng tushuncha bo’lib, uning tarkibiga: onlayn-savdo, axborot almashinushi, elektron banking va sug’urta xizmatlari, pul o’tkazish va elektron pul vositalari, elektron marketing kabi kategoriyalar kiradi. Elektron tijorat - zamonaviy axborot texnologiyalari va Internet tarmog’i yordamida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlar tizimidir.

Tadbirkorlik sub’ektlari uchun elektron tijoratning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- tijoratni Global miqesda olib borilishi, tovar (ish, xizmat) lar bozorini cheksiz kengaytirish imkoniyatlari;
- xarajatlarni kamayishi (do’kon ochish, reklama va xizmat ko’rsatish xarajatlari, tovar-zaxiralarini boshqarish, saqlash va tashish xarajatlarini kamayishi);
- xarajatlarni kamayishi hisobiga raqobatbardoshlikning ortishi;
- buyurtmalarni rasmiylashtirish va bajarishga ketadigan vaqt sarfining nisbatan kamligi;
- axborot almashinushi jarayoni tezlashishi;
- savdo-sotiqa faoliyatini ish faoliyati bilan birga parallel ravishda, ya’ni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda olib borish imkoniyati;
- tadbirkorlik sub’ektining katta yoki kichikligi, joylashgan joyidan qat’iy nazar hamma qatori teng huquqli mahsulotni sotish imkoniyati;
- yetkazib berish tarmog’ini yaxshilanishi;
- 24/7 tartibda uzlusiz faoliyat ko’rsatish imkoniyati (kechayu-kunduz);
- tovarni bozorga tez olib chiqish imkoniyati;
- har bir iste’molchi talabiga alohida yondashish va boshqalar.

Elektron tijorat rivojlanayotgan davlatlar uchun yirik, kichik biznes vakillarini jahon bozorlariga chiqishini osonlashtiradi. Ular an’anaviy tijoratdagi kabi jahon bozorlariga chiqishlari uchun katta mablag’ sarf qilmaydilar. Marketing xarajatlari keskin kamayib, tranzaksion xarajatlar anchaga qiskaradi. To’lov jarayoni vaqtin an’anaviy savdo jarayonidan ko’ra anchaga qisqaradi. Ushbu jarayon faqat virtual infrastrukturaga qo’shilish bilan erishiladi.

Iste’molchilar uchun elektron tijoratning afzalliklari bo’lib, quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

- xaridor o’ziga qulay vaqt, joy va tezlikda tovar (ish, xizmat) larni tanlash va sotib olish imkoniyatiga ega;
  - ko’p sonli xaridorlarning bir vaqtning o’zida bir nechta firmalarga murojaat qila olish imkoniyati;
  - kerakli mahsulotlarni tezlikda izlab topish va ushbu mahsulotlar mavjud bo’lgan korxonalarga murojaat qilishda texnika va transport vositalaridan samarali foydalanish imkoniyati;
  - hozirgi kundagi mavjud jahon standartlariga javob beradigan mahsulotlarni tanlash va sotib olish imkoniyati;
  - xaridorning yashash joyi, sog’lig’i va moddiy ta’minlanish darajasidan qat’iy nazar hamma qatori teng huquqli mahsulot sotib olish imkoniyati;
  - harid qilish jarayonidagi anonimlik;
  - harid qilingan tovarni operativ yetkazilishi;
  - uyda, ishda yoki boshqa ko’chaga chiqmagan holatda harid qilish imkoniyati va boshqalar.
- Elektron tijorat jamiyatning umumiy rivojlanishida ham muhim o’rin kasb etadi. Xususan:
- elektron tijoratda savdoni tashkil qilish korxonalarining raqobatini kuchaytiradi, monopoliyadan chiqaradi va mahsulotlarning sifatini oshirish imkoniyatini beradi;
  - ta’lim, sog’lig’ni saqlash, kommunal xo’jaligi kabi sohalarda keng ko’lamdagagi qo’shimcha xizmatlar ko’rsatilishi;

- aholi yashash darajasining ko'tarilishi (zamonaviy axborot texnologiyalarni tushunadi va uning qulayliklaridan foydalanadi, smart-texnologiyali jihozlar va vositalarni ishlatadi va boshqalar);
- tadbirkorlikda tovar(ish, xizmat)larni sotish jarayonida shaffoflikni ta'minlanishi turli korruption holatlarni oldini oladi;
- milliy xavfsizlik oshiriladi;
- iqtisodiyotni "raqamlashtirish" jarayoni tezlashadi;
- on-layn savdo yoki buyurtmalar qator ijtimoiy, ekologik muammolarni hal etadi, xususan, shaharda avtomobil qatnovini tirbandligini kamayishiga va atrof-muhitni ifloslanishi oldi olinishiga ta'sir qiladi.

Elektron tijorat yuqorida ta'kidlangan afzalliklaridan tashqari mamlakat iqtisodiyotining quyidagi yo'nalishlarini rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi:

- mehnat bozori kengayishi va malakali ishchi kuchidan foydalanish;
- eksport salohiyatini o'sishi;
- faoliyat turlarini kengayishi;
- davlat byudjetining soliqli va soliqsiz daromadlarini ko'payishi.

Elektron tijorat har qanday mamlakat iqtisodiyotiga nafaqat ijobiy ta'sir etishi ayni vaqtda qator muammolar yuzaga kelishiga omil bo'lmoqda. Elektron tijoratning ayrim jihatlarini normativ tartibga solish masalalari o'zining to'liq yechimini topmagan masalalardan hisoblanadi. Xususan, bugungi kunda elektron tijoratning jadal rivojlanayotganligi uning sub'ektlarini soliqqa tortish masalasini ham hal etishni taqozo etmoqda;

davlatning elektron tijoratni soliqqa tortish borasidagi siyosat ko'p jihatdan mamlakatdagi axborot texnologiyalarining rivojlanish darajasiga uzviy bog'liq, xususan, qator yetakchi davlatlar elektron tijoratni soliqqa tortishda amaldagi imtiyozli tartibni saqlab qolish tarafdori bo'lsa, qator davlatlar aksincha elektron tijoratni soliqqa tortishdagi bo'shliqlarni bartaraf qilish, byudjet va soliq manfaatlari nuqtai nazaridan ushbu faoliyatni davlat tomonidan muvofiqlashtirishga urinishi kuzatilmoqda;

elektron tijoratning afzaliklarini qayd etgan holda, a'nnaviy iqtisodiy munosabatlar o'zgarishi natijasida soliq va bojxona qonunchiligidagi qator muammolar, xususan, amalga oshirilgan kelishuvlarni nazorat qilish murakkablashmoqda, elektron tijorat bozori sub'ektlari bo'lgan soliq to'lovchilar tomonidan qonunchilikdagi bo'shliqlardan foydalangan holda o'z majburiyatlarini bajarmaslik yoki suiste'mol qilish holatlari kuzatilmoqda;

soliq organlari o'z vakolatlari doirasida bank hisob raqamlari va elektron "hamyon" larga ega tijorat sub'ektlarining bank hisobvaraqlaridagi mablag'lar oqimini va elektron pul o'tkazmalarini monitoring qilishlari, kredit muassasalaridan bunday faoliyat bo'yicha ma'lumotlarni olishlari mumkin. Ammo, bunday faoliyatni rasman tadbirkor sifatida emas, balki o'z elektron "hamyon" iga ega bo'lgan shaxs sifatida amalga oshirsa, unda bunday mablag'larning elektron oqimini soliq nazoratiga olish imkoniyati cheklanib qoladi;

Elektron tijoratni soliqqa tortish jarayonida soliq ma'murchiligi muammolarining yuzaga kelish sabablaridan yana biri sifatida ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama davlatlararo soliq organlari o'rtasida o'zaro muvofiqlashtirish tizimining yo'lga qo'yilmaganligidir. Elektron tijorat sohasida soliq ma'murchiligin takomillashtirishda soliq xizmatlarining xalqaro hamkorlik yo'nalishlarini rivojlantirish zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. [https://www.wikiwand.com/uz/Elektron\\_tijorat](https://www.wikiwand.com/uz/Elektron_tijorat)
2. Козье Д. Электронная коммерция / Пер. с англ. М.: Издательско-торговый дом «Русская редакция», 1999. С. 2.
3. Кобелев О.А. Электронная коммерция: Учеб. пособие / Под ред. С.В. Пирогова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. 684 с.
4. Эймор Д. Электронный бизнес. Эволюция и/или революция. М.: Вильямс, 2001. 320 с.

## RAQAMLASHTIRISH VA RAQAMLI INTEGRATSIYANING YASHIL IQTISODIYOTDAGI ROLI

*Do'stov Bahodir Tashpo'latovich  
O'zbekiston-Finlyandiya Pedagogika instituti  
mustaqil tadqiqotchisi*

### Annotatsiya

Raqamlashtirish va raqamli integratsiya jarayonlari «yashil»iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot raqamli texnologiyalarning ekologik barqarorlikka ta'sirini o'rGANADI va «yashil»iqtisodiyot uchun raqamli yechimlarning afzalliklarini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi raqamlashtirishning resurslardan samarali foydalanish, Quvvat tejamkorligi, chiqindilarni kamaytirish va ekologik monitoring kabi sohalardagi imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun adabiyotlar tahlili va amaliy misollar o'rganildi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarning «yashil»iqtisodiyotga qo'shgan hissasi katta ekanligini ko'rsatdi.[4] Xususan, aqli energetika tizimlari, aniq qishloq xo'jaligi, elektron hukumat va raqamli ta'minot zanjirlari ekologik samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish va raqamli integratsiya «yashil»iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim vosita bo'lib, ekologik barqarorlikka erishishda katta imkoniyatlar yaratadi.

**Kalit so'zlar:** Raqamli iktisodiyot, Raqamli integratsiya, «yashil»iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, ekologik barqarorlik, konsepsiya, barqaror raqobatbardoshlik, resurs samaradorligi, resurs samaradorligi indeksi, resurs sarfi.

### Аннотация

Процессы цифровизации и цифровой интегратции играют важную роль в развитии зеленой экономики. Данное исследование изучает влияние цифровых технологий на экологическую устойчивость и анализирует преимущества цифровых решений для зеленой экономики. Цель исследования - выявление возможностей цифровизации в таких областях, как эффективное использование ресурсов, энергосбережение, сокращение отходов и экологический мониторинг. Для достижения этой цели был проведен анализ литературы и изучены практические примеры. Результаты исследования показали, что цифровые технологии вносят значительный вклад в зеленую экономику. В частности, интеллектуальные энергетические системы, точное земледелие, электронное правительство и цифровые цепочки поставок играют важную роль в повышении экологической эффективности. В заключение, цифровизация и цифровая интеграция являются важным инструментом развития зеленой экономики и создают большие возможности для достижения экологической устойчивости.

### Annotation

Digitalization and digital integration processes play an important role in the development of the green economy. This study examines the impact of digital technologies on environmental sustainability and analyzes the advantages of digital solutions for the green economy. The purpose of the research is to identify the possibilities of digitalization in areas such as efficient resource use, energy conservation, waste reduction, and environmental monitoring. To achieve this goal, literature analysis was conducted and practical examples were studied. The research results showed that digital technologies contribute significantly to the green economy. In particular, intelligent energy systems, precision agriculture, e-government, and digital supply chains play an important role in increasing environmental efficiency. In conclusion, digitalization and digital integration are an important tool for green economy development and create great opportunities for achieving environmental sustainability.

Kirish: ««yashil»iqtisodiyotning ahamiyati va dolzarbligini quyidagicha tushuntirish mumkin:

**Ahamiyati.** Ekologik barqarorlik: «yashil»iqtisodiyot tabiiy resurslarni asrash, ifloslanishning oldini olish va bioxilma-xillikni saqlashga qaratilgan. Bu esa, o'z navbatida, ekologik muvozanatni ta'minlashga va kelajak avlodlar uchun sog'lom muhit yaratishga yordam beradi.[6]

**Iqtisodiy o'sish.** «Yashil» iqtisodiyot yangi ish o'rirlari yaratish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qodir. Quvvat samaradorligi, qayta tiklanuvchi quvvat manbalari va «yashil»texnologiyalarga sarmoyalar iqtisodiyotni diversifikatsiya qiladi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

**Ijtimoiy adolat.** «Yashil»iqtisodiyot kambag'allikni kamaytirish, sog'liqni saqlash xizmatlarini yaxshilash va ta'lif imkoniyatlarini kengaytirish orqali ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. «yashil»ish o'rirlari, toza suv va sanitariyaga imkoniyat, hamda ekologik toza quvvatga ularish aholining turmush darajasini oshiradi.

**Sog'liqni saqlash.** Ifloslanish va ekologik xavf-xatarlarning kamayishi natijasida aholining sog'lig'i yaxshilanadi. Toza havo, suv va oziq-ovqat mahsulotlari kasalliklarning oldini oladi va umr ko'rish davomiyligini oshiradi.[7]

**Dolzarbliyi.** Iqlim o'zgarishi: Iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlari, jumladan, tabiiy ofatlar, suv tanqisligi va qishloq xo'jaligining buzilishi, «yashil»iqtisodiyotga o'tishni zarur qiladi. Parnik gazlari emissiyasini kamaytirish va iqlim o'zgarishiga moslashish uchun «yashil»texnologiyalar va siyosatlar qo'llanilishi kerak.

**Resurs cheklanganligi.** Tabiiy resurslarning cheklanganligi va ularning taqsimlanishidagi tengsizlik «yashil»iqtisodiyotni dolzarb qiladi. Resurslardan samarali foydalanish, qayta ishslash va chiqindilarni kamaytirish orqali resurslardan oqilona foydalanish lozim.

**Aholining o'sishi.** Aholining o'sishi va urbanizatsiya jarayonlari ekologik bosimni kuchaytiradi. «yashil»iqtisodiyot aholining o'sishi va shaharlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilish uchun yechimlar taklif etadi.

**Global hamkorlik.** «Yashil»iqtisodiyot global muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlikni talab qiladi. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi va boshqa ekologik muammolar faqatgina jahonshumul sa'y-harakatlar bilan hal qilinishi mumkin.[6]

«Yashil»iqtisodiyotda raqamlashtirish va raqamli integratsiya" mavzusidagi maqolaning maqsadi quyidagicha;

**Asosiy maqsad.** Raqamlashtirish va raqamli integratsiyaning «yashil»iqtisodiyot rivojiga qo'shayotgan hissasini tahlil qilish va ularning ahamiyatini ko'rsatib berish.

Qo'shimcha maqsadlar:

va imkoniyatlarini ochib berish (masalan, quvvat samaradorligini oshirish, resurslarni boshqarish, chiqindilarni kamaytirish).

Raqamlashtirish va raqamli integratsiya bilan bog'liq muammolar va xavflarni aniqlash (masalan, raqamli tengsizlik, kiberxavfsizlik, ma'lumotlarning maxfiyliji).

Ushbu muammolarni hal qilish uchun yechimlar va tavsiyalar berish (masalan, ta'lif, infratuzilmani rivojlantirish, qonunchilikni takomillashtirish).

«yashil»iqtisodiyotga o'tishda raqamli texnologiyalarning rolini oshirish uchun takliflar berish.

**Asosiy qism.** «Yashil» iqtisodiyotda raqamlashtirishning afzallikkleri: Raqamlashtirish va raqamli integratsiya «yashil»iqtisodiyotda bir qator muhim vazifalarni bajaradi.

**1. Quvvat samaradorligini oshirish.** *Aqli uylar va binolar:* Sensorlar, avtomatlashtirish va ma'lumotlar tahlili yordamida Quvvat sarfini optimallashtirish. Masalan, yorug'lik va isitish tizimlarini avtomatik tarzda boshqarish, Quvvat iste'molini kuzatish va tahlil qilish.[6]

Aqli shaharlar: Transport, energetika, suv ta'minoti va chiqindilarni boshqarish tizimlarini raqamlashtirish orqali shahar infratuzilmasining samaradorligini oshirish. Masalan, aqli svetoforlar, aqli parkovka tizimlari va quvvatni boshqarish tizimlari.

*Aqli elektr tarmoqlari:* Qayta tiklanuvchi quvvat manbalarini integratsiyalash, Quvvat oqimini kuzatish va boshqarish, hamda quvvat iste'molini optimallashtirish.[8]

**2. Resurslarni boshqarish va chiqindilarni kamaytirish:** *Aqli qishloq xo'jaligi*: Sensorlar, dronlar va ma'lumotlar tahlili yordamida ekinlarni sug'orish, o'g'itlash va himoya qilishni optimallashtirish. Bu resurslardan samarali foydalanish va hosildorlikni oshirishga yordam beradi.

Chiqindilarni qayta ishlash tizimlari: Chiqindilarni avtomatik tarzda saralash, qayta ishlash va qayta foydalanish. Ma'lumotlar tahlili orqali chiqindilarni boshqarish jarayonlarini optimallashtirish va qayta ishlash samaradorligini oshirish.

Ta'minot zanjirlarini shaffof qilish: Blokcheyn texnologiyasi va boshqa raqamli echimlar yordamida mahsulotlarning kelib chiqishi, ishlab chiqarish jarayonlari va etkazib berish shartlarini kuzatish. Bu iste'molchilarining ishonchini oshiradi va barqaror ta'minot zanjirlarini yaratishga yordam beradi.

**3. Transport sohasidagi samaradorlikni oshirish:** Elektromobillar va gibrildi avtomobillar: Raqamli texnologiyalar elektrumobilarning ishlashini yaxshilaydi, quvvatlash infratuzilmasini rivojlantiradi va batareya texnologiyalarini takomillashtiradi.

Aqli transport tizimlari: Yo'l harakatini boshqarish, jamoat transportini optimallashtirish va avtonom transport vositalarini rivojlantirish. Masalan, aqli svetoforlar, yo'naliishlarni optimallashtirish tizimlari va avtonom autobuslar.

**4. Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish:** Sanoat avtomatizatsiyasi: Robotlar, sensorlar va ma'lumotlar tahlili yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish.

3D-bosib chiqarish: Mahsulotlarni talabga javob beradigan tarzda ishlab chiqarish, chiqindilarni kamaytirish va yangi materiallarni ishlab chiqarish.

**5. Qaror qabul qilishni yaxshilash:** Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish: Sensorlar, sun'iy yo'ldosh tasvirlari va boshqa raqamli manbalar yordamida ekologik holat, resurslar va iqtisodiy faoliyat haqida ma'lumotlarni yig'ish.

«yashil»texnologiyalarni rivojlantirish: Ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt yordamida «yashil»texnologiyalarni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirish.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish va raqamli integratsiya «yashil»iqtisodiyotning barcha jabhalarida samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va ifloslanishni kamaytirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, ekologik barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

- Quvvat samaradorligini oshirish (masalan, aqli uylar, aqli shaharlar).
- Resurslarni boshqarish va chiqindilarni kamaytirish (masalan, aqli qishloq xo'jaligi, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari).
- Transport sohasidagi samaradorlikni oshirish (masalan, elektromobillar, aqli transport tizimlari).

-Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish (masalan, sanoat avtomatizatsiyasi, 3D-bosib chiqarish)[7].

#### **Raqamli integratsiyaning «yashil»iqtisodiyotga ta'siri:**

- Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali qaror qabul qilishni yaxshilash.
- "yashil" texnologiyalarni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirish.
- Ta'minot zanjirlarini shaffof va barqaror qilish.

#### **«yashil» mahsulotlar va xizmatlar uchun yangi bozorlarni yaratishda.**

- Muammolar va echimlar:
- Raqamli tengsizlik va imkoniyatlarning cheklanganligi.
- Kiberxavfsizlik va ma'lumotlarning maxfiyligi.
- Raqamli texnologiyalarning ekologik izi (masalan, elektron chiqindilar).
- Muammolarni hal qilish uchun takliflar (masalan, ta'lim, infratuzilmani rivojlantirish, qonunchilikni takomillashtirish).

Aqli energetika tizimlari joriy etilgandan keyin quvvat iste'molining kamayishi bo'yicha statistik ma'lumotlarga misollarni keltirib o'tamiz.

#### **Aqli hisoblagichlar:**

**AQSh:** Aqli hisoblagichlar o'rnatilgan uy xo'jaliklarida Quvvat iste'moli o'rtacha 4-12% ga kamaygan. Bu iste'molchilarning Quvvat sarfini kuzatib borishi va o'z vaqtida choralar ko'rishiga imkon beradi.

**Yevropa Ittifoqi:** Aqli hisoblagichlar yordamida uy xo'jaliklarida Quvvat iste'moli 5-10% ga qisqargan. Bu, ayniqsa, Quvvatni boshqarish tizimlari bilan integratsiyalashganda yaqqol seziladi.

**Avstraliya:** Viktoriya shtatida aqli hisoblagichlar joriy etilgandan so'ng, uy xo'jaliklarining Quvvat iste'moli o'rtacha 6% ga kamaygan.[8]

### **Aqli shahar loyihalari:**

**Barselona:** Aqli yoritish tizimlarini joriy etish orqali Quvvat sarfi 30% ga kamaytirilgan. Bu tizimlar yoritishni avtomatik ravishda boshqaradi va harakat sensorlariga asoslanadi.

**Kopengagen:** Aqli energetika tizimlari va Quvvat tejamkor binolar orqali shaharning umumiy Quvvat iste'moli 20% ga kamaytirilgan.

**Umumiy tendensiyalar:** Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ma'lumotlariga ko'ra, aqli energetika tizimlarining keng joriy etilishi global Quvvat iste'molini 10-15% ga kamaytirishi mumkin.

Bloomberg NEF tadqiqotlari aqli energetika tizimlariga sarmoyalarning o'sishi Quvvat samaradorligini oshirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.[8]

### **Quvvatni boshqarish tizimlari (EMS):**

**Sanoat:** EMS joriy etilgan sanoat korxonalarida Quvvat sarfi 15-30% ga kamaygan. Bu tizimlar Quvvat sarfini real vaqtda kuzatib boradi va optimallashtirish imkonini beradi.

**Tijorat binolari:** EMS o'rnatilgan ofislar va savdo markazlarida Quvvat iste'moli 10-25% ga kamaygan. Bu tizimlar yoritish, isitish, sovitish va ventilyatsiya tizimlarini avtomatik ravishda boshqaradi.

- **Uy xo'jaliklari:** EMS o'rnatilgan uylarda Quvvat iste'moli 5-15% ga kamaygan. Bu tizimlar Quvvat sarfini kuzatib boradi va iste'molchilarga tejamkorlik bo'yicha tavsiyalar beradi.

### **Xulosa**

Raqamlashtirish va raqamli integratsiya "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim vosita ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tishimiz lozim. O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o'tishning 2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasida ham amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Xulosa qilib aytganda, "yashil" iqtisodiyot ekologik barqarorlik, iqtisodiy o'sish va ijtimoiyadolatni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, iqlim o'zgarishi, resurs cheklanganligi va aholining o'sishi kabi global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Raqamlashtirish va raqamli integratsiyaning «yashil» iqtisodiyotdagi afzalliklariga oid tadqiqot xulosasi

Raqamlashtirish va raqamli integratsiya «yashil» iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar Quvvat samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Aqli energetika tizimlari, aniq qishloq xo'jaligi, elektron hukumat va raqamli ta'minot zanjirlari ekologik barqarorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega.

Statistik ma'lumotlar aqli hisoblagichlar va Quvvatni boshqarish tizimlari orqali Quvvat iste'moli 4-30% ga kamayganini ko'rsatadi. Chiqindilarni qayta ishslash darajasi oshgan va resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilangan. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda ham muhim rol o'ynaydi.

Raqamlashtirish «yashil» iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim vosita bo'lib, ekologik barqarorlikka erishishda katta imkoniyatlar yaratadi. Davlatlar va korxonalar raqamli texnologiyalarga investitsiya kiritish va ularni keng joriy etish orqali «yashil» iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirishi mumkin.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 4- oktyabrdagi 2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyot»ga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'sida"gi PQ-4477-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 800-sonli qarori O'zbekiston Respublikasida "Yashil iqtisodiyotga o'tishda milliy shaffoflik tizimini joriy etish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"
3. Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni (2020 yil 5 oktabr, PF-6079-son)
4. Vaxabov A. V. Xajibakiev Sh. X. Yashil iqtisodiyot. -T. 2006.
5. Semin A. N. axborot portalı UGGU. Yashil iqtisodiyot nima? [elektron resurs]. Kirish rejimi: <http://pressa.ursmu.ru/2287.html/>
6. Pirs D. Yashil iqtisodiyot //Ekologik qadriyatlar 1 - 1992. No1. B.3-13. DOI: 10.3197/096327192776680179.
7. Shermuhammedov.A.T. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish. A.Shermuhammedov, B. M. Xolboyev // Progressiv texnologiyalar va jarayonlar.
8. Digital Economy: Opportunities and Challenges" - World Bank Group: Raqamli iqtisodiyotning rivojlanish imkoniyatlari va muammolari.

# RIVOJLANGAN MAMILAKATLAR OLIY TA'LIM MUASSASALARINING INNOVATION FAOLIYATINI QO'LLAB-QUVVATLASH TAJRIBALARI

*Ergasheva Gulruxsor Nurmatzod  
Renessans ta'lism universiteti dotsenti,  
p.f.f.d (PhD)*

## Annotatsiya

Maqolada jahoning turli mamlakatlaridagi oliy ta'lism tizimining uch bosqichli modeli, ya'ni bakalavriat, magistratura va doktorantura tizimlari hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari batafsil tavsiflangan. Birinchi bosqichda bakalavrlik darajasi, ikkinchi bosqichda magistrlik darajasi va uchinchi bosqichda doktorlik darajasi olish mumkin. Har bir mamlakatda ta'lism davomiyligi va spetsifikasi farq qiladi. Xalqaro tajriba asosida ta'lism sifatini baholash uslublari ham muhokama qilinadi, masalan, "Angliya modeli" va "Fransiya modeli". Oliy ta'lism sifatini baholash tizimi mamlakatlararo farqlarni hisobga olgan holda har xil usullari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** oliy ta'lism tizimi, o'quv dasturlari, pedagogik texnologiyalar, ta'lism sifatini baholash, Angliya modeli, Fransiya modeli, xorijiy tajriba, ta'lism standartlari, mehnat bozori, integratsiya jarayonlari, zamonaviy texnologiyalar.

## Abstract

The article provides a detailed description of the three-tier model of higher education systems in various countries, including bachelor's, master's, and doctoral programs, along with their specific characteristics. In the first stage, a bachelor's degree is awarded, followed by a master's degree in the second stage, and a doctoral degree in the third stage. The duration and specifics of education differ in each country. The article also discusses the evaluation methods for education quality based on international experience, including the "England Model" and the "France Model". The higher education quality assessment system is explained with regard to the various approaches adopted in different countries, considering their unique contexts.

**Keywords:** higher education system, curricula, pedagogical technologies, education quality assessment, England model, France model, foreign experience, educational standards, labor market, integration processes, modern technologies.

## Аннотация

В статье подробно описана трехступенчатая модель высшего образования в различных странах мира, включая системы бакалавриата, магистратуры и докторантуры, а также их особенности. На первой стадии присуждается степень бакалавра, на второй стадии – степень магистра, а на третьей стадии – степень доктора. Продолжительность и специфика образования различаются в каждой стране. Также рассматриваются методы оценки качества образования на основе международного опыта, такие как "Английская модель" и "Французская модель". Описание системы оценки качества высшего образования включает информацию о различных методах, учитывающих различия между странами.

**Ключевые слова:** система высшего образования, учебные программы, педагогические технологии, оценка качества образования, Английская модель, Французская модель, зарубежный опыт, образовательные стандарты, рынок труда, процессы интеграции, современные технологии.

Sir emaski, hozirgi o'zgarishlar shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda O'zbekiston ta'lism sohasida ham bozor islohotlarini amalga oshirib, xorijiy mamlakatlar ta'lism tizimi bilan integratsiya jarayonlarini aniq maqsadlarga muvofiqlashtirish yo'lida samarali ishlarni olib boryapti. Jumladan, bu boradi Hamdo'stlik mamlakatlaridan Rossiya, horijiy davlatlardan Singapur, Buyuk Britaniya, Italiya davlatlari bilan oliy ta'lism sohasida hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ydi. Ta'kidlash joizki, xalqaro standartlarga mos ravishda o'quv dasturlarining tuzilganligi, ta'lism sifatining yuqori darajada ekanligi, ta'lism-tarbiya jarayonining uzlusizligi hamda eng ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida olib borilishi universitet bitiruvchilarining mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishini

kafolatlaydi. Universitetning zamonaviy kompyuter texnika va texnologiyalari bilan jihozlangan auditoriyalari ta'lim jarayonining samaradoriligiga ta'sir etib, ta'lim sifatini jaxon standartlariga mos ravishda boshqarilishini ta'minlaydi.

### Xalqaro oliy ta'lim tizimi tajribasi

Ma'lumki, jahoning ko'plab mamlakatlarida oliy o'quv yurtlari o'rta umumiyligi ta'lim tizimidan keyingi, navbatdagi ta'lim bosqichi hisoblanadi. Oliy ta'lim maktablarining aksariyatida o'qish muddati 2 yil yoki undan ko'proq bo'lib, uch siklda yoki bosqichda amalga oshirilishi ayon. Chunonchi:

**Birinchi bosqich** ta'limi 3-4 yil (yoki ko'proq) davom etadi va bitiruvchilarga bakalavr diplomi beriladi (xususan, AQSH, Angliya, Yaponiya, Avstarliya davlatlarida). Shuningdek, Fransiyada birinchi bosqich oliy maktabni bitiruvchilariga metriz, Belgiyada lisans unvoni berilishini qayd etish mumkin.

**Ikkinci bosqich** oliy ta'lim maktablariga birinchi siklni tugatgan bitiruvchilarning 10-25 foizi qabul qilinadi. Xususan, ushbu ko'rsatkich AQSHda-20 foizni, Buyuk Britaniyada-15 foizni, Avstraliyada-7 foizni, Avstriyada-10 foizni, Yaponiyada-6 foizni tashkil etadi. Bu davrda tanlangan yo'nalish bo'yicha ixtisoslashtirilgan umumiyligi fundamental bilimlar o'qitiladi (jumladan, Angliya, Ispaniya, AQSHdavlatlari). GFR, Fransiya, Belgiya kabi davlatlarda esa ikkinchi bosqich oliy ta'lim maktablari talabalari ancha mukammal va muayyan maqsadga yo'naltirilgan bilimlarni egallashlari nazarda tutilgan. Ammo hali ular tor profildagi yuqori malakali mutaxassis unvonini olishlari uchun ikkinchi sikldagi o'qishlarini yana ixtisoslashtirilgan kurslarda 1-2 yil davom ettirishlari mumkin bo'ladi.

Ko'rindaniki, muayyan ixtisosliklar bo'yicha maxsus imtihonlar 3 yillik amaliy ish faoliyatidan keyin ham topshirilishiga ruxsat beriladi.

Oliy maktablarining ikkinchi bosqichida o'qish 1-2 yil davom etadi. Bu siklni bitirgan talabalarga magistr unvoni beriladi (jumladan, AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Avstraliya davlatlari).

Fransiya va Belgiyada magistr unvoni ma'lum mutaxassisliklari chuqur o'rganuvchi kurslarning bitiruvchilariga ham berilishi mumkin. Xorijdagi magistratura ta'limining o'ziga xos xususiyatlaridan biri o'quv dasturlarining individuallashtirilganligidir. Bunda o'quv dasturlari talabalar va ularning ilmiy rahbarlari tomonidan tuziladi va kafedralar, dekanatlar tomonidan tasdiqlanadi. Magistraturani bitirgan mutaxassislar doktoranturaga kirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin.

**Uchinchi bosqichi** oliy ta'limning bu sikli - doktoranturadir. Bu bosqichda asosan ikkinchi bosqich oliy ta'lim maktablarini muvafaqqiyatlari bitirgan talabalar qabul qilinishini kuzatish mumkin. O'qish muddati mutaxassislik turiga ko'ra 1-3 yil. Doktoranturaga birinchi sikl oliy ta'lim maktablarini bitirganlar ham kirishi mumkin. Ammo bunday hollarda o'qish muddati 3-5 yilgacha uzaytirilishi mumkin.

Birinchi sikl oliy ta'lim qoidalariga binoan mutaxassislik bo'yicha umumiyligi bilimlar berishga yo'naltirilgan. Ta'limni alohida ixtisoslarga bo'lib tashkil qilish, odatda, 3-kursdan boshlanadi. Tor mutaxassislar bo'yicha kadrlar tayyorlash faqat uchinchi sikldagina amalga oshiriladi. Ko'p bosqichli oliy ta'lim tizimining bunday o'ziga xos xususiyatlari anglo-amerikacha va fransuzcha modellarda jahon bo'yicha keng yoyilgan. Oliy ta'limning anglo-amerikacha tizimi AQSH, Buyuk Britaniya, Hindiston, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Yaponiya, Isroil va boshqa mamlakatlarda ham keng tarqalgan.

Kuzatilganda, birinchi sikl oliy o'quv yurtlaridagi o'qish muddatining turli mamlakatlarda har xil davrga to'g'ri kelishini ko'rish mumkin. Masalan, AQSH da 4 yil, Buyuk Britaniyada 3 yil. Magistrlik darajasini olish uchun yana 2 yil o'qish lozim (ayrim ixtisosliklar bo'yicha 1-1,5 yil). AQSH dagi qator muhandislik oliy maktablarida bakalavrlik diplomini 5 yillik tizimdan keyin beriladi. Tibbiyot sohasida birinchi doktorlik diplomini (stomatologiya, veterinariya sohalari bo'yicha) olish uchun esa 8 yillik ta'lim joriy qilingan. Yaponiyada esa bakalavrlik darajasini 4 yillik ta'limdan so'ng olish

mumkin (tibbiyot mutaxassisliklari esa bundan mustasno), magistrlik darajasiga tenglashtirilgan diplomni olish uchun yana 2 yillik ta'lif dasturini o'tash kerak bo'ladi.

Har bir davlatda ta'lif dasturlari, material resurslar bazasi, kadrlar salohiyati hamda boshqarish tizimiga bog'liq holda jamiyat, shaxs va davlat talablari asosida o'ziga xos ta'lif sifatini kafolatlash tizimi yaratilgan. Oliy ta'lif sifatini boshqarish tizimida ta'lif sifatini baholash uslublari muhim rol o'ynaydi. OTM faoliyatini baholashning tarixan shakllangan va o'z-o'zini ichki baholashga asoslangan "Angliya modeli" va oliy o'quv yurtining jamiyat va davlat oldidagi majburiyatlaridan kelib chiqib tashqi baholashga asoslangan "Fransiya modeli" hamda ularning turli kombinatsiyalaridan iborat bo'lgan turli baholash modellari amalda qo'llaniladi.

Jahon tajribasida oliy ta'lifni baholash tizimini ikki turga bo'lish mumkin:

1. Oliy ta'lif muassasalari rivojlanishini muvofiqlashtiruvchi davlat boshqaruvining vakolatli organi mavjud bo'lgan mamlakatlardagi oliy ta'lifni baholash tizimi. Bu hollarda baholash tizimi hukumat tomonidan moliyalashtiriluvchi davlat organlarining ustuvorligiga asoslanadi. Bunda o'z-o'zini baholashga e'tibor pastroq bo'lib, asosiy urg'u davlat organlari yoki jamoat tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan samarali tashqi baholashga qaratilgan bo'ladi. Bunday baholash tizimlari ko'pincha hukumat nazorati, lisenziyalash, davlat akkreditatsiyasi, turli oliy ta'lif muassasalarini solishtirish, moliyaviy resurslarni taqsimlash va universitetlarga ta'sir o'tkazish bilan bog'liq. Oliy ta'lifning davlat boshqaruvi organlari mavjud bo'lgan mamlakatlar qatoriga Yevropaning Germaniya, Fransiya, shuningdek, yevropacha oliy ta'lif an'analarini qabul qilgan MDH mamlakatlari kiradi.
2. Oliy ta'lifni davlat boshqaruvi organlari mavjud bo'lmagan mamlakatlardagi oliy ta'lifni baholash tizimi. Bu hollarda universitetlar faoliyatini yaxshilashga, ichki tahlilga asoslangan oliy ta'lif muassasalarida o'z-o'zini baholash, yoki kasbiy, yoki jamoatchilik baholashi ustivorlik qiladi. Oliy ta'lif bo'yicha o'z-o'zini muvofiqlashtirish mamlakatlari qatoriga, birinchi navbatda, Amerika Qo'shma Shtatlari, shuningdek, amerikacha oliy ta'lif an'analarini qabul qilgan mamlakatlar kiradi (Filippin, Tayvan).

Xorijiy mamlakatlar amaliyotini tadqiq etish shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lif sifatini baholash ko'rsatkichlari va indikatorlarga asoslanganligi, ta'lif berish faoliyatini sifatini baholash, jarayonlarni baholash, natijani baholash (bakalavrlni, magistrlni tayyorlash sifati, ishga joylashtirish darajasi, ilmiy-tadqiqot va ilmiy-metodik samaradorlik)

Barcha modellar asosida OTM faoliyatini ta'lif berish, ilmiy tadqiqotlar, jamiyatga taklif etilayotgan xizmatlar kabi bir nechta jarayonlarga bo'lish g'oyasi yotadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharipov, A. (2020). *O'zbekistonning oliy ta'lif tizimi: rivojlanish va integratsiya jarayonlari*. Tashkent: Ta'lif nashriyoti.
2. Karimov, I. (2018). *Oliy ta'lif tizimi va jahon tajribasi*. Tashkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Smith, J., & Brown, L. (2016). *Higher education systems: International perspectives on structure and governance*. New York: Routledge.
4. Hodges, C., & Moore, S. (2019). *Global higher education: Trends and issues in teaching and learning*. London: Springer.
5. Jones, R., & Taylor, D. (2017). *The global education reform movement: Perspectives on policy and practice*. Oxford: Oxford University Press.
6. OECD (2015). *Education policy outlook: O'zbekiston*. Paris: Organization for Economic Co-operation and Development.
7. Gonzalez, T., & Wulff, B. (2018). *Internationalization of higher education: A global approach*. Berlin: Springer.
8. Muller, G. (2020). *Comparative higher education systems: Innovations and challenges*. Heidelberg: Springer.
9. UNESCO (2014). *World Education Report: Teaching and learning in the globalized world*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
10. Chakravarthi, P. (2022). *Challenges in global higher education and future prospects*. New Delhi: Academic Press.

## G'AZNACHILIK SOHASIDAGI ISLOHATLAR

*Gulboyev Ulug'bek Islomovich  
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti  
Mustaqil tadqiqotchi*

### **Annotatsiya**

Davlat xaridlari iqtisodiyotda asosiy o'r'in tutadi, budget mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydi va tadbirkorlikni rivojlanтирishga ko'maklashadi. Texnologiya va ehtiyojlarning tez o'zgarishi bilan tavsiflangan innovatsion iqtisodiyotda davlat xaridlari tizimini takomillashtirishning dolzarbliги ortib bormoqda.

**Kalit so'zlar.** Xaridlari, davlat xaridlari, byudjet jarayoni, xaridlarni tashkil etish jarayonlari.

### **Аннотация**

Государственные закупки играют ключевую роль в экономике, обеспечивая эффективное использование бюджетных средств и способствуя развитию бизнеса. В условиях инновационной экономики, характеризующейся быстрыми изменениями технологий и потребностей, актуальность совершенствования системы государственных закупок возрастает.

**Ключевые слова.** Закупки, государственные закупки, бюджетный процесс, процессы организаций закупок.

### **Annotation**

Public procurement plays a key role in the economy, ensuring the efficient use of budget funds and promoting business development. In the context of an innovative economy characterized by rapid changes in technology and needs, the relevance of improving the public procurement system increases.

**Keywords.** Procurement, public procurement, budget process, procurement organization processes.

Davlat xaridlari har qanday davlat iqtisodiyotida asosiy o'r'in tutadi, budget mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydi va bozor rivojlanishiga hissa qo'shami. Texnologiyalar va iste'molchilar talablarining tez o'zgarishi bilan tavsiflangan innovatsion iqtisodiyotda ularning samaradorligini oshirish uchun davlat xaridlariga yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish zarur bo'lmoqda.

Xarid faoliyatini tashkil etish, tashkilotning faoliyati uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni xarid qilish uchun zarur bo'lgan ta'minotlarni rejalashtirish va hujjatlashtirish, xaridlarni o'tkazish uchun ruxsatlar berish, ta'minotchilarini topish, tanlash va ular bilan xarid shartnomalari tuzish qarorlarini qabul qilish, shuningdek, ushbu biznes jarayonlarini axborot bilan ta'minlashga yo'naltirilgan kompleks tadbirlarni amalga oshirishni anglatadi. [1]

Davlat buyurtmasi - bu yuridik shaxsning tovarlarga, ishlarga va xizmatlarga bo'lgan o'ziga xos ehtiyojlari, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat shartnomasini, fuqarolik-huquqiy shartnomasini tuzish bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda buyurtma berish orqali qondiriladi. Ushbu tovarlar, ishlarni shuningdek davlat ehtiyojlarini qondirish uchun tovarlarni sotish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish shartlarini o'z ichiga olgan byudjet muassasasi yoki boshqa fuqarolik-huquqiy shartnomasidir. [2]

Davlat xaridlarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iboratdir, jumladan:

1. Raqamli texnologiyalarni joriy etish. Raqamli platformalar va elektron xaridlar tizimlaridan foydalanish shaffoflikni oshirishi va xarid jarayonlarida vaqtini qisqartirishi mumkin. Jarayonlarni avtomatlashtirish korrupsiyon amaliyotlar ehtimolini kamaytiradi va ishtirokchilar uchun ma'lumotlarning mavjudligini oshiradi.

2. Ochiq ma'lumotlar va shaffoflik. Davlat xaridlari to'g'risidagi ma'lumotlarning jamoatchilikka e'lon qilinishi fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlarining ishonchini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, u mustaqil audit va tekshiruvlar o'tkazish imkonini beradi, bu esa xaridlar sifatini yaxshilashga olib keladi.

3. Innovatsion baholash usullari. Nafaqat narx, balki mahsulot va xizmatlarning sifati, barqarorligi va innovatsion xususiyatlarini hisobga olgan holda takliflarni baholashning yangi mezonlarini ishlab chiqish yetkazib beruvchilarni yanada oqilona tanlashga yordam beradi.

4. Kichik va o'rta korxonalarini qo'llab-quvvatlash. Kichik va o'rta korxonalarining davlat xaridlarida ishtirok etish tartib-taomillarini soddalashtirish raqobat muhitini yaratadi va innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Bunday korxonalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha kvotalar va maxsus dasturlarning joriy etilishi ularning davlat buyurtmalarini bajarishdagi ishtirokini oshirishi mumkin.

5. Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish. Xarid qilish bo'yicha xodimlarni o'qitishga sarmoya kiritish tez o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitda professionallik darajasini va ishlashga tayyorligini oshiradi.

6. Ilmiy va ta'lif muassasalari bilan hamkorlik. Universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan o'zaro hamkorlik davlat xaridlari jarayonlariga innovatsion yechimlar va texnologiyalarni joriy etishga hissa qo'shishi mumkin.

O'zbekistonda davlat xaridlarini tartibga soluvchi qator me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan. Asosiy hujjat "Davlat xaridlari to'g'risida"gi qonun bo'lib, unda ishtirokchilarning tartiblari, huquq va majburiyatlar hamda nazorat mexanizmlari belgilab berilgan.

Elektron davlat xaridlari platformasi kabi elektron xarid tizimlarining joriy etilishi jarayonlarni sezilarli darajada soddalashtirib, ularning shaffofligini oshirdi. Ishtirokchilar osonlikcha tender savdolari haqida ma'lumot olishlari va o'z takliflarini onlayn tarzda yuborishlari mumkin.

O'zbekistonda davlat xaridlari maksimal darajada oshkoraliqka intiladi. Tenderlar, xaridlar natijalari va byudjet mablag'larining sarflanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni e'lon qilish fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlariga jarayonlarni nazorat qilish imkonini beradi.

Davlat siyosati doirasida mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha choratadbirlar ko'rilmogda, bu esa davlat xaridlarda mahalliy korxonalarining ustuvor ishtirokini o'z ichiga oladi. Davlat xaridlari sohasida faoliyat yuritayotgan xodimlarning malakasini oshirishga ham e'tibor qaratilmoqda, bu esa jarayonlarga yanada sifatli va professional yondashishga xizmat qilmoqda.

Erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, O'zbekistonda davlat xaridlari tizimi bir qator muammolarga duch kelmoqda:

- shartnomalar bajarilishini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati.
- Kichik va o'rta korxonalarining tenderlarda ishtirok etish imkoniyatlari haqida cheklangan xabardorligi.
- Ma'muriy to'siqlarni kamaytirish uchun jarayonlarni yanada avtomatlashtirish zarurati.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida davlat xaridlarni takomillashtirish kompleks yondashuv va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi. Bu nafaqat budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, balki mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Davlat xaridlarda yangi usul va tamoyillarni qo'llash yanada ochiq va raqobatbardosh bozorni yaratishga yordam beradi.

O'zbekistonda davlat xaridlari faol islohot bosqichida. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish va shaffoflikni oshirishga intilish byudjet mablag'laridan samaraliroq foydalanish va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun sharoit yaratadi. Biroq, bu maqsadlarga erishish uchun mavjud muammolarni bartaraf etish va ilg'or tajribalarni joriy etish bo'yicha ishlarni davom ettirish zarur.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ерёмина К.О., Татеосян Т.М. Управление государственными закупками. ФОРУМ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ 1(41) 2020. – С 182-184/
2. Кузмина Т.В. Государственные закупки. ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ № 10(34) 2017. – С 56-60.

# MEXANIK ENERGIYA VA UNING HAYOTIMIZDAGI AHAMIYATI

*G'ayratova Laylo Nusratulloyevna  
Shahrisabz davlat pedagogika institut  
Pedagogika fakulteti  
Fizika va astranomiya yo'nalishi*

## Annotatsiya

Mazkur maqola mexanik energiya va uning hayotimizdagi ahamiyati haqida so'z yuritadi. Mexanik energiya, uning turlari va kundalik hayotimizdagi qo'llanilishi, shuningdek, inson faoliyatida qanday rol o'ynashi kabi masalalar tahlil qilinadi. Bu maqolada nazariy tushunchalar amaliy misollar bilan boyitilib, energiyaning muhim jihatlari tushuntiriladi. O'quvchi mexanik energiyaning tabiat va texnologiyada, transport va sanoatda, sport va ko'ngilochar sohalarda qanday ishlatalishi haqida bilim oladi.

**Kalit so'zlar:** mexanik energiya, kinetik energiya, potensial energiya, tezlik, massa, balandlik, sistema

## Abstract

This article discusses mechanical energy and its significance in our daily lives. It explores the types of mechanical energy and its applications in various aspects of human activity. The article combines theoretical concepts with practical examples to illustrate key points. The reader will gain insights into how mechanical energy is used in nature, technology, transportation, industry, sports, and entertainment.

**Keywords:** mechanical energy, kinetic energy, potential energy, velocity, mass, height, system

## Аннотация

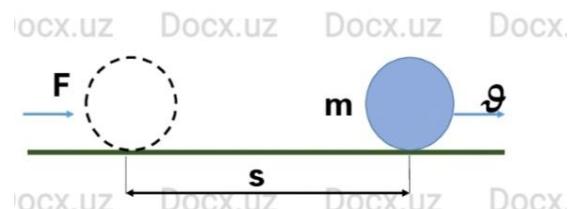
В данной статье рассматривается механическая энергия и её значение в нашей жизни. Описываются виды механической энергии и её применение в различных сферах человеческой деятельности. Статья сочетает теоретические понятия с практическими примерами для объяснения основных аспектов. Читатель получит представление о том, как механическая энергия используется в природе, технике, транспорте, промышленности, спорте и развлекательной сфере.

**Ключевые слова:** механическая энергия, кинетическая энергия, потенциальная энергия, скорость, масса, высота, система

Zamonaviy dunyo hayotini energiyasiz tasavvur qilish qiyin. Har bir harakat, qurilma yoki jarayon o'zida energiyaning muayyan shaklini talab qiladi. Ulardan biri mexanik energiya bo'lib, u tabiatdagi har qanday harakatning asosini tashkil etadi. Bu energiya turlari ikkiga bo'linadi: kinetik va potensial energiya. Ularning kombinatsiyasi turli jarayonlarni amalga oshirishda ishlataladi. Kundalik hayotimizdan tortib ilmiy va sanoat sohalarigacha, mexanik energiya turli vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada mexanik energiyaning mohiyati va amaliy ahamiyati haqida so'z yuritilib, uning bizning turmushimizda qanday rol o'ynashi yoritiladi.

## Asosiy qism

Mexanik energiya bu mexanik harakatlarning va o'zaro ta'sirlarning miqdoriy o'lchovi hisoblanadi. Mexanik energiya 2 turga bo'linadi:



1.Kinetik energiya - sistemaning mexanik harakati natijasida oladigan energiyasiga aytildi.  
m massali jism F kuch ta'sirida harakatlanib v tezlikni oladi.Natijada, uning energiyasi kuch bajargan ishga teng miqdorda ortib kinetik energiyasi

$$E_k = mv^2/2. \text{ ga teng bo'ladi.}$$

Bu yerda:

$E_k$  – kinetik energiya (Joul),

m– jismning massasi (kg),

v – jismning tezligi (m/s)

2. Potensial energiya – bu jismning balandlikka yoki o'zaro ta'sir kuchiga bog'liq energiyasi.  
Formulasi:

$$E_p = mgh$$

$E_p$  – potensial energiya (J);

m– jismning massasi (kg);

g– erkin tushish tezlanishi ( $g \sim 9.8 \text{ m/s}^2$ );

h- jismning balandligi (m).

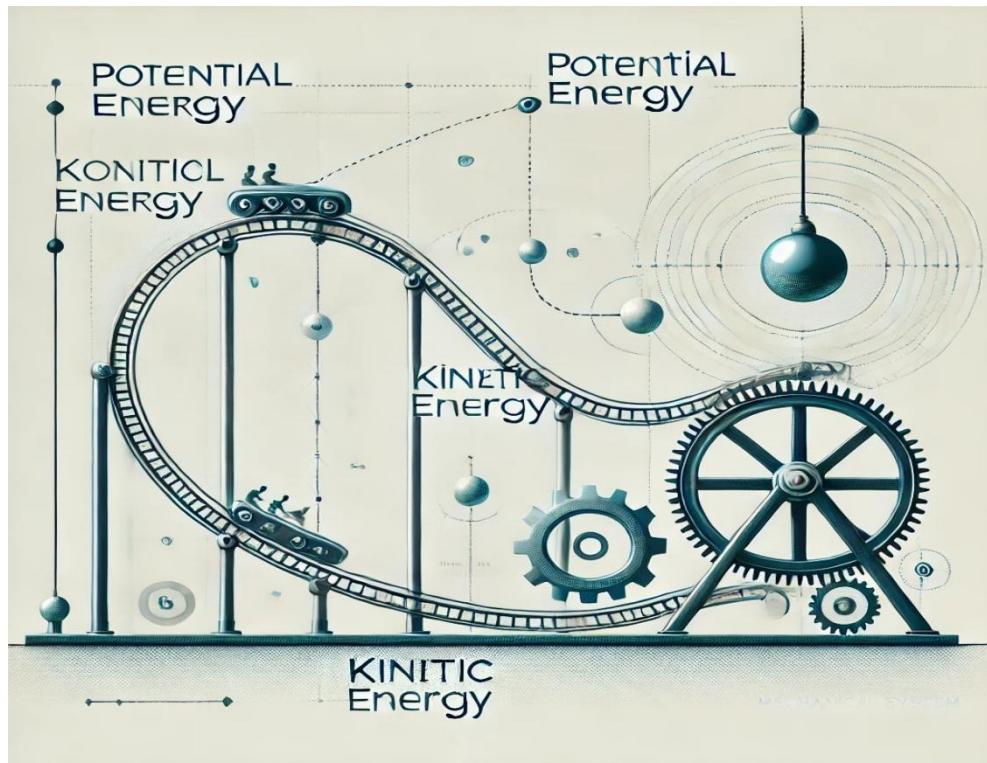
Mexanik energyaning umumiy ifodasi esa kinetik va potensial energyaning yig'indisidan iborat:

$$E_{\text{механик}} = E_k + E_p$$

Mexanik energyaning saqlanish qonuni

Mexanik energiya yopiq tizimda saqlanadi, ya'ni u yo'q bo'lmaydi va boshqa turdag'i energiyaga aylantirilmaydi. Agar tashqi kuchlar ta'sir qilmasa, quyidagicha tenglama o'rini bo'ladi:

$$E_{\text{механик, босх}} = E_{\text{механик, олариги}}$$



1-rasm

Bu mexanik energyaning diagrammasi.

Tabiatda mexanik energiya juda ko'p hollarda ko'zga tashlanadi:

1. Suv oqimi: Daryolarning oqishi yoki sharsharalarning tushishi potentsial va kinetik energiyaning yaqqol namunasidir. Bu energiya gidroelektr stansiyalarda elektr energiyasiga aylantiriladi.

2. Shamol: Atmosfera harakatining kinetik energiyasi shamol turbinalari orqali elektr energiyasiga aylantiriladi. Shamol bugungi kunda qayta tiklanuvchi energiyaning muhim manbai sifatida tan olingan.

3. Tog' va vodiylar: Tog'ning yuqori qismidan qulab tushayotgan tosh yoki qor ko'chkisi potentsial energiyaning kinetik energiyaga aylanishini ko'rsatadi.

Mexanik energiya va inson faoliyati

Mexanik energiya inson hayotini osonlashtirish uchun keng qo'llaniladi:

Transport vositalari: Mashinalar va boshqa transport vositalari dvigatel orqali yoqilg'idan hosil bo'ladigan mexanik energiyani harakatga aylantiradi.

Sanoat texnologiyalari: Ishlab chiqarish jarayonlarida mexanik energiya mashinalar va qurilmalarni ishlatishda muhim rol o'ynaydi. Fabrikalar, zavodlar va zavod uskunalarining ko'pchiligi ushbu energiya turiga tayanadi.

Maishiy hayot: Kundalik hayotda mexanik energiya ko'plab qurilmalarda namoyon bo'ladi, masalan, mexanik soatlar, velosipedlar, eshikning prujinalari va boshqalar.

Zamonaviy texnologiyalarda ahamiyati

Zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishda mexanik energiyadan foydalanish juda muhim:

Energiya tejash texnologiyalari: Shamol turbinalari va suv omborlaridan olinadigan energiya ekologik toza va iqtisodiy jihatdan foydalidir.

Avtomatlashtirish: Robototexnika va mexanik qurilmalar

zamonaviy sanoat va texnologiya sohasida ishlash samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladi.

Hozirgi kunda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga e'tibor kuchaymoqda. Mexanik energiya ushbu jarayonning muhim qismi hisoblanadi, chunki u atrof-muhitga zarar yetkazmasdan energiya ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Gidroelektr stansiyalar, shamol turbinalari va boshqa texnologiyalar energiya resurslarini tejash bilan birga, barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mexanik energiya - bu nafaqat texnik jarayonlarning asosi, balki tabiat va texnologiya o'rtaqidagi bog'lovchi kuchdir. Uning kundalik hayotdagi roli beqiyos bo'lib, u insoniyatni rivojlantirishda davom etadi. Mexanik energiyani to'g'ri boshqarish orqali kelajak avlodlar uchun barqaror va qulay yashash sharoitlarini yaratish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Xulosa qilib aytganda, mexanik energiya inson hayotini osonlashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tabiiy resurslarni tejash va energiyani samarali foydalanish orqali bu energiyaning hayotimizdagi o'rnini yanada mustahkamlashimiz mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aniyev, N. Mexanika asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2005
2. Fizika T.1/A.G'aniyev-Toshkent:Muharrir nashriyoti.2018.-408.
3. Onlayn ilmiy resurslar:
4. National Geographic: "Kinetik va Potentsial Energiya."
5. Britannica Ensiklopediyasi: "Mexanik energiya".

**ZAMONAVIY TA'LIM VA PSIXOLOGIYA: RIVOJLANISH TENDENSIYALARI,  
MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR  
(Jizzax vilyati misolida)**

*Gapparov Bexzod Nematillayevich  
Jizzax politexnika instituti katta o'qituvchisi*

**Annotatsiya**

Ushbu maqolada pedagogika va psixologiyaning zamonaviy tendensiyalari hamda innovatsion yechimlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lism jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati, o'quvchilar va o'qituvchilar uchun samarali metodlar va innovatsion texnologiyalarning ta'siri o'r ganiladi. Tadqiqot Jizzax viloyati misolida olib borilib, hududdagi ta'lism muassasalarida qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik va psixologik usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularning yechimlari yuzasidan takliflar beriladi.

**Kalit so'zlar:** pedagogika, psixologiya, zamonaviy ta'lism, innovatsion texnologiyalar, o'quv jarayoni, o'qitish metodlari, psixologik yondashuvlar, rivojlanish tendensiyalari, Jizzax viloyati, ta'lism sifatini oshirish.

**Аннотация**

В статье анализируются современные тенденции и инновационные решения в педагогике и психологии. Изучается значение психологических подходов в современном образовательном процессе, эффективные методики для студентов и преподавательей, влияние инновационных технологий. Исследование проводится на примере Джизакской области и анализирует современные педагогические и психологические методы, используемые в образовательных учреждениях региона. Также даются предложения относительно существующих проблем и их решений.

**Ключевые слова:** педагогика, психология, современное образование, инновационные технологии, образовательный процесс, методика обучения, психологические подходы, тенденции развития, Джизакская область, повышение качества образования.

**Abstract**

This article analyzes modern trends and innovative solutions in pedagogy and psychology. The importance of psychological approaches in the modern educational process, effective methods and the impact of innovative technologies on students and teachers are studied. The study is conducted on the example of the Jizzakh region, and modern pedagogical and psychological methods used in educational institutions in the region are analyzed. Also, proposals are made on existing problems and their solutions.

**Keywords:** pedagogy, psychology, modern education, innovative technologies, educational process, teaching methods, psychological approaches, development trends, Jizzakh region, improving the quality of education.

Bizga ma'lumki, bugungi kunda ta'lism tizimi jadal rivojlanayotgan texnologiyalar, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari va inson psixologiyasidagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Ta'lism sifati va samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar va psixologik metodlarning qo'llanilishi muhim ahmiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Jizzax viloyatidagi ta'lism muassasalarida yangi ta'lism texnologiyalarini joriy etish, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1].

Hozirgi kunda interfaol o'qitish metodlari, raqamli ta'lism platformalari va psixologik diagnostika vositalari pedagogik jarayonda keng qo'llanilmoqda. Masalan, Jizzax viloyatidagi maktablarda elektron kundalik, onlayn test tizimlari va masofaviy ta'lism shakllari joriy qilinmoqda. Bularning barchasi o'quvchilarning mustaqil ta'lism olish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ta'lism jarayonida psixologik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Masalan,

o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, stress va zo'riqishni kamaytirish uchun turli psixologik treninglar, refleksiya mashg'ulotlari va individual yondashuvlar qo'llaniladi.

Biroq, pedagogika va psixologiya sohasida hali ham muammolar mavjud. Xususan, viloyatda mavjud ayrim maktab va oliy ta'lif muassasalarida innovatsion yondashuvlar yetarlicha joriy etilmagan yoki ularning samaradorligi past darajada qolmoqda. Bundan tashqari, o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalar va zamonaviy psixologik metodlardan foydalanish malakasi har doim ham yuqori emas [2].

Ushbu tadqiqotda pedagogika va psixologiyaning zamonaviy tendensiyalari, Jizzax viloyati misoldida ta'lif sifatini oshirish bo'yicha innovatsion yondashuvlar va ularga ta'sir etuvchi omillar atroficha tahlil qilinadi. Bundan tashqari, mavjud muammolar aniqlanib, ularning yechimlari bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Demak, shunday ekan bu yo'nalishda o'ziga xos muammolar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish usul va vositalari, shuningdek takliflarimizni ko'rib chiqamiz [3].

**Birinchi muammo:** O'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmagani. Buning asosiy sabablaridan biri bu ko'plab ta'lif muassasalarida zamonaviy texnologiyalar yetarlicha mavjud bo'lsa ham, ularni samarali qo'llash bo'yicha tajriba va bilim yetishmaydi. Shuningdek, ayrim hududlarda texnik jihozlar yetarli emas.

Shunday ekan, buni quyidagi yo'l bilan bartaraf etish usullarini keltiramiz:

- O'qituvchilar uchun muntazam ravishda innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirishga qaratilgan seminar va treninglarni tashkil etish.
  - Elektron ta'lif platformalaridan (Moodle, Google Classroom, Edmodo) faol foydalanish.
  - Maktab va oliy ta'lif muassasalarini zamonaviy texnik vositalar (aqli doskalar, multimedia laboratoriyalari) bilan ta'minlash.

**Taklifimiz esa quyidagicha:** Jizzax viloyatida "Innovatsion ta'lif laboratoriyalari"ni tashkil etish va o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarga o'rgatuvchi maxsus kurslarni yo'lga qo'yish.

**Ikkinci muammo:** O'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishining pastligi va motivatsiya yetishmovchiligi. Buning asosiy sabablaridan biri bu an'anaviy dars uslublari o'quvchilarni faol jalg qilmaydi, darslar asosan nazariyotga asoslangan bo'lib, amaliy mashg'ulotlar kam uchraydi.

Shunday ekan, buni quyidagi yo'l bilan bartaraf etish usullarini keltiramiz:

- Ta'lif jarayonida interfaol metodlardan (guruhi ish, loyiha asosida o'qitish, gamifikatsiya) foydalanish.

- STEM va STEAM ta'lif dasturlarini keng joriy etish.
- O'quv jarayonini hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirish va tajriba asosida o'qitish.

**Taklifimiz esa quyidagicha:** Jizzax viloyatidagi maktablarda "Kreativ darslar" loyihasini yo'lga qo'yish va o'quvchilarga o'z qiziqishlariga mos keladigan amaliy mashg'ulotlarni taqdim etish.

**Uchunchi muammo:** O'qituvchilarning zamonaviy psixologik yondashuvlardan yetarlicha foydalanmasligi. Buning asosiy sabablaridan biri bu o'qituvchilar psixologik yondashuvlarning samaradorligi haqida yetarli bilimga ega emas yoki ularga yetarli e'tibor berilmaydi.

Shunday ekan, buni quyidagi yo'l bilan bartaraf etish usullarini keltiramiz:

- O'qituvchilar uchun psixologik treninglar va seminarlar tashkil etish.
- O'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lif berish.
- Stress va zo'riqishni kamaytirish uchun maktab va universitetlarda psixologik xizmatlarni kuchaytirish.

**Taklifimiz esa quyidagicha:** O'qituvchilar va psixologlar uchun "Pedagogik psixologiya" bo'yicha maxsus amaliy seminarlarni tashkil etish va ularni onlayn kurslar orqali ham qo'llab-quvvatlash.

**To'rtinchi muammo:** Ta'lif sifatini baholash tizimining mukammal emasligi. Buning asosiy sabablaridan biri bu ko'p hollarda ta'lif sifatini baholash faqatgina an'anaviy baholash tizimiga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning real qobiliyat va ko'nikmalarini to'liq aks ettirmaydi.

Shunday ekan, buni quyidagi yo'l bilan bartaraf etish usullarini keltiramiz:

- Kompetensiyaga asoslangan baholash tizimini joriy etish.
- O'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan baholash metodlarini qo'llash.
- Elektron baholash tizimlarini joriy qilish va shaffofligini ta'minlash.

**Taklifimiz esa quyidagicha:** Jizzax viloyatidagi maktablarda "Portfolioga asoslangan baholash tizimi"ni joriy etish va o'quvchilarning ijodiy ishlari, loyihalari orqali baholash mexanizmini ishlab chiqish [4].

Bu yuqorida zikr etilgan muammolar xususida xulosa qiladigan bo'lsak, pedagogika va psixologiya sohasida zamonaviy tendensiyalarini joriy etish ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Jizzax viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'qituvchilarning psixologik yondashuvlarni chuqur o'zlashtirishiga imkon yaratish va baholash tizimini takomillashtirish ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu yo'nalishlarda amaliy choralar ko'rilsa, nafaqat Jizzax viloyatida, balki butun mamlakat bo'ylab ta'lim sifati sezilarli darajada yaxshilanadi [5].

Demak, bu yo'nalishda umumiylar xulosa qiladigan bo'lsak, zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogika va psixologiyaning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jizzax viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, psixologik metodlarni keng qo'llash va ta'lim sifatini oshirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, pedagogika va psixologiyaning zamonaviy tendensiyalarini ta'lim tizimiga samarali joriy etish o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Jizzax viloyatidagi tajribalar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonini zamonaviy innovatsion texnologiyalar va psixologik yondashuvlar bilan boyitish kelajak avlodning intellektual va ijodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha ilg'or tajribalarni keng joriy etish va amaliy tavsiyalarni hayotga tadbiq etish muhim ahamiyatga ega [6].

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Egamberdiyeva, N. "Ijtimoiy pedagogika". Toshkent. 2009 yil. 220 bet.
2. G.A.Haydarova, K.U.Pardaeva, B.N.Gapparov "Xalq pedagogikasi". O'quv qo'llanma. Toshkent. "Tafakkur nashriyoti". 2009 yil.164-168 betlar.
3. G.B.Nematillaevich, K.I.Egamkulovich, Professional Training-Main Evaluation and Criteria // Journal NX. – C. 411-415.
4. Asqarov, A. D. "Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar". Editorial Board of the Journal. 2021 yil. 4-jild, 6-son. 9 bet.
5. Mirkosimova, M. "Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning ustuvor yo'nalishlari: ijtimoiy va pedagogika-psixologik asoslari". Toshkent. 2022 yil. 422 bet.
6. Aliyeva, D. "Pedagogika va psixologiyada innovatsion tadqiqotlar". 2023 yil. Scienceweb.

# **OLIY MATEMATIKA FANINING ANIQ INTEGRAL BO'LIMINI O'QITISHDAGI INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR**

**Z.Q. Hamroyeva**  
*Renessans ta'lism universiteti*  
**"Matematika va tabiiy fanlar" kafedrasи**  
**katta o'qituvchi,**

**Z.X. Elmurodov**  
*Renessans ta'lism universiteti talabasi*

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada oliy matematika fanining aniq integral bo'limini o'qitishda innovatsion yondashuvlar va ilg'or xorijiy tajribalar qo'llanilishi yoritilgan. Aniq integral modulining mazmuni zamonaviy ta'lism texnologiyalari, pedagogik mahorat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda masofaviy o'qitish usullarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan. Shuningdek, maqolada ta'lism jarayonida aqliy hujum (brainstorming) metodining samaradorligi va uni qo'llash bosqichlari tafsilotlari keltirilgan. Aqliy hujum usuli orqali talabalarning muammolarni hal qilish qobiliyati, kreativ fikrlashi va jamoaviy ish ko'nikmalari rivojlantirilishi ta'kidlangan. Ushbu metodologiya ta'lism jarayonining interaktivligini oshirish va samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

## **Аннотация**

В данной статье рассматривается применение инновационных подходов и передового зарубежного опыта в преподавании раздела «Определенный интеграл» высшей математики. Содержание модуля определенного интеграла направлено на освоение современных образовательных технологий, педагогического мастерства, информационно-коммуникационных технологий, а также дистанционных методов обучения. Кроме того, в статье раскрыта эффективность метода мозгового штурма (браинсторминг) в образовательном процессе и подробно рассмотрены его этапы. Подчеркивается, что данный метод способствует развитию у студентов навыков решения проблем, креативного мышления и командной работы. Эта методология повышает интерактивность образовательного процесса и его эффективность.

## **Annotation**

This article explores innovative approaches and foreign experiences in teaching definite integrals. It highlights modern educational technologies, ICT, and distance learning methods. The effectiveness of the brainstorming method in education is analyzed in detail. The article outlines the key stages of brainstorming and its practical application. This method enhances students' problem-solving abilities and creative thinking. It also fosters teamwork and active participation in discussions. Brainstorming encourages diverse ideas and critical evaluation of solutions. Overall, it improves the interactivity and efficiency of the learning process.

Aniq integral modulining mazmuni oliy ta'limganing normative-huquqiy assoslari va qonunchilik normalari, ilg'or ta'lism texnologiyalari va pedagogik, maxorat, ta'lism jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, amaliy xorijiy til, tizimli taxlil va qaror qabul qilish asoslari, maxsus fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot va o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo'yicha so'ngi yutuqlar, pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativligi, global Internet tarmog'i, multimedia tizimlari va masofaviy o'qitish usullarini o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Bu o'rinda keying yillarda ishlab chiqarilgan 300 dan ortiq mahorat usulini amaliy qo'llash yuqorida qarab chiqilgan ta'lism muammolarining yechimlarini topishda alohida ahamiyatga ega ekanligini maxsus pedagogik tadqiqotlarda va adabiyotlar qayt etilmoqda. Bunda misol qilib aqliy xujum usuli.

Aqliy xujum – bu, muammolarni yechish va guruhlarga shaxslarning g'oyalar ishlab chiqishiga muljallangan spesifik jarayonlar to'plamidir. Sinfda, sessiya davomida aqliy xujumni ishlatish, bu, muammolarni yechish, g'oyalar ishlab chiqish, ro'yxat tuzish va ehtimolliy savol va javoblarni aniqlashdagi, a'lo darajadagi qo'llash hisoblanadi.

Barcha savollar bilan, barcha fanlar yuzasidan, aqliy hujum metodini ishlatib, ko'rib chiqish mumkin. Aqliy xujumni, ham kichik bolalar jamoasida, ham yoshlar jamoasida o'tkazilishi mumkin. Aqliy xujum, bu IMUUNing bir usulidir.

Aqliy xujum jarayonini o'tkazishdagi qadamlar

O'qituvchi sifatida, Siz aqliy xujum sessiyasida "fasilitator" sifatida harakat qilasiz. Ishchi jarayon uchun to'g'ri tizimni yaratishi kerak, lekin nazoratni meyordan oshirib yubormaslik kerak. Bu joyda aqliy xujum jarayonini o'tkazishning an'anaviy qadamlari beriladi:

### **1. Tayyorgarlik**

Dars boshlanishidan oldin, aqliy xujumga yo'liga, ko'rib chiqilishiga doir savol yoki muammoni qisqagina muhokama qiling. O'quvchilar, bu savolga "chuqur kirib borishlari", u to'g'risida o'ylashlari, uchun bir muncha vaqt bering.

### **2. Asoslarni topish**

Aqliy xujum o'tkaziladigan kun, muammoni Ravshan aniqlab beruvchi, yechimni talab etadigan vazifa yoki savolni berishdan boshlang. Savol tushunarsiz yoki xaddan ziyod keng bo'lishi kerak emas. Muhokamaga tashlangan savolni doskaga yozing. Mavzuga tegishli barcha savollarni, o'quvchilar fikrlarini faollashtirish uchun muhokama qiling.

### **3. Tayyorgarlik ko'rish**

Aqliy xujumni o'tkazish texnikasini tayyorgarligini ko'rish maqsadida, sodda va ehtimol kulgili savol bilan sinab ko'rish ham kerak. O'tkazilishini taklif etilayotgan mavzuga bog'liq bo'lmasligi, ham mumkin.

### **4. G'oyalarni ishlab chiqish**

Ushbu bosqich taklif etilayotgan savol, aqliy xujum sessiyasidan boshlanadi. O'quvchilarni g'oyalar va takliflar bilan chiqishga chorlang vas hu vaqtning o'zida barcha g'oya hamda takliflarni yozib boring. Doskaga, shu bosqich uchun quyidagi qoidalarni yozib yuboring:

Tanqid qilmang va baholamang (hech bir ishtirokchi, boshqalar fikrini muhokama qilmasligi, baho berishi yoki tanqid qilishi mumkin emas).

Noto'g'ri javoblar bulmaydi (miyyangizga nima kelsa, shuni ayting. G'oya qanchlik yovvoyi bo'lsa, qanchalik yaxshi).

Sonning ko'p miqdori talab etiladi (g'oyalar qanchalik ko'p bo'lsa, shunchlik yaxshi. Uzun, ro'yatni qisqartirish oson, qisqasini puflab shishirishdan ko'ra).

O'zgartiring, yaxshilang (boshqalar g'oyasiga qo'shing, o'zgartiring, yaxshilang. Boshqa fikrni cho'zish, qisqartirish, almashtirish, joyini almashtirish va x.k... mumkinmi?).

O'zingizni bo'sh qo'ying, o'ynang va rohatlaning ( aqliy xujum sessiyasini, o'yin sifatida o'tkazilishi kerak. Qachonki, u kelsa yaxshi, u albatta ko'ngilochar bo'ladi. O'zaro yordam va do'stona musobaqa muhiti yaratiladi).

Indamaslikdagi normallik xolati (qachon-ki, insonlar so'zlamasalar, bunda, extimol, ular g'oyalar to'g'risida o'ylayotgandirlar. Odatta indamasdikdan so'ng, yaxshi g'oyalar kelib chiq qoshlaydi).

Agar zarurat tug'ilsa yo'naltirish va rag'batlantirish uchun, fasilitator sifatida, qoidalar va fikrlar to'g'risida o'quvchilarga eslatib turing.

### **5. Yechimni topish**

Qachon, Siz kerakli laxzani xis etib, (yoki, Sizda kam vaqt qolgan bo'lsa) g'oyalarni ishlab chiqish buyicha, ishni to'xtating va endi oxirgi fazaga o'tishingizni e'lon qiling. Shu lahzaga qadar, doskaga yozilgan fikrlar ko'rib chiqilgan va tanqidiy baholangan. Qaysi yechim yoki qaysi g'oya mazmunga ega, va qaysilari esa, yo'q? Ulardan bir nechtalari sodda, bir nechtalari esa, murakkab tuyilmayaptimi? Ulardan qay biri bajarilishi mumkin, qay biri, esa yo'q? Xar bir yechimning oqibati yoki g'oya natijasi qanday bo'lishi mumkin? Astalik bilan kerakmas bo'lgan g'oya va takliflarni

o'chirish asosida ro'yxatni tozalang. Bir necha eng yaxshi yechim va g'oyalarni tanlab olishga urinib ko'ring.

## **6. Qo'llash**

Agarda, aqliy xujum sessiyasida qo'llash kerak bo'lgan, g'oyani ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'lsa (misol uchun, imtixon natijalarini yaxshilash yo'llari), bunda, uni yo'lga qo'ying va u ishlatalayotganiga ishonch hosil qiling. Natijalarни muxokama qilish uchun yana ozgina vaqtingizni ajrating.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. SH.O.Alimov, R.R.Ashurov Matematik analiz I-II-III-qism Toshkent "Mumtoz so'z" 2018
2. Herbert Gintis. Mathematical Literacy for Humanists. Printed in the United States of America, 2010.
3. Sh.Xodjiev, N.O'.Jo'rayeva Matematik analizdan asosiy tushunchalar Buxoro 2023
4. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G` Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (OO`Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai" 2005 yil.
5. Tadjiyeva Z.G., Abdullayeva B.S., Jumayev M.E., Sidelnikova R.I., Sadikova A.V. Metodika prepodavaniya matematiki.-T. "Turon-Iqbol" 2011. 336s

# IMPROVING THE QUALITY AND ACCREDITATION OF UNIVERSITIES IN UZBEKISTAN: IN LIGHT OF INTERNATIONAL PRACTICE

*Ibragimova Naylya Muradovna,  
Institute for regional and macroeconomic research,  
Head of project, PhD*

## Abstract

In Uzbekistan, much attention is paid to the development of universities, including private universities. Currently, compared to world practice, the share of students in Uzbekistan in private universities is 33.5%, that is, it has already significantly approached the average world level of coverage of 30-35%. However, the implementation of goals in educational policy is determined not only by the expansion of higher education coverage, but primarily by the quality of the education received. Therefore, it is necessary, first of all, to increase the requirements for accreditation and improving the quality of universities.

**Keywords:** private universities, share of students, quality of higher education, licensing of private universities, accreditation, independent assessment, world practice, Uzbekistan.

## Annotatsiya

O'zbekistonda universitetlar, jumladan, xususiy universitetlarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda jahon amaliyoti bilan taqqoslaganda, O'zbekistonda xususiy OTMlardagi talabalar ulushi 33,5 foizni tashkil etmoqda, ya'nii jahondagi o'rtacha qamrov darajasi 30-35 foizga ancha yaqinlashdi. Biroq ta'lif siyosatida maqsadlarni amalga oshirish nafaqat oliy ta'lif qamrovini kengaytirish, balki, birinchi navbatda, olinadigan ta'lif sifati bilan belgilanadi. Shuning uchun, birinchi navbatda, akkreditatsiya talablarini oshirish va oliy o'quv yurtlari sifatini yaxshilash zarur.

**Kalit so'zlar:** xususiy OTMlar, talabalar ulushi, oliy ta'lif sifati, xususiy OTMlarni litsenziyalash, akkreditatsiya, mustaqil baholash, jahon amaliyoti, O'zbekiston.

## Аннотация

В Узбекистане большое внимание уделяется развитию университетов, в том числе частных. В настоящее время, по сравнению с мировой практикой, доля студентов в частных вузах в Узбекистане составляет 33,5%, то есть она значительно приблизилась к среднемировому уровню охвата 30-35%. Однако реализация целей в образовательной политике определяется не только расширением охвата высшим образованием, но, прежде всего, качеством получаемого образования. Поэтому, в первую очередь, необходимо повысить требования к аккредитации и улучшить качество вузов.

**Ключевые слова:** частные вузы, доля студентов, качество высшего образования, лицензирование частных вузов, аккредитация, независимая оценка, мировая практика, Узбекистан.

**Introduction.** In recent decades, both developed and developing countries have been betting on human capital development as the basis for long-term economic success and have steadily increased spending on higher education [1,2,3,4,5]. Such investments imply significant returns on higher education in the form of a "higher education premium" at the individual level [6].

A review of the higher education market development trends over the past seven years in Uzbekistan shows a sharp increase in the number of universities by *almost 3 times* (from 72 in the 2017/2018 academic year to **208** universities in the 2024/2025 academic year) and an increase in the number of students by *more than 5 times* (from 298 thousand in the 2017/2018 academic year to **1.53 million students** in the 2024/2025 academic year).<sup>44</sup>

At the same time, the goal set in ***the Development Strategy for 2022-2026*** to increase the total number of universities to **200 units**, and the number of non-state universities to at least **50**

---

<sup>44</sup> [www.stat.edu.uz](http://www.stat.edu.uz)

**units has been achieved** already in the 2023/2024 academic year [7]. In 2024/2025 academic year **70 out of 208 universities are non-state (private)** universities and the share of non-state (private) universities increased to 33.6% of the total number of universities in Uzbekistan.

The share of students in Uzbekistan in private universities is **33.5%** in the 2024/2025 academic year (512 thousand students out of a total of 1528.7 thousand students). In **global practice**, the share of students in private universities fluctuates on average **at the level 30-35 %** (Figure 1).

In the world, private universities make up a significant share of all higher education institutions [9,10]. Today, about a third of all students study in the private sector [10].

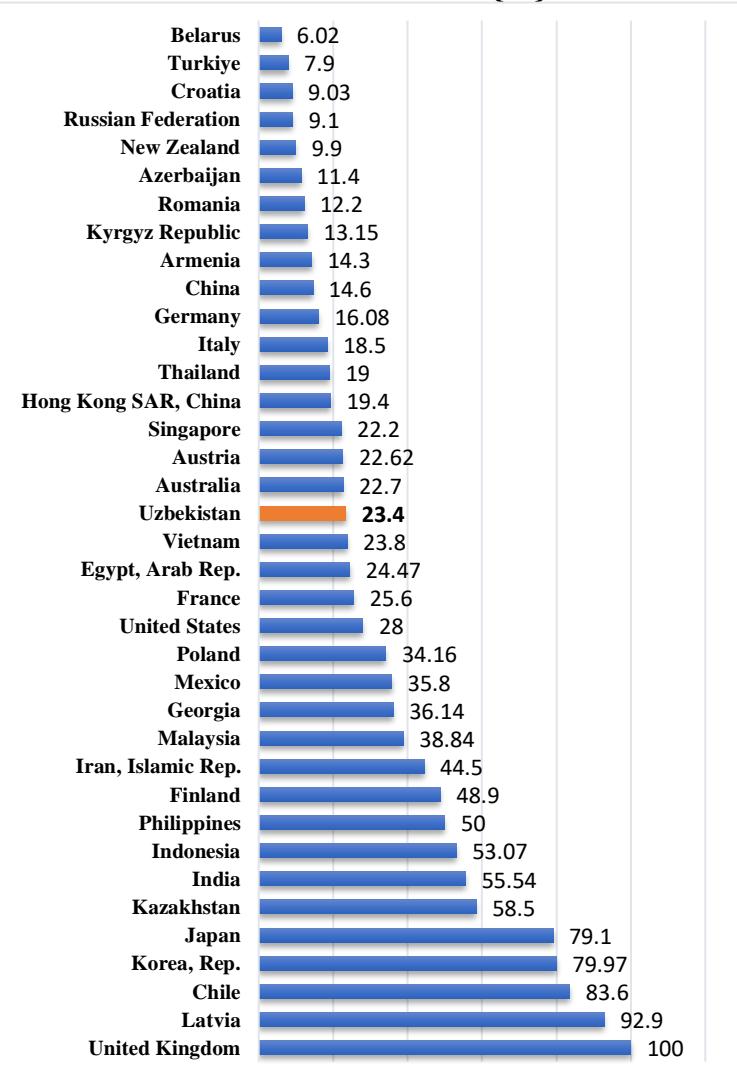
Despite the widespread use of private higher education, enrollment in this sector is concentrated mainly in developing regions. Latin America has a high percentage of private universities, 49% of universities are private [11]. In South Korea and Japan 80% of universities are private [12] and more than 75% of higher education students study in the private sector [13].

However, in the context of increasing demand for higher education, achieving the goals of training qualified personnel and their successful employment is determined primarily by the *quality of the education* received.

The impact of a *for-profit institution's orientation* has been the subject of intense debate.<sup>45</sup> Proponents of for-profit institutions argue that the need to attract students creates competition and *incentives to improve quality*. A common argument in favor of non-state actors is that they can increase competition and improve the quality of the system.<sup>46</sup> Opponents argue that this mechanism does not work in a market as imperfect as the higher education market [14]. Moreover, private institutions have incentives to maximize profits in order to pay shareholders and investors [15]. However, *in the world there is a system of accreditation of private universities from independent organizations that assess the quality of education in universities*.

Meanwhile, independent assessment and accreditation of educational programs by independent organizations recognized in the international educational space and authoritative in the relevant professional fields *have not yet become widespread in Uzbekistan*. This is important for the

**Fig. 1. Share of students in private universities in individual countries (%)**



Source: Education Statistics of UNESCO and the Agency of Statistics of the Republic of Uzbekistan

<sup>45</sup> Non-state actors in tertiary education: a shared vision for quality and affordability? UNESCO 2022, Global education monitoring report: policy paper, 47.

<sup>46</sup> <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381613>

promotion of educational programs at the international level, international recognition of graduates' diplomas and attracting foreign students. [8]

### I. World experience in assessing the quality of education and accrediting universities

1. Membership in international professional accreditation associations and the presence of international accreditation from **international agencies that are authoritative in the relevant professional fields** and recognized in the global educational space significantly increases the requirements for quality licensing. International accreditation is focused to a greater extent on determining, based on the results of an expert assessment, further directions for improving the educational process of the university.

2. In France the results of university inspections and assessments are widely published and enable not only the state but also society to judge the academic level of a particular higher education institution. Based on the results of accreditation, those higher education institutions in France that have received high marks for their activities have the right to issue special diplomas that are recognized in all European countries. In Singapore, private universities are awarded the symbolic title of EduTrust Star for achieving an outstanding level of efficiency in management and providing high quality education, which is valid for up to four years.

3. According to the European standards, quality assurance agencies for higher education should be independent and the conclusions and recommendations of their reports should not be influenced by third parties such as higher education organizations, ministries and others.

*For reference: Universities abroad are accredited by various **independent** organizations, such as: the Council for Higher Education Accreditation (CHEA) in the USA, the Quality Assurance Agency (QAA) university accreditation system in the UK, the Tertiary Education Quality and Standards Agency (TEQSA) in Australia, and the EduTrust university accreditation system in Singapore.*

4. Abroad, some professional education programs are accredited by professional communities and associations by industry: for example, legal, medical, accounting, since it is the professional community that can objectively assess the quality of a graduate's training. This accreditation is recognized by similar organizations around the world and may be required when applying for a job in this specialty.

*For reference: In the UK, there are organizations that accredit educational institutions in **specific technical disciplines**, such as construction. One of the largest accrediting organizations in the US, ABET, has 33 professional societies as members representing **applied computing, engineering and technology sciences** and accredits over 3,300 programs in over 24 countries.*

5. In the UK passing an independent assessment as part of the accreditation process is one of the conditions for increasing investment from the state through national higher education funding committees and research councils. **A prerequisite for receiving state funding is institutional audits of universities**, which are organized by QAA.

### II. The state of development of the system of education quality assessment and accreditation of higher education institutions in Uzbekistan

In Uzbekistan the procedure **state Accreditation** of a non-state higher education institution is carried out by the Ministry of Higher Education, Science and Innovation.

In September 2024 Center for Standardization and Quality Assurance in Education (*Center for standardization and quality assurance in education, SQAE*) became a member of the International Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education (*INQAAHE*).

Since 2020, Uzbekistan has joined the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) as an observer. However, unlike the 3 EAEU member countries that are members of ENQA - the Russian Federation, Armenia and Kazakhstan - **Uzbekistan has not yet become a full member of the organization**. Therefore, many higher education organizations in Uzbekistan have sought to obtain international accreditation certificates primarily from the accreditation agencies of these countries, for example, the 4 accredited agencies of Kazakhstan registered in the European Quality Assurance Register EQAR.

Also, independent assessment and accreditation of educational programs by independent organizations recognized in the international educational space and authoritative in the relevant professional fields has not yet become widespread in Uzbekistan. In addition, when conducting an examination, the participation of professional associations and employers is episodic, and **issues of linking the procedure for state accreditation of universities with public and professional accreditation** for the purpose of conducting an objective examination of the quality of graduate training have not been fully resolved.

### **III. Proposals for the development of a system for assessing the quality of education and accreditation of universities in Uzbekistan**

In order to develop the potential of the **system for assessing the quality of higher education and to increase the requirements for licensing and accreditation procedures** and post-licensing monitoring of the activities of private universities in the country, it is necessary to adopt a set of additional measures to develop **an independent** system for assessing the quality of education in accordance with international standards, as well as to coordinate state funding for higher education (state quotas for training personnel in higher education institutions) with the results of independent accreditation and recommendations of industry associations.

1. To the Ministry of Higher Education, Science and Innovation:

- **establish cooperation with the world's leading international accreditation agencies**, provide comprehensive assistance to national higher education organizations in the process of forming applications for international accreditation.
- **to stimulate the passage of international accreditation** by private universities (based on grants to support universities in passing international accreditation) in agencies registered in international quality assurance registries - the European EQAR and the Asia- Pacific Quality Assurance Register (APQR), the International Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE).
- to create incentives for development, introduce **accreditation of a "leading university"** (*issued based on the results of an independent audit and international examination, gives the right to postgraduate study*).

2. Fund for Financing Science and Supporting Innovations, Fund for Development of Higher Education Institutions to encourage universities to undergo international professional accreditation from **international agencies that are authoritative in the relevant professional fields** and recognized in the global educational space. In particular, such agencies include the Agency for Quality Assurance and Accreditation of Educational Programs (AQAS) in Germany and the Accreditation Agency for Engineering and Science Instruction (ASIIN), and in the United States the Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET).

3. Center for Research on Higher Education Development, Institute for Development professional education **to form specialized expert councils in various areas**, formed from representatives of industry professional associations and employers' associations, government bodies, the rectors' community, and the Academy of Sciences.

4. To assign to the Ministry of Higher Education, Science and Innovation:

- take into account the recommendations of specialized councils and professional associations when issuing new licenses and undergoing state accreditation,
- grant the right to specialized councils to approve the methodology, procedure, and criteria for conducting accreditation examinations;
- include their representatives in the expert commission that carries out post-licensing monitoring.

5. Institute for Development professional education, the Agency for the Assessment of Knowledge and Qualifications under the Ministry of Higher Education, Science and Innovation, its territorial divisions together with higher education organizations develop and include formal procedures for **the approval, periodic evaluation and monitoring of programs implemented and qualifications awarded** specialized expert councils or professional associations.

6. The Center for Research on Higher Education Development **should review the systems of control and monitoring (rating) of the activities of private higher education organizations by the state according to key performance indicators (KPI) , taking into account the characteristics of the private sector in the field of education** according to strict criteria, including:
- the presence of agreements with enterprises and the preparation of students for the labor market (number of cooperation agreements with private companies);**
  - availability of scholarships and financial aid programs for students;
  - the level of involvement of teachers and students in practical **scientific research;**
  - financial transparency (share of income from educational services, scientific research, grants; share of expenditure on scientific research and innovation activities); implementation of innovative quality management systems;**
  - international reputation (participation in international rankings, projects and competitions, the number of dual programs, as well as the share of students and teachers attracted);**
  - results of national and international accreditation.

### **References**

1. Наиля ибрагимова, руководитель проекта ипми. Перспективы образования как фактора развития человеческого потенциала. 30/12/2022 [https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/education\\_prospects](https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/education_prospects)
2. Наиля ибрагимова, руководитель проекта ипми. Перспективы образования как фактора развития человеческого потенциала. 30/12/2022  
<https://www.uzdaily.uz/ru/post/74584>
3. Ибрагимова н. Таълим истиқболи инсон имкониятлари ортишидаги муҳим омил iqtisodiyot: Tahlillar va proqnozlar. 2022. № 4 (20). С. 193-197
4. Ибрагимова н.м. Приоритетные направления в социальной сфере в контексте достижения целей экономики: Анализы и прогнозы. 2019. № 1. С. 124-129
5. Ибрагимова н.м. Перспективы и приоритеты устойчивого развития сферы услуг на среднесрочную и долгосрочную перспективу в узбекистане. Экономический анализ: Теория и практика. 2017. Т. 16. № 3 (462). С. 582-600
6. Ибрагимова н.м. Отдача от образования по данным обследования в джизакской области. <Https://imrs.uz/files/publications/ru/93308.pdf>; как высшее образование влияет на зарплату 24 февраля 2022  
<https://imrs.uz/public/publications/articles-and-abstracts/salary>
7. Ибрагимова н.м. Оценка индекса концентратсии рынка образования в вузах узбекистана. Форум экономистов узбекистана ташкент, 26 октября 2023 г. Устойчивое и инклюзивное развитие регионов: Взгляд до 2041 года
8. Ибрагимова н.м., ваҳабова д.ҳ. Факторы и условия формирования образовательного хаба по реализации международных образовательных программ в узбекистане. Высшее образование в россии. 2022. Т. 31. № 3. С. 152-168
9. D. Levy. Global private higher education: An empirical profile of its size and geographical shape. High. Educ., 76 (4) (2018), pp. 701-715
10. Elizabeth buckner, ceara khoramshahi, does the private sector expand access to higher education? A cross-national analysis, 1999-2017, international journal of educational development, volume 84, 2021

## SUG'URTA TAKLIFLARNI SHAXSIYLASHTIRISH MASALALARI

*Ikramova Karomat Mirsaidovna  
Toshkent xalqaro universiteti  
Mustaqil izlanuvchisi*

### Annotatsiya

Mazkur maqolada sug'urta sohasiga raqamli va moliyaviy texnologiyalarni samarali qo'llash orqali sug'urta kompaniyalari tomonidan taklislarni shaxsiylashtirish imkoniyatlari o'r ganilgan va tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** sug'urta, sug'urta mahsuloti, raqamli va moliyaviy texnoloiyalar, shaxsiylashtirilgan taklif.

### Аннотация

В данной статье рассматриваются и анализируются возможности для страховых компаний персонализировать свои предложения посредством эффективного применения цифровых и финансовых технологий в страховой отрасли.

**Ключевые слова:** страхование, страховой продукт, цифровые и финансовые технологии, персонализированное предложение.

### Annotation

This article examines and analyzes the opportunities for insurance companies to personalize their offers through the effective use of digital and financial technologies in the insurance industry.

**Keywords:** insurance, insurance product, digital and financial technologies, personalized offer.

Sug'urtani raqamlashtirish zamonaviy muhim tendensiyalardan biridir. So'nggi yillarda axborot texnologiyalari, jumladan, sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar va narsalar interneti (IoT)ning jadal rivojlanishi sug'urta xizmatlarini ko'rsatishga yondashuvlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Bu texnologiyalar nafaqat mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda, balki sug'urta kompaniyalari faoliyatini samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va sug'urta operatsiyalari xavfsizligini oshirishga xizmat qilib kelmoqda.

Sug'urta sohasida raqamlashtirish barcha bosqichlarga - polislarni sotishdan tortib sug'urta da'volari va to'lovlarini ko'rib chiqishgacha bo'lgan bosqichlarga ta'sir qiladi. Sug'urta mahsulotlari va xizmatlarini sotib olish qilish va boshqarish bo'yicha onlayn platformalarning joriy etilishi, risklarni baholash va sug'urta mukofotlarini hisoblash algoritmlaridan foydalanish, da'volar bo'yicha hisob-kitoblarni avtomatlashtirish jarayonlarni yanada shaffof, tezroq va keng foydalanuvchilar uchun qulayroq qiladi.

Sug'urta sohasini innovatsion rivojlantirish bu sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim etilayotgan sug'urta mahsulotlarining keraklik, zarurlilik, iste'molning naflilik darajasini oshirishdan iborat ekanligini ko'plab tadqiqotlar ko'rsatib turibti [1], [2], [3], [4]. Bunda kompaniya asosiy faoliyatini mahsulotga emas, balki mijozga qaratishi va uning ehtiyojlarini birinchi o'ringa ko'yishi muhimgi ta'kidlanmoqda va buning asosida mijozga yo'naltirilgan faoliyat kompaniyaning asosiy faoliyatiga aylanishi muhimdir.

Innovatsion texnologiyalar haqida gap ketganda, sug'urta sohasi odatda oxirgilar qatorida turadi. Shunga qaramay sug'urta sohasida yangi texnologiyalarni qo'llash tendensiyalari o'zgarib bormoqda. Hozirgi vaqtida innovatsiyalarni tez va samarali qo'llaganlar o'z sohalarida yetakchi bo'lishlari va biznesni saqlab qolishlari mumkin bo'ladi.

Raqamli sug'urta – bu sug'urta himoyasi (xizmati) iste'molchilarini va mijozlarini ehtiyojlarini qondirishning raqamli usulidir. Raqamli sug'urta, bir tomonidan, raqamli iqtisodiyot tomonidan yaratilgan bo'lsa, boshqa tomonidan, raqamli texnologiyalarni joriy etishning tarkibiy qismidir. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda sug'urta faoliyatini amalga oshirish sug'urta bozorini raqamlashtirish sifatida belgilanadi.

Jarayonlarni raqamlashtirish sug'urtalovchilarning innovatsiyalarga bo'lgan qiziqishlarini belgilaydi, jumladan, ma'lumotlarni qayta ishlashni avtomatlashtirishda bulutli, sun'iy intellekt elementlariga ega texnologiyalardan foydalanish. Iqtisodiyotni raqamlashtirish natijasida sug'urtalanuvchilarda yuzaga keladigan yangi ehtiyojlari sug'urta kompaniyalari uchun katta o'sish imkoniyatlarini yaratib beradi.

Sug'urta takliflarini shaxsiylashtirish bu sug'urta sohasida raqamlashtirish va o'zgaruvchan iste'molchilar ehtiyojlariga javoban yuzaga keladigan eng muhim tendensiyalardan biridir. Texnologiyaning rivojlanishi va katta ma'lumotlardan foydalanish bilan sug'urta kompaniyalari har bir mijoz bilan bog'liq risklarni aniqroq aniqlashlari va shaxsiylashtirilgan mahsulot va xizmatlarni taklif qilishlari mumkin bo'ladi. Shaxsiylashtirish sug'urta kompaniyalariga o'z mijozlariga standart o'lchamdagи takliflarni emas, balki ularning ehtiyojlari, turmush tarzi va moliyaviy imkoniyatlariga ko'proq mos keluvchi moslashtirilgan takliflarni taklif qilishini anglatadi.

Sug'urta takliflarini shaxsiylashtirishning asosiy jihatlari qo'yidagilardan iborat bo'ladi, jumladan:

1. Mijoz ma'lumotlaridan foydalanish: Zamonaviy sug'urta kompaniyalari raqamli kanallar (onlayn platformalar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) orqali olingan ma'lumotlardan faol foydalanadilar. Ushbu ma'lumotlar mijoz haqidagi asosiy ma'lumotlarni va ularning xatti-harakatlari, afzalliklari va ehtiyojlari haqida batafsil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bunday ma'lumotlarni tahlil qilish orqali sug'urta kompaniyalari aniqroq va mos mahsulotlarni taklif qilishlari mumkin.

2. Shaxsiylashtirilgan shartlar: Moslashtirilgan takliflar bo'yicha sug'urta kompaniyalari mijozning xususiyatlariga qarab sug'urta shartlarini o'zgartirishlari mumkin, masalan, mukofot miqdori, qoplash darajasi va qo'shimcha imkoniyatlar (masalan, avtomobil sug'urtasida bu xavfsiz haydash uchun chegirma bo'lishi mumkin).

3. Texnologiyalardan foydalanish: Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlarni tahlil qilish va narsalar interneti kabi texnologiyalar sug'urta takliflarini shaxsiylashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalardan foydalanish sug'urta kompaniyalariga mijozlarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va har bir foydalanuvchi uchun mos bo'lgan mahsulotlarni taklif qilish imkonini beradi.

4. Dinamik narxlash: shaxsiylashtirilgan sug'urta takliflarining xususiyatlaridan biri mijozning xatti-harakatlariga qarab sug'urta polisi narxini dinamik ravishda o'zgartirish imkoniyatidir (masalan, avtomashina sug'urtasi mijozning haydovchilik harakati haqidagi real vaqtida ma'lumotlardan xavfsiz haydovchilar uchun to'lovlarni kamaytirish va yo'l harakati qoidalarini buzganlar uchun to'lovlarni oshirish uchun foydalanishi mumkin).

5. Mobil va onlayn xizmatlar: shaxsiylashtirish, shuningdek, mijozlarga polislardan qulay foydalanish, sug'urta shartlarini o'zgartirish va sug'urta qoplamasini holati to'g'risida tezkor ma'lumot olish imkoniyatini ta'minlash uchun mobil ilovalar va onlayn platformalardan foydalanishni ham o'z ichiga oladi. Bu qulaylik va shaxsiylashtirilgan xizmat darajasini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar sug'urta takliflarini shaxsiylashtirish jarayonida asosiy o'rinni tutadi, sug'urta kompaniyalariga mahsulotlarni har bir mijozning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

Sug'urta takliflarini shaxsiylashtirish zamonaviy sug'urta bozorining ajralmas qismiga aylanib, yanada egiluvchan va moslashuvchan yechimlarni izlayotgan iste'molchilarning talablariga javob beradi. Katta ma'lumotlar, sun'iy intellekt, narsalar interneti va blokcheyn kabi raqamli texnologiyalar bu jarayonni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi, sug'urta kompaniyalariga sug'urta mahsulotlarni tahlil qilish, bashorat qilish va har bir mijozning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish uchun kuchli vositalarni taqdim etadi.

Zamonaviy texnologiyalar sug'urta komaniyalarga real vaqt rejimida ma'lumotlarni to'plash va qayta ishslash imkonini beradi, bu esa xavflarni baholashning aniqligini va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi..

Biroq, ushbu texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari, turli tizimlarni integratsiyalash va texnologiyalarni doimiy yangilash zarurati kabi qator

qiyingchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq, ular beradigan afzalliklar bu murakkabliklardan anchalastirishga qo'shimcha imkoniyatlardan iborat. Ushbu imkoniyatlardan boshqa qo'shimcha imkoniyatlardan iborat. Umuman olganda, raqamli texnologiyalar yordamida sug'urta takliflarini shaxsiylashtirish nafaqat mijozlar tajribasini yaxshilaydi, balki yanada shaffof, moslashuvchan va samarali sug'urta bozorini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi. Kelajakda biz ushbu texnologiyalarning yanada rivojlanishini kutishimiz mumkin, bu esa yanada shaxsiylashtirilgan va innovatsion sug'urta mahsulotlarini yaratishga olib keladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Зубец А.Н., Лебедева А.Д. (2013) Инновации на российском страховом рынке // Финансы. – № 6. – с. 55-58.
2. Козлов А.В. (2010) Качество страхового продукта // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – № 9. – с. 110-115.
3. Саввина Н.Е. (2014) Инновации в российском страховании: мода или необходимость? // Вестник Финансового университета. – № 6. – с. 74-83.
4. Шинкаренко И.Э. (2009) Разработка страховых продуктов // Организация продаж страховых продуктов. – № 4.

# BELBOG'LI KURASHDA MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLGINI OPTIMALLASHTIRISH VA TAKOMILASHTRISH

*Isayev Iqboljon Burxonjonovich  
Renesans ta'lim universiteti  
"Sport faoliyati" kafedrasи  
dotsenti p.f.b.f.d (PhD)*

## Annotatsiya

Ushbu maqola malakali belbog'li kurashchilar uchun ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlari mashg'ulot yuklamalarini tizimlashtirish va optimal nisbatlarini ishlab chiqilgan hamda rejalashtirish va nazorat qilish bosqichlarini tezkor amaliyotga joriy qilish ilmiy asoslab berilgan. Belbog'li kurash musobaqalarini kuzatish natijasida malakali belbog'lin kurashchilar tomonidan bajarilgan yuqori mahoratni aks ettiruvchi harakat tayyorgarligining samarali jismoniy va texnik-taktik tayyorligini ilmiy ta'minlash asosida tajriba natijalarini o'quv-mashg'ulot jarayoniga tadbiq qilingan.

**Kalit so'zlar:** jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, musobaqa davri, hujum harakatlari, taktik hujum harakat, to'sib tashlash usul, ko'tarib tashlash usul, oshirib tashlash usul.

## Аннотация

В статье разработаны систематизация и оптимальные пропорции этапов многолетней подготовки тренировочных нагрузок для квалифицированных борцов на поясах, а также научно обосновано внедрение этапов планирования и контроля в экспресс-практику. На основании научного подтверждения эффективной физической и технико-тактической подготовки движений, отражающих высокое мастерство, выполняемых квалифицированными борцами на поясах в результате наблюдения за соревнованиями по борьбе, результаты эксперимента были внедрены в тренировочный процесс.

**Ключевые слова:** физическая подготовка, техническая подготовка, соревновательный период, наступательные действия, тактико-наступательные действия, метод блокировки, метод подъема, метод увеличения.

## Abstract

This article has developed the systematization and optimal proportions of the multi-year preparation stages of training loads for qualified belt wrestlers, and the introduction of planning and control stages into rapid practice is scientifically justified. Based on scientific assurance of effective physical and technical-tactical preparation of movements reflecting high skills performed by qualified belt wrestlers as a result of observing wrestling competitions, the results of the experiment were introduced into the training process.

**Key words:** physical training, technical training, competition period, offensive actions, tactical offensive action, blocking method, lifting method, increasing method.

**Mavzusining dolzarbliji.** Jahon miqyosida sportchilarining musobaqa va mashg'ulot jarayonlarida asosiy e'tibor musobaqa oldi tayyorgarligiga, ayniqsa kurashchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligiga katta ahamiyat berib kelinmoqda, sababi jismoniy tayyorgarlikning uzviy uyg'unlashishi musobaqa bellashuvlaridagi natjalarni yuqori darajaga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda.

Dunyo miqyosida yetakchi sport tashkilotlari tomonidan belbog'li kurash bo'yicha malakali sportchilarni tayyorlash, ularning mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirish, muximlik darajasiga ko'ra tabaqlashtirish, saralash me'yorlarini ishlab chiqish bilan faol tiklanish vositalarini kurashchilarga ko'llash bo'yicha qator izlanishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda sportni ommaviylashtirish va yuqori natjalarga erishishda uchun sportchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. "Kurashni yanada rivojlantirish va ommalashtirish mamlakatimiz aholisining

barcha qatlamlarini yoshidan qat'i nazar sog'lom turmush tarziga jalg qilish, yoshlarni Vatanga sadoqatli etib tarbiyalash, kurashni jahon xalqlarining sevimli sport turlaridan biriga aylantirish, uning halollik,adolatlilik, bag'rikenglik kabi insonparvar g'oyalarini dunyo ahliga yanada keng targ'ib qilish, ushbu sohaga investitsiyalarni faol jalg etish orqali uni tijoratlashadirish hamda chinakam o'zbek kurashi brendini ommalashtirish nazarda tutadi".

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-son "Jismoniy tarbiya va sport sohosida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 2017 yil 2 oktabrdagi PQ-3306-son, "Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-sonli "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda 2020 yil 4 martdagi 122-sonli Vazirlar Maxkamasini "Sport turlari bo'yicha terma jamoalar tarkibiga sportchilarni saralab olish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

**Tadqiqotning maqsadi:** malakali bekbog'li kurashchilarning texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish uchun maxsus mashqlarni qo'llash dasturni takomillashtirishdan iborat.

### **Tadqiqotning vazifalari:**

malakali belbog'li kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini rivojlantirishda belbog'li kurashchilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirish;

malakali belbog'li kurashchilarning musobaqa jarayonida himoya, hujum va qarshi hujim(kombinatsiya) harakatlarini takomillashtirishda bellashuv jarayonidagi qulay vaziyatlarda saralangan texnik usullardan foydalanish dasturni ishlab chiqish;

malakali belbog'li kurashchilarning musobaqaoldi tayyorgarlik davrida aldamchi harakatlarga o'rgatish orqali bellashuv taktikasini takomillashtirish;

malakali belbog'li kurashchilarni bellashuv jarayonlaridagi hujum harakatlarini bajarishdagi samaradorlik darajasini oshirishda qarshi taktik hujum harakatlari takomillashtirish;

### **Tadqiqotning ilmiy yangiligi** quyidagilardan iborat:

malakali belbog'li kurashchilarning musobaqaoldi tayyorgarlik davrida hujum va qarshi hujum harakatlarini takomillashtirish uchun ko'tarib tashlash, to'sib tashlash, oshirib nashlash, usullarni va texnik-taktik harakatlarni bajarishda har bir holatga tanlab yo'naltirilgan maxsus mashqlarni qo'llash dasturni ishlab chiqish hisobiga malakali belbog'li kurashchilarni bellashuvga tayyorgarlik taktikasini shakillantirish imkoniyatlari kengaytirilgan;

malakali belbog'li kurashchilarning musobaqa faoliyatidagi noqulay va qiyin vaziyatlarda raqib hujumidan chiqib ketish va qarshi hujumni raqibga qarshi qo'llash bilan raqibni hujimdan qulay dinamik holatda ko'tarib tashlash, to'sib tashlash, oshirib nashlash, usullarni bajarish hisobiga bellashuv vaziyatini o'z foydasiga hal etish imkoniyati kengaytirilgan;

malakali belbog'li kurashchilarning musobaqalarga tayyorlashda ko'tarib tashlash, oshirib tashlash, to'sib tashlash usullarini bajarish intervalini vazn toifalari bo'yicha me'yorashtirish hisobiga asimetrik holatlarda bellashuvni olib borish taktikasi takomillashtirilgan;

malakali belbog'li kurashchilarning bellashuv jarayonidagi taktik hujum xarakatlarini optimallashtirish uchun raqib ko'tarib tashladh, oshirib nashlash, to'sib tashlash usullarini raqib hujumdan foydalangan holda boshlang'ich elementlarini aldamchi xarakatlarda qo'llash hisobiga murakkab xujum harakatlari takomillashtirilgan.

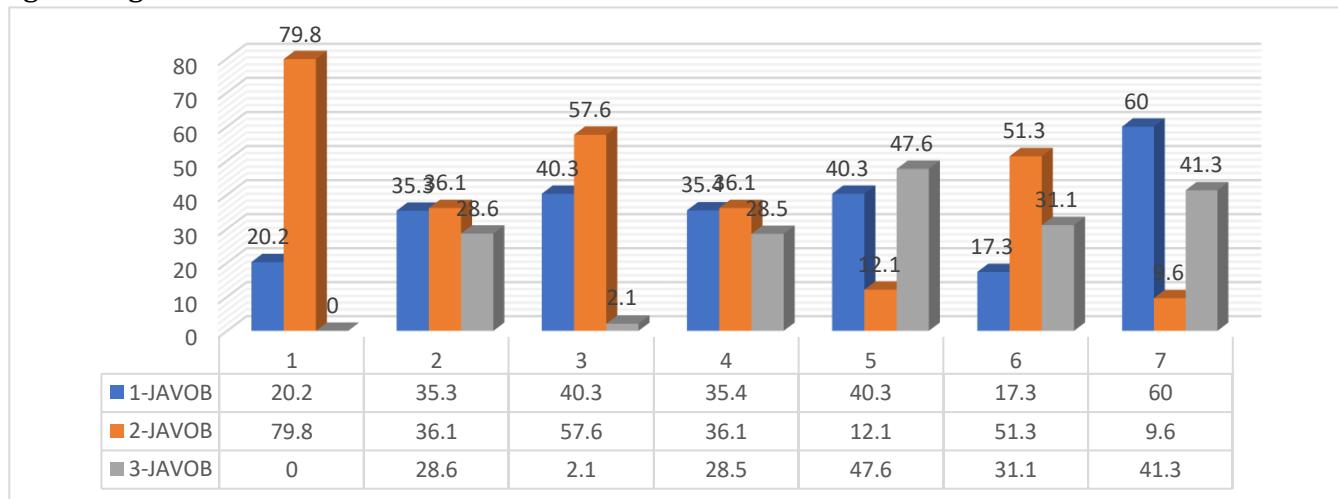
Mavjud manbalarni tahlil qilish natijasi shuni ko'rsatdiki, yuqori malakali kurashchi sportchilarini tayyorlashda mashg'ulotlar jarayonida jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni ilmiy asoslangan holda tashkil etish bugungi kunda amaliyotda talab darajasida yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli boshqa sport turlarida olib borilgan tadqiqot natijalariga tayangan holda ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan yangi usullarni mashg'ulot jarayoniga kiritish lozim. Sport amaliyotidagi malakali ilg'or tajribalarni o'rganish natijasi shuni ko'rsatdiki, kurash mutaxassislari tomonidan mashg'ulotlarni rejalashtirish yo'nalishida kompleks ta'sir qiluvchi

mashg'ulotlardan foydalanish masalasi ko'rib chiqilib, mashg'ulotlarning dastlabki vazifalarning bir tomonlama hal qilinishi hamda hal qilinadigan vazifalar tarkibi borgan sari kengayib borishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida 45 nafar murabbiylar o'rasida anketa so'rovnomasini o'tkazdik, o'tkazilgan anketa so'rovnomasini natijalari quyidagicha ko'rinishga ega bo'ldi. (1-rasmga qarang):

Jismoniy qobiliyatlar belbog'li kurashda qanchalik muhim ahamiyatga ega deb hisoblaysiz (1-savol)? – degan savolga 20,2% murabbiylar: “unchalik muhim emas”, 79,8% murabbiylar: “judayam muhim”, qolgan murabbiylarlar bu savolga “ba'zan kerak, ba'zan kerak emas” deb ta'kidlagan. Shu qatorda mutaxassislar tomonidan ushbu savolga yakkakurash sport turlarida jismoniy qobiliyatlar muhim rol o'yndaydi va qobiliyat ega bo'lish tug'ma yoki uni rivojlantirish mumkinligi to'g'risida fikrlarni bildirishgan Koordinatsion qobiliyat va muvozanatni saqlash texnik usullarni bajarishda muhim ahamiyatga ega degan fikrlarni bildirgan. Mutaxassislarni fikriga asoslanib, belbog'li kurash sport turida jismoniy qobiliyati muhim ahamiyatga ega ekanligiga xulosa qildik.

Musobaqa faoliyatining qaysi jarayonida belbog'li kurashda shug'lanchilar jismoniy qibiliyatlar yaqqol namoyon bo'ladi (2-savol)? – deb berilgan savolga murabbiylarning 35,3% “hujumda” 36,1% “himoyada”, qolgan, 28,6% murabbiy bu savolga “qarshi hujumda” degan javobni tanlagan. Ba'zi murabbiylar jismoniy qibiliyatlar musobaqa faoliyatining barchasida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birgalikda musobaqa jarayonida kutilmagan vaziyatlardan oqilona foydalanishi jismoniy qibiliyatlarni qanchalik rivojlanganini ko'rsatadi degan fikrlarni bildirib o'tgan. Biz yuqorida keltirilgan fikrlarni tahlil qilib, jismoniy qibiliyatlar musobaqa faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi degan fikrga keldik.



**1-rasm. Musobaqa oldi tayyorlarlikni olib boorish bo'yicha 45 nafar malakali belbog'li kurash murabbiylar o'rasida anketa so'rovnoma natijalari**

Dastlabki o'quv-mashg'ulot jarayonlarida belbog'li kurashchilarga qaysi texnik harakatlar o'rgatilishi maqsadga muvofiq deb bilasiz. (3-savol)? – deb berilgan savolga 40,3% murabbiy “tayyorlov qismida”, 57,6% murabbiy “asosiy qismda”, 2,1% murabbiy esa bu savolga “yakuniy qismda” degan javobni belgilashgan. Sport o'yinlaridan ko'proq basketbol va harakatli o'yinlardan foydalanish samarali bo'ladi degan fikrni bildirgan.

Koordinatsion qibiliyatlarni tayyorlov qismida rivojlantirish yaxshi samara beradi, bunga sabab tayyorlov qismida akrobatik mashqlar va maxsus chigal yozdi mashqlari qo'llaniladi deb fikr bergan. Mashg'ulot jarayonining barcha qismida jismoniy qibiliyatlarni rivojlantirish kerak deb hisoblaymiz.

O'quv-mashg'ulot jarayonlarida belbog'li kurashchilarga texnik harakatlarga o'rgatishning qaysi metodikalardan foydalanish kerak deb hisoblaysiz (4-savol)? – deb berilgan savolimizga 35,4% murabbiy “takroriy”, 36,1% murabbiy “qat'iy tartiblashtirilgan”, qolgan 28,5% murabbiy esa bu savolga “oraliqli (tanaffusli)” degan javobni belgilagan. Murabbiylarning ba'zilari bu savolimizga hamma metodlarni ishlatish mumkin deyishgan. Ba'zi mutaxassislar aylanma metodlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq bo'lar edi deb fikr bildirgan va musobaqa metodini ham afzallik

tomonlari ko'p deb fikr bildirgan. Biz ham yuqorida keltirilgan amaliyotchi murabbiylarning fikrlariga qo'shilamiz.

Hozirgi kunda belbog'li kurash sport turining texnik harakatlarini o'rgatishga va uni takomillashtirishga oid ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli deb hisoblaysizmi (5-savol)? – degan savolga 40,3% murabbiy "yetarli emas", 12,1% "yetarli", shuningdek, 47,6% murabbiy bunga javoban "bor, lekin juda ham kam" deb ta'kidlashadi. Bu savolimizga ba'zi murabbiylar butun dunyo tanigan olimlar Berneshteyn va Lyax adabiyotlaridan ma'lumot olish kerak deb qo'shimcha qilishgan. Biz jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga doir ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli, ammo o'zbek tiliga tarjima qilingani kam deb hisoblaymiz. Belbog'li kurash mashg'ulotlarida taktik hujum va himoya, qarshi hujum harakatlariga o'rgatish jarayonlari pedagogik innovatsion metodlar bilan boyitilgan deb hisoblaysizmi (6-savol)? degan savolga 17,6% murabbiy "ha", 51,3% murabbiy "yo'q", 31,1% mutaxassis esa "aniq bilmayman" degan javobni belgilagan. Bundan tashqari ushbu savolimizga murabbiylar jismoniy qobiliyatlar rivojlanmagan sportchidan yaxshi natija kutish qiyin va belbog'li kurash sportchilarida texnika-taktika bilan birgalikda jismoniy qobiliyat birgalikda mujassam bo'lishi sport yutuqlariga erishishda samarali vosita bo'la oladi degan fikrni bildirgan. Belbog'li kurash bo'yicha malakali sportchilarning jismoniy qobiliyatlar samaradorligini oshirishning mavjud omillaridan biri sifatidagi maxsus tayyorgarlik bosqichlarida keng qo'llanuvchi mashqlar tizimlashtirildi.

Tadqiqot davomida tezlik, kuch, chidamkorlik, chaqqonlik va egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar yordamida yuklamalar berildi va uning ijobiy ta'siri aniqlandi. Malakali belbog'li kurashchilarni kuzatishda qo'llanilgan uslublardan foydalanildi va belbog'li kurashchilarning mashg'ulotlarida UJT va MJT aniqlandi. Asosiy pedagogik tadqiqot boshida tadqiqot guruhlari: tajriba va nazorat guruhlari bir xil kursatkichlarga ega edilar ( $R>0,05$ ) 3.1 - jadval.

**1-jadval**

**Tajriba va nazorat guruh belbog'li kurashchilarining pedagogik tadqiqot boshida  
jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (n=18)**

№	Nazorat mashqlar	Tajriba guruhi boshida			Nazorat guruhi boshida			t	P
		X	$\sigma$	V %	X	$\sigma$	V %		
1.	Most holatda yurish 10-m (sek)	12,0 5	1,64	13,6	12,7	1,69	13,3	1.32	> 0,05
2.	Tik turgan holda orqaga eplib o'tishlar (sek)	4,8	1,55	14,6	4,3	1,69	39,3	0.53	> 0,05
3.	Qo'lga tayangan xolda qo'larni bukib yozish (sek)	16,8	0,91	5,4	16,4	1,08	6,6	1.65	> 0,05
4.	Turnikda tortnish (sek)	7,3	0,94	12,8	7,1	0,44	6,1	0.16	> 0,05
5.	Balandlikka sakrash (sek)	12,7	1,72	13,6	12	1,66	13,8	0.65	> 0,05
6.	30-metirga yugrish (sek)	6,2	0,26	4,3	6,3	0,28	4,5	0.35	> 0,05
7.	Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni bilan o'tirib-turishlar (sek).	5,8	0,81	0,69	5,9	0,80	1,16	0.11	> 0,05
8.	Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni ko'tarib o'ng va chap tomonga o'tqazishlar (sek).	6,2	0,79	0,64	6,3	0,78	1,39	0.32	> 0,05

Belbog'li kurashchilarni jismoniy sifat ko'rsatkichlarining tadqiqot boshida olingan natijalariga ko'ra: Most holatda yurish 10-m(sek) tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati – 12,05; standart og'ish – 1,64; variatsiya koeffitsienti – 13,6ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati – 12,7; standart og'ish – 1,69; variatsiya koeffitsienti – 13,3ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Tik turgan holda orqaga eplib o'tishlar (sek) tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati – 4,8; standart og'ish – 1,55; variatsiya koeffitsienti – 14,6ni tashkil etdi.

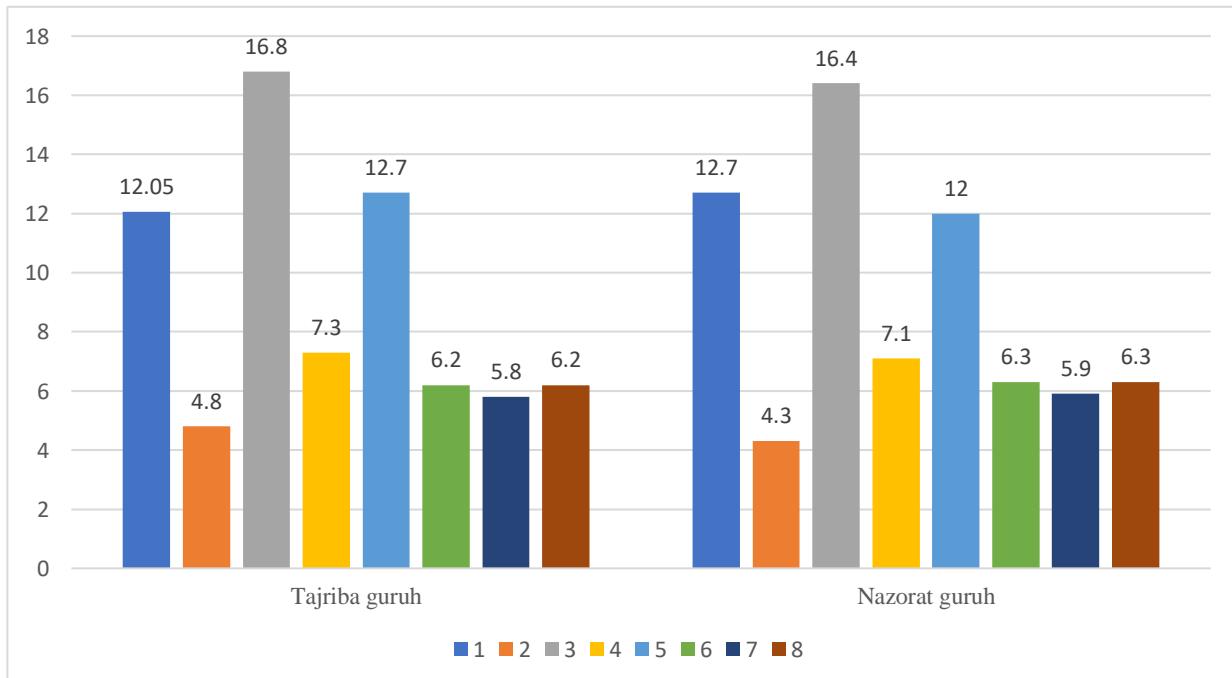
Tajriba guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati – 4,3; standart og'ish – 1,69; variatsiya koeffitsienti – 39,3ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Qo'lga tayangan xolda qo'larni bukib yozish(marta)

bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 28,99; standart og'ish - 2,81; variatsiya koeffitsienti - 9,69 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 29,12; standart og'ish - 2,96; variatsiya koeffitsienti - 10,16 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Turnikda tortnish (marta) bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 8,98; standart og'ish - 1,03; variatsiya koeffitsienti - 11,47 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 8,81; standart og'ish - 0,88; variatsiya koeffitsienti - 9,99 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Balandlikka sakrash (sek) bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 4,72; standart og'ish - 0,41; variatsiya koeffitsienti - 8,69 ni tashkil etdi.

Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 4,69; standart og'ish - 0,37; variatsiya koeffitsienti - 7,89 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. 30-metirga yugrish (sek) bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 2,09; standart og'ish - 0,23; variatsiya koeffitsienti - 11,00 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 2,12; standart og'ish - 0,22; variatsiya koeffitsienti - 10,38 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Og'irligi bir xil bo'lgan kurashchi bilan o'tirib-turishlar (soni) bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 5,8; standart og'ish - 0,81; variatsiya koeffitsienti - 0,69 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 1,12; standart og'ish - 0,80; variatsiya koeffitsienti - 1,16 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi.

Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni ko'tarib o'ng va chap tomonga o'tqazishlar bo'yicha tajriba guruhida o'rtacha arifmetik qiymati - 6,2; standart og'ish - 0,79; variatsiya koeffitsienti - 0,64 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'rtacha arifmetik qiymati - 1,29; standart og'ish - 0,78; variatsiya koeffitsienti - 1,39 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko'rsatkichlarining ishonchlilik darajasi  $R>0,05$  ga teng bo'ldi. Har ikkala guruhdan olingan umumiy va maxsus jismoniy sifatlarning rivojlanganlik darajasi bir-biriga yaqinligi kuzatildi. Ulardagi sifat ko'rsatkichlarining rivojlanganlik darajalari o'xshashligi.

## 2-rasm.



**Tajriba va nazorat guruh ko'rsatkichlarning qiyosiy o'rtacha qiymatlari va ularning tajriba boshida aniqlangan statistik tavsiflari keltirilgan**

Mazkur 2-rasmida tajriba va nazorat guruhlarida umumiylar umumiy va maxsus jismoniy sifatlarini rivojlanganlik darajalarini ko'rishimiz mumkin. Unga ko'ra har ikkala guruh kurashchilaridan olingan ko'rsatkichlarning 3.2-rasmdagi ifodasi qayd etishgan bo'lsa, 4-6 va 8-mashqlar bo'yicha past ko'rsatkichlar qayd etilgan. 2-7-mashqlar bo'yicha esa juda past ko'rsatkichlarga ega ekanliklari kuzatilgan. Bu o'z navbatida tadqiqotga jalb etilgan har ikkala guruh kurashchilardan eng yaxshi natijalarni qayd etgan 36 nafar sinaluvchilaridan olingan jismoniy sifat ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili edi.

Tadqiqotga jalb etilgan nazorat va tajriba guruhlaridagi malakali kurashchilarda asosan qo'l kuchining rivojlanganlik darajalari o'rganildi. Belbog'li kurash sport turida asosiy ushslash harakatlari raqibining belbog'idan bo'lganligi sabab belbog'li kurash sport turida barmoq va qo'llarning kuch darajalari yuqori bo'lgan sportchilarning natijalari yaxshilanib borishi kuzatilgan. Shu sabab umumiylar maxsus jismoniy sifat darajalarini sinovdan o'tkazishda ulardagidan zarur harakatlarni bajara olish xususiyatlaridan kelib chiqib mashqlar saralab olingan.

Biz tomonimizdan olib borilgan ilmiy tadqiqot izlanishlarimizda murabbiylar fikri va maslahatlari asosida o'rganilgan malakali belbog'li kurashchilarni jahon arenalarida ko'rsatib kelayotgan natijalari va musobaqa bellashuvlarini kuzatish va tahlil qilish natijalariga ko'ra, ular tomonidan bajarilayotgan texnik harakatlar o'z maromiga yetkazilib bajarilayotganligi va noqulay vaziyatlardan ham yengillik bilan chiqib ketish holatlari tadqiqot davomida aniqlandi. Bu borada jahon arenalarida sportning belbog'li kurash turi bo'yicha kuchli kurashchilarni g'alaba qozonishdagi hujum va himoya harakatlari to'g'risidagi ilmiy izlanishlarda yetarlicha ma'lumotlar yoritib berilmaganligi o'rganildi.

Tadqiqot oxiriga kelib tajriba va nazorat guruhlaridagi kurashchilarni jismoniy sifat ko'rsatkichlari qayta aniqlandi va tahlil qilindi. TG kurashchilarining jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tadqiqot boshida va oxirida olingan natijalari va ularning statistik xarakteristikalarini solishtirish hamda tajriba davomida o'zgarishini ishonchliligi baholangan ma'lumotlari keltirilgan.

**MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIK DAVRIDA O'QUV MASHG'ULOT JARAYONLARNI OPTIMALASHTIRISHGA QARATILGAN  
MASHQLARNI MEYYORLANISH DASTUR**

T / r	Hafta kunlari	Hafta davomida olib boriladigan mashg'ulot mavzulari va ularni bajarilishi			Mashg'ulot o'tiladigan kun qismi	Mashg'ulot vaqtি (soat)
		Tehnik usullrni bjarish	Jismoniy qobilyatlarni rivojlantrish			
1.	Dushanba ertalabki mashg'ulot	Belbog'li kurashda tizzalar yordamida ko'tarib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
2.	Dushanba kechgi mashg'ulot		Egluchanlik qobilyatni rivojlantiruvchi mashqlar,sport rezina yordamida ishlash, mos holatida ishlashlar	yakka holda	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
3.	Seshanba ertalab mashg'ulot		Bassenda suzish mashqlari bilan shug'velanish	jamoa bilan	10:00 dan 11:00 gacha	60 daq.
	Seshanba kechga mashg'ulot	Sport o'yinlari (futbol, voleybol, basketbol)		jamoa bilan	17:00 dan 18:00 gacha	60 daq.
4.	Chorshanba ertalabki mashg'ulot	Belbog'li kurashda tizzalar yordamidato'sib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
5.	Chorshanba kechgi mashg'ulot	Gavdaning bel qismidan sport rezinasidan boylab 4-m masofaga yurib balandligi 40-sm gimnastik skamekada oyoqlarni galama gal amashlab chiqib tushishlar, 40-kg shtangani elkaga qo'yib qadamni keng tashlab yurish	Kuch qoblyatni rivojlantrish mashqlar bilan ishlash.	sherik bilan	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
6.	Payshanba ertalabki mashg'ulot	Tezkor-kuch qoblyatlarni rivojlantrish.40-sm gimnastik skamekada sakrab o'tish va o'gan tomonida tezlikka otjmaniya qilish, 50-kg shtangani erdan uzib yuqoriga kutarib qo'yishlar		yakka holda	10:00 dan 11:00 gacha	60 daq.

7.	Payshanba kechgi mashg'ulot		Chidamlilk qobilyatlarni kross yugrishlar, qisqa masofaga balandlikka yugrish	jamo bilan	17:00 dan 18:00 gacha	60 daq.
8.	Juma Ertalabki mashg'ulot	Belbog'li kurashda oshrib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
9.	Juma kechgi mashg'ulot		Sherik bilan usullrni qayta takrolash, bellashu,musobaqa muhitda bellashu	jamo bilan	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
				sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
1 1.	Shanba kechgi mashg'ulot		Tiklanish tadbirlari ( sauvna, muzli vanna, suvli massaj, massaj, v.x )	jamo bilan		
1 0.	Yakshanba	( faol uyqu,sayr, oila davrasida shirin tamlar tayyorlash, musiqa tinglash, v.x )	Dam olish kuni			

**MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIK DAVRIDA TEXNIK TAYYORGARLIK DASTURI**

<b><u>Nº</u></b>	<b><u>USULLAR</u></b>	<b><u>Usullarni rasm ko'rishi</u></b>	<b><u>XIMOYALANISH</u></b>	<b><u>QASHI HUJUM</u></b>	<b><u>USULLAR KETMA KETLIGI (KOMBINATSIYA)</u></b>
1.	O'ng yonboshdan oshrib tashlash usuli		O'ng yonboshdan oshrib tashlashda xujim xarakatni to'xtatishda raqib turish xolatidan pastroq turish xolatiga o'tib belbog'ni raqibga nisbatan tortib xujim xarakatni shidatni psaytirladi va ikki oyoq yordamida shak bilan xujum to'xtatladi	Qarshi xujum xarakati o'ng yonbosh usulni bajarayotgan raqibi xujumni xarakatni to'xtatgan xolatda chap oyoqni o'ng oyoq orqasiga tashlab raqibni qorin bilan urib ko'tarib o'ng tizza yordamida ko'tarib tashlanadi	Raqib o'ng yonboshga xujumga kelganda xujum xarakatni qarshlik bilan to'xtatib raqib turish xolatiga o'tganda raqibga o'ng tizza yordamida ko'tarib tashlash usulni bajaramiz raqib ximoyalishga o'tganda raqibdan pasayib o'ng yonboshga burab bosiladi
2.	Chap yonboshdan oshrib tashlash usuli		Chap yonboshdan oshrib tashlashni xujum xarakatlarni to'xtatishda belbog'li kurash turish	Chap yonboshga oshrib tashlashga qarshi xujum raqibni chap tizzaga o'ng	Raqibni o'ng tizza yordamida ko'tarib tashlash usulni bajarisha kirishganda raqib qarshlik uchun shak qo'yganda

			xolatida o'ng oyoqni chap oyoqa nisbatan oldinga qo'yib yuriladi chap yonboshga xujum xarakati boshlanganda o'ng oyoqni chap oyog'iga qarama qarshi qo'yib o'ng qo'lni chap qo'lga yetqazib xujum xarakat to'xtatatladi	tizzani to'sib qo'ng qo'lni chap qo'lga yetqazib raqibni o'ng tomonga burab bosladi	o'ng o'yoqni chap oyoq orqasitga o'tqazib chap yonboshdan oshrib tashlanadi
3.	O'ng tizzada ko'tarib tashlash usuli		O'ng tizza yordamida ko'tarib tashlash usulni bajarishda ximoyalanish belbog'li kurash turish xolatida chap oyoqni o'ng oyoqa nisbatan oldinga qo'yamiz jujum amalga oshrilganda raqibga nisbatan pas turish xolatidan raqibning o'ng oyog'iga chap oyoq son qismi bilan shak qo'yiladi	Xujum qiluchi ung tizza yordamida ko'tarib tashlashga xarakat qilganda shak yordamida xujumni to'xtatib qo'llarni yetqagan xolda chap oyoqni o'ng oyoq orqasiga tashlab o'ng tizza yordamiga ko'tarib tashlanadai	Belbog'li kurash turish xolatida raqibning chap oyog'iga shakka o'tib o'zimizga tortib olamiz va raqib shakdan oyog'ni olib qochganda raqibni ko'tarib o'ng tizza yordamida ko'tarib tashlaymiz

**3-jadval**

**Tajriba guruh belbog'li kurashchilarining pedagogik tadqiqot boshida va ohrida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (n=18) .**

№	Nazorat mashqlar	Tajriba boshda			Tajriba oxrida			t	P
		X	σ	V %	X	σ	V %		
1.	Most holatda yurish10-m (sek)	12,05	1,64	13,6	14,6	2,08	10,1	2,32	<0,01
2.	Tik turgan holda orqaga eglib o'tishlar (sek)	4,8	1,55	9,6	7,1	1,02	6,3	1,53	<0,01
3.	Qo'lga tayangan xolda qo'larni bukib yozish (marta)	16,8	0,91	5,4	18,2	1,96	5,6	2,65	<0,01
4.	Turnikda tortnish (marta)	7,3	0,94	12,8	8,1	0,74	8,76	1,20	<0,01
5.	Balandlikka sakrash (sek)	12,7	1,72	13,6	13,1	1,96	13,9	1,54	<0,01
6.	30-metirga yugrish (sek)	5,24	0,57	10,8	4,45	0,46	10,34	3,74	<0,01
7.	Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni bilan o'tirib-turishlar (soni).	6,9	2,84	9,80	8,2	3,04	8,08	3,73	<0,01
8.	Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni ko'tarib o'ng va chap tomoniga o'tqazishlar (soni).	5,5	2,79	9,64	7,3	3,02	9,05	3,72	<0,01

Jadvaldagagi natijalarining tahliliga ko'ra tadqiqot boshida Most holatda yurish10-m (sek) bo'yicha o'.a.q.i – 12,05; standart og'ish – 1,64; variatsiya koeffitsienti – 13,6%ni; tadqiqot oxiriga kelib ushbu ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 14,6; standart og'ish – 2,08; variatsiya koeffitsienti – 10,1%ni tashkil etdi. Ushbu test natijalari o'.a.q.larini tajriba davomidagi nisbiy o'sishi 18,09 %ga teng bo'lib, mazkur o'sish uchun Styudent kritik qiymati  $t=2,32$  ga tengligi va o'zgarish yuqori  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi aniqlandi. Tik turgan holda orqaga eglib o'tishlar (sek) bo'yicha tadqiqot boshida o'.a.q.i – 4,8; standart og'ish – 1,55; variatsiya koeffitsienti – 9,6%ni; tadqiqot oxiriga kelib ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 7,1; standart og'ish – 2,08; variatsiya koeffitsienti – 6,03 %ni tashkil etdi.

Ushbu ko'rsatkichlarning o'.a.q.ini tajriba davomida o'zgarishi uchun nisbiy o'sishi 15,23 %ga teng bo'lib, mazkur o'sish uchun Styudent kritik qiymati  $t=2,32$  ga tengligi va o'zgarish yaxshi  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi kuzatildi. Qo'lga tayangan xolda qo'larni bukib yozish (marta) bo'yicha tadqiqot boshida o'.a.q.i – 16,8; standart og'ish – 0,91; variatsiya koeffitsienti – 5,4 %ni va tadqiqot oxirida bu ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 18,2; standart og'ish – 1,96; variatsiya koeffitsienti – 5,6 %ni tashkil etdi.

Mazkur ko'rsatkichning o'.a.q.ini tajriba davomida nisbiy o'sishi 15,45 %gateng bo'lib, mazkur o'sish uchun Styudent kritik qiymati  $t=2,65$  ga tengligi va o'zgarish yaxshi  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi aniqlandi. Turnikda tortnish (marta) ko'tarishlar soni bo'yicha tadqiqot boshida o'.a.q.i – 7,3; standart og'ish – 0,94; variatsiya koeffitsienti – 12,8%ni hamda tadqiqot oxirida ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 8,1; standart og'ish – 0,74; variatsiya koeffitsienti – 8,76 %ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichning o'.a.q.ini nisbiy o'sishi 13,25 %ga teng bo'lib, mazkur o'sish uchun Styudent kritik qiymati  $t=1,20$  ga teng va o'zgarish qoniqarli  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchli bo'ldi. 30 metr masofaga yugurish bo'yicha tadqiqot boshida o'.a.q.i – 5,24; standart og'ish – 0,57; variatsiya koeffitsienti – 10,88 %ni va tadqiqot oxirida ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 4,45; standart og'ish – 0,46; variatsiya koeffitsienti – 10,34 %ni tashkil etdi. Mazkur ko'rsatkichning o'.a.q.ini tajriba davomida o'zgarishi yaxshi  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida ( $t=3,74$ )\_ statistik ishonchli bo'ldi.

Og'irligi bir xil bo'lgan sherikni bilan o'tirib-turishlar (sek). bo'yicha tadqiqot boshida o'.a.q.i – 6.9; standart og'ish – 2,8; variatsiya koeffitsienti – 9,80 %ni; tadqiqot oxiriga kelib ko'rsatkichlar o'.a.q.i – 8,2; standart og'ish – 3,04; variatsiya koeffitsienti – 8,08%ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichlarning o'.a.q.ini tajriba davomida o'zgarishi uchun nisbiy o'sishi 15,23 %ga teng bo'lib, mazkur o'sish uchun Styudent kritik qiymati  $t=3,73$  ga tengligi va o'zgarish yaxshi  $R<0,01$  ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi kuzatildi.

## Xulosalar

Malakali belbo'li kurashchilarining bir yillik tayyorgarlik jarayoni davomida qo'llash uchun uchtaлик сиkl аsosida rejalashtirilgan tajriba guruhining mashg'ulotlarida UJT, MJT va TTT yil davomida optimallashgan (yuklama me'yorlari har bir mikrosiklда foizlar yordamida aniq keltirilgan; davrlvrgv va mikrosikllarga bo'lingan) nisbati ishlab chiqilgan va amalda qo'llangan. Malakali belbog'li kurashchilarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rtach arifmerik qiymatilarini tadqiqot davomida nisbiy o'sish dinamikasini (foizlarda) tahlili аsosida NG da o'rganilgan 8 ta test bo'yicha natijalar o'rtach arifmerik qiymatilarini tajriba davomida o'rtacha nisbiy o'sishi 7,40 % ni, TG da esa ushbu ko'rsatkich 17,38 % ni tashkil etdi va bu TG o'zgarish NG dagiga nisbatan 2,35 marta katta ekanligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, TGda qo'llangan malakali kurashchilarining texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish texnologiyasining samaradorligini tasdig'i hisoblanadi. Malakali belbog'li kurashchilarining texnik-taktik tayyorgarlik nisbatini optimallashtirish texnologiyasini samaradorligini aniqlash maqsadida tanlangan 7 ta texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini tajriba davomida nisbiy o'sishlarining o'rtachasi TGda 29,26 % ni, NGda 13,31 % ni tashkil etdi va TGga nisbatan bu 2,198 martaga katta bo'ldi; NGdagi testlar natijalari o'.a.q.larini tajriba davomida o'zgarishlariga nisbatan TGdagi mos ko'rsatkichlar o'zgarishini statistik ishonchliligi ancha yuqori ekanligi faktlari TGda qo'llangan malakali kurashchilarining texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish texnologiyasining samaradorligini isboti hisoblanadi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдиев А.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональных умений тренера у студентов, специализирующихся в видах спортивных единоборств: Автореф. Дис д-ра. пед. наук. Т., 2004. -51c.
2. Abdullayev Sh.A., Xolmurodov L.Z.-Erkin kurash. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent. "Ilmiy-technika axboroti-press nashriyoti", 2017 Б.132-135.
3. Абдуллаев Ш.А. Ёш курашчиларни тайёрлашнинг илмий-услубий асослари. / Ўқув-услубий қўлланма. Т., 2012, Б.32-35
4. АбдуллаевШ.А.,Холматова А.И. Малакали курашчиларни тайёрлашнинг илмий – услугубий асослари. Услубий қўлланма. Тошкент 2015. 60 б.
5. Абдумаликов Р., Холдаров Т.Х. Ўзбекистонда жисмоний маданият ва курашнинг ҳаракати манбаълари. Ўқув қўл. Т., 2006. 41-б.
6. Arslonov Q.P., - Milliy kurash turlari va uni o'qitish texnalogiyalari. O'quv qo'llanma. Toshkent "Turon Zamin Ziyo" 2014. – 204 b.
7. Arslonov Sh.A., Tangriev A.J. – Kurash turlarining musobaqa qoidalari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent "Istiqlol" 2017. – 111 b.

## YER RELYEFINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKHLARI TIZIMI LEKSIK- SEMANTIK GURUH SIFATIDA

*Islomov Ikrom Xushboqovich  
Renessans ta'lim universiteti dotsenti  
filologiya fanlari doktori*

### Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilining leksik qatlamiga oid atov birliklar va ularning alohida tizim sifatida leksik tizimda tutgan o'rni, ahamiyati xususida fikr yuritiladi. Ma'lumki, o'zbek tili lug'at tarkibida yer sathi ko'rinishlarini, ya'ni turli baland-pastliklari, relyef shakllarini ifodalovchi atov birliklari ham alohida leksik-semantik guruh – mikrotizimni tashkil qiladi. Mazkur tizim tarkibi, uni tashkil etuvchi birliklar: markaz va qurshov leksemalar hamda ularning leksik-semantik xususiyatlari tadqiq predmetini tashkil qiladi.

**Kalit so'zlari:** til, leksik tizim, so'z, atov birligi, mikrotizim, leksik-semantik guruh, markaz leksema, qurshov leksema, sememe, sema, semantik munosabat

### Аннотация

В данной статье рассматриваются номинативные единицы, относящиеся к лексическому составу узбекского языка, а также их место и значение в лексической системе как отдельной подсистемы. Известно, что в лексическом пласте узбекского языка существуют номинативные единицы, обозначающие формы земной поверхности, то есть различные возвышенности и низменности, рельефные формы, которые образуют отдельную лексико-семантическую группу – микросистему. Состав данной системы, ее структурные элементы, центральные и периферийные лексемы, а также их лексико-семантические особенности являются объектом исследования.

**Ключевые слова:** язык, лексическая система, слово, номинативная единица, микросистема, лексико-семантическая группа, центральная лексема, окружающая лексема, семена, сeme, семантическое отношение.

### Abstract

This article examines the nominative units belonging to the lexical composition of the Uzbek language, as well as their place and significance within the lexical system as a distinct subsystem. It is known that in the lexical stratum of the Uzbek language, there exist nominative units that denote land surface forms, including various elevations, depressions, and relief formations, which constitute a separate lexico-semantic group — a microsystem. The composition of this system, its structural elements, central and peripheral lexemes, as well as their lexico-semantic features, serve as the object of study.

**Keywords:** language, lexical system, word, noun unit, microsystem, lexico-semantic group, central lexeme, surrounding lexeme, sememe, seme, semantic relation

Har bir til o'ziga xos ontologik xususiyatga ega. Muayyan tilning tashkil etuvchilari va ularning o'zaro paradigmatik munosabatlari ana shu o'ziga xoslikni ta'minlovchi asosiy omillardan sanaladi. Dunyo tillarining o'zaro umumiylari va farqli jihatlari ham mavjud bo'lib, farqlilik har bir tilning sintaktik qurilishi va leksik sistemasida namoyon bo'ladi. Bu holatni o'zbek tili leksik sistemasidagi alohida mikrosistemi tashkil etuvchi yer relyefi bilan bog'liq leksemalar va ularning sistemasi misolida ham kuzatish mumkin. Leksemalarni semantik guruhlarga birlashtirish va guruh a'zolari o'rtasidagi semantik munosabatlarning amal qilish qonuniyatları, mikrosistemadagi bosh so'z (dominanta) masalasi hamda markaz-qurshovlik munosabatlari kabi muhim lingvistik masalalar yuzasidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar asosida bunga amin bo'linadi. Bu tadqiqotlar natijasida leksemalarning lug'aviy-ma'noviy birlashmalari va ularni tashkil etuvchilar semantik strukturasiga oid masalalar ham konkretlashadi.

Leksik-semantik guruhlar tilshunoslikda so'zlarning o'zaro bog'liqligi va ma'no jihatidan bir-biriga aloqadorligini o'rganish uchun muhim vosita hisoblanadi. O'zbek tilida yer relyefi bilan bog'liq atov birliklari alohida guruhnini tashkil qiladi va bu mikrosistemada dominant va periferik birliklarning mavjudligi kuzatiladi. Semantik strukturaning tizimli tadqiqi natijasida lug'aviy birliklarning paradigmatic munosabatlari ham aniqlanadi. Shuningdek, bu tizim boshqa tillarda qanday shakllanganligi va tadqiq qilinganligi haqidagi lingvistik qarashlar tahlil qilinishi lozim.

Xususan, ingliz, rus va turkiy tillardagi yer relyefini bildiruvchi atov birliklari bilan bog'liq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir til o'zining milliy-madaniy xususiyatlariga ko'ra bu birliklarni shakllantirgan. O'zbek tilida "balandlik", "pastlik", "tekislik" kabi markaz leksemalar mavjud bo'lib, ular turli dialekt va tarixiy o'zgarishlar natijasida rivojlangan.

Hozirgacha yer relyefini ifodalovchi atov birliklari haqida turli ilmiy yondashuvlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar bu birliklarni faqat tabiiy geografik obyektlar bilan bog'laydi, boshqalari esa ular inson faoliyatining natijasi sifatida ham shakllangan deb hisoblaydi.

Masalan, H.Ne'matov va R.Rasulov (1995) o'zbek tili leksik makrotizimining lug'aviy-semantik guruhlarini o'rganib, yer relyefi bilan bog'liq birliklarni ajratib chiqqan bo'lsa, Z.Yunusova (2004) ushbu birliklarning rivojlanishi va strukturasi haqida batafsil ma'lumot bergen. Shuningdek, boshqa tadqiqotlarda (R.Sayfullayeva, 2009) yer relyefi atov birliklari sinonimik, antonimik va paradigmatic aloqalar asosida o'rganilgan.

"O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari" o'quv qo'llanmasida o'zbek tili hodisalari asosida "lug'aviy guruh" tushunchasi shakllantirilganligi va uning tadqiqiga oid usul, yo'llar aniq belgilanganligini alohida e'tirof etish lozim. [1] Biz quyidagi kuzatishlarimizni ana shularga asoslangan holda amalga oshiramiz.

O'zbek tili leksik sathida mavjud bo'lgan yer relyefi bilan bog'liq tushunchalarni bildiruvchi ot leksemalar sistemasiga nisbatan lug'aviy-ma'noviy guruh (LMG) atamasini qo'llash mumkin. Lug'aviy-ma'noviy guruh (LMG)lar ham tilning o'zi va lug'aviy tarkibi kabi murakkab tuzilishli bo'lib, markaz va qurshovlardan tarkib topadi. Aytilganidek, lug'aviy-ma'noviy guruh (LMG)ning markazini mikroguruh va qatorlarning yetakchi leksemalari, uning qurshovini esa yetakchi leksemalarning qurshovlari tashkil etadi.

O'zbek tilidagi yer sathi ko'rinishlarini ifodalovchi atov birliklari tizimi markazini guruhlarning yetakchi leksemalari, ya'ni *balandlik*, *pastlik*, *tekislik* tashkil qiladi. Bu leksemalar markaziy leksemalar sifatida ma'noviy tarkibiga ko'ra o'zaro teng qiymatli munosabatda ekanligi hamda ularning markaziy leksemaligi bir necha quyi guruhlarni sistema markazi bilan bog'layotgan "bog'lovchi leksema" [3. 41] maqomidaligidir. Markaz leksemalarning lug'aviy ma'nosi, qo'llanish doirasi ancha keng, ifoda semalari nisbatan neytraldir. Ularning har biri o'z atrofida uyushgan ko'plab YeSKIABning umumiy bosh ma'nolarini bemalol ifodalay olish xususiyatiga ega: *balandlik = tepa*; *balandlik = tog'*; *balandlik = do'nglik* va sh.k.

Ko'rinalidi, *balandlik* markaz leksemasi giperonim sifatida o'z giponimlarining xususiy ma'nolarini umumlashma tarzda ifodalay oladi. Shuning uchun *balandlik* leksemasi orqali berilayotgan axborot, ma'lumot juda umumiyyidir. Aksincha, qurshov leksemalar sememasi anglatadigan xabar yoki ma'lumot yetakchi leksema *balandlikka* nisbatan ancha tor, konkret va murakkabroq bo'ladi. Markaz va qurshov o'zaro giponimik munosabatli bo'lgani tufayli qurshov leksemalar sememasi markaz leksemaning mohiyati asosida belgilanadi. Masalan, *balandlik* bilan *tog'*ning yoki *tepaning* semantik tavsifini qiyoslab ko'raylik.

**"Balandlik 2** Tekis yer yoki pastlikdan yuqori turadigan joy; makon; tepalik". [1. 147]

**"Tog' 1** Yer yuzasining tevarak-atrofdagi tekislik, tepalik yoki boshqa *balandlikka* nisbatan yakka yoki qator holda *baland* ko'tarilgan, odatda, turli tosh, qattiq jismlardan iborat qismi". [2. 163]

Ma'lum bo'ladi, *tog'*ning sememasi tarkibida *balandlikning* sememasi sema mavqeida qatnashyapti. *Tog'ning* ma'nosi *balandlik* ma'nosidan ko'ra ancha aniq va ravshan.

Markaziy leksemalarning yana bir xususiyati shuki, ular, ko'pincha, deyarli turkiy o'zakli yoki butunlay o'zlashib bo'lgan o'zlashma leksemalardan bo'lib, uslubiy xoslanganlik jihatiga ko'ra

betaraf hisoblanadi. Shuning uchun ham *balandlik* yer yuzasining sathdan yuqori bo'lgan barcha ko'rinishlarning ifodalovchisi sifatida LMGning markazidan joy olgan.

*Pastlik* va *tekislik* leksemalari ham *balandlik* kabi umumiylit kasb etib, markaz leksemalar maqomini egallaydi. Shuningdek, *jarlik*, *soy*, *chuqur* kabi leksemalar *pastlik* orqali sistema tarkibiga bevosita daxldor bo'ladi. Demak, *pastlik*, *tekislik* leksemalari ham "bog'lovchi leksema"lardir. Ya'ni mazkur leksemalar giperonim mavqeida kelib, o'z atrofiga birlashgan barcha giponimlari bilan o'zaro privativ ziddiyatda bo'ladi. Bunda, albatta, markaz leksemalari belgisiz a'zo o'rnini egallaydi.

Mazkur lug'aviy-ma'noviy guruhning yuqori bosqichda bo'ladigan lug'aviy-mavzuiy maydon bilan aloqadorligini ta'minlovchi yetakchi leksema, halqa hozircha leksik lakanani band etib turgan *yer sathi ko'rinishi* birikmasi hisoblanadi. *Yer sathi ko'rinishi tekislik*, *pastlik*, *balandlik* leksemalarini o'ziga birlashtiradi va yetakchi leksema mavqeini egallab, *yer sathi ko'rinishlari lug'aviy-ma'noviy* guruhini o'zidan yuqori bosqichdagi "predmet" lug'aviy-ma'noviy tizimi (LMTi)ga olib kiradi.

LMGda markaziy o'rin tutgan yetakchi leksema *balandlik* o'z atrofida giponimik, graduonimik, giponimik munosabatlar bilan bog'lanadigan ko'plab leksemalarning o'rnini nutqda almashtira oladi. Bu uning uslubiy bo'yoq jihatidan betarafligi, o'z qatlamga mansublik belgisi asosida ro'y beradi. Markaziy leksema maqomidagi lug'aviy birlikning ma'nosi qurshov leksemalari ma'nosidan ko'ra umumiyoq ekanligidan dalolatdir. Masalan, *Oldinda yo'l boshlovchi, keyinda Nazira bilan kampir balandlikka ko'tarilishdi* nutqiy birligida *balandlik* leksemasi o'zining umumlashgan ma'nosini voqelantirib, guruhning qurshov leksemalari bo'lgan *tepalik*, *do'nglik*, *adir* singarilarning ma'nosini ham ifodalay oladi.

Xuddi shunday hukmni *pastlik*, *tekislik* markaziy leksemalari yuzasidan ham aytish mumkin. Turli matnlarda *pastlik* leksemasi xususiy tushunchalarni ifodalovchi *chuqurlik*, *soylik*, *jarlik* kabi ko'plab tur nomlarini almashtirib keladi. Xususan, *Ular suv yoqalab borib, pastlikka tushdilar* gapidagi *pastlik* so'zida ham yuqorida keltirilgan xususiyatlari mavjud. Nutqiy hodisalarda voqelangan *chuqurlik*, *soy*, *soylik*, *jarlik* kabilari o'rnini *pastlik* leksemasi orqali bemalol almashtirish mumkin bo'ladi. Demak, lug'aviy-ma'noviy guruhga oid markaz leksemalarining ma'no doirasi ancha kengdir.

Ayni holat graduonimik va sinonimik qatorlarda ham kuzatiladi. Bunda ham qatorlarning yetakchi leksemasi markaz leksemasi xususiyatlari o'zida aks ettiradi. Shuning barobarida, qator a'zolarining umumiyl namoyandas sifatida ma'lum bir belgining o'rta, me'yorida ekanligini yetakchi leksemagina ko'rsatib turadi. Xususan, *do'ng - tepe - adir - qir - tog'* graduonimik qatorida *balandlik* leksemasi "baland" belgisining o'rta, me'yordaligini o'zida aks ettirgan birlik sifatida mazkur qatorni tegishli guruhiga bog'lab turadi.

Sinonimik qatorni tashkil qiluvchi *tekislik* - *sayhonlik* - *yalanglik* - *maydon* - *tuz* leksemalari orasida *tekislik* boshqa uzvlarga nisbatan umumlashma ma'noga egaligi, uslubiy betarafligi, bo'yoqsizligi hamda o'z qatlamga oidligi bilan alohida ajralib turadi. Shuningdek, qatorning yetakchi leksemasi mavqeini egallab, paradigmanni kattaroq hajmdagi, yuqori paradigmaga birlashtiradi. Ko'rindiki, *balandlik*, *pastlik* va *tekislik* leksemalari o'z lug'aviy-ma'noviy guruh joylashgan bosqichda giperonim, yuqori bosqichda esa giponim, ya'ni quyi (o'z) guruhida markaz, yuqori guruhda qurshov mavqeida bo'ladi va bu ikki lug'aviy-ma'noviy guruh ni bir-biri bilan bog'lashga xizmat qiladi. O'zbek tilida yer relyefi bilan bog'liq quyidagi atov birliklari kuzatiladi:

Balandlik: tog', tepe, do'ng, adir, qir.

Pastlik: jarlik, chuqur, soy, vodiy.

Tekislik: maydon, yalanglik, sayhonlik.

Masalan, **tepa** va **tog'** so'zlari o'zaro yaqin bog'liq bo'lsa-da, ularning semantik xususiyatlari farqlidir. "Tepa" nisbatan past, yumshoq relyef shaklini ifodalasa, "tog'" geografik jihatdan balandroq, murakkab tuzilishga ega bo'lgan relyef shaklini bildiradi. "Soy" esa suv oqimi mavjud bo'lgan chuqurlikni anglatsa, "vodiy" keng va chuqurda joylashgan tekislik tushunchasi bilan ham bog'langan.

Kuzatishlardan ma'lum bo'ladiki, lug'aviy-ma'noviy guruh markaz leksemasi graduonimik qatorda ham, sinonimik qatorda ham yetakchi leksema vazifasini o'taydi. Demak, lug'aviy-ma'noviy

guruh markaz leksemalarining keng iste'molda bo'lishi, uslubiy betaraf va bo'yoqsizligi, ko'pincha, o'z qatlamga mansubligi ularni markaziy leksema maqomiga xoslaydi.

Lug'aviy-ma'noviy guruhning ilk qurshovi markaziy leksemalarining giponim leksemalaridan tashkil topadi. Xususan, *balandlik* markaz leksemasi atrofida *tog'*, *tepa*, *do'ng*, *adir*, *qir* kabi Yer sathi ko'rinishlarini ifodalovchi tizimga uyushib, uning qurshovi mavqeida keladi. Bu qurshovning qurshovini esa, ya'ni ikkinchi darajali qurshovini qurshov leksemalarining sinonimik, graduonimik, giponimik va ba'zan partonimik paradigmalari tashkil etadi.

Shuningdek, ko'pchilik leksemalarining graduonimik yoki giponimik paradigmalari kuzatilmasligi ham mumkin. LMS leksemalarining o'ziga xos qatorlariga, qurshovlariga ega bo'lishi qat'iy qonuniyatlar bilan belgilanmagan bo'lib, yetakchi leksemalarining qurshovlari miqdori va turi erkin hisoblanadi.

Leksik tarkibni sistemaviy tarzda tadqiq qilishda LGlarning markaziy leksemalari bilan qurshov leksemalarini farqlash, ularning o'zaro munosabatlari tabiatini to'g'ri asoslash ham nazariy, ham amaliy jihatdan katta samaralar keltirishi ayon. Shu nuqtai nazardan alohida LGni tashkil etadigan leksemalar orasida markaz leksemalarga nisbatan qurshovlik mavqeida keluvchi birliklarning sistemadagi o'rni masalasi ham alohida yondashuvni talab etadi.

Yuqoridagi kuzatishlarga asoslanib quyidagi xulosalarni qayd etish mumkin bo'ladi:

- bitta leksik mikrosistemaga mansub ko'pchilik leksemalarining o'zaro graduonimik yoki giponimik paradigmalari kuzatilmasligi ham mumkin;:
  - lug'aviy-ma'noviy guruh leksemalarining o'ziga xos qatorlariga, qurshovlariga ega bo'lishi qat'iy qonuniyatlar bilan belgilanmagan bo'lib, yetakchi leksemalarining qurshovlari miqdori va turi erkin hisoblanadi;
  - leksik paradigmadagi markaz va qurshovlik mavqeい nisbiy xarakter kasb etadi;
  - leksik tarkibni sistemaviy tarzda tadqiq qilishda lug'aviy-ma'noviy guruhlarning markaziy leksemalari bilan qurshov leksemalarini farqlash, ularning o'zaro munosabatlari tabiatini to'g'ri asoslash ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. –Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 128 b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 1-jild. – 680 b.
3. Yunusova Z. O'zbek tilida lug'aviy mikrosistemaning tarkibi va rivojlanishi: Filol. fanlari nomz. ... diss. – Toshkent, 2004. - 127 b.
4. Mengliyev B.R. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. –Toshkent: Tafakkur, 2018. – 200 b.
5. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.

# TALABA-YOSHLARDA TADBIRKORLIK KO'NIKMA VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING SHAKL, VOSITA VA OMILLARI

*Jumanov Xayitmurot Toshniyozovich  
Renessans ta'lif universiteti  
"Iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti*

## Annotatsiya

Maqolada talaba-yoshlarda tadbirkorlik bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish samara beradigan zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayonlarida qo'llash shakl, vosita va omillari, iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning asosiy komponentlari bayon etilgan.

**Kalit so'zlar:** "Ma'naviy Tadbirkorlik", iqtisodiy ta'lif, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy axborot, o'quv amaliyoti, kasbiy-iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy trening, iqtisodiy madaniyat, tadbirkorlik jarayoni (kasbi).

## Аннотация

В статье описываются формы, средства и факторы применения современных технологий в образовательных процессах, эффективных в развитии предпринимательских знаний, умений и навыков у студенческой молодежи, основные компоненты развития экономической культуры.

**Ключевые слова:** "Духовное предпринимательство," экономическое образование, экономическое воспитание, экономическая информация, учебная практика, профессионально-экономическая деятельность, экономический тренинг, экономическая культура, предпринимательский процесс (профессия).

## Abstract

The article describes the forms, means, and factors of applying modern technologies in educational processes that are effective in developing entrepreneurial knowledge, skills, and abilities in student youth, and the main components of developing economic culture.

**Keywords:** "Spiritual entrepreneurship," economic education, economic upbringing, economic information, educational practice, professional-economic activity, economic training, economic culture, entrepreneurial process (profession).

Ta'lif sohasidagi islohotlarning bosh maqsadi – mamlakatimizda moddiy farovonlikni ta'minlash, ta'lif va tarbiyaning demokratik, insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish, xalqimizning tarixiy an'analari va urf-odatlari, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lif mohiyatini tubdan o'zgartirish va shu maqsadda iqtisodiy jamoalar tashabbuskorligiga keng imkoniyatlar ochish, yaratuvchilarni va mehnat jamoalarini har tomonlama rag'batlantirishdan iborat.

Hozirgi kunda o'ziga xos ijodiy tafakkurga ega bo'lgan, iqtisodiy savodxon talabaning fazilatlarini belgilash juda muhimdir. Jamiatning OTTlar bitiruvchilariga qo'yayotgan yangi ijtimoiy talabi bu-yuksak tadbirkorlik jarayoni (kasbi) va uning negizida shakllanadigan yangi ijodiy tafakkurdir.

Tadbirkorlik jarayoni (kasbi) muammosini butun ko'lami bilan to'liq tasavvur qilish uchun uni o'rganishga tizimli yondashuvni ta'minlash zarur. Biz jarayon va hodisalarga tizimli yondashishga tayangan holda "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar"ni "Ma'naviy Tadbirkorlik" va umuman, "Ijtimoiy Tadbirkorlik"ning tarkibiy qismi sifatida o'rganamiz. Bunday

yondashuv o'rganilayotgan tadbirkorlik jarayoni (kasbi) tushunchasining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini, qandaydir alohida jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu hol yangi iqtisodiy tafakkur sharoitida talabalarga "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar"ni rivojlantirish komponentlari o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarni aniqlash va tahlil etish imkonini beradi.

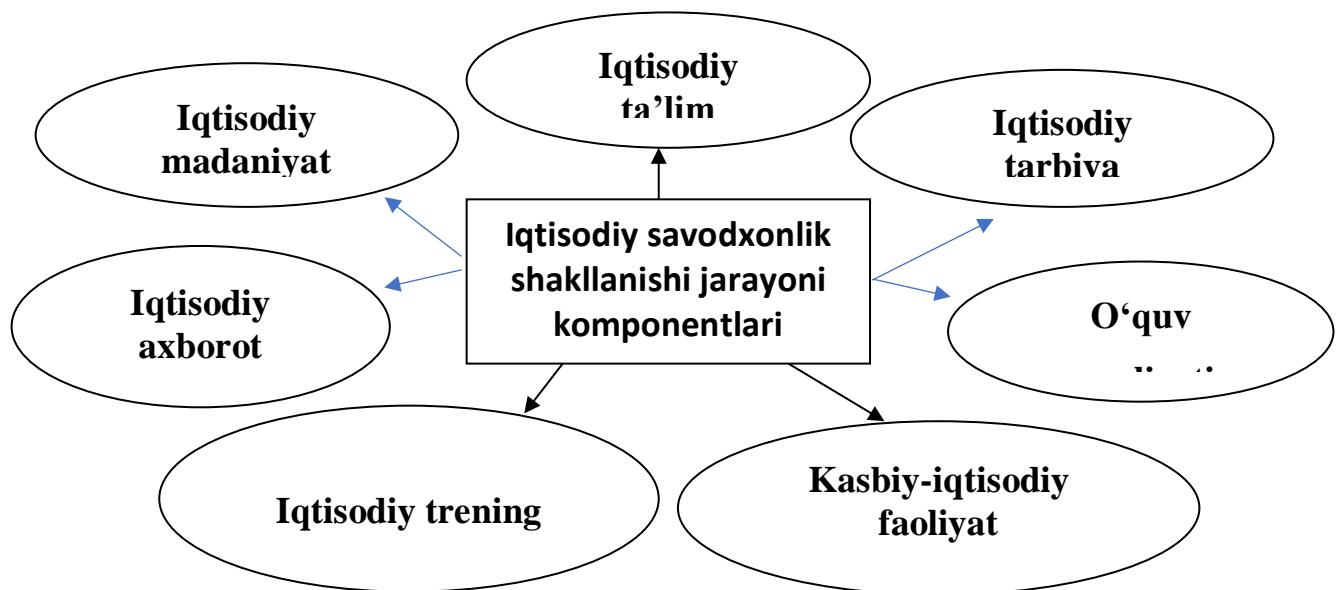
Taraqqiyotning hozirgi zamon talabi iqtisodiy bilimlarni o'rganishni uzlucksiz davom ettirishni taqozo etadi. 2010-2011 o'quv yilidan boshlab, Oliy va O'rta maxsus ta'limgazalar vazirligi tomonidan optimallashtirilgan dastur mazmunida iqtisodiy ta'limgazalar kuchaytirish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan. Shunga ko'ra, iqtisodiy ta'limgazalar amaliy-kasbiy bilimga alohida e'tibor qaratiladi.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, unda quyidagi vazifalar hal etiladi:

- talabalarga mavjud iqtisodiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ularning mohiyati hamda ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar berish;
- talabalarda kasbiy-iqtisodiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish;
- talabalarda kasbiy-iqtisodiy faoliyatni tashkil etish bo'yicha amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

Talabalarda tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish nazariy va amaliy bilimlar asosida amalga oshiriladi. Shunday ekan, talabalarda "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar"ni rivojlantirish muammosi mohiyatini to'la anglab yetishga imkon beruvchi asosiy tayanch tushunchalar va ularning ma'no-mazmuni haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoni komponentlari:



**Tadbirkorlik jarayoni (kasbi)**-iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishga tayyorgarlik, xo'jalik faoliyatining nazariy asoslarini bilish, iqtisodiy aloqalar va munosabatlar mohiyatini tushunish, aniq iqtisodiy vaziyatlarni tahlil eta bilish.

**Iqtisodiy axborot**-moddiy boyliklarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste'mol qilish jarayonlari haqidagi ma'lumot.

**Iqtisodiy trening**-boshqaruv yoki xo'jalik yuritish faoliyatining samaradorligini baholash bo'yicha hisob-kitob ishlarni o'tkazishga imkon beruvchi kompyuterlashtirilgan ish o'yini.

**Iqtisodiy madaniyat**-qadriyatlar tizimi va xo'jalik faoliyatiga rag'bat, mulkchilikning har qanday shakliga va katta ijtimoiy muvaffaqiyat sifatidagi tijoriy yutuqqa hurmat bilan munosabatda bo'lish, "**moslashish**" kayfiyatini qabul qilmaslik, tadbirkorlik uchun ijtimoiy muhit yaratish va rivojlantirish.

**Iqtisodiy tarbiya**-talabalar ongida iqtisodiy tafakkur va dunyoqarashni rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan pedagogik faoliyat bo'lib, bu jarayonda talabalar qator iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtiradilar hamda iqtisodiy tuzilma va samaradorlik, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, ishlab chiqarish munosabatlari, xo'jalik yuritishning mavjud tartib-qoidalari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishadi. Iqtisodiy tarbiya talabalarda iqtisodiy tafakkurning o'sishiga, axloqiy va kasbiy, masalan, faollik, tadbirkorlik, xo'jalik yuritish, tejamkorlik, ijtimoiy qadriyatlarga halol munosabat, mas'uliyat kabi sifatlarning shakllanishiga, yuksak rentabellikka intilishga, texnologik jarayonlarni va jihozlarni yangilashga, yuqori sifatga, shaxsiy faoliyatda muvaffaqiyat va farovonlikka erishishga imkon beradi. Iqtisodiy tarbiya barcha asosiy predmetlar bo'yicha tashkil etilgan darslarda, amaliy faoliyat jarayonida, iqtisodiyotning aniq muammolarini muhokama qilishga bag'ishlangan suhbatlarda amalga oshiriladi. Iqtisodiy tarbiya tizimida korxona va xo'jaliklar rahbarlari va xodimlari bilan uchrashuvlar katta ahamiyatga ega. Bularning barchasi talaba-yoshlarni kasbga yo'naltirishga imkon beradi.

**Iqtisodiy ta'lim**-ijodkor shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy bilim, ko'nikma malakalarni uzlusiz va izchil o'zlashtirishga yordam beruvchi, shaxsning ehtiyoj-imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli uslub, reja va dasturlar, metodikalar yordamida iqtisodiy bilim berish uchun maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

**Iqtisodiy tayyorgarlik**-shaxsning talab, ehtiyoj va imkoniyatiga qarab, tanlangan sohasi yoki kasbi bo'yicha nazariy va amaliy iqtisodiy bilimni egallashi hamda kasbiy-iqtisodiy faoliyatga tayyorlik holati.

**Iqtisodiy tarbiyalanganlik** - shaxs barkamolligini belgilovchi axloqiy sifatlar, iqtisodiy faoliyatining ma'naviy, huquqiy va siyosiy yo'nalishlaridagi in'ikosi. Iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasi ijtimoiy foydali mehnat natijasi bilan belgilanadi.

**Iqtisodiy tafakkur**-iqtisodiy fikrlash tarzi bo'lib, iqtisodiy bilim, tushunchalar va qonuniyatlarning muayyan tizimda talaba ongida aks etishi, uning iqtisodiy ongi holati.

Biz yuqorida aytilgan mulohazalarga tayangan holda "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar"ni quyidagicha ta'riflaymiz: **Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish – shaxsning mustaqil iqtisodiy faoliyat ko'rsatishida zarur bo'ladigan barcha iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi, jamiyatda sodir bo'layotgan iqtisodiy o'zgarishlarni va davlatning iqtisodiy siyosatini anglashi, o'z turmush tarzini yaxshilash hamda shaxsiy ehtiyojlarini qondirishga yordam beruvchi iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning qoida va usullari, shakl va metodlarini qo'llab iqtisodiy bilim berish (olish).**

Tadbirkorlik jarayoni (kasbi) haqida keltirilgan bu fikrlarni tahlil qilish, uning asosiy belgilarni aniqlashga imkon beradi. Bular:

- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) talabalarning ijodiy faoliyati bo'lib, bu bo'lajak mutaxassisning kasbiy sifat ko'rsatkichi;
- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) talabaning moddiy farovonlik yaratish borasidagi tafakkurining shakllanish jarayoni;
- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) o'zida nafaqat ilmiy ko'nikmalarni, balki hayotiy voqelikka amaliy zarurat taqozosini bilan yondashuv malakasini hosil qiladi.

Talabalarda Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarning shakllangani miqiyoslarini quyidagilarga asosan aniqlash mumkin:

1. Talabaning iqtisodiy muammolarni iqtisodiy bilimlar asosida hal etishi, iqtisodiy fikrlash tarzining zamonaviyligi, amaliy-iqtisodiy faoliyati.
2. Iqtisodiy muammoga ijodiy yondashish - talaba iqtisodiy tayyorgarligining asosi va ko'rsatkichi.

Yangicha iqtisodiy tafakkur va fikrlashning o'ziga xosligi shundan iboratki, bu borada ong va faoliyat birligi ta'minlanishi kerak. Talaba mavjud ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy holatdan kelib chiqqan holda fikrlay olsagina, uning tafakkuri amaliy ahamiyat kasb etadi.

Yangicha iqtisodiy fikrlash, eng avvalo, chuqur individual, sub'ektiv xususiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi. Iqtisodiy savodxon bo'lgan talaba iqtisodiy jarayonlar haqida mulohaza yuritar ekan, unga zarur qonun va kategoriyalarni mexanik ravishda tatbiq etmaydi, balki ularga madaniy qadriyatlar, an'analar va mavjud ziddiyatlar nuqtai-nazaridan yondashadi. Ya'ni uning madaniy-ijodiy faoliyati ehtiyojlar, an'analar va bugungi kun talablarini omuxta qila bilishi orqali namoyon bo'ladi.

O'quv jarayonida iqtisodiy tahlil, bashoratlash, iqtisodiy o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilish, iqtisodiy ijod, yangicha iqtisodiy fikplash o'ta zarur. Ushbu tushunchalarni chuqur tushunmasdan hamda o'z kasbiy-amaliy faoliyatiga joriy etmasdan turib, talaba iqtisodiy tayyorgarligini shakllantira olmaydi.

Mazkur vazifani amalga oshirish uchun iqtisodiy yo'nalishdagi o'quv fani dasturlariga, qo'llanmalariga va darsliklariga o'qitishning "Tadbirkorlik" bilan bog'liq elementlarini, tadbirkorlik jarayoni (kasbi) muammolarini nazariy tahlil etish asoslarini kiritish zarur.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligi sifatini baholash va tatbiq etilayotgan metodikaning samaradorligini aniqlash hamda talabalarda "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar" ning shakllanganlik darajasini baholash uchun ma'lum mezonlar, testlar ishlab chiqish, so'rovnomalar o'tkazish zarur. Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligi ularning quyidagi sifatlarida namayon bo'ladi:

- talabalarning iqtisodiy yo'nalishdagi o'quv fanlari bo'yicha bilim olishi;
- iqtisodiy tizimlar bo'yicha kompetentligi (tizimlarni takomillashtirish bo'yicha tuzatishlar kiritish, monitoring ishini yo'lga qo'yish, ijtimoiy, tashkiliy va texnikaviy tizimlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash);
- zahiralarni taqsimlashdagi kompetentligi (vaqtini, pulni, materiallarni va kadrlarni taqsimlash qobiliyati).
- texnologiyalar bo'yicha kompetentligi (jihoz va asbob-uskunalarni tanlash ko'nikmasi, tashxis qo'yish va texnik xizmat ko'rsatish, aniq belgilangan vazifalar yechimida texnologiyalarni qo'llash);
- axborotlar bilan ishlash kompetentligi (bilim olish va uni baholash ko'nikmalari, fayllarni tashkil etish va to'dirib borish, axborotlarni qayta ishslash va uzatish, kompyuter tizimlaridan foydalanish).

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirishning tayyorgarlik davrida bilimlarni o'zlashtirish sifatini baholash va tatbiq etilayotgan metodikaning samaradorligini aniqlash uchun Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish mezonlarini bilish zarur. Mazkur muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish mezonlarini aniqlashni taqazo etadi.

Bizningcha, «tadbirkorlik jarayoni(kasbi)» tushunchasining pedagogik mazmuni, ko'rsatkichi, daraja va mezonlarini to'g'ri belgilash va uni iqtisodiy ta'lif-tarbiya mazmuniga kiritish muhim masalalardan biridir. Mazkur muammoga ilmiy pedagogik nuqtai-nazardan yondashilmasa, talabalar iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish borasida samarali yutuqlarga erishib bo'lmaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2023. – 416 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Biz bundan keyin ham milliy taraqqiyot yo'lidan qat'iyat bilan boramiz va uni yangi bosqichga ko'taramiz. - T.: O'zbekiston, 2017.-592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. 3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son qarori <https://lex.uz/docs/4746049>.
4. Arkhipov A., Gorodetskiy A., Mixaylov B. Iqtisodiy xavfsizlik: baholash, muammolar, ta'minlash usullari. Iqtisodiy masalalar. – 1994. – No 12. – b. 38-39.
5. Go'zalbegim M. R. O'ZBEKISTONDA UFRSni AMALGA QILISH MAMULLARI. [https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag\\_file/50-53\\_48.pdf](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/50-53_48.pdf)
6. Jumanov Kh.T. Umumta'lim maktablarida iqtisodiy tarbiya mezonlari va uning uslubiy asoslari "Uzluksiz ta'lif" jurn., 2021 yil, Maxsus son. 22-27
7. Jumanov X.T. Psychological and Pedagogical Factors of Economic Literacy development in Future Teachers. International Engineering Journal For Research & Development. Vol.5. Issue 5. Hindiston. 2020 yil, 1-4 [www.iejrd.com](http://www.iejrd.com)
8. Jumanov Kh.T. The role of structural changes in ensuring economic security of the national economy. Science and innovation. International scientific journal volume 3 issue 11 november 2024 issn: 2181-3337 <https://doi.org/10.5281/zenodo.14190933>

# ENHANCING STUDENT SUCCESS IN HIGHER EDUCATION: THE ROLE OF COGNITIVE AND METACOGNITIVE LEARNING STRATEGIES

**Juraqulov Gulomjon Hamrayevich**  
Independent researcher  
Uzbekistan State University  
of World Languages, Teacher of Renaissance Educational University

**Shakarbayeva Gulsevar Bahodir qizi**  
Philology, Group student of Renaissance Educational University

## Abstract

This study explores how students benefit from structured cognitive and metacognitive interventions, in the example of small experiment at Renaissance Educational University, in specifically chosen group. The results highlight the effectiveness of these strategies in improving students' academic outcomes and self-regulation skills, providing a roadmap for educators to enhance teaching methodologies.

**Keywords:** cognitive strategies, metacognitive strategies, higher education, student success, self-regulated learning, learning strategies, academic performance.

## Annotatsiya

Ushbu maqola Renessans ta'lif universitetida maxsus tanlangan guruhda talabalar kognitiv va metakognitiv strategiyalardan qanday foyda olishlarini o'rganish maqsadida olib borilgan kichik tajriba misolida tadqiq qiladi. Natijalar ushbu strategiyalarning talabalarning akademik natijalari va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini oshirishdagi samaradorligini ta'kidlab, o'qituvchilarga o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha yo'l xaritasini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: kognitiv strategiyalar, metakognitiv strategiyalar, oliy ta'lif, talabalar muvaffaqiyati, o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lif, o'quv strategiyalari, akademik natijalar.

## Аннотация

В этом исследовании изучается, как студенты получают пользу от структурированных когнитивных и метакогнитивных вмешательств, на примере небольшого эксперимента в Renaissance Educational University в специально выбранной группе. Результаты подчеркивают эффективность этих стратегий в улучшении академических результатов студентов и навыков саморегуляции, предоставляя педагогам дорожную карту для улучшения методик обучения.

**Ключевые слова:** когнитивные стратегии, метакогнитивные стратегии, высшее образование, успеваемость студентов, саморегулируемое обучение, стратегии обучения, академическая успеваемость.

In today's higher education landscape, students face numerous challenges that impact their academic performance, including information overload, lack of motivation, and inefficient study habits. According to Flavell (1979), metacognition—the ability to reflect on one's thinking processes—is essential for deep learning and problem-solving. Similarly, cognitive strategies such as summarization, note-taking, and concept mapping help students process information efficiently (O'Malley & Chamot, 1990). However, many students lack awareness of these strategies and, as a result, struggle to reach their full academic potential.

Cognitive strategies involve direct mental activities that help students encode, retain, and retrieve information. These include rehearsal, elaboration, and organizational techniques. For instance, mnemonic devices and visualization techniques aid memory retention, while summarization and paraphrasing help with comprehension. Research by Pintrich (2002) indicates that students who actively apply cognitive strategies

perform better in exams and assignments compared to those who rely solely on passive learning techniques such as rereading or highlighting.

Metacognitive strategies, on the other hand, focus on self-regulation. These strategies help students plan their learning objectives, monitor their progress, and evaluate their outcomes. For example, students who set specific goals, track their understanding, and adjust their study methods accordingly tend to achieve higher academic success (Zimmerman, 2002). When students develop self-awareness about how they learn best, they become independent learners who can adapt to various academic challenges.

To investigate the impact of cognitive and metacognitive strategies on student success, a study was conducted among Group 12/23 at Renaissance Educational University. The experiment involved implementing structured learning interventions over a semester. Students were divided into two groups: one that received training in cognitive and metacognitive strategies and a control group that continued with traditional study methods. The intervention group was taught techniques such as goal-setting, self-questioning, and reflective journaling, while also engaging in active cognitive tasks like summarization and mind mapping.

The results indicated a significant improvement in academic performance among students who applied cognitive and metacognitive strategies. At the beginning of the semester, both groups had similar average scores on assessments. However, by the end of the study, the intervention group demonstrated an average increase of 15% in test scores compared to the control group. Additionally, students in the intervention group reported higher levels of confidence in their learning abilities and greater motivation to engage with course materials. Many participants highlighted that metacognitive strategies, particularly self-monitoring and reflection, helped them identify gaps in their understanding and adjust their study approaches accordingly.

Furthermore, qualitative feedback from students suggested that applying these strategies reduced stress levels and improved time management. Those who practiced planning and goal-setting expressed that they felt more in control of their academic responsibilities, which contributed to reduced procrastination and increased productivity.

The study highlights the importance of integrating cognitive and metacognitive learning strategies into higher education to enhance student success. While cognitive strategies aid in information processing, metacognitive strategies foster self-awareness and adaptability. Educators should incorporate these strategies into their teaching methodologies to promote independent learning and better academic outcomes. Institutions must also provide training and resources to help students develop these essential skills. Future research could explore long-term impacts and assess how these strategies influence learning in various disciplines. Ultimately, fostering a learning environment that encourages both cognitive and metacognitive engagement will equip students with the tools needed for academic excellence and lifelong learning.

## References

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
2. O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
3. Pintrich, P. R. (2002). The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing. *Theory into Practice*, 41(4), 219-225.
4. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64-70.

# THE FORMATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE REGULATION OF THE MONOPOLY IN THE INDUSTRY

*Kadirkhodjayeva N.R.  
Renaissance Educational  
University Senior Lecturer*

## Annotation

Saying this, a natural monopoly in the area and competition in the regulation of the form of economic and technological reasons, natural monopoly regulation of theoretical – methodological aspects, in particular, the natural monopoly in the production process of electric energy lit conditions.

**Keywords:** monopoly, natural monopoly pure monopoly legal monopoly, kartel agreement to break a significant market imperfections, competition, competitive environment, competitive options.

## Annotatsiya

Bu borada so'z yuritganda, iqtisodiy va texnologik sabablar shaklini tartibga solishda tabiiy monopoliya va raqobat, nazariy-uslubiy jihatlarni tartibga solishda tabiiy monopoliya, xususan, yoritish sharoitida elektr energiyasini ishlab chiqarish jarayonida tabiiy monopoliya.

**Kalit so'zlar:** monopoliya, tabiiy monopoliya, sof monopoliya, huquqiy monopoliya, bozorning muhim kamchiliklarini bartaraf etish bo'yicha kartel kelishuvi, raqobat, raqobat muhiti, raqobatli variantlar.

## Аннотация

Говоря об этом, естественная монополия в сфере и конкуренция в регулировании формы экономических и технологических причин, естественная монополия в регулировании теоретико-методологических аспектов, в частности, естественная монополия в процессе производства электрической энергии в условиях освещения.

**Ключевые слова:** монополия, естественная монополия, чистая монополия, правовая монополия, соглашение картелья о преодолении значительных недостатков рынка, конкуренция, конкурентная среда, конкурентные варианты.

**Introduction.** Updated all the sectors of the country's economy during the growing period of reforms, such as the sustainable development of the real sector of the economy, I am pursuing specific goals to go without capacities, the privatization of state assets in strategic sectors of the economy and the state great importance is given . Also, the step – by – step formation of a competitive environment in the sector of natural monopoly work in the area of step - by-step are carried out.

The country is exactly in the real sector, a competitive environment and the fight against monopoly to regulate the development and improvement of the capital market for the purpose of, "the president of the republic of Uzbekistan on January 24 year 2019 "to fight against the monopoly of the republic of uzbekistan on the organization of the activities of the committee"on ПК-4126 dated" ha [1] according to committee was established to fight against the monopoly of the republic of uzbekistan.

These days in the real sector of the economy, reforms, privatisation i.e. enterprise to support the fight against monopoly to regulate the development of a competitive environment, and to control the activities of natural monopoly entities goods-by permission of the exchange of raw materials have been put to the task of the formation of a transparent environment.

According to concept adopted, in order to form a competitive and comfortable business environment, the development of new norms in accordance with international standards and national legislation and regulation, on the basis of the improvement of the remedy of the company against monopoly that violates the requirements of the competition is strengthening measures to

fight against, and setting the standard rules of monopoly in natural products on the price of services will be improved [2].

By the state from the regulation of natural monopoly industry the goal of a competitive environment in the market is the form of the relations. Identified the following as its main objectives are: enterprises and organizations by types of products, and services included in the market by increasing the formation of a healthy competitive environment and to limit the monopoly natural monopoly incoming network to the area, enterprises and business organizations to carry out structural changes; new and established enterprises and organizations to encourage activities to ensure free market; natural monopoly incoming network to the area, control the activities of enterprises and organizations, regulation and norms on the improvement of the legislative management.

**Analysis of the literature on the subject.** The surveys show a natural monopoly in the country to be out of competition policy in the sector was established in the mandatory form. That area and to control the activities of economic, financial and legal aspects based on the principles of punishment from the rest. Natural monopoly in the industry, the competitive environment set up properly in order to reject the principle of punishment, and open the form in the regulation of activity in the field of warning, and it is necessary to carry out the work.

Today, also the experience of developed countries shows that produced by a natural monopoly in the country products and services, consumers and the public through the formation of a healthy competitive environment in the field of quality, delivery and service type of product is one of the important factors of development.

"Competition – the market in which the interests of economic entities from the conflict if it is to fight between them to be able to more benefits and high importance means"[3].

In a competitive environment in the economy of the republic of entities that are available to be free of entrepreneurship and business activity, legal regulation of these relations and the functioning of the market of goods of any of them of the pressing issues of the current day is one of[4].

The regulation of natural monopoly, the theoretical aspects in the debate by economists, scientists rarely will come. In practice, the regulation of natural monopoly industries in different countries is based on different approaches [5]. it becomes clear that a distinction can be made between small countries and large industrialized countries; secondly, the legal inclusion of this or that field into natural monopolies does not have any practical significance in Western countries. Laws on natural monopolies and their regulation do not exist in these countries.

The effectiveness of competition policy in the management and regulation of natural monopoly organizations in the country is studied in three main areas: legislation and antimonopoly regulatory practice; problems of economic concentration and its regulation; mechanisms of development of the competitive environment.

Implementation of natural monopolies in market conditions and its regulation is one of the most complex and controversial problems related to many spheres of society: economic, informational, technological aspects, political and social spheres. Public relations that arise under the influence of structural changes, the introduction of market mechanisms and progressive technologies, the improvement and change of the role of state regulation need legal regulation.[7]

Natural monopoly regulation and management of unwanted electrical energy to the area you can focus on the following network.

Companies operating in the field of electrical energy in the developed countries, the electricity market, its consumers to be able to constantly improve their traditional management mechanisms are members to go to. In particular, long-term strategies for the development of the sector are being developed, the mechanisms of the stimulation are introduced advance payments for electricity in the area, improving access to customers and provide effective services and innovative programs, capital investments based on the system are being developed. [8]

The electric energy sector of the national economy with insurance companies, providing the resources required for the production process of change and any is the main sector of the economy.

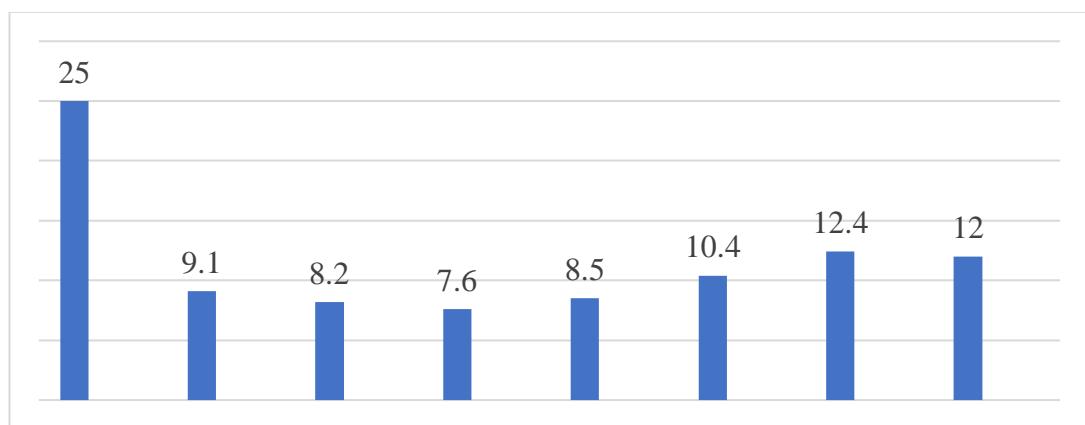
Transmission and distribution of electric energy is focused on the development of competition in the field of the lens is set as any in the field of infrastructure, technological features of production are considered to be [9]

As a result of the reforms carried out by our state in the last five years, the practice of warning in the state regulation of natural monopolies, and helping to eliminate the existing problems and shortcomings in the field has been introduced in our country. However, even today, there are cases where certain laws and decisions contradict each other. Therefore, it is necessary to generalize the laws on "Natural Monopoly" and "Competition". In addition, by revising other laws, decisions and regulatory documents, i.e. by using the "Regulatory guillotine" method, to eliminate restrictions that have a negative impact on economic growth indicators and the development of entrepreneurship, to improve the possibility of achieving high efficiency in the sectors and sectors of the country's economy.

**Research methodology.** In the course of the research, the study and scientific research of the processes of regulation of natural monopolies, comparative analysis and synthesis, induction and deduction, expert assessment, scientific abstraction, statistical grouping, correlation and regression analysis and other methods were widely used.

**Analysis and results.** Natural monopoly and a competitive environment in the sector the form of the following as the main priorities of the new year is carried out.

**1. Formation of a competitive environment in the fields of natural monopolies and determination of monopolization indicators of products in the markets.** The share of the total volume of GDP by the types of products and services produced by natural monopolies was analyzed (Figure 1).



**Figure 1. 2005-2021 years in the gross domestic product of the country in the share of monopoly produced and services provided by organizations, in percent**

**Source:** developed by author based on data of the state statistics committee of the republic of uzbekistan was.

1-in the figure 2005-2021 monopoly of the country in years and the share of the services provided by organizations in the gross domestic product produced shows. Thus, the share of the services provided by the organization produced and monopoly -25 percent in 2005, 2015, come -15,9% decrease, percent 9,1 if -8,2 percent the year 2016, 2017. -7,6 percent year 2018 -8,5 percent. Go to the year 2019, and 10.4 percent, in the year 2020 -12,4% and 12% was in the year of 2021. The monopoly of the years 2020 and 2021 organizations in the last year that has increased as a share of gdp in the world economy can be explained with conditions arising due pandemiya koronavirus.

As a result of the reforms carried out in the country in the field of natural monopoly confirmation of the results of the new policy to be carried out are contrary to the form of a competitive environment in the industry. As a result, new types of products available in the market coming into natural monopoly, increase the number of service types, export and import substituting products are the types of carrying capacity are increasing. Through it will have to reduce the number of organizations in the industry monopoly and natural monopoly.

**2. The price of the products on the market monopol determine the condition and for them the natural monopoly of thes register to add.** Look to the history of the development of the state of any economy in the world that we have, of course, we can see that areas play an important role in natural monopoly. Natural monopoly goods and services produced by the industry of this state in the practice set price in the reforms carried out in respect of the type of shortcomings. The regulation of the industry, products and services to the price of many methods and the implementation of the rules on set as a result of the most appropriate option is selected. Unlike one of the other fields in this field, the range of their effects in a rapidly changing market stand, according to the characteristics of technological and economic complex cases that generated the area. For this reason, natural monopoly by the state of the industry, legal, economic and structural aspects, it is necessary to regulate stand. The incidence of positive and negative effects on the economy of the area's natural monopoly research of the work we dwell in the preceding paragraph. Natural monopoly price to the type of products and services in the area bilgilashning the application of direct and indirect methods, the effective organization of a competitive environment in the industry in terms of new enterprises and business organizations established in the network to enter the network or additional capital for the good of the nation through regulation and investment management.

By the ministry of justice of the republic of uzbekistan on October 11, 2010 with the registered number 2147 "the establishment and maintenance of the state register of natural monopoly entities regulations", and maintaining the state register of natural monopoly entities in the establishment of the procedure described.

Natural monopoly entities of the year 2022 according to the position on February 1, in the state register 11 types of goods (works, services) 130 units on registered business entities (table 1).

**1-table. The number of natural monopoly organizations and the types of services provided by them in 2021 in the Republic**

N	If taken on the republic's territorial reestrga	Natural monopoly, the number of organizations	Which showed service on the stand and number
1	Republican branch of the register	14	14
2	Regional department of the Republic of Karakalpakstan	4	5
3	Andijan regional branch of the register	3	4
4	Bukhara regional branch of the register	7	10
5	Jizzakh regional branch of the register	2	3
6	Kashkadarya regional branch of the register	5	of 7
7	Navoi regional branch of the register	10	20
8	Namangan regional branch of the register	6	7
9	Samarkand regional branch of the register	6	7
10	Sirdarya regional branch of the register	4	5
11	Surkhandarya regional branch of the register	4	of 5
12	Bukhara regional branch of the register	26	35
13	Fergana regional branch of the register	19	of 21
14	Khorezm regional branch of the register	5	6
15	Tashkent city branch of the register	15	of 26
<b>Total</b>		<b>130</b>	<b>175</b>

**Source: based on data to fight against the monopoly of the committee of the republic of uzbekistan was developed by the author.**

As seen from the data in the table, a total of 130 units on the republic if there is a natural monopoly organization, the services up by them than 175 types continues. That is, the natural monopoly in the republic of register 14 14 organizations and the type of service the type implements.

Most organizations and contribute to the region's natural monopoly by them has the right to the services of the type. Natural monopoly in the region jizzakh organizations lowest number is recorded. In the second place there is the natural monopoly of the number of organizations fergana region units -20, -21 natural monopoly in the city of Tashkent on the type of service units and the number of 15, 26 types of service than are set up.

Business entities in the state register of natural monopoly entities of them 90 (69,2%) to the involvement of state organizations, with 40 of them (30,8 percent) comes on the private sector to contribute.

**3. Creating an opportunity for entrepreneurial activity in the development of the competitive environment in the fields of natural monopolies.** The best and most effective way to create a competitive environment in the fields of natural monopolies is to create business opportunities in the field. That is, by making structural changes to the activities of branches, enterprises and organizations that belong to the spheres of natural monopolies, establishing a new type of service-providing business activity in the field. It will be necessary to remove artificial barriers for new enterprises and organizations entering the market, to create modern legal frameworks that protect a healthy business environment.

The area's natural monopoly in the country to fight against the monopoly of the republic of uzbekistan the control of the organization committee. This committee of the republic of uzbekistan "on competition" and "natural monopoly" on the requirements listed in the law proceeding from the year 2021 in the activities of companies and organizations with study, 190, 430 qonunbuzilish the condition of total units in the position identified. Including:

- "Competition law" on 10 of article 19 in the case of 1 in the case of article 11, article 12 in the case of 45, 94 in one case of article 13, article 14 of 111 in one case, in the case of article 15 and 10, 16 in the case of article 2, article 17 in the case of 4, 22 units in the position of article 23;
- "On natural monopolies" on article 15 of the law in the case of 2, article 12 1. in case of 25 units in the case of article 16;
- 239, dated 28.10.2010 of the cabinet of ministers approved the cap with the requirements of paragraph 36 of 55 units a year in the position;
- The code on administrative responsibility for violations detected by the requirements of article 39 of 178 in the case of business entities.

Many of today the number of cases of violation of this law occurring in the field of management and regulation of natural monopoly industry shows that there are enough problems. Therefore, research during the conduct of the committee, see new wholesale current, proceeding from the requirements of today's era, based on modern best practices of the industry in the republic of uzbekistan ministry of protection of the rights of consumers, the monopoly regulation and creation of the necessity for basing are given.

**4. Pursuing a targeted policy that eliminates existing problems in state regulation of the industry.** The state will always have to oppose the emergence of monopolies and natural monopolies in economic sectors, that is, the emergence of large and centralized companies that are difficult to create a competitive environment in the sector.

As a result of the existence of natural monopolies in the economic sectors, it is possible to gain convenience in conducting negotiations with large companies on behalf of the country, in fulfilling state orders, and in establishing relations of economic cooperation with other countries. However, the country faces problems in creating an effective competitive environment in domestic industries. Therefore, it is necessary for the state to always carry out a targeted policy that eliminates existing problems in the field.

In accordance with the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated August 20, 2013 "On recognition of the dominant position of an economic entity or group of individuals in the commodity and financial market" [10] No. 230, "Maintaining the state register of economic entities occupying a dominant position in the commodity or financial market "Regulation

on the procedure" was developed. Based on this Regulation, the State Register will be created and maintained by the Committee.

According to the data, 11 of the manufacturer of the goods on the field than the number of trade and economic so'b'ektlar 93, monopoly of goods (services) in the number of, 106 than make up (table 2).

**2-table. The year 2021 in the financial market or commodity in the superior position, the standing position of the organization on the status of the state register**

N	Agriculture the compliance of subjects of the field name,	The manufacturer of goods and the number of business entities	Monopoly goods (services) the number
1	Bread and grain products	1	2
2	Food	10	3
3	Coal	2	2
4	Oil-gas industry	5	6
5	Chemical industry	4	7
6	Engineering and metallurgy	8	13
7	Electrical industry	1	1
8	Building materials	6	5
9	Services	43	44
10	Financial services	8	16
11	Other areas	5	7
<b>Total</b>		<b>93</b>	<b>106</b>

**Source: based on data to fight against the monopoly of the committee of the republic of uzbekistan has been developed by the author**

More than 70 commodity and financial market studies were conducted by the committee in 2021. Based on the results of the study, 12 economic entities were included in the state register for 15 goods and services, while 18 economic entities were excluded from the state register for 18 goods and services. There are 93 economic entities that occupy a dominant position in the goods and financial markets, of which 81, i.e. 85.2 percent, have state participation, including 45 (42.5 percent) in goods and 61 (57.5 percent) in services. is considered to have a share.

**Conclusion.** As a result of carrying out structural reforms by the state in the activities of branches, enterprises and organizations that belong to the spheres of natural monopolies, the main task is to create a healthy competitive environment in the branches and sectors of the economy. The methods used by the state in the effective formation of the competitive environment in the fields of natural monopolies, the costs of implementing regulatory mechanisms are covered from the state budget. In addition, the opportunity to provide economic and financial relief for newly established enterprises and organizations in poorly formed branches and sectors of the competitive environment is implemented only by the state.

In order to effectively create a competitive environment in the fields of natural monopolies, the following should be implemented:

- improvement of regulatory legal documents using the experience of advanced foreign countries in carrying out structural reforms in the activities of branches, enterprises and organizations belonging to the spheres of natural monopolies, controlling, regulating and managing their activities;

- organization of types of services that have the opportunity to create a competitive environment in industries, enterprises and organizations that belong to the spheres of natural monopoly;

- expansion of business activity through privatization and privatization of service links in networks or large organizations in which the state share is preserved;

- regular implementation of structural and structural changes in organizations that are part of pure natural monopolies and legal natural monopolies and create a potential competitive environment;
- establishment of strict control over industries, enterprises and organizations that have preserved the status of natural monopolies;
- establishment of direct and indirect price control of products and services provided by natural monopoly organizations;
- assigning the current committee to set prices for products and services provided by certain types of natural monopolies;
- development of ways to reduce influence norms in the country's domestic market, creating a competitive environment in the activities of natural monopoly organizations producing export-oriented products.

### **References**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-yanvardagi «O'zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi PK-4126 sonli Qaror. <https://lex.uz/docs/4178984>
2. O'zbekiston Respublikasini 2030-yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiysi. 12788459.html
3. Yaxshieva M.T. Hozirgi zamon raqobat nazariyasi. O'quv qo'llanma -T.: TDIU 2019.
4. Azizov X.T. Raqobat huquqi. Darslik. -T.: TDYuU. 2016. 236 b.
5. Saidov M.S. Globallashuv sharoitida tabiiy monopol tashkilotlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning institutsional xususiyatlari // «Ta'lim – tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar, muammo va yechimlar» mavzusidagi respublika ilmiy – amaliy konferensiyasi. - Toshkent 2022 y. 197-203 b. <https://reandpub.uz/5789/>
6. Saidov M.S. O'zbekistonda tabiiy monopol tashkilotlarni boshqarish va tartibga solishning iqtisodiy va huquqiy jihatlari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2021 y. 97-105 b.  
[http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/11\\_Saidov.pdf](http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/11_Saidov.pdf)
7. Saidov M.S. Tabiiy monopoliyalarni boshqarish va tartibga solishning xorij tajribasi // Iqtisodiyot va ta'lim // 2021 yil, №5. 71-78 b.  
<https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/209>
8. Yo'ldoshev N.Q., Saidov M.S., Samiev Sh.F. O'zbekistonda elektr bozorini shakllantirish imkoniyatlari: SWOT – tahlili // Iqtisodiyot va ta'lim // №1. 2022 yil, 46-55 b.  
<https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/348>
9. Saidov M.S. Elektr energetika sohasini boshqarishda xorij tajribasidan foydalanish yo'llari // Iqtisodiyot va ta'lim // 2021 yil, №6. 44-53 b.  
<https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/279>
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 20-avgustdagagi «Tovar va moliya bozorida xo'jalik yurituvchi sub'ektning yoki shaxslar guruhining ustun mavqeini e'tirof etish to'g'risida» gi 230-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/2225944>

# DEVELOPING CRITICAL THINKING USING DEBATES AND DISCUSSIONS IN ONLINE CLASSROOMS

*Khabibullayeva Laylokhon  
Nordic International University in Tashkent  
PhD student*

## Abstract

This article analyzes the issue of developing critical thinking through the use of debates and discussions in online education based on theoretical foundations. It explains how debates and discussions influence students' thinking processes based on social constructivism theory, Vygotsky's social learning theory, and cognitive development theory. Additionally, it discusses the challenges encountered when applying these methods in online education and their solutions.

## Abstrakt

Ushbu maqolada onlayn ta'limda babs va munozaralardan foydalanish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi nazariy asoslar asosida tahlil qilingan. Ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi, Vigotskiyning ijtimoiy ta'lim nazariyasi va kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida munozara va babs-munozaralar o'quvchilarning fikrlash jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi tushuntiriladi. Bundan tashqari, onlayn ta'limda ushbu usullarni qo'llashda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari muhokama qilinadi.

## Аннотация

В данной статье анализируется вопрос развития критического мышления посредством использования дебатов и дискуссий в онлайн-образовании на основе теоретических основ. В ней объясняется, как дебаты и дискуссии влияют на мыслительные процессы учащихся на основе теории социального конструтивизма, теории социального обучения Выготского и теории когнитивного развития. Кроме того, обсуждаются проблемы, возникающие при применении этих методов в онлайн-образовании, и пути их решения.

**Introduction.** In the modern education system, students are expected not only to acquire knowledge but also to be able to analyze the information learned, think independently, and draw evidence-based conclusions (Facione, 1990). Critical thinking encompasses precisely these abilities. In online education, students often play the role of passive listeners, which can exclude them from active thinking and communication processes (Brookfield, 2012)

Debates and discussions encourage students to actively participate, substantiate their opinions, and analyze various perspectives. For this reason, these methods play a crucial role in fostering critical thinking in online education. This article analyzes the role and effectiveness of debates and discussions in online classes based on theoretical approaches.

## Research Questions

How can debates and discussions be applied in an online learning environment?

What impact do debates and discussions have on the development of students' critical thinking?

What are the main challenges of applying these methods in online classes, and how can they be overcome?

## Theoretical Basis

In online education, debates and discussions are related to several pedagogical theories as a means to develop critical thinking. This section explains the significance of these methods based on social constructivism, Vygotsky's social learning theory, and cognitive development theory.

### **Social Constructivism Theory**

Social constructivism theory (Vygotsky, 1978) emphasizes that knowledge is formed through communication among students in the educational process. According to this theory, interactive activities, especially discussions and debates, encourage students to exchange knowledge and analyze ideas deeply. In online education, especially forum discussions, group debates, and virtual debates play a significant role in this process.

### **Vygotsky's Social Learning Theory**

Vygotsky (1978) emphasizes in his concept of the "Zone of Proximal Development" that students have the opportunity to develop new knowledge and skills with the help of others before learning independently. Debates and discussions are closely related to this theory, as students learn from each other by communicating, asking questions, and providing answers. In online classes, this process can be organized through video conferences, written forum discussions, and group discussions.

### **Cognitive Development Theory**

The cognitive development theory proposed by Piaget (1952) emphasizes that students' mental development is formed through active experience. Debates and discussions allow students to analyze problems, logically justify their ideas, and engage in discussions. In online education, this theory is implemented through students expressing their thoughts either in writing or orally and exchanging ideas with other students.

### **Bloom's Taxonomy and Critical Thinking**

According to the cognitive taxonomy proposed by Bloom (1956), the development of critical thinking consists of the following stages:

Knowledge – Understanding basic concepts.

Comprehension – Assimilating information.

Application – Applying acquired knowledge in practice.

Analysis – Separating and analyzing information.

Synthesis – Formulating one's own ideas.

Evaluation – Critically assessing information.



Debates and discussions specifically teach students to think deeply and make independent decisions during the stages of analysis, synthesis, and evaluation.

### 3. Results and Discussion

Based on the above theories, it can be understood how debates and discussions in online education are beneficial for developing critical thinking. Below, the advantages of these methods, encountered difficulties, and ways to address them will be examined.

#### 3.1 Advantages of Online Debates and Discussions

The application of debates and discussions in online classes has several important advantages:

- Developing critical thinking – Students learn to think logically, express opinions based on evidence, and understand opposing viewpoints (Facione, 1990).
- Collaboration and social learning – Students reinforce their knowledge by exchanging ideas with one another (Vygotsky, 1978).
- Increasing student engagement – Instead of being passive listeners, they actively participate in the lesson process (Brookfield, 2012).
- Enhancing written and oral expression skills – Students learn to express their thoughts fluently (Dörnyei, 2001).

#### 3.2. Challenges of Online Debates and Discussions

Although debates and discussions are effective methods in online education, there can be some challenges in their implementation:

Student participation is low – Some students may not want to be active or may struggle to participate.

Technical issues – If the internet quality is poor or students do not have the necessary technology, online discussions will not be effective.

Maintaining order – The teacher must ensure that all students participate equally; otherwise, only a few active students may express their opinions.

#### 3.3. Solutions to the Problems

Encouraging students – The teacher can use a grading system to increase participation. For example, giving extra points to students who actively participate.

Preemptively addressing technical issues – The teacher can also organize discussions in written form through forums or chats.

Establishing strict rules to ensure order – Allocating time for each student to participate and organizing turn-taking in speaking.

### 3.4. Conclusion

In the online learning environment, debates and discussions encourage students to actively participate, think independently, and analyze various perspectives. This article examines the importance of debates and discussions in developing critical thinking based on theoretical approaches. The effectiveness of these methods is explained based on social constructivism, Vygotsky's social learning theory, cognitive development theory, and Bloom's taxonomy.

The use of debates and discussions in online classes helps to increase student participation, develop critical thinking skills, and create an interactive learning environment. However, to implement these methods effectively, challenges such as students' low participation, technical issues, and maintaining order must be overcome. Teachers can address these problems by utilizing appropriate pedagogical strategies and technological tools.

Future research is recommended to empirically investigate the effectiveness of debates and discussions in online education and to study their impact on student outcomes.

### References

1. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. Longmans, Green.
2. Brookfield, S. (2012). *Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*. Jossey-Bass.
3. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. The Delphi Report.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
5. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. Norton.

# PROBLEMS OF LEARNERS OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE IN THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

*Kodirov Sobirjon Solijon ugli  
Andijan State University  
Doctor of Philosophy, (PhD)*

## Abstract

This article discusses the barriers that learners of English as a second language face in the process of intercultural communication and how to overcome them. Communication is a very complex process that involves not only exchange for academic purposes, but it is also considered the most important way to learn about other cultures, as well as their social life and different lifestyles. If a speaker of English as a second language does not have the appropriate cultural background or attitude, then often unpleasant incidents or, worse, such incidents and mistakes of the interlocutors become a source of serious miscommunication and misunderstanding. The main purpose of the article is to promote the implementation of cultural education at an early stage.

**Keywords:** Communication process, intercultural dialogue, dialogue participants, native speakers, second language.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchilar madaniyatlararo muloqot jarayonida duch keladigan to'siqlari va ularni bartaraf etish haqida fikr yuritiladi. Muloqot - bu nafaqat ilmiy maqsadlardagi almashinuvni o'z ichiga olgan juda murakkab jarayon, balki u boshqa madaniyatlarni, shuningdek, ularning ijtimoiy hayotini va turli xil turmush tarzini o'rganishning eng muhim usuli sifatida qabul qilinadi. Agar ikkinchi til sifatida ingliz tilida so'zlashuvchi tegishli madaniy tashrif yoki munosabatga ega bo'lmasa, ko'pincha noxush hodisalar yoki undan ham yomoni bo'lsa, u holda muloqotchilarning bunday hodisalari va xatolari jiddiy noto'g'ri muloqot va tushunmovchilik manbai bo'ladi. Maqolaning asosiy maqsadi madaniyatga oid ta'limni erta bosqichlarda amalga oshirishni targ'ib qilishdir.

**Kalit so'zlar:** Muloqot jarayoni, madaniyatlararo muloqot, muloqot ishtirokchilari, o'z tilida so'zlashuvchilar, ikkinchi til.

## Аннотация

В данной статье рассматриваются барьеры, с которыми сталкиваются изучающие английский как второй язык в процессе межкультурной коммуникатии, и способы их преодоления. Коммуникация — очень сложный процесс, который подразумевает не только обмен информацией в научных целях, но и считается важнейшим способом узнать о других культурах, а также об их социальной жизни и образе жизни. Если у носителя английского языка как второго нет соответствующего культурного бекграунда или отношения, часто происходят неприятные инциденты или что-то похуже, то такие инциденты и ошибки собеседников становятся источником серьезного недопонимания и недопонимания. Основная цель статьи — содействовать внедрению культурного образования на раннем этапе.

**Ключевые слова.** Процесс коммуникатии, межкультурная коммуникация, участники коммуникатии, носители языка, второй язык.

Culture is a way of looking at life, a set of shared values and beliefs, conventions, which act as mental guidelines for orienting thoughts and behavior of people and a vehicle for understanding the world and one's place in it. The list is virtually endless, making it important to consider cultural factors very carefully in the communication process between native English speakers. Language is also one of the components of culture itself and it also reflects and interprets culture on its way. So with great assurance, we can state that, 'No cultural competence -no successful communication' respectively.

The contemporary models of communicative competence show that there is much more to learning a language and its main vital component is cultural knowledge and awareness. In other words, to learn a language well usually requires knowing something about the culture of that language. There is strong evidence that such conversations, which held by communicators having intercultural awareness, can be productive and avoided from communication breakdown caused by both of them. It is an enormous mistake of ESL speakers if they admit only their native culture and its peculiarities. Accordingly, it is the most considering duty of every teacher to create positive attitudes towards the foreign culture and form culturally appropriate behavior of our students. If we really want learners to be a good conversationalist and easily keep communication going, we should try to explain not to hold their native culture so tightly. One of the prominent scholars, Claire Kramsch described this current matter in an explicit way: "Culture is always in the background, right from day one, ready to unsettle the good language learners when they expect it least, making evident the limitations of their hard-won communicative competence, challenging their ability to make sense of the world around them". The prevalent assumption is still that language study itself will automatically lead to cross-cultural understanding and, by extension, to world peace.

There are many models of intercultural sensitivity or acculturation offered so far. There are steps to carry out the teaching culture. "Beginning with the first level, it is the most challenging part of the model. In the meantime of the first level our learners are in a very stereotyped manner and do not know anything about different culture even their existence in particular. In the second level conflict occurs as the learner becomes more familiar with the target language and differences in values and behaviors discovered. Completely different religion perspectives, rituals and believes even attitudes towards the life are not similar to the one which ESL speakers used to have. That is because they still view through the framework of the native culture."<sup>47</sup> As we, as a foreign language teacher help students with cultural analysis and provides them opportunities to understand the initial cultural perspectives. "After moving to the third level, they recognize the cultural event as an alternate behavior, different from the native culture, but not wrong."<sup>48</sup> Finally, in the last step, our learners believe that there are no real differences in cultures. They may say, London is just like our hometown. Here the main objective of this application to the classroom is that, as ESL speakers they do not accept cultural differences as bad as they considered when they were in the threshold level. Now they are ready to be in a communication between communicators who are from different cultural environment.

Clearly, if ESL speakers are to become successful intercultural communicators, it is essential to provide them with a thorough and systematic intercultural training. [If we create suitable atmosphere, our learners as ESL speakers will benefit by gaining solid knowledge of the different world cultures, and they must also develop the ability to compare their native culture to other cultures, to evaluate critically and interpret the results of such comparisons, and to apply this knowledge successfully in both verbal and non-verbal communication, for both transactional and interactional purposes.] Communication is reason enough to introduce the intercultural approach into the classrooms where English is taught as a second language.

It is essential that intercultural training begin as early as possible. We must not postpone it until our students are at an advanced language level.

*Stage One* The main attention of the first stage is highlighted on the students' own culture. The aim of this phase is to help students look at their native culture at the conscious level and perceive it from an objective point of view. The students' own culture, which has always been taken for granted and is natural as breathing, should be seen from a totally new perspective, not as the point of reference for the perception and evaluation of other cultures, but as one of the many diverse

---

<sup>47</sup>Claire Kramsch, "Culture and constructs: Communicating attitudes and values in the foreign language classroom" Oxford University Press, p.2.

<sup>48</sup>Aderrahim El Karfa. "Open classroom communication" English Teaching Forum, 2007. p.38

world cultures and part of the world's cultural heritage. Several activities, including those described below, can be used at this stage.

**Activity 1** The teacher writes the word CULTURE in the middle of the board and encourages students to brainstorm the different associations they have with the term. All ideas are written down, followed by an in-class discussion of the different cultural dimensions. The teacher should add aspects that learners have not thought about. Next, students work in groups and categorize the different aspects of culture in the form of a mind map, ideally on big sheets of paper. Each group then presents their own mind map to the whole class. "For homework, students are asked to observe their own environment carefully and to take note of various aspects of their native culture".<sup>49</sup>

**Activity 2** Following activity 1, students work in groups and compare their observations and then try to step back and look at the collected data critically and reflectively from an objective point of view representative of another culture. This is followed by a whole-class discussion during which all teams report on what they have found out. For example, students might come up with statements such as 'In Uzbekistan, you have to take off your shoes when entering somebody's house. For others who are from different culture, this may be a bit strange. That is because they did not used to walk around the house in their socks'.

**Activity 3** You may ask students to discuss in groups the following question:

- Which aspects of my own culture may seem strange to a foreigner?

They read or listen to descriptions of their native culture given by representatives of other cultures, which can be printed out from the Internet or recorded from a TV program. Considering aspects of their own culture as seen through someone's eyes provides an entirely new perspective. What has always been obvious and often subconscious may be perceived differently for the first time-and sometimes noticed for the first time.

#### *Step Two*

That is to widen learners' perspectives by getting them to know the cultures of the English speaking countries and to compare those cultures to their own. Since students have already learned to view their own culture from an objective point of view, it should be easier for them to view another culture objectively, not as a curiosity, but simply as an alternative.

"Depending on the English language variety students are studying, the teacher should begin with either Great Britain culture or the culture of the United States of America and move to other English-language cultures later during the course. This means that learners will also have a chance to get acquainted with other English varieties, at least receptively. English language textbooks may be of some help at this stage, though they often provide easily taught factual information and don't focus on those deeper cultural conceptions that are more important in cross-cultural encounters".<sup>50</sup> Whenever possible, authentic materials should be used, as they provide better motivation and close imagination for our learners about the issue is being discussed.

#### *Activity 1*

The teacher prepares copies of extracts from some kind of books, Students must read the extracts in groups and decide what kind of diversity can be observed if a given novel, short story, or poem was written by an author from their native culture. "While reading the authentic books up to date, many ESL speakers might point out cultural contrasts on different aspects of culture. For instance I can cite that religion is considered as one of the important components of culture. Our students may find it strange or abnormal when they read the ritual of the Englishmen's breakfast".<sup>51</sup> That is why, they have bacon for breakfast and it is usual state for them. Whereas Muslim people, the students may be shocked or saddened about the fact. But if we have been teaching them

<sup>49</sup>Claire Kramsch, "Context and Culture in Language Teaching", Oxford University Press 1994 p.42.

<sup>50</sup>Katz, A. (2007). T. Givón and Bertram F. Malle (eds.) 2002. On The evolution of language out of pre-language. Studies in Language, 31(1), 177–191. <https://doi.org/10.1075/sl.31.1.07kat>

<sup>51</sup>Gudykunst, W. B. (2012). Bridging Differences: Effective Intergroup Communication (Interpersonal Contexts S) (4th ed.). SAGE Publications, Inc

intercultural knowledge as well as other four skills, they consider it just as a cultural difference not thinking about something weird and so on. When all the ideas have been discussed, students rewrite the literary extracts so that they are in agreement with their native culture. Next, they can compare the different versions. "This also improves our students to negotiate the meaning and how to interact in culturally different communicative situations".<sup>52</sup>

**Activity 2** This activity purposes consolidation of previously cultural knowledge about the USA culture. Groups or pairs of students design and make a board game by first thinking of and writing down some culture-related questions, such as "You are in a restaurant in New York. The meal was huge there are some leftovers that you would like to take home. What will you do?" It will have different answers according to the cultural diversity of students in the classroom. The activity is interesting cause of the authors of questions.

#### *Stage Three*

Obviously, this step is the longest and the most complicated one rather than the previous one. However, having studied the native-language cultures, students should already know how to look for and recognize different cultural aspects of other societies.

**Activity 1** The teacher hands out copies of the English version of a newspaper or a magazine. In pairs or groups, students look at a story, article or other text and compare and contrast its structure and content with a similar text in their native newspapers. Similarities and differences are pointed out during a whole-class discussion. As a follow-up, pairs or small groups write a similar text according to the norms of the culture in question. Students can then exchange their texts and read them. If several texts are produced this way, students can gather them into a newspaper.

**Activity 2** Next making use of previously gained knowledge: students role play 'speaking between cultures'.

The roles for example, an English trader and an Uzbek man. Students must be careful to follow the conversational conventions of a particular culture. That is why differences among speakers from different cultures are most pronounced and most easily identifiable.

**Activity 3** This is very gripping activity for any kind of learner, despite their learning styles.

The teacher and students bring real-life objects with a particular culture into the classroom, such as figurines, food-stuffs, clothes, jewelry, masks, musical instruments and tapes or CDs with traditional music. The class discusses the uses and symbolic importance of these cultural things. Short personal stories connected with them can be told as well. The whole activity is more enjoyable if some of the objects can be actually tried out (for example, foodstuffs smelled, musical instruments played and so on).

In solving communication breakdown cross-cultural awareness plays a worthwhile role. That is because it is the key element of knowing native speaker's perspectives and how to plan communication successfully and essential part of preparing to converse with people of other cultures.

The quote by Stephanie Quappe can provide the crucial role of the culture: 'A fish only discovers its need for water when it is no longer in it. Culture is like water for the fish. It sustains us. We live and breathe through it'.

#### **References**

1. Aderrahim El Karfa. "Open classroom communication" English Teaching Forum, 2007. p.38
2. Claire Kramsch, "Culture and constructs: Communicating attitudes and values in the foreign language classroom" Oxford University Press, p.2.
3. Claire Kramsch, "Context and Culture in Language Teaching", Oxford University Press 1994 p.42.
4. Gudykunst.W.B.(2012). Bridging Differences: Effective Intergroup Communication (Interpersonal Contexts S) (4th ed.). SAGE Publications, Inc.

---

<sup>52</sup> Intercultural communication Stumbling Blocks. (1997).  
<http://pharmacy304.pbworks.com/f/Barna,+L.M.+%281994%29.pdf>

5. Katz, A. (2007). T. Givón and Bertram F. Malle (eds.) 2002. On The evolution of language out of pre-language. *Studies in Language*, 31(1), 177–191. <https://doi.org/10.1075/sl.31.1.07kat>
6. Cultural stereotypes lead to misunderstandings. (2019, April 9). Country Navigator. <https://countrynavigator.com/blog/cultural-intelligence/cultural-stereotypes/>
7. Jalaluddin, Nor Hashimah & et al. (2009). “Linguistics and environment in English language learning: Towards the development of quality human capital”. *European Journal of Social Sciences*, 9(4), 627-642, from jccc@infonet.in, retrieved on March 3, 2011
8. [https://en.wikipedia.org/wiki/Cross-cultural\\_communication](https://en.wikipedia.org/wiki/Cross-cultural_communication)
9. <https://www.masterclass.com/articles/cross-cultural-communication>
10. <https://mccollege.edu/english-as-a-second-language/about-english-as-a-second-language/9-tips-for-professionals-learning-english-as-a-second-language/>

# TIJORAT BANKLARIDA RISKLARNI BOSHQARISHGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

*Latipova Lola Ilhomovna  
Renessans ta'lim universiteti  
Iqtisodiyot kafedrasi  
assistant o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Tijorat banklarida risklarni boshqarish tizimi bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va xavflarni minimallashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Banklar duch keladigan risklarni tahlil qilish va samarali boshqarish bozor barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Risklarni boshqarishga turli omillar ta'sir qiladi, jumladan, makroiqtisodiy muhit, tartibga solish choralar, kreditlash siyosati, texnologik taraqqiyot va bankning o'z ichki siyosati. Ushbu maqolada omillar batafsil tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** risk, bank riski, AI, big data, Basel III, Basel IV, stress test, bloccheyn, smart-kontraktlar.

## Annotation

The risk management system in commercial banks is of great importance for ensuring the financial stability of the bank and minimizing risks. Analysis and effective management of the risks faced by banks serve to ensure market stability. Risk management is influenced by various factors, including the macroeconomic environment, regulatory measures, lending policy, technological developments, and the bank's own internal policies. This article analyzes these factors in detail.

**Key words:** risk, bank risk, AI, big data, Basel III, Basel IV, stress test, blockchain, smart contracts.

## Аннотация

Система управления рисками в коммерческих банках имеет большое значение для обеспечения финансовой устойчивости банка и минимизации рисков. Анализ и эффективное управление рисками, с которыми сталкиваются банки, служат обеспечению рыночной стабильности. На управление рисками влияют различные факторы, включая макроэкономическую среду, меры регулирования, кредитную политику, технологические разработки и собственную внутреннюю политику банка. В данной статье эти факторы подробно анализируются.

**Ключевые слова:** риск, банковский риск, ИИ, большие данные, Базель III, Базель IV, стресс-тест, блокчейн, смарт-контракты.

Bank riski, birinchi navbatda, faoliyatning alohida turidir. Risk noaniqlikning o`zi emas, balki noaniqlik sharoitida xo`jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyatidir. Risk – noaniqlik mavjudligida muvaffaqiyatga erishish uchun mo`ljallangan, iqtisodiy sub'ektidan salbiy hodisalarni qanday yengish qobiliyati va bilimini talab etuvchi faoliyat<sup>53</sup>. Risk faqatgina juda sirli noaniqlik, ma'lum hodisaning xavfi emas, balki sub'ektning noaniqlik sharoitida salbiy omillarni engib o'tish va kerakli natijaga erishishda ishonch bilan harakatidir.

<sup>53</sup> Банковские риски: учебник / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенсевой. – М.: КНОРУС, 2021. - 362 с.

**Asosiy risk ko'rsatkichlari<sup>54</sup>**

Risk qamrovi	Risk ko'rsatkichlari	Risk egasi (Bankning tarkibiy bo'linmalari)
Keng qamrovli	Ro`yxatga olingan yuqori riskli hodisalar soni, sodir bo`lgan muhim vogeliklar soni	Risklarni boshqarish bo`linmasi
	Ro`yxatga olingan to`g`ridan-to`g`ri yo`qotish	Buxgalteriya bo`linmasi
Firibgarlik	Firibgarlik holatlari soni	Risklarni boshqarish bo`linmasi
Huquqiy	Bank tomonidan sud qarori asosida to`langan mablag`lar miqdori	Yuridik xizmat
Mijozlar	Mijozlar shikoyatlari soni	Ijro apparati
Xodimlar	Xodimlar almashinushi darajasi (qo`nimsizlik)	Xodimlarni boshqarish bo`linmasi
Axborot texnologiyalari	Tizimlarning ishlamay qolishi darajasi	Axborot texnologiyalari bo`linmasi
Xavfsizlik	Axborot xavfsizligini buzib o`tishlar soni	Xavfsizlik bo`linmasi
Ichki nazorat	Normativ sanksiya va jarimlar soni	Ijro apparati

Risklarni boshqarish, aniq aytganda, bankning turli xil xavf-xatarlardan himoyalanishini va faoliyatini barqarorlashtirishni ta'minlashga qaratilgan jarayon hisoblanadi. Bu jarayon bankning har bir sohasida xavflarni aniqlash, ularni baholash va kamaytirish uchun maxsus metodlar va strategiyalarni ishlab chiqishni o`z ichiga oladi. Tijorat banklarida risklarni boshqarishning maqsadi moliyaviy xavflarni minimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlashdan iborat. Risklarni boshqarish, shuningdek, bankning ijtimoiy va yuridik mas'uliyatini bajarishni, moliyaviy vaziyatni tahlil qilish va aniq baholashni talab qiladi.

Xalqaro innovatsion modellar – bu moliyaviy xavflarni boshqarish bo'yicha xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan ilg'or yondashuvlar, texnologiyalar va tartib-qoidalar tizimi bo'lib, ular banklarning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Ular quyidagi asosiy yo'nalishlarni o`z ichiga oladi:

1. Basel III va Basel IV standartlari – banklarning kapital yetarliligi va likvidligini tartibga soluvchi xalqaro me'yorlar.

2. Sun'iy intellekt va Big Data – kredit reytinglarini tahlil qilish, firibgarlikning oldini olish va xavflarni proqnoz qilish uchun foydalaniladigan ilg'or texnologiyalar.

3. Blokcheyn va smart-kontraktlar – tranzaksiyalarni xavfsiz va shaffof qilishga yordam beruvchi texnologiyalar.

4. Stress-test va simulyatsiya modellar – bozor o'zgarishlariga qarshi banklarning chidamliligini baholovchi usullar.

Bazel III uchta Bazel kelishuvining uchinchisi bo'lib, bank kapitaliga qo'yiladigan talablar, stress testlari, likvidlikni tartibga solish va leverage uchun xalqaro standartlar va minimumlarni belgilab beruvchi asos bo'lib, banklarning ishlamay qolishi va banklarning nosozliklari xavfini kamaytirishga qaratilgan. U 2007-2008 yillardagi moliyaviy inqiroz natijasida aniqlangan moliyaviy tartibga solishdagi kamchiliklarga javoban ishlab chiqilgan va 2004 yilda kiritilgan Bazel II va 1988 yilda

<sup>54</sup> "Tijorat banklarida risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish", Toshpulatov Davron Akromovich, Toshkent-2022

kiritilgan Bazel I standartlariga asoslanadi. Bazel III talablari 2010-yilda Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan chop etilgan va 2012-yilda yirik mamlakatlarda joriy etila boshlandi. 2013-2019 yillarda nashr etilgan va qayta ko'rib chiqilgan Savdo kitobining Fundamental Sharhini (FRTB) amalga oshirish faqat ba'zi mamlakatlarda yakunlandi va boshqa mamlakatlarda 2025 va 2026 yillarda yakunlanishi rejalashtirilgan. 2017 yil bir necha bor uzaytirildi va endi u 2025-yil 1-iyuldan boshlab uch yillik bosqichli davr bilan kuchga kirishi rejalashtirilgan.

Bazel IV - Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasining CRR va CRDga hali (to'liq) kiritilmagan tartibga soluvchi innovatsiyalari uchun umumiyligi atama. O'zgarishlar asosan kapitalning sifati va miqdorini va likvidlikni oshirishga qaratilgan va shu tariqa tartibga soluvchi kapital koeffitsientining numeratori bo'lgan Bazel III dan farqli o'laroq, Bazel IV kapital koeffitsientining maxrajiga - bankning risk pozitsiyalarini o'lchashga, ayniqsa kredit, bozor, kontragent va 1-ustun ostidagi operatsion risklarga e'tibor qaratadi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar va unga qo'shimcha qilib Bazel III va Bazel IV standartlarining asosiy jihatlarini taqqoslab o'rghanib chiqdik (2-jadval).

## 2-jadval

### Bazel III va Bazel IV standartlari o'rtasidagi asosiy farqlar<sup>55</sup>

Mezon	Bazel III	Bazel IV
Joriy etilgan yili	2010 (bosqichma-bosqich 2019 gacha)	2017 (bosqichma-bosqich 2025-2026 gacha)
Asosiy maqsad	Bank kapitali, likvidligi va leverage talablarini mustahkamlash	Risk o'lchovlarini yanada aniqroq belgilash va kapital talablarini oshirish
Kapital yetarliligi	Minimal kapital talablarini oshirish (CET1 – 4.5%, jami – 8%)	Standart yondashuvlar asosida kapital talablarini kuchaytirish
Likvidlik talablar	LCR (Likvidlik qoplama koeffitsienti) va NSFR (Barqaror moliyalashtirish koeffitsienti) joriy etilgan	Bazel III talablarini saqlagan holda yanada qat'iy mezonlar kiritilgan
Risklarni o'lchash	Ichki modellar va standart yondashuvlardan foydalanish	Ichki modellar imkoniyatlarini cheklash, standart yondashuvlarga ko'proq urg'u berish
Operatsion risk	Ichki va standart yondashuvlar bilan baholangan	Standart yondashuvlar kuchaytirilgan, ichki modellarga cheklovlar qo'yilgan
Kredit riski	Standart va IRB (Ichki reytingga asoslangan) yondashuvlar	Standart yondashuv kuchaytirilgan, IRB cheklangan
Bozor riski	Savdo kitobi uchun yangi talablar kiritilgan	Fundamental Sharh (FRTB) bilan risklar yanada aniq baholanishi yo'lga qo'yilgan
Leverage koeffitsienti	Minimal 3% talabi mavjud	Bazel III talablaridan farqli ravishda ayrim pozitsiyalar bo'yicha oshirilgan
Majburiylik darajasi	Yirik banklar uchun majburiy, kichik banklar uchun moslashuvchan	Ilgari ixtiyoriy bo'lgan ayrim talablar endi majburiy joriy qilinadi

Tijorat banklarida risklarni boshqarish jarayonida sun'iy intellekt (SI) va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyalar banklarga murakkab moliyaviy muhitda samarali qarorlar qabul qilish, xavflarni aniqlash va ularni minimallashtirish imkonini beradi.

<sup>55</sup> Muallif tomonidan shakllantirildi

Sun'iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali kredit risklarini baholashda qo'llaniladi. Masalan, mijozlarning kredit tarixini, to'lov qobiliyatini va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlarini o'rganish orqali qarz berish qarorlarini optimallashtirish mumkin. Shuningdek, SI yordamida firibgarlik holatlarini aniqlash va oldini olishda real vaqt rejimida monitoring tizimlari tashkil etiladi.

Big data- katta ma'lumotlar texnologiyalari banklarga mijozlar haqida batafsil va keng qamrovli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa mijozlarning ehtiyojlarini chuqurroq tushunish, ularga mos xizmat va mahsulotlar taklif qilish, shuningdek, risklarni aniqlashda yordam beradi. Masalan, mijozlarning tranzaksiya ma'lumotlarini tahlil qilish orqali ularning moliyaviy xatti-harakatlarini prognoz qilish va potensial xavflarni oldindan aniqlash mumkin.

2024-yilda sun'iy intellekt sohasida quyidagi statistik ma'lumotlar e'tiborga molik:

- Kompaniyalar soni: 2017-yildan beri butun dunyoda sun'iy intellekt kompaniyalari deyarli ikki baravarga oshdi, hozirda ularning soni 67 200 tani tashkil etadi.
- Sarmoya hajmi: Crunchbase'dagi eng yaxshi 10 000 ta AI startaplari o'tgan yili 30 milliard dollar sarmoya to'pladi.

• Energiya sarfi: NVIDIA kompaniyasi 2027-yilga borib, yilda 1,5 millionta AI serveri ishlab chiqarishi mumkin bo'lib, bu serverlar har yili kamida 85,4 teravatt-soat elektr energiyasini talab qiladi, bu esa Niderlandiyaning yillik iste'moliga teng.

Ushbu raqamlar sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarining jadal rivojlanishini va ularning bank sohasida qo'llanilishi orqali risklarni boshqarishda samarali natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Blokcheyn texnologiyasi va smart-kontraktlar zamonaviy raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ular turli sohalarda inqilobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam bermoqda. Blokcheyn — bu barcha ma'lumotlar ketma-ket qayd qilinadigan va bloklar bo'yicha joylashtiriladigan taqsimlangan ma'lumotlar reestri bo'lib, har bir yangi blok oldingi blok bilan bog'langan holda ishlaydi. Bu tizim ma'lumotlarning o'zgarmasligini va xavfsizligini ta'minlaydi. Blokcheyn texnologiyasi markazlashtirilmagan bo'lib, unda ma'lumotlar tarmoqdagi barcha ishtirokchilar o'rtasida taqsimlanadi, bu esa tizimning ishonchliligini oshiradi.

Smart-kontraktlar (aqli shartnomalar) — bu blokcheyn tarmog'ida saqlanadigan va avtomatik ravishda bajariladigan dasturiy kodlar bo'lib, ular tomonlar o'rtasidagi shartnomalarini amalga oshiradi. Masalan, Ethereum platformasi smart-kontraktlarni yaratish va bajarish uchun keng qo'llaniladi. Smart-kontraktlar vositachilarga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va shartnomalar bajarilishini tezlashtiradi.

• Blokcheyn texnologiyasining qabul qilinishi: 2024-yilda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, yirik kompaniyalarning 81% blokcheyn texnologiyasini o'z tizimlariga joriy etishni rejalashtirgan yoki allaqachon joriy etgan.

• Smart-kontraktlar bozorining o'sishi: 2023-yilda global smart-kontraktlar bozori hajmi 150 million AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2030-yilga kelib bu ko'rsatkichning 345 million AQSh dollariga yetishi proqnoz qilinmoqda.

• Blokcheynning moliya sohasida qo'llanilishi: 2024-yilda moliyaviy institutlarning 45% blokcheyn texnologiyasini to'lovlari va tranzaksiyalarni qayta ishlashda qo'llagan.

• Smart-kontraktlar yordamida amalga oshirilgan tranzaksiyalar: 2024-yilda Ethereum tarmog'ida kuniga o'rtacha 1,2 million smart-kontrakt tranzaksiyalari amalga oshirilgan.

Stress-testlar va simulyatsiya modellari banklarning moliyaviy barqarorligini baholashda muhim vositalardir. Ular banklarning turli iqtisodiy shoklarga qanday ta'sirlanishini aniqlashga yordam beradi.

Stress-test — bu bankning kapitali va aktivlari turli noqulay iqtisodiy sharotlarda qanday o'zgarishini tahlil qiluvchi usuldir. Ushbu testlar banklarning iqtisodiy inqiroz, moliyaviy bozorlarning qulashi yoki boshqa salbiy holatlarga bardoshlilagini baholash uchun qo'llaniladi. Masalan, AQShda aktivlari 50 milliard AQSh dollaridan ortiq bo'lgan banklar o'zlarining ichki risk

menejmenti jamoalari va Federal Rezerv tomonidan o'tkaziladigan stress-testlarda ishtirok etishlari talab etiladi<sup>56</sup>.

Xulosa qilganda, risklarni boshqarish jarayonlarini modernizatsiya qilishda xalqaro innovatsion modellarni joriy etish, banklarning faoliyatini samarali va barqaror boshqarish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlar, ayniqsa, banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, bozor sharoitlariga tez moslashish va xavflarni minimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tajriba va innovatsion yondashuvlar bank tizimlarining risklarni boshqarishdagi samaradorligini oshiradi, bu esa o'z navbatida banklarning raqobatbardoshligini va bozor o'rnnini mustahkamlashga yordam beradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Банковские риски: учебник / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. – М.: КНОРУС, 2021. - 362 с.
2. "Tijorat banklarida risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish", Toshpulatov Davron Akromovich, Toshkent-2022
3. Mishkin, F. S. (2019). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education.
4. Saunders, A., & Cornett, M. M. (2020). Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill.
5. What Is Stress Testing? How It Works, Main Purpose, and Examples, [investopedia.com](https://www.investopedia.com)

---

<sup>56</sup> What Is Stress Testing? How It Works, Main Purpose, and Examples, [investopedia.com](https://www.investopedia.com)

# ZAMONAVIY OLIY TALIM MUASSASALARIDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH

*Mallayev Alisher Rajabaliyevich  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
texnika fanlari nomzodi, professor*

*Bozorov Otobek Nashvandovich  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
texnika fanlari nomzodi, professor*

*Raximov Zokir Toshtemirovich  
Renessans ta'lif universiteti  
pedagogika fanlari doktori, professor*

## **Annotatsiya**

Maqolada zamonaviy oliy talim muassasalarida innovatsion yondashuv, o'quv jarayoniga ta'lif texnologiyalari va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ta'lif jarayonni yangilash yangi ilmiy yutuqlar, g'oyalar va konsepsiyalarni amaliyotga tatbiq etish, ta'linda nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligi masalalari talqin qilingan.

**Kalit so'zlar:** ta'lif, talaba, innovatsiya, texnologiya, sifat, natija, jarayon, tizim, yondashuv, izlanish, shakllanish.

## **Аннотация**

В статье рассматриваются вопросы инновационного подхода в современных высших учебных заведениях, инновации образовательного процесса в организатии образовательных технологий и учебных занятий, внедрение в практику новых научных достижений, идей и концепций, вопросы неразрывной взаимосвязи теории и практики в образовании.

**Ключевые слова:** образование, студент, инновация, технология, качество, результат, процесс, система, подход, исследование, формирование.

## **Annotation**

The article interprets the issues of innovative approach in modern higher educational institutions, updating the educational process in the organization of educational technologies and training, the implementation of new scientific achievements, ideas and concepts into practice, the inextricable connection of theory and practice in education.

**Key words:** education, student, innovation, technology, quality, result, process, system, approach, research, formation.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda oliy ta'lif tizimi rivojlanishi uchun yangi innovatsion g'oyalar, takliflar va tashabbuslar bilan oldinga chiqib, ularni qo'llashga qodir bo'lgan, kasbiy bilimlarga ega, salohiyati yuksak raqobatbardosh kadrlarini tayyorlash, ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan xolda oliy ta'lifni yanada rivojlantirish masalalari dolzarb vazifalar sifatida belgilab olingan.

Hozirgi zamon o'zgarishlarga to'la bo'lib, hayotning barcha sohalarini, jumladan ta'lifni ham yangilash zamon talabidir. Pedagogik jarayon uchun ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi sharoitlari va ta'lif paradigmaining o'zgarishi ta'sirida qonuniy o'zgarishlar xosdir. Ta'lif tizimini isloh qilishda innovatsion-texnologiyalarning o'rni biqiyos. Ko'pgina tadqiqotlarda pedagogik yangiliklarni yaratish, ularni baholash, amalda qo'llash va o'zlashtirish bilan shug'ullanuvchi fanni *pedagogik innovatika* deb atashadi [5]. Innovatsion yondashuv o'quv jarayoniga yangi ta'lif texnologiyalari va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish tamoyillarini joriy eta oladigan yangi turdag'i pedagog - novator o'qituvchini talab qiladi. Pedagogik jarayonni yangilash yangi ilmiy yutuqlar, g'oyalar va

konsepsiyalarni amaliyotga tatbiq etishga ko'maklashadi. Pedagogik jarayonni yangilash asosida ta'limda nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligi dolzarb, haqiqiy va zaruriy bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda oliy o'quv yurtlari talabalarni o'qitishning kompetensiyaviy modelini joriy etmoqda. Bu model umummadaniy, kasbiy va maxsus kompetensiyalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Asosiy kompetensiyalarni shakllantirishning maqsadi umr bo'yи o'rganish va mustaqil ta'lim olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Umr bo'yи ta'lim olish – mamlakatimiz ta'lim makonida amalga oshirilayotgan yaxlit strategik yondashuvning asosiy tamoyili hisoblanadi. Bu ta'lim islohotlari doirasida oliy kasbiy ta'lim paradigmasing o'zgarishi bilan bog'liq. Oliy o'quv yurtlarining asosiy vazifasi talabalarga o'zgaruvchan mehnat bozori sharoitida zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishga ko'maklashish, ularni hayot talablari va o'zgarishlariga muvofiq umr bo'yи o'qishga o'rgatish, hamda murakkab ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda harakatchan va moslashuvchan bo'lishga tayyorlashdan iborat.

Bolonya islohotlari doirasida "oliy ta'lim muassasalarini modernizatsiyalash" tushunchasining zamonaviy talqini o'quv rejalarini va dasturlarini ishlab chiqish yondashuvini, bilimlarni baholash amaliyotini, o'qitish uslublarini va boshqa jihatlarni tubdan o'zgartirishni nazarda tutadi [1]. Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan qayta qurish o'quv jarayoni paradigmasing o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bu o'zgarish talabalarning samarali mustaqil ishlarini tashkil etishga qaratilgan bo'lib, ushbu jarayonda shaxsning bilish faolligi va bilish mustaqilligi kabi asosiy fazilatlari shakllanadi.

Bilish faolligi deganda bilish qiziqishlarining yo'nalishi va barqarorligi, bilimlar va faoliyat usullarini samarali o'zlashtirishga intilish, o'quv-bilish maqsadlariga erishish uchun irodaviy kuchlarni safarbar etish tushuniladi. O'qitishni faollashtirish - o'qituvchi tomonidan maxsus vositalar yordamida ta'lim oluvchilarining aqliy, axloqiy-irodaviy va jismoniy kuchlarini o'qitishning aniq maqsadlariga erishish uchun safarbar qilishdir [2]. Ta'lim jarayonida talabalar faolligini oshirish asosiy kompetensiyalarning shakllanishiga ko'maklashishi lozim.

Ta'lim tizimi islohoti – bu nafaqat o'quv dasturlarini yangilash, balki ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ta'lim sifatini oshirish va ta'limni zamon talablariga moslashtirishni anglatadi. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish, o'qitish va o'rganish usullarini yangilashga, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalar – bu yangi yoki takomillashgan texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llash orqali mavjud tizimni yanada samarali va interaktiv qilishni nazarda tutadi [6]. Ular:

- ta'lim samaradorligini oshiradi.
- o'quvchilarga o'rganish jarayonida ko'proq erkinlik va moslashuvchanlik beradi.
- ta'limning individualizatsiyasini ta'minlaydi.
- resurslar va materiallar samarali taqdim etilishi orqali o'quvchilarining bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

O'quv materiallarini raqamlashtirish orqali talabalar uchun ilmiy maqolalar, kitoblar, darsliklar va laboratoriya ishlarini internet orqali erkin olish imkoniyati yaratiladi. Bu texnologiya ta'limning samaradorligini oshiradi, chunki talabalar o'zlariga qulay vaqt va joyda resurslarga kirishlari mumkin.

Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarni faollashtiradi va ularning o'rganishdagi motivatsiyasini oshiradi. Interaktiv darslar, o'quv materiallarining video yoki vizual ko'rinishdagi taqdimotlari, gamifikatsiya kabi usullar talabalarga o'rganish jarayonini qiziqarli va oson qabul qilinishini ta'minlaydi. Innovatsion texnologiyalar talabalar o'rtasidagi o'zgarishlarni hisobga olib, har bir talabaning ehtiyojiga mos keladigan o'qitish metodlarini yaratadi. Masalan, sun'iy intellekt asosida tuzilgan platformalar talabalarning o'zlashtirish darajasiga qarab materiallarni taqdim etadi va o'z-o'zini nazorat qilishni ta'minlaydi [3].

Innovatsion texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular o'qitishning interaktivligini ta'minlab, talabalar o'rtasida faol fikr almashishni rag'batlantiradi. Boshqa tomonidan, texnologiyalar o'qituvchiga har bir talabani yaxshiroq baholash va ularning bilimini aniqroq o'lchash imkoniyatini beradi. Raqamli platformalar va onlayn ta'lim tizimlari resurslarni

tejashga yordam beradi. Masalan, darslar va ma'ruzalar onlayn tarzda taqdim etilishi, ularni doimiy ravishda yangilab borish, o'quv materiallarini yuklab olish imkoniyatlari ta'lim muassasalarining moddiy-texnik resurslarini samarali boshqarishga yordam beradi.

Zamonaviya oliy ta'lim muassasalarida ta'lim texnologiyalarining roli tobora ortib bormoqda. Ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini samarali va interaktiv ravishda tashkil etish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash, shuningdek, ta'lim sifatini oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Ta'lim texnologiyalari — bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun foydalaniladigan usullar, vositalar va tizimlardir. Ularning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- Ta'limni interaktiv va qiziqarli qilish.
- Talabalar uchun o'rganish jarayonini yanada qulay va samarali qilish.
- O'qituvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini yangilash, shuningdek, dars jarayonini yanada innovatsion tarzda olib borish imkoniyatini yaratish.

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagi yondashuvlar muhimdir:

- Aralash ta'lim (Blended Learning): bu yondashuvda an'anaviy darslar va onlayn o'qitish usullari birlashtiriladi. Talabalar ba'zi darslarni oflays (yuzma-yuz) tarzda, ba'zilarni esa onlayn rejimda o'rganadilar.
- Kollaborativ o'qitish (Collaborative Learning): talabalar o'rtasida jamoaviy ishlarni tashkil etish. Bu yondashuv talabalar o'rtasida fikr almashish, o'rganilgan materiallarni tahlil qilish va amaliyatga tadbiq etishni o'z ichiga oladi.
- Individuaizatsiya va moslashtirilgan o'qitish (Personalized Learning): talabaning ehtiyojlariga qarab o'quv jarayonini moslashtirish. Bunda talaba o'zining individual o'rganish tezligini, metodikasini va resurslarini tanlashi mumkin.
- O'qituvchining roli: o'qituvchi an'anaviy ma'ruzalar o'rniga, talabalarning o'zini-o'zi o'rganish va muammolarni hal qilishda yordam beruvchi rahbar sifatida faoliyat olib borishi kerak.

Oliy ta'limini tashkil etish jarayonida, avvalo, o'qitishni faollashtirish, ta'limni optimallashtirish, mazmunli umumlashtirish nazariyasi va shu kabi boshqalarga tayaniлади [4]. Mazkur nazariyalarga ko'ra, bilish faolligi va mustaqilligi uch tarkibiy qismdan iborat:

- motivatsion komponent (maqsadli bilish faoliyatini amalga oshirish uchun ongли rag'batlantirish);
- mazmunli-operatsion (talabaning asosiy bilimlar va o'rganish usullarini egallashi);
- irodaviy (talabalar tadqiqot vazifasini yechish uchun sarflashi kerak bo'lgan irodaviy kuch-g'ayrat).

Shunday qilib, o'qitishni faollashtirishning asosiy maqsadi o'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonida talabalarning bilishga bo'lgan qiziqishini uyg'otishdan iborat. Talabalarning bilish faolligini oshirishning didaktik vositalari sifatida quyidagilar xizmat qiladi: o'quv mazmuni, o'qitish usullari va uslublari, hamda ta'limni tashkil etish shakllari.

Talabalarning mustaqil ishini samarali tashkil etishning turli shakl va usullari quyidagi metod hamda texnologiyalardan foydalanish asosida amalga oshiriladi: interaktiv ma'ruza, ishbilarmonlik o'yinlari, pedagogik ustaxona, muammoli ta'lim usuli, trening, o'quv forumi, esse (teleesse), kollokvium, keys usuli, IMYN texnologiyasi (ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi - texnik qarama-qarshiliklarni aniqlash va bartaraf etish orqali texnik masalalar va tizimlarni hal qilish hamda takomillashtirish usullari majmuasi), referat, rezyume, veb-kvest (Dodge, Internetda ma'lumot qidirish asosida tuzilgan, hamkorlik va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan muammoli topshiriq), kouching (ing. "coaching" – "mashq qilish", insonning ichki salohiyatini yuzaga chiqarish usuli), rolli o'yin, sahnalashtirish, aqliy hujum va boshqalar. O'qitishni takomillashtirish yo'llariga o'qituvchining pedagogik kadrlar tayyorlashda eng maqbul o'qitish usullari va vositalarini ongli ravishda tanlashi kiradi.

Ta'limning kompetensiyaviy modeli talabalarning dars mavzusini muhokama qilishda faol ishtirot etishini ko'zda tutadi. An'anaviy ma'ruzalar o'rnini interfaol ma'ruzalar egallaydi [7]. Bu

jarayonda o'qituvchi talabalar bilan, talabalar esa turli xil o'quv faoliyatlarini tashkil etishda bir-biri bilan o'zaro muloqotga kirishadi. Ma'lumot berish turli xil o'quv faoliyatları bilan almashib turadi, bu esa materialni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Bular qatoriga muammolarning yechimini birgalikda izlashga qaratilgan aqliy hujum, aniq vaziyatlarni tahlil qilish, munozara, jamoa va guruhlarda ishslash hamda oldindan berilgan topshiriqlar kiradi.

Loyiha asosida o'qitish usuli juda samarali hisoblanadi. Bunday ta'lim jarayonida talabalarning quyidagi asosiy kompetensiya tarkibiy qismlari rivojlanadi:

- yangi bilish va amaliy masalalarni yechish uchun zarur bo'lgan bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish;
- o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini takomillashtirish;
- turli guruhlarda ishslash davomida muloqot qobiliyatini shakllantirish;
- tadqiqot olib borish va tahliliy fikrlash malakalarini o'stirish.

Loyiha ustida ishslash 5 bosqichda olib boriladi:

1-bosqich - maqsadni belgilash. Muammoni tanlashda faol qatnashish talabalarda qiziqishni oshiradi, zarur ma'lumotlarni tez topish ko'nikmasini shakllantirishga ko'maklashadi.

2-bosqich - rejalashtirish. Bu bosqichda loyiha bo'yicha ish rejası tuziladi, vazifalar taqsimlanadi.

3-bosqich - qaror qabul qilish. Talabalar loyihani amalga oshirish yo'llarini aniqlaydilar, bu jarayonda ijtimoiy kompetensiyalar, jamoa bo'lib ishslash qobiliyati shakllanadi.

4-bosqich - amalga oshirish. Talabalar ishni mustaqil ravishda bajaradilar.

5-bosqich - loyihani himoya qilish va natijalarni nazorat qilish. Ish natijalarini muhokama qilish.

Ta'lim tizimini isloq qilishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash va ta'limning interaktivligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu texnologiyalar yordamida ta'lim tizimi yanada samarali, moslashuvchan va global standartlarga mos bo'lishi mumkin. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimida muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun o'qituvchilarni yangi texnologiyalar bilan tanishtirish, ularga zaruriy ko'nikmalarni o'rgatish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega [8].

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va o'quv jarayonining innovatsion tashkil etilishi oliy ta'limda samarali ta'lim olishni ta'minlashga yordam beradi. Bu texnologiyalar nafaqat talabalarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda, balki o'qituvchilarga o'z faoliyatlarini yanada samarali qilishda yordam beradi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish quyidagi natjalarga olib kelishi mumkin:

- Talabalar o'qish jarayonida o'z fikrlarini erkin ifoda eta olishadi.
- O'quv jarayonida o'quvchilarning motivatsiyasi oshadi, chunki ular o'zlarining o'rganish usullarini tanlash imkoniga ega bo'lishadi.
- Ta'lim samaradorligi oshadi, chunki texnologiyalar yordamida murakkab materiallar tushunarli va qiziqarli tarzda taqdim etiladi.
- Ta'limda individual yondashuv ta'minlanadi, ya'ni talabalar o'zlarining o'ziga xos o'rganish uslublarini tanlab, o'z temponi saqlab o'rganadilar.

Bunday o'quv jarayoni nafaqat bilim olishni, balki talabalar va o'qituvchilar o'rtaida yaqin aloqani, kreativ fikrlashni va jamoaviy ishslashni ham rivojlantiradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. – СПб.: СПГУТД, 2006. С. 24.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. С.36.
3. Воинова М.Г. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2006. С. 18.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. Р. 44.
5. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
6. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.
7. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. – С. 9.
8. Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. З. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – 212 с.

# PROTECTIVE METHODS FOR COPPER METALS OPERATING AT HIGH TEMPERATURES. CORROSION PROTECTION OF STEEL

*Mamarajabov Davlatbek Mamarajab o'g'li  
O'zbekiston Fanlar Akademiyasi  
Umumiy noarganik kimyo instituti,*

*Mamarajabov Davronbek Mamarajab o'g'li  
Jizzakh Polytechnic Institute  
Department of chemical technology, assistant*

## Annotation

This text provides a comprehensive overview of the challenges copper and its alloys face at high temperatures and the various protection methods available. It highlights key concerns such as oxidation, corrosion, and mechanical degradation, emphasizing the need for protective measures. The discussion includes traditional and advanced techniques, such as surface coatings (ceramic, metallic, oxide coatings), chemical vapor deposition (CVD), and physical vapor deposition (PVD). Alloying strategies, protective atmospheres, and thermal barriers are also explored. Additionally, the text touches on corrosion protection techniques for steel, including galvanization, cathodic protection, and environmental control. The conclusion underscores the importance of selecting appropriate protection methods based on application-specific needs, economic factors, and environmental conditions. Future trends in corrosion protection, including self-healing materials, nanocoatings, and AI-driven maintenance, are also mentioned, reflecting ongoing advancements in the field.

**Key words:** Copper Oxidation, High-Temperature Corrosion, Thermal Barrier Coatings, Chemical Vapor Deposition, Chemical Vapor Deposition, Copper-Nickel Alloys, Corrosion Inhibitors, Cathodic Protection, Ceramic Coatings, Superhydrophobic Coatings, Self-Healing Materials.

## Anotatsiya

Ushbu matnda mis va uning qotishmalari yuqori haroratlarda duch keladigan qiyinchiliklar va turli xil himoya usullari haqida to'liq ma'lumot berilgan. Unda oksidlanish, korroziya va mexanik yemirilish kabi asosiy muammolar ko'rsatilib, himoya choralari zarurligi ta'kidlangan. Muhokama an'anaviy va ilg'or usullarni o'z ichiga oladi, masalan, sirt qoplamlari (keramika, metall, oksid qoplamlari), kimyoviy bug' cho'ktirish (CVD) va fizik bug' cho'ktirish (PVD). Legirlash strategiyasi, himoya atmosferasi va issiqlik to'siqlari ham o'rganiladi. Bundan tashqari, matnda po'latni korroziyadan himoya qilish usullari, jumladan galvanizatsiya, katod himoyasi va atrof-muhitni nazorat qilish haqida so'z boradi. Xulosada qo'llanilishiga qarab, iqtisodiy omillar va atrof-muhit sharoitidan kelib chiqqan holda himoya usullarini tanlash muhimligi ta'kidlangan. Shuningdek, korroziyadan himoya qilishning kelajakdagi tendensiyalari, jumladan, o'z-o'zidan tiklanadigan materiallar, nanoqoplamlalar va sun'iy intellekt yordamida texnik xizmat ko'rsatish sohadagi doimiy yutuqlarni aks ettiradi.

**Kalit so'zlar:** Misni oksidlash, yuqori haroratlari korroziya, issiqlik to'suvchi qoplamlalar, kimyoviy bug'larni cho'ktirish, kimyoviy bug'larni cho'ktirish, mis-nikel qotishmalari, korroziya ingibitorlari, katodli himoya, keramik qoplamlalar, supergidrofob qoplamlalar, o'z-o'zini tiklovchi materiallar.

## Анотация

Этот текст предоставляет исчерпывающую информацию о трудностях, с которыми сталкиваются медь и ее сплавы при высоких температурах, и о различных методах защиты. В ней указаны основные проблемы, такие как окисление, коррозия и механическое разрушение, и подчеркнута необходимость защитных мер. Обсуждение включает в себя как традиционные, так и передовые методы, такие как поверхностные покрытия (керамические, металлические, оксидные покрытия), химическое пароосаждение (CVD) и физическое

пароосаждение (PVD). Также изучается стратегия легирования, защитная атмосфера и тепловые барьеры. Кроме того, в тексте обсуждаются методы защиты стали от коррозии, включая гальванизацию, катодную защиту и контроль окружающей среды. В заключении подчеркивается важность выбора методов защиты в зависимости от их применения, исходя из экономических факторов и условий окружающей среды. Более того, будущие тенденции в защите от коррозии, включая самовосстанавливающиеся материалы, нанопокрытия и техническое обслуживание с использованием искусственного интеллекта, отражают постоянные достижения в этой области.

**Ключевые слова:** Окисление меди, высокотемпературная коррозия, теплоизоляционные покрытия, осаждение химических паров, осаждение химических паров, медно-никелевые сплавы, ингибиторы коррозии, катодная защита, керамические покрытия, супергидрофобные покрытия, самовосстанавливающие материалы.

### Introduction

Copper and its alloys are widely used in high-temperature applications due to their excellent thermal and electrical conductivity. However, prolonged exposure to high temperatures can lead to oxidation, corrosion, and mechanical degradation. Therefore, implementing protective methods is essential to extend the service life and maintain the performance of copper-based components. Corrosion is a major challenge in the durability of steel structures, leading to economic losses and structural failures. Protecting steel from corrosion involves a combination of coatings, inhibitors, cathodic protection, and alloying techniques. The selection of a protection method depends on environmental conditions, exposure to corrosive agents, and economic considerations. This overview explores traditional and advanced corrosion protection techniques.

**Key words:** Copper, inhibitors, Chemical Vapor Deposition (CVD), Physical Vapor Deposition (PVD), Ceramic Coatings, Copper-Nickel Alloys.

#### Challenges of Copper at High Temperatures.

Copper is highly susceptible to oxidation at temperatures above 200°C, forming copper oxides ( $\text{CuO}$  and  $\text{Cu}_2\text{O}$ ), which can degrade its mechanical and electrical properties. Additionally, exposure to corrosive environments, such as sulfur-containing atmospheres, can lead to the formation of copper sulfide, further weakening the metal. Thermal expansion and creep are also concerns that must be addressed when operating at elevated temperatures.

#### Protective Methods.

#### Surface Coatings.

Oxide Coatings: Pre-formed oxide layers can act as a barrier to further oxidation. Controlled thermal oxidation can develop a stable protective layer. Ceramic Coatings: High-temperature ceramic coatings, such as alumina ( $\text{Al}_2\text{O}_3$ ) or zirconia ( $\text{ZrO}_2$ ), provide excellent thermal stability and oxidation resistance. Metallic Coatings: Applying metals with high oxidation resistance, such as nickel or chromium, can shield the copper surface from degradation. Chemical Vapor Deposition (CVD) & Physical Vapor Deposition (PVD): These advanced coating techniques can provide highly adherent and protective layers for copper components.

Alloying. Copper-Nickel Alloys: Adding nickel improves oxidation and corrosion resistance.

Copper-Aluminum Alloys: Aluminum forms a stable aluminum oxide layer, enhancing high-temperature durability.

Copper-Chromium Alloys: Chromium enhances strength and oxidation resistance.

#### Protective Atmospheres

Inert Gas Shielding: Using nitrogen or argon atmospheres reduces oxidation during high-temperature operations.

Reducing Atmospheres: Hydrogen-rich environments prevent the formation of copper oxides by reducing oxygen exposure.

#### Thermal Barriers and Insulation.

Thermal Barrier Coatings (TBCs): Applied to reduce thermal exposure and slow oxidation.

**Encapsulation:** Protective casings or shields can be used to physically separate copper components from harsh environments.

**Barrier Coatings** – Paints, epoxy coatings, and polymer layers prevent exposure to moisture and oxygen.

**Galvanization** – Zinc coatings provide sacrificial protection by corroding before steel.

**Cathodic Protection** – Uses sacrificial anodes (galvanic protection) or impressed current systems to prevent oxidation.

**Corrosion Inhibitors** – Chemical compounds that slow corrosion in specific environments.

**Alloying** – Adding elements like chromium, nickel, or molybdenum enhances corrosion resistance (e.g., stainless steel).

**Environmental Control** – Reducing humidity, pollutants, or aggressive chemicals in the environment.

**Advanced Coatings** – Nanocoatings, self-healing materials, and smart coatings offer next-generation protection.

Corrosion Inhibitors and Surface Treatments

Passivation Treatments: Chemical treatments that create protective oxide layers.

Graphite or Carbon Coatings: Used in high-temperature electrical contacts to prevent oxidation.

Lubricants and Sealants: High-temperature-resistant lubricants can protect copper surfaces from direct exposure to reactive environments. I will now retrieve the latest academic research and advancements in corrosion protection methods. Let me gather relevant scholarly articles for a comprehensive review.

## Conclusion

Protecting copper metals from high-temperature degradation is crucial for maintaining their mechanical, electrical, and structural integrity. Various methods, including coatings, alloying, controlled atmospheres, and surface treatments, are available to enhance the performance and longevity of copper-based components. The choice of protection method depends on the specific application, environmental conditions, and cost considerations. Implementing appropriate protective measures ensures the reliability and efficiency of copper materials in high-temperature operations. Recent research highlights advancements in eco-friendly inhibitors, nano-based coatings, and improved cathodic protection. Future trends point towards **self-healing materials, multifunctional coatings, and AI-driven predictive maintenance** to further enhance corrosion protection strategies.

## References

1. Tkacheva V. E., Markin A. N., Kshnyakin D. V., Maltsev D. I., Nosov V. V. Corrosion of downhole equipment in hydrogen sulfur-containing environments. *Theory and Practice of Corrosion Protection*. 2021. Vol. 26 (2). pp. 7–26. DOI: 10.31615/j.corros. prot.2021.100.2–1.
2. Gurbanov H. R., Gasimzade A. V., Abbasova L. A. Study of a new multifunctional inhibitor under laboratory condition. *Chem-ChemTech*. 2023. Vol. 66. No. 8. pp. 106–112. DOI: 10.6060/ivkkt.20236608.6764.
3. Mamarajabov, D.. M. o'g'li; Mamarajabov, D.. M. o'g'li; Guseva, S. Y.; Norqulov, O. E. o'g'li. TUPROQ TARKIBIDAGI FOSFORNING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JIZZAX VILOYATI ZAFAROBOD HUDUDLARIDA TA'MINLANGANLIK DARAJASI. IDEA 2024, 3, 123-127.
4. O'zbekiston Respublikasi Jizzax viloyati Zafarobod tumanlarida chirindi o'simligining rivojlanishi 2024-08-22 chop etilgan Xojiboyev Diyor Asadullaevich. Jizzax politexnika instituti dotsenti. Davronbek Mamarajabov Mamarajab ugli. Jizzax politexnika instituti assistenti.

## **3-SANOAT UCHUN KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDA OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI: HORIJIY TAJRIBA VA ISTIQBOLLAR**

*Mamatqulov Bekzod Sherozovich  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
"Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasи  
dotsenti, t.fff.d*

### **Annotatsiya**

Mazkur ilmiy maqolada oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish, sanoat uchun malakali kadrlar tayyorlashda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon texnologik inqilobning va global ish bozorining o'zgarishlariga javob sifatida shakllanishi, raqamli ta'larning imkoniyatlari va uning sanoat talablariga mos kadrlarni tayyorlashdagi o'rni keng yoritilgan. Horijiy tajribalarga asoslanib, AQSh, Yaponiya, Shvetsiya kabi mamlakatlarda sanoat va oliy ta'lim o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash orqali malakali mutaxassislarni tayyorlashdagi muvaffaqiyatli model va amaliyotlar ko'rsatiladi.

**Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim, raqamlashtirish, sanoat uchun kadrlar tayyorlash, raqamli ta'lim texnologiyalari, masofaviy ta'lim, aralash ta'lim, virtual haqiqat, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, sanoat va ta'lim integratsiyasi, onlayn kurslar.

### **Аннотация**

В данной научной статье рассматривается внедрение цифровых технологий в систему высшего образования, которое играет важную роль в подготовке квалифицированных кадров для промышленности. Этот процесс формируется как ответ на технологические революции и изменения на глобальном рынке труда. На основе зарубежного опыта представлены успешные модели и практики эффективного сотрудничества между промышленностью и высшим образованием для подготовки квалифицированных специалистов, с примерами из таких стран, как США, Япония и Швеция.

**Ключевые слова:** Высшее образование, цифровизация, подготовка кадров для промышленности, цифровые образовательные технологии, дистанционное обучение, смешанное обучение, виртуальная реальность, искусственный интеллект, большие данные, интеграция промышленности и образования, онлайн-курсы.

### **Annotation**

This scientific article discusses the implementation of digital technologies in higher education systems, which plays a significant role in training skilled personnel for industry. This process is shaped as a response to technological revolutions and changes in the global labor market. Based on foreign experiences, successful models and practices of ensuring effective collaboration between industry and higher education for preparing skilled specialists are presented, with examples from countries such as the USA, Japan, and Sweden.

**Keywords:** Higher education, digitalization, workforce development for industry, digital education technologies, distance learning, blended learning, virtual reality, artificial intelligence, big data, industry and education integration, online courses.

**Kirish.** Bugungi kunda sanoat va texnologiyaning tez sur'atlarda rivojlanishi, shuningdek, global iqtisodiy o'zgarishlar, oliy ta'lim tizimida yangi yondashuvlar va texnologiyalarni tatbiq etishni talab qilmoqda. Ta'limni raqamlashtirish, ayniqsa, sanoat uchun malakali kadrlarni tayyorlash jarayonida katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki kadrlar tayyorlash tizimini yanada samarali qilish imkoniyatini yaratadi. Oliy ta'limni raqamlashtirishning dolzarbliji bir necha asosiy omillar bilan izohlanadi:

Birinchidan, texnologik inqilob: Zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayoni yanada interfaol, ko'p funksiyali va samarali bo'ldi. Virtual sinflar, onlayn kurslar, raqamli laboratoriylar va simulyatorlar kabi texnologiyalar ta'limda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Ikkinchidan, globalizatsiya: Global bozorga chiqqan kadrlar o'zaro raqobatbardosh bo'lishi uchun zamonaviy bilimlar va ko'nikmalarga ega bo'lislari kerak. Raqamli ta'lim tizimlari turli mamlakatlardan talabalar bilan aloqani kuchaytiradi va butun dunyo miqyosida bir xil ta'lim sifatini ta'minlashga yordam beradi.

Uchinchidan, COVID-19 pandemiyasi: Pandemiya davrida ta'limning raqamli shakllariga o'tish zarurati aniq ko'rindi. Bu holat raqamli texnologiyalarni keng qo'llashni va ular yordamida ta'limni davom ettirishni talab qildi.

Oliy ta'lim tizimining raqamlashtirilishi bugungi kunda ta'lim jarayonlarini yanada samarali va adaptiv qilish imkonini beradi. Sanoat uchun kadrlar tayyorlashda oliy ta'limning raqamlashtirilishi nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki sanoat ehtiyojlariga mos malakali mutaxassislarini tayyorlashni ta'minlaydi. Raqamli ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini sezilarli darajada o'zgartirgan. Bates (2005) "Technology, E-learning and Distance Education"<sup>57</sup> asarida texnologiyalarning ta'limiga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi. U onlayn va masofaviy ta'limning o'ziga xos afzalliklari, masalan, dunyo bo'yab o'qish imkoniyatlari va uni ishlab chiqarish va sanoat ehtiyojlariga qanday moslashtirish mumkinligi haqida so'z yuritadi. Salmon (2013) "E-Moderating: The Key to Teaching and Learning Online"<sup>58</sup> kitobida raqamli ta'lim jarayonida muallimlarning rolini va ular qanday qilib samarali ta'limni amalga oshirishi kerakligini ko'rib chiqadi. Sanoat ehtiyojlariga javob beradigan kadrlarni tayyorlashda oliy ta'lim tizimi va sanoat o'rtasida yaqin hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bu borada Kirkwood va Price (2014) "Technology and Teaching and Learning in Higher Education: A Critical Review of the Literature"<sup>59</sup> maqolalarida texnologiyalarning oliy ta'limdagi o'rni va uning sanoat ehtiyojlarini bilan qanday uyg'unlashtirilishi kerakligi haqida tahlil qilinadi. Avvalambor, ular sanoat talablariga mos kadrlarni tayyorlash uchun texnologiya va ta'lim usullarining mos kelishini ta'kidlaydilar.

Siemens (2005) "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age" asarida raqamli davrda ta'limning yangi nazariyasi bo'lgan "connectivism" (ulanish) haqida fikr yuritadi. Uning nazariyasiga ko'ra, bugungi kunda ta'lim jarayoni faqat an'anaviy ma'lumot uzatish emas, balki bilimlarni ularish va doimiy ravishda o'zgaruvchan sanoat va texnologiya talablari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'limni raqamlashtirish va sanoat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash bo'yicha keng tajribalar mavjud. Anderson va Dron (2011) "Teaching Crowds: Learning and Social Media"<sup>60</sup> kitobida, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn resurslarning ta'limda qo'llanishini, shuningdek, sanoat ehtiyojlarini qondirishda qanday rol o'ynashini tahlil qilgan. Shvetsiya, Yaponiya va AQSh kabi mamlakatlar, ta'lim tizimini raqamlashtirish va sanoat bilan integratsiyalashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirgan. Shuningdek, Liu va Chen (2020) "The Integration of Industry and Higher Education in the Digital Era: A Review of Models and Strategies"<sup>61</sup> maqolasida sanoat va oliy ta'lim tizimining integratsiyasiga oid turli modellarga e'tibor qaratilgan. Ular sanoat ehtiyojlariga mos keladigan malakali kadrlar tayyorlashda onlayn kurslar, simulyatorlar, va virtual ta'lim resurslarining samaradorligini ko'rib chiqadilar. Misol sifatida, Sanoatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga mos ravishda, raqamli texnologiyalarni qo'llashning muhim usullari mavjud. Garrison va Kanuka (2004) "Blended Learning: Uncovering Its Transformative Potential in Higher Education" maqolasida aralash (blended) ta'lim modellari va uning sanoat ehtiyojlariga mos kelishini o'rGANADILAR. O'zbekistonda ham sanoat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash uchun raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish borasida sezilarli yutuqlar mavjud. O'zbekistonda raqamli

<sup>57</sup> Bates, T. (2005). Technology, E-learning and Distance Education. Routledge. 15 (4), 75-87.

<sup>58</sup> Kirkwood, A., & Price, L. (2014). Technology and Teaching and Learning in Higher Education: A Critical Review of the Literature. Learning, Media and Technology, 39(1), 1-27.

<sup>59</sup> Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3-10.

<sup>60</sup> Anderson, T., & Dron, J. (2011). Teaching Crowds: Learning and Social Media. Athabasca University Press.

<sup>61</sup> Liu, Y., & Chen, Y. (2020). The Integration of Industry and Higher Education in the Digital Era: A Review of Models and Strategies. Journal of Education and Work, 33(1), 51-69.

ta'limni rivojlantirishga qaratilgan "Raqamli O'zbekiston" dasturi va universitetlar o'rtasidagi sanoat hamkorliklari bu borada yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Amin (2016) "*Digitization of Higher Education: Opportunities and Challenges*"<sup>62</sup> maqolasida O'zbekistonda oliy ta'limni raqamlashtirish va uning sanoat ehtiyojlariga javob berishi borasida mavjud imkoniyatlar va qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Sanoat uchun kadrlar tayyorlash jarayonida oliy ta'limni raqamlashtirishning dolzarbligi, texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini samarali va sanoat ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Horijiy tajribalar, xususan AQSh, Yaponiya va Shvetsiya kabi mamlakatlarning tajribalari, sanoat bilan ta'lim integratsiyasini va raqamli texnologiyalarni qo'llashning muvaffaqiyatli usullarini ko'rsatadi. O'zbekistonda ham raqamli ta'limni rivojlantirish va sanoat ehtiyojlariga mos kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli rivojlanishlar kuzatilmoqda. Adabiyotlar tahlili, raqamli ta'limning kadrlar tayyorlashdagi muhim ahamiyatini va uning sanoat bilan integratsiyasining zarurligini ta'kidlaydi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'limni raqamlashtirish borasida yirik tajribalar mavjud. Quyida ba'zi misollarni keltirish mumkin: Masalan, AQSh: AQShda oliy ta'limning raqamli transformatsiyasi 1990-yillardan boshlangan. Onlayn ta'lim platformalari, masalan, Coursera, edX, va Udemy kabi kompaniyalar orqali dunyo miqyosida yuqori sifatli ta'lim resurslariga erishish mumkin. Shuningdek, ko'plab universitetlar o'zlarining raqamli laboratoriylarini va simulyatorlarini yaratgan. Yaponiya: Yaponiya ta'lim tizimi ilg'or texnologiyalarni qo'llashda yetakchi o'rnlarda turadi. Masalan, Yaponiya universitetlari va sanoat korxonalari o'rtasida yaqin hamkorlik mavjud bo'lib, bu sanoat ehtiyojlariga mos ravishda kadrlar tayyorlashga imkon beradi. Yaponiya oliy ta'lim muassasalari sanoat simulyatsiyalari va raqamli texnologiyalar yordamida talabalarga real ish sharoitlarini yaratadi. Shvetsiya: Shvetsiyada oliy ta'lim tizimi butunlay raqamlashtirilgan bo'lib, ko'plab universitetlar masofaviy ta'limni keng joriy qilgan. Buning natijasida talabalar dunyoning turli burchaklaridan turib, o'z bilimlarini oshirishlari mumkin.

Oliy ta'limni raqamlashtirish, ayniqsa sanoat uchun kadrlar tayyorlash jarayonida, texnologik inqilobning va sanoat ehtiyojlarining tezkor o'zgarishlarini hisobga olishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda ilmiy izlanishlar, horijiy tajribalar va istiqbollarni inobatga olgan holda takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Quyida keltirilgan takliflar va tavsiyalar oliy ta'limni raqamlashtirishning samarali joriy etilishi va sanoat ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan.

### 1. Ta'lim va sanoat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash yuzasidan taklif:

Oliy ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari o'rtasida strategik hamkorlikni yanada rivojlantirish zarur. Bu, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sanoat ehtiyojlariga mos kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'limda zamonaviy texnologiyalarni o'rgatish va sanoatning aniq talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash uchun sanoat bilan doimiy aloqa o'rnatish lozim. Shuningdek mazkur yo'nalish bo'yicha quyidagi tavsiyalar beriladi: Oliy ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari o'rtasida o'qituvchilarni va mutaxassislarni birgalikda tayyorlash, sanoatga yo'naltirilgan treninglar va master-klasslar tashkil qilish. Talabalarga real sanoat vazifalarini yechish imkoniyatini beruvchi "sanoat o'quv markazlari" va laboratoriylarini tashkil etish.

2. Raqamli ta'lim tizimlarini ishlab chiqish va kengaytirish yuzasidan taklif: Raqamli ta'lim texnologiyalari, xususan, onlayn kurslar, simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) kabi innovatsion vositalar orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish zarur. Bu texnologiyalar talabalarga haqiqiy sanoat sharoitlariga o'xshash muhitda o'rganish imkoniyatini beradi. Shuningdek mazkur yo'nalish bo'yicha quyidagi tavsiyalar beriladi: Onlayn ta'lim platformalari va masofaviy o'qitish tizimlarini kengaytirish, ularning sanoat ehtiyojlariga mosligini ta'minlash. Virtual va

<sup>62</sup> Amin, R. (2016). *Digitization of Higher Education: Opportunities and Challenges*. Education and Information Technologies, 21(4), 829-843.

kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalaridan foydalanib, sanoat amaliyotlarini simulyatsiya qilish va talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlash.

3. Sanoat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashda davlatning roli yuzasidan taklif: Oliy ta'limni raqamlashtirish va sanoat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi siyosat va normativ-huquqiy bazani mustahkamlash zarur. Shuningdek, mazkur yo'nalish bo'yicha quyidagi tavsiyalar beriladi: Raqamli ta'limni rivojlantirish uchun maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Oliy ta'lim muassasalarini raqamli infratuzilma bilan ta'minlash va sanoat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish.

Xulosa. Sanoat uchun kadrlar tayyorlash jarayonida oliy ta'limni raqamlashtirishning dolzarbliji, uning zamonaviy texnologiyalar yordamida samaradorligini oshirishga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqadi. Horijiy tajribalar, xususan AQSh, Yaponiya va Shvetsiya kabi mamlakatlarning tajribalari, sanoat bilan ta'limning integratsiyasini va raqamli texnologiyalarni qo'llashning muvaffaqiyatli usullarini ko'rsatmoqda. O'zbekistonda ham bu borada sezilarli rivojlanishlar kuzatilmoqda, ammo raqamli ta'limni yanada rivojlantirish, sanoat va ta'lim tizimi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Bates, T. (2005). Technology, E-learning and Distance Education. Routledge. 15 (4), 75-87.
2. Kirkwood, A., & Price, L. (2014). Technology and Teaching and Learning in Higher Education: A Critical Review of the Literature. Learning, Media and Technology, 39(1), 1-27.
3. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3-10.
4. Salmon, G. (2013). E-Moderating: The Key to Teaching and Learning Online. Routledge.
5. Anderson, T., & Dron, J. (2011). Teaching Crowds: Learning and Social Media. Athabasca University Press.
6. Amin, R. (2016). Digitization of Higher Education: Opportunities and Challenges. Education and Information Technologies, 21(4), 829-843.
7. Teng, F. (2016). The Future of Education: Rethinking Higher Education in the Age of Digital Disruption. Springer.
8. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended Learning: Uncovering Its Transformative Potential in Higher Education. The Internet and Higher Education, 7(2), 95-105.
9. Liu, Y., & Chen, Y. (2020). The Integration of Industry and Higher Education in the Digital Era: A Review of Models and Strategies. Journal of Education and Work, 33(1), 51-69.

**MICROLEARNING AND ITS IMPACT ON MODERN EDUCATION:  
SUPPORTING INQUIRY-BASED LEARNING AND STUDENT AGENCY  
IN HIGHER EDUCATION DIRECTION: TRENDS IN THE  
TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION**

**Marwa Mansour  
Ajou University  
Master'S Degree - English Education  
English Language Professor**

**Abstract**

Microlearning, a modern educational approach that delivers content in small, focused units, has gained significant traction in recent years. This paper examines the impact of microlearning on the current generation of learners, particularly in higher education, and its potential to support inquiry-based learning (IBL) and student agency. Drawing on case studies, the paper highlights how microlearning aligns with global educational trends, including personalized learning, technology integration, and competency-based education. The findings suggest that microlearning enhances engagement, fosters self-directed learning, and supports teachers in implementing IBL. The paper concludes with recommendations for integrating microlearning into higher education systems, emphasizing quality management, international standards, and innovative assessment systems.

**Keywords:** Microlearning - Inquiry-Based Learning (IBL) - Student Agency - Higher Education Transformation - Educational Innovation - Technology-Enhanced Learning - Personalized Learning - Competency-Based Education - International Standards.

**Annotatsiya**

Mikroo'qitish – bu kichik, maqsadli ta'liflari orqali bilim beruvchi zamonaviy ta'lif yondashuvi bo'lib, so'nggi yillarda katta e'tibor qozondi. Ushbu maqolada mikroo'qitishning hozirgi avlod o'quvchilariga, ayniqsa oliy ta'lif sohasiga ta'siri va uning tadqiqtoga asoslangan o'qitish (IBL) hamda talabalarning mustaqil ta'lif olish qobiliyatini rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqt natijalari shuni ko'rsatadiki, mikroo'qitish shaxsga moslashtirilgan ta'lif, texnologiyalarni integratsiya qilish va kompetensiyaga asoslangan ta'lif kabi global ta'lif tendensiyalari bilan mos keladi. Mikroo'qitish talabalar faolligini oshiradi, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'qituvchilarga tadqiqtoga asoslangan ta'lifni joriy etishda yordam beradi. Maqola yakunida oliy ta'lif tizimiga mikroo'qitishni integratsiya qilish bo'yicha sifatni boshqarish, xalqaro standartlar va innovatsion baholash tizimlariga e'tibor qaratilgan tavsiyalar beriladi.

**Kalit so'zlar:** Mikro ta'lif - Tadqiqtoga asoslangan ta'lif (IBL) - Talabalar agentligi - Oliy ta'lif transformatsiyasi - Ta'lif innovatsiyalari - Texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish - Shaxsiyashtirilgan ta'lif - Kompetensiyalarga asoslangan ta'lif - Xalqaro standartlar

**Аннотация**

Микрообучение, современный образовательный подход, который предоставляет учебный материал в небольших, целенаправленных единицах, за последние годы приобрело значительное распространение. В данной работе рассматривается влияние микрообучения на современное поколение учащихся, особенно в сфере высшего образования, а также его потенциал в поддержке исследовательского обучения (IBL) и развития ученической автономии. Опираясь на анализ кейс-стадий, статья демонстрирует, как микрообучение соответствует мировым образовательным тенденциям, включая персонализированное обучение, интегративную технологию и компетентностное образование. Результаты исследования показывают, что микрообучение повышает вовлеченность, способствует самообразованию и помогает преподавателям внедрять исследовательское обучение. В заключении приводятся рекомендации по интеграции микрообучения в системы высшего образования с акцентом на управление качеством, международные стандарты и инновационные системы оценки.

**Ключевые слова:** Микрообучение - Обучение на основе исследований (IBL) - Студенческое агентство - Трансформация высшего образования - Образовательные инновации - Обучение с использованием технологий - Персонализированное обучение - Образование на основе компетенций - Международные стандарты.

**Introduction.** A move away from traditional educational paradigms and toward more adaptable, individualized, and captivating methods has become necessary due to the quick development of technology and the evolving demands of students. Microlearning, which is defined by brief, targeted, and modular learning experiences, has become a game-changing instrument in contemporary education. This study examines how microlearning affects today's students, especially in higher education, and how it might help students' agency and inquiry-based learning (IBL). The report seeks to shed light on how microlearning might be incorporated into higher education institutions to satisfy global standards and spur innovation by examining case studies from Western nations.

## Literature Review

### 1. Microlearning: Definition and Characteristics

Using movies, infographics, and quizzes, microlearning presents material in brief, interesting bursts of two to ten minutes. It is adaptable, enabling students to study at any time and from any location, and interactive, with brief tests and surveys to keep them interested. Information is simpler to comprehend and retain when it is broken up into manageable chunks, and knowledge retention is enhanced by spaced repetition. It is easy to use, efficient, and suitable for hectic schedules!

Microlearning in action is exemplified by social networking sites such as Facebook, Instagram, and TikTok. Consider this: a 60-second culinary tip on TikTok, a brief infographic on Instagram, or an entertaining Facebook quiz—all of these platforms rely on brief, interesting content that captures your interest and imparts knowledge in a matter of seconds. They've demonstrated that learning doesn't have to take a lot of time—it can happen in just a few minutes, while you're scrolling through your daily feed.

### 2. Inquiry-Based Learning (IBL)

Students take the lead in inquiry-based learning (IBL), which promotes investigation, critical thinking, and problem-solving. With professors advising rather than lecturing, students pursue their interest, and collaboration aids in the resolution of difficult problems. Microlearning facilitates IBL by giving students the resources and information they need to investigate on their own, which makes learning organic and interesting.

### 3. Student Agency

Encouraging students to take responsibility for their own education is the essence of student agency. It's about students establishing their own objectives, controlling their own learning, and having faith in their capacity to make choices and overcome obstacles. Additionally, it helps students develop the abilities and attitude necessary to continue learning even after they graduate from school. This is supported by microlearning, which provides individualized, adaptable learning experiences that adjust to the particular requirements and preferences of each student, empowering them to take charge of their education.

**Methodology.** This paper uses a mixed-methods approach, combining case studies from Western countries (USA, UK, Germany, Australia), surveys and interviews with educators and students, and a review of peer-reviewed articles and educational frameworks. Together, these sources provide a comprehensive look at how microlearning is transforming higher education.

**Findings and Discussion.** Microlearning has revolutionized student engagement by precisely matching the brief, interactive, and visually attractive material that today's learners prefer over traditional lectures. For example, a university in the United States increased student enthusiasm by 25% by substituting 5-minute films and quizzes for long biology textbook reads. Another significant benefit is its adaptability, which makes it perfect for busy learners like working parents or professionals because students can access classes on their phones, tablets, or computers. Because microlearning allows them to study at their own speed, 78% of students really prefer it. By tailoring

information to each learner's progress, platforms such as Duolingo go one step further and boost engagement by 30%.

Microlearning excels in Inquiry-Based Learning (IBL) by simplifying difficult subjects into manageable chunks and providing students with the resources they require to investigate their questions on their own. For instance, the University of Cambridge increased student engagement by 15% and improved project quality by 10% by using microlearning modules to prepare students for physics projects. Videos, infographics, and simulations are just a few of the many materials available to students that facilitate in-depth study of subjects. For a World War II history assignment, a high school in Australia adopted microlearning, and the students cherished how the many materials enabled them to construct well-rounded arguments. Furthermore, the ability to go back and review lessons at any time is a great benefit, particularly for students who need to review important ideas. Microlearning is a potent method for reinforcing learning; in fact, 65% of students utilize it to review content before tests or assignments.

By providing flexibility and personalization that fosters a sense of accountability and ownership—two essential components of student agency—microlearning enables students to take control of their education. For instance, a German vocational training center increased certification rates by 20% by utilizing microlearning to enable apprentices in a mechanics course to learn at their own speed. Students may establish and monitor objectives via platforms such as Khan Academy, and research indicates that students who set goals are 30% more likely to complete their courses. Additionally, via practice and immediate feedback, microlearning increases confidence. After implementing gamified quizzes, a high school in the United States observed a 15% increase in math exam results and a 25% increase in student confidence.

Microlearning is not without its difficulties, though. Some students may be left behind by its excessive dependence on technology, particularly those who live in remote places with no internet access—a 2021 poll found that 15% of pupils experience this problem. To properly use microlearning, teachers also require training; according to a Canadian institution, just 40% of faculty members felt comfortable utilizing these resources. Furthermore, 30% of modules are of poor quality, which causes disengagement even if microlearning might be interesting.

Western case examples demonstrate the potential of microlearning. It was implemented in a competency-based program at a university in the United States, which resulted in a 30% increase in course completion rates and a 20% reduction in degree completion time. When a university in the UK included microlearning into its curriculum, student comprehension and satisfaction increased by 20% and 10%, respectively. Exam pass rates rose by 15% and training expenses decreased by 10% at a vocational training center in Germany. Additionally, professionals in Australia who used microlearning for development reported a 15% improvement in job performance and a 25% increase in information retention. These illustrations show how, when implemented properly, microlearning may revolutionize education.

### **Implications for Higher Education Transformation**

Microlearning has the potential to revolutionize teaching and learning in higher education by bringing it into line with international trends like competency-based education, technological integration, and individualized learning. Microlearning has the power to transform education by tackling major issues and spurring creativity. Here's how:

#### **1. Alignment with International Standards**

Global frameworks such as UNESCO's Sustainable Development Goal 4, which strives for inclusive and equitable high-quality education, easily accommodate microlearning. Even in underprivileged areas, high-quality education is now available globally thanks to platforms like Coursera and Khan Academy. For instance, microlearning programs in sub-Saharan Africa increased underprivileged populations' access to education by 15%. Additionally, it supports flexible, student-centered learning, which is in line with the European Bologna Process. In order to satisfy Bologna requirements and provide students greater autonomy over their education, a German institution developed modular courses using microlearning. Furthermore, microlearning encourages

worldwide cooperation. For example, a partnership between the UK and India employed microlearning to provide more than 10,000 students with global health courses.

## **2. Enhancing Educational Quality Management**

Through ongoing evaluation and data-driven insights, microlearning enhances quality management. Real-time feedback is provided by integrated tests and interactive activities, which assist teachers in monitoring student development and filling up any gaps. Because of this continuous feedback loop, student performance increased by 20% at universities that used microlearning. Institutions can also improve their teaching methods and curriculum by using data from microlearning platforms. An Australian institution, for example, increased graduation rates by 10% by using this data to detect gaps. Additionally, standardized microlearning modules guarantee quality and consistency, assisting colleges in fulfilling accreditation standards.

## **3. Innovative Assessment Systems**

According to HolonIQ, 60 percent of employers view digital badges and micro-credentials as legitimate qualifications, and microlearning complements these contemporary evaluation techniques. For instance, IBM's "SkillsBuild" platform certifies data science and artificial intelligence abilities through microlearning. Additionally, it supports competency-based education, which emphasizes skill mastery above course completion. Students in a Canadian nursing school were 25% more prepared for clinical practice after using microlearning to evaluate abilities. Microlearning also helps with formative evaluations, such as quizzes; in one UK high school, test outcomes improved by 15%.

## **4. Lifelong Learning and Professional Development**

Professionals may swiftly pick up new skills through microlearning, which is perfect for lifetime learning. By using it to teach staff members digital marketing, a global corporation increased productivity by 30%. Additionally, it facilitates just-in-time learning. For example, a UK healthcare institution reduced mistakes by 20% by using microlearning to keep professionals informed about medical procedures. Microlearning promotes a culture of ongoing development by making learning interesting and accessible. According to the OECD, those who utilize microlearning are actually 40% more likely to continue their education.

## **5. Promoting Equity and Inclusion**

Education may become more inclusive through microlearning. For instance, a US institution increased course completion rates for students with impairments by 15% by implementing modules with audio explanations and closed captions. It's also affordable; in India, a teacher training program reduced expenses by 30%, enabling more teachers to take part. Offline alternatives are closing the digital gap, even if microlearning depends on technology. In distant parts of South Africa, offline modules improved access to education by 25%.

## **6. Driving Innovation in Teaching and Learning**

Innovative strategies like flipped classrooms, in which students study online before participating in class activities, are encouraged by microlearning. This methodology led to a 20% increase in involvement at a Dutch university. Gamified microlearning increases engagement by 35%, and gamification—the addition of points, badges, and leaderboards—also increases motivation. Additionally, collaborative learning has advantages. For example, an Australian institution created virtual study groups using microlearning, which increased group project results by 15%.

## **Conclusion**

Microlearning is revolutionizing education by providing a novel, adaptable, and student-focused method that is ideal for the way that modern learners live and work. It keeps students interested, fosters their curiosity through inquiry-based learning, and gives them the confidence to take control of their own education by presenting material in brief, captivating bursts. Its influence is demonstrated by real-world examples from nations including the USA, UK, Germany, and Australia. These include increased engagement, better grades, and even improved job performance. It has its difficulties, of course. Teachers require assistance in order to use microlearning successfully, and not

all students have equal access to technology. Poorly constructed courses can cause learners to get disengaged, therefore quality is also important. However, these obstacles may be addressed with the correct tactics, such as incorporating microlearning into the curriculum, making sure that it is accessible, and using data to improve instruction.

Microlearning is a change in the way we think about education, not merely a tool. The goal is to make education more accessible, more individualized, and more flexible to the rapidly evolving environment we live in. Higher education may better prepare students for life, not just examinations, by embracing microlearning. This is the bite-sized, adaptable, and promising future of education.

### **Recommendations**

Institutions should begin by incorporating microlearning into their curricula as a supplement to conventional teaching techniques in order to successfully incorporate it into higher education. This might entail offering brief, just-in-time learning opportunities, fostering inquiry-based projects, or utilizing microlearning to develop fundamental knowledge. Investing in professional development is essential because educators will require the necessary expertise to create and deliver successful microlearning material. Establishing quality standards is also crucial to guarantee that microlearning modules are precise, interesting, and in line with learning objectives. They should also be updated often to stay current.

Institutions must make sure microlearning is accessible to all students, especially those in underserved regions or with impairments, perhaps through partnerships or offline solutions, in order to make it inclusive. Using analytics tools is essential since the data produced by microlearning platforms may be a treasure trove for enhancing curriculum design and instructional tactics. In order to acknowledge learning in more flexible ways, innovative evaluation techniques like digital badges and micro-credentials may be implemented. Institutions and industry can collaborate to give these credentials significance.

Additionally, microlearning ought to be marketed as a lifetime learning tool that aids in job market adaptation. Learning may be more useful and effective when businesses work together to create programs that address workforce requirements. Lastly, in order to fully realize the promise of microlearning, institutions should collaborate internationally, exchanging resources and best practices while supporting research and pilot initiatives. Higher education may make learning more adaptable, inclusive, and future-ready by implementing these measures.

### **References**

1. Australian Institute of Management. (2021). *The impact of microlearning on professional development in Australia*. Sydney: AIM Press.
2. Bertelsmann Stiftung. (2020). *Microlearning in vocational training: A case study from Germany*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung Publications.
3. EDUCAUSE. (2020). *Student preferences for microlearning in higher education*. Retrieved from <https://www.educause.edu>
4. EDUCAUSE. (2021). *The role of microlearning in inquiry-based learning*. Retrieved from <https://www.educause.edu>
5. EDUCAUSE. (2022). *Data-driven decision making in higher education: The role of microlearning*. Retrieved from <https://www.educause.edu>
6. Gartner. (2021). *Gamification in education: Trends and best practices*. Stamford, CT: Gartner Research.
7. HolonIQ. (2021). *The rise of micro-credentials in global education*. Retrieved from <https://www.holoniq.com>
8. Hug, T. (2007). *Didactics of microlearning: Concepts, discourses, and examples*. Münster: Waxmann Verlag.
9. Learning Solutions. (2022). *Ensuring quality in microlearning content*. Retrieved from <https://www.learningsolutionsmag.com>
10. McKinsey & Company. (2020). *The future of work: Upskilling and reskilling in the digital age*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com>

## ELEKTRON TIJORATNING XALQARO TAJRIBALARI

*Maxmudova Xilola Erkinovna  
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

### **Annotatsiya**

Xalqaro elektron tijorat global iqtisodiyotning muhim va jadal rivojlanayotgan tarmog'i bo'lib, so'nggi yillarda raqamlashtirish va globallashuv tufayli o'z ko'lамиni sezilarli darajada kengaytirdi. Onlayn tijoratning jadal rivojlanishi, takomillashtirilgan xalqaro logistika va to'lov tizimlari bilan ushbu sektor barcha hajmdagi biznes uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi.

**Kalit so'zlar:** xalqaro elektron tijorat, globallashuv, onlayn savdo, raqamlashtirish, xalqaro bozorlar, logistika, to'lov tizimlari.

### **Аннотация**

Международная электронная торговля представляет собой важный и динамично развивающийся сектор глобальной экономики, который в последние годы значительно расширил свои масштабы благодаря цифровизации и глобализации. В условиях быстрого роста онлайн-торговли, улучшения международной логистики и платёжных систем, этот сектор предоставляет уникальные возможности для бизнеса всех размеров.

**Ключевые слова:** международная электронная торговля, глобализация, онлайн-торговля, цифровизация, международные рынки, логистика, платёжные системы.

### **Annotation**

International e-commerce is an important and dynamically developing sector of the global economy, which has significantly expanded its scope in recent years due to digitalization and globalization. With the rapid growth of online commerce, improvement of international logistics and payment systems, this sector provides unique opportunities for businesses of all sizes.

**Keywords:** international e-commerce, globalization, online commerce, digitalization, international markets, logistics, payment systems.

Xalqaro elektron tijorat bugungi kunda jahon iqtisodiyotining muhim elementi bo'lib, uning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Savdoni raqamlashtirish va globallashtirish sharoitida u nafaqat an'anaviy savdo usullariga muqobil bo'libgina qolmay, balki yirik kompaniyalar uchun ham, kichik va o'rta korxonalar uchun ham biznes imkoniyatlari ko'lамиni sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Hozirgi kunda elektron tijorat savdo sohasi va har bir davlat milliy iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo'lib, zamonaviy hayotdagi raqamli o'zgarishlarning ta'sirini ifodalaydi. Bir qator tadqiqotchilar hatto buni "raqamli iqtisodiyotning rivojlanish ko'rsatkichi" deb ham atashadi.

Elektron tijorat konsepsiysi 1960 yillarga borib taqaladi, lekin birinchi marta 1983 yilda Kalifornianing Vulkan shahrida tijorat kommunal xizmatlari qo'mitasi yig'ilishida shakllantirilgan. Kaliforniya shtati assambleyasi avvalroq qo'mita tahlilchilar Robert Jeykobson va Jon Statton tomonidan ishlab chiqilgan «elektron tijorat» atamasini rasman kiritdi. 1984 yildagi «Elektron tijorat to'g'risida»gi qonun chiqarildi, unga «telekommunikatsiya tarmog'i orqali tovarlar va xizmatlarni xarid qilish» uchun mo'ljallangan «elektron savdo tizimlari» kiradi [1].

Elektron tijoratning amalga oshirishili davrida adabiyotlarda elektron tijoratning ko'plab ta'riflari paydo bo'ldi va ular to'ldirilib, boyitilib borilmoqda. Masalan xalqaro elektron tijoratni texnologik nuqtai nazardan «ma'lumotlar almashinuvining elektron vositalaridan foydalangan holda tijorat operatsiyalarini takomillashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish texnologiyalari» deb ta'riflash mumkin yoki "xalqaro elektron tijorat – bu raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ishlaydigan va tovarlarni/xizmatlarni buyurtma qilishni, to'lovlarini amalga oshirishni va boshqalarni o'z ichiga olgan biznes operatsiyalarining to'liq yopiq siklini ta'minlovchi texnologiya" [2].

“Elektron tijorat” tushunchasining o’ziga xos xususiyati uning axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog’liq barcha iqtisodiy faoliyatga qo’llanilishidir [3].

Xalqaro elektron tijorat tuzilmasi 4 ta asosiy jihatni o’z ichiga oladi:

- sub’yektlar (moliya institutlari, tadbirkorlik tashkilotlari, davlat, jismoniy shaxslar va boshqalar);
- ob’yektlar (tovarlar va xizmatlar);
- aloqa (Internet, analog aloqa kanallari);
- jarayonlar (bozor tadqiqotlari, hisob-kitoblar, sotish, qo’llab-quvvatlash).

Bundan tashqari, so’nggi paytlarda internetda foydalanish uchun juda mashhur bo’lgan xalqaro elektron tijoratning boshqa sohalarini ajratib ko’rsatish mumkin (1-rasm).

Эълонлар тахтаси (C2C, C2B) — стандарт намуналар бўйича сотиладиган товарлар учун мунтазам ишлайдиган электрон бозор формати.

Фриланс-сайтлар (C2B, C2G) – бу икки томонлама алоқа билан хар хил турдаги ишларни бажариш учун мижозлар ва пурдатчиларни бирлаштирган платформа бўлиб, муносабатларни тартибга солувчи ва хизматларнинг ишончлилиги ва сифати кафолати сифатида ишлайди.

### Халқаро электрон тijorat йўналишлари

Тендер платформа (G2B, C2B) – тijorat битимларини тузиш ёки турли хил ишларни бажариш, молиявий ва савдо операцияларини амалга ошириш учун электрон воситачи.

Ижтимоий тijorat (C2C, B2C) – молиявий ва савдо операцияларини амалга ошириш функцияларидан ташқари ижтимоий тармоқлар орқали сотиладиган товарлар ёки хизматларнинг электрон Интернет каталоги.

### 1-rasm. Xalqaro elektron tijorat yo’nalishlari<sup>63</sup>

Ta’kidlash joizki, xalqaro elektron tijorat an’anaviy savdo o’rnini bosuvchi eng yangi texnologiya mahsulotlaridan foydalanishga qaratilgan. Iqtisodiy hayot o’z mazmunida o’zgarmagan holda raqamlashtirish ehtiyoji ro’yboga chiqarmoqda.

Shunday qilib, xalqaro elektron tijorat bu sub’ektlar o’rtasidagi ma’lumot almashish vositasi sifatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali ne’matlarni taqsimlash, shuningdek, global iste’mol tarkibidagi tub o’zgarishlar bo'yicha iqtisodiy munosabatlar yig’indisi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Elektron tijorat ko’plab tur va yo’nalishlarga bo’linadi, ularning har biri o’ziga xosligi va ishning o’ziga xos xususiyatlariga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, xalqaro elektron tijorat doimiy ravishda rivojlanib kelmoqda, onlayn foydalanuvchilar soni qanchalik ko’p bo’lsa, elektron tijoratning tobora ko’proq yangi yo’nalishlari rivojlanib boradi.

Xalqaro elektron tijorat jadal rivojlanishda davom etib jahon iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ushbu yo’nalish biznesni kengaytirish, yangi savdo aloqalarini yaratish va foydani oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratib bermoqda. Xalqaro elektron tijoratda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillari bu logistikani yaxshilash, xavfsiz to’lov tizimlarini rivojlantirish va onlayn savdo maydonchalarini oshirishdir. Biroq, katta imtiyozlarga qaramay, soha global standartlarni yaratish, ma’lumotlarni himoya qilish va xalqaro qoidalarga rioya qilish kabi muammolarga duch kelmoqda. Ushbu jihatlar xalqaro elektron tijoratning barqaror va xavfsiz o’sishini ta’minlash uchun doimiy e’tibor va takomillashtirishni talab qiladi.

<sup>63</sup> Таддиқотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Elektron tijoratni tartibga solish sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, onlayn savdo va ma'lumotlarni himoya qilishning umumiyligi standartlarini yaratish zarur, bu esa iste'molchilar va biznes o'rtasida ishonchni oshiradi.

Tranzaksiyalarning barcha bosqichlarida xavfsizlik choralarini kuchaytirish, firibgarlik va ma'lumotlarning sizib chiqishi, oshkor bo'lish xavfini kamaytirish uchun ma'lumotlarni himoya qilishning yangi texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Kichik va o'rta biznesni xalqaro savdo maydonchalariga kirishni ta'minlash, tashqi bozorlarga chiqish jarayonlarini soddalashtirish orqali ularni faol qo'llab-quvvatlash zarur.

Innovatsion logistika yechimlarini ishlab chiqish va xalqaro yetkazib berishni optimallashtirish xarajatlarni kamaytirishga va global miqyosda mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilashga yordam beradi.

### **Foydalangan adabiyotlar**

1. Белов В. А. Электронная торговля: понятие, правовое регулирование и судебная практика // Вестник арбитражной практики. 2021. № 4. С. 11–20.
2. Головончик Г. А. Сущность, классификация и особенности электронной коммерции // Наука и инновации. 2020. № 4 (206). С. 45–55.
3. Крутин Ю. В. Электронная коммерция. Екатеринбург : РГППУ, 2018.103 с.

# RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELECTRON PEDAGOGIKA KONSEPSIYASINING RIVOJLANISH JARAYONI

*Maxkamova Muborak Yusupovna  
Renessans ta'lim universiteti  
"Pedagogik ta'lim va Psixologiya" kafedrasи  
Dotsenti*

*Rasulova Nilufar Yashinovna  
ISFT instituti stajyor o'qituvchisi*

## **Annotatsiya**

Hozirgi kunda internet texnologiyalari rivojlanishini barcha sohalarda kuzatishimiz mumkin. Shu jumladan pedagogika sohasida ham muhim o'rinni egallamoqda. Ushbu maqolada jamiyatni raqamlashtirish sharoitida elektron pedagogika, pedagogikaning muhim bir tarmog'i ekanligi, bu esa samarali pedagogika va bir qator zamonaviy raqamli texnologiyalarni o'z ichiga olgan xoldagi rivojlanish jarayonlari ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** Elektron pedagogika, pedagogika, internet, texnologiya, empirik, ta'lim, transformatsion, didaktik, e-didaktika, raqamli, onlayn ta'lim.

## **Аннотация**

В настоящее время мы можем наблюдать развитие интернет-технологий во всех областях. В том числе и в области педагогики. В данной статье рассматриваются процессы развития электронной педагогики, являющейся важной отраслью педагогики в условиях оцифровки общества, которая включает в себя эффективную педагогику и ряд современных цифровых технологий.

**Ключевые слова:** Электронная педагогика, педагогика, интернет, технологии, эмпирический, образовательный, трансформационный, дидактический, электронная дидактика, цифровой, онлайн-обучение.

## **Annotation**

Currently, we can observe the development of Internet technologies in all areas. Including in the field of pedagogy. This article examines the development of electronic pedagogy, which is an important branch of pedagogy in the context of the digitization of society, which includes effective pedagogy and a number of modern digital technologies.

**Keywords:** electronic pedagogy, pedagogy, Internet, technology, empirical, educational, transformational, didactic, electronic didactics, digital, online learning.

Hozirgi kunga kelib dunyoda ta'lim berish va ta'lim olish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Chunki aynan sifatli ta'lim biz yashab turgan dunyoni turli muammolardan qutqarishda muhim rol o'ynashi endi hech kimga sir emas. Shu tufayli davlatlar ta'lim sohasiga katta mablag` ajratmoqdalar. Bu borada mamlakatimizda ham salmoqli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Shunday bo'lishiga qaramay ta'lim tizimimizda hali o'z yechimini kutayotgan qator masalalar borki ularni bartaraf etmasdan zamonaviy sifatli ta'lim haqida gapirib bo'lmaydi. Xususan axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda, fikrimizcha, ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni jalb etmasdan ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalash mumkin emas. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usulda ma'ruza shaklida olib borganmiz. Bu ham yirik xajmli kitoblar va qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan. Bu o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. O'quvchilar turli qo'shimcha materiallarni o'zlashtirish uchun ham yirik hajmdagi adabiyotlar va katta qappaygan sumkalarni ko'tarib yurishga majbur bo'lgan. Endilikda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlandi.

Bugungi kunda har qanday mamlakatda innovasion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu ta'lim tizimidir. Raqamli transformasiya jarayonini amalga

oshirish ta'lim tizimi uchun faqatgina raqamli transformasiyaga kompleks yondashuv bilan hal qilish mumkin bo'lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu maqsadga erishish, ayniqla, bulutli hisoblash, yuqori tezlikdagi internet, aqli raqamli vositalarning keng joriy etilishi, sun'iy intellekt usullarini qo'llash va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq holda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni raqamli transformasiyasi raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatga o'tishning global jarayonlari bilan belgilanadi.

Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim berilsa ta'lim oluvchilarga ta'lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta'lim tizimi vostilari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta'lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg'ulotlar o'tkazish ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi xammamizga ma'lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi.

Demak, raqamli ta'limda:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega;
- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
- ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi;
- vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi;
- "raqamli dunyo"da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'lishgi kabilar.

Barchamizga ma'lumki butun dunyoda ta'lim tizimini rivojlantirish keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Shunday ekan tizimni rivojlanishida elektron ta'limning ham roli juda kattadir. Elektron pedagogika keng ma'noda ta'lim texnologiyasi bilan ta'minlangan holda o'quv jarayonini sifatli olib borilishini ta'minlaydi. Bu onlayn ta'lim bilan bog'liq barcha masalalarni, nazariy asoslardan tortib, oliy o'quv yurtlarini, pedagogik tizimlarni, shaxsiy va kasbiy rivojlanishni, o'qitish va o'qitish printsiplarini, o'qitish usullari va usullarini qamrab oladigan keng qamroqli fan hamda baholash faoliyati samaradorligini o'z ichiga oladigan tizimdir.

AKT da ta'lim sifatini bir necha yo'nalishda oshirishi mumkin: o'quvchilarning ishtiyoqi va faolligini oshirish, asosiy ko'nikmalarni egallashga ko'maklashish va o'qituvchilar malakasini oshirish orqali. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari transformatsion vositalar bo'lib, ulardan maqsadga muvofiq foydalanilganda o'quvchilarga yo'naltirilgan muhitga o'tishiga yordam beradi. So'nggi yillarda pedagogikada elektron pedagogika atamasining ba'zi boshqa sinonimlari qo'llanila boshlandi. Bular raqamli va onlayn pedagogika tushunchalari bo'lib keng tarqalmoqda. Empirik jihatdan, pedagogik amaliyotda elektron pedagogika o'r ganiladigan, o'qitiladigan pedagogikaning bir tarmog'i sifatida tushuniladi va o'quv texnologiyalarini rivojlantiradi hamda texnologiyani muvaffaqiyatliligi qo'llash uchun didaktik yondashuvlarni yaxshilaydi. Bu shuni anglatadiki, elektron pedagogika bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik amaliyotda edidaktikada o'quv nazariyalarining yangi to'plamlari yaratilmoqda.

#### **Pedagogik amaliyotda elektron pedagogikaning turli xil ta'riflari taklif qilingan:**

- Raqamli axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanadigan o'qitish usullari hamda raqamli avlodning ta'lim imtiyozlarini qondirish;
- Internet orqali o'qitish yoki onlayn o'qishni o'rganish;
- Onlayn jarayonda turli muhit uchun maxsus ishlab chiqilgan o'qitish strategiyalaridan foydalanish;
- Elektron pedagogika - bu internet tarmog'iga asoslangan elektron ta'lim pedagogikasi.

Shunday qilib, elektron pedagogikaning qamrovi cheksizdir. Shu sababli, eng muhim tarkibiy ko'rsatmalarni aniqlash juda muhimdir.

#### **Elektron pedagogika o'r ganishlari va amaliyoti asosan quyidagi masalalarni hal qiladi.**

- Ta'limni tashkil etish usullari, shakllari va manbalari hamda ularning masofaviy o'qitish texnologiyalariga aloqasi;
- Internetni an'anaviy o'quv jarayonida qo'llash imkoniyati;
- Oliy ta'limda mobil texnologiyalar va masofaviy o'qitishning qo'llanilishi;

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv jarayoniga pedagogik-andragogik yondashuvlar;
- Elektron o'quv tizimida o'qituvchilar va o'quvchilarning o'qish samaradorligini baholash;
- Kasbiy pedagogik vakolatlar, masofaviy o'qishni amalga oshirish uchun vakolatlarni rivojlantirish. Ta'lif jarayonida shubhasiz turli xil texnologiyalarni qo'llash pedagogikaning mohiyatini aks ettiradi. Shuning uchun uning ushbu jarayonda e-didaktikani tushunchasi ham qo'llanilishi kerak. E-didaktika elektron pedagogikaning tarmog'i bo'lib ta'lif nazariyasi bilan shug'ullanadi.

### **Ushbu jadvalda didaktikaning mazmuniga oid asosiy ko'rsatmalar keltirilgan:**

**1-jadval**

<b>Didaktika</b>	<b>Elektron didaktika</b>
O'quv jarayoni (tuzilishi, tamoyillari, qonuniyatlar, o'rganish nazariyalar);	Elektron o'quv jarayoni (o'quv muhiti, tamoyillar, qonuniyatlar, o'rganish nazariyalar);
Ta'lif usullari, o'rganish shakllari va manbalari;	Ta'lif usullari, o'quv shakllari, manbalari, elektron o'qishda qo'llaniladigan texnologiyalar va dasturlar;
O'qish natijalarini baholash (baholash usullari, vazifalari)	Ta'lif natijasini baholash (online baholash, yondashuvlar, funksiyalar).

Elektron ta'limning muhim vazifalaridan biri bu raqamli atrof-muhitni normal ijtimoiy hayot sifatida yaxshilash vositasi sifatida anglashga qodir shaxsni rivojlantirishdir. Shuning uchun elektron ta'lifni rivojlantirishda quyidagi tarkibiy ko'rsatmalarga amal qilish joizdir:

- Ijtimoiy tarmoqdan foydalanish maqsadi va imkoniyatlari;
- ijtimoiy tarmoqning shaxsiy profilini yaratish va uning ichidagi operatsiyalarni bajarish shartlari;
- Ijtimoiy tarmoqlarda hamkorlik turlari va aloqa madaniyati;
- Internetdan foydalanishning mumkin bo'lgan xatarlari; texnologik va jinoiy tahdidlar, xavflarni minimallashtirish uchun individual harakatlar;
- Raqamli jamiyatdagi yoshlar o'rtasidagi ziddiyatlarning sabablari, "kitob avlod" va "raqamli avlod" munosabatlarida aloqani rivojlantirish tamoyillari;
- Odamlarning asosiy ijtimoiy ehtiyojlar, raqamli sharoitda ushbu ehtiyojlarni qondirish usullari.

Bu axborot va aloqa sohalarida yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu sababli, raqamli muhitda tizim foydalanuvchilarining xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida tashxislash uchun pedagogik tadqiqotlar yanada faollashishi kerak.

Shunday qilib xulosa qiladigan bo'lsak elektron pedagogika sohasidagi mavjud resurslarning tarkibiy tahlili natijalariga ko'ra quyidagi xulosalar chiqarildi:

Elektron pedagogika pedagogikaning bir tarmog'i hisoblanadi; shuning uchun u tarkibiy tuzilish xarakteristikasini aks ettirishi kerak. Elektron pedagogikaning bir tarmog'i sifatida ta'minlash va raqamli muhitda oqilona harakatlarni amalga oshirish uchun ko'nikma va munosabatlarni shakllantirish. Elektron ta'limning mazmuni raqamli avlod harakatlariga va ularning raqamli muhitga bo'lgan ehtiyojlariga qarab belgilanishi hamda elektron ta'lif mazmunini o'z vaqtida yangilash.

**Xulosa.** Ma'lumotlarni kuzatish natijasida quyidagi xulosa ishlab chiqildi:

Shunday qilib xulosa qiladigan bo'lsak, elektron pedagogika sohasidagi mavjud resurslarning tarkibiy tahlili natijalariga ko'ra quyidagi xulosalar chiqarildi:

Elektron pedagogika pedagogikaning bir tarmog'i hisoblanadi; shuning uchun u tarkibiy tuzilish xarakteristikasini aks ettirishi kerak. Elektron pedagogikaning bir tarmog'i sifatida ta'minlash va raqamli muhitda oqilona harakatlarni amalga oshirish uchun ko'nikma va munosabatlarni shakllantirish. Elektron ta'limning mazmuni raqamli avlod harakatlariga va ularning raqamli muhitga bo'lgan ehtiyojlariga qarab belgilanishi hamda elektron ta'lif mazmunini o'z vaqtida yangilash

Xulosa sifatida aytish mumkinki raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqat ta'lif tizimiga joriy etilishi mamlakat ta'lif tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lifni tashkil etish va ta'lif samaradorligini ortishiga xizmat qiladi va bugungi kun auditoriyalari o'n yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va sinf xonalari kompyuterlar, iPad, planshetlar, smart-doskalar

va boshqa turdag'i ta'l'm texnologiyalari bilan jihozlangan. Dunyoning boshqa joylarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi - televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo'ldi. Bunday zinch raqamli muhitga ega bo'lish va u bilan doimiy o'zaro munosabat natijasida bugungi kun talabalarining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlari oldingi fikr yuritish va axborot jarayonlaridan tubdan farq qilmoqda. Raqamli avlod ota-onalarimiz o'rgangan uslubda o'qitilishi mumkin emas va bo'lmasligi ham kerak. Bu avlodni o'qitishda qora doska va oq bo'rdan foydalanish ham mumkin emas. Qora doskani oqiga va bo'rni markerga o'zgartirish hech narsani o'zgartirmaydi, ya'ni zamонавиј талабаларни билим олишга ва меҳнат бозорида муваффақиятга ерішіш көнікмаларини ривожлантірішга undash usuli bo'la olmaydi. Zamонавиј axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'l'm texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'l'm tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Ushbu maqolada jamiyatni raqamlashtirish sharoitida elektron pedagogika, pedagogikaning muhim bir tarmog'i ekanligi, bu esa samarali pedagogika va bir qator zamонавиј raqamli texnologiyalarni o'z ichiga olgan holdagi rivojlanish jarayonlari ko'rib chiqildi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wang, V. C. X., Farmer, L., Parker, J., & Golubski, P. M. (2012). Pedagogical and andragogical teaching and learning with information communication technologies. Retrieved 26 May, 2016 from.
3. Индустрия российских медиа: цифровое будущее: академическая монография / Е.Л. Вартанова [и др.] М.: Медиа Мир, 2017. 160 с.
4. Козлова Н.Ш. Цифровые технологии в образовании // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. Вып. 1 (40). С. 83–90
5. Каракозов С.Д., Уваров А.Ю. Успешная информатизация – трансформация учебного процесса в цифровой образовательной среде // Проблемы современного образования. 2016. № 2. С. 7–19.
6. Петрова Н.П., Бондарева Г.А. Цифровизация и цифровые технологии в образовании // Мир науки, культуры, образования. 2019. № 5 (78). С. 353–355.
7. Меняйся или уходи. Цифровое образование бросает вызов преподавателям вузов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.poisknews.ru/theme/edu/31969/> (дата обращения: 30.03.2020)/
8. Уваров А.Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. М.: ГУ-ВШЭ, 2018. 168 с.
9. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования / А.Ю. Уваров [и др.]. М.: Высшая школа экономики, 2019. 343 с.

# TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA O'QITUVCHINING PEDAGOGIK TEXNIKASI VA UNI SHAKLLANTIRISHNINIG ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

*Maxkamova Muborak Yusupovna  
Renessans ta'lim universiteti  
"Pedagogik ta'lim va psixologiya" kafedrasи  
dotsenti*

*Zokirova Muxlisa  
Boshlangich ta'lim yo'nalishi talabasi*

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada o'qituvchining kasbiy faoliyatida pedagogik texnikasini shakllantirish, o'quvchilarni sifatli bilim olishlarini omili ekanligi haqida fikr yuritilgan.

**Kalit so'zlar:** pedagogik texnika, kasbiy kompetentlik, kasbiy mahorat, professiogramma, gnostik malaka, kommunikativ malaka.

## **Аннотация**

В этой статье представлен список известных людей, получивших образование в области педагогической техники в Азербайджанской Республике.

**Ключевые слова:** педагогическая техника, профессиональная компетентность, професионализм, гностическая малака, коммуникативная малака.

## **Abstract**

This article presents a list of famous people who have received education in the field of pedagogical technology in the Republic of Azerbaijan.

**Keywords:** pedagogical technique, professional competence, professionalism, gnostic malaka, communicative malaka.

Pedagogik texnika - o'qituvchining nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, balki butun kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan umumiy pedagogik bilim va malakalari majmuidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari bu avvalo o'qituvchining mahoratini belgilovchi kasbiy ko'nikmalari hisoblanadi, ya'ni uning savodli va ifodali so'zlay olishi, o'z fikr-mulohazasini va bilimini tushinarli tilda ta'sirchan bayon qilishi, his-tuyg'ularini jilovlay olishi, o'zining shaxsiy xususiyatlariiga xos mimik va pantomimik qobiliyatlariga ega bo'lishi, aniq imo-ishora, ma'noli qarashi rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassumi, so'zning cheksiz qudratli orqali o'quvchilar ongiga va tafakkuriga ta'sir o'tkazishi, hozirjavobliligi psixologik bilimlarga ega bo'lishi kabilardir. O'qituvchining pedagogik texnikasi qanday ko'nikma va malakalardan iborat ekanligi, pedagogik texnika vositasida o'qituvchi ta'lim muassasalarida ta'limiy-tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy talablar asosida ta'sir qilishi, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda qanday ahamiyatga ega ekanligi kabi muammolar hozirgi kungacha dunyo olimlarining diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda.

Pedagogik texnikaning muhim xususiyatlaridan biri o'qituvchining o'quvchilar bilan bevosita muloqoti jarayonida shakllanadigan kasbiy texnik ko'nikma va malakalardir. Bunda pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalari o'qituvchining pedagogik mahorati bilan aloqadorlikda shakllanib boradi. Pedagogik texnikaning xususiyatlari o'qituvchiga o'quvchilar bilan muloqot jarayonida zarur bo'ladigan so'z va gap ohangi, qarashi, imo-ishorani tez va aniq tushinib olishi, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda bosiqlik va osoyishtalik bilan aniq fikr yuritish, vaziyatni tez tahlil qilish kabi qobiliyatlarni namoyish etish bilan ifodalangan. Pedagogik texnikaning ushbu xususiyatlari o'qituvchining kasbiy mahoratida aniq ifodalangan. O'qituvchining psixologik fiziologik xususiyatlari asosida uning shaxsiy pedagogik texnikasini tarkib toptiradi. Individual pedagogik texnikaning shakllanishi o'qituvchining yoshi, jinsi, feyl-atvori, salomatligi, anatomik-fizialogik xususiyatlari asosida uning shaxsiy pedagogik texnikasini tarkib toptiradi. Shaxsiy pedagogik texnika malakalarini shakillantirish muammolari psixolog olimlarning tadqiqot markazidan o'rinn olgan

psixolog olimlar R.Z.Gaynudinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, M.Abdullajonova kabilar o'qituvchilarning individual kasbiy faoliyatini batafsil o'rganib, o'qituvchining "Mehnat professiogrammasi" ni ishlab chiqdilar. Olimlarning fikrlariga ko'ra o'qituvchi professiogrammasi o'qituvchilarga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga oladi hamda har bir fan o'qituvchisining alohida ixtisoslashgan xarakteristikasini belgilab beradi.

Jumladan, ular ta'lif muassasalarida pedagogik faoliyat olib boradigan o'qituvchi-murabbiy professiogrammasida quyidagi hislatlar, ya'ni pedagogik texnika malakalari mujassamlashgan bo'lishini ta'xkidlaydilar:

1. O'qituvchining shaxsiy xislatlari: bolalarni sevishi, kamtarligi, dilkashligi, mehnatsevarligi;

2. Kasbiga xos bilimlari: ta'lif va tarbiya jarayoni mohiyatini bilishi, pedagogik va psixologik bilim asoslarini egallashi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga asosan psixologik imkoniyatlarini anglashi, tarbiyaviy ta'sir etishning samarali usullaridan oqilona foydalana olishi, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan faoliyat mazmunini puxta bilishi;

3. Kasbiga xos hislatlari: milliy mafkura, umuminsoniy qadriyatlar, milliy an'ana va urfodatlarning asl mohiyatini tushinishi, kuzatuvchanligi, pedagogik qobiliyatga egaligi, o'zini qo'lga ola bilishi, o'zini anglay olishi, pedagogik takt, nutq madaniyati;

4. Shaxsiy pedagogik uddaburonligi: dars mashg'ulotlarida zarur materiallarni tanlay olishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishi, ta'lif-tarbiya jarayonini istiqbolli rejalashtirishi, o'quvchilar jamoasini boshqara olishi;

5. Tashkilotchilik malakalari: o'quvchilar jamoasini uyushtira bilishi, turli ziddiyatli vaziyatlarda ham o'quvchilar jamoasini boshqarishi, amaliy mummolarni hal etishda uddaburonligini namoyish eta olishi;

6. Kommunikativ malakalari: o'quvchilarning psixik holati darajasini aniqlay olishi, o'z pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi;

7. Gnostik malakalari: o'quvchilarning asab psixik xolati darajasini aniqlay olishi, o'z pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi ustoz o'qituvchilar mahoratini nazariy va amaliy jihatidan o'rganib borishi, psixologik va pedagogik adabiyotlardan to'g'ri foydalana olishi o'quvchilar xulq-atvorini mukammal o'rganishi:

8. Ijodiy hislatlari: o'z pedagogik mahoratini doimiy takomillashtirib borishi, o'quvchilarni tarbiyalashda o'z dasturini ishlab chiqishi va uni muvaffaqqiyatlama amalga oshirishi, o'quvchilar nazari bilan voqelikni tashkil qilish qobiliyati o'z-o'zini boshqarish malakalarida namoyon bo'ladi.

Demak, pedagogik texnika o'qituvchi kasbiy faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisini u o'qituvchining pedagogik faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi, ta'lif-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish ishlarida asosiy yo'l ko'rsatuvchi bo'lib hizmat qiladi.

Pedagogik mahoratni egallash texnikasi o'qituvchi pedagogik faoliyatida pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalarini mukammal takomillashtirgan holda o'z mahoratini oshirish uchun quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

1. O'qituvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan pedagogik texnikaning muhim tarkibiy qisimlaridan biri uning nutq texnikasidir, tempi, tovush ohangini baland, o'rta, past qila olishi. O'qituvchining notiqlik texnikasi so'zlarini aniq, to'g'ri tiniq eshitarli va tushinarli bayon qilishida namoyon bo'ladi. To'g'ri va mukammal ovoz diskusiyasiga ega bo'lgan o'qituvchi so'zlarni ifodali bayon qiladi.

2. Pedagogik texnika malakalarini mukammal egallash uchun avvalo, o'qituvchi o'z faoliyatini o'qitadigan predmetining boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda bo'lishi, pedagogik va axborot texnologiyalarini, pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini davr talabi darajasida bilishi, kasbiy jixatidan o'zini-o'zi tarbiyalay olishi lozim.

3. Pedagogik texnika sirlarini mukammal bilish o'qituvchining tashkiliy metodik malakalarini egallashiga ham bog'liq. Bu malakalar zarur bilimlar bo'yicha ma'ruzalarni tinglay olish, maxsus adabiyotlarni o'qish orqali qo'lga kiritiladi. Tashkiliy-metodik malakalari aytilgan yo'l-yo'riqlar ko'rsatmalarni o'zining individual kasbiy tajribasida sinab ko'nikma hosil qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llarini o'qituvchining malaka oshirish kurslariga ishtiroki, ustozi murabbiylar rahbarligidagi mashg'ulotlar va mustaqil ishlardir. Pedagogik texnika ko'nikma va malakalarini egallash induvidual-shaxsiy salohiyat ekanligini ekanligini hisobga hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatidan o'z-o'zini tarbiyalash o'zida tajribali o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o'yaydi deb aytish mumkin. Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishda o'qituvchining jamoada faoliyat olib borishi va mashg'ulotlarda o'z-o'zini nazorat qilishi alohida rol o'yaydi. Pedagogik texnika mashg'ulotlarining bu shaklini ancha batavsilroq ochib berish maqsadga muvofiqdir, chunki u hozirga qadar o'qituvchilar uchun mo'ljallangan o'quv va metodik adabiyotlarda ma'lum darajada ko'rsatib berilmagan. Har qanday jamoada, hox o'quvchilar, hox o'quvchilar jamoasi bilan o'qituvchi ular oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rishi, xulq-atvor va muammolarning yangi shakillarini izlab topishi va sinab ko'rishi, o'zining jamoa bilan birga bajaradigan ishi xususiyatlarini egallashi lozim. Shundagina pedagogik faoliyatning induvidual uslublarini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir pedagog o'zi ma'lum bilimlarni o'rganishi bilan birga uni o'quvchilarga to'g'ri va tushunarli tilda yetkazib berishi lozimdir. Har bir pedagog yuqori kasbiy kompetentlikka ega bo'lib, o'quvchilarni tarbiyalab uni bilimli qilib yuksaltirishi kerak.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Wang, V. C. X., Farmer, L., Parker, J., & Golubski, P. M. (2012). Pedagogical and andragogical teaching and learning with information communication technologies. Retrieved 26 May, 2016 from.
3. Индустрия российских медиа: цифровое будущее: академическая монография / Е.Л. Вартанова [и др.] М.: Медиа Мир, 2017. 160 с.
4. Козлова Н.Ш. Цифровые технологии в образовании // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. Вып. 1 (40). С. 83–90
5. Каракозов С.Д., Уваров А.Ю. Успешная информатизация – трансформация учебного процесса в цифровой образовательной среде // Проблемы современного образования. 2016. № 2. С. 7–19.
6. Петрова Н.П., Бондарева Г.А. Цифровизация и цифровые технологии в образовании // Мир науки, культуры, образования. 2019. № 5 (78). С. 353–355.

# IMPROVING THE SYSTEM OF MANAGING AND ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION

*Meliyeva Nargizakhon Bakhodirovna  
Lecturer at Renaissance University of Education*

*Makhkamova Muslina Umidjon qizi  
3rd year student of Renaissance  
University of Education  
English philology department, Tashkent*

## Abstract

Ensuring high-quality education is a priority for educational institutions worldwide. Effective management and assessment systems are essential for maintaining and enhancing educational standards. This article explores strategies for improving the system of managing and assessing education quality, emphasizing the role of modern technologies, teacher development, and student-centered approaches. The study highlights key challenges in educational quality management and suggests solutions for sustainable improvement.

**Keywords:** Education Quality, Quality Management, Assessment System, Teacher Development, Educational Technology, Student-Centered Learning, Learning Management System (LMS), Competency-Based Assessment, Institutional Governance, Digital Education.

## Annotatsiya

Yuqori sifatli ta'limni ta'minlash butun dunyo bo'ylab ta'lim muassasalari uchun ustuvor vazifadir. Samarali boshqaruv va baholash tizimlari ta'lim standartlarini saqlash va takomillashtirish uchun zarurdir. Ushbu maqola ta'lim sifatini boshqarish va baholash tizimini takomillashtirish strategiyalarini o'rganadi, zamonaviy texnologiyalarning rolini, o'qituvchilarni rivojlantirish va talabalarga yo'naltirilgan yondashuvlarni ta'kidlaydi. Tadqiqot ta'lim sifatini boshqarishdagi asosiy muammolarni ko'rsatib beradi va barqaror takomillashtirish bo'yicha yechimlarni taklif qiladi.

**Kalit so'zlar:** Ta'lim sifati, sifat menejmenti, baholash tizimi, o'qituvchilarni rivojlantirish, ta'lim texnologiyasi, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim, ta'limni boshqarish tizimi (LMS), kompetensiyaga asoslangan baholash, institutsional boshqaruv, raqamli ta'lim.

## Аннотация

Обеспечение высококачественного образования является приоритетом для образовательных учреждений во всем мире. Эффективные системы управления и оценки имеют важное значение для поддержания и повышения образовательных стандартов. В этой статье рассматриваются стратегии совершенствования системы управления и оценки качества образования, подчеркивая роль современных технологий, развития учителей и подходов, ориентированных на учащихся. В исследовании освещаются основные проблемы в управлении качеством образования и предлагаются решения для устойчивого улучшения.

**Ключевые слова:** Качество образования, Управление качеством, Система оценки, Развитие учителей, Образовательные технологии, Обучение, ориентированное на учащихся, Система управления обучением (LMS), Оценка на основе компетенций, Институциональное управление, Цифровое образование.

**Introduction.** Education quality is a critical factor [1] in national development, shaping the skills and competencies of future generations. Effective quality management ensures that educational institutions meet set standards and continuously improve their teaching and learning processes. However, challenges such as outdated assessment methods, lack of technological integration, and insufficient teacher training hinder progress. Therefore, refining the management and evaluation of education quality is essential for fostering innovation and excellence in the educational sector.

Education plays a crucial role in shaping the future of individuals and societies. However, maintaining and improving the quality of education requires effective management and assessment systems. As education evolves to meet the demands of the modern world, institutions must adopt innovative approaches to ensure continuous improvement. This essay explores key aspects of managing and assessing education quality, including modern assessment methods, teacher development, the role of technology, student-centered learning, and institutional policies.

One of the primary challenges in education quality management is developing reliable and comprehensive assessment methods[2]. Traditional assessment techniques, such as standardized testing and final exams, often fail to provide a complete picture of students' abilities. While summative assessments remain important, formative assessments, which evaluate students' progress throughout the learning process, are gaining recognition for their effectiveness. These assessments include quizzes, presentations, peer reviews, and project-based evaluations that encourage deeper understanding and critical thinking. Competency-based assessment is another approach that focuses on students' ability to apply knowledge in real-life situations. Instead of measuring how well students memorize information, this method evaluates their problem-solving skills, creativity, and ability to adapt to new challenges. Integrating technology into assessments further enhances their effectiveness by enabling real-time feedback, personalized learning pathways, and data-driven analysis of student performance.

Teachers are at the heart of the education system[3], and their development is essential for improving learning outcomes. Professional development programs help educators stay updated with the latest teaching methodologies, technological advancements, and assessment strategies. Workshops, online courses, and mentorship programs allow teachers to refine their skills and implement innovative approaches in the classroom. Collaboration among teachers also plays a significant role in improving education quality. Peer learning and knowledge-sharing sessions enable educators to exchange best practices, discuss challenges, and develop effective teaching strategies. Moreover, institutions should provide continuous support for teachers, including access to modern teaching tools, digital resources, and opportunities for research and professional growth.

The rapid advancement of technology has transformed the way education is delivered and assessed. Learning Management Systems[4] (LMS), such as Google Classroom and Moodle, have made it easier for institutions to organize courses, track student progress, and facilitate interactive learning[5]. Artificial Intelligence (AI) and data analytics help educators identify learning gaps, predict student performance trends, and tailor instruction to individual needs. Furthermore, digital assessments and automated grading systems reduce administrative burdens and provide instant feedback to students. Virtual and augmented reality tools create immersive learning experiences, making complex subjects more engaging and accessible. However, for technology to be truly effective in improving education quality, institutions must ensure that all students and teachers have access to necessary digital resources and training.

A student-centered learning approach shifts the focus from traditional teacher-led instruction to active engagement, critical thinking, and problem-solving. Personalized learning pathways allow students to progress at their own pace, ensuring that their individual needs are met. Project-based learning, discussions, and interactive activities encourage deeper understanding and long-term retention of knowledge. Encouraging student participation in decision-making processes also enhances the learning experience. When students have a say in their education, they become more motivated and responsible for their academic success. Additionally, providing diverse learning materials, such as multimedia content, interactive exercises, and real-world case studies, caters to different learning styles and promotes inclusivity.

Ensuring education quality requires strong governance, clear policies, and accountability measures. Institutions must establish quality assurance frameworks that include regular evaluations, accreditation processes, and feedback mechanisms. Collaboration between governments, educational institutions, and private organizations can further support quality improvement through funding, research, and policy development. Regular audits and assessments help maintain

transparency and identify areas for improvement. Feedback from students, teachers, and industry professionals ensures that education remains relevant to the needs of society and the job market. Additionally, standardizing quality assessment frameworks across institutions can create consistency and fairness in education evaluation.

Despite advancements in education quality management, several challenges persist. Resistance to change, especially among educators accustomed to traditional teaching methods, can slow down the adoption of innovative assessment strategies. Additionally, limited access to technology[6] and digital resources in certain regions creates disparities in education quality.

To overcome these challenges, institutions and policymakers must prioritize digital transformation, invest in teacher training, and develop policies that promote continuous improvement. Public-private partnerships can also play a crucial role in providing financial support, technological resources, and research opportunities to enhance education quality.

### **Conclusion**

Enhancing the system[7] of managing and assessing education quality is essential for ensuring effective learning outcomes and preparing students for future challenges. A well-structured education quality management system should incorporate modern assessment methods, continuous teacher development, technological advancements, student-centered learning approaches, and strong institutional policies. By integrating formative and competency-based assessments, educators can gain a deeper understanding of student progress and provide targeted support. Furthermore, investing in teacher training programs enhances instructional effectiveness and encourages the adoption of innovative teaching strategies. The integration of digital tools, such as Learning Management Systems (LMS), artificial intelligence (AI), and automated assessment systems, improves efficiency and allows for data-driven decision-making. At the same time, student-centered learning approaches, including project-based learning and personalized learning pathways, promote engagement and critical thinking. Despite existing challenges such as resistance to change, limited digital access, and inconsistent quality evaluation frameworks, solutions like digital transformation, policy reforms, and collaboration among stakeholders can drive meaningful improvements. Strengthening governance structures, standardizing quality assessment frameworks, and fostering partnerships between educational institutions and private organizations will further contribute to sustainable education quality enhancement. Ultimately, improving education quality management requires a holistic approach that balances innovation, policy development, and inclusivity. By addressing key challenges and implementing effective strategies, education systems can ensure long-term success and equip students with the knowledge and skills necessary for academic, professional, and personal growth.

### **References**

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University: What the Student Does*. McGraw-Hill Education.
2. Black, P., & Wiliam, D. (1998). "Assessment and Classroom Learning." *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74.
3. Darling-Hammond, L. (2017). *The Right to Learn: A Blueprint for Creating Schools That Work*. Jossey-Bass.
4. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change*. Routledge.
5. Guskey, T. R. (2000). *Evaluating Professional Development*. Corwin Press.
6. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
7. OECD. (2019). *Measuring Innovation in Education: A New Perspective*. OECD Publishing.
8. Reeves, D. B. (2004). *Accountability for Learning: How Teachers and School Leaders Can Take Charge*. ASCD.
9. Siemens, G. (2005). "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age." *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3-10. Wiliam, D. (2011). *Embedded Formative Assessment*. Solution Tree Press.

## MAFKURAVIY TAHDIDLARGA QARSHI KURASHISHNING USULLARI

*Meyliyev Ulmas Farmonovich  
Renessans ta'lim universiteti  
"Matbuot xizmati va qabul  
jarayonlarini muvofiqlashtirish  
bo'limi" xodimi,*

*T.T.Alimardonov  
Renessans ta'lim universiteti professori  
Siyosiy fanlar doktori taqrizi asosida*

### **Annotatsiya**

Mazkur maqolada globallashuv, mafkuraviy tahdid, jamiyat taraqqiyotida ommoviy madaniyat, mafkura, haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** globallashuv, mafkuraviy tahdid, jamiyat, madaniyat, mafkura, g'oya, milliy g'oya, millat, ma'anaviy xuruj, tahdid.

### **Аннотация**

В данной статье рассматриваются глобализация, идеологическая угроза, массовая культура, идеология в развитии общества.

**Ключевые слова:** глобализация, идеологическая угроза, общество, культура, идеология, идея, национальная идея, нация, традиционная атака, угроза.

### **Abstract**

This article discusses globalization, ideological threat, public culture and ideology in the development of society.

**Key words:** globalization, ideological threat, society, culture, ideology, idea, national idea, nation, traditional attack, threat.

Hozirgi davrda O'zbekistonda, bir tomonidan, globallashuv jarayonining afzalliklaridan (jumladan, iqtisodiyotning barcha sohalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar asosida jihozlash, investitsiyalarni keng jalb etish, jahon bozoriga integratsiyalashuv va hokazo) oqilona foydalanish, ikkinchi tomonidan, uning salbiy ta'sirini (dunyoning yetakchi davlatlari va transmilliy korporatsiyalarning tabiiy zaxiralarga egalik qilishga intilishi, demokratiyani siljitim strategiyasining amalga oshirilishi, ommaviy madaniyat namunalarining keng tarqalishi, terrorizm va ekstremizmning global tus olishi va hokazo) bartaraf etish borasida pishiq-puxta o'ylangan izchil siyosat olib borilmoqda. Globallashuv jarayonining ijobiy jihatlarini e'tiborga olgan holda uning g'oyaviy-mafkuraviy ta'siridan ogoh bo'lish, ayniqsa, yoshlarimizni bunday xurujlardan asrabavaylash g'oyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv jahonda yagona makonning yuzaga kelishi, ilmiy-texnikaviy va texnologik yutuqlarning keng tarqalishi, ularning umumiylara taraqqiyotga xizmat qilishi bilan birga, G'arbda shakllantirilgan "ommaviy ma'nnaviyat" ning millatlar va xalqlar ma'nnaviyatining yemirilishi omili sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Bu insoniyatning milliy zamini va o'zligidan begonalashuvga olib kelmoqda. Ushbu jarayonning oldi olinmas ekan, oxir-oqibatda, millati va ma'nnaviyatidan mahrum bo'lgan olomonning shakllanishiga olib keladi. Milliy ma'nnaviyatga nisbatan yuzaga kelgan bu tahdidlarni bartaraf etish mavjud imkoniyatlarni ishga solishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Jahon miqyosida fuqarolar siyosiy madaniyatini rivojlanishining samarali omillarini qamrab olgan, ma'lum ijtimoiy-siyosiy, diniy, milliy va boshqa turdag'i qadriyatlarga asoslangan, jamiyatda ishonch omilini mustahkamlovchi fenomen sifatida mafkura omilini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq qilish tobora kuchayib bormoqda. Shuningdek, dunyoda globallashuv jarayonining mazmun-mohiyati, uning ijobiy va salbiy jihatlari, milliy ma'nnaviyatga o'tkazayotgan ta'siri hamda uning

oqibatlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish, unga nisbatan turli qarashlarni umumlashtirish borasida tegishli tadqiqotlar olib borilmoqda. Ilmiy markazlarda millatlarning o'zligidan begonalashuviga sabab bo'layotgan omillar, ularning negizlari, milliy-ma'naviy taraqqiyotda yuzaga kelayotgan inqirozlarning yoshlari ma'naviy-axloqiy hayotiga salbiy ta'sirini oldini olish bilan bog'liq masalalarga e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda globallashuv sharoitida mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashning samarali mexanizmlarini shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlarning ta'sirini ijobiy tomonga o'zgartirishni ma'naviy va mafkuraviy qadriyatlar uyg'unligida amalga oshirishni davrning o'zi taqozo etmoqda. «Mafkura sohasida bo'shliq degan narsaning o'zi hech qachon bo'lmaydi. Chunki insonning qalbi, miyasi, ongu tafakkuri hech qachon axborot olishdan, fikrlashdan, ta'sirlanishdan to'xtamaydi. Demak, unga doimo ma'naviy oziq kerak. Agar shu oziqni o'zi yashayotgan muhitdan olmasa yoki bu muhit uni qoniqtirmasa, nima bo'ladi, aytinglar? Bunday oziqni u asta-sekin boshqa yoqdan izlaydi. Shunga yo'l bermasligimiz kerak. Mana, gap nima haqida ketyapti!»[1], deya aytilgan e'tirof orqali ham anglash mumkin. 2023-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi bo'yicha taraqqiyot strategiyasida mamlakatda olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni puxta egallagan yoshlarni tarbiyalash vazifasi bilan chambarchas bog'liqligi hamda mamlakatimiz uchun muhim ahamiyat kasb etadigan shaxs ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashining shakllanishiga ijtimoiy tarmoqlarning ta'sirini tizimli ravishda tadqiq etish ehtiyoji ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-son, 2019-yil 17-yanvardagi "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5635-son farmonlari hamda 2017-yil 28-iyuldag'i "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ 3160-son, 2018-yil 14 avgustdag'i "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son, 2019-yil 3-maydag'i "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-son Qarorlari va sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjalarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi[2].

Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy madaniyatini rivojlantirishning mafkuraviy omillari haqidagi ilmiy asoslangan xulosalar O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov asarlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ma'ruza va nutqlari da aks etgan. Ushbu manbalar tadqiqot ishiga nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Globallashuv sharoitida ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurash va milliy ma'naviyatga tahdidlar globallashuv jarayoni bilan bog'liq holda alohida mustaqil mavzu sifatida o'rganilgan emas. Ammo inson ongi, dunyoqarashi va axloqiga nisbatan yuzaga keladigan tahdidlar masalasi butun Sharq-u G'arb mutafakkirlarining doimiy diqqat-markazida turgan. Ularni umumlashtirgan holda, bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga qadimgi Sharq, Yunoniston va Rim mutafakkirlarini kiritish mumkin. Jamiyatda insonlarni barqaror yashashlari, tinch va farovon hayot kechirishlari uchun ular o'rtasida munosabatlar samimiy, iliq bo'lish, dushmanlik esa taraqqiyotga nisbatan katta xavf ekanligini qadimgi Xitoy mutafakkirlari Konfutsiy, yunon faylasuflari Platon, Aristotel, Qadimgi Rim mutafakkiri Sisseron ilgari surganlar . Ikkinci guruhga X-XV asrlarda yashagan Sharq mutafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobi, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, Nizomulmulk kabilarni kiritish mumkin . Ular o'z asarlarida yaxshilik va yomonlik, ahloqlilik va ahloqsizlikning

mohiyati, ular o'rtasidagi ziddiyatlar va ularning yuzaga kelish manbalari hamda jamiyatda va insonlararo munosabatlarning adolat, o'zaro oqibat asosida qurishning ahamiyati, xalq merosi va ma'naviyatini asrash haqidagi g'oyalarni ilgari surganlar. Uchinchi guruuhga G'arbda Uyg'onish va yangi davrda yashab ijod qilgan mutafakkirlar N.Makiavelli (1469-1527), T.Gobbs (1588-1679), J.Lokk, J.J.Russo (1712-1778) va boshqalarni kiritish mumkin . Garchand ular aynan shaxs ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashining shakllanishiga ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri haqida fikr bildirmagan bo'lalar ham, uni davlatning shakllanishiga sabab bo'lgan omillar, uni boshqarishda mavjud bo'lgan ziddiyatlar, ularni hal etishda qo'llanish zarur bo'lgan tadbirlar haqida bildirgan fikrlari bilan uyg'unlashgan deb qarash mumkin. To'rtinchi guruuhga Z.Bjezinskiy, E.Toffler, F.Fukuyama, S.Xantington, A.Dj.Toynbi, P.J.Byukenen, J.Koleman kabilarni kiritish mumkin . Bu mualliflar fikrlarining mavzuimizga taalluqli jihat shundaki: a) ularni fikrlaridan ma'lum bo'layotgan muhim masala – bugun dunyoning ziddiyatlar girdobida hayot kechirayotgan, uning turli tahdidlarga mubtalo bo'lgani; b) bu tahdidlar negizida shaxs ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashining shakllanishiga ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri va insonlarning ma'naviy qashshoqlashuvi turganligini ko'rsatganligidir.

Globallashuv sharoitida shaxs dunyoqarashining shakllanishini belgilab beruvchi axborotlashgan jamiyat, axborot tahdidi va ijtimoiy tarmoqlar va ularning inson ongiga ta'siri borasida mamlakatimiz olimlari S.Otamuratov, J.Yaxshilikov, Sh.Paxrutdinov, Sh.G'oyibnazarov, B.To'ychiyev, I.Ergashev, N.Jo'rayev, A.Muminov, M.Quronov, R.Samarov, V.Qo'chqorov, O.Musayev, O.Allayorov, B.Xasanov, N.Dehqonov va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borganlar . Bu mualliflarning qarashlarini beshinchi guruuhga kiritish mumkin. Ularning asarlarida globallashuv tushunchasi, axborot xavfsizligi, uning milliy ma'naviyatga, shaxs dunyoqarashiga ta'siri masalalari, millatlararo munosabatlar va ularning rivojlanish jarayonlari kabi masalalar ochib berilgan. Jumladan, jamiyat barqarorligini ta'minlash bo'yicha siyosiy fanlar doktori, professor Sh.I.Paxrutdinov o'zini "tahdidbardosh jamiyat" modelini ilgari surgan. Unda muallif "iqtisodiy barqarorlikka erishish" mezoni modelning tag asosini tashkil etsa, "ma'naviy immunitet" mezoni esa, modelning ustki ta'sirlarga javob beruvchi qismi vazifasini bajaradi, deya ta'kidlagan bo'lsa, siyosiy fanlar doktori, professor, Sh.G'oyibnazarov shaxs, ayniqsa, yoshlar ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan "Ommaviy madaniyat" omilini ilmiy jihatdan tadqiq etgan.

Yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarning asarlarida va ilmiy tadqiqotlarida globallashuv sharoitida ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashning samarali mexanizmlari bilan bog'liq jarayonlar bevosita va bilvosita maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan.

Jahonda kechayotgan bugungi murakkab vaziyatda jamiyatni turli axborot xurujlaridan himoya qilish barobarida, yurtdoshlarimizning quvonch va tashvishlari hamda so'ngi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarni xolis baholagan holda unga o'z hissasini qo'shish, yosh avlodni ezgu qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalash, ajdodlarimizning boy ma'naviy merosini asrab-avaylashga da'vat etish har bir ma'rifat ahlining asosiy burchiga aylanishi zarur. Zero, kyelajagimiz bo'lgan yosh avlodni turli xil buzg'unchi toifalarning xurujlaridan asrab avaylamog'imiz, ularni Vatanga sodiq farzandlar qilib tarbiyalash bunga mas'ul ota-onalarning ham, tarbiyachi-o'qituvchilarning ham, barcha-barchanening muqaddas burchi bo'lmog'i lozim.[3] Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'birlari bilan aytganda o'z bolamizni o'zimiz asramog'imiz lozimligini bugun hayotning o'zi yana bir bor ko'rsatib bermoqda.

### Foydalanimizga qarar qilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 15-iyun kuni Toshkent shahrida "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi. <http://uza.uz/oz/politiss/vatanimiz-ta-diri-vakelazhagi-y-lida-yanada-amzhi-at-b-lib--15-06-2017>.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdag'i ma'ruzasi // <http://uza.uz. 07.12.2016>; Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini

asrash – davr talabi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 15-iyun kuni Toshkent shahridagi anjumanda so'zlagan nutqi // <http://www.aza.uz>. 15.06.2017; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi //<http://www.aza.uz>. 20.09.2017; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 22-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: O'zbekiston, 2018. – 80 -b; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Afg'oniston bo'yisha "Tinchlik jarayoni, xavfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik" mavzusida o'tkazilgan xalqaro konferensiyadagi nutqi // <http://aza.uz> 06.03.2018; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <http://aza.uz> 28.12.2018.

3. Joniyev Muzaffarxon. Mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurash – bugunning dolzarb vazifasi 2020-yil. 98-b.

# MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH

*Meyliyeva Sadoqat Farmonova  
Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 19-  
umumiy o'rta ta'lim maktab*

*T.T.Alimardonov  
Renessans ta'lim universiteti professori s.f.d.  
taqrizi asosida*

## Annotatsiya

Mazkur maqolada innovatsiya, interaktiv o'yinlar, kampyuter o'yinlar, ta'limiy ilovalar, haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

**Kalit so'zlar:** interaktiv, ta'lim, rivojlanish, texnologiya, o'yinlar, individual, muloqat.

## Аннотация

В данной статье рассматриваются инновации, интерактивные игры, компьютерные игры, образовательные приложения.

**Ключевые слова:** интерактивный, образовательный, развитие, технология, игры, индивидуальный, рефлексия.

## Abstract

This article discusses innovations, interactive games, computer games, and educational applications.

**Keywords:** interactive, educational, development, technology, games, individual, reflection.

Mamlakatimizda yosh avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'limtarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Inson hayotining dastlabki to'rt yilini o'z ichiga qamrab oluvchi maktabgacha ta'lim yoshi davri o'z ahamiyatiga ko'ra noyob davr hisoblanadi. Ushbu davrda bolada asosiy insoniy qadriyatlarning shakllanishi yuz beradi. Insonning kelajakda qanday shaxs bo'lib yetishishi aynan maktabgacha yosh davrida olgan ta'lim va tarbiyasiga bog'liq.

Innovatsion jamoalarda bular innovatsion menejer tomonidan hal etiladi, shu bilan birga boshqaruvning an'anaviy elementlari mehnat resurslarini boshqarish texnologiyasini tashkil etadi. Ma'lumki, mehnat resurslarini oshqarish rejalashtirish, xodimlarni tanlab olish va joylarini o'zgartirish, mehnat faoliyati baholash hamda ish haqi miqdorini belgilash, rag'batlantirish va imtiyozlar tizimini ishlab chiqish vazifalarini o'z ichiga oladi<sup>[64]</sup>.

Maktabgacha ta'lim bolalar hayotining muhim bosqichidir. Ushbu davrda bola shaxsiyati va intellektual rivojlanishi uchun asosiy poydevorlar yaratiladi. Shu bois, ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsiyalarning tatbiqi katta ahamiyatga ega. Innovatsiyalar yordamida bola nafaqat zamonaviy

<sup>64</sup> O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni.

bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatları ham rivojlanadi.

### **Innovatsiyalarni tatbiq etishning asosiy yo'nalishlari:**

**Texnologik vositalar:** Maktabgacha ta'linda interaktiv o'yinlar, kompyuter dasturlari, va ta'limiylar yordamida bolalar uchun o'qish va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Mobil telefonlar va planshetlar yordamida bolalar turli xil interaktiv va vizual materiallarga ega bo'ladilar, bu esa ularning diqqatini jalb qiladi va o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

**Raqamli ta'lim:** Internet resurslari va raqamli platformalar yordamida bolalar turli xil interaktiv mashg'ulotlar, video darslar, va virtual sayohatlar orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishadi. Bu ta'lim tizimiga innovatsion yondashuvni olib kiradi va bolalarning eng yaxshi tarzda o'rganish imkoniyatlarini taqdim etadi.

**Kreativ pedagogik metodlar:** Innovatsion pedagogika usullari bolalarga o'rganish jarayonini faol, qiziqarli va mazmunli qilish imkonini beradi. Masalan, loyiha asosida ta'lim, o'yin asosida ta'lim, hamda problemali o'qish metodlari bolalarga o'rganish jarayonida mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlanтирishga yordam beradi.

**Bolalarning hissiy rivojlanishi:** Innovatsion metodlar bolalar bilan hissiy jihatdan muloqotda bo'lishni talab qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga emocional intellektni o'rgatish uchun yangi pedagogik yondashuvlar, masalan, "hikoya qilish", "rol o'ynash" va "o'zini ifodalash" metodlari qo'llaniladi.

**Integratsiya va interdisciplinar yondashuvlar:** Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanтирishda turli fanlar va sohalarni birlashtirish innovatsion yondashuvning bir shaklidir. Masalan, ilm-fan, san'at, sport va adabiyot kabi sohalarni integratsiyalash orqali bolalar ko'proq ma'lumotga ega bo'lishadi va bir nechta ko'nikmalarni bir vaqtning o'zida rivojlanтирadila. Maktabgacha ta'linda innovatsiyalarni qo'llash, bolalar uchun o'qish va rivojlanish jarayonini qiziqarli, samarali va dolzarb qiladi. Pedagoglar va ota-onalar, innovatsion metodlarni tatbiq etish orqali bolalarning intellektual va ijodiy rivojlanishini ta'minlaydilar, ularni kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxslar sifatida tarbiyalashga hissa qo'shadilar<sup>[65]</sup>.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining innovatsion faoliyatini tashkil etish va boshqarishda ularni innovatsion faoliyatga undovchi va mazkur yo'nalishdagi harakatlarini ta'minlovchi asoslar to'rtta asosiy guruhga ajratiladi:

1. birinchidan, bu yangilik kiritish natijasida vujudga keladigan, hurmat-e'tibor, hokimiyat, vakolat va mavqe bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan shaxsiy moddiy qiziqishlar;
2. ikkinchidan, tashkiliy tizimning samarali rivojlanishiga mos ravishda o'zini -o'zi kasbiy rivojlanтирishga intilish;
3. uchinchidan, jamoaning ma'naviy-psixologik muhitida innovatsion jarayonlarning ahamiyatini anglash;
4. to'rtinchidan, tezkor boshqaruvning mazmun va mohiyatini tushunish va mantiqan zaruriyatini qabul qilish. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari jamoasi uchun yangilik kiritishning dolzarbligi muammolarini uzil-kesil hal qilish va strategik rivojlanishni ta'minlashning asosiy omillari sifatida belgilanishi;

<sup>65</sup> O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni.

5. Tanlangan innovatsion vositalarning mazkur bog'chaning imkoniyatlariiga mos kelishi;
6. Innovatsiyalarning to'la ilmiy asoslanganligi;
7. Innovatsion jarayonlarning ahamiyatliligi va tizimliligi;
8. Yangilik yaratuvchi va undan foydalanuvchilarning shaxsiy-professional xususiyatlarining hisobga olish va innovatsiyalarning hamiyatini anglash, har bir sub'ektning yuqori darajadagi mas'uliyati hamda javobgarligini ifodalash<sup>[66]</sup>.

MTTda pedagogik xodimlarining innovatsion faoliyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar:

- Guruh muhitini yaxshilash uchun qo'shiq va harakatli o'yinlardan foydalanish:

Moslashuvchan guruh atmosferani yaratish, ba'zida har qanday ta'lif usulidan ko'ra muhimroqdir.

Guruhdan mashg'ulot boshida mavzuga oid yoqimli qo'shiq bilan tarbiyachi boshchilikdagi barcha

bolalar birgalikda qo'shiq kuylasa va uning ohangiga mos ravishda biroz raqsga tushsa, bu o'zo'zidan ularning tanalarini chiniqtirib yanada tetik bo'lishga va qo'shiqni so'zlarini tezroq yod

olishga yordam beradi. Bunday yondashuvda ko'tarinki kayfiyat muhimi yaxshi o'quv atmosferasiga

tabiiy ravishda kirishga imkon beradi. Bolalarning o'zini-o'zi boshqarish qobiliyati sust bo'lib, butun mashg'ulot davomida e'tiborni jamlashi va egallab olishi qiyin.

- Ta'lif sifatini oshirishda imo ishorani yuz ifodasini o'rni: Imo ishoralar, yuz ifodalari orqali: tarbiyachi bolalarga biror gapni gapirganda yoki buyruq berganda, masalan bu yoqqa kel, kitobni och, turing, doskaga qarang kabi gaplarni ishlatganda imo ishoralardan foydalansa bolaga bu gaplar tushunarli bo'ladi. Imo ishora tillarning eng muhim o'rgatish usulidir. Masalan inglizcha biror narsaning osongina o'zbekcha nomini topishga yordam beradi<sup>[67]</sup>.

O'qitish samaradorligini oshirish uchun multimediadadan foydalanish: Multimedia orqali o'qitish tarbiyachiga katta imkoniyatlarni beradi. Bunda bolalarning qiziqishi yuqori darajagacha ko'tarish va ularning e'tiborini uzoq vaqt jalb qilib turish mumkin. Agarda mavzuyimiz "Uy hayvonlari" bo'lsa biz har qil hayvonlarni multimedia orqali namoyish qilib, bu orqali ham qiziqarli mashg'ulot o'tamiz, ham o'tilgan mashg'ulot tushunarli ham esda qolarli bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish, maktabgacha ta'lif tashkilotlarida ta'lif-tarbiya jarayonlariga innovatsion yondashishni tashkil qilish, maktabgacha ta'lif xizmatlarining zamonaviy usullarini joriy etish, ularni respublikamiz sharoitiga moslashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish, mamlakatimiz maktabgacha ta'lif tizimini takomillashtirib zamonaviylashtirish zarur.

---

<sup>66</sup>. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiysi" PQ-4312-son Qarori.

<sup>67</sup> U. Meyliyev. Globallashuv sharoitida mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashish mexanizmlari. Falsafa va Huquq Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, фалсафий-хуқуқий журнал 2023/2. 171-b.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiysi" PQ-4312-son Qarori.
4. U. Meyliyev. Globallashuv sharoitida mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashish mexanizmlari. Falsafa va Huquq Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, фалсафий-хукуқий журнал 2023/2. 171-b.

## **OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH: TASHKILIY VA TEXNOLOGIK JIHATLAR**

*Mirolimova Marjona Ikromjon qizi  
Andijon Davlat Chet tillari instituti  
I-24-14-guruh talabasi*

*Abdujabborova Shohista Adiljanovna  
Andijon Davlat Chet tillari instituti o'qituvchisi*

### **Annotatsiya**

Hozirgi kunda texnologiya davlat boshqaruv tizimlarida kata rol o'ynar ekan, Oliy ta'lismizning tizimiga ham o'ziga xos qulayliklarni olib kirdi. Yurtimizda ta'lismizning tizimida keng ko'lamlili texnologik islohotlar, tashviqot ishlari olib borilmoqda. Ushbu maqolada Oliy ta'lismizning muassasalariga tatbiq etilayotgan texnika, innovatsiyalar hamda ularning qaytarzda amalga oshirilishi to'g'risida so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** globallashuv, raqamli texnologiya, takomillashish, islohotlar, raqamli iqtisodiyot, reproduksiyalash, kompilyasion vazifa, diagnostika qilish, analitik tavsiflar, texnologik jihozlar.

### **Аннотация**

Поскольку в наши дни технологии играют важную роль государственных системах, Олой также ривнес уникальные удобства в систему образования пороводятся масштабные технологические реформы и пропаганда . В этой статье рассказывается о технологиях и инновациях, применяемых в высших учебных заведениях, инновациях и способах их реализации.

**Ключевые слова:** глобализация, шифровые технологии, совершенствование реформы, цифровая экономика, воспроизведение, вычислительная задача, диагностика, аналитические описания, технологические устройства.

### **Annotation**

Nowadays, as technology plays a major role in public administration systems, it has brought its own conveniences to the higher education system as well. In our country, large-scale technological reforms and propaganda are being carried out in the education system. This article talks about the techniques, innovations and how they are implemented in higher education institutions.

**Key words:** globalization, digital technology, improvement, reforms, digital economy, reproduction, computational task, diagnostics, analytical descriptions, technological devices.

Bugungi globallashuv jarayoni kechayotgan bir davrda turmush tarzimizni texnologiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Texnika olami shunday shiddat bilan rivojlanib bormoqdaki, hatto , ta'lismizning tizimimizni ham deyarli zabt etishga ulgurdi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bilamizki, zamonaviy jamiyat hayotida texnologiya juda kata rol o'ynaydi.Chunki inson salohiyatining sifati,odamlarning tabiiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga dosh berishga tayyorligi ko'p jihatdan ta'lismizning faoliyatining samaradorligiga bog'liq. O'zbekistonning hozirgi rivojlanish bosqichida bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar milliy ta'lismizning takomillashtirish zarurligiga olib keladi. Milliy ta'lismizning takomillashtirish jarayonida har yili zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda , ularning joriy etilishi ta'lismizning modernizatsiya va rivojlantirish,shuningdek, bo'lajak mutaxassislarini tayyorlash sifatini oshirish va ta'lismizning fanga yaqinlashtirishga xizmat qilmoqda . Shu bilan birga, bunday texnologiyalar asosan ta'lismizning faoliyatiga mavjud yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni, shuningdek ularning jamiyat va alohida ijtimoiy guruhlarga ta'sirini tahlil qilishni talab qiladi. Shu munosabat bilan o'quv jarayonini texnologiyalashtirish va uning ijtimoiy oqibatlarini o'rganish ilmiy tadqiqotning juda dolzarb yo'nalishi bo'lib ko'rindi. Axborot inqilob zamonaviy jamiyat hayotiga tez

kirib, uning hayotining turli sohalari faoliyatini sezilarli darajada o'zgartirdi. Axborot nafaqat ta'lif tizimimizga mustahkam o'rashib oldi, balki ta'lifning mazmun-mohiyatini va uning xarakterini tubdan o'zgartirdi.

Shu sababli ham hozirda ta'lif muassasalari texnologiyani yanada tatbiq etishga harakat qilishmoqda . Ta'lif tizimini tubdan isloh qilish va ta'lif sifatini oshirish, baholash hamda raqamli ta'lifni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda . Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 – yil 29-apreldagi "Ozbekiston respublikasi Xalq ta'lif tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida "gi PF-5712- sonli Farmonida "PISA" ( The Programme for International Student Assessment ) o'quvchilarni baholash xalqaro dasturi reytingida O'zbekistonning 2021 – yilda birinchi 70 talikka , 2025 – yilda 60 talikka va 2030 – yilga kelib esa , birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlar qatoriga kiritish ko'zda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 – yil 8 – dekabrdagi "Xalq ta'lifi tizimida ta'lif sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora – tadbirlari to'g'risida "gi 997 – sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lif sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta'lif sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi " tashkil etildi . O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 – yil 5 – oktyabrdagi PF 6079 sonli "Raqamli O'zbekiston 2030 "strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida" gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarini ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot sohasida yangi loyihalarni ko'rib chiqish va raqamli ta'lifni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda .

Bundan ko'rinish turibdiki, O'zbekiston Respublikamizda ta'lif va texnika chambarchas ravishda o'z ish-faoliyatini amalga oshirmoqda . Jumladan, raqamli texnologiyalar talabalarning bilim o'zlashtirish o'quv materialini reproduksiyalash ( retelling tasks ), konstruktorlik vazifalarini bajarish ( design tasks ), ijodiy topshiriqlarni bajarish ( creative product tasks ), vaziyatli muammolarni hal etish ( consensus building tasks ), e'tiqodni shakllantirish ( persuasion tasks ), o'zini – o'zi o'qitish ( self-knowledge tasks ), kompilyasion vazifani bajarish ( compilation tasks ), analitik tavsifdagi topshiriqlarni bajarish ( analytical tasks ), baholash, diagnostika qilishga oid topshiriqlarni bajarish ( judgement tasks ) va ilmiy muammolarni hal etishda ( scientific tasks ) kata samara beradi.

Raqamli texnologiyalar ta'lif tizimida shunday samarali ishlarni yuzaga chiqarar ekan, bu o'rinda hurmatli Prezidentimiz tomonidan Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: "Raqamli iqtisodiyotga o'tmasak, orqada qolib ketyapmiz. Iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan Raqamli iqtisodiyot milliy konsepsiyasini ishlab chiqishimiz kerak . Shu asosda "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturini hayotga tatbiq etishimiz zarur", - deya ta'kidlaganliklarini alohida qayd etishimiz zarur. Haqiqatdan ham, texnologiya hayotimizning barcha jahbalariga kirib kelgan ekan, biz yoshlar mamlakatimizni yuqori bosqichlarga olib chiqish uchun raqamli texnologiya bilimlarini samarali ravishda o'rganishimiz zarur. Zero, ta'lif tizimiga ham raqamli texnologiya chuqur kirib bormoqda. Demak, davlat va jamiyat boshqaruvi uchun, ijtimoiy sohada ham raqamli texnoloiyalani keng joriy etish orqali natijadorlikni oshirish va odamlar turmushini keskin yaxshilashi lozim .

Shunday ekan, mamlakatimiz ta'lif transferida bo'lajak kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda davlat-ta'lif-tarbiya-jamiyat shaklidagi uzlucksiz ta'lif tizimi samaradorligini oshirish, e-Governance institutlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaratishga zamin yaratilishi zarur bo'lib, o'qitishning ilg'or metodlarini joriy qilish orqali yetuk mutaxassislar tayyorlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Endi maqolamizning asosiy mavzusiga keladigan bo'lsak, yurtimizdagi universitet va institutlar uchun raqamli texnologiyani joriy etish uchun bir qancha resurslar kerak bo'ladi :

- 1) Birinchi navbatda, raqamlashtirish faoliyatini amalga oshirish bo'yicha universitet uchun umumiylar strategiya tuzib olinishi kerak ;

- 2) Bundan so'ng esa o'z navbatida raqamlashtirish uchun kerak bo'ladiq infratuzilmalar va servicelar aniqlashtirib olinadi. Kuchli server va barqaror internet tarmog'ini yaratish kerak bo'ladi . Bundan tashqari, onlayn darslar uchun sifatli audio-video vositalar bilan ta'minlanishi zarur;
- 3) Bularidan ham muhimrog'i, raqamli texnologiyalani qo'llash bo'yicha yetarlicha kadrlarni, ya'ni o'qituvchilarni va ma'muriy xodimlarni o'qitish zarur. Buning uchun esa, innovatsiya va texnikaga asoslangan treninglar o'tkazish va IT mutaxassislarini jalg qilish va ularning faoliyatini qo'llab quvvatlash kerak bo'ladi ;
- 4) O'quv materiallarini raqamlashtirish; Ya'ni elektron darsliklar, interaktiv materiallar hamda video-ma'ruzalar yaratish ;
- 5) Kuchli va ishonchli baholash tizimini yo'lga qo'yish zarurdir. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini o'lchash va takomillashtirishga yordam beradi;

Ammo talabalar bilimi transformatsiyasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirishda ayrim ziddiyatlari jihatlar mavjudligicha qolmoqda , ya'ni innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta'lim sifatiga salbiy tomonlama ham ta'sir ko'rsatmoqda ;

Birinchidan, hozirgi faoliyat yuritayotgan OTMlar talabalarining bilimi transformatsiyasida o'qitishga bo'lgan yondashuvlarni yangilashga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi ;

Ikkinchidan, tahsil oluvchining bilish darajasining oshirishga bo'lgan kompetensiyaviy yondashuvlarga ehtiyojning ortishi ;

Uchinchidan, o'zini oqlamagan pedagogik sharoitlarda moddiy-texnika bazaning eskirgani, kompetentli mutaxassislarning yetishmayotmaganligi ;

To'rtinchidan, o'qitish amaliyotini takomillashtirish zarurati, bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatida amaliy foydalanish holati uchun jamiyatning ijtimoiy buyurtmasiga bo'lgan talabning oshishi ;

Beshinchidan, oliy ta'lim tashkiloti bitiruvchilarining bilim, ko'nikma, malaka kompetensiyalarining amaliy qismi ta'lim oluvchilarining kelgusida faoliyat yuritadigan tashkilotlarida, ya'ni dual ta'lim to'liq amalgalashuvlarning ortishi ;

Ammo bunday mayda kamchiliklar Oliy ta'lim tizimimizda texnologik innovatsiyalarni cheklay olmaydi. Balkim biz bu kamchiliklarni aniqlab olishimiz va ularni bartaraf etishimiz darkor. Zero, hozirgi texnika asrida ta'limni yangilanish, texnologiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Masalan, o'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil qilar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, electron doska vahokazo) foydalanishi mumkin. Bilamizki, o'qituvchining ish-faoliyatida qanchalik innovatsiya ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi.

Yuqoridaagi fikrlarimizda kelib chiqib xulosa qilib shuni aytish mumkinki, innovatsion texnologiyalardan dars jarayonlarida foydalanish o'ziga xoslikka ega. Birinchi navbatda, u o'qituvchi va o'quvchilarni interaktivligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchi darslarni qulay usullarda tushuntirib, yetkazib bera oladi. Bundan tashqari, bu o'quvchilarning fikrlashlarini teranlashtiradi va ularni rag'batlantiradi. Shunday ekan, maqolaning yuqori qismida aytilgan sabablarga ko'ra, Oliy ta'limga innovatsion texnikalarni yanada tatbiq etishni yo'lga qo'yish hamda bu uchun kerakli jihozlarni yaratib berish zarur.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Baxtiyor I.O'. (2022). Mamlakatimizda rivojlanishida raqamli texnologiyalarni tutgan ahamiyati. Ta'lim fidoyilar, 21 (6), 119-126.
2. [Https://aza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respublik-i-uzbekistan-shavkata-mirziyev-25-01-2020](https://aza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respublik-i-uzbekistan-shavkata-mirziyev-25-01-2020).
3. <https://cyberleninka.ru>
4. <https://fledu.uz>

## O'ZBEKISTON TA'LIMI VA INNOVATSIYALAR: BMTNING RIVOJLANTIRUVCHI STRATEGIYALARI

*Muradov Farxod Djurakulovich  
Toshkent menejment va iqtisodiyot  
instituti katta o'qituvchisi*

### Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston ta'limi va innovatsiyalar sohasida Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) rivojlantiruvchi strategiyalarini tahlil qiladi. Maqolada ta'lim tizimining sifatini oshirish, ilm-fan va innovatsiyalarni rag'batlantirish, hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha BMT tomonidan belgilangan asosiy yo'nalişlar ko'rib chiqiladi. O'zbekistonning ta'lim tizimini global standartlarga moslashtirish, yoshlarni innovatsion g'oyalarga jalb etish va barqaror rivojlanish tamoyillarini tatbiq etish kabi strategiyalar muhokama qilinadi. Ushbu taddiqot O'zbekistonning ta'lim va ilm-fan sohasidagi o'zgarishlarida BMTning roli va ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Maqola, shuningdek, BMTning ta'lim va innovatsiya sohasida O'zbekiston bilan hamkorligini kuchaytirish uchun takliflar va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

**Kalit so'zlar:** O'zbekiston, Ta'lim, Innovatsiyalar, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Rivojlantiruvchi strategiyalar, Ilm-fan, Xalqaro hamkorlik, Global standartlar, Yoshlar, Barqaror rivojlanish, Innovatsion g'oyalari, Ta'lim tizimi, Rivojlanish tamoyillari, Ilmiy tadqiqotlar, Ta'lim sifatini oshirish.

### Аннотация

Эта статья анализирует развивающие стратегии Организации Объединенных Наций (ООН) в области образования и инноваций в Узбекистане. В статье рассматриваются основные направления, установленные ООН для повышения качества образовательной системы, стимулирования науки и инноваций, а также развития международного сотрудничества. Обсуждаются стратегии, направленные на адаптацию образовательной системы Узбекистана к глобальным стандартам, привлечение молодежи к инновационным идеям и внедрение принципов устойчивого развития. Данное исследование направлено на определение роли и значения ООН в изменениях в области образования и науки в Узбекистане. Статья также включает предложения и рекомендации по укреплению сотрудничества ООН с Узбекистаном в сфере образования и инноваций.

**Ключевые слова:** Узбекистан, Образование, Инновации, Организация Объединенных Наций (ООН), Развивающие стратегии, Наука, Международное сотрудничество, Глобальные стандарты, Молодежь, Устойчивое развитие, Инновационные идеи, Образовательная система, Принципы развития, Научные исследования, Повышение качества образования.

### Annotation

This article analyzes the developing strategies of the United Nations (UN) in the field of education and innovation in Uzbekistan. It examines the main directions established by the UN for improving the quality of the educational system, stimulating science and innovation, as well as fostering international cooperation. The article discusses strategies aimed at adapting Uzbekistan's educational system to global standards, engaging youth in innovative ideas, and implementing principles of sustainable development. This research is focused on determining the role and significance of the UN in the changes occurring in the fields of education and science in Uzbekistan. The article also includes proposals and recommendations for strengthening UN cooperation with Uzbekistan in the areas of education and innovation.

**Keywords:** Uzbekistan, Education, Innovation, United Nations (UN), Developing strategies, Science, International cooperation, Global standards, Youth, Sustainable development, Innovative ideas, Educational system, Principles of development, Scientific research, Quality improvement in education.

**Kirish.** O'zbekiston ta'lismi va innovatsiyalar sohasida jadal rivojlanib, BMTning rivojlantiruvchi strategiyalarini qo'llash orqali muhim rol o'yynamoqda. Ta'lismi tizimini sifat jihatdan takomillashtirish, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish hamda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha BMT tomonidan belgilangan yo'naliishlar O'zbekistonning global ta'lismi standartlariga moslashuvini ta'minlashga qaratilgan.

Ta'lismi tizimi har bir mamlakatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning sifatini oshirish jamiyatning kelajagini belgilaydi. O'zbekiston ta'limi ham jadal rivojlanish jarayonida bo'lib, global talablar va standartlarga moslashish zarurati kuchaymoqda. Ta'lismi sifatining oshishi nafaqat talaba-yoshlar, balki butun mamlakat uchun manfaatlidir, chunki malakali kadrlar tayyorlash, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish mumkin.

Ta'lismi tizimining sifatini oshirish, mamlakatning kelajagi uchun muhim vazifalardan biridir. O'zbekiston, global raqobat sharoitida, ta'lismi sifatini yaxshilashga intilmoqda. Bunda ta'lismi tizimining samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan mexanizmlarni qo'llash jarayoni muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayon ta'lismi sohasida sifatlari o'qitish va o'rganish muhitini yaratish, shuningdek, malakali kadrlarni tayyorlashda asosiy omil hisoblanadi. Oliy ta'lismi tizimining sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan mexanizmlarni qo'llash jarayoni tahlil, rejalashtirish, resurslarni tayyorlash, o'qituvchilarni malaka oshirish, monitoring va baholash kabi bosqichlardan iborat. Bu bosqichlar o'zaro bog'liq bo'lib, har biri bir-birini to'ldiradi va rivojlantiradi.

Butun dunyoning rivojlanishida ta'lismi, ilm-fan va innovatsiyalar muhim rol o'ynaydi. BMTning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlari doirasida ta'lismi sohasidagi ustuvor vazifalarning biri sifatida sifatlari ta'limga oshirish, inklyuziv ta'limga ta'minlash, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi ta'lismi sohasida BMTning roli juda muhimdir. BMT ta'lismi va ilmiytadqiqot sohasida bir qator dasturlar orqali O'zbekiston bilan hamkorlik qilib, ta'lismi sifatini oshirish, yangiliklar kiritish va global ta'lismi standartlariga erishish uchun imkoniyatlar yaratadi. Bular:

Ta'limga kirish imkoniyatlari: BMT ta'lismi dasturlari orqali O'zbekiston aholisining, ayniqsa, yoshlar va qizlar ta'lismi olishda imkoniyatlarini oshirishga ko'maklashadi.

Sifatlari ta'lismi rivojlantirish: BMT ta'lismi standartlarini belgilash va sifatlari ta'lismi tizimlarini rivojlantirishda yordam beradi, bu esa mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Ta'limga modellashtirish va inklyuzivlik: BMT ta'lismi tizimlarida inklyuzivlikni ta'minlash, barcha guruuhlar uchun teng ta'lismi imkoniyatlarini yaratish bo'yicha tavsiyalar beradi.

O'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirish: O'zbekiston ta'lismi tizimidagi murabbiylar va o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishda BMT programmalari tashkil etilishi ko'zda tutilgan.

Global hamkorlik va tajriba almashish: BMT O'zbekiston ta'lismi yaxshilash uchun boshqa mamlakatlarning tajribalarini tatbiq etishga yordam beradi.

BMTning O'zbekistondagi ta'lismi sohasidagi ishlari mamlakatning kelgusi avlodlarini tayyorlashda, global miqyosda raqobatbardosh bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarda ta'lismi, ilm-fan va innovatsiyalar sohasida bir qator muhim strategiyalar ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Bugungi kunda ta'lismi va ilmiy faoliyat mamlakatning rivojlanishida asosiy omilga aylangan. O'zbekistonning ta'lismi va ilm-fan sohasidagi strategiyalarining asosiy maqsadi xalqaro standartlarga mos keladigan ta'lismi tizimini yaratish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etishdir.

Har bir strategiya o'z ichiga maqsadlarni, yo'naliishlarni, va natijalarni oladi. O'zbekiston hukumati ta'lismi sohasini modernizatsiya qilish, universitet va institutlarning salohiyatini oshirish, ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida hamkorlikni kengaytirishga yo'naltirilgan qator dasturlarni amalga oshirishda davom etmoqda.

Bu strategiyalar quyidagi asosiy yo'naliishlarga e'tibor qaratadi:

Ta'lismi tizimini yangilash: Maktabgacha ta'limgacha tortib, oliy ta'limgacha bo'lgan barcha darajalarda jahon standartlariga mos ta'lismi metodologiyalarini joriy etish.

Ilm-fan va tadqiqot: O'zbekiston ilmiy tadqiqotlarini xalqaro darajada tanitish va ularga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali rivojlantirish.

Innovatsiyalarni rivojlantirish: Startap va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, yoshlarni innovativ g'oyalar bilan shug'ullanishga jalg qilish.

Xalqaro hamkorlik: Chet el universitetlari va ilmiy tashkilotlari bilan hamkorlikni rivojlantirish, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va ta'lif metodologiyalaridan foydalanish.

Kelgusida, bu strategiyalar O'zbekistonning ta'lif, ilm-fan va innovatsiyalar sohasida jahon miqyosida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lif tizimining sifatini oshirish, har bir mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. BMT ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u global miqyosda ta'lifni rivojlantirish va sifatini oshirishga qaratilgan turli dasturlar va tashabbuslarni amalga oshiradi.

BMT ta'lifni hamma uchun ochiq, adolatli va sifatli qilishni maqsad qilib belgilagan. BMT ta'lif sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, bilim va tajriba almashish, shuningdek, ta'lif tizimlarini zamonaviylashtirishda yordam beruvchi resurslar va ekspertiza taqdim etadi. O'zbekiston uchun BMTning qo'llab-quvvatlashi, ta'lif sifatini oshirish va global standartlarga moslashtirishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston ta'lif tizimi va innovatsiyalar sohasida BMT tomonidan belgilangan yo'nalishlar mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishlar ta'lif sifatini oshirish, inkluzivlikni ta'minlash va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali zamonaviy jamiyatning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) doirasida, O'zbekiston ta'lif va innovatsiyalar sohasida bir qator strategik maqsadlarni belgilab, ta'lif jarayonini rivojlantirish va yangilashni maqsad qilmoqda. Ushbu yo'nalishlar, o'z navbatida, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotiga hissa qo'shishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev e'tirof etganidek, "Bugun biz mamlakatimizda millati, tili, dinidan qat'i nazar, har bir inson o'z qobiliyati va iste'dodini, bilim va tajribasini ro'yobga chiqara oladigan ijtimoiy davlat barpo etmoqdamiz. Shu maqsadda barcha kuch va imkoniyatlarimizni yoshlarimizning intellektual va jismoniy kamoloti, ularning sifatli ta'lif olib, hayotda munosib o'r'in egallashlari uchun safarbar etmoqdamiz"[1].

BMTning O'zbekistondagi strategiyalari ta'lif, ilm-fan va innovatsiyalar sohasida barqaror rivojlanishni ta'minlash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va global standartlarga mos keladigan ta'lif tizimini yaratishga qaratilgan. BMTning O'zbekistondagi ta'lif, ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi strategiyalari quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: ta'lif dasturlarini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik metodlarni joriy qilish, ta'lif muassasalari uchun zamonaviy o'quv materiallari va resurslari bilan ta'minlash, barcha ijtimoiy qatlAMDAGI odamlar, xususan, ayollar va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ta'lif imkoniyatlarini kengaytirish, O'zbekistonda ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, zamonaviy texnologiyalarni ta'lif va ilm-fanda integratsiya qilish, xalqaro seminarlar, treninglar va ko'rgazmalar orqali bilim va tajriba almashish.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lif sohasida BMTning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlari keng ko'lamli va muhim imkoniyatlar taqdim etadi. Ushbu maqsadlar, ta'lifni rivojlantirish, kadrlarni tayyorlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash kabi jarayonlar orqali O'zbekistonda ta'lif tizimini sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi. Quyidagi jihatlar bu rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega:

Ta'lif tizimini isloh qilish: O'zbekiston ta'lif tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha keng qamrovli islohotlar o'tqazmoqda. Bu islohotlar oliy ta'lifda yangi metodologiyalarini joriy etishni o'z ichiga oladi;

Sifatli ta'lif imkoniyatlarini oshirish: Ta'lif muassasalarining infratuzilmasini, o'quv dasturlarini yangilash va professor-o'qituvchilarni malakasini oshirishga qaratilgan dasturlar amalga oshirilmoqda;

Innovatsion ta'lim metodlari: Ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali, masofaviy ta'lim va raqamli ta'lim imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash;

Xalqaro hamkorlik: Chet el universitetlari bilan hamkorlik, o'zaro almashuv dasturlari va xalqaro tadqiqot loyihibalarida ishtirok etish orqali, O'zbekiston talabalari va olimlarining xalqaro tajribalarini o'zlashtirish;

Ta'limni moliyalashtirish: Mamlakat ta'lim sohasiga investitsiyalarni oshirish, bu esa ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va o'qituvchilarni qoniqtirish imkoniyatlarini yaratishni ta'minlaydi;

Inkluziv ta'lim: Har bir inson uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslarga qulay sharoitlar yaratish.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasida BMTning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlariga erishish uchun doimiy ravishda yangi strategiyalar va dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirishda davom etmoqda. Bu jarayon mamlakatning ta'lim tizimi sifatini oshirishga va xalqaro ta'lim standartlariga moslashtirishga yordam beradi.

O'zbekiston hukumati va ta'lim muassasalari bu maqsadlar asosida qat'iy harakatlarini davom ettirib, 2030 yilga kelib oliy ta'lim sohasida jahon standartlariga mos keluvchi taraqqiyotga erishishni maqsad qilib qo'ygan.

O'zbekiston, global miqyosdagi rivojlanish tendensiylarini inobatga olgan holda, BMTning mazkur maqsadlarini amalga oshirishga intilmoqda. Sifatli ta'lim, barcha uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash va ilmiy faollikni rag'batlantirish orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga yordam beradi.

O'zbekistonda BMTning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlari aniq strategiyalar va loyihibalar orqali amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishlardagi ishlar jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta'minlash, har kim uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, xotin-qizlarning ta'lim olishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratilishi, 2021 yildan boshlab, har yili 3 mingdan ortiq qiz uchun alohida grantlar ajratilayotgani evaziga yosh ayollarning oliy ta'lim bilan qamrov darajasi 5 baravar yaxshilandi. Universitetlarga kiradigan qizlar uchun budget kvotasi joriy etilishi evaziga 2021-2022 o'quv yilida talabalarning 60 foizini ayollar tashkil etdi[2].

Butun dunyoda ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy taraqqiyotning muhim elementlari hisoblanadi. BMTning 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlari doirasida, O'zbekistonda ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqilgan. BMT ta'limning sifati va samaradorligini oshirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

O'zbekistonda zamonaviy ta'lim standartlari joriy etish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda. Buning natijasida, ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik metodlar joriy etilayotgani kuzatilmoqda. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasini amalga oshirish O'zbekistondagi BMT loyihibalarida muhim ahamiyatga ega. Barcha ijtimoiy qatlAMDAGI odamlar, xususan, kam ta'minlangan va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda. Bu, ta'limga kirishni osonlashtirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi[3].

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va BMT o'rtasidagi hamkorlik ta'lim sohasida islohotlarni amalga oshirish, global standartlarga mos keluvchi sifatli ta'lim tizimini yaratish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash maqsadida muhim ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlik quyidagi asosiy jihatlar orqali rivojlanmoqda. Jumladan, BMT va uning tegishli agentliklari, masalan, UNESCO, O'zbekistonning oliy ta'lim sohasida islohotlarida texnik yordam va maslahatlar bilan ta'minlaydi. Bu, o'quv dasturlarini takomillashtirish va sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatishda yordam beradi. BMT O'zbekiston oliy ta'lim tizimining xalqaro standartlarga mos kelishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tajribalarni o'rganish va ta'lim tizimini modernizatsiya qilish uchun barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida bilim va tajriba almashinuvni o'tkaziladi. BMT O'zbekistonning oliy ta'limini rivojlantirish uchun zarur mablag' va resurslarni jalb qilishga yordam beradi. Bu, ayniqsa,

qishloq joylardagi ta'lim muassasalarini moliyalashtirish va rivojlantirishda muhimdir. Ta'lim sohasida O'zbekiston va BMT o'rtasidagi hamkorlik, ijtimoiy adolatni ta'minlash, ayollar va qizlar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy integratsiyani rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi. Oliy ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish va raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqishda BMT yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va BMT o'rtasidagi hamkorlik, mamlakatning ta'lim tizimini global darajada yanada samarali va raqobatbardosh holga keltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon O'zbekistonning kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hamda xalqaro ta'lim muhitida o'z o'rnnini mustahkamlashga hissa qo'shadi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va BMT o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ko'rib chiqilishi mumkin:

O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish: BMT ekspertlari yordamida oliy ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini zamonaviy talablar va global standartlarga mos ravishda yangilash. Mutaxassisliklar bo'yicha amaliy ko'nikmalarni oshirish uchun loyihalar ishlab chiqish.

Xalqaro hamkorlik dasturlarini kengaytirish: O'zbekistonning oliy ta'lim muassasalariga xalqaro universitetlar bilan aloqalarni rivojlantirish va studentlar almashinuv dasturlarini amalga oshirish. Global ta'lim tarmog'ida ishtirok etish uchun O'zbekiston universitetlarini BMT tomonidan tashkil etiladigan xalqaro konferentsiyalarga jalb qilish.

Ta'lim moliyalashtirishini oshirish: Oliy ta'lim muassasalariga, ayniqsa, qishloq joylarda joylashgan institutlarga moliyaviy yordam va grantlar ajratish. Xususiy sektor bilan hamkorlikda ta'limni moliyalashtirishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish.

Raqamli ta'lim resurslarini takomillashtirish: Raqamli ta'lim platformalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish jarayonini kengaytirish. Masofaviy ta'lim kurslari, onlayn seminarlar va vebinarlar tashkil etish orqali ta'limga keng kirishni ta'minlash.

Ijtimoiy adolatni ta'minlash: Ayollar va qizlar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish, stipendiyalar va grantlar taqdim etish. Nogiron insonlar uchun maxsus ta'lim dasturlarini hamda resurslarni ishlab chiqish.

O'qituvchilarni tayyorlash va malaka oshirish: O'qituvchilar va professor-o'qituvchilar uchun xalqaro dasturlar asosida malaka oshirish kurslari tashkil etish. O'qituvchilar uchun innovatsion ta'lim metodlari va pedagogik texnologiyalarni o'rgatish.

Ijtimoiy va madaniy loyihalarni qo'llab-quvvatlash: Ta'lim olish imkoniyatlarini oshirish va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish uchun boshlang'ich ta'lim va oliy ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik. Keng jamoatchilik tomonidan faol ishtirok etadigan ijtimoiy ta'lim dasturini ishlab chiqish.

Ushbu takliflar O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarining sifatini oshirish va BMT bilan hamkorligini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijjobiy ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va innovatsiyalari BMTning rivojlantiruvchi strategiyalari asosida shakllanayotgan bo'lib, bu jarayon bir nechta asosiy tamoyillarni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalarning maqsadi ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy rivojlanishni ta'minlashdir.

Ta'lim tizimini rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali O'zbekiston kelajak avlodning sifatli ta'lim olishini ta'minlaydi va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va innovatsiyalar sohasidagi BMT tomonidan belgilangan yo'nalishlar bo'yicha adabiyotlar tahlili quyidagi asosiy aspektlarga e'tibor qaratadi - O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimida sifatni oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, o'quv dasturlarining zamonaviy talablarga mosligi va professor-o'qituvchilar malakasining oshirilishi haqida ma'lumotlar, ta'lim sifatini oshirish uchun amalga oshirilayotgan innovatsiyalar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri, inkluziv ta'lim metodologiyasi va usullarini o'rganishdan iborat.

Ushbu tahlil O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi va innovatsiyalar sohasida BMTning belgilangan yo'nalishlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va kelajakda amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa: BMTning O'zbekistondagi ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi asosiy strategiyalari mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'yнaydi. Sifatli ta'limni ta'minlash, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, hamkorlik mexanizmlarini rag'batlantirish va strategik rejalashtirish kabi yo'nalishlar, O'zbekistonning global standartlarga mos keladigan ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi.

Ushbu strategiyalar orqali BMT O'zbekistonda ijtimoiy tenglikni ta'minlash, ta'limga kirishni osonlashtirish va zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirmoqda. BMTning hamkorligi, mamlakatning ta'lim tizimidagi barqarorlikni va samaradorlikni oshirishda kerakli resurs va imkoniyatlarni taqdim etishga yordam beradi.

So'nggi natijalar, BMTning O'zbekistondagi faoliyatining samaradorligini va ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi istiqbolini ko'rsatadi. Bu yo'nalishlardagi rivojlanishlar, O'zbekistonning global miqyosdagi raqobatdoshligini oshirishga va mamlakat aholisining farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2022.
2. A. Saidov. Yangi O'zbekiston – barqaror rivojlanish yo'lidagi parlament odimlari// O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi rasmiy veb sayti. 2023.
3. G'. Mirzo. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari va Yangi O'zbekiston ta'lim tizimi: uyg'unlik va samaradorlik.// Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi rasmiy veb sayti. 2024.
4. "O'zbekiston va BMT: o'zaro hamkorlik va barqaror taraqqiyot" Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. – T.: Yuristlar malakasini oshirish markazi, 2021.
5. "O'zbekiston — BMT: hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari."// O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi rasmiy veb sayti. 2024.

# **OLIY TA'LIM TIZIMILARINI SIFATLI BOSHQARISH VA BAHOLASH**

**Musayeva Shahlo Kudratovna  
Renessans ta'lim universiteti "Filologiya"  
kafedrasi dotsenti (PhD),**

**To'xtashev Shahzod Suvon o'g'li  
Renessans ta'lim universiteti Filologiya va tillarni  
o'qitish (O'zbek tili) 4-kurs talabasi**

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada oliy ta'lismida ta'lismida sifatini boshqarish va baholash tizimini yangi rivojlanish bosqichida isloh qilinishi, ta'limning yuqori sifatli tuzilmasini yaratish, shuningdek, rivojlangan mamlakatlarning ta'lismida sifatini oshirish, tizimning sifati va ahamiyati haqidagi fikrlar atroflicha tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** Ta'lismida sifati, ta'lismida menejmenti, zamonaviy baholash, metodikalar, monitoring, sertifikatlashtirish, iyerarxik modellar

## **Аннотация**

В данной статье подробно анализируются идеи о реформировании системы управления и оценки качества образования в системе высшего образования на новом этапе развития, создании высококачественной структуры образования, а также повышении качества образования в развитых странах, качестве и значимости системы.

**Ключевые слова:** Качество образования, менеджмент образования, современная оценка, методики, мониторинг, сертификация, иерархические модели

## **Annotation**

This article provides a comprehensive analysis of the reform of the education quality management and assessment system in higher education at a new stage of development. It examines the creation of a high-quality educational structure, as well as ideas about improving the quality of education in developed countries and the quality and significance of the system.

**Keywords:** Quality of education, education management, modern assessment, methods, monitoring, certification, hierarchical models

Zamonaviy dunyoda yashar ekanmiz XXI – asr raqamlashtirish texnologiya asri bu hamma turdag'i sohalarni o'z ichiga qamrab olgani va u bilan qulayligi hech kimga sir emas raqamli dunyoning ta'lismida o'rni, uning o'z ahamiyati ham yuqori darajada. Ta'lismida sifatini boshqarish va baholash tizimlari haqida gapirmaslik mumkun emas, chunki ta'limga uni boshqarib borish va baholash anchayin muhimdir.

Professor-o'qituvchilar tomonidan tashkil qilingan har bir darslarda ta'limning maqsadlari bor, bular quyidagilar.

1.Ta'limaliy maqsad - o'quv materialining mazmunini bilish, ya'ni ushbu fanga tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyatga tatbiq qila olishdir.

2.Tarbiyaviy maqsad - fan asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, imon - e'tiqodlarini shakllantirishdir.

3.Rivojlantiruvchi maqsad - ta'lismida jarayoni ta'sirida shaxsning aqliy kamolotini, bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirishdan iborat.

Hozirgi kunda ta'limning sifati bevosita sifatli ta'limga bog'liqdir. Sifat so'zining o'zidan o'rganilayotgan obyektning xususiyatlari tasnifini tushunish mumkin. Ta'lismida sifat esa o'z o'rnida ta'limning samaradorligi, standart talablarga moslik darajasi va dolzarbligini ta'minlaydi. Shu o'rinda sifatli ta'limga o'quv dasturlari va standartlarini takomillashtirgan, yangicha adabiyotlar, hamda zamonaviy innovatsion pedagogik tajribalarni qo'llagan holda erishish mumkin.

Ta'lim sifati har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ta'lim tizimining samaradorligini oshirish uchun uning sifatini doimiy monitoring qilish va baholash muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarining samaradorligini aniqlash, professor-o'qituvchilarning pedagogik mahoratini baholash hamda talabalarning bilim darajasini tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy jihatdan olib qaraganda, monitoring va baholash usullari ta'lim tizimida islohotlar samaradorligini aniqlash, kamchiliklarni bartaraf etish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ta'lim tizimini isloh qilish, sifatli ta'lim tuzilmasini yaratish, uzlusiz ta'limni yangi samarali jarayonga aylantirish masalalari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu vazifalar ta'lim ustidan adolatli boshqaruv va universal nazorat tizimini rivojlantirish va mavjud shakllarni takomillashtirishni taqozo etadi. Shu bois, bugungi kunda uzlusiz ta'lim sifatini oshirish, uning imkoniyatlarini kengaytirish, samaradorlikni oshirish maqsadida nazorat va boshqaruv jarayonini isloh qilish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Dunyoning barcha mamlakatlarida ta'lim sifatini ta'minlash ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

Ta'lim sifatini monitoring qilish va baholash usullari bo'yicha ilmiy adabiyotlar ta'lim menejmenti, innovatsion texnologiyalar va sifatni baholash tizimlarining rivojlanishiga asoslangan. Ushbu mavzuda xalqaro va milliy tadqiqotlar ta'lim sifati monitoringi usullarini takomillashtirish, innovatsion menejment yondashuvlari va zamonaviy baholash tizimlarining samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Bu tizimli yondashuv hozirgi kunda o'z samarasini bermoqda deb aytishimizmumkin.

Ta'limda boshqaruv samaradorligi va sifatining o'zgarishi to'g'ri tanlangan boshqaruv modeli va uni uzlusiz ta'lim tizimida izchil qo'llash amaliyoti bilan bog'liq. Zero, "Islohotlar muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyoning rivojlangan, zamonaviy davlatlari qatoridan munosib o'rinnegallashi ilm-fan va ta'lim rivoji, bu borada jahon miqyosida raqobatlasha olishimiz bilan uzviy bog'liqdir".[1.423] Shuningdek, u ta'limning ijtimoiy taraqqiyotga ta'sirini ko'rsatadi.

Bugungi texnika asrida yashayotgan yosh avlodga asosan vaqtini to'g'ri taqsimlash eng muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda, shu holatni inobatga olgan holda ta'limda nazorat va boshqaruv tizimi professional, ochiq, oshkora va adolatli, mantiqiy izchillik bilan tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Binobarin, ta'lim muassasasida ishning qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilganligi, boshqaruv modelining to'g'ri tanlanganligi, ta'lim sifatini nazorat qilishning adolatli tashkil etilganligi ta'lim samaradorligiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, davlat ta'lim tizimi uchun tashqi nazorat mexanizmlari ishlab chiqilib, ular orqali ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va monitoring qilish amalga oshirilmoqda. Sertifikatlashtirish orqali menejmentni o'rganish, nazorat qilish va unga ta'sir ko'rsatish tartiblari har yili takomillashtirilib, xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda. Ta'lim muassasalarida bunday ishlar ichki nazorat bo'limlarini halol va qonuniy ishlashga, o'qituvchilarni yanada puxta ishslashga, kamchiliklarni aniqlashga, kamchiliklarni bartaraf etishga undaydi. Hamda ta'limni yanada rivojlanishi va uzlusizligini ta'minlaydi.

Boshqa bir tadqiqotching fikricha, "ta'lim sifati muammolarini hal qilishda tizimli yondashuvdan foydalangan holda barcha omillarni birgalikda boshqarish zarur. Ushbu zanjirdan biron-bir omilning yo'qolishi ta'lim sifatini boshqarish tizimining buzilishiga olib keladi. Olingan ma'lumotlar asosida ta'lim sifati va samarali boshqaruvini tahlil qilish ta'limning bir qator sifat xususiyatlarini aniqlashni taqozo etadi".[2.138] Binobarin, ta'lim sifati uni tahlil qilish va nazorat qilish samaradorligini oshirishga, uning natijalari asosida boshqaruvni tashkil etishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Darhaqiqat, tizimli yondashuv va aniq tahlil boshqaruvning zaif tomonlari va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Chet el olimlarning fikriga ko'ra "Ta'limni boshqarishning rasmiy modeli strukturaviy, tizimlar, byurokratik, oqilona va iyerarxik modellar ta'limni boshqarishning rasmiy modellari. Ushbu modellar tashkilotlarning tuzilishi, iyerarxik va oldindan belgilangan maqsadlar ratsional usul asosida ta'qib qilinadi. Rahbarlarning vakolati va kuchi ularning rasmiy lavozimlari mahsuloti,

shuningdek, ushbu menejerlar javobgar va kelishilgan operatsiya va ijro uchun homiylik organlariga javobgar ularning institutlaridagi siyosati.

Ta'limni boshqarishning rasmiy modellari menejment bilan bog'liq yetakchilik uslubi. Ushbu yetakchilik uslubi ba'zi taxminlarga ega harakatlar, vazifalar va faoliyatni bajarishga diqqatni jamlash kabi boshqa tashkiliy a'zolarni osonlashtirish vositasi sifatida malakali faoliyat, tashkilot a'zolarining xatti-harakatlarida yuqori darajadagi ratsionallik va maqomga qarab rasmiy lavozimlarga vakolat va ta'sirni taqsimlash, tashkiliy jadvaldagi pozitsiyalarni o'z ichiga oladi"<sup>[4]</sup> degan fikrlarni ilgari suradi.

Shuningdek, ular fikrlarini davom ettirar ekan, zamonaviy dunyo tajiribasi o'laroq ularni tatbiq qilish haqida quyidagi fikrlari ham albatta o'rinnlidir. "Ta'limni boshqarishning ikkinchi modellari kollegial modellardir. Asosiy ushbu modellarning taxminlari siyosatni aniqlash va shakllantirish, qaror muhokamalar, kelishuvlar va konsensus jarayoni asosida tuzish va tashkilotning ba'zi yoki barcha a'zolari o'rtasida hokimiyatni bo'lish tashkiliy maqsadlar haqida umumiy tasavvurga ega deb hisoblanadi. Kollegial modellar uchta yetakchilik uslubi bilan bog'langan transformatsion yetakchilik, ishtirok etuvchi yetakchilik va taqsimlangan etakchilik". Bu kabi fikrlarning zamirida albatta ta'lim salohiyatining barqaror o'sib borishi, uning boshqarish uslubiyatini yangidan kashf qilish kabi tushunchalarni anglab boramiz.

Shuning uchun, O'zbekistonda ilg'or xorijiy tajribadan foydalanish, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha rivojlangan davlatlar metodologiyasini qabul qilish, ta'lim sifati ustidan nazoratni erkinlashtirish, markazlashgan boshqaruvga barham berish, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, bu boradagi vazifalar oddiy va xolis tizim yaratish ustuvor vazifa hisoblanadi. Masalan, fan va ta'lim rivojlanishini baholash va monitoring qilish uslublarini yangilash orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda xorijiy tajribadan foydalanilmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqib, ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, Ta'lim sifatini boshqarish va baholash tizimlari tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro andozalar darajasida ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish bo'yicha zarur ishlar amalgalashmoqda. Shu bois ta'lim sifatini ta'minlash va uni milliy ta'lim tizimiga joriy etish uchun ilg'or xorijiy davlatlarning nazorat va boshqaruv tuzilmalarini takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik xususiyatlarini o'rganish dolzarb vazifalardan biridir.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov, A. (2024). Ta'lim sifatini baholash va monitoring qilish. 422-424b;
2. Sirojiddinova, M. Muxtorov, O. (2022). Ta'lim sifatini boshqarishning ahamiyati. 135-138b;
3. Majid Ghasemy. Sufean Hussin. (2014). Theories of Educational Management and Leadership: A Review
4. [https://prezi.com/p/\\_gjebwun8qna/talim-sifatini-boshqarish-ilmiy-bilish-va-amaliyot-sohasi-sifatida/](https://prezi.com/p/_gjebwun8qna/talim-sifatini-boshqarish-ilmiy-bilish-va-amaliyot-sohasi-sifatida/)

# INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISH

*Mustafaqulov Asatulla Asrorovich  
Jizzax politexnika instituti  
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

## Annotation

Ushbu maqola yildan-yilga sifatli ta'lism olishni xohlovchilar sonining keskin oshib borayotganligi, ta'lism oluvchilarning o'qish ehtiyojlari kengayib borishi, yangi mutaxassisliklarning paydo bo'lishidan kelib chiqqan holda ta'lism tizimida ta'lism sifatini boshqarish hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashni takomillashtirishning ayrim masalalariga bag'ishlangan.

**Kalit so'zlar:** Ta'lism sifati, ta'lism sifatini boshqarish, zamonaviy tendensiyalar

## Аннотация

Данная статья посвящена некоторым вопросам управления качеством образования в системе образования и совершенствования подготовки конкурентоспособных кадров, исходя из резкого увеличения из года в год числа желающих получить качественное образование, расширения потребностей обучающихся в обучении, появления новых специальностей.

**Ключевые слова:** Качество образования, управление качеством образования, современные тенденции

## Abstract

There are enlightened some issues of increasing of management in the sphere of higher educational institutions and improving of preparation of compete able personal as educates of different spheres are increasing and widening of study demand by appearing of new specialists.

**Keywords:** Quality of education, management quality of education, modern tendencies

Jahondagi yetakchi davlatlar innovatsion indeksiga (Global Innovation Index, GII) asosan fan va texnika yutuqlari orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, moddiy sohadagi mahsulotlar ishlab chiqarishda progressiv o'zgarishlarni ta'minlash, milliy mahsulotni jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirish kadrlar muammosi bilan bog'liqdir. Oliy ta'limda muassasalarida ilmiy-texnologik, amaliy va psixologik-pedagogik tayyorgarliklar asosida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash jarayoniga doimiy ravishda istiqbolli ta'lism texnologiyalarni tatbiq etish va talabalarning innovatsion faoliyatini tashkil etish hamda amalga oshirish alohida e'tirof etiladi [5].

Xalqaro ilg'or tajribalarga ko'ra, ABET (AQSh), ECUK (Buyuk Britaniya), CCPE (Kanada), IEAust (Avstraliya) va JABEE (Yaponiya) kabi innovatsion intellektual markazlar hamda bir qator nufuzli universitetlarda ta'lism sifati innovatsion yondashuvlar orqali doimiy yangilanib borilishi va ta'lism jarayoniga zamonaviy metodlarni tatbiq etish orqali bo'lajak kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda yangi sifat darajalariga erishish asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida sifat, ta'lism sifati, ta'lism sifatini boshqatishda innovatsion yondashuvlar asosida amaliyotga tatbiq etish muhim o'rinn egallaydi [2].

Mamlakatimizda zamonaviy fan, texnika va texnologiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni maqsadli amalga oshirish borasida salmoqli ishlarni olib borildi. Jumladan, "Ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish" hamda Innovatsion rivojlanish agintligining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan ta'lism tizimida innovatsiyalarni ishlab chiqishni ta'minlash kabi belgilangan ustuvor vazifalari oliy ta'lism tizimida raqobatbardosh kadrlarni innovatsion faoliyatiga tayyorlash zaruriyatini taqozo etmoqda [1].

So'ngi yillarda mamlakatimizdagi OTMlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion salohiyatidan foydalanishni takomillashtirish bo'yicha bir qator qadamlar qo'yildi.

Bu ayniqsa, ilmiy universitetlarni tashkil etish va universitetlararo laboratoriyalarni ochish, universitetlar negizida yaratilgan kichik innovatsion ijodiy guruhlarni qo'llab-quvvatlash, yuqori

texnologiyalarni rivojlantirish va yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan OTM o'rtasidagi hamkorlikning yangi shakllarini joriy etish, yuqori malakali mutaxassislar fan va oliy kasbiy ta'lif sohasida ishlashlari mumkinligida yaqqol ko'rinoqda.

Shunga qaramay, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda o'zbek OTMning ilmiy tadqiqot salohiyatini jalb qilish darajasi nisbatan past darajada qolmoqda. Bu holat Oliy ta'lifning innovatsion infratuzilmasini rivojlantirish muammolarini to'liq hal eta olmayapti. Ilm-fan va innovatsion sohasida universitet bitiruvchilarning qiziqishi kuchayib bormoqda.

Demak, rivojlangan mamlakatlar fan-ta'lif-ishlab chiqarish integratsiyasi innovatsion rivojlanish tizimini tahlil qilish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash va mamlakat raqobatbardoshligini oshirish uchun milliy innovatsion tizimni tashkil qilish hamda uni doimiy takomillashtirib borish zarur. Ko'pgina modellarga e'tibor beradigan bo'lsak, ba'zi innovatsion tizimda qisman, ba'zilarida esa to'liq davlatning o'rni borligini ko'rishimiz mumkin. Umumlashtirib aytishimiz mumkinki, mamlakatlarning fan-ta'lif-ishlab chiqarish integratsiyasi va innovatsion rivojlanishiga o'tishida bepul ta'lif (Germaniya), ilm-fanga qilingan yuqori xarajatlar (Germaniya, Finlyandiya) kabi dastlabki shartlar muhim ahamiyatga ega. Ma'lum bir vaqt davomida jadallik bilan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tgan davlatlar (Xitoy, Janubiy Koreya,) tajribasidan samarali foydalanish orqali yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishish mumkin. Bosqichma-bosqich olib borilgan iqtisodiy siyosat ham mamlakat ichki va tashki imkoniyatlariga ko'ra amalga oshirilishi maqsadga muvofiq ekanligini yaqqol ko'rish mumkin.

Yuqoridagi muammoni muvaffaqiyatli hal etish uchun, bizning fikrimizcha, quyidagilarni amalga oshirish kerak:

Davlat darajasida:

- ommaviy axborot vositalarida innovatsion tushunchalar va yondashuvlarning ahamiyatini oshirish, jamiyatni innovatsion rivojlantirishning ustuvorligi;
- kapitalining mavjudligi;
- innovatsiyalarga ijobiy munosabatda bo'lishni rag'batlantirish, ularning avlodlari, his-tuyg'usi va amalga oshirishni nuqtai nazaridan zamonaviy va dolzarb hayotning zamonaviy uslubini qo'llab quvvatlash;

Universitet darajasida:

- eng so'nggi imiy va texnik adabiyotlar, ma'lumotlar bazasi, internet maydonlarga keng yo'l ochish;
- axborot resurs markazlarini, texnoparklarni va boshqalarni universitetlar negizida ishlab chiqish;
- barcha OTMlarni zamonaviy jihozlar, laboratoriya va asbob-uskunalar bilan ta'minlash;
- ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishni istaganlar uchun ilmiy-texnikaviy maslahat resurslarini shakllantirish;
- ixtisoslashtirilgan tadqiqotlar natijalari bo'yicha ma'lumotlar banklarini yaratish va ularning doimiy yangilab borilishini ta'minlash;
- OTMdha ixtisoslashtirilgan patent va marketing bo'limlarini tashkil etish;
- amaliyotga tadbiq etish, shu jumladan, o'z biznesini tashkil qilish, yuritish va boshqarish bo'yicha yetakchi mutaxassislar va tegishli filiallardan mutaxassislarni taklif qilish orqali o'quv jarayonida ishtirok etish;
- innovatsion izlanishlar tashabbuslari va faoliyati uchun moddiy rag'batlantiruvchi mablag'lar fondini yaratish;

Professor-o'qituvchilar tarkibi uchun:

- mahalliy va xorijiy ilmiy-ishlab chiqarish stajirovkalarini tashkil etish va muntazam o'tib borish;
- ilmiy-axborot va ilmiy-amaliy seminarlar, konferensiylar, simpozium va shu kabilarga jalb qilish;
- talabalar va katta ilmiy xodimlar, talabgorlar ishtirokida o'quv jarayonini tashkil etishning innovatsion usullarini va amaliy xarakterdagи innovatsion g'oyalarni amalga oshirishni moddiy jihatdan rag'batlantirish;

Ilmiy xodimlar uchun:

- ilmiy-amaliy va ilmiy-innovatsion vazifalarni hal etishda ilmiy tadqiqotchilarni jalb qilish, ularni haqiqiy innovatsion loyihalarga kiritish;

- dissertatsiya tadqiqotlari mavzusini muayyan ilmiy-nazariy, ilmiy-amaliy va ilmiy-innovatsion muammolarni hal qilish uchun maksimal darajada bog'lash;
- ilmiy-o'quv markaz faoliyatini amalga oshirishda tadqiqotchilarni jalg qilish orqali universitetlar, alohida kafedralar bazasida, shuningdek, grant loyihamonlari amalga oshiriladigan iqtisodiyotning real sektori bilan birgalikdagi dastur va loyihamonlari amalga oshirish;
- amaliy xarakterdagi innovatsion g'oyalarni amalga oshirishda ularning ishtirokini moddiy jihatdan rag'batlantirish va yo'naltirish;

Talabalar uchun:

- innovatsion g'oyalalar va texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, amaliy mashg'ulotlarni o'quv jarayoniga integratsiyalash bilan bog'liq innovatsiyalarni ishlab chiqarish;
- talabalar ilmiy jamoalari, universitetlar va kafedralar asosida amalga oshiriladigan real iqtisodiyot tarmoqlari bilan birgalikda dasturlarni shuningdek, grant faoliyatini amalga oshirish;
- iqtisodiyotning real sektoridagi korxonalarda ishlab chiqarish amaliyotlarini tashkil etish;
- amaliy xarakterdagi innovatsion g'oyalarni amalga oshirishda ularning ishtirokini moddiy jihatdan rag'batlantirish [3].

Jahon tajribasiga suyangan holda aytishimiz mumkinki, kichik innovatsion korxonalarni ham, yirik kompaniyalarni qo'llab quvvatlanishi orqali ham ijobjiy natijalarga erishi mumkin. Ular o'zaro bir-birini to'ldirgan holda jipslikda faoliyat yuritish maqsadga muvofiqdir. Jahon tajribasidan ko'rishimiz mumkinki, dunyoda fan-ta'lismosh ishlab chiqarish integratsiyasining uzviyligini ta'minlash va barpo etishni yagona modeli mayjud emas. Har bir mamlakat bilimlar asosidagi iqtisodiyotga o'tishning o'z rivojlanish modelini tanlab olgan. Bir necha yuz yillar davomida tovar-pul munosabatlarini boshidan kechirgan dunyoning eng rivojlangan mamlakatlarida ham innovatsion iqtisodiyotga o'tish masalasi o'z-o'zidan qisqa vaqtida amalga oshirilmagan [4].

### **Foydalanimanligi adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiysi" to'g'risidagi Farmoni.
2. Usmonov B. Oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini klasterli yondashuvlar asosida innovatsion rivojlantirish: Avtoref. diss. p.f.d 13.00.07 / Toshkent, 2020 yil
3. Isroilov B.I. Ta'lim tizimida innovatsion korporativ hamkorlikni rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar rolini oshirish. TMI, IAK, 2016 y.
4. Raximov F.X., Dusmuxamedova M.X. Ta'lim, fan va ishlab chiqarish hamkorligidagi innovatsiyalar vorisiylik sifatida. Zamonaviy ta'lim. 2015y. №10, 12-19 b.
5. <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/>

# MEHNAT JARAYONIDA XAVFLARNI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH METODLARI

*Narziyev Shovkiddin Murtozayevich*

*Renessans ta'lim universiteti*

*O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i, PhD, professor*

*Bozorov Zafar Pirimqulovich*

*Renessans ta'lim universiteti,*

*Pedagogika fakulteti dekani o'rinnbosari*

## Annotation

Ushbu maqolada ishlab chiqarishdagi mehnat muhofazasini tashkil qilishning huquqiy asoslari, mehnat sharoitlarida vujudga keladigan xavflilik darajalarini tahlil qilishning o'ziga xos usullari yoritilgan. Xavfni tahlil qilishda qo'llaniladigan samarali usullarni tadqiq qilish mexanizm bo'yicha tavsiyalar berilgan. Mehnat jarayonida xavflarni o'rganish va tahlil qilish korxonalarda sodir bo'ladigan ishlab chiqarish bilan bog'liq baxtsiz hodisalarining kelib chiqishi, xodimlarning mehnatni muhofaza qilish talablariga va xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish imkoniyatini beradi. Maqolada berilgan myehnat jarayonida xavflarni o'rganish va tahlil qilish metodlari xavfli ishlab chiqarish obyektlarida xavflilik darajasini tahlil qilish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar doirasida amalga oshirilishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** mehnat muhofazasi, qonun, davlat siyosati, xavflar tahlili, texnik qoidalar, xavf-xatar, xavfni baholash, xavfli ishlab chiqarish.

## Annotation

В статье описаны правовые основы организатии охраны труда на производстве, конкретные методы анализа уровней риска, возникающих в производственной среде. Даны рекомендации по механизму оценки эффективных методов, используемых при анализе рисков. Изучение и анализ рисков в рабочем процессе дает возможность контролировать возникновение несчастных случаев на производстве на предприятиях, соблюдение требований охраны труда работников и правил техники безопасности. Приведенные в статье методы изучения и анализа рисков в трудовом процессе могут быть реализованы в качестве основы методических указаний по анализу уровня опасности на опасных производственных объектах.

**Ключевые слова:** охрана труда, право, государственная политика, анализ рисков, технический регламент, риск, оценка рисков, опасное производство.

## Abstract

This article describes the legal framework for the organization of labor protection in production, the specific methods of analyzing the levels of risk that arise in the working environment. Recommendations on the mechanism for evaluating effective methods used in risk analysis are given. The study and analysis of risks in the work process makes it possible to control the occurrence of industrial accidents at enterprises, compliance with labor protection requirements for workers and safety regulations. The methods for studying and analyzing risks in the labor process presented in the article can be implemented as the basis for guidelines for analyzing the level of danger at hazardous production facilities.

**Keywords:** labor protection, law, public policy, risk analysis, technical regulations, risk, risk assessment, hazardous production.

**Kirish.** O'zbekiston Respublikasining "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida" Qonuning yangi tahriri O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016-yilning 22 sentabr kuni qabul qilindi hamda rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran uch oy o'tgach, ya'ni 2016-yil 23-dekabrdan kuchga kirishi belgilandi[1]. Mazkur qonun Xalqaro mehnat tashkilotining O'zbekiston Respublikasi

tomonidan ratifikatsiya qilingan konvensiyalarini 2014-2016-yillarda amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar doirasida ishlab chiqildi. Sohadagi ilg'or xorijiy tajriba va xalqaro talablardan kelib chiqqan holda qabul qilingan yangi tahrirdagi qonun avvalgisidan farq qiladi[2].

Hozirgi kunda kuchga kirgan amaldagi qonun 36 moddadan iborat bo'lib, unda ish beruvchilar va xodimlarning ushbu sohaga doir talablarni bajarish bo'yicha mas'uliyati kuchaytirilgan. Mehnat sharoiti va mehnatni muhofaza qilish bo'yicha tegishli sharoitlar yaratilishi ustidan nazoratni ta'minlashga doir vazifalar belgilangan[1].

Mehnatni muhofaza qilish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'naliшlarida xodimning hayoti va sog'ligi ustuvorligi ta'minlanishi bosh omil etib belgilangan. Bu qonunning xalqchilligidan dalolat berib, inson manfaatlarini ta'minlaydi. Mehnatni muhofaza qilish sohasida davlat dasturlari ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining, mahalliy davlat hokimiyati organlarining mehnatni muhofaza qilish sohasidagi faoliyati muvofiqlashtirib boriladi[1].

**Material va usullar.** Xodimlarni himoya qiluvchi xavfsiz texnika, texnologiya va vositalarning ishlab chiqilishi va joriy etilishi rag'batlantiriladi. Fan va texnika yutuqlaridan hamda mehnatni muhofaza qilish bo'yicha ilg'or milliy va xorijiy tajribadan foydalaniladi. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalardan jabrlangan yoki kasb kasalligiga chalingan xodimlar ijtimoiy himoya qilinadi. Bu yo'naliшda izchil xalqaro hamkorlik amalga oshiriladi[1,2].

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, korxonalarda sodir bo'layotgan ishlab chiqarish bilan bog'liq baxtsiz hodisalarning kelib chiqish sabablaridan biri xodimlarning mehnatni muhofaza qilish talablariga va xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etmaslidigidir. Ba'zan ish beruvchi tomonidan xodimlarning ish vaqt va dam olish vaqtini belgilashda, ularni xizmat safarlariga yuborishda xavfsizlik talablari buzilish holatlari ham uchrab turadi[1].

Ushbu holatlarni bartaraf etish maqsadida qonunda ish beruvchilar va xodimlar tomonidan mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etish bo'yicha mas'uliyat oshirildi. Bu borada ish beruvchilar va xodimlarning huquq va majburiyatlarini belgilandi. Xodim qulay va xavfsiz ish o'rniiga ega bo'lish huquqiga ega. Mehnat sharoiti to'g'risida, shu jumladan, kasb kasallikkari va boshqa kasalliklarga chalinish ehtimoli mavjudligi, shu munosabat bilan o'ziga berilishi lozim bo'lgan imtiyozlar va kompensatsiyalar, shaxsiy himoya vositalari va jamoaviy himoya vositalari haqidagi axborotlarni ish beruvchidan olishi zarur. Xodimlar ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat tomonidan majburiy ijtimoiy sug'urta qilinadi. Tibbiy tavsiyalarga muvofiq navbatdan tashqari tibbiy ko'rikdan o'tadi, ushbu tibbiy ko'rikdan o'tish vaqtida uning ish joyi (lavozimi) va ish haqi saqlanadi.

Endilikda tashkilotlarda mehnatni muhofaza qilish xizmatlari tashkil etiladi. Ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshiruvchi, xodimlarining soni ellik kishi va undan ortiq bo'lgan har bir tashkilotda mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etilishini ta'minlash, ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida mehnatni muhofaza qilish xizmati tashkil etiladi yoki mehnatni muhofaza qilish bo'yicha tegishli tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassis lavozimi joriy etiladi. Ellikta va undan ortiq transport vositasi mavjud bo'lgan tashkilotda yo'l harakati xavfsizligi xizmati ham tashkil etiladi yoki yo'l harakati xavfsizligi bo'yicha mutaxassis lavozimi joriy etiladi.

Mehnatni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligini ta'minlash, xodimlar uchun xavfsiz, ekologik toza ish sharoitlarini yaratish, ish o'rinalarini asbob-uskunalarning jarohatlash xavfliligi yuzasidan attestatsiyadan o'tkazish, xodimlarni davriy va vaqt-vaqt bilan tibbiy ko'rikdan o'tkazish, mehnat muhofazasi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish kabi dolzarb vazifalar har bir ish beruvchilar va kasaba uyushmalarining eng muhim yo'naliшlardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish korxonalarida faoliyatga ta'sir qiluvchi xavfli omilarini o'rganish va baholashda "Xavfli ishlab chiqarish obyektlarida xavflilik darajasini tahlil qilish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalari" ga asosan amalga oshiriladi[3].

Xavf tahlilini o'tkazish jarayoni quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:  
ishlarni rejalashtirish va tashkil etish;  
xavf-xatarlarni identifikasiyalash;

xavfni baholash;

xavfni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Xavf tahlili sifatini ta'minlash uchun xavfli ishlab chiqarish obyektlarida avariyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlariga doir bilimlardan foydalanish lozim. Agar o'xshash xavfli ishlab chiqarish obyekti yoki xavfli ishlab chiqarish obyektida foydalaniladigan o'xshash texnik qurilmalar uchun xavf tahlili natijalari mavjud bo'lsa, ulardan dastlabki ma'lumot sifatida foydalanish mumkin. Lekin bunda obyektlar va jarayonlar bir-biriga aynan o'xshashligi, mavjud farqlar esa tahlil natijalariga sezilarli ta'sir qilmasligi ko'rsatilishi lozim[3].

Xavf tahlilining maqsad va vazifalari xavfli ishlab chiqarish faoliyati obyektning turli bosqichlarida farq qilishi va aniqlashtirilishi mumkin.

a) xavfli ishlab chiqarish obyektni *joylashtirish* (*investitsiyalarni asoslash yoki loyihaoldi ishlarini bajarish*) yoki loyihalash bosqichida xavf tahlilining maqsadi, odatda, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

xavf-xatarlarni aniqlash va shikastlovchi avariya omillarining xodimlarga, aholiga va atrof-muhitga ta'sirini hisobga olgan holda xavfni miqdoriy aprior baholash;

taklif etilgan qarorlarning maqbulligini tahlil qilish va joyning xususiyatlari, boshqa obyektlarning joylashishi va iqtisodiy samaradorlikni hisobga olgan holda xavfli ishlab chiqarish obyektni[4], foydalaniladigan texnik qurilmalarni, xavfli ishlab chiqarish obyekti bino va inshootlarini joylashtirishning optimal variantlarini tanlashda natjalarning hisobga olinishini ta'minlash;

yo'riqnomalar, texnologik reglament va xavfli ishlab chiqarish obyektidagi avariyalarni lokallashtirish rejalarini ishlab chiqish uchun ma'lumotlar bilan ta'minlash;

xavfli ishlab chiqarish obyektni joylashtirish yoki texnik yechimlar bo'yicha muqobil takliflarni baholash.

b) Xavfli ishlab chiqarish obyektni *foydalanishga kiritish* (*foydalanishdan chiqarish*) bosqichida quyidagilar xavf tahlilining maqsadi bo'lishi mumkin:

xavf-xatarlarni aniqlash va avariya oqibatlarini baholash, xavfli ishlab chiqarish obyektning oldindi faoliyat bosqichlarida xavfga berilgan baholarni aniqlashtirish;

foydalanish sharoitlarining sanoat xavfsizligi talablariga muvofiqligini tekshirish,

foydalanishga kiritish (*foydalanishdan chiqarish*) bo'yicha yo'riqnomalar ishlab chiqish va ularni aniqlashtirish.

v) Xavfli ishlab chiqarish obyektdan *foydalanish* yoki *uni rekonstruksiya qilish* bosqichida quyidagilar xavf tahlilining maqsadi bo'lishi mumkin:

foydalanish sharoitlarining sanoat xavfsizligi talablariga muvofiqligini tekshirish;

asosiy xavf-xatarlar to'g'risidagi ma'lumotlarni aniqlashtirish (shu jumladan sanoat xavfsizligini deklaratasiyalashda);

nazorat organlari faoliyatini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

foydalanish va texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha yo'riqnomalarni, xavfli ishlab chiqarish obyektidagi avariyalarni lokallashtirish rejalarini takomillashtirish;

tashkiliy tuzilmalar, amaliy ish usullari va texnik xizmat ko'rsatishdagi o'zgarishlarning sanoat xavfsizligini boshqarish tizimini takomillashtirishga nisbatan samarasini baholash.

**Natijalar.** Mehnat jarayonidagi xavf tahlilini o'tkazishda quyidagi asosiy usullarning qisqacha tavsifi berilgan[3,5,6].

1. «**Tekshiruv varaqasi**» va «**Agar....., nima bo'ladi?**» usullari yoki ularning kombinatsiyasi obyektdan foydalanish sharoitlari yoki loyihaning sanoat xavfsizligi talablariga muvofiqligini o'rGANISHGA asoslangan xavf-xatarlarni sifatiy baholash usullari guruhiга kiradi.

Xavfli ishlab chiqarish obyektning sanoat xavfsizligi talablariga muvofiqligi to'g'risidagi savol va javoblar hamda ularni ta'minlashga doir ko'rsatmalar tekshiruv varaqasining natijasi hisoblanadi. Tekshiruv varaqasi "Agar....., nima bo'ladi?" usulidan dastlabki ma'lumotlarni va xavfsizlik qoidalarining buzilishlari oqibatlari to'g'risida natjalarni ko'proq taqdim etilishi bilan farq qiladi[6,7].

Bu usullar ancha sodda (ayniqsa ularni tahlilni o'tkazish va natijalarni taqdim etishni yengillashtiruvchi yordamchi shakllar, bir xillashtirilgan blankalar bilan ta'minlashda), ko'p mehnat talab qilmaydi (natijalar bitta mutaxassis tomonidan bir kun ichida olinishi mumkin) va tanish texnologiyali obyektlar xavfsizligini tekshirishda samarali hisoblanadi.

2. "Buzilish turi va oqibatlari tahlili" (BTOT) ko'rib chiqilayotgan texnik tizim xavfining sifatiy tahlili uchun qo'llaniladi. Ushbu usulning muhim jihat shundaki, bunda har bir apparat (qurilma, blok, buyum) yoki tizim (element)ning tarkibiy qismi u qanday nosoz holga kelganligi (buzilish turi va sababi) va buzilish texnik tizimga qanday ta'sir ko'rsatishi bo'yicha ko'rib chiqiladi.

misol sifatida buzilishlarning sodir bo'lish ehtimoli va oqibatlarining og'irlilik darajasi bo'yicha kritiklik ko'rsatkichlari (indekslari) va mezonlari mavjud (1-jadvalga qarang). Tahlil uchun buzilishlar zarar yetkazishi mumkin bo'lgan to'rtta guruh ajratilgan: xodimlar, aholi, mulk (uskunalar, inshootlar, binolar, mahsulot va h.), atrof-muhit.

1-jadvalda mezonlarning quyidagi variantlari qo'llanilgan:

oqibatlarining og'irlilik darajasi bo'yicha buzilish mezonlari:

halokatga olib keluvchi buzilish — insonlarning o'limiga, mulkka jiddiy ziyon yetishiga olib keladi, atrof-muhitga o'rnini to'ldirib bo'lmaydigan zarar yetkazadi,

kritik (nokritik) buzilish — insonlarning hayotiga xavf tug'diradi (xavf tug'dirmaydi), mulkka, atrof-muhitga jiddiy zarar yetkazadi (zarar yetkazmaydi),

uncha katta bo'lмаган oqibatlarga olib keluvchi buzilish — oqibatlariga ko'ra yuqorida sanab o'tilgan uchta toifaning hech biriga taalluqli bo'lмаган buzilish.

Buzilishlarning toifalari (kritikligi):

"A" — miqdoriy xavf tahlili o'tkazilishi shart yoki maxsus xavfsizlikni ta'minlash choralari talab etiladi;

"V" — miqdoriy xavf tahlili o'tkazilishi maqsadga muvofiq yoki muayyan xavfsizlik choralari qabul qilinishi talab etiladi;

"S" — sifatiy xavf tahlili o'tkazilishi yoki ba'zi xavfsizlik choralari qabul qilinishi tavsiya etiladi;

"D" — tahlil va maxsus (qo'shimcha) xavfsizlik choralari qabul qilinishi talab etilmaydi.

BTOT, BTOKT usullari, odatda, murakkab texnik tizimlar loyihalari yoki texnik yechimlarni tahlil qilish uchun qo'llaniladi. 3 — 7 kishidan tashkil topgan turli ixtisosdagi mutaxassislar (masalan, texnologiya, kimyoiy jarayonlar bo'yicha mutaxassis, muhandis-mexanik) guruhi tomonidan bir necha kun, hafta mobaynida bajariladi.

### **1 -jadval**

#### **"Sodir bo'lish ehtimoli- oqibatlarining og'irlilik darajasi" matritsasi**

Buzilishning yuzaga kelish chastotasi 1 yil		Buzilish oqibatlarining og'irlilik darajasi			
		halokatga olib keluvchi buzilish	kritik buzilish	nokritik buzilish	uncha katta bo'lмаган oqibatlarga olib keluvchi buzilish
Tez-tez sodir bo'ladigan buzilish	> 1	A	A	A	C
Ehtimol buzilish	$1 - 10^{-2}$	A	A	V	C
Sodir bo'lishi mumkin bo'lgan buzilish	$10^{-2} - 10^{-4}$	A	V	V	C
Kam sodir bo'ladigan buzilish	$10^{-4} - 10^{-6}$	A	V	S	D
Sodir bo'lishi ehtimoldan yiroq buzilish	< $10^{-6}$	V	S	S	D

Xavfning miqdoriy tahlil usullari, odatda, bir nechta xavf ko'rsatkichlarini hisoblash orqali amalga oshiriladi va yuqorida ko'rsatilgan usullarning bir yoki bir nechtasini o'z ichiga olishi (yoki ularning natijalaridan foydalanilishi) mumkin[4,8]. Miqdoriy tahlil o'tkazishda yuqori malakali

bajaruvchilar, uskunaning avariyyiyligi, ishonchliligi bo'yicha katta hajmda ma'lumotlar, ekspertiza ishlarini bajarilishi, atrof-muhitning o'ziga xos jihatlari, ob-havo sharoitlari, odamlarning xavfli hududlarda bo'lish vaqtini va boshqa omillarni hisobga olish talab etiladi[4,9,10].

Xavfning miqdoriy tahlili turli xavf-xatarlarni yagona ko'rsatkichlar bo'yicha baholash va taqqoslash imkonini beradi. Ushbu usul quyidagi hollarda yuqori samara beradi:

xavfli ishlab chiqarish obyektini loyihalash va joylashtirish bosqichida;

xavfsizlik choralarini asoslash va optimallashtirishda;

bir turdag'i texnik qurilmalar (masalan, magistral quvur o'tkazgichlar)ga ega xavfli ishlab chiqarish obyektlarida yirik avariylar xavfini baholashda;

insonlar, mulk va atrof-muhit uchun avariyalarning xavfini kompleks baholashda.

6. Turli faoliyat turlari va xavfli ishlab chiqarish obyektining faoliyat bosqichlari uchun xavf tahlili usullarini tanlashga doir tavsiyalar quyida ([2-jadvalga](#) qarang) keltirilgan.

[2-jadvalda](#) quyidagi belgilar qo'llanilgan:

"0" — eng mos kelmaydigan tahlil usuli;

"+" — tavsiya etiladigan usul;

"++" — eng mos keladigan usul.

Usullar alohida-alohida yoki bir-biriga qo'shimcha ravishda qo'llanilishi, chunonchi sifatiy tahlil usullari miqdoriy xavf mezonlarini (asosan, ekspert baholari bo'yicha, masalan, "sodir bo'lish ehtimoli - oqibatlarning og'irlilik darajasi" matritsasidan foydalangan holda) ham o'z ichiga olishi mumkin. Xavfning to'liq miqdoriy tahlilida xavflarning sifatiy tahlil natijalaridan imkon qadar foydalaniishi kerak.

## 2-jadval

### Xavf tahlili usullarini tanlashga doir tavsiyalar

Usul	Faoliyat turi				
	Joylashtirish (loyiha oldi ishlar)	Loyihalash	Foydalanishga kiritish /foydalanishdan chiqarish	Foydalanish	Rekonstruk siya
"Agar...., nima bo'ladi?" tahlili	0	+	++	++	+
Tekshiruv varaqasi usuli	0	+	+	++	+
Xavf-xatar va ishslash imkoniyati tahlili	0	++	+	+	++
Buzilish turlari va oqibatlar tahlili	0	++	+	+	++
Buzilishlar va hodisalar daraxti tahlili	0	++	+	+	++
miqdoriy xavf tahlili	++	++	0	+	++

Avariylar xavfini har tomonlama baholash avariyalarni yuzaga kelish sabablari (texnik qurilmalarning buzilishi, xodimlarning xatolari, tashqi ta'sirlar) va ularning rivojlanish sharoitlari, ishlab chiqarish xodimlari va aholining shikastlanishi, foydalanuvchi tashkilot mulkiga va uchinchi shaxslarga, atrof-muhitga yetkaziladigan zarar tahliliga asoslanadi. "O'lchanadigan" kattalik to'g'risida gap borayotganligini ta'kidlash uchun xavf darajasi tushunchasi ishlatiladi. Foydalanish jarayoni ko'plab xavf-xatarlar bilan bog'liq bo'lgan xavfli ishlab chiqarish obyektida avariylar xavfi darajasi tegishli xavf ko'rsatkichlarini hisobga olish asosida aniqlanadi. Umumiy holatda xavf ko'rsatkichlari ko'rib chiqilayotgan ko'ngilsiz hodisalar oqibatlarining ehtimoli (yoki chastotasi) va og'irlilik darajasi majmui (kombinatsiyasi) ko'rinishida ifodalanadi.

### Xulosa

Yuqoridagi xavflarni tahlil qilish usullaridan kelib chiqqan xolda ishlab chiqarishdagi xavfli omillarni kamaytirish va xodimlarning mehnatini muhofaza qilish bo'yicha quyidagi tavsiyalarini berish mumkin:

1. Mehnat jarayonida xavflarni o'rganish va tahlil qilish korxonalarda sodir bo'ladigan ishlab chiqarish bilan bog'liq baxtsiz hodisalarining kelib chiqishi, xodimlarning mehnatni muhofaza qilish talablariga va xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya etilishi ustidan nazorat yutirish uchun "Agar....., nima bo'ladi?" usulidan foydalanish yuqori samara beradi.

2. Mehnatni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligini ta'minlash, xodimlar uchun xavfsiz, ekologik toza ish sharoitlarini yaratish, ish o'rinalarini asbob-uskunalarning jarohatlash xavfliligi yuzasidan attestatsiyadan o'tkazishga jiddiy e'tiborni qaratish lozim. Bu mehnat jarayonidagi xavf va zararli omillarning me'yoriy ko'rsatkichlarini bilish imkonini beradi.

3. Korxona va tashkilotlarda mehnat unumdorligining oshishiga, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar hamda kasalliklariga chalinishlarning oldini olish bo'yicha tashkiliy, texnik va sanitargigiyenik tabdirlar ishlab chiqish va uni amaliyatga joriy etishda xavflarning miqdoriy tahlili o'tkazish kerak.

4. Xavfning obyekt va yaqin atrofdagi hudud bo'yicha taqsimlanishini ifodalovchi boshqa kompleks xavf ko'rsatkichi **potensial hududiy xavfni** hisobga olishda turli faoliyat turlari va xavfli ishlab chiqarish obyektining faoliyat bosqichlari uchun xavf tahlili usullarini tanlashga doir tavsiyalar muhandislar tomonidan belgilanishi lozim.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida" Qonunining yangi tahriri. 2016-yilning 22 sentabr
2. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldaggi PF-4947-sonli Farmoni // "Xalq so'zi" gazetasi 2017-yil 8-fevral 28 (6722)-son.
3. Xavfli ishlab chiqarish obyektlarida xavflilik darajasini tahlil qilish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar. "SANOATKONTEXNAZORAT" davlat inspeksiyasi boshlig'ining 2009-yildagi 158-sonli buyrug'i.
4. Narziev S. et al. Theoretical analysis of the causes of injury in sports activities and their reduction measures //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – T. 12. – №. S2. – S. 166-170.
5. Shovkiddin N. et al. Problems Of Ensuring The Safety Of Sports Activities And Reducing Injuries //Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 11. – S. 428-432.
6. Sulaymonovich S. S., Murtozayevich N. S. Studying and accounting sports injuries //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 7. – S. 759-763.
7. Shovqiddin N. et al. Prevention Of Sport Injuries //Solid State Technology. – 2020. – T. 63. – №. 6. – S. 11868-11875.
8. Shovkiddin Narziev, Sunnatilla Sulaimanov. To the investigation of the tension of the inter-cracked ligaments knee joint //International Journal of Research Available at <https://www.semanticscholar.org/paper/0000-0000-0000-0000-0000>. Volume 06 Issue 01 January 2019. 731-735 page.
9. Sulaimanovich S. S., Murtozaevich H. S. Causes and Prevention of Athlete Injuries During Training Sessions and Competitions //JournalNX. – S. 325-329.
10. Murtozaevich N. S., Pirmkulovich B. Z., Safarovich M. B. Radiation Situation Assessment And Safety Measures //JournalNX. – S. 320-324.

# **DEYL KARNEGINING NUTQ ETIKETIGA OID ASARI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI**

*Nasriyeva Dilnoza  
Renessans ta'lif universiteti  
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),*

*Umarova Zahro  
Xorijiy til va adabiyot fakulteti 2-bosqich talabasi*

## **Annotatsiya**

Tilshunoslikda nutq etiketi muhim lingvistik kategoriya bo'lib, u muloqot jarayonida odobaxloq me'yorlariga asoslangan ifoda vositalari majmuasini o'z ichiga oladi. Nutq etiketi insonlar o'rtasidagi muloqotni qulay va samarali tashkil etish uchun xizmat qiladigan til birliklarining to'plamidir. Ushbu maqolada amerikalik pedagog, yozuvchi, notiq, motivator Deyl Karnegining o'z-o'zini takomillashtirish, samarali muloqot qilish qobiliyati, nutqlar qilish malakalarini mustaqil tarzda takomillashtirish bo'yicha ko'rsatmalari hamda uni ta'lif jarayonida qo'llash yo'l-yo'riqlari haqida fikr yuritiladi

**Kalit so'zlar:** nutq, etiket, samarali muloqot, notiq etiketi, omma oldida nutq so'zlash, ta'lif

## **Аннотация**

В лингвистике речевой этикет является важной лингвистической категорией, которая включает в себя комплекс средств выражения, основанных на нормах этикета в процессе общения. Речевой этикет - это совокупность языковых единиц, служащих для удобной и эффективной организации общения между людьми. В данной статье рассматриваются рекомендации американского педагога, писателя, оратора и мотиватора Дейла Карнеги по самосовершенствованию, умению эффективно общаться, самостоятельному совершенствованию навыков выступления и рекомендации по их применению в образовательном процессе.

**Ключевые слова:** речь, этикет, эффективное общение, этикет оратора, публичные выступления, образование

## **Abstract**

In linguistics, speech etiquette is an important linguistic category that includes a complex of expressive means based on etiquette norms in the process of communication. Speech etiquette is a set of linguistic units that serve to facilitate convenient and effective communication between people. This article examines the recommendations of American educator, writer, orator, and motivator Dale Carnegie on self-improvement, effective communication skills, independent improvement of speaking skills, and recommendations for their application in the educational process.

**Keywords:** speech, etiquette, effective communication, orator's etiquette, public speaking, education

Kaykovus o'g'li Gilonshohga bag'ishlagan "Qobusnama" asarining hunarni egallahsga bag'ishlangan oltinchi bobida notiqlik sir-sinoatlariga doir mulohazalarini bildirar ekan: "Bilgilkim, hamma hunardan so'z hunari yaxshiroqdir...", – deydi [1.38]. Bu so'zlarda shunday hikmat borki, so'zga chechan, so'zamol va notiq kishi hamma joyda obro'-e'tibor, hurmat topadi. Xususan, ta'liftarbiya jarayonida talabalarning nutq etiketini o'zlashtirishida o'qituvchi jonli ko'rgazmali quroq vazifasini o'taydi. O'qituvchining ish quroli – so'z. Qaysi fan mutaxassis bo'lischenidan qat'i nazar o'qituvchi o'z ona tilida puxta, ishonchli, ta'sirchan va foydadan xoli bo'limgan nutq tuza olish

malakasi va mahoratini egallagan bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchining ravon madaniy nutqi o'quvchida havas va hayrat uyg'otishi, unga namuna bo'lishi, ayni paytda bu nutq mavzuning o'quvchi tomonidan oson o'zlashtirilishi uchun eng qulay vosita vazifasini bajaradi. Natijada o'quvchi uy topshiriqlarini ham o'z vaqtida bajarib fanga nisbatan unda muhabbat uyg'onadi.

"O'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlash san'ati" [2;3] asarida: "1912 yilda besh yuz mingdan ziyod erkak hamda ayol notiqlik san'ati kurslarining tinglovchilari bo'lishgan va unda mening usulim qo'llangan edi", – deb yozgan Deyl Karnegining notiqlik san'ati haqidagi qarashlari ta'lim jarayonida muhim o'ringa egadir. XII bobni o'z ichiga olgan ushbu kitobda nutq matnni tayyorlashga kirishishdan oldin insonning o'zida jasorat va ishonchi bo'lishidan boshlab nutqni qanday yakunlashgacha bo'lган bosqich hamda mashhur notiqlarning muvaffaqiyat sirlari, ularning mukammallikka erishganlik usullari to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltiriladi. Notiqning fikricha, yaxshi notiq bo'lish yo'lidagi intilishingiz tez va muvaffaqiyatli ro'yobga chiqishi uchun to'rtta qoidaga rioya etishingiz kerak. Ular:

- nutqingizni maqsadga erishmoq uchun kuchli va mustahkam sababga ega bo'lган holda boshlang;
- nima demoqchi ekaningizni qat'iy ravishda aniqlab oling;
- ishonchni namoyon eting;
- amalda qo'llang.

Aytib o'tganimizdek, notiq ushbu kitobida notiqlik, omma oldida nutq so'zlash, ma'ruzani qay tarzda tayyorlash kabi mavzulardan tashqari ta'lim olish jarayonida barchaga birdek asqotuvchi mavzular yuzasidan fikr yuritgan va mashhur shaxslar hayotidan muvaffaqiyat kalitlarini yoritgan. Shulardan biri – "Eslab qolishning tabiiy qonunlari". Eslab qolish haqida Karnegi shunday deydi: – "Eslab qolishning tabiiy qonunlari nihoyatda oddiy. Ular uchtagina:

1. Esda saqlab qolishning birinchi sharti – siz xotirlashni xohlagan narsa to'g'risida chuqur, yorqin va mustahkam tasavvur hosil qilishdir. Buning uchun diqqat-e'tiboringizni bir joyga jamlashingiz kerak. "Diqqat-e'tiborni to'liq, besh daqiqa bir joyga to'plash, - deb yozadi Karnegi, - aql tumani ichida bir kun adashib yurgandan ko'ra ko'proq samara beradi".
2. Xotiraning ikkinchi qonuni – takrorlash hisoblanadi. Biz ongli chegaraga qadar, agar har kuni takrorlab tursak, nimaiki bo'lса, barini eslab qolishimiz mumkin. Ammo takrorlashda quyidagilarni nazarda tutish kerak:
  - a) matnni xotirangizda joylashib qolguniga qadar qayta-qayta takrorlamang. Uni bir yoki ikki marta o'qing, so'ng bir chekkaga tashlab qo'ying. Keyinroq unga qayta-qayta murojaat qiling.
  - b) nimani eslamoqchi bo'lсак, dastlabki 8 soat ichida keyingi 30 kundagiga nisbatan bo'lган narsani unutamiz, shuning uchun so'zga chiqishdan oldin yozuvlaringizning borini qayta ko'rib chiqing.
- 3) xotiraning uchinchi qonuni – birikuvdir. Dalilni eslab qolishning yagona yo'li – uni qandaydir boshqa dalillar bilan bog'lash hisoblanadi.

Shuningdek, Karnegining fikricha, barcha turdag'i darsslarni xotirada saqlashni yaxshilashning iloji yo'q. U shunday deydi: "Esingizda bo'lsin, bizning miyamiz asosan biriktirilgan mexanizmdan iborat. Bir-biriga sira aloqador bo'lмаган ма'lumotlarni bir-biriga bog'lash mumkin emas".

Karnegi ushbu kitobining "O'z uslubingizni takomillashtiring" deb atalgan bo'limida lug'atlardan foydalanish va so'zlarni qanday tanlash xususida ham fikr yuritadi. Luga'atdan foydalanish haqida u shunday deydi: - "Yozuv stolingizda turgan lug'at bilan o'qing. Notanish so'zlarni axtaring. Lug'at yordamida bu so'zni muomalaga kiritishga harakat qiling, uni xotirangizda muhrlashga urining. Ishlatgan so'zlaringizning kelib chiqishini o'rganing. Bu so'zlarning kelib chiqish tarixi zerikarli va quruq gap emas, balki u anchagini zavq-shavqqa to'ladir."

Notiq so'z tanlashda siyqasi chiqqan va ko'p ishlatalgan so'zlardan hadeb foydalanmaslikni, o'z fikr-mulohazalaringizni ifodalashda aniq bo'lishga undaydi. So'zlarni to'g'ri tanlashni o'rganishni istaganlarga Rojening "So'zlar xazinasi" lug'atidan muntazam foydalanib turishni tavsiya etadi.

Umuman olganda Deyl Karnegining ushbu kitobi bilan tanishgan har bir soha vakili omma oldida chiqishlar orqali odamlarga ta'sir ko'rsatish hamda o'ziga nisbatan ishonchni kuchaytirish qobiliyatini oson shakllantiradi. Undagi ko'rsatmalar va maslahatlar har qanday sohada, ayniqsa ta'lim sifatini oshirishda, o'quvchilarning mashg'ulotga nisbatan qiziqishini orttirishda yoki rahbarlik vazifalarini egallahda qo'l keladi.

### **Foydalanimgan adabiyotlar**

1. Кайкувус. Қобуснома. Форсчадан Муҳаммад Ризо Огаҳий таржимаси. –Тошкент: Ўқитувчи. 2006. Б.38
2. Карнеги Дейл. Ўзига нисбатан ишончни кучайтириш ва омма олдида чиқишилар орқали одамларга таъсириш ҳақида. – Тошкент: Янги китоб, 2020. –220 б.

# **OLIY TA'LIMDA YOSHLAR RAQOBATBARDOSHLIK SIFATLARINI TASHKIL ETISHNING YAPON TAJRIBASI**

*Nazarova Nilufar Jo'rayevna  
Toshkent davlat transport universiteti  
Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa  
doktori (PhD), dotsent*

## **Annotatsiya**

Maqolada talaba-yoshlarning ta'limiylar va kasbiy raqobatbardoshlik masalasi, yoshlardagi raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlashda Yaponiya tajribasini o'rganish modeli haqida yoritilgan. Yapon ta'limidagi stratifikatsiyaviy yondashuv darajasining yuqoriligi, jamoaviy bo'lib ishslash mexanizmi, "ustoz-shogird" tizimining izchilligini ta'minlash kabilalar o'quv jarayonining samaradoligini oshirishda xizmat qilishi yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** talaba-yoshlarning raqobatbardoshligi, kasbiy raqobatbardoshlik, stratifikatsiyaviy yondashuv, oila instituti, "ustoz-shogird" tizimi, raqobat birdamligi.

## **Аннотация**

В статье рассматривается вопрос образовательной и профессиональной конкурентоспособности студенческой молодежи, а также модель изучения японского опыта в обеспечении эффективной конкурентоспособности молодежи. Отмечается, что высокий уровень стратификационного подхода в японском образовании, механизм коллективной работы и обеспечение преемственности системы "наставник-ученик" способствуют повышению эффективности учебного процесса.

**Ключевые слова:** конкурентоспособность студенческой молодежи, профессиональная конкурентоспособность, стратификационный подход, институт семьи, система "наставник-ученик", конкурентное единство.

## **Abstract**

The article examines the issue of educational and professional competitiveness among university students, as well as a model for studying the Japanese experience in fostering effective competitiveness in young people. It is noted that the high level of stratification in Japanese education, the mechanism of collective work, and the maintenance of continuity in the "mentor-student" system contribute to enhancing the effectiveness of the educational process.

**Key words:** student-youth competitiveness, professional competitiveness, stratification approach, family institution, "mentor-apprentice" system, competitive solidarity.

Oliy ta'limga tizimida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy raqobatbardoshligini kuchaytirish, bo'lg'usi mutaxassislarni mehnat bozori talablari asosida raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlashga doir bir qator tizimli islohotlar ham amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, 2020-yil 23-sentabrda qayta tahrirlanib, qabul qilingan "Ta'limga to'g'risida"gi Qonun[10], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabridagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limga tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi[8], "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'limga yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-27-sonli Farmoni[7] va boshqa shu kabilalar yoshlardagi raqobatbardoshlik samaradorligini oshirish mexanizmini takomillashtirishda institusional asos sifatida amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda oliy ta'limga tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi ham oliy ta'limga tizimida tahsil olayotgan talaba-yoshlarning raqobatbardoshligi samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan ustuvor vazifalar belgilangan bo'lib, unda "xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta'limga ilg'or standartlarini joriy etish, jumladan, o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limga tizimiga

bosqichma-bosqich o'tish; oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish", 2023-yil 28-fevralda qabul qilingan Davlat dasturining 8-bandida esa "Ta'lim sifatini oshirish, sohani ilg'or xorijiy tajriba asosida isloh qilish"[7] kabi belgilangan vazifalar yoshlar raqobatbardoshligi samaradorligini ta'minlash mexanizmi sifatida amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmanni modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish maqsadida, qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida ham aynan yoshlar raqobatbardoshligi samaradorligini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Masalan, hududlarda ilmiy faoliyat bilan shug'ullanib kelayotgan iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ilm-fanga keng jalb qilish, nufuzli ilmiy maktablarni shakllantirish, ularning ilmiy salohiyatini oshirish maqsadida 2021-yil 1-yanvardan boshlab "Akademik harakatchanlik" dasturi joriy qilinib, uning doirasida quyidagilar amalga oshirib kelinmoqda, xususan, "ilmiy faoliyat bilan shug'ullanib kelayotgan iqtidorli yoshlarning ilmiy g'oyalarini rag'batlantirish, ularning xorijiy universitetlar va ilmiy markazlarga qisqa muddatli stajirovkalarini tashkil etish uchun Yoshlar akademiyasining iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan grantlar ajratilishi; mazkur yoshlarga ilmiy tashkilotlar, oliy ta'lim muassasalari, shuningdek vazirlik, idora va tashkilotlar huzuridagi ilmiy tuzilmalardagi zamonaviy ilmiy asbob-uskunalardan bepul foydalanish huquqi berilishi"[8] singari vazifalarni amalga oshirish belgilangan. Ilm-fanning ijtimoiy taraqqiyotgan ta'sirini Abdulla Avloniy quyidagicha sharhlaydi: "Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidur. Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkur qilur"[5]. Demak, Abdulla Avloniy yoshlar raqobatbardoshligining samaradorligini oshirish bevosita ilm-fan rivojiga bog'liqligiga e'tibor qaratib, uning funksional ahamiyat kasb etishni ko'rsatib o'tgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida ham yoshlar raqobatbardoshligining samaradorligini ta'minlashga doir quyidagi bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirilishi belgilangan: "yoshlarni Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ilm-fan va innovatsiyalarga keng jalb etish, ularni "Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari!" g'oyasi atrofida birlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash; iqtidorli yoshlarni yetakchi xorijiy oliy ta'lim muassasalariga ta'lim olish uchun yuborish, xalqaro tanlovlarda ishtirok etishini ta'minlash, ... ularning intellektual salohiyati va iste'dodini rivojlantirish"[9] kabilar ko'rsatib o'tilgan. Sotsiologiya fanlari doktori U.F.Sobirova yozishicha, "talabalarning maqsadlarini tushunish uchun bitiruvchilar ish qidirish jarayonida qanday muammolarga duch kelayotganliklarini bilish kerak. Talabalarning fikriga ko'ra, eng dolzarb muammo bu zarur kasbiy tajribaning yetishmasligi, bu deyarli barcha respondentlarning 77 %i tomonidan e'tirof etildi. Respondentlarning 65 %iga ko'ra, bitiruvchilar duch keladigan navbatdagi eng muhim muammo bu ish haqining pastligi. Uchinchidan, respondentlarning 44%i munosib vakansiyalar yetishmasligi masalasiga e'tibor qaratdi"[6] deya, o'zining ilmiy xulosalarini ilgari surgan. Demak, tadqiqot natijalaridan ko'rinish turibdiki, bugungi kun yoshlari garchi o'zini raqobatbardoshman deb hisoblasada, biroq ularning mehnat bozoridan munosib o'rinnegallay olmayotganligi, raqobatga bardoshli emasligini ko'rsatadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba yoshlardagi raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlash modelini ishlab chiqishda rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish ham samarali natija beradi. Xususan, xorijiy manbalarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadi[1], bu borada Yaponiya yoshlaridagi raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlash

modeli o'ziga xosligi va natijadorligi bilan ajralib turadi. Masalan, yapon yoshlari xalqaro test imtihon natijalari bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga erishgan. Yapon yoshlari yuqori darajadagi motivatsiyaga ega bo'lib, ular kamdan-kam hollardagina dars jarayonlaridan chalg'ishi mumkin. Shuningdek, Yaponiya yoshlaridagi raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlashga qaratilgan institutsional asoslari yaratilgan[4].

AQSH Kaliforniya universiteti sotsiolog professori G.Le Tendre yapon yoshlarning raqobatbardoshligi samaradorligini ta'minlashga doir olib borgan ko'p yillik tadqiqotlari asosida bir qator ilmiy xulosalarni ilgari suradi. Uning fikricha, Yaponiyada yoshlar o'rtasidagi raqbatbardoshlikning rivojlanishining birinchi omili sifatida, tengqurlar bilan do'stona kommunakativlik asosida muloqotga kirishi va ta'limga bo'lgan pozitiv munosabati hisobalansa, ikkinchi omil sifatida, Yaponiya ta'limidagi stratifikatsiyaviy yondashuv darajasining yuqoriligini va uchinchi omil sifatida, yapon yoshlari o'z kundalik faoliyatini ta'limiy jarayonlar bilan uzviy bog'liqlikda olib borishini, ya'ni ularning asosiy vaqtini ta'lim va bilim olishga sarflashini ko'rsatib o'tgan[1]. Shu bilan birgalikda, yapon yoshlarining ta'lim-tarbiyasida oila institutining ta'siri kuchli bo'lib, agarda uni AQSH va Buyuk Britaniyaga nisbatan qiyoslaydigan bo'lsak, oila – yapon yoshlaridagi raqobatbardoshlik samaradorligini ta'minlovchi asosiy sotsial institutlardan biri[2] sifatida qayd etishgan.

Yaponiyadagi aynan mana shu jamoaviy bo'lib ishslash mexanizmi juda ham samarali ekanligini hisobga olib, bizda ham talabalarni o'qishga kirishidan o'qishni tamomlab, diplom olish va ishga kirishgacha bo'lgan jarayonlarda "ustoz-shogird" tizimini izchilligini ta'minlash maqsadga muvofiq sanaladi. Negaki, pedagogik jamoa bo'lib ishslash bu bir tomonidan o'quv jarayonlarining samaradoligini ta'minlash uchun, ikkinchi tomonidan oliy o'quv yurtlari o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Yaponiyada yoshlar akademik raqobatbardoshlikni kuchaytirishga ham juda katta e'tibor beriladi. Buning uchun universitetlarda turli xil maxsus to'garak va klublar mavjud bo'lib, ular majburiy va volantyorlik asosida faoliyat olib boradi. Bu kabi ilmiy to'garak va klublarga talaba yoshlar juda ham faol ishtirok etadilar. Masalan, Meiji universiteti va Arata oliy mакtablarida bu ko'rsatkich qamrovi 80%ni tashkil etadi. Olib borilgan sotsiologik so'rov natijalariga ko'ra, bu kabi ilmiy to'garak va klublar faoliyatini respondentlar ijobjiy baholashgan. Arata va Meijida ta'lim muassasasida faoliyat olib borayotgan ustozlarining fikricha, to'garak va klublar "raqobat ruhi"ni (kyoso ishiki) paydo qilishga ham xizmat qiladi. Bu kabi to'garak va klublar, raqobat birdamligi va oliy o'quv yurtlari o'rtasida raqobat shiddatini keltirib chiqarish bilan birga talaba-yoshlar uchun o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishiga ham ko'maklashadi[3]. Shu jihatdan olib qaralganda, Yaponiya oliy ta'lim tizimida to'garak va klublari qo'lga kiritilgan tajribalarni ekstrapolyatsiyasini amalga oshirgan holda oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassislarda foydalanish maqsadga muvofiq.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gerald Le T. Youth and Schooling in Japan: Competition with Peers // Berkeley Journal of Sociology. - Regents of the University of California, Vol. 41, 2016. - pp. 103-136. <http://www.jstor.org/stable/41035520>
2. Ishida H. Social Mobility in Contemporary Japan. - London, Macmillan, 1991. – P. 56.
3. Le Tendre G. Youth and Schooling in Japan: Competition with Peers // Berkeley Journal of Sociology. - Regents of the University of California, Vol. 41, 2016. - pp. 103-136. <http://www.jstor.org/stable/41035520>.
4. Rosenbaum J. and Kariya T. From High School to Work: Market and Institutional Mechanisms in Japan // American Journal of Sociology, Vol. 94, No. 6, 1989. - pp. 1134-1165.
5. Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: "Ўқитувчи", 1992. – Б. 22-23.
6. Сабирова У.Ф. Ўзбекистон Республикасида олий таълим сифатининг социологик мониторинги. Социология фанлари доктори (DSc) диссертасияси автореферати. – Тошкент, 2021. – Б. 20.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-27-сонли Фармони. 2023 йил 28 февраль, <https://lex.uz/docs/6396146>
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм-фанны 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли фармони. 2020 йил 29 октябрь. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2020 й., 06/20/6097/1431-сон.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6017-сонли Фармони. 2020 йил 30 июнь. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.07.2020 й., 06/20/6017/1021-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 30.11.2021 й., 06/21/26/1111-сон.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси. “Халқ сўзи” 2020 йил 24 сентябрь - [www.lex.uz](http://www.lex.uz).

## OLIY TA'LIM MUASSASALARI ISTE'MOLCHILARINING TASNIFI

*Nizamov Anvar Nigmatovich  
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti  
Mustaqil tadqiqotchisi*

### Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lismuassasalarining xizmatlaridan foydalanuvchi iste'molchilarning tasnifi, ularning oliy ta'lismuassasalari bilan munosabatlari, iste'molchilar tomonidan oliy ta'lismuassasini tanlash omillari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** oliy ta'lismuassasalari, ta'lism, talaba, ish beruvchi, iste'molchi, ta'lism sifati.

### Аннотация

В статье анализируется классификация потребителей, пользующихся услугами высших учебных заведений, их взаимоотношения с высшими учебными заведениями, а также факторы выбора потребителями высшего учебного заведения.

**Ключевые слова:** высшие учебные заведения, образование, студент, работодатель, потребитель, качество образования..

### Annotation

The article highlights the role of the insurance market in the economy, its current state and development trends, as well as factors, problems and ways to solve them that have a negative impact on the development of the insurance market.

**Key words:** insurance, insurance market, subjects of the insurance market, types of insurance, insurance culture.

Zamonaviy sharoitda oliy ta'lismuassasalarining ta'lism xizmatlari bozorida raqobatbardoshligi ularni taqdim etish sifati bilan belgilanadi. Oliy ta'lismuassasalarida ta'lism xizmatlari sifatini oshirish jamiyat va davlatning dolzarb, ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ega muammolaridan biridir. O'zbekistonda ta'lism tizimini isloh qilish ehtiyotkorona davom etib kelmoqda, sababi buning muhimligi hech kimga sir emas, shuningdek oxirgi yillarda sohada bo'layotgan tub o'zgarishlar ta'lism tizimini yangi bosqichga ko'tarishga olib keldi. Oliy ta'lismuassasalarining ta'lism faoliyati, agar ular mehnat bozorining rivojlanish tendensiyalari va ta'lism xizmatlarining asosiy iste'molchilari va ish beruvchilarning talablarini hisobga olgan holda o'quv dasturlarini amalga oshirsalar muvaffaqiyatli natijalarga erisha oladilar.

Ta'lism tizimini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'naliishlari va zamonaviy siyosiy vazifalari qatoriga ta'lism xizmatlari iste'molchilarini ta'lism tizimi faoliyatini baholashlari va ularning bu xizmatlardan manfaatdorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda oliy ta'lismuassasasi tashkiliy-huquqiy maqomidan qat'i nazar, bir qator ta'lism xizmatlarini ishlab chiqaruvchi korxona hisoblanadi. Shunga ko'ra, universitet amaliyoti har qanday sohadagi firmalarga xos bo'lgan raqobat, mijozlar bilan munosabatlar va mahsulot sifatini ta'minlash kabi hodisalarga bo'y sunadi [1].

Zamonaviy iqtisodiyotda iste'molchi asosiy rol o'ynaydi, chunki mehnat taqsimoti sharoitida uning ko'plab ehtiyojlarini qondirish istagi bozor talabini shakllantirish, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish uchun asos bo'ladi. Bunda pirovard natija jamiyatning progressiv iqtisodiy rivojlanishidir. Aynan iste'molchilar tovarlar to'plami to'g'risida qaror qabul qiladilar, bu ularga foydalilik ko'rinishida eng katta natija olish imkonini beradi [2].

Ta'limga iste'molchiga e'tibor berish ISO 9000 ning eng muhim va ayni paytda eng ziddiyatli tamoyillaridan biridir. Umumiy tamoyillar darajasida universitet faoliyatining sifati (har qanday faoliyatda bo'lgani kabi) oxir-oqibat iste'molchi tomonidan baholanadi, shuning uchun sifat iste'molchi talablari va kutishlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Shu bilan birga, o'qitishning o'ziga xosligi va turidan (byudjet yoki byudjetdan tashqari) qat'i nazar, universitetning maqsadi o'z

iste'molchilarining talab va ehtiyojlarini qondiradigan gumanitar (ta'lim) ishlab chiqarishni amalga oshirishdir [3].

Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalarini (keyingi o'rinnarda – OTM) va ta'lim olishni istovchilar sonining oshishi ko'pchilik OTMlarni turli yangi ta'lim mutaxassisliklari va ta'lim yo'naliishlari dasturlarini kengaytirishni taqazo etib kelmoqda. Shuningdek OTMlar maktablar, litseylar, professional ta'lim (kollej, texnikumlar) ham ish beruvchilar bilan integratsiyaning turli shakllarini joriy qilib kelmoqdalar. Bunda ular ish beruvchilarda OTM kafedralari yoki OTMlarda ish beruvchilarning innovatsion o'quv markazlarini olib kelishmoqda. Bunday holatlar OTMlarning iste'molchilar doirasini keng oshirish imkonini yaratib bermoqda. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda shuni ta'kidlashimiz mumkinki, hozirgi kunda OTMlarning ta'lim xizmatlari iste'molchilari doirasi qo'yidagilardan tashkil topmoqda, jumladan, davlat (jamiyat), talabalar, tinglovchilar, mustaqil izlanuvchi va doktorantlar (oliy ta'limdan keyingi ta'lim), abiturientlar, ish beruvchilar, shuningdek, ta'lim oluvchilarning ota-onalari. OTMlarning iste'molchilar bilan munosabatlarni tashkil etishda ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhim sanaladi.

OTMlarda talabalarni iste'molchi sifatida o'rnini aniqlashda ular tomonidan bajariladigan bir nechta asosiy funksiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, talaba OTM tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarning ichki iste'molchisidir, ikkinchidan ta'lim jarayonining ajralmas ishtirokchisi, ya'ni ular o'quv jarayonida faol ishtirok etishadi, ma'lum ko'nikma, qobiliyat va motivatsiyaga ega bo'lishlari ham kerak, uchinchidan esa ular pedagogik texnologiyalarning (o'qitish usullari) ichki iste'molchilari hisoblanishi.

Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, talaba nafaqat OTM xizmatlarining iste'molchilari, balki uning asosiy hamkorlari hamdir. OTM xizmatlari uchun talabalar iste'molchilarning asosiy maqsadli guruhi hisoblanadi. Talabalarning qondiriladigan ehtiyojlarining tabiatи juda kengdir. Ta'lim olish jarayonida ular qo'yidagilarda namoyon bo'ladi, bilim olish, ko'nikma va oliy ma'lumot to'g'risidagi diplomga ega bo'lish, o'z qibiliyatlarini va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o'ziga ishonch, ijodkorlik va boshqalar), ijtimoiy, sport va madaniy hayotda, ilmiy faoliyatda, muloqotda va yangi tanishlarni ortirish imkoniyatlaridir. Bular qo'shimcha ravishda esa kutubxona va axborot xizmatlaridan foydalanish, internet, ijtimoiy imtiyozlarni (stipendiya, yotoqxona) keltirib o'tish ham mumkin. OTM va talabalar o'rtasidagi munosabatlari juda xilma xildir, ularni OTM hayotining barcha jarayonlariga jalb qilish mumkin. Shuningdek, o'qish davomida ular OTMning qo'shimcha pulli xizmatlaridan keng foydalanishlari ham mumkin. Qolaversa istiqbolda ularning hayotdagi, ishdagi yutuqlari OTMlar uchun samarali o'zaro aloqalarni o'rnatish imkoniyatlari ham berishi tabiiydir.

Keyingi iste'molchilar guruhi bu mustaqil izlanuvchilar va doktorantlardir. Hozirgi kunda ular kam o'rganilgan iste'molchilar guruhini tashkil etadi. Qolaversa hamma OTMlarda ham oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakllari mavjud emas, bunga ko'plab ob'ektiv va sub'ektiv omillar o'z ta'sirini ko'rsatib kelmoqda.

Shuningdek, OTMlarda oliy ta'limdan keyinga ta'lim shaklining mavjudligi OTM uchun juda ko'plab muammolarni hal qilish imkoniyatini berishi hech kimga sir emas. Shuningdek, ular OTMning iste'molchilari sifatida katta ahamiyatga egadirlar. Ularni OTMga jalb qilish uchun ular talablariga (kutubxona, yotoqxona, OTMning ixtisoslik shifri bo'yicha kengashi, OTM ilmiy-tadqiqot jurnali, pulli kutubxonalariga kirish imkoniyati va boshqalar) javob berish katta qiyinchiliklarni to'g'diradi. Bunda ularni ikkiga bo'lgan holda qarash muhim sanaladi. Agar mustiqil izlanuvchi va doktorant OTMning o'z xodimlar orasida bo'lsa ularga kelajakda OTM uchun foyda keltirish maqsadida ish joylarini taklif etish bo'lsa, ikkinchi tomonidan ular tashqi bo'lishlari va kelajakda OTM uchun yangi hamkorlik imkoniyatlarini olib berishi mumkin bo'ladi.

Ish beruvchilarning OTM xizmatlaridan iste'molchi sifatida foydalanishni ikki jahbada ko'rib chiqish mumkindir. Birinchidan barcha OTMlar uchun ish beruvchilar ular xizmatlarining ikkilamchi iste'molchisi sifatida namoyon bo'ladi, ayrim hollarda ular kadrlar buyurtmachisi sifatida ham maydonga chiqishi mumkin, buni ham utunmasligimiz kerak. Ikkilamchi iste'molchi sifatida ish beruvchi OMT bitiruvchilariga sifat jihatidan baho berish imkoniyatiga egadir. Shu sababli OTMlar

o'zlarining xizmatlarining bahosini aynan iste'molchilarning qoniqishidan kelib chiqib belgilashadi. Ikkinchidan, ishberuvchilar OTMlarning ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstrukturlik ishlarining buyurtmachilari sifatida ham OTM xizmatlarining iste'molchilar sifatida qaraladi. Bunda OTMlarning ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish faoliyatini muhim sanaladi.

Abiturientlar OTMlarning eng muhim salohiyatlari iste'molchilar sifatida qaraladi. Sababi ular OTMlar to'g'risidagi mavjud ochiq ma'lumotlar, mehnat bozoridagi holatni tahlil qilgan holda, o'zlarining moyilliklari asosida u yoki bu OTMni tanlaydilar, provardida esa OTMlarning ta'lim mahsulotlariga talabni shakllantiradilar. Boshqa tomondan esa OTM tijorat korxonasidan farqli o'laroq, cheklangan taklifga egaligi unga o'z iste'molchilarini abiturientlar orasidan tanlashga imkon beradi. OTM jamiyat va iqtisodiyot ehtiyojlarining o'sishiga javoban o'z xizmatlarini ko'paytirishi, iste'molchilarga yangi mutaxassisliklarni va o'qitish profillarini taklif qilishi orqali javob berishi mumkin bo'ladi.

Talabalarning ota-onalari o'z farzandlariga ta'lim jarayonida kontrakt va boshqa ko'rinishidagi moddiy yordamlarni ko'rsatib kelishadi. Shu sababli ota-onalar bevosita bo'lmasa ham bilvosita OTM xizmatlarining iste'molchilaridir. Shuningdek, abiturientlarni to'g'ri kasbga yo'naltirish, ular tanloviga ta'sir etishida katta ahamiyat kasb etadi, hamda ota-onalar, talabalarning OTMlarga kirishda axborot xizmatlari va qo'llab-quvvatlash xizmatlarining iste'molchilar hisoblanadilar.

Talabalar bilan bir qatorda OTM xodimlari ham xizmatlarning ichki iste'molchilar sifatida qaraladi. Ular OTMning xizmatlaridan to'laqonli foydalanishadi, undan tashqari bunday hamkorlik hamisha o'zaro manfaatli shaklda rivojlanib kelgan. Har bir OTM o'z xodimlari orasida har tomonlama yetuk shakllangan xodimni ko'rishni istaydi, sababi bunday xodimlarning mavjudligi ta'lim sifatini bevosita belgilab beradi. Ikkinci tomondan esa har bir ishchi har tomonlama yaxshi bo'lgan OTMdha ishlashni xohlaydi, OTM reytingi va nufuzi ayrim hollarda xodimlarning salohiyatini baholashga asos bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, OTM xizmatlari iste'molchilarining barcha guruhlari u bilan an'anaviy "mahsulot-pul" munosabatlaridan ancha kengroq bo'lgan murakkab munosabatlarga ega ekanligini qo'rishimiz mumkin. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatish jarayonlarining barcha bevosita va bilvosita ishtirokchilari bu talabalarning o'zları, ularning yaqinlari, OTM xodimlari, ish beruvchilar talabaning malakasi, kasbiy ongi va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish jarayoniga hissa qo'shadilar. Shu bois OTM ularning talablarini lozim darajada qondirish bilan birligida, ularni yetuk kadrlar, jamiyat uchun naf keltiruvchi shaxs sifatida yetishib chiqishiga o'z hissasini qo'shishi kerak bo'ladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. И.Г.Голышев (2011) Показатели качества высшего образования в контексте потребительских ценностей. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Вып. 11. С. 24—30.
2. Н.В.Василенко (2016) Потребительский выбор и его особенности в сфере образования. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований № 3, Стр 141-143.
3. Л.С.Гринкруг, Б.Е.Фишман, Б.С Кузьмина (2007) О неоднозначности смысла принципа «ориентация на потребителя» в образовании. Материалы IV научной международной конференции «Современные проблемы науки и образования», Хорватия (Пула), 7-14 июля. Стр. 96-98

# O'QITISH USLUBLARINI MODERNIZATSIYA QILISH VA UNING SAMARADORLIGI

*O'ktamov Madadjon O'ktam o'g'li  
Shahrisabz davlat pedagogika instituti  
Informatika va uni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi,*

*Abduraxmanova Nozima Akbar qizi  
Shahrisabz davlat pedagogika instituti  
Matematika yo'nalishi talabasi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lif uslublarini modernizatsiya qilish bo'yicha jahon miqyosida ilgari surilayotgan muhim tashabbuslar tahlil qilinadi. Personalizatsiyalangan ta'lif, STEM va STEAM tizimlari, raqamli texnologiyalar (VR, AR, AI), gamifikatsiya, mikrosertifikatlash, ekologik ta'lif va ochiq ta'lif resurslari kabi innovatsion yondashuvlarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, UNESCO, MIT, Google, Harvard University, Microsoft kabi yetakchi tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan yechimlar va ularning ta'lif sifatiga ta'siri yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** ta'lif modernizatsiyasi, personalizatsiyalangan ta'lif, STEM, STEAM, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, gamifikatsiya, mikrosertifikatlash, ekologik ta'lif, ochiq ta'lif resurslari.

## Аннотация

В данной статье анализируются важные инициативы, выдвигаемые в мировом масштабе по модернизации современных методов обучения. Рассматривается эффективность таких инновационных подходов, как персонализированное обучение, системы STEM и STEAM, цифровые технологии (VR, AR, AI), геймификация, микросертификация, экологическое образование и открытые образовательные ресурсы. Также освещаются решения, выдвигаемые такими ведущими Организациями, как UNESCO, MIT, Google, Harvard University, Microsoft, и их влияние на качество образования.

**Ключевые слова:** модернизация образования, персонализированное образование, STEM, STEAM, цифровые технологии, искусственный интеллект, геймификация, микросертификация, экологическое образование, открытые образовательные ресурсы.

## Annotation

This article analyzes the major initiatives being promoted globally to modernize modern education methods. The effectiveness of innovative approaches such as personalized learning, STEM and STEAM systems, digital technologies (VR, AR, AI), gamification, microcertification, environmental education, and open educational resources is examined. It also highlights the solutions being promoted by leading organizations such as UNESCO, MIT, Google, Harvard University, and Microsoft and their impact on the quality of education.

**Key words:** educational modernization, personalized learning, STEM, STEAM, digital technologies, artificial intelligence, gamification, microcertification, environmental education, open educational resources.

Zamonaviy ta'lif tizimi doimiy o'zgarish va rivojlanish jarayonida. Fan-texnika taraqqiyoti, raqamli texnologiyalarning ta'lif jarayoniga kirib kelishi va o'quvchilarning o'zlashtirish xususiyatlaridagi o'zgarishlar an'anaviy o'qitish uslublarining samaradorligini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. O'qitish uslublarini modernizatsiya qilish pedagogik jarayonda sifat o'zgarishlariga olib kelib, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lif samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri. Quyidagi omillar o'qitish uslublarini modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi: Axborot texnologiyalarining rivojlanishi – Ta'lif jarayoni raqamli makonga ko'chmoqda. Onlayn platformalar, sun'iy intellekt vositalari va masofaviy ta'lif tizimlari yangi yondashuvlarni talab qiladi. Talabalar qiziqishining o'zgarishi – Yangi avlod ta'lif olishda interaktivlik va mustaqil izlanish imkoniyatlari ehtiyoj

sezadi. An'anaviy uslublarning yetarlicha samarali emasligi – Bir tomonlama ma'ruza va takrorlashga asoslangan metodlar o'quvchilarning faolligini kamaytiradi. Mehnat bozorining talablariga moslashuv – Ta'lism shaxsiy rivojlanish bilan birga, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Zamonaviy o'qitish uslublari va ularning samaradorligi haqida so'z yuritamiz. O'qitish jarayonini modernizatsiya qilish bir nechta ilg'or metodlarni joriy qilish orqali amalgalashmoqda. Muammo asosida o'qitish (Problem-based learning – PBL) – o'quvchilarga aniq vaziyatlar yoki muammolar taqdim etilib, ularning mustaqil fikrlashi rag'batlantiriladi. Loyiha asosida ta'lism – o'quvchilar guruhlarga bo'linib, mustaqil tadqiqot va tahlillar olib boradilar, natijada ularning ijodiy va amaliy ko'nikmalari shakllanadi. Tahliliy fikrlashga asoslangan yondashuv – o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiriladi. Samaradorligi esa Talabalarning faol ishtiroki oshib, ularda mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati shakllanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida o'qitish ham juda muhim omillardan biri hisoblanadi. Onlayn platformalar va sun'iy intellekt vositalari – Moodle, Coursera, Khan Academy kabi platformalar orqali ta'lism olish kengaymoqda. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) – Ko'rgazmali o'qitish orqali mavzular chuqurroq tushuntiriladi. Gamifikatsiya (o'yin elementlarini qo'llash) – O'quvchilarni rag'batlantirish maqsadida turli o'yin mexanizmlari (mukofotlar, reyting tizimi) joriy etiladi. Uning samaradorligi esa axborot qabul qilish jarayoni tezlashadi, o'quvchilarning faolligi va motivatsiyasi ortadi. Integrativ ta'lism va fanlararo yondashuv ham bu borada ancha samara beradi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) modeli – ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani uyg'unlashtirgan holda o'qitish. Kross-fan metodikasi – turli fanlar o'rtaisdagi bog'liqlikni ochib berish orqali bilimlarni kengroq o'zlashtirishga yordam beradi. Samaradorligi o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. O'qitish uslublarini modernizatsiya qilishning qiyinchiliklari ham talayginadir:

- Ta'lism jarayoniga innovatsion usullarni joriy qilishda bir qator muammolar yuzaga chiqadi;
- O'qituvchilarning yangi texnologiyalar va usullarni qo'llash bo'yicha malakasi yetarli bo'lmasligi.
- An'anaviy ta'lism tizimining yangilanishga bo'lgan qarshiligi.

Moliya va infratuzilma yetishmovchiligi sababli zamonaviy texnologiyalarni to'liq joriy qilishda qiyinchiliklar ham mavjud. Talabalarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil ta'lism olishga tayyor emasligi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

- O'qituvchilar uchun zamonaviy ta'lism metodlari bo'yicha maxsus kurslar tashkil qilish.
- Ta'lism dasturlarini yangi texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish.
- Innovatsion o'qitish uslublarining ta'lism tizimidagi samaradorligini ilmiy asosda tadqiq qilish.

Ta'lism uslublarini modernizatsiya qilish bo'yicha jahon miyosida bir qator muhim tashabbuslar ilgari surilmoqda. Quyida ushbu tashabbuslarning asosiy yo'nalishlari va ularni ilgari surayotgan tashkilotlar haqida ma'lumot beramiz. Har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan ta'lism tizimini yaratish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Bu borada sun'iy intellekt texnologiyalari asosida moslashuvchan ta'lism platformalari ishlab chiqilmoqda. Masalan, Khan Academy va Duolingo kabi platformalar o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos materialarni taqdim etadi. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika (STEM), shuningdek, san'at (STEAM) yo'nalishlarini ta'lism tizimiga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish maqsad qilingan. NASA, MIT va Google kabi tashkilotlar STEM ta'limalini qo'llab-quvvatlaydi, Harvard University va Stanford University esa STEAM ta'limalini rivojlantirishga hissa qo'shamoqda. Virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR) va sun'iy intellekt kabi raqamli texnologiyalar ta'lism jarayonini jonlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Google Expeditions va Microsoft HoloLens kabi platformalar VR va AR texnologiyalarini ta'lilda qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, Squirrel AI va Carnegie Learning kabi sun'iy intellekt asosidagi ta'lism platformalari interfaol o'qitish usullarini taklif etadi. Ta'lism jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish samarali usullardan biridir. Duolingo va Kahoot kabi platformalar o'yinlashgan ta'limalni taklif etadi, Minecraft Education Edition

esa o'quvchilarga dasturlash va muhandislik asoslarini o'yin orqali o'rgatadi. An'anaviy ta'lidan tashqari, qisqa muddatli kurslar va mikrosertifikatlash tizimi orqali o'quvchilarga tezkor va aniq ko'nikmalarni o'rgatish imkoniyati yaratilmoqda. Coursera, Udacity va edX kabi platformalar bu yo'nalishda faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, Google, IBM va Microsoft kabi kompaniyalar o'zlarining sertifikat dasturlarini taklif etmoqda. Barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladigan "yashil ta'lim"ni joriy etish orqali o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. UNESCO bu borada barqaror rivojlanish bo'yicha ta'lim dasturlarini tavsiya etmoqda. Shuningdek, ekologik toza maktablar qurilishi orqali o'quvchilarga amaliy tajriba berilmoqda. Ta'limni ommalashtirish va unga kirishni osonlashtirish maqsadida bepul ochiq ta'lim resurslari kengaytirilmoqda. Wikipedia Education, MIT OpenCourseWare va OpenStax kabi platformalar sifatli ta'lim materiallarini bepul taqdim etmoqda. Ushbu tashabbuslar ta'lim tizimini zamonaviylashtirish va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan.

O'qitish uslublarini modernizatsiya qilish bugungi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar va integrativ yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, bu jarayonda qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal qilish ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajak ta'limi samaradorligi innovatsion yondashuvlarga, raqamli texnologiyalarni to'g'ri joriy qilishga va o'qitish jarayonini o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirishga bog'liq. Shuning uchun pedagoglar va ta'lim sohasi mutaxassislari doimiy ravishda o'z ustida ishlashi va yangi metodlarni o'zlashtirishi lozim.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musurmanova, Yayra, and Jasmina Toshpo'lotova. "Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida iqtisodiy jarayonlar va moliyaviy munosabatlarning transformatsiyasi." Nashrlar (2024): 38-41.
2. Muhammadiyev, Aljon, and Shukurullo Aliqulov. "Prospects of using computer technologies in modern education." Наука и технология в современном мире 3.3 (2024): 90-92.
3. Musirmonov, Shohboz, and Jasmina Toshpo'lotova. "Moliya bozorini rivojlantirishda yashil iqtisodiyotga o'tishining muammolari va yechimlari." Nashrlar (2024): 374-377.
4. O'G'Li, Madadjon O'Ktam. "Kuzatuv quduqlarida yer osti suvlarini gidrorejim parametrlarini masofaviy nazorat qilishning avtomatlashgan tizimlari." Science and Education 2.12 (2021): 202-211.
5. Madadjon, O'Ktamov. "Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining informatikadan axborot-teknologik kompetentligini rivojlantirish metodikasi." Academic research in educational sciences 4.CSPU Conference 1 (2023): 275-281.
6. Musurmanova, Yayra, and Jasmina Toshpo'lotova. "Shaxslarda tavakkalchilik bilan bog 'liq virtual o'yinlarga moyilligini psixologik xususiyatlari." Universal xalqaro ilmiy jurnal 1.4 (2024): 776-777.
7. Musurmanova, Yayra, and Jasmina Toshpo'lotova. "XXI asr yoshlarining axborot psixologik xafsizligini ta'minlash masalalari." Universal xalqaro ilmiy jurnal 1.4 (2024): 445-447.
8. Октаев, Мададжон, Жасмина Тошполотова, and Яйра Мусурманова. "Aniq fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda dars jarayonlarini tashkil etish." Новый Узбекистан: наука, образование и инновации 1.1 (2024): 432-434.
9. Toshpo'lotova, Jasmina, and Yayra Musurmanova. "Current issues of teaching uzbek and russian languages in the process of globalization." Models and methods in modern science 3.6 (2024): 187-191.
10. Musurmanova, Yayra, and Jasmina Toshpo'lotova. "Texnika oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishning dolzarb masalalari." Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения 3.3 (2024): 10-12.

# TALABA SPORTCHILARNING TANADAGI TURLI QISIMLARIDA TERI HARORATINI O'LCHASH, TANA HARORATIGA, MUSKUL ISHIGA TA'SIRINI TEKSHIRISH

*O'rinoval Dilmaza Shukrullayevna  
Renessans ta'lim universiteti  
Sport faoliyati kafedrasini o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada talaba sportchilarning tanasidagi turli qismlarda teri haroratini o'lchash va mushak ishining tana haroratiga ta'sirini o'rganish dolzarb masala sifatida ko'rib chiqiladi. Teri haroratini o'lchash uchun infraqizil termometrlar va boshqa usullar yordamida turli tana qismlarida o'zgarishlar aniqlanadi. Jismoniy faoliyat davomida mushaklar faoliyati tana haroratining oshishiga olib keladi, bu esa termoregulyatsiya jarayonlarini faollashtiradi. Maqola, sportchilarning ish qobiliyati va tiklanish jarayonlariga ta'sir qiluvchi faktorlarni tahlil qilishga, shuningdek, teri haroratining o'zgarishini mushaklar ishlashiga qanday ta'sir qilishini tushunishga qaratilgan. Natijalar sportchilarning jismoniy faoliyatini boshqarishda samarali yondashuvlarni yaratish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

**Kalit so'zlar:** Teri harorati, mushak ishlashi, tana harorati, jismoniy faoliyat, termoregulyatsiya, infraqizil termometr, tiklanish jarayoni, sportchilarning ish qobiliyati, tana qismlari, energiya sarfi, mushaklar, fiziologik jarayonlar

## Аннотация

В данной статье рассматривается актуальная проблема измерения температуры кожи в различных частях тела у студентов-спортсменов и влияние мышечной работы на температуру тела. Для измерения температуры кожи используются инфракрасные термометры и другие методы, с помощью которых определяются изменения температуры в различных частях тела. В процессе физической активности работа мышц приводит к повышению температуры тела, что активирует процессы терморегуляции. Статья направлена на анализ факторов, влияющих на работоспособность спортсменов и процессы восстановления, а также на понимание того, как изменения температуры кожи воздействуют на работу мышц. Результаты имеют важное значение для разработки эффективных подходов к управлению физической активностью спортсменов и служат важной научной основой.

**Ключевые слова:** Температура кожи, мышечная работа, температура тела, физическая активность, терморегуляция инфракрасный, термометр процесс, восстановления работоспособность, спортсменов части, тела энергетические, затраты, мышцы, физиологические процессы

## Abstract

This article addresses the relevant issue of measuring skin temperature in various parts of the body in student-athletes and the impact of muscular activity on body temperature. Infrared thermometers and other methods are used to detect temperature changes in different body parts. During physical activity, muscle work leads to an increase in body temperature, which activates thermoregulatory processes. The article aims to analyze factors that influence the performance and recovery processes of athletes, as well as to understand how changes in skin temperature affect muscle function. The results provide an important scientific basis for developing effective approaches to managing athletes' physical activity.

**Keywords:** Skin temperature, muscle activity, body temperature, physical activity, thermoregulation, infrared 327statistic327r, recovery process, athletes' performance, body part, energy expenditure, muscles, physiological processes.

**Dolzarbliji.** Jismoniy faollik va sport mashg'ulotlari davomida organizmda bir qator fiziologik o'zgarishlar yuz beradi. Tana harorati va muskul ishslashining bir-biriga ta'siri sportchilarning ish qobiliyatini, ularning samaradorligini va tiklanish jarayonlarini to'g'ri tushunish

uchun katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, talaba sportchilarda jismoniy faollikning intensivligi va davomiyligi o'sib borishi bilan tana harorati o'zgarishi mumkin. Ushbu jarayonlarni to'g'ri kuzatish va tushunish, sportchilarning optimal ish qobiliyatini va tiklanish jarayonlarini yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, tanadagi turli qismlarda teri haroratini o'lchash va mushak ishlashining tana haroratiga qanday ta'sir qilishini aniqlash ilmiy va amaliy nuqtai nazardan dolzarb masala hisoblanadi.1-[27-30]

**Tadqiqotning maqsadi.** Jismoniy mashqlar davomida mushaklar faoliyatini kuchaytiradi, bu esa tana haroratining ortishiga olib keladi. Termoregulyatsiya mexanizmlari orqali 328tatisti tana haroratini tartibga solishga harakat qiladi. Biroq, bu jarayon turli tana qismlarida turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Teri haroratini o'lchash orqali tana haroratining o'zgarishini aniq kuzatish va mushaklar ishining bu jarayonlarga qanday ta'sir qilishini aniqlash, sportchilarning o'z haroratini boshqarish imkoniyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

#### **Tadqiqotning vazifalari:**

1. Talaba sportchilarning jismoniy faolligi doimiy ravishda o'sib boradi. Har qanday sport mashg'ulotlari yoki musobaqlarda mushaklarning ishga kirishishi bilan tana harorati o'zgaradi.

2. Teri haroratini o'lchash orqali sportchining umumiy haroratining va termoregulyatsiya jarayonining qanday o'zgarishini aniqlash mumkin.

3. Bu jarayonlarning mushaklar ishiga ta'siri sportchining chidamliligini va ishslash qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, tana haroratining oshishi mushaklarning tiklanish jarayonini tezlashtirish va sportchining umumiy faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Tadqiqot Renessans ta'lif universitetida Sport faoliyati (yengil atletika) yo'nalishi talabalari va ular bilan o'tkaziladigan sport pedagogik mahoratini oshirish mashg'uloti jarayonida olib borildi.

#### **Tadqiqot metodikasi.**

- Tadqiqotda 18-25 yosh oralig'idagi, sport bilan muntazam shug'ullanadigan 20 nafar talaba ishtirok etdi. Ular tasodify tanlab olinib, ularning umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi o'rganildi.

##### **✓ O'lchash usullari:**

- Teri harorati infraqizil kameralar va kontakt termometrlar yordamida o'lchandi;
- Tana harorati rektal termometr va termal datchiklar yordamida nazorat qilindi;
- Yurak urish tezligi pulsometrlar orqali aniqlanib, mushak faolligi esa elektromyografiya (EMG) yordamida baholandi. 3-[608-616]

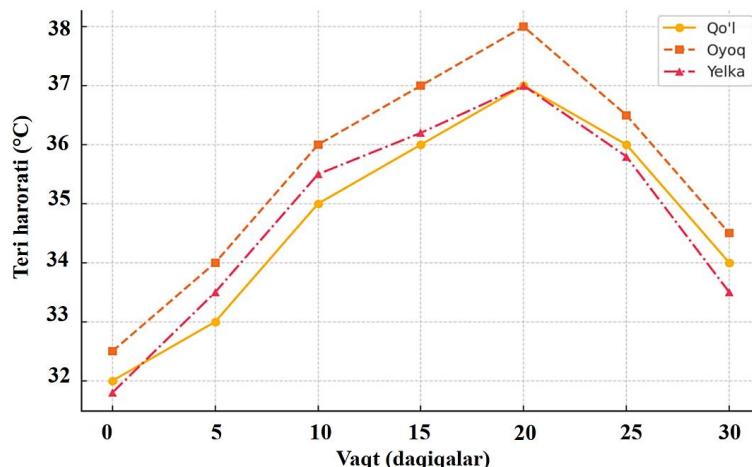
##### **✓ Jismoniy mashqlar:**

- Ishtirokchilar o'zaro taqqoslanadigan sharoitda turli jismoniy mashqlarni bajarishdi:
- 5 daqiqa davomida yengil yugurish
- 10 daqiqa davomida o'rtacha tezlikda velosipedda yurish
- 3 daqiqa davomida 328statistic kuch mashqlari (og'irlik ko'tarish, plank usuli)
- 2 daqiqa davomida sakrash mashqlari

##### **✓ Ma'lumotlarni qayta ishlash:**

- Olingan natijalar 328statistic usullar yordamida tahlil qilindi.
- Tahlil jarayonida haroratning o'zgarish dinamikasi grafikalar orqali ifodalandi. 6-[23-32]
- Ishtirokchilar orasidagi individual farqlar regressiya va dispersiya tahlili yordamida baholandi.

## Mashg'ulot davomida turli tana qismlarining harorat o'zgarishi



Bu grafik sportchilarning mashg'ulot davomida qo'l, oyoq va yelkalarida teri haroratining qanday o'zgarishini ko'rsatadi.

**Mashqlar va tiklanish texnologiyalari.** Sportchilarning tana haroratini to'g'ri boshqarish nafaqat mashqlar paytida, balki tiklanish jarayonlarida ham muhim ahamiyatga ega. Teri harorati va mushaklar ishlashining o'zaro bog'liqligi sportchilar uchun zarur bo'lgan energiya balansini va tiklanish tezligini optimallashtirishga yordam beradi. Ushbu jarayonlarni tushunish sportchilarga samarali tiklanish va kuchayish imkoniyatlarini yaratadi, bu esa sportchi uchun yaxshi natijalarga erishishda muhim rol o'yndaydi.

Teri haroratini o'lchanish uchun turli usullar mavjud, masalan, infraqizil termometrlar, termistorlar va boshqa maxsus asboblar yordamida harorat o'lchanish mumkin. Ushbu usullar talaba sportchilarning turli tana qismlarida harorat o'zgarishini aniqlash uchun samarali hisoblanadi. Ularning yordamida mushaklarning ishlashini va tana haroratini real vaqt rejimida kuzatish mumkin, bu esa sportchining ish qobiliyatini yaxshilash uchun ilmiy yondashuvni ta'minlaydi.

### Tadqiqot usullari:

#### 1. Isitish va mashq qilish usuli:

- Tadqiqotda sportchilarga turli mashqlarni bajarish tavsiya qilinadi. Masalan, yugurish, velosiped haydash yoki vazn ko'tarish kabi 329tatistic jismoniy mashqlar;
- Mashq davomida, har bir sportchining tanasidagi turli qismlarda (yuz, qo'l, oyoq, orqa va bosh) teri harorati o'lchanadi. 7-[507-519]

#### 2. Teri haroratini o'lchanish:

- Haroratni o'lchanish uchun **infracizil termometrlar** yoki **kontakt termometrlardan** foydalaniadi.

- O'lchovlar mashqlarning boshlanishidan oldin, mashqlar davomida va mashqlardan keyin amalga oshiriladi.

#### 3. Muskul ishining ta'sirini tekshirish:

- Muskul ishining intensivligini o'lchanish uchun **fizik ish** (yugurish, tezlik, yuk ko'tarish va h.k.) darajasi belgilab olinadi.

- Muskul ishidan keyin olingan tana harorati va teri harorati o'rta sidagi bog'liqliknini tahlil qilish uchun 329tatistic usullar qo'llaniladi.

#### 4. Statistik tahlil:

- Olingan natijalar asosida, **correlation analysis** va **regressiya tahlillari** orqali tana harorati va muskul ishining o'zaro ta'siri aniqlanadi.

#### 1-jadval

**Turli sport turlarida talaba sportchilarni turli a'zolaridagi tana haroratining o'zgarishi**

Ishtirokchi	Mashq turining nomlanishi	Harorat o'lchash joylari	Mashq dasturi, (daqiqa)	Boshlang'ich harorat, (°C)	Mashqdan keyingi harorat, (°C)	Teri haroratidagi o'zgarish, (°C)
<b>Sportchi A</b>	Yugurish	Yuz, Qo'l, Oyoq	10	36.5	37.8	+1.3
<b>Sportchi B</b>	Velosiped haydash	Yuz, Orqa, Oyoq	15	36.7	38.1	+1.4
<b>Sportchi C</b>	Vazn ko'tarish	Bosh, Orqa, Qo'l	20	36.9	38.3	+1.4
<b>Sportchi D</b>	Tez yugurish	Yuz, Qo'l, Oyoq	12	36.8	38.0	+1.2
<b>Sportchi E</b>	Yengil mashqlar	Yuz, Oyoq	8	37.0	37.5	+0.5

#### Xulosa

Maqolada talaba sportchilarning tanadagi turli qismlarida teri haroratini o'lchash va mushak ishining tana haroratiga ta'sirini o'rganish dolzarb masala ekanligi ta'kidlanadi. Teri haroratining o'zgarishlarini tahlil qilish va mushaklar ishining bu jarayonlarga ta'sirini aniqlash, sportchilarning ish qobiliyatini va tiklanish jarayonlarini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu masalani ilmiy nuqtai nazardan o'rganish, sportchilarga jismoniy faoliyatni yanada samarali boshqarishga yordam beradi, ularning umumiy ish qobiliyatini oshiradi va sportdagi natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

- Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2016). *Textbook of Medical Physiology* (13th ed.). Elsevier.
- Zoladz, J. A., & Majerczak, J. (2014). *Effects of exercise on body temperature regulation in humans*. *Journal of Applied Physiology*, 116(4), 522-531.
- Sawka, M. N., & Montain, S. J. (2000). *Lipid and carbohydrate utilization during exercise: Implications for endurance performance*. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 32(3), 608-616.
- Garland, S. J., & McComas, A. J. (2001). *Muscle fatigue and recovery mechanisms*. *Canadian Journal of Applied Physiology*, 15(2), 268-279.
- Chtourou, H., & Souissi, N. (2012). *The effect of fasting during Ramadan on physical performance: A review*. *Journal of Sports Science & Medicine*, 11(2), 261-270.
- Taylor, N. A. S., & Machado-Moreira, C. A. (2013). *Thermoregulatory responses to exercise in the heat: Strategies for athletes and soldiers*. *European Journal of Applied Physiology*, 113(1), 23-32.
- Charkoudian, N. (2003). *Skin blood flow in adult humans: How it is regulated and its relationship to thermoregulation*. *Mayo Clinic Proceedings*, 78(5), 507-519.

## **YOSHLARNING JAMIYATDAGI O'RNI VA ROLI**

**Ortiqova Maftuna Shuxrat qizi  
TDTrU Sotsiologiya yo`nalishi  
2 bosqich talabasi**

**Matkarimova Jamila Durdiyevna  
TDTrU f. f. d. (DSc), v. b. professor**

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada yoshlarning jamiyat ijtimoiy tuzilmasining barqaror rivojlanishidagi o'rni tahlil etiladi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida yoshlarning ijtimoiy faolligi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy taraqqiyotdagi hissasi, hamda davlat tomonidan yoshlarni siyosatini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar yoritilgan. Shuningdek, maqolada taniqli olimlarning fikrlari, mavjud ilmiy manbalar hamda O'zbekiston-2030 strategiyasining yoshlarni rivojiga ta'siri tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** yoshlarni, jamiyat, ijtimoiy tuzilma, siyosiy faollik, ta'lim, barqaror rivojlanish, O'zbekiston-2030 strategiyasi.

### **Аннотация**

В данной статье анализируется роль молодёжи в устойчивом развитии социальной структуры общества. На основе современных научных подходов освещается социальная активность молодёжи, её вклад в социально-экономическое, политическое и духовное развитие, а также государственные реформы, направленные на развитие молодёжной политики. В статье также анализируются взгляды видных учёных, имеющиеся научные ресурсы и влияние стратегии «Узбекистан-2030» на развитие молодёжи.

**Ключевые слова:** молодёжь, общество, социальная структура, политический активизм, образование, устойчивое развитие, Стратегия «Узбекистан-2030».

### **Annotation**

This article analyzes the role of youth in the sustainable development of the social structure of society. On the basis of modern scientific approaches, the social activity of young people, their contribution to socio-economic, political and spiritual development, as well as state reforms aimed at developing youth policy are covered. The article also analyzes the views of prominent scientists, available scientific resources and impact of Uzbekistan-2030 strategy on youth development.

**Keywords:** youth, society, social structure, political activism, education, sustainable development, Strategy Uzbekistan-2030.

Yoshlarni har qanday jamiyatning kelajagini belgilovchi asosiy ijtimoiy qatlama hisoblanadi. ularning faolligi, bilim va salohiyati jamiyatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni qo'llab-quvvatlash, ularning intellektual va ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish davlat siyosatining ustuvor yo'naliishlaridan biriga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish borasida ilgari surgan tashabbuslari, xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasida belgilangan vazifalar, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Shuningdek, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, kasbiy tayyorgarligi va ma'naviy immunitetini mustahkamlash hozirgi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. **Yoshlarning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligi** Yoshlarni jamiyatning eng dinamik qatlami hisoblanadi. Ular ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarda faol ishtiroy etish orqali davlatning kelajakdagi rivojlanishini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta'kidlashicha, "Yosh avlodning fuqarolik pozitsiyasi va faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan barkamol shaxslar

sifatida tarbiyalash bugungi kunning eng muhim vazifalaridandir". Davlat siyosati va yoshlarning rivojlanishiga ta'siri O'zbekiston davlatining yoshlarga oid siyosati "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida yanada takomillashtirilmoqda. Jumladan, quyidagi yo'naliishlarda tizimli islohotlar olib borilmoqda: **Ta'lism va kasb-hunar o'rgatish** – yoshlarni zamonaviy kasblarga yo'naltirish, ularning malakasini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalgalashirilmoqda. **Axborot xavfsizligi va mafkuraviy immunitet** – yoshlarni globallashuvning salbiy ta'siridan himoya qilish, ularning axborot madaniyatini shakllantirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. **Tadbirkorlik va innovatsiyalar** – yoshlarning biznes va startap loyihamonini qo'llab-quvvatlash orqali ularning iqtisodiy faolligini oshirishga e'tibor qaratilmoqda[1].

Ta'lism olishi va zamonaviy kasblarni egallashi, Ijtimoiy va siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi, Innovatsiyalar va ilm-fan sohasiga hissa qo'shishi muhim ahamiyat kasb etadi. **Yoshlarning ijtimoiy tuzilmadagi o'rni Jamiat ijtimoiy tuzilmasi murakkab tizim bo'lib, unda yoshlar alohida mavqega ega.** Sotsiolog olim S. Otamuratovning fikriga ko'ra, yoshlar jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi kuch sifatida maydonga chiqadi[2]. Ijtimoiy guruuhlar va **tabaqalanish** – yoshlarning o'rta sinf vakillari sifatida shakllanishi jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. **Ma'naviyat va milliy qadriyatlar** – yoshlarning o'z an'ana va urf-odatlarini saqlab qolishi hamda milliy o'zligini anglash jarayoni ijtimoiy tuzilmaning uzviyligini ta'minlaydi. Ilmiy qarashlar va muallifning fikri Turli tadqiqotlarda yoshlarning jamiyatdagi o'rni haqida turli xil qarashlar mavjud. Masalan: **Gerodot** yoshlarning tarbiyasi jamiyat taraqqiyotining asosiy omili ekanini ta'kidlagan [3]. **Mahmudxo'ja Behbudiy** yoshlarning ilm va ma'rifat bilan shug'ullanishi zarurligini uqtirgan. **Zamonaviy olimlar** yoshlarning innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy loyihalardagi ishtirokini jamiyat taraqqiyotining kaliti deb bilishadi. Muallifning fikricha, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun: Ta'lism tizimini zamonaviylashtirish va innovatsiyalarni rivojlanishiga kerak. Yoshlar orasida mafkuraviy immunitetni shakllantirish lozim. Davlat tomonidan yoshlar uchun barqaror ish o'rnlari va sharoitlar yaratish muhimdir [4]. Yoshlardan doim ogohlilik va ziyraklik talab etiladi. Buyuk marifatparvar bobomiz Yusuf Xos Hojib aytganlar: Yoshlikni qadriga yeting, u bir kuni shaksiz sizdan ketadi, uni qanchalik qattiq tutmang, bir kuni sizdan qochadi» deb aytganlar. Odam bolasi dunyoga shunchaki emas, balki hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek, komillikkha, ezgu niyatlarga yetishish, atrofdagi odamlar, yaqinlari, dustlari tasirida kamolot pillapoyalarini zabit etish uchun keladi. Manan boy, jismonan sog'lom va axloqan pok bo'lib borgani sari uning oilasi, manzil – makoni ham guzallashib, hayoti fayzli, mazmunli kechadi [5].

Yoshlar jamiyatning eng muhim ijtimoiy guruuhlaridan biri bo'lib, ularning rivojlanishi va faol ishtiroki mamlakatning taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va strategiyalar yoshlarning o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishiga imkon yaratmoqda. Shu sababli, yoshlarning ta'lism, ijtimoiy faoliy va innovatsiyalar sohasidagi ishtirokini yanada oshirish lozim [6]. *Jamiyatdagi yoshlarning huquqiy faolligi*. Yoshlarning huquqiy ongini oshirish, ularning jamiyatdagi huquqiy faolligini kuchaytiradi. Huquqiy faoliyat nafaqat shaxsiy huquqlarni himoya qilishda, balki jamiyatdagi muammolarni hal qilishda, qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirishda ham o'z ifodasini topadi. Yoshlarning huquqiy faolligi fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga xizmat qiladi, chunki ular nafaqat o'z huquqlarini, balki boshqalarning huquqlarini ham himoya qilishga intiladilar.

Yoshlar o'rtasida huquqiy faoliytkni oshirish, ular uchun ijtimoiy va siyosiy mas'uliyatni oshiradi. Ularning huquqiy bilimi va ongli yondashuvi, jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolarga yechim topishda yordam beradi. Yoshlar o'zlarini fuqarolik jamiyatining faol a'zolari sifatida his qilishlari uchun ularga qonunlar va ijtimoiy qadriyatlar haqida kengroq tushunchalar berilishi kerak [7]. *Yoshlar uchun huquqiy xizmatlar*. Yoshlarning huquqiy ongini oshirishda huquqiy xizmatlar muhim ahamiyatga ega. Huquqiy xizmatlar yoshlarni o'z huquqlarini himoya qilishga tayyorlaydi va ularning yuridik yordamga ehtiyojlarini qondiradi. Bunga, yoshlar uchun huquqiy maslahatlar, yuridik yordam markazlari, onlayn huquqiy xizmatlar va boshqa shakllar kiradi. Yoshlar uchun maxsus

huquqiy xizmatlarni tashkil etish, ularni huquqiy muammolarni hal qilishda qo'llab-quvvatlash, ular uchun huquqiy tafsilotlar va maslahatlar taqdim etish yoshlarning huquqiy ongini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Bu xizmatlar, yoshlar o'rtasida huquqiy bilimlarni kengaytiradi va ular o'z huquqlarini bilgan holda jamiyatda faol ishtirok etishlari mumkin. Huquqiy xizmatlar yoshlar uchun nafaqat yuridik yordam, balki huquqiy ongni rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaralishi kerak. Bu xizmatlar yoshlarni jamiyatdagi huquqiy muammolarni hal qilishga va o'z huquqlarini amalga oshirishga undaydi [8].

Yoshlar jamiyatning rivoji va barqarorligida muhim o'rin tutadi. Ularning ta'lif olishi, ijtimoiy faolligi va innovatsiyalarga intilishi mamlakat kelajagini belgilaydi. Yoshlar jamiyatning asosiy kuchi sifatida nafaqat kelajakni belgilab beruvchi, balki hozirgi zamoning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida ham faol ishtirok etuvchi qatlamdir. Ular innovatsiyalarni kiritishda, ijtimoiy muammolarni hal qilishda va madaniyatni rivojlantirishda yurgizuvchi liderlar bo'la oladilar. Yoshlar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, yangi g'oyalarni taklif qilishlari va o'zaro hamkorlikda faol bo'lishlari orqali jamiyatda ijobiy o'zgarishlar qilishlari mumkin. Shu bilan birga, ular kelajak avlodlar uchun namuna bo'lib, ta'lif va tarbiya jarayonlarida katta ahamiyat kasb etadi. Ilmiy nuqtai nazardan, yoshlarning jamiyatdagi o'rni nafaqat ularning yoshligi bilan, balki ularning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanganlik darajasi bilan ham belgilanadi. Yosh avlodning faoliyatini kuzatish, ularga ta'lif berish va imkoniyatlar yaratish jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun juda muhimdir. Natijada, yoshlar, o'zlarini jamiyatning faol a'zolari sifatida ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, kelajakni birgalikda qurishdagi asosiy kuchga aylanishi zarur.

#### **Takliflarim:**

- Yoshlar uchun zamonaviy ta'lif va kasb-hunar dasturlarini kengaytirish.
- Ularni innovatsiyalar va startap loyihibariga jalb qilish.
- Mafkuraviy immunitetni mustahkamlash va milliy qadriyatlarni targ'ib qilish.
- Yoshlarning bandligini ta'minlash va tadbirdorlikka rag'batlantirish.
- Bu chora-tadbirlar yoshlarning jamiyatda faol va samarali ishtirok etishiga zamin yaratadi.

#### **Foydalilanigan adabiyotlar**

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 54-55-betlar.
2. Otamuratov S. Yoshlarning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligi. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2023. – 120-125-betlar.
3. Gerodot. Tarixiy yozuvlar. – Yunoniston, eramizdan avvalgi V asr. – 320-325-betlar.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy. Oyna jurnali maqolalari. – Toshkent: 1914-yil. – 41-43-betlar
5. Is'hoqjon Muhammadjon O'g'li. Ta'lif va tarbiya. – Toshkent: Hilol Nashr, 2018. – 45-50-betlar.
6. Kel Nyuport, "Diqqat asari" Ingiliz tilidan Sojida Samandarovna tarjimasi, Toshkent: "Offset-print" MChJ, "Nihol nashiryoti, 2020.
7. Abdullaeva, S. (2019). Jamiyatda huquqiy ongni rivojlantirishda yoshlarning roli. Tashkent: Advokatura va huquqshunoslik nashriyoti.
8. Zohidov, M. (2017). Yoshlarning huquqiy faolligini oshirish va huquqiy maslahatlar tizimi. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti

# INNOVATSION LOYIHALARNING RAQAMALASHTIRISH VA QIYMATINI BAHOLASH XUSUSIYATLARI

*Qulliyev Oxunjon Anvar o'g'li  
Buxoro davlat universiteti  
iqtisodiyot kafedrasи o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Xarajat menejerlarning moslashuvchanligini hisobga olishi kerak, bu kelajakda loyihada ishslashni davom ettirish zarurligi to'g'risidagi qarorni o'zgartirishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** innovatsion, loyiha, xarajat, istiqbol, pul oqimlari, daromad, pul oqimlari, investor, investitsiya.

## Аннотация

Стоимость должна учитывать гибкость менеджеров, которая может изменить решение о необходимости продолжения работы над проектом в будущем.

## Abstract

Costing should take into account the flexibility of managers, which may change the decision on the need to continue working on the project in the future.

Zamonaviy texnologiyalar va platformalar mijozlar, hamkorlar va davlat tashkilotlari bilan shaxsiy muloqotni minimallashtirish hisobiga korxonalar va jismoniy shaxslarga xarajatlarni qisqartirishga yordam berdi, shuningdek, o'zaro muloqotni yanada tez va oson yo'lga qo'yishga imkoniyat yaratdi. Natijada tarmoq resurslariga asoslangan, raqamli yoki elektron iqtisodiyot paydo bo'ldi. Iqtisodiyotning raqamli segmentiga tegishli bosh manba – trakzaksion sektorning o'sishidir. Rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich YalMning 70 foizdan ortiq miqdorni tashkil etib, davlat boshqaruvi, konsalting va informatsion xizmat ko'rsatish, moliya, ulgurji va chakana savdo, shuningdek, xizmatlar sohasini (kommunal, shaxsiy va ijtimoiy) birlashtiradi. Iqtisodiyot diversifikatsiyasi va dinamikasi qanchalik yuqori bo'lsa, mamlakat ichida va tashqarisida noyob axborotlar aylanmasi shunchalik ko'p, milliy iqtisodiyotlar ichida axborot trafigi esa shu qadar salmoqli bo'ladi. Shu bois ishtirokchilar soni ko'p va IT xizmatlar keng tarqalgan bozorlarda raqamli iqtisodiyot jadal sur'atlarda rivojlanadi. Ayniqsa, bu – transport, savdo, logistika va shu singari internet bilan faol ishlovchi sohalarga cheksiz qulayliklar yaratadi.

Innovatsion loyihamiz narxi qancha? Loyiha xarajatlarini qoplay oladimi yoki yo'qligini taxmin qilish kerak bo'lganda, ko'pincha masala qo'yiladi. Ba'zi hollarda ishlab chiqarish xarajatlari allaqachon zarar ko'rishi mumkin va loyihaning narxini aniqlash zarurati sotib olish bo'yicha bitim shartlari yoki xarajatlarni o'zgartirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Har qanday holatda ham loyihaning qiymati bozor sharoitlariga bog'liq bo'lib, ishning rivojlanishiga qarab amalga oshirish, shuningdek istiqbollari.

Ushbu xarajat menejerlarning moslashuvchanligini hisobga olib, kelajakda loyihada ishslashni davom ettirish to'g'risida qarorni o'zgartirishi mumkin. Masalan, yo'qotishlarni oldini oladigan menejerlar, agar u iqtisodiy salbiy istiqbolga ega bo'lsa, loyiha ishlarining hozirgi holati va bozor kon'yunkturasini hisobga olgan holda rad etishlari mumkin. Agar bizning baholashda real variantdan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilmasa, bu loyihaning rentabelligini past baholashga va tannarxni yaratish uchun investitsiya imkoniyatlarini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Haqiqiy variantlar uslubining eng muhim xususiyati - bu tez o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarni ko'rib chiqish qobiliyatidir, bunda sub'ekt jahon iqtisodiyotidagi hozirgi vaziyatda alohida ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, qoida tariqasida, loyihalarni har qanday qiymatini baholash asosida, ushbu usul o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, pul oqimini diskontlash usuli yotadi va sharoit sharoitida tahlil qilish uchun mos kelmaydi. noaniqlik. Daromad yondashuvning afzalliklari uning universalligi va nazariy asoslanishi hisoblanadi. Ushbu yondashuv aktivlarning narxini (bozor, sarmoyalar va boshqalarni) amalga oshirilgan operatsiyalar turiga va baholash vazifalariga qarab

aniqlashga imkon beradi, shuningdek, iqtisodiy amortizatsiya mexanizmini hisobga olgan holda kelajakdagi daromadlarni, kutishlarni va iqtisodiy eskirishni ko'rib chiqishga imkon beradi.

Daromad yondashuvining asosiy etishmasligi - mehnat sarflari va hisob-kitoblar uchun zarur bo'lган dastlabki ma'lumotlarni olishning murakkabligi. Ushbu yondashuvni qo'llash juda murakkab, chunki loyihani amalga oshirayotgan tomon oladigan kelajakdagi daromadni taxmin qilish qiyin. Shunday qilib, kelajakdagi daromadlar to'g'risidagi ma'lumotlar, ehtimol, noaniq xususiyatga ega.

Naqd pul oqimlarini diskontlash usulining kamchiliklari baholash natijalariga ahamiyatsiz ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo noaniqlik va qaror qabul qilish zarurati bilan aloqa qilishda risklarni investitsiya qilish imkoniyatlarini baholashda bu usuldan foydalanish tez-tez xatolar manbai bo'lib qoladi. allaqachon loyihaning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning narxini belgilaydi.

Amalda ushbu uslubning turli xil modifikatsiyalari qo'llaniladi. Xususan, diskontlash stavkasida loyiha tavakkalchilagini hisobga olish o'rniga kompaniyaning bahosini olish uchun xatarlarni hisobga olish pul oqimlariga to'g'ri keladi: kutilayotgan pul oqimlari biznesning o'ziga xos xatarlariga qarab "tortiladi". Shunday qilib, biotexnologik kompaniyalarning o'ziga xos xatarlari, amalga oshiriladigan biotexnologik loyihani ishlab chiqish bosqichlarini o'tishi bilan bog'liq (farmakologik preparatlarni (dori-darmonlarni) ishlab chiqish jarayonida asosiy bosqichlar klinik sinovlarning ayrim bosqichlarini ajratib turadi). Shunday qilib, diskontlash stavkasi faqat barcha bosqichlar o'tgan loyihalarning xavf-xatarlarini hisobga oladi.

Daromad yondashuvini qo'llash eng maqbul darajada ifodalanadi, chunki loyiha qiymati kelajakdagi pul oqimlarini yaratish qobiliyatidan iborat. Bundan tashqari, ahamiyat ushbu pul oqimlari bilan bog'liq bo'lган xatarlar bilan ifodalanadi.

Agar pul oqimlarini diskontlash uslubiga qo'shimcha sifatida real variantlar usulini umumiyo ko'rinishda real variantni taqdim etish mumkin bo'lsa, u yoki bu harakatni amalga oshirish imkoniyati sifatida (bizning holatimizda innovatsionlikni amalga oshirish imkoniyati) yuridik yoki jismoniy shaxslarga ega bo'lган loyiha). Bu boshqalarga ega bo'lmaydigan va natijada qiymatga ega bo'lган imkoniyatdir: mahsulot ishlab chiqarishni boshlash imkoniyati (haqiqiy variant) tannarxda ko'rsatilgan. Ushbu imkoniyat, agar ushbu imkoniyatni amalga oshirishda jami foyda olish ehtimoli mavjud bo'lган taqdirda, ushbu realizatsiya uchun sarflanadigan xarajatlardan oshib ketishi mumkin (agar bunday ehtimollik nolga teng bo'lsa, haqiqiy variant xarajatlarga ega bo'lmaydi). Haqiqiy variantlar usuli bunday imkoniyatlarning narxini aniqlashga imkon beradi.

Loyihani tugatish (sotish) varianti qiymatga ega, chunki qutqarish qiymati loyiha narxining pastki chegarasi bo'lib xizmat qiladi. To'xtatilishi mumkin bo'lган loyihaning narxi xuddi o'sha loyihaning narxiga qaraganda ancha qimmatga tushadi, ammo bu imkoniyatga imkon bermaydi. Bu holda tanlov narxi - innovatsion loyihaning qiymati. Variantni amalga oshirish narxi - investitsiya loyihasini amalga oshirish qiymati (innovatsion loyiha bilan bog'liq holda mahsulot ishlab chiqarishga sarflanadigan xarajatlar). Asosiy aktiv - investitsiya loyihasidan taxminiy daromad keltiradigan tovarlar (ishlar, xizmatlar), realizatsiya (ko'rsatish, bajarish). Variantni amalga oshirish sanasi - sana, bunga yana loyihani kutilayotgan daromad bilan amalga oshirish mumkin.

Haqiqiy variantlar usuli qo'llaniladi, agar narx "an'anaviy" yondashuvlar bilan hisoblangan bo'lsa - hajmi salbiy yoki nolga yaqin bo'lsa yoki kompaniya moddiy boyliklarga ega bo'lmasa.

Loyiha qiymatini baholash, ehtimol, loyihani tanlashning eng muhim bosqichidir (texnik, marketing tahlilidan tashqari), chunki ushbu bosqichda loyiha moliyaviy parametrlarga ega.

Loyihaning nomoddiy aktivlarini baholashda boshqa an'anaviy yondashuvlar ko'proq qo'llaniladi. Ular iqtisodiy samaradorlik va kompaniyalarga qanday aktivlar keltirishi mumkin bo'lган foydalarni baholashga asoslangan.

Tom Kopeland va Asvat Damodaran kabi baholash sohasidagi ko'plab moliyaviy mutaxassislar yuqori texnologiyali startapni baholashda ko'p manzarali yondashuvni qo'llashni qo'llab-quvvatlaydilar. Turli vechur sub'ektlar (innovatsion loyihalar bilan bog'liq) oraliq bosqichlarning ketma-ketligi bilan farq qilishi mumkin va bo'lmasligi mumkin va bo'lmasligi mumkin, shuning uchun baholash keyingi bosqichga yaqinlashish ehtimoliga bog'liq bo'ladi. Ushbu noaniqlik, qoida tariqasida, baholovchingan yanada murakkab, ko'p manzarali tahlili va katta ijodkorligini keltirib

chiqaradi. Bundan tashqari, boshlang'ich korxonani baholashda, biz pul oqimi yoki sof daromaddan foydalanishimiz muhim bo'lisi mumkin, chunki katta miqdordagi pul mablag'lari yetuk kompaniyaga qaraganda boshlang'ichda past bo'ladi.

Yaxshiyamki, baholash usullarini tanlashda investorlar rahbarlik qilishlari kerak bo'lgan asosiy narsa - bu ma'lumotlarning mavjudligi va mablag'larni eng foydali sarmoyalash maqsadida ushbu ma'lumotdan malakali foydalana oladigan tegishli xodimlar.

Innovatsion loyihalar innovatsion siklning barcha bosqichlarida yuqori noaniqlik bilan tavsiflanadi: g'oyaning asosiy bosqichida, loyihani tanlashda, shuningdek innovatsiyalarni amalga oshirishda. Maqolada ilmiy-innovatsion loyihalarni innovatsiya va raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan baholashning uslubi va grafik modelini ko'rib chiqish masalalari muhokama qilinadi. Maxsus ma'noda innovatsion munosabatlar raqobatdoshlik samarasidir, bu esa bizning innovatsiya funktsiyasi - K \u003d F (i). Ushbu ko'rsatkichlar mezonlari tahlil qilinadi, shunda investitsiya investitsiyalari uchun innovatsion loyihaning jozibadorligi aniqlandi. Eng muntazamik vositalarini rasmiylashtirish uchun eng muntazam apparat - bu mutaxassislar to'g'risidagi bilimlarga asoslangan mantiqiy va matematik-statistik protseduralar majmui bo'lgan ekspert baholash. Olingan o'rtacha hisob-kitoblar va vazn koeffitsientlari, innovatsiyalarning grafik modelida innovatsion loyihalarni joylashtirish va innovatsion loyihalar raqobatbardoshligi. Shunday qilib, o'rganilayotgan usul loyihaning innovatsiyalari va raqobatbardoshligi nuqtai nazaridan ustuvorlikni belgilaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Qulliyev O. Ishlab chiqarish imkoniyatlari chizig'i //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
2. Qulliyev O., Abduqahhorov B. Economic globalization //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
3. Qulliyev O. pul mablag'lari hisobi: iqtisodiyotdagi o'rni va ularning asosiy vazifalari //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
4. Qulliyev O. Линия возможностей производства //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
5. Qulliyev O. Covid-19 и экономика Узбекистана //Центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
6. Qulliyev O. Принципы функционирования и основные направления деятельности многосторонних банков //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
7. Qulliyev O., Jiyanov L. Инновационное развитие и сельскохозяйственный подход к сельскому хозяйству //центр научных публикатсий (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
8. Qulliyev Oxunjon Anvarovich, QA Anvarovich. The economic modernization of uzbekistan //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2021. – Т. 2. – №. 05. – С. 332-339.
9. Rasulovich K. A., Ulugbekovich K. A. Section: Economics //polish science journal. – 2020. – с. 25.
10. Rasulovich k. A. The role of agro-tourism in the development of socio-economic infrastructure in rural areas //наука и образование сегодня. – 2021. – №. 3 (62). – с. 13-14.
11. Khodjayev a. R. Et al. Efficiency of using modern information and communication technologies in small business //world science: Problems and innovations. – 2021. – с. 130-132.
12. Xodjayev a. Et al. The role of smm marketing in small business development during a pandemic //центр научных публикатсий (buxdu. Uz). – 2020. – т. 1. – №. 1.
13. Qulliyev Oxunjon Anvar o'g'li. Covid-19 va O'zbekiston iqtisodiyoti journal of advanced research and stability (jars) barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar volume: 01 issue: 05 | 2021

# **GLOBALLASHUV SHAROITIDA BOLA TARBIYASIGA NISBATAN YONDASHUVLAR VA TA'LIM-TARBIYANING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI**

*Pulatova Gulnoza Murodilovna  
FarDU, Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi,*

*Umrzaqova Gulzoda Abdurahmon qizi  
FarDU, Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

## **Annotatsiya**

Maqola globallashuv sharoitida bola tarbiyasiga nisbatan yondashuvlar va ta'lism-tarbiyaning rivojlanish istiqbollarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda globallashuvning oila, madaniyat va ta'lism tizimiga ta'siri, milliy qadriyatlarni saqlash va umuminsoniy tamoyillarni uyg'unlashtirish masalalari tahlil etiladi. Maqolada bola tarbiyasida ota-onalar, ta'lism muassasalari va jamiyatning roli, axborot texnologiyalaridan foydalanish, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatni rivojlantirish, shuningdek, tolerantlik, hamjihatlik kabi fazilatlarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

**Kalit so'zlar:** globallashuv, ta'lism tizimi, muloqot, oila, jamiyat, vatanparvarlik.

## **Аннотация**

Статья посвящена исследованию подходов к образованию детей и перспективам развития образования в условиях глобализации. Анализируется влияние глобализации на семью, культуру и систему образования, сохранение национальных ценностей и гармонизацию общечеловеческих принципов. В статье особое внимание уделяется роли родителей, образовательных учреждений и общества в образовании детей, использовании информационных технологий, воспитании молодого поколения в духе патриотизма, развитии самостоятельного мышления, творческих способностей, а также формировании таких качеств, как толерантность и солидарность.

**Ключевые слова:** глобализация, система образования, коммуникация, семья, общество, патриотизм.

## **Abstract**

The article is devoted to the study of approaches to child rearing and the prospects for the development of education in the context of globalization. It analyzes the impact of globalization on the family, culture and education system, the preservation of national values and the harmonization of universal principles. The article pays special attention to the role of parents, educational institutions and society in child rearing, the use of information technologies, the upbringing of the younger generation in the spirit of patriotism, the development of independent thinking, creative abilities, as well as the formation of such qualities as tolerance and solidarity.

**Key words:** globalization, education system, communication, family, society, patriotism.

**Kirish.** Globallashuv – bu dunyo miqyosidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jarayonlarning o'zaro bog'lanishi va o'zgarishi jarayonidir. Ushbu jarayonning ta'lism va tarbiya sohasiga ta'siri nafaqat mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, balki har bir individning dunyoqarashini, qadriyatlarini va kelajakdagi muvaffaqiyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalar bugungi kunning global muammolariga, madaniyatlararo aloqalar va texnologiyalar yuksalishiga duch kelmoqda, bu esa ta'lism tizimlarining yangi yondashuvlar va metodologiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shuningdek, globallashuv sharoitida bolalarga nisbatan tarbiya va

ta'linda nafaqat ilmiy bilimlar, balki ijtimoiy, emotsiyal va axloqiy ko'nikmalarni rivojlantirish ham zaruriyatga aylanadi. Ushbu maqolada, globallashuv jarayonida bola tarbiyasiga nisbatan yondashuvlar va ta'lim-tarbiyaning rivojlanish istiqbollari haqida so'z yuritiladi, hamda ta'lim tizimining zamonaviy talablarga javob beradigan, keljakda barqaror va muvaffaqiyatli jamiyatlarni qurishga qaratilgan yondashuvlari tahlil qilinadi.

Globallashuv sharoitida bola tarbiyasi va ta'lim tizimi jahon miqyosidagi o'zgarishlarga muvofiq rivojlanib bormoqda. Hozirgi kunda globalizatsiya nafaqat iqtisodiyot va siyosat sohalarida, balki ta'lim va tarbiya tizimida ham katta o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Har bir jamiyat uchun bolalar nafaqat o'z kelajagi, balki butun dunyo jamiyatining rivojlanishida ishtirok etadigan fuqarolar sifatida tarbiyalanishi zarur. Bu jarayonlar yangi yondashuvlar, metodologiyalar va ta'limning innovatsion usullarini ishlab chiqishni talab qiladi. Globallashuv, bir tomonidan, ta'lim tizimlarini integratsiya qilish, xalqaro bilim va tajribani almashish imkoniyatlarini yaratishda, boshqa tomonidan esa, mahalliy an'analar, madaniyat va qadriyatlarni saqlashda murakkab muammolarni keltirib chiqaradi. Bolalarga nisbatan yondashuvlar ham an'anaviy o'qitishdan tashqari, empatiya, madaniyatlararo tushunish, innovatsion fikrlash va ekologik mas'uliyat kabi global miqyosda ahamiyatga ega ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, globallashuv sharoitida bola tarbiyasining va ta'lim tizimining keljakdagi rivojlanish istiqbollari har bir jamiyatning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ehtiyojlariga mos ravishda shakllanishi kerak.

**Asosiy qism.** Globallashuv sharoiti, axborot texnologiyalarining tez sur'atlar bilan rivojlanishi, madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi va mehnat migratsiyasining ortishi kabi omillar XXI asrda bola tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy tarbiya usullari zamonaviy yosh avlodning talablariga to'liq javob bera olmasligi sababli, bola tarbiyasiga yangicha yondashuvlar zarurati tug'ilmoqda.

## 1. Globalashuvning bola tarbiyasiga ta'siri

- Axborot muhitining kengayishi: Internet va ijtimoiy tarmoqlar bolalarga misli ko'rilmagan axborot manbalariga yo'l ochadi. Bu, bir tomonidan, ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, dunyoqarashini o'stradi. Boshqa tomonidan esa, ularni noto'g'ri, zararli yoki manipulyativ axborotlarga duchor qilishi mumkin.
- Madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi: Globalashuv turli madaniyatlarning aralashishiga olib keladi. Bu yosh avlodga turli xalqlar, urf-odatlar va qadriyatlар bilan tanishish imkoniyatini beradi. Lekin, ayni paytda, milliy o'zlikni saqlash, o'z qadriyatlarni unutmaslik kabi muammolarni ham keltirib chiqaradi.
- Ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi: Globalashuv ba'zi mamlakatlar va ijtimoiy guruuhlar uchun iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini yaratadi, ammo boshqalar uchun tengsizlik va qashshoqlikni kuchaytiradi. Bu bolalarning ta'lim olishi, sog'lig'i va keljakdagi imkoniyatlariga bevosita ta'sir qiladi.[1.301-302]

## 2. Bola tarbiyasiga yangi yondashuvlar

- Kritik fikrlashni rivojlantirish: Bolalarga axborotni tanqidiy baholash, manbalarning ishonchligini tekshirish, faktlar va fikrlarni ajrata olishni o'rgatish zarur. Bu ularga manipulyatsiya va soxta xabarlargacha qarshi turishga yordam beradi.
- Emotsional intellekti shakllantirish: Bolalarga o'z hissiyotlarini tushunish, ularni boshqarish va boshqalar bilan hamdardlik qilishni o'rgatish lozim. Bu ularga sog'lom munosabatlar o'rnatishga, stressni yengishga va muvaffaqiyatli hayot kechirishga yordam beradi.
- Digital savodxonlikni oshirish: Bolalarga axborot texnologiyalaridan oqilona, xavfsiz va mas'uliyatli foydalanishni o'rgatish kerak. Bu ularga onlayn tahdidlardan himoyalanishga, shaxsiy ma'lumot larni himoya qilishga va kibermadaniyatga rioya qilishga yordam beradi.

- Milliy qadriyatlarni targ'ib qilish: Bolalarni milliy madaniyat, tarix va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalash, o'z o'zligini anglash va vatanga muhabbat hissini shakllantirish muhim.[2.78-79]

XXI asrda ta'lism-tarbiya tizimi global miqyosda tub o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi, globallashuv jarayonlarining kuchayishi va demografik o'zgarishlar ta'lism-tarbiya oldiga yangi vazifalarni qo'yemoqda. Ta'lism-tarbiya tizimining rivojlanish istiqbollari ushbu o'zgarishlarga moslashuv, innovatsiyalarni joriy etish va shaxsning har tomonlama kamol topishiga qaratilgan yangi yondashuvlarni ishlab chiqish bilan bog'liq.

#### 1. Ta'lism-tarbiyaning asosiy yo'nalishlari:

- Ta'limgning inklyuzivligi: Ta'lism hamma uchun ochiq bo'lishi kerak. Ta'lism tizimi imkoniyati cheklangan bolalar, etnik ozchiliklar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarning ehtiyojlarini hisobga olishi zarur.
- STEAM ta'limi: Fan, texnologiya, injeneriya, san'at va matematika (STEAM) yo'nalishlariga integratsiyalashgan ta'lism o'quvchilarda innovatsion fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.
- Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Ta'lism tizimi o'quvchilarda faqatgina bilim emas, balki hayotda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni ham rivojlantirishi zarur. Bularga tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik, muammolarni hal qilish va liderlik qobiliyatlari kiradi.
- Barqaror rivojlanish ta'limi: Ta'lism tizimi yosh avlodni barqaror rivojlanish tamoyillari, ekologik muammolar va ularni hal qilish yo'llari bilan tanishtirishi kerak.[3.11-12]

#### 2. Ta'lism-tarbiyada texnologiyalarning roli:

- Raqamli ta'lism: Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lism jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va moslashuvchan qiladi. Onlayn kurslar, virtual laboratoriylar va raqamli resurslar ta'limga kirish imkoniyatini kengaytiradi.
- Sun'iy intellekt (SI): SI ta'lism tizimida shaxsiy yondashuvni ta'minlash, o'quv jarayonini avtomatlashtirish va o'qituvchilarga yordam berish uchun

#### 3. O'qituvchilarning roli

- Kasbiy rivojlanish: O'qituvchilarning kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib borish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va ularga o'z sohalaridagi yangiliklardan xabardor bo'lish imkoniyatini yaratish muhim.
- Mentorship va coaching: Tajribali o'qituvchilar yosh o'qituvchilarga mentorlik qilishlari va ularga kasbiy rivojlanishda yordam berishlari kerak.[5.102-103]

#### 4. Ta'lism-tarbiya sohasidagi hamkorlik

- Oila va maktab hamkorligi: Ota-onalar va maktab o'rtasida hamkorlik o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshiradi. Ota-onalar o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari, farzandlarining uy vazifalarini bajarishlariga yordam berishlari va maktab tadbirlarida qatnashishlari kerak.
- Jamiyat bilan hamkorlik: Maktablar jamiyat bilan hamkorlik qilib, o'quvchilar uchun amaliy tajriba va kasbiy yo'nalish olish imkoniyatini yaratishi kerak.[6.67-68]

### Xulosa

Globallashuvning jadal sur'atlarda rivojlanishi zamonaviy dunyoda bola tarbiyasi va ta'lism-tarbiya tizimining rivojlanishiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, axborot texnologiyalari taraqqiyoti, madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yosh avlodni tarbiyalash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Milliy

qadriyatlarni saqlab qolish va umuminsoniy tamoyillarni birlashtirish, bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlar va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'qituvchilarining malakasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va o'quv dasturlarini globallashuv talablariga moslashtirish ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodni kelajakdagi hayotiy muammolarga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar, ta'lim muassasalari va jamiyatning o'zaro hamkorligi, shuningdek, bolalarni ijtimoiy-madaniy muhitning salbiy ta'siridan himoya qilish ham muhim hisoblanadi. Kelajakda ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi inklyuzivlik, shaxsiy yondashuv, interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanish, kritik fikrlash va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Faqatgina bu yo'l orqali biz yosh avlodni raqobatbardosh, bilimdon va ma'naviy yetuk shaxslar etib tarbiyalashimiz va jamiyatimizning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishimiz mumkin. Shuning uchun, ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarni davom ettirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash va barcha manfaatdor tomonlarning o'zaro hamkorligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Thomas Piketty, "Capital in the Twenty-First Century" (2013). 301-302-bet
2. Sh. Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" 78-79-bet
3. UNESCO, "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives" (2017). 11-12-bet
4. Rose Luckin et al, "Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities" (2019). 34-35-bet
5. Elena Aguilar, "The Art of Coaching: Effective Strategies for School Transformation" (2013). 102-103-bet
6. David Sobel, "Place-Based Education: Connecting Classrooms and Communities" (2004). 67-68-bet

# O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDAGI INNOVATSIYALAR

*Qobulova Gulzoda Maxsud qizi  
Abu Rayhon Beruniy  
nomidagi Urganch davlat universiteti  
O'zbekiston tarixi ixtisosligi bo'yicha  
tayanch doktoranti*

## Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimidagi innovatsiyalarning kelajakda yanada kuchayib, intellektual tahlil va innovatsion yondashuvlar bilan boyib borish muammolari hamda yechimlari yoritilib berilgan. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali fan va jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatilishi bayon qilingan.

**Kalit so'zlar:** Raqamli tarix, Sun'iy intellekt (SI), Internet, 3D modellashtirish, virtual muzeylar, Qadimgi qo'lyozmalarini raqamlashtirish, kreativlik.

## Аннотация

В данной статье проблемы и пути решения инноваций в системе социальных и гуманитарных наук Узбекистана будут усилены в будущем, обогащены интеллектуальным анализом и инновационными подходами. Констатируется, что использование технологий искусственного интеллекта окажет положительное влияние на развитие науки и общества.

**Ключевые слова:** Цифровая история, искусственный интеллект (ИИ), Интернет, 3D-моделирование, виртуальные музеи, оцифровка древних рукописей, креативность.

## Abstract

This article highlights the problems and solutions for further strengthening of innovations in the system of social and humanities sciences in Uzbekistan, enriching them with intellectual analysis and innovative approaches. It is described that the use of artificial intelligence technologies can have a positive impact on the development of science and society.

**Keywords:** Digital history, Artificial Intelligence (AI), Internet, 3D modeling, virtual museums, Digitization of ancient manuscripts, creativity.

O'zbekistonda raqamli tarix shakllanishi va taraqqiyoti so'nggi o'n yillikda jadallahdi. Bu jarayon davlat siyosati, ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshmoqda. Raqamli tarix – bu tarixiy manbalar, hujjatlar va tadqiqotlarni raqamlashtirish, arxivlash va SI (sun'iy intellekt) texnologiyalari yordamida tahlil qilish jarayonidir. O'zbekistonda ushbu yo'naliш:

- Tarixiy qo'lyozmalar va arxiv hujjatlarini raqamlashtirish,
- Tarixiy yodgorliklarni 3D texnologiyalar orqali tiklash,
- Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) yordamida tarixiy jarayonlarni tahlil qilish kabi yo'naliшlarni o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda raqamli tarixning shakllanish bosqichlari quyidagilar:

- a) Dastlabki bosqich (2000–2010-yillar). O'zbekistonda raqamli tarix shakllanishi 2000-yillarning boshlarida boshlangan. O'zbekiston Milliy Arxivi va O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi qo'lyozmalar instituti ba'zi tarixiy hujjatlarni raqamlashtirish jarayoniga kirishdi. Tarixiy materiallarning elektron nusxalari yaratildi, lekin bu jarayon cheklangan miqyosda amalga oshirildi.
- b) Raqamlashtirishning rivojlanish bosqichi (2010–2020-yillar). 2017-yilda "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturining qabul qilinishi bilan raqamli texnologiyalarni tarixiy tadqiqotlarga tatbiq etish faollashdi. 2018-yilda O'zbekiston elektron hukumat tizimi va milliy arxivlarni raqamlashtirish loyihalari ishga tushdi. 2019-yilda O'zbekiston Milliy kutubxonasi va O'zbekiston Tarix instituti o'z fondlarini raqamlashtirishni boshladi. Muzeylar va madaniy meros obyektlarining raqamlashtirilishi yo'lga qo'yildi. Jumladan, Samarqand, Buxoro va Xiva tarixiy obidalarining 3D modellarini yaratish bo'yicha loyihalar amalga oshirildi.

c) Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar davri (2020-yildan hozirgacha). 2021-yildan boshlab tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilishda sun'iy intellekt ishlatalmoqda. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi qoshida tarixiy hujjatlarni Sun'iy Intellekt yordamida o'rganish va tarjima qilishga ixtisoslashgan laboratoriylar tashkil etildi. 2022-yilda O'zbekiston YUNESKO bilan hamkorlikda qadimgi qo'lyozmalarni raqamlashtirish va ularni onlayn ochiq bazalarda e'lon qilishni boshladi. Virtual muzeylar va interaktiv tarixiy ta'lif platformalari rivojlantirildi. Masalan, Samarqand va Buxoroning virtual sayohat xizmatlari yo'lga qo'yildi. Chat-botlar va sun'iy intellekt vositasida tarixiy tahlil: Ayrim universitetlar tarixiy tadqiqotlarni avtomatlashtirish uchun sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanishni boshladi.

O'zbekistonda raqamli tarix quyidagi asosiy yo'naliislarda rivojlanmoqda:

- Arxiv va qo'lyozmalarni raqamlashtirish – tarixiy hujjatlar elektron shaklga o'tkazilib, jamoatchilikka taqdim etilmoqda.
- 3D rekonstruksiya va virtual muzeylar – tarixiy shaharlarning virtual modellarini yaratish orqali sayyoqlik va ta'lif sohasi rivojlantirilmoqda.
- Sun'iy intellekt yordamida tarixiy tahlil – SI algoritmlari tarixiy jarayonlarni o'rganish va bashorat qilish uchun qo'llanilmoqda.
- Onlayn ta'lif platformalari – tarix fanini raqamli texnologiyalar orqali o'qitish kengayib bormoqda.

O'zbekistonda raqamli tarix fani rivojlanishidagi muammolar va yechimlar sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin.

1: Yetarli texnologik infratuzilmaning yo'qligi

-Yechim: Hukumat tomonidan IT infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha investitsiyalar jalb qilinmoqda.

2: Mutaxassislar yetishmovchiligi

-Yechim: Universitetlarda raqamli tarix va sun'iy intellekt bo'yicha yangi ta'lif yo'naliislari joriy qilinmoqda.

3: Raqamli arxivlarning ochiqlik darajasi past

-Yechim: Davlat arxivlarini ochiq onlayn bazalar orqali jamoatchilikka taqdim etish loyihalari amalga oshirilmoqda.

4: Moliyaviy resurslarning cheklanganligi

-Yechim: Xalqaro tashkilotlar (YUNESKO, IT-park, Google Arts & Culture) bilan hamkorlikni kengaytirish orqali loyihalarni moliyalashtirish yo'lga qo'yilmoqda.

O'zbekistonda raqamli tarix shakllanishi 2000-yillardan boshlangan bo'lsa, 2017-yildan keyin u yangi bosqichga chiqdi. Bugungi kunda O'zbekiston tarixiy merosni saqlash, tadqiq qilish va targ'ib qilish uchun raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan faol foydalanilmoqda. Kelajakda davlat va xususiy sektor hamkorligida sun'iy intellekt texnologiyalarini ijtimoiy fanlarga kengroq joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va aholining raqamli savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusi yillarda ushbu jarayon yanada rivojlanib, tarixiy tadqiqotlar va ta'lif tizimiga katta ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda. Ta'lif, sotsiologiya, tarix, siyosatshunoslik va iqtisodiyot kabi yo'naliislarda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ijtimoiy jarayonlarni chuqurroq tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi hamda ilmiy va ijtimoiy taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tarix fanini o'qitishda o'quvchilarining kreativlik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni qo'llash juda samarali usul hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga tarixiy voqealar va jarayonlarni jonlantirish, ularni ko'proq interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida tarix o'qitishda o'quvchilarining kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan usullar quyidagilar:

1. Virtual Reallik (VR) va Kengaytirilgan Reallik (AR)

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari yordamida o'quvchilar tarixiy voqealarni yoki shaxslarni jonli ravishda ko'rishadi va tajriba qiladilar. Bu texnologiyalar tarixiy joylarga yoki davrlarga virtual sayohatlar qilish imkonini yaratadi. O'quvchilar tarixiy voqealarni va joylarni o'z ko'zlari bilan ko'rib, interaktiv tarzda tajriba qilishadi. Bu o'quvchilarining tarixga bo'lgan

qiziqishini oshiradi va ular o'z ilmiy izlanishlarini amalga oshirishda kreativ yondashuvni rivojlantiradi. Masalan Google Expeditions dasturi yordamida o'quvchilar Qadimgi Misr yoki Rim imperiyasi kabi tarixiy davrlarga sayohat qilishlari mumkin. Shuningdek, Google Cardboard yoki Oculus Rift yordamida tarixiy joylar va voqealar haqida virtual turlarni o'tkazish ayni muddaodir.

## 2. Raqamli arxivlar va tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish

Raqamli arxivlar orqali o'quvchilar tarixiy hujjatlar, suratlar, video va boshqa materiallarni o'rghanishlari mumkin. Bu ularga tarixiy manbalarni tahlil qilish, solishtirish va tarixiy xulosalar chiqarishda yordam beradi. O'quvchilar tarixiy manbalarni internet orqali o'qish va tahlil qilish orqali, o'z bilimlarini kengaytirishadi va tarixiy ma'lumotlarni yaratishda kreativ yondashuvni rivojlantiradilar. Europeana yoki Internet Archive kabi onlayn arxivlardan foydalanib, o'quvchilar tarixiy kitoblar, maqolalar yoki suratlarni o'rGANIB, tarixiy voqealar haqida tadqiqotlar o'tkazadilar.

## 3. Interaktiv o'yinlar va Simulyatsiyalar

Tarixiy o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar tarixiy voqealarni o'rGANADILAR, muayyan davrlarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy holatlarini tushunadilar. O'yinlar orqali tarixni o'rGANISH, o'quvchilarning ijodiy fikrlashlarini rivojlantiradi. O'quvchilar turli tarixiy voqealar yoki shaxslarni o'ynab, tarixiy qarorlar qabul qilishadi va voqealarni simulyatsiya qilishadi. Bu jarayon orqali ular o'z fikrlarini erkin ifoda etishadi. Civilization VI kabi o'yinlarda o'quvchilar tarixiy davrlarni boshqarishadi, iqtisodiy va siyosiy qarorlar qabul qilishadi. History Channelning interaktiv tarixiy o'yinlari ham tarixni o'rgatishda foydalidir.

## 4. Raqamli asarlarni yaratish (Digital Storytelling)

Raqamli hikoya yaratish o'quvchilarga tarixiy voqealar yoki shaxslar haqida o'z hikoyalarini yaratishga imkon beradi. O'quvchilar video, audio, grafikalar va matn orqali tarixiy voqealarni hikoya qilishadi. O'quvchilar tarixiy voqealarni o'zlarining ijodiy tarzda qayta tiklash orqali ular haqida chuqurroq tushuncha hosil qiladilar. Bu, shuningdek, ularga tarixiy ma'lumotlarni yangicha yondashuvda tahlil qilishni o'rgatadi. Adobe Spark yoki WeVideo kabi dasturlar orqali o'quvchilar tarixiy voqealar haqida qisqa video hikoyalari yaratishlari mumkin. Yoki ular Pixton kabi platformalarda tarixiy komikslar yaratishlari mumkin.

## 5. Bloglar va Onlayn Jurnallar

O'quvchilar tarixiy voqealar yoki shaxslar haqida o'z fikrlarini yozma shaklda ifodalashadi. Blog yaratish yoki onlayn jurnallarda maqolalar yozish orqali ular tarixiy voqealarni tanqidiy tahlil qilishadi va kreativ fikrlashni rivojlantiradilar. O'quvchilar o'z fikrlarini yozma ravishda ifodalaydilar, bu esa ularda tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va kreativ yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar WordPress yoki Blogger kabi platformalarda tarixiy voqealar haqida bloglar yaratishlari mumkin. Padlet orqali onlayn jurnallar va interaktiv taqdimotlar qilish mumkin.

## 6. Tarixiy Dokumentar Filmlar Yaratish

O'quvchilar tarixiy voqealar haqida o'z hujjatli filmlarini yaratishadi. Bu, ularning tarixiy jarayonlarni va voqealarni chuqurroq tushunishlariga yordam beradi, shuningdek, ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Tarixiy voqealarni tasvirlash orqali o'quvchilar fikrlarini yaratishadi va tarixiy voqealarni qisqa, lekin aniq va samarali tarzda ifodalaydilar. iMovie yoki Windows Movie Maker kabi dasturlar yordamida o'quvchilar tarixiy voqealar yoki shaxslar haqida video hujjatlar yaratishlari mumkin.

## 7. Interaktiv xaritalar va Simulyatsiyalar

Tarixiy xaritalar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar tarixiy voqealar va geografik o'zgarishlarni interaktiv tarzda o'rGANISHADI. O'quvchilar tarixiy joylar, urushlar, migratsiyalar va boshqa geografik jarayonlarni aniq ko'rishlari mumkin. Bu texnologiyalar o'quvchilarga tarixiy voqealarni kengroq va tizimli tarzda tushunishga yordam beradi. Geografik o'zgarishlar va voqealarni interaktiv tarzda ko'rsatish orqali, o'quvchilar tarixiy jarayonlarni yaxshiroq anglaydilar. Google Earth yoki ArcGIS Online kabi vositalar yordamida tarixiy xaritalarni yaratish va ularni o'quvchilar bilan tahlil qilish yaxshi samara beradi.

## 8. QR Kodlar va Mobil Ilovalar

Tarixiy joylarda yoki darsda QR kodlar o'rnatish orqali o'quvchilar qo'shimcha tarixiy ma'lumotlarga kirishishlari mumkin. QR kodlar mobil qurilmalarda o'quvchilarga interaktiv tarzda tarixiy resurslarga havola qiladi. O'quvchilar QR kodlar orqali tarixiy hujjatlar, video materiallar yoki interaktiv kontentni ko'rishlari mumkin, bu esa tarixiy voqealarni o'rganishni yanada qiziqarli qiladi. Tarixiy obidalar va joylarga o'rnatalgan QR kodlar orqali o'quvchilar o'sha joylarning tarixi, ahamiyati va madaniyati haqida ma'lumot olishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalarni tarix fanida qo'llash o'quvchilarning kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirishda juda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga tarixiy voqealarni interaktiv tarzda o'rganish, turli manbalarni tahlil qilish va o'z ijodiy fikrlarini ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o'quvchilarga tarixni yanada chuqurroq va qiziqarli tarzda o'rganish imkonini yaratadi.

### **Foydalangan adabiyotlar**

1. Демкин В.П. Можаева Г.В. Гуманитарная информатика или информатика для гуманитариев: постановка проблемы // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". N29. М. 2002;
2. Гуманитарная информатика: Сб. статей / Под ред. Г.В. Можаевой. Томск, 2004. Вып. 1.
3. Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика: Учебное пособие для вузов. Екатеринбург, 2000. 350 с.; Социальная информатика: основания, методы, перспективы / Отв. ред. Н.И. Лапин. М. 2003. 216 с.
4. На II конференции АИК этим проблемам был посвящен специальный «круглый стол». См. «Круглый стол»: Проблемы становления исторической информатики // Информационный бюллетень АИК. N10. М. 1994. С. 87-89.
5. Начиная с III конференции этим проблемам посвящалась отдельная секция: Информационный бюллетень АИК. N 14. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. III конференции АИК. М. 1995. С. 7-27;
6. Информационный бюллетень АИК. N 17. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. IV конференции АИК. М. 1996. С. 10-24;
7. Информационный бюллетень АИК. N21. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. V конференции АИК. Минск, 1997. С. 166-182;
8. Тяжельникова В.С. От старой к новой социальной истории // Исторический ежегодник. 2002-2003. Омск, 2003. С. 85.

# OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHDA XORIJY TAJRIBALAR VA ULARNING AHAMIYATI

*Qulboyev Zohid  
Jizzax politexnika institut assistenti*

## Annotatsiya

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimini raqamlashtirish global tendensiyaga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lism sifatini oshirish, ta'lism jarayonini soddalashtirish va talabalarga qulay sharoit yaratishda muhim rol o'yamoqda. Xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish va tatbiq etish oliy ta'limni zamonaviylashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

**Kalit so'zlar:** raqamli ta'lism, oliy ta'lism tizimi, xorijiy tajriba, raqamlashtirish, elektron ta'lism platformalari, sun'iy intellekt, masofaviy ta'lism, innovatsion texnologiyalar, ta'lism transformatsiyasi, zamonaviy ta'lism ekotizimi.

## Аннотация

В настоящее время цифровизация системы высшего образования становится глобальной тенденцией. Цифровые технологии играют важную роль в повышении качества образования, упрощении образовательного процесса и создания благоприятных условий для студентов. Изучение и внедрение передового опыта зарубежных стран имеет важное значение в модернизации высшего образования.

Ключевые слова: цифровое образование, система высшего образования, зарубежный опыт, цифровизация, электронные образовательные платформы, искусственный интеллект, дистанционное обучение, инновационные технологии, трансформация образования, современная образовательная экосистема.

## Abstract

Today, the digitalization of the higher education system is becoming a global trend. Digital technologies play an important role in improving the quality of education, simplifying the educational process, and creating favorable conditions for students. Studying and implementing the best practices of foreign countries is of great importance in the modernization of higher education.

Keywords: digital education, higher education system, foreign experience, digitalization, electronic educational platforms, artificial intelligence, distance learning, innovative technologies, educational transformation, modern educational ecosystem.

**Kirish.** Ta'lism tizimi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lism tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rinn tutadi. Biroq bu tizimning samaradorligi va sifatini ta'minlashda zamonaviy boshqaruv uslublarini joriy etish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, ta'limni boshqarish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Turkiya oliy ta'lism tizimi so'nggi o'ttiz yil davomida o'zining sezilarli yutuqlari bilan ajralib turadi.[1] Bugungi globallashuv sharoitida oliy ta'lism tizimini takomillashtirish va uni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarning oliy ta'lism tizimidagi innovatsiyalar va transformatsiya jarayonlari ta'lism sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'lism muassasalarining innovatsion salohiyatini oshirish, ularni zamonaviy ta'lism kampusi sifatidagi ijtimoiy-madaniy mavqeini mustahkamlash, kreativ-ilmiy infrastrukturasini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Mazkur jarayonlarda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalaridan kelib chiqib, oliy ta'lism muassasalari transformatsiyasining tashkiliy pedagogik shart-sharoitlarini yaratish, raqamli texnologiyalarni tatbiq etishning samarali mexanizmlarini joriy etish, ta'lism xizmatlarini diversifikatsiyalash hamda sifat menejmenti tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada xorijiy

tajribalar misolida oliy ta'limni modernizatsiya qilish jarayonlari va ularning O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ahamiyati tahlil qilinadi.

**Oliy ta'lim tizimining transformatsiyasi va innovatsiyalar** Oliy ta'lim tizimini zamonaviylashtirish jarayoni quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilmoqda:

**Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish.** Raqamli ta'lim bugungi global dunyoning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shu boisdan ham rivojlangan mamlakatlarda internet texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Masalan, AQShda Coursera, EdX, Udemy kabi onlayn ta'lim platformalari orqali talabalar va o'qituvchilar interaktiv kurslardan foydalanish imkoniga ega bo'lishmoqda. Yevropa mamlakatlarida, jumladan, Germaniya, Finlyandiya va Estoniyada esa sun'iy intellekt asosida individual ta'lim metodikasi ishlab chiqilgan bo'lib, bunda har bir talaba va o'quvchiga moslashtirilgan o'qitish tizimi yo'lga qo'yilgan. O'zbekistonda ham "Raqamli O'zbekiston -2030" strategiyasi doirasida ta'lim jarayonini raqamlashtirish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda.[2]

**Dual ta'lim tizimi.** Germaniya tajribasi asosida ishlab chiqarish va oliy ta'lim muassasalari o'rtaсидаги hamkorlik mustahkamlanmoqda. Talabalarga nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy tajriba ham berilishi ta'minlanmoqda. Mamlakatimizda Dual ta'lim yo'nalishida olib borilayotgan ishlar, keng ko'lami islohotlarning barchasi o'sib kelayotgan yosh avlod uchun hisoblanadi. Dual ta'lim yo'nalishidagi qulayliklar o'quvchilar uchun imkoniyatlar eshidir. Chunchi haftada 3 kun umumta'lim fanlarga oid bilimlarni o'zlashtirsa, qolgan 3 kunida o'z yo'nalishiga tegishli bo'lgan sexlarda, korxonalarda amaliyot o'taydilar. Shayxontohur tuman politexnikumida dual ta'lim tizimidagi o'quvchilar muntazam ravishda yangiliklar, olib borilayotgan islohotlar yuzasidan boxabar etib boriladi, ular uchun davra suhabatlari tashkil etib boriladi. Dual ta'lim tizimi — ixtisoslashgan ta'lim turi bo'lib, talaba nazariy bilimlarni ta'lim muassasasida, amaliy ko'nikmalarini esa ish joyida, ya'ni tashkilotda olish imkoniyati yaratiladi.[3]

**Ilm-fan va innovatsiyalarni tijoratlashtirish.** Janubiy Koreya va Yaponiya universitetlarida ilmiy tadqiqotlar natijalari biznes sektoriga integratsiya qilinmoqda. Innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash tizimi yo'lga qo'yilgan. Zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan keng va samarali foydalanish, eng ilg„or va eng yangi texnologiyalarini ishlab chiqarishga joriy etish, xalq xo'jaligining barcha soha va tarmoqlarida innovatsiyalarni rivojlantirishga e'tibor kuchaytirildi. Ularni nafaqat iqtisodiyotimizga olib kirish, balki milliy tajriba va yutuqlarimiz bilan yanada yuqori bosqichga chiqish, buning uchun barcha imkoniyat va salohiyatimizni ishga solish muhim ahamiyatga ega. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ilm-fan tizimini, ixtiolar va texnologiyalar transferini, infratuzilma va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hamda innovatsion faoliyatni yuksak darajaga ko'tarish maqsadida "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorni imzoladi. Strategiyaning asosiy maqsadi inson kapitalini uning o'zini rivojlanishining asosiy vositasi sifatida rivojlantirishdan iborat. O'z navbatida, hududiy innovatsion tizimlarni rivojlantirish har bir inson uchun qulay institusional muhitni yaratishi, innovatsiya tarkibiy qismlari: ta'lim, fan, bilimlarni tijoratlashtirish, intellektual mulk va moliyaviy investitsiyalarni himoya qilish, davlat-xususiy sheriklik o'zaro bog'langan tizimda ishlashi kerak[4]

**O'zbekiston ta'lim tizimi uchun tavsiyalar** Xorijiy tajribalar asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: Raqamli ta'lim platformalarini kengaytirish va ularning samaradorligini oshirish. Oliy ta'lim va ishlab chiqarish o'rtaсидаги integratsiyani mustahkamlash. Ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish mexanizmlarini rivojlantirish. Akademik mobillik va xalqaro hamkorlik dasturlarini qo'llab-quvvatlash.

## Xulosa

Xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga moslashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va xalqaro darajada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatini oshirish mumkin. Transformatsiya va innovatsiyalarni tizimli joriy etish natijasida oliy ta'limning samaradorligi va ta'sirchanligi yangi bosqichga ko'tariladi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulkhujayeva, m., & xasanova, m. (2024). Ta'lim jarayonini boshqarishning xorijiy tajribalari paradigmalari (turkiya oliy ta'limi misolida). *Qo 'qon universiteti xabarnomasi*, 13, 178-182.
2. Xidirov, x., & abdullayeva, s. (2025). O 'zbekistonda ta'lim tizimi taraqqiyotida internet texnologiyalarining o 'rni. *Journal of international scientific research*, 2(6), 141-146.
3. Xasanovna, y. S. (2024). Dual ta'lim yo'nalishining bugungi kundagi ahamiyati. *Analysis of modern science and innovation*, 1(1), 117-118.
4. Azimov, b. F., & qudratova, g. M. (2024). Sanoat korxonalarida innovatsion strategiyani shakllantirish va amalga oshirishning dolzarbligi. *Modern problems in education and their scientific solutions*, 1(3), 183-187.
5. Kuvondikov o.q., rajabov r.m., eshmirzaeva m., kholmurodov s. Analogy and its role in teaching physics. // physics, mathematics and informatics 2014, no. 2.
6. Kuvondikov e. O. Pedagogical synergetics basics. Samarkand. 2007. Samdu edition.
7. Kuvondikov o.q., methodology of using innovative technologies in teaching physics. Study guide. Sam-2021.
8. Kulboyev, z. (2021). The importance of mechanics in the study of the universe and the development of technology. Academic research in educational sciences, 2(9), 366-369.
9. Kh, k. Z. (2022). Computer section of solid physics teaching techniques using technologies. Economics and society, (6-1 (97)), 153-156.
10. Kulboyev, z. Kh. (2022). The significance and importance of fundamental sciences in teaching students. Economics and society, (6-1 (97)), 223-226.

**"YORQIN ISTE'DOD": IQTIDORLI YOSHLARNI  
QO'LLAB-QUVVATLASHGA YO'NALTIRILGAN IJTIMOIY LOYIHA**

*Qurbanova Gulnoza Po'latovna  
Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiyalar  
universiteti magistranti*

**Annotatsiya**

Ushbu tezisda "Yorqin iste'dod" loyihasi haqida so'z yuritilib, uning iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ijtimoiy tashabbus sifatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Global tendensiyalar va raqobatbardosh jamiyat qurishda intellektual salohiyatga ega yoshlarning roli muhim ekani ta'kidlanadi. Tezisda O'zbekistonda iqtidorli yoshlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolar, jumladan, ta'lim va malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi, xalqaro resurslardan foydalanishdagi muammolar hamda zamonaviy kasblarga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarining yetishmovchiligi yoritiladi. "Yorqin iste'dod" loyihasining asosiy maqsadi aynan ijtimoiy himoyaga muhtoj, kam ta'minlangan oilalar farzandlarini qo'llab-quvvatlashdan iborat ekani ta'kidlanadi.

**Kalit so'zlar:** iqtidorli yoshlar; ijtimoiy loyiha; yorqin iste'dod; ta'lim tizimi; kambag'allikni qisqartirish; innovatsion rivojlanish; xalqaro grantlar; raqobatbardosh kadrlar.

**Annotation**

This thesis discusses the "Yorqin Iste'dod" project and analyzes its significance as a social initiative aimed at supporting talented youth. The importance of intellectual potential in building a competitive society and global trends in this field are emphasized. The thesis highlights the challenges hindering the development of talented youth in Uzbekistan, including limited opportunities for education and skill enhancement, difficulties in accessing international resources, and the shortage of training programs oriented toward modern professions. The main goal of the "Yorqin Iste'dod" project is to support socially vulnerable and low-income families' children, ensuring their access to quality education and professional development.

**Keywords:** talented youth; social project; bright talent; education system; poverty reduction; innovative development; international grants; competitive personnel.

**Аннотация**

В данной тезисной работе рассматривается проект «Ёркин истеъдод» и анализируется его значение как социальной инициативы, направленной на поддержку одарённой молодежи. Подчеркивается важность интеллектуального потенциала в построении конкурентоспособного общества и мировые тенденции в этой области. В работе выделены проблемы, препятствующие развитию талантливой молодежи в Узбекистане, такие как ограниченные возможности получения образования и повышения квалификации, трудности с доступом к международным ресурсам и нехватка учебных программ, ориентированных на современные профессии. Основной целью проекта «Ёркин истеъдод» является поддержка детей из социально уязвимых и малообеспеченных семей, обеспечение их доступа к качественному образованию и профессиональному развитию.

**Ключевые слова:** талантливая молодежь; социальный проект; яркий талант; система образования; сокращение бедности; инновационное развитие; международные гранты; конкурентоспособные кадры.

Bugungi globallashuv jarayonlari va tezkor texnologik o'zgarishlar sharoitida intellektual salohiyatli yoshlarni aniqlash, ularni tarbiyalash va qo'llab-quvvatlash har qanday davlatning strategik vazifalaridan biridir. Raqobatbardosh jamiyat qurishda ta'lim va ijtimoiy loyihalari muhim o'rinn tutadi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator loyihalari amalga oshirilmoqda.

**“Yorqin iste’dod”** loyihasi iqtidorli yoshlarni tanlash, ularni yuqori malakali ta’lim dasturlari orqali rivojlantirish va jamiyatga foydali kadr sifatida tayyorlashga qaratilgan. Ushbu loyiha milliy iqtisodiyot va innovatsion salohiyatni oshirishga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatlidir.

Hozirgi kunda O’zbekistonda iqtidorli yoshlarning aksariyati o’z imkoniyatlarini to’liq ro’yobga chiqara olmaydi. Bunga asosiy sabablar quyidagilar:

- O’quv va malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi, ayniqsa, qishloq hududlarida ta’lim sifatining pastligi;
- Xalqaro ta’lim resurslari, ilmiy platformalar va innovatsion loyihalarga keng kirish imkoniyati mavjud emasligi;
- Zamonaviy kasblarga yo’naltirilgan amaliy ta’lim dasturlarining yetishmovchiligi;
- Iqtidorli yoshlarning intellektual salohiyatini qo’llab-quvvatlash va ularni kasbiy rivojlantirish bo'yicha tizimli mexanizmlar yetarli darajada shakllanmaganligi.

O’zbekistonda kambag’allikni qisqartirish va yoshlarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda. 2024 yilda mamlakatda kambag’allik darajasi **11** foizdan **8,9** foizga pasayib, **719 ming** oila kambag’allikdan chiqdi.

Shuningdek Prezidentning 2024 yil 23 sentyabrdagi “Kambag’allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to’g’risida”gi PF-143-sonli Farmoniga ko’ra 2024 yil 1 dekabrdan boshlab Ijtimoiy himoya milliy agentligi tomonidan Kambag’al oilalar reestri shakllantiriladi hamda *“Kambag’allikdan farovonlik sari”* dasturi amalga oshiriladi.<sup>68</sup>

Prezident Shavkat Mirziyoevning 2025 yil 14 fevralda yoshlar bilan o’tkazgan muloqotida ta’lim orqali kambag’allikni qisqartirishning ahamiyati ta’kidlandi.<sup>69</sup> Bu doirada kam ta’minlangan oilalarning farzandlari uchun qo’shimcha imkoniyatlar yaratish rejalashtirilgan. Jumladan, ularga foizsiz ta’lim kreditlari, qo’shimcha grantlar ajratish va kontrakt to’lovlarining bir qismini qoplash kabi choralar ko’riladi.

Iqtidorli yoshlarni qo’llab-quvvatlash bo'yicha rivojlangan davlatlarda samarali dasturlar joriy etilgan. Masalan:

- **Janubiy Koreya** – *“Korea Talent Development Program”* doirasida iqtidorli yoshlar yuqori texnologiyalar sohasida ta’lim olishlari uchun moliyalashtiriladi.
- **Germaniya** – *“Deutschlandstipendium”* grant dasturi orqali iqtidorli talabalar xususiy va davlat mablag’lari hisobidan qo’llab-quvvatlanadi.<sup>70</sup>
- **Singapur** – *“ASEAN Scholarships”* dasturi orqali iqtidorli yoshlar Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlaridan kelib, yuqori darajadagi ta’limga ega bo’lishlari mumkin.<sup>71</sup>
- **Xitoy** – *“National Scholarship Program”* doirasida iqtidorli talabalar xalqaro darajada ta’lim olish uchun grantlar bilan ta’milanadi.

O’zbekistonda ham bu kabi dasturlardagi ilg’or tajribadan foydalangan holda, “Yorqin iste’dod” loyihasi takomillashtirilishi mumkin.

Shuni ta’kidlash lozimki, O’zbekistonda iqtidorli yoshlarni qo’llab-quvvatlash bo'yicha bir qator yirik loyihiilar amalga oshirilmoqda. Masalan:

- Prezident stipendiyalari va Zulfiya nomidagi davlat mukofoti;
- “El-yurt umidi” jamg’armasi orqali xorijda ta’lim olish dasturi;
- “Zamin” fondining yosh iqtidorlarni rag’batlantirish tashabbuslari.

<sup>68</sup> Gazeta.uz. (2024 yil 24 sentabr). O’zbekistonda kambag’al oilalarning yagona reestri qanday ishlaydi?. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/09/24/registry/>

<sup>69</sup> “Daryo” internet nashri. (2025). “O’zbekistonda kambag’al oilalar farzandiga OTMlarda qo’shimcha grant ajratiladi”. <https://daryo.uz/k/2025/02/14/ozbekistonda-kambagal-oilalar-farzandiga-otmlarda-qoshimcha-grant-ajratiladi>

<sup>70</sup> Germaniya Federal Ta’lim va Tadqiqot Vazirligi. (2025). Deutschlandstipendium – Innovatsion ta’lim dasturi. <https://www.deutschlandstipendium.de/deutschlandstipendium/de/services/english/the-deutschlandstipendium-best-of-both-worlds-for-students.html>

<sup>71</sup> Osiyo Taraqqiyot Jamg’armasi. (2025). ASEAN Scholarships – Janubi-Sharqiy Osiyo yoshlari uchun grantlar. <https://asean.org/scholarship/>

Shu bilan birga, “**Yorqin iste’dod**” loyihasi aynan ijtimoiy himoyaga muhtoj, kam ta’minlangan oilalar farzandlari uchun mo’ljallanganligi, ya’ni iqtidorli va bilimga chanqoq, lekin og’ir oilaviy sharoiti sababli o’qish imkoniyatiga ega bo’lmagan yoshlarni qo’llab-quvvatlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Ushbu loyiha doirasida har bir mahallada ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlar saralab olinib, ularning iqtidoriga mos xorijiy oliygohlarda o’qishlari ta’minlanadi. Har yili **1 ming** nafar yoshlar dunyoning yetakchi **100 ta** oliygohiga yuborilib, ularning o’qish va yashash xarajatlari to’liq qoplanadi.<sup>72</sup>

Bundan tashqari, “*Kambag’allikdan farovonlik sari*” dasturi doirasida **3,5 ming** kambag’al oilalarning farzandlarini oliy ta’lim muassasalariga grant asosida qabul qilish ishlari tashkil etiladi.

Ushbu tashabbuslar mamlakatdagi kambag’allikni qisqartirish, yoshlarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatiga zamin yaratishga qaratilgan.

Tashkiliy nuqtai nazardan “**Yorqin iste’dod**” loyihasi O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi, Kambag’allikni qisqartishi va bandlik vazirligi hamda Innovatsion rivojlanish agentligi hamkorligida tashkil etiladi. Loyihaning amalga oshirilishini muvofiqlashtirish uchun maxsus ishchi guruh tuziladi, u hukumat qarori asosida faoliyat yuritadi.

Dasturga tanlov jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi ko’zda tutiladi:

**Birinchi bosqichda**, tanlovda qatnashish uchun nomzodlar maxsus onlayn platforma orqali ariza topshiradi. Ilk saralash bosqichida nomzodlarning akademik ko’rsatkichlari va ijtimoiy holati baholanadi. Ushbu Dasturda faqatgina **Kambag’al oilalar reestriga** kiritilgan oilalarning farzandlari ishtiroy etishlari mumkin bo’ladi.

**Ikkinci bosqichda** tanlov komissiyasi tomonidan suhbatlar o’tkaziladi.

**Yakuniy bosqichda** eng iqtidorli yoshlar xorijiy ta’lim muassasalariga yuborish uchun tanlab olinadi.

“**Yorqin iste’dod**” dasturini yo’lga qo’yish uchun normativ-huquqiy hujjat qabul qilinishi maqsadga muvofiq hisoblanadi, ya’ni ushbu hujjat bilan loyihaning moliyalashtirish manbalari, tanlov tartibi va boshqaruv tizimi belgilanadi.

Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, “**Yorqin iste’dod**” loyihasi mamlakatning intellektual salohiyatini yuksaltirish, raqobatbardon va yuqori malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qiladigan strategik ahamiyatga ega tashabbusdir. Loyihaga zamонави innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish, xalqaro tajribalardan samarali foydalananish va ilmiy asoslangan monitoring tizimini yo’lga qo’yish orqali uning samaradorligini yanada oshirish mumkin. Shu boisdan, iqtidorli yoshlarni aniqlash, tarbiyalash va qo’llab-quvvatlash jarayoni faqat ta’lim tizimi emas, balki jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ham muhim omildir.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Milliy Axborot Agentligi (UZA). (2025). “Yorqin iste’dod” loyihasi joriy etiladi. [https://uza.uz/uz/posts/yorqin-istedod-loyihasi-zhoriy-etiladi\\_688414](https://uza.uz/uz/posts/yorqin-istedod-loyihasi-zhoriy-etiladi_688414)
2. “Daryo” internet nashri. (2025). “O’zbekistonda kambag’al oilalar farzandiga OTMlarda qo’shimcha grant ajratiladi”. <https://daryo.uz/k/2025/02/14/ozbekistonda-kambagal-oilalar-farzandiga-otmlarda-qoshimcha-grant-ajratiladi>
3. Germaniya Federal Ta’lim va Tadqiqot Vazirligi. (2025). Deutschlandstipendium – Innovatsion ta’lim dasturi.
4. <https://www.deutschlandstipendium.de/deutschlandstipendium/de/services/english/the-deutschlandstipendium-best-of-both-worlds-for-students.html>
5. Osiyo Taraqqiyot Jamg’armasi. (2025). ASEAN Scholarships – Janubi-Sharqiy Osiyo yoshlari uchun grantlar. <https://asean.org/scholarship/>

<sup>72</sup> O’zbekiston Milliy Axborot Agentligi (UZA). (2025). “Yorqin iste’dod” loyihasi joriy etiladi. [https://uza.uz/uz/posts/yorqin-istedod-loyihasi-zhoriy-etiladi\\_688414](https://uza.uz/uz/posts/yorqin-istedod-loyihasi-zhoriy-etiladi_688414)

# DETERMINATION OF THE LIMITS OF CLOUDING, SOLIDIZING AND FILTERING TEMPERATURES OF DIESEL FUEL

*Rajabov Rustambek Nusratilla oglu  
Associate Professor, Department  
of Mathematics and Natural Sciences  
Renaissance University of Education*

## Abstract

This article specifically addresses the problems that can occur during solidification processes when using diesel fuel. A lot of analytical data is cited on the effects of diesel fuel temperatures and filtration processes.

**Keyword:**diesel, temperature, filtration process, tool, fuel.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada dizel yoqilg'isidan foydalanishda qotish jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar maxsus ko'rib chiqiladi. Dizel yoqilg'isi harorati va filtrlash jarayonlarining ta'siri haqida ko'plab tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:**dizel, harorat, filtrlash jarayoni, asbob, yoqilg'i.

## Аннотация

В данной статье специально рассматриваются проблемы, которые могут возникнуть при процессах затвердевания при использовании дизельного топлива. Приводится множество аналитических данных о влиянии температуры дизельного топлива и процессов фильтрации.

**Ключевые слова:**дизель, температура, процесс фильтрации, инструмент, топливо.

Cloud point is the temperature at which the first visible cloudiness appears during the cooling process of anhydrous clear diesel fuel.

Pour point is the temperature at which no movement is observed for 1 minute when diesel fuel is rotated through 45° in a standard device.

The evaluation of diesel fuel's serviceability based on its cloudiness and pour point is determined by the appearance of crystal growth on the walls of the test tube when the fuel is cooled.

The assembled device is mounted on a stand and brought to a vertical position. The device, filled with the analyzed diesel fuel (petroleum product), is lowered into the cooling mixture and cooled to  $-35 \pm 5$  0C. Solid carbon (IV) oxide with ethanol or other reagents that provide the required temperature are used as the cooling mixture. The temperature of the cooling mixture should be 5 oC lower than the suggested solidification temperature for diesel fuel (petroleum product). The temperature of the cooling mixture is maintained with an accuracy of  $\pm 1.0$  oC.

When the diesel fuel (petroleum product) being analyzed reaches the appropriate solidification temperature mark, the instrument is rotated 450 degrees and held in this position in the cooling mixture for 1 minute. Then the instrument is removed from the cooling mixture, the test tube is quickly wiped with a clean material, and the thermometer meniscus (indicator) immersed in the diesel fuel is returned.

If the diesel fuel mixes with the meniscus, the test tube with the diesel fuel is removed from the stand and heated again in a water bath to  $50 \pm 1.0$  0C. The next determination is carried out at a temperature 5.0 0C lower than the previous temperature. When the meniscus of the thermometer immersed in the diesel fuel does not change, the freezing point is determined and the study is stopped.

The determination of the freezing point limit of the analyzed diesel fuel (petroleum product) is repeated by decreasing or increasing the temperature of the sample by 2.0 °C until the accuracy of the determination is within 5 °C.

The study is continued until the meniscus of the diesel fuel (petroleum product) does not change. This temperature is recorded and this temperature is considered the freezing point of the diesel fuel being analyzed. Two parallel experiments are performed to determine the freezing point of the diesel fuel.

The second test is carried out at a temperature 2.0 °C higher than the first test. The arithmetic mean of the results of both parallel tests is taken as the pour point of the diesel fuel (petroleum product) being analyzed. The difference between the results should not exceed 2.0 °C.

Method for determining the lower filtration temperature. To determine the filtration limit temperature of diesel fuel, a semi-automatic PAF device manufactured by the Belgorod Experimental and Testing Temperature Determination Plant is used. The device includes a filter, a measuring vessel, a shell, a three-way crane, a U-shaped manometer, a vacuum pump, a buffer solution, etc. [74; 400 b].

The main element of the device is a filter, which consists of a mesh made of stainless steel wire with a diameter of 15 mm. A graduated mark with a volume of 20 cm<sup>3</sup> is attached to the filter. According to GOST 22254-92, the lower filtration temperature (T<sub>f</sub>) is determined as follows: 45 cm<sup>3</sup> of the fuel under study is placed in a measuring vessel and closed with a stopper, a filter and a thermometer are installed in it.

The measuring cup is placed in the shell, then it is lowered into a cooling bath at a depth of -34.0±1 mm and maintained at 0.5 °C. During the measurement, a pressure of 200 ml of water column is created using a vacuum pump. The temperature change in the measuring vessel is monitored, the filter is connected to the vacuum, the fuel sample is sucked through a metal mesh and a pipette, at the same time the stopwatch is started, the vacuum is interrupted, and fuel is allowed to flow into the measuring vessel. If the time to fill the pipette to the 20 cm<sup>3</sup> mark exceeds 60 seconds, the measurement is stopped and the work is continued with another clean fuel sample. The first measurement (T<sub>f</sub>) is started at a temperature 5 °C above the fuel cloud point. T<sub>f</sub> is determined when the sample temperature changes by 1.0 °C, if the fuel does not fill to the pipette mark within 60 seconds, the measurement is stopped. A test tube with 10 ml of diesel fuel with additives is placed in a thermostat with a cooling mixture (ethanol and dry ice). The pour point is determined when the solution stops flowing when the test tube is rotated 90°. The temperature at which the final filtration stops is recorded, which is considered the filtration limit temperature [71; 82-84 b].

Standard method for determining the melting point. Apparatus and reagents: Glass test tube 160±10 mm long and 20±1.0 mm internal diameter, glass test tube 130±10 mm long and 50±2.0 mm internal diameter, thermometers, water bath, stand, sulfuric acid or oleum, ethanol, solid carbon (IV) oxide. [75; 544 b, 76; 672 b, 77; 568 b, 78; 150 b].

The determination of the pour point is carried out in accordance with GOST 20287-75. The essence of the method is that the diesel fuel (petroleum product) being analyzed is first heated, then cooled until the diesel fuel (petroleum product) loses its mobility.

A sample of dehydrated diesel fuel (petroleum product) is placed in a clean, dry glass test tube with a length of 160 ± 10 mm and an internal diameter of 20 ± 1.0 mm up to the ring mark without touching the wall of the test tube. Then a cork stopper and a thermometer suitable for the freezing point are installed in the test tube. In this case, the thermometer is lowered to the middle of the test tube, its reservoir is located 8-10 mm below the test tube. To prevent the thermometer from moving, a second porous stopper is installed, which is attached to the middle of the lower part of the thermometer.

The test tube with the diesel fuel (petroleum product) being analyzed and the thermometer are placed in a water bath and heated to 50 ± 1.0 °C. Then the test tube is removed from the water bath, wiped with a dry material, inserted into a glass test tube with a length of 130 ± 10 mm and an internal diameter of 50 ± 2.0 mm using a cork stopper and fixed in a tripod socket. If the solidification temperature of the diesel fuel (petroleum product) being analyzed is below 0 °C, the test tube is pre-rinsed with 0.5-1.0 ml of sulfuric acid, oleum or other drying agent. The drying agent in the test tube is necessary to absorb moisture from the air and ensures the continuous transfer of fuel from the

tank to the engine at a low temperature. As a result of experiments, it was found that any diesel fuel (petroleum product) can be used if its cloud point is 3-5 0C higher than the outside air temperature and its solidification point is 10-15 0C higher [70; 64-68 b].

### **References**

1. Mannanov Sh.A., Alimov A. Razrabotka tekhnologii ekstraksii klopkovogo masla s spolzovaniyem rastvoritelya na osnove gasokondensata. Sbornik trudov Republican scientific and technical conference. Actual problems of oil and gas processing in Uzbekistan. October 7-8, 2009. Bukhara.-2009. - S. 151-154.
2. Fozilov SF, Khamidov BN, Saydakhmedov Sh.M., Mavlonov BA Oil and gas chemistry. Textbook. Tashkent. "Editor". 2015. 588 p.
3. Malkovsky PA Sovershenstvovaniye tekhnologii apparatov pere-rabotki gasovykh kondensatov. Abstract diss...dtm Kazan. 2003.-43 p.

# YO'L QURILISH TASHKILOTLARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARI

*Raximov Dilshodjon  
Renessans ta'lim universiteti  
tadqiqotchi*

## Annotation

Ushbu maqolada yo'l qurilish tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini oshirish usullari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, risklarni boshqarish strategiyalari va investitsiya jalg qilish mexanizmlari o'r ganiladi.

**Kalit so'zlar:** yo'l qurilishi, moliyaviy boshqaruv, investitsiyalar, risklarni boshqarish, avtomatlashtirish.

## Annotation

This article analyzes the methods of improving the financial stability of road construction organizations. The use of digital technologies, risk management strategies, and investment attraction mechanisms are explored.

**Keywords:** road construction, financial management, investments, risk management, automation.

## Аннотация

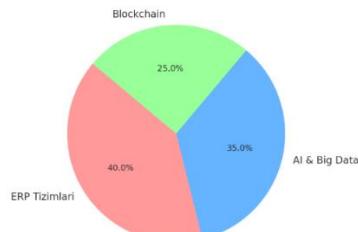
В данной статье анализируются методы повышения финансовой устойчивости дорожных строительных организаций. Рассматриваются использование цифровых технологий, стратегии управления рисками и механизмы привлечения инвестиций.

**Ключевые слова:** дорожное строительство, финансовый менеджмент, инвестиции, управление рисками, автоматизация.

Yo'l qurilish sanoati har qanday mamlakat infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Yo'llar transport tizimining asosiy negizini tashkil etib, iqtisodiy rivojlanish, savdo aloqalarining kengayishi va ijtimoiy hayot sifatining yaxshilanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan yo'l infratuzilmasi tashqi va ichki savdo jarayonlarini tezlashtiradi, logistika xarakatlarni kamaytiradi va aholi uchun qulay transport tizimini yaratadi. Biroq, yo'l qurilish sanoati kapital talab qiluvchi va uzoq muddatli investitsiyalarni talab qiluvchi sohaga kiradi. Yo'l qurilish tashkilotlari ko'pincha moliyaviy barqarorlik muammolari, jumladan, mablag' yetishmovchiligi, xarakatlarning oshishi, loyiha kechikishlari va kredit yuklamalarining ortishi bilan duch kelishadi. Shuningdek, qurilish materiallari narxining o'zgaruvchanligi, valyuta kurslari tebranishi va byudjet taqsimotining noaniqligi kabi omillar ham moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish ushbu tashkilotlarning barqaror va samarali faoliyat yuritishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalar, innovatsion moliyalashtirish usullari, samarali risklarni boshqarish strategiyalari va investitsiya jalg qilish yo'llarining rivojlanishi yo'l qurilish loyihalaring moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy boshqaruv tizimining takomillashtirilishi nafaqat tashkilotlarning o'z faoliyatini barqaror davom ettirishiga, balki iqtisodiy taraqqiyotga ham sezilarli hissa qo'shishiga yordam beradi.

## 1. Raqamli Texnologiyalar va avtomatlashtirish

Yo'l Qurilish Moliyaviy Boshqaruvida Raqamli Texnologiyalar



Zamonaviy yo'l qurilish kompaniyalari moliyaviy boshqaruvni optimallashtirish uchun raqamli texnologiyalarga asoslangan tizimlardan foydalanmoqda:

- ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari – moliyaviy rejalshtirish, byudjet nazorati va xarajatlarni samarali boshqarish imkonini beradi.
- AI va Big Data asosida moliyaviy tahlil – real vaqt rejimida moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish va kelajakdagi xavflarni bashorat qilish.
- Blockchain texnologiyasi – moliyaviy tranzaksiyalarning shaffofligini ta'minlash va korruptsiya xavfini kamaytirish.

Zamonaviy yo'l qurilish tashkilotlari moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va samaradorlikni oshirish maqsadida turli innovatsion texnologiyalardan foydalanmoqda. Bunday texnologiyalar moliyaviy rejalshtirish, xarajatlarni nazorat qilish, ma'lumotlarni aniq tahlil qilish va kelajakdagi xavflarni bashorat qilish imkonini beradi. Quyida ushbu texnologiyalarning ahamiyati batafsil yoritiladi.

ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari yo'l qurilish tashkilotlarida moliyaviy boshqaruv jarayonlarini markazlashtirish va optimallashtirish uchun keng qo'llaniladi. Ushbu tizimlar mablag'lar oqimini kuzatish, byudjet nazoratini olib borish va loyihalarning moliyaviy samaradorligini oshirish imkonini beradi. ERP tizimlari orqali tashkilotlar moliyaviy ma'lumotlarni real vaqt rejimida kuzatib, mablag'larni to'g'ri taqsimlash hamda ortiqcha xarajatlarni minimallashtirishga erishadilar. Natijada, loyihalarning har bir bosqichida moliyaviy intizom kuchayib, tashkilotning barqarorligi ta'minlanadi.

AI va Big Data asosida moliyaviy tahlil texnologiyalari esa yo'l qurilish tashkilotlariga katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishslash va tahlil qilish imkonini beradi. Sun'iy intellekt algoritmlari va katta ma'lumotlar tahlili yordamida kompaniyalar xarajatlarni samarali rejalshtirishi, yo'l qurilish materiallarining bozor narxlaridagi o'zgarishlarni oldindan bashorat qilishi va kredit xavflarini minimallashtirishi mumkin. Bunday tashqari, ushbu texnologiyalar real vaqt rejimida tahlillar olib borib, yo'l qurilish loyihalarining moliyaviy samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Blockchain texnologiyasi esa moliyaviy tranzaksiyalarning shaffofligini ta'minlash va korruptsiya xavfini kamaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Blockchain texnologiyasi asosida moliyaviy operatsiyalarni qayd etish tizimi mustahkamlanib, mablag'larning sarflanishi bo'yicha to'liq nazoratni ta'minlash mumkin. Bu esa, ayniqsa, davlat buyurtmalari asosida amalga oshiriladigan yo'l qurilish loyihalarida mablag'larning noto'g'ri taqsimlanishining oldini olishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu texnologiya orqali har bir moliyaviy operatsiya kuzatib boriladi va bu investitsion ishonchni oshiradi. Yuqorida keltirilgan texnologiyalarni yo'l qurilish tashkilotlarida joriy etish orqali moliyaviy boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, korruptsiya va kredit xavflarini minimallashtirish, shuningdek, loyihalarning barqarorligini ta'minlash mumkin. Shu bois, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash yo'l qurilish sanoatining samarali rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

## 2. Risklarni Boshqarish

Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun har qanday loyihaga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xavflarni oldindan aniqlash va ularni minimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Yo'l qurilish sohasida eng ko'p uchraydigan moliyaviy xavflarga valyuta kursi tebranishlari, kredit xavflari, qurilish materiallari narxining o'zgarishi hamda byudjetdan tashqari kutilmagan xarajatlar kiradi. Ushbu xavflarni boshqarish uchun zamonaviy tahlil va prognozlash usullaridan foydalanish lozim. Kompaniyalar maxsus moliyaviy tahlil vositalari yordamida kelajakdagi tahdidlarni aniqlab, ularning oldini olish choralarini ko'rishlari mumkin.

Bunday tashqari, sug'urtalash mexanizmlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Qurilish loyihalarini moliyaviy himoya qilish uchun kompaniyalar sug'urta tashkilotlari bilan hamkorlikda ish olib borishlari lozim. Sug'urtalash tizimlari loyihalarning barqarorligini ta'minlashga va kutilmagan moliyaviy yo'qotishlarning oldini olishga yordam beradi.

## 3. Investitsiyalar va kredit strategiyalari

Barqaror moliyalashtirishni ta'minlash uchun yo'l qurilish tashkilotlari uzoq muddatli investitsion yondashuvlardan foydalanishlari zarur. Ulardan biri davlat-xususiy sheriklik (PPP - Public-Private Partnership) bo'lib, bu model davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik orqali moliyaviy resurslarni jalb qilish imkonini beradi. Ushbu model yo'l infratuzilmasini rivojlantirish va modernizatsiya qilishda samarali hisoblanadi.

Bundan tashqari, infratuzilma loyihamiga uzoq muddatli mablag' jalb qilish uchun obligatsiyalar chiqarish strategiyasidan foydalanish mumkin. Obligatsiyalar investorlar uchun ishonchli moliyaviy vosita bo'lib, yo'l qurilish loyihamining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilish yo'l qurilish kompaniyalari uchun muhim moliyaviy resurs manbai hisoblanadi. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi tashkilotlarning grant va kreditlari yirik infratuzilma loyihamini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

#### **4. Xarajatlarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirish**

Moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun yo'l qurilish loyihamida xarajatlarni optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Lean Management va Six Sigma kabi ilg'or boshqaruv usullari yordamida kompaniyalar xarajatlarni kamaytirib, sifatni oshirishlari mumkin. Ushbu yondashuvlar yo'l qurilish jarayonida keraksiz chiqindilarini yo'q qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda loyihamini belgilangan byudjet doirasida amalga oshirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, ekologik va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali kompaniyalar uzoq muddatli xarajatlarini kamaytirishlari mumkin. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va ekologik toza qurilish materiallarini qo'llash yo'l qurilish loyihamining samaradorligini oshiradi hamda xalqaro ekologik standartlarga mos kelishini ta'minlaydi.

#### **5. Korporativ boshqaruv va shaffoflik**

Moliyaviy barqarorlikni oshirish uchun yo'l qurilish tashkilotlari zamonaviy korporativ boshqaruv tamoyillarini joriy etishlari lozim. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS - International Financial Reporting Standards) mos kelish kompaniyaning investorlar oldidagi ishonchlilagini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, shaffoflik va hisobdorlik tizimlarini rivojlantirish orqali kompaniyalar moliyaviy boshqaruvning samaradorligini oshirishlari mumkin. Bunda elektron hisob-kitob tizimlaridan foydalanish, mustaqil audit o'tkazish va moliyaviy hisobotlarni ochiq e'lon qilish muhim ahamiyatga ega. Shaffoflikning oshishi nafaqat investorlar uchun, balki davlat va xususiy sektor o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash uchun ham foydalidir.

Yo'l qurilish tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini boshqarish zamonaviy texnologiyalar, samarali risklarni boshqarish strategiyalari, investitsiyalarni jalb qilish hamda korporativ boshqaruv tamoyillariga asoslanishi kerak. Ushbu usullar yo'l qurilish loyihamining barqarorligini ta'minlash bilan birga, iqtisodiy taraqqiyotga ham ijobjiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli transformatsiya, byudjet samaradorligi va korporativ boshqaruvning shaffofligi yo'l qurilish sohasining uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kompaniyalar ilg'or moliyaviy boshqaruv usullaridan foydalanish orqali o'z loyihamining iqtisodiy samaradorligini oshirishlari, barqaror investitsiyalar jalb qilishlari va moliyaviy xavflarni minimallashtirishlari lozim. Shu bilan birga, ekologik mas'uliyat va energiya samaradorligini oshirishga e'tibor qaratish ham muhim omil hisoblanadi. Natijada, yo'l qurilish sektori faqatgina infratuzilmaviy rivojlanish emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning muhim katalizatoriga aylanishi mumkin.

## **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Akitoby, A., & Hemming, R. (2019). Public investment management in transition economies. IMF Publications.
2. Flyvbjerg, B. (2017). Megaprojects and risk: An anatomy of ambition. Cambridge University Press.
3. Grigg, N. S. (2022). Infrastructure finance: The business of infrastructure for a sustainable future. Wiley.
4. OECD. (2021). Infrastructure governance for sustainable development. OECD Publishing.
5. Wachs, M. (2020). Transportation infrastructure: Policy, planning, and finance. Springer.
6. World Bank. (2022). Building resilient infrastructure for sustainable development. World Bank Publications.
7. Zhang, X. (2019). Financial risk management in construction projects. Routledge.
8. UNESCAP. (2021). Public-private partnerships for infrastructure development in Asia. United Nations Publications.

# DAVLAT G'AZNA IJROSINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARING ROLI

*Raximov Shaxzod Maxsudjanovich  
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti  
Mustaqil tadqiqotchisi*

## Annotatsiya

Maqolada davlat g'azna ijrosiga moliyaviy texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari, ularning afzalliklari va samaralari hamda ularni qo'llashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklar va to'sqinlik qiluvchi omillar tahlili keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** davlat byudjeti, davlat g'azna ijrosi, moliyaviy texnologiyalar, blokcheyn, sun'iy intelekt.

## Аннотация

В статье представлен анализ возможностей применения финансовых технологий для реализации функций государственного казначейства, их преимуществ и выгоды, а также рисков и препятствий, которые могут возникнуть при их применении.

**Ключевые слова:** государственный бюджет, исполнение государственного казначейства, финансовые технологии, блокчейн, искусственный интеллект.

## Annotation

The article presents an analysis of the possibilities of using financial technologies to implement the functions of the state treasury, their advantages and benefits, as well as the risks and obstacles that may arise during their application.

**Keywords:** state budget, execution of the state treasury, financial technologies, blockchain, artificial intelligence.

So'nggi o'n yilliklarda moliyaviy texnologiyalar (fintech) jadal rivojlanishi va iqtisodiyotning turli sohalariga, shuningdek, davlat boshqaruviga sezilarli ta'sir ko'rsatib kelmovida. Innovatsion moliyaviy texnologiyalarni qo'llashning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu davlat byudjetining g'azna ijrosi hisoblanadi. G'aznachilik jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish davlat moliyasini boshqarish samaradorligi, shaffofligi va xavfsizligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bunday texnologiyalarning joriy etilishi davlat mablag'larini hisobga olish, taqsimlash jarayonlarini jadallashtirishi, davlat organlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar va fuqarolar o'rtafigi o'zaro hamkorlikni yaxshilashi, xarajatlar ustidan nazoratni yanada yuqori darajada ta'minlash imkonini bermoqda.

Milliy iqtisodiyotni yanada sifatli rivojlantirish modelini shakllantirishga o'tishning zarur sharti bu muvozanatli byudjet siyosati, byudjet qoidalari va tartiblari, byudjet ijrosining g'aznachilik texnologiyalari, davlat xarajatlarining, birinchi navbatda, byudjetning xarajatlar shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligini ta'minlashdan iboratdir [1].

Iqtisodiy-moliyaviy kategoriya sifatida "Budgetlarning g'azna ijrosi" tushunchasining mohiyati quyidagi xususiyatlar bilan ochib beriladi: g'azna budget mablag'larini oluvchilar va barcha boshqaruvchilarning cassiri hisoblanadi; g'aznachilik byudjet muassasalarining shaxsiy hisobvaraqlari tizimidan foydalanadi; byudjet mablag'lari yagona byudjet hisobidan bevosita yakuniy byudjet oluvchilarga o'tkaziladi; byudjet mablag'larining sarflanishi ustidan nazoratning samaradorligi, unumdarligi va sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun tegishli shart-sharoitlarni shakllantirish ishlari olib borishdir [2].

Xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, g'aznachilik organlarining funksional faoliyatini rivojlantirishning asosiy maqsadi, bu eng avvalo, mamlakat davlat moliyaviy resurslarini samarali boshqarishga xizmat qiluvchi g'aznachilik texnologiyalarini yaratish va ulardan foydalishdir [3].

So'nggi yillarda moliya texnologiyalari (fintech) davlat g'aznachiligi jarayonlarini takomillashtirish, davlat moliyasini boshqarishda yuqori samaradorlik, shaffoflik va xavfsizlikni

ta'minlashda muhim rol o'ynab kelmoqda. G'aznachilik faoliyatiga innovatsion moliyaviy texnologiyalarning joriy etilishi davlat byudjeti ijrosini tashkil etishni yuqori darajada yaxshilash va moliyaviy oqimlarni boshqarish sifatini oshirish imkonini bermoqda.

Moliyaviy texnologiyalarni davlat g'aznachiliginı amalga oshirishda qo'llash davlat moliyasini boshqarish samaradorligi, shaffofligi va xavfsizligini oshiradigan bir qator muhim afzalliklar taqdım etadi, jumladan:

Birinchidan, jarayonlarning samaradorligini oshirish: Moliyaviy texnologiyalar davlat mablag'larini yig'ish, hisobga olish va taqsimlash kabi asosiy g'aznachilik jarayonlarini avtomatlashtirishi va tezlashtirishi mumkin. Bu tranzaksiyalarni qayta ishlash vaqtini qisqartiradi, moliyaviy operatsiyalarning tezligi va aniqligini oshiradi.

Ikkinchidan, shaffoflik va hisobdorlik: blokcheyn kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish moliyaviy ma'lumotlarning o'zgarmasligi va shaffofligini ta'minlaydi. Barcha operatsiyalar kuzatilishi va jarayonning barcha ishtirokchilari uchun ochiq bo'lishligi, bu korrupsiya ehtimolini kamaytiradi va g'aznachilik tizimiga ishonch darajasini oshiradi.

Uchinchidan, ma'muriy xarajatlarni qisqartirish: Elektron to'lov tizimlari va hujjat aylanishini joriy etish qog'ozbozlik xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish, xatolar sonini kamaytirish va hujjatlarni qayta ishlash jarayonini tezlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, u qog'ozbozlik bilan bog'liq jarayonlarni kamaytiradi, bu esa g'aznachilikni yanada samarali va kamxarajatli qiladi.

To'rtinchidan, davlat organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni soddallashtirish: Moliyaviy texnologiyalar soliq, byudjet va buxgalteriya hisobi kabi turli davlat tizimlarini yagona platformaga birlashtirish imkonini beradi. Bu ma'lumotlar almashinuvini osonlashtiradi va qarorlar qabul qilishni tezlashtiradi, shuningdek, turli davlat organlari o'rtasidagi muvofiqlashtirishni yaxshilaydi.

Beshinchidan, samarali monitoring va nazorat: tahlil va sun'iy intellekt texnologiyalari moliyaviy oqimlarni samarali prognoz qilish, xarajatlardagi xatoliklar va og'ishlarni aniqlash hamda potensial moliyaviy risklarni aniqlashga yordam beradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari g'aznachilik bo'limlariga mablag'larni qanday taqsimlash bo'yicha ko'proq asosli qarorlar qabul qilishda yordam beridi.

Oltinchidan, davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash: mobil ilovalar va onlayn platformalar fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlarining davlat g'aznachiligi bilan o'zaro aloqalarini yanada qulay va samarali qilish imkonini beradi, soliq va boshqa majburiy to'lovlarini to'lash jarayonini soddallashtiradi. Bu davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi va moliyaviy savodxonlikni oshiradi.

Yettinchidan, xavfsizlikni mustahkamlash va oshirish: biometrik va ko'p qatlamlı autentifikasiya kabi innovatsion texnologiyalardan foydalanish moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini sezilarli darajada yaxshilashi, firibgarlik va ma'lumotlarning sizib chiqishi xavfini kamaytirishi mumkin, bu ayniqsa davlat sektorida muhim ahamiyatga egadir.

Sakkizinchidan, egiluvchanlik va moslashuvchanlik: moliyaviy texnologiyalar o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga tez moslashish imkonini beradi, moliyaviy siyosat, iqtisodiy sharoit va hukumat ehtiyojlaridagi o'zgarishlarga tezda javob berish qobiliyatini ta'minlaydi.

G'aznachilik byudjet ijrosi tizimini, uning funksional va boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish orqali butun davlat moliyasiini boshqarish tizimini optimallashtirish va samaradorligi oshirish mumkin bo'ladi.

Davlat g'aznachiligi ijrosini tashkil etishda moliyaviy texnologiyalarni joriy etish davlat moliyasini boshqarish samaradorligini va shaffoflikni sezilarli darajada oshiradi va operatsion risklarni kamaytiradi. Zamonaviy texnologiyalar ma'lumotlarni tezroq qayta ishlashni ta'minlaydi, moliyaviy jarayonlarning xavfsizlik va ochiqlik darajasini ta'minlaydi, o'zgaruvchan iqtisodiy vaziyatda byudjet bilan ishslashning yanada moslashuvchan va egiluvchan tizimini yaratadi.

Shunday qilib, davlat byudjetining g'azna ijrosiga moliyaviy texnologiyalarni joriy etish davlat moliyasiini boshqarishni sezilarli darajada takomillashtirish, jarayonlarni shaffof, tez va xavfsizroq qilish, shuningdek, fuqarolar va tadbirkorlik sub'ektlarining davlat moliya tuzilmalariga bo'lgan ishonchini oshirish imkonini beradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Ахмедов Ш.Ш. (2015) Вектор развития казначейских технологий в условиях необходимости повышения эффективности управления финансовыми ресурсами. Journal of economic regulation (Вопросы регулирования экономики) Том 6, №3. 119-127 стр.
2. Саранцев В.Н. (2016) Казначейская система исполнения бюджетов: организационная модель и перспективы. Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление №3(18) 15-20 стр.
3. Иванова О.Б., Романова Т.Ф., Богословцева Л.В., Терентьева В.В. и др. (2015) Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: монография. – Азов: ООО «АзовПечать».

## RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING OLIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

*Raximov Sherbek Kamolovich  
O'zbekiston Respublikasi IIV  
Malaka oshirish instituti Maxsus  
fanlar sikli o'qituvchisi, mayor*

### **Annotasiya**

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning oliy ta'lismi tizimidagi roli va ularning ta'lismi jarayonini takomillashtirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Masofaviy ta'lismi platformalari, elektron kutubxonalar, aqli sinflar, ta'limga boshqarish tizimlari (LMS), moslashuvchan ta'lismi tizimlari va sun'iy intellektga asoslangan o'qitish metodlarining afzalliklari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, raqamli ta'lismi vositalarini joriy etishdagi texnologik muammolar va ularni hal qilish yo'llari haqida fikr yuritiladi. Raqamli texnologiyalarning ta'lismi jarayonini interfaollik, shaxsiylashtirish va samaradorlik jihatidan qanday yaxshilashi bo'yicha ilmiy va amaliy yondashuvlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, oliy ta'lismi, masofaviy ta'lismi, elektron kutubxonalar, aqli sinflar, LMS, moslashuvchan ta'lismi tizimlari, MOOC, innovatsion ta'lismi.

### **Аннотация**

В статье анализируется роль цифровых технологий в системе высшего образования и их значение в совершенствовании образовательного процесса. Обсуждаются преимущества платформ дистанционного обучения, электронных библиотек, умных классов, систем управления обучением (LMS), адаптивных систем обучения и методов обучения на основе искусственного интеллекта. В то же время обсуждаются технологические проблемы внедрения цифровых средств обучения и пути их решения. Представлены научные и практические подходы к тому, как цифровые технологии могут улучшить образовательный процесс с точки зрения интерактивности, персонализации и эффективности.

**Ключевые слова:** Цифровые технологии, высшее образование, дистанционное обучение, электронные библиотеки, умные классы, ЛМС, гибкие системы обучения, МООС, инновационное образование.

### **Abstract**

This article analyzes the role of digital technologies in the higher education system and their importance in improving the educational process. The advantages of distance learning platforms, electronic libraries, smart classrooms, learning management systems (LMS), flexible learning systems, and artificial intelligence-based teaching methods are considered. At the same time, technological problems in the implementation of digital learning tools and ways to solve them are considered. Scientific and practical approaches are presented on how digital technologies can improve the educational process in terms of interactivity, personalization, and efficiency.

**Keywords:** Digital technologies, higher education, distance learning, electronic libraries, smart classrooms, LMS, flexible learning systems, MOOC, innovative education.

**Kirish.** Bugungi kunda raqamli texnologiyalar oliy ta'lismi muhim o'rinni tutib, ta'lismi jarayonini samarali tashkil etish va takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytirib bormoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o'qitish jarayoni yanada interfaol, qulay va moslashuvchan bo'lib, talabalarga o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga keng imkoniyat yaratadi. Xususan, onlayn ta'lismi platformalari, elektron kutubxonalar, ta'limga boshqarish tizimlari (LMS), sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan o'qitish tizimlari va masofaviy ta'lismi vositalari oliy ta'lismi muassasalarining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lismi, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-

kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni qabul qilindi [1].

Mazkur Farmon mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlar samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etdi [2].

Raqamli texnologiyalar nafaqat ta'lim jarayonini samarali boshqarish, balki professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish, ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning roli, ularning afzalliklari, zamonaviy ta'lim jarayoniga ta'siri va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida so'z yuritiladi.

**Adabiyyotlar tahlili.** Raqamli texnologiyalar talabalarga o'z kompyuterlari qulayligidan dunyoni his qilish va uzoq joylarga borish imkonini beradi [3]. "Raqamli texnologiya" - bu bizning atrofimizdagи hamma narsaning ajralmas qismi bo'lishdan uzoq bo'limgan atama. Raqamli texnologiya xuddi yong'in kabi, bizning zamonaviy landshaftimizni qamrab oladi va har bir sohada, ayniqsa ta'limda o'zgarishlarni yoqadi. Raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyalashuvi bu maqsadni amalga oshirish yo'lidagi muhim qadamdir [4].

**Metodologiya. Tadqiqot jarayonida** ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llashning imkoniyatlari va istiqbollari **ilmiy nashrlar hamda xorijiy tajribalar asosida o'rganildi.** **Maqoladagi tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olingan bo'lib tizimli yondashuvdan foydalanildi.** Tanlangan yondashuv raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim tizimida aniqroq va izchil ilmiy natijalar olishning afzalliklaridan foydalanish imkonini beradi.

**Muhokama va natijalar.** Raqamli texnologiyalarning oliy ta'lim tizimidagi roli tobora ortib bormoqda. Ular o'qitish jarayonini takomillashtirish, bilim olishni qulaylashtirish va ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Masofaviy ta'lim platformalarining rivojlanishi talabalar uchun geografik va vaqt bo'yicha cheklovlarini kamaytirib, har kimga istalgan joyda va istalgan vaqtda ta'lim olish imkonini yaratmoqda. Elektron kutubxonalar va raqamli darsliklar esa o'quv resurslariga keng va tezkor kirish imkoniyatini ta'minlamoqda.

Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) yordamida o'qituvchilar kurslarni samarali boshqarishi, talabalar esa o'z o'quv jarayonlarini nazorat qila olishi mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt va moslashuvchan ta'lim tizimlari individual o'qitish usullarini rivojlantirib, har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonini yaratishga yordam bermoqda. Aqli sinflar va interfaol o'quv vositalari darslarni yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Shunga qaramay, raqamli texnologiyalarni oliy ta'lim tizimiga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetishmovchiligi, internet tarmog'iga barqaror ulanish muammolari va o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi bu jarayonda to'siq bo'lishi mumkin. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish uchun professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurati ham dolzarb masalalardan biridir.

Raqamli texnologiyalar ta'limni turli yo'llar bilan yaxshilashga yordam beradigan kuchli vositadir, masalan, o'qituvchilarga o'quv materiallarini ishlab chiqarishni osonlashtiradi va odamlarga o'rganish va hamkorlik qilish uchun yangi usullarni taqdim etadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimida sezilarli ta'sir ko'rsatadigan turlarini ko'rib chiqamiz.

### Interfaol ta'lim dasturi.

Ta'limdagи eng istiqbolli raqamli texnologiyalardan biri bo'lgan interfaol ta'lim dasturi o'quvchilarga muhim tushunchalarni o'rgatish bilan birga o'quvchilarni jalb qilish uchun mo'ljallangan ta'lim dasturlari, simulyatsiyalar va o'yinlarni o'z ichiga oladi. Ushbu dasturiy yechimlar dinamik va immersiv (*immersive — mavjudlik, sho'ng'ish*) o'rganish tajribasini ta'minlaydi, qiziquvchanlikni va mavzularni chuqurroq tushunishga yordam beradi [5].

## **Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS)**

Ta'limni boshqarish tizimlari yana ta'limdagi raqamli texnologiyalarning muhim qismi bo'lib, ta'lim muassasalarida o'qitishni to'ldirishga qodir. Bular ta'lim mazmuni va resurslarini boshqarishni tartibga soluvchi raqamli platformalardir. Bundan tashqari, ular o'qituvchilarga kurs materiallarini, baholashni va talabalar bilan muloqotni bir joyda tashkil qilish imkonini beradi, bu esa o'quv natijalarini yetkazib berish va kuzatishni osonlashtiradi [5].

### **Aqli sinf yechimlari**

Aqli sinflar raqamli texnologiyalar bilan jihozlangan, chunki bu aqli sinflar asoslanishi mumkin bo'lgan qurilmalar - interfaol raqamli doskalar, aqli televizorlar, raqamli oq taxtalar yoki aqli proyektorlar. Bularning barchasi ta'lim muhitini yaratish uchun xizmat qiladi. Ushbu vositalar real vaqt rejimida o'zaro ta'sir va hamkorlikni osonlashtiradi, darslarni yanada qiziqarli va interfaol bo'lishini ta'minlaydi [6].

### **Ta'lim dasturlari**

Ta'lim ilovalari til o'rganish ilovalaridan tortib matematika amaliyoti ilovalarigacha yoki o'quvchilarga o'rganish va o'sish uchun kerak bo'lgan hamma narsani bir joyda, masalan, **iPrep ilovasida** topish imkonini beruvchi bir martalik o'rganish ilovalarigacha bo'lgan turli xil vositalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ushbu ilovalar planshetlar, smartfonlar va kompyuterlarda mavjud bo'lib, talabalarga yo'lida o'rganish va ta'lim sayohatlarini shaxsiylashtirish imkonini beradi [6].

### **Elektron kitoblar va raqamli darslik**

Raqamli darsliklar o'quvchilarga an'anaviy qog'oz darsliklarga nisbatan ko'proq interfaol va ko'chma muqobilni taqdim etadi. Ta'limdagi eng qulay raqamli texnologiya sifatida ko'rib chiqiladigan bular asosan darsliklarning PDF-versiyalari bo'lib, bitta qurilmada ulardan yuzdan ortiq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ular yirtilmaydi va talabalar va o'qituvchilar uchun og'ir vaznga ega emas [6].

### **Moslashuvchan ta'lim tizimlari**

Ta'limdagi yuqori istiqbolli va yangi raqamli texnologiya bu **Adaptiv ta'lim** tizimlaridir. Ular har bir talaba uchun o'rganish tajribasini shaxsiylashtirish uchun ma'lumotlar va algoritmlardan foydalanadi. Ular odamlarning hozirgi ta'lim darajalarini, kuchli va zaif tomonlarini baholaydilar va shunga mos ravishda tarkibni moslashtiradilar, bu esa o'quvchilarning ustun bo'lishlari uchun zarur bo'lgan yordamni olishlarini ta'minlaydi. Masalan, "iPrep PAL" ilovasi [6].

### **MOOC platformasi**

Talabalar o'zlarining ma'lumotlari va iste'dodlarini yaxshilash uchun MOOCdan foydalanadilar. Bu ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'limgan millionlab o'quvchilarga turli ko'nikmalarga asoslangan kurslarga kirish imkoniyatini berish orqali ularning ish qobiliyatini oshirish imkonini beradi. MOOC tufayli talabalar va ishlaydigan mutaxassislar o'z tezligida, istalgan joydan va istalgan vaqtida o'qishlari mumkin. Bundan tashqari, ushbu platforma orqali taqdim etiladigan ba'zi ma'ruza kurslari institutlar va korxonalar to'g'ri yo'nalishdagini qadam sifatida tan olingan sertifikatga olib keladi. So'nggi tendentsiyalarga ko'ra, MOOC platformasi orqali taqdim etiladigan onlayn darslar katta bozorga ega. Kasbiy ta'limga qabul qilingan talabalar va ishlaydigan rahbarlar ixtisoslashgan sohalarda o'sib borayotgan ish imkoniyatlaridan foydalanish uchun o'z malakalarini oshirishga ko'proq ishtiyoqlidirlar. MOOC asosidagi shaxsiylashtirilgan ta'lim tobora ommalashib bormoqda [7], [8].

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar oliy ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Ularning keng joriy etilishi ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va talabalarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Kelajakda oliy ta'lim muassasalari raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'lim metodlarini yanada kengroq qo'llashi kutilmoqda.

### **Xulosa va takliflar**

Raqamli texnologiyalar oliy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, interfaollikni kuchaytirish va bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o'yamoqda. Elektron ta'lim platformalari, raqamli kutubxonalar, interfaol o'quv

vositalari va sun'iy intellektga asoslangan ta'lif tizimlari oliy ta'lif muassasalarida an'anaviy o'qitish metodlarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq, bu texnologiyalarni to'liq va samarali joriy etish uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, professor-o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish va ta'lif jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish muhimdir.

### Takliflar

***birinchidan***, ta'lif muassasalarida raqamli infratuzilmani takomillashtirish – internet tarmog'ining sifati va barqarorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, elektron resurslarga erkin kirishni ta'minlash;

***ikkinchidan***, professor-o'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha kurslar tashkil etish – raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash va doimiy ravishda malakasini oshirish;

***uchinchidan***, masofaviy va gibrid ta'lif tizimlarini keng joriy etish – talabalar uchun qulay va moslashuvchan ta'lif usullarini rivojlantirish;

***to'rtinchidan***, sun'iy intellekt va moslashuvchan ta'lif tizimlaridan foydalanish – individual yondashuv va shaxsiylashtirilgan o'qitish imkoniyatlarini oshirish;

***oltinchidan***, elektron ta'lif resurslarini boyitish va kengaytirish – raqamli darsliklar, interfaol o'quv materiallari va video-ma'ruzalarni ishlab chiqish va ularni ochiq foydalanishga taqdim etish;

***yettinchidan***, oliy ta'lif muassasalarida raqamli baholash tizimlarini keng joriy etish – talabalar bilimini tezkor va aniq baholash imkoniyatlarini yaratish.

Ushbu chora-tadbirlar raqamli texnologiyalarning oliy ta'lif tizimida to'laqonli ishlashiga imkon yaratib, ta'lif jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. 2020-yil 5-oktabr.
2. <https://strategy.uz/index.php?news=1106&lang=uz> "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" davlat dasturida belgilangan yana bir muhim vazifaning ijrosi ta'minlandi. 2020-yil 15-oktabr.
3. H. Perraton. Choosing technologies for education. Journal of educational media, 25 (1) (2000), pp. 31-38.
4. M.A. Camilleri, A.C. Camilleri. Digital learning resources and ubiquitous technologies in education. Technology, Knowledge and Learning, 22 (1) (2017), pp. 65-82.
5. R. Grainger, Q. Liu, S. Geertshuis. Learning technologies: A medium for the transformation of medical education? Med. Educ., 55 (1) (2021), pp. 23-29.
6. <https://www.idreameducation.org/blog/digital-technology-in-education/> Shubh Sharma. Use Of Digital Technology in Education As A Supplement To Teaching And Learning At Schools.
7. Z.S. Hejrati, M. Gaim, C.E. Eesley, T.K. Dang. Use of MOOC and Digital Technologies to Study Effects of Liability of Foreignness on Venture Formation in Forced Immigration-Case Study of Refugee Entrepreneurship in Ethiopia. 2021 IEEE 4th International Conference on Information Systems and Computer-Aided Education (ICISCAE), IEEE (2021, September), pp. 54-61.
8. R. Chaker, M.A. Impedovo. The moderating effect of social capital on co-regulated learning for MOOC achievement. Education and Information Technologies, 26 (1) (2021), pp. 899-919.

**SUN'iy INTELLEKT YORDAMIDA OLIY TA'LIMDA TA'LIM JARAYONLARINI  
DINAMIK TARZDA BOSHQARISH: O'QITUVCHILAR VA TALABALAR  
O'RTASIDAGI INTELLEKTUAL ALOQALAR**

*Raximova Sayyora Yashin qizi  
Renessans ta'lim universiteti  
Axborot texnologiyalari kafedrasini o'qituvchisi*

**Annotatsiya**

Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining oliy ta'limgarayonlariga ta'siri va ularni samarali boshqarish imkoniyatlari o'rganiladi. Sun'iy intellekt yordamida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar qanday rivojlanayotgani va ta'limgarayonlarligi qanchalik oshirilayotgani tahlil qilinadi. Maqolada intellektual simbiotik aloqa modeli taklif etilib, uning afzalliklari va imkoniyatlari yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** sun'iy intellekt, oliy ta'limgarayonlarini boshqarish, o'qituvchi-talaba interaktsiyasi.

**Аннотация**

В данной статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта (ИИ) на процессы высшего образования и возможности их эффективного управления. Анализируется развитие взаимодействия между преподавателями и студентами с использованием ИИ и повышение эффективности обучения. В статье предлагается модель интеллектуального симбиотического взаимодействия, раскрываются ее преимущества и перспективы.

**Ключевые слова:** искусственный интеллект, высшее образование, интеллектуальное симбиотическое взаимодействие, управление образовательными процессами, взаимодействие преподавателя и студента.

**Annotation**

This article examines the impact of artificial intelligence (AI) technologies on higher education processes and the possibilities for their effective management. It analyzes how AI enhances teacher-student interactions and improves learning efficiency. The article proposes an intellectual symbiotic communication model and highlights its advantages and potential applications.

**Key words:** artificial intelligence, higher education, intellectual symbiotic interaction, educational process management, teacher-student interaction.

Zamonaviy oliy ta'limgarayonlarini optimallashtirish, talabalar bilimini chuqur tahlil qilish, shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini yaratish va o'quv jarayonlarini individual yondashuv asosida tashkil etishda muhim rol o'yamoqda. Globalizatsiya, raqamli transformatsiya va texnologik taraqqiyot ta'limgarayonlarini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirdi. Xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining joriy etilishi oliy ta'limgarayonlarda yangi paradigma shakllanishiga turtki bo'ldi. Sun'iy intellekt ta'limgarayonlarini optimallashtirish, talabalar bilimini chuqur tahlil qilish, shaxsiylashtirilgan o'quv rejalarini yaratish va o'quv jarayonlarini individual yondashuv asosida tashkil etishda muhim rol o'yamoqda.

An'anaviy ta'limgarayonlarda uslublari ko'p hollarda barcha talabalarga bir xil yondashuvni taqdim etadi, bu esa individual ehtiyoj va qobiliyatlarni hisobga olishda cheklovlarini keltirib chiqaradi. Talabalar bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi va qiziqishlari turlicha bo'lganligi sababli, bir xil yondashuv orqali maksimal natijalarga erishish qiyinlashadi. Sun'iy intellekt esa har bir talabaga moslashtirilgan ta'limgarayonini yaratish imkonini beradi. U real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish orqali har bir talabaning bilim darajasi va qiziqishlarini aniqlab, individual ta'limgarayonini shakllantiradi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt yordamida o'qituvchilarga ta'limgarayonini yanada samarali boshqarish uchun yangi vositalar taqdim etilmoqda. Masalan, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, intellektual repetitor dasturlari, talabalarning o'quv faoliyatini kuzatish va prognozlash imkoniyatlari shular jumlasidandir. Ushbu texnologiyalar yordamida o'qituvchilar talabalarning bilim darajasini aniqlash va ularning zaif tomonlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu orqali

o'qituvchilar talabalarga individual yondashuvni qo'llab, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradilar.

Sun'iy intellektning yana bir muhim jihatni o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi intellektual simbiotik aloqalar shakllanishidir. Simbiotik aloqa deganda, o'qituvchi va sun'iy intellekt o'zaro hamkorlikda ishlashi hamda bir-birini to'ldirishi nazarda tutiladi. Bunda sun'iy intellekt ma'lumotlarni tahlil qilib, o'quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi, o'qituvchi esa talabalarga individual yondashuv orqali ma'naviy va akademik qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Shu tariqa, o'qituvchi va sun'iy intellektning birgalikdagi faoliyati ta'lim samaradorligini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada sun'iy intellekt yordamida oliy ta'limda ta'lim jarayonlarini dinamik boshqarish konsepsiysi chuqurroq ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchi va talabalar o'rtasida intellektual simbiotik aloqalar shakllanishi, ushbu aloqalarning ta'lim jarayoniga ta'siri hamda sun'iy intellektning oliy ta'limdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Buning natijasida sun'iy intellekt ta'lim jarayonida qanday yangi imkoniyatlar yaratishi va o'qituvchi-talaba munosabatlarini qanday o'zgartirishi aniqroq yoritib beriladi.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektning joriy etilishi ta'lim jarayonlariga tub o'zgarishlar olib kirdi. Ushbu texnologiyalar nafaqat o'quv jarayonlarini avtomatlashtirish, balki ta'lim sifati va samaradorligini oshirish imkonini ham beradi. Quyida sun'iy intellektning oliy ta'limga ta'sir qilayotgan asosiy yo'nalishlari batafsil tahlil qilinadi:

#### *1. Shaxsiylashtirilgan ta'lim (Adaptive Learning)*

Shaxsiylashtirilgan ta'lim — har bir talabaga individual yondashuv asosida o'qitish jarayonini tashkil etishdir. Sun'iy intellekt algoritmlari talabalar faoliyatini tahlil qiladi, ularning bilim darajasini aniqlaydi va shunga mos ravishda o'quv materiallarini taqdim etadi. Natijada:

- Talabalarning o'zlashtirish darajasi ortadi.
- O'quv rejasi har bir talabaga moslashtiriladi.
- O'qituvchi o'quv jarayonini yaxshiroq boshqaradi.

Misol: Udemy, Coursera kabi platformalarda sun'iy intellekt har bir foydalanuvchining qiziqishlariga mos kurslarni tavsiya qiladi.

#### *2. Avtomatlashtirilgan bilim baholash tizimlari*

Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan baholash tizimlari talabalar bilimini ob'ektiv va tezkor baholash imkonini beradi. Ushbu tizimlar:

- Test va imtihonlarni avtomatik baholaydi.
- Talabalar natijalarini tahlil qilib, ularning zaif tomonlarini aniqlaydi.
- Natijalarga asoslanib, talabalarga individual tavsiyalar beradi.

Misol: Google Classroom va Moodle kabi platformalar test natijalarini avtomatik tahlil qilib, o'qituvchilarga batafsil hisobot taqdim etadi.

#### *3. Virtual o'qituvchilar va chat-botlar orqali interaktiv ta'lim*

Virtual o'qituvchilar va chat-botlar talabalarga 24/7 yordam berish imkonini yaratadi. Ular:

- O'quv materiallarini tushuntiradi.
- Talabalar savollariga javob beradi.
- O'quv jarayonida maslahatchi vazifasini bajaradi.

Misol: Duolingo platformasida sun'iy intellekt yordamida foydalanuvchilarga til o'rgatish jarayoni shaxsiylashtiriladi.

#### *4. Talabalar faoliyatini kuzatish va tahlil qilish*

Sun'iy intellekt talabalarning o'quv jarayonidagi ishtirokini kuzatib boradi va ularning faolligini tahlil qiladi. Bu jarayonda:

- Talabalar faoliyati real vaqtda kuzatib boriladi.
- Kamchiliklar aniqlanib, ular ustida ishlash uchun tavsiyalar beriladi.
- O'qituvchilar o'quv jarayonini doimiy ravishda optimallashtirishi mumkin.

Misol: Learning Management Systems (LMS) platformalari talabalarning harakatlarini tahlil qilib, o'qituvchilarga hisobot beradi.

Zamonaviy oliv ta'lim tizimida sun'iy intellektning joriy etilishi o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi aloqaga yangicha yondashuvni shakllantirdi. **Intellektual simbiotik aloqa modeli** sun'iy intellekt va insonning bir-birini to'ldiruvchi hamkorligini ifodalaydi. Bu modelda sun'iy intellekt o'quv jarayonini optimallashtiradi, o'qituvchi esa talabalarga individual yondashuv va pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Ushbu model quyidagi asosiy elementlardan tashkil topadi:

**Ma'lumotlar tahlili.** Intellektual simbiotik aloqa modelining boshlang'ich nuqtasi — **ma'lumotlar tahlili.** Sun'iy intellekt talabalar faoliyatini doimiy kuzatib boradi va quyidagi jarayonlarni amalga oshiradi:

- **Bilim darajasini aniqlash:** Talabaning o'quv natijalari va faolligini baholaydi.
- **Zaif tomonlarni aniqlash:** Talabaga qiyinchilik tug'dirayotgan mavzularni tahlil qiladi.
- **Individual ehtiyojlarni aniqlash:** Har bir talabaga mos yondashuvni ishlab chiqadi.

**Natija:** O'qituvchi har bir talabaga mos o'quv strategiyasini yaratishi mumkin bo'ladi.

Sun'iy intellekt yordamida moslashtirilgan kontent yaratish. Ma'lumotlar tahlili asosida sun'iy intellekt talabaning qobiliyatları va qiziqishlariga moslashtirilgan o'quv materiallarini yaratadi:

- **Shaxsiy o'quv rejasi:** Har bir talabaga mos kontent taqdim etiladi.
- **Dinamik materiallar:** Talabaning o'zlashtirish darajasiga qarab material darajasi o'zgartiriladi.
- **Qiziqishlarga moslashuv:** Talaba o'zlashtirish uslubi (vizual, eshitish, amaliy) asosida maxsus materiallar olinadi.

**Natija:** Har bir talaba o'zining individual ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim oladi.

O'qituvchi va SI hamkorligi. Sun'iy intellektning asosiy vazifasi o'qituvchini qo'llab-quvvatlash va pedagogik jarayonni optimallashtirishdir. O'qituvchi va sun'iy intellektning hamkorligi quyidagicha namoyon bo'ladi:

- **O'quv jarayonini monitoring qilish:** Sun'iy intellekt talaba faoliyatini doimiy kuzatib boradi va o'qituvchiga hisobot taqdim etadi.
- **Baholash jarayoni:** Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o'qituvchiga vaqt tejash imkonini beradi.
- **Qaror qabul qilishga yordam berish:** Sun'iy intellekt tahliliy ma'lumotlarni taqdim etib, o'qituvchiga individual ta'lim strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi.

**Natija:** O'qituvchi talabalarga individual yondashuvni ta'minlaydi va ta'lim jarayonini samarali boshqaradi.

Interaktiv muloqot tizimlari. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali aloqani ta'minlash uchun sun'iy intellekt asosidagi interaktiv muloqot tizimlari qo'llaniladi. Ushbu tizimlar quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- **Real vaqt rejimida aloqa:** O'qituvchi va talabalar o'rtasida onlayn muloqot uchun platformalar.
- **Chat-botlar va virtual yordamchilar:** Talabalarga 24/7 yordam ko'rsatadi.
- **Onlayn forum va muhokamalar:** Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida bilim almashish imkonini beradi.

**Natija:** Ta'lim jarayonida samarali muloqot muhitini yaratadi va talabalar faolligini oshiradi.

Zamonaviy dunyoda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari hayotning turli jahbalarida, jumladan, ta'lim sohasida ham inqilobi o'zgarishlar qilishda davom etmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida SI ta'lim jarayonlarini boshqarish, samaradorlikni oshirish va individual yondashuvni ta'minlashda muhim vositaga aylanib bormoqda. Ushbu bo'limda SI ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatayotgani tahlil qilinadi.

### - ***Prognozlash va kuzatish***

Sun'iy intellekt yordamida ta'lif jarayoni yanada chuqur tahlil qilinadi. Talabalarning bilim darajasi va o'quv faoliyati muntazam kuzatilib, natijalari prognoz qilinadi. SI talabaning barcha faoliyatini tahlil qilib, uning o'quv jarayonidagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Shu orqali o'qituvchilarga quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- **Bilim darajasini baholash:** Talabaning topshiriqlarini bajarish tezligi, test natijalari va darslardagi faolligiga qarab, uning bilim darajasi tahlil qilinadi.
- **Erta ogohlantirish tizimi:** Agar talaba o'qish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelsa, SI bu holatni oldindan aniqlab, o'qituvchini ogohlantiradi.
- **Kelajakdagi natijalarni prognoz qilish:** Olingan ma'lumotlarga asoslanib, har bir talabaning kelajakdagi natijalari prognoz qilinadi. Bu esa o'qituvchilarga har bir talaba bilan individual ishslash imkoniyatini yaratadi.

### - ***Avtomatlashtirilgan ta'lif rejorashtirish***

Sun'iy intellekt ta'lif rejorashtirish jarayonini avtomatlashtirish orqali ta'lif jarayonini yanada samarali qiladi. O'qituvchilar va talabalar uchun individual o'quv rejalarini yaratish imkoniyati SI orqali amalga oshiriladi.

Ta'lif rejorashtirish quyidagi bosqichlardan iborat:

1. **Talabalarni tahlil qilish:** Har bir talabaga uning bilim darajasi, qiziqishlari va o'quv ehtiyojlariga mos kurslar va mashg'ulotlar tavsiya etiladi.
2. **Moslashuvchan ta'lif jadvali:** Kurs va dars jadvali avtomatik ravishda yaratiladi, bu esa o'qituvchilarga yuklamani kamaytirib, talabalar uchun qulayroq sharoit yaratadi.
3. **Resurslarni optimal taqsimlash:** O'quv materiallari, darsliklar va boshqa resurslar talabalarning ehtiyojlariga qarab taqsimlanadi.

### - ***Individual yondashuv va ta'lif samaradorligini oshirish***

SI ta'lif jarayonini individual yondashuv orqali yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Har bir talabaning o'zlashtirish darajasi va qobiliyatlariga mos materiallar tavsiya etiladi. Bu esa ta'lif jarayonini moslashuvchan va qulay qilish imkonini beradi.

- **Shaxsiylashtirilgan ta'lif:** Talabaning ehtiyojlariga mos keladigan o'quv rejasi tuziladi va unga individual yondashuv ta'minlanadi.
- **Interaktiv ta'lif:** Virtual o'qituvchilar, chat-botlar va boshqa sun'iy intellekt vositalari talabalar uchun doimiy yordam ko'rsatadi.
- **O'zlashtirish darajasini tahlil qilish:** Har bir talabaning o'quv jarayonidagi natijalari doimiy kuzatilib boriladi va o'qituvchilarga tezkor ma'lumot taqdim etiladi.

### - ***Sun'iy intellekt asosida tahlil va teskari aloqa***

SI ta'lif jarayonida doimiy ravishda tahlil va teskari aloqa mexanizmlarini joriy etishga imkon beradi. Bunda har bir dars yoki topshiriqdan so'ng talabaning bilim darajasi qayta baholanadi. Natijalar esa o'qituvchiga yetkaziladi va u talaba uchun zarur bo'lgan qo'shimcha materiallar yoki yordam choralarini ishlab chiqadi.

### ***Sun'iy intellekt yordamida ta'lif jarayonida quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi:***

- O'qituvchilar uchun yuklama kamayadi, chunki baholash va tahlil qilish jarayonlari avtomatlashtiriladi.
- Talabalarga o'z qobiliyatları va qiziqishlariga mos o'quv materiallari taqdim etiladi.
- Ta'lif jarayonida doimiy ravishda natijalarni kuzatish va tahlil qilish orqali samaradorlik oshiriladi.

Sun'iy intellekt oliy ta'lif tizimida ta'lif jarayonlarini boshqarishning yangi imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Talabalar uchun individual yondashuv, o'qituvchilar uchun esa ta'lif jarayonini optimallashtirish imkoniyati yaratildi. Sun'iy intellekt yordamida prognozlash, ta'lif rejorashtirish va samaradorlikni oshirish kabi jarayonlar yanada sodda va qulay bo'lib bormoqda. Kelajakda bunday texnologiyalar ta'lif jarayonini yangi bosqichga olib chiqishi kutilmoqda.

## **Xulosa**

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt jadal sur'atlarda rivojlanib, ta'lim jarayonlarini yanada samarali va dinamik boshqarish imkonini bermoqda. Sun'iy intellektga asoslangan yondashuvlar ta'lim jarayonini optimallashtirish, talabalarning individual ehtiyojlariga moslashish va o'qituvchilar uchun qulay muhit yaratish borasida muhim o'rinn tutadi.

O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi intellektual simbiotik aloqa modeli pedagogning tajribasi va sun'iy intellektning tahliliy imkoniyatlarini uyg'unlashtirib, ta'lim samaradorligini oshirishda samarali vositaga aylanmoqda. Ushbu model har bir talabaga individual yondashish, bilim darajasini aniq baholash va o'quv materiallarini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, sun'iy intellekt ta'lim jarayonining turli bosqichlarini avtomatlashtirish orqali o'qituvchilarning ish yukini kamaytiradi va ularga o'quv jarayonining strategik jihatlariga e'tibor qaratish imkoniyatini yaratadi. Virtual o'qituvchilar, chat-botlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'yaydi.

Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining yanada rivojlanishi oliy ta'limda shaxsiylashtirilgan yondashuvni kuchaytiradi va talabalar bilimini chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Bu esa nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki talabalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali intellektual hamkorlik shakllanishiga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt oliy ta'limning ajralmas qismiga aylanib, ta'lim jarayonini yanada interaktiv, moslashuvchan va samarali qiladi.

## **Foydalaniqan adabiyotlar**

1. Ахмедова, Д. Р. (2021). Искусственный интеллект в образовании: перспективы и вызовы. *Вестник высшей школы*, 10(2), 45–52.
2. Каримов, Ш. И. (2020). Таълим жараёнида сунъий интеллектдан фойдаланиш имкониятлари. *Илмий тадқиқотлар журнали*, 5(1), 34–40.
3. Юлдашев, А. Н. (2019). Сунъий интеллект ва унинг таълим тизимидағи аҳамияти. *O'zbekiston Milliy Universiteti Ilmiy Axborotnomasi*, 2(3), 25–30.
4. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. *Pearson Education*.
5. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. *Polity Press*.

# IJTIMOIY-MA'NAVIY MUHITDA MEDIA-AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI

*Ro'ziyev Yo'lchi Ziyodullaevich  
Renessans ta'lim universiteti,  
katta o'qituvchisi*

## **Annotatsiya**

Ijtimoiy madaniy muhitda mediavositalar orqali axborotlar shiddat bilan tarqalmoqda, ijtimoiy ahamiyatga molik (ilmiy, texnologiyaga oid, madaniy va boshqalar) axborotlarning nihoyatda oshib borishi har qanday jamiyatga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'yumaydi. Ushbu maqolada Ijtimoiy-ma'naviy muhitda media-targ'ibot texnologiyalarining o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

**Kalit so'zlar:** mediat'a'lim, axborot kommunikatsion texnologiyalar, Ommaviy kommunikatsiya vositalar, mediamadaniyat, ijtimoiy, ma'naviy, muhit.

## **Аннотация**

В социокультурной среде информация стремительно распространяется посредством средств массовой информации, а экспоненциальный рост общественно значимой информации (научной, технологической, культурной и т. д.) не может не оказывать влияния на любое общество. В статье рассматривается роль и значение медийных и пропагандистских технологий в социально-духовной среде.

**Ключевые слова:** медиаобразование, информационно-коммуникационные технологии, средства массовой информации, медиакультура, социальное, духовное, экология.

## **Annotation**

In the socio-cultural environment, information is rapidly spreading through the media, the huge increase in socially significant (scientific, technological, cultural, etc.) information cannot fail to have its impact on any society. This article discusses the role and importance of media-promotion technologies in the socio-spiritual environment.

**Keywords:** media education, information and communication technologies, Mass communication tools, media culture, social, spiritual, environment.

Insoniyatni ijtimoiy-ma'naviy ongini rivojlanishi media orqali axborotlarni yaratish, uzatish, saqlash, ishslash, ko'paytirish va jarayonlarini avtomatlashtirishga bo'lgan talab, axborotni kitoblar, gazetalar, foto va kino ko'rinishida taqdim etishga asoslangan an'anaviy axborot texnologiyalari bilan bir qatorda yangi turdag'i axborot texnologiyalari vujudga kelishiga sharoit yaratdi. Yangi axborot texnologiyalari an'anaviylarini siqib chiqarayotgani yo'q lekin shu bilan birga axborotlar miqdori kamayayotgani ham yo'q. Jamiyatda esa insonning axborotlarga moslashuvi yoki boshqacha aytadigan bo'lsak adaptatsiya muammosi yuzaga kelmoqda. Mediada turli tizimlarni paydo bo'lishi va rivojlanishi, uning natijasi o'laroq ko'pkomponentli "axborot maydoni"ni tashkil topishi, insonning o'ziga xos axborotlar olamini tashkil etadi. Vizual va audiovizual axborotdan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish muammolari bilan zamonaviy pedagogikada vizual savodxonlik (inglizcha visual literacy) deb nomlangan yo'nalish tadqiq qiladi.

Vizual savodxonlik tushunchasi turli nuqtai nazardan qaralishi mumkin: idrok etuvchi obyekt va subyekt o'rtasida kommunikatsiya (muloqotga kirishish) jarayoni sifatida, obrazlarni ko'rish,

uning elementlarini qabul qilish, subyekt bilan o'zaro ta'sirlashuvi va subyektning ko'rish obrazlarini mutanosib qabul qila olish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhitda media-axborot texnologiyalarining o'rnini "ommaviy kommunikatsiya" tushunchasi orqali tahlil qilib chiqish zarurdir. Ommaviy kommunikatsiya (lotincha communicatio so'zidan olingan bo'lib, xabar, eshittirish ma'nosini beradi) axborotni (matbuot, radio, kino, televideeniye, ovoz yozish, internet kabi vositalar orqali) tayyorlash va tarqatishning zamonaviy ommaviy jarayonlaridan biri hisoblanadi. Davlat tomonidan tegishli jamiyatning muayyan ma'naviy qadriyatlarini qaror toptirish va odamlarning munosabati, o'y-fikri va xulqiga mafkuraviy, iqtisodiy yoki tashkiliy ta'sir ko'rsatish maqsadida foydalaniladi. Aksariyat tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, ommaviy kommunikatsiyaning tavsifi va maqsadlari siyosiy kurash quroli sifatida boshqaruv, targ'ibot, madaniyatni yoyish, reklama orqali jamiyatning ijtimoiy tabiatini aniqlaydi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhitda media-axborot texnologiyalarining o'rnini turli pozitsiyadan ko'rib chiqish mumkin:

1. Media sohasi - moddiy va intellektual qadriyatlar to'plami;
2. Ijtimoiy muhitda ularning yaratilishi va faoliyat yuritishining tarixiy aniqlangan tizimi;
3. Mediamadaniyat auditoriyaga nisbatan mediamatnni qabul qilish, tahlil etish, baholash, mediaijod bilan shug'ullanish, media jabhasidagi yangi bilimlarni o'zlashtirishga qodir inson shaxsini rivojlantirish darajalari tizimi sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Zamonaviy auditoriyada mediamadaniyatni (boshqacha aytganda, uning mediasavodxonligini) maqsadli shakllantirish mediata'lim berish doirasida amalga oshirilishi mumkin. Ayni paytda dunyoda mediata'lim berishning yagona shakllangan nazariy konsepsiysi mavjud emas. Lekin, asosiy nazariy yondashuvlarni shartli ravishda ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1. Mediata'lim berishning "inyeksion" nazariyasi – medianing "inyeksion" nazariyasiga asoslanadi (Inyeksion nazariya (Hypodermic needle theory) - u ommaviy axborot vositalarining yoshi, madaniy, geografik va boshqa xususiyatlariga e'tibor bermay, auditoriyaga to'g'ridan-to'g'ri ta'sirini tasdiqlaydi) - media mediamatn asosan mohiyatini tushunmaydigan passiv iste'molchilar ommasidan iborat auditoriyaga o'z salbiy ta'sirini o'tkazadi. Shunday ekan, mediata'lim berishning asosiy vazifasi mediaga haddan tashqari berilishning salbiy effektini kamaytirish. Mediapedagoglar o'quvchilarga real voqeliq va mediamatn o'rtasidagi farqni medianing salbiy ta'sirlarini aniq misollari yordamida tushunishga yordam berishadi.
2. Mediata'lim berish nazariyasi auditoriya "ehtiyojlarini qondirish" manbai sifatida - media sohasining nazariy asosi bo'lib "ehtiyoj va qoniqish nazariyasi" hisoblanadi: medianing auditoriyaga ta'siri chegaralangan, talabalar o'z ehtiyojlaridan kelib chiqib, mediamatnni mustaqil tanlash va baholash imkoniga ega. Mediata'limdan asosiy maqsad – o'quvchilarga mediadan o'z istagi va moyilligiga mos holda foyda olishlariga yordam berish.
3. Medianing "amaliy" nazariyasi. Nazariyaning asosi – media sohasida "ehtiyoj va qoniqish"ning moslashtirilgan nazariyasi, ya'ni mediatexnika jabhasidagi qiziqishni qanoatlantirish (kino/video tasvir olishga va boshqalarga o'rgatish). Ushbu yondashuv doirasida medianing auditoriyaga ta'siri cheklangan, ammo mediata'lim berishning asosiy maqsadi o'quvchi va talabalarni yoki o'qituvchilarni mediajihozzlarning texnik qurilmasini batafsil o'rgangan hamda jihozlardan foydalanishning amaliy ko'nikmasini shakllantirish hisoblanadi.
4. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish nazariyasi. Mazkur nazariyaning nazariy asosi "kun tartibi" nazariyasi hisoblanib, bunda media aholi orasida ijtimoiy qadriyatlar va axloq modellarini tarqatish vositasi sifatida qaraladi. Mediata'lim berishning yetakchi maqsadi – talabalarni medianing manipulyativ ta'siridan himoya qilish, hozirgi demokratik jamiyatning axborot oqimiga nisbatan

mo'ljalni olishga o'rgatish. Medianing manipulyativ imkoniyatlari haqida yetarli bilimlarga ega bo'lman, olinayotgan axborotni to'laqonli tushunish va tahlil qilish mahorati bo'lman inson medianing xurujlariga qarshi tura olmaydi.

5. Mafkuraviy nazariya. Media - qaysidir bir ijtimoiy sinfning manfaatlariga moslab jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilishga qodir. O'sib kelayotgan yosh avlod media yordamida ta'sir o'tkazish uchun eng maqbul auditoriya hisoblanadi.

Mediata'limning maqsadi - yoki auditoriyada ommaviy kommunikatsiya tizimini o'zgartirishga istakni yuzaga chiqarish, rag'batlantirish, yoki auditoriyada mavjud media tizimi dunyodagi eng yaxshisi ekani haqidagi mutlaq fikrni qaror toptirish. Hozirgi davr mediata'limida mazkur nazariya transformatsiyalanib, o'zgarishga yuz tutdi, sinfiy prioritetlar o'rniga, birinchi o'ringa mediaaxborotlashtirishga milliy mintaqaviy va ijtimoiy-siyosiy yondashuvlar chiqdi.

6. Mediata'limning semiotik nazariyasi. Mediamatnlarning ko'p ma'noli belgili tavsifi auditoriya, ayniqsa, bolalar tomonidan to'laqonli, jiddiy qabul qilinmaydi. Mediata'limning bosh maqsadi mediamatn kodlari va "grammatikasi"ni o'rghanish asnosida mediamatnlarni to'g'ri tushunib o'zlashtirishga ko'maklashishdan iborat.

7. Mediata'limning madaniyatshunoslik nazariyasi. Nazariy asos sifatida medianing madaniyatshunoslik nazariyasi olinadi - media mediamatnlarni qanday talqin etish, interpretatsiya qilishni nazarda tutadi. Shunday qilib, media auditoriyaning idroki va bilimlarini qanday boyita olishini tushunishda o'quvchilarga yordam ko'rsatishi mediata'limning asosiy maqsad ekani ayon bo'ladi.

8. Mediata'lim berishning estetik (badiiy) nazariyasi. Bunda ham medianing madaniyatshunoslik nazariyasi asos sifatida gavdalanadi. Mediata'limning bosh maqsadi esa mediaaxborot badiiy aspekti asosiy qonunlari va tilini tushunishda, badiiy

mediamatnlarni estetik qabul qilish, ularni tahlil etish qobiliyatini rivojlantirishda o'quvchilarga ko'mak ko'rsatishdan iborat.

Mediata'lim berishning yuqorida nomlari zikr etilgani nazariyalarini tahlil eta turib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Mediata'lim berishning "inyeksiyon" nazariyasi asosiy e'tiborni medianing salbiy ta'sirlariga, shuningdek, zo'ravonlikning salbiy ta'siri muammolariga qaratishga undaydi. Bunda media komikslar, reklama, ishonchsiz ma'lumot tarqatuvchi matbuot misolida "madaniy degradatsiya agenti" sifatida ko'zga tashlanadi.

2. Ko'plab nazariy yondashuvlarda "tanqidiy tafakkurni rivojlantirish" nazariyasi bilan o'xshash jihatlarni topish mumkin:

- mediata'lim berishning mafkuraviy, ideologik nazariyasi "tanqidiy tafakkurni rivojlantirish" nazariyasida bo'lgani kabi biror bir mediamma'lumot kimning manfaatlariga javob berishi va u aholining qaysi tabaqalariga mo'ljallanganini aniqlashtirishga asoslangan;

- mediata'limning semiotik va "tanqidiy tafakkurni shakllantirish" nazariyasi medianing manipulyativ imkoniyatlarini hamda mediamatnlarni tahlil qilishdagi yondashuvlar o'rtasida bevosita uyg'unlik kuzatiladi;

- mediata'limning madaniyatshunoslik nazariyasi bilan o'xshatishlik pedagoglar vazifasiga kirib, u orqali o'quvchilar mediamatnlarni baholashga va tanqidiy tahlil qilishga o'rgatiladi.

3. Aksariyat nazariyalarda markaziy o'rin ta'lim oluvchilarga ajratilib, bu esa shaxsga ta'lim berishning zamонавиy yondashuvlariga mos keladi.

4. Mediata'lim konsepsialarida ham umuman olganda media imkoniyatlaridan foydalanishga ta'lif beruvchi, tarbiyalovchi va ijodiy yondashuvlar e'tiborga olinadi.

Ushbu yondashuvlarni ro'yobga chiqarishda mediapedagoglar o'quv faoliyatları jarayonida turli usullarni tatbiq etadilar:

- deskriptiv usul (ishtirok etuvchilar va voqeа-hodislarni qayd etgan holda umumiylar mazmunni qayta so'zlab berish),
- shaxsga bog'liq bo'lgan usul (mediamatn bilan bog'liq emotsiyalar, munosabatlar, xotiralarni tasvirlash),
- tahlil usuli (mediamatn tili, tuzilishi, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish),
- tasniflash, klassifikatsiyalash usuli (tarixiylik kontekstida asarning o'rni),
- tushuntirish, izohlash usuli (media matn haqidagi fikr, muhokamalarni shakllantirish),
- baholash usuli (muayyan mezonlar, kriteriyalar asosida mediamatnning yaxshi va ustun tomonlari to'g'risida xotima, xulosalarni ifoda etish).

### **Foydalilanilgan adabiyotlar**

1. Ковшарова Т.В.Формирование медиаобразованности старшеклассников в эколого-информационном педагогическом пространстве урока. Диссертация кандид. пед. наук. – Иркутск, 2006. – 186 с.
2. Максимова Г.П. Медиавоспитание в высшей профессиональной коле. Ростов н/Д.: Изд-во Ростов. гос. пед. ун-та, 2006. 180 с.
3. Исаков, Б.А. Развитие медиакомпетентности учителей в условиях ресурсного центра: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Исаков Бейбит Абаканович. – Барнаул, 2013. – 179 с

# **PRESIDENT TA'LIM MUASSASALARIDA 10 – 11 SINF O'QUVCHILARINI AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHNING SAMARADORLIGI**

***Ro'zmatov Sanjarbek Maratovich  
Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil izlanuvchisi***

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada o'quvchilarda axborot tizimi bilan ishlash kompetensiyalarini o'qitish yuzasidan fikr – mulohaza qilingan. Ya'ni o'quvchilar axborot tizimi bilan ishlaganda ularda bilim va ko'nikma, malakalarning rivojlanishi bilan bir vaqtida shaxsiy qobiliyati ham shakllanib borishi haqida fikrlar bayoni keltirilgan.

## **Аннотация**

В данной статье рассматриваются вопросы обучения учащихся компетенциям работы с информационными системами. То есть, при работе с информационными системами у учеников развиваются не только знания и навыки, но и одновременно формируется их личная способность. В статье приведены мысли и рассуждения по этому поводу.

## **Annotation**

This article discusses the teaching of competencies for working with information systems to students. That is, while working with information systems, students not only develop knowledge, skills, and competencies, but their personal abilities also evolve. The article presents thoughts and reflections on this topic.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar muvaffaqiyati jamiyatda axborot bilan ta'minlanishga munosabatni tubdan o'zgartirish zaruratin keltirib chiqarganligi sababli, hozirgi kunda zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya tizimlari hamda texnologiyalarini barcha sohalarda qo'llash va yanada rivojlantirishga g'oyat muhim e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'rurasida ta'kidlab o'tilganidek, - "Axborot – kommunikatsiya va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi chora – tadbirlar va loyihalarni jadal amalga oshirish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamizda mustaqillik yillarda axborot bilan ishlash tizimida muhim ishlar amalga oshirildi. Ya'ni bu borada olib borilgan samarali izlanishlar axborot kommunikatsiya sohasida muvaffaqiyatlar mezoniga aylandi. Bu esa ta'lif tizimida axborot tizimi bilan ishlashga imkoniyatlar eshigini yanada kengroq ochib bera oldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi rivojlangan davlatlar darajasida harakat qilar ekan, bu borada muhim ahamiyat kasb eta oldi. Axborot bilan ishlash tizimi haqida to'xtalar ekanmiz bunda alohida e'tiborga molik tomon o'quvchi yoshlarni to'g'ri yo'naltira bilish lozim. Bu muammo bugungi kun pedagoglari zimmasiga jiddiy va e'tiborli mas'uliyat yuklaydi. Ya'ni shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda yosh avlodni yetuk kadrlar qilib tayyorlashga mas'ul bo'lgan pedagoglar oldiga qo'yilayotgan talablar nihoyatda yuqori bo'lib, ular sifat jihatidan yangi, intellektual, ma'nani barkamol va yuksak professional salohiyatlari shaxslarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Bunday maqsadlarga erishish uchun, avvalo, ta'lif muassasalari faoliyatiga jiddiy e'tibor qaratish, axborot bilan ishlash tizimini samarali tashkil qilish muhim sanaladi. Axborot bilan ishlash tizimi shiddat bilan shakllanib ketayotgan bir paytda o'quvchi yoshlarni ham bunga mutonosib jalb qilish zarur. Axborotlashgan jamiyatning asosiy talabi eng avvalo, axborot tayyorlash, unga "ishlov berish", saqlash va jamiyat a'zolariga yetkazish bilan bog'liq bo'ladigan ishlarga sharoit yaratish hisoblanadi. Bu borada jamiyatning faol tashkil etuvchilaridan biri shubhasiz o'quvchilardir. Shunday ekan, o'quvchining axborot bilan ishlash tizimini to'g'ri tashkil etish o'rini sanaladi.

"Axborot tizimlari"ni qo'llash natijasida nazariy bilimlar va amaliy mahoratlar shakllantiriladi.

"Axborot tizimlari" bilan ishlashning asosiy maqsadlari quyidagilardir:

- ✓ O'quvchilarni axborot tizimlarini nazariy asoslari bilan tanishtirish hamda ulardan amalda foydalanishni o'rgatishdan iborat.
- ✓ Axborot tizimlarini joriy etilishidan kutilayotgan natijalar.

- ✓ Axborot tizimlarini joriy etilishi quyidagi natijalarni berishi mumkin:
- ✓ Matematik metodlar va intellektual tizimlarni joriy etish evaziga boshqaruv masalalarini yechimining ratsional variantlariga ega bo'lish;
- ✓ Axborotlarning ishonchliligin ta'minlash;
- ✓ Muassasadagi axborotlar oqimini va hujjatlarni yuritishning strukturasini takomillashtirish;

**Axborot tizimlarining vazifasi.** Axborotlarga asoslangan, maqsadi oldindan belgilangan va shu maqsadga erishish dasturi ishlab chiqilgan boshqariluvchi jarayonga maqsadli ta'sir ko'rsatish - qaror qabul qilish deb ataladi. Qarorning shakllanish jarayoni esa - qaror qabul qilish jarayoni deb yuritiladi. Tashkilotni boshqarish doirasida mehnat taqsimotiga muvofiq qabul qilinadigan qarorlar boshqaruvning u yoki bu vazifasiga kiradi. Qaror qabul qilish jarayonini ta'minlash, ya'ni aynan, kerakli axborotni kerakli vaqtida va kerakli joyga taqdim etish - tashkilot axborot tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Shu bois ham qaror mohiyati, uni qabul qilish jarayoni, qaror qabul qilishning barbod bo'lishi tashkilotning axborot tizimi faoliyatiga, u yerda qo'llaniladigan texnologiyaga sezilarli ta'sir qiladi va hatto axborot tizimining butun boshli sinfi - qaror qabul qilish tizimini shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Axborot bilan ishslashda kompetensiya tizimi muhim ahamiyat kasb etganligi bois to'xtalish joiz hisoblanadi.

**Axborotlar bilan ishslash kompetensiyasi** - mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishslashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ya'ni o'quvchilar axborotlarni qabul qilish barobarida ularni tegishli fan sohalari bo'yicha qo'llay olishi shart hisoblanadi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni tashkil etishni yuzaga keltiradi. Ushbu yondashuvga asoslanish uchun o'qituvchining kompetentligini takomillashtirish shart va zarur. Dars samaradorligiga erishish ko'p jihatdan o'qituvchining kompetentligi va kasbiy mahorati bilan belgilanadi.

"Kompetentlik" atamasi (lotincha competentio intilaman, loyiqliman, munosibman, layoqat) - chuqur bilim va tajribaga egalik, yuksak mahorat, xabardorlik, omilkorlik deganidir. Kompetentli yondashuv dunyoda ta'limning konseptual asosiga aylanmoqda. Ayni paytda kompetentlik bu nafaqat bilimlarga ega bo'lish, balki ularni amaliyatga moslashtira olish imkoniyati hamdir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim - o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi. Shuning uchun 10-11-sinf o'quvchilar axborot tizimi bilan ishslash kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan fikr-mulohazalarga to'xtalishni joiz deb bildik. Chunki o'quvchi axborot tizimi bilan ishlay olganda ya'ni to'g'ri ish tizimini yarata olganda bilim, ko'nikma, malakalarni amaliyatga qo'llay olish imkoniyati ko'proq bo'ladi. Muhimi o'qituvchining dars samaradorligiga erishish miqdori yuqori bo'lishini tajribalarda kuzatish mumkin. 10-11-sinf o'quvchilarida axborot bilan ishslash tizimi tashkil qilinmasa an'anaviy ta'lim shakli olib boriladi. Uning natijasida quyidagilarga erishishiladi.

- didaktik materiallarni va ularni o'rganish metodlarini faqat o'qituvchi tanlaydi;
- ta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlar mavzu mazmunidan kelib chiqib belgilanadi;
- ta'lim berish jarayoni tizimli amalga oshiriladi;
- didaktik materiallarning o'zaro uzviylikda uzatilishi, avvaldan ma'lum bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni berish bilan chegaralanish;
- o'rganiladigan bilimlar hajmining bir qolipga solinganligi;
- "ta'lim beruvchi-ta'lim oluvchi" munosabatlari yetakchi hisoblanadi;
- tayyor namuna asosidagi mashqlardan keng foydalaniladi.

10-11-sinf o'quvchilarida axborot bilan ishslash tizimini tashkil qilinishi natijasida noan'anaviy ta'lim shakli samaradorligiga erishish mumkin.

Ya'ni: - o'rganilayotgan mavzu yuzasidan asosiy g'oya va mazmunni o'qituvchi ko'rsatibberadi, material mazmunini to'ldirish ta'lim oluvchilar bilan birga amalga oshiriladi;

- ta'lim oluvchilardagi ijodiy "uyg'onishlar" tufayli tasodifiy burilish va chetga chiqishlar yuzaga keladi;
- didaktik materiallarga ta'lim oluvchilarda axborotlarni qabul qilishda ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratilgan materiallar kiritib boriladi;
- ta'lim oluvchilardagi ijodiy tasavvurlarning kengligiga qarab bilimlar hajmi chegaralanmaydi;
- "ta'lim beruvchi-ta'lim oluvchi" munosabatlari qatorida ta'lim oluvchi munosabatlariga keng o'rinn beriladi;
- muammoli ta'limga keng o'rinn beriladi.

O'quvchilarning axborotlar bilan ishslash kompetentligini rivojlanish bosqichlarida:

- axborotlarni qabul qilishga doir ehtiyojlar va ularni yuzaga keltiradigan omillarning mavjudligi;
- zarur bo'lgan axborotlar haqida tasavvurga ega bo'lish va ularni izlash, zararli va foydasiz axborotlarga nisbatan tegishli immunitetning mavjudligi axborotlashning texnik vositalaridan foydalana olish;
- axborotlarning mohiyatini tushunish, ularni bilim sifatida o'zlashtirish, kengaytirish va tizimga solish;
- mavjud muammo yoki vaziyatlarning yechimini topishga doir amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish, yuzaga keladigan vaziyatlar haqida faraz qilish;
- mustaqil ravishda turli media manbalar (global internet tarmog'i, elektron pochta)dan axborotni izlab topa olish, dastlabki tahlil qila olish va o'z bilimlarini joriy qilish.
- O'z o'rnida bilimlarni tegishli fan sohalarida qo'llay olish, muammolarni hal qilish, vaziyatlarni baholay olish va kerakli farazlarni ilgari surish ta'lim oluvchilardan ijodkorlikni talab qiladi.

O'quvchilarning axborot bilan ishslash jarayonida ijodiy yondashuvini yuzaga keltiruvchi omillar:

- Shaxsning individul xususiyatlari:
- noodatiy (nostandard) va noaniq vaziyatlarni baholay olishi, moslasha olishi va o'ziga ma'qul variantlarni tanlay olishi;
- muammolarga noodatiy yoki g'ayrioddiy yechim topa olishi;
- bildirayotgan fikrlarining turli variantliligi;
- tez-tez yoki vaqt-i vaqt bilan "o'z qobig'ini" yorib chiqa olishi.

10-11-sinf o'quvchilarida axborot bilan ishslash tizimini tashkil qilish muhim va zarurligi keltirilgan fikrlarda bayon qilindi. Uning samarador omillari o'quvchining shaxsiy qobiliyatida kuzatish mumkinligi ta'kidlandi.

10-11-sinf o'quvchilarida axborot bilan ishslash kompetensiyalarini to'g'ri tashkil qilinishi uning takomillashishi va samaradorlikka erishishiga sabab bo'ladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Axmetova, G. (2021). Ma'lumotlar texnologiyalari va axborot tizimlari – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Xasanova, Sh. (2020). Ta'lumotlar bilan ishslashda yoshlarga zarur kompetensiyalar – Toshkent: Ma'rifikat.
3. Karimova, M. (2022). Interaktiv ta'lim metodlari va axborot texnologiyalari – Toshkent: "Yoshlarning intellektual rivojlanishi" nashriyoti.
4. Mahmudova, A. (2019). Oquvchilarni axborot texnologiyalariga o'rgatish: nazariy va amaliyot masalalari – Toshkent: Axborot texnologiyalari markazi.
5. Nurullayev, B. (2021). Informatika ta'limida innovatsion usullar – Toshkent: Axborot va kommunikatsiyalarning zamonaviy tendensiyalari.
6. Petrova, Ye. (2020). Informatsionnie texnologii v obrazovanii: sovremennoye sostoyaniye i perspektivi – Moskva: Akademiya.
7. Yarbekova, L. (2021). Oquvchilarda axborot tizimlarini o'rganish: muammolar va yechimlar – Toshkent: Ta'lim va ilmiy ishlarning jamiyati.
8. World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report – Geneva: World Economic Forum.
9. OECD. (2021). Skills for a Digital World – Paris: OECD Publishing.
10. UNESCO. (2022). ICT in Education: A Curriculum for the Future – Paris: UNESCO Publishing.

## **LESSONS FROM GLOBAL UNIVERSITIES: BEST PRACTICES IN TRADITIONAL AND MODERN EDUCATION**

*Ruziyeva Marjona  
Third year student of the Faculty  
of Philology in History  
Renaissance Educational University*

*Berdiyeva Sitora  
Third year student of the Faculty  
of Philology in History  
Renaissance Educational University*

*Niyazova Gulnorakhon Gulyamovna  
Associate professor (PhD)  
Renaissance Eucational University*

### **Abstract**

Higher education institutions worldwide are continuously evolving by integrating traditional and modern teaching methodologies. This paper explores the best practices implemented by leading outcomes. Traditional education methods, such as lectures, seminars, and instructor-led learning, remain fundamental. However, the rise of modern approaches, including online learning, flipped classrooms, has significantly transformed of these, methods has led to more flexible, student-centered learning environments. Case studies from institutions like Harvard, Oxford, and the National University of Singapore demonstrate successful implementation strategies. This study highlights the importance of balancing technologies to create an effective and future-ready education system

**Keywords:** global universities, best practices, traditional education, modern education, hybrid learning, technology in education, student-centered learning, curriculum development.

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullarini uyg'unlashtirish bo'yicha dunyoning yetakchi universitetlari tajribasi tahlil qilinadi. Al Farobiy Ibn Sino, Al Beruniy Rumiy, Konfutsiy kabi buyuk mutafakkirlarning qarashlari va ularning zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ta'lim sifatini oshirishda aralash ta'lim, sun'iy intellekt va onlayn platformalarni qo'llash bo'yicha MIT, Oksford Garvard va London Imperial kolleji kabi nufuzli universitetlar tajribasi o'rganilmoqda. Maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, nazariya va amaliyot o'rtasidagi muvozanat, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikning ahamiyati ta'kidlangan. Mazkur tadqiqot asosida milliy ta'lim tizimini jahon andozalariga mos ravishda modernizatsiyalash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** onlayn ta'lim, interaktiv ta'lim, global universitetlar, ilg'or tajribalar, zamonaviy tendensiyalar, ta'limdagi innovatsiyalar, raqamlar

### **Аннотация**

В данной статье анализируется опыт ведущих мировых университетов в сочетании традиционных и современных методов обучения. Рассматриваются взгляды великих мыслителей, таких как Алъ - Фараби Ибн Сина, Алъ - Бируни Руми и Конфуций, и их влияние на развитие современной системы образования. Также изучается опыт престижных университетов, таких как МИТ, Оксфорд Гарвард и Имперский колледж Лондона в применении смешанного обучения, искусственного интеллекта и онлайн-платформ для повышения качества образования. В статье подчеркивается важность персонализированного обучения, баланса между теорией и практикой, внедрения технологических инноваций и международного сотрудничества. На основе данного

исследования предлагаются рекомендации по модернизации национальной системы образования в соответствии с глобальными стандартами.

**Ключевые слова:** онлайн-образование, интерактивное обучение, глобальные университеты, лучшие практики, современные тенденции, инновации в образовании, цифровое обучение, международное сотрудничество, лидерство в образовании.

**Introduction.** Education has always been one of the key drivers of human progress, with each era shaping its own unique learning models. Traditional education, developed over centuries, has focused on deep knowledge acquisition, logical reasoning, and structured methodologies. However, with the rapid advancement of modern technologies, the education system has undergone significant transformations. The experience of global universities demonstrates that the most effective learning approaches emerge from the integration of both traditional and modern methods.

Today, prestigious universities such as Harvard, MIT, Oxford, and Stanford are enriching their educational processes with innovative solutions, including online platforms, artificial intelligence, remote learning, and interactive teaching methods. At the same time, traditional universities continue to uphold classical teaching methodologies, emphasizing research, logical thinking, and critical analysis.

In my opinion, traditional and modern education should complement each other. Relying solely on technology is not enough, as human reasoning, ethical values, and communication skills are best developed through direct human interaction. However, modern technologies significantly enhance the accessibility, efficiency, and interactivity of education. By studying the best practices of global universities, we can improve our own education systems and create a competitive and high-quality learning environment.

### Literature Review

MIT One of the key aspects of traditional education is a strong theoretical foundation. Abu Nasr Al Farabi viewed science as a crucial element in human development and state governance. He stated «Perfect societies are built on science and wisdom. [1]. Today, countries such as Singapore, Finland, and Japan have structured their education systems around this principle, achieving significant economic and scientific advancements.

Ibn Sina [2] emphasized the harmony between theory and practice, asserting that knowledge must be reinforced through practical experience. In his Canon of Medicine, he argued that medical science should not be limited to theoretical learning but must be validated through experimentation. Modern education follows a similar approach-universities like Oxford, and Harvard prioritize experiential learning to bridge the gap between theory and real-world application.

Furthermore, the mentor -student relationship remains a vital component of education. Jalal al-Din Rumi highlighted the importance of teachers in the learning process, stating, «A teacher is like a candle; they burn themselves to illuminate others. This philosophy is still embraced by institutions like Cambridge personalized education and strong mentorship programs.[3]

Modern education is increasingly integrating technological advancements, leading to new pedagogical methods. For instance, the edX platform, developed by MIT and Harvard, has enabled millions of students worldwide to access free online education. This aligns with Abu Rayhon Al-Biruni's belief: Knowledge has no boundaries it should be accessible to everyone. Moreover, artificial intelligence [AI] is transforming education -companies like Google and IBM are developing AI -driven personalized learning programs that cater to individual students, needs.[4]

The Blended Learning model, which combines traditional classroom instruction with online learning, has proven to be highly effective. London Imperial College, the University of Tokyo, and the National University of Singapore have successfully implemented this model. This approach resonates with Confucius famous words: "hear and I forget, I see and I remember, I do and I understand." [5]

Additionally, global education exchange programs have become Erasmus+, Fulbright, and chevening provide students with opportunities to study at top universities worldwide, fostering international academic collaboration. This aligns with Al-Farabi' s view that True knowledge is

limitless and develops through cooperation among societies." Literature has also played a crucial role in promoting the value of education. **Alisher Navoiy**, in Mahbub ul-Qulub and Khamsa, emphasized that education is the key to personal and societal development. [6] Jalaluddin Rumi, in Masnavi, explored themes of self-discovery and enlightenment, highlighting the transformative power of knowledge.[7] Traditional education is deeply rooted in the works of classical philosophers and scholars. Plato, in The Republic, emphasized the role of education in shaping a just society and cultivating wisdom.[8] Aristotle in Nicomachean Ethics, advocated for experiential learning, arguing that knowledge should be applied practically to develop well-rounded individuals.[9]

The 20th and 21st centuries have witnessed rapid advancements in education, driven by new pedagogical theories and technological innovations. John Dewey [10], in Democracy and Education [11], promoted experiential learning, arguing that education should focus on critical thinking and problem-solving rather than rote memorization. Paulo Freire [12], in Pedagogy of the Oppressed [13], challenged traditional hierarchical teaching methods and emphasized the importance of dialogue and active student participation.

**Regarding all the thoughts and studies, the future of education should focus on the following key areas:**

1. Personalized learning -Tailoring education to each student's abilities and interests.
2. Integration of theory and practice-Ensuring that knowledge is not only learned but also applied in real - life situations.
- 3.Implementation of innovative technologies - Utilizing AI, virtual reality, and online learning to develop education.
4. Academic collaboration and global exchange - Strengthening international partnerships and adapting national education systems to global standards.383

In today's rapidly evolving world, education is undergoing significant transformations, integrating both traditional and modern approaches. The best practices from global universities demonstrate that an effective education system is not only about enriching curricula but also about fostering interactive communication between students and teachers. Traditional education provides a solid foundation by emphasizing deep knowledge acquisition, logical thinking, and classical teaching methods. However, modern universities are increasingly incorporating digital technologies, online learning, and artificial intelligence to enhance educational quality. Online courses, virtual laboratories, and open education platforms are expanding learning opportunities globally, allowing individuals to tailor their education to their specific needs.

Leading universities such as MIT, Harvard, and Oxford are focusing on innovative approaches to personalize education, nurture students' creative thinking, and encourage scientific research. Additionally, the experiences of countries like Finland, Singapore, and South Korea highlight that the success of an education system is not solely dependent on technological advancements but also on fostering a student-centered and supportive learning environment. In conclusion, the most effective educational outcomes are achieved when traditional and modern methods are harmonized. The experiences of top global universities confirm that a successful education system should develop students' intellectual and practical skills, preparing them for lifelong learning and problem-solving. Therefore, nations should leverage the best international practices to modernize their education systems and ensure future success.

## References

1. Al-Farabi, A.N. [870-950]. *The Virtuous City*.
2. Avicenna [Ibn Sina] [980-1037]. *The Canon of Medicine*.
3. Jalal al-Din Rumi [1207-1273]. *Masnavi*.
4. Al-Biruni A.R. [973-1048]. *India*.
5. Confucius [551-479 BC]. *The Analects*.
6. MIT & Harvard University. [2023]. *edX Platform Statistics*.
7. London Imperial College [2024]. *Blended Learning in Higher Education*.
8. Erasmus- [2024]. *International Student Exchange Programs*.

# THE ROLE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF EUROCENTRISM IDEAS IN HEGEL'S VIEWS

*Saitmurodov Jobirjon Boymurod o'g'li*

*Renessans ta'lif universiteti*

*Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasi*

*dotsenti*

## **Annotation**

This article discusses the foundations of the emergence of Eurocentrism in the work of G.V.F. Hegel, recognized as a bright representative of German classical philosophy. The importance of the social environment in the manifestation of Eurocentrism as a position in the views of the thinker is analyzed.

**Keywords:** G.V.F. Hegel, Holy Roman Empire, Duchy of Württemberg, West, East, University of Tübingen, Enlightenment movement, German society, state.

## **Аннотация**

В статье рассматриваются основы возникновения европоцентризма в творчестве Г. В. Ф. Гегелья, признанного выдающейся фигурой немецкой классической философии. Анализируется значение социальной среды в проявлении европоцентризма как позиции во взглядах мыслителей.

**Ключевые слова:** Г. В. Ф. Гегель, Священная Римская империя, герцогство Бюргенланд, Запад, Восток, Тюбингенский университет, просветительское движение, немецкое общество, государство.

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada, nemis klassik falsafasining yorqin namoyondasi sifatida e'tirof etiladigan, G.V.F.Gegelning ijodida yevrosentrizmning vujudga kelish asoslari haqida so'z boradi. Yevrosentrizmning mutafakkir qarashlarida pozitsiya o'laroq namoyon bo'lishida ijtimoiy muhitning ahamiyati tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** G.V.F.Gegel, Muqaddas Rim imperiyasi, Vyurtemberg gertsogligi, G'arb, Sharq, Tyubingen universiteti, ma'rifatparvarlik harakati, nemis jamiyatni, davlat.

"Xalqlar tarixida o'ziga xos tub yangilanish davrlari borki, bunday zamonlarda muayyan millat dahosi, uning o'z salohiyatini namoyon etishga intilishi, yaratuvchanlik faoliyati eng yuksak cho'qqilarga ko'tariladi. Nisbatan qisqa muddatlarda erishilgan ulug' marralar butun jahon ahlini lol qoldiradi" [1]. XVIII-XIX asrlardagi nemis mutafakkirlarining ijodiy merosi bugungi rivojlangan nemis jamiyatiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ularning jamiyat taraqqiyotiga oid ilg'or g'oyalari nafaqat o'z davri uchun balki, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. O'z falsafiy qarashlari orqali nemis jamiyatni va davlati rivoji, shuningdek insoniyat tafakkur taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkir Georg Vilhelm Fridrix Gegel edi.

Gegel yaratgan falsafiy tizimni o'z davri ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy muhiti ostida shakllangan dunyoqarash mevasi sifatida tasvirlash mumkin. Bejiz mutafakkir "har bir inson o'z davrining farzandi, shuning uchun falsafa ham o'z vaqtini fikrlarda idrok etadi" [2] demagan edi. Falsafani o'z dunyosidan oshib ketishi mumkin, deb o'ylash xuddi odam o'z vaqtidan ilgarilab ketishi yoki Rodos oroli ustidan sakrab o'tish kabi aqslsizlik" [3] ekanligini ta'kidlaydi. Muatafakkir ijodida yevrosentrizmning shakllanishiga bir qator omillar sabab bo'lganki, biz ularni tarixiy-siyosiy, ijtimoiy-madaniy kontekstda ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

"Georg Lyudvig Gegel va Mariya Magdalena Luiza 1770-yilning 27-avgustida birinchi farzandi Georg Vilhelm Fridrix Gegel dunyoga kelganini ma'lum qildilar" [4]. Georg Lyudvig Vyurtemberg gertsogi Karl Evgen saroyida Rentkammersekretar (daromad bo'limi kotibi), Mariya Magdalena mahalliy badavlat oiladan edi. Ushbu oilada diniy muhit hukmron edi. Buni quyidagicha izohlash mumkin. Vyurtemberg Gersogligidagi an'anaviy "halollik"ga mansub Gegel oilasining shu nomdagi

ajdodlari Vyurtembergga XVI asrda hozirgi Avstriyaning Italiyaga chegaradosh hududlarida joylashgan Karintiyadan protestant ochqin sifatida kelishgan edi. Balki, shundanmi yosh Vilgelm [5] (Wilhelm uni ota-onasi shunday chaqirishardi) dunyoqarashi dastlab din bilan uzviy tarzda shakllanib, uni vafotiga qadar tark etmadni. Ma'lumki, har bir insonning kamol topishida irsiyat va ijtimoiy muhit kata rol o'ynaydi. Yosh Vilgelm dunyoqarashining shakllanishida uning ota-onasi kata rol o'ynab, uch yoshligadayoq ilm o'rgana boshlagan. Karl Rozenkranz [6] o'zining Gegel hayotiga bag'ishlangan asarida, 1776-yildan uning Shtutgartdagi mashhur Eberxard-Ludvigs gimnaziyasida o'qiganligini yozadi. Uning gimnaziyadagi faoliyati tarixiy jihatdan ko'pgina mashhur shaxslarning asarlari bilan tanishish imkoniyatini berdi. Adabiyot (ayniqsa G.Y.Lessing), ilohiyotshunoslik, tarix, qadimgi yunon mualliflarining asarlari, matematika, va qadimgi tillarni alohida e'tibor bilan o'rgana boshladi. Yunon faylasuflari Platon va Arastu asarlari bilan tanishuvi uning borliq va insoniyatga bo'lgan qarashlarini anchagina o'zgartirdi. Shundan bo'lsa kerakki yosh faylasuf o'zi uchun yunon faylasuflarining qarashlarini ideallashtira boshladi, balki uning qarashlarida keyinchalik aks etgan yevrosentrizm (*g'arb markazchilik*) shu nuqtadan kurtak yoya boshlagandir.

Uning gimnaziyadagi faoliyati "Der verkümmerte Zustand der Künste und Wissenschaften unter den Turken" [7] ("Usmonlidagi san'at va ilm-fanning ahvoli") nomli Abiturrede ("Bitiruv nutqi") bilan yakunlandi. Terri Pinkard o'z asarida yosh faylasufning bitiruv nutqi haqida quyidagilarni yozadi: "Gegel gimnaziyadagi bitiruv nutqi uchun tanlangan bir necha talabalardan biri edi. U ham boshqa tanlanganlar singari, talab qilingan Usmonli imperiyasi (*Turkiya*) mavzusida gapirishi kerak edi. U "Usmonlidagi san'at va ilm-fanning ahvoli" mavzusida ma'ruza qilishni tanladi. Zulmat ichidagi, kambag'al Usmonli imperiyadagi holatdan ko'ra, ushbu suhbatlar muktab o'quvchisiga, Karl Yevgen dono boshqaruvi tufayli ularga juda yaxshi ta'lim muhiti taqdim etgani va ustozlarini maqtash orqali o'z bilimdonligini ko'rsatish uchun yaxshi imkoniyat edi" [8].

Bitiruv ishining nomi o'laroq uning qaysi pozitsiyani egallaganini ko'rsatadi. Shu vaqtidan boshlab unda Sharqqa nisbatan bir yoqlama fikr paydo bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Yosh faylasuf shaxsiyatida biz kuchli egoni ko'ramizki, u o'zi tug'ilib o'sgan hudud va u yerlarda tarqoq holda yashayotgan nemis xalqini sevish bilan chambarchas bog'lanib ketgan. "Usmonlidagi san'at va ilm-fanning ahvoli" bitiruv ishida, muqaddas islam e'tiqodi birligi asosida harakat qiluvchi Usmonli imperiyasidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning san'at va ilm fanga ta'sirini ijobiy tomonidan baholamaydi. Ichidan chirigan boshqaruv tartiblarini keskin qoralaydi. Usmonli imperisiyaga nisbatan uning nafratini, musulmonlarning tinimsiz G'arb yerlariga hujumlari va oxir oqibat G'arbning madaniy markazi sifatida ko'rildigan Konstantinopolning bosib olinishi yomon ta'sir o'tkazgani aniq. Chunki, shu voqeadan so'ng turklar, G'arb yerlariga istalgan vaqtida kirib, o'z tartiblarini joriy qilishga harakat qilgan.

Bizningcha yosh mutafakkirning Sharqqa nisbatan bir yoqlama fikr yuritishi nafaqat ijtimoiy muhit balki, mavjud tarixiy-siyosiy omillar bilan ham bog'liq edi. Chunki, yuqorida ta'kidlanganidek nemis shaharlarining yuqori mansabdagi amaldorlari qo'l ostidagi ta'lim dargohlariga o'z ta'sirini o'tkaza olgan. Ayniqsa G'arb yerlari uchun tahdid sifatida baholangan Usmonlilar davlatining zaif tomonlarini topish va o'sib kelayotgan yosh avlod ruhini ko'tarish, shuningdek ularga qarshi nafrat tuyg'usi bilan tarbiyalash maqsadi mavjud edi. Amalga oshirilgan tadbirlar natijasi shubhasiz Gegel kabi yetishib chiqayotgan yosh olimlar dunyoqarashida yaqqol sezilardi.

Katta qiziqish va shijoatga to'la Gegel gimnaziyani muvaffaqiyatli tugatib, 1788-yilda Tyubingendagi Eberxard Karls nomli universitetga o'qishga kirib, protestant teologiyasi va falsafasini o'rganishni boshlashi kerak edi. Lekin o'sha davr Germaniya universitetlaridan juda kam farq qiluvchi, Tyubingen universiteti ham eski fikrlar va ta'lim dasturlarining markazi bo'lib, bu muhit Gegel ruhiyatiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadni. Faylasuf Terri Pinkard bu holatni o'z asarida shunday yozadi: "...u yerdagi professorlar o'zaro turmush qurishga moyil edilar, bu esa ularning ta'lim sifatini keskin pasayib ketishining to'liq bashorat qilinadigan natijasi edi. Tyubingenda nepotizm ham keng tarqalgan bo'lib, bu uning boshqa nemis universitetlariga o'xshash baxtsiz xususiyati edi" [9]. U o'qishi davrida universitetdagi ilmiy muhittdan to'la qoniqish hissi hosil qilmasada o'zidek teran fikrlovchi Xo'lderlin [10] va yosh Shelling [11] (ular o'z davrining mashhur fan

arboblari edi) kabi do'stlar ortdirdi. Gegel va uning ikki do'sti universitetdagি o'qish davrida G.Y.Lessing, Spinoza, Leybnis, Russo, Kant, Fixte kabi mutafakkirlar ijodi bilan tanishish orqali birlariga katta ta'sir ko'rsatdilar.

Universitetdagи o'qish yillarida Fransiyadan inqilob shamoli esa boshladiki, inqilob nyemislar yashovchi hududlarga ham o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. O'ttiz yillik urushdan so'ng Germaniyada iqtisodiy va demografik o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsada, Fransiyadagi erkinlik va hurfikrlik g'oyalari nemislarni ham eski tartiblarga qarshi ilhomlantirayotgan edi. Bu jarayonlar yosh faylasufni siyosatga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirdi. U Fransiyada o'sha davrda sodir bo'layotgan voqealarni diqqat bilan kuzatib turdi. Fransuz ijtimoiy-siyosiy voqeligidagi ro'y bergan milliy taraqqiyot bilan bog'liq tub o'zgarishlar asosida Gegelning ham ijtimoiy voqelikka nisbatan aniq munosabati shakllanib bordi. U Fransiyadagi respublika tuzumiga xos ijobiy xususiyatlarga xayrixoh munosabatda bo'ldi. Respublika tufayli erishilgan eng yaxshi yutuqlarni pruss monarxiyasida ham qo'llash tarafdori sifatida fikr yuritdi. U yoshligidayoq tarix ilmini chuqur o'rgandi va insoniyat tafakkur taraqqiyotini tarixiy rivojlanishda deb bildi. Gegelning fikricha, agarda Muqaddas Rim imperiyasi hududlarida yashovchi barcha nemis qabilalari pruss monarxiyasi tevarigida birlashsa, nemis ruhi tashqi dunyoga chiqish imkoniga ega bo'ladi. B.Rassel uni bejizga "vatanparvar prussiyalik" [12]deb atamagan edi.

Gegel 1793-yilda Tyubingen universitetini ilohiyot va falsafa bo'yicha bitirdi. U din yo'lida xizmat qiluvchi ruhoniy bo'lishdan bosh tortdi va shu yili Bernga jo'nab ketdi va u yerda "hofmeister" lik faoliyatini (yollanma o'qituvchi) kapitan Karl Fridrix fon Shtaygersning bolalariga ta'lim berishdan boshladi. Shtaygersning nisbatan liberal inson bo'lganidanmi, u Gegelga Berndagi o'sha davr ijtimoiy va siyosiy vaziyatini tanishtirdi. Shuningdek, u o'z kutubxonasidan foydalanish huquqini berdi. U yerda Makiavelli, Gugo Grotsiy, Monteske, Tomas Gobbs, David Yum, Leybnis, Jon Lokk, Russo va boshqa olimlar asarlarini chuqur tahlil bilan o'rgandi. Shubhasiz, Gegel bu yerda o'zining falsafa, ijtimoiy fanlar, siyosat, iqtisod va siyosiy iqtisodga oid keng bilimlariga asos soldi. Keyinchalik u Frankfurt shahrida ham yollanma o'qituvchilik faoliyatini, siyosat va iqtisodni o'rganish bilan birga davom ettirdi. Bu fanlar keyinchalik o'zining falsafiy ta'limotini puxta asoslash yo'lida xizmat qildi.

"Mana shu vaqtdan boshlab Gegel falsafa bilan jiddiy shug'ullanib, o'zining idealistik dialektikasiga asos soluvchi falsafiy asarlar yoza boshladi" [13]. Endi Gegel nemis xalqi ongini o'zgartirishga xizmat qiluvchi yangi falsafiy sistema yaratish lozimligini tushunib yetgandi. Yena universitetidagi faoliyati davomida u Shelling bilan birga ijod qildi va o'z qarashlarini aks ettiruvchi falsafiy sistemasini yarata boshladi. U yaratgan falsafiy sistema uch bosqichni o'z ichiga olgan. Ular: tushuncha – tabiat – ruh bo'lib, bir-biri bialn o'zaro aloqadorlikda rivojlanib boradi.

Mutafakkir yaratgan falsafiy ta'limotning g'oyaviy manbalari professor G.Ro'zmatovaga ko'ra "Kant, Fixte, Shelling" [14] ga borib taqaladi. Gegel hayoti davomida to'rtta asosiy asarini nashr etishga ulgurdi: birinchisi – "Ruh fenomenologiyasi" (yoki "Aql fenomenologiyasi"). U 1807-yilda nashr etilgan bo'lib, ongning hissiy idrokdan, mutlaq bilimgacha bo'lgan evolyutsiyasi haqidagi qarashlari aks etgan. "Ruh falsafasi ... turli muammolarga, xususan, tarix, din, estetika va falsafa tarixiga bag'ishlangandir" [15]. Ikkinchisi – Gegel falsafasining mantiqiy va metafizik o'zagi bo'lgan "Mantiq fani" uch jidda ya'ni 1812, 1813 va 1816-yillarda nashr etilgan. Uchinchi asari – "Falsafiy fanlar ensiklopediyasi" deb nomlanib, uning butun falsafiy tizimining qisqacha mazmuni keltirib o'tilgan, dastlab 1816-yilda, keyin esa 1827 va 1830-yillarda qayta ko'rib chiqilib nashr etilgan. Oxirgi, to'rtinchi asari esa "Obyektiv aql yoki huquq falsafasining asosiy elementlari" (keyingi o'rnlarda Huquq falsafasi) dir. Ushbu asar 1820-yilda nashr etilgan bo'lib, unda Gegelning jamiyat taraqqiyotiga oid bugungi kun uchun ham ahamiyatli bo'lgan ijtimoiy-falsafiy qarashlari aks etgan. Yuqorida keltirilgan asarlarda mutafakkirning yerosentrism pozitsiyada bo'lganini payqash qiyin emas. Ayniqsa, uning "Tarix falsafasi" bo'yicha ma'ruzalar to'plami uning yevrosentristik pozitsiyasida ekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, Gegel o'z davri ilm-fani uchun murakkab falsafiy tizim yaratdiki, bugungi davrda ham ko'plab tadqiqotchilar uchun Gegel falsafiy ta'limoti ular uchun o'rganish obyekti bo'lib

xizmat qilmoqda. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, uning qarashlarida yevrosentrizm pozitsiyasi ko'zga tashlanadi. Tadqiqotlarning ishonchliligi va haqiqatga mosligi jihatidan Gegel falsafiy qarashlarida yevrosentrizm pozitsiyasi mavjudligini hisobga olish, umuminsoniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan juda muhimdir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2021. – 6.19.
2. Hegel G.W.F. The Philosophy of Right / Translated by S.W.Dyde. Ontario,2001. -P.1
3. G.W.F. Hegel, The Philosophy of Right / Translated by S.W.Dyde. Ontario,2001. page.19.
4. Terry Pinkard, “Hegel A Biography”, Georgetown University, Cambridge University Press, 2000. P. 2.
5. Terry Pinkard, “Hegel A Biography”, Georgetown University, Cambridge University Press, 2000. P. 2.
6. Rosenkranz Karl, Georg Wilhelm Friedrich Hegela Leben, Berlin 1944.
7. Karl Rosenkranz. Hegels Leben. Duncker und Humblot, 1844, -P. 19.
8. Terry Pinkard, “Hegel A Biography”, Georgetown University, Cambridge University Press, 2000. -P. 16.
9. Terry Pinkard, “Hegel A Biography”, Georgetown University, Cambridge University Press, 2000. -P. 19.
10. [https://theodora.com/encyclopedia/h2/johann\\_christian\\_friedrich\\_holderlin.html](https://theodora.com/encyclopedia/h2/johann_christian_friedrich_holderlin.html). 23.05.20 22/10:57://

# TA'LIMDA AKADEMİK MOBILLIKNING ISTIQBOLLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

*Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna  
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti  
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

*Ruziyeva Shoxida Fatilloyevna  
Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasи  
1-bosqich doktoranti*

## Annotations

Ushbu maqolada mamlakatimiz oliy ta'lif tizimida kadrlar tayyorlashda xalqaro tajribalarni e'tirof etish, zamonaviy ta'limning sifat jihatlarini yanada oshirish, bu boradagi samarali tadqiqotlarni yangi bosqichga ko'tarish masalalari tahlil qilingan bo'lib, ta'linda akademik mobillikning muhim yo'nalishlari, muammolar va istiqbollar yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** akademik mobillik, zamonaviy kadr, kreativlik, xalqaro faoliyat, malakali mutaxassis.

## Аннотация

В данной статье анализируются вопросы признания международного опыта в подготовке кадров в системе высшего образования нашей страны, дальнейшего повышения качества современного образования, поднятия эффективных исследований в этой области на новый уровень, освещаются важные направления, проблемы и перспективы академической мобильности в образовании.

**Ключевые слова:** академическая мобильность, современные кадры, креативность, международная деятельность, квалифицированный специалист.

## Abstract

This article analyzes the issues of recognizing international experience in training personnel in our country's higher education system, further improving the quality of modern education, raising effective research in this field to a new level, and highlights important directions, problems, and prospects of academic mobility in education.

**Keywords:** academic mobility, modern personnel, creativity, international activity, qualified specialist.

**Kirish.** Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish muhim va ustuvor vazifaga aylandi, rivojlanayotgan jamiyatimizning o'z oldiga qo'ygan olijanob maqsadi – kelajagi buyuk davlatni barpo etish vazifasi shuni taqozo etadi. Darhaqiqat, davlatimizning bosh maqsadi ham kelajak avlodning istiqbolini ta'minlashga, zarur shart-sharoit yaratishga, ularni yetuk insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy yangilanishining muhim subyektlaridan bo'lib, turmushida ro'y berayotgan jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazadi va taraqqiyotni harakatga keltirishda muhim rol o'ynaydi, ularning ushbu mas'uliyatli vazifani bajarishlari va erkin rivojlanishlari, ijodiy bunyodkorlik faoliyatini amalga oshirishlari uchun Yangi O'zbekistonda qulay imkoniyatlar yaratilgan va bu borada katta amaliy ishlar qilinmoqda. Mamlakatimizning ertangi kuni qanday bo'lishi yoshlarning har tomonlama salohiyati va yetukligiga bog'liq.

Jahon miqyosidagi tadqiqotlardan ma'lumki, ta'lif jarayonining barcha bosqichlarida shaxsni har tomonlama rivojlantirish va voyaga yetkazish, unda ijodkorlik, komillik va malakali mutaxassisiga xos sifatlarni shakllantirish, ijtimoiylashtirish va mustaqil, tanqidiy, kreativ fikrash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi muhim o'rinn tutadi. Mamlakatimizda so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar natijasi hamda 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta'lif konsepsiyasida "Butun hayot davomida sifatli ta'lif olishga imkoniyat yaratish" tamoyili asosida oliy ta'linda yoshlarning

kreativlik sifatlarini rivojlantirish, an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirish talab etiladi.

Mamlakatimizda ijtimoiy institut bo'lgan oliy ta'limga jamiyatning rivoji va farovonligi uchun zarur maskan hisoblanib, nafaqat barqaror va ustun bo'lishi, balki tez o'zgarayotgan va kutilmagan globallashtirilgan jamiyatda muammolarni hal etish uchun doimiy rivojlanishi lozim. Shu sababli professor-o'qituvchilar, tadqiqotchilar va bo'lajak mutaxassislardan ta'limga tarbiya nazariyasi va amaliyotida, shuningdek ushbu jarayonning barcha sohalarida kreativ g'oyalar va innovatsiyalar kutilmoqda.

Mamlakatimiz oliy ta'limga tizimida kadrlar tayyorlashning erishilgan darajasini xalqaro maydonda e'tirof etish, zamonaviy ta'limga sifat jihatlarini yanada oshirish, bu boradagi samarali tadqiqotlarni yangi bosqichga ko'tarish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limga zamonaviylashuvi o'qitishda kreativ yondashuv bilan belgilanib, u bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish va takomillashtirish xususiyatini o'zgartiradi, o'zlashtirilayotgan fanlar mazmunini rivojlantirish, zamonaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash jarayonini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida Yangi O'zbekiston uchun eng katta investitsiya bo'lgan ta'limga qo'llab-quvvatlash, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarini qo'llash ko'nikmalariga ega, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yangi metodika asosida o'qitishni tashkil etish, ilg'or ta'limga standartlari va metodikalarini joriy etish uchun alohida ilmiy institut va laboratoriylar tashkil qilish orqali ta'limga sohasini yanada takomillashtirish borasida tizimli tadbirlar belgilab berilgan.

Zamonaviy ta'limga yuqori bosqichlarga ko'tarish, jahon andozalari va talablariga mos ravishda isloh etish masalalarini yechishda akademik mobillik dasturlari alohida o'rinni egallaydi. Aynan shu asnoda akademik mobillik bo'yicha ta'limga loyixalarini amalga oshirish lozim.

Akademik mobillik bo'yicha o'qitiladigan ayrim fanlardan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishga xorij professor-o'qituvchilarni jalg'ish etish lozim. Ta'limga sifatini yuqori darajalarni ushslash uchun mukammal, masofaviy elektron ta'limga tizimini yaratish ham muhim. Unga barcha fanlar majmualari, adabiyotlari, videoedarsliklar va umuman ta'limga olish uchun barcha materiallar kiritilishi yaxshi natija beradi.

Akademik mobillik - qabul qiluvchi muassasada o'quvchi-talabaning vaqtincha ta'limga olish davrida sinov birliklarini o'zlashtirishi va ularni jo'natuvchi muassasa tomonidan tan olinishi.

Akademik mobillik - Boloniya deklaratasiyasining asosiy tamoyllaridan biri va xalqaro faoliyatning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limga sifatini va ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, boshqaruva tizimini takomillashtirish, tashqi va ichki integratsiya aloqalarini o'rnatishga yordam beradi. Akademik mobillik - xorij ta'limga hududini shakllantirish vositasini maqsadi hisoblanadi.

Boloniya deklaratasiysi ko'p bosqichli oliy ta'limga tizimi va kredit-modulli ta'limga tizimini joriy etish, ta'limga sifatini ta'minlash, davlat tizimini modernizatsiya qilish va ichki ta'limga tizimini rivojlantirish asosida Yevropada yagona ta'limga makonini yaratishni tartibga soladi.

Akademik mobillikning xorijiy amaliyotlardan o'ziga xos farqlari mavjud: talabalar xorij ta'limga muassasalarida ham cheklangan, ham uzoq muddatga – bir semestrdan o'quv yiliga o'qish imkoniyatiga ega; bunday xizmat safarlarida ular to'liq o'qitilgan, chet tilini, o'quv rejasiga muvofiq ma'lum fanlarni o'rgangan bo'lsa, talaba tegishli hujjalarni taqdim etgan taqdirda tayanch ta'limga muassasasiga qaytib kelganida hisobga olinadi.

Afsuski, bizning mamlakatimiz uchun talabalarning mobilligi hali Markaziy Yevropa talabalari ko'tara oladigan darajada keng tarqalgan emas. Buning uchun bir qator ob'yektiv omillar mavjud: Markaziy Yevropada davlat chegaralari yo'q, shuning uchun mamlakatlar o'rtasida harakatlanish qiyin emas, ular orasidagi masofa boshqa masofalar bilan taqqoslanmaydi. Erta yoshdan boshlab, Yevropaliklar turli tillarda so'zlashuvchilar bilan muloqot qilishadi, bu esa o'smirlilik davrida ikki yoki uch tilda gapirishga imkon beradi. Bu omillar yevropalik talabalarga bir ta'limga muassasasidan boshqasiga erkin o'tish, turli ta'limga dasturlarini o'zlashtirish imkonini beradi.

Ta'lim makonida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish bir qator ob'yektiv huquqiy, moliyaviy, ma'muriy va akademik cheklov larga ega. Ulardan ba'zilari faqat federal darajada, ba'zilari esa ta'lim muassasasi darajasida olib tashlanishi mumkin. Shuningdek, akademik mobillikning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi sub'ektiv omilni ajratib ko'rsatish kerak. Talabalarning o'zлari mobillik subyektiga aylanish istagi, boshqacha aytganda, ularning hamkor ta'lim muassasalarining turli ta'lim dasturlari sharoitida ta'lim olishidir [1].

Talabalarning akademik mobilligi ostida, talabaning ma'lum bir muddatga (bir yilgacha) ta'lim bilan bog'liq bo'lgan boshqa ta'lim muassasasiga (o'z mamlakatida yoki chet elda) o'qish uchun harakatlanishini tushunamiz. So'ngra talaba o'zining asosiy ta'lim muassasasiga qaytadi. Akademik mobillik zamonaviy ta'limning ajralmas xususiyati hisoblanadi. Ushbu tendensiya umuman ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha olingan fikrlarni yanada qo'llash uchun ushbu jarayonning barcha jihatlarini o'rganish zarurligini ta'minlaydi. Shu jihatdan talabalarning akademik mobilligini amalga oshirish eng muhim masaladir. Shunday qilib, akademik mobillikni ta'limning globallashuvi omili sifatida, ta'limni integrasiyalashuv mexanizmi sifatida ko'rish mumkin.

Ta'lim subyektining sifati shaxsning shakllanishiga ta'sir qiladi. Akademik mobillik Boloniya jarayoni doirasida Yevropa ta'lim hududini shakllantirishning zaruriy sharti sifatida ko'rib chiqiladi. Boloniya jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri talabalar, o'qituvchilar, tadqiqotchilar ta'lim almashinuvining akademik mobillik darajasini oshirishdir.

**Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).** So'nggi yillarda akademik mobillik, V.A.Galichinning fikriga ko'ra, inson sifatini oshirishning samarali vositalaridan biri sifatida tan olingan. Globallashuvning rivojlanishi bilan mamlakatlar o'rtasida fan va ta'lim sohasidagi almashinuv tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Bu mazkur yo'nalishda millatlararo hamkorlikni kengaytirish va mustahkamlashga, milliy ta'lim tizimlarining raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda [8, 2-b.].

Boloniya hujjalarda mobillikning ahamiyati haqidagi qarash har doim mavjud. Mazkur maqolada akademik mobillik tushunchasini ochib berish uchun Boloniya jarayonining Magna xaritasi, Sorbonna deklarasiyasi, Boloniya deklarasiyasi, Kommyuniqe, Yevropa Kengashi Vazirlar Qo'mitasining a'zo davlatlarga akademik mobillik bo'yicha tavsiyasi kabi hujjalariga tayandik.

V.I.Bogoslovskiy ta'kidlashicha, talabalar, o'qituvchilar akademik mobilligini rivojlantirish davlatlarning Boloniya jarayoniga qo'shilishining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ko'p bosqichli ta'lim tizimini va kredit tizimini joriy etish bilan bir qatorda, o'z ichiga modulli ta'lim tizimi, ta'lim sifatini ta'minlashning davlat tizimlarini modernizasiya qilish va ta'lim muassasasi ichidagi ta'lim sifatini boshqarish tizimlarini va ta'lim hujjalarining yangi formatlarini ishlab chiqishni oladi [4,3-b.].

V.I.Bogoslovskiyning yozishicha, bir yillik stajirovkada ta'lim muassasalariga birinchi semestrda chet ellik talabalarni ingliz tilida, ikkinchi semestrda esa qabul qiluvchi davlat tilida o'qitish tavsiya etiladi, ammo bu faqat o'qish uchun maqbul bo'lishi mumkin. Aniq fanlar va muhandislik ta'limi, hatto shunga o'xshash tillar bo'lishi ham mumkin. O'z navbatida, bu nafaqat til yoki gumanitar fanlar emas, balki barcha ta'lim muassasalarida ingliz tilini chuqur o'rganishni tashkil etish masalasini ko'taradi [3]. Demak, akademik mobillik shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun juda muhim jarayondir, chunki uning har bir ishtirokchisi hayotiy vaziyatlarni hal qilish va bir vaqtning o'zida ularni o'z va boshqa madaniyat nuqtai nazaridan tahlil qilish zarurati bilan duch keladi.

Turli mualliflar akademik mobillikni turli ko'rsatkichlar bo'yicha tasniflaydilar, ammo bizning tadqiqotimiz kontekstida talabalarning akademik mobilligining uch turini ajratib ko'rsatish kerak: fazoviy (yoki jismoniy), virtual va murakkab (birlashtirilgan). Virtual mobillik masofaviy texnologiyalar orqali akademik mobillikning qulay shaklidir. Fazoviy (yoki jismoniy) ta'lim muassasasida yuzma-yuz o'rganishni nazarda tutadi.

Akademik mobillik, tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, talabalarga bir qator maqsadlarga erishish va ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi. Maqsadlar va ehtiyojlar juda xilma-xil bo'lishi mumkin

va ular ham oqilona (yangi vakolatlarni o'zlashtirish), ham hissiy (ota-onalardan uzoqlashish) bo'lishi mumkin.

V.I.Bogoslovskiyning fikricha, bugungi kunda mobillikning asosiy vazifalari talabaga tanlangan ta'lim yo'nalishi bo'yicha ko'p qirrali xorij ta'limini olish imkoniyatini berish, yetakchi ilmiy maktablar an'anaviy tarzda shakllangan tan olingan ta'lim va fan markazlariga kirish imkoniyatini ta'minlash, talabaning xorij madaniyatining barcha sohalari bo'yicha bilimini kengaytirishga yordam beradi [3].

V.A.Galichinning fikricha, mobillik boshqa muammolarni hal qilish uchun ham muhimdir. Bu shaxsni rivojlantirish, bilim darajasini oshirish va odamlarni ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini yaratish uchun zarur. Bu yangi bilimlarni to'plash, turli o'qituvchilardan o'rganish va yangi vaziyatlarda o'zingizni, takliflaringizni va malakalarining sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Mobillik til o'rganishga yordam beradi [2].

T.A.Fugelov fikricha, ta'lim muassasasida shakllangan har bir muhit ham kasbiy mobillik talabani shakllantirish uchun sharoit yaratmaydi. Demak, ta'lim muassasasida yoshlarni ijtimoiy munosabatlarga kirishish, hayot va kasbga tayyorlash uchun shartsharoitlarni yaratish zarurligi to'g'risida savol tug'iladi [4].

Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti rektori V.A.Sadovnichiyning yozishicha, akademik mobillikni amalga oshiruvchi talabalar hamkor ta'lim muassasalariga quyidagilar uchun yuboriladi:

-qo'shma diplom (darajali) dasturlari doirasida o'qish;

-ta'lim muassasalararo hamkorlik doirasida (ikkinchi diplom bermasdan), shu jumladan, akademik almashinuv dasturlari doirasidagi ta'limni o'zichiga oladi;

-stajirovkadan o'tish (shu jumladan til);

-o'quv (tadqiqot, ishlab chiqarish) amaliyotidan o'tish;

-yozgi maktablarda (semestrlarda) qatnashish [5].

O'z navbatida, E.V.Kuzevanov talabaning tadqiqot holatini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Uni shakllantirish jarayonining samaradorligi pedagogik shart-sharoitlar tizimi bo'lgan tadqiqot muhitini yaratish zarurati bilan bog'liq [6, -B. 47].

V.A.Sadovnichiyning fikricha, o'quvchi-talabalarning akademik mobilligidan foydalanish kerak, ularni doimo bir xil devorlarda o'rganish shart emas. Boshqa markazlarda dasturlarni taklif kilishingiz mumkin. Davlatda akademik mobillik tizimini yaratish kerak. Ta'lim sifatini oshirish jiddiy masala bo'lib, bu butun ta'lim tizimining tizimli ishlashini taqozo etadi hamda bu muammoni hal qilmasdan, biz tez orada ta'limimiz obro'sini va an'analarini yo'qotamiz. Bunday ulkan maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'quv dasturlarini moslashtirish, imtixon natijalarini xalqaro miqyosda o'zaro tan olish, o'quvchilarning akademik mobillikka tayyorligini qo'llab-quvvatlash lozim. Bunda o'quvchilar o'rtasida akademik mobillikni rivojlantiruvchi usullarni rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini, axborotning to'liqligi va adekvatligini, o'quvchilar o'rtasidagi dinamik o'zaro aloqani belgilovchi loyixa texnologiyalari bilan birgalikda qo'llash maksadga muvofiq ko'rindi.

Mobillik dasturi - ta'lim to'g'risidagi kelishuv asosida akademik mobillik davrida ukuvchi-talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan ta'lim dasturidir. Zamona viy ta'limni yuqori bosqichlarga ko'tarish, jaxon andozalari va talabalariga mos ravishda isloh etish masalalarini yechishda akademik mobillik dasturlari aloxida o'rinn egallaydi.

**Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Ko'pgina tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, Boloniya kelishuvi dasturida qatnashgan talabalar akademik mobillikkagi asosiy to'siqlar – til va "kreditlar" tizimining nomuvofiqligi. Faqatgina bunday dasturlarda qatnashishni rejalahtirayotgan talabalar akademik mobillikni amalga oshirishdagi asosiy to'siq sifatida moddiy tomonni qayd etadilar.

V.I.Bogoslovskiy va uning hamkasblarining fikriga ko'ra, talabalarning akademik almashinuvini to'xtatuvchi asosiy omil bu masalaning moliyaviy tomonidir [3]. Ammo akademik almashinuv dasturlaridan birida qatnashish uchun to'lovga qodir bo'lgan talabalar chet elda o'qishda ham muammolarga duch kelishadi.

Boshqacha qilib aytganda, akademik mobillikdagi yuqoridagi cheklovlardan tufayli talabalar, men chet el ta'lim muassasasida o'qish uchun vaqtimni behuda o'tkazdimmi, deb o'ylashmoqda. Bu savol mutlaqo adolatli, chunki ta'lim muassasasiga qaytgan talabalar o'tkazib yuborilgan semestr dasturini olishga majbur bo'lishadi.

Psixologik nuqtai nazardan, va'da qilingan va aslida nima o'rtasida ichki qaramaqarshilik mavjud. Shu munosabat bilan, ko'plab mutaxassislarining fikriga ko'ra, akademik mobillikni yanada rivojlantirish bo'yicha o'quv dasturlarini sinxronlashtirish, ta'lim va ilmiy darajalar to'g'risidagi hujjatlarini chet elda tan olish kabi xalqaro miqyosdagi muammolarni hal qilmasdan mumkin emas.

### **1. Xorijiy universitetlardagi ta'lim dasturlari va kurslari tuzilmalarida farq bor.**

Ushbu muammo 2002 yilda Stokholm seminarida taklif qilingan ta'lim dasturlari mezonlariga royoq qilmaslikdan kelib chiqadi. Bu mezonlarning asosiyлари quyidagilardir:

-umumiy darajani aks ettiruvchi yagona hujjat berish;

-akademik almashinuv dasturlarida ishtiroy etuvchi ikkita ta'lim muassasasi tomonidan o'quv rejalarini va ta'lim dasturlarini tasdiqlash;

-bitiruvchilarining yakuniy bilim va ko'nigmalariga qo'yiladigan talablarni qabul qilish, kredit birliklarining yagona tizimini tanlash;

-hamkor ta'lim muassasalarida o'qish jarayonida talabalarning o'quv natijalarini to'liq tan olish imkoniyati;

-akademik almashinuv dasturlari talabalar va o'qituvchilarining mobilligini ta'minlashi kerak.

Mezonlarning aniqligiga qaramay, amalda ularni amalga oshirish qiyin. Hamkor ta'lim muassasalarida bir vaqtning o'zida amalga oshirilayotgan dasturlarni ta'limning davlat ta'lim standartining talablari bilan birlashtirish qiyin. Bu muammoni ikkita diplom olish orqali hal qilish mumkin. Biroq, bu yondashuv yuqorida taklif qilingan birinchi mezonga ziddir.

**2. Kredit va baholarni o'tkazish muammolari.** Kredit va baholash tushunchalarini sharhlash asosida xulosa qilishimiz mumkinki, ular bir-birini to'ldiruvchi bo'lsa-da, kredit miqdoriy ko'rsatkich, baholash esa talabaning o'rganish natijasida olgan bilimining sifat ko'rsatkichidir. Olingan bilimlar sifatini saqlab qolgan holda va ta'lim sifati ustidan samarali nazoratni ta'minlagan holda kreditlarni fanlar bo'yicha taqsimlash borasida ko'plab savollar tug'iladi.

Bugungi kunda, bu masalalar to'liq hal qilinmaganligi sababli, talabalar va o'qituvchilar akademik almashinuv sohasida pedagogik qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda [7].

**3. Keyingi to'siq, o'quv rejalarining nomuvofiqligi.** Ko'pchilik davlatlarda o'qitish shartlari qat'iy belgilangan va ta'lim davlat ta'lim standarti bilan tartibga solinadi. Bu holat ta'lim muassasalarni har bir semestr uchun kurslarni belgilashga majbur qiladi. O'quv rejasini bajarmaslik o'qishdan chetlashtirish uchun asos bo'ladi [8].

**Tahlil va natijalar (Analysis and results).** Ta'lim muassasalarning o'quv rejalarini bir-biriga mos kelmaganligi sababli (ta'lim muassasasi har bir semestrda milliy-mintaqaviy komponentni hisobga olgan holda fanlarni mustaqil ravishda belgilash imkoniyatiga ega), akademik mobillikni amalga oshirish amalda imkonsiz bo'lib qoladi. To'g'ridan-to'g'ri davlat darajasida hal qilinishi kerak bo'lgan yana bir muammoni alohida ta'kidlash kerak – bu viza va pasport berishdir. Ushbu hujjatlarni qayta ishslash tizimi uzun navbatlar va byurokratiya bilan murakkablashadi, bu esa akademik almashinuv uchun qo'shimcha psixologik to'siq yaratadi.

Davlatlarda tahsil olayotgan chet ellik talaba uchun qiyinchilik shundan iboratki, o'qish davomida u mehnat faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega emas. Shu bilan birga, ushbu muammoni hal qilish chet el fuqarolarini boshqa davlatda ta'lim olishga jalb qilish imkonini beradi [9]. Talabalar uchun akademik mobillik turli ta'lim muassasalarida o'qish, o'qituvchilar va boshqaruv xodimlari uchun esa tajriba almashish, yangi kompetensiyalarni egallash maqsadida boshqalariga tashrif buyurish imkoniyati sifatida qaraladi. Boloniya deklarasiyasini yaratuvchilarga ko'ra, har bir talaba kamida bir semestrni "boshqa joyda, afzalroq chet elda" o'tkazishi maqsadga muvofiqdir.

Bo'lajak mutaxassis zamonaviy professional adabiyotlar, yangi asbob-uskunalar va jihozlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli, bunday almashinuvlarning qiymatini ortiqcha baholab bo'lmaydi.

O'quvchilar va o'qituvchiga masofaviy o'qishda qulaylik yaratish maqsadida "vebinar tizimi" joriy qilinib ushbu tizim orqali o'quv mashgulotlarini video va audio konferentsiya shaklida olib borish mumkin. Bu tizimni joriy kilib, professor-o'qituvchilar salohiyatidan foydalanib, ularga yangi pedagogik va interfaol usullar orqali bilim olish jarayonini optimallashtirish mumkin.

O'zbekistonning xalqaro reytinglarga kirishining o'ziga xos shartlaridan biri nufuzli ta'lim muassasalari bilan akademik mobillik tizimini yo'lga qo'yishdir. Ushbu tamoyilni amalga oshirishning yana bir sharti bu, ta'lim mazmunini shaxsiy va kasbiy vakolatlarni shakllantirishga hamda o'zgarishga tayyorlikka moyillik bilan rivojlantirishdir. Xorij mamlakatlarining akademik mobillikni rivojlantirish, masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash, yagona malakaviy tizimni yaratish, sifat nazorati va umuman, yagona ta'lim makoni g'oyasini amalga oshirish kabi yo'nalishlardagi sa'y-harakatlari o'quv jarayonining individualligini oshirishga va moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan.

### **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)**

Shunday qilib, Boloniya deklarasiyasi mobillikni oshirish sohasidagi vazifalarni shakllantiradi: xarakat erkinligini samarali amalga oshirish yo'lidiagi to'siqlarni bartaraf etish orqali mobillikni rag'batlantirish, ayniqsa quyidagilarga e'tibor berish kerak:

talabalar uchun ta'lim muassasalari va tegishli xizmatlardan foydalanish imkoniyati;

o'qituvchilar, ilmiy xodimlar uchun Yevropa davlatlarida ilmiy tadqiqot, o'qitish va qayta tayyorlash maqsadida o'tkazgan davrlarini ularning maqomi va qonuniy huquqlarini buzmagan holda tan olish va tasdiqlashdir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Manaeva N. N. Universitet talabasining axborot harakatchanligi zamonaviy dunyoda talabalarning ta'lim sifatining tarkibiy qismi sifatida // Rossiyada pedagogik ta'lim. 2015. No 10. S. 54-59.
2. Galichin, V.A. Ta'limning xalqarolashuvi sharoitida akademik harakatchanlik [Matn] / V.A. Galichin.-M.: Univer. kitob, 2009. -460 b.
3. Bogoslovskiy, V.I. Ko'p bosqichli universitet ta'limida akademik harakatchanlikni rivojlantirish: o'qituvchilar uchun tavsiyalar usuli [Matn] / V. I. Bogoslovskiy, S. A. Pisareva, A. P. Tryapitsyna. - Sankt-Peterburg: Rossiya davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2007. - 95 p.
4. Fugelova, T.A. Mobil talaba - universitetning ta'lim va rivojlanayotgan muhiti mavzusi [Matn] / T. A. Fugelova // Sibir pedagogika jurnali. - 2010. - No 5. - S. 106-116.
5. Sadovnichiy, V.A. Shaxsiy akademik harakatchanlik bo'yicha taxminiy qoida. URL: <http://inpro.msu.ru/files/an/individual.doc>.
6. Kuzeanova E.V. Pedagogika universiteti talabalarining tadqiqot pozitsiyasini shakllantirish [Matn] / E. V. Kuzeanova // Sibir pedagogika jurnali. - 2010.- No 3. - S. 47-52.
7. Orlova O. Boloniya jarayonida rus vagants: Rossiyada oliy ta'lim tez orada umumevropa bo'lmaydi // Ilmiy kengash. 2008. No 10. -S. 29-33
8. Ryagin S.N. O'rta umumiylar ta'lim sharoitida akademik harakatchanlikni shakllantirishning pedagogik muammolari // Shaxs fani: gumanitar tadqiqotlar. 2013 yil. 3-sod (13). -BILAN. 96-100.

## TA'LIMDA SUN'iy INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI

*Saydaxmedova Barno Batirovna  
Renessans ta'lim universiteti  
Axborot texnologiyalari  
kafedrasi katta o'qituvchisi*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada sun'iy intellektning ta'lism jarayonida qo'llanilishi, shuningdek, o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va kasbiy yo'naltirish muammolarini hal qilishdagi roli muhokama qilinadi. Sun'iy intellektni o'quv jarayoniga joriy etish zarurati hamda allaqachon qo'llanilayotgan texnologiyalar aniqlanib, tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt yordamida ta'lism jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatlari ko'rsatiladi.

**Kalit so'zlar:** ta'limda innovatsiyalar, sun'iy intellekt, o'qitish, uzluksiz texnologiyalar, kasbiy ta'lism.

### **Аннотация**

В данной статье рассматривается применение искусственного интеллекта в образовательном процессе, а также его роль в решении проблем персонализации обучения и профессиональной ориентации. Определена и проанализирована необходимость внедрения искусственного интеллекта в учебный процесс, а также технологии, которые уже используются. Представлены возможности персонализации образовательного процесса с помощью искусственного интеллекта.

**Ключевые слова:** инновации в образовании, искусственный интеллект, обучение, сквозные технологии, профессиональное образование.

### **Abstract**

This article examines the application of artificial intelligence in the educational process, as well as its role in solving the problems of personalized learning and career guidance. The necessity of integrating artificial intelligence into the learning process is identified and analyzed, along with the technologies that are already in use. The possibilities of personalizing education through artificial intelligence are presented.

**Keywords:** innovations in education, artificial intelligence, teaching, end-to-end technologies, vocational education.

Raqamlashtirish va globallashuv davrida ta'lism sohasi o'zgarib, sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar kabi yuqori intellektual texnologiyalar bilan boyimoqda. Ta'lism tizimi mamlakat rivojlanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonida alohida e'tibor talab etadi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt inson faoliyatining barcha sohalariga, jumladan, ta'limga ham faol kirib kelmoqda. Umuman olganda, neyron tarmoqlar matematik model bo'lib, ulkan hisoblash kodlari orqali intellektual muammolarni hal qilish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va aniq javoblar taqdim etish imkoniyatiga ega.

Neyron tarmoqlarning asosiy afzalligi – ularning o'quv qobiliyatiga ega ekanligidir, ya'ni ular IT-mutaxassislar sifatida ravishda o'rGANishi mumkin (Machine learning).

Sun'iy intellekt yoki mashinaviy o'rGANISH hozirgi vaqtida ta'lism sohasida faol qo'llanilmoqda. U imtihonlarni o'tkazish va tekshirishdan tortib, o'quvchilarga qiyinchilik tug'diradigan mavzularda materiallarni avtomatik tanlashgacha bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt o'quvchilarga mavzuni chuqurroq tushunishga, bilim va qobiliyatlarini oshirishga, ularning o'zlashtirish darajasi va natijalarini tahlil qilishga yordam beradi hamda ta'lism rejalarini mos ravishda tuzatish imkonini beradi. Bularning sun'iy intellekt texnologiyasining doimiy va xolis nazorati ostida amalga oshiriladi.

Sun'iy intellekt ta'lif jarayoniga jadal joriy qilinmoqda va ushbu texnologiyalardan foydalanish miqyosi yil sayin oshib borishi aniq. Hozirgi vaqtida sun'iy intellektning ta'limdagi asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqamiz.

Hozirda ta'limni shaxsiylashtirish haqida ko'p gapirilmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim muhitiga joriy etish orqali har bir fan bo'yicha individual o'quv rejalarini yaratish va talabalar faoliyatini nazorat qilish mumkin. Sun'iy intellektning bu kabi qo'llanilishi pedagog va psixologlar tomonidan ishlab chiqilgan metodikalarga asoslanadi. Bu metodikalar o'quvchilarning qobiliyatları, motivatsiyasi, iroda kuchi va boshqa ko'rsatkichlarini aniqlashga yordam beradi va shu asosda individual o'quv dasturlari shakllantiriladi.

Ta'limiy ilovalar va maxsus o'quv materiallarini yaratish ham o'quv jarayonini shaxsiylashtirishga xizmat qiladi. Bu funksiyadan ko'plab talabalar va o'qituvchilar faol foydalanmoqda. Masalan, xorijiy tillarni o'rganishda sun'iy intellekt yordamida o'quvchining nutqini aniqlash, gap tuzilishini, lug'at boyligini va grammatikani tahlil qilish hamda qo'shimcha mashg'ulotlar tavsiya qilish mumkin. Ushbu ilovalar ko'pchilik tomonidan qadrlanmoqda, chunki ular kundalik hayotga integratsiyalashgan va qulay vositalarga aylangan. Xorijiy tillardan tashqari, ushbu texnologiyalar boshqa fanlarda ham qo'llanilishi mumkin va ular allaqachon talabalar hamda o'qituvchilar orasida mashhurlikka erishmoqda.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim – bu o'quv jarayonini talabaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda rejalashtirish va amalga oshirish usuli. Ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish orqali samaradorlikni oshirish uchun ham o'qituvchilar, ham talabalar sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishlari lozim.

Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga qodir bo'lib, shundan so'ng umumiy holatni baholash va tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt bu holatning rivojlanishini oldindan bashorat qilishi va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish uchun tavsiyalar berishi mumkin.

Ta'lim jarayoniga tatbiq etilganda, sun'iy intellekt talabalar qiyinchiliklarga duch kelayotgan fan va mavzularni aniqlashga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarga qo'shimcha yordam kerak bo'lgan sohalarni belgilash imkonini beradi. Bundan tashqari, texnologiya vaqt o'tishi bilan ushbu yordamning miqdorini kamaytirish yoki oshirish zarurligini aniqlashi mumkin. Ushbu konsepsiya shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'nalishini yaratishga yordam beradi, bunda quyidagi omillar hisobga olinadi: mavzuga qiziqish darajasi, psixologik holat, ma'lumotni qabul qilish qobiliyati va boshqa ko'rsatkichlar.

Raqamli davrda faqat kasbiy kompetensiyalar (hard skills) emas, balki dasturiy ko'nikmalar (soft skills) ham rivojlantirilishi lozim. Axborot hajmining ortib borishi inson miyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Butun ma'lumotni to'liq o'zlashtirish imkonsiz, ammo sun'iy intellekt turli vazifalarni bajarishda yordam berib, o'quvchilarning tanqidiy fikrashi va ijodkorligini rivojlantirishga ko'maklashadi. Bugungi kunda uzlusiz texnologiyalar ma'lumotlarni yig'ish va filtrlash uchun ajoyib vosita bo'lib, bu talabalar uchun samarali ta'lim olish va o'qituvchilar uchun o'quv materiallarining o'zlashtirish sifatini oshirishga yordam beradi.

Neyron tarmoqlar ta'lim muassasalari va platformalari orasida tez sur'atlar bilan ommalashib bormoqda. Sun'iy intellekt o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilib, ularning qaysi fan yoki mavzularda qiyinchiliklarga duch kelayotganini mexanik usulda aniqlashga qodir. Bu esa o'qituvchilarga qo'shimcha yordam ko'rsatish va talabalar natijadorligini oshirish uchun zarur chora-tadbirlarni belgilash imkonini beradi. Sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga joriy etish konsepsiysi tizimni shaxsiylashtirish, o'quvchilarning individual qobiliyatlariga moslashtirish, shuningdek, ijtimoiy omillarni kuzatish, qulaylik va amaliylikni ta'minlashga qaratilgan.

Sun'iy intellekt talabalar qiziqishlarini ham tahlil qilib, ularga mos dasturlar va kurslarni tavsiya qilishga qodir. Individual yondashuv o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishni oshirish bilan birga, masofaviy yoki mustaqil ta'lim jarayonida topshiriqlarni bajarish nazoratini ham kuchaytiradi.

Raqamli dunyo – cheksiz axborot oqimi bo'lib, uni inson mustaqil ravishda to'liq qayta ishlay olmaydi, shuning uchun bu jarayonni texnologiyalar amalga oshirishi lozim. Neyron tarmoqlar

o'qituvchilarning kundalik vazifalarini yengillashtiradi, jumladan, testlar, kurs ishlari va katta hajmdagi uy vazifalarini tekshirishga yordam beradi. Matn yozishda xatolarni aniqlash, testlarni tekshirish va hatto murakkab matematik tenglamalarni yechish imkoniyati ta'lif sohasi uchun katta yutuq bo'lib, bu o'qituvchilar uchun ham juda foydali vositaga aylanadi.

Hozirgi ta'liddagi yana bir muammoni neyron tarmoqlar yordamida hal qilish mumkin – bu kasbiy yo'naltirish. Ushbu texnologiya nafaqat kasb tanlashga tayyorlash, balki bitiruvchilarga o'z yo'nalishini aniqlash va keyinchalik ishga joylashish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatishga ham yordam beradi. Sun'iy intellekt tomonidan turli savollarga berilgan javoblarni tahlil qilish orqali insonning qobiliyatlari va qiziqishlari haqida batafsil ma'lumot olish mumkin.

Bu tizim quyidagicha ishlaydi – mutaxassis o'qituvchilar tomonidan turli sohalar bo'yicha ishlab chiqilgan maxsus testlar mavjud. Neyron tarmoqga kiritiladigan boshlang'ich ma'lumotlar ushbu test natijalari hisoblanadi. Savollar aniq mezonlar asosida tuzilgan bo'lib, ma'lum sohalarda professionallik va ongli qaror qabul qilish darajasini aks ettiradi. Ma'lumotlar kiritilgandan so'ng, mashinaviy o'rganish modeli kod orqali natijalarni chiqaradi va qaysi yo'nalishlarda test topshiruvchiga rivojlanishni davom ettirish tavsiya etilishini aniqlaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, uzluksiz texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt va neyron tarmoqlardan foydalanish ta'lif samaradorligini sezilarli darajada oshirishga, o'quvchilarning raqamli va axborot madaniyatini shakllantirishga hamda ta'lif jarayonini shaxsiylashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt ta'lif jarayonini doimiy ravishda kuzatish va moslashtirish imkoniyatini beradi, bu esa zamonaviy raqamli jamiyat talablariga mos keladi.

Endilikda abituriyentlar uchun kasb tanlash ancha osonlashadi, chunki sun'iy intellekt faqat o'quvchilarning o'zlari taqdim etgan ma'lumotlarni tahlil qiladi, tashqi bosim va jamiyat, ota-onalar yoki tengdoshlarning ta'sirisiz natijalarni beradi. Sun'iy intellekt har bir o'quvchining ehtiyojlari va xususiyatlariga qarab ta'lif yondashuvlarini optimallashtirishga yordam beradi.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, sun'iy intellekt yagona zamonaviy texnologiya emas. U boshqa ilg'or texnologiyalar – katta ma'lumotlar, robototexnika, sensorika, buyumlar interneti, bulutli texnologiyalar, kengaytirilgan va virtual haqiqat, kvant texnologiyalari hamda yangi ishlab chiqarish texnologiyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu texnologiyalarning kombinatsiyasi ta'lif jarayonida qatnashuvchi barcha tomonlar uchun muvaffaqiyat kaliti bo'lishi mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Булаева, М.Н. Методические рекомендации применения цифровых платформ в профессиональных образовательных Организациях обучения / М.Н. Булаева, О.Н. Филатова, П.В. Канатьев // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – №72(4). – С. 34-36
2. Лебедева, Т.Н. Формирование цифровой культуры педагога средствами массовых открытых онлайн-курсов / Т.Н. Лебедева, О.Р. Шефер, С.В. Крайнева, Н.А. Белоусова, Е.Н. Эрентраут, Ю.А. Ахкамова // Вестник Мининского университета. – 2022. – Т. 10. – №3.
3. Сябитова, К.С. Искусственный интеллект в системе профессионального образования / К.С. Сябитова, О.Н. Филатова // Профессиональное самоопределение молодежи инновационного региона: проблемы и перспективы. – Красноярск – Челябинск – Нижний Новгород. – Москва. – 2023. – С. 132-134

# RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI BA'ZI MUAMMOLAR

*Sh.I.Sharipova  
Renessans ta'lism universiteti Matematika va  
tabiiy fanlar kafedrasini katta o'qituvchisi*

*A.M.Qurbanov  
Renessans ta'lism universiteti Iqtisodiyot  
ta'lism yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyalarini rivojlanirishning ahamiyati, shuningdek bu yo'nalishdagi mavjud muammolar va ularning tahlili, bu muammolarni hal qilish bo'yicha ba'zi takliflar berilgan.

**Kalit so'zlar:** talabalarning mustaqil ishi, kompetentsiya, raqamli transformatsiya, masofaviy ta'lism, o'z-o'zini nazorat qilish, masofaviy ta'lism platformalari

## Аннотация

В данной статье рассматривается значение развития компетенций самостоятельной работы учащихся в условиях цифровой трансформации, а также имеющиеся проблемы в данном направлении и их анализ, даются некоторые предложения по решению этих задач

**Ключевые слова:** самостоятельная работа студентов, компетентность, цифровая трансформация, дистанционное образование, самоконтроль, платформы дистанционного обучения

## Annotation

This article presents the importance of the development of independent performance competencies of students in the conditions of digital transformation, as well as the existing problems in this direction and their analysis, some suggestions for solving these problems.

**Key words:** independent work of students, competence, digital transformation, distance education, self-control, distance learning platforms

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lism tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlanirishda raqamli transformatsiya asosiy omillardan biriga aylandi. Bugungi kunda talabalarning bilim olish jarayoni an'anaviy usullardan raqamli texnologiyalarga asoslangan shaklga o'tayotgani sababli, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, mazkur maqolada mazkur jarayonida muammolar va tahlil masalalariga e'tibor qaratamiz.

Dastlab talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyasi va uni rivojlanirishning ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Mustaqil ishlash kompetentsiyasi talabalarning o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni mustaqil ravishda bajarish, axborotni tahlil qilish, o'z-o'zini nazorat qilish va bilimlarini muntazam ravishda boyitib borish ko'nikmasini anglatadi. Raqamli transformatsiya jarayonida ushbu kompetentsiya quyidagi sabablarga ko'ra yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda:

- Axborot oqimlarining katta hajmga yetishi va tezkorlik bilan o'zgarishi;
- Masofaviy ta'lism platformalarining kengayishi;
- Mutaxassislikka oid yangi raqamli vositalarning paydo bo'lishi;
- Ta'lism jarayonida sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish.

Talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyasini rivojlanirishda bir qator muammolar kuzatilmoqda:

- Tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlanirishda qiyinchiliklar – raqamli texnologiyalar axborotni tezkor topish imkonini bersada, uni tahlil qilish va tanqidiy yondashuvni talab

qiladi. Ba'zi talabalar esa axborotni tanlash va undan to'g'ri foydalanish borasida qiynaladilar.

- Mustaqil ishslash motivatsiyasining pastligi – raqamli muhitda ko'plab chalg'ituvchi omillar mavjud bo'lib, talabalar o'z mustaqil o'qish jarayonini samarali tashkil eta olmasliklari mumkin.
- Masofaviy ta'lif platformalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarining yetishmasligi – ko'plab talabalar raqamli ta'lif platformalaridan to'liq foydalana olmaydilar, bu esa ularning o'quv jarayonini qiyinlashtiradi.
- O'z-o'zini nazorat qilish mexanizmining yetishmasligi – talabalarda vaqtini to'g'ri taqsimlash va rejalashtirish ko'nikmalarining shakllanmaganligi sababli, ular mustaqil o'qish jarayonini samarali tashkil qila olmaydilar.

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta yechimlar taklif etish mumkin:

- 1.Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish – talabalarning axborotni tahlil qilish va ijodiy yondashuvni shakllantirishlari uchun ularni tahlilga yo'naltirilgan topshiriqlar bilan ta'minlash zarur. Bunga keys-stadi metodlari, masofaviy muammoli o'qitish tizimlaridan foydalanish orqali erishish mumkin.
2. Motivatsiya tizimini kuchaytirish – talabalarning mustaqil o'qishiga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun geymifikatsiya elementlaridan, mukofotlash va ijtimoiy ta'lif modellaridan foydalanish kerak.
3. Raqamli ta'lif platformalaridan samarali foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazish – talabalarga Moodle, Coursera, EdX, Google Classroom kabi platformalardan samarali foydalanishni o'rgatish orqali ularning mustaqil o'qish imkoniyatlarini oshirish mumkin.
4. O'z-o'zini nazorat qilish strategiyalarini shakllantirish – talabalarga taym-menejment va o'z-o'zini baholash usullarini o'rgatish orqali ularning o'quv jarayonini yaxshilash mumkin.

Endi OTM larning Iqtisodiyot ta'lif yo'nalishi talabalariga o'qitiladigan Amaliy matematika fanini o'qitishda mustaqil ishslash kompetentsiyasini rivojlantirish masalalarini qisqacha ko'rib chiqamiz.

Iqtisodiyot sohasi uchun matematik bilimlar nafaqat nazariy asos sifatida, balki amaliy tahlillar, iqtisodiy prognozlash va statistik tahlil jarayonlarida ham qo'llaniladi. Mustaqil ishslash kompetentsiyasini shakllantirishda raqamli ta'lif platformalari, masofaviy kurslar va interaktiv o'quv materiallaridan samarali foydalanish talabalarning bilim olish jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Bunda quyidagi ko'nikmalar shakllanishi kerak:

- ✓ Matematik tushunchalar va modellar bilan mustaqil ishslash;
- ✓ Statistik tahlil va hisob-kitoblarni mustaqil bajarish;
- ✓ Raqamli vositalar orqali iqtisodiy ma'lumotlarni tahlil qilish;
- ✓ Masofaviy va onlayn kurslardan samarali foydalanish;
- ✓ Mavjud muammolar va ularni tahlil qilish

Amaliy matematika fanini o'qitishda raqamli transformatsiya sharoitida talabalarning mustaqil ishslash kompetentsiyasini rivojlantirishda bir qator qiyinchiliklar mavjud:

*Abstrakt tushunchalarni o'zlashtirish qiyinligi* – iqtisodiy modellashtirish va analitik tahlil qilish uchun talabalarga matematik nazariyalarni chuqur tushunish kerak bo'ladi. Bu esa an'anaviy o'qitish usullari orqali doimo oson bo'lavermaydi.

*Raqamli ta'lif vositalaridan foydalanish ko'nikmasining yetishmasligi* – iqtisodiy tahlillarda keng qo'llaniladigan Excel, Python kabi dasturiy ta'minotlar bilan ishslash ko'nikmalari barcha talabalarda yetarli darajada shakllanmagan bo'lishi mumkin.

*Matematikaga nisbatan motivatsiyaning pastligi* – ayrim talabalar matematik tushunchalarni nazariy jihatdan og'ir qabul qilib, uning iqtisodiy jarayonlardagi real qo'llanilishiga to'liq tushunishmacligi mumkin.

*Mustaqil o'rganish uchun metodik ko'rsatmalarining yetishmasligi* – raqamli texnologiyalar yordamida mustaqil ishslash uchun talabalarga maxsus metodik ko'rsatmalar zarur.

Bo'lg'usi iqtisodchilarning matematik savodxonligini oshirish va mustaqil ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etamiz:

*Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish* – iqtisodiy masalalarni matematik modellashtirish asosida talabalarga tahlil qilish va innovatsion yondashuvlarni o'rgatish lozim. Bunga keys-stadi metodi va iqtisodiy real holatlar asosida topshiriqlar berish orqali erishish mumkin.

*Raqamli o'quv platformalaridan foydalanish* – matematika bo'yicha mustaqil ishlashni rivojlantirish uchun talabalarga Coursera, Khan Academy, Udemy, Wolfram Alpha va MATLAB kabi platformalarni o'rgatish zarur.

*Amaliy-tatbiqi masalalardan foydalanishni kuchaytirish* – iqtisodiy masalalarda matematik yutuqlardan foydalanishga doir real keyslar ustida ishlashga e'tibor qaratish kerak. Masalan, infliyatsiyani prognozlash, bozor tahlili yoki investitsiya loyihalarni baholash uchun matematik usullardan foydalanishni o'rgatish muhim.

*Onlayn va interaktiv darslarni joriy etish* – virtual laboratoriylar, masofaviy muammoli o'qitish metodlari, iqtisodiy statistika platformalari yordamida talabalarning raqamli muhitda mustaqil ishlash ko'nikmalarini oshirish mumkin.

*Matematikaga nisbatan qiziqish uyg'otish* – talabalarni iqtisodiy tahlillarda matematikaning ahamiyatini anglashga yo'naltirish maqsadida, ularga amaliy tadqiqot ishlarini bajartirish tavsiya etiladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'limga tizimida dolzarb ahmiyat kasb etmoqda. Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, motivatsiya tizimini kuchaytirish, raqamli ta'limga platformalaridan foydalanishni takomillashtirish va o'z-o'zini nazorat qilish strategiyalarini joriy etish lozim. Shu yo'l bilan raqamli ta'limga muhitida talabalarning mustaqil ishlash kompetentsiyasini yanada rivojlantirish mumkin.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'limga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Гончарук Н.П., Хромова Е.И. (2021). Проблемы интеграции педагогических технологий и цифровых ресурсов в образовательном процессе. Казанский педагогический журнал, (6), С.75-81.
3. Abduraximov, D., Adilov, A., & Baxodirov, M. (2023). Raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan ta'limga samarali foydalanish. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6), 41-45.

## SHEKSPIR NOVATOR IJODKOR SIFATIDA

*Shamenaz Bano*

*Rajarshi Tandon Mahila Mahavidyalaya, Hindiston  
Ingliz tili kafedrasi professori,*

*Ismoilova Diloromxon Rustamjon qizi*

*Renessans Ta'lim Universiteti*

*Xorijiy filologiya kafedrasi dotsenti v.b, (PhD)*

### **Abstract**

This article pays special attention to the study of the stylistic aspects of W. Shakespeare's work as the basis of English speech culture and the theoretical and practical study of the characteristics of William Shakespeare as an innovative creator. The author, paying attention to W. Shakespeare's contribution to the development of English speech culture, selected the English texts of W. Shakespeare's works as the object of research.

**Keywords:** Shakespearean style, speech culture, novatiry, literary right;

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada V.Shekspir ijodining uslubiy jihatlarini ingliz nutq madaniyatining asosi sifatida o'rganish va Vilyam Shekspirning novator ijodkor sifatidagi xususiyatlarini nazariy va amaliy tadqiq etishga alohida e'tibor berilgan. Muallif V.Shekspirning ingliz tili nutq madaniyati rivojiga qo'shgan hissasiga e'tibor qaratgan holda, tadqiqot obyekti sifatida V.Shekspir asarlarining ingliz tilidagi matnlarini tanlab olgan.

**Kalit so'zlar:** Shekspir uslubi, nutq madaniyati, novatorlik, adabiy huquq;

### **Аннотация**

В данной статье особое внимание уделено изучению методологических аспектов творчества В. Шекспира как основы английской речевой культуры и теоретическому и практическому исследованию особенностей Уильяма Шекспира как творца-новатора. Акцентируя внимание на вкладе В. Шекспира в развитие английской речевой культуры, автор в качестве объекта исследования выбрал английские тексты произведений В. Шекспира.

**Ключевые слова:** Шекспировский стиль, культура речи, новаторство, литературное право.

Adabiyot va til maydonidagi izlanishlar shu xulosani beradiki, bu ikki tushuncha bir-biriga chambarchas bog'liq. Sababki, har qanday adabiy meros- til imkoniyatlari asosida yaratiladi. Shu o'rinda til xususiyatlarini tadqiq qilishda adabiyotning o'rni shu qadar beqiyoski, tildagi mavjud qonuniyatlar, umum tomonidan qabul qilingan standartlar o'zgarishi va uni yanada bo'yodkor va serjilo bo'lishi aynan adabiyot qa'rida shakllanadi.

Adabiyot-tildagi yaratuvchanlikning ham manbaidir. Bu o'rinda Villiam Shekspirning jahon adabiyotiga hadya etgan durdona asarlari bilan bir qatorda, mazkur asarlarni go'zal va ma'nodor bo'lishi uchun ingliz tilidagi mavjud so'zlardan kifoyalanmay, yangi so'zlar yaratgan, sodda lekin ta'sirchan iboralar qo'llagan, shuningdek tilning uslub jihatdan bo'yoqdorligini oshirishga o'z hissasini qo'shgan.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yer sharida har kuni kamida bitta ilmiy ish, maqola, tezis yoxud bag'ishlov V.Shekspir ijodiga bag'ishlanar ekan. Bugungi kunda adibning qalamiga mansub badiiy asarlardagi so'z ko'lami 15000-25000 oralig'ida deb ta'kidlanadi. E'tiroflarga mos ravishda adib yashab, ijod qilgan davrda oliy o'quv yurtlari, taraqqiy etgan axborot texnologiyalari va kuchli integratsiya bo'limgaganligini hisobga olsak, bu ko'rsatkich hayratlanarlidir. Sababki, o'sha davrda bir oddiy inson foydalanadigan aktiv so'zlar ko'lami 1000 tani ta2shkil etgan. Shekspirning so'z san'atining yuqori cho'qqilarida ijod qilganini zamondosh ingliz shoirlari asarlarida foydalanilgan

so'zlar miqdori bilan ham chog'ishtirib ishonch hosil qilish mumkin. Jumladan Jon Miltonning barcha kitoblaridagi so'zlar 8 mingtani tashkil etadi.

Ma'lumki, V.Shekspir ijod namunalari Ilk zamonaviy ingliz tili davrida yaratilgan. Tarixchilar tomonidan bu davr rivojlanishi "Shekspir tili"-ya'ni adibning ijod qilgan yo'naliishi, uning tanlagan yozish usuli asosida belgilaydilar. Vaholanki, bu davrda ingliz adabiyotida juda ko'plab taniqli yozuvchi-shoirlar ijod qilishgan. Lekin V.Shekspirning novatorligi ingliz tili rivojiga salmoqli hissa qo'shdi va bu yaratuvchanlik tarixda abadiy muxrlanib qoldi.

Uning novatorligi nimalarda namoyon bo'ladi? Avvalo, adib stereotiplardan qochib, hech kimning uslubiga o'xshamagan yozish uslubini tanladiki, natijada uning merosi kelajak avlod ijodkorlari uchun dasturulamal bo'lib xizmat qildi. U shunchalar tavakkalchi va o'ziga ishongan ediki, tildagi va adabiyotdagи mavjud qoidalarning qobig'ida aylanib qolmay, an'anaviy so'z tartibini va grammatic qoidalarni rad etib, o'ziga xos gap strukturasidan foydalandi. Vaholanki mana shu novatorlik adib muvaffaqiyatining, kitobxonning mexrini kaliti bo'lib xizmat qildi.

Shekspir qaxramonlari nutqida olmoshlar o'ziga xos namoyon bo'ladi. Bu jihat bir ko'rinishda adibni savodsizlikda ayblagan zamondosh ijodkorlarning haqligini isbotlagandek tuyulsada, aslida ushbu holat "Adabiy huquq" yoxud "Shoir litsenziyasi" terminlarining amaldagi ko'rinishidir.

Vaholanki ushbu "grammatik og'ishlar" asrlar o'tib, ingliz tilining foydalanish darajasini yanada yuqoriga ko'targan omillardan biri bo'lib xizmat qildi. Deyarli hamma asarlarida yozuvchi o'z uslubiga sodiq qolgan va bu uslub kitobxonning eng sevimli nutqiga aylangan, yillar o'tib esa tilshunos mutaxassislarining o'rganish predmetlaridan biri bo'lib kelmoqda.

Marry , and amen, how sound is she asleep!

I needs must wake her. Madam, madam, madam! (Act IV, Scene V. Romeo and Juliet, Nurse)

Yozuvchining yaratuvchanligi o'z tasavvur dunyosidagi o'y-fikrlarini bayon etish barobarida, tilning yashirin kuch ekanligini, uni yozilmagan qoidalarni asosiga quriladigan imkoniyatlari bisyor ekanligini namoyon qilib bera organligida hamdir.

What did he when thou sawest him? What said he? How looked he?

Wherein went he? What makes he here? Did he ask for me? Where remains he? How parted he with thee, and when shalt thou see him again?

I do affect a sorrow indeed, but I have it too.

(Act I, Scene I. All is well that ends well, Helena)

Shekspir yozish uslubiga ko'ra, infinitive - bu nutqda majhul nisbat vazifasida qo'llanilyapti. Bunday o'ziga xoslikni tilning boshqa aspektlari qo'llanishida ham kuzatishimiz mumkin.

I will tell you the beginning; and, if it please your ladyships, you may see the end, for the best is yet to do;

(Act I, Scene II. As you like it, Le Beau)

How now, daughter and cousin! Are you crept hither to see the wrestling? (Act I, Scene II. As you like it, Duke Fredirick).

Ushbu gapda are you crept – have you crept o'rnida qo'llanilmoqda.

Shuni ta'kidlash joizki, bugungi davrimizgacha Shekspirning ijodini tadqiq qilgan, uning asarlarining turli nuqtalarini o'rgangan ilm axli shu xulosaga kelganki, Shekspir-bepoyon, shuningdek kashfiyotchi ijodkor. Uning merosini o'qigan har bir kitobxon mutolaa so'nggida turli fikr, ibrat va xulosaga ega boladi.

Adib ijodini badiiy, falsafiy va ma'naviy, tarixiy jihatlarini ko'p o'rganilganligini hisobga olib, biz bu ijodkorning ingliz tili nutq madaniyatiga qo'shgan hissasini o'rganishga va ilmiy xulosalarni berishga harakat qildik. Shekspirning bemisl hissasini tizimli tadqiq qilish maqsadida, dastavval, nutq madaniyati termini tilning qaysi jihatlarini o'z ichiga olishini aniqlab oldik. Tilshunoslikda nutq madaniyati termini ikki hil yondashuv asosiy qo'llaniladi. Mazkur terminning dastlabki ma'nositilshunoslikning tilni madaniyat quroli sifatida mukammallashtirish maqsadida me'yorlashtirish (tartibga solish) masalalarini o'rganuvchi bo'limi hisoblanadi. Keyingi, aynan ushbu tadqiqot ishining o'zagi sifatida qo'llaniluvchi ma'nosい es- og'zaki va yozma adabiy til me'yorlari (talaffuz, urg'u, so'z qo'llash, grammatika, uslubshunoslik qoidalarni) egallah, shuningdek, turli aloqa-ralashuv

sharoitlarida tilning tasviriy vositalaridan nutqning maqsad va mazmuniga mos ravishda foydalanish mahorati demakdir.

Shekspir yashagan XVI asrda ingliz tili – o'tish davrida bo'lgan va bu asarda asar yozish shoirdan katta iste'dod talab qilgan. Bu adabiyot vakilida nutq mahorati ham qoyil qolarli darajada bo'lganki, unga ko'ra Shekspir o'zaro mavjud bo'lgan til birliklaridan mazmunan eng to'g'ri, eng aniq, uslub va vaziyat nuqtayi nazaridan eng maqbuli va ifodalisini tanlay olish mahoratidiga ega bo'lgan. Shubhasiz ingliz nutq madaniyatining har bir qirrasida Shekspirning o'ziga xos "imzo"si mavjud ekanligini ko'ramiz. Dastlab, ijodkorning yaratuvchanlik jihatlarni tadqiq etadigan bo'lsak, adibning "Shekspirona" yozish uslubi ya'ni "Shekspir tili" haqida ma'lumot berish o'rnlidir.

Yaratuvchanlik va novatorlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan asarlaridagi har bir ibora, har bir nutq bo'lagi ta'sirchan ma'no bo'yoqlariga ega. Shekspir qaxramonlari nutqida olmoshlar o'ziga xos namoyon bo'ladi. Bu jihat bir ko'rinishda adibni savodsizlikda ayblagan zamondosh ijodkorlarning haqligini isbotlagandek tuyulsada, aslida ushbu holat "Adabiy huquq" yoxud "Shoir litsenziysi" terminlarining amaldagi ko'rinishidir. Vaholanki ushbu "grammatik og'ishlar" asrlar o'tib, ingliz tilining foydalanish darajasini yanada yuqoriga ko'targan omillardan biri bo'lib xizmat qildi. Deyarli hamma asarlarida yozuvchi o'z uslubiga sodiq qolgan va bu uslub kitobxonning eng sevimli nutqiga aylangan, yillar o'tib esa tilshunos mutaxassislarning o'rganish obyektlaridan biri bo'lib kelmoqda.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Abduhamidova L. Uluqov N. Nutq madaniyati talqin va tahlillari. Navro'z nashriyoti, 2017. – b 52.
2. Berry R. The Shakespearean metaphor; Studies in language and form. London: Macmillan 1998. – p 126.
3. Blake N. Shakespeare's non-standard English: A dictionary of his informal language. 2006. – p 480.
4. Bloom H. The invention of the Human. Berkley Publishing, 1999. – p 765.
5. Carlyle T. The hero as poet. London, 1841. – p 50.
6. Shakespeare W. All is well, that ends well. [www.twirpx.com](http://www.twirpx.com). – p 336.
7. Shakespeare W. Romeo and Juliet. Higher School Publishing House, Moscow, 1972. – p 125.
8. Shakespeare W. Sonnets. Global Language Resources. 2001. – p 162.
9. Shakespeare W. As you like it. Higher School Publishing House, Moscow. 1972. – p 126.

# **JUSTIFICATION OF THE MODEL FOR DEVELOPING CORPORATE CULTURE AMONG TEACHERS OF NON-STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

*Sherbutayeva Shokhsanam  
Jizzakh state pedagogical university  
Nurillayeva Muazzam Temirxanovna  
Jizzax shahar 10-DMTT direktor o'rinxosari*

## **Abstract**

Non-state educational institutions are an important part of the education system. Developing corporate culture in such institutions helps ensure the effective functioning of teachers, strengthen teamwork, and improve the quality of education. This article theoretically and practically substantiates a model for developing corporate culture among teachers of non-state educational institutions.

**Keywords:** Teamwork, Engagement, Collaboration, Motivation, Networking, Community, Responsibility, Sustainability, Leadership, Innovation, Reputation, Impact.

## **Annotatsiya**

Подавлат та'lim tashkilotlari ta'lim tizimining muhim qismidir. Bunday tashkilotlarda korporativ madaniyatni rivojlantirish pedagoglarning samarali faoliyat yuritishini ta'minlash, jamoaviy hamkorlikni mustahkamlash va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Ushbu maqolada nodavlat ta'lim tashkilotlari pedagoglarining korporativ madaniyatini rivojlantirish modeli nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi.

**Kalit so'zlar:** Jamoaviy ish, Faollik, Hamkorlik, Motivatsiya, Tarmoq aloqalari, Jamiyat, Mas'uliyat, Barqarorlik, Yetakchilik, Innovatsiya, Obro', Ta'sir.

## **Аннотация**

Негосударственные образовательные учреждения являются важной частью системы образования. Развитие корпоративной культуры в таких учреждениях способствует эффективной деятельности педагогов, укреплению командного взаимодействия и повышению качества образования. В данной статье теоретически и практически обоснована модель развития корпоративной культуры среди педагогов негосударственных образовательных учреждений.

**Ключевые слова:** Командная работа, Вовлеченность, Сотрудничество, Мотивация, Нетворкинг, Сообщество, Ответственность, Устойчивость, Лидерство, Инновации, Репутация, Влияние.

**Concept and Importance of Corporate Culture:** Corporate culture is a system of internal environment, values, norms, and traditions of an organization that influences employee relationships and the achievement of common goals. In the context of non-state educational institutions, corporate culture encourages teacher collaboration, exchange of innovative ideas, and professional development. As a result of the research, the following model for developing corporate culture among teachers of non-state educational institutions is proposed:

**Formation of a System of Values and Principles:** The formation of a system of values and principles is essential for personal growth, social harmony, and professional success. Values such as honesty, respect, and responsibility guide individuals in making ethical decisions, while principles provide a structured framework for behavior. Families, educational institutions, and society play a crucial role in shaping these moral foundations. Strong values foster trust, cooperation, and integrity, leading to a more just and cohesive community. Without a well-defined system of values, individuals may struggle with moral dilemmas and inconsistencies. Thus, instilling and nurturing ethical values is vital for a stable and progressive society.

**Creating an Environment of Teamwork:** Creating an environment of teamwork is essential for fostering collaboration, productivity, and innovation. A strong team culture encourages open

communication, mutual respect, and shared goals, allowing individuals to contribute their skills effectively. Leaders play a crucial role by promoting inclusivity, recognizing contributions, and ensuring a positive work atmosphere. Encouraging teamwork enhances problem-solving abilities, reduces workplace conflicts, and improves overall efficiency. Team-building activities, transparent communication, and a supportive environment strengthen relationships among members. When individuals feel valued and connected, they are more motivated to work towards common objectives. Ultimately, fostering teamwork leads to a more cohesive, dynamic, and successful organization or community.

**Implementation of Innovative Technologies:** The implementation of innovative technologies is crucial for progress in various fields, including education, business, and healthcare. Modern technologies enhance efficiency, streamline processes, and improve communication. In education, digital tools such as online learning platforms and artificial intelligence personalize learning experiences. Businesses benefit from automation, cloud computing, and data analytics, leading to increased productivity and competitiveness. In healthcare, advanced medical technologies improve diagnosis, treatment, and patient care. However, successful implementation requires proper training, investment, and adaptation to changing trends. Embracing innovation fosters growth, creativity, and long-term sustainability. Societies that integrate new technologies effectively gain a competitive edge and improve overall quality of life.

**Effective Relations Between Leadership and Teachers:** Effective relations between leadership and teachers are crucial for fostering a positive educational environment and ensuring student success. Strong communication, mutual respect, and collaboration between administrators and educators create a supportive atmosphere where teachers feel valued and motivated. When school leaders actively listen to teachers' concerns and involve them in decision-making, it enhances their job satisfaction and commitment. Transparency in leadership builds trust and encourages open dialogue. Providing constructive feedback, recognizing achievements, and offering professional development opportunities empower teachers to grow and improve their teaching methods. Leaders who support teachers in their challenges help create a culture of innovation and continuous learning. A collaborative relationship also enhances student outcomes. When teachers and administrators work together, they can implement effective policies, improve curriculum design, and address students' academic and social needs. Strong leadership fosters teamwork, leading to a well-organized and efficient school environment. Furthermore, effective leadership ensures that teachers receive the necessary resources and support to perform their duties efficiently. By promoting a culture of encouragement and respect, school leaders can enhance teacher morale, reduce stress, and increase overall productivity. Ultimately, strong leadership-teacher relationships contribute to a thriving educational system that benefits both educators and students.

**Corporate Events and Social Projects:** Corporate events and social projects play a vital role in fostering teamwork, strengthening company culture, and contributing to society. These initiatives provide employees with opportunities to collaborate outside of their daily tasks, improving communication and relationships within the organization. Events such as team-building activities, workshops, and company retreats enhance employee engagement, motivation, and productivity. They also create a sense of belonging and unity, leading to a more positive work environment. Social projects, on the other hand, allow companies to give back to the community while reinforcing their corporate social responsibility (CSR). Initiatives like charity drives, environmental sustainability programs, and educational sponsorships not only benefit society but also enhance a company's reputation and credibility. Employees involved in such projects feel a sense of purpose and pride, which boosts job satisfaction and morale. Both corporate events and social projects contribute to a company's long-term success. They help attract and retain talent, improve public perception, and strengthen brand loyalty. Organizations that actively engage in social initiatives and internal events create a culture of responsibility, teamwork, and ethical leadership. Ultimately, these efforts lead to a more engaged workforce, a stronger corporate identity, and a meaningful impact on society.

**Conclusion:** Developing corporate culture in non-state educational institutions contributes to increasing teachers' professional efficiency, creating a collaborative working environment, and improving the quality of education. The proposed model serves as an effective mechanism for successfully developing corporate culture and supporting teachers' innovative initiatives. By promoting open communication, teamwork, and mutual respect, non-state educational institutions can enhance job satisfaction and reduce staff turnover.

### References

1. Обучение иностранному языку дошкольников/обзор теоретических позиций. Иностранные языки в школе. №1. 1990. С. 38-42.
2. Методика обучения английскому языку детей -быстрый и эффективный способ [Электронный ресурс] 204 <http://www.comenglish.ru/angliyskiy-dlya-rebenka/metodika-obucheniyaangliyskomu-yazyku-detey-bystryy-i-effektivnyy-sposob>
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. СПб.: Питер Пресс, 2009. 400 с.
4. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. М., 1999.
5. Авдулова Т.П. Психология игры: современный подход: учеб. Посоbие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия». 2009. – 208 с. С.146-152
6. Абдуқодиров А.А., Бегматова Н.Х. Мактабгача таълим муассасаларида мультимедиа технологиясидан фойдаланиш услугиёти. – Қарши: «Насаф» нашриёти, 2011. – 229 б.
7. 'Developing children's understanding of the Global Goals' in Integrating Global Issues in the Creative English Language Classroom Ed Maley A & Peachey N, British Council, 2017
8. Course design and evaluation in primary teacher education' Ellis G. & Read C. in Teaching Children English: from research to practice Ed Giannikas C, McLaughlin L, Fanning G & Deutsch Muller N, Garnet Publishing Ltd., 2015
9. Seven pillars of creativity in primary ELT' in Creativity in the English Language Classroom Ed Maley A & Peachey N, British Council, 2015 Foreword to Teaching English to Young Learners: Critical Issues in Language Teaching with 3-12 Year Olds Ed. Bland J., Bloomsbury Academic, 2015
10. Supporting teachers in suppo Developing children's understanding of the global goalsrtng learners' in Picture Books and Young Learners of English Ed Enever J. and Schmid-Schönbein G. Langenscheidt ELT, 2006

# ASALARICHILIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISHNING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

*Shodiyev Murodjon Bakirovich  
Renessans ta'lim universiteti katta o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimizda asalarichilik sohasini rivojlantirish ushbu sohaning muammolari, echimlar, imkoniyaniatlari hamda jalb qilinadigan resurslar yoritilgan. O'zbekiston dunyo mamlakatlari orasida iqtisodiy salohiyati va imkoniyatlari bilan yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. So'ngi yillarda yurtimizda asalarichilik sohasini rivojlantirishga oid bir qator qonun hujjatlar qabul qilindi va uning bajarilishi ustidan nazorat ishlari amalga oshirilmoqda. Jahan standarti talablariga javob beradigan asalarichilik mahsulotlari yetishtirish, eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi.

**Kalit so'zlar:** Asalarichilik xo'jaliklari, shartnomaviy munosabatlar, rentabellik darajasi, fermer xo'jaliklari, eksport salohiyati, nektar, asalbop dorivor o'simliklar.

## Аннотация

В данной статье описаны проблемы, пути решения, возможности и ресурсы, задействованные в развитии пчеловодства в нашей стране. Узбекистан является одной из ведущих стран мира по своему экономическому потенциалу и возможностям. За последние годы в нашей стране принят ряд нормативно-правовых документов, связанных с развитием пчеловодческой отрасли, и ведется контрольная работа по их реализации. Производство продукции пчеловодства, соответствующей требованиям мирового стандарта, позволяет увеличить экспортный потенциал.

**Ключевые слова:** Пчеловодческие хозяйства, договорные отношения, уровень рентабельности, фермерское хозяйство, экспортный потенциал, нектар, лекарственные растения.

## Annotation

The article describes these problems, solutions, opportunities and resources involved in the development of beekeeping in our country. Uzbekistan is one of the leading countries in the world in terms of its potential and capabilities. In recent years, our country has adopted a number of regulatory documents related to the development of the beekeeping industry, and control work is being carried out on their implementation. The production of beekeeping products that meet the requirements of world standards allows us to increase export potential.

**Key words:** Beekeeping farms, contractual relations, level of profitability, farming, export potential, nectar, medicinal plants.

Hozirgi kunda asalarichilik chorvachilikning bir yo'nalishi sifatida O'zbekistonda rivojlanib bormoqda. Asalarichilikdan olinayotgan daromadlarning asosiy qismi tomorqa ho'jaliklari (oilaviy tomorqaga) to'g'ri kelayotganligini olib borgan monografik kuzatishlarimiz natijalaridan kelib chiqqan holda ko'rishimiz mumkin. Tomorqa xo'jaliklarida asalarichilikdan daromad olayotgan oilalarni soni va salmog'ini oshib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.06.2023 yildagi 239-sonli qarorida keltirib o'tilganidek asalarichilik tarmog'ini zamонавиyl ilmiy yondashuvlar asosida rivojlantirish, asalarichilik faoliyatini samarali tashkil etish uchun yanada qulay sharoitlar yaratish, qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini oshirishda ularni asalari bilan changlatish amaliyotini keng joriy etish maqsadida agrasanoat majmuida bu jarayonlarni kengroq joriy etishimiz zarur. Bundan tashqari ushbu qarorda quyidagilar ham ta'kidlab o'tilgan:

2026 yil 1 yanvarga qadar O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi tizimidagi laboratoriyalarda Uyushmaning

tavsiyasiga asosan mahalliy ishlab chiqarilgan asal sifatini tekshirish va xulosa berish bepul amalgam oshiriladi;

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Iqtisodiyot va moliya vazirligi bilan birgalikda 2023 yil 1 sentyabrdan boshlab maktabgacha ta'lif tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va shifoxonalardagi bemorlarning kunlik iste'mol ratsioniga asal mahsulotini kiritish masalasini ko'rib chiqsin;

O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi Uyushma bilan birgalikda har yili 1-10 dekabr kunlari Toshkent shahrida «Asal bayrami» va «Asalarichilik mahsulotlari» xalqaro ko'rgazmasini o'tkazib borsin hamda mazkur ko'rgazma doirasida;

respublika hududlarida yetishtirilgan asal va asalari mahsulotlari savdo yarmarkasini tashkil qilib, aholiga sifatli asal mahsulotlarini yetkazib berish;

asalarichilik sohasi rivojlangan davlatlardan malakali mutaxassislar va olimlarni taklif etgan holda asalarichilik bo'yicha ilg'or tajribalarni targ'ib qilish;

asalarichilar o'rtasida tajriba almashish va ularning malakasini oshirish bo'yicha tasdiqlangan dastur asosida o'quv-amaliy seminarlar o'tkazish;

respublikada va xorijiy davlatlarda asalarichilik sohasida qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalar hamda uskunalar ko'rgazmasini tashkil etish choralarini ko'rsin;

O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi Uyushma bilan birgalikda asalarichilik sub'ektlarining «Apimondiya» xalqaro asalarichilik uyushmalari federatsiyasi tomonidan tashkil qilinadigan ko'rgazma va konferentsiyalarda doimiy ishtirok etishini ta'minlash bo'yicha zarur choralarini ko'rib borsin;

O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi huzuridagi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi hamda Uyushma «Agrobank» ATB huzurida tashkil etilgan «Fermerlar maktabi»da paxta maydonlari va intensiv mevali bog'larda asalarilar bilan changlatish agrotexnikasini qo'llashning ahamiyati, iqtisodiy samarasini, qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va mahsulot sifatining oshishiga ta'siri, bu borada asalarichilik sohasi rivojlangan xorijiy davlatlardagi tajribalarni qo'llash bo'yicha paxta-to'qimachilik klasterlari, fermer xo'jaliklari va intensiv mevali bog' egalarining o'quv kurslarini tashkil etsin.

Ushbu yo'naliishga davlatimiz tomonidan ajratilayotgan moliyaviy mablag'lardan foydalanishda asalarichilik sanoat markazida faoliyat yuritish istagi bo'lgan asalarichilik sub'ektlariga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Frantsiya taraqqiyot agentligi ishtirokida "Chorvachilik sohasini barqaror rivojlantirishni moliyalashtirish" loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022 yil 13 yanvardagi PQ-84-sonli qaroriga muvofiq loyiha doirasida jalg qilingan resurs mablag'lari hisobidan tijorat banklarining kreditlari ajratiladi.

### **Tadqiqot metodologiyasi**

Tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy abstraktsiya, tahlil va sintez, ilmiy va umumiy tahlil, qiyoslash, o'zaro solishtirma tahlil usullaridan keng foydalanilgan.

### **Tahlil va natijalar muhokamasi**

Bugungi kunda mamlakatimizda 30 mingdan ortiq asalari xo'jaliklari faoliyat yuritmoqda. Asalari oilalari soni esa 1,5 milliondan ko'proqni tashkil qiladi. Asal yetishtirish hajmi hozirgi kunga kelib 30 ming tonnadan ortiqni tashkil qilmoqda. Shundan 10 foizi tog' asali, 50-55 foizi paxta asali, 30 foizi cho'l asali (yantoq, oqquray, isiriq, kavrak, qizilmiya) va 5-10 foizi turli gullar asalidan iborat.

Mamlakatimizda so'ngi yillarda asalarichilikni rivojlantirishga oid ko'plab samarali ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16 oktyabrdagi "Respublikamizda asalarichilik tarmog'ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3327-sonli qarori bunga yorqin daliddir. Ushbu qaror asalarichilik sohasida tub burilishga sabab bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Yuqoridaq qarorga asosan "O'zbekiston asalarichilari" uyushmasi tashkil etildi hamda uyushmaning vazifasi va asosiy yo'naliishlari belgilab berildi. Ular quyidagilar:

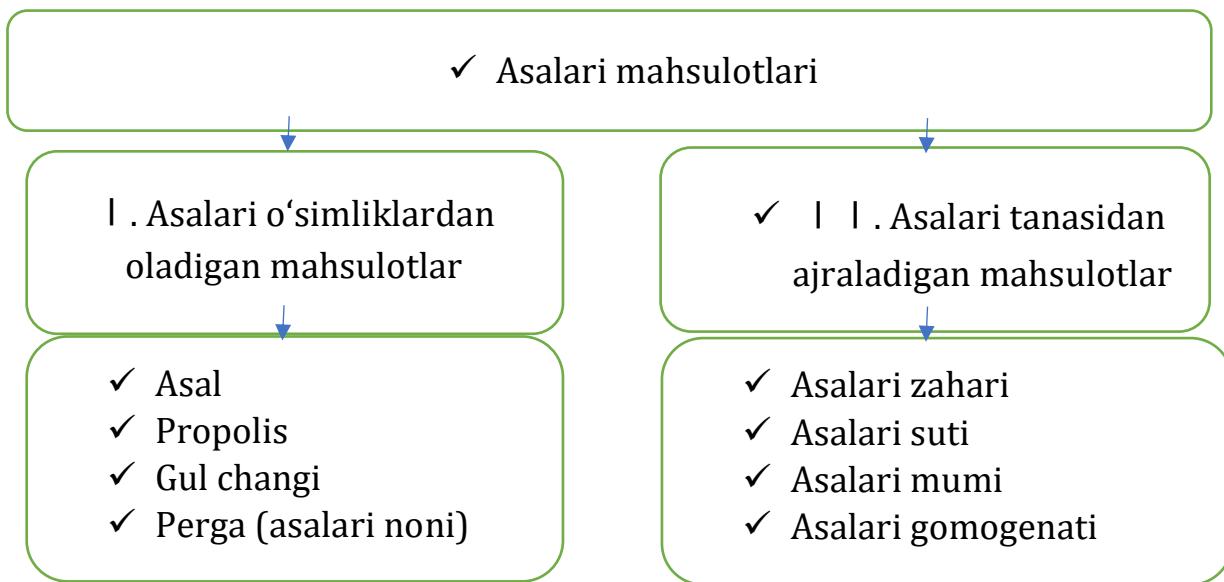
- asalarichilik tarmog'ini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani ishlab chiqishda ishtirok etish;

- asalarichilik tarmog'ini rivojlantirish dasturlarini amalga oshirishni muvofiqlashtirish, yagona ilmiy-texnika, texnologik, investitsiya va eksport siyosatini amalga oshirishni muvofiqlashtirish;
- mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari va manfaatdor tashkilotlar bilan hamkorlikda asalarichilik xo'jaliklarini o'rmon fondi yerlariga, tog' va tog' oldi hududlariga, tabiiy pichanzor va yaylovlarga hamda qishloq xo'jaligi yerlariga joylashtirishni amalga oshirish;
- asalarilar uchun sun'iy ozuqalar ishlab chiqarishni markazlashgan holda tashkil etishga ko'maklashish va ushbu tajribani keng qo'llash hisobiga asalarichilik xo'jaliklarining ozuqa bazasini mustahkamlash;
- asalari kasalliklarining oldini olish, davolash va tashxis qo'yish bo'yicha zamonaviy va ilg'or usullarni joriy etish ishlariga ko'maklashish;
- oly va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, shu jumladan xorijiy muassasalarda asalarichilik tarmog'iga kadrlar tayyorlash. qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ishlarini samarali tashkil etish va muvofiqlashtirishda ishtirot etish.

O'zbekiston sharoitida asalarichilikni rivojlantirishning qulay usullaridan biri bu aholi yashaydigan xonadonlarda 2-3 quti (2-3 oila) asalari parvarishlashni yo'lga qo'yishdan boshlashdir. Bu o'z navbatida har bir xonodon dasturxonida nafaqat tabiiy asal mahsuloti bo'lishini ta'minlaydi balki tomorqa yerlariga ekilgan meva va sabzavot o'simliklarini samarali changlantirib hosildorligini oshiradi.

Quyidagi chizmada biz asalarichilik bilan shug'ullanish orqali yetishtiriladigan mahsulotlarni guruhlarga ajratgan holda ko'rishimiz mumkin:<sup>73</sup>

### **1-chizma**



Yuqoridagi chizmadan ko'rishimiz mumkinki asalari mahsulotlari shartli ravishda ikki guruhg'a ajratiladi. Birinchi guruhdagi mahsulotlarni asalarilar joylashgan joyidan kelib chiqqan holda tabiatdagi har xil turdag'i o'simliklardan oladi. Ikkinci guruhdagi asalari mahsulotlari esa asalari tanasidagi maxsus bezlardan (masalan asalari mumi ishchi asalarining ko'krak qafasidan) ajraladi. Ko'rinish turibdiki asalarichilik sohasi tabiat bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

Asalarichilik faoliyatini kuzatishimiz natijasida quyidagilarni ko'rishimiz mumkin:

Muammolari:

- turli xil kassaliklarning ko'payishi natijasida asalarilar oilasining nobud bo'lishi;
- fermer xo'jaliklari xududlariga asalari qutilarini joylashtirishdagi turli xil to'siqlar;
- asalbop o'simliklarning yo'qolib borishi natijasida asalari oilalarining kamayib ketishi;

<sup>73</sup> Muallif ishlanmasi

- asalari oilalarini qish mavsumiga tayyorgarlik ishlarini amalga oshirmaslik yoki noto'g'ri amalga oshirish natijasida nobud bo'lishi;
- yuqori darajada asal yig'uvchi zotli asalarilar yetishtirish tajribasining yo'qligi;
- chorva mollarini boqishda yaylovlardan oqilona foydalanmaslik natijasida tog' va tog' oldi xududlarida o'suvchi asalbop dorivor o'simliklarning nobud bo'lishi;
- jahon standarti talablariga javob beradigan asalari mahsulotlari sifatini tekshiruvchi labaratoriyalarning yetishmasligi.

Yechimlari:

- asalari oilalarini parvarishlashda mas'ul shaxslarning (veterinar) kuzatuvini va davolash-profilaktika ishlarini doimo olib borishi, mutaxassis bo'lmasa ustoz-shogird tizimi asosida ishlashi zarur hisoblanadi;
- fermer xo'jaliklari xududlariga asalari qutilarini joylashtirishni shartnomaviy munosabatlar asosida tashkil etish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosildorligini oshirish;
- respublika xududlarida yuqori darajada nektar ajratuvchi asalbop o'simliklar plantatsiyalarini tashkil etish;
- asalari oilalarini qish mavsumiga tayyorlash ishlarini mutaxassis yordamida amalga oshirish;
- mahalliy xududlarda yuqori darajada asal yig'uvchi zotli asalari yetishtiruvchi naslchilik xo'jaliklarini tashkil etish;
- tog' va tog' oldi xududlarida chorva mollarini boqish va oziqlantirishni qat'iy nazorat qilish;
- kamayib borayotgan asalbop dorivor o'simliklarni ko'paytirish orqali mahalliy florani boyitish;

### **Xulosa va takliflar**

Xulosa qilib aytganda har bir xonadonda asalari oilalari boqishni yo'lga qo'yish orqali aholi dasturxonida shakardan ko'ra zararsiz, aksincha foydali bo'lgan tabiiy asal mahsuloti bo'lismeni ta'minlash. asalarichilik sohasini hozirgi zamon talablariga muvofiq amalga oshirish mamlakatimizda ushbu sohani jadal rivojlantirishiga hamda asalari mahsulotlarining eksport salohiyatini, bioxilma-xillikni, tibbiyot turizmi ko'lamini oshirishga xizmat qiladi. Asalarichilik sohasi faqat asal yetishtirish, asalari oilalarini ajratib sotish, qishloq xo'jaligi ekinlarini changlatish emas balki tibbiyotda keng qo'llaniladigan propolis, asalari suti, asalari zahari, mum mahsulotlarini ham yetishtirish hisoblanadi.

### **Foydalilanilgan adabiyotlar**

1. Qaror (2017). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16 oktyabrdagi "Respublikamizda asalarichilik tarmog'ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3327-sonli qarori.
2. Qaror (2017). O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023 yil 12 iyundagi "Asalarichilik tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligi ekinlarini asalari bilan changlatishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 239-sonli qarori.
3. R. X. Pulatova (2016). Asalarichilik fermer xo'jaliklarini tashkil etish va yuritish.
4. A. I. Isamuhamedov, H. K. Nikadambaev (2013) Asalarichilikni rivojlantirish asoslari.
5. N. A. Simoganov, L. A. Redkova, L. I. Xorujiy, A. G. Mannapovlar (2015). Технология производства продукции пчеловодства по законам природного стандарта.
6. F. G. Yumagujin, V.R. Tuktarov, M.G. Giniyatullin, V.N. Sattarov (2020). Основы пчеловодства.
7. V. V. Tixomirov (2023). Пчеловодство. Большая иллюстрированная энциклопедия.

# BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

*Shodmonova Abera Shodiyevna  
Renessans ta'lism universiteti  
"Pedagogik ta'lism va psixologiya" kafedrasini v.b dotsenti*

## Annotatsiya

Boshlang'ich sinf o'quvchining shaxsiy xususiyati, imkoniyatiga qarab ijodiy faoliyatni, ishtiyoqini, qiziqishini samarali rivojlanterish uchun avvalo boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'z ijodiy qobiliyatlarini mustaqil ravishda namoyish etish imkoniga ega bo'lgan shart-sharoitlarni, dars mashg'ulotlarida o'ziga bo'lgan ishonchini, berilayotgan ijodiy vazifalarni bajarishda mustaqil qaror qabul qilishini ta'minlash va ijodiy muhitni yaratish muhim.

**Kalit so'zlar:** komunikatsiya, ta'lism, tarbiya, ijodiy faoliyat, ijodiy qobiliyat, mental arifmetika, metodika.

## Аннотация

Для эффективного развития творческой активности, увлеченности, интереса, в зависимости от личности ученика начальной школы, возможности, важно в первую очередь обеспечить условия, при которых учащиеся начальной школы имеют возможность самостоятельно проявлять свои творческие способности, уверенность в себе на уроках класса, самостоятельное принятие решений-вносить вклад в выполнение поставленных творческих задач и создавать.

**Ключевые слова:** общение, образование, воспитание, творческая деятельность, творческие способности, ментальная арифметика, методика.

## Annotation

For the effective development of creative activity, passion, interest, depending on the personality of an elementary school student, opportunities, it is important first of all to ensure conditions under which elementary school students have the opportunity to independently demonstrate their creative abilities, self-confidence in class lessons, independent decision-making-to contribute to the fulfillment of creative tasks and create.

**Keywords:** communication, education, upbringing, creative activity, creative abilities, mental arithmetic, methodology.

Mamlakat qatoriga kirishiga erishish ya'ni, uzlusiz ta'lism tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lism tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tadbiq etish, xalq ta'lumi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish, yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limging zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish, qolaversa, yoshlarning ta'lum-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tadbiq etish to'g'risida aytib o'tilgan.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lum to'g'risida"gi Qonuning qabul qilinishi bilan uzlusiz ta'lum tizimining asosi yaratildi. Binobarin, "Ta'lum to'g'risida"gi Qonunning 26-moddasida o'qitish jarayoniga ilg'or, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng ko'lamda tadbiq etish barcha turdag'i ta'lum muassasalari oldidagi eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Dunyo bo'yicha rivojlangan mamlakatlarda yoshlarni ta'lum-tarbiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda va ushbu yo'nalishlar bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Bu borada respublikamizda uzlusiz ta'lum tizimida tub islohotlar olib borilmoqda va ularning mazmun - mohiyatini kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni intellektual salohiyatlari, ma'naviy yetuk, jismonan baquvvat, innovatsion rivojlangan barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalalarini hal qilish tashkil etadi. Ularda erishilgan natijalar kichik muktab yoshidagi o'quvchilar tafakkur qamrovini yuksaltirishda muhim didaktik asos bo'lib,

ular orqali boshlang'ich ta'lim mazmuni zamonaviy talablar asosida shakllanririshga erishilmoqda. Shu bilan birga hozirda jamiyat taraqqiyoti darajasi zamonaviy ta'limda ilm-fan va texnika-texnologiyalarning ilg'or yutuqlaridan foydalanishni ham taqozo etmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobilyatini rivojlantirish masalalari yuzasidan olib borgan izlanishlarimiz natijalari ta'lim jarayonida muayyan fanlarni o'qitishda ma'lum bir ta'lim yo'naliшини amalgalashda innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqib, ulardan ma'lum yo'naliшлиarda samarali foydalanishga mo'ljallangan ijodiy faoliyati muhitini yaratib, boshlang'ich ta'limni optimal tashkil etish kerakligini ko'rsatmoqda. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldag'i PF-4947-sonli O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risidagi farmonida ayni ko'rib chiqilayotgan muammo yechimini hal qilishga doir keng imkoniyatlar yaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 17 iyundagi "Yoshlar-kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risidagi Farmonida "Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalash mamlakatni barqaror va ildam rivojlantirishning eng muhim shartidir", deb alohida belgilangan. Shunga ko'ra jamiyatimizdagi mehnat – haqiqiy ijod, quvonch manbai. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'quv mehnatiga ijodiy munosabat uyg'otib, mehnatning haqiqiy ijod, quvonch manbaiga aylanishiga ko'maklashishi kerak. Mental arifmetika umumta'lim maktabining boshlang'ich bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish, tarbiyalash va ijodiy faoliyatni rivojlantirishning majburiy sharti va tarkibiy qismi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli xil usullari qolaversa, darsdan tashqari faoliyatlar orqali amalgalashda oshiriladi. Taniqli olimlardan N.K.Krupskaya, A.S.Makarenko, A.V.Lunacharskiy, S.L.Rubinshteynlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda mehnat yoki texnologiya fani muhim o'rinni egallaydi, deb hisoblaydilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilar o'z qo'llari bilan biror bir buyumni yasash, tayyorlash, o'quvchilarda ehtiyojkorlilik hissini va xotirani rivojlantiradi, shu bilan bir qatorda, ma'suliliyatlilik, qat'iyatlilik va sabr-toqatni o'rgatadi. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktabda, ayniqsa, grafik insho yozishni o'rganishda yordam beribgina qolmay, keyinchalik ularning hayotida bu ko'nikmalar foydali hamda samarali bo'ladi. Texnologiya darslari boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini tasavvurini, tafakkurini badiiy va san'atni shakllanririshga rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining miya yarim shar kasalliklari va nutqiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun juda muhim bo'lgan nozik vosita hisoblanadi. Ijodiy yoki mahorat darslari boshlang'ich sinf o'quvchilariga nafaqat tasavvurni rivojlantirishda, balki ko'plab amaliy ko'nikmalarni ham shakllanishida yordam beradi. Masalan, bir tugmani tikish, rangli qog'ozlardan biror bir buyum yasash, nonushta tayyorlash, oilangiz va do'stlaringizga o'z qo'llaringiz bilan sovg'alar tayyorlash, bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida rivojlanishi maqsadga muvofiq.

Ma'lumki, qiziqish o'quvchilarining emotsiyonal bezagi biror buyum, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo'naliшини. Shunga ko'ra, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarining ta'lim jarayonida aniqlanadi: birinchisi, bevosita qiziqish, ikkinchisi esa bilvosita qiziqishdir. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. Qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga faol munosabat namoyon bo'ladi. Albatta, boshlang'ich sinf o'quvchilarini qiziqishlarini va qiziqish orqali ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda bir nechta omillar va samarali usullar mavjud bo'lib ulardan bir nechta usullarni ko'rib chiqamiz.

"Yopiq kitob" usuli- bu muayyan fan bo'yicha matn materialini qo'llanish usullaridan biri bo'lib, o'quvchilardan matnda bor ma'lumotlarni eslab qolishni, lekin munozara paytida matnni qayta bayon etmaslikni talab qiladi. Bu usul ham boshqa usullar bilan birgalikda qo'llanishni va o'quvchilar o'qishda faqat "qayta bayon etish" bilan chegaralanmasliklarini talab qiladi.

Ushbu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyati muhitida dars mashg'ulotlarini olib borishdagi umumlashtiruvchi dars mashg'ulotlarida (interfaol o'quv mashg'ulotlarida) juda ham qo'l keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilar uchun eng qulay va oson ishlov beradigan material bu qog'ozdir. Qog'oz mahsulotlarini ishlab chiqarish qo'llarning mushaklarining rivojlanishiga yordam beradi,

o'quvchilarning ko'rish faoliyatini yaxshilaydi, uni yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun tayyorlaydi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning estetik rivojlanishiga, ranglarni biri birlariga uyg'unlashtirishda ham o'z aql idroklariga tayanishadi.

Ayniqsa, loy (plastilin) bilan ishslash darslari (haykaltaroshlik)yoki loy plastilin yordamida biror bir buyum yasash. Haykaltaroshlik darslari boshlang'ich sinf o'quvchilar uchun o'ziga xos bo'limgan (bu va shunga o'xshash ish uchun zarur bo'lgan) shaxsning ijodiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi, ammo umumiylahamiyatga ega. Ushbu darslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning dunyoqarashlarini, tasavvurlarini kengaytiradi, axloqiy g'oyalarni shakllantiradi va atrofdagi dunyoga ijodiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, loydan (plastilindan) tayyorlangan barcha mahsulotlar hayot bilan bog'liq bo'lgan xursandchiliklarni dekorativ va amaliy san'atga juda ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini kengaytirishda va rivojlantirishda sayohat o'yinlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ular geografik, tarixiy, o'lkashunoslik xarakteriga ega. Bunday o'yinlar kitoblar, xaritalar va turli hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ular o'quvchilarda tasavvur qilish vaziyatlari yordamida o'tkaziladi. Barcha harakatlar va kechinmalar o'yindagi rollar yordamida aniqlanadi. Bu yerda o'quvchilar geolog, iqtisotchi, zoolog, muhandis rollarida namoyon bo'ladilar. O'quvchilar kundaliklar, xatlar yozadilar, bilish xarakteriga ega bo'lgan turli-tuman materiallarni to'playdilar. Bugungi kunda jamiyatda yuz berayotgan katta o'zgarishlar mакtab oldiga o'quv faoliyatning barcha jabhalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy faoliyatni rivojlantirish hamda jamiyatda shaxs sifatida shakllantirish bilan bog'liq muammolar yechimini hal etish vazifasini qo'ymoqda. Bu muammolarning yechimini topishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kun pedagogi boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan ishlaganda bu qobiliyatlarning yanada samaraliroq shakllanishiga va rivojlanishiga yordam berishi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning aqliy va amaliy malakalarini faollashtirishni ta'minlaydigan ta'lim usullari va metodlarini qo'llashga diqqatini qaratishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, har bir boshlang'ich sinf o'quvchining shaxsiy xususiyati, imkoniyatiga qarab ijodiy faoliyatni, ishtiyoqini, qiziqishini samarali rivojlantirish uchun avvalo boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'z ijodiy qobiliyatlarini mustaqil ravishda namoyish etish imkoniga ega bo'lgan shartsharoitlarni, dars mashg'ulotlarida o'ziga bo'lgan ishonchini, berilayotgan ijodiy vazifalarni bajarishda mustaqil qaror qabul qilishini ta'minlash va ijodiy muhitni yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

### Foydalilanigan adabiyotlar

1. M.e.jumayev. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitish metodikasi moduli bo'yicha o'quv – uslubiy majmua. Ii qism. Toshkent, 2018.
2. Tolipov f., m.usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari – т.: 2006. 3. Кондаков, а.м. Федеральный государственный стандарт общего образования и подготовка учителей / а.м. Кондаков // педагогика. - 2010. - №5 4. Бобоева,
3. М. (2022). Особенности развития логического мышления младших школьников. Ученый xxi века, (5-1 (86)), 22-25.
4. Бобаева, з. М. (2021). Формирование толерантности у школьников в процессе изучения этнокультуры различных народов. In диалог культур и толерантность общения (pp. 66-71).
5. Бобаева, з. М. (2023). Педагогические особенности логического мышления младших школьников и пути его развития в процессе обучения. Экономика и социум, (1-1 (104)), 183-191

# TA'LIM JARAYONIDA O'QUV MOTIVATSIYASI VA PSIXOLOGIK USLUBLARNING O'RNI

*Shukurulloyeva Sadoqat Sodatullo qizi  
Renessans ta'lif universiteti o'qituvchisi*

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada Ta'lif jarayonida o'quv motivlari, psixologik omillarning ta'lif samaradorligiga ta'siri, darsni samarali tashkil etishning psixologik yechimlari haqida.

**Kalit so'zlar:** Motivatsiya, ta'lif jarayoni, o'quv motivlari, kongnitiv ehtiyojlar.

## **Аннотация**

В данной статье речь идет об учебных мотивах в учебном процессе, влиянии психологических факторов на эффективность обучения, психологических решениях для эффективной организации урока.

**Ключевые слова:** Мотивация, учебный процесс, мотивы обучения, познавательные потребности.

## **Annotation**

This article deals with educational motives in the educational process, the influence of psychological factors on the effectiveness of learning, psychological solutions for the effective organization of a lesson.

**Keywords:** Motivation, educational process, learning motives, cognitive needs.

Psiyologiya va pedagogikada talabaning o'quv faoliyatiga qiziqishini uyg'otadigan juda ko'p o'ziga xos shartlar ma'lum. Keling, ulardan ba'zilarini ko'rib chiqaylik. Odatda mavzu o'quvchiga ma'lum bir hodisalar ketma-ketligi sifatida ko'rindi. O'qituvchi ma'lum bo'lgan hodisalarning har birini tushuntiradi, u bilan ishlashning tayyor usulini beradi. Bolada bularning barchasini eslab, ko'rsatilgan tarzda harakat qilishdan boshqa iloji yo'q. Mavzuning bunday ochilishi bilan unga qiziqishni yo'qotish xavfi katta. Aksincha, mavzuni o'rganish bolaga barcha alohida hodisalarning mohiyatini ochib berish orqali o'tsa, bu mohiyatga tayangan holda, o'quvchining o'zi ham muayyan hodisalarni oladi, o'quv faoliyati u uchun ijodiy xususiyatga ega bo'ladi va shu bilan uning ongini uyg'otadi. mavzuni o'rganishga qiziqish. Shu bilan birga, uning mazmuni ham, u bilan ishslash uslubi ham ma'lum bir mavzuni o'rganishga ijobiy munosabatda bo'lishi mumkin. Ikkinci holda, o'rganish jarayoni tomonidan motivatsiya mavjud. Guruhlarni o'zlashtirishda talabalarni jalb qilish tamoyili katta motivatsion ahamiyatga ega. Agar mavzuga neytral motivatsiyaga ega bo'lgan bolalar ushbu fanni yoqtirmaydigan bolalar bilan birlashtirilsa, birgalikda ishlagandan so'ng, birinchisi ushbu fanga qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, bu fanga neytral munosabatda bo'lgan talabalar ushbu fanni yaxshi ko'radiganlar guruhiga kiritilsa, birinchisining munosabati o'zgarmaydi. Motiv va maqsad o'rtasidagi munosabat. O'qituvchi qo'ygan maqsad talabaning maqsadiga aylanishi kerak. Motivatsiyaning tarkibiy qismlaridan biri - maqsadni qo'yish, yaqin rivojlanish zonasini aniqlash, nima uchun to'g'ri yozish kerakligini, nima uchun ma'lum bilim kerakligini tushunish qobiliyatidir. Maqsadni motiv-maqsadga aylantirish uchun u katta ahamiyatga ega. talaba uchun o'z muvaffaqiyatlarini ro'yobga chiqarish, oldinga siljish muhim ahamiyatga ega

Darsning har bir bosqichida muammoli motivatsiyalardan, vazifalardan foydalanish kerak. Agar o'qituvchi buni qilsa, unda odatda talabalarning motivatsiyasi ancha yuqori darajada bo'ladi. Muammoli vazifalar motivatsion funktsiyani bajaradi, ilgari o'rganilgan savollarni takrorlashga, yangi materialni o'zlashtirishga tayyorgarlik ko'rishga va muammoni shakllantirishga imkon beradi, uning echimi yangi bilimlarni "kashfiyot" bilan bog'liq. Shuning uchun o'quv jarayoni uchun foydali bo'lgan qarama-qarshiliklarni, muammoli vaziyatlarni topish, qurish, ularni muhokama qilish va yechishga o'quvchilarni jalb qilish zarur. Agar talaba o'z salohiyatini ro'yobga chiqarsa, o'z ishining haqiqiy natijalarini olsa, o'quv motivatsiyasi saqlanib qoladi va rivojlanadi. Buning uchun ijodiy vazifalar qo'llaniladi: topishmoqlar, boshqotirmalar, krossvordlar tuzish, ertak yozish va boshqalar.

Yangi, yashirin, noma'lum har doim tasavvurni o'ziga jalb qiladi va bilimni rag'batlantiradi. Materialning yangiligi, taqdimotining g'ayrioddiyligi har doim maktab o'quvchilarini ilgari noma'lum narsalarni diqqat bilan ko'rib chiqishga va uni tushunishga undaydi. Navbatdagi rag'bat - o'qituvchi tomonidan berilgan bilimlarning amaliy ahamiyati va o'quvchilarining o'zlarini uchun foydaliligi. Faoliyatim davomida men mакtab o'quvchilarining hayotiy muammolarni hal qilishda yordam beradigan ma'lumotlarga ko'proq qiziqishlarini payqadim. Shuning uchun o'rganish, albatta, talabaning amaliy ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Men nazariyani amaliy topshiriq orqali kiritaman, uning foydaliligi talabalarga ayon bo'ladi: sinf maydonini, xonalarni, oila a'zolarining o'rtacha yoshini va boshqalarni toping. Amaliyot ko'pincha odamni boshi berk ko'chaga solib qo'yadi, bilim esa boshi berk ko'chadan chiqishga yordam beradi. O'qituvchining vazifasi talabalarga bu bilim ularga hayot uchun, tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamiyatdagi obro'-e'tibor, martaba uchun nima berishini ko'rsatishdir.

Materialning nomuvofiqligi ham mакtab o'quvchilarining bilish faolligini rag'batlantiradi. Biror kishi qarama-qarshilikka duch kelganida, u ajablanib ta'sir qiladi va ziddiyatni bartaraf etish uchun muammoni tushunish istagi paydo bo'ladi. O'yinlardan foydalanish va o'yin, ko'ngilochar elementlarni mакtab faoliyatiga kiritish. Motivatsiyani shakllantirishning turli shakllari va usullarini darsning turli bosqichlarida o'z vaqtida almashtirish va qo'llash bolalarning bilim olish istagini kuchaytiradi. O'yin bolalarni mакtabda kognitiv faollikka undash vositasidir. O'yin qiziqarli. O'yin to'plangan ruhiy charchoqni ketkazadi, mакtab o'quvchilarining optimistik kayfiyatini oshiradi, guruhni birlashtiradi, bolalarni o'qituvchiga yaqinlashtiradi. Agar bola didaktik o'yin holatiga kiritilsa, o'quv faoliyatiga qiziqish keskin ortadi, mehnat qobiliyatini oshadi. Shunday qilib, rus tili darsida bilimlarni mustahkamlash va tekshirishda men "Auksion" o'yinidan foydalanaman. Undan individual va jamoaviy ishlarda foydalanish mumkin. Darsda biroz vaqt talab etiladi, lekin o'quvchilar tomonidan material qanday o'zlashtirilayotgani, ular bilan individual ish olib borish kerakligi haqida tushuncha beradi. Talabaning rivojlanishi, agar u o'zining proksimal rivojlanish zonasiga mos keladigan faoliyatga kiritilgan bo'lsa, o'qitish ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otsa va o'quv jarayoni ishtirokchilarining pedagogik o'zaro ta'siri ishonchli bo'lsa va ta'lim qobiliyatini kuchaytirsa, yanada jadal va samarali bo'ladi. hissiyotlarning roli.

Mакtab o'quvchilarining o'qishlarida yaxshi muvaffaqiyatga erishish uchun o'rganishni kerakli jarayonga aylantirish kerak. O'quv motivatsiyasi ma'lum bir turga kiritilgan motivatsiyaning ma'lum bir turi sifatida aniqlanadi faoliyat, bu holda, o'qitish faoliyati, o'quv faoliyati. Ta'lim faoliyatini rag'batlantirish - bu organik ravishda o'z ichiga olgan motivlar tizimi o'z-o'zini: kognitiv ehtiyojar; maqsadlar; manfaatlar; intilishlar; ideallar; motivatsion sozlamalar, unga faol va yo'naltirilgan xarakterni beruvchi, tuzilishga kiradi va uni belgilaydi mazmuni va semantik xususiyatlari. Nomlangan motivlar tizimi ta'lim motivatsiyasini shakllantiradi, bu sifatida tavsiflanadi barqarorlik va dinamizm. Dominant ichki motivlar o'quv motivatsiyasining barqarorligini, ierarxiyasini belgilaydi uning asosiy quyi tuzilmalari. Ijtimoiy motivlar unga kirganlarning doimiy dinamikasini belgilaydi bir-biri bilan yangi munosabatlar motivlari

A.K. Markova, motivatsiyaning shakllanishini ta'kidlaydi "Ijobiy o'sish yoki salbiy munosabatning keskinlashuvi oddiy emas o'qitish va unga kiritilgan motivatsion soha tuzilishining murakkabligi motivlar, ular o'rtasida yangi, etuk, ba'zan qarama-qarshi munosabatlarning paydo bo'lishi" Uning fikricha, motivlarning sifatlari quyidagilar bo'lishi mumkin: 1. Ma'noli, o'quv faoliyatining tabiatini bilan bog'liq (tafakkur, Mustaqillik, umumlashtirish, samaradorlik, motivatsiyaning umumiyl tuzilishidagi ustunlik; bir nechta o'quv fanlariga taqsimlanish darajasi va boshqalar); 2. Dinamik, bolaning psixofiziologik xususiyatlari bilan bog'liq (motivning barqarorligi, uning kuchi va jiddiyligi, bir motivdan ikkinchisiga o'tish qobiliyati; motivlarning hissiy ranglanishi) va boshqalar. O'quv motivatsiyasi rivojlanayotgan shaxsga nafaqat yo'nalishni aniqlashga imkon beradi, balki ta'lim faoliyatining turli shakllarini amalga oshirish, hissiy-irodaviy sohani jalb qilish usullari. U muhim multifaktorial aniqlash vazifasini bajaradi, har bir vaqt oralig'ida o'quv vaziyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash. Har qanday boshqa turdag'i kabi, o'rganish motivatsiyasi bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan belgilanadi u kiritilgan faoliyat uchun omillar:

ta'lim tizimining tabiat; ta'lim muassasasida pedagogik jarayonni tashkil etish; talabaning o'ziga xos xususiyatlari (jinsi, yoshi, intellektual rivojlanish darajasi va qobiliyatlar, da'volar darajasi, o'z-o'zini hurmat qilish, boshqa talabalar bilan o'zaro munosabatlarning tabiat va boshqalar. o'qituvchining (o'qituvchining) shaxsiy xususiyatlari va birinchi navbatda uning tizimi talabaga, pedagogik faoliyatga munosabat; mavzuning o'ziga xos xususiyatlari. O'quv faoliyati polimotivdir, chunki talabaning faoliyati mavjud turli manbalar. Faoliyat manbalarining uch turini ajratish odatiy holdir: ichki; tashqi; shaxsiy. Ta'lim motivatsiyasining ichki manbalariga kognitiv va ijtimoiy kiradi Ehtiyojlar (ijtimoiy ma'qullangan harakatlar va yutuqlarga intilish) Ta'lim motivatsiyasining tashqi manbalari hayot sharoitlari bilan belgilanadi talablar, umidlar va imkoniyatlarni o'z ichiga olgan o'quvchi. Talablar bilan bog'liq xulq-atvor, muloqot va faoliyatning ijtimoiy normalariga rioya qilish zarurati umidlar qabul qilingan xulq-atvor normasi sifatida jamiyatning o'qitishga munosabatini tavsiflash shaxs va ta'lim faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf etishga imkon beradi.

Imkoniyatlar - bu treningni o'tkazish uchun zarur bo'lgan ob'ektiv shartlar tadbirlar (maktab, darsliklar, kutubxona va boshqalar mavjudligi), shaxsiy manbalar. Ta'limni rag'batlantiradigan faoliyat manbalari orasida faoliyatida shaxsiy manbalar alohida o'rinn tutadi. Bularga manfaatlar kiradi ehtiyojlar, munosabatlar, standartlar va stereotiplar va boshqalarga bo'lgan xohishni belgilaydi ta'lim va boshqa turdag'i o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini o'zi tasdiqlash va o'zini o'zi anglash tadbirlar. Ta'lim motivatsiyasining ichki, tashqi va shaxsiy manbalarining o'zaro ta'sirini ta'minlaydi o'quv faoliyatining tabiatiga va uning natijalariga ta'siri. Manbalardan biri etishmayotgan tarbiyaviy motivlar tizimini qayta qurish yoki ularning deformatsiyasiga olib keladi

Yuqoridagi faoliyat manbalari asosida quyidagi guruhrilar ajratiladi motivlar: - ijtimoiy (ta'limning ijtimoiy ahamiyatini anglash, o'qitishning shaxsan rivojlanayotgan ma'nosini tushunish, dunyoqarash va dunyoni tushunishni rivojlantirish zarurati va boshqalar); - kognitiv (o'rganishga qiziqish, qiziqish, intilish kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish, intellektual faoliyatdan zavqlanish va boshq.); - shaxsiy (o'zini hurmat qilish va shuhratparastlik hissi, hokimiyatdan bahramand bo'lish istagi tengdoshlar orasida, referent hamkasblarga taqlid qilish, shaxsiylashtirishga intilish yoki shaxsiy mulkni translyatsiya qilish va uzatish va boshqalar).

### **Foydalilanilgan adabiyotlar**

1. Асеев В.Г. Мотивация и формирование личности. – М., 2003.
2. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебник для студентов ВУЗов. – М.: Академический проект, 2001.- 704 с.
3. Асмолов А.Г., Цветков А.В. О роли символа в формировании эмоциональной сферы младших школьников с трудностями развития психики// Вопросы психологии. – М., 2005.- № 1.- С.19-29.

## U. FIXNING FRAZEOLOGIZMLARNING SINTAKTIK-SEMANTIK KLASSIFIKATSIYASI MASALASI

*Shuxratxon Imyaminova  
O'zMU professori  
XFF, nemis filologiyasi kafedrasи*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada tilshunos Ulla Fixning frazeologizmlar borasidagi fikrlari keng muhokama qilinib, unda fe'lning o'rniga urg'u beriladi.

Fe'lning qo'llanilishiga asoslanib, U. Fix nemis tilidagi fe'llarni sintaktik va semantik belgilarga qarab to'rt guruhga bo'lishi ham maqola mazmunida bayon qilingan.

**Kalit so'zlar:** frazeologizm, fe'lsiz frazeologizmlar, fe'lni talab qilmaydigan frazeologizmlar.

### **Аннотация**

В данной статье широко обсуждаются взгляды лингвиста У.Фикса о фразеологизмах, в которых идёт речь о месте и роль глагола во фразеологизмах. Таким образом У.Фикс выделяет четыре группы по разделении немецких глаголов, по синтаксическим и семантическим признакам.

**Ключевые слова:** фразеология, фразеология без глагола, фразеология, не требующая глагола.

### **Abstract**

This article broadly discusses the views of the linguist U. Fix on phraseological units in which stress is placed instead of a verb. Based on the use of the verb in the content of the article, the division of German verbs by U. Fix into four groups according to syntactic and semantic features is also described.

**Keywords:** phraseology, phraseology without a verb, phraseology that does not require a verb.

Frazeologik tadqiqotlarning boshlanish davridayoq, frazeologiya sohasi uchun turli xil klassifikasiya turlari taklif qilindi, yangi terminlar qo'llanila boshlandi. Bu vaqt ichida frazeologizmlar klassifikatsiyasi kriteriyalari bo'yicha bir-birini rad qiluvchi fikrlarni uchratish mumkin. Frazeologiya sohasidagi klassifikasiyani turli kriteriyalar bo'yicha ko'rib chiqish mumkin. Ular sintaktik, semantik yoki pragmatik aspektlarni o'z ichiga oladi. Tilshunos olimlarimiz ko'p marotaba ta'kidlab o'tganlaridek, frazeologiya sohasini o'zgarmas qoidalar va prinsip asosida o'rganib bo'lmaydi - bu uning klassifikasiyasiga ham tegishli. Frazeologizmlar klassifikatsiyasi bo'yicha ham yozilgan ishlar talaygina. Frazeologimlarni klassifikasiyasi qaysi tilda olib borilayotgani yoki tadqiqot ishining maqsadiga qarab turlichcha bo'ladi.

U. Fixning fikriga ko'ra:

- 1) Frazeologizm so'z va gap oralig'ida turadi, chunki u to'laqonli gap bo'lishi uchun unga ma'lum bir gap bo'laklari yetishmaydi.
- 2) Frazeologizmlar „faqat gapda ishlatalishi mumkin“ bo'lganligi sababli, fe'l „har qanday tadqiqotning boshlang'ich nuqtasi“ bo'lishi kerak.

Fe'lning qo'llanilishiga asoslanib, U. Fix nemis tilidagi fe'llarni sintaktik va semantik belgilarga qarab to'rt guruhga bo'ladi. 5-guruh esa fe'lsiz frazeologizmlarni o'z ichiga oladi.

**Guruh A-** Maxsus semantik belgilarning yuqori darajasiga ega bo'lgan fe'llar, kam ma'nolilik bilan (*ärgern, langweilen, beißen, gähnen, lachen*)

**Guruh B-** „*sein*“ (bo'lmoq) fe'li;

**Guruh C-** nafaqat holat fe'llari, balki harakat yoki o'zgarishni ifodalovchi fe'llar kiradi. Bu fe'llar, shuningdek, nominativtransformatsiyasida boshqa so'z turiga (masalan, fe'ldan otga) o'zgartirilganda ham saqlanib qoladi (*scheinen, heißen, bleiben, werden, dünken*);

**Guruh D-** maxsus semantik belgilarning kamroq xususiyatiga ega bo'lgan, ya'ni ko'p ma'noli fe'llar kiradi (*haben, legen, nehmen, machen, setzen*)

**Guruh E-** Ma'lum bir fe'lni talab qilmaydigan frazeologizmlar.

Barqaror so'z birikmalari uchun hal qiluvchi xususiyat „tarkibning barqarorligi“ yoki leksik barqarorlik hisoblanadi. Mustahkam so'z birikmalaridagi fe'lning ma'nosi erkin gapdagi fe'l manusiga mosligi yoki mos kelmasligiga qarab, U. Fix ularni ikki subkategoriya ajratadi:

1-guruh barqaror so'z birikmalari- fe'lning ma'nosi erkin gapdagi ma'no bilan mos keladi (masalan, *Er schläft mit offenen Augen* (U juda beparvo) - *Er schläft im Unterricht ständig* (U doim darsda uxlaydi);

2-guruh barqaror so'z birikmalari- fe'lning ma'nosi erkin gapdagi ma'no bilan mos kelmaydi (masalan, *Er winkt mit dem Zaunpfahl* (U ochiqchasiga aytib qo'ydi) - *Er winkt mit dem Taschentuch* (U ro'molcha bilan ishora qildi).

Birinchi tur „frazeologizm“, ikkinchisi esa „idioma“ deb ataladi [1].

Tuzilishiga ko'ra, iboralarni erkin gaplar bilan taqqoslanganda uchta guruhgaga ajraladi:

### **1) Ibora va erkin gapning bir xil konstruksiya shakli (grammatik tuzilishga) ega bo'lishi:**

(a) *Er hängt den Mantel an den Nagel* - *Er hängt seinen Beruf an den Nagel* (U paltoni mixga ilib qo'ydi - U kasbini tark etdi); Tuzilishi etw. an etw. hängen bilan.

(b) *Er lockt ihn in das Zimmer* (U uni xonaga jalb qildi) - *Er lockt ihn in eine Falle* (U uni tuzoqqa ilintirdi); tuzilish shakli: j-n in etw. locken (biror kishini biror narsaga jalb qilmoq).

Fe'l ma'nolariga ko'ra (a) holatda bu "idioma", (b) holatda esa frazeologizm hisoblanadi.

**2) Tuzilish shakli va leksik tarkibning mos kelishi:** *Er streut ihm Salz in die Suppe* (U uning sho'rvasiga tuz sepdi) - *Er streut ihm Sand in die Augen* (U uni aldadil); Tuzilishi j-m etw. in etw. streuen bilan.

#### **1) Tuzilish shakli va leksik birliklarning mos kelmasligi:**

a) *Er setzt ihn außer Gefecht* (U uni vazifasidan chetlatdi) -Bu yerda U.Fix konstruksiya modeli haqida emas, balki tuzilish shakli (Konstruktionsgerüst) haqida fikr yuritadi: j-n außer etwas setzen; (kimnidir biron nimadan chetlatisch).

b) *Er lacht sich in den Bart* (U miyig'ida kulib qo'ydi) -tuzilish qolipi: sich in etw. lachen (biror nimaga kulmoq); *Er übergibt ihm etwas zu treuen Händen* (U narsasini ishonchli qo'lga topshirdi) - tuzilish qolipi: j-m etw. zu etw. übergeben (kimgadir biron nimani ishonib topshirish).

Bu yerda ikkita katta guruh: (a) misolda „idioma“, (b) misolda esa frazeologizm bo'lishi mumkin.

U. Fixning tasnifi, so'z guruhlari leksemalarini "ko'p o'lchovli tuzilma" ga joylashtirishga qaratilgan:

-Fe'l ma'nosining o'zgarishi (ba'zi hollarda erkin ishlatishda otli qismlarning ma'nosi ham) asosida, bu yerda tasniflash "Idioma" yoki "Frazeologizm" sifatida amalga oshiriladi;

-sintaktik konstruksiya modellari 1-3 bo'yicha;

-ma'lum fe'l guruqlariga bog'liqlik (A-E).

*Sich zwischen zwei Stühle setzen konstruktsiyasi-* sich nach zwei Seiten in eine unangenehme Lage bringen", „ikki tomonlama noqulay holatga tushirish“ ma'nosida, U. Fix tomonidan quyidicha tasniflanadi:

- 1) "Idioma", 2) 2-tur D-guruh

Shuni ta'kidlash kerakki, yagona tasniflash mezonlariga intilish va fe'l tasnifini ishlab chiqishda U. Fix albatta yutuqlarga erishgan. Ammo biz W. Fleischerning fikriga tayangan holda, bu tasniflashda nemis tilining frazeologik tarkibining muhim bir qismi e'tiborga olinmagan, masalan, idiomatima bo'lмаган qiyoslash shakllari (masalan, *schwarz wie die Nacht* "tun kabi qora"), noyob komponentlarga ega frazeologizmlar (*auf Anhieb* "bir zumda", *am Hungertuch nagen* "ochlikdan azob chekmoq", *j-m etw. Angedeihen lassen* "biror kimga biror narsani ishonchli qo'l sifatida topshirmoq") [2].

### **Foydalilanigan adabiyotlar**

1. Fix Ulla. Sprachwissenschaftlerin zwischen „Ost“ und „West“. In: *Studia Germanica Gedaniensia*, 2020, 43, 195–220.
2. Wolfgang Fleischer. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliografisches Institut, 1982. 2. Aufl. Tübingen 1997.

# BANK RISKLARINING KLASSIFIKATSIYASI

*Sidikov Baxodir Soxibjonovich  
Toshkent xalqaro universiteti  
Mustaqil tadqiqotchisi*

## Annotatsiya

O'z faoliyatini amalga oshirishda tijorat banklari, bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat yurituvchi har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektlar maksimal foyda olishga intiladilar. Ammo shuni e'tiborga olish kerakki, banklar tomonidan amalga oshiriladigan har qanday operatsiyalar riksning yuqori ta'siriga ega bo'lishadi.

**Kalit so'zlar:** risk, risklar klassifikatsiyasi, bank risklari, bank faoliyat turlari.

## Аннотация

При осуществлении своей деятельности коммерческие банки, как и любые хозяйствующие субъекты, действующие в условиях рыночной экономики, стремятся получить максимальную прибыль. Однако следует отметить, что любые операции, осуществляемые банками, подвержены высокому уровню риска.

**Ключевые слова:** риск, классификация рисков, банковские риски, виды банковской деятельности.

## Annotation

In carrying out their activities, commercial banks, as well as any economic entities operating in a market economy, strive to obtain maximum profit. However, it should be noted that any operations carried out by banks have a high risk impact.

**Keywords:** risk, classification of risks, bank risks, types of banking activities.

Tijorat banklari bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat yuritadigan har bir xo'jalik yurituvchi sub'ektlar singari o'z faoliyatini maksimal foyda olishga intiladi. Bank faoliyatiga xo'jalik sub'ektlariga xos bo'lgan umumiy risklar ta'sir ko'rsatishi bilan birga, uning o'zining xos xususiyatlaridan kelib chiquvchi alohida risklar ham mavjud.

Bank operatsiyalarining riskliligi shundaki, bank o'z zimmasiga oladigan risk darajasi asosan mijozlarning ob'ektiv va sub'ektiv omillariga bog'liq bo'ladi. Agar mijozning faoliyatidagi risklar darajasi yuqori bo'lsa, bank mazkur mijozlar bilan ishlaganda xavflarning darajasi shuncha ortishi mumkin.

Pul bozorida vaqtincha bo'sh pul mablag'larini jalg qilish va ularni turli aktivlarga joylashtirish (masalan, kreditlar berish) bilan bog'liq operatsiyalar tijorat banklarining mijozlarining moliyaviy barqarorligiga, pul bozori vaziyatiga va umumiy davlat iqtisodiyotidagi katta ta'sir ko'rsatadi.

Risklarni klassifikatsiyalash deganda ularni belgilangan maqsadlarga erishish uchun ma'lum bir mezonlarga muvofiq aniq guruhlarga taqsimlash, bo'lish, ajratish tushuniladi. Ilmiy asoslangan klassifikatsiya har bir risk turining umumiy tizimdagagi o'rnini aniq belgilashga imkon beradi.

Bank riski bank faoliyatini amalga oshirish jarayonida bank mablag'larining bir qismini yo'qotish yoki daromad olaolmaslik sharoitida ijobiy natijaga umid qilib, bank operatsiyalarini (depozit, kredit, investitsiya, valyuta) o'tkazishda, yuqorida keltirilgan salbiy hollarni yuzaga kelish extimoligidir [1].

Bank riski – bu aktivlarning yo'qotilishi, rejalahtirilgan daromadlarni olaolmaslik yoki bankning moliyaviy operatsiyalari natijasida qo'shimcha xarajatlarning paydo bo'lishi ko'rinishidagi yo'qotishlar, zararlar ehtimoli sifatida qaraydilar [2], [3].

Bank riski – bu bank faoliyatiga xos bo'lgan foyda, daromad yoki aktivlarni yo'qotish bilan ifodalananadigan salbiy oqibatlarga olib keladigan kutilmagan hodisalar ehtimoli [4].

Faoliyati davomida tijorat banklari turli xil risklarga duch kelishadi. Bank sohasining kengligi va bank mahsulotlari, xizmatlarining xilma-xilligi sharoitida bank risklarini klassifikatsiyalash

muhim ahamiyat kasb etadi. Muayyan mezonlarga qarab bank risklarini qo'yidagicha ifodalash mumkin (1-jadval)

Risklarni birinchi navbatda, ularning darajasiga qarab taqsimlash kerak. Bank riski nafaqat alohida bankning, balki yalpi bank sohasining ham riskiga ega bo'lganligi sababli risklarni ham mikro va marko darajada hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Ushbu holatlarning har birida yo'qotishlarning kattaligi, omillari yoki inqirozli vaziyatdan chiqish vaqt, shuningdek risklarni boshqarish vositalari ham har xil bo'lishi mumkin.

### **1-jadval**

#### **Bank risklarining klassifikatsiyasi**

<b>Klassifikatsiya mezonlari</b>	<b>Bank risklarining turlari</b>
<b>Risk darajasi</b>	O'zaro munosabatlarning makro darajasidagi risk O'zaro munosabatlarning mirko darajasidagi risk
<b>Bank mahsuloti, xizmati va operatsiyalarining mohiyatiga ko'ra</b>	Balansdan tashqari risk Kredit riski Hisob riski Valyuta riski Operatsion risk va boshqalar
<b>Bank rivojlanishining barqarorligini ta'minlash darajasi</b>	Muvozanatlasmagan likvidlik riski Foiz riski Daromadni yo'qotish riski Raqobatbardoshlikni yo'qotish riski Kapital riski Menejment riski
<b>Riskni to'g'diradigan omillar</b>	Tashqi risk (siyosiy, iqtisodiy, demografik, ijtimoiy, geografik va boshqa) Ichki risk (bank akitlari va passivlari bilan bog'liq bo'lgan asosiy va yordamchi faoliyatda, moliyaviy xizmatlarni boshqarish va amalga oshirish sifati bilan bog'liq)
<b>Risk ko'lami va doirasi bo'yicha</b>	Mamlakat dorisida kelib chiqadigan risk Muayyan turdag'i bank faoliyati bilan bog'liq risk Moliyaviy javobgarlik markazlaridan kelib chiqadigan risk Bank operatsiyalaridan kelib chiqadigan risk
<b>Yuz berish vaqtি</b>	Retrospektiv risklar Joriy risklar Istiqbolli risklar
<b>Bankka bog'liq darajasiga ko'ra</b>	Bank faoliyati bilan bog'liq risk Bank faoliyati bilan bog'liq bo'lmasgan risk
<b>Bank turi bo'yicha</b>	Ixtisoslashgan bank riski Universal bank riski
<b>Risk kattaligi bo'yicha</b>	Past risk O'rta risk To'liq risk
<b>Mijozlar bazasi tarkibiga ko'ra</b>	Yirik, o'rta va kichik mijozlardan kelib chiqadigan risklar Mijozlarning tarmoq tarkibidan kelib chiqadigan risklar
<b>Operatsiyalar hisobi bo'yicha</b>	Balans opersiyalari bo'yicha risk Balansdan tashqari operatsiyalar bo'yicha risk

Bank risklari bank mijozlari tarkibiga ko'ra ham farq qilinishi mumkin. Bunda riskning ikki turi mavjud bo'ladi:

- yirik, o'rta va kichik mijozlardan kelib chiqadigan risklar;
- mijozlarning tarmoq tarkibidan kelib chiqadigan risklar.

Birinchi holda, yirik mijoz har doim ham katta riskni anglatmaydi, aksincha, katta miqdordagi pul oqimlari va bank orqali o'tkaziladigan operatsiyalarga ega bo'lgan mijoz o'z navbatida bankka katta foyda keltiradi. Biroq buning xavfli tomoni ham bor, ya'ni bank kapitallarining yirik korxona iqtisodiyotida konsentratsiyasi uning ahvoli sezilarli darajada yomonlashishi va bankrot bo'lishi, kreditor bankning katta yo'qotishlariga olib kelishi mumkin. Bozor sharoitida o'z mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotishda sezilarli o'zgarishlarga duch keladigan kichik korxonalar ham bankning ma'lum yo'qotishlariga olib kelishi mumkin.

Mijozlarning tarmoq tarkibidan yuzaga keladigan risk ham kam emas. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, tormoq riski tegishli sohaning qtisodiy rivojlanish holati bilan bog'liqdir. Bankning barqaror rivojlanib kelayotgan iqtisodiyot sanoat tarmoqlarining bir sohasiga (masalan neft yoki gaz) markoqtisodiy nuqtai nazaridan imtiyozli kapitallar kiritishi ham umuman iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatishi, milliy ishlab chiqarishning xom-ashyo yo'nalishini ishlab chiqarishga zarar etkazishi mumkin.

Bank tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalarni hisobga olish asosida riskning ikki turi ajratiladi: balans opersiyalari bo'yicha risk va balansdan tashqari operatsiyalar bo'yicha risk. Ikkala holatda ham risk kredit tashkilotining aktiv va passiv operatsiyalari bilan bog'liqdir.

Balans risklari bankning likvidligini yo'qotishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, agar u kapitalning etarliligi koeffitsientiga mos kelmasa va boshqalar. Balansdan tashqari risklar ko'pincha bankning kafolatli faoliyati, valyuta operatsiyalari, chiqarilgan qimmatli qog'ozlari bo'yicha majburiyatlarning bajarilmasligi bilan bog'liq. Mijoz bankrot bo'lgan taqdirda balansdan tashqari risklar balans operatsiyalari bo'yicha risklar bilan kuchayishi mumkin.

Yuqorida bank risklari to'g'risida tirli xil adabiyotlar va ilmiy maqolalarni o'rganib, tahlil qilish asosida qo'yidagi xulosalarga keldik:

- Bank riski – vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan doimiy rivojlanib boradigan tushuncha, shu tufayli riskni aniqlashga aniq yondashuvni topib bo'lmaydi;
- bank riskining mohiyati, umuman risk turli omillar asosida o'zgarib boradi (bozor o'zgaruvchanligi, tartibga solish standartlari va boshqalar asosida);
- bank riski – bu yuqori ijobiy moliyaviy natijani olishga va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noxush holatlarni bartaraf etishga qaratilgan noaniqlik sharoitida amalga oshiriladigan faoliyatadir.

Riskning barcha mumkin bo'lgan klassifikatsiyalarini ko'rib chiqib, bank risklari klassifikatsiyasining asosiy elementlari (mezonlarini) keltirib o'tish muhim ahamiyatga ega. Ushbu elementlarga qo'yidagilarni kiritish mumkin: tijorat bankining turi yoki shakli; bank riskining kelib chiqishi va ta'sir doirasi; bank mijozlarining tarkibi; riskni hisoblash usuli; bank riskining darajasi; vaqt oralig'ida riskni taqsimlash; riskni hisobga olishning shakli; bank risklarini boshqarish imkoniyati; risklarni boshqarish vositalari.

Biz tomonimizda keltirilgan bank risklari klassifikatsiyasi yakuniy emas, fan va texnologiyalar rivojlanishi bilan ularning soni va mohiyati o'zgarib borishi bu tabiiy holatdir. Risklarning qanday bo'lishidan qatiy nazar, keraksiz yo'qotishlarni oldini olishning ko'plab usullari mavjud.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tojiev M.M. (2018) Bank risklari va ularni bartaraf qilishning dolzarb masalalari. Iqtisod va moliya / Ekonomika i finansy. 8(116). 45-53 b.
2. Коваленко О. Г. (2013) Экономическая сущность банковских рисков и их классификация. Азимут научных исследований: экономика и управление. № 3 – с. 11-14.
3. Маstryeva И.Н. Мирзаханян Р.Э. (2014) Моделирование процессов управления рисками в банковском секторе. Экономика, Статистика и Информатика 105 №2,

# YASHIL ENERGIYA SOHASIDAGI ILMIY LOYIHALAR MODELLARI VA ALGORITMLARINI ISHLAB CHIQISH

*Sobirov Muzaffar  
Renessans ta'lim universiteti  
“Axborot texnologiyalari” kafedrasi  
dotsenti*

## Annotatsiya

Quyosh obyekti modeli ishlab chiqilgan bo'lib, u koordinatalarning hozirgi holatini aniqlaydi, bu esa joriy yilning vaqtiga qarab quyosh holatini qo'lda/avtomatik tartibga solish imkoniyatiga ega. Qo'shimcha dasturlardan foydalanish va ma'lumotlarni asosiy faylga yuklash tashqi fayldan foydalangan holda, yozilgan dastur Quyosh modellarini tizimning ishslashini aniqroq tasavvur qilish uchun ob'ektning aniq chiqish/botish vaqtini ta'minlaydi. Bundan tashqari boshqaruv natijalarini vizual tasvirlash uchun loyihaning vizualizatsiyasi amalga oshirildi. SimInTech dasturi kodidan foydalaniib, quyosh va quyosh panellarining uch o'lchamli modellarini yaratildi [1] ..., [3], obyektga to'qimalarni aylantirish, ko'chirish, egish va qatlamlash funksiyalari amalga oshirildi.

**Kalit so'zlar:** SimInTech, panel, energiya, kuchaytirgich, model, dizayn, vizualizatsiya, funksiya, koordinata.

## Аннотация

Была разработана модель солнечного объекта, которая определяет текущее положение координат с возможностью ручной/автоматической регулировки положения Солнца в зависимости от времени года. Использование дополнительного программного обеспечения и загрузка данных в основной файл используя внешний файл, написанное программное обеспечение обеспечивает точное время выхода/захода объекта, чтобы модели солнца могли более точно визуализировать работу системы. Кроме того, визуализация проекта была реализована для визуального представления результатов управления. С помощью программного кода SimInTech были созданы трехмерные модели Солнца и солнечных панелей, реализованы функции поворота, перемещения, наклона и наслоения текстур на объект.

**Ключевые слова:** SimInTech, панель, энергия, усилитель, модель, дизайн, визуализация, функция, координата.

## Abstract

A solar object model has been developed that determines the current position of the coordinates, which has the ability to manually/automatically regulate the state of the sun based on the time of the current year. Using additional software and uploading data to the main file using an external file, the written program provides an object's precise output/setting time to more accurately visualize solar models of system performance. In addition, visualization of the project was carried out to visually describe the results of management. Using *SimInTech* software code, three-dimensional models of solar and solar panels were created, with functions of rotating, moving, bending, and layering tissues into the object.

**Key words:** *SimInTech, panel, energy, amplifier, model, design, visualization, function, coordinate.*

## Quyosh pozitsiyasi algoritmi, quyosh paneli yo'nalishi, Simintech, 3D vizualizatsiya.

Ishning maqsadi: *SimInTech*-da Quyosh pozitsiyasining algoritmini o'zgartirish va amalga oshirishdir avtomatlashtirilgan tizim quyosh batareyasi panelini boshqarish, uning ishslash printsipi belgilangan parametr larga muvofiq quyosh panelining optimal burchaklarini dasturiy hisoblashga asoslangan [4].

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal qilindi:

*SimInTech* texnik tizimlarining dinamik modellashtirish muhitida o'zgartirilgan va amalga oshirilgan:

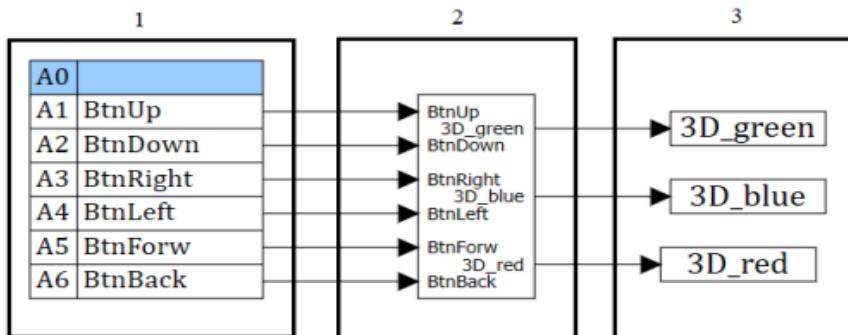
- Quyosh batareyasi paneliga nisbatan qo'llaniladigan quyosh pozitsiyasining algoritmi;
- boshqaruv paneli yordamida azimut va joy burchagi bo'yicha quyosh paneli o'rnini qo'lida/avtomatik(dasturiy ta'minot) boshqarish [5];
- Quyosh va quyosh panelining hozirgi o'zaro holatini 3D vizualizatsiya qilish. Qayta tiklanadigan energiya [6] manbalaridan elektr energiyasini olish energiyani rivojlantirishning istiqbolli sohasidir hamda yuqori ekologik tozalik, energiya yig'ish usulining samaradorligini oshirish va ularning narxini keskin pasaytirish bilan bog'liq. Gelioelektr stantsiyasining energiya qaytarilishi bilan belgilanadigan asosiy omil ularning quyoshga yo'naltirilganligining aniqligi bo'lib, uni faqat ACS TP yordamida ta'minlash mumkin.

### **Quyosh ob'ektining strukturaviy modelini amalga oshirish**

Blok diagrammasi ob'ektni ma'lum bir traektoriya bo'ylab harakatlantirish printsipini aks ettiradi. Sxema mahsulotning asosiy funktional qismlarini, ularning maqsadlarini va ular o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi.

Sxema modullardan iborat:

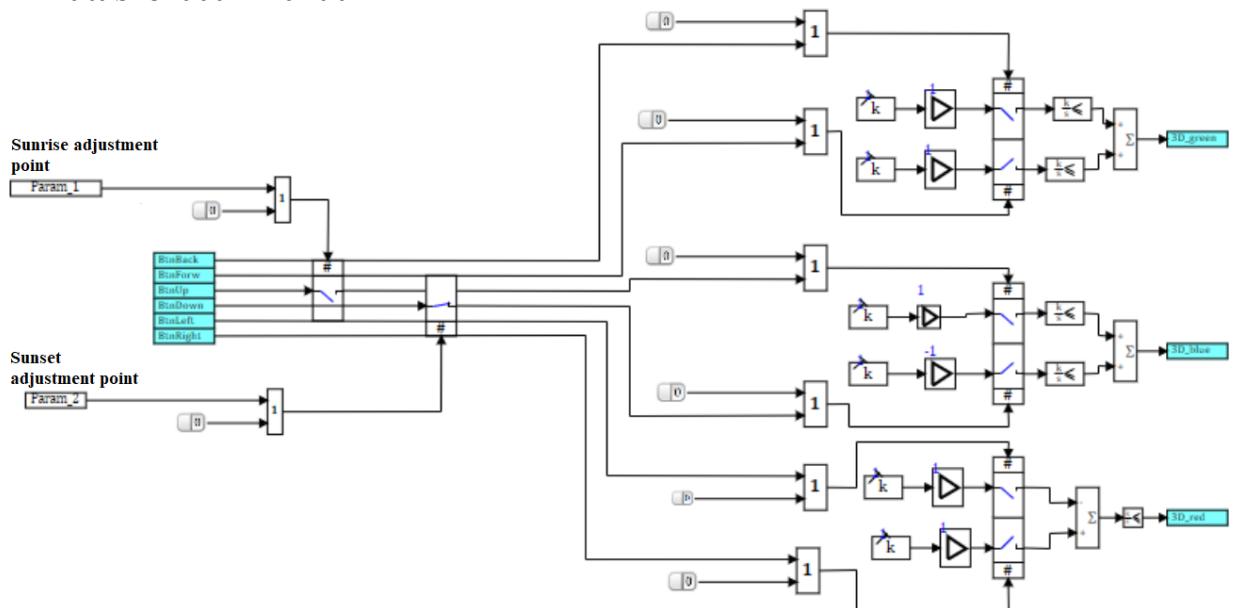
- 1 - kirish uchun berilgan signallar ro'yxati;
- 2 - quyosh harakatini taqlid qiluvchi;
- 3 - quyoshning hozirgi holati.



1-rasm. Quyosh harakatini taqlid qilishning strukturaviy modeli.

"Quyosh harakatini taqlid qilish" submodelida harakat drayverini boshqarish sxemasi mavjud.

Diagrammada quyidagi elementlar mavjud: "pastki tuzilmalar", "yorlig'idan" "kirish/ chiqish porti", "manbalar" kutubxonasidan "doimiy" (6 dona), "operatorlar" kutubxonasidan "summator" va "kuchaytirgich" (6 dona), "signallar ro'yxatidan o'qish", "Operator" yoki "kutubxonadan" mantiqiy "va" "tugma", "kalit boshqariladigan odatda ochiq turdag'i 1", "kalit boshqariladigan odatda ochiq turdag'i 2" "kutubxonadan "kalitlar".



2-rasm. Quyosh harakatining blok diagrammasi

Muayyan signallar bo'yicha harakat tezligini boshqarish "kuchaytirgich" ob'ektining xususiyatlarida sozlanishi mumkin.

Loyiha boshlanganda ma'lumotlar quyosh chiqishi va botishi nuqtasiga yuklanadi. Shundan so'ng, ob'ektni ko'tarish va tushirish kalitlarini tartibga solish ma'lumotlari to'ldiriladi. Sxemaning yakuniy bosqichi ma'lumotlarni 3D vizual dizayn moduliga o'tkazishdir.

### **Simintech-da 3D vizualizatsiya moduli**

Eng yangi elektron texnologiyalarning shakllanishi bilan telekommunikatsiyalar [7] va axborotni qayta ishlash tizimlari sohasida eng rivojlangan dasturiy ta'minot paydo bo'ldi, loyihalar, sxemalar, grafiklarni shakllantirish elektron qurilmalarda ham amalga oshirilishi mumkin, bu esa dizaynerlar, muhandislar yoki boshqa shaxslarga ma'lum bir loyiha yoki model [8] ob'ektni yaratishda vaqtini tejash imkonini beradi.

**3D modellashtirish** - bu ob'ektning o'lchamini, shaklini, hatto tuzilishini maksimal aniqlik bilan ko'rsatishga imkon beradigan virtual uch o'lchovli modellarni yaratish tartibi. Modellashtirish nafaqat dizaynerlar, zargarlar, balki sanoat sohasidagi muhandis sifatida ham o'z mahoratini namoyish etish uchun katta imkoniyatdir.

3D modellashtirishning virtual modellashtirishning boshqa translyatsiya variantlariga nisbatan afzalliklari juda ko'p.

- Har kuni texnologiyalarni rivojlantirish, bu sizga tekstura tafsilotlarini chizishda yaxshilanishga imkon beradi;
- aniqroq model, 2D bilan taqqoslaganda, haqiqatga iloji boricha yaqinroq;
- tuzatishlarni yanada qulayroq qilish (ba'zi tafsilotlarni olib tashlash yoki qo'shish);
- ob'ektning vizual tasviri;
- modelni batafsilroq hisoblash yoki sinovdan o'tkazish uchun har qanday dastur bilan integratsiya qilish qobiliyati.

Shunday qilib, ishlab chiqarishda modellar yoki dizaynlarni yaratishdan oldin, yangi texnologiyalar sizga vizual muharrirda ob'ektni qurish, barcha ijobjiy va salbiy tomonlarini ko'rish, sinab ko'rish va baholash, nuances bilan tanishish, shuningdek eksplantatsiyaga kiritilishidan oldin, sozlash yoki butun o'rnatish modelini to'liq o'zgartirish lozimdir.

Bunday kompyuter yondashuvi nafaqat iqtisodiy nuqtai nazardan, balki vaqtinchalik nuqtai nazardan ham yordam beradi.

### **Sanoat maqsadlarida 3D modellashtirish bosqichlari**

Texnik sohada 3D modellashtirishni amalga oshirish har doim buyurtmachi tomonidan to'g'ridan-to'g'ri berilgan texnik topshiriqning mavjudligini anglatadi. Uch o'lchovli modellashtirish bo'limini o'z ichiga olgan holda, mijoz tafsilotlar darajasini va turli xil to'qimalarga ega variantlarni ko'rsatadi.

Rivojlanishni boshlashdan oldin 2D batafsil chizmalar amalga oshiriladi, bu bosqich sanoatda juda muhimdir. Vazifa dastlab ikki o'lchovli chizmalar shaklida ishlab chiqilgan bo'lib, unda semda kerakli chiziqlar va o'lchamlar mavjud. Keyingi bosqich-ma'lumotlarni import qilish va modelni uch o'lchovli modulda yaratish. Ob'ektni yaratishni tayyorlashning ushbu tartibi xatolar va noaniqliklardan qochadi, shuningdek kamchiliklarni tuzatadi.

Ob'ektni loyihalashda konstruktor elementlarning alohida modifikatsiyalari, shuningdek ularning joylashishi va mahsulot majmuasining bir qismi sifatida ishlashi to'g'risida tushuncha beradi.

3D modellashtirish dasturlarida texnik tushunchalarni loyihalash murakkab jarayonlarni avtomatlashtirish vazifasini oladi, masalan, chiziqli cho'zilgan ob'ektlarning ishchi chizmalarini yaratish.

3D modellashtirish elementlari turli xil qurilmalar, mexanizmlarning qismlarini loyihalash va sinovdan o'tkazadi. Ularni printerda katta hajmda chop etib, sinovdan o'tkazgandan so'ng, dizaynerlar zavod ishlab chiqarishni boshlaydilar.

### **SiminTech-da 3D vizualizatsiya modulini qo'llash**

**SiminTech** – dagi 3D vizualizatsiya moduli *SiminTech* modellarini va dasturlash modullarini (skript) uch o'lchovli grafik ob'ektlar bilan bog'lashga imkon beradi. Ob'ektlarning o'zi, shuningdek, bizning harakatlarimiz C dasturlash tilida tasvirlangan. Tikilgan funktsiyalar tufayli quyidagilar mumkin: ob'ektning boshlang'ich va o'rnini o'zgartirish, x,y z o'qlari atrofida aylanish , simulyatsiya oldidan ob'ektning masshtabini o'zgartirish, shuningdek, davomida. Bundan tashqari, 3D ob'ekt o'zgaruvchilarini ma'lumotlar bazasidagi o'zgaruvchilar bilan bog'lash mumkin.

Ko'pgina dasturlarga o'xshab, *SiminTech* sizga nafaqat o'zingizning ibtidoiy shakllaringizni yaratishga, balki uchinchi tomon tayyor 3D ob'ektlaridan foydalanishga va ularni dasturda to'liq ishlatalishga imkon beradi.

3D modulidagi modellardan foydalanish va boshqarish joystik va boshqa qurilmalarni ularshda ham mumkin.

- 3D *SiminTech*-ning qurilishi uch o'lchovli ob'ektlarni bir-birining ustiga qo'yish imkoniyatini beradi, ya'ni. ilgari yaratilgan kichiklardan bitta modelni yaratish;

- *import* - uchinchi tomon dasturlari yordamida modellarni yaratish, ularni ma'lum formatga o'tkazish va simintech muhitiga eksport qilish qobiliyat;

- *NordWind* - kontrollerni Real vaqtida ishga tushirish imkonini beruvchi Real vaqtida ijro etuvchi muhitni o'z ichiga oladi;

- *murakkab muammolarni hal qilish* - *SiminTech* 3D moduli bilan o'zaro aloqada bo'lib, murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega.

Loyiha bilan ishlash uchun vizualizatsiya modulini yaratishda dasturiy ta'minot skripti ishlab chiqilgan bo'lib, u avval dasturiy ta'minot oynasini yaratish va sozlashni (4-rasm), so'ngra o'zgaruvchan parametrlnarni e'lon qilishni, ob'ektlarni yaratishni va keyin ular bilan ishlashni o'z ichiga oladi.

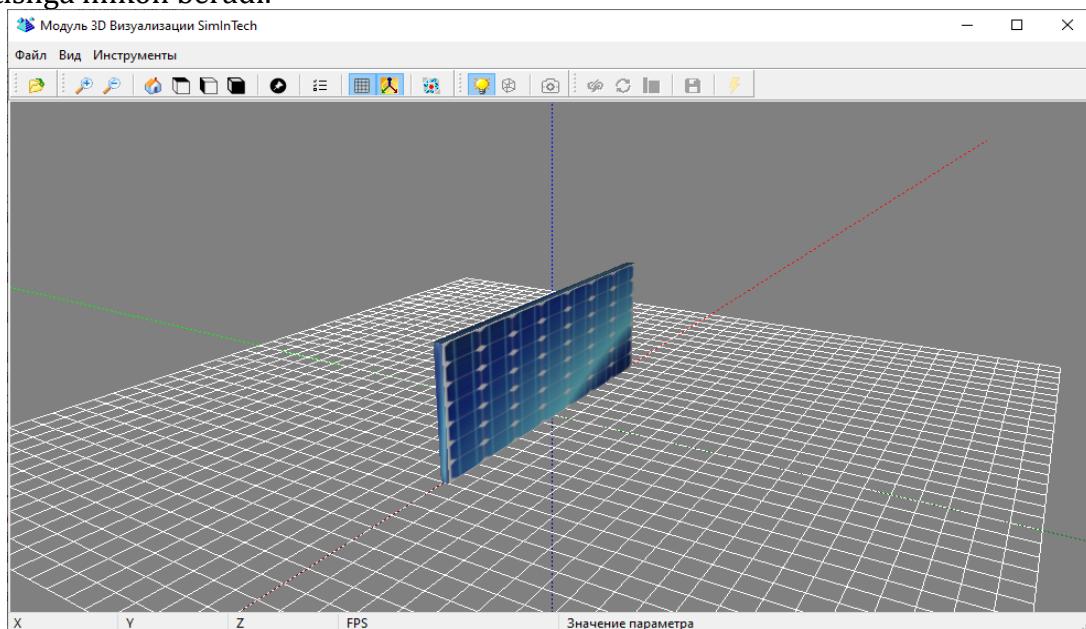
```
Viewer3DSetWindowSize(WinID, 1000, 600);
Viewer3DSetWindowPosition(WinID, 600, 130);
```

4-rasm. Oyna parametrlari skriptini sozlash

Oynani sozlash funktsiyalari modul oynasi bilan ishlash uchun yanada yoqimli sharoitlarni yaratishga imkon beradi. *Viewer3dsetwindowsize* protsedurasi-oyna hajmini belgilashga imkon beradi va *viewer3dsetwindowposition* – oyna holatini o'rnatish.

Ibtidoiy raqamlarni yaratish uchun funktsiyalar ishlataligan:

- *viewer3dplotparallelepiped-quyosh* paneli uchun asos bo'lib xizmat qiladigan parallelepiped yaratishga imkon beradi.



3-rasm. Quyosh batareyasi panelini yaratish

Qarama-qarshilik va panelning haqiqiy qiyofasini yanada samarali uzatish uchun siz avval uni yuklab olib, joylashuv yo'lini ko'rsatib, teksturani (Viewer3DsetTexture) qoplash funktsiyasiidan foydalanishingiz kerak.

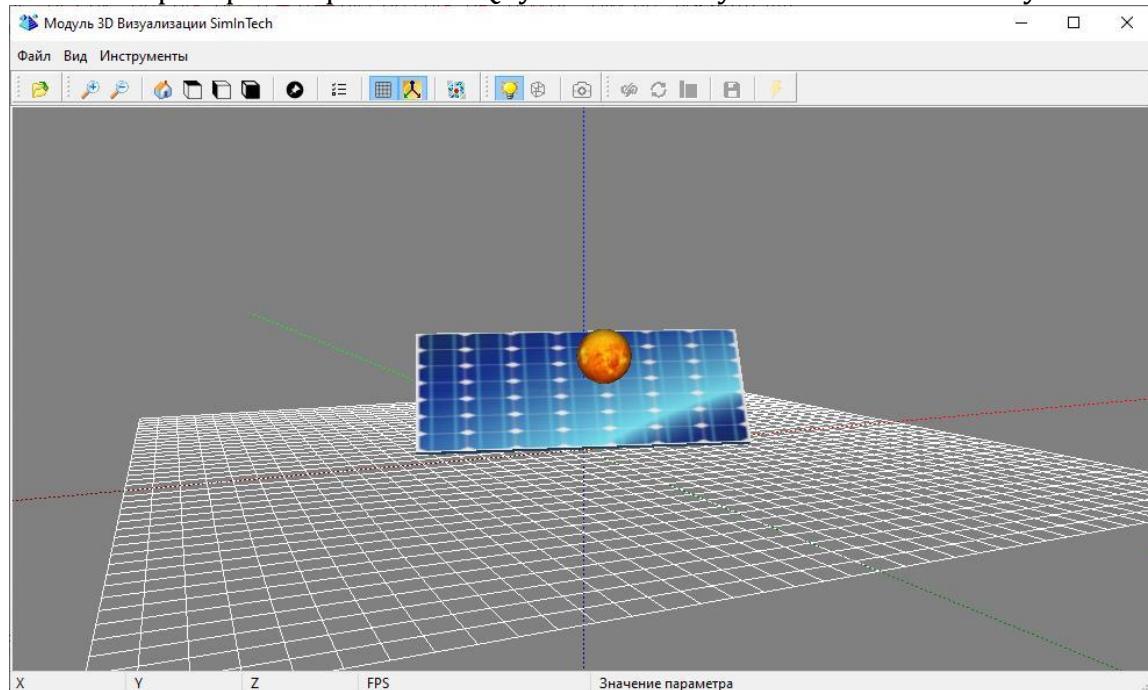
Viewer 3D set pitch va Viewer 3d set turn funktsiyalari panelning azimuti va qiyaligi bo'ylab aylanish uchun javobgardir.

Boshlang'ich koordinatalarni belgilash uchun ishlataladigan o'zgaruvchilar skriptning boshida initialization va funktsiyasiga o'ralgan holda o'rnatiladi.

```
Xsol =1;  
Ysol = 1;  
Zsol = 1;  
Rsol=0.5  
  
Xpos=10;  
Ypos=0;  
Zpos=0;  
Xpos1 = 0;  
Ypos1 = 1.5;  
Zpos1 = 0;  
wid = 0.2;  
len = 8;  
hei = 3;
```

4-rasm-boshlang'ich koordinatalar muammosining bir qismi

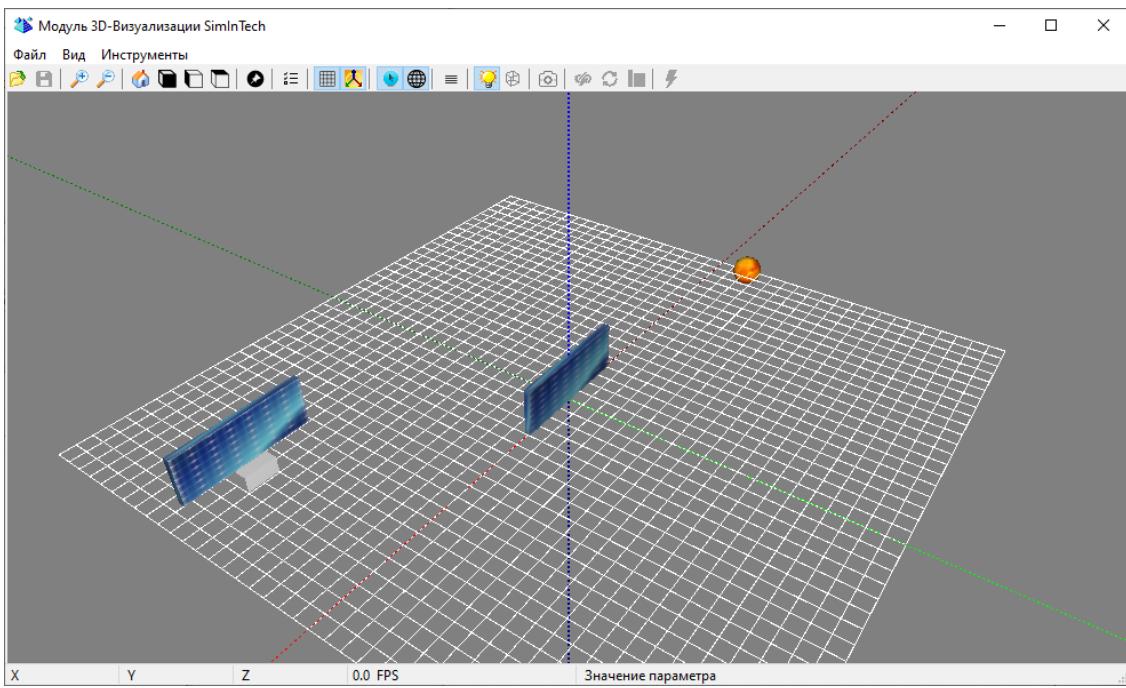
- viewer3dplotsphere-qo'shimcha Quyosh ob'ektini yaratish uchun sharni yaratish tartibi.



5-rasm. Quyosh ob'ektini yaratish.

Quyosh obyektnining harakatini amalga oshirish uchun *Viewer 3D set position* funktsiyasiidan foydalanilgan, bu esa obyektni berilgan boshlang'ich koordinatalardan o'zgartirilganlarga ko'chirish imkonini beradi. To'qimalarni qoplash uchun panelndagi kabi o'xshash funktsiyalar qo'llaniladi.

Vizual ish uchun dasturning asosiy funktsiyalari tufayli dasturning vizual maydonida turli xil joylashuvga ega bo'lgan ikki turdag'i modellar yaratildi (6-rasm).



6-rasm. Quyosh panellarini yaratish

Shunday qilib, *SiminTech* taqdim etadigan funktsiyalar ob'ekt bilan ishlash bo'yicha har qanday vazifalarni to'liq bajarishga imkon beradi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

- Городов Р.В, Губин В.Е., Матвеев А.С. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии: Учебное пособие. – Томск: Изд-во Томского политех. ун-та, 2009. – 294 с.
- Волшаник, В.В. Экологические основы использования возобновляющихся источников энергии / В.В. Волшаник, А.Г. Пешнин, У.Хаманджода, Г.Н. Щенникова // Вестник МГСУ. -2010, № (4-2). – С. 108-119.
- Тебиев, С.А. Система управления положением солнечной батареи / С.А. Тебиев, Н.В. Макиев// Новая наука: опыт, традиции, инновации. -2015.-№4-2. - С.169-171.
- Федоров, В.К. Проблемы и перспективы использования возобновляемых источников энергии / В.К. Федоров, А. С. Татевосян, М.М Сангов, Р.Т. Тажиев // Национальные приоритеты России-2017. -№5(27). -С. 88-91.
- Бессель В.В., Кучеров В.Г., Мингалеева Р.Д. Изучение солнечных фотоэлектрических элементов: Учебно-методическое пособие. – М.: Издательский центр РГУ нефти и газа (НИУ) имени И.М. Губкина, 2016. – 90 с
- Sobirov, M. A., Kurbanova, I. S., Hamrayeva, S. I., & Sabirova, Z. O. (2023, November). Analysis of Mathematical Modeling Model in Power Supply Systems. In 2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE) (pp. 1570-1573). IEEE.
- Sobirov, M. A., Kurbanova, I. S., & Sabirova, Z. O. (2023, November). Multi-Level Approach in Organizing the Energy Supply System in Telecommunication Networks. In 2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE) (pp. 1830-1834). IEEE.
- Sobirov, M. A., Sharipova, S. I., Sabirova, Z. O., & Kurbanova, I. S. (2024, November). Analysis of Key Components in the Propagation of Artificial Neural Networks. In 2024 IEEE 3rd International Conference on Problems of Informatics, Electronics and Radio Engineering (PIERE) (pp. 710-713). IEEE.

## INFORMATION AND DATA PROTECTION MEASURES

*Suyarov Akram Musayevich*  
*Department of Information Technologies*  
*Samarkand Institute of Economics and Service*  
*Associate Professor, PhD*

### Abstract

Information security has become one of the main priority issues of each country today. The rapid development of information societies, the widespread use of information and communication technologies, and the growth of information exchange via the global Internet create new risks for countries. This article analyzes the relevance of information security and its importance for the security of countries. It also considers information protection, effective methods of combating illegal access and modification of data, and the importance of advanced technologies. The article is devoted to the analysis of the main problems of information security and the development of the information society.

**Key words:** Information security, information society, information and communication technologies, global network, Internet risks, data protection, illegal access, information exchange, national security.

### Annotatsiya

Axborot xavfsizligi bugungi kunda har bir mamlakatning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Axborot jamiyatlarining jadal rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, global Internet orqali axborot almashinuvining o'sishi mamlakatlar uchun yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada axborot xavfsizligining dolzarbligi va uning mamlakatlar xavfsizligi uchun ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, axborotni himoya qilish, ma'lumotlarga noqonuniy kirish va ularni o'zgartirishga qarshi kurashishning samarali usullari, ilg'or texnologiyalarning ahamiyati haqida so'z boradi. Maqola axborot xavfsizligi va axborot jamiyatini rivojlantirishning asosiy muammolari tahliliga bag'ishlangan.

**Kalit so'zlar:** Axborot xavfsizligi, axborotlashgan jamiyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, global tarmoq, internet xavflari, ma'lumotlarni himoyalash, noqonuniy kirish, axborot almashish, milliy xavfsizlik.

### Аннотация

Информационная безопасность стала сегодня одним из главных приоритетов каждой страны. Быстрое развитие информационных обществ, широкое использование информационно-коммуникационных технологий и рост обмена информацией через глобальный Интернет создают новые риски для стран. В данной статье анализируется актуальность информационной безопасности и ее значение для безопасности стран. Также рассматриваются вопросы защиты информации, эффективные методы борьбы с незаконным доступом и изменением данных, а также важность передовых технологий. Статья посвящена анализу основных проблем информационной безопасности и развития информационного общества.

**Ключевые слова:** Информационная безопасность, информационное общество, информационно-коммуникационные технологии, глобальная сеть, интернет-риски, защита данных, незаконный доступ, обмен информацией, национальная безопасность.

**Introduction.** Information resources of each country are one of the important factors determining its economic and military power. Effective use of this resource plays an important role in ensuring the country's security and developing a democratic information society. In the information society, the exchange of information is accelerating, and advanced information and communication technologies are widely used to collect, store, process and effectively use information.

Today, the information society is rapidly developing, and in this process the concept of state borders is gradually disappearing. Global computer networks are fundamentally changing public administration. Depending on our geographical location, different information enters our lives via the Internet. Therefore, protection against such risks as illegal access to existing information, its modification or loss becomes a pressing issue.

Also, many measures to ensure information security are being implemented in Uzbekistan. Including:

Program for the Implementation of the Action Strategy in the "Year of Support for Active Entrepreneurship, Innovative Ideas and Technologies" published for public discussion<sup>74</sup>.

At the same time, Principles 12-13 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the principles and guarantees of freedom of information" also provide information on the storage of information:<sup>75</sup>

### **Law 12. State policy in the field of information security**

is aimed at regulating public relations in the sphere of information and defines the main tasks and areas of activity of state authorities and administration in the field of ensuring information security of the individual, society and society. The state, as well as the citizens themselves, determine the role and importance of self-government bodies, public associations and other non-governmental non-profit organizations, citizens.

### **Law 13. Security of personal information**

"Information security of a person is ensured by creating the necessary conditions and guarantees for the free use of information, maintaining the secrets associated with his personal life, protection from illegal psychological influence in the media. Personal information related to individuals is classified as confidential information.

The main objective of this paper is to review the research conducted in the field of information security and analyze the existing risks. Its main objective is to demonstrate the impact of cyber-attacks, in particular ransomware, phishing and DDoS attacks, and to analyze modern technologies and approaches in response to the growing demand for cyber security. The study will serve as a basis for studying cyber-attacks and their economic consequences, as well as for developing effective security policies for organizations and countries.

### **Literature review**

In the field of information and data protection, many scientists have conducted important research, and their research serves to form modern information security systems and technologies. Research in this area covers such important issues as personal data protection, information security and cybersecurity. Below are some scientific studies conducted in this area and their content.

William Stallings - Cryptography and Network Security: Principles and Practice (2020) William Stallings, a leading expert in cryptography and network security, examines cryptographic algorithms, authentication, information integrity, and confidentiality in the field of information

---

<sup>74</sup>"Strategy of Action" of the Republic of Uzbekistan

<sup>75</sup>At the same time, the Law of the Republic of Uzbekistan "On the principles and guarantees of freedom of information"

security. This book provides detailed descriptions of the types of cryptographic algorithms, including AES, RSA , and SHA, and discusses their applications and effectiveness. The techniques presented in the book provide an important theoretical and practical foundation in the field of information security .

Bruce Schneier - "Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C" (2015) In this book on cryptography, Bruce Schneier provides an in-depth analysis of the practical aspects of information security. This book provides information on various cryptographic protocols, in particular symmetric and asymmetric encryption methods. Schneier's research shows that information can be protected through the widespread use of cryptographic technologies, especially digital signature and authentication methods.

D. Goelmann - Computer Security (2011) Dieter Goelmann provides a detailed overview of computer security and its key components in this work . Goelmann covers important aspects of computer security, including access rights management, security policies, and data protection methods. This book provides an in-depth analysis of the factors that influence security and protection mechanisms in information systems.

Ross J. Anderson - Security Engineering: A Guide to Building Trustworthy Distributed Systems (2008) This work by Anderson is an important source on system security. The book provides detailed information on the fundamental principles, security engineering principles, and information security techniques needed to ensure system security. This resource provides a detailed analysis of information security defenses, including resilience to attacks and processes for developing secure systems.

Joseph Migga Kizza - "Computer Network Security and Cyber Ethics" (2013) In this book, Kizza presents his research in the field of computer network security and cyber security. The book examines types of cyber-attacks, methods of ensuring data security and managing access rights to information. Kizza provides relevant recommendations for the information security industry, paying special attention to the legal and ethical aspects of cyber security.

Wade Trapp and Lawrence K. Washington - "Introduction to Cryptography with Coding Theory" (2014). This book covers the basic concepts of cryptography and its aspects related to coding theory. Trapp and Washington elaborate on the role of encryption methods in information security. In particular, the study of information security methods through coding theory plays a key role in ensuring information security.

The above resources provide a deep scientific basis and theoretical knowledge of information security tools and technologies. Their research serves as a key resource for implementing new approaches to information security and taking effective measures to counter existing security threats and risks.

## **Research Methodology**

The study widely used a systematic approach to scientific knowledge, monographic observations, statistical abstracts, logical reasoning and methods of long-term forecasting. Also, the method of analysis and synthesis was effectively used in the implementation of scientific research.

## **Analysis and discussion of results**

The table presented in the annual reports of Verizon, IBM, ENISA contains information on the most common cyberattacks for the period 2020-2023:

Year	Total number of cyber attacks (worldwide)	Number of ransomware attacks	Number of phishing attacks	Number of DDoS attacks	Average economic damage (\$ per attack)
2020	1,500,000	304,000	468,000	215,000	3830 US dollars
2021	1,850,000	450,000	610,000	280,000	4240 US dollars
2022	2,400,000	623,000	780,000	360,000	4350 US dollars
2023	3 100 000	820,000	950,000	410,000	4500 US dollars

The table above shows the number of global cyberattacks from 2020 to 2023, broken down into three main types: ransomware (malware that demands payment from its victims), phishing (phishing), and DDoS (distributed service attack), along with information on the average economic damage from each attack.

1.5 million in 2020 to 3.1 million in 2023, doubling in four years. This trend shows that cybersecurity threats are growing worldwide. Data shows that the total number of attacks is increasing by about 30% annually, highlighting the need for tougher cybersecurity measures. The trends in attack types are as follows:

- increased from 304,000 in 2020 to 820,000 in 2023, confirming its effectiveness and prevalence. This increase can be attributed to the profitability of ransomware attacks, as attackers demand payment to unlock the malware.
- The number of phishing attacks has increased from 468,000 in 2020 to 950,000 in 2023, almost doubling. Phishing is one of the most common and simple types of attacks, which is explained by the fact that it is technically simple and successful.
- increased from 215 thousand in 2020 to 410 thousand in 2023. DDoS attacks are commonly used to disrupt business operations, and the increase in such attacks indicates the vulnerability of online services and infrastructures.

The average economic damage from each cyberattack increased from \$3,860 in 2020 to \$4,500 in 2023. This means that cyber-attacks are not only increasing in number, but also becoming more-costly economically. Increased costs may be due to the emergence of more sophisticated attack methods, recovery costs, and financial or reputational losses for organizations.

## Conclusions

Growing demand for cybersecurity. This information is getting stronger going cybersecurity necessity emphasizes , especially cyberattacks often And Expensive be gathers Organizations , especially a lot of p attack happening fields , extended cybersecurity decisions , employees learn and must invest in preparedness for attacks.

Ransomware and phishing attacks are the most common attacks these areas should be a priority in the cybersecurity policy. Endpoint security, regular software updates and employee awareness programs are recommended as countermeasures to these attacks . Given the growing economic impact of cyber-attacks, companies should evaluate their risk management systems and consider cybersecurity insurance to mitigate financial losses. Investments in rapid detection systems can also help reduce the response time to attacks and the overall cost of attacks.

**The main reasons for the increase in the number of cyber-attacks include the following:**

- The proliferation of Internet-connected devices, or IoT (Internet of Things), and digital transformation present new opportunities for attackers as the number of devices and networks increases.
- New attack methods : Cyber attackers are developing increasingly complex, advanced, and specialized software, while using automated and targeted methods to identify network vulnerabilities.
- Remote work and online learning during the pandemic has provided cyberattacks with new opportunities to attack people and organizations.

From 2020 to 2023, the number of cyberattacks continued to increase year on year, with an average annual growth rate of 25-30%. The number of common cyberattacks increases every year, which further increases the need for improved cyber security. It is important for organizations to ensure security, protect information, and develop new technologies to counter cyber-attacks.

### **Conclusions and suggestions**

Cybersecurity is important in today's digital economy because it directly affects the economic stability and development of countries. Research shows that countries with high levels of cybersecurity have the potential to accelerate economic growth because they create a safe environment for investors and businesses. However, as cyberattacks take many forms and become more sophisticated, governments and businesses need to adopt more robust defenses. In this sense, investing in cybersecurity, upgrading security technologies, and training specialists are of strategic importance for countries to ensure economic security.

As a result of the above study, it is necessary to implement security measures to protect information and data. Based on the results of the study, we can make the following suggestions:

- ❖ Using encryption technologies
- ❖ Cybersecurity training and development
- ❖ antivirus and security software
- ❖ Implementation of multi-factor authentication (MFA).
- ❖ Create backups, develop and implement security policies
- ❖ Updating systems regularly

1. How to use encryption technologies. Making data unreadable using data encryption technologies (cryptography). A special key is required to access encrypted data, which increases security. As a result, encryption makes it difficult for unauthorized persons to access information, and the level of confidentiality is increased.

2. Cybersecurity training and development of personnel, i.e. training of IT and security personnel through regular training, familiarization with industry innovations. As a result, employees will be able to quickly identify and prevent cyberattacks and threats, and the protection of the enterprise or organization will be strengthened.

3. By using antivirus and security software installation of high-quality antivirus and security programs on each device, their regular updating. As a result, protection from cyber attacks, malware and viruses increases, systems operate safely.

4. With the introduction of multi-factor authentication (MFA), users must authenticate using an SMS code or mobile app in addition to a password, increasing the level of protection against password theft or hacking by ensuring that only authorized users have access.

5. How to create backups, develop and implement security policies. The focus is on setting up a regular data backup system and allocating storage space to an external device or the cloud. **Result** if the system is damaged or data is lost, it can be restored using backup copies. Also, security policies and rules are developed in the organization, employees are trained to comply with them, the rules for ensuring the organization's information security are systematically observed, employees acquire a security culture.

6. Regularly updating systems by updating operating systems, programs and security mechanisms eliminates their vulnerabilities , and updated systems and programs are less susceptible to cyber attacks and the level of security is increased.

By implementing these measures, organizations and companies will be able to ensure the security of their data, gain the trust of customers and users, comply with information security legislation and avoid economic losses.

## References

1. "Action Strategy" of the Republic of Uzbekistan
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Principles and Guarantees of Freedom of Information"
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On Measures to Improve the System of Control over the Introduction of Information Technologies and Communications and Their Protection"
4. William Stallings – “Cryptography and Network Security: Principles and Practice” (2020)
5. Bruce Schneier – “Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C” (2015)
6. D. Gollmann – “Computer Security” (2011)
7. Ross J. Anderson – “Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems” (2008)
8. Joseph Migga Kizza – “Computer Network Security and Cyber Ethics” (2013)
9. Wade Trappe va Lawrence C. Washington – “Introduction to Cryptography with Coding Theory” (2014).
10. Suyarov A.M. Formation of information and communication competence of the teacher as an one of the main tasks of modern education. Web of Scientist: International Scientific Research Journal. Volume 4, Issue 4, April-2023.-C.243-257.

# ÖĞRENCİLERİN FİZİKSEL DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ VE EĞİTİM SÜRECİNE ENTEGRASYONU

*Temirova Nilufar Akbarjon kizi  
Karshi Devlet Üniversitesi Yüksek Lisansı*

## Annotation

Makale, öğrencilerin fiziksel durumlarının değerlendirilmesinin ve eğitim sürecine entegre edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Dayanıklılık, kas gücü, kalp atış hızı, esneklik ve vücut kitle indeksi gibi kriterler analiz edilir. Fiziksel aktivitenin sağlık ve akademik sonuçlar üzerindeki olumlu etkileri analiz edilmektedir. Öğrencilerin fiziksel gelişimlerini artırmak için hareket egzersizleri ve interaktif yöntemler önerilmektedir.

**Anahtar kelimeler:** fiziksel kondisyon, antrenman süreci, dayanıklılık testi, vücut kitle indeksi, kalp, kalp atış hızı, esneklik.

## Annotation

Ushbu maqolada o'quvchilarning jismoniy holatini baholash va uni ta'lim jarayoniga joriy etishning muhimligi ta'kidlangan. Chidamlilik, mushak kuchi, yurak urishi, egiluvchanlik, tana vazni indeksi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Jismoniy faoliyning salomatlik va o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'siri o'r ganiladi. O'quvchilarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash uchun faol mashqlar va interfaol usullar tavsiya etiladi.

**Kalit so'zlar:** jismoniy holat, o'quv jarayoni, chidamlilik testi, tana vazni indeksi, yurak urishi, egiluvchanlik.

## Abstract

This article highlights the importance of assessing students' physical condition and integrating it into the educational process. Indicators such as endurance, muscle strength, heart rate, flexibility, and body mass index are analyzed. The positive impact of physical activity on health and academic performance is examined. To improve students' physical development, active exercises and interactive methods are recommended.

**Keywords:** physical condition, educational process, endurance test, body mass index, heart rate, flexibility

**GİRİŞ.** Günümüz eğitim sisteminde öğrencilerin yalnızca akademik başarıları değil, aynı zamanda fiziksel gelişimleri de büyük önem taşımaktadır. Sağlıklı bir beden, eğitim sürecinin verimliliğini artıran temel unsurlardan biri olup, fiziksel durumun değerlendirilmesi ve eğitim sürecine entegrasyonu önemli bir konu olarak kabul edilmektedir. Bu makalede, öğrencilerin fiziksel gelişim göstergeleri, bu göstergelerin değerlendirilme yöntemleri ve eğitim süreciyle bütünleştirilmesi konusundaki bilimsel yaklaşımalar ele alınmaktadır[1; 442-444 b].

Fiziksel durumun sistematik bir şekilde değerlendirilmesi, sağlıklı büyümeyi desteklemek, akademik başarıları artırmak ve hastalıkların önüne geçmek açısından kritik bir rol oynar. Öğrencilerin vücut ölçülerini ve fiziksel aktiviteleri hakkında elde edilen kesin veriler, onların genel gelişim düzeyini belirleme imkânı sunar. Düzenli takip, sağlıkla ilgili değişimlerin erken aşamada tespit edilmesine ve uygun önlemlerin alınmasına yardımcı olur.

Bilimsel araştırmalar, fiziksel aktivitenin öğrencilerin dikkatini toplama yeteneği ve mantıksal düşünme becerisi üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, her 45 dakikalık dersin ardından yapılan 5-7 dakikalık fiziksel egzersizler, eğitim sürecinin verimliliğini artırabilir[2].

Ayrıca, aşırı kilo, kardiyovasküler hastalıklar ve diğer kronik rahatsızlıkların önüne geçmek için öğrencilerin fiziksel durumlarının kontrol edilmesi büyük önem taşımaktadır. Vücut kitle indeksi (VKİ), bel-kalça oranı ve kalp atış hızı gibi göstergeler, sağlıkla ilgili olası sorunların erken tespit edilmesine katkı sağlar.

Öğrencilerin fiziksel yeterlilikleri bireysel farklılıklar gösterdiğiinden, antrenmanların kişiye özel bir yaklaşımla planlanması gerekmektedir. Bu, aşırı fiziksel yüklenme veya yetersiz aktivite gibi durumların önüne geçilmesini sağlar.

Bunun yanı sıra, fiziksel egzersizler stres seviyesini azaltarak psikolojik dengeyi güçlendirir. Grup hâlinde yapılan aktiviteler ise öğrencilerin sosyal becerilerinin gelişimine katkıda bulunur.

Öğrencilerin fiziksel gelişiminin değerlendirilmesi, eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olup, bu süreç onların sağlığını güçlendirmeye ve öğrenme sürecindeki verimliliği artırmaya yardımcı olur. Fiziksel gelişim düzeyini belirlemek için çeşitli değerlendirme yöntemleri uygulanmakta ve her biri belirli açılarından önem taşımaktadır.

Dayanıklılık testi, öğrencilerin uzun süre fiziksel aktiviteye karşı dayanıklılık seviyesini belirlemek için kullanılır. Bu test, kardiyovasküler ve solunum sistemlerinin işlevsellliğini değerlendirmeye hizmet eder. Beden eğitimi dersleri kapsamında dayanıklılık seviyesini ölçmek ve öğrencilerin günlük hayatındaki fiziksel aktiviteye uyumlarını değerlendirmek amacıyla uygulanır. En yaygın kullanılan yöntemler arasında Cooper testi (12 dakikalık koşu), Yo-Yo dayanıklılık testi ve bisiklet koşu ergometre testleri yer almaktadır.

Vücut Kitle İndeksi (VKİ) hesaplaması, fiziksel gelişimi değerlendirmede temel ölçütlerden biri olup, öğrencilerde aşırı kilo veya zayıflık durumunu belirlemeye yardımcı olur. VKİ, obezite ve fazla kilo ile ilgili sorunların erken tespit edilmesi ve beden eğitimi programlarının uygun şekilde düzenlenmesi açısından büyük önem taşır. VKİ, vücut ağırlığı ile boy oranına dayalı olarak hesaplanır ve şu kriterlere göre değerlendirilir: 18,5'in altı – zayıf, 18,5–24,9 – normal kilo, 25–29,9 – fazla kilo, 30 ve üzeri – obezite.

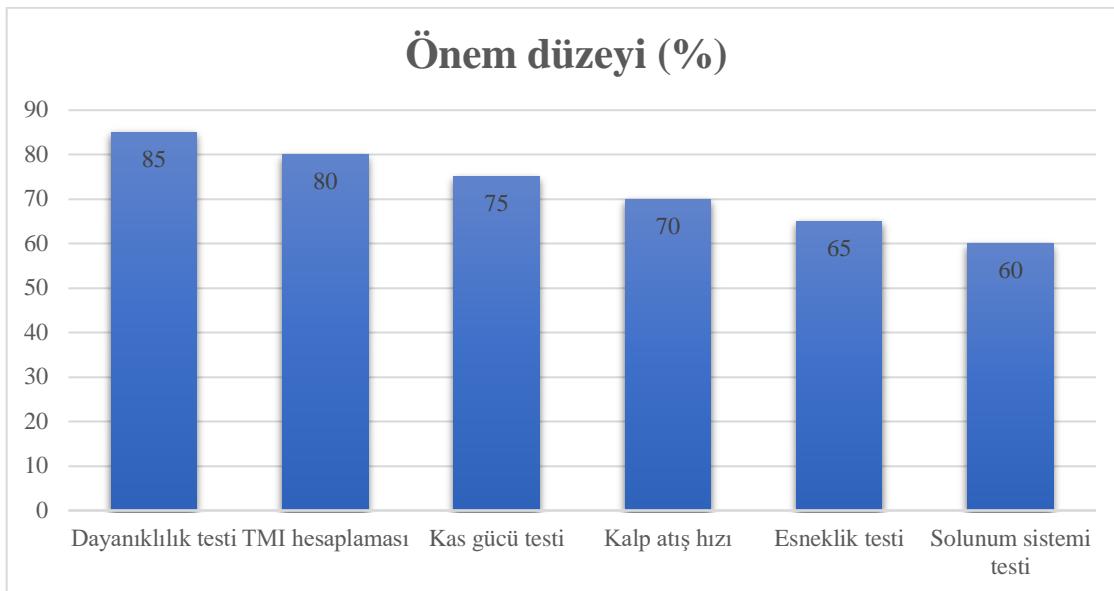
Kas gücü testi, öğrencilerin fiziksel aktivite sırasında kas kuvvetinden yararlanma kapasitesini değerlendirmek için uygulanır. Kas gücü, sağlıklı fiziksel gelişimin temel unsurlarından biri olup, vücut dengesini koruma, yaralanmalardan korunma ve fiziksel aktivite seviyesini artırmada önemli rol oynar. Bu testler arasında dinamometre ile el gücünü ölçme, çömelip-kalkma ve barfiks çekme testleri, ayrıca ağırlık kaldırma veya vücut ağırlığıyla yapılan egzersizler bulunmaktadır.

Kalp atış hızı, öğrencilerin fiziksel gelişiminin değerlendirmede önemli fizyolojik göstergelerden biri olup, kardiyovasküler sistemin işlevsellliğini ölçmek için kullanılır. Bu test, kalp fonksiyonlarının fiziksel egzersiz sırasında ve dinlenme halinde çalışma verimliliğini belirlemeye, öğrencilerin fiziksel aktiviteye adaptasyon seviyesini değerlendirmeye ve kardiyovasküler hastalık risklerini önceden belirlemeye yardımcı olur. Ölçüm yöntemleri arasında dinlenme kalp atış hızı ölçümlü (ortalama 60-100 atım/dakika), maksimum kalp atış hızının belirlenmesi (220 – yaşı formülü ile hesaplanır) ve egzersiz sonrası toparlanma hızının değerlendirilmesi bulunmaktadır.

Esneklik testi, eklemlerin hareket açıklığını ve esneklik seviyesini ölçmek için kullanılır. Bu test, vücut hareketlerinin serbestliği, yaralanmaların önlenmesi ve spor antrenmanlarının verimliliğini artırmada önemli bir rol oynar. Yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında öne eğilme testi (Flexibility Test) ile bacak ve kol eklemlerinin hareket açıklığını değerlendirme testleri bulunmaktadır.

Solunum sistemi testi, öğrencilerin oksijen alımı ve kullanım verimliliğini değerlendirmek amacıyla uygulanır. Bu test, fiziksel aktivite süresini artırma, dayanıklılığı geliştirme ve solunum ile ilgili olası sorunları belirleme fırsatı sunar. Değerlendirme yöntemleri arasında spirometri testi (akciğerlerin oksijen alma ve boşaltma kapasitesini ölçer), VO<sub>2</sub> max testi (maksimum oksijen tüketim kapasitesini belirler), dinlenme ve fiziksel aktivite sonrası solunum hızının ölçülmesi bulunmaktadır.

Genel olarak, öğrencilerin fiziksel gelişiminin değerlendirilmesi, onların genel sağlıklarını iyileştirme, eğitim sürecindeki başarılarını artırma ve yaşam kalitelerini yükseltmeye hizmet eder[3,4,5]. Bu testler sayesinde öğrencilerin fiziksel yeterlilik düzeyleri net bir şekilde belirlenebilir ve bireysel yaklaşımı dayalı egzersiz planları oluşturulabilir.

**1. Tablo**

### TARTIŞMA

Öğrencilerin fiziksel gelişimlerinin eğitim sürecine etkili bir şekilde entegre edilmesi, onların sağlığını güçlendirmek ve akademik başarılarını artırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sürecin etkili yöntemlerinden biri, ders aralarında kısa fiziksel egzersizler düzenlemektir. Her 45 dakikada bir yapılan 5-7 dakikalık hareketler, öğrencilerin dikkatlerini toplamasına, zihinsel aktivitelerini artırmasına ve öğrenme sürecinin verimliliğini yükseltmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, masa başında gerçekleştirilen esneme (stretching) hareketleri ve el egzersizleri, uzun süre oturmaktan kaynaklanan kas gerginliklerinin önlenmesine katkı sağlamaktadır[6].

Etkileşimli öğretim yöntemlerine hareketli oyuncuların dahil edilmesi de etkili stratejilerden biri olup, bu tür etkinlikler yalnızca öğrenme sürecini daha ilgi çekici hale getirmekle kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin dikkatlerini güçlendirmeye ve hafiza süreçlerini geliştirmeye de yardımcı olur. Aynı zamanda, spor ve beden eğitimi aktivitelerinin müfredatla bütünlendirilmesi sayesinde her öğrencinin fiziksel gelişim seviyesine uygun antrenman programları oluşturulmalıdır.

Bunun yanı sıra, fiziksel gelişimi değerlendirme sonuçlarına dayalı bireysel yaklaşımı odaklanmak önemlidir. Her öğrencinin fiziksel yeterlilik düzeyi dikkate alınarak, onların ihtiyaçlarına uygun antrenman programları geliştirilmelidir. Bu tür bir yaklaşım, aşırı fiziksel yüklenmenin önüne geçerken, öğrencilerin kendi fiziksel kapasitelerine uygun egzersizleri gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır.

Genel olarak, fiziksel durumun eğitim sürecine entegrasyonu, öğrencilerin sağlıklı gelişimini desteklemenin yanı sıra, onların akademik başarılarını da önemli ölçüde artırmaya katkı sağlamaktadır.

### SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrencilerin fiziksel gelişimlerinin eğitim sürecine entegre edilmesi, sağlıklarının güçlendirilmesi, dikkat ve hafiza yeteneklerinin artırılması ve akademik başarılarının iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu sürecin etkinliğini artırmak amacıyla aşağıdaki önlemlerin uygulanması uygun görülmektedir:

1. Ders sürecinde kısa mola egzersizlerinin uygulanması – Her 45 dakikalık dersin ardından yapılacak 5-7 dakikalık hafif fiziksel aktiviteler, öğrencilerin dikkatlerini toplamalarına yardımcı olur ve öğrenme sürecinin verimliliğini artırır.
2. Fiziksel gelişimin sistematik olarak değerlendirilmesi – Öğrencilerin fiziksel durumlarını düzenli olarak izlemek büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte beden kitle indeksi (BKİ), kalp atış hızı, kas gücü ve dayanıklılık düzeyi gibi göstergelerin periyodik olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

3. Spor ve beden eğitimi etkinliklerinin öğretim programına uygun şekilde uyarlanması – Öğrencilerin bireysel fiziksel ihtiyaçlarına uygun egzersiz planları hazırlanarak onların fiziksel aktivitelerinin artırılması ve sağlıklarının korunması sağlanabilir.
4. Etkileşimli ve hareket gerektiren öğretim yöntemlerinin kullanılması – Öğretim sürecinde hareketli oyunlar ve fiziksel aktivite içeren yöntemlerin uygulanması, öğrencilerin derse olan ilgilerini artırarak bilgileri daha etkili bir şekilde öğrenmelerine yardımcı olur.
5. Fiziksel aktivite kültürünün oluşturulması – Öğretmenler, ebeveynler ve okul yönetimi arasındaki iş birliği sayesinde öğrencilerde sağlıklı yaşam tarzına olan ilgiyi artırmak ve hareketliliği teşvik etmek önemli bir konudur.

Bu önerilerin eğitim sürecine dahil edilmesiyle birlikte öğrencilerin sağlığı iyileşecektir, eğitimde verimlilik artacak ve fiziksel ve zihinsel gelişim arasındaki denge sağlanacaktır. Bu da modern eğitim sisteminin temel hedeflerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

#### **Kaynakça**

1. Темирова Н.А “Молодежная политика в контексте здорового образа жизни и индекса массы тела”, “Ijtimoiy ish va zamonaviylik: nazariya va amaliyot” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to’plami, Farg’ona davlat universiteti, 2025-yil 18-mart, 442-444 b.
2. Пугачев, Игорь Юрьевич. "Педагогическая интегратсия научных представлений о физической работоспособности студентов." *Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование* 2 (2014): 95-107.
3. Быков, Е. В. (2009). Интегратсия образовательных и здоровьесберегающих технологий в образовательном процессе. Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование. Педагогические науки, (4 (137)), 64-68.
4. Marttinen, Risto Harri Juhani, et al. "Integration and physical education: A review of research." *Quest* 69.1 (2017): 37-49.
5. Evans, Retta R., and Sandra K. Sims. *Health and physical education for elementary classroom teachers: An integrated approach*. Human Kinetics, 2022.
6. Juniu, Susana, Miri Shonfeld, and Adit Ganot. "Technology integration in physical education teacher education programs: a comparative analysis." *Actualidades investigativas en educación* 13.3 (2013): 218-240.

# O'ZBEK TILIDAGI PRESUPPOZITSIYA BIRLIKARINI AVTOMATIK ANIQLASH YECHIMLARI

*To'irova Guli Ibragimovna  
Buxoro Davlat Universiteti  
O'zbek tili va jurnalistika kafedrasiga  
professori, Filologiya fanlari doktori,*

*O'dayeva Shahnoza Shuxratovna  
Buxoro Davlat Universiteti  
tadqiqotchi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilida presuppozitsiya birliklarini avtomatik aniqlash jarayoni va uning imkoniyatlari tahlil etilgan. Presuppozitsion birliklar – bu kontekstga asoslangan, ochiqchasiga taqdim etilmagan, ammo gapning mazmunidan anglashiladigan yashirin axborotdir. Bunday birliklar til tizimida yashirin ma'nou sifatida mavjud bo'lib, ular ko'pincha alohida ma'lumot sifatida bevosita ifodalab berilmaydi. Maqolada shuningdek, presuppozitsiya birliklarini kompyuter dasturlariga qo'llash, ularning informatsion texnologiyalar bilan integratsiyasini ta'minlash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Bu yondashuv tilshunoslikda yangi yutuqlarga erishishga va texnologik yangiliklarni tilshunoslik amaliyotiga tatbiq etishga yordam beradi. Shuni ta'kidlash lozimki, presuppozitsion birliklarni o'zbek tili korpusida joriy etish, o'ziga xos ilmiy yutuq sifatida qaraladi. Biroq, bu jarayonning amaliyotga joriy etilishida ayrim muammolar va qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin. Ushbu qiyinchiliklar nafaqat texnologik aspektlar, balki tilshunoslikning metodologik va lingvistik xususiyatlaridan kelib chiqadigan masalalar bilan ham bog'liq. Shunday qilib, presuppozitsiya birliklarining avtomatik aniqlanishi nafaqat tilshunoslikda yangi usullarni ishlab chiqishga, balki tilni kompyuter yordamida tahlil qilishda samarali yechimlarni taqdim etishga imkon beradi.

**Kalit so'zlar:** o'zbek tili korpusi, presuppozitsiya birliklari, avtomatik tahlil, lingvistik informatika, tilshunoslik, texnologik yechimlar, amaliyotga tatbiq, til tizimi, lingvistik modellar.

## Аннотация

В данной статье рассматривается процесс автоматического выявления пресуппозиционных единиц в узбекском языке и его возможности. Пресуппозиционные единицы представляют собой скрытую информацию, основанную на контексте, которая обычно не представляется напрямую, но воспринимается через содержание высказывания. Такие единицы существуют как скрытый смысл в языковой системе и не всегда явно выражаются. В статье также рассматривается применение пресуппозиционных единиц в компьютерных программах, а также их интеграция с информационными технологиями. Этот подход способствует достижению новых успехов в лингвистике и позволяет внедрить технологические инновации в практическую лингвистику. Следует отметить, что внедрение пресуппозиционных единиц в корпус узбекского языка является значимым научным достижением. Однако, в процессе их внедрения в практику могут возникнуть различные проблемы и трудности. Эти трудности связаны не только с технологическими аспектами, но и с методологическими и лингвистическими особенностями. Таким образом, автоматическое выявление пресуппозиционных единиц не только открывает новые методы в лингвистике, но и предлагает эффективные решения для компьютерного анализа языка.

**Ключевые слова:** корпус узбекского языка, пресуппозиционные единицы, автоматический анализ, лингвистическая информатика, лингвистика, технологические решения, внедрение в практику, языковая система, лингвистические модели.

## Abstract

This article explores the process of automatically identifying presuppositional units in the Uzbek language and its potential applications. Presuppositional units represent hidden information based on context, which is typically not explicitly presented but inferred from the content of the utterance. These units exist as implicit meanings within the language system and are not always clearly expressed. The article also examines the application of presuppositional units in computer programs and their integration with information technologies. This approach fosters new advancements in linguistics and enables the implementation of technological innovations in practical linguistics. It is important to note that the introduction of presuppositional units into the Uzbek language corpus is a significant scientific achievement. However, the process of applying them in practice may present various challenges. These difficulties stem not only from technological aspects but also from methodological and linguistic features. Thus, the automatic identification of presuppositional units offers not only new methods in linguistics but also provides effective solutions for computational language analysis.

**Keywords:** Uzbek language corpus, presuppositional units, automatic analysis, linguistic informatics, linguistics, technological solutions, practical application, language system, linguistic models.

Presuppozitsiya — bu sintaktik tuzilmalarda yashiringan, ammo gapning umumiy mazmuniga daxldor bo'lgan ma'nno elementidir. U gapning asosiy ma'nno tarkibiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilmaydi, lekin gapda anglashilgan ma'lumotning haqiqiyligi presuppozitsiyaning o'zi uchun ishonchli asosni yaratadi. Boshqacha aytganda, presuppozitsiya, gapda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning real haqiqatga mos kelishiga yordam beradi va bu haqiqatga ishonch hosil qilishni ta'minlaydi. Agar presuppozitsiya noto'g'ri bo'lsa, bu o'z navbatida, butun gapning shubha ostiga olinishi mumkinligini anglatadi[1,6].

Misol tariqasida, "rost" va "yolg'on" amallari orqali presuppozitsiyaning xatoliklarini ko'rib chiqish mumkin. Kompyuter tilida, 1 qiymati "rost" deb, 0 qiymati esa "yolg'on" deb qabul qilinadi. Bu yondoshuv, gap va presuppozitsiya o'rtasidagi muvozanatni tiklashda yordam beradi, chunki har bir presuppozitsiya o'ziga xos qiymatni, ya'ni rost yoki yolg'on bo'lishini aniqlaydi.

Quyidagi jadvalda presuppozitsiya va uning "rost" yoki "yolg'on" sifatida tasniflanishi ko'rsatilgan(1-jadval)

1-jadval.

### Presuppozitsiya hamda "rost" va "yolg'on" qiymatlari

T/r	Gap	Unda aks etgan presuppozitsiya	Presuppozitsiya to'g'rimi?	Natija
1	Komilning katta o'g'li maktabga boradi	Uning kichik farzandlari ham bor	Ha	Rost/1 qiymathi
2	Komilning katta o'g'li maktabga boradi	Uning undan ham katta to'ng'ich o'g'li bor	Yo'q	Yolg'on/0 qiymathi

Jadvalda ko'rsatilgan birinchi holatda, "Komilning katta o'g'li maktabga boradi" jumlesi mavjud. Bu jumlaga asoslanib, quyidagi presuppozitsiyalarini anglash mumkin:

1. Komilning katta farzandi o'g'il bola.
2. Komilning boshqa farzandlari ham bor, va ular katta o'gliga nisbatan yosh jihatidan kichik.

Bu presuppozitsiyalar haqiqatga to'g'ri keladi va gapning mazmuni bilan uyg'unlikda bo'ladi, shuning uchun bu holatda presuppozitsiya "rost" deb baholanadi (1 qiymat). Ushbu tahlil kompyuter dasturida avtomatik ravishda to'g'ri qiymatni (1 - rost) qaytarishga yordam beradi.

Ikkinci holatda esa "Komilning katta o'g'li matabga boradi" jumlasiga asoslangan presuppozitsiya, "Uning undan ham katta to'ng'ich o'g'li bor" degan ma'lumotni o'z ichiga oladi. Bu presuppozitsiya noto'g'ri, chunki agar Komilning katta o'g'li bor bo'lsa, undan ham katta o'g'ilning borligi xato bo'ladi. Shuning uchun bu holatda presuppozitsiya "yolg'on" deb baholanadi (0 qiymat).

Presuppozitsiyalar tilshunoslikda muhim rol o'ynaydi, chunki ular gapda yashirin ma'lumotlarni ifodalaydi. Bu, tilni tahlil qilishda, ayniqsa, kompyuter yordamida matnlarni qayta ishslashda katta ahamiyatga ega. Kompyuterlingvistika sohasida, presuppozitsiya birliklarini avtomatik ravishda aniqlash orqali, til tizimidagi noaniqliklarni aniqlash va tahlil qilish mumkin.

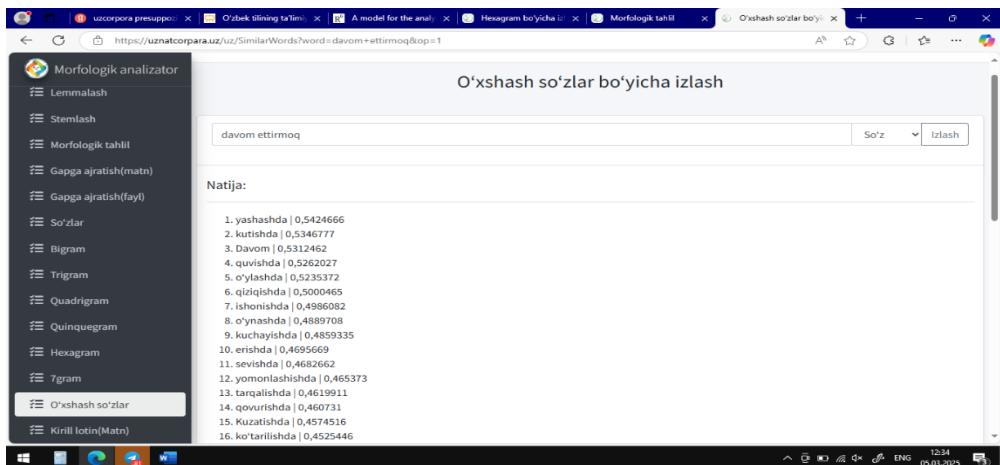
Shuningdek, presuppozitsiyaning xatoliklari tilni avtomatik tahlil qilishda alohida e'tiborni talab qiladi, chunki ular ko'pincha gapning umumiyligi ma'nosiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yaxshi ishlab chiqilgan algoritmlar yordamida, presuppozitsiyaning haqiqiyligi va noto'g'riliгини aniqlash imkoniyatlari oshadi, bu esa tilshunoslikda yanada aniqroq tahlilni amalga oshirishga yordam beradi.

Presuppozitsiya, tilning sintaktik va semantik jihatlarini chuqurroq tahlil qilishda muhim vositadir. Bu tushuncha, kompyuter lingvistikasida va avtomatik tahlil tizimlarida keng qo'llanilib, tilning murakkabligini va noaniqliklarini aniqlashda samarali yechimlar taqdim etadi. Presuppozitsiyaning to'g'riliгини tekshirish, tilni avtomatik ravishda tahlil qilishda yuksak aniqlikni ta'minlashga imkon beradi.

Konkordans tahlili, ma'lum bir so'z yoki iboraning kontekstini tahlil qilish orqali presuppozitsiyaning tildagi kontekstual bog'liqligini aniqlashda muhim vositadir. Ushbu tahlil orqali presuppozitsiyalarni aniqlash va ularning ta'sirini baholash mumkin, ayniqsa chastota, chiziq grafiklari va korrelyatsiya tahlillari yordamida. Konkordans tahlili, tilshunoslarga bir so'z yoki iboraning qanday va qaysi kontekstlarda ishlatalishini, shuningdek, uning boshqa lingvistik elementlar bilan bog'lanish xususiyatlarini ochib beradi[4,8].

Misol uchun, "davom ettirdi" fe'lining presuppozitsion xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Ushbu fe'l, gapning to'g'rilik faktiga asoslangan presuppozitsiyani o'z ichiga oladi. Xususan, "davom ettirdi" fe'li ishning oldin boshlanganligini ifodalashni talab qiladi, ya'ni bu fe'lni ishlatishda, ishning avvalgi bosqichlari mavjud bo'lishi shart. Agar ish oldin boshlanmagan bo'lsa, gapda yolg'on yoki mantiqsizlik paydo bo'ladi. Masalan, "U hech qachon ishlamagan bo'lsa ham ishini davom ettirdi" kabi bir ibora, presuppozitsiya va gapning semantik to'g'riliгiga qarshi bo'ladi, chunki bu holatda "davom ettirdi" fe'li noto'g'ri qo'llaniladi.

**1-rasm.**



**"Davom ettirdi" leksemasining korpus asosidagi tahlili**

O'zbek tili korpusida "davom ettirdi" leksemasi bilan bog'langan jumlalarni tahlil qilish, ushbu fe'lning pragmatik nutqda qanday tez-tez ishlatalishini, qaysi kontekstlarda qo'llanayotganini va boshqa lingvistik elementlar bilan qanday bog'lanishini aniqlash imkonini beradi. Bu tahlilni, masalan, <https://uznatcorpara.uz> o'zbek tilining korpusida amalga oshirish mumkin. Korpusda "davom ettirdi" fe'li bilan bog'langan jumlalar, ularning ma'lumot sifatida taqdim etilishiga asoslanib, lingvistik xususiyatlar va kontekstual qo'llanishlar haqida muhim ma'lumotlar beradi.

## 2-rasm.

### "Davom ettirdi" fe'lining korpusuga asoslangan tahlili

The screenshot shows a web-based corpus analysis tool. At the top, there are input fields for 'Korpus' (set to 'O'zbek tilining ta'llimiyo korpusi') and 'So'z yoki so'z birikmasi' (set to 'davom ettirdi'). A large button labeled 'Izlash' (Search) is centered below these fields. The main area displays a list of search results under the heading '200 ta yozuvdan 20 tasi ko'rsatilmoqda!'. Each result consists of a short sentence fragment containing the search term 'davom ettirmoqda' or 'davom ettiradi' in red, followed by a brief explanation or continuation of the sentence.

Yozuv (Sentence Fragment)	Qo'shimcha (Explanation/Continuation)
... yosh olimlarimiz ulug' allomaning ishlarini munosib davom ettirmoqda	O'zbekiston Fanlar akademiyasining Astronomiya...
... eng asosiy jihatlariga e'tibor qaratib, fikrini davom ettiradi	: «Birinchisi – g'isht, ikkinchisi – ustun. Milliy...
... o'ylab, irodasini jamlab, matonat bilan bellashuvni davom ettiradi	va nihoyatda kuchli raqibini mag'litub etadi. Rufat...
... avlodga yaxshi bilim beradi va o'z ustida ishlashni davom ettiradi	. Shuningdek, o'qtuvchiga ko'rsatilgan ehtirom...

Korpusda "davom ettirmoq" so'zi bilan bog'langan so'zlarning tahlili, uning qo'llanish chastotasi va kontekstual holatlarini ko'rsatadi. Misol uchun, "davom ettirmoq" fe'li "yashashda" so'zi bilan bog'lanishi mumkin, va bu birikma korpusda **0.5424666** chastota bilan uchraydi. Bu natijalar, "davom ettirmoq" fe'li va "yashashda" so'zi o'rtasidagi semantik bog'liqlikni ko'rsatadi va bu tahlil, presuppozitsiyaning qanday kontekstlarda namoyon bo'lishi haqida qo'shimcha ma'lumot beradi.

Shuningdek, <https://uzschoolcorpara.uz/> korpusida ham "davom ettirdi" fe'li ishtirok etgan sintaktik tuzilmalarni aniqlash mumkin. Korpusning "Izlash" bo'limiga "davom ettirdi" so'zini kiritish orqali, ushbu so'z ishtirok etgan jumlalar miqdori va ularning kontekstual xususiyatlari tahlil qilinadi. Bu orqali, fe'lning ma'lum bir kontekstlarda qanday ishlatalishini va presuppozitsiyaning tahlil jarayonida qanday aks etishini aniqlash mumkin.

Korpus tahlili, tilshunoslarga so'z va iboralar bilan bog'liq presuppozitsiyalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ushbu metod, nafaqat tilshunoslik, balki kompyuter lingvistikasida ham muhim ahamiyatga ega. Korpus yordamida amalga oshirilgan tahlil, tilning real ishlatalish holatlarini va til tizimining dinamikasini ko'rsatadi, bu esa avtomatik til tahlil qilish va nutqni qayta ishslash uchun samarali vositalarni taqdim etadi[14,16].

Shunday qilib, presuppozitsiyalar va ularning kontekstual xususiyatlarini aniqlash, nafaqat tilshunoslikning nazariy jihatlariga, balki amaliy tahlil va dasturiy ta'minotdagi yondoshuvlar rivojiga ham katta hissa qo'shadi. Korpus tahlili yordamida, bu jarayonlar yanada aniqroq va samaraliroq amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, presuppozitsiya va uning tilshunoslikdagi o'rni, shuningdek, korpus tahlilining bu jarayondagi ahamiyati haqida umumiy tushuncha beradi. Presuppozitsiya — bu gapdagi yashirin ma'no bo'lib, gapning to'g'riligi presuppozitsiyaga bog'liqidir. Masalan, "davom ettirdi" fe'li, faqat ish oldin boshlanmagan bo'lsa, noto'g'ri qo'llaniladi va bu presuppozitsiyaning

xatoligini ko'rsatadi. Konkordans tahlili yordamida presuppozitsiyalarni aniqlash va ularning kontekstga bog'liqligini tahlil qilish mumkin. Bu metod, so'z yoki iboraning qanday kontekstlarda ishlatalishini aniqlashga yordam beradi, bu esa presuppozitsiyaning tahlilini yanada aniqroq qilish imkonini yaratadi. Korpus tahlili <https://uznatcorpara.uz> yoki <https://uzschoolcorpara.uz> kabi o'zbek tili korpuslari yordamida, presuppozitsiyalarni tahlil qilish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu tahlil, "davom ettirdi" kabi fe'llarning kontekstual qo'llanilishi va ularning boshqa lingvistik elementlar bilan bog'lanishini aniqlashda muhimdir.

Umuman olganda, presuppozitsiyalarni va ularning tilshunoslikdag'i ahamiyatini tahlil qilish, kompyuter lingvistikasida yanada samarali tizimlar yaratishga yordam beradi. Korpus tahlili bu jarayonni aniqroq va ishonchliroq qilish imkonini beradi, tilning haqiqiy ishlatalish holatlarini tahlil qilib, avtomatik nutqni qayta ishlashda samarali yechimlar taqdim etadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biber, D., Conrad, S., Reppen R. *Corpus Linguistics, Investigating Language Structure and Use*, Cambridge: Cambridge UP, 1998. [ISBN 0-521-49957-7](#)
2. Facchinetti, R. (ed.) *Corpus Linguistics 25 Years on*. New York/Amsterdam: Rodopi, 2007 [ISBN 978-90-420-2195-2](#)
3. Facchinetti, R. and Rissanen M. (eds.) *Corpus-based Studies of Diachronic English*. Bern: Peter Lang, 2006 [ISBN 3-03910-851-4](#)
4. Facchinetti, R. *Theoretical Description and Practical Applications of Linguistic Corpora*. Verona: QuiEdit, 2007 [ISBN 978-88-89480-37-3](#)
5. Fuß, Eric et al. (Eds.): *Grammar and Corpora 2016*, Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2018. [doi:10.17885/heiup.361.509](#)
6. Lenders, W. *Computational lexicography and corpus linguistics until ca. 1970/1980*, in: Gouws, R. H., Heid, U., Schweickard, W., Wiegand, H. E. (eds.) *Dictionaries – An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2013 [ISBN 978-3112146651](#)
7. McCarthy, D., and Sampson G. *Corpus Linguistics: Readings in a Widening Discipline*, Continuum, 2005. [ISBN 0-8264-8803-X](#)
8. Monz Ch. Computing Presuppositions by Contextual Reasoning // [www.cyberleninka.com](http://www.cyberleninka.com)
9. Schwarts F. Presupposition projection in online processing // [www.researchgate.com](http://www.researchgate.com)
10. Выборнова О. Пресуппозиционный компонент общения и его прикладное моделирование // [www.dissercat.com04](http://www.dissercat.com04)

# WEB-SAYTLARDA REAL VAQT REJIMIDA FOYDALANUVCHILAR XATTI-HARAKATLARINI BASHORAT QILISH

*To'ychiyev Xurshidbek Maxamatvali o'g'li  
Renessans ta'lim universiteti  
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi*

## Annotatsiya

Veb-saytlarda foydalanuvchilar xatti-harakatlarini real vaqt rejimida bashorat qilish hozirgi kunda muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada intellektual tahlil metodlari yordamida foydalanuvchi harakatlarini prognoz qilish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, bashorat qilish algoritmlarining samaradorligi va ulardan foydalanish yo'nalishlari muhokama qilinadi.

## Abstract

Predicting user behavior on websites in real time is currently one of the important areas of research. This article explores the possibilities of forecasting user behavior using intelligent analysis methods. The effectiveness of forecasting algorithms and the directions of their use are also discussed.

## Аннотация

Прогнозирование поведения пользователей на веб-сайтах в режиме реального времени в настоящее время является одним из важных направлений исследований. В данной статье изучаются возможности прогнозирования действий пользователя с помощью методов интеллектуального анализа. Также обсуждается эффективность алгоритмов прогнозирования и направления их использования.

**Kirish.** Veb-analitika va foydalanuvchilar xatti-harakatlarini tahlil qilish hozirgi kunda onlayn biznes va elektron tijorat sohalarida katta ahamiyatga ega. Saytdagi foydalanuvchilarning harakatlarini oldindan bilish orqali kompaniyalar o'z xizmatlarini optimallashtirish, foydalanuvchilar ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos takliflar berish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu sababli, real vaqt rejimida foydalanuvchilarning xatti-harakatlarini bashorat qilish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada ushbu jarayonni amalga oshirish uchun ishlatalidigan metod va algoritmlar ko'rib chiqiladi.

**Metodlar.** Veb-saytlardagi foydalanuvchi xatti-harakatlarini bashorat qilish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. **Ma'lumotlarni yig'ish:** Veb-saytlarga kiruvchi foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlar yig'iladi. Bu jarayonda Google Analytics, Hotjar va boshqa kuzatuv vositalari ishlataladi.

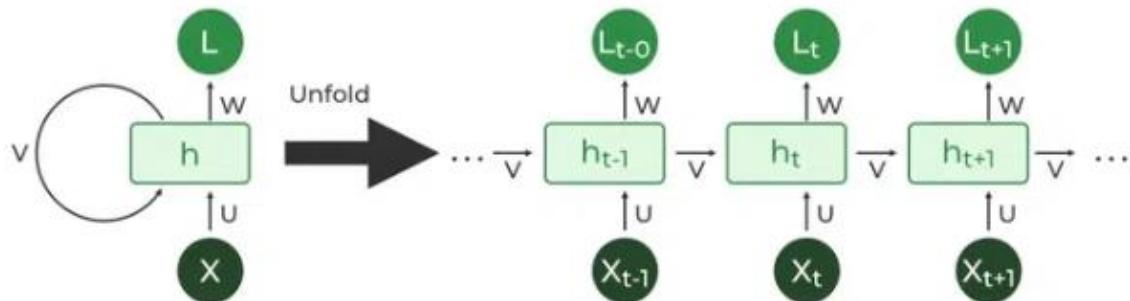
2. **Mashinalarni o'rganish algoritmlari:**

Chuqur o'rganish (Deep Learning) modellaridan RNN (Recurrent Neural Network) va LSTM (Long Short-Term Memory) vaqt ketma-ketligiga bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni qayta ishlash uchun ishlataladi. Ular ayniqsa tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), nutqni aniqlash, vaqt qatorlarini bashorat qilish va boshqa sohalarda qo'llaniladi.

Takrorlanuvchi neyron tarmoq(RNN) – vaqt ketma-ketligini tushunish uchun maxsus ishlab chiqilgan model. Oddiy neyron tarmoqlardan farqli ravishda, RNN ichki xotira saqlaydi, ya’ni oldingi vaqt nuqtalaridagi ma'lumotni keyingi bosqichlarga yetkazishi mumkin.

### *Takrorlanuvchi neyron tarmoq(RNN)*

LSTM(Long Short-Term Memory) – RNN'ning takomillashtirilgan shakli bo'lib, uzoq muddatli

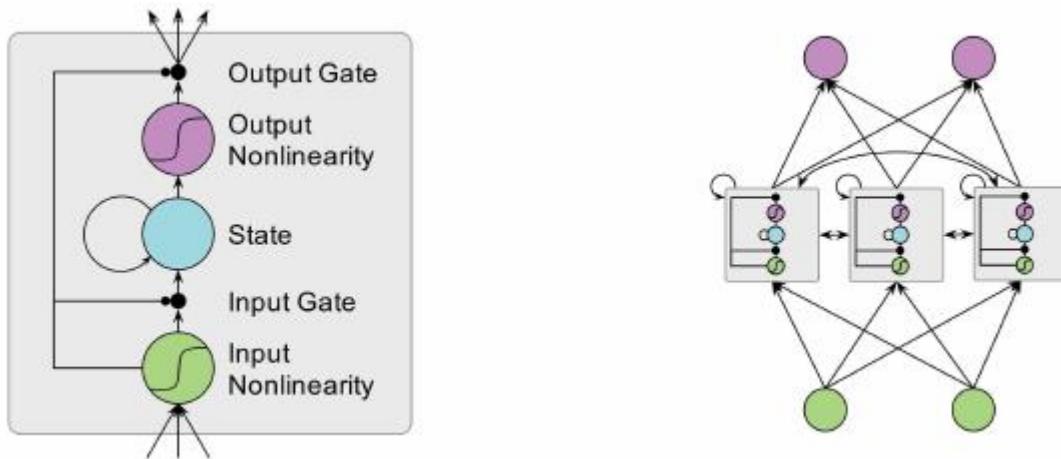


bog'lanishlarni saqlashga qodir. Uning asosiy farqi – xotira hujayralari (cell state) mavjudligi va uchta asosiy darvoza (gate) orqali ma'lumotni boshqarishidir:

Kirish darvozasi (Input gate) – yangi kelgan ma'lumotni qanday o'zlashtirishni belgilaydi.

Chiqish darvozasi (Output gate) – qaysi ma'lumot tashqariga uzatilishini boshqaradi.

Unutish darvozasi (Forget gate) – qaysi eski ma'lumotni unutish yoki saqlash kerakligini hal qiladi.



### *Long Short-Term Memory(LSTM)*

Qaror daraxtlari va Random Forest algoritmlari **nazorat ostidagi o'r ganish (supervised learning)** usullaridan bo'lib, tasniflash (**classification**) va regressiya (**regression**) muammolarini hal qilishda keng qo'llaniladi.

**3. Real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash:** Moliyaviy xizmatlar, sanoat, IoT qurilmalari, tahdidlarni aniqlash, veb-analitika va boshqa ko'plab sohalar doimiy ravishda katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlashni talab qiladi. An'anaviy ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari (masalan, batch processing) ushbu ehtiyojlarni qondира olmaydi, chunki ular ma'lumotlarni to'plab, keyin qayta ishlash uchun belgilangan vaqt oralig'ida ishga tushiriladi. Bu esa kechikishlarni keltirib chiqaradi va ayrim holatlarda jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari ushbu cheklowlarni yengib o'tishga yordam beradi. Ular ma'lumotlar oqimini uzluksiz kuzatib boradi va ma'lumotlar tizimga kirishi bilan uni

darhol qayta ishlaydi. Bunday tizimlarning asosi Apache Kafka, Apache Flink, Apache Spark Streaming kabi texnologiyalarga tayanadi. Ushbu texnologiyalar real vaqtli monitoring, avtomatik qaror qabul qilish, tahdidlarni oldindan aniqlash va boshqa ko'plab muhim funksiyalarini bajarish uchun ishlatiladi. Apache Kafka, Flink yoki Spark Streaming kabi texnologiyalar yordamida ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi.

**4. Bashorat natijalarini vizualizatsiya qilish:** Interaktiv dashboard va grafik interfeyslar orqali foydalanuvchilarning harakatlari kuzatib boriladi.

### Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, real vaqt rejimida foydalanuvchilar xatti-harakatlarini bashorat qilishda chuqur o'rghanish modellarining samaradorligi yuqori ekanı aniqlandi. Xususan, LSTM asosida yaratilgan model foydalanuvchilarning keyingi harakatlarini 85% aniqlik bilan bashorat qilishga erishdi. Shuningdek, Apache Kafka va Spark Streaming yordamida ma'lumotlarni tezkor qayta ishslash imkoniyati yaratildi.

### Muhokama

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, real vaqt rejimida foydalanuvchi xatti-harakatlarini bashorat qilish orqali veb-saytlardagi tajribani optimallashtirish mumkin. Ushbu yondashuv onlayn do'konlar, ta'lim platformalari va reklama tizimlarida qo'llanilishi mumkin. Kelajak tadqiqotlarda modelni yanada takomillashtirish, ma'lumotlar to'plamini kengaytirish va hisoblash quvvatini oshirish orqali aniqlik darajasini oshirish rejalashtirilmoqda.

### Xulosa

Real vaqt rejimida foydalanuvchilar xatti-harakatlarini bashorat qilish veb-analitika sohasida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ilg'or algoritmlar va texnologiyalar yordamida foydalanuvchi harakatlarini prognoz qilish usullari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt va mashinalarni o'rghanish algoritmlarini samarali qo'llash orqali veb-sayt foydalanuvchilari tajribasini yaxshilash mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Breiman, L., Friedman, J., Olshen, R., & Stone, C. (1984). Classification and Regression Trees. Chapman & Hall/CRC.
2. Breiman, L. (2001). Random Forests. Machine Learning, 45(1), 5-32. DOI: 10.1023/A:1010933404324
3. Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2009). The Elements of Statistical Learning (2nd ed.). Springer.
4. Quinlan, J. R. (1986). Induction of Decision Trees. Machine Learning, 1(1), 81-106.
5. Yusupov S.Yu. (2019). Mashina o'rghanish usullari va algoritmlari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
6. Rasulov A.T., Mirzaxmedov A. (2021). Ma'lumotlar tahlili va intellektual tizimlar. Toshkent: Universitet nashriyoti.

# TALABALARDA ANALITIK MUSHOHODA QILISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

*Tosheva Mohinur Yusupovna  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
psixologiya fani o'qituvchisi*

*Oromova Shodiyona Sodiq qizi  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
Psixologiya yo'naliishi 1-kurs talabasi*

## **Annontatsiya**

Ushbu maqolada talabalarda analitik mushohoda yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan modelni takomillashtirish kabi masalalar yoritib berilgan. Talabalarda analitik mushohoda qilish qobiliyatlarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** talaba, qobiliyat, pedagog, yordam, hayot, irdok, zamonaviy, o'rganish, ilm, xulosa, mustaqil, fikr, ko'nikma, jarayon, muammo.

## **Аннотация**

В данной статье освещены такие вопросы, как совершенствование модели, пред назначенной для развития у студентов навыков аналитического мышления. Освещено, как можно развить у студентов способности аналитического мышления.

**Ключевые слова:** студент, способность, педагог, помощь, жизнь, стремление, современный, обучение, наука, вывод, самостоятельность, мысль, навык, процесс, проблема.

## **Abstract**

This article highlights issues such as improving the model designed to develop students' analytical thinking skills. It is highlighted how students can develop analytical reasoning skills.

**Keywords:** student, ability, teacher, help, life, irdok, modern, learning, science, conclusion, independent, thought, skill, process, problem.

Insoniyat axborot texnologiyalari asrida yashamoqda. Yangi bilimlar tezkorlik bilan o'zgarib, yangilanib borayotgan bir paytda, faqatgina tayyor bilimlarni o'zlashtirish yetarli bo'lmaydi. Talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Talabalarda analitik mushohoda qilish qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhim pedagogik jarayonlardan biri hisoblanadi. Analitik mushohoda — bu obyektlar, hodisalar yoki jarayonlarni chuqur tahlil qilish va ulardan oqilona xulosa chiqarish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat, talabalarga ilmiy tadqiqotlar, ilmiy muhokamalar va kunlik hayotdagi masalalarni tahlil qilishda ko'mak beradi. Analitik mushohoda, asosan, ma'lumotni to'plab, uni tahlil qilish va mavjud muammolarni o'rganish jarayonidir. Bu jarayonda talaba faqat o'z idrokiga asoslanib emas, balki ilmiy metodlar, usullar va tizimli yondashuvlardan foydalanadi. Masalan, talaba biror ilmiy masala yoki jamiyatdagi biror ijtimoiy hodisani tahlil qilganda, u turli nuqtai nazarlarni o'rganadi, faktlarni taqqoslaydi va muammoning ildiziga borib, xulosalar chiqarishga harakat qiladi.

Analitik mushohoda qilish – bu ma'lumotlarni chuqur o'rganish, tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, dalillarga asoslangan holda xulosa chiqarish va munosib yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat insonning quyidagi ko'nikmalarini o'z ichiga oladi:

1. Mustaqil fikrlash.
2. Mantiqiy tahlil qilish.
3. Muammolarni aniqlash va ularga yechim topish.
4. Muayyan vaziyatlarni ob'ektiv baholash.

Talabalar uchun bu qobiliyat nafaqat ta'lif jarayonida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida ham katta ahamiyatga kasb etadi. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining tezligi va hajmi ortib borayotgani sababli insonlardan mustaqil fikrlash, tahlil qilish va oqilona qarorlar qabul qilish

qobiliyatini talab qiladi. Ayniqsa, oliy ta'lif muassasalarida talabalarning analitik mushohada qilish (tahliliy fikrlash) ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda analitik mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish o'qish jarayonida nafaqat muvaffaqiyatli natijalarga erishishda, balki kelajakdagi professional faoliyatlarida ham ularga ko'mak beradi. Ushbu qobiliyatni rivojlantirish uchun talabalar o'zlarini jamoaviy ishlarda, amaliy mashg'ulotlarda va ilmiy tadqiqotlarda sinab ko'rishlari lozim. Shuningdek, ular mantiqiy fikrlash, kreativ yondoshuv va muammolarni tahlil qilish kabi ko'nikmalarini o'zlashtirishlari kerak. Bularning barchasi talabalarga mustaqil fikrlash va muammolarni samarali yechish ko'nikmalarini rivojlantirishda ko'mak beradi.

Analitik tafakkur – bu insonning muammolarni mantiqiy tahlil qilish, fikrlarni tizimli tarzda ishlab chiqish va asoslangan xulosalar qilish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

Muammolarni chuqur tushunish va yechim topish – Talaba murakkab vaziyatlarni tahlil qilib, eng to'g'ri yechimni topishga o'rganadi.

Tanqidiy fikrlash – Har qanday axborotni sinchikovlik bilan qabul qilish va uni chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi.

O'z fikrini aniq va asosli tasvirlash – Talabalarga ilmiy va amaliy muammolar yuzasidan mantiqiy bayon qilish qobiliyatini shakllantirishda ko'mak beradi.

Ijodiy yondashuv – Muammolarni an'anaviy va innovatsion usullar yordamida hal qilishga o'rgatadi. Analitik tafakkur har qanday sohada, xoh fan, texnologiya, biznes yoki san'at bo'lsin, muhim sanaladi. Shu sababli, ta'lif jarayonida bu qobiliyatni rivojlantirish asosiy yo'naliishlardan biri bo'lishi lozim.

Talabalarning analitik tafakkurini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish muhimdir.

## 1. Muammoli ta'lif

Muammoli ta'lif – talabalarga tayyor bilimni berishdan ko'ra, ularni muammolarni mustaqil hal qilishga undaydigan usuldir. Bu usulda talabalar real muammolarni tahlil qilish, ma'lumot to'plash va eng to'g'ri yechimni topish jarayonini o'rganishadi.

## 2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Talabalarga har xil axborot manbalarini o'rganish, tahlil qilish va solishtirish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Talabalar quyidagi savollar asosida fikrlashga o'rgatilishi lozim:

### 1. Ushbu axborotlar qay darajada ishonchli?

### 2. Manba qanday dalillarga asoslangan?

### 3. Qanday alternativ fikrlar mavjud?

3. Talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga jalb qilish ularning mustaqil tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omildir. Ular ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish jarayonlarini o'rganishadi.

4. Bahs-munozaralar va guruh muhokamalari talabalar o'rtasida turli nuqtai nazarlarni o'rganish va ularga nisbatan asoslangan yondashuv ishlab chiqishga ko'mak beradi.

5. Turli fanlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish talabalarning tafakkur doirasini rivojlantiradi. Masalan, iqtisod va matematika, biologiya va kimyo fanlari o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish orqali talabalar qiyin muammolarni tahlil qilishga o'rganadilar.

Talabalarda analitik tafakkurni shakllantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Ko'plab ta'lif muassasalarida analitik tafakkurdan ko'ra yodlashga asoslangan ta'lif tizimi ustunlik qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun interaktiv dars usullari va muammoli ta'lif metodlarini joriy etish lozim bo'ladi.

Ko'plab talabalar muhokamalarda ishtirok etishdan yoki mustaqil tahlil qilishdan qo'rqa dilar. Ularga mustaqil fikrlash va bahs-munozaralarda qatnashish uchun qulay muhit yaratilishi kerak. Bugungi kunda talabalar juda ko'p ma'lumot oqimiga duch kelishmoqda. Kerak va kerak bo'lмаган ma'lumotlarni ajratib olish uchun ularga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatish lozim. Talabalarda analitik mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy

maqsadlaridandir. Talabalarga mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim omillardandir.

Muammoli ta'lim, tanqidiy fikrlash, tadqiqot usullari, loyihaviy ishlar va kross-fan metodikasi kabi yondashuvlar bu jarayonda samarali natijalar taqdim etadi. Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun o'qitish metodologiyasini doimiy takomillashtirish va talabalar uchun qulay o'quv muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyoti davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6108-son Farmoni
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. Norton & Co
3. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.
4. Tosheva.M.Y. Ways to develop children's skills. Central azian journal of social sciences and history. ISSN: 2660-6836. 2022. Volume 3. 124-125 b

# TALABALARDA O'QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

*Tosheva Mohinur Yusupovna  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,  
psixologiya fani o'qituvchisi*

*Begancheva Munavvara Bahodir qizi  
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti  
Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi*

## **Annotatsiya**

Maqolada talabalarning kasbiy faoliyati va o'quv faoliyati motivlarini aniqlash muammosi yoritilgan. Shaxsning motivatsion sohasi uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi maqsadlar, intilishlar, motivatsiyalar, turli manfaatlar, shaxsiy va ijtimoiy ideallar bilan belgilanadi.

**Kalit so'zlar:** talabalar motivatsiyasi, o'qish, psixologik muammo, motivlar, ehtiyoj, oliy o'quv yurtlarida ta'lif.

## **Аннотация**

В статье освещается проблема определения профессиональной деятельности студентов и мотивов учебной деятельности. Мотивационная сфера личности определяется целями, стремлениями, мотивациями, различными интересами, личными и социальными идеалами, влияющими на ее развитие.

**Ключевые слова:** мотивация студентов, обучение, психологическая проблема, мотивы, потребность, образование в высших учебных заведениях.

## **Abstract**

The article highlights the problem of determining the motives of students' professional activity and educational activity. The motivational sphere of personality is determined by goals, aspirations, motivations, various interests, personal and social ideals that influence its development.

**Keywords:** student motivation, studying, psychological problem, motives, need, education in higher educational institutions.

Bugungi kunda jadallik bilan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sharoitida oliy o'quv yurtlari talabalarini kerakli kadrlar qilib tayyorlash muhim ahamiyatga egadir. Zamonaviy hayotimiz insondan uzlusiz o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishni talab etadi. Bugungi kundagi axborotlarni tezlashuvi, hayot tarzining rivojlanib borishi oliy o'quv yurtlari bitiruvchilariga har tomonlama yetuk, faol va ijodkor bo'lish kabi bir qancha talablarni qo'yadi. Zamonaviy ta'lif sharoitida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish jarayoni ancha murakkab va ko'plab omillar bilan belgilanadi. Ulardan biri universitet talabalarini orasida ta'lif faoliyati uchun motivatsiyani rivojlanirishdan iboratdir.

Motivatsiya muammosi psixologiyaning asosiy muammolaridan biri sanaladi. Motivatsiya tarkibi hisoblangan ta'lif faoliyati bilan bog'liq motivatsiya alohida o'ringa ega. O'quv faoliyati uchun motivatsiya muvaffaqiyat darajasini belgilovchi omillardan biridir.

Hozirgi kunda ta'lif motivatsiyasi muammosi alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda zamonaviy talabalar universitetga ko'plab motivlar bilan birga kelishadi. Talabalik davri inson hayotidagi alohida unutilmas davr hisoblanadi. Talabalik hayoti - bu shaxsning ijtimoiylashuvi, yuqori aqliy funksiyalarning rivojlanishi, butun intellektual tizim va shaxsning shakllanib borish davridir. Talabalik yillarini faqat biologik yoshni hisobga olgan holda uni yoshlik davriga inson rivojlanishining bolalik va kattalik o'rtasidagi o'tish davri ekanligini ko'ramiz. Shuning uchun xorijiy psixologiyada bu davr o'sish jarayoni bilan tavsiflanadi.

Motivatsiya muammolarini ko'p yillar davomida falsafa, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, psixologiya va sotsiologiya kabi fanlarning tadqiqot predmeti bo'lib kelgan. Motivatsiya bugungi kunda zamonaviy psixologiya fanining rivojlanishi uchun ahamiyati inson faoliyatining manbalarini, uning faoliyati va xatti-harakatlarining harakatlantiruvchi kuchlarini tahlil qilish bilan ifodalanadi.

Insonlar kundalik hayotida motivatsiya o'z xohishi va ixtiyori bilan biron bir narsani ixtiyoriy bajarishni bildiradi. Motivatsiya - bu u yoki bu imtiyozni belgilovchi rag'batlantirishlar jamlanmasiga aytiladi. "Motiv" tushunchasi insonni ichki faollikka undovchi turtkidir. "Motivatsiya" tushunchasi esa motivlar yig'indisidan yuzaga keladi.

Motiv insonning motivatsion sohasining tarkibiy qismidir. U insonning ehtiyojlari va uni qondirishga qaratilib, harakatga undaydi. Ta'lif motivatsiyasi ham ushbu faoliyatga xos bo'lgan bir qator omillar bilan belgilanadi:

- ta'lif tizimi, kadrlar tayyorlash amalga oshiriladigan ta'lif muassasasi;
- o'quv jarayonini tashkil etish jarayoni;
- talabaning subyektiv xususiyatlari (yoshi, jinsi, aqliy rivojlanishi, qobiliyatları, o'zini o'zi qadrlashi, boshqa talabalar bilan o'zaro munosabatlari;
- o'qituvchining psixologik xususiyatlari va talabaning shaxsiga hamda faoliyatiga nisbatan munosabati;
- o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlari.

"Motivatsiya" so'zini ilk marta 1910 yilda A. Shopengauer o'zining "Yetarli sababning to'rtta prinsipi" maqolasida foydalangan. Keyinchalik bu so'z odamlar va hayvonlarning xulq-atvoridagi xatti-harakatlarini tasvirlash uchun ishlataligani. A.N.Leontiev faoliyat nazariyasida "motiv" atamasini ehtiyojlar, shartlar va faoliyat yo'nalishlarini belgilash ma'nosida ishlataladi. L.I.Bojovichning takidlashicha, motiv faoliyatni amalga oshirish uchun kuchli rag'batlantiruvchi kuchdir, "tashqi dunyo ob'ektlari, tasavvurlar, g'oyalar, his-tuyg'ular va tajribalar motiv bo'lishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, ehtiyoj o'z mujassamini topgan hamma narsadir".

Y.Orlov aytganidek, ta'lif motivatsiyasi - bu ta'lif muassasasiga borish, o'qituvchilarining vazifalarini bajarish, o'quv jarayoniga diqqat qilish, qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun muhim bo'lgan harakatlar, o'quv jarayonida o'z qiziqishlarini namoyon etish, qobiliyatlarni rivojlantirish kabi omillar tizimidir.

Psixologik adabiyotlarda ta'lif faoliyatining motivi "talabaning tashkil etilgan o'quv va aqliy faoliyatini amalga oshirishga bo'lgan ongli ehtiyoji" deb ta'riflanadi. Ta'lif faoliyati ko'p maqsadllarga egadir.

O'qishga bo'lgan ishtyoq va bilimlarni egallash jarayonida yuzaga keladigan ichki motivlar talabaning o'ziga ishonchini oshiradi. Talabaning o'ziga bo'lgan hurmatini va qadrini ko'paytiradi. Yangi ijobjiy his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga ko'mak beradi. Ichki motivatsiya hissiy xotirjamlikni yaratadi.

Talabalarning ta'lif faoliyati turli motivatsiyalarining yig'indisi bilan tavsiflanadi. Talabalarning ta'lif faoliyati motivatsiyalarining yig'indisi quyidagilarga bog'liq:

- ta'lif muassasasi tomonidan ta'lif faoliyatini amalga oshirish asosida ta'lif tizimini tanlashi;
- o'quv jarayonini tashkil etilishi;
- o'qituvchining subyektiv xususiyatlari: yoshi, jinsi, intellektual rivojlanishi, qobiliyatları, intilish darajasi, o'z-o'zini qadrlashi;
- o'qituvchining subyektiv xususiyatlari va talaba hamda uning kasbiy faoliyati bilan munosabatlari tizimi;
- fanning o'ziga xos xususiyatlari.

Talabalarning o'quv va kognitiv faoliyatini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari universitetda o'qishning butun davri uch bosqichga ajratiladi.

1-kurs- kasbiy va tarbiyaviy motivlarning yuqori darajasi.

2-3-kurs- talabalar o'rganishning barcha motivatsion tarkibiy qismlari pasayadi.

4-kurs - o'rganish motivlarining shakllarini anglash va birlashtirish darajasining oshishi.

**Talabalar va o'qituvchilar uchun o'quv motivatsiyasini oshirish yuzasidan tavsiyalar.**

- **Olingan bilimlarning nazariy va amaliy ahamiyatini tushunish.** Har bir kursda olingan bilimlar muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatni ta'minlashini anglash lozim.

- **Reyting** - bu talabalarni rag'batlantirishning zamonaviy usulidir. Talabalar muvaffaqiyati reytingidagi yuqori o'rinalar uning kelajakdagi ishga joylashish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.
- **Talabalarning shaxsiy chegaralarini** ular eplashi mumkin bo'lgan yo'nalishda o'zini namoyon qilish imkoniyati sifatida e'tibor qaratish.
- **Ma'suliyat hissi** motivatsiyani yuzaga keltiradi. Talaba o'zining qanday mutaxassis bo'lishi uchun javobgar ekanligini his qilishi lozim. Talabalrga ma'suliyat hissi tashqaridan yuklanmasligi lozim. Talaba o'zi tanlagan kasbining muhimligini anglash jarayonida his etishi kerak.
- **Maqsadlarni aniqlash ko'nikmalarini egallash.** Talabalar o'z oldilariga juda uzoq vaqt bo'limgan maqsadlarni qo'yishlari lozim. Kelajaklari uchun aniq natijani ko'zlashlari va maqsadlariga erishishga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishlari lozim.
- **Mustaqil izlanish.** Talabalar o'z ustida ishlashi orqali o'z bilimlarini tahlil qilib boradilar. Tengdoshlariga ham yangi izlanishlari orqali ta'sir ko'rsatadilar.

Talabalarning fikriga ko'ra, o'quv faoliyatida innovatsiyalarning kengroq qo'llanilishi, stipendiyalarni oshirish, talabalarni moddiy rag'batlantirishni kuchaytirish, o'qituvchilarni rag'batlantirish, moddiy rag'batlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, o'rganish uchun fanlarni tanlash imkoniyatining mavjudligi, talabalarning mustaqil ishlashi uchun soatlarni kamaytirish, rag'batlantirishda talabalrda sog'lom raqobat muhitini yaratish va talabalrga dam olish muammolarini hal qilish ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beradigan omillardir.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абакумова Т.В. Классификация основных видов страха современного общества // Социальная психология: диалог Санкт-Петербург – Якутск. – СПб, 2002. – С. 133–140.
2. Изард К. Эмоции человека. – М., 1980.
3. M.Y.Tosheva. Psychological Factors of Stress Resistance in Adolescents (11-15 ages) International Journal of Formal Education, 2023 <https://scholar.google.com>.
4. Тошева М.Ю. Состояние изучения проблемы подросткового стресса в зарубежной психологии // Вестник интегративной психологии. Выпуск 31, Бухара – Ярославль, Россия. 2024. -С. 370-375 (19.00.06; №2).

# MAKTABGACHA YOSHDAKI BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANТИRISHDA DIDAKTIK O'YINLARNING AHAMIYATI

*Turdiyeva Mohira Juraqulovna  
Renessans ta'lif universiteti dotsenti  
Turon fanlar akademiyasi faxriy dotsenti  
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

## Annotation

Har tomonlama sog'lom va yetuk bolani tarbiyalash masalasiga yurtimizda asosiy e'tibor qaratilayotgan bugungi kunda, bola psixik taraqqiyotidagi bilish jarayonlarining shakllanishida nutqning ta'siri va uning rivojlanishiga bog'liq masalarlar xususida so'z yuritilgan mazkur maqolada, maktabgacha ta'lif tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantrishning pedagogik-psixologik jihatni va uni yosh bosqichlaridagi ahamiyati hamda o'yinli texnologiyalardan foydalanishni tashkillashtirish haqidagi fikr mulohazalar bildirilgan.

**Kalit so'zlar:** maktabgacha ta'lif, bola, ruhiy jarayonlar, o'yin, o'yinli texnologiyalar, nutq, pedagogik ta'sir, diqqat, xotira, idrok, tasavvur, tafakkur, mayda matorika, o'yinli faoliyat, didaktik, pedagog, maktabgacha ta'lif tashkiloti.

## Annotation

Сегодня, когда в нашей стране основное внимание уделяется вопросу воспитания здорового и зрелого ребенка во всех аспектах, обсуждаются влияние речи на формирование познавательных процессов в психическом развитии ребенка и вопросы, связанные с его развитием. В данной статье в организациях дошкольного образования изложены педагогический и психологический аспект речевого развития детей и его значение на ранних этапах, а также мнения по организатции использования игровых технологий.

**Ключевые слова:** дошкольное образование, ребенок, психические процессы, игра, игровые технологии, речь, педагогическое воздействие, внимание, память, восприятие, воображение, мышление, мелкая моторика, игровая деятельность, дидактика, педагог, организация дошкольного образования.

## Abstract

Today, when in our country the main attention is paid to the issue of raising a healthy and mature child in all aspects, the influence of speech on the formation of cognitive processes in the mental development of a child and issues related to its development are discussed. This article describes the pedagogical and psychological aspects of children's speech development and its importance in the early stages, as well as opinions on the organization of the use of gaming technologies in preschool education organizations

**Key words:** preschool education, child, mental processes, game, game technologies, speech, pedagogical impact, attention, memory, perception, imagination, thinking, fine motor skills, play activity, didactics, teacher, organization of preschool education.

Bugungi kun olimlari maktabgacha ta'lif tashkilotlarida bola nutqini va uning rivojlanishini alohida ajratilgan holda emas, balki katta yoshli kishining bolaga pedagogik ta'siri bilan o'zaro bog'liqlikda olib borishlik to'g'ri ekanligini ta'kidlashmoqda. Ushbu yondashuv o'rinnlidir, zero fandagi zamonaviy tadqiqotlar nutqni o'zlashtirish va ijtimoiy o'zaro hamkorlik – o'zaro bog'liq jarayonlardir, nutqni o'stirish va rivojlantrish esa – ijodiy jarayon, biroq u stixiyali jarayon emas, degan fikrga asoslanadi.

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman shaxsning barcha psixik jarayonlari (diqqat, xotira, idrok, sezgi, tafakkur)ning shakllanishi ham bevosita nutqning rivojlanishi bilan bog'liq. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o'rinn tutishi uning turli bosqichlarda

rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilish tarbiyachi uchun juda muhim omil sanaladi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlashushbu jarayonga aniq maqsadni belgilab olishda va pedagogik ta'sir ko'rsatishda muhim jihatni hisoblanadi[2].

Bola tig'ilgandan keyin dastlab atrofdagilarini taniydi, eshitgan so'z va jumlalarini astasekinlik bilan o'zlashtiradi. Tilga kirkach esa uning so'z boyligi jadal o'sadi. Oddiy so'zlar, keyinchalik sodda gaplardan, to liq va yoyiq gaplardan foydalanadi. Bola uchun katta yoshli odam savollarga javob topishning yagona vositasi, qiziqarli taassurotlar manbai hisoblanadi. Bola kattalar bilan dialogga kirishishga, narsalar va o'yinchoqlarga egalik qilishga intilarkan, u ushbu maqsadlarga erishish uchun so'zdan foydalanishga ehtiyoj sezadi, ba'zida o'zi tashabbus ko'rsatib, fikr bildiradi. Katta yoshli odam bola bilan dialogga kirishish jarayonida bolaning bir so'zli fikrlarini grammatik jihatdan to'liq shakllantirilgan so'zlarga aylantirish orqali uning kamchiliklarini tuzatadi. Bola o'rganganlarini faol o'zlashtiradi va undan o'z nutqida foydalanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagagi bolalar nutqini rivojlantirishda uning oila a'zolari, ota-onasi, aka-opalari va ayniqsa maktabgacha ta'lif tashkiloti tarbiyachilarining hissasi katta.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lif mazmunini yangilash pedagogning bolalar bilan shaxsga yo'naltirilgan hamkorlikka o'tishini va pedagogik jarayonni individuallashtirilishini ta'minlaydigan o'zgaruvchanligini ko'zda tutadi.

Kundalik amaliyatda pedagogik improvizatsiya keng joriy etilgan bo'lib, bu pedagoglarga har bir aniq vaziyatda bola bilan o'zaro aloqada bo'lib, o'z shakl, usul va o'qitish metodlarini tanlash imkonini beradi[1].

Bugungi kunda bolalar maktabgacha ta'lif tashkilotiga emas, balki maktabgacha ta'lif tashkiloti bolalarga moslashishi, har bir bolaning moyilligi, qobiliyati, ruhiy va jismoniy salomatligidan kelib chiqib, u uchun zarur imkoniyatlarni yaratishga intilishi kerak.

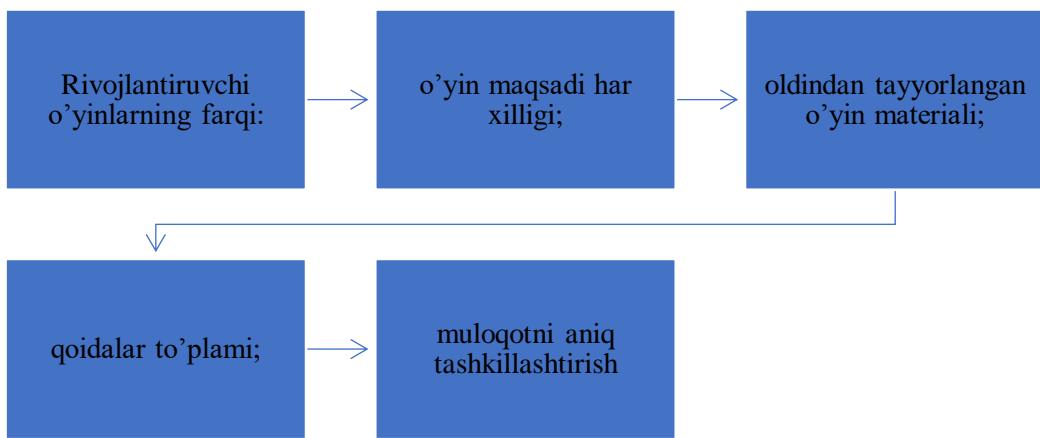
"Ilk qadam" davlat o'quv dasturiga muvofiq, tematik rejalshtirish maktabgacha yoshdagagi bolalar uchun mo'ljallangan rivojlantirish markazlarida ta'limi va tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishni ko'zda tutadi[4]. Bu pedagoglarga har bir bolaning o'ziga xosligi va benazirligini hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyaga yakka tartibda yondashuvni amalga oshirish, ularning individual qiziqish va ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash imkoniyatini beradi.

Maktabgacha yoshdagagi bolalar uchun mo'ljallangan rivojlantiruvchi o'yinlar tarbiyalanuvchilarining bilish jarayonlarini, diqqat, xotira, idrok, tasavvur, tafakkurlarini shakllantirish, rivojlantirish bilan birgalikda, ularda qo'llarning mayda motorikasini va nutqining yaxshilanishiga olib keladi. O'yinlar tufayli bolada kelajakda o'zi uchun foydali bo'ladigan, hayotiy jarayonlarda qo'llay oladigan ko'nikma va malakalar paydo bo'ladi.

To'g'ri tashkil etilgan o'yinlar tarbiyaning juda zo'r va samarali usuli hisoblanadi. Kichik maktabgacha yoshdagagi bolalar o'zları uchun yangi bo'lgan narsalarga qiziqadilar. Shuning uchun pedagog ota-onalarga bolaning kelajakda maktabda yaxshi o'rganishiga yordam beradigan "aqli" o'yinchoqlar va ta'limi o'yinlarga e'tibor berishni maslahat berishi, foydali ko'rsatmalar bilan o'rtoqlashmog'i zarur[6].

Maktabgacha yoshdagagi bolalar uchun o'yinlearning kognitiv ahamiyati shundaki, bola tayyor bilimlarni olmasdan, kattalarga taqlid qiladi, mustaqil ravishda izlanadi. Insonning ruhiy-bilish jarayonlari, xususiyatlari va qobiliyatlarini, jumladan, muloqot qobiliyatlarini ham mana shunday sharoitlarda sayqallana boradi.

O'yinlarni tashkillashtirishda albatta bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish lozim. Kichik maktabgacha yoshdagagi bolaga predmetlarni ushslash, ularning xususiyatlarini, foydali jihatlarini o'rganish mumkin bo'lgan o'yinlar ko'proq mos keladi.



O'yinlarda ota-onalar va pedagoglarning vazifalari:

- g'oya va qoidalardan xabardor qilish;
- o'yin harakatlariga o'rgatish;
- o'yin yo'naliши;
- bolalarga yordam;
- har bir bolani g'alaba uchun rag'batlantirish.

"Ilk qadam" davlat o'quv dasturi mazmunini amalga oshirishning asosiy talabi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga javob berish maqsadida bolalar rivojlantirish markazlarini tashkil etishdir[2].

Rivojlantirish markazlarida bir vaqtning o'zida kichik yoshdagи tarbiyalanuvchilarni ham, kattaroq bolalarni ham faol kommunikativ-nutqiy va kognitiv-ijodiy faoliyatga qamrab olish mumkin, chunki maktabgacha yoshdagи bolalar bilan ishlash shakli va ular uchun yetakchi faoliyat turi o'yindir. Shu sababli pedagog-amaliyotchilar ta'lim-tarbiya jarayonini yangilashga katta qiziqish uyg'otmoqda.

Butun ta'lim jarayoni davomida faoliyat turi bo'yicha o'yinni rejalashtirish quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

- uzlusiz bevosita ta'lim-tarbiya faoliyati "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida ko'zda tutilgan tegishli rivojlanish sohalari bo'yicha ta'lim-tarbiya ishining mazmuniga muvofiq turli didaktik o'yinlarni o'z ichiga oladi;
- kun tartibidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat bo'sh vaqtda o'ynaladigan o'yinlarni, harakatli, teatrlashtirilgan, qoidalari bo'lgan o'yinlarni ko'zda tutadi. Shuningdek, unga bolalarning o'yin tajribasini boyitishga olib keladigan pedagog bilan hamkorlikda o'ynaladigan o'yinlarni tashkil etish ham kiradi. Bu yerda pedagog o'yindagi sherik, birlashtirish faoliyat jarayonida bolalarga singdiriladigan o'yin madaniyatini tashuvchisi vazifasini bajaradi;
- mustaqil faoliyat havaskor bolalar o'yinlarini pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish bilan birga kechadi. Shuningdek, bu o'yinlarning (qidalar bo'lgan, bo'sh vaqtda o'ynaladigan, harakatli, xalq o'yinlari) tashabbuskorlari bolalar bo'lishi ham mumkin. Pedagog xilma-xil o'yin faoliyati, tashabbuskorlik, mustaqillikni rag'batlantiradi; mavzu, sherik, o'z faoliyatini amalga oshirish yo'llari va vositalarini erkin tanlash imkoniyatini beradi[3].

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish bo'yicha davlat talablarini va "Ilk qadam" davlat dasturini o'zlashtirgan alohida ehtiyojli boladagi kamchiliklarni korrektsiya qilish ishlari yoki ularning har bir toifasining rivojlanish xususiyatlarini o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish kerak[6].

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda pedagog guruhdagi nutqida nuqsoni bor bola mavjud bo'lganda quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- ✓ nutqning namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratishga alohida e'tibor berish va nutqning negativizmini yengib o'tishi;
- ✓ umumiy va og'zaki xulq-atvorni, shu jumladan, tinglovchilarning diqqatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni o'rgatish va nutq jarayonida ongli ravishda ishtirok etish;

- ✓ vizual, eshitish, og'zaki xotirani rivojlantirish;
- ✓ turli vaziyatlarda, sayr paytida dunyoqarashini rivojlantirish;
- ✓ bolaning mavjud so'z boyligini aniqlash, passiv so'z boyligini kengaytirish, uni leksik-tematik mavzularda faollashtirish;
- ✓ umumlashtiruvchi tushunchalarni shakllantirish;
- ✓ bolalarga so'zlardagi tovushlarni, so'zlarni analiz-sintez qilish, gaplarni tahlil qilish jarayonlarini o'rgatish;
- ✓ turli xil nutqiy materiallarni yodlatib, bolalar xotirasini rivojlantirish;
- ✓ dialogik nutqini rivojlantirish uchun stol o'yinlari, rolli va dramatik o'yinlar, bolalarning teatr faoliyati, bolaning rivojlanish darajasiga muvofiq topshiriqlar asosida rivojlantirish;
- ✓ jumlalardan qisqa hikoyalar tuzishga, rasmlar asosida, seriyali rasmlar, materiallari asosida hikoyalar tuzish qobiliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiq sanaladi.

Didaktik o'yin – mazmuni va maqsadi bolalarga ma'lum bilim va ko'nikmalar berish, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat bo'lgan faoliyatdir. Didaktik o'yinlar bolalarning sezish qobiliyatlarini rivojlantiradi, atrof-muhitni idrok etish jarayonini rivojlantirishga xizmat qiladi. Didaktik o'yinlar nutqning rivojlanishiga yordam beradi: so'z boyligi kengayadi, to'g'ri talaffuz shakllanadi, bola o'z fikrini to'g'ri ifodalashni o'rganadi.

Didaktik o'yin muayyan tuzilmaga ega. Didaktik o'yining quyidagi tarkibiy qismlari ajratiladi:



Misol qilib hammamizga yaxshi tanish bo'lgan "O'yinchoqlar do'konı" o'yinini olaylik. O'yin qoidasiga ko'ra : "O'yinchoqlar nima uchun xizmat qiladi", "Ulardan qanday foydalanish kerak" kabi savollar bilan bolalarning bilimlarini mustahkamlash, to'g'ri nutq va kuzatuvchanlikni rivojlantirish, o'yinchoqlar vositasida ularda insonlarga, jonivorlarga nisbatan oqko'ngillikni shakllantirish mumkin[5].

Xulosa qilib aytganda, inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq muktabgacha yoshdag'i bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Umuman shaxs sifatida rivojlanayotgan bolaning barcha psixik jarayonlari (diqqat, xotira, idrok, sezgi, tafakkur)ning shakllanishi ham nutqning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq jarayondir. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o'rinni tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilish pedagog tarbiyachi uchun juda muhim jihat sanaladi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni belgilab olishda va ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik ta'sir ko'rsatishda ta'limiy-didaktik o'yinlar tarbiyachi pedagoglar uchun muhim vosita hisoblanadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turdieva, Mokhira Jurakulovna. "PRINCIPLES AND METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN." *Innovative Development in Educational Activities* 2.8 (2023): 49-53.

2. Турдиева М. Ж. Шахсга йўналтирилган инновацион ёндашув асосида мактабгача ёшдаги болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг тамойиллари //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1482-1488.
3. Turdieva M. J. Content Of Development Of Creative Skills Of Preschool Children Based On Individual And Innovative Approach //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
4. Jurakulovna, Turdieva Mokhira, et al. "Organization Of The Process Of Preschool Education And Upbringing Based On A Student-Centered Approach." *International Journal of Early Childhood* 14.03: 2022.
5. Олимов К., Турдиева М. Инновационный подход и государственная учебная программа «первый шаг» в реализации процесса дошкольного образования и подготовки //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2/С. – С. 419-423.

# SUG'URTA KOMPANIYALARINING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

*A.Sh.Turg'unimirzayev  
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti  
Mustaqil tadqiqotchisi*

## Annotatsiya

Mazkur tezisda sug'urta kompaniyalarining rivojlanishi, ularning biznes jarayonlarining o'zgarishi, sohaga raqamli va moliyaviy texnologiyalarning joriy etilishi va ularning kompaniyalarga beradigan raqobatbardosh ustunliklari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** sug'urta, sug'urta kompaniyalari, raqamli va moliyaviy texnologiyalar, sug'urta mahsulotlari, sotish kanallari.

## Аннотация

В данном тезисе анализируется развитие страховых компаний, изменения в их бизнес-процессах, внедрение цифровых и финансовых технологий в отрасль, а также конкурентные преимущества, которые они предоставляют компаниям.

**Ключевые слова:** страхование, страховые компании, цифровые и финансовые технологии, страховые продукты, каналы продаж.

## Abstract

This thesis analyzes the development of insurance companies, changes in their business processes, the introduction of digital and financial technologies into the industry, as well as the competitive advantages they provide to companies.

**Keywords:** insurance, insurance companies, digital and financial technologies, insurance products, sales channels.

Moliyaviy bozorlarning texnologik rivojlanishi va global raqamli tendensiyalarning jadal tatbiq etilishi sug'urta sohasiga ham chuqur ta'sir ko'rsatib, uning raqamli transformatsiyasiga sabab bo'lmoqda. Bu jarayon sug'urta biznesining barcha sohalariga, ya'ni ichki jarayonlaridan tortib mijozlar bilan o'zaro munosabatlarga ham ta'sir qiladi. Sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar va narsalar interneti kabi zamonaviy texnologiyalar risklarni samarali boshqarish, xizmatlar sifatini yaxshilash va operatsion xarajatlarni kamaytirish uchun yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Sug'urta bozorini raqamlashtirish – bu sug'urta jarayonlarini takomillashtirish va mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash uchun axborot tizimlari va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'lib, internetlashtirish, individuallashtirish va raqamlashtirish jarayonlarini o'z ichiga oladi [1].

Cug'urta tashkilotlarida biznes-jarayonlarni o'zgartirish texnologik, moliyaviy, marketing jarayonlari va sug'urta xizmatlarini sotishning bevosita texnologiyalariga tegishlidir. Rivojlanayotgan internet muhiti nafaqat sug'urta xizmatlarining tashqi qiyofasini o'zgartiradi, balki uni rivojlantiradi, internet orqali sotish yoki onlayn sotish segmentini kengaytiradi, bu esa sotish narxining pasayishi, masofaviy savdoning o'sishiga ta'sir qiladi [2].

Mavjud axborot tizimlari arxitekturasiga qo'shimcha ravishda integratsiyalashgan IT-yechimlarga asoslangan sug'urtalovchining takomillashtirilgan biznes modeli unga bozorning boshqa ishtirokchilari bilan strategik raqobatlashish imkonini beradi [3].

Raqamli inqilob kompaniyalarning mijozlar bilan o'zaro munosabatini o'zgartirib, marketing, axborot va texnologiyalar birgalikda ishlashi kerak bo'lgan muhitni yaratdi [4].

Hozirgi kunda raqamlashtirish iqtisodiyot va moliya bozorlarining asosiy megatrendlaridan biri bo'lib, turli sohalar, jumladan, sug'urta sohasining rivojiga ham ijobjiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday holat sug'urta bozorining an'anaviy ko'rinishi, tuzilmasi va biznes yuritish yondashuvlarida jiddiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Raqamlashtirish jarayoni faqatgina sug'urta mahsulotlarini sotish tizimini onlayn shaklga o'tkazishni anglatmaydi, garchi bu holat faoliyat ko'rsatishning muhim qismi bo'lsa ham. Sug'urta sohasini raqamlashtirish sug'urta kompaniyalari faoliyatining turli

jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan, ular faoliyatlarining barcha bosqichlarini mahsulotni ishlab chiqishdan tortib mijozlarga xizmat ko'rsatish va risklarni boshqarishgacha bo'lgan murakkab jarayonlarni qamrab oladi.

Kompaniyani raqamli iqtisodiyotga muvaffaqiyatlari integratsiya qilish va kelajakda o'zgaruvchan sug'urta bozoriga moslashish uchun sug'urta kompaniyasi o'z faoliyatining bir qator asosiy yo'naliшlarini takomillashtirishga e'tibor qaratishi kerak, jumladan:

1) *Mijozga qaratilgan e'tibor*. Ushbu konsepsiya ijtimoiy-axloqiy marketingning asosi bo'lib, sug'urta kompaniyalari uchun asosiy ustuvorlik mijozlar ehtiyojini qondirish bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

2) *Axborot almashish*. Mahsulotlarni yaxshilash va xizmatlar ko'lамини kengaytirish uchun sug'urta kompaniyalari mijozlarning fikr-mulohazalarini faol ravishda inobatga olib borishlari kerak bo'ladi. Ushbu maqsadga erishishning samarali usullaridan biri mijozlar bilan qulay aloqa almashish tizimi va fikr-mulohazalarni yig'ish uchun onlayn kanalni joriy etishdir.

3) *Mijozlarning yangi ehtiyojlarini hisobga olish va ularga javob berish*. Bu jihat sug'urta kompaniyalarini sug'urta bozoridagi zamонавиy iqtisodiy, texnologik tendensiyalar va jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlarni diqqat bilan kuzatib borishini nazarda tutadi. Sug'urta kompaniyalari innovatsion marketingni joriy etishlari va yangi mahsulotlarni ishlab chiqish orqali bozordagi ulushlarini oshirishlari uchun doimiy monitoring olib borishlari va jamiyat (davlat va aholi) ehtiyojlaridagi o'zgarishlarni tezkor aniqlashlari zarur bo'ladi.

4) *Axborot va statistik ma'lumotlarni tahlil qilishda innovatsion yondashuv*. Bu jihat, ayniqsa, sug'urta jarayonidagi risklarni anderraytingida va sug'urta tariflarini hisoblash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Yangi sug'urta mahsulotlari ishlab chiqilayotganda va aniq hisob-kitoblar uchun ma'lumotlar etarli bo'limganda zamонавиy texnologiyalar hamda tahliliy usullardan foydalanish zarurati paydo bo'ladi.

5) *Sug'urta jarayonlarini avtomatlashtirish*. Bu sug'urta sohasi rivojlanishining tadrijiy muqarrar bosqichi bo'lib, u sug'urta tizimidagi barcha jarayonlarni – mahsulot yaratishdan (xizmat ko'rsatishdan) tortib, uni ilgari surish va yakuniy iste'molchilarga sotishgacha bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi.

6) *"Hammasi birda" (all-in-one) tendensiyasi*. Bu xalqaro raqamli globallashuvdan kelib chiqadigan yana bir muhim trendir. Ushbu tendensiyaning amalga oshirilishi turli kompaniyalarning sug'urta xizmatlarini taqdim etadigan onlayn agregatorlar va marketplayslarning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, mijozlarga bir joyning o'zida mos mahsulotni tanlash va sotib olish imkonini beradi.

7) *Hamkorlik va sheriklik tendensiyasi*. Zamонавиy iqtisodiyotdagi bu tendensiya shundan iboratki, raqamli iqtisodiyotda sezilarli natijalarga erishish, bozorni kengaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va mijozlarga xizmat ko'rsatish ko'lамини oshirishda turli sohalardagi kompaniyalar bilan hamkorlik qilish samarali bo'ladi.

Sug'urta mahsulotlarini bozorda sotish yoki mahsulotni tijoratlashtirish quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi, jumladan:

–sug'urta mahsulotlarini sotishning samarali tizimini tanlash, minimal investitsiyalar (qo'yilmalar) bilan maksimal sotish samaradorligini ta'minlash;

–salohiyatli mijozlarga mavjud sug'urta mahsulotlari to'g'risida ularni xabardor etish, ularning afzallikkali va qo'layliklari to'g'risida xabardor qilish, shuningdek, potensial sug'urtalovchilarni sug'urta qoplamasini sotib olish zarurligiga ishontirish (maqsadli reklama yoki aniq mahsulot reklamasi);

–sug'urta kompaniyasining umumiy imidjini yaxshilash orqali savdoni oshirish, bunga imidj reklama va brend jozibadorligini oshirish orqali erishiladi.

Sug'urtani raqamlashtirish tendensiyasi nafaqat tijoratlashtirish jarayonini murakkablashtirdi, balki raqamli muhitda ushbu jarayonni yanada samaraliroq qiladigan marketing vositalarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Sug'urta kompaniyalari sug'urta sohasida sekin raqamlashtirish muammosidan tobora ko'proq xabardor bo'lmoqdalar, shuning uchun o'zgaruvchan biznes muhitiga faol moslashishga intilmoqdalar. Yaqin istiqbolda sug'urta marketingi tizimining dinamik rivojlanishi kutilmoqda. Allaqaqachon sug'urta kompaniyalari anderrayting va narxlarni belgilashda, da'volarni ko'rib chiqishda, zahiralarni hisoblashda, firibgarliklarning oldini olishda va nazorat qilishda, onlayn muloqotlar kabi sohalarda yangi texnologiyalarni keng joriy etib kelishmoqda. Raqamlashtirish yaqin istiqbolada sug'urta kompaniyalari uchun asosiy ustuvor yo'naliishlardan biriga aylanib boradi.

Sug'urta bozorida raqobatbardoshlikni saqlab qolish, kuchli raqobat va iqtisodiy beqarorlik sharoitida maksimal rentabellikni ta'minlash uchun sug'urta kompaniyalari sotish jarayonlarida yangi texnologiyalardan foydalanishga asoslangan kompleks integratsiyalashgan marketing strategiyasini ishlab chiqishlari kerak bo'ladi. Faoliyatni raqamlashtirish zamonaviy sug'urta kompaniyasining barqaror o'sishi va yanada rivojlanishing asosiy garoviga aylanib boradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Сплетухов Ю.А. (2020) Информационные технологии на российском страховом рынке: возможности развития // Финансовый журнал. 2020. № 1. С. 105–116.
2. Козлова О.Н., Котова О.Н. Павловская Е.В. (2017) Использование новых каналов сбыта для повышения эффективности работы страховой компании // Вестник ВолГУ. Серия 3. Экономика. Экология. Т. 19 №2. С. 108-116.
3. Хабаров В. И., Колбина М. С., Кушелев И. Ю. (2023) Внедрение цифровых инноваций как фактор развития и модернизации страхового рынка // Экономика и управление. Т. 29. № 1. С. 33–44. <http://doi.org/10.35854/1998-1627-2023-1-33-44>.
4. Кочумова А.Г., Гылыджова Ш.М., Какалыева Ч.Н. (2024) Влияние цифровой трансформации на страховую отрасль Международный научный журнал «Вестник науки» № 8 (77) Том 4. Август, 24-28 стр.

## **RAQAMLI IQTISODIYOT VA RAQAMLI INTEGRATSIYA: INNOVATSION YONDASHUVLAR ORQALI TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH**

*Umarova Fotima Abduraximovna  
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika  
universiteti  
doktoranti, p.f.f.d. PhD, dotsent*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot va raqamli integratsiyaning ta'lim tizimlaridagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli innovatsion yondashuvlar yordamida ta'lim jarayonini qanday qilib samarali ravishda modernizatsiya qilish mumkinligi ko'rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim, va interaktiv platformalar orqali ta'lim sifatini oshirish, shuningdek, talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlarni yaratish imkoniyatlari tahlil etiladi. Maqolada raqamli integratsiyaning iqtisodiy o'sishga, ishchi kuchining raqobatbardoshligini oshirishga va ijtimoiy barqarorlikka ta'siri haqidagi fikrlar keltiriladi.

**Kalit so'zlar:** raqamli iqtisodiyot, raqamli integratsiya, innovatsion yondashuvlar, ta'limni rivojlantirish, interaktiv platformalar.

### **Abstract**

This article analyzes the role and importance of the digital economy and digital integration in education systems. It examines how to effectively modernize the educational process using digital innovative approaches. Opportunities for improving the quality of education through digital technologies, distance learning, and interactive platforms, as well as creating new opportunities for students and teachers, will be analyzed. The article presents opinions on the impact of digital integration on economic growth, increasing the competitiveness of the workforce, and social stability.

**Keywords:** digital economy, digital integration, innovative approaches, education development, interactive platforms.

### **Аннотация**

В данной статье анализируется роль и значение цифровой экономики и цифровой интегратции в системах образования. Рассматривается, как можно эффективно модернизировать образовательный процесс с помощью цифровых инновационных подходов. Будут проанализированы возможности повышения качества образования посредством цифровых технологий, дистанционного обучения и интерактивных платформ, а также создания новых возможностей для студентов и преподавательей. В статье представлены мнения о влиянии цифровой интегратии на экономический рост, повышение конкурентоспособности рабочей силы и социальную стабильность.

**Ключевые слова:** цифровая экономика, цифровая интеграция, инновационные подходы, развитие образования, интерактивные платформы.

**Kirish.** Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va raqamli integratsiya ta'lim tizimlarida muhim o'rinni egallamoqda. O'zgaruvchan texnologiyalar va raqamli innovatsiyalar ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning ta'limga ta'siri, raqamli integratsiyaning ahamiyati va boshqa olimlarning fikrlarini tahlil qilish orqali ta'limni rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

So'nggi yillarda "Raqamli texnologiya", "raqamli iqtisodiyot" tushunchalari juda ko'p marotaba qo'llanilmoqda. Ularni tahlil qiladigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo va boshqa turdag'i sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir. Darhaqiqat, ko'plab rivojlangan mamlakatlarning rivojlanish omillariga raqamli iqtisodiyot sezilarli darajada o'z ta'sirini o'tkazmoqda va Jamiyat hayotida raqamli iqtisodiyot muhim o'rinni tutmoqda.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar orqali iqtisodiyotning ixtiyoriy tarmoq soha xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi, xususan, elektron bank xizmatlari va mobil ilovalar yordamida to'lovlarni amalga oshirish, kreditlar olish, uni so'ndirish, omonatlar ochish va h.k. Texnologiyalar rivojlanishining hozirgi bosqichida raqamli iqtisodiyotni maqsad sifatida emas, balki iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqish kerak. [1]

### **Metodlar:**

Tadqiqotda 200 nafar talaba ishtirok etdi, ularning 100 nafari onlayn ta'lim olishdi, qolgan 100 nafari esa an'anaviy sinfda o'qidi. Ma'lumotlar so'rovnomalar yordamida to'plandi, unda ishtirokchilar o'z tajribalarini, o'qish usullarini va natijalarini baholadilar. Statistik tahlil uchun SPSS dasturi ishlatildi.

### **Natijalar:**

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, onlayn ta'lim olgan talabalar an'anaviy ta'lim olganlarga nisbatan yuqori natijalar ko'rsatdilar. Shuningdek, onlayn ta'limda qatnashgan talabalar uchun motivatsiya darajasi ancha yuqori ekanligi aniqlangan.

Ta'lim jarayonini ham turli hil raqamli texnologiyalar, maxsus kompyuter dasturlari va platformlar orqali tashkil etish orqali, bilim oluvchilarni mativatsiyasini ortishiga, faollikka va chuqur bilim olishga ko'maklashadi.

### **Raqamli iqtisodiyot va ta'lim.**

Raqamli iqtisodiyot — bu iqtisodiy faoliyatning raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirilishi. Bu jarayon ta'lim tizimlariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. M.Porter (1998) raqamli iqtisodiyotning asosiy omillari sifatida innovatsion yondashuvlar, ma'lumotlarni tahlil qilish va global aloqalarni ko'rsatadi. Ushbu omillar ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Masalan, masofaviy ta'lim platformalari, bunday Coursera yoki edX kabi, talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda [2]. T.Anderson (2008) o'z asarida masofaviy ta'limning afzalliklarini tahlil qilib, ularning o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirishini ta'kidlaydi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [3].

### **Raqamli integratsiya va innovatsion yondashuvlar.**

Raqamli integratsiya — bu raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishdir. Raqamli integratsiya yordamida ta'lim tizimlari yanada interaktiv va qiziqarli bo'ladi. A.Siemens (2005) o'zining "O'qitish va o'rganish 2.0" asarida raqamli integratsiyaning ahamiyatini ta'kidlaydi. U shu bilan bir qatorda, o'qitish jarayonida yangi texnologiyalarni qo'llash orqali talabalar o'quv jarayoniga faolroq jalb qilinishi mumkinligini ko'rsatadi. Innovatsion yondashuvlar yordamida o'qituvchilar o'z darslarini yanada interaktiv va qiziqarli qilishlari mumkin. Masalan, gamifikatsiya elementlarini qo'shish orqali talabalar o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin [4]. D.Deterding (2011) gamifikatsiyaning ta'lim jarayonidagi rolini tahlil qilib, bu yondashuvning talabalar motivatsiyasini oshirishga yordam berishini ko'rsatadi [5].

Dunyodagi boshqa olimlar ham raqamli integratsiyaning ta'lim tizimidagi ahamiyatini ta'kidlamoqda. Masalan, J. Dewey (1938) o'zining "Tarbiyaviy tajriba" asarida o'qitish jarayonida tajriba asosida o'rganishni muhim deb hisoblaydi. Raqamli texnologiyalar bu jarayonda muhim vosita bo'lishi mumkin, chunki ular talabalarni amaliy tajribalar orqali o'qitishga yordam beradi [6]. Shuningdek, P.Freire (1970) "Ta'limdan ozodlik" asarida ta'lim jarayonining ijtimoiy kontekstida amalga oshirilishi kerakligini ta'kidlaydi. Raqamli integratsiya yordamida ta'lim jarayoni yanada ijtimoiy jihatdan muhim bo'lishi mumkin, chunki u global aloqalarni kuchaytiradi va turli madaniyatlar bilan tanishishga yordam beradi [7].

### **Tahlil:**

Axoliga ko'rsatilayotgan elektron tijorat va raqamli bank xizmatlari to'lovlarni amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini oladi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insonlarda raqamli kompetentlikni shakllantirish masalasini ko'ndalang qo'yilishiga olib keldi.

Raqamli iqtisodiyot insonlarning turmush darajasini sezilarli darajada oshiradi, bu uning asosiy foydasidir. Raqamli iqtisodiyot korrupsiya va "qora iqtisodiyot"ning asosiy kushandasidir. Chunki,

raqamlar hamma narsani muhrlaydi, xotirada saqlaydi, kerak paytda ma'lumotlarni tez taqdim etadi. Bunday sharoitda biron ma'lumotni yashirish, yashirin bitimlar tuzish, u yoki bu faoliyat haqida to'liq axborot bermaslikning iloji yo'q, kompyuter hammasini namoyon qilib qo'yadi. Ma'lumotlar ko'pligi va tizimliliyi yolg'on va qing'ir ishlarga yo'l bermaydi, chunki tizimni aldash imkonsiz. Natijada "iflos pullarni" yuvish, mablag'larni o'g'irlash, samarasiz va maqsadsiz sarflash, oshirib yo yashirib ko'rsatish imkonini qolmaydi. Bu esa iqtisodiyotga legal mablag'lar oqimini oshiradi, soliqlar o'z vaqtida va to'g'ri to'lanadi, byudjet taqsimoti ochiq bo'ladi, ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan mablag'lar o'g'irlanmaydi, maktablar, kasalxonalar, yo'llarga ajratilgan pullar to'liq yetib boradi va hokazo. Davlatning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lini tanlaganligi axborot texnologiyalari sohasida va umuman, elektron hujjatlar aylanmasi sohasida yangi yo'nalishlar ochib beradi. "Raqamli texnologiyalar" tomon burilishga butun jahon internet tarmog'i va sifatli aloqaning rivojlanishi sababchi bo'ldi.

#### **Munozara:**

Raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalari kabi ta'lim tizimiga ham kirib kelmoqda. Respublikamizning ta'lim tizimida ham raqamli iqtisidiyot va raqamli ta'lim amaliyoti yo'lga qo'yilmoqda. Bu esa talabalarni to'lov shartnomalarini masofadan turib, turli hil to'siqlarsiz va istalgan yerdan olishlari va to'lojni amalga oshirishlari imkoniyatini yaratadi.

Raqamli integratsiya va innovatsion yondashuvlar ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bunga misol sifatida OECD (2020) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalarini keltirish mumkin. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarni qo'llagan maktablarda talabalar natjalari ancha yuqori ekanligi ko'rsatilgan. Shuningdek, masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish orqali talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Raqamli iqtisodiyotning ta'limga ta'siri nafaqat talabalar uchun, balki o'qituvchilar uchun ham muhimdir. O'qituvchilar raqamli resurslardan foydalanish orqali darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin. Hozirgi kunda ko'plab o'qituvchilar YouTube, Google Classroom va boshqa platformalardan foydalanib darslarini yanada interaktivlashtirmoqdalar. Shu bilan bir qatorda bunday platformalardan foydalanish ta'lim oluvchilarni bilim olishlarida tezkorlik, zamon bilan xamnafas bo'la olish imkoniyatini beradi.

Shuni inobatga olgan holda, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida ham ta'lim yo'nalishi talabalarida raqamli iqtisodiyotning faol foydalanuvchisini yetishtirishga alohida ahamiyat berilgan. Vizual-mantiqiy fikrlash komponentlari inson hayotida o'ta muhim rol o'ynaganligi sababli, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda materiallarni o'rganishda ulardan foydalanish o'rganish samaradorligini oshiradi. [9]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ham iqtisodiy, ham ijtimoiy samara beradi. Shunig uchun bu boradagi nazariy, uslubiy va boshqa jihatlarni davr talablari asosida takomillashtirilishi bugungi kunnig dolzarb vazifalaridan biridir.

Raqamli iqtisodiyot va raqamli integratsiya ta'lim tizimlarini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Innovatsion yondashuvlar yordamida ta'lim jarayonini samarali ravishda rivojlantirish mumkin. Boshqa olimlarning fikrlarini tahlil qilish orqali raqamli integratsiyaning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishimiz mumkin. Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirish, talabalar va o'qituvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratish orqali biz kelajak avlodlarni tayyorlashda muvaffaqiyatga erishamiz. Raqamli integratsiya va innovatsion yondashuvlar orqali ta'limni rivojlantirish — bu zamonaviy jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir.

Yuqorida ta'kidlanganidek, zarur bilimlarni sotish va sotib olish uning tovarga aylanganligini bildiradi. Chunki, bilimlarning mutazam ravishda yangilanib turilishi va ularni ish kuchi tomonidan qo'llanilishi ijtimoiy — iqtisodiy taraqqiyotning kalitidir. Bilim berishga ixtisoslashgan oliy ta'lim va o'rta maxsus o'quv yurtlarida innovatsiyalar keng ko'lamda qo'llanilishi zarur. Ya'ni, masofaviy o'qitishni xar bir bosqichga, ya'ni bog'cha, maktab, professional ta'limi va oliy ta'limga tatbiq etish, yangi fanlar va texnologiyalarni, "SCADEduWeb" mualliflik metodikasini qo'llash kabilalar shular jumlasidandir. Ushbu jarayonning ommaviylashishi natijasida, universitetlarning ishlab chiqarish va bozor bilan alokasi yuzaga kelishida muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. F.M.Mulaydinov, Sh.F.Nishonqulov Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda axborot texnologiyalarining o'rni / Axborot - kommunikatsiya texnologiyalari va kommunikatsiyalarning zamonaviy muammolari va yechimlari onlayn respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari [elektron resurs]
2. M.E.Porter / Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. / Free Press. (1998).
3. T.Anderson / The Theory and Practice of Online Learning. / Athabasca University Press. (2008).
4. G.Siemens / Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age / International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. (2005) / 2(1), 3-10.
5. S.Deterding / "Gamification: Designing for Motivation". / In Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments. (pp. 9-15). ACM. (2011).
6. J.Dewey / Experience and Education. / Kappa Delta Pi. (1938).
7. P.Freire / Pedagogy of the Oppressed. / Continuum. (1970).
8. OECD / Education at a Glance 2020: OECD Indicators. / OECD Publishing. (2020).
9. FA Umarova, ZA Umarova, XA Umarov / Scientific and practical bases of creation and use of electronic educational resources in educational process. / European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 7 (12)

# MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA MOTIVATSIYA, DIQQATNI JAMLASH VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR SINERGIYASI ORQALI TALABALAR MUSTAQIL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

*Umarova Zaxro Abduraxim qizi  
Toshkent davlat pedagogika universiteti  
doktoranti, PhD, dotsent*

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada mustaqil ta'lism jarayonida talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlanirishga qaratilgan aspektlardan: motivatsiya, diqqatni jamlash va pedagogik yondashuvlar sinergiyasining ahmiyati tahlil qilingan. Motivatsiya, diqqat va pedagogik metodlarning o'zaro integratsiyasi talabalarning mustaqil tayyorgarligini rivojlanirish orqali mustaqil ta'lism jarayoniga jalb qilishda, samarali o'qish ko'nikmalarini rivojlanirishda va maqsadga erishishda muhim rol o'ynaydi. Muallif tomonidan motivatsiyani oshirish, diqqatni jamlashni yaxshilash va pedagogik metodlarning birgalikda qo'llanilishi orqali talabalar uchun samarali o'qish strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy yondashuvlar va usullar batafsil yoritib berilgan.

**Kalit so'zlar:** mustaqil ta'lism, talabalar mustaqil tayyorgarligi, diqqat, motivatsiya, sinergiya

## **Аннотация**

В данной статье рассматривается значение мотивации, концентратции внимания и синергии педагогических подходов для развития самостоятельной подготовки студентов в процессе самостоятельного обучения. Интеграция мотивации, внимания и педагогических методов через развития самоподготовки студентов играет важную роль в привлечении студентов к учебному процессу, развитии эффективных учебных навыков и достижении поставленных целей. Автор подробно объясняет научные подходы и методы разработки эффективных стратегий обучения студентов посредством комплексного использования мотивации, концентратции и педагогических приемов.

**Ключевые слова:** самостоятельное обучение, самоподготовка студентов, внимание, мотивация, синергия

## **Abstract**

This article analyzes the importance of motivation, concentration, and the synergy of pedagogical approaches in the process of independent learning from the aspects aimed at developing students' self-preparation. The integration of motivation, concentration, and pedagogical methods plays an important role in attracting students to the process of independent learning through the development of self-preparation, developing effective learning skills, and achieving goals. The author provides a detailed description of scientific approaches and methods for developing effective learning strategies for students through the combined use of motivation, concentration, and pedagogical methods.

**Key words:** independent learning, students' self-preparation, attention, motivation, synergy

Mustaqil ta'lism – bu talabalarni o'z ta'lism jarayonini o'zi boshqarishi, rejalshtirishi va amalga oshirishi jarayonidir. Zamonaviy ta'lism tizimida mustaqil ta'limgning ahmiyati tobora ortib bormoqda, chunki u talabalarga doimo o'z ustida ishlash, shaxsiy rivojlanish va kasbiy malakalarni oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Mustaqil ta'lism nafaqat talabalarni o'rganish jarayoniga jalb qilish, balki o'z bilimlarini baholash, tahlil qilish, o'rganish va amalga oshirish kabi qobiliyatlarni rivojlanirishga ham imkon yaratadi.

Bugungi kunda ta'limgning samarali bo'lishi faqat an'anaviy ta'lism jarayonidan iborat emas, balki talabalarning mustaqil o'rganish va bilim olish ko'nikmalarini rivojlanirishga asoslangan. Bugungi kunda yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlashda ularning zamonaviy mehnat bozori va ish beruvchi talablariga javob bera oladigan, doimo o'z ustida ishlab, butun umr davomida ta'lism olish (lifelong learning) orqali rivojlanib boruvchi, o'zgarishlarga tez moslashuvchan kadr sifatida

yetishishlarida oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan mustaqil ta'lim jarayoni va ularning mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish masalasi muhim hisoblanadi[1].

Zamonaviy pedagogika va psixologiya muammolarini hal etishda, aynan mustaqil ta'lim jarayonini samarali tashkil etish talabalar bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish uchun asosiy vositaga aylanadi. Bunda mustaqil ta'limning asosiy tamoyillari, ya'ni talabalarning ta'lim jarayonida mustaqilligi, ta'lim jarayonini o'zi boshqarishi va o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiya kabilar muhim rol o'ynaydi.

Biroq, talabalar o'rtasida mustaqil ta'lim olish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Talabalar o'z-o'zini mustaqil ta'lim jarayoniga jalb qilishda ko'pincha motivatsiya yetishmasligi yoki diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday muammolar o'z navbatida mustaqil ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Motivatsiya pasayishi, diqqatni uzoq vaqt davomida jamlashning qiyinlashishi, prokrastinatsiya (bajarishni kechiktirish) kabi holatlar talabalar o'quv jarayonida samarali o'qish va bilim olishga to'sqinlik qiladi. Shu boisdan, mustaqil ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun motivatsiya va diqqatni jamlashning strategik yondashuvlar bilan integratsiyasi zarurdir.

Hozirgi kunda talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmaslik talabalar mustaqil tayyorgarligi darajasining past bo'lishi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ta'lim olishga bo'lgan qiziqishning pasayishi, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanmaslik kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Buning natijasida talabalar mustaqil ta'lim jarayonini faqat yangi narsani o'rganish jarayoni sifatida ko'rishadi. Aslida esa bunday emas, mustaqil ta'limni shaxsiy o'sish va rivojlanishning ajralmas qismi sifatida qabul qilinishi darkor. Shuning uchun bugungi kunda talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda motivatsiya, diqqatni jamlash va pedagogik yondashuvlarning o'zaro sinergiyasini amalga oshirish orqali talabalarni yanada samarali mustaqil o'qishga jalb qilish mumkin. Bunday yondashuvlar talabalarning mustaqil ta'lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishishi, o'z ta'limini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishi va mustaqil ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi.

Talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish nafaqat ularning o'qish samaradorligini oshiradi, balki shaxsiy rivojlanishi, ijodiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini ham mustahkamlashga yordam beradi. Shu tariqa, talabalar ta'lim tizimida yanada muvaffaqiyatli va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllanadi.

Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar ko'plab o'zgarishlar va yangi yondashuvlarni taqdim etadi. Motivatsiya, diqqatni jamlash va pedagogik yondashuvlarning o'zaro integratsiyasi, talabalarning o'quv jarayonidagi samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan, ilmiy tadqiqotlarda motivatsiya va diqqatni jamlashning ta'lim jarayoniga ta'siri keng o'rganilib kelinmoqda. Bir nechta tadqiqotlar motivatsiya va o'z-o'zini boshqarishning talabalarning mustaqil ta'limdagi muvaffaqiyatiga bo'lgan ahamiyatini ta'kidlaydi. Jumaladan, Deci va Ryan[2] ichki motivatsiya va tashqi motivatsiyaning ta'limda qanday farqlanishini va ularning ta'lim oluvchi faoliyatiga ta'sirini tahlil qiladi. Ular, motivatsiyaning talabalarning o'qish samaradorligini oshirishdagi o'rni va mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishning oshishini ko'rsatadi. Shuningdek, Stepanova[3] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, talabalarning diqqatini jamlashdagi qiyinchiliklar va prokrastinatsiyaning oldini olish uchun psixologik yondashuvlarning zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diqqatni jamlashni rivojlantirish orqali talabalar mustaqil ta'limni samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Pedagogik yondashuvlar ham mustaqil ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishda katta ahmiyat kasb etadi. Bagautdinova va Xalimova [4] tomonidan olib borilgan ishlar pedagogik metodlarning integratsiyasini, ya'ni talabalarning mustaqil ta'lim jarayoniga yaxshiroq jalb etilishiga erishish uchun turli pedagogik strategiyalarni birgalikda qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning samarali o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun motivatsiya va diqqatni jamlashga qaratilgan metodlarni o'zaro integratsiyasi juda muhimdir. Ushbu ikkita jihatning sinergiyasi, talabalarni o'z ta'lim jarayonini boshqarishga va undan maksimal

darajada foyda olishga yordam beradi. Motivatsiyani oshirish va diqqatni jamlashning samarali metodlari birgalikda qo'llanilganda, talabalarning mustaqil o'qishga bo'lgan qiziqishi va qobiliyatlarini sezilarli darajada ortadi. Talaba o'ziga qiziq bo'lgan materialni esa yaxshiroq o'zlashtiradi[5].

Motivatsiyani oshirish metodlari ta'lif oluvchilarni o'qish jarayoniga faollik bilan jalb qilishni ta'minlaydi. Birinchi navbatda, ichki motivatsiyani rivojlantirishga e'tibor qaratish zarur. O'qishning maqsadini va ahamiyatini tushunish orqali talabalar o'zlarining o'rganishga bo'lgan ichki ishtiyoqini kuchaytiradilar. O'qituvchilar tomonidan maqsadga yo'naltirilgan, talabalarning qiziqishlarini uyg'otadigan materiallar va mashg'ulotlarni tashkil etish, shuningdek, kichik muvaffaqiyatlarni ham tan olish va o'z-o'zini rag'batlantirish motivatsiyani oshiradi. Motivatsiyani oshirish nazariyasi bo'yicha, Deci va Ryan[2] tomonidan ilgari surilgan Self-Determination Theory (SDT) shuni ko'rsatadiki, talabalar o'z-o'zini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishsa, ular ko'proq ichki motivatsiyaga ega bo'ladilar va o'rganish jarayonida faolroq ishtirok etadilar.

Diqqatni jamlash metodlari esa talabalarning o'rganish jarayonida uzoq vaqt davomida samarali ishlashiga yordam beradi. Bunda, diqqatni tarqatadigan omillarni bartaraf etish va talabalarga o'z e'tiborlarini muayyan vazifaga to'liq qaratish imkonini yaratish muhimdir. Masalan, Pomodoro texnikasi yoki boshqa vaqtini boshqarish usullari, o'rganish jarayonini qismlarga bo'lib, qisqa vaqt davomida diqqatni jamlashga yordam beradi. Ushbu metodlar, talabalarga o'rganishga bo'lgan e'tiborlarini muntazam ravishda qayta tiklashga yordam beradi, bu esa ularning o'rganish samaradorligini oshiradi.

Motivatsiyani oshirish va diqqatni jamlash metodlari sinergiyasining samarali qo'llanilishi talabalarni o'z ta'lif jarayonini boshqarishga, o'quv materiallarini yaxshiroq o'zlashtirishga va bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, diqqatni jamlashni rivojlantirish uchun o'rganish vaqtini rejalashtirishda, motivatsiyani oshiradigan strategiyalar bilan birgalikda, ta'lif oluvchilarga qisqa muddatlarda o'rganishni davom ettirishga undaydigan vaqt-vaqt bilan o'z-o'zini mukofotlash tizimi tashkil qilish mumkin. Bunday integratsiya talabalar uchun o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, motivatsiya, diqqatni jamlash va pedagogik yondashuvlar sinergiyasi talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirishda asosiy omil bo'lib, ular mustaqil ta'lif jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada motivatsiya va diqqatni jamlashning rivojlanishi talabalarni o'z ta'lif jarayonini boshqarish va muvaffaqiyatga erishishda muhim qadamdir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Zaxro Umarova (2024) O'zbekiston-2030 strategiyasini amalga oshirishda talabalar mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish masalasi // «O'zbekiston — 2030 strategiyasini amalga oshirish yo'naliishlari va istiqbollari yoshlar nigozida» mavzusidagi respublika ilmiy amaliy konferensiya, -T.: 2024, 109-112 betlar
2. Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.
3. Stepanova, L. (2017). Psychological Approaches to Enhancing Students' Attention and Reducing Procrastination. Pedagogical Sciences Review, 12(4), 67-81.
4. Bagautdinova, G., Xalimova, I. (2018). Integration of Pedagogical Approaches for Effective Independent Learning. Journal of Pedagogical Methodologies, 19(3), 112-128.
5. Umarova, Z. (2020) "Media resources as an effective means in teaching and learning." International scientific and practical conference Innovative development of science and education, Kazakhstan. 2020.

# THE ROLE OF AI (ARTIFICIAL INTELLIGENCE) IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

*Uzakova G.Z.*

*Senior teacher at*

*Tashkent Institute of Management and  
Economics Fergana Campus*

## **Annotation**

The integration of artificial intelligence (AI) in foreign language education is revolutionizing the way languages are taught and learned. AI technologies, such as intelligent tutoring systems and natural language processing, provide personalized learning experiences that cater to individual student needs.

**Keywords:** Artificial Intelligence (AI), Language Learning, Personalized Learning, Intelligent Tutoring Systems, Accessibility, Cultural Context, Teacher Support, Gamification, Natural Language Processing (NLP), Future Trends

## **Аннотация**

Интеграция искусственного интеллекта (AI) в обучение иностранным языкам революционизирует подход к преподаванию и изучению языков. Технологии АИ, такие как интеллектуальные учебные системы и обработка естественного языка, предоставляют персонализированные учебные опыты, которые соответствуют индивидуальным потребностям студентов.

**Ключевые слова:** искусственный интеллект (ИИ), изучение языков, персонализированное обучение, интеллектуальные обучающие системы, доступность, культурный контекст, поддержка преподавательской, геймификация, обработка естественного языка (NLP), будущие тенденции

## **Annotatsiya**

Sun'iy intellekt (AI) ning chet tillarni o'qitishga integratsiyasi til o'rganish va o'qitish usullarini inqilobiy ravishda o'zgartirmoqda. AI texnologiyalari, masalan, aqli o'qitish tizimlari va tabiiy tilni qayta ishslash, talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan o'qitish tajribalarini taqdim etadi. Ushbu tizimlar tezkor fikr-mulohaza berib, o'quvchilarga samarali ravishda gapirish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

**Kalit so'zlar:** Sun'iy intellekt (AI), Til o'rganish, Shaxsiylashtirilgan ta'lif, Aqli o'qitish tizimlari, Qulaylik, Madaniy kontekst, O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, Geymifikatsiya, Tabiiy tilni qayta ishslash (NLP), Keljak tendentsiyalari

In recent years, artificial intelligence (AI) has emerged as a transformative force in various sectors, and education is no exception. The teaching of foreign languages, in particular, has benefited significantly from AI technologies, which offer innovative solutions to enhance learning experiences, personalize instruction, and improve language acquisition outcomes. This article explores the multifaceted role of AI in teaching foreign languages, highlighting its advantages, applications, and potential challenges.

### **Personalized Learning Experiences**

One of the most significant contributions of AI to language education is its ability to provide personalized learning experiences. Traditional language instruction often follows a one-size-fits-all approach, which may not cater to the diverse needs of learners. AI-driven platforms can analyze individual student performance, learning styles, and preferences, allowing for tailored lesson plans that adapt to each learner's pace and proficiency level.

For instance, language learning apps like Duolingo and Babbel utilize AI algorithms to assess a learner's strengths and weaknesses. Based on this analysis, these platforms adjust the difficulty of exercises, introduce new vocabulary, and provide targeted practice to help learners overcome

specific challenges. This personalized approach not only enhances engagement but also fosters a more effective learning environment.

### Intelligent Tutoring Systems

AI-powered intelligent tutoring systems (ITS) are revolutionizing the way foreign languages are taught. These systems simulate one-on-one tutoring experiences by providing instant feedback and support to learners. For example, platforms like

Rosetta Stone employ speech recognition technology to evaluate pronunciation and fluency, offering real-time corrections and suggestions. Moreover, ITS can engage learners in interactive dialogues, allowing them to practice conversational skills in a safe and supportive environment. By using natural language processing (NLP), these systems can understand and respond to learners' inputs, creating a more immersive and realistic language practice experience. This immediate feedback loop is crucial for language acquisition, as it helps learners identify and rectify mistakes promptly.

### Enhancing Accessibility

AI also plays a vital role in making language learning more accessible to a broader audience. Language barriers can often hinder access to educational resources, but AI-driven translation tools, such as Google Translate, have made it easier for learners to engage with foreign languages. These tools can provide instant translations of text, audio, and even video content, enabling learners to access materials that would otherwise be unavailable due to language constraints.

Additionally, AI can support learners with disabilities by offering customized learning tools. For example, speech recognition software can assist individuals with writing difficulties, allowing them to practice speaking and listening skills without the added challenge of writing in a foreign language.

### Gamification and Engagement

AI technologies have also facilitated the gamification of language learning, making the process more engaging and enjoyable. By incorporating game-like elements, such as points, levels, and rewards, AI-driven platforms motivate learners to practice consistently. This approach not only enhances retention but also encourages a positive attitude toward language learning. For instance, AI can analyze user behavior and preferences to create personalized challenges and competitions, fostering a sense of community among learners. Social features, such as leaderboards and collaborative tasks, can further enhance motivation and engagement, making language learning a more interactive experience.

### Challenges and Considerations

Despite the numerous benefits of AI in language education, there are challenges and considerations that educators and learners must address. One significant concern is the potential for over-reliance on technology. While AI can enhance learning, it should not replace traditional teaching methods or human interaction, which are essential for developing cultural understanding and social skills. Moreover, the effectiveness of AI tools can vary based on the quality of the algorithms and the data used to train them. Ensuring that AI systems are inclusive and representative of diverse languages and cultures is crucial to avoid biases that could hinder learning.

### Cultural Context and Nuance

Understanding cultural context is crucial in language learning, as language is deeply intertwined with culture. AI can help bridge this gap by incorporating cultural lessons into language learning platforms. For instance, AI can curate content that includes idiomatic expressions, cultural references, and social norms relevant to the target language. This not only enriches the learning experience but also prepares learners for real-world interactions in diverse cultural settings.

### Teacher Support and Professional Development

While AI offers numerous benefits for learners, it also serves as a valuable resource for educators. AI tools can assist teachers in assessing student progress, identifying areas where students struggle, and providing insights into effective instructional strategies. By automating administrative tasks, such as grading and attendance tracking, AI allows teachers to focus more on personalized instruction and student engagement. Furthermore, AI can facilitate professional

development for educators by providing access to training resources, best practices, and collaborative platforms where teachers can share experiences and strategies for integrating AI into their teaching.

#### Future Trends

Looking ahead, the role of AI in language education is likely to expand further. Emerging technologies, such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR), combined with AI, could create immersive language learning environments where students can practice in simulated real-world scenarios. These technologies can enhance engagement and provide learners with opportunities to apply their language skills in context. Moreover, as AI continues to evolve, we can expect more sophisticated language models that can understand and generate human-like responses, making interactions with AI tutors even more seamless and effective.

#### Conclusion

The role of AI in teaching foreign languages is multifaceted and continues to evolve. By providing personalized learning experiences, enhancing accessibility, and fostering engagement through gamification, AI technologies are reshaping the landscape of language education. Additionally, the integration of cultural context and support for educators further enriches the learning environment. However, it is essential to strike a balance between leveraging AI tools and maintaining the human elements of teaching that are vital for effective language acquisition. As educators and learners navigate this new terrain, the potential of AI to enrich language learning experiences remains promising, paving the way for a more connected and multilingual world.

#### Reference

1. Baker, R. S. J. d., & Inventado, P. S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In *Handbook of Learning Analytics* (pp. 1-12). Society for Learning Analytics Research (SoLAR).
2. Chen, C. M., & Cheng, I. L. (2016). Personalized mobile learning system for supporting effective English vocabulary learning. *Computers & Education*, 95, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2016.01.002>
3. Gonzalez, A. (2020). The impact of artificial intelligence on language learning: A review of the literature. *Journal of Language Teaching and Research*, 11(3), 345-352. <https://doi.org/10.17507/jltr.1103.02>
4. Heffernan, N. T., & Heffernan, C. L. (2014). The future of intelligent tutoring systems: A review of the literature. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 24(3), 1-20. <https://doi.org/10.1007/s40593-014-0020-5>
5. Kukulska-Hulme, A. (2012). Mobile language learning now and in the future. In *Mobile Learning: Piloting and Evaluation* (pp. 1-12). Routledge.
6. Li, Y., & Hsieh, P. (2018). The role of artificial intelligence in language learning: A systematic review. *Educational Technology & Society*, 21(1), 1-12. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26744423>
7. Murray, L. (2019). AI in education: The future of language learning. *Language Learning & Technology*, 23(1), 1-15. <https://llt.msu.edu/issues/june2019/murray.pdf>
8. Rashid, A., & Asghar, H. M. (2016). Technology adoption and the role of teachers in the classroom. *International Journal of Educational Management*, 30(3), 1-15. <https://doi.org/10.1108/IJEM-09-2015-0097>

## LUG'AVIY VA MA'NOVIY ARXAIZMLAR TASNIFIGA DOIR

*Usmonova Umida  
Renessans ta'lif universiteti o'qituvchisi*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada hozirgi o'zbek adabiy tilining arxaik qatlamiga mansub ayrim leksema, atamalarning eskirganlik holati tahlil qilingan. Xususan, arxaizm, leksema arxaizm, semema arxaizm, istorizm, tarixiy so'z tushunchalari doirasidagi eskirganlik holati va ularning leksik va semantik arxaiklashish hodisasiga munosabati, ularning leksikografik tavsiflari tadqiq qilingan. Maqolada leksik va semantik arxaizmlarning tasnifi, ularning tarixiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi hamda zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan ahamiyati keng yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** arxaizm, tarixiy so'z, leksik arxaizm, semantik arxaizm, eskirgan so'z, qo'llanish davri chegaralangan so'z, leksikografik tavsif.

### **Абстракт**

В данной статье анализируется устаревание некоторых лексем и терминов, относящихся к архаическому слою современного узбекского литературного языка. В частности, изучено состояние устаревания в рамках понятий архаизм, архаизм лексемы, архаизм семы, историзм, историческое слово и их отношение к явлению лексико-семантической архаизатии, их лексикографические особенности. В статье подробно рассматривается классификация лексических и семантических архаизмов, их связь с историческими и социальными факторами, а также их значение с точки зрения современного языкоznания.

**Ключевые слова:** архаизм, историческое слово, лексический архаизм, семантический архаизм, устаревшее слово, слово с ограниченным периодом употребления, лексикографическое описание.

### **Abstract**

This article analyzes the obsolescence of some lexemes and terms belonging to the archaic layer of the modern Uzbek literary language. In particular, the state of obsolescence within the concepts of archaism, lexeme archaism, sememe archaism, historicism, historical word and their relation to the phenomenon of lexical and semantic archaization, their lexicographic characteristics were studied. The article extensively covers the classification of lexical and semantic archaisms, their connection with historical and social factors, and their significance from the perspective of modern linguistics.

**Keywords:** archaism, historical word, lexical archaism, semantic archaism, obsolete word, word with limited usage period, lexicographic description.

Hozirgi o'zbek tilining lug'aviy tarkibi doimiy o'zgarish jarayonini boshidan kechirmoqda. Ushbu o'zgarishlarning muhim qismini arxaizmlarning paydo bo'lishi, eskirishi va ba'zan qayta jonlanishi tashkil qiladi. Davr taraqqiyoti, ijtimoiy hayotdagi o'zgarish tilning barcha sohalarida u yoki bu darajada o'zgarish bo'lishiga olib keladi. Bunday o'zgarish tilning leksik sathida anchal sezilarli kechadi. Tilshunosligimizdagi ayrim manbalarga ko'ra, bunda to'rt holat kuzatiladi. "Birinchidan, ayrim so'zlarning eskirib, iste'moldan chiqib ketishi kuzatilsa, ikkinchidan, allaqachonlar iste'moldan chiqib ketgan so'zlar qayta "jonlanadi", "tiriladi", uchinchidan, yangi-yangi so'zlar paydo bo'ladi, to'rtinchidan, nofaol so'zlar faollandashadi, iste'mol doirasi kengayadi, ma'noviy tabiatida o'zgarish yuz beradi." [Sayfullayeva va b., 2009: 112] Shunga ko'ra, o'zbek tili leksikasini tarixiylik nuqtayi nazaridan *betaraf leksika, eskirgan leksika, yangi leksika* tarzida tasniflash va tadqiq qilish tavsija qilinadi.

Leksik tizimda lug'aviy birliklar bilan bog'liq eskirish hodisasi lug'aviy birliklarning semasi ham aloqadorlik kasb etadi. "Ma'nodoshlik qatoridagi leksemalarning ifoda semasi turli-tuman. Ulardan ayrimlari quyidagilar: 1) ijobjiy yoki salbiy baho yoxud munosabat sema; 2) leksemaning qo'llanish davrini ko'rsatuvchi sema: "eskirgan", "yangi", "o'ta yangi", "arxaik", "tarixiy". 3)

leksemaning qo'llanilish doirasini ko'rsatuvchi sema: "shevaga xos", "so'zlashuvga xos", "kitobiy", "ko'tarinkilik" va h." [Sayfullayeva va b., 2009: 104]. Bizningcha, leksemaning qo'llanish davrini ko'rsatuvchi semalar sirasida qayd qilingan *eskirgan*, *arxaik*, *tarixiy* semalarni *arxaik* va *tarixiy* sema tarzida ajratish yetarli, *eskirgan* degan sema *arxaik* va *tarixiy* semalar uchun giperonimlik mavqeyida bo'ladi.

**Hozirgi o'zbek tili nutqida** to'y va bayram (hayit) munosabati bilan o'tkaziladigan kurash, poyga, uloq (ko'pkari) kabi musobaqalarni boshqaruvchi shaxs ma'nosini bildiruvchi bakovul leksemasining bosh ma'nosi, ya'ni "Podshoh, xon va lashkarlarga ovqat tayyorlash ustidan nazorat olib boruvchi, hukmdorga taom tortishdan oldin uni avval o'zi totib ko'rvuchi mansabdor" ma'nosi eskirganligi O'TILda qayd qilinib, quyidagi misollar bilan dalillanganligini kuzatishimiz mumkin: *Naql qilishlaricha, ushbu taom [ajabsanda] Bobur saroyining bakovullari ijodiga mansub emish.* K.Mahmudov, O'zbek tansiq taomlari. -*Gunoh shulkim, - dedi Bobur qat'iy ohangda, - bakovullarimiz sizdan qattiq ranjibdirlar: tortgan taomlaridan loaqal bir luqma tanavvul etmas emishsiz.* «Yoshlik». *Bakovul bo'shashgancha bir chekkada turardi.* «Sharq yulduzi». Shuningdek, ushbu ko'p ma'noli leksemaning ikkinchi ma'nosi ham eskirgan, ya'ni tarixiy ma'no sifatida tavsiflanadi. Jumladan: "2 map. Oltin O'rda xonligida qo'shinga maosh ularish, o'ljalarni taqsimlash singari vazifalarni bajaruvchi yuqori mansabdor." [O'TIL, 5-jildli, 1-jild].

**Ayrim omonimik birliklar tarkibida ham eskirgan qatlama**ga o'tgan birliklar kuzatiladi. **Masalan, o'zbek tilidagi** "Qo'lda ko'taruvchi; yuqori tutib turuvchi; bo'ysunuvchi; bajaruvchi" ma'nosiga ega bardor I leksemasining shakldoshi bo'lgan bardor II leksemasi hozirgi o'zbek tili leksikasi nuqtayi nazaridan eskirgan sanaladi. Ushbu holatni "O'zbek tilining izohli lug'ati" dagi leksema izohidan ham anglash mumkin. "**BARDOR II** [f. esk. map. Ko'tarilgan xirmondan g'alvir bilan o'lchab, amirlik uchun beriladigan g'alla. - *Bu arpadan biz oladigan dahuak ham «bardor»ga qoldi-da, - deb ijarador ham jo'nadi.* S.Ayniy, Qullar." [O'TIL, 5-jildli, 1-jild]

**Bundan tashqari, o'zbek tilining ko'p ma'noli lug'aviy birligi sanaladigan baxshi leksemasining uchta ma'nosi O'TILda farqlangan bo'lib, uning uchinchi ma'nosi – "3 esk. map.** Buxoro xonligida qurilish uchun belgilangan mablag'larning hisob-kitobini nazorat qiluvchi lavozimli kishi. *Buxoro xonligida ma'muriy binolar qurishda mablag' hisobini olib boruvchi kishilarni, turkmanlarda urug' oqsoqollarini baxshi deb atashgan.* "O'zME". [O'TIL, 5-jildli, 1-jild].

**O'zbek tilining ayrim arxaizmlari o'zbek shevalarida qo'llanuvchi shakldoshiga ham egaligini kuzatishimiz mumkin, jumladan:** qizil mis ma'nosini bildiruvchi **BAQIR I** hamda misdan zerb qilingan chaqa pul ma'nosini ifodalovchi **BAQIR II** leksemalari hozirgi leksik qatlama nuqtayi nazaridan eskirgan bo'lib, o'zbek shevalaridagi paqir (chelak) leksemasining shevaviy varianti **BAQIR III** leksemasiga shakldoshlik munosabatida bo'ladi.

Hozirgi o'zbek tilining arxaik qatlama o'tgan ko'plab leksemalar ham kuzatiladiki, ularni leksik arxaizmlar sifatida qayd qilish lozim. Mazkur tipdagi arxaizmlar jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzumi va davr voqeligi bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Ularning arxaik qatlamdan joy olishining sababi ham ayni ijtimoiy-siyosiy voqelik bilan aloqadorlik kasb etadi. Bu kabi arxaizmlar ijtimoiy hayotning turli soha va jabhalariga tegishli so'z va atamalardir, ularni leksik arxaizmlar guruhiya mansub birliklar sifatida qayd qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular sirasiga BOLSHEVIZM (Bolsheviklar partiyasi amal qilib kelgan nazariya va siyosiy-partiyaviy oqim), BOLSHEVIK (Bolshevism tarafdori, bolsheviklar partiyasi a'zosi), BOLSHEVIKLAR PARTIYASI (Rossiya sotsial-demokratik ishchilar partiyasining 1903-yildagi II syezdida partiya a'zolarining ko'pchiligi asosida tashkil topgan partiya), KOLXOZ (Sho'ro davrida: dehqonlarning asosiy ishlab chiqarish qurollarini umumlashtirishga va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini birgalashib (jamoaviy) boshqarishga asoslangan ixtiyoriy uyushmasi; kollektiv xo'jalik, jamoa xo'jaligi), KOMISSAR (Harbiy, ijtimoiy-siyosiy yoki ma'muriy vakolatlarga ega bo'lgan rahbar, boshliq), XALQ KOMISSARI (SSSRda 1917-46-yillarda Xalq komissarligini boshqargan hukumat a'zosi), HARBIY KOMISSAR (1918-42- yillarda sovet hukumatining armiyada komandir bilan bir qatorda qo'shinlarning jangovarlik qobiliyati va siyosiy ahvoli uchun teng darajada javobgar bo'lgan siyosiy xodimi), KOMSOMOL (Sho'ro davrida: 1 (Butunittifoq Leninchij) Kommunistik Yoshlar Uyushmasi, shu uyushmaning a'zosi), MENSHEYEVIZM (Mensheviklar partiyasi amal qilib kelgan nazariya va

siyosiy-partiyaviy oqim), MENSHEYEVIK (Menshevizm tarafidori, mensheviklar partiyasi a'zosi), VOYENKOM (Harbiy komissar), KOMMUNIST (Kommunistik partiya a'zosi), KOMMUNISTIK (Kommunizmga oid; kommunizm prinsiplariga asoslangan) kabilarni ko'rsatishimiz, qayd qilishimiz mumkin. Mazkur so'z va atamalar bugungi o'zbek adabiy tili uchun eskirgan birliklar sanaladi, ularning badiiy, publitsistik, tarixiy kabi adabiyotlar matnida uchrashi o'ziga xos yondashuvni taqozo qiladi. Chunki ushbu so'z va atamalarning turli matn yoki nutq tarkibida, kinofilm yoki audiomateriallarda qo'llangan, ishlatilgan, endigi vazifa eskirgan deb qayd qilingan ushbu birliklarni izohli lug'atlarimizda eskirgan so'z yoki atamaligini anglatuvchi maxsus izoh hamda leksikografik pometalar bilan ta'minlash hisoblanadi. To'g'ri, ularning ayrimlari qayd qilingan maxsus belgi yoki izohlar bilan ta'minlangan bo'lsa, ayrimlarida bunday belgi yoki ishoralarni uchratmaymiz.

Yuqorida qayd qilingan leksik arxaizmlar sovet tuzumi, voqeligi bilan bog'liq tushuncha va hodisalar atamasi bo'lsa, ayrim leksik arxaizmlar uzoq o'tmishtoq voqeligiga aloqador tushunchani ifodalovchi, bugungi leksika nuqtayi nazaridan eskirgan qatlama birligi sanaladi, masalan, vazifador leksemasi, ushbu leksema izohli lug'atda quyidagicha izohlanadi: "**VAZIFADOR** *esk. map. 1* Temuriylar davrida muayyan mansabdag'i shaxs; mansabdor, amaldor. *U Abdusamad mirzo davrida mayda vazifadorlardan edi.* Oybek, Navoiy. **2** Xonlik davrida o'rdada ishlab, ma'lum miqdorda maosh, pul olib turuvchi. *Buxoroda xatmi kutub qilib kelgan bir "olim" aqalli bir mahalla imomatiga xarxashasiz o'tolmasin-da.. bir besavod yetim.. o'rdadan falon tilla vazifador bo'lsin.* A.Qodiriy, Mehrobdan chayon." [O'TIL, 5-jildli, 1-jild]. Izohdan anglashiladiki, vazifador leksemasi semantik jihatdan ko'p ma'noli birlik bo'lib, uning har ikki ma'nosi ham eskirgan. Shu bois ushbu arxaizm leksik arxaizmlar guruhidan joy olishi tabiiy.

O'zbek ilm-fani rivojining keying taraqqiyoti, boshqa mamlakatlar bilan ilmiy aloqalar ham leksik birliklar tizimidagi arxaizmlarning yuzaga kelish omillaridan biri sanaladi. Masalan, tilimiz tarixi, ilm-fanida *falakiyot* atamasi faol leksema sifatida kuzatilsa, keying davr zamonaviy jamiyatda ushbu atama eskirganlik belgisiga ega bo'ldi va lug'atlarimizda eskirgan tarixiy atama sifatida izohlanmoqda. Xususan: "*FALAKIYOT* *esk. map.* Astronomiya va tabiiy geografiyadan umumiy ma'lumotlar beruvchi, o'rta asrlarda rivoj topgan fan; astronomiya. Abu Nasr.. vaqtini riyoziyot, handasa, *falakiyot ilmlarini o'rganishga sarf etar edi.* M.Osim, Jayhun ustida bulutlar. *So'ngra ustod Qozizoda Rumiy onhazratning iltimosi bilan zarbof matoga o'rangan qalin kitobini ochib, riyoziyot ilmi hamda bu ilmning falakiyotni o'rganishdagi o'rni to'g'risida bahs yuritdi.* O.Yoqubov, Ulug'bek xazinasi." [O'TIL, 5-jildli, 4-jild]

Harbiy soha tushunchalari bilan bog'liq atamalar sirasida ham eskirgan birliklar ko'p miqdorni tashkil qiladi. Izohli lug'atimizda *chag'davul* leksemasi ham eskirgan tarixiy atama sifatida izohlanadi: "**CHAG'DAVUL**, changdovul [*mo'g'. chagduul*] **1** *esk. map.* Chingiziylar, temuriylar armiyasida qo'shining ort qismi. **2** Qo'shining ort qismi qo'mondoni." [O'TIL, 5-jildli, 4-jild]

Xalqimizning diniy qarashlari, e'tiqodi bilan bog'liq juda ko'plab so'z va atamalari tizimida ham davr, jamiyat ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayot o'zgarishlari natijasida ayrim leksemalar eskirgan qatlama o'tgan bo'lsa, ayrim birliklar qayta iste'molga kirib, faollashmoqda. Masalan, *abdol* leksemasi eskirgan kitobiylar leksema maqomida qayd qilingan: "*esk. kt.* Valiylikning belgili bir darajasiga erishgan guruh; avliyolar, xudoga yaqinlar." Shuningdek, abdolvash leksemasi ham ana shunday birlik sanaladi va quyidagicha izohlanadi: "**ABDOLVASH** *esk. kt.* Avliyo tabiatli, qalandarsifat. Muslimiy.. abdolvash yigit erdi. A. Navoiy, Majolisun-nafois." [O'TIL, 5-jildli, 1-jild].

Eskirgan so'z va atamalar lingvistik tadqiqi oldiga quyidagi dolzarb masalalarni hal qilish vazifalari qo'yilishi lozim:

- leksik va semantik arxaizmlarning hozirgi o'zbek tilidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash;
- arxaizmlarning zamonaviy leksikografik tasnifini ishlab chiqish;
- eskirgan so'zlarning tarixiy so'zlardan farqlanishiga oid aniqlik kiritish;
- tarixiy jarayonlarda arxaizmlarning qayta jonlanish holatlarini tahlil qilish;
- davr o'zgarishlari bilan eskirgan so'zlarning qayta iste'molga kirish mexanizmini tadqiq qilish;
- XX asr va hozirgi davr leksik qatlami o'rtasidagi farqlarni tahlil qilish;
- arxaizmlarning adabiy asarlardagi qo'llanilish xususiyatlarini o'rganish;

- leksemalarning shevalardagi saqlanish holatini tadqiq qilish;
- eskirgan va zamonaviy terminlarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish;
- arxaizmlarning lingvokulturologik va etnolingvistik tadqiqtolar uchun tutgan o'rnini aniqlash kabilar.

Qayd qilingan har bir maqsad, vazifa doirasida lingvistik, sotsiolingvistik, dialektologik, terminologik yondashuvga asoslangan ilmiy izlanishlarning amalga oshirilishi maqsadga muvofiqlik kasb etadi.

O'rjanilgan dalillar shuni ko'rsatadiki, arxaizmlar ijtimoiy tuzum, siyosiy voqelik va madaniy qadriyatlar o'zgarishi natijasida leksik qatlamdan siqib chiqarilishi yoki aksincha, yana faol leksikaga qaytishi mumkin. Ayniqsa, hozirgi zamonaviy tilshunoslik va leksikografiya doirasida eskirgan so'zlarni tadqiq qilish nafaqat lingvistik, balki pragmatik, lingvokulturologik, etnolingvistik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Shu boisdan, hozirgi tilshunoslikda arxaizmlarning tarixiy va zamonaviy o'rni, ularning leksik tizimdagи mavqeyi hamda yangi leksika bilan bog'liqligini tadqiq etish ilmiy jihatdan ahamiyatli va istiqbolli yo'naliishlardan biri sanaladi.

Yuqorida qayd qilinganlardan anglashiladiki, har bir til leksik tarkibida muntazam ravishda leksik-semantic o'zgarishlar sodir bo'lib turadi. Ushbu o'zgarishlarning alohida bir toifasi sifatida so'z yoki uning ma'nosini eskirishi holatini ham qayd qilish lozim. Mazkur tipdagi hodisaning o'ziga xos o'rni va ahamiyati, til tizimidagi, nutq tarkibidagi xususiyatlari maxsus lingvistik, filologik, leksikografik, semantic tadqiqtarni taqozo qiladi. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamini ham arxaiklashish nuqtayi nazaridan tekshirish, tahlil qilish, o'ziga xos belgi, xususiyat, vazifalarini aniqlash, tavsiflash zamonaviy leksikologik, leksikografik, pragmatik, lingvokulturologik, etnolingvistik kabi tadqiqtolar uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006. –464 b.
2. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent: 2009. –396 b.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004. – 164 b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jildli. 1–5-jildlar. –Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.

## DRAMATIK DISKURSDAGI PRAGMATIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLAR

*Usnaddinova Dilobar Po'lat qizi  
Renessans ta'lim universiteti  
Xorijiy filologiya kafedrasi o'qituvchisi*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada dramatik matnning lingvistik pragmatik jihatlari, ayniqsa, so'z o'yinlari orqali ifodalangan pragmatik elementlar tahlil qilinadi. Adabiy asarning pragmatik xususiyatlari muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayon, matnning semiotik tabiatini hamda adabiy an'analar doirasida belgilar tizimidan foydalanish kabi mezonlar asosida o'rganiladi. Shuningdek, dramatik matn muloqotining ichki va tashqi jihatlari, drama konteksti va lingvistik ekspressiv vositalarning o'rni muhokama qilinadi. Maqolada badiiy matnning kommunikativ funksiyalari va uning ijodiy muloqot jarayonidagi roli batafsil ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** Pragmatika, dramatik matn, kommunikativ jarayon, lingvistik ekspressiv vositalar, nutq akti, semiotik tahlil, adabiy muloqot, dialogik nutq, taqlidli nutq aktlari.

### **Abstract**

This article analyzes the linguistic pragmatic aspects of the dramatic text, especially the pragmatic elements expressed through wordplay. The pragmatic features of a literary work are studied based on such criteria as the communicative process between the author and the reader, the semiotic nature of the text, and the use of a system of signs within literary traditions. The internal and external aspects of the communication of the dramatic text, the context of the drama, and the role of linguistic expressive means are also discussed. The article examines in detail the communicative functions of the literary text and its role in the process of creative communication.

**Keywords:** Pragmatics, dramatic text, communicative process, linguistic expressive means, speech act, semiotic analysis, literary communication, dialogic speech, imitative speech acts.

### **Аннотация**

В статье анализируются лингвопрагматические аспекты драматического текста, особенно прагматические элементы, выраженные посредством игры слов. Прагматические особенности литературного произведения изучаются на основе таких критериев, как коммуникативный процесс между автором и читателем, семиотическая природа текста и использование системы знаков в рамках литературных традиций. Также обсуждаются внутренние и внешние аспекты коммуникации драматического текста, контекст драмы и роль языковых выразительных средств. В статье подробно рассматриваются коммуникативные функции художественного текста и его роль в процессе творческой коммуникации.

**Ключевые слова:** Прагматика, драматический текст, коммуникативный процесс, языковые выразительные средства, речевой акт, семиотический анализ, литературная коммуникация, диалогическая речь, имитационные речевые акты.

Til insonlarning o'zaro muloqot qilish vositasi bo'lib, unda nutq aktlari muhim o'rinn tutadi. J. Ostin (1962) va J. Searl (1969) tomonidan ishlab chiqilgan nutq akti nazariyasi, insonlarning so'z orqali qanday harakatlarni amalga oshirishini tushuntirishga qaratilgan. Ular nutq aktlarini lokutiv, illokutiv va perllokutiv komponentlarga ajratib o'rganadilar (Ostin, 1962).

Ushbu maqolaning maqsadi dramatik matnning so'z o'yinlari orqali ifodalananidan lingvistik pragmatik elementlarini o'rganishdir.

Badiiy matnning pragmatik elementining bilvositaligini quyidagi mezonlar belgilaydi: birinchidan, muallif personajlardan voqelikka munosabatini bilvosita etkazish uchun foydalanadi; ikkinchidan, muallif/o'quvchi umumlashtirilgan kutilgan kommunikant sifatida qabul qilinadi

(murojaat qiluvchi bir shaxs emas, balki keng o'quvchilar guruhidir); uchinchidan, muloqotning samaradorligi ko'plab matndan tashqari elementlarga, shu jumladan o'quvchi tezaurusiga va boshqalarga bog'liq. Ana shunday xususiyatlar tufayli muallif asarni o'quvchi tushuna olishi uchun lingistik ekspressiv vositalarni diqqat bilan tanlashi kerak. Bunday vaziyatda yozuvchilar ijodiy salohiyatning timsoli bo'lishi kerak, kitobxon esa tabiatan konservativ hisoblanadi.

Badiiy matn tushunchasi qanday idrok etilishini tartibga solib turuvchi me'yorlarga predmet bo'lib va uning asosiy maqsadi o'quvchining kutganlarini muallifning g'oyasi bilan iloji boricha uyg'unlashishini ta'minlashdir, chunki faqat bu holda matnni adekvat tushunish va talqin qilish mumkin (Bakhtin, 1981).

Yozuvchining lingistik innovatsiyasining asosi o'quvchining kutgan narsalarini hisobga olish, shuningdek, bayon qilinayotgan hikoyaning yangi talqinini taqdim etish uchun ularni rad etishdir.

Natijada, badiiy adabiyotning pragmatik va kommunikativ tomonlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, quyidagilarni nazarda tutadi: 1) badiiy matn muallifi, badiiy matnning o'zi va uning o'quvchisini o'z ichiga olgan aloqa zanjirining mavjudligi; 2) adabiy matnning semiotik tabiatи, bu esa avvalo muallif matn belgilarini kodlashini, keyin esa o'quvchi ularni dekodlashini taqozo etadi; 3) qabul qilingan adabiy konventsiyalar majmui sifatida adabiy an'anaga tayanadigan belgidan foydalanish tizimi. Oxirgi ikkita talab haqiqiy muloqot jarayoniga yo'l ochib, o'quvchiga adabiy asarni o'z tilini bilish darajasi, hayotiy tajribalari va boshqalar bilan bog'liq holda tushunish imkonini beradi.

Ko'pgina akademiklar tilning cheksiz imkoniyatlari va qarashlarini tan oladilar. Ular so'zning matn ichida bir nechta ma'nolarni olish qobiliyatini alohida ta'kidlaydi. Buni birgina so'zning til so'zlovchi ongida bir nechta g'oyalarni uyg'otish qobiliyati bilan oydinlashtirish mumkin; badiiy adabiyotda bu assotsiatsiyalar boyligi o'ziga xos ekspressivlik va taklifga ega (Arnold, 2002). Nutq aktlari ichida taqlidli nutq aktlari ham muhim ahamiyatga ega. R. Oman (2017) ushbu atamani kiritib, taqlid orqali nutqning shakllanishini tushuntirgan. Unga ko'ra, shaxslararo muloqot jarayonida taqlid orqali yangi lingistik konstruksiyalar yuzaga keladi. Dramatik matn "taqlid nutq harakatlari" ning eng yorqin namunasidir.

Dramatik asarlarda dialog muhim ahamiyatga ega bo'lib, V. Vinogradov (1980) ta'kidlaganidek, dialogik nutq dramatik matnlarning asosi hisoblanadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, dramatik nutq shakllari nasr va boshqa janrlarda ham asosiy tarkibiy qism sifatida namoyon bo'ladi. Xarakterli muloqotni osonlashtiradigan dialog - "ichki aloqa" deb ham ataladi va bu dramatik hikoya uchun juda muhimdir.

Faqat xarakter nutqi dramatik matndagi muloqotning yagona turi emas. Matnni kommunikativ harakatga, makonga va jarayonga jalb qilish uchun drama matni tashqi aloqani ham o'z ichiga oladi, bu kommunikativ matnning boshida (muallif) va oxirida (o'quvchi) muloqot qilish imkonini beradi. Shunday qilib, dramatik nutqning ikki tomonini ko'rib chiqish kerak.

Nutq aktlari orqali ifoda qilingan ma'no va uning ta'siri ham e'tiborga olinishi lozim. J. Ostin (1962) nutqning ekspressiv kuchi haqida bahs yuritib, uning pragmatik xususiyatlariga urg'u beradi. Ma'no nutq jarayonida kontekstga bog'liq ravishda shakllanadi va bu omil uning tushunilishiga bevosita ta'sir qiladi. Asar matni muallifning tashqi muloqot parametrlari doirasidagi cheklangan faoliyati natijasidir. Biroq, o'quvchining harakati cheksizdir. Ichki muloqotning bevosita ishtiropchisi sifatida o'quvchi uning guvohi bo'lib xizmat qiladi va muallif tomonidan taklif qilingan "haqiqat" ni o'zgartirishga ojizdir.

Dramatik matn xabarining asosiy komponenti uning jonlantirilganligidir. Adresat badiiy muloqotdagi faktik fonni har doim ham og'zaki va og'zaki ifodalashga qodir bo'lmagan doimiy drama harakati sifatida qabul qiladi. Xarakterning nutqi va xulq-atvori, sahna dizayni, imo-ishoralar, mimikalar, ovoz, intonatsiyalar va boshqa elementlar orqali murojaat qiluvchi o'zini asarning badiiy xabarida aks ettiradi. Muloqot chegaralari kengayadi, chunki spektaklning ijodiy muloqoti qabul qiluvchisi har doim qahramonning xatti-harakati va murojaat qiluvchining maqsadlari traektoriyasini tugatish va davom ettirish imkoniyatiga ega.

Bundan tashqari, dramatik matnda mavjud bo'lgan barcha aloqa variantlari qo'llaniladi: 1) hissiy funktsiya (muloqot holati va mavzusiga murojaat qiluvchining munosabatini aks ettirishga urg'u beradi); 2) konnotativ (appelativ) funktsiya (jozibali, faollashtiruvchi, adresatga yo'naltirilgan, 3) murojaat (denotativ) funktsiya (kontekstga yo'naltirilgan, muhokama ob'ekti, mavzusi va mavzusiga qaratilgan, asosan sahna yo'nalishlari orqali ifodalangan); 4) xabarning o'zini mazmundan ko'ra shaklning belgilovchi omili sifatida ta'kidlaydigan poetik funksiya; 5) aloqani boshlash, qo'llab-quvvatlash va tugatish uchun aloqa va kommunikativ tizimdan foydalanishni ta'kidlaydigan fatik funktsiya; va 6) aloqa parametrlarini tavsiflash va ularning talqinini o'z ichiga olgan til kodini ta'kidlaydigan metallingual funktsiya.

Muloqot ishtirokchilarining rang-barangligi, dramatik matnning turfa xilligi tufayli biz asarning badiiy muloqot bosqichlarini aniqlay olamiz: 1) Dramada muloqot yopiq tizim sifatida tasvirlanadi. U dramatik matnning spektakl matnli variantida qahramonlar o'rtasida qo'llaniladi; 2) Muloqotni yozuvchi va o'quvchilar/tomoshabinlar o'rtasidagi hamkorlikdagi harakat sifatida taqdim eting. Bu bosqichga dramatik asarning yozma va sahnalashtirilgan variantlari kiradi; 3) spektakl matnnini aloqa uchun asos yoki vosita sifatida ishlata digan shaxslararo suhbat.

Unga spektaklning bahona, teatrlashtirilgan va matnli moslashuvlari kiradi; 4) yozuvchi va o'quvchilar/tomoshabinlar o'rtasidagi keyingi yozishmalar asl matnga javob beradigan matn tomonidan osonlashtiriladi yoki murakkablashadi - matn muallifdan mustaqil ravishda mavjud bo'la boshlaydi.

Dramatik matnning lingvistik pragmatik jihatlarini tahlil qilish adabiy muloqotning chuqur qatlamlarini ochib berishga yordam beradi. Ushbu maqolada dramatik matnning kommunikativ va semiotik xususiyatlari, uning muloqotdagi o'rni hamda drama konteksti bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Matn pragmatikasining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, nutq akti nazariyalari, muallif va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayonlar, lingvistik ekspressiv vositalarning qo'llanilishi va dramatik diskursning o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqildi (Jakobson, 1960).

Dramatik matnning pragmatik tabiatini muallif tomonidan belgilangan kommunikativ strategiyalar va o'quvchining yoki tomoshabinning ushbu strategiyalarni qabul qilish jarayoni bilan bog'liq. Dramada muallif muloqotni bevosita emas, balki personajlar vositasida ifodalaydi, bu esa muallifning dunyoqarashi va g'oyalarini bilvosita etkazishga imkon yaratadi. Shu bois, dramatik matnni tushunish jarayoni faqat lingvistik darajada emas, balki semantik va pragmatik omillar asosida ham baholanishi lozim.

Dramatik matnda muloqotning ikki turi – ichki va tashqi aloqa mavjud. Ichki aloqa personajlar o'rtasidagi dialog va monologlar orqali yuzaga chiqsa, tashqi aloqa muallif va o'quvchi yoki tomoshabin o'rtasidagi bevosita yoki bilvosita muloqot orqali namoyon bo'ladi. Ushbu aloqalar muallif tomonidan kodlangan belgilarning o'quvchi yoki tomoshabin tomonidan dekodlanishi jarayonida amalga oshiriladi. Matnning semiotik tabiatini ana shu kodlash va dekodlash tizimi orqali namoyon bo'lib, dramatik asar mazmunining to'g'ri tushunilishini ta'minlaydi.

Dramatik matn o'zining lingvistik va kommunikativ xususiyatlari bilan boshqa badiiy janrlardan ajralib turadi. Uning tarkibiy tuzilishida faqatgina dialoglar emas, balki sahna yo'nalishlari, tana tili, mimika va intonatsiya ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli dramatik matnni to'liq anglash uchun uning teatr bilan bog'liqligini inobatga olish lozim. Teatrlashtirilgan matn ijrochilar tomonidan harakatga keltirilganda, uning pragmatik imkoniyatlari yanada kengayadi va tomoshabinga ta'sir ko'rsatish kuchi ortadi.

Dramatik matnda pragmatik funksiyalar turlicha namoyon bo'ladi. Jumladan, hissiy funksiya muloqot ishtirokchilarining kayfiyati va munosabatlarini aks ettiradi, konnotativ funksiya esa tomoshabin yoki o'quvchini jalb qilish va unga ta'sir ko'rsatishga xizmat qiladi. Shuningdek, poetik funksiya dramatik matnning badiiy va estetik jihatlarini namoyon etsa, fatik funksiya kommunikativ jarayonni boshqaradi. Metalingvistik funksiya esa nutqning o'ziga xos kodlari va ularning talqini bilan bog'liqdirdi.

Umuman olganda, dramatik matnning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish uning kommunikativ samaradorligini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Muallif tomonidan yaratilgan

badiiy dunyo o'quvchi yoki tomoshabin tomonidan qayta talqin qilinadi, bu esa dramatik matnning pragmatik funksiyalarining muhimligini yanada oshiradi. Demak, dramatik asar o'zining lingvistik va kommunikativ imkoniyatlari bilan adabiyot va teatr o'rtasidagi bog'liqlikni o'zida mujassam etgan murakkab muloqot tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Dramatik matnning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish uning kommunikativ mohiyatini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ushbu maqolada dramatik asarning semiotik va kommunikativ jihatlari, nutq aktlari nazariyasi bilan bog'liq xususiyatlari hamda muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqot jarayoni keng yoritildi. Dramatik matn o'zining teatr bilan bog'liqligi sababli lingvistik va noverbal unsurlarni birlashtirgan murakkab muloqot tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Dramatik matnni pragmatik nuqtai nazardan o'rganish adabiyotshunoslik, tilshunoslik va teatrshunoslik sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tahlillar orqali badiiy muloqotning shakllanish jarayonini, nutq aktlarining san'at asarlaridagi roli va drama tilining o'ziga xosligini anglash mumkin. Bundan tashqari, dramatik matnning kommunikativ va semiotik mezonlarini o'rganish adabiy matnlarning ta'sir kuchini oshirish, ularning estetik va ekspressiv imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shu sababli, dramatik matnlarning pragmatik va kommunikativ jihatlarini o'rganish nafaqat ilmiy izlanishlar, balki ijodiy jarayonlar uchun ham dolzarb masala bo'lib qoladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Arnold, I. V. (2002). *Stylistics. Modern English Language: A Textbook for Universities*. Moscow: Flinta-Nauka.
2. Vinogradov, V. V. (1963). *Problemy russkogo sintaksisa* [Problems of Russian Syntax]. Moscow: Nauka.
3. Oman, R. (1997). *Imitative Speech Acts in Dramatic Discourse*. London: Cambridge University Press.
4. Ostin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
5. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Jakobson, R. (1960). *Closing Statement: Linguistics and Poetics*. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350-377). Cambridge, MA: MIT Press.
7. Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.

## DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN LANGUAGE LEARNING

*Usnaddinova Dilobar Pulat kizi  
Renaissance University of Education  
English Teacher in Foreign Philology Department,*

*Zufarova Munisa Ilhomjon kizi  
the student of Renaissance University of Education*

### **Abstract**

This thesis explores the relationship between language learning and critical thinking, highlighting the cognitive benefits, problem-solving abilities, exposure to different perspectives, improved communication skills, and increased creativity. By engaging with new linguistic structures and cultural contexts, individuals develop analytical reasoning, adaptability, and open-mindedness. The article argues that in an increasingly globalized world, multilingualism is an essential tool for fostering logical reasoning, effective decision-making, and intellectual flexibility.

**Keywords:** language learning, critical thinking, cognitive development, problem solving, communication skills, creativity, analytical reasoning, decision-making

### **Annotatsiya**

Ushbu tezis tilni o'rganish va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlikni kognitiv afzalliklari, muammolarni hal qilish qobiliyati, turli nuqtai nazarlarni o'zlashtirish va muloqot qobiliyatlarini yaxshilash va ijodkorlikni oshirish taraflariga diqqat qaratgan holda o'rganadi. Yangi lingvistik tuzilmalar va madaniy kontekstlar bilan shug'ullanish orqali shaxslar analitik fikrlashni, moslashuvchanlikni va ochiq fikrlashni rivojlantiradilar. Maqolada globallashib borayotgan dunyoda ko'p tillilik mantiqiy fikrlash, samarali qarorlar qabul qilish va intellektual moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun muhim vosita ekanligi bo'yicha fikrlar olg'a suriladi.

**Kalit so'zlar:** til o'rganish, tanqidiy fikrlash, kognitiv rivojlanish, muammolarni hal qilish, muloqot qobiliyatları, ijodkorlar, analitik fikrlash, qaror qabul qilish

### **Аннотация**

В этом тезисе исследуется взаимосвязь между изучением языка и критическим мышлением, подчеркиваются когнитивные преимущества, способности решать проблемы, знакомство с различными точками зрения, улучшение коммуникативных навыков и повышение творческих способностей. Взаимодействуя с новыми языковыми структурами и культурными контекстами, люди развивают аналитическое мышление, адаптивность и непредвзятость. В статье утверждается, что во все более глобализированном мире многоязычие является важным инструментом развития логического мышления, эффективного принятия решений и интеллектуальной гибкости.

**Ключевые слова:** изучение языка, критическое мышление, когнитивное развитие, решение проблем, коммуникативные навыки, креативность, аналитическое мышление, принятие решений

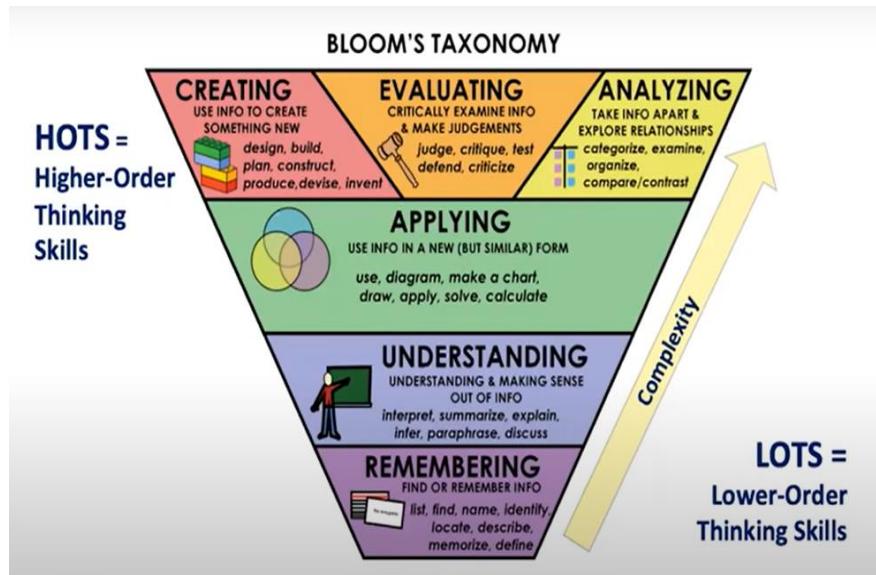
In today's world, language is one of the most powerful tools humanity possess. Learning languages is more than communication, it is tool for cognitive development. Learning a new language is not only a means of communication but also a catalyst for cognitive development, particularly in enhancing critical thinking skills. Acquiring new language enhances Critical Thinking (CT) including decision-making, creativity. Throughout period of learning and using foreign language make student's brain analyze, adapt to new intellectual skills. "Learning another language is not only learning different words for the same things, but learning another way to think about things." (Lewis,n.d)

What is critical thinking? Critical thinking is the intellectually disciplined process of actively and skillfully conceptualizing, applying, analyzing, synthesizing, and/or evaluating information gathered from, or generated by, observation, experience, reflection, reasoning, or communication, as a guide to belief and action. (Scriven & Paul 2003). In critical thinking there is no right or wrong idea. It is basically based on our outlook as well as our emotions. Critical thinking is very crucial thing in any field of learning. Many educators know the value of the CT. That's why they try to activities to develop it.

Today's skills are completely different from the past. It is called 21<sup>st</sup> century 4Cs including:

- Communication
- Collaboration
- Creativity
- Critical thinking

Nowadays teachers mostly pay attention this skill which makes students more independent learners and also it makes lessons more meaningful and memorable. For instance, if they play role playing game to solve kind of problem and they should use vocabulary that they are learning. So, in this case, they will be more active and each student can engage in the game. Then, they can give their suggestions.



In the Bloom's taxonomy (Bloom, 1956) we may see the how we are going to develop higher order thinking skills which helps us enhance CT skills. Eventually, students start to apply their knowledge in different ways. Learners apply and create new experience using higher order thinking skills or examine information to make judgements. Furthermore, they may get involved in analyzing synthesizing information. This is where critical thinking develops.

While students acquiring new language, they encounter with different readings and while analyzing them they may get more valuable information. In this case, it can develop the way they think and make it stronger. In the future it helps them to decision making skills as they have foundation about it.

Moreover, teachers use different activities that makes their lessons more engaging like puzzles or making posters. To do this, they divide students into groups and give them tasks. In this case, they collaboratively work together and use their own ideas to solve it. Although while they working in pairs whether groups, it makes lesson noisier. However, as a result of this, a teacher can engage with every student and develop their CT. In the following paragraphs, we delve into the specific benefits of language learning in the development of critical thinking skills.

### Cognitive Benefits of Language Learning

Learning a new language requires active engagement of the brain. It forces individuals to process and comprehend new grammatical structures, vocabulary, and cultural nuances. This cognitive exercise strengthens problem-solving skills, attention to detail, and adaptability (Bialystok, 2011). Studies show that multilingual individuals have enhanced memory, creativity, and mental agility (Costa et al., 2008). These cognitive benefits directly contribute to the development of critical thinking by allowing individuals to process information more effectively and make logical connections between different concepts.

One key aspect of critical thinking is the ability to assess and interpret information objectively. When learning a new language, individuals must navigate linguistic differences and cultural contexts. This process fosters the ability to recognize biases, evaluate sources, and develop well-informed opinions. For example, understanding idiomatic expressions in another language requires an appreciation of cultural history and context. This heightened awareness encourages learners to question assumptions and consider multiple perspectives, which is an essential component of critical thinking (Grosjean, 2010).

### **Language Learning and Problem-Solving Skills**

A crucial element of critical thinking is problem-solving, and language learning inherently involves overcoming linguistic challenges. Whether it is deciphering unfamiliar sentence structures or finding the right words to express an idea, language learners constantly engage in problem-solving (Kroll & Bialystok, 2013). This continuous process strengthens analytical reasoning and decision-making skills.

Moreover, multilingual individuals often have to switch between languages, a cognitive task that enhances their ability to handle complex situations. This mental exercise, known as code-switching, helps language learners develop flexibility in thinking and adaptability to new challenges (Bialystok & Craik, 2010). These problem-solving abilities extend beyond language learning and become valuable assets in everyday decision-making and professional settings.

### **Exposure to Different Perspectives**

Language and culture are deeply intertwined. Learning a new language provides access to different worldviews, traditions, and ways of thinking (Kramsch, 1998). This exposure allows individuals to understand and appreciate diverse perspectives, which is a cornerstone of critical thinking. A new language often introduces learners to literature, history, and philosophy that challenge their preconceived notions and broaden their intellectual horizons (Cook, 2016).

### **Improved Communication Skills**

Effective communication is an integral part of critical thinking. Learning a new language enhances one's ability to articulate thoughts clearly and concisely. It teaches learners to be mindful of their words and expressions, ensuring that their ideas are conveyed accurately (Ellis, 2005). This awareness is crucial in critical thinking, where precision and clarity are necessary for sound reasoning and logical argumentation.

Additionally, language learners develop active listening skills, as they must pay close attention to pronunciation, intonation, and context to understand a conversation. This attentiveness fosters the ability to analyze information critically, identify inconsistencies, and ask insightful questions (Dörnyei, 2009). These skills are essential in academic, professional, and personal settings where effective communication is necessary for problem-solving and collaboration.

### **Enhanced Creativity and Innovation**

Learning a new language stimulates creativity by encouraging individuals to think outside the box. Multilingual individuals often have a greater capacity for creative problem-solving because they are exposed to different ways of structuring ideas and expressing thoughts (Kharkhurin, 2012). The ability to think in multiple languages allows individuals to draw inspiration from different linguistic and cultural frameworks, leading to innovative solutions and fresh perspectives.

For example, many successful entrepreneurs and artists are multilingual. They often credit their ability to think in multiple languages as a source of their creativity and ability to navigate

diverse markets. By fostering creativity, language learning contributes to critical thinking by enabling individuals to approach problems with a fresh mindset and devise original solutions.

### **Conclusion**

The importance of learning a new language extends beyond communication; it is a powerful tool for developing critical thinking skills. The cognitive benefits, problem-solving challenges, exposure to diverse perspectives, improved communication, and enhanced creativity all contribute to a more analytical and open-minded approach to thinking. In an increasingly globalized world, the ability to think critically is essential for making informed decisions, understanding different viewpoints, and adapting to new challenges. Therefore, investing time and effort into learning a new language is not only a valuable skill but also a means to cultivate a sharper, more insightful mind.

### **References**

1. Bialystok, E. (2011). Reshaping the Mind: The Benefits of Bilingualism. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 65(4), 229-235.
2. Bialystok, E., & Craik, F. I. (2010). Cognitive and linguistic processing in the bilingual mind. *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 19-23.
3. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*.
4. Cook, V. (2016). *Second Language Learning and Language Teaching*. Routledge.
5. Costa, A., Hernández, M., & Sebastián-Gallés, N. (2008). Bilingualism aids conflict resolution: Evidence from the ANT task. *Cognition*, 106(1), 59-86.
6. Dörnyei, Z. (2009). *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
7. Ellis, R. (2005). *Instructed Second Language Acquisition: A Literature Review*. New Zealand Ministry of Education.
8. Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press.
9. Kharkhurin, A. V. (2012). *Multilingualism and Creativity*. Multilingual Matters.
10. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.
11. Scriven, M., & Paul, R. (2003). *Critical Thinking Defined*.

# **UNDERSTANDING FOREIGN LANGUAGE ANXIETY AND ITS IMPACT ON LEARNING**

***Utkirjon Islomov***

***ESP teacher at Kokand branch of Tashkent state technical  
university named after Islam,***

***Karimov Khusanboy Sharifjonov***

***Student of Kokand branch of Tashkent state technical university  
named after Islam Karimov***

## **Annotatsiya**

Ushbu tadqiqot chet tili tashvishi (FLA)ning sabablarini va uning talabalarning til o'rganish jarayoniga ta'sirini o'rGANADI. Salbiy baholanish qo'rquvi, ota-onalarning bosimi va sinf muhitining FLAgA ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot akademik natijalar va hissiy holatga ta'sirini tahlil qilib, FLAni kamaytirish bo'yicha pedagogik va institutsional strategiyalarni tavsiya etadi.

## **Annotation**

This study explores the causes and effects of Foreign Language Anxiety (FLA) on students' language learning experiences. It examines factors such as fear of negative evaluation, parental pressure, and classroom dynamics, emphasizing their impact on academic performance and emotional well-being. The study also suggests strategies for reducing FLA, including supportive teaching methods and institutional policies.

**Keywords:** Foreign Language Anxiety (FLA), Fear of negative evaluation, Parental pressure, Impact of classroom environment, Academic performance, Emotional well-being, Language learning process, Stress and anxiety, Teaching methods, Institutional strategies, Cognitive processes, Test anxiety, Lack of self-confidence, Psychological factors, Educational policy.

## **Аннотация**

Данное исследование изучает причины и последствия тревожности при изучении иностранного языка (FLA) у студентов. Рассматриваются такие факторы, как страх негативной оценки, давление со стороны родителей и динамика учебного процесса. Исследование подчеркивает влияние FLA на академическую успеваемость и эмоциональное состояние, а также предлагает стратегии для его снижения, включая поддерживающие методы преподавания и институциональные меры.

## **1. Introduction**

Foreign Language Anxiety (FLA) is a pervasive yet underexplored issue that significantly affects students' ability to acquire and perform in a second or foreign language. Defined as a "distinct complex of self-perceptions, beliefs, feelings, and behaviors related to classroom language learning" [1], FLA influences both cognitive and emotional aspects of language acquisition. It manifests as fear, nervousness, or apprehension during language-related tasks, such as speaking, listening, or taking tests.

Addressing FLA is crucial, as it poses a barrier to effective learning and academic success. Students with high anxiety often underperform, avoid participation, and struggle to retain linguistic material [2]. In the context of Uzbekistan, where multilingual proficiency is increasingly prioritized (National Database of Legislation of Uzbekistan, 2019), the impact of FLA is particularly pronounced. This thesis explores the causes and consequences of FLA and highlights strategies to mitigate its effects in the classroom.

**2. Causes of Foreign Language Anxiety** Several factors contribute to the development of FLA, ranging from individual experiences to classroom dynamics.

**Fear of Negative Evaluation** Fear of negative evaluation is one of the most cited causes of FLA. Students often worry about being judged by their peers and teachers, particularly when they make

mistakes [1]. This fear is exacerbated in classroom environments that emphasize error correction or foster competitiveness [3].

**Parental Expectations and External Pressures** In many cultures, including Uzbekistan, parental expectations play a critical role in shaping students' anxiety levels. Zhai found that high parental expectations can increase anxiety, particularly when students feel unable to meet these demands [4]. In this study, participants frequently mentioned feeling pressured to excel in English for better career prospects, leading to heightened anxiety.

**Classroom Dynamics** Certain classroom practices, such as oral presentations, role-plays, and group discussions, are common triggers of FLA. Speaking tasks require real-time processing, which can be overwhelming for students with limited confidence or vocabulary [5]. Additionally, teacher behavior, including harsh criticism or lack of support, can amplify students' anxiety levels [6].

### **3. Impact of FLA on Learning**

FLA negatively affects students in multiple ways, influencing both their academic performance and emotional well-being.

**Academic Performance** Research shows a significant negative correlation between FLA and academic performance. Students with high FLA scores typically have lower GPAs and standardized test results [2]; [6]. Anxiety interferes with cognitive processes such as attention and memory, making it difficult for learners to retain and apply new language material. For instance, anxious students may freeze during exams, underperform in oral tasks, or avoid classroom participation altogether.

**Cognitive Effects** FLA disrupts cognitive processing by diverting attention from the task at hand to self-conscious thoughts and worries [7]. This interference reduces the cognitive resources available for learning, affecting students' ability to process and produce language effectively.

**Emotional and Behavioral Consequences** FLA often leads to avoidance behavior, where students skip classes, refrain from answering questions, or neglect language practice [3]. Over time, this avoidance can lower students' self-confidence, creating a vicious cycle of anxiety and underachievement.

### **4. Strategies to Address FLA**

Mitigating the effects of FLA requires a multi-faceted approach, involving both classroom interventions and institutional support.

**Classroom Interventions** Teachers play a pivotal role in reducing FLA by creating a supportive and non-threatening learning environment. Horwitz emphasized the importance of fostering student confidence through constructive feedback and focusing on incremental progress [8]. Activities such as low-stakes speaking tasks, peer collaboration, and relaxation exercises can help alleviate anxiety [9]. Teachers should also avoid overemphasizing perfection. Encouraging students to view mistakes as opportunities for learning can shift their mindset and reduce fear of failure. Additionally, integrating culturally relevant materials and acknowledging students' linguistic backgrounds can enhance their comfort and engagement [11].

**Institutional Support** Beyond the classroom, institutions can implement policies to support students struggling with FLA. Establishing language support centers that offer tutoring, counseling, and stress-management workshops can provide valuable resources for anxious learners [6]. Institutions should also consider revising curricula to align with students' needs, particularly for non-language majors who often face heightened anxiety due to limited exposure to English. Providing opportunities for authentic language use, such as study-abroad programs or internships, can also reduce FLA by familiarizing students with real-world communication scenarios [4].

### **5. Conclusion**

FLA is a significant challenge that hinders students' academic performance and language development. Key causes include fear of negative evaluation, parental pressure, and classroom dynamics, while its impact spans cognitive, emotional, and behavioral dimensions. Addressing FLA requires collaborative efforts from teachers and institutions. Strategies such as supportive teaching practices, stress-reduction techniques, and institutional policies focused on student well-being are

critical for mitigating anxiety. In Uzbekistan, where multilingual education is a national priority, reducing FLA is essential to empower students and enhance language education outcomes.

By implementing evidence-based strategies, educators and policymakers can create a more inclusive and effective learning environment. Further research on sociocultural factors and innovative interventions will provide valuable insights into managing FLA and fostering academic success in language education.

### References

1. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1986.tb05256.x>
2. MacIntyre, P. D. (1999). Language anxiety: A review of the research for language teachers. *The Language Teacher*, 23(6), 17-21.
3. Gregersen, T., & Horwitz, E. K. (2002). Language learning and perfectionism: Anxious and non-anxious language learners' reactions to their own oral performance. *The Modern Language Journal*, 86(4), 562-570. <https://doi.org/10.1111/1540-4781.00161>
4. Zhai, H. (2021). Parental expectations and foreign language anxiety among university students in China. *Journal of Language and Education*, 7(1), 57-69. <https://doi.org/10.17323/2411-7390-2021-7-1-57-69>
5. Aida, Y. (1994). Examination of Horwitz, Horwitz, and Cope's construct of foreign language anxiety: The case of students of Japanese. *The Modern Language Journal*, 78(2), 155-168. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1994.tb02026.x>
6. Han, X., Li, S., & Liao, X. (2022). The effects of fear of failure and test anxiety on academic performance in foreign language settings: A study of Chinese university students. *Foreign Language Annals*, 55(1), 85-104. <https://doi.org/10.1111/flan.12510>
7. MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language Learning*, 44(2), 283-305. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1994.tb01103.x>
8. Horwitz, E. K. (1990). Attacking anxiety in foreign language learning. *Foreign Language Annals*, 23(3), 263-272. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1990.tb00494.x>
9. MacIntyre, P. D. (1999). Language anxiety: A review of the research for language teachers. *The Language Teacher*, 23(6), 17-21.
10. He, H. (2018). The role of culture in language learning: A focus on language anxiety. *Asian Journal of Applied Linguistics*, 5(1), 35-44.

# MALAKALI DZYUDOCHILARNING YILLIK TAYYORGARLIGI SIKLIDA JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI

Xajibayev J.  
*Renessans ta'lim universiteti*  
*"Sport faoliyati" kafedrasи o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Mazkur maqolada dzyudochilarning yillik tayyorgarligi siklida kuch tayyorgarligini oshirishga qaratildi. Shuningdek dzyudochilarning texnik-taktik harakatlarini oshirish uchun tavsiyalar berilgan.

**Kalit so'zlar:** Ko'p yillik tayyorgarlik sikl, kuch tayyorgarligi, texnik tayyorgarlik, taktik tayyorgalik.

## Аннотация

В этой статье даются рекомендации по технико-тактическим действиям дзюдоистов при определенной силовой подготовки по дзюдо в течение их годового цикла.

**Ключевые слова:** Многолетний цикл обучения, военная подготовка, техническая подготовка, тактическая подготовка.

## Abstract

This article focused on improving strength training during the annual training cycle of judokas. Recommendations for improving the technical and tactical actions of judokas are also given.

**Keywords:** Multi-year training cycle, military training, technical training, tactical training.

Hozirda hukumatimiz tomonidan ommaviy sportni rivojlantirish, aholi salomatligini yaxshilash va sportchilarни nufuzli musobaqaga tayyorlash bo'yicha bir qancha qarorlar ishlab chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-martdagi "2024-yil Parij shaxrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida"gi PQ-5281 sonli qarori, 2017 yil 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2019 yil 13 Fevraldag'i 118-sonli, 2019-2023 yillar davrida "O'zbekiston respublikasida Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlarini amalga oshirishda zamonaviy va xalqaro talablarga mos keladigan ish rejalarini takomillashtirish masalasi hozirgi kunning dolzar mavzularidan biri hisoblanadi.

Texnika me'yori, texnik harakatlarni amalga oshirish sifati, dzyudochilarning murakkab va turli yo'nalishdagi texnik harakatlarini birlashtirish mumkinligi sportchining kuch tayyorgarligini yuzaga keltiriladi. Raqibning qarshilisiz yoki tartibga solinmagan qarshilik sharoitida dzyudo texnikasini o'rganish texnika mohiyatini va shakllanayotgan harakatlanish mahoratini, shuningdek ko'nikmaning harakatga soluvchi tarkibini buzilishiga olib keladi va bu bilan, sportchining yashirin imkoniyatlarini va uning yuqori sport natijalariga erishish imkoniyatlarini pasaytiradi.

Dzyudochilarning kuch tayyorgarligining qo'shimcha juda muhim ehtiyojining tashqi omillari – tayyorgarlikni amalga oshirish va tarkibini, tuzilishini, vositasini aniqlash va barcha ko'p yillik bosqichlarida dzyudochilarning o'quv-mashq jarayonini tashkillashtirish hisoblanadi. Raqib tayyorgarligini hisobga olish, differension yondoshuvni ta'minlashda mashq vazifalarining jismoniy, texnik-taktik va psixologik komponentlari sharoitini hisobga olish sifatida, raqib qarshiligi vaziyatida, dzyudo olib borishning maxsus vositalarining harakat tuzilishiga moslashuvi, vaqtinchako'lamlilik tavsiflari lozimdir, chunki boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida raqibning tartibga solinmagan qarshiliklarisiz harakatga soluvchi harakatlarni o'rganishda texnika buziladi va bu kelajakda texnik tayyorgarlikning yuqori darajasini ta'minlashning mumkin bo'lgan imkoniyatlarini

pasayishiga olib kelishi mumkin.

Sport dzyudo sharoitida vazifalarning katta-kichikligi, uning yo'nalishi va tarkibi nafaqat sportchining yoshi, individual va malaka xususiyatlarini hisobga olib, balki raqibning tayyorgarligining barcha komponentlari ahamiyatini hisobga olib asoslanishi lozimdir. Mazkur omilni tizimli tashkil qilgan komponentlar qatoridan chiqarib tashlash, sport mashqlari mohiyatini o'zgartiradi va buzib qo'yadi. Dzyudochilar tayyorgarligining boshlang'ich bosqichida musobaqalarning birlamchi asoslarni amalga oshirish sharoitida, tashkiliy-uslubiy asoslashda, biz motivatsiya (asos, sabab) va texnik-taktik omillarni o'z ichiga olgan, sportchilarning o'z musobaqalashish tayyorgarligiga ta'sir etgan, o'quv musobaqalarini tashkillashtirishni ko'rib chiqdik.

Dzyudochilarni ko'p yillik tayyorgarliklarining boshlang'ich bosqichida musobaqaning yetakchi vazifasi (funksiyasi) – mashq vazifalari va sportning tartibli darslariga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirish vazifasi hisoblanadi. Bunday holatda musobaqaning asosiy maqsadi – berilgan ta'limi va tarbiyaviy o'quv-mashq natijalariga erishish, shug'ullanishni boshlayotgan sportchilarning musobaqa tajribalarni shakllantirish hisoblanib, bu o'quv-mashq jarayonining ajralmas komponentlari sifatida musobaqa faoliyatini aniqlaydi. Bu holatda, musobaqani qo'llashning tashkiliy-uslubiy sharti va dzyudochilar tayyorgarligining boshlang'ich bosqichida musobaqaning birlamchi asoslarni amalga oshirish shartli ravishda uchta guruhga taqsimlanadi: umumiy sharoitdagi guruh, mashq faoliyati jarayonida musobaqa uslubini qo'llash holati uchun sharoit guruhi va musobaqani alohida ishslash shakli sifatida tashkillashtirish holati uchun sharoit guruhi.

Dzyudochilar tayyorgarligining mazkur bosqichida amalga oshiriladigan maqsadlar bo'yicha musobaqa tavsifiga yondoshishga muvofiq, tayyorlov va ikkinchi yil ta'limalda va asosiy musobaqalarda nazorat usullarini qo'llash. Musobaqaning har bir ishtirokchisi oldiga sport natijalaridagi sport malakasi va mahorati o'zgarishi bilan hamda tatamida hujum, himoya va qarshi hujum texnik harakatlarini o'tkazish bo'yicha taktik variantlarni aniq tuzish bilan bog'liq bog'liq vazifalar qo'yiladi. Boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida dzyudochilarning musobaqada ishtirok etish tarkibi taktik-texnik tayyorgarlik darajasi bo'yicha va dars staji bo'yicha bir xil bo'lishi lozim.

Musobaqa fragmentlarining (qism, parcha) jismoniy va psixologik keskinligini tartibga solish, ishtirokchilarning tayyorgarligi bilan bog'liq bo'lib, musobaqa bellashuvining davomiyligini o'zgartirish, uni bo'laklarga bo'lish va bo'laklar bellashuv fragmentlari va bellashuv o'rtasidagi to'xtashlarni tartibga solish yo'li bilan boradi. Musobaqa ishtirokchilarida bellashuv o'rtasidagi vaqt, o'z bellashuvini va vazn toifasi bo'yicha sherik bellashuvini tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan vazifalar bilan band bo'lishi lozim. Shu munosabat bilan, muhim shart – shug'ullanuvchi sportchilar kundalik, bellashuv stenografiyasini olib borish, olingan empirik materiallarga matematik tarzda ishlov berish uslublarini o'rganishlari (o'z yoshlari muvofiq) hisoblanadi.

Musobaqada ajratilgan vaqtini ko'paytirishga mavjud bo'lgan ehtiyoj, o'tkaziladigan bellashuv miqdorini ko'paytirishiga musobaqani shunday tashkillashtirish lozimligiga olib keladi. Sportchilarning mahoratini takomillashtirish bo'yicha boshqaruv qarori, mashq jarayonining tarkibi, yo'nalishi va tuzilishi, sportchilar tayyorgarligining eng muhim komponenti va universal mexanizmi sifatida musobaqa tizimlari tahlillari asosida aniqlanadi.

Musobaqalashish tajribasini shakllantirishga ehtiyoj va musobaqalashish faoliyati ehtiyojlarini amalga oshirish, musobaqa, musobaqa vositalari va musobaqa uslublarini o'quv-mashq jarayoniga kiritish lozimligini yuzaga keltiradi. Mazkur vaziyat birinchidan, bu guruh bo'yicha boshlang'ich sharoitni aniqlaydi: musobaqalashish faoliyati o'quv-mashq darslari komponenti sifatida qo'llanishi lozim; mashq darslari jarayonida o'tkaziladigan musobaqa tarkibi kompleks tarzda raqibning qarshi harakatiga yo'nalatirilgan hamda sport faoliyatining hujum qilish, himoya qilish, qarshi hujum qilish harakatlari kabi mustaqil takomillashtirish komponentlariga, raqib hujumiga javob, raqib himoyasini yengib chiqish, raqib hujumining yo'nalishi va tarkibini oldindan bilishga qaratilgan bo'lishi lozim; musobaqa mashqlari; boshlanishida to'qnashuv mavjud bo'lgan o'yinlar; sherik yoki raqib bilan alohida vazifaga ega musobaqa mashqlari; musobaqalarda qilingan

xatolarni tuzatish; individual texnik-taktik vazifalarga ega musobaqa mashqlari va h.k.; sport dzyudoning texnika va taktikasi tasniflarining jihatlari hamda eng kuchli dzyudochilarning musobaqa faoliyati tahlili natijalari musobaqa xususiyatiga ega mashq vazifalari asoslarini modellashtirishda xizmat qilishi lozim.

Ushbu shartlarga muvofiq ravishda, dunyoning yetakchi dzyudochilar zahirasini tashkil etuvchi samarali texnik-taktik harakatlar tahlil predmeti bo'lishi lozim; jangni olib borish taktikasi; dzyudo bo'yicha mas'uliyatlari xalqaro musobaqalarda zamonaviy hakamlik amaliyotining o'ziga xos xususiyatlari; o'quv-mashq darslari tarkibiga shug'ullanishni boshlangan dzyudochilarning o'z musobaqalarga tayyorgarligini oshirishga ta'sir etadigan, musobaqalardan o'rganadigan aksariyat ishtirokchilar uchun vaziyat muvaffaqiyati ustunligi bilan kuchli sportchilarni aniqlashni ishonchli saqlash uyg'unligini ta'minlovchi o'quv musobaqalarini o'tkazish modelini kiritish lozim bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi. Malakali dzyudochilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishdan iborat.

Maqsadimizni amalgaga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- malakali dzyudochilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha maxsus adabiyotlar va mashg'ulot o'tkazish uslubiyatlarini chuqur o'rganish;

- malakali dzyudochilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda ular bilan olib boriladigan o'quv-mashg'ulot jarayonini taxlil qilish;

- malakali dzyudochilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish metodikasini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob'yekti sifatida 15-16 yoshli malakali dzyudochilarning o'quv-mashg'ulot jarayonidan olingan.

Tadqiqotning predmetini musobaqa faoliyatida yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydigan metodika tashkil etadi.

Hozirgi zamon rasmiy sport musobaqasini o'tkazish amaliyoti qat'iy belgilangan qoidalarda tuziladi. O'quv-mashq jarayoni komponenti sifatida musobaqa o'quv maqsadlari yuzasidan qo'yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda, ularning soni, tuzilishi, tartibini o'zgarishiga sabab bo'ladi.

### **Tadqiqotdan oldin**

**1-jadval**

№	<i>Testning nomlanishi</i>		<i>Statistik ko'rsatkichlar</i>				<i>Farqlanishlar ishonchliligi</i>
			<i>Xo'rtacha</i>	<i>a</i>	<i>V, %</i>	<i>m</i>	
1	60 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	10,28	0,573	5,6	0,12	
		Nazorat	10,02	0,64	6,4	0,13	0,144
2	3 × 10 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	8,07	0,532	6,6	0,11	
		Nazorat	8,05	0,43	5,4	0,09	0,880
3	1000 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	262,71	24,33	9,3	4,97	
		Nazorat	263,36	26,37	10,0	5,38	0,865
4	Yotgan holatda tayanib, qo'llarni bukib – yozish (marta son miqdori)	Tajriba	38,46	17,24	44,8	3,52	
		Nazorat	40,13	16,65	41,5	3,40	0,735
5	Joyida turgan holatda uzunlikka sakrash (sm)	Tajriba	186,87	12,75	6,8	2,60	
		Nazorat	188,04	11,66	6,2	2,38	0,742

### **Tadqiqotdan keyin**

**2-jadval**

1	60 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	10,01	0,70	7,0	0,14	
		Nazorat	9,94	0,60	6,0	0,12	0,735
2	3 × 10 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	8,11	0,62	7,6	0,13	
		Nazorat	8,02	0,40	5,0	0,08	0,552

3	1000 metr masofaga yugurish (sek.)	Tajriba	266,58	25,11	9,4	5,13	
		Nazorat	264,17	24,41	9,2	4,98	0,737
4	Yotgan holatda tayanib, qo'llarni bukib – yozish (marta son miqdori)	Tajriba	47,04	19,33	41,1	3,95	
		Nazorat	50,42	19,59	38,9	4,00	0,551
5	Joyida turgan holatda uzunlikka sakrash (sm)	Tajriba	193,04	13,91	7,2	2,84	
		Nazorat	194,12	12,45	6,5	2,54	0,777

Guruhlardan ichidagi o'zgarishlarni tavsiflash asosida, quyidagi holatlarni qayd qilish mumkin: jumladan, pedagogik tajribani amalga oshirish davomida sezilarli o'zgarishlar ( $P<0,05$ ) tajriba guruhlari quyidagi jismoniy sifatlar va qobiliyatlarini tavsiflovchi testlar natijalarida qayd qilindi: tezkorlik («60 metrga yugurish», «joyidan uzunlikka sakrash»), tezlik 3 kuchga oid qobiliyat (15 soniya davomida gimnastika skameykasiga oyoqlar bilan tayanib, yotgan holatda qo'llarni bukib 3 yozish, 20 soniya davomida yotgan holatda, gavdani bukish, 15 ta oshirib tashlashni bajarish vaqt), egiluvchanlik (gimnastika skameykasida asosiy turish holatidan oldinga egilish, turish holatida ko'priq holatida tik turish), kuchga oid qobiliyatlar (turnikda osilib turgan holatda, qo'llarni bukib 3 yozish, tayanib yotgan holatda, qo'llarni bukib 3 yozish, «kaft dinometriyasi»), maxsus chidamlilik (akrobatik bog'lanish, Romberg sinov namunasi, dzyudochi ko'prigi holatida yugurish); ruhiy 3 fiziologik sifatlar (oddiy va murakkab reaksiyalar vaqt, 10 soniya davomidagi temping 3 test»); antropometrik ko'rsatkichlar (bo'y uzunligi, tana vazni, ko'krak qafasining aylanasi va hajmi, o'pkaning tiriklik sig'imi).

Nazorat guruhidan statistik jihatdan sezilarli darajada ishonarli o'zgarishlar ( $P<0,05$ ) quyidagi jismoniy sifatlar va qobiliyatlarini tavsiflovchi testlar natijalarida qayd qilindi: jumladan, tezkorlik (60 metrga yugurish, joyidan turib uzunlikka sakrash), tezlik 3 kuchga oid qobiliyatlar (15 soniya davomida oyoq bilan gimnastika skameykasiga tayanib, yotgan holatda qo'llarni bukib 3 yozish, «20 soniya davomida orqa bilan yotgan holatda gavdani bukish, 30 soniya davomida o'tirib 3 turish, 5 ta oshirib tashlashni bajarish vaqt, 15 ta oshirib tashlashni bajarish vaqt»), egiluvchanlik (gimnastika skameykasida asosiy turish holatidan oldinga egilish), kuchga oid qobiliyatlar (turnikda osilgan holatda, qo'llarni bukib 3 yozish, yotgan holatda tayanib, qo'llarni bukib 3 yozish, kaft dinamometriyasi); maxsus chidamlilik (32 ta MTTHni bajarish vaqt), koordinasion qobiliyatlar (Romberg sinov namunasi), ruhiy 3 fiziologik sifatlar (oddiy va murakkab reaksiyalar vaqt, 10 sekund davomida temping 3 test), antropometrik ko'rsatkichlar (tana vazni, bo'y uzunligi, ko'krak qafasining aylanasi va hajmi, o'pkaning tiriklik sig'imi).

Shunday qilib, pedagogik tajribani o'tkazish davri davomida har ikkala guruhdan amalga oshgan o'zgarishlarni qayd qilish testlari natijalarini solishtirish asosida qayd qilish mumkinki, dzyudochilarining tayyorgarligining turli xil jihatlarini tavsiflab beruvchi ko'pgina ko'rsatkichlar o'zgarishlari har ikkala guruhlarda o'zaro yaqin bo'lib, bu holat jismoniy sifatlarning rivojlanishida sensitiv davrning asosiy xususiyatlari bilan belgilanadi.

Biroq, qayd qilish kerakki, nazorat guruhi vakillarida guruhi ichidagi bir qator testlar bo'yicha statistik jihatdan sezilarli o'zgarishlarni solishtirishda, tajriba guruhidagi dzyudochilarda ishonarli farqlanishlar mavjudligi qayd qilinmadni, bunda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari yaxshilanishi qayd qilinadi. Aynan, bunda tezlik 3 kuchga oid qobiliyatlarini tavsiflovchi, 30 soniya davomida o'tirib 3 turish, 5 ta oshirib tashlashni bajarish vaqt testlari natijalari bo'yicha ushbu holat kuzatildi.

Jismoniy tayyorgarlik darajasidagi ishonarli o'zgarishlar musobaqa faoliyati bilan o'zaro bog'liqlikka egaligi aniqlandi. Nazorat guruhidagi dzyudochilarda 5 ta oshirib tashlashni bajarish vaqt testi natijalarining statistik jihatdan sezilarli darajada yaxshilanishi aniqlandi, bu holat ularning musobaqa faoliyati natijalarida o'z ifodasini topadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasining jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi qonuni (yangi tahriri). -T, 2000, 26 may.
2. Abdiyev A.N. Borba organizasiya vostonovitelnogo trenirovochnogo prosessa v predsorevnovatelnom etape. Monografiya. T., 1997,
3. Antonov, V.V. Istorya Dzyudo Electronic resourse.: / V.V. Antonov, A.G. Leviskiy. - 2001. - GNe://A:\Istorya Dzyudo 7.filesMrist 5\_7.htm
4. Akopyan, A.O. Analiz xarakteristik sorevnovatelnoy deyatelnosti kak faktor postroyeniya trenirovochnogo prosessa v yedinoborstvax / A.O.Akopyan, A.A.Novikov, A.Sh.Romazanov // Problemy modelirovaniya sorevnovatelnoy deyatelnosti: Sb. nauchi, trudov VNIIFK. – M., 1985. – S. 33-36.
5. Alihanov, I.I. Didakticheskiye osnovy sovremennoy sportivnoy borby: avtoref. diss. v forme doklada na soisk. uchenoy stepeni doktora ped. nauk. – Tbilisi, 1982. – 71 s.
6. Alferova, T.V. Osenka funksionalnoy podgotovlennosti borsov / T.V.Alferova, O.A.Sirotin // Sportivnaya borba: Yezegodnik. – M., 1980. – S.43-55.
7. Bayev, I.A. Konsepsiya "shara" pri obuchenii texnike dzyudo. Tekst.: /I.A. Bayev, A.V. Petryayev, Ye.V. Yakovleva //Jurnal Dzyudo 2001, № }. \_ 60-63.
8. Balsevich, V.K. Fizicheskaya kultura: vospitaniye, obrazovaniye, trenirovka Tekst.: / V.K. Balsevich // Izd. «Fizkultura, obrazovaniye, nauka. -1996. - № 1. - 3-53.

# XORIJY TILLARNI O'QITISHDA NUTQIY RIVOJLANISHGA YO'NALTIRILGAN INNOVATSIYALARDAN FOYDALANISH

*Xasan Shuhratovich Gafforov*

*f.f.f.d., v.v.b. dots.*

*ISFT instituti Samarqand filiali*

*"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasi*

## **Annotatsiya**

Mazkur maqolada xorijiy tillarni o'qitishda nutqiy rivojlanishga yo'naltirilgan innovatsion usullar va texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda interaktiv ta'lif texnologiyalari, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, gamifikatsiya va kommunikativ yondashuvning roli o'rganiladi. Shuningdek, innovatsion usullar samaradorligini oshirish uchun didaktik materiallar va multimedya vositalaridan foydalanish tamoyillari yoritiladi. Tadqiqot xorijiy tillarni o'qitish jarayonini takomillashtirish va talabalar nutqiy faolligini oshirishda zamonaviy yondashuvlarning o'rni va istiqbollarini ko'rsatishga qaratilgan.

**Kalit so'zlar:** xorijiy til o'qitish, nutqiy rivojlanish, innovatsion texnologiyalar, interaktiv ta'lif, kommunikativ yondashuv, gamifikatsiya, sun'iy intellekt, multimedya.

## **Аннотация**

В данной статье анализируется значение инновационных методов и технологий, направленных на развитие речи при обучении иностранным языкам. Изучена роль интерактивных образовательных технологий, программ на основе искусственного интеллекта, геймификации и коммуникативного подхода в формировании и развитии речевой компетентности. Также будут освещены принципы использования дидактических материалов и мультимедийных инструментов для повышения эффективности инновационных методов. Целью исследования является показать роль и перспективы современных подходов в совершенствовании процесса обучения иностранным языкам и повышении речевой активности студентов.

**Ключевые слова:** обучение иностранному языку, развитие речи, инновационные технологии, интерактивное образование, коммуникативный подход, геймификация, искусственный интеллект, мультимедиа.

## **Annotation**

This article analyzes the significance of innovative methods and technologies aimed at speech development in foreign language learning. The role of interactive educational technologies, artificial intelligence-based programs, gamification, and the communicative approach in the formation and development of speech competence is examined. The principles of using didactic materials and multimedia tools to enhance the effectiveness of innovative methods will also be highlighted. The aim of the study is to demonstrate the role and prospects of modern approaches in improving the process of foreign language learning and increasing students' speech activity.

**Keywords:** foreign language learning, speech development, innovative technologies, interactive education, communicative approach, gamification, artificial intelligence, multimedia.

Globallashuv sharoitida xorijiy tillarni o'qitish nafaqat kommunikativ ehtiyoj, balki ta'lif tizimining muhim bo'g'inlaridan biriga aylandi. An'anaviy o'qitish usullari o'rnini zamonaviy pedagogik yondashuvlar egallab, talabalar nutqiy rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qilmoqda. Xususan, innovatsion texnologiyalar va metodikalar xorijiy tilni samarali o'zlashtirishga yordam bermoqda. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda nutqiy rivojlanishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalar va ularning afzallikkleri tahlil qilinadi.

Zamonaviy dunyoda xorijiy tillarni o'qitish jarayoni an'anaviy metodlardan innovatsion texnologiyalarga o'tmoqda. Globallashuv sharoitida chet tilida erkin muloqot qila olish nafaqat kasbiy muvaffaqiyat, balki shaxsiy taraqqiyot uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli,

ta'lrim jarayonida til o'rganuvchilarning nutqiy rivojlanishini jadallashtirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar va metodlarni joriy etish dolzARB masala hisoblanadi. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda nutqiy rivojlanishga yo'naltirilgan interaktiv yondashuvlar, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, gamifikatsiya elementlari va multimedya vositalarining samaradorligi tahlil qilinadi.

An'anaviy yondashuvlar, odatda, grammatikaga asoslangan bo'lib, til o'rganishda muloqotdan ko'ra nazariy bilimlarga urg'u beradi. Biroq zamonaviy til ta'limi usullari kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Xususan, interaktiv ta'lim texnologiyalari til o'rganish jarayonini jonlanadiradi. Masalan, virtual sinflar, onlayn forumlar, til klub va suhbat guruhlari orqali talabalar o'zaro muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. "Flipped Classroom" (Aksinchasinf) modeli esa o'quvchilarni darsga tayyor holda kelishga undaydi, natijada sindfa amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar va rol o'ynash mashqlari orqali nutqiy faoliy oshadi.

Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan dasturlar ham xorijiy tillarni o'qitishda katta ahamiyat kasb etmoqda. "Duolingo", "Rosetta Stone" va "ChatGPT" kabi platformalar individual yondashuvni ta'minlab, foydalanuvchilarning til o'rganish jarayonini shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar talaffuzni to'g'rilash, nutqiy qobiliyatni rivojlantirish va grammatika bilimlarini mustahkamlashda samarali vosita sifatida qo'llaniladi.

Shuningdek, o'yin elementlaridan foydalanish, ya'ni gamifikatsiya, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. O'yinlar orqali o'rganish til o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshirib, talabalarni faolroq ishtirok etishga undaydi. Masalan, rol o'ynash mashqlari (role-playing), qiziqarli topshiriqlar, musobaqalar va virtual til muhitlari orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash bilan birga, real hayotiy vaziyatlarga moslasha oladilar.

Multimedya vositalari ham xorijiy tilni o'rganish jarayonida katta o'rIN tutadi. Podkastlar, audiokitoblar, interaktiv matnlar, videodarslar va virtual reallik texnologiyalari orqali talabalar tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Masalan, "TED Talks", "BBC Learning English" va "LingQ" kabi platformalar o'quvchilarga tabiiy nutq muhitida til o'rganish imkonini beradi. Bu esa til o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar xorijiy tillarni o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Interaktiv metodlar, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, gamifikatsiya va multimedya vositalari orqali o'quvchilar til o'rganishda faol ishtirok etadi, real hayotiy muloqotga tayyor bo'ladi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun, ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali xorijiy tillarni o'qitish sifatini yanada oshirish mumkin. Bu nafaqat talabalar nutqiy rivojlanishini jadallashtiradi, balki ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga ham ijobjiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutqiy rivojlanishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalar orqali talabalar real hayotiy suhbatlarda ishtirok etish uchun zarur bo'lgan o'ziga ishonch va til bar'erini yengish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Sun'iy intellekt dan foydalangan holda individual o'qitish jarayonlari har bir o'quvchining qobiliyat va ehtiyojlariga mos ravishda shakllantiriladi. Bundan tashqari, onlayn kurslar va masofaviy ta'lim dasturlari til o'rganish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi, bu esa ayniqsa band yoki cheklangan resurslarga ega o'quvchilar uchun juda muhimdir.

Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar xorijiy tillarni o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Interaktiv metodlar, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, gamifikatsiya va multimedya vositalari orqali o'quvchilar til o'rganishda faol ishtirok etadi, real hayotiy muloqotga tayyor bo'ladi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun, ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali xorijiy tillarni o'qitish sifatini yanada oshirish mumkin. Bu nafaqat talabalar nutqiy rivojlanishini jadallashtiradi, balki ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga ham ijobjiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion ta'lim metodlari orqali o'quvchilar faqatgina til qoidalarini emas, balki ularning amaliy qo'llanilishini ham chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Kelgusida xorijiy tillarni o'qitishda innovatsiyalarning roli yanada ortib, yangi texnologiyalar va didaktik materiallar yaratish orqali o'qitish jarayonining samaradorligi oshirilishi kutilmoqda.

Virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining rivojlanishi o'quvchilarga jonli muloqot muhitini yaratib, ularning til o'rganish jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Shu bois, xorijiy til o'qitish tizimiga yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ularning samaradorligini muntazam ravishda tadqiq qilish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Bektoshova L. "Ta'limga gender yondashuvining nazariy asoslari." Toshkent, 2020. – 216 b.
2. Johnson D. W., & Johnson, R. T. "Cooperative Learning and Teaching Strategies." New York: McGraw-Hill, 2018. –119 b.
3. Brown H. D. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy." Pearson Education, 2017. – 146 b.
4. Ellis R. "Task-Based Language Learning and Teaching." Oxford: Oxford University Press, 2021. – 127 b.
5. Uzbekistan Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Ta'lim texnologiyalari bo'yicha o'quv qo'llanma." Toshkent, 2022. – 81 b.

# **TEXNIKA OLIY O'QUV YURTLARI TALABALARINING CHET TILNI BILISH DARAJASIGA QO'YILADIGAN TALABLARNING AMALIY YECHIMI**

*Xiloliddinova Feruza Rashidovna  
Jizzax politexnika instituti  
dotsent v.b.,*

*William Forsyth  
Portsmouth universiteti professori*

## **Annotatsiya**

Maqolada chet tillarining ta'lif jarayonida Chet tilining kommunikativ kompetentsiyasi va chet tilining kommunikativ muvaffaqiyati o'rtasidagi bog'liqlik masalasini joriy etish muhimligi asoslab berilgan. Asosiy e'tibor muhandislik yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'rgatishdir. Muallif yangi avlod talabasining o'z bilim sohasi bo'yicha malakali bo'l shining o'zi yetarli emasligini, bugungi kunda o'qitishning kommunikativ usullaridan foydalanish bilan bog'liq bo'l gan metodik yangiliklardan ta'lif-tarbiya jarayonida foydalanish zarurligini ta'kidlaydi.

**Kalit so'zlar:** kommunikativ muvaffaqiyat, infratuzilma, kasbiy funktsiyalar, optimallashtirish, kommunikativ kompetentsiya.

## **Аннотация**

В статье обосновывается важность постановки вопроса о связи между коммуникативной компетентностью иностранного языка и коммуникативной успешностью иностранного языка в процессе иноязычного образования. Основное внимание уделяется обучению английскому языку студентов технических специальностей. Автор подчёркивает, что студенту нового поколения недостаточно быть компетентным в своей области знаний, и сегодня необходимо использовать методические новшества, связанные с применением в образовательном процессе коммуникативных методов обучения.

**Ключевые слова:** коммуникативный успех, инфраструктура, профессиональные функции, оптимизация, коммуникативная компетентность.

## **Annotation**

The article substantiates the importance of raising the question of the relationship between the communicative competence of a foreign language and the communicative success of a foreign language in the process of foreign language education. The main attention is paid to teaching English to students of technical specialties. The author emphasizes that it is not enough for a new generation student to be competent in their field of knowledge, and today it is necessary to use methodological innovations related to the use of communicative teaching methods in the educational process.

**Key words:** communicative success, infrastructure, professional functions, optimization, communicative competence.

O'zbekistonning jahon iqtisodiy va ta'lif makoniga integratsiyalashuvi, jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi xorijiy tillarini o'qitish sohasidagi asosiy yo'r qnomalarning o'zgarishiga olib keldi. Nafaqat O'zbekiston kompaniyalari, balki boshqa madaniy konfessiyalar vakillari bilan ham professional tarzda ishlashga yo'naltirilgan talabalar, bo'lajak muhandislar tomonidan xorijiy tillarni o'zlashtirish hozirda katta ahamiyatga ega.

Xorijiy investitsiyalarning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ko'rsatayotgan kuchli ijobiy ta'siri, infratuzilma, aholi bandligi, mintaqadagi qulay ijtimoiy vaziyat kabi hayotning tegishli sohalarini rag'batlantirish, fan va ta'lifni rivojlantirish juda ko'p malakali kadrlarni talab qiladi. Texnika

universitetlari bitiruvchilarining aksariyati o'z kasbiga mos ish topishni rejalashtirmoqda. Yuzlab yosh muhandislar, quruvchilar, energetika sohasi mutaxassislari yurtimizdagi xorijiy kompaniyalarda o'z faoliyatini yo'lga qo'yish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun ham ularning xorijiy tillarni bilish darajalari talabi kun sayin ortmoqda. Ushbu turdagি firma va kompaniyalar nafaqat mutaxassislarning boshqaruv fazilatlariga, balki xorijiy tilini professional darajada, yetaricha bilishnixam asosiy shartidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bir nechta muhandislar, universitet bitiruvchilari chet tilida professional muloqotni to'liq ta'minlay oladilar lekin hali ham bu ko'rsatgichlar talab darajasida emasligini ko'plab texnika universitetlari talabalari misolida ko'ramiz. Xorijiy korxonalar professional tilshunoslar, tarjimonlar va chet tili o'qituvchilarini ishga olishni, keyinchalik ularni mutaxassislar sifatida "qayta tayyorlashni" afzal ko'radilar, professional muhandislar esa ko'pincha "chetdan tashqari" bo'lib qoladilar.

Xorijiy korxonalar va loyihalarni ishga tushirishda muhandislar hal qilishi kerak bo'lgan kasbiy vazifalar soni juda ko'p. Bu xorijiy tomon bilan loyihaning texnik-iqtisodiy asoslarini, loyihsmeta hujjatlarini muvofiqlashtirish, qurilish ob'ektini qurishning barcha bosqichlarini qurish va tasdiqlash, kommunikatsiyalar bilan ta'minlash, texnologik uskunalar va texnologiyalarni O'zbekiston voqeligiga moslashtirish uchun texnologik jarayonlarga texnik xizmat ko'rsatish va optimallashtirishni muvofiqlashtirish, mahsulotlarni hudud ichida va xorijda sotish bo'yicha tovar tarqatish tarmoqlarini rivojlantirish, xomashyo va ehtiyyot qismlarni xarid qilish, kredit mablag'lari bilan ta'minlash va mijozlar bilan fikr-mulohazalarini ta'minlash va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu chet ellik hamkasblar bilan muntazam ravishda har tomonlama muvofiqlashtirishni talab qiladi. Universitetlarda muhandislarni tayyorlash bo'lajak mutaxassislarga chet tilini, xususan, xalqaro muloqot tili hisoblangan ingliz tilini imkon qadar yuqori darajada bilishini ta'minlashi kerak, chunki barcha mamlakatlar va korxonalarning muhandislari ushbu tilda muloqot qilishga tayyor. Zamonaviy ta'lim uchun ijtimoiy buyurtma "Shakllanish, rivojlanish, o'z-o'zini anglaydigan, o'zini o'zi boshqaradigan, o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini namoyon qiladigan shaxsga aylanishdir"

Ma'lumki, "Chet tili" fanini o'zlashtirishdan maqsad chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va takomillashtirishdan iborat. Chet tilining kommunikativ kompetentsiyasi va chet tilining kommunikativ muvaffaqiyati o'rtasidagi bog'liqlik masalasini ko'rib chiqsak, aytishimiz mumkinki, bu tushunchalar bir-birini to'ldiradi. Chet tilining kommunikativ kompetentsiyasi tabiatan universaldir, uni shakllantirish maktab va universitetda har qanday ta'lim sohasida chet tilini o'rgatish maqsadi hisoblanadi. Biroq, chet tilidagi kommunikativ muvaffaqiyat, o'z navbatida, professional xususiyatga ega. Universitetda mutaxassislarni chet tilini o'qitish uchun shakllantirish bo'yicha ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir Chet tilining kommunikativ muvaffaqiyati, birinchidan, kasbiy samarali yo'nalishga ega (ma'lum bir kasbiy sohani lingvistik ta'minlash, bizning o'rganishimizda - biznes), ikkinchidan, kasbiy funktsiyalarni samarali amalgalashirishga qaratilgan (maxsus vaziyatlarga botish va o'rganish). Ma'lum bir kasb egasiga xos bo'lgan nutq xatti-harakatlari va nutq harakatlari) talabalar tomonidan shakllantirilgan xulq-atvor ko'nikmalar majmuasini, shu jumladan "Chet tili" fanini batafsil ko'rib chiqish. Ushbu ko'nikmalar kelajakdagi xodimning kasbiy faoliyatini optimallashtirishga qodir. Tushunchalarning ayrim tarkibiy qismlari "Chet tilining kommunikativ kompetensiyasi" va "chet tilining kommunikativ muvaffaqiyati" umumiy narsaga ega, bir-birini to'ldiradi, lekin bir-birini almashtirib bo'lmaydi. Chet tilining kommunikativ kompetensiyasi nuqtai nazaridan, bizning tadqiqotimizni keyingi tavsiflash jarayonida ushbu hodisalarning ahamiyatini ta'kidlagan holda, men kompensatsion va ijtimoiy kompetentsiyaning xususiyatlarini alohida ko'rib chiqmoqchiman, ularning shakllanish darajasi bitiruvchilarni butkul ta'minlanadi. Kompensatsion ko'nikmalar sinonimlardan foydalanish, so'z tuzilishini tuzatish, yaqinlashtirish, tilni taxmin qilish, suhbatdoshdan yordam so'rash, murakkab lingvistik hodisalardan ochish, keyingi so'z va jumlalarni bashorat qilish, shuningdek, paralingvistik strategiyalardan foydalanishda. Ushbu ko'nikmalar muhandislik bitiruvchilariga chet tilidagi muloqotning qiyin vaziyatlaridan chiqishga yordam beradi. Madaniyatlararo ishbilarmonlik aloqalarida sheriklar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatish uchun ahamiyatini ortiqcha baholab

bo'lmaydigan kommunikativ kompetentsiyaning yana bir asosiy tarkibiy qismi bu ijtimoiy kompetentsiyadir.

Zamonaviy metodika fani ta'lif jarayonida asosiy kompetensiyalar o'quvchilar tomonidan quyidagi shart-sharoitlarda egallanishini ta'kidlash imkonini beradi: a) ta'lifning faoliyat xususiyati; b) o'quv jarayonini o'quvchining mustaqilligi va o'z faoliyatni natijalari uchun javobgarligini rivojlantirishga yo'naltirish; v) maqsadga erishishda tajriba orttirish uchun sharoit yaratish. Ko'rib turganimizdek, o'quvchilarning o'quv kursi va natijalari uchun mustaqillik va mas'uliyat ulushi ortib bormoqda. Asosiy e'tibor talabaning ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari va qobiliyatlar bilan bog'liq. Talabaning mustaqilligi, agar u o'z maqsadlari va ehtiyojlariga muvofiq harakat qilsa, o'zining individualligini saqlasa, kommunikativ vazifani hal qilishda tashqi aralashuvsiz o'z qarorlarini qabul qilish huquqini amalga oshirsa, yuqori darajada saqlanadi.

Nofilologik yo'naliш talabalarining chet tilidagi kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish darajasini baholash uchun kognitiv mezonini tanlash talabalarning ingliz tilida madaniyatlararo muloqot qilish qobiliyatini baholash, ularning suhbатdoshlarini o'zaro tushunish uchun ma'lumot almashish qobiliyati, kasbiy yo'naltirilgan leksik birliklardan foydalanish qobiliyatini baholash maqsadga muvofiqligi bilan belgilanadi.

Yuqoridagi texnologiyalarning samarali integrallashuvi ta'lif sifatini oshirish, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning doimiy ravishda yangi bilimlarni egallahga bo'lgan intilishlariga qaratilgan. Shu bilan birga yondashuv, o'rganish usullari, ta'lif ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, o'quv sikllari mazmuni va talabalarning roli o'zgaradi. Uzoq muddatli ish zamonaviy ta'lif jarayonining ma'nosidir, shu jumladan lingvistikada xam. Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida o'quv axborotlarini uzatish vositasi sifatida faol kompyuterlashtirish zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlariga javob bermaydigan an'anaviy o'quv jarayonini doimiy ravishda takomillashtirib boradi, degan fikr ilgari suriladi.

Chet tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganishga tizimli yondashuv mualliflik elektron o'quv materiallarida bayon etilgan bo'lib, unda gpmamatik, fonetik va leksik kichik tizimlar sifatida keltirilgan. Tizimli yondashuv yordamida tilning kuchli va yuqori sifatli o'zlashtirilishini kafolatlaydigan giperaloqalar shakllantiriladi. Tizimli tamoyil tadqiqotimizda maxsuc qo'llanadigan loyihibiy, kommunikativ va masofaviy usullarda foydalaniladi.

Afsuski, universitet tomonidan ajratilgan chet tili darslari soni talabalarning chet tilini bilish darjasasi (B1-B2) bo'yicha federal maqsadlarga erishish uchun yetarli emas. O'qishni tugatgandan so'ng talabalarning tilni o'rganish darjasasi ko'pincha orzu qilingan holda qoldiradi. Qo'llanmalar ko'pincha zaif ifodalangan kommunikativ yo'naliшha ega bo'lgan, vazifalarning yetarli darajada individuallashtirilmagan til mashqlari to'plamidir. Biznes matnlar to'plami yoshlar ongiga va ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga zaif motivatsion jozibaga ega. Chet tilidagi darslar talabalar uchun yanada qiziqarli va qo'shimcha uslubiy yordam bilan maqsadlarga erishish uchun samarali bo'lishi mumkin.

Talabalarning o'zaro munosabatlarga kirishish, boshqarish va ta'sir etish texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etish bilan bog'liq kommunikativ ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi. Bu belgilab qo'yilgan texnologik na'munalarga va intizomga rioya etish, muloqot va uning turli shakllari, texnologiyasi va texnikasi, samarali muloqotning verbal va noverbal vositalarini bilish va amalda qo'llash, zamonaviy psixologik treninglar tashkil etish, muloqot sohasida o'zini o'zi baholay olish va o'zini o'zi takomillashtirish ko'nikmalaridir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ish o'ziga xos xususiyatlarni ochib berdi "chet tilidagi kommunikativ muvaffaqiyat" tushunchasi. Hozirgi kontseptsiya bo'lajak muhandislar ongida ularning xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllanadi kasbiy va umumiylardan ehtiyojlar va qiziqishlar. Belgilangan kommunikativ o'qitish usuli va kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning yetakchi roli uchun tayanch bo'lmasan universitetlar talabalariga chet tilini o'rgatishda bu sifatni egallash.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Xiloliddinova Feruza Rashidovna. The role of individual work in foreign language lessons: the role of individual work in foreign language lessons. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4.4 (2022).
2. Xiloliddinova, Feruza Rashidovna. "Grammatikani tizimli o'rganish: ijobiy va salbiy tomonlari." *Science and Education* 3.3 (2022): 483-490. Баранов А.Н, Юшманова С.И. "Отрицание в идиомах: семантико-синтаксические ограничения // Вопросы языкознания" – М, 2000. -427с.
3. Мусаев И. "Стилистические вопросы художественного перевода с английского на узбекский язык" АКД. Тошкент, 1976. -217с.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М, 1956. - 260с
5. Aslonov, S. S. (2020). The role of online teaching and innovativemethods. *Science and Education*, 1(3), 524-528.
6. Aslonov S. S. (2020). Ingliz tili stilistikasi fanini o'qitishda fonostilistikaning o'rni. *Интернаука*, (16-4), 57-59.
7. Якубов Фазлиддин Утаганович. "Лингвистический принцип в теории перевода во взглядах немецких лингвистов." *Актуальные вопросы современной науки*. 2014.

## TIL VA NUTQ ANTINOMIYASIDA NUTQ AKTLARINING AKS ETISHI

*Xoliqova Dilfuzaxon Abdumuxtorovna  
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti*

### **Annotatsiya**

Maqolada muallif tomonidan til va nutq dixotomiysi va uning ishlash prinsiplari bir munkha misollar yordamida yoritishga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan tilshunos olimlar Ferdinand de Sossyur va Yelmslev, hamda buyuk sharq mutafakkirlarining nutq faoliyatining ahamiyati va uni to'g'ri tashkillash hamda nutq akti sifatida gavdalantirish borasida ilk qarashlari qiyosiy chog'ishtirma metod orqali tahlil qilindi.

**Kalit so'zlar:** pragmatika, nutq aktlari, til, nutq, dixotomiya, frazeologik birliklar, lokutiv, illokutiv, perllokutiv, notiqlik, nutq madaniyati, frazelologizm, pragma.

### **Abstract**

In this article the author pays a significant attention to the language and speech opposition as well as its functioning principles. Therefore linguists Ferdinand de Sossure and Yelmslevs as well as great the eastern genius's point about the role of speech acts and to organize it properly is observed on the base of comparative method.

**Keywords:** pragmatics, speech acts, language, speech, dichotomy, phraseological units, locutionary, illocutionary, perllocutionary, oratory, speech culture, phraseologism, pragma.

### **Аннотация**

В статье автор уделил особое внимание дихотомии языка и речи и принципам ее действия с помощью нескольких примеров. В частности, методом сравнительного поперечного сечения были проанализированы первые взгляды лингвистов Фердинанда де Соссюра и Ельмслева, а также великих восточных мыслителей относительно значения речевой деятельности, ее правильной организатии и воплощения в качестве речевого акта.

**Ключевые слова:** прагматика, речевые акты, язык, речь, дихотомия, фразеологические единицы, локутив, иллокутив, перлокутив, ораторское искусство, культура речи, фразеологизм, pragma.

Dunyo tilshunoslida mashxur g'arb tilshunoslari tomonidan taklif etilgan "Nutq aktlari" nazariyasining ishlash tamoyillari aslida sharq mutafakkirlari tomonidan ham birmuncha aks ettirilgani hali barcha ishlarda o'z aksini topmaganligi va muallif bu boradagi izlanishlari natijasini taqdim qilishni ko'zda tutadi.

Tarixan shakllangan ilmiy qarashlar va nazariyalarda qayta -qayta tilga olingan til va nutq antinomiyasi hodisasi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, hamda tilshunoslarni hamon qiziqtirib kelayotgan masalalardan biri sifatida e'tirof etish mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, tilga ijtimoiy nutqqa esa xususiy ya'ni individual hodisa sifatida qaraladi. Maqolada qiyosiy chog'ishtirma metod asosida ayni shu xususiyatlari orqali til va nutq hodisalari bir biriga nisbatan antinomiy ya'ni zidlanishni hosil qilsa fikrni ifodalash vositasi sifatida esa yana bir uyaga birlashadi. Til nutqning ishlash qonun qoidalari aks ettirsa, nutq esa yana shu mavjud tilning qoidalari asosida ishlab tilni namoyon qiladi. Bu borada juda ko'plab qarashlar o'rganilgan. Jumladan Ferdinand de Sossyur til va nutq dixotomiyasini farqlaydi. Yelmslev Sossyur ta'limotini nomukammaligini isbotlagan holda o'zining to'rt a'zoli bo'lish usulini taklif qiladi va to'rtinchchi a'zosi etib nutqni belgilaydi va uni nutq akti hisoblaydi.<sup>76</sup> Nutqiy akt mazmuni lisoniy va nolisoniy xususiyatlar umumlashmasidan iborat ekanligini barcha pragmalingvistlar e'tirof etishadi. Ularning ko'pchiliginini tashkil etuvchi olimlar guruhi nutqiy akti uch bosqichli faoliyat tarzida ifodalaydilar. Bu bosqichlarda uch xil faoliyat bajariladi. Ular quyidagilardir: lokutiv, illokutiv, perllokutiv.

<sup>76</sup> Sossyur F.de. Kurs obshey lingvistiki. Trudi po obshemu yazikoznaniY..-M. Progress,1977.-S.43

Shu o'rinda Pragmalingvistika rivojlanish bosqichlariga nazar solish quyidagi bayon etiladigan fikrlarga oydinlik kiritadi. 1930-yilda "pragmatika" (*pragma* – yunoncha "harakat") atamasi ilk marotaba semiologiya-semiotika (belgilar haqidagi fan)ning bo'limi sifatida qo'llanildi. Rodolf Carnap<sup>77</sup> va Charlz Morris<sup>78</sup> kabi olimlar pragmatika amaliyotining ushbu birinchi bosqichining yorqin namoyandalaridandir. Pragmatika semiotikaning muayyan nutq jarayonida belgilar va ular ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi bir bo'limidir. Pragmatik jihatlar va belgilar tizimini tushunib etishdagi muammolar echimi falsafiy pragmatizm oqimi asoschilari bo'lgan amerikalik va evropalik olimlar Ch.Morris , Ch.Pirs, R.Karnap, Ch.Morris, L.Vitgenshteyn nomlari bilan bog'liq. Ikkinci bosqich 1950– 1960 yillarni o'z ichiga oladi va uning vakillari Jon Lengshou Austin, Jon Rojers Serl va Paul Gris kabi faylasuflar bo'lsa, uchinchi bosqichda Yakob L. Mey<sup>79</sup>, S.Levinson<sup>80</sup>, J.Lich<sup>81</sup> kabi olimlar ushbu sohada katta yutuqlarga erishdi J.Layons pragmatikaning predmetini aniqlash va belgilashga urinib, shunday deydi: "Pragmatika tinglovchining ma'lumotni so'zlovchini xohlagancha qabul qilishga undash uchun muloqotda tegishli til birliklaridan foydalanishini tavsiiflaydi"<sup>82</sup>. Frazeologik birliklarning boshqa leksik birliklardan farqli ravishda obrazli ifoda imkoniyatiga ega ekanligi va nutq jarayoniga so'zlovchining maqsad bilan olib kirishi diskurs vaziyatida pragmatik xususiyatning namoyon qiladi.

Har bir shaxsning faqat o'zigagina xos fazilatlari va madaniy ma'rifiy shakllanish muhit, hududi, kasbiy faoliyati , kelib chiqishi, shuningdek shaxs mansub bo'lgan millat madaniyatiga ko'ra har bir individualning nutqi alohida boshqalardan ajralib turuvchi nutq jarayonini aks ettirishi mumkin.Nutqning yuqorida tasvirlab o'tilgan ayrim o'ziga xosliklarini ifodalovchi alohida fan sifatida "Notiqlik san'ati" haqidagi fan Ritorika ham qadimdan Yunoniston va Rimda ham rivojlangan. Mohir siyosatchilar albatta yetuk notiqlar ham bo'lishgan, shuningdek qadimgi faylasuflar tomonidan Ritorika haqida bir qancha nodir qo'llanma asarlar ham yozib qoldirilganki, ular hatto bugungi kunimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan , hamda hozirda "Nutq madaniyati " deb ataladigan Tilshunoslik va Madaniyatshunoslikning birmuncha yangi tarmog'i (aslida nutq madaniyatiga xos atamalar va hodisalar qadimdan mavjud bo'sada qadimiy manbalarga asoslangan holda aynan shu nomdagi fan sifatida keyinroq shaklland.) O'rta asrlar gullagan Sharq she'riyatining buyuk namoyondasi hazrat Alisher Navoiy butun olamni yaratgan Alloh insonni nutq va til bilan siylagani va shu yo'sin jamiki mavjudottan mumtoz qilganini ta'kidlaydi:

Ey so'z bila qilg'on ofarinish og'oz,  
Insonni aroda aroda aylagon mahrami roz.  
Chun "kun fayakun" sahfasiga bo'ldi tiroz,  
Qilg'on oni nutq ila boridin mumtoz<sup>83</sup>

Shuningdek qisqa va kerakli o'rinda, hamda "bilib" ya'ni yolg'ondan qochgan holda so'zlash haqida Yusuf Xos Hojib bir necha asrlar avval o'zining " Qutadg'u bilig"- "Baxtga eltuvchi bilim " asarida xuddi Paul Graysning " Nutq aktlari nazariyasida qayd etgan qoidalarni aks ettirganligini payqash qiyin emas:

Ugush so'zlama so'z biror so'zla oz ,  
Tuman so'z tugunini bu bir so'zla yoz.

Diniy va dunyoviy bilimlarni bir paytning o'zida mukammal o'zlashtirishning uddasidan chiqa olgan buyuk bobokalonimiz Abu Nasr Forobi ham garchan aynan " Nutq aktlari nazariyasida doirasida fikr bildirmagan bo'sada, ushbu nazariyadagi " Haqqoniylilik ,haqiqiylik" tamoyilini aks ettirish muhimligini ta'kidlagan holda to'g'ri so'zlash , to'g'ri va mantiqiy xulosalar chiqarish ,mazmundor va

<sup>77</sup> Carnap Rudolf. Der logische Syntax der Sprache. – Vien, 1934. – P.175;

<sup>78</sup> Morris Ch. Signs, language and behaviour / Ch. Morris. – N.Y.: Prentice Hall, 1946. – P.165.

<sup>79</sup> Мей Джейкоб Л. Прагмалінгвістика: теорія і практика Дослідження Расмуса Раска з прагматичної лінгвістики 1., 1979.

<sup>80</sup> Levinson S. Pragmatics. – Cambridge, 1983. –192 p.

<sup>81</sup> Leech G.N. The Principles of Pragmatics. – N.-Y.: Longman, 1985. – P.150

<sup>82</sup>Soyibnazarov N. The role of pragmatics in translation. Jizzakh, – 2021. – P.8.

<sup>83</sup> Alisher Navoiy.Mukammal asarlar to'plami.16-jild- Toshkent : Fan ,2000.

chiroyli nutq tuzishda leksikologiya, grammatika, mantiqning ahamiyatini e'tirof etib : "Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish" haqida hatto hozirda ham o'zining dolzarbligi borasida asosiy o'rinda turadigan g'oyalarni ilgari suradi.

Yuqorida keltirib o'tilgan bir qancha dalillarga asoslanilgan holda aytish mumkinki, zamonaviy tilshunoslik tamoyillari til birliklarining semantik- sintaktik xususiyatlaridan ko'ra pragmatik xususiyatlari ya'ni ularning kishilar nutqida qo'llanilish jarayonidagi muammolar ko'proq tadqiqotga molik masala tarzida qaralayotgan ayni damda frazeologik birliklarning ham pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish foydalanuvchi omilini birinchi darajaga ko'taruvchi jihat sifatida e'tirof etilishini taqozo etadi. Hozirgi zamon tilshunosligida pragmatikaga til foydalanuvchilarining, nafaqat foydalanuvchilar, balki tilning egalari shuningdek uning tom ma'nodagi yaratuvchilarining ma'lum so'zlar , so'z birikmalari orqali vaziyat, zamon va makon kabi fenomenlarga o'z munosabatini bildirishda hamda suhbatdoshiga yetkazishda xizmat qiluvchi til sohasi sifatida qaraladi.

Muloqot ishtirokchilari frazeologizmning manosini anglash uchun pragmatik tafakkur, kognitiv anglash hamda muayyan fon bilimlari talab etiladi. *Kechagina eshagiga qiyshiq mingan qishloqi edim, bugun esa ajabtovur ma<sup>84</sup>shina*

*o'rindig'ida yastanib o'tiribman-a?! Nahotki, Xizr ko'rganim chin?!*

*El-ulus Chorshanbi cho'ponning kenjasি Xizr ko'rgan, endi iqboli baland bo'ladi degan gap-so'z tarqatibdi. Xizr ko'rdik, — dedim men unga peshvoz turib*

Ushbu misollarda berilgan hazrati Xizr payg'ambarimiz bilan bog'liq mazmunni anglash va anglatish jarayonida leksik-semantik tafakkurning o'zi kamlik qiladi. Frazeologik birlik muloqotdagi ifoda maqsadinin anglash uchun adresant va adresatdan Xizr alayhissalomga oid pragmatik bilimlardan ham xabardor bo'lishi kerakligini talab qiladi.Frazeologizm semantikasidagi pragmatik axborot nutq jarayonida yoki matnda muayyan kommunikativ vaziyatda amalga oshadi. Pragmatik axborotning amalga oshishi esa lingvistik va ekstralolingvistik, tarixiy-madaniy, ijtimoiy-madaniy, etimologik omillar orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonda adresat (muallif, so'zlovchi) pragmatik ma'noning, ya'ni munosabat bildiruvchining subyektiv baholovchisi vazifasini bajaradi. Subyektning obyektni

baholashi tabiat, odamlar, narsa va hodisalarga nisbatan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlarda, olamni lisoniy idrok qilishdagi milliy, madaniy, etnografik, ijtimoiy mavqe, etnografik xususiyatlarni ifodalovchi lisoniy birlklarda o'z aksini topadi. Ular frazeologizm semantikasidagi milliy-madaniy konnotativ komponentlar deb nomlanib, til konseptosferasiga kiruvchi tushunchalar sifatida o'rganiladi<sup>85</sup>

Xulosa qilib aytganda Pragmatik axborotdagi ma'noni anglashda frazeologizm tarkibidagi frazeologizmni qo'llashdan maqsad (funksiyalar)frazeologizm qo'llanilgan matnning tinglovchiga yoki pragmatic ta'siri unda muallifning yoki so'zlovchining kommunikativ intensiyasi ya'ni niyati kabi keng qamrovli vazifalar xizmat qiladi. Bunday axborot retseptorning kognitiv-mental ongida tahlil qilingach, frazeologizm haqiqiy ma'nosini idrok qilish jarayoni boshlanadi va tinglovchida (kitobxonda) axborotga nisbatan verbal pragmatik munosabatlar yuz beradi, hamda ushbu munosabatlarning qay darajada mutanosibligini ta'minlashda esa nutq aktlari muhim rol o'ynaydi.

<sup>84</sup> Luqmon Bo'rixon.Hizr ko'rgan yigit. Qissalar va hikoyalar. "Sharq Nashriyot -matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent -2007.

<sup>85</sup> Коралова А.Л. Передача образности в переводе как прагматическая проблема // Прагматика языка и перевод. Сб. научн. тр. – М., – С. 68.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Alisher Navoiy.Mukammal asarlar to‘plami.16-jild- Toshkent : Fan ,2000.
2. Carnap Rudolf. Der logische Syntax der Sprache. – Vien, 1934. – P.185;
3. Коралова А.Л. Передача образности в переводе как прагматическая проблема // Прагматика языка и перевод. Сб. научн. тр. – М., – С. 68.
4. Leech G.N. The Principles of Pragmatics. – N.-Y.: Longman, 1985. – P.150
5. Levinson S. Pragmatics. – Cambridge, 1983. –192 p.
6. Luqmon Bo‘rixon.Hizr ko‘rgan yigit. Qissalar va hikoyalar. "Sharq Nashriyot -matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririysi. Toshkent -2007.
7. Прагматика языка и перевод. Сб. научн. тр. – М., – С. 68.
8. Sossyur F.de. Kurs obshey lingvistiki.Trudi po obshemu yazikoznaniyu..-M. Progress,1977.-S.4
9. Soyibnazarov N. The role of pragmatics in translation. Jizzakh, – 2021. – P.8.

# XORIJIY TILNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

*Xoliqova Nazokat Batirovna  
Renessans ta'lim universiteti  
Xorijiy filologiya kafedrasi  
katta o'qituvchi*

## **Annotatsiya**

Ushbu maqola Telegram, Kahoot, Quizlet va Quizizz kabi yangi texnologiyalarni joriy etishda birinchi kurs o'quvchilari duch keladigan imkoniyatlar va qiyinchiliklarni ko'rib chiqadi.

**Kalit so'zlar:** Innovatsion pedagogik texnologiya, ta'lism, raqamli vositalar, til o'rganish, onlayn ta'lism, interaktiv ta'lism, xorijiy tillarni o'rgatish, ta'lism texnikasi, Telegram, Kahoot, Quizlet, Quizizz, gamifikatsiya, sun'iy intellekt asosidagi o'quv vositalari.

## **Аннотация**

Эта статья рассматривает возможности и трудности, с которыми сталкиваются студенты первого курса при внедрении новых технологий, таких как Telegram, Kahoot, Quizlet и Quizizz.

**Ключевые слова:** Инновационные педагогические технологии, образование, цифровые средства, изучение языков, онлайн-образование, интерактивное образование, обучение иностранным языкам, образовательная техника, Telegram, Kahoot, Quizlet, Quizizz, геймификация, средства обучения на основе искусственного интеллекта.

## **Abstract**

This article explores the opportunities and challenges faced by first-year students when implementing new technologies such as Telegram, Kahoot, Quizlet, and Quizizz.

**Keywords:** Innovative pedagogical technologies, education, digital tools, language learning, online education, interactive education, foreign language teaching, educational technology, Telegram, Kahoot, Quizlet, Quizizz, gamification, artificial intelligence-based learning tools.

**Kirish.** XXI asrda chet tillarini o'rgatish an'anaviy usullardan tubdan farq qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning paydo bo'lishi bilan xorijiy til o'qituvchilari endi o'rganish tajribasini o'zgartiruvchi raqamli vositalarning keng doirasini qo'llash huquqiga ega. Mobil ilovalardan tortib interaktiv platformalargacha texnologiya chet tilini o'qitishda keskin burilish qildi va talabalarga ko'proq moslashuvchanlik, o'zaro aloqa va shaxsiy o'rganish imkoniyatlarini taqdim etdi. Biroq, birinchi kurslarga xorijiy tilni o'rgatadigan o'qituvchilar ko'pincha ushbu vositalarni o'z guruhlariga integratsiya qilishda jiddiy muammolarga duch kelishadi.

Asosiy muammolar qatoriga noadekvat infratuzilma, o'qituvchilar tayyorgarligining yo'qligi, talabalarning yangi usullarga qarshilik ko'rsatishi va raqamli tafovut kiradi. Ushbu to'siqlarga qaramay, Telegram, Kahoot, Quizlet va Quizizz kabi yangi texnologiyalarning potentsial afzalliklarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ushbu maqola ushbu qiyinchiliklarni chuqur o'rganib chiqadi va ularni bartaraf etish uchun amaliy yechimlarni tavsiya qiladi, natijada o'qituvchilarga talabalarning faolligini, motivatsiyasini va xorijiy tilni o'zlashtirishni yaxshilash uchun ushbu texnologiyalarning afzalliklarini maksimal darajada oshirishga imkon beradi.

## **Til o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni:**

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ishtirok etish, jalb qilish va o'zaro ta'sir o'tkazish uchun yangi imkoniyatlarni taklif qilish orqali til o'rganish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Eng ko'p ishlataladigan vositalar orasida:

## **1. Raqamli ta'lism platformalari:**

Duolingo, Memrise va Babbel kabi platformalar o'quvchilarni qiziqtirish va motivatsiya qilish uchun o'yinlar, viktorinalar va tezkor fikr-mulohazalardan foydalangan holda til o'rganishda inqilob qildi.

Ushbu platformalar intuitiv va moslashuvchan bo'lib, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mo'ljallangan va shu bilan talabalarga yo'naltirilgan o'quv muhitini rivojlantiradi.

## **2. Virtual Classrooms and Online Learning:**

Zoom va Google Classroom kabi virtual sinf xonalarining paydo bo'lishi xorijiy tillarini o'qitish manzarasini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ushbu platformalar talabalar va o'qituvchilar o'rtaida real vaqt rejimida muloqot qilish imkonini beradi, global muloqot va hamkorlik uchun imkoniyatlar yaratadi. Talabalar endi til almashish platformalari va interaktiv videolar kabi onlayn resurslardan foydalangan holda xorijiy tilni tezlik bilan o'rganishlari mumkin.

## **3. Mobil ilovalar:**

HelloTalk va Tandem kabi mobil ilovalar o'quvchilarni ona tilida so'zlashuvchilar bilan bog'laydi, bu ularga til almashinushi orqali gapirish va yozishni mashq qilish imkonini beradi. Ushbu ilovalar an'anaviy til o'rgatishni to'ldiradigan va amaliy kontekstda tezkorlik bilan fikr-mulohazalarni taqdim etuvchi noyob, real dunyo tillarini taqdim etadi.

## **4. Multimedia va interaktiv vositalar:**

Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) kabi rivojlanayotgan texnologiyalar til o'rganish muhitini yaratish uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda. Ushbu texnologiyalar real stsenariylarni simulyatsiya qilishga va interaktiv kontent orqali talabalarni jalb qilishga yordam beradi, bu esa tilni o'zlashtirishni yanada dinamik va kontekstli qiladi.

## **5. Til o'rganishda sun'iy intellekt (AI):**

Chatbotlar va avtomatlashtirilgan repetitorlar kabi sun'iy intellektga asoslangan vositalar talabaning malaka darajasiga moslashish va maqsadli fikr-mulohazalarni taklif qilish orqali shaxsiy o'rganish tajribasini taqdim etadi. Rosetta Stone va Busuu o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan darslar va real vaqt rejimida baholashni taklif qiluvchi sun'iy intellekt asosidagi platformalarga misol bo'la oladi.

Rosetta Stone — bu dunyoda eng tanilgan til o'rganish platformalaridan biridir va 24 ta tilda kurslar taqdim etadi. Uning yondashuvi immersiv ta'limga asoslanadi, ya'ni o'rganuvchilar so'zni to'g'ridan-to'g'ri tarjimasiz, balki ma'nolar bilan bog'lashga o'rgatiladi. Bu usul tasvirlar, audio va matn orqali tilni intuitiv o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi.

Busuu — 12 ta tilda ta'limga beradigan mashhur til o'rganish dasturi. Bu platforma asosan real hayotdagi vaziyatlarga asoslangan suhbatlarga yo'naltirilgan darslar bilan tanilgan. Busuu o'rganuvchilarga tilni amaliy ravishda o'rganishda yordam berish uchun jamoaviy yondashuvni qo'llaydi. Platforma grammatikani, lug'atni, suhbatlashishni, o'qishni va yozishni o'rganish uchun tuzilgan kurslarni taqdim etadi.

## **6. Telegram:**

Telegram samarali muloqot va hamkorlik vositasi sifatida ommalashdi. O'qituvchilar undan topshiriqlarni yuborish, o'quv materiallarini almashish va talabalar bir-biri bilan muloqot qilishlari mumkin bo'lgan tilga oid guruhlarni yaratish uchun foydalanadilar. Telegramning ko'p qirraliligi o'qituvchilarga sinxron muhokamalar, til bo'yicha viktorinalar va uy vazifalarini bajarish imkonini beradi.

## **7. Kahoot, Quizlet va Quizizz:**

Ushbu o'yin platformalari an'anaviy o'rganishni qiziqarli va raqobatbardosh tajribaga aylantirib, xorijiy til guruholarning ajralmas qismiga aylandi.

**Kahoot** do'stona raqobat orqali o'quvchilarni til o'rganishga jalb qiluvchi qiziqarli va interaktiv viktorinalar yaratish uchun keng qo'llaniladi. Godwin-Jones (2018) tadqiqoti Kahoot-ning real vaqt rejimidagi fikr-mulohazalari tilni tez eslab qolishni va lug'atni saqlashni kuchaytirishini ta'kidlaydi.

**Quizlet** fleshkachalar, viktorinalar va o'quv o'yinlarini taklif etadi, bu o'quvchilarga takrorlash va interaktiv usullar orqali lug'at va grammatikani o'rganishga yordam beradi. Platformaning moslashuvchanligi o'qituvchilarga aniq o'quv maqsadlariga erishish uchun mashqlarni moslashtirishga imkon beradi.

**Quizizz** — o'qituvchilarga o'rnatilgan video yoki audio elementlari bilan interaktiv viktorinalar yaratish imkonini beruvchi yana bir mashhur o'yin vositasi bo'lib, tezkor fikr-mulohaza va ishslash tahlilini taqdim etish orqali o'rganish tajribasini yaxshilaydi. Bax (2011) ma'lumotlariga ko'ra,

bunday interfaol vositalardan foydalanish talabalarni ularning raqobatbardosh instinktlariga kirish orqali rag'batlantiradi va bir vaqtning o'zida til ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

### ***Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishdagi muammolar:***

Garchi ushbu texnologiyalar katta foyda keltirsa-da, bir qator muammolar ularning muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga to'sqinlik qiladi:

#### ***1. Infratuzilmaning etishmasligi:***

Ko'pgina maktablarda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, ilg'or pedagogik vositalarni joriy qilish uchun zarur bo'lgan asosiy infratuzilma mavjud emas. Bunga ishonchli internet, zamonaviy kompyuterlar va dasturiy ta'minotning etishmasligi kiradi. Warschauer va Healey (1998) ta'kidlaganidek, infratuzilmaning yetarli emasligi ta'linda raqamli vositalardan samarali foydalanishga jiddiy to'siq qo'yadi.

#### ***2. O'qituvchining tayyorlarligi va malakasi:***

O'qituvchilarning katta qismi yangi texnologiyalarni o'qitish amaliyotiga integratsiya qilish uchun etarli darajada tayyorlanmagan. Chapelle (2003) o'qituvchilarga yangi vositalar va usullardan xabardor bo'lishga yordam beradigan doimiy kasbiy rivojlanish dasturlari zarurligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar nafaqat texnologiyadan foydalanishni o'rganishlari, balki uni pedagogik jihatdan qanday qo'llashni ham tushunishlari kerak.

#### ***3. Talabalarning faolligi va motivatsiyasi:***

Kahoot va Quizlet kabi interfaol platformalar talabalarni jalg qilish uchun yaratilgan bo'lsa-da, hamma talabalar ham bu vositalarni qabul qilishga birdek rag'batlanmaydi. Ba'zi o'quvchilar, ayniqsa, o'z-o'zini boshqarishni talab qilganda, onlayn ta'limni izolyatsiya qilishlari mumkin. Talabalarning madaniy kelib chiqishi va qiziqishlariga mos keladigan qiziqarli kontent bu muammoni yumshata oladi.

#### ***4. O'zgarishlarga qarshilik:***

O'qituvchilar ham, talabalar ham an'anaviy o'qitish usullarini afzal ko'rishlari yoki muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqishlari sababli yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga qarshi turishlari mumkin. Bax (2011) ta'kidlaganidek, texnologik integratsiyaga qarshilik an'anaviy o'qitish usullari bilan qulaylik yoki yangi yondashuvlarda qabul qilingan qiymatning etishmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

#### ***5. Raqamli bo'linish:***

Texnologiyaga ega bo'lgan talabalar va mavjud bo'limgan talabalar o'rtasidagi tafovut juda muhim. Warschauer va Healey (1998) ta'kidlaganidek, pastroq ijtimoiy-iqtisodiy qatlamlardan bo'lgan talabalar ko'pincha raqamli ta'lim vositalariga kirishda to'siqlarga duch kelishadi, bu esa ta'limdagi tengsizlikni kuchaytiradi.

#### ***Qiyinchiliklarni yengish uchun yechimlar:***

Ushbu muammolarni bartaraf etish va innovatsion pedagogik texnologiyalarning afzalliklaridan to'liq foydalanish uchun o'qituvchilar va muassasalar bir nechta echimlarni amalga oshirishlari mumkin:

#### ***1. Yaxshiroq kirish va infratuzilma:***

Hukumatlar va ta'lim muassasalari texnologik infratuzilmani modernizatsiya qilishga sarmoya kiritishlari kerak. Narxlari arzon qurilmalar, yaxshilangan internet aloqasi va mavjud raqamli resurslar til o'rganish vositalaridan teng foydalanishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Texnologiya kompaniyalari va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, kam ta'minlangan hududlardagi maktablar uchun subsidiyalangan texnologiya paketlarini taklif qilish orqali raqamli tafovutni bartaraf etishga yordam beradi.

#### ***2. Doimiy o'qituvchilar malakasini oshirish va qo'llab-quvvatlash:***

Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlash uchun zarurdir. Tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash guruhlari, seminarlar va onlayn kurslar o'qituvchilarga Telegram, Kahoot, Quizlet va Quizizz kabi vositalarni pedagogik amaliyotiga integratsiyalashda yordam berishi mumkin. O'qituvchilar, shuningdek,

hamkorlik madaniyatini va doimiy takomillashtirishni targ'ib qilish uchun hamkasblari bilan o'z tajribalari va muvaffaqiyat hikoyalari bilan bo'lismishlari kerak.

### **3. Jumladan, o'yinlashtirish va rag'batlantirish:**

Til o'rganishga o'yin elementlarini kiritish o'quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Kahoot, Quizlet va Quizizz kabi platformalar o'rganishni rag'batlantiruvchi yetakchilar jadvali, nishonlar va mukofotlar kabi xususiyatlarni taklif etadi. Godwin-Jones (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yinlar nafaqat talabalarning faolligini oshiradi, balki til ko'nigmalarini uzoq muddatli saqlashni ham yaxshilaydi.

### **4. Madaniyatga mos kontekstlardan foydalanish:**

Talabalarni jalb qilish uchun til o'quv materiallari madaniy jihatdan mos bo'lishi va turli nuqtai nazarlarni aks ettirishi kerak. Bu o'quvchilarning o'z mazmuniga ko'proq bog'langanligini va o'rganishga rag'batlantirilishiga yordam beradi. O'qituvchilar Quizlet yoki Kahoot kabi platformalardagi tarkibni madaniy jihatdan mos stsenariylarni o'z ichiga olishi uchun sozlashlari mumkin, bu esa yanada chuqurroq ishtirot etish hissini uyg'otadi.

### **5. Raqamli bo'linishni bartaraf etish:**

Raqamli tafovutni tugatish, texnologiya kompaniyalari va ta'lim muassasalari o'rtasida samarali harakatlarni talab qiladi. Kam ta'minlangan hududlardagi talabalarni arzon qurilmalar va internet bilan ta'minlash ta'lim imkoniyatlaridan teng foydalanishni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni xorijiy tillarini o'qitishga integratsiyalashuvi o'quvchilarning faolligi va til o'zlashtirishini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Telegram, Kahoot, Quizlet va Quizizz kabi vositalar o'qituvchilarga til o'qitishning an'anaviy usullarini o'zgartira oladigan bir qator interaktiv, o'yinlashtirilgan va moslashtirilgan o'quv vositalarini taqdim etadi. Biroq, muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlash uchun infratuzilma, o'qituvchilar tayyorlash, talabalarning faolligi va raqamli tafovut bilan bog'liq muammolarni hal qilish kerak.

Infratuzilmaga sarmoya kiritish, doimiy kasbiy rivojlanishni ta'minlash va o'yin va madaniy ahamiyatga ega kontentdan foydalanish orqali o'qituvchilar ushbu to'siqlarni yengib o'tishlari va yanada inklyuziv, samarali va qiziqarli til o'rgatish muhitini yaratishlari mumkin. Texnologiya rivojlanishda davom etar ekan, til o'rgatish yanada shaxsiylashtirilgan, qulay va chuqurroq bo'lib, talabalarni tobora raqamli dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Bax, S. (2011). *The Role of Technology in Language Learning*. Cambridge University Press.
2. Chapelle, C. A. (2003). *English Language Learning and Technology: Lectures on Applied Linguistics in the Age of Information and Communication Technology*. John Benjamins Publishing.
3. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging Technologies: Language Learning and Digital Tools. *Language Learning & Technology*, 22(2), 5-20.
4. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. *Language Teaching*, 31(2), 57-71.

# O'ZBEK TILSHUNOSLIKDA ONOMASTIK BIRLIKLARNING TADQIQI

Xusanova Maksuda Nishonovna  
Renessans ta'lim universiteti  
Filologiya kafedrasi v.b.dotsenti (PhD),

Ergashev B.A.  
Renessans ta'lim universiteti 2-kurs talabasi

## Annotatsiya

Maqolada har qanday til lug'aviy tarkibining ajralmas qismlaridan birini atoqli otlar tashkil qilishi, o'zbek nomshunosligida onomastik birliklar va ularni tadqiq etilish, shuningdek, ideonim va uning turlari bayon qilingan.

**Kalit so'zlar:** onomastic birliklar, atoqli ot, ideonim, dignitonim, toponim, antroponim faleronim, geortonim, xrononim.

## Аннотация

В статье описывается, что имена собственные являются неотъемлемой частью лексического состава любого языка, ономастические единицы в узбекской ономастике и их исследование, а также идеонимы и их типы.

**Ключевые слова:** ономастические единицы, имя собственное, идеоним, дигнитоним, топоним, антропоним, фалероним, геортооним, хрононим.

## Abstract

The article describes that proper nouns constitute one of the integral parts of the lexical composition of any language, onomastic units in Uzbek nomenclature and their research, as well as ideonyms and their types.

**Keywords:** onomastic units, proper noun, ideonym, dignitonym, toponym, anthroponym, phaleronym, geortonym, chrononym.

Har qanday til taraqqiyotning turli bosqichlarida yuzaga kelgan, turli tarixiy sharoitlarida yaratilgan nomlarning xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. O'zbek tilshunosligida turdosh otlarning lisoniy xususiyatlari atoqli otlarga nisbatan chuqurroq o'rganilgan. Atoqli otlar va ularga munosabat qadimdan xalq vakillarining doim e'tiborida bo'lgan. Urug', qabila, elat, xalq, shahar, qishloq, ko'chalar, tog', tepa, qoya, lalmi yer va adirliklar, ko'l, daryo, ariq, koriz, quduqlarning nomi u yerda istiqomat qiladigan aholining tarixiy rivojlanishida ma'nnaviyatini, madaniyatini u yoki bu darajada o'zida ifodalaydi. Atoqli otlar keng ma'nodagi tushuncha bo'lib, kishilarning faoliyati, tushunchasi va dunyoqarashi bilan bog'liq nomlar-antroponimlar; xalqning etnik xususiyatlari asosida paydo bo'lgan nomlar-etnonimlar, fitonimlar (o'simlik nomlari) toponimlar (joy nomlari), hayvonlarga atab qo'yilgan nomlar-zoonimlarni ifodalaydi. Bir necha asrlardan buyon saqlanib kelayotgan bu nomlar uzoq tarixiy davrning mahsuli hisoblanadi. Atoqli otlar muayyan axborot tashiydi, ushbu xabar (ma'no) turdosh so'zlar ma'nosidan farqlanadi. Har qanday til lug'aviy tarkibining ajralmas qismlaridan birini atoqli otlar tashkil qilarkan, bizningcha, "onomasticheskoye prostranstvo" birikmasini nomshunoslik ko'lami yoki onomastik tizim deb tarjima qilsa bo'ladi, chunki ular antroponimika, toponimika, kosmonimiya, etnonimika va boshqalardan tashkil topgan maxsus tizimdir. O'zbek tilining onomastik ko'lamini tildagi barcha atoqli ot ko'rinishlarining majmui tashkil etadi. O'zbek tilida onomastik ko'lamlarni keng va tor ma'noda hamda superko'lam, makroko'lam, mikroko'lam va yana kichikroq ko'lamlarga bo'lib o'rganiladi. Onomastik ko'lamni tashkil etuvchi makroko'lamlarga antroponimlar, toponimlar, zoonimlar, kosmonimlar, gidronimlar, ideonimlar kiradi. A.Gurbanov ozarbayjon tilining onomastik birliklariga antroponimlar, etnonimlar, toponimlar, gidronimlar, zoonimlar, kosmonimlar, ktematonimlarni kiritadi[1,10]. Makroko'lamlar bo'yicha olimlar tomonidan bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. "Antroponim" asli grekcha so'z bo'lib, kishilarga beriladigan atoqli otlar[2,34] degan

ma'noni anglatadi. U ham onomastikaning lisoniy birligi hisoblanadi. E.Begmatov, N.Xusanov, G'Sattorov, R.Nuriddinova o'zbek antroponomilarining rivojiga katta hissa qo'shgan. Toponimika (topas -joy, onyma -ism, nom) so'zi joy nomlarini bildiradigan atoqli otlardir. O'zbek toponimikasini shakllanishi va taraqqiyotida H.Hasanov, S.Qorayev, Z.Do'simov, T.Nafasov[4,14], B.O'rino, L.Karimova, J.Latipov, N.Oxunov, T.Enazarov kabi olimlarning xizmatlari katta. Y.I.Ablaqulovning "O'zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi" tadqiqot ishida o'zbek tilshunosligida "onomastik ko'lam", "onomastik birlik" tushunchasining qo'llanilishi, ushbu ko'lamga kiruvchi atoqli ot turlari, shuningdek, ko'lamni tashkil etuvchi onomastik birliklar tadqiq etilgan. U o'zbek onomastikasining makroko'lamlari tarkibini tadqiq etib, makroko'lamlarni yetti guruhga bo'lib, ularni mikroko'lamlarga ajratadi. Ular ktematonimlar, artionim, dokumentonim, gemononim, xrononim, biblionim kabi turlarga bo'ladi. Shuningdek, oronim va kosmonim makroko'lamlariga ham to'xtalib, ularni ham tasniflaydi.

Ideonim insonning aqliy, g'oyaviy va badiiy faoliyati mahsuli bo'lgan bir donasining atoqli otidir. Ideonimlar (yun. Idea-g'oya + onoma-atoqli ot)-tarixiy asarlar, hujjatlarning atoqli oti bo'lib, u insonning aqliy, g'oyaviy va badiiy faoliyati mahsuli bo'lgan bir dona narsaning atoqli oti hisoblanadi. O'zbek onomastikasi superko'lamiga kiruvchi 22ta makroko'lam belgilangan[1.42]. Ideonimlarni tasnif etganda, uning mikroko'lam turlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. **Ktematonim** – xalq tarixi, milliy madaniyati uchun ma'lum qimmatga ega bo'lgan ba'zi nodir qurollar, asbob-uskunalar, buyumlarning bir donasiga berilgan atoqli ot.
2. **Geortonim** – har qanday bayram, festival, xotira kunlari joriy yildagi marosim va tadbirlarga berilgan atoqli ot. Navro'z bayrami, Ramazon hayiti (Iyd-al Fitr)
3. **Xrononim** – tarixiy davrlar, bosqichlarning atoqli oti. Masalan, Temuriylar davri, Oila yili.
4. **Dokumentonim** – xalq tarixi uchun alohida ahamiyatga ega hujjatlar nomi. Mustaqillik deklaratasiyasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
5. **Gemononim** – matbuot organlari (gazeta, jurnal, byulleten, axborot va b.) "Xalq so'zi", "Yangi O'zbekiston" ( gazeta), "Saodat", "Moliya" (jurnal).
6. **Artionim** – tasviriy san'at asarlari[2.43] – ( rang-tasvir, grafika, plastika va b.) "Mona Liza"(Leonardo da Vinchi).
7. **Biblionim** – har qanday badiiy, ilmiy, diniy, siyosiy asarlarga qo'yilgan atoqli ot. Masalan, Alisher Navoiy "Xamsa" dostoni, Abdulla Qahhor "O'tmishdan ertaklar" asari.
8. **Musiqa san'at asarlarining** (kuy, ashula, qo'shiq va b.) atoqli oti. Masalan, "Munojot", "Ushshoq" ( xalq kuyi).
9. **Dignitonim** – faxriy unvon, mansablarning atoqli oti. Masalan, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, O'zbekiston Qahramoni.
10. **Faleronim** – har qanday orden, medal, ko'krak nishonlarining atoqli oti. "Do'stlik" ordeni, "Shuhrat" medali.

E.Begmatov[1.42], Y.Ablaqulovlar onomastik birliklarni tasniflaganda dignitonim va faleronimlarni ideonimlarning mikrotasnifiga kiritmagan.Dignitonim va faleronimlarni ideonim makroko'lami qatoriga kiritib tasniflaganda maqsadga muvofiq bo'lardi. Dignitonim va faleronimlar insonning aqliy, g'oyaviy va badiiy faoliyatining mahsuli hisoblanadi. Biz ilmiy tadqiqotimizda dignitonim va faleronimlarni ideonimning mikro tasnifiga kiritdik.

Dignitonim – kishilarning mehnat faoliyati davomida alohida bajargan ishlari uchun ma'naviy, moddiy, ma'rifiy jihatidan rag'batlantirish uchun davlat yoki tashkilot tomonidan ta'sis etilgan unvon (faxriy, diniy va ilmiy unvonlar) va mansablarning atoqli oti.

Faleronimiya – orden, medal, mukofot va "Tashakkurnoma", "Rahmatnoma", "Faxriy yorliq" nomlarining atoqli oti.

O'zbek tili xrononim va geortonimlarining lisoniy tadqiqiga[3] bag'ishlangan tadqiqotlar ham amalga oshirilgan.

Ma'lumki, davr, bosqich, asr nomlari alohida leksik qatlam bo'lib, tarixan ma'lum bir voqeahodisalar bilan bog'lanadi. Xrononimlar atoqli ot sanalib, o'ziga xos vazifani bajaradi, chunki kun, oy,

hafta nomlari kundalik ishlatilganda o‘z ma’nosida qo’llaniladi. Bayram, festival, marosim, tadbirlarning nomlari- geortonimlarni tadqiq qilish ham murakkab jarayon hisoblanadi.

Diniy geortonimlar-udumlar, tadbirlar, kunlar (*Qurban hayiti, Laylatulqadr*), “Mehrjon”, “Xotira va qadrlash kuni” (*Xotira, Qadrlash*), gul sayillarini ifodalovchi geortonimlar (*Lola sayli, Guli surh*) ni ifodalovchi nomlardir.

Ideonimlar ko’lamiga kiruvchi dokumentonim, biblionim, ktematonim, gemeronom kabi onomastik birliklar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlaar olib borilmagan. O‘zbek tilidagi onomastik birliklar bo‘yicha bir qator ishlar amalgalashganiga qaramay, ularning ko‘pchiligi monografik tadqiq etilmagan , onomastik tizimdagagi o‘rnini aniqlanmagan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, onomastik birliklarni, xususan, ideonimlarni tadqiqotchilar tomonidan tadbiq etilishi , o‘rganilishi lozim.

### **Foydalilanigan adabiyotlar**

1. Begmatov E. A.O‘zbek tili antroponomikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – 10 b.
2. Gurbanov A.Azerbajchan onomastikası. – Bakыı, 1986. 34-bet
3. Salixodjayeva X.Z. O‘zbek tili xrononim va geortonimlarining lisoniy tadqiqi: Filol. fan. bo‘yicha fals. dokt( PhD)... diss. avtoref. – Farg‘ona, 2019.
4. Xusanova M.N. Ozbek tilidaga dignitonim va faleronimlarning lisoniy xususiyatlari.filol.fan bo‘yicha falsafa doktori(PhD)... diss.avtoref.–Toshkent, 2024

# THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Xushvaqtov O.A.

*Renessans ta'lim universiteti "Axborot texnologiyalari"  
kafedrasi assistant o'qituvchisi,*

Bekmirzayev B.A.

*Renessans ta'lim universiteti "Sun'iy intellekt" yo'nalishi talabasi*

## Abstract

This article describes the role of artificial intelligence in education, its advantages and disadvantages, and the advantages of using it in the course of the lesson. Also, statistical data on the use of artificial intelligence systems in the implementation of the lesson and the latest intelligent systems are analyzed.

**Keywords:** artificial intelligence, intelligent systems, platform, software, learning process analysis.

## Аннотация

В данной статье описывается роль искусственного интеллекта в образовании, его преимущества и недостатки, а также преимущества использования его в ходе урока. Также анализируются статистические данные об использовании систем искусственного интеллекта при реализации урока и новейших интеллектуальных систем.

**Ключевые слова:** искусственный интеллект, интеллектуальные системы, платформа, программное обеспечение, анализ процесса обучения.

## Annontatsiya

Ushbu maqolada sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni, afzalliklari hamda kamchiliklari, dars jarayonida foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt tizimlarining darsni tadbiq qilishda foydalanilganligiga doir statistik ma'lumotlar va hozir vaqtdagi eng so'nggi aqli tizimlar tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** sun'iy intellekt, aqli tizimlar, platforma, dasturiy ta'minot, dars jarayoni tahlili.

The introduction of artificial intelligence (AI) into science requires an increase in the number of qualified personnel. After all, specialists who are masters of their profession will be the main factor in the penetration of AI into all areas.

Currently, in our country, the specialty "Digital Technologies and Artificial Intelligence" has been included in the nomenclature of scientific and scientific-pedagogical specialties of highly qualified personnel, and its passport has been created. A postgraduate higher education institute in the field of "Digital Technologies and Artificial Intelligence" has been opened at the Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi and the Research Institute for the Development of Digital Technologies and Artificial Intelligence. As part of the support of scientific and technical research and innovative developments in the field of SI, 9 projects with a total value of 15.1 billion soums and a duration of 2021-2024 are being implemented.[1]

These measures will help prepare a new generation of specialists who can use artificial intelligence to solve complex scientific problems. AI has the potential to revolutionize many scientific fields, and a skilled workforce is essential to harness these opportunities.

- In medicine, SI is used to develop new drugs and treatments, as well as to more accurately diagnose diseases.
- In biology, it is used to study the human genome and develop new models of disease.
- In physics, it is used to analyze large data sets from particle accelerators and other experiments.
- In astronomy, it is used to search for new planets and study the evolution of galaxies.

These are just a few examples of the many ways AI is being used in science today. As AI continues to develop, it could have an even greater impact on scientific research in the years to come..

Case study. AI in education can be used to automate tasks, provide personalized learning experiences, and assess student learning. For example, AI can be used to grade essays, provide feedback on student work, and create personalized learning plans. However, the scope of AI is expanding beyond automation. AI can now be used to identify people's personalities, students' abilities, and employees' work attitudes.

Recently, two major startups were introduced by OpenAI and Google that are making a big difference in AI.

**Picture-1.** ChatGPT and Google Bard

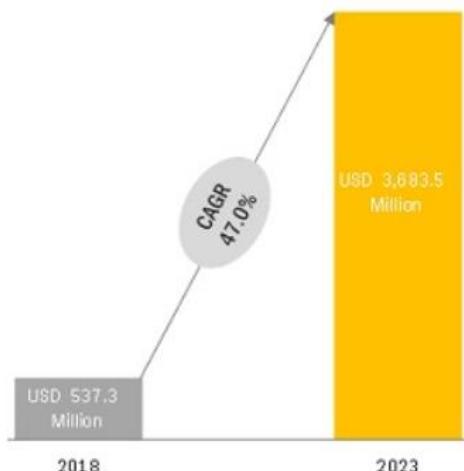


Google Bard is a large-scale language model chatbot developed by Google. Its working principle was originally trained on large data sets and can now generate text, translate languages, write various creative content, and answer specific questions you may have. ChatGPT uses a pre-trained language model trained on large amounts of data. This initial training allows the model to understand the nuances of human language, which allows it to better handle conversational requests. ChatGPT can be integrated into a variety of applications, including customer support, personal assistants, and chatbots.

It is expected that these two projects will be widely used in education in the near future and will yield even better results than they are currently.

SI is a rapidly growing technology sector that has the potential to transform various aspects of the education system. According to reports, the global market for SI in education is expected to reach \$3.68 billion. This represents a CAGR (Compound Annual Growth Rate) of 47% during the period 2018-2023.[2]

**Picture-2.** Market value of AI



How AI is currently working in education?

A report by Microsoft and McKinsey of more than 2,000 students and 2,000 teachers from Canada, Singapore, the UK and America shows how artificial intelligence (AI) is already giving teachers and schools the opportunity to try out incredible technologies in innovative ways. [3]

The role of artificial intelligence in education:

1. AI can automate key activities in education, such as assessment.
2. Students can get additional help from AI teachers.
3. AI-based programs can provide useful feedback to students and teachers.

4. It can change the role of teachers. There will always be work for teachers in education, and as we mentioned above, AI can take over tasks like assessment, help students improve their learning, and even replace real tutoring.

AI can help students find information quickly and think creatively.

### **Conclusion**

In conclusion, well-designed formative assessments that leverage the latest advances in technology can help students learn faster and better. These mechanisms are an essential part of the teaching and learning process. From AI-generated mini-tests, smart tutoring, hidden assessments, games, and virtual reality, there are many ways to use this technology to create engaging tools. To achieve this, the education system needs to invest more in research and development of new technologies that provide teachers and students with the necessary tools. AI has a huge impact on the education sector. If fully exploited, it can completely transform the industry and provide an environment in which students can thrive. AI can also be useful for teachers. It can serve as an effective, convenient assistant for performing administrative tasks or collecting data.

### **References**

1. Abdollahzadegan, A., Hussin, C., Razak, A., Moshfegh Gohary, M., & Amini, M. (2013). The Organizational Critical Success Factors for Adopting Cloud Computing in SMEs. *Journal of Information Systems Research and Innovation*, 4(1), 67–74. Agbesi, S. (2020).
2. Institutional Drivers of Internet Voting Adoption in Ghana: A Qualitative Exploratory Studies. *Nordic and Baltic Journal of Information and Communications Technologies*, 1, 53–76. doi:10.13052/nbjict1902-097X.2020.003
3. <https://yuz.uz/uz/news/suniy-intellekt--texnologik-rivojlanish-asosi>
4. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2023/03/15/2627937/0/en/Industrial-Artificial-Intelligence-AI-Market-Size-Zooming-to-Reach-Whopping-USD-58-3-Billion-With-the-CAGR-of-52-46-by-2029-BlueWeave-Consulting.html#:~:text=During%20the%20forecast%20period%20between,USD%2058.3%20billion%20by%202029.>
5. [https://www.researchgate.net/publication/341287979\\_The\\_Role\\_of\\_Big\\_Data\\_and\\_Artificial\\_Intelligence\\_in\\_Education\\_and\\_Education\\_Research\\_A\\_Literature\\_Mapping](https://www.researchgate.net/publication/341287979_The_Role_of_Big_Data_and_Artificial_Intelligence_in_Education_and_Education_Research_A_Literature_Mapping)

# YOSHLARNING MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA MOBIL ILOVALARNING AHAMIYATI

Xushvaqtov O.A.  
*Renessans ta'lim universiteti*  
“Axborot texnologiyalari”  
kafedrasi assistant o'qituvchisi,

Eronova M.B.  
*Renessans ta'lim universiteti*  
“Kompyuter injiniringi” yo‘nalishi talabasi

## Annotsiya

Ushbu maqolada mobil ilovalarning saytlardan farqi va uning imkoniyatlari, yoshlarning moliyaviy savodxonligini oshirishda mobil ilovarning afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, mobil ilovalarga doir statistik ma'lumotlar va yoshlarni moliyaviy savodxonligini oshirishda mashhur bo'lgan mobil ilovalar tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** mobil ilova, moliyaviy savodxonlik, raqamli moliyaviy xizmatlar, kontent, moliyaviy aktivlar, moliyaviy xarajatlarni boshqarish, platforma, dasturiy ta'minot, front-end, back-end.

## Аннотация

В данной статье освещается разница между мобильными приложениями и сайтами и их возможности, преимущества и возможности мобильных приложений в повышении финансовой грамотности молодежи. Кроме того, были проанализированы статистические данные по мобильным приложениям и популярным мобильным приложениям для повышения финансовой грамотности молодежи.

**Ключевые слова:** мобильное приложение, финансовая грамотность, цифровые финансовые услуги, контент, финансовые активы, управление финансовыми расходами, платформа, программное обеспечение, front-end, back-end.

## Annotation

This article highlights the difference between mobile applications and websites and their capabilities, advantages and possibilities of mobile applications in improving the financial literacy of young people. In addition, statistical data on mobile applications and popular mobile applications to improve the financial literacy of young people were analyzed.

**Keywords:** mobile application, financial literacy, digital financial services, content, financial assets, financial expense management, platform, software, front-end, back-end.

**Kirish.** Moliyaviy savodxonlik — shaxsiy moliyaviy boshqaruv, byudjetlashtirish (kirim-chiqim) va investitsiyalarni o‘z ichiga olgan turli xil moliyaviy ko‘nikmalarini tushunish va samarali ishlatish qobiliyati hisoblanadi. Istalgan moliyaviy maqsadlarga erishish uchun aholining daromad topish, sarflash, tejash, qarz va investitsiyalar bo‘yicha savodxonlik darajasi yuqori bo‘lishi muhim. Insonlarning moliyaviy savodxonlik darajasi past bo‘lishi natijasida tadbirkorlikda omadsizlikka uchrashi yoki o‘z moliyaviy resurslarini to‘g’ri joylashtira olmasligi mumkin. Mavjud moliyaviy bozor instrumentlaridan maqsadli foydalana olmasligi oqibatida esa kambag‘allik yoki o‘rta hol turmush darajasidan yuqori pog‘onalarga chiqishi murakkablashadi.

**Masalaning qo‘yilishi.** Moliyaviy savodxonlik va qimmatli qog‘ozlar loyihasi doirasida o‘quvchilar uchun moliyaviy bilimlarini oshirishga qaratilgan interaktivmultimediyalai platforma ishlab chiqilioshi bilan birga uning mobil ilovasini ishlab chiqish muhum sanaladi. Shuning uchun, Dunyoning aksariyat mamlakatlarida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish

bo'yicha davlat tashabbuslari mavjud va O'zbekiston ham bundan mustasno emas. Jumladan, Markaziy bank va boshqa davlat organlari bilan birgalikda quyidagi ishlar amalga oshirilmoqda:

- har yili o'rta maktab o'quvchilari va kollej talabalari o'rtasida moliyaviy savodxonlik bo'yicha respublika olimpiadasini o'tkazish;
- aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga, investitsiyalarini, soliqlarni va to'lovlarini, pensiya va tartibga solish yangiliklarini, jamg'armalarni saqlab qolish uchun o'ziga xos va yangi vositalar haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan teledasturini yaratish;
- bank va moliya mutaxassisliklari bo'yicha oliy ta'lim muassasalari va korporativ universitetlarning tinglovchilari o'rtasida har yili bank ishi va moliya sohasiga oid masalalar bo'yicha xalqaro keys-championatlar va olimpiadalarni o'tkazish;
- ilmiy-tadqiqot to'garaklari faoliyatini tashkil etish va iqtidorli yoshlarni jalb etgan holda olimpiada, tanlovlardan sovrindorlari ishtirokida loyiha-tadqiqot ishlar doirasida alohida yechimlarni ishlab chiqib, televidenida yoritib borishni tashkil etish shular jumlasidandir [1].

Raqamli moliyaviy xizmatlar (Digital Finance Service) haqida yetarli ma'lumot va bilimning yetishmasligi odamlarni Raqamli moliyaviy xizmatlar (RMX) ning potentsial xavflariga nisbatan zaiflikni namoyon qiladi. Shu sababli, odamlarning raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha dastur va tashabbuslarni boshlash asosiy maqsadlardan biriga aylandi. Raqamli moliyaviy savodxonlikni o'rganish odamlarning bilimdagi kamchiliklarini to'ldirish va ularning umrbod moliyaviy farovonligiga tayyorgarlik ko'rish uchun muhim tarkibiy qism sifatida qaralmoqda.

Moliyaviy savodxonlikni o'rganish uchun raqamli texnologiya vositalardan foydalanish bo'yicha umumiyligi konsepsiya mavjud emas, chunki aksariyat RMX raqamli vositalar (masalan, mobil telefonlar) orqali yetkaziladi. Bu bilan odamlar nafaqat raqamli muhitning imkoniyatlari bilan tanish bo'lishlari, balki xohlagan joydan turib o'qib o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin. Xususan, mobil telefonlarning foydalanishga yuqori kirib kelish tezligi tufayli istiqbolli maqsadlarda unumli foydalanish mumkin.

Ayrim davlatlar shu jumladan, AQSH, Buyuk Britaniya va Avstraliyada aholining moliyaviy savodxonligini oshirish davlat iqtisodiy siyosatini ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Hozirda moliyaviy savodxonlik va iqtisodiyotni o'rgatish uchun mobil ilovalar juda rivojlangan. Bu mobil ilovalar yordamida foydalanuvchilarda quyidagi ko'rinnomalarni shakllanadi:

- moliyaviy xizmatlardan keng foydalanish asosida shaxsiy jamg'arma va investitsiyalarini amalga oshirishda qo'llaniladigan dastaklar sonini ortishi;
- o'zining oilaviy budgetini oqilona boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi;
- turmush darajasidagi o'zgarishlarga egiluvchan yondashishi;
- moliyaviy aktivlar va xarajatlarini samarali boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi;
- o'z moliyaviy majburiyatlarini ko'rsatilgan muddatda bajarishi;
- pul va narxlar borasida to'g'ri qarorlar qabul qila olish va boshqalar.

Demak, bugungi kunda mobil ilova - bu gadget (smartfon) larning ishlashi uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot (DT) sanaladi. DTning maqsadi juda xilma-xil bo'lishi mumkin: xizmatlar, do'konlar, o'yin-kulgilar, onlayn yordamchilar va boshqalar. Ushbu ilovalar foydalanuvchi tomonidan mobil bozorlar orqali yuklab olinadi va o'rnatiladi. Eng yirik mobil ilovalar platformalar – AppStore va Google Play. Texnik jihatdan, barcha ilovalar ma'lum bir mobil gadget platformasi uchun yaratilgan. Eng mashhur operatsion tizimlar: iOS, Android va Windows Phone.

To'g'ri Internat saytlari orqali ham xizmatlarni taqdim etish mumkin. Hattoki ularni mobil telefon orqali ham ochish mumkin.

Saytning mobil versiyasi qayta ishlab chiqilgan bo'lib, ba'zi hollarda veb-sahifalarning dizayni va mazmunini smartfon displayida oson ko'rish uchun moslashtirilgan bo'ladi. Mobil telefonda ochish chun ham texnik ishlar olib boriladi, bu esa o'za navbatida vaqt va mablag' talab etadi. Eng oson yo'li - ish stoli uchun asosiy saytning nusxasini yaratish va uni mobil o'lchamlari uchun moslashtirishga harakat qilish. Eng yaxshi variant saytni to'liq "saralash" va foydalanuvchi uchun sensorli ekran orqali muloqot qilish uchun qulay bo'lgan yangi dizaynni yaratish hisoblanadi.

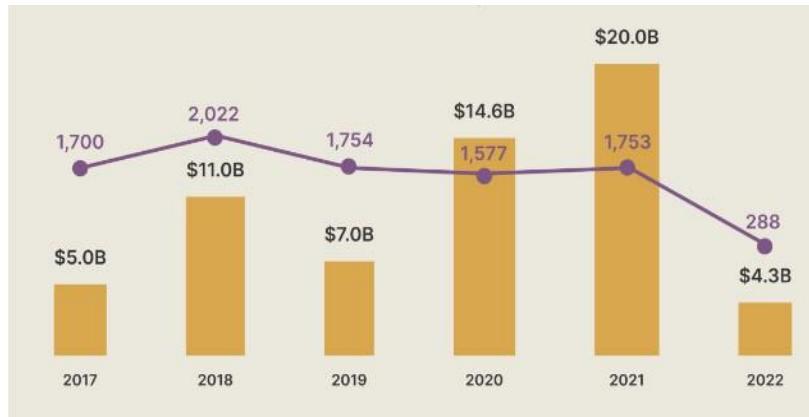
Mobil ilova - mobil platformalar imkoniyatlari uchun funksionalligi va dizayni “zo’r” bo’lgan DTlar to’plami. Mobil ilovalarning asosiy afzalliklari quyidagilar [1]:

- mobil ilova interfeysi sensorli ekran yoki tugmalar orqali mobil qurilmada ishlash uchun maxsus mo’ljallangan;
- foydalanuvchilar uchun qulay va tushunarli navigatsiya;
- xabarlar, bildirishnomalar uchun eslatmalar bilan yaxshi foydalanish;
- dastur bilan ishlash uchun brauzerni ochish shart emas va ko’pgina ilovalar Internet o’chirilgan bo’lsa ham bir qator funktsiyalarni qo’llab-quvvatlaydi;
- foydalanuvchining shaxsiy ma’lumotlarini saqlash. Bu xususiyat ilovani shaxsiylashtirishni yaxshilaydi. Masalan, uyingizga taksi chaqiradi (ro’yxatdan o’tish), tibbiy siyosat va boshqa imtiyozlar bo'yicha shifokor qabuliga yoziladi;
- kompaniya, xizmat ko’rsatuvchi bilan yanada moslashuvchan va qulay qayta aloqa;
- ko’proq resurslardan foydalanish imkoniyati;
- ilovalar insonning biologik ritmlarini hisobga olishi va unga rejimga rioya qilish zarurligi haqida xabar berishi va boshqalarni keltirish mumkin.

Mobil ilovani ikkita katta blokga bo’lish mumkin - bu fron-end va back-end. Shunga ko’ra, Front-end qismi foydalanuvchi o’zaro aloqada bo’lgan dasturning komponentlari va variantlarini o’z ichiga oladi. Masalan, tanlash paneli, asboblar paneli, parametr sozlamalari va boshqalar. Back-end - bu yashirin qism, “orqa”. Ishlab chiquvchi yoki admin ushbu komponentlar bilan server dasturlarini qo’llab-quvvatlaydi va unga ma’lumotlar kiritib boradi.

Boshqacha qilib aytganda, mobil ilova split tizimga o’xshaydi, uning bir qismi foydalanuvchi tomonida - bu Front-end, ikkinchisi esa ishlab chiquvchi tomonida - bu Back-end. Quyida mashhur moliyaviy mobil ilovalarni keltirib o’tamiz.

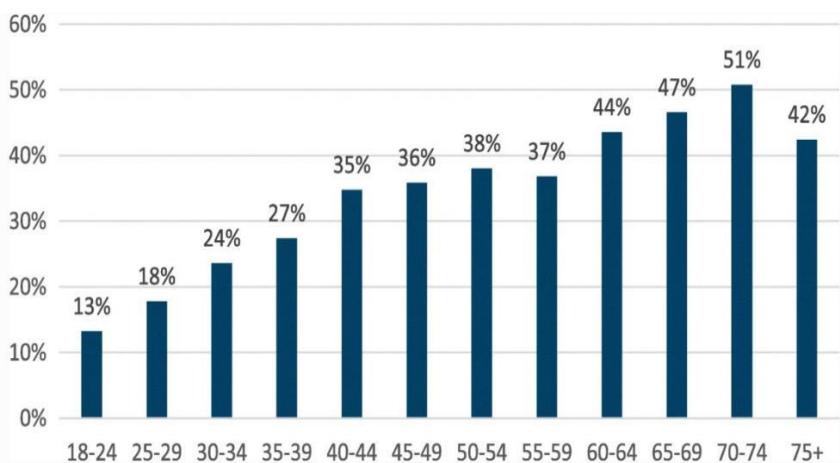
Misol uchun, SmartyPig mobile ilovasi AQShda juda mashhur bo’lib, u bolalar va kattalar uchun mo’ljallangan. Ilovaning yillik aylanmasi 5 milliard dollarni tashkil etadi.



1-rasm. Ta’limda mobil ilovalarga kiritilayotgan investitsiya miqdori va bitimlar soni. (TechED kompaniyasining 2022 yil 23-mart holatidagi statistikasi [2].)

Ericsson Mobility Reportning so’nggi ma’lumotlariga ko’ra, 2025-yilda smartfonlardan foydalanuvchilar soni 7,5 milliardga yetishi taxmin qilinmoqda. 2022-yilning aprel oyidagi ma’lmotlarga ko’ra Internet foydalanuvchilar soni 5 milliarddan oshgan bo’lsa, smartfonlardan foydalanuvchilar soni 5.32 milliardni tashkil etadi<sup>3</sup>. Smartfonlardan foydalanish imkoniyatlarining oshishi mobile ilovalarni raqamlı moliyaviy savodxonlikni o’rganish uchun muhim vositaga aylantiradi va uzlusiz o’rganishni osonlashtiradi [2].

AQSHda yosh bo'yicha o'tkazilgan moliyaviy savodxonlik so'rovnomasiga ko'ra berilgan uchta savolga to'g'ri javob berish statistikasi 2-rasmda keltirilgan.



**2-rasm. AQSH Milliy moliyaviy imkoniyatlar tadqiqoti [3].**

Bu statistikalar aholining moliyaviy savodxonligini oshirishda mobil ilovalarning ahamiyati katta ekanligini koʼrsatadi.

Educational App Store nashrinining maʼlum qilishicha quyidagi 5 ta eng mashhur ilovalar yoshlari va oʼsmirlarda moliyaviy savodxonlikni oshirish va bilim olish uchun yaxshi deb topilgan [4]:



RossterMoney ilovasi 7-14 yoshdagi oʼquvchilarga moʼljallangan boʼlib, bu ilovada farzandlarga pulni qanday boshqarish mumkinligi toʼgʼrisida bilim berib boriladi.

BusyKid - bolalar va butun boshqa oila azʼolari uchun pulni boshqarish boʼyicha haqiqiy hayotiy saboqlar berish uchun moʼljallangan moliyaviy dastur hisoblanadi.

Greenlight - pul ilovasi va debet kartasi boʼlib, ota-onva farzandlari bilan birgalikda pul ishslash, tejash va investitsiya qilishni oʼrganish uchun har xil yechimlarni taklif etadi.

Current - bolalar chun oʼz pullarini yaxshiroq sarflash, tejash va boshqarish uchun moʼljallangan moliyaviy ilova va debet karta. Uning Visa kartasi ota-onalar uchun bolalarining sarf-xarajatlari ustidan nazoratni, oʼsmirlaringizga esa ular istagan moliyaviy erkinlikni beradi.

Saving Spree bu IOS tizimi uchun moliyaviy savodxonligi boʼyicha ilova boʼlib, u qiziqarli oʼyinlar orqali pulni tejashni qiziqarli usullar bilan oʼrgatadi.

Ushbu ilovalar foydalanuvchilarda moliya va pul masalalarini oʼrgatadi. Bu turdagagi mobile ilovalarni ishlab chiqish bosqichlari quyidagi bir nechta jarayonlarni orqali ishlab chiqiladi [5]:

**I bosqich.** Tekshiruvdan oldingi diagnostika - talabalarning moliya va kundalik hayotda mobil ilovalardan foydalanish boʼyicha bilimlarini aniqlash uchun 10 tadan kam boʼlimgan savolli anketa qoʼyiladi, bu talabaning oʼrganayotgan mavzu yuzasidan bilim darajasini aniqlash imkonini beradi.

**II bosqich.** Mobile ilovalarni tanlash - Internetda moliya va iqtisodiyotga aloqador eng yaxshu bepul mobil ilovalar uchun qidiruv amalga oshiriladi. Qidiruv tugallangach, ularni baholash va loyiha maqsadlariga javob berishini taʼminlash uchun eng koʼp tavsiya etilgan 4 ta ilova tanlanadi.

**III bosqich.** Pedagogik taklifni ishlab chiqish va amalga oshirish - loyihaning ushbu bosqichida dastur ishlab chiqiladi, unda taklif qilingan faoliyatga mos kelish uchun zarur boʼlgan raqamli resurslar, jarayonga qoʼshimcha ilovalarni integratsiya qilish uchun muhit boʼlib xizmat qiladigan vosita kiritiladi. Ilovalar bilan oʼzaro ishslash uchun individual va hamkorlikdagi faoliyat sinxron va asinxron tarzda rejalashtirilgan boʼlishi, talabalarga maʼlumotlarni kiritish va qayta ishslash va ushbu texnologik vositalar bilan oʼzaro aloqani boshlash imkonini berishi talab etiladi.

**IV bosqich.** Ma'lumotlar to'planadi - mobil ilovaga joylanadigan ma'lumotlar tayyorlanadi, bunda zamon talabiga javob beradigan eng so'nggi ma'lumotlar va bilimlar olinadi.

**V bosqich:** Ishlab chiqilgan ilova diagnostik tahlil qilinadi. Ushbu baholashda ma'lum doiradagi talabalarning yordamidan foydalaniladi, bunda ilovaning barcha holatlari sinovdan o'tkaziladi.

Diagnostikaning yakuniy natijalari olinadi va tahlil qilinadi. Shundan so'nggina foydalanish bosqichiga taqdim etiladi.

### Xulosa

Ta'lim uchun mobil qurilmalar yordamidan foydalanimish foydalanuvchilarining ushbu tizim orqali o'z bilimlarini shakllantirishda va ko'nikmalari eng so'nggi ma'lumotlar bilan boyitish uchun kengaytirish imkoniyatini beradi. Moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalangan holda o'quvchilarga qiziqarli va jozibador bo'lgan o'quv materiallarini taqdim qilish eng muhim vazifa sifatida qaralishi hamda ma'lumotni taqdim etishning interaktiv usullaridan foydalanish yaratilayotgan kontentning asosiy mezoni hisoblanadi. Moliyaviy savodxonlik va qimmatli qog'ozlar loyihasi doirasida o'quvchilar uchun moliyaviy bilimlarini oshirishga qaratilgan interaktiv kontent yaratish vazifasini oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz.

### Foydalanimish adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2020-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasi bank- moliya akademiyasini rivojlantirish konsepsiyasini tashdiqlash to'g'risida"gi 08.06.2020-yildagi 365- son Qarori // <https://lex.uz/docs/-4850492>
2. Ericsson nashri // <https://ericsson.com/en/press-releases/2015/6/ericsson-mobility-report>
3. SpringerOpen ilmiy tadqiqot jurnali // <https://sjes.springeropen.com/articles/10.1186/s41937-019-0027-5/figures/1>
4. World finance review nashri // <https://worldfinancialreview.com/5-best-financial-literacy-apps-for-kids/>
5. Nix United global dasturiy taminot ishlab chiqarish muhandisligi portali // <https://nix-united.com/blog/5-essential-stages-of-mobile-app-development/>
6. Vahabov A.V. Moliyaviy savodxonlik asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 288 b.
7. Бродникова Э. Красавина Э. Дети и деньги. Мы воспитываем миллионера. – СПб.: Peter, 2013. – 260 с.
8. Vahabov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik / Toshkent. Moliya instituti. — Toshkent: "Noshir", 2011. – 712 b.
9. <https://datareportal.com/> - Datareportal rasmiy sayti.

# OLIY TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH: TASHKILY VA TEXNOLOGIK JIHATLAR

**Yadgarov T.G.**  
*Renessans ta'lim universiteti*

**Payziyeva M.T.**  
**Toshkent axborot texnologiyalari**  
**universiteti**

**Yadgarov D.T.**  
**"O'zbektelekom" AK, Markaziy filiali,**  
**1 toifali mutaxassis**

## Annotatsiya

Ushbu maqola ba'zi raqamli transformatsiya muammolarga bag'ishlangan bo'lib, elektron interfaol doskadan foydalangan holda dars mavzularini o'tkazish jarayonida oliy o'quv yurtlarida oliy ta'liddagi o'zgarishlar va professor-o'qituvchilar tarkibidagi qiyinchiliklar keltirilgan. Asosiy qiyinchiliklar va ularni hal qilishning ba'zi yechimlari keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** raqamli transformatsiya, muammo, elektron interaktiv doska, mahorat, "katta" ma'lumotlar, content(tarkib), ma'lumotlar bazasi.

## **Аннотация**

Данная статья посвящена некоторым проблемам цифровой трансформации в высшем образовании и сложности у профессорско-преподавательского состава в высших учебных заведениях по ведению занятий с использованием электронной интерактивной доски. Приведены основные сложности и некоторые вопросы их решения.

**Ключевые слова:** цифровая трансформация, проблема, электронная интерактивная доска, умение, большие данные, контент, база данных.

## **Annotation**

This article is devoted to some of the problems of digital transformation in higher education and the difficulties of teaching staff in higher education institutions in conducting classes using an electronic interactive whiteboard. The main difficulties and some issues of their solution are given.

**Keywords:** digital transformation, problem, electronic interactive whiteboard, skill, big data, content, database.

**Kirish.** Hozirda raqamlashtirish va raqamli transformatsiya iqtisodiyotga va umuman jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishi va salbiy oqibatlarga olib kelishi, ma'lum tahdid va xavflarni keltirib chiqarishini ta'kidlangan mumkin.

Raqamli transformatsiya oliy ta'lim muassasalarida qo'shimcha afzalliklarni mavjud. Umuman, talabalar, magistrantlar va boshqa toifadagi talabalar uchun "raqamli transformatsiya" quyidagilarni kiritish mumkin:

- ta'lim olish imkoniyatini kengaytirish;
- ta'lim sifatini oshirish;
- olingan bilimlarni amaliyotga ko'proq yo'naltirish;
- talabalar bir-biri bilan muloqot qilish va guruhlarda yanada rivojlangan ko'nikmalarini egallash uchun kengroq imkoniyatlar vositalari.

Yana shuni aytish lozimki, raqamli texnologiyalardan foydalanish endi ko'plab universitet ma'muriyatlarini tomonidan asosan o'quv soatlarini tejash vositasiga sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Ijobiy natijalardan xoli bo'lganda, e'tibor turli xavflarni tahlil qilishga, raqamli va raqamli transformatsiya olib kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarga tahdid solishga qaratililadi.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlari tomonidan iqtisodiyotni raqamlashtirish tezligi va ko'lami turlicha bo'lishi natijasida "raqamli bo'linish" xavfiga e'tibor qaratmoqda. Bu bo'shliq allaqachon turli darajalarda va turli ijtimoiy - iqtisodiy tizimlarda kuzatilgandir,

**Asosiy qism.** Raqamli transformatsiya raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ma'lumotlarni boshqarishning yangicha yondashuvlariga asoslangan yangi modellarga, aloqa kanallariga, shuningdek ma'lum jarayonlarga o'tish bilan bog'liq bo'lgan sanoat ishtirokchilari faoliyatining kompleks o'zgarishini tushunishga taklif etiladi. Quyida oliv ta'limda raqamli transformatsiya muammolari bo'yicha ba'zi bir asoslarini keltiramiz.

Bugungi kunda oliv ta'limda professor-o'qituvchilarning asosiy muammosi – bu "katta sonlar" bilan ishslash jarayoni.

Tabiiyki, raqamli transformatsiyada oliv o'quv yurt professor-o'qituvchilari elektron interaktiv doskadan foydalanadilar va ba'zi qiyinchiliklarga yoki aytish mumkin muammolarga duch kelishadi.

Ayniqsa, matematika fani darslarida barcha uchraydigan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda muammolar yuzaga keladi.

Masalan: Oliy ta'lim tashkilotlarining hozirgi holatini baholash va raqamli etuklik darajasini bashorat qilish uchun uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan vazifalarning murakkabligi va xilma-xilligi matematika ta'limning "raqamli etukligi" ga erishishni talab qiladigan vazifadir.

Demak, elektron shaklda mavjud bo'lgan ommaviy ijtimoiy ahamiyatga ega xizmatlar ulushining ko'payishini ta'minlash kerak. Bundan xulosa qilib, tadqiqotlar mavzusini quyidagicha ifodalaymiz: "fanlarni o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning murakkabligi".

Umuman olganda, asosiy qiyinchiliklardan quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

1. *Elektron interaktiv doska bilan ishslash qobiliyati.*

Interfaol doskalar o'quv darslar, taqdimotlar va ma'ruzalar uchun samarali vositadir. Sensor yordamida boshqarilishi yoki markeriga ega bo'lishi mumkin. Yana, ba'zan projektorlar bilan birgalikda ishlatiladi.

Elektron interfaol doska bilan ishslashda qiyinchiliklarning asosiy sababi o'qituvchilar tarkibi bilimlarining etarligi emasligi. Zamonaviy multimedia uskunalari bilan ishslash foydalanuvchidan ma'lum konikma va bilimlarni talab qiladi. Shuning uchun, ishslashni boshlashdan oldin, ushbu modelning asosiy xususiyatlari bilan tanishishish va u yoki bu dasturiy ta'minotdan qanday foydalanishni aniq belgilaydigan tegishli materiallarni bilib olish zarur.

2. *Mavjud interfeyslar bilan ishslash qobiliyati, masalan, statistika fanida.*

Endi keyingi ikkinchisi, mavjud interfeyslar bilan ishslashga kelsak.

Maxsus kodlar sxemasi orqali foydalanuvchi interfeysi va matematik algoritmlarning kengayishi bilan bog'liqlik dasturiy ta'minotni ishlab chiqishni aniqlay oladigan asos korrelyatsiyasi bo'ladi va uzoq vaqt mobaynida qoladi.

Kasbiy(statistika) ixtisoslashuv tufayli nihoyatda chuqur ma'noli interfeyslar yaratiladi (interfeyslarning ko'p ketma-ketligi ko'p sonli bo'lishi mumkin), ular yordamida deyarli yetarli statistik masalalar yechimlari muammosini amalga oshirish tezligi va ixchamligi bo'yicha osongina chetlab o'tish mumkin., yoki faqat ba'zan, uzoq va to'xtalib o'tish uchun, elementar asoslardan maksimal matematik algoritmlarni xususiyatlari va ularni amalga oshirish yaratiladi.

3. *Power Point(yoki Gamma va o'xhash)-da slaydlarni yaratish bo'yicha ishslash qobiliyati.*

Misol sifatida, statistika faninig maxsus dasturlaridan foydalanilgan holda slaydlarni ishlab chiqish, maxsus shablolarni yaratish imkoniyati taklif etiladi, ularni saqlash va albatta, oliv ta'limda raqamli transformatsiyadan bevosita foydalaniladi. Shuni ta'kidlash lozimki, bunda o'qituvchi grafikalar bilan va mavjud animatsiyalar bilan ishslash ko'nikmalarini qo'llashi bilishi lozim. Shubhasiz, statistika bo'limlaridagi analitik yondashuvda turli ko'rinishdagi jadvallar va shaklar bilan ishslashlanadi. Va demak, bularning barchasi professor-o'qituvchi interfaol doska yordamida talabalar bilan birga ishslashni bilishi kerak. Talabalarga Math Powerda ishslash taklif etiladi.

4. *GeoGebra, Mathcad, MATLAB, Photo math va boshqalar kabi maxsus dasturlar bilan ishslash qobiliyati.*

Professor-o'qituvchi ko'plab funksiyalarni birlashtiradi: bu axborot-texnologiyalari sohasidagi Navigator, o'quv faoliyati moderatorlari va shu kabilardan iboratdir.

Professor-o'qituvchi GeoGebra imkoniyatlari haqida: - funksiyalarni grafiklari ;

-3D shakllarni qurish; - turli kesimlarda grafik qurish; - tenglamalar sistemasida tezkor grafik ko'rinishidagi yechimi; - geometrik shakllar va ularning xususiyatlarini o'rganish va shu kabilarni bilishi kerak. Professor-o'qituvchi Mathcad, MATLAB - ilovalaining asosiy funksiyalaridan foydalanishni bilishi ham katta ahamiyat kasb etadi.

##### 5. Video roliklar.

###### O'z video roliklari.

Maxsus effektlar qo'shilgan video-rolikni qanday yaratish mumkinligi, har bir professor-o'qituvchi (masalan ststistiklar) o'zlarining video-roliklarini va mavzulardagi har bir yodashuvlar, yangilanishlarini ta'minlashi kerak.

O'rnatish ko'nikmalari asta-sekin rivojlanadi. Mavzular bo'yicha sifatli kontentni(tarkibi) qanday yaratish kerakligini (kasbiy ko'nikmalsiz o'quv dasturlari) professor-o'qituvchi qanday qilib yaratishni bilishi kerak.

Pofessor-o'qituvchilar o'z g'oyalarini rivojlantirishi ancha osonlashadi va aytaylik oddiy va qulay ilovada noyob videolarni yaratiladi. Video roliklarni, masalan *Wondershare Filmora* ilovasi yordamida yaratish mumkin.

##### 6. Ma'lumotlar bazalari bilan ishslash qobiliyati.

Ma'lumotlar bazalari bilan ishslash axborot texnologiyalarining asosiy jihatlaridan biridir. Ma'lumotlarni samarali boshqarish uchun maxsus ko'nikmalar va bilimlar zarur. Ma'lumotlar bazalari bilan ishslash axborot texnologiyalarining asosiy jihatlaridan biridir.

Ma'lumotlar bazasi bo'yicha muvaffaqiyatli ishslashuchun ma'lumotlar bazasini boshqarishni keng ko'lamli ko'nikmalarni o'zlashtirish kerak. Albatta, professor-o'qituvchi ma'lumotlar bazasini sozlash va unda bevosita ishslashni bilishi kerak.

##### 7. Sun'iy intelekt dasturlari (GAMMA, ChatGPT, Murf, Synthesia,)

Sun'iy intelekt mobil ilovalarni keskin ravishda transformatsiya qiladi.

Zamonaviy ChatGPT haqida ko'proq aystsak, bu sun'iy intellektdan foydalangan holdagi ilova. ChatGPT muloqot yordamida qanday ishslash va oddiy so'rovlarni qo'llab-quvvatlaydi. Chatbot asosan GPT-3.5 ga asoslangan. ChatGPT ayniqsa matematikada barcha imkoniyatlardan foydalanadi. Shuni eslatib o'tish kerakki, bu chat: -har qanday chatbot kabi ishlaydi. Biroq, u deyarli har qanday savolga, hatto maxsus savolga ham batafsil javob berib, boshqalardan chuqurroq intelektualga egadir.

## Xulosa

Professor-o'qituvchilar uchun raqamli transformatsiya quyidagilarga imkon beradi: talabalarning auditoriyada birgalikda ishlashini tashkil etish samaradorligini oshirish; kasbiy faoliyat va shaxsiy hayotning individual manfaatlarini muvozanatlash; individual ehtiyojlariga e'tiborini qaratish; turli xil o'qitish uslublari va usullaridan foydalanish bo'yicha ma'lumot va tajriba olish va boshqalar.

Professor-o'qituvchi raqamli transformatsiyani oliy o'quv yurtlariga kiritish bilan bog'liq barcha qiyinchiliklarni hisobga olish zarur. Zarurligi quyidagi keltirilgan rasmdan ham tushunsa bo'ladi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каримова Я.Г. Инновационные методы преподавания с использованием Интерактивной доски и флипчартов как средств мотивации учащихся // Творческая педагогика. - 2011. - № 3. - С. 94-99.
2. Краснова А.И. Человеческий фактор в информационных системах. Учебное пособие / А.И. Краснова, Н. А. Назаренко, П. И. Падерно. – СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2008.
3. Eleneva, Y. Y., Mozharovskaya, A. A., & Demushkin, D. I. (2024). Digital transformation of higher education body: current status, tasks, and risks. *Journal of Economics, Entrepreneurship and Law*, 14(4), 1149-1170. <https://doi.org/10.18334/epp.14.4.120670>.

# ZAMONAVIY O'QITISH TIZIMIDA PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGINING UMUMIY PRINSPLARI

F.Y.Yakubova  
Mirzo Ulug'bek nomidagi  
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti

D. D. Abduraxmonov  
Mirzo Ulug'bek nomidagi  
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti

## Annotatsiya

Ushbu maqola Pedagogik psixologiya nima ekanligi, qaysi davrda tashkil topganligi, Pedagogika va psixologiyaning qay yo'sinda bog'liqligi va bu sohada olib borilayotgan ishlar haqida yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** psixologik yo'nalishlar; ta'lif jarayoni; psixologik asoslar; Pedagogik bilimlar; Pedagogik psixologiya.

## Аннотация

Эта статья освещает, что такое педагогическая психология, когда она была создана, как педагогика и психология взаимосвязаны, и работу, проводимую в этой области.

**Ключевые слова:** психологические направления; образовательный процесс; психологические основы; Педагогические знания; Педагогическая психология.

## Abstract

This article covers what pedagogical psychology is, when it was established, how pedagogy and psychology are connected, and the work being carried out in this field.

**Keywords:** psychological directions; educational process; psychological foundations; Pedagogical knowledge; Pedagogical Psychology.

**Kirish.** Pedagogik psixologiya - ta'lif va tarbiya muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. U shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishini, bilish faoliyatining va insonda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rGANADI. Pedagogik psixologiyaning maqsadi — shartsharoit va boshqa psixologik omillardan kelib chiqqan holda o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta'sirini kuchaytirish. Pedagogik psixologiya 19-asrning 2yarmida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari Pedagogik psixologiya rivojiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishida o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham turtki berdi. BixeVioristik (qarang BixeViorizm) psixologiya yo'nalishi tarbiyachi va o'quvchiga tashqi muhitning ta'sirini Pedagogik psixologiya uchun asos qilib oladi. Pedagogik psixologiya umumiy va bolalar psixologiyasi, shuningdek, pedagogika bilan uz-viy bog'liq. Pedagogik psixologiya, asosan, ta'lif psi-xologiyasi va tarbiya psixologiyasiga bo'linadi. Ta'lif psixologiyasida o'quv jarayonida xotira, tafakkur, nutq, xayol, irodaning roli, shuningdek, o'quvchilarining individual xususiyatlari (temperamenti, harakte-ri, qiziqishlari), o'quv predmetlarining o'ziga xos'tomonlari, ta'lif jarayonini boshqarishning psixologik tamoyillari va boshqa o'rganiladi. Hozirgi zamon ta'lif psixologiyasida o'quvchilarga doimiy yangilanib turadigan axborotlarni mustaqil o'zlashtirish imkoniyatini beradigan, ilmiy-texnika yangiliklaridan orqada qolmaslikni ta'minlaydigan tafakkur shaxsning shakllanishi masalasini ishlab chiqish. Unda shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanishiga alohida ahamiyat beriladi. Pedagogik psixologiya tadqiqotlari o'quv materiali mazmunini tanlash, o'quv dasturlari, darsliklar tuzish, ta'lifning har xil bosqichlarida o'qitish metodlari tizimini tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

## Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ta'lif-tarbiyaning shaxsni kamol toptirish ishiga bog'liqligi milliy g'oyani shakllantiruvchi, takomillashtiruvchi va uni ommaga yetkazuvchi kuchlarga bog'liqdir. Pedagogik - psixologiya fani

ham jahon fani taraqqiyoti hamda va uning takomillashib borish jarayonini, fanga kirib kelishi kutilgan yangiliklarni yanada aks ettiradi, albatta. Bu asosiy vazifa sifatida ilk bor qonuniy asoslarga ega bo'lmoqda va pedagogik psixologiya fani oldiga muhim nazariy vazifalarni hal qilish qo'yilmoqda:

1)pedagogik psixologiyaning muhim vazifalaridan biri ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish, faollashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqish;

2)ta'lim - tarbiya jarayonida turli yoshdagi bolalarining aql-idrokiga, irodasiga, uni shaxs sifatida shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish;

3)o'quvchilar shaxsni tarkib topishi jarayonini, bu jarayonning umumiy qonuniyatlarini va individual farqlarni, turli tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarga ko\_ rsatadigan ta'sirini o'rganish;

4)ta'lim va tarbiya jarayoni bir-biriga bog'liqdir, bu jarayonda aqliy qobiliyatlarini, axloqiy sifatlarni, shaxsni hissiy va irodaviy sifatlarini shakllantirishning maksimal rivojlanishi shart-sharoitlarini aniqlash;

5)mustaqil bilim olish, materialni chuqur yoki yetkazishning psixologik masalalarini ishlab chiqish;

6)bilish faoliyatini o'zaro tashkil qila bilish shart-sharoitlarini aniqlash;

7)o'z-o'zini tarbiyalashning psixologik asoslarini aniqlash;

8)o'qituvchi shaxsni va o'qituvchi shaxsini xususiyatlarini, milliy o'qituvchining sifatlarini aniqlash;

9)pedagogik bilimlar, ko'nikma va malaka, qobiliyatlarning tarkib topishi hamda taraqqiyotining psixologik jarayonlarini aniqlash;

10)o'z-o'zini tarbiyalash, milliy g'urur va vatanparvarlik jarayoni uning psixologik muammolarini nazariy jihatdan asoslab berishdan iboratdir;

11)shuningdek jahon tajribalari bilan birga, milliy xususiyatlarimiz, undagi eng ilg'or tomonlar, muhimi, pedagogik tarbiyalanuvchilar, bilim va tarbiya berish, ya'ni yagona pedagogik jarayonni ta'minlash, masalalari ham nazarda tutiladi;

12)pedagogik psixologiyaning eng asosiy vazifalaridan biri o'zlashtirishning sifat darajasini aniqlash usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Pedagogik psixologiyaning amaliy vazifasi esa yoshlarni o'zlashtirishning psixologik shart-sharoitlari, tarbiyaning psixologik masalalari, bolaga ta'lim-tarbiya berishda ularni yoshlik va individual xususiyatlarini hisobga olish, yoshlarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllanishi, mustaqil fikrlashga o'rgatish, ilmiy tushun- chalar hosil qilish, o'z ustida ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, yosh o'qituvchilarni psixologik faoliyatga mehr-muhabbatini shakllantirish psixologiya fanining yutuqlarini, psixologik bilimlarni keng jamoat-chilik e'tiboriga havola qilinishi, ota- onalar, tarbiyachi va o'qituv-chilarni bulardan bahramand qilishdan iboratdir. Amaliy vazifalar radio va tele ko'rsatuvlarda, jurnallarda, ma'ruza va maxsus ko'rsatuvlar orqali chiqish, mahalla, maktab va ota - onalar bilan suhbatlashish orqali amalga oshiriladi.

Biz shu narsaga erishishimiz kerakki, keng jamoatchilik bola ruhiy taraqqiyotiga doyir psixologik bilimlardan bahramand bo'lsin. Ana shundagina biz yoshlarga haqiqiy ta'lim-tarbiya bera olamiz va uni muvaffaqiyatli amalga oshiramiz. Pedagogik psixologiya o'z predmetining mazmuniga qarab umumiy psixologiyada amal qiladigan ko'pgina metodlardan foydalanadi. Chunki zarur bo'lgan dalillarni qidirish, ularni sodir bo'lish sabablarini aniqlash va isbotlash turli xil metodlar vositasida bajariladi. Qaysi metoddan foydalanishdan qa'ti nazar, bu metodlar faqat xususiy ilmiy tadqiqot ishlari uchungina emas, balki amaliy ta'limtarbiya maqsadlarida bolani chuqurroq o'rganishni tashkil qilish uchun muhimdir. Ta'lim- tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil etish uchun pedagogik psixologiyada qo'llanadigan tadqiqot metodlari o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda maqsadga muvofiq va eng samarali metodlarni tanlashga asos bo'ladigan o'quvchilar shaxsining o'ziga xosligini yaxshi bilish lozim. Pedagogik psixologiyada qo'llanadigan metodlar ham psixologiya fanining tamoyillari va usullariga qo'yilgan talablarga rioya qilishi maqsadga muvofiqliqdır.

1.O'rganish lozim bo'lgan har bir jarayon, holat va xususiyatlarni bir- biriga bog'lab tekshirish lozim. Har bir o'rganiladigan psixik hodisalarni nevrofiziologik asoslardan yoki xotirani diqqatdan, idrokni tafakkurdan ajratib o'rganish yaramaydi.

2.Tekshirilayotgan psixik hodisalarni rivojlanish qonuniyatlarini bilmasdan turib uni har tomonlama o'rganish mumkin emas. Shuningdek,turli yoshsagi bolalarining psixik rivojlanish xususiyatlarinibilmassdan turib o'rganilayotgan yosh davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntirish va tavsifnomasi berish mumkin emas.

### **Xulosa**

Tekshirish jarayonida kishining butun psixikasida, ongida aks etadigan jamiyatning moddiy nigizi undagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan birlashtirishda o'rganiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida psixik hodisalarning miqdor o'zgarishlarini sifat o'zgarishlarga o'tishi va bir sifat holatining ikkinchi sifat holatiga o'tishini kuzatib borish lozim . Masalan: o'quvchi psixikasining taraqqiy etishini o'rganib

«ko'rib, bilim olish, tajribalar to'plash jarayonida o'quvchining bilish qobiliyatini, ya'ni xotira, tafakkur, fikr yuritishdagi sifat o'zgarishini bilib olsa bo'ladi.

### **Foydalilanilgan adabiyotlar**

1. M.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. Pedagogika. Darslik. T.: O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Darslik. – T.: –A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi 2001.
3. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. O'quv qo'll. – T.: O'qituvchi 1996.
4. Hoshimov K., C.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'll. I-jild. –T.: O'qituvchi, 2010.
5. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. Darslik. - T.: –Fan va texnologiyalar|| nashriyoti, 2008.
6. Xasanboyev J., Toraqulov X., Xaydarov M., Xasanboyeva O. Pedagogika fanidan izoxli lug'at. – T., 2008.
7. Egamberdiyeva N.M. –Ijtimoiy pedagogika|| – T.: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, A.Navoiy, 2009.
8. Mavlonova R. va boshqalar –Ijtimoiy pedagogika|| – T.: Istiqlol, 2009.
9. Karimova V. M. «Psixologiya» T.Sharq 2002y.
10. G'oziyev E. G'. «Umumiy psixologiya» 1-2 tom. Toshkent. 2002.

## TASHQI MUHIT OMILLARI TA'SIRIGA TANANING JAVOB QAYTARISHI VA REAKTIVLIGI

*Yakubova Nargiza Rustamovna  
Renessans ta'lim universiteti  
"Sport faoliyati" kafedrasи o'qituvchisi*

### Annotatsiya

Tashqi muhit omillari ta'siriga tirik tananing ma'lum tarzda javob qaytarishi – reaktivlik bu birinchi navbatda eng muhim a'zo va to'qimalarni funksiyalarini foyda olish maqsadida birikishi (integratsiya) hamda boshqaruvchi tizimlar - nerv va neyroendokrinlar bilan belgilanuvchi, tananing keng ko'lamlı turli-tuman ta'sirotlarga javob qaytarish jihatidir. Markaziy nerv tizimining ahmiyati, uning asosiy nerv xo'jayra iyonlarining kuchi qo'zg'alish, zaiflashish, ularning harakatchanligi va mutanosibligi bilan bog'liq.

**Kalit so'zlar:** oliv nerv faoliyati, jismoniy tarbiya va sport, gipofiz va buyrak usti bezlari

### Аннотация

Определенная реакция живого организма на воздействие внешних факторов среди - реактивность — это объединение (интеграция) важнейших органов и тканей с целью улучшения их функций, а также систем управления - нервов и нейроэндокринной, которые являются Ламблии, определяемые шириной тела, являются аспектом реакции на различные воздействия. Значение центральной нервной системы связано с силой ионов ее основных нервных клеток, возбуждением, ослаблением, их подвижностью и соотношением.

**Ключевые слова:** высшая нервная деятельность, физическое воспитание и спорт, гипофиз и надпочечники.

### Abstract

A certain reaction of a living organism to the influence of external environmental factors - reactivity - is the combination (integration) of the most important organs and tissues with the aim of improving their functions, as well as control systems - nerves and neuroendocrine, which are lamblia, determined by the width of the body, are an aspect of the reaction to various influences. The significance of the central nervous system is related to the strength of the ions of its main nerve cells, excitation, weakening, their mobility, and their relationship.

**Keywords:** higher nervous activity, physical education and sports, pituitary and adrenal glands.

**Kirish.** Tashqi muhit omillari ta'siriga tirik tananing ma'lum tarzda javob qaytarishi – reaktivlik bu birinchi navbatda eng muhim a'zo va to'qimalarni funksiyalarini foyda olish maqsadida birikishi (integratsiya) hamda boshqaruvchi tizimlar - nerv va neyroendokrinlar bilan belgilanuvchi, tananing keng ko'lamlı turli-tuman ta'sirotlarga javob qaytarish jihatidir. Markaziy nerv tizimining ahmiyati, uning asosiy nerv hujayra iyonlarining kuchi qo'zg'alish, zaiflashish, ularning harakatchanligi va mutanosibligi bilan bog'liq.

Markaziy nerv tizimi va tananing turli ta'sirotlarga javob qaytarishi, asosan miyaning torsimon qisilishi bilan aytarli darajada bog'liq. Bu tizim nomaxsus bolib, u turli nerv markazlarining faoliyatini ko'rish, eshitish va boshqalar aniqlamaydi. Lekin jiddiy ravishda ularning qo'zgaluvchanligi va ish qobiliyatiga ta'sir etadi: kuchaytiradi yoki susaytiradi.

To'rsimon qismning quvvati - tonusi o'z navbatida turli ichki yoki tashqi ta'sirotlar oqibatida vujudga keladigan impulslar yordamida saqlanib turadi. Shuning uchun uyqu yoki narkomaniya zaiflashishida tananing javob qaytarish jihatni pasayadi. Hozirgi paytda, odam ko'pgina xavf-xatar omillar ta'siriga duchor boladi. U muntazam va doimiy ravishda yuqori darajadagi asabiy yuklamalarni boshidan kechirishga majbur. Bunday yuklamalar odamning nerv va yurak-qon tomir tizimiga salbiy ta'sir etib, uning uning tanasining qarshilik ko'rsatish qobiliyatini susayishiga olib keladi. Tananing ta'sirotlarga qaytaradigan javobini belgilashda ichki sekretsiya bezlari ham muhim

ahamiyat kasb etadi. Nerv tizimining qozg'алиши va tanani yuqori darajadagi quvvatni sarflab, faol ravishda moslashishiga qalqonsimon va buyrakusti bezlarining gormonlari - tiroksin, triyodtironin va adrenalin ko'maklashadi.

Garmonlarichki sekretsiya bezlari ishlab chiqaradigan to'g'ridan-to'g'ri qonga o'tadigan biologik faol moddalardir. Gipofiz va buyrak usti bezlarining tananing qaytaradigan javobiga ta'siri Aniqlashlar shuni ko'rsatdiki, tanaga o'ta darajadagi omillar ta'sir etganda, zo'riqish holati rivoj topadi. Bunday ta'sirotlarga - stresslarga sovuq ochlik, shikastlanish, uzoq davom etadigan jismoniy va asabiy zo'riqishlar va boshqalar taaluqli.

Stress holati 3 (uch) - ta bosh - kardinal belgilar bilan ifodalanadi;

1.oshqozoichak yo'lida yaralarning vujudga kelib chiqishi;

2) tanada ayrisimon bezning-timusning va limfov to'qimaning kichiklashuvi;

3) gipotalamo-gipofizar-adrenal tizimi faoliyatining kuchayishi.

Ushbu, 3-belgi stress holatida asosiy bo'lib, hisoblanadi.

Gipotalamo-gipofizar-adrenal tizim faoliyatini kuchayishi oqibatida qon tarkibida buyrak usti bezining postlogining ikkinchi glyukoza va mineralokortikoidlar darajasi kotariladi. Ushbu gormonlar, turli patologik omillarga tananing chidamlilagini oshiruvchi ta'sirlarga ega. Mineralokortikoidlar, masalan, tanada natriy va suvni ushlab, ortiqcha miqdordagi kaliyni tashqariga chiqib ketishiga ko'maklashadi. Glyukokortikoidlar qon tomirlaming chidamlilagini, ularni adrenalinga sezuvchanligini (ya'ni arterial qon bosimini oshishiga imkon yaratadi), oshirib, karbonsuvar va yog'lardan vujudga kelishini sintezini ta'minlaydi, kapillyarlar (qil qon tomirlari) devorini o'tkazuvchanligini kamaytiradi, allergiya va yalligianishga qarshi ta'sirotlarga ega.

Keltirilgan fikr va mulohazalar G.Selega stress chog'ida boladigan o'zgarishlarning majmuasini, umumiy moslashuv sindromi deb atashga imkon beradi.

Quyida keltiriladigan jadval ilmiy ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, uning afzalligi shundan iboratki, kishi tanasiga ko'rsatiladigan ta'sirotlarni - omillar qisqa bir vaqt ichida aniqlamay haftalik davr ichida o'r ganadi. Oqibatda, odamning turmush tarzining qanchalik to'g'ri ekanligi haqida tushuncha hosil qilishga imkoniyat yaratadi. Jadval bir hafta mobaynida, kechqurunlari to'ldirib boriladi. Har bir belgi, bitta ballga sazovor bo'ladi.

**1-jadval**

T/r	Xavf-xatar omili	Dushanba	Seshanba	Chorshanba	Payshanba	Juma	Shanba	Yakshanba	Ball
1	Kayfiyat buzilgan yolda yoki uyda								
2	Kayfiyat ishda buzilgan								
3	Quyuq kofe 3 piyoladan ko'p								
4	Chekish,10 dan ortiq								
5	Jismoniy tarbiya judda kam								
6	Spiriti ichimliklar: kop ichgan								

7	Kop ovqat yeish							
8	Bosh og'rig'i							
9	Yurak quvvatining pastligi							
10	Oshqozon atrofida og'riq							

Yig'ilgan ballarni baholash quyidagi chegaralarda amalga oshiriladi:

1) 1-20 ball - yaxshi holat. Har ehtimolga qarshi, sinamani yana bir bor bir hafta davomida qaytariladi;

2) 21-40 ball - vaziyat unchalik darajada vahimali emas, ammo ball olgan omillarga e'tibomi qaratish kerak, chunki qisqa vaqt ichida jiddiy havf tug'dirishi mumkin;

3) 41-60 ball - xavf-xatar ma'lum bo'lib, agar yaqin vaqt ichida turmush tarzingizni o'zgartirmasangiz, u holda katta yoqimsiz voqealar kutadi;

4) 60 dan yuqori ball - Sizning sihat-salomatligingiz katta havf ostida. Qayd qilingan barcha omillami yaxshilab tahlil qilib, imkoniyat boricha vaziyatdan chiqib ketish yo'llarini izlash lozim. Mabodo, katta chora-tadbirlar qisqa vaqt ichida samara bermasa, o'zingizning hayotingizda bo'mayotgan hodisa va voqealarga munosabatingizni o'zgartirishingizga tog'ri keladi, chunki Sizning sihat-salomatligingizga nafaqat hodisalar ta'sir etmoqda, balki ushbu hodisalarga Sizning munosabatingizni qanday ekanligi ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi.

Keltirilgan jadvalda, ertalabki badantarbiya ko'rsatib o'tilmagan, chunki uning bilan shug'ullanish, bu shaxsiy masaladir. Buning sababi shundaki, har kim ertalabki gigienik badantarbiyani har xil darajada ko'taradi: birov osonlik bilan bajarsa, boshqa odam uchun esa, bu tadbir og'irlik qilishi mumkin.

Ayrim kishilar uchun ertalabki oddiy badantarbiya yetarli bo'lishi mumkin, boshqalar esa yuklamali mashqlami amalga oshirishadi va ayni maqsadda mavjud sport anjomlaridan foydalanishadi.

Kaliforniya universitetining tadqiqotchilari, o'zlarining ko'p yillar mobaynida olib borgan izlanishlari natijasida quyidagi ma'lumotlami qo'lga kiritishdi: erkaklarning umrlari 11 yilga uzayishi mumkin, agar ular spirtli ichimliklar, chekishdan mutlaqo voz kechishsa, ovqatli mahsulotlarni muntazam ravishda qabul qilishsa, har kecha-kunduzi 8 soat mobaynida uxlasalar. Ayni qoidalarga rioya qilgan, masalan 45 yoshli erkak kishi kamida yana 33 yil umr ko'rishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, sportda shikastlanish Markazining xodimlari tomonidan stress, ya'ni o'ta darajadagi zo'riqish holatiga barham berish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarga rioya qilish kerak:

1) sportchilar, murabbiylar va sport shifokori, zo'riqishning dastlabki belgilari vujudga kelib chiqishini sinchkovlik bilan aniqlashlari lozim;

2) sportchilar kundalik daftar tutib, unga bajarilgan ishlarni, ularga bo'lgan o'zlarining shaxsiy munosabatlarini hamda ushbu holatga tegishli bo'lmagan boshqa faoliyatlarni yozib borishlari zarur (masalan, uyqu, ovqatlanish va boshqa zo'riqishga olib keluvchi omillarni);

3) sport shifokorlari kunduzlari fiziologik omillar (ertalabki puls tinch holatda, tana vazni, uyquning davomiyligi va sifati) ustidan nazorat qilishlari talab etiladi;

4) sport shifokorlari har 2-3 oyda bir karra gematologik va biokimyoiy ko4rsatkichlami tekshirib, sportchini mashg'ulotlarga boMadigan javoblarining me'yoriy darajalarini aniqlashlari kerak;

5) sport shifokori, murabbiy bilan birgalikda, mashg'ulotlarning aniq tartibini (yuklamalaming darajasi va jadalligini, yengillatish mashqlari va boshqalami) aniqlab, mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga barham beruvchi ehtimoliy norozilikka nuqta qo'yishlarni amalga oshirishi lozim.

**Xulosa.** Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, qayd qilingan barcha omillarni yaxshilab tahlil qilib, imkoniyat boricha vaziyatdan chiqib ketish yo'llarini izlash lozim. Mabodo, katta choratadbirlar qisqa vaqt ichida samara bermasa, o'zingizning hayotingizda bolayotgan hodisa va voqealarga munosabatingizni o'zgartirishingizga to'g'ri keladi, chunki Sizning sihat-salomatligingizga nafaqat hodisalar ta'sir etmoqda, balki ushbu hodisalarga sizning munosabatingizni qanday ekanligi ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi, barcha vaziyatdan chiqib ketish yo'llarini izlash lozim.

### **Foydalangan adabiyotlar**

1. Закон Республики Узбекистан о физической культуре и спорте, от 14.01.1992 г. // Новые законы Узбекистана. Выш.5. Ташкент, Адолат, 1998, с.191-192.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari tog'risida». № 271. 27.05.1999-у.
3. Закон Республики Узбекистан о физической культуре и спорте, от 27.05.2000 г. //Ўзбекистоннинг янги қонунлари, Тошкент, Адолат, 2001, с. 199-210.

## **FLIPPED CLASSROOM METODINI TEXNIKA YO'NALISHLARI UCHUN QO'LLANISHNING AHAMIYATI**

*Yangiboyeva Raxbaroy Mashrabboy qizi  
Andijon davlat texnika instituti  
Mashinasozlik ishlab chiqarishini  
avtomatlashtirish kafedrasi tayanch doktoranti*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada Flipped Classroom (ag'darilgan sinf) metodining texnika yo'naliishlari uchun qo'llanilishi, uning afzalliklari hamda ta'lim jarayonida samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritib berilgan. An'anaviy ta'lim modelidan farqli ravishda, bu metod talabalarni mustaqil o'rganishga undaydi va dars vaqtida amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratadi. Flipped Classroom metodining texnika fanlariga mosligi uning interaktiv va ko'p tomonlama yondashuvi bilan bog'liq. Maqolada Flipped Classroom metodining texnika sohasidagi ta'lim muassasalarida samarali qo'llanilishi haqida misollar keltirilgan va turli tadqiqotlar tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** Flipped Classroom, texnika yo'naliishlari, interaktiv ta'lim, amaliy mashg'ulotlar, raqamli ta'lim, muhandislik ta'limi, informatika, o'quv jarayoni, mustaqil o'rganish, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim sifati, onlayn resurslar, laboratoriya mashg'ulotlari.

### **Аннотация**

В данной статье рассматривается применение метода Flipped Classroom (перевернутый класс) в технических направлениях, его преимущества и роль в повышении эффективности образовательного процесса. В отличие от традиционной модели обучения, этот метод побуждает студентов к самостоятельному изучению и фокусируется на практических занятиях во время уроков. Метод Flipped Classroom наиболее подходит для инженерных, информационных, механических и технологических дисциплин. В статье приведены примеры успешного использования метода Flipped Classroom в учебных заведениях технического профиля, а также анализируются результаты различных исследований.

**Ключевые слова:** Flipped Classroom, технические направления, интерактивное обучение, практические занятия, цифровое образование, инженерное образование, информатика, учебный процесс, самостоятельное изучение, современные технологии, качество образования, онлайн-ресурсы, лабораторные работы.

### **Abstract**

This article discusses the application of the Flipped Classroom method in technical fields, its advantages, and its role in improving the effectiveness of the educational process. Unlike the traditional education model, this method encourages students to study independently and focuses on practical activities during class time. The Flipped Classroom approach is particularly suitable for engineering, computer science, mechanics, and technology subjects, as it enhances interactive and in-depth learning. The article presents examples of successful implementation of the Flipped Classroom method in technical education institutions and analyzes research findings on its effectiveness.

**Keywords.** Flipped Classroom, technical fields, interactive learning, practical lessons, digital education, engineering education, computer science, learning process, independent study, modern technology, education quality, online resources, laboratory work.

Flipped classroom metodi va uning ta'limda qo'llanilishi

Flipped Classroom (ag'darilgan sinf) ta'lim metodikasi an'anaviy dars jarayonini teskari tashkil etish tamoyiliga asoslanadi. An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi dars davomida nazariy materiallarni tushuntirib, keyinchalik o'quvchilarga mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi. Flipped Classroom

modelida esa bu jarayon teskarilanadi: o'quvchilar darsga kelishdan oldin nazariy materiallarni mustaqil o'rganadilar, dars vaqtida esa o'qituvchi rahbarligida amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar va loyihibar bilan shug'ullanadilar. Bu yondashuv o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga, ularni faol ishtirokchi sifatida darsga jalg etishga va ta'limga samaradorligini oshirishga yordam beradi[1].

Ushbu metod o'quvchilarning mustaqil ta'limga olish qobiliyatini rivojlantiradi, chunki ular darsga oldindan tayyorgarlik ko'rishlari, tushunmagan joylarini aniqlashlari va dars jarayonida o'qituvchi hamda guruhdoshlari bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar[2]. Flipped Classroom modeli ayniqsa STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yo'naliishlarida, ya'ni tabiiy fanlar va texnik ta'limga juda samarali hisoblanadi, chunki talabalar oldindan nazariy bilimlarni o'rganib, laboratoriya mashg'ulotlarida ushbu bilimlarini amalda sinab ko'rishlari mumkin.

### **Flipped Classroom metodi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:**

**1. Nazariy materiallarni mustaqil o'rganish** – o'quvchilarga oldindan video darslar, slaydlar, maqolalar va boshqa ta'limga resurslari taqdim etiladi [1] [3]. Ular ushbu materiallarni o'zlariga qulay vaqtida ko'rib chiqib, tushunmagan joylarini belgilab oladilar. Bu jarayon an'anaviy dars uslubidan farqli ravishda, talabalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi[4].

**2. Dars davomida interaktiv mashg'ulotlar o'tkazish** – o'qituvchi dars vaqtini nazariyani tushuntirishga emas, balki amaliy topshiriqlar va muhokamalarga ajratadi[5] [6]. Masalan, talabalarga nazariy bilimlarni amaliy masalalar yechish yoki guruhda muhokama qilish orqali mustahkamlash imkoniyati beriladi. Ushbu metod ayniqsa texnika va muhandislik sohalarida, laboratoriya mashg'ulotlarida qo'llanganda samarali natija beradi.

**3. Talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish** – Flipped Classroom modeli o'quvchilarning tahliliy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi[7]. Chunki talabalar faqatgina o'qituvchining tushuntirishiga tayanmay, mustaqil o'rganishga majbur bo'ladilar. Bunday yondashuv ularning o'z bilimlarini baholash, tanqidiy fikrlash va muammolarga ijodiy yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

**4. Texnologiyalardan samarali foydalanish** – ushbu metodning samarali amalga oshirilishi zamonaviy ta'limga texnologiyalaridan foydalanishni talab qiladi[8]. Masalan, o'quvchilar dars materiallarini YouTube, Khan Academy kabi onlayn platformalardan o'rganishlari, Google Classroom yoki Moodle kabi ta'limga tizimlari orqali vazifalar bajarishlari mumkin[9]. Shuningdek, dasturlash va muhandislik sohalarida virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalardan foydalanish Flipped Classroom metodining ajralmas qismi hisoblanadi.

**5. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish** – Flipped Classroom modeli o'qituvchilarga talabalar bilan individual ishslash imkonini yaratadi. An'anaviy darslarda vaqtning katta qismi nazariyani tushuntirishga ketadi, natijada ayrim o'quvchilarning tushunmagan joylarini aniqlash qiyinlashadi. Flipped Classroom metodida esa o'qituvchi dars vaqtini to'g'ridan-to'g'ri talabalarga yordam berish, ularning savollariga javob berish va amaliy muammolarni hal qilishga bag'ishlaydi[10].

Flipped Classroom modeli ayniqsa kasbiy ta'limga, muhandislik va dasturlash yo'naliishlarida juda samarali, chunki o'quvchilar dars vaqtida nazariy bilimlarni real loyihibar bilan tajribalari orqali mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa ularning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham oshiradi.

**Texnika yo'naliishlarida flipped classroom modelining afzalliklari.** Flipped Classroom modeli texnika va muhandislik sohalarida ayniqsa samarali hisoblanadi. Chunki ushbu yo'naliishdagi ta'limga jarayonida nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun amaliy mashg'ulotlar muhim rol o'yaydi[2]. An'anaviy ta'limga darsning asosiy qismi nazariyani tushuntirishga sarflansa, Flipped

Classroom modelida talabalar darsga tayyorgarlik ko'rib kelib, amaliy ishlarga ko'proq vaqt ajratishlari mumkin. Bu esa texnika fanlarini yanada samarali o'rganish imkoniyatini yaratadi.

### 1. Talabalarning faolligini oshirish

Texnika yo'nalishlari murakkab nazariy tushunchalarini o'z ichiga olganligi sababli, o'quvchilarning faol ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega. Flipped Classroom metodi talabalarni mustaqil izlanishga undaydi, bu esa ularning dars jarayoniga yanada faol qo'shilishiga olib keladi. O'quvchilar dars vaqtida muhokamalar, laboratoriya tajribalari va real loyihibar ustida ishlashlari tufayli bilimlarini chuqurroq o'zlashtiradilar.

**2. Amaliy mashg'ulotlarga ko'proq vaqt ajratish.** Texnik ta'linda nazariy bilimlar amaliyot orqali mustahkamlanadi. Flipped Classroom modeli orqali dars vaqtida laboratoriya mashg'ulotlari va muhandislik tajribalariga ko'proq vaqt ajratish mumkin bo'ladi. Bu esa talabalarga haqiqiy muammolarni yechish, dasturlash, texnologik qurilmalar bilan ishlash va simulyatsiyalarni sinab ko'rish imkonini beradi. Masalan, dasturlash bo'yicha kurslarda talabalar darsga tayyorgarlik ko'rib kelib, kod yozish amaliyoti bilan shug'ullanishlari mumkin.

**3. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.** Flipped Classroom modeli zamonaviy texnologiyalar bilan uzviy bog'liq. Onlayn darslar, virtual laboratoriylar, simulyatsiya dasturlari va masofaviy ta'lim platformalari ushbu metodni yanada samarali qiladi. Masalan, muhandislik fanlarida 3D modellashtirish dasturlari, MATLAB, AutoCAD va boshqa maxsus texnik dasturlar yordamida talabalar bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

**4. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish.** An'anaviy ta'linda o'qituvchi asosan nazariy ma'lumotlarni yetkazish bilan band bo'ladi, natijada talabalarga individual e'tibor yetarli darajada ajratilmaydi. Flipped Classroom modeli esa dars vaqtini o'quvchilarning savollariga javob berish, muammolarni yechish va amaliy topshiriqlar bilan ishlashga yo'naltiradi. Bu esa texnika yo'nalishlarida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni kuchaytirib, o'quvchilarning bilim olish jarayonini optimallashtiradi.

**5. Talabalarning mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirish.** Texnik fanlar ko'pincha murakkab tushunchalar va mantiqiy fikrlashni talab qiladi. Flipped Classroom metodidan foydalanish orqali talabalar mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishni o'rganadilar. Bu ularning tahliliy fikrlash qobiliyatini oshiradi, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va mustaqil izlanishga rag'batlantiradi. Muhandislik va texnologiya sohalarida bu ayniqsa muhim, chunki talabalar real muammolarni mustaqil hal qilishga tayyor bo'lishlari lozim.

**6. Talabalar bilimini individual baholash imkoniyati.** An'anaviy ta'lim tizimida barcha talabalarga bitta usulda dars o'tiladi va ularning bilim darajasini baholash jarayoni umumiylar mezonlarga asoslanadi. Flipped Classroom modeli esa har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchilar talabalar oldindan o'rgangan materiallarini tekshirib, ularga dars vaqtida individual yondashuv asosida yordam berishlari mumkin.

**Flipped classroom metodining texnika yo'nalishlarida o'rganilgan misollar.** Flipped Classroom usuli texnika va muhandislik yo'nalishlarida keng qo'llanilib, ko'plab universitetlar, ilmiy markazlar va onlayn ta'lim platformalarida o'z samarasini isbotlagan. Quyida dunyo miqyosida Flipped Classroom metodining texnika yo'nalishlarida muvaffaqiyatli qo'llanilishiga oid aniq misollar keltiriladi.

1. MIT (Massachusetts Institute of Technology) – Muhandislik kurslari.

Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT) o'zining Electrical Engineering and Computer Science (EECS) yo'nalishida Flipped Classroom metodidan foydalanadi. 2015-yilda o'tkazilgan

tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu metoddan foydalanilgan kurslarda ishtirok etgan talabalar an'anaviy darslarga qatnashganlarga qaraganda 11% yuqoriqoq natijalarga erishgan. MIT OpenCourseWare platformasi orqali talabalar oldindan dars materiallarini o'rganib, dars davomida muhandislik muammolarini hal qilish bilan shug'ullanishadi. Natija: Talabalar o'zlashtirish darajasi 11% ga oshgan[8].

#### 2. Harvard CS50 – Dasturlash bo'yicha Flipped Classroom modeli.

Harvard Universitetining CS50 (Introduction to Computer Science) kursi dunyodagi eng mashhur onlayn dasturlash kurslaridan biri bo'lib, unda Flipped Classroom modeli qo'llaniladi. O'quvchilar darsdan oldin David Malan tomonidan tayyorlangan video darslarni ko'rib chiqib, dars vaqtida amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar va kod yozish bilan shug'ullanadilar. CS50 kursi 2007-yildan buyon mavjud bo'lib, bugungi kunga qadar 3 milliondan ortiq o'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan. Natija: CS50 kursining Flipped Classroom modeli asosida ishlashi talabalar o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qilgan[9].

#### 3. O'zbekiston – Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti (TATU).

O'zbekistonda Flipped Classroom metodini qo'llash bo'yicha dastlabki tajribalar Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti (TATU) tomonidan o'tkazilgan. 2021-yilda "Kompyuter tarmoqlari va xavfsizlik" fanida eksperimental ravishda Flipped Classroom modeli sinovdan o'tkazildi. O'quvchilar oldindan Cisco Networking Academy platformasidan foydalanib, o'quv materiallarini o'rganib, dars vaqtida laboratoriya ishlari bilan shug'ullandilar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu metodni qo'llagan talabalar orasida 85% fan bo'yicha yuqori natijalarni qayd etgan. Natija: TATU talabalarining 85% Flipped Classroom metodidan foydalangan holda yuqori natijalarga erishgan[7].

#### 4. Purdue Universiteti – Muhandislik ta'limi.

Purdue Universiteti (AQSh) muhandislik fakultetida Flipped Classroom modelidan foydalanib, Material Science & Engineering kursida tajriba o'tkazgan. 2017-yilda o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu metodni qo'llagan talabalar an'anaviy o'quv dasturiga qaraganda 15% yuqoriqoq baholarni qo'lga kiritgan. Natija: Talabalar baholari o'rtacha 15% ga oshgan[8].

### Xulosa

Flipped Classroom modeli an'anaviy ta'lim tizimiga nisbatan innovatsion va samarali yondashuv bo'lib, ayniqsa texnika va muhandislik yo'nalishlarida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu model talabalarning mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga, amaliy mashg'ulotlarga ko'proq vaqt ajratishga va o'qituvchi bilan muloqotni yaxshilashga imkon yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadi, Flipped Classroom modeli qo'llangan kurslarda talabalar an'anaviy dars uslubiga nisbatan yuqoriqoq natijalarga erishmoqdalar. Misol tariqasida MIT, Harvard CS50, Purdue universitetlari va O'zbekistondagi TATU kabi ta'lim muassasalarining tajribasi keltirildi. Ushbu metod zamonaviy raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim platformalari va virtual laboratoriylar bilan uyg'unlashib, talabalarga yanada qulay va moslashuvchan ta'lim muhitini yaratmoqda[8] [10].

Flipped Classroom texnika yo'nalishlarida nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va texnologiyalarni samarali qo'llash imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu modelni kengroq joriy etish texnik ta'lim sifatini oshirish va kelajak muhandislarini samarali tayyorlashga katta hissa qo'shishi mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. J. Bergmann and A. Sams. Flip Your Classroom: Talk to Every Student in Every Class Every Day. International Society for Technology in Education, 2012. ISBN 9781564843159. URL: <http://books.google.com/books?id=nBi2pwAACAAJ>. 13-16 b.
2. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. The Flipped Classroom: A Survey of the Research. ASEE National Conference, 2013. 3-7 b.
3. Fink, L.D. Creating Significant Learning Experiences: An Integrated Approach to Designing College Courses. San Francisco, CA: JosseyBass, 2003. 3-5 b

4. H.S. Barrows. Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview. *New Directions for Teaching and Learning*, 1996(68):3–12, 1996. 3-5 b.
5. J. Foertsch, G. Moses, J. Strikwerda, and M. Litzkow. Reversing the lecture/homework paradigm using eteaching web-based streaming video software. *Journal of Engineering Education-Washington*, 91(3):267–274, 2002. 269-271 b.
6. C. Demetry. Work in progress: An innovation merging "classroom flip" and team-based learning. In Proceedings, 40th ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference, 2010. 2-5 b
7. L. Bland. Applying flip/inverted classroom model in electrical engineering to establish life-long learning. In Proceedings of the ASEE Annual Conference & Exposition, Chicago, Illinois, 2006. 4-7 b
8. R.M. Felder and R. Brent. Designing and teaching courses to satisfy the ABET engineering criteria. *Journal of Engineering Education*, 92(1):7–25, 2003. ISSN 1069-4730. 8-12 b
9. Janet L. DeGrazia, John L. Falconer, Garret Nicodemus, and Will Medlin. Incorporating screencasts into chemical engineering courses. In Proceedings of the ASEE Annual Conference & Exposition, 2012. 10-15 b
10. P.E. Doolittle. Understanding cooperative learning through Vygotsky. In Lily National Conference on Excellence in College Teaching, Columbia, SC, June 2-4, 1995 3-8 b

# XORIJIY TILLARNI O'QITISHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

*Yavminova Nafisa Mashrabjonovna  
Namangan muhandislik-qurilish instituti  
katta o'qituvchisi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishdagi muhim bo'lgan muammolar, kamchiliklar va ularning puhta ishlab chiqilgan yechimlari korib chiqiladi va atroficha tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** xorijiy tili darslari, qiyinchilik, muammolar, o'qitish.

## Аннотация

В данной статье рассматриваются и всесторонне анализируются важные проблемы, недостатки в преподавании иностранных языков и их тщательно разработанные решения.

**Ключевые слова:** уроки иностранного языка, трудности, проблемы, обучение.

## Abstract

This article examines and comprehensively analyzes important problems, shortcomings in foreign language teaching, and their well-developed solutions.

**Keywords:** foreign language lessons, difficulty, problems, teaching.

Hozirgi davrdagi globallashuv jarayonida xorijiy tillarni bilish va uni etarlicha tushunish va eng asosiysi uni kundalik hayotda ehtiyojlar uchun qollay olish dolzarb muammoga aylanmoqda. Shu bilan bir qatorda ta'lif jarayonida xorijiy tillarni o'qitish bilan bog'liq bo'lgan turli muammolar mavjud bo'lib, ular til o'rganish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Ushbu maqola xorijiy tillarni o'qitishdagi muhim bo'lgan muammolar, kamchiliklar va ularning puhta ishlab chiqilgan yechimlari korib chiqiladi va atroficha tahlil qilinadi.

1. O'quvchilarning yoki xorijiy til o'rganuvchilarning til muhitiga yetarlicha tushmasligi va uning bir-biri bilan nomutanosibligi deb belgilanadi chunki ko'plab o'quvchilar xorijiy tilni o'rganishda amaliy tajribaga ega bo'lishmaydi. Darsdan tashqarida tilni ishlatish imkoniyati kam bo'lgani sababli olingan bilimlar tez unutilishi mumkin. Ular uchun o'sha o'rgangan tillarida muloqot qilish imkoniyati kamli tufayli tillarni o'rganishda uzviylik yo'qoladi. Natijada ular o'rgangan tillarini haytiy tajribada qo'llay olishmaydi. Ushbu muammoga biz quyidagi echimlarni berishimiz mumkin

• Til muhitini yaratish uchun interaktiv metodlardan foydalanish.

Bunda o'qituvchi yoki instruktor tildan foydalanib turli metodlarni qo'llashi mumkin misol uchun uni dialog, monolog, sherik bilan ishslash kabi qilib tadbiq qilishi mumkin.

• O'quvchilarni xorijiy tilda film ko'rishga va birinchi marta albatta yozuvi bilan, kitob o'qishga va podkast eshitishga rag'batlanirish.

Har darsda uy vazifa sifatida qisqa metrajli film berishi va uni ko'rib tahlil qilib, og'zaki gapirishga undash ham katta samara beradi.

• You tube tarmogidagi onlaysuhbat guruhlari va til almashish dasturlaridan foydalanish.

Talabalarni va o'quvchilarni foydali kanallar ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'lash ularni tog'ri foydalanishga chaqirish til o'rganishda yaxshi samara beradi.

2. Doimiy uzlusiz o'tiladigan doska va o'qituvchi kabi an'anaviy o'qitish usullarining samaradorligi pastligi ham til o'rganishdagi va uni o'rgatishdagi kamchiliklardan biri hisoblanadi

Afsuski ba'zi mifik va universitetlarda hanuzgacha grammatikaga haddan tashqari e'tibor qaratilish, dars davomida talabalrni, o'quvchilarni mashq bajarishga undash, dars davomida faqat grammatik nuqtai nazarga qaratish amaliy nutq mashqlari yetarli darajada o'tkazilmsligi ham muammolarga olib kelmoqda

Bunday muammolarga yechim sifatida quyidagi namunalarni berishimiz mumkin

• O'quvchilar orasida uzlusiz kommunikativ yondashuvni joriy qilish o'zlariga bo'lgan ishonchni orttirish;

• Debatlar, taqdimotlar, rol o'yinlari, muhokamalar, real hayotiy vaziyatlar asosidagi mashqlarni ko'paytirish va uni sinfda joriy qilish;

- O'quvchilarni mustaqil ravishda til muhitida faollashtirish va ularni ko'proq so'zalshga fikrlashga undash kabi echimlar samarali natija beradi

3. Motivatsiyaning yetishmasligi ularni o'ziga ishonchi yo'qligi ham o'rgangan tildan faol tarzda foydalanolmasligi ham muammolarni keltirib chiqaradi. Ba'zi o'quvchilar xorijiy til o'rganishga qiziqmaydi yoki uni keraksiz deb hisoblaydi. Bu esa o'qitish jarayonini qiyinlashtiradi.

Shu kabi muammolarga echim sifatida quyidagi firklarni berish mumkin

- O'quvchilarga til bilishning foydalarini tushuntirish.
- Gamifikatsiya (o'yinda asoslangan o'qitish) usullaridan foydalanish.
- Shaxsiy lashtirilgan ta'limga metodlarini joriy qilish.

4. O'qituvchilarning malakasi va metodikasi yetarli emasligi va malaka oshirish jarayonidagi ayrim hatolar va kamchiliklar, malakali expertlarni etishmasligi va borlarini ham malakasi etarli emasligi yoki zamon talablari darajasida emasligi kabi muammolar hanuzgacha bizni aiynab kelmoqda.

Har bir soha singari zamonaviy o'qitish usullari ham doimiy ravishda yangilanib bormoqda. Ayrim o'qituvchilar esa yangi metodlardan foydalanishga tayyor emas yoki texnologik vositalarni yaxshi bilmaydi shuningdek honalarimiz kerakli uskunalar bilan jihozlanmaganligi ham muammoni keltirib chiqaradi.

Yechim:

- O'qituvchilar uchun muntazam seminarlar va treninglar tashkil etish.
- Raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalardan foydalanish bo'yicha o'qitish.
- Ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish.

5. Texnologik resurslarning yetishmovchiligi

Ko'pgina ta'limga muassasalarida interaktiv doskalar, multimedia resurslari, internetga kirish imkoniyati yetarli emas.

Yechim:

- Maktab va universitetlarda zamonaviy texnologik vositalarni joriy etish.
- Onlayn darslar va mobil ilovalardan foydalanish.
- Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarini o'qitish jarayoniga qo'shish.

Xulosa o'rnila shuni takidlash kerakki xorijiy tillarni o'qitishda duch kelinayotgan muammolarni hal qilish uchun innovatsion yondashuvlar va texnologik vositalardan samarali foydalanish kerak. Til muhitini shakllantirish, motivatsiyani oshirish va zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llash orqali ta'limga sifati sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin. Buning uchun malakali kadrlar bo'lishi va ularni ta'limga olishini uzluksiz tashkil qilish ko'zda tutiladi. Bundan tashqari muntazam ravishda etakchi mamlakatlarda treyning va seminarlarni tashkil qilish ham masalaning echimlaridan biri hisoblanadi.

### Foydalangan adabiyotlar

1. Азимова, Д. М., & Лаптев, И. А. (2017). Семантическое соотношение существительного и прилагательного. Теория и практика современной науки, (5), 1140-1141.
  2. Azimova, d., & yavminova, n. (2021). Psychological and pedagogical foundations of the implementation of game teaching methods in foreign language lessons. Интернаука, (20-6), 40-42.
  3. Nafisa, y., & dildora, a. Improving the methodology of teaching english in the higher education system. Chief editor.
  4. Азимова, д., & кодирова, ш. (2018). Инновационного обучения иностранному языку. Теория и практика современной науки, (1), 88-90.
  5. Azimova, d. (2017). Modern pedagogical technologies. Теория и практика современной науки, (4), 3-5.
- Makhmudjanovna, a. D. (2023). Approaches to studying accounting and auditing terms. Best journal of innovation in science, research and development, 2(11), 573-576

## IMPROVEMENT OF STUDENTS' ORAL COMMUNICATION COMPETENCE

*Yokubova Maftuna Ne'mat qizi  
Master of Kimyo International University In  
Tashkent Branch Samarkand*

### Abstract

This article addresses the development of speaking competence, focusing on enhancing students' abilities to engage in oral communication. It explores how speaking competence is shaped by listening comprehension and how teaching strategies for monologic, dialogic, and polylogic speech—through both inductive and deductive methods—contribute to the development of oral speech competence.

**Keywords:** speech competence, conversation, short texts, oral communication, language exercises, listening comprehension, monologic, dialogic, and polylogic speech.

### ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada nutq kompetensiyasini rivojlantirish, o'quvchilarning og'zaki muloqotga kirishish qobiliyatlarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Unda nutq kompetensiyasi tinglab tushunish orqali qanday shakllanishi, monologik, dialogik va polilogik nutqni o'rgatish strategiyalari - induktiv va deduktiv usullar orqali og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qanday hissa qo'shishi o'rganiladi.

**Kalit so'zlar:** nutqiy kompetensiya, suhbat, kichik matnlar, og'zaki muloqot, til mashqlari, tinglab tushunish, monologik, dialogik va polilogik nutq.

### Аннотация

В данной статье рассматривается развитие речевой компетенции, уделяя особое внимание совершенствованию способностей учащихся к устному общению. Она исследует, как речевая компетенция формируется посредством аудирования, и как стратегии обучения монологической, диалогической и полилогической речи - посредством как индуктивных, так и дедуктивных методов - способствуют развитию устной речевой компетенции.

**Ключевые слова:** речевая компетенция, беседа, короткие тексты, устное общение, языковые упражнения, аудирование, монологическая, диалогическая и полилогическая речь.

**Introduction.** The growing socio-economic and cultural collaboration between nations has heightened the demand and desire to learn languages using a communicative approach. In the educational systems of developed countries, significant attention is devoted to the development of students' speech competence. Particularly for B1 and B2 levels, acquiring speech competence, as outlined in language teaching curricula, and improving students' skills to engage effectively in oral communication have become key priorities. The concept of developing the public education system in the Republic of Uzbekistan until 2030 emphasizes principles such as quality renewal of the continuing education system, professional training and retraining, improvement of teaching methods, individualized education, gradual implementation of modern information and communication technologies, and the introduction of innovative projects within the public education sector<sup>86</sup>[1]. Issues related to the development of speech and oral communication within Uzbek language teaching methodology have been explored in the research of various scholars. Language is

---

<sup>86</sup>The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev from April 29, 2019, on the approval of the "Concept for the Development of the Education System in Uzbekistan until 2030" (PF-5712), available at Lex.Uz.

understood as a set of units created by previous generations for the benefit of society, which are common, mandatory for acceptance, and serve the purpose of expressing and shaping thoughts. These units are governed by a set of laws and regulations that define the interconnection and relations between them<sup>87</sup>[11].

This article explores the acquisition of speech competence, the development of students' skills in oral communication, and how speech competence is shaped through listening comprehension. It covers the teaching of monologic, dialogic, and polylogic speech using both inductive and deductive methods to enhance oral speech competence.

Speech is a complex mental process that is controlled by the brain's activity. The external (material) side of speech consists of its sound and literal aspects, while the inner side is expressed through the symbols of speech, movement, hearing, sight, and touch. The term "speech" refers to the ways of forming and expressing thoughts, while language serves as a means for this purpose. In psycholinguistics, the expression of thoughts is referred to as (re)productive speech activity, which includes both speaking and writing. On the other hand, the perception of expressed thoughts (whether spoken or written) is known as receptive speech. Both the speaker and the receiver are considered communicants, with the communicator being further divided into producers (the speaker and writer who express opinions) and receivers (the listener and reader who perceive the opinions). Speech arises from the use of words and phrases by an individual for the purpose of communication (i.e., delivering a message), based on the language skills mentioned earlier. When comparing language and speech, the following differences are important:

1. Language is the medium of communication, while speech is a form of communication.
2. Language is created by society, whereas speech is created by each individual.
3. Language has a long lifespan and evolves with the people, while speech has a brief existence, existing only when spoken, with written speech being an exception.
4. A person can master multiple languages simultaneously, as language is not tied to a specific time or place, whereas speech happens at a particular time and place.
5. The volume of language is indefinite, while the volume of speech is clear, often taking the form of dialogue, monologue, or polylogue.
6. Language is a stable, static phenomenon, while speech is dynamic and constantly evolving.

Speech communication holds a central role in human activities, fulfilling a crucial need for individuals to connect with others in society. This need for mutual communication is one of the main driving forces behind the creation of human societies. Therefore, speech communication is vital for everyone. It is a uniquely human process that allows people to share and exchange information during their daily activities. The primary objective of teaching a second language is to develop students' speech communication competence, allowing them to participate in verbal exchanges while adhering to pronunciation, grammar, and lexical norms of the language. Speech communication is an active process that occurs in various forms, including monologue (one speaker), dialogue (conversation between two speakers), and polylogue (interaction involving multiple speakers). The degree to which participants have mastered the target language is an important internal factor in facilitating effective speech communication. Through the scientific-theoretical study of developing students' oral speech competence in a second language, the following conclusions can be drawn:<sup>88</sup>

1. The students' attention, perception, thinking, language skills, speech, and the communication environment play a crucial role in achieving successful speech communication in second language learning.

---

<sup>87</sup>

<sup>88</sup> Yuldashev R. A. Methodology for developing oral speech in students by encouraging more speaking in Uzbek language classes. Tashkent: Fan va Texnologiya, 2012. – 216 pages.

2. Research on students' speech abilities and communication skills reveals that their knowledge and competence related to speech communication are underdeveloped, highlighting the need to strengthen their communication competence.

3. Psycholinguistic elements, such as mutual respect among interlocutors and sincere tone, are key to understanding the culture of speech communication and should be integrated into educational frameworks.

4. By analyzing and comparing words used in speech communication during second language instruction, it is possible to identify common and distinct characteristics of each word. Providing students with a thorough understanding of these concepts can elevate their communication skills.

5. The fundamental principles of communicative competence, based on activity and speech communication methodology, are essential in teaching a second language. Oral speech involves both listening and speaking, where speaking is the process of using lexical, grammatical, and pronunciation aspects of the language to convey ideas. Speaking, as a type of speech activity, is a complex thinking process that is characterized by creativity, with speakers attempting to express their thoughts and feelings through language and non-linguistic means. In monologic speech, sentences, complex syntactic structures, and texts are utilized. Monologic speech has a productive character, where the teacher shapes the speech thinking of students and guides the formation and content of their language construction. The second stage (reproductive-productive) focuses on developing verbal and independent thinking related to the opinions expressed. The third stage is regarded as the effective level of monologic speech, as it is based on independent opinions, personal experience, and speech experience, where individuals express their personal thoughts regarding events and facts. To achieve this, it is useful to read and listen to language materials, summarize the content of the text, answer related questions, provide titles based on pictures, and perform other tasks. Expressing thoughts monologically can be challenging, even in one's native language. The process of structurally linking words and phrases is observed in the development of speaking skills.<sup>89</sup>

Dialogic speech, on the other hand, occurs in direct communication between two individuals or interlocutors, forming a chain of thoughts. In real-life situations, dialogic speech is often spontaneous. A key psychological aspect of dialogic speech is the need for the teacher to create a lesson plan on the problem and its solution, which should be clearly communicated to the students. For an effective discussion, the teacher should announce the discussion topic in advance and assist students in finding relevant resources. Dialogue organizes the discussion, and dialogic speech is taught using both deductive (from general to specific) and inductive (from specific to general) methods. In the deductive method, dialogue is studied based on an example. A model dialogic speech is presented for listening comprehension, then memorized, and finally practiced with lexical changes before being performed independently.

Dialogic speech also has its own set of challenges, which include:

1. The need for a quick response (reaction).
2. Dialogue is not just a form of communication with questions and answers.
3. Each speaker has their own objective.
4. Dialogue participants continue speaking if they understand each other's conditions and situations.
5. It is difficult for participants to anticipate the content of the dialogue.

---

<sup>89</sup> Yusupova Sh. The effectiveness of teaching the native language and the implementation of advanced pedagogical technologies. PhD dissertation. Tashkent: TPI, 1998. – 137 pages.

6. One participant should take the lead in the dialogue.
7. Cutting a sentence or interrupting (throwing a bite) plays an important role in dialogue.

Speaking the content of a read or listened-to text (monologic speech) has been a core method in moving to higher grades. Students are typically required to provide brief and simple information on the topic, lasting 3-5 minutes. This is usually achieved by reading or listening to specific texts in textbooks. Polylog speech is a unique and challenging form of speech that involves group discussions. It is used to increase the activity of both listeners and students and to foster their creative abilities. In polylog speech, each group member has the opportunity to express their opinion on the topic under discussion. The teacher, as the organizer, does not directly interfere with the students' activities. This method is useful when the lesson topic is more theoretical and the practical aspects need to be derived from new ideas.

At the first stage, the formation of dialogic speech skills involves the interlocutor clearly understanding their speech task, planning the conversation, making partial changes during the communication process, and taking the initiative to speak. It also includes allowing the interlocutor to continue the conversation, reacting according to the opinion of the other party, and drawing the interlocutor into the dialogue. Dialogic speech requires the student to summarize the content of the text they have read or listened to, express their attitude, and provide enough information about it. Additionally, it is common practice to interpret the subjects and events presented in audiovisual media and express an opinion on the topic suggested in the textbook.

The educational material for the second stage consists of texts in monologic and dialogic speech forms, which are more complex in terms of lexical and grammatical aspects. At this stage, students work on oral speech, developing skills such as retelling content from audio and video materials and reading or listening to texts. Both form and content are perceived as a whole when listening to speech in the native language. To learn the content effectively, students need to master the lexical, grammatical, and pronunciation skills of the language. Knowledge of lexis and pronunciation is particularly important for understanding the general content, while grammar is essential for grasping specific details. In listening comprehension, the teacher's speech, as well as audio-visual tools like tape recordings, radio broadcasts, soundslide films, videos, or TV programs, serve as the main sources for acquiring information through auditory perception and analysis. The development of the following speech competences in terms of listening comprehension is envisaged:

1. Understanding conversations in daily life, professional, and educational settings during spoken communication.
2. Understanding small texts related to popular science and country studies.
3. Listening and comprehending the main content of oral texts within the curriculum.

Listening comprehension is considered one of the main types of speech activity and is taught through goals and methods:

1. When mastering oral communication, interlocutors alternately perform the actions of speaking and listening.
2. Listening comprehension is acquired as a special type of communicative activity, where the information in the speech (oral story, movie) is assimilated.

The success of listening comprehension depends on several factors, with the most important being the individual age characteristics of the listener, their rate of perception, and the conditions of perception (such as the speed, amount, and size of information).

**CONCLUSION:** considering the role of language experience in developing students' oral speech competence, the integration of language practice with speech practice, and the application of speech-oriented principles in the development of oral speech are of significant scientific, theoretical, and practical value in language education. The use of inductive and deductive methods for teaching monologic, dialogic, and polylogic speech to students plays a crucial and highly effective role in enhancing their speaking and listening abilities.

## References

1. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev from April 29, 2019, on the approval of the "Concept for the Development of the Education System in Uzbekistan until 2030" (PF-5712), available at Lex.Uz.
2. Yusupova Sh. The effectiveness of teaching the native language and the implementation of advanced pedagogical technologies. PhD dissertation. Tashkent: TPI, 1998. – 137 pages.
3. Yuldashev R. A. Methodology for developing oral speech in students by encouraging more speaking in Uzbek language classes. Tashkent: Fan va Texnologiya, 2012. – 216 pages.
4. Karakhodjaeva M. N. Methodology for shaping professional speech of non-philological group students through the study of verbs. PhD dissertation. Tashkent, 2002. – 156 pages.
5. Sobirova M. Y. Scientific and methodological foundations of anthropocentric nativein Pedagogical Science. Namangan: 2023. – 256 pages.
6. Sobirova, M. (2023). Teaching language phenomena through text analysis based on an anthropocentric approach. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, Impact Factor: 8.2, SJIF = 5.955, ISSN: 2750-3402, Volume 3, Issue 4, April. Pages 481-486. DOI: 10.5281/Zenodo.7827423.
7. Sobirova, M. (2023). Teaching language phenomena through text analysis: Ethnocultural and sociolinguistic aspects of language teaching. Materials of the International Scientific-Practical Conference on "Ethnocultural and Sociolinguistic Aspects in Language Teaching" – Minsk, March 30, 2023. Pages 299-302. Available at: <https://rep.bntu.by/handle/data/1303948>.
8. Sobirova, M. (2022). The role of integrated technology in humane education. *JournalNX: A Multidisciplinary Peer-Reviewed Journal*, Volume 8, Issue 1, January 2022. ISSN: 2581-4230. Impact Factor: 8.155. Pages 151-158. Available at: <https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/3880/37189>.
9. Sobirova, M. (2020). Assimilation of human qualities through text work. *Theoretical & Applied Science* International Scientific Journal. DOI: 10.15863/TAS. Published: 18.12.2020. Available at: <http://t-science.org/arxivdoi/2020/12-92.html>.
10. Sobirova, M. (2020). The role of family in the integration process in science and education. *A Multidisciplinary Peer-Reviewed Journal* ISSN: 2581-4230. Pages 1161-1166, 2020. Available at: <https://journalnx.com/papers/20151362-the-integration-process.pdf>.

# O'QUVCHILARNING CHET TILI ORQALI IJTIMOIYLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

*Yoqubova Maftuna Shoyim qizi  
Navoiy davlat universiteti magistranti*

## Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarni chet tili orqali ijtimoiylashtirishning pedagogic, psixologik va sotsiokultural mexanizmlari kompleks tarzda ko'rib chiqiladi. Chet tilini o'rganish jarayonida shaxsning o'zini anglashi, o'zgalar madaniyatiga hurmati, tolerantligi va empatiyasi qanday shakllanishi, shuningdek, ijtimoiy adaptatsiya va integratsiya qobiliyatları qanday rivojlanishi yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** chet tili, ijtimoiylashtirish, mexanizmlar, ijtimoiy kompetensiya, adaptatsiya, pedagogika

## Annotation

The article examines in a complex way the pedagogical, psychological and sociocultural mechanisms of socialization of students through a foreign language. In the process of learning a foreign language, the self-awareness of an individual, respect for the culture of others, tolerance and empathy are covered, as well as how social adaptation and integration skills develop.

**Keywords:** foreign language, socialization, mechanisms, social competence, adaptation, pedagogy

## Аннотация

В статье комплексно рассматриваются педагогические, психологические и социокультурные механизмы социализации студентов посредством иностранного языка. В процессе изучения иностранного языка охватываются самосознание личности, уважение к культуре других, толерантность и эмпатия, а также как развиваются навыки социальной адаптации и интегратции.

**Ключевые слова:** иностранный язык, социализация, механизмы, социальная компетентность, адаптация, педагогика

XXI asr – texnologiyalar asri bo'lish bilan birga, globallashuv jarayonlari tobora kuchayib borayotgan davr hamdir. Dunyo mamlakatlari o'rtasida siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar kengayib, xalqlar o'rtasida o'zaro hamkorlik zarurati ortib bormoqda. Bunday sharoitda chet tillarni bilish har bir shaxs uchun nafaqat qo'shimcha imkoniyat, balki zaruriy kompetensiyaga aylanib bormoqda.

Chet tili shaxsga yangi madaniy muhitga kirish, o'zgalar tajribasini o'rganish, xalqaro muloqotda faol ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bu esa, o'z navbatida, shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga, uning jamiyatdagi o'rnini topishiga, o'zgalar bilan munosabatlarini qurishiga ta'sir etadi. Ayniqsa, o'quvchilarning chet tilini o'rganishi ularning dunyoqarashini kengaytiradi, tolerantlik va empatiya tuyg'ularini rivojlantiradi, jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lif tizimini isloq qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonida chet tillarni o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quv dasturlari takomillashtirilmoqda, yangi o'quv qo'llanmalari yaratilmoqda, chet tili o'qituvchilarining malakasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq, shunga qaramay, chet tili darslarida o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga yetaricha e'tibor qaratilmayapti.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar chet tilini yaxshi o'zlashtirgan taqdirda ham, ijtimoiy muloqotda, o'zgalar madaniyatini tushunishda, nizolarni hal etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu esa chet tili ta'lifining ijtimoiy-madaniy jihatlariga e'tiborni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Ijtimoiylashuv mexanizmlari. Insonning ijtimoiylashuvi turli omillar, agentlar bilan hamkorlikda va bir qator mexanizmlar asosida amalga oshadi. Fransuz olimi Gabriel Tard Amerikalik Uri Bronfenbrener, rus olimlari V.S.Muxina va A.V.Petrovskiy larning tadqiqotlari ijtimoiylashuv

mexanizmlariga turli yondoshuvlarni keltirib chiqaradi. Mavjud ma'lumotlarning umumlashtirilishi quyidagi mexanizmlarni alohida ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

I.P.Podlasov tasnifi bo'yicha: Bostirish mexanizmi, uning mazmuni

muayyan g'oya, fikr, xohish, istaklarni ongdan chiqarib tashlashdan iborat. Bu mexanizmning tashqi va ichki turlari mavjud. Ichki mexanizm ham o'z o'rniда ixtiyoriy va g'ayri ixtiyoriyga bo'linadi. G'ayri ixtiyoriy mexanizm-unutishdir. Ixtiyoriy bostirish mexanizmi esa iroda kuchi bilan amalga oshiriladi.

Tashqi bostirish mexanizmi tarbiyaning keng tarqalgan usulidir;

ajratish mexanizmi, bu mexanizm ijtimoiylashuv mexanizmi sifatida inson o'zi uchun yomon taassurotlardan voz kechishi bilan bog'liq. Ajratish mexanizmi odatda nizolarni hal qilishda kuzatiladi. [F. B. Nematova, 2022, 53]. O'z - o'zini cheklash mexanizmi, bu mexanizm ijtimoiylashuv jarayonida muhim o'rin tutadi. Agar tarbiyalanuvchiga uning yutuqlari do'stlarinikidan ko'ra ahamiyatsizroq tuyulsa, uning o'z - o'ziga hurmati pasayadi, yomon o'qiy boshlaydi. Bu o'z menini cheklab qo'yish, qiyinchiliklar oldida ojiz qolishdir. Ba'zi hollarda o'z - o'zini cheklash mexanizmini qo'llashni oqlasa bo'ladi. Chunki bu holatda moslashuv sodir bo'lishi mumkin. Biroq uzoq muddatli o'z - o'zini cheklash, o'z - o'ziga baho berishning pasayishiga olib keladi. Buning natijasida o'z salohiyatini bilmay turib tarbiyalanuvchi ilk muvaffaqiyatsizlikdan so'ng boshlagan ishini tashlab qo'yadi, oqimda suza boshlaydi; O'z kamchiliklarini boshqalarga tegishli deb hisoblash loyihalash mexanizmining mohiyatini tashkil qiladi. O'ziga, boshqalarga qarshi qaratilgan salbiy hissiyotlar bilan inson o'ziga bo'lgan hurmatni saqlab qoladi. Shuhbali inson hammadan gumonsiraydi, xudbin hammani xudbin hisoblaydi; ijtimoiylashuvning yana bir asosiy mexanizmlaridan biri bu - identifikatsiyadir. Identifikatsiya jarayonida tarbiyalanuvchi xayolan o'zini o'rtoqlari bilan qiyoslaydi. Identifikatsiya obyekti nafaqat real insonlar, balki tasavvurlardagi insonlar ham bo'lishi mumkin. Identifikatsiyaning to'liq, qisman, ongli, ongsiz turlari mavjud. Identifikatsiya mexanizimi introyeksiya mexanizimi bilan juda bog'liq. Bunda boshqalarning xislatlari o'zgarmagan holda o'zlashtirib olinadi. Garchi bu mexanizm xayolan amalga oshirilsa ham uning natijalarini anglab olish qiyin emas;

Empatiya mexanizmi, ya'ni boshqa odamning hissiy holatiga Hamdard bo'lish. Shaxsning muammo, qiyinchiliklarini yengishga yordam berish hissiyotga boy shaxslarning ijtimoiylashuvida muhim ahamiyatga ega;

Qiyin holatlarda intellektuallashuv mexanizmi ishga tushadi. Katta yoshdag'i tarbiyalanuvchi abstrakt fikrlay boshlaydi va vaziyatdan chiqib ketish yo'lini o'zi uchun emas, go'yoki boshqa odam uchun qidiriyotgandek tuyuladi. Bu mexanizm tarbiyalanuvchi hayotiy muhim muammolarga (kasallik, boshqa maktabga o'tish, institutga kirish) duchor bo'lganda namoyon bo'ladi. [F. B. Nematova, 2022, 54]

Ratsianallashuv mexanizmida tarbiyalanuvchi o'z xatti -harakatlarining mantiqiy xulosasini chiqaradi. Yosh ratsianalizatorlar odatda maqsadning diskreditatsiyasini qo'llashadi. Fikr, hissiyot, harakatlarni susaytirish uchun harakatlarni bekor qilish mexanizmi qo'llaniladi. Tarbiyalanuvchi kechirim so'riganida, uning harakatlari kechirilishi va sof vijdon bilan harakat qila boshlashiga ishonadi. Ko'p shaxslar shu tarzda komillikka erishishadi.

## 2. I.V.Mudrikning fikricha psixologik va ijtimoiy psixologik

mexanizmlarga quyidagilarni kiritsa bo'ladi:

Imprinting (xotirada saqlab qolish) insonga ta'sir qiladigan hayotiy muhim obyektlarni eslab qolishi. Bu mexanizm odatda go'daklik davrida ko'p qo'llaniladi. Biroq keyingi yosh davrlarida ham imprintingni kuzatishimiz mumkin. Eksiztensial bosim mexanizmi tilni o'zlashtirish va munosabatga kirishganda kerak bo'ladigan ijtimoiy xulq - atvor normalariga anglamagan holda ega bo'lish. Taqlid -biror bir namunaga o'xshashga harakat qilish. Bu holat insonning ijtimoiy tajriba to'plashining ixtiyoriy va asosan ixtiyorsiz yo'llaridan biridir.

Refleksiya mexanizmi - ichki suhbat. Unda inson jamiyatning turli institutlari, oila, tengdoshlar jamoasi, obro' e'tiborli shaxslarga xos xususiyatlarga baho beradi, ularni ko'rib chiqadi yoki inkor etadi. Refleksiya insonning turli "men" obrazlari orasidagi real va hayoliy shaxslarning ichki

suhbatidir. Bu mexanizm yordamida insonning shakllanishi ro'y beradi. Bundan tashqari ijtimoiylashuvning ijtimoiypedagogik mexanizmlariga quyidagilarni ham kirlitsa bo'ladi:

1) ijtimoiylashuvning an'anaviy mexanizmi inson tomonidan oila, atrof

-muhit, qo'shnilar, o'rtoqlariga xos norma, qarash steriotiplarini o'zlashtirishni ko'zda tutadi. Bu o'zlashtirish ongsiz holatda amalga oshib taasurotlar yordamida sodir bo'ladi.

2) institutsional mexanizm insonning jamiyat institutlari va turli tashkilotlari bilan o'zaro munosabati jarayonida kuzatiladi. [F. B. Nematova, 2022, 55]

Quyida asosiy pedagogik mexanizmlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. O'quv materiallarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanish:

Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantiruvchi matnlarni tanlash: O'quv materiallariga chet tili o'rganilayotgan mamlakatning tarixi, madaniyati, san'ati, adabiyoti, urf-odatlari va an'analari haqidagi ma'lumotlarni kiritish orqali o'quvchilarning madaniy dunyoqarashini kengaytirish. Matnlar turli madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni taqqoslash, madaniy stereotiplarni bartaraf etish va madaniy xilma-xillikka hurmatni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Ijtimoiy muammolarga bag'ishlangan materiallardan foydalanish: O'quv materiallarida ijtimoiyadolat, inson huquqlari, ekologiya, tinchlik, qashshoqlik va boshqa global muammolarni muhokama qilishga bag'ishlangan matnlardan foydalanish orqali o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish. Matnlar turli nuqtai nazarlarni taqdim etishi, muammolarni tahlil qilishga undashi va yechimlar taklif etishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shaxslararo munosabatlarni aks ettiruvchi materiallarni qo'llash: O'quv materiallarida turli xil ijtimoiy vaziyatlarni (do'stlik, sevgi, oila, ish) aks ettiruvchi dialoglar va hikoyalardan foydalanish orqali o'quvchilarga ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va saqlash ko'nikmalarini o'rgatish. Materiallar muloqotning samarali usullarini, nizolarni hal etish yo'llarini va hamkorlik qilish strategiyalarini namoyish etishi kerak.

2. Interfaol o'qitish metodlarini qo'llash:

Guruhlarda ishlangan: O'quvchilarni kichik guruhlarga bo'lib, birgalikda vazifalarni bajarishga, muammolarni hal qilishga va qarorlar qabul qilishga o'rgatish orqali jamoaviy ishlangan, hamkorlik qilish va o'zaro yordam berish ko'nikmalarini rivojlantirish. Guruhlarda ishlangan uchun turli xil topshiriqlar (loyiha, tadqiqot, taqdimot) berilishi mumkin.

Rollar o'yinlari: O'quvchilarga turli xil ijtimoiy rollarni (mijoz, sotuvchi, journalist, siyosatchi, sayyoh) o'ynashni taklif qilish orqali ijtimoiy xulq-atvorni modellashtirish, empatiyani rivojlantirish va o'zgalarning nuqtai nazarini tushunishga yordam berish. Rollar o'yinlari turli ijtimoiy vaziyatlarni (do'konda xarid qilish, intervyu olish, uchrashuv o'tkazish, sayohatga borish) simulyatsiya qilishi mumkin.

Munozaralar: O'quvchilarni munozaralarda ishtirok etishga undash orqali o'z fikrlarini himoya qilish, dalillar keltirish, boshqalarni tinglash va hurmat qilish, murosaga kelish ko'nikmalarini rivojlantirish. Munozaralar dolzarb ijtimoiy masalalarga (ekologiya, ta'lim, siyosat) bag'ishlanishi mumkin.

Loyihalar: O'quvchilarga ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni (atrof-muhitni muhofaza qilish, kambag'allarga yordam berish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish) amalga oshirishni taklif qilish orqali ijtimoiy mas'uliyatni his qilish, tashabbuskorlikni namoyon qilish va jamiyatga foyda keltirishga intilishni shakllantirish. Loyihalar muktab miqqosida yoki mahalliy jamoa bilan hamkorlikda amalga oshirilishi mumkin.

Aqliy hujum: O'quvchilarni muayyan ijtimoiy muammo yechimini topish uchun g'oyalar generatsiya qilishga undash orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish, yangi yechimlarni izlash va innovatsion yondashuvlarni qo'llashga o'rgatish. Aqliy hujum jarayonida barcha g'oyalar qabul qilinishi va rag'batlantirilishi kerak. [Skatkin, 1986. – 152 s. – S.54)

3. O'qituvchining shaxsiy namunasidan foydalanish:

O'qituvchi - madaniyat elchisi: O'qituvchi o'zining bilimdonligi, madaniyati, xulq-atvori va munosabati bilan o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, ularda chet tili va madaniyatiga qiziqish

uyg'otishi va ijtimoiy namunani yaratishi mumkin. O'qituvchi o'zining shaxsiy tajribalari, sayohatlari, qiziqishlari haqida so'zlab berishi mumkin.

O'qituvchi - fasilitator: O'qituvchi o'quv jarayonini boshqaruvchi, o'quvchilarga yordam beruvchi va ularning faolligini rag'batlantiruvchi rolini o'ynashi, o'quvchilarda mustaqil fikrplash, qaror qabul qilish va o'z javobgarligini his ettirish qobiliyatini shakllanatirishi kerak bo'ladi(Polonskiy, 1986. – 152 s.)

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilar chet tili darslarida nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga ham e'tibor qaratishlari zarur. Buning uchun ular o'quv materiallarini tanlashda, o'qitish metodlarini qo'llashda va baholash tizimini tashkil etishda ijtimoiy-madaniy jihatlarni hisobga olishlari lozim.

O'quvchilarning chet tili orqali ijtimoiyilashtirishning pedagogik mexanizmlarini samarali qo'llash orqali ularni zamonaviy jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zolari etib tarbiyalash mumkin.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. F. B. Nematova Ichtimoiy pedagogika, o'quv qo'llanma Fan va ta'lim nashriyoti Buxoro 2022-yil.
2. Pedagogika ensklopediya 1-jild "O'zbekiston milliy ensklopediyasi " Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent -2015 -yil
3. Skatkin, M. N. Metodologiya i metodika pedagogicheskix issledovaniy /M. N.Skatkin. - M. : Pedagogika, 1986. – 152 s. – S.54.
4. Polonskiy V.M. Otsenka kachestva nauchno-pedagogicheskix issledovaniy / V.M.Polonskiy. -M.: Pedagogika, 1986. – 152 s.
5. Nodira Egamberdiyeva Ichtimoiy pedagogika Toshkent-2009.
6. <https://uz.wikipedia.org/w/index.php>.
7. ziyo.net

# IQTISODIY VA TABIIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNI RAQAMLASHTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA IMKONIYATLAR

*Yuldashev Mirzohid Maxmudjonovich  
Andijon Davlat Texnika Instituti  
katta o'qituvchi*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiy va tabiiy resurslardan samarali foydalanish jarayonini raqamlashtirish imkoniyatlari, texnologiyalari va natijalari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni oshirishga qanday yordam berishi ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** Raqamlashtirish, iqtisodiyot, tabiiy resurslar, Big Data, IoT, sun'iy intellekt, blockchain, GIS, Smart Grid, ekologiya.

## Аннотация

В статье анализируются возможности, технологии и результаты цифровизации процесса экономического и эффективного использования природных ресурсов. В нем рассматривается, как цифровые технологии могут способствовать повышению экономической эффективности и экологической устойчивости.

**Ключевые слова:** Цифровизация, экономика, природные ресурсы, Big Data, IoT, искусственный интеллект, блокчейн, GIS, Smart Grid, экология.

## Abstract

This article analyzes the possibilities, technologies, and results of digitizing the process of economic and natural resource efficiency. It examines how digital technologies can help increase economic efficiency and environmental sustainability.

**Keywords:** Digitalization, economy, natural resources, Big Data, IoT, artificial intelligence, blockchain, GIS, Smart Grid, ecology.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi iqtisodiyot va tabiiy resurslarni samarali boshqarish imkoniyatlarini kengaytirdi. Zamonaiv yozuvchi raqamli echimlar ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol jarayonlarini optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga hamda ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Ushbu maqolada iqtisodiy va tabiiy resurslardan samarali foydalanish jarayonini raqamlashtirish yo'llari, texnologiyalar va natijalari muhokama qilinadi.

Iqtisodiy resurslarni samarali foydalanishda raqamlashtirish raqamli texnologiyalar iqtisodiy resurslardan foydalanish jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Bunga quyidagi sohalarni ko'rib chiqamiz. Birinchi navbatta Big Data tahlili va sun'iy intellect, bular orqali biznes jarayonlari tahlil qilinib, resurslar oqilona taqsimlanadi. Ushbu texnologiyalar real vaqt rejimida katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashga, tendensiyalarni bashorat qilishga va resurslardan yanada samarali foydalanishga imkon beradi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida talab va taklifni oldindan aniqlash, energiya iste'molini optimallashtirish yoki qishloq xo'jaligida hosildorlikni oshirish mumkin. Yana bir misol bu bulutli hisoblash texnologiyalaridir. Korxonalar bulutli texnologiyalar yordamida operatsion xarakatlarni kamaytirishlari va samaradorlikni oshirishlari mumkin. Bulutli hisoblash xizmatlari (IaaS, PaaS, SaaS) kompaniyalarga IT infratuzilmasini optimallashtirish, dasturiy ta'minotni yangilash jarayonlarini avtomatlashtirish va ma'lumotlarni xavfsiz saqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, bulut texnologiyalari biznesga tezkor moslashish, masofaviy ishslash imkoniyatlarini kengaytirish va ma'lumotlarni global miqyosda boshqarishga yordam beradi. Korxonalar real vaqt rejimida axborotni qayta ishslash orqali ishlab chiqarish jarayonlarini samarali nazorat qilishlari mumkin. Eng asosiysi bu blockchain texnologiyasi, bu moliya va logistika jarayonlarida shaffoflikni oshirish va tranzaksiyalarni optimallashtirish uchun blockchain texnologiyasi joriy etilmoqda. Ushbu texnologiya markazlashmagan tarmoq asosida ishlaydi va tranzaksiyalarni xavfsiz va o'zgartirib bo'lmaydigan tarzda saqlash imkonini beradi. Blockchain orqali bank xizmatlarida firibgarlikning oldini olish, yetkazib berish zanjirlarini real vaqt rejimida

kuzatish va shartnomalarni avtomatlashtirish (aqli kontraktlar) mumkin. Shuningdek, davlat boshqaruvi va audit tizimlarida ham blokcheyn ma'lumotlarning ishonchlilagini ta'minlash uchun qo'llanilmoqda.

Tabiiy resurslarni samarali foydalanishda raqamlashtirish uchun esa tabiiy resurslarni muhofaza qilish va samarali boshqarishda quyidagi raqamli texnologiyalar yordam beradi.

IoT (Internet of Things) qurilmalari: IoT texnologiyalari suv, energiya va tabiiy resurslar iste'molini nazorat qilish va optimallashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, transport va energiya sektorlarida samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Masalan, aqli suv ta'minoti tizimlari suv sarfini optimallashtiradi, aqli elektr hisoblagichlar energiya iste'molini kamaytirishga yordam beradi, va IoT sensorlari qishloq xo'jaligida tuproq namligini kuzatish orqali hosildorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, IoT qurilmalari sanoat jarayonlarini avtomatlashtirish va real vaqt monitoring qilish imkonini berib, tabiiy resurslarning samarali boshqarilishini ta'minlaydi[1].

Geomaxsus texnologiyalar (GIS): GIS yordamida yer va suv resurslarini tahlil qilish, rejalashtirish va monitoring qilish mumkin. Ushbu texnologiya geolokatsion ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali resurslarni samarali boshqarish imkonini beradi. GIS qishloq xo'jaligi, ekologiya, shaharsozlik va transport tizimlarida qo'llanilib, tabiiy ofatlarni oldindan bashorat qilish va ularning ta'sirini minimallashtirishda ham yordam beradi. Masalan, GIS yordamida suv havzalarining holati, o'rmonlarning kesilishi yoki tuproq eroziyasi kabi ekologik muammolarni real vaqt rejimida kuzatish mumkin. Shuningdek, GIS axborot tizimlari orqali resurslarni yanada samarali taqsimlash va shahar infratuzilmasini optimallashtirish imkoniyati yaratiladi[2].

Smart Grid tizimlari: Elektr tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish va yo'qotishlarni kamaytirish uchun aqli tarmoqlar (Smart Grid) joriy etilmoqda. Ushbu tizimlar elektr tarmoqlarining real vaqt rejimida monitoringini amalga oshirib, talab va taklifni muvozanatlashtirishga yordam beradi. Smart Grid texnologiyalari aqli hisoblagichlar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sun'iy intellekt yordamida energiyani yanada samarali taqsimlash imkonini beradi. Natijada, elektr yo'qotishlari kamayadi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish osonlashadi va iste'molchilarga dinamik tariflar asosida energiya ta'minoti taklif etiladi.



### 1-rasm. Smart grid

Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik barqarorlikni ham ta'minlashga xizmat qiladi[3].

Ekologik toza texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarining keng joriy qilinishi resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Yashil texnologiyalar atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, energiya tejamkorligi va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Quyosh panellari, shamol turbinalari, biogaz texnologiyalari va energiya samarador qurilmalar bu sohaga kiradi. Shuningdek, yashil texnologiyalar sanoatda chiqindilarini kamaytirish, svuni qayta ishslash va uglerod chiqindilarini pasaytirishga yordam beradi. Aqli qurilmalar va avtomatlashtirilgan

boshqaruv tizimlari orqali ishlab chiqarish va transportda ekologik tozalikka erishish ham ushbu texnologiyalarning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Iqtisodiy va tabiiy resurslardan samarali foydalanishda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. IoT, sun'iy intellekt, Big Data, GIS va blokcheyn texnologiyalari orqali ishlab chiqarish, energiya taqsimoti va tabiiy resurslarni boshqarish tizimlarini optimallashtirish mumkin. Kelajakda raqamlashtirish jarayonlarini yanada rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'ladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Smith, J. (2022). Digital Transformation in Resource Management.
2. Yuldashev. M. (2024). Foto va video suratga olish ishlarini olib borish uchun online buyurtma berish web ilovasini yaratish. Research and implementation, 2(7), 20- 25.
3. Yuldashev, M. (2023, November). About data analysis in the modern world. In Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions".

#### LUG'AT SARLAVHASI VA SO'ZBOSHI LEMMA KO'RSATKICHLARI SIFATIDA

*Yuldasheva A.A.*

*O'zMU, Xorijiy filologiya fakulteti  
Nemis filoloqivasi kafedrasи o'qituvchi*

Annotatsiva

Ushbu maqolada nemis tilshunosligida yaratilgan tilshunoslik terminlariga oid lug'atlarda ularga sarlavha tanlanishi va so'zboshida ushbu lug'atlarga berilgan ta'riflar to'g'risida so'z yuritiladi.

**Kalit so'zlar** : lug'at sarlavhasi, so'zboshi, tilshunoslik sohasi, tilshunoslik yo'nalishi, lingvistik leksikon, lingvistik terminologiya.

## Аннотация

В данной статье рассматривается выбор заголовков для лингвистических терминов в словарях, созданных в немецком языкоznании, а также определения, приведённые в предисловии к этим словарям.

**Ключевые слова:** заголовок словаря, предисловие, область лингвистики, направление лингвистики, лингвистический лексикон, лингвистическая терминология.

### Abstract

This article discusses the selection of headings for linguistic terms in dictionaries created in German linguistics, as well as the definitions given to these dictionaries in the preface.

**Keywords:** dictionary title, preface, linguistics field, linguistics direction, linguistic lexicon, linguistic terminology.

Lug'at yaratishda unga beriladigan sarlavha va so'zboshi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki foydalanuvchi lug'at nomini o'qiganda u taxminan qaysi soha yoki yo'nalishga oid terminlarni o'z ichiga olganini taxmin qilishi mumkin. Har bir lug'atshunos lug'at yaratayotganda o'z oldiga biror soha yoki yo'nalish terminlarini qamrab olishni ko'zlasa ham amalda bu ish deyarli imkonsiz hisoblanadi. Bunga tilshunoslik sohasini misol qilib olinsa, ushbu fan ham boshqa fanlar singari tinimsiz rivojlanib, unga yangidan-yangi yo'nalishlar kirib keladi, bu esa o'z navbatida fanga yangi termin va atamalar kirib keladi hamda terminologiya qamrovi kengayib boraveradi. Nemis lug'atshunoslidagi tilshunoslik terminlariga oid lug'atlardan biri bo'lgan "*Lexikon der grammatischen Terminologie*" [1,194] nomli lug'at nomiga ko'zi tushgan foydalanuvchi unda kompyuter lingvistikasi terminologiyasini topishi mumkinligi haqida o'ylamaydi. Xuddi shuningdek, „*Terminologie der generativen Grammatik*“ kabi generativ grammatika terminologiyasiga oid asarda tarixiy tilshunoslik atamalar to'plamini topishdan ham umid qilinmaydi.

Biroq, metatilli lexikografiyada bunday aniq nomlanishlar kam uchraydi. Odatda, lexikograflar mutlaqo istisnosiz xalqaro "lingvistika" yoki nemischa "tilshunoslik" atamalaridan foydalanib, o'z tadqiqot obyekti haqida tushuncha berishga harakat qiladilar. Agar ular qo'shimcha sarlavha keltirmasalar, aniqrog'i, bu aniq terminologik tushunarlikka xizmat qilmaydi, chunki "lingvistika" atamasi "tilshunoslik" bilan sinonim ham, unga nisbatan torroq ma'noda ham bo'lishi mumkin. Shunday ekan, lingvistik terminlar lug'ati bilan tilshunoslik terminlari lug'ati bir xil sohani qamrab oladimi yoki "lingvistika leksikoni" "tilshunoslik leksikoni" dan farqli atamalarni o'z ichiga oladimi - bular faqatgina sarlavhadan kelib chiqib hal etilmaydi. Bunday farqlarni, ehtimol, faqat muallifning so'zboshi orgali aniqlash mumkin. Ammo u yerdan ham juda katta yordam kutish to'g'ri emas.

Ayrim leksikograflar bu borada kam ma'lumot berishadi. Masalan, Helbig umuman o'z tadqiqot sohasiga ta'rif berishga harakat ham qilmaydi. Aksincha, u o'z kitobini bilimdon auditoriya uchun mo'ljallangan deb hisoblaydi va muqaddimada faqatgina o'zining *Kleines Wörterbuch linguistischer Termini* (Kichik lingvistik terminlar lug'ati) lug'atining cheklangan xususiyatini asoslash bilan kifoyalanadi:

"So'nggi o'n yilliklarda lingvistikaning jadal rivojlanishi shunchalik ko'p yangi terminlarni yuzaga keltirdiki, yangi tilshunoslik ishlarida yo'nalish topish ko'pincha qiyinlashdi. Bundan

tashqari, bu yangi terminlar turli lingvistik yo'nalishlarda har xil ma'noda qo'llaniladi. Shu sababli, quyida ba'zi yangi va kam tanilgan terminlarni jamlab, ularni izohlashga harakat qilinadi" [1,195].

Helbig singari tilshunoslik va lingvistika atamalarini sinonim sifatida ishlatajigan Konrad ham sarlavha tanlash borasida izoh berish bilan shug'ullanmaydi. Biroq, u Helbigga qaraganda o'quvchiga ancha aniqroq ma'lumot taqdim etadi. Chunki Helbig o'z tadqiqot doirasini faqat formal jihatdan belgilasa, Konrad esa mazmuniy yo'nalishni ham aniqlashga harakat qiladi. U *Kleines Wörterbuch linguistischer Termini* lug'atida ko'rib chiqilgan barcha mavzularni tuzuvchilarga muvofiq tartibda batafsil sanab o'tadi: umumiylasosiy tushunchalar, til nazariyasi, tilshunoslik tarixi va uslublari, grammatika nazariyasi, fonetika/fonologiya, morfologiya, til tipologiyasi, yozuv, sintaksis, tarixiy grammatika va fonetika, leksikologiya, so'z yasalishi, etimologiya, onomastika, dialektologiya, ijtimoiy lingvistika, poetika va stilistika, til oilalari [4,3].

O'n yil o'tib, u *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini* (Tilshunoslik terminlari leksikoni) lug'atining so'zboshi orqali oldingi asariga yana qaytadi va uning terminologik taklifini hozirgi tadqiqot darajasiga mos kelmay qolgan joylarini kengaytirib, ko'plab yangi sohalarni qo'shadi:

"Yetmishinchchi yillarning boshidan beri lingvistika ko'plab sohalarda jadal rivojlandi. Bu, ayniqsa, grammatika va semantika nazariyasi, matn lingvistikasi va muloqot tahlili, ijtimoiy lingvistika, nutq akti nazariyasi, faoliyat va harakatga yo'naltilgan til nazariyasi konsepsiyalari hamda kommunikativ-pragmatik til tavsifi kabi tadqiqot yo'nalishlariga tegishlidir. Ushbu leksikon bu rivojlanishni inobatga olib, ilmiy qiziqishga ega foydalanuvchilarga lingvistik terminologiyaning eng so'nggi holatini yetkazishni maqsad qiladi. Uning asosiy mazmuni *Kleines Wörterbuch linguistischer Termini* lug'atidan kelib chiqqan bo'lsa-da, u an'anaviy tilshunoslik sohalari, jumladan, klassik strukturalizm va generativ grammatika bilan birga, so'nggi 10-15 yil ichida lingvistik tadqiqot markaziga aylangan sohalarni ham o'z ichiga oladi."

Busman ham o'zining *Lexikon der Sprachwissenschaft* (Tilshunoslik leksikoni) katta lug'ati orqali o'qituvchilar va o'quvchilarga lingvistik terminlarning keng doirasini taqdim etish maqsadini ko'zlaydi [2,7]. Biroq, Konraddan farqli ravishda, u so'zboshi davomida darhol lingvistikani so'nggi rivojlanish bosqichlariga e'tibor qaratmaydi. Aksincha, avval o'zining umumiylasosiy maqsadini quyidagicha bayon qiladi:

"Uzoq yillik o'qituvchilik tajribasidan kelib chiqqan ushbu leksikonning asosiy maqsadi — sinxron va diaxron tilshunoslikning ilmiy terminologiyasini to'liq ro'yxatga olish va uni tushunarli tarzda izohlash." Shundan keyingina u mazmuniy aniqlik kiritib, alohida asosiy yo'nalishlarni sanab o'tadi, lekin buni Konrad kabi mukammal va batafsil ro'yxat shaklida emas keltirmaydi, masalan:

(a) Leksikonning asosini sinxron va diaxron tilshunoslikning asosiy tushunchalari tashkil qiladi. Bu tushunchalar tegishli yo'nalishlar, metodlar va modellar bilan bog'liq (masalan, so'z, subyekt, modus, yosh grammatiklar maktabi, strukturalizm).

(b) Qo'shimcha e'tibor tilshunoslikning amaliy sohalari terminologiyasiga qaratilgan (masalan, chet tillarni o'qitish metodikasi, lingvistik ma'lumotlarni qayta ishslash, nutq buzilishlari).

(c) Yana bir muhim yo'nalish — alohida tillar va til oilalari (masalan, nemis tili, german tillari, hind-yevropa tillari).

(d) Shuningdek, ushbu leksikon lingvistikaga yaqin bo'lgan fanlar hamda so'z birikmasi bilan bog'liq lingvistik yo'nalishlarga oid tushunchalarni o'z ichiga oladi (masalan, formal mantiq, ijtimoiy lingvistika, psixolingvistika)

Busman o'zining yakuniy izohida, leksikonning maqolalarini (lemmalarini) tanlashda "an'anaviy" va "zamonaviy" terminologiya o'rtaida muvozanat saqlashga intilganini ta'kidlaydi. Bu esa o'quvchida, hatto maktab grammatikasiga oid yoki XIX asr tilshunosligi tomonidan shakllantirilgan terminlarga ham munosib o'rinnajratilgan keng qamrovli ma'lumotnomalar kutish mumkinligi haqida ishonch uyg'otadi. Biroq, Levandovski o'zining *Linguistisches Wörterbuch* (Lingvistik lug'ati) lug'atini (1973) juda qisqa so'zlar bilan ochib beradi va unda lug'at tarkibi haqida aniq ma'lumot deyarli yo'q [6,5]. U yerda foydalanuvchiga "lingvistika"ning qanday tushunilishi haqida hech qanday tushuntirish berilmaydi. Aksincha, faqat shunchaki, ushbu soha juda keng doirada ko'rib chiqilgani ta'kidlanadi. Aniq nomi bilan tilga olingan faqat ayrim qo'shimcha sohalari

bo'lib, ular orasida an'anaviy yo'nalishlar ham, lingvistikaning turli amaliy yo'nalishlari ham bor. Lekin aynan amaliy lingvistika bu davrda hali chetga surilgan mavqeini egallaydi va faqat keyingi so'zboshlarda ko'proq e'tibor qozonadi:

"Ushbu ikki jildlik lug'at 1000 dan ortiq asosiy terminlarni o'z ichiga oladi. U lingvistikani tor yoki tizimli-nazariy ma'noda emas, balki kommunikatsiya ilmi hamda ilmiy-nazariy nuqtai nazarni hisobga olgan holda keng tushunchada ko'rib chiqadi. Shuningdek, so'zlar ro'yxatiga sotsiolingvistika, psixolingvistika, matn lingvistikasi va pragmalingvistika yo'nalishlarining atamalari ham kiritilgan. Bundan tashqari, an'anaviy tilshunoslik va tarixiy grammatikaning ajralmas tushunchalariga ham o'rinn berilgan." -deya lug'at so'zboshida izoh beradi.

Levandovski faqat bitta jihatni aniq tushuntiradi: mavjud joy chegaralanganligi sababli, u ablativ, artikl, aorist kabi (maktab) grammatika tushunchalarini izohlashdan voz kechgan va ularni kelishik, so'z turkumlari, zamon kabi umumiyoq kategoriyalarga bog'lagan. Shu bois, so'zboshi orqali o'quvchi hech bo'limganda Levandovskining lug'atida nimani topa olmasligini yoki faqat bilvosita yo'llar orqali tushunishi mumkinligini bilib oladi.

Levandovski bilan bir xil nomni (*Taschenwörterbuch der Linguistik*) Hoypel ham tanlagen. U o'zining lingvistik cho'ntak lug'atini 1978-yildan boshlab uchinchi nashridan shu nom bilan atay boshlagan. Ammo o'xshashlik faqat shu bilan tugaydi. Chunki Levandovskidan farqli o'laroq, Hoypel lingvistika sohasini ancha tor ma'noda tushunadi. U so'zboshi boshidayoq qat'iy shunday deydi:

"Bu yerda lingvistika umumiy tilshunoslikning sinxron qismi sifatida tushuniladi va diaxron qismni ham o'z ichiga olgan kengroq tilshunoslik tushunchasidan ajratiladi" [5,3]. Hoypelning qiziqishi, eng avvalo, zamonaviy yangi atamalarni tushuntirishga qaratilgan. Bunga qarama-qarshi ravishda, u an'anaviy grammatikani oldindan mavjud bilim sifatida qabul qiladi, shuning uchun ham o'z ishining doirasini quyidagicha belgilaydi: „ Rivojlanish tendensiyasiga muvofiq, strukturaviy hamda generativ-transformativ yondashuv alohida ta'kidlandi, biroq nemis maktabining mazmun tadqiqoti (bu ham bir vaqtlar "kashfiyot" bo'lgan) hamda taksonomik davrdan so'ng tobora oldinga chiqayotgan Umumiy semantikaning xalqaro yo'nalishi butunlay e'tibordan chetda qoldirilgani yo'q. "

Bundan tashqari, u "tilshunoslikning eng muhim chegaraviy sohalari" ni ham - to'plam nazariyasidan tortib matn lingvistikasigacha hisobga olishni maqsad qiladi, biroq ushbu sohaga xos "hozirgi dinamikani" inobatga olib, o'z to'plagan maxsus atamalar lug'ati uchun to'liqlik da'vosidan butunlay voz kechadi.

Knoblox esa bunday da'veni 1961-yildan beri qismlarga bo'lib chop etilayotgan "Sprachwissenschaftliches Wörterbuch" uchun ilgari suradi: „ Bu lug'at tilshunoslikning butun terminologiyasini hamda ish maydonlari kesishadigan darajada unga yaqin fanlarning ham atamalarini imkon qadar qisqa va tushunarli shaklda yoritishi lozim. " Knoblox nemischa atama "Sprachwissenschaft" ni afzal ko'rgan bo'lsa-da, unga teng variant sifatida "Linguistik" xalqaro atamasidan ham foydalanadi [1,196]. Xuddi shunday keng qamrovli nomga 1975-yilda nashr etilgan Shtammeryohannning "Handbuch der Linguistik" asari ham ega. Bunday keng qamrov natijasida to'liq lingvistik ma'lumotnomasi tuzilgan degan taassurot paydo bo'ladi, bu taassurot esa "Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft" (Umumiy va amaliy tilshunoslik) sarlavha osti orqali yanada kuchaytirilgan.

Biroq, muqaddimada -kitob sarlavhasidagi kabi -"Linguistik" va "Sprachwissenschaft" sinonim sifatida ishlatilgan bo'lsa-da, aslida bu yerda to'liq qamrovli terminologik lug'at taklif etilmayotgani aniq ko'rsatilgan. Aksincha, foydalanuvchini shaklan qisqa ta'riflar bilan yirik sharh maqolalarining kombinatsiyasi kutadi. Mazmun jihatidan esa bu maqolalar o'n yettita yirik mavzu majmuasining amaliy tanloviga asoslangan. Bu mavzular tilshunoslik nazariy muammolaridan tortib xorijiy tillarni o'qitish amaliyotigacha bo'lgan yo'nalishlarni qamrab oladi va ular muqaddimada batafsil bayon etilgan bo'lib, natijada mazkur qo'llanmaning chegaralarini aniq belgilaydi. Quyida ushbu mavzular ro'yxati keltiriladi.

1. 1800-yilgacha bo'lgan tilshunoslik tarixi va an'anaviy grammatik terminologiya
2. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik
3. Yevropa strukturalizm maktablari

4. Amerika strukturalizmi
5. Matn lingvistikasi va pragmatika
6. Generativ grammatika
7. Fonetika
8. Semantika
9. Algebraik lingvistika, algoritmik lingvistika
10. Miqdoriy lingvistika
11. Ijtimoiy lingvistika
12. Psixolingvistika
13. Amaliy lingvistika, taqqoslamali lingvistika
14. (Inson tomonidan) tarjima
15. Mashinaviy tarjima
16. Chet tillarini o'qitish tarixi va metodlari
17. Chet tillarini o'qitishda vositalar va ommaviy axborot vositalari.

Ushbu ro'yxatni yana davom ettirish mumkin. Ro'yxatdan ko'rinish turganidek, tilshunoslik sohasi juda keng qamrovli bo'lib, undagi barcha terminologiyani bir lug'atda qamrab olish imkonsizligi to'g'risida tilga olib o'tilgan fikrlarimizga ham bu qaysidir ma'noda isbot bo'la olishi mumkin.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Kreuder H.-D. Metasprachliche Lexikographie. Max Niemeyer Verlag, 2003.
2. Bußmann H. Lexika der sprachwissenschaftlichen Terminologie. Bericht über eine vernachlässigte Gattung. – In: Deutsche Sprache 2. 1974.
3. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 2008.
4. Conrad R. Lexikon der sprachwissenschaftlicher Termini. Bibliographisches Institut, Leipzig, 1985
5. Heupel C. Linguistisches Wörterbuch. Deutscher Taschenbuch, München, 1978
6. Lewandowski Th. Linguistisches Wörterbuch. Wissenschaft, 1975

## SHE'RIY MATNDA EPITETLARNING BADIY XUSUSIYATLARI

*Yunusova Jamila Boltaboyevna  
O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va  
folklori instituti 3-kurs doktoranti*

### Annotation

Ushbu maqolada Shavkat Rahmon she'rлarida qo'llangan epitetrarning lingvopoetik xususiyatlari o'рганилган. Hususan, shoir she'rлarida epitetrning lirik nutqning aniq bo'lishida, ekspressivlikni ifodalash hamda asarning badiy qimmatini oshirish, tasvir tiniqligini ta'minlashda muhim poetik vazifa bajargani tadqiq qilindi.

**Kalit so'zlar:** She'riy nutq, epitet, poetika, sifatlash, metafora, lingvopoetika, leksema, badiy matn, sifatlash.

### Аннотация

Б этой статье исследуются лингвопоэтические особенности эпитетов, используемых в стихах Шавката Рахмана. В частности, было исследовано, что эпитет в стихах поэта выполняет важную поэтическую функцию в точности лирической речи, выражении выразительности и повышении художественной ценности произведения, обеспечении ясности образа.

**Ключевые слова:** эпитет, поэтика, метафора, лингвопоэтика, лексема, художественный текст.

### Annotation

This article explores the linguopoetic properties of attached epithets in Shavkat Rahman's poems. Hususan has been studied to have an important poetic function in expressing expressiveness as well as enhancing the artistic value of the work, ensuring image clarity, in the clarity of lyrical discourse from the epithet in the poet's poems.

**Key words:** epithet, poetics, adjective, metaphor, linguopoetics, lexeme, artistic text.

Badiy asar tili ko'p qatlamlı bo'lib, uning asosiy sirlaridan biri shundaki, u barcha qatlamlari bilan bir vaqtida o'quvchi ong-u shuuriga ta'sir qiladi, biz bir vaqtning o'zida she'riy nutqning mantiqiy ma'nosini, sehrini idrok qilsak, uning ritmlari oqali turli o'zgaruvchan templarni his qilamiz. O'quvchiga shunday estetik zavqni yuqtira olishi bilan she'riyat o'z qimmatini belgilaydi.

Tasvirlangan narsani individuallashtirish vazifasi badiy asar uchun zarur bo'lib, shoir yoki yozuvchidan so'zning keng ma'nosida tasviriy ma'noga ega bo'lgan til vositalariga, ayniqsa, epitetrning murojaat qilishni talab qiladi. "Epitet. Grekcha – epitheton so'zidan olingan bo'lib, so'zma-so'z tarjima qilinsa, izohlovchi degan ma'noni beradi. Ammo u boshqa doimiy aniqlovchilardan o'zining ekspressivligi, ko'chma ma'noda ishlatalishi bilan farq qiladi. Epitet – poetik aniqlovchi. U narsa yoki hodisaning biror tomoni, biror xususiyati yoki belgisini alohida ta'riflab ko'rsatish, alohida baholash uchun predmet, voqeа nomini bildiruvchi so'z oldidan qo'shimcha ravishda keltiriladigan so'zdir." [4,27] Epitetning gapdagи asosiy vazifasi predmetga poetik aniqlik, rang-baranglik berish, shuningdek, belgini oddiygina ko'rsatish bilan chegaralanmay, uni yanada konkretlashtirib ifodalash hamda unga emotsiyal-ekspressiv baho berishdan iborat.

Epitetlar til hodisasi hisoblangan aniqlovchi (sifatlovchi) bilan mushtarak bir tushuncha emas. Avvalo, epitetr attributiv birikmalardan badiy nutqqa xos ko'chma ma'noda (metaforali) qo'llanishi, obrazlilik, emotsiyal-ekspressivlikning bo'lishi va predmetga subyektiv munosabatning ifodalanishi bilan farqlanadi. [3,18] Epitet badiy tilning obrazli tasvirlash vositalaridan biri bo'lib, u badiy nutqning rang-barang bo'lishini ta'minlaydi. O'zbek tilshunosligida epitetrler borasida muayyan tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, D.Xo'jayeva "O'zbek tilida epitetrler" mavzusida tadqiqot olib brogan.

Ijodkorlar badiy tili, uslubini tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, ijodkorlar til fondida barqaror bo'lgan tayyor jumlalardan foydalanishdan ko'ra o'zlarining badiy-estetik idealiga mos keladigan

yangi birikuvlarni yaratishni afzal ko'radilar, Shavkat Rahmon she'rlarida ko'p qo'llangan badiiy tasvirning leksik vositasi epitet hisoblanadi. Shoир ijodidagi epitetylarni o'rganish uning badiiy-tasviriy vosita sifatida poetik nutqning shakllanishidagi o'rni, shuningdek, ijodkorning so'z qo'llash san'atidagi o'ziga xos yo'lini aniqlashga imkon beradi. Shavkat Rahmon ijodini kuzatar ekanmiz, shoир she'rlarida epitetdan lirik nutqning aniq bo'lishida, ekspressivlikni ifodalash hamda asarning badiiy qimmatini oshirish, tasvir tiniqligini ta'minlash va shoир ijodida she'rdaн she'rga ko'chib o'tuvchi obrazlarning silsilaviy mazmunini saqlashda, shoирning sevimli faol qo'llanuvchi epitetylari mavjud bo'lib, ulardan turli o'rnlarda turli, yangi ma'no qirralari bilan ishlatilib asarning jozibadorligini ta'minlashda foydalanganiga guvoh bo'ldik.

Hususan, shoир tomonidan muayyan maqsad bilan qo'llangan epitetlar borki, ulardagi go'zal badiiy ifodadan ma'no noziklari yaqqol sezilib turadi.

*Nur to'kilgan sayhonda bo'ydoq  
shamol bilan o'ynar giyohlar.*

Shoirning ziyrak kuzatuvchanligi va tilimizning imkoniyatlaini chuqur anglagan holda o'zaro bog'lanishi imkonsiz bo'lgan so'zlarni shunday mazmuniy qurshovga olib kiradiki, bunda so'zlar o'zaro bog'lanib badiiy niyat ro'yobi uchun ishlaydi, shoирning mahorati har ikki so'zdagi o'xshash harakat-xususiyatni topa olganida. Natijada o'qishimiz bilan shoирni ta'sirlantirgan tasvir tassurotiga oshufta bo'lamiz. Ko'z oldimizga taram-taram bo'lib yog'ilgan quyosh nuri, mayin shamol harakati yo'sinida harakatlanayotgan giyohlar raqsi gavdalanadi, bunday tasvirdan huzurlanmaslikning imkoniy yo'q. Badiiy nutqda so'zlarni o'zaro bog'lanishidagi chegaralar nisbatan erkinlashadi, chunki so'zlarni ko'chma ma'noda qo'llash imkoniyati keng. Parchadagi *bo'ydoq* so'zi ko'chma ma'noda qo'llanib, shamolning badiiy sifatlovchisi bo'lib kelgan. *Bo'ydoq* leksemasida erkinlik tushunchasi ham bor, tog' bag'ridagi esish yo'nalishini tez-tez o'zgartirib turuvchi shamol tasviri uchun bu mos ifoda bo'lib xizmat qilgan.

Shavkat Rahmon she'riyatida tabiat tasviri berilganda alohida o'xshatishlar, takrorlanmas epitetlar qo'llanganiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

*Oq cho'qqilar,  
shavaqi soylar  
yashillikka ko'milgan mohtob.* ("O'shkent lahzasi")

She'rda tasvirlangan vodiylar manzarasini alohida badiiy tarzda ifodalash lirik qahramonning kayfiyati, sezimlarini ham aks ettiradi. Parchada *oq*, *shavaqi*, *yashillikka ko'milgan* epitetlari ishlatilgan. N.Jumatova "Hozirgi o'zbek she'riyatida rang bilan bog'liq ramziy obrazlar" nomzodlik tadqiqot ishida *oq*, *qora*, *qizil* ranglar borliqni ramziylashtirishda asos bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi, darhaqiqat, bu uch rang, eng ta'sirchan, eng mahsuldar ranglardir. [2,26]. Bu o'rinda "oq" leksemasi cho'qqining qor bilan qoplanganiga ko'ra oq rangdagi cho'qqilar sifatida oq rangni, "yaxshilikka ko'milgan" epiteti bilan aloqalantirilsa yaxshilik, ezgulikning cho'qqisi ma'nolariga ishora qilib belgi-hususiyatni ifodalab kelmoqda. *Shavaqi* epiteti ishlatilishida shoирning sinonimik qatordan mosini saralab qo'llash mahorati namoyon bo'ladi, chunki *shavaqi* so'zi taqlid so'zdan yasalgan bo'lib, unda taqlid so'zlarga xos muayyan narsa-hodisani tasvirlashda uzundan-uzoq tavsiflardan ko'ra bu narsa-hodisalarga xos tovushlarni eslatish, keltirish ularni obrazlarini tezroq tasavvur qilish imkonini beradigan xususiyat saqlanib qolgan va u *shavaqi soylar* epitetli birikmasi muvafaqqiyatlari chiqishida muhim poetik vazifa bajarib go'zal soy tasvirlash bilan birga undagi suvlarning ovozini ham kitobxonga his qildirish imkoniyatini yaratadi. Yaxshilikka *ko'milgan mohtob* epitetli birikmasi – bu umumlashtiruvchi harakterga ega bo'lib, *mohtob – yoritib turuvchi oy* [6,217] ma'nosini anglatadi. Yuqoridaн vodiylar kuzatilganda *soy –oyday*, *quyoshda qorlari yaltiragan cho'qqi oydan nur taratayotganday* ko'rindi. Shoир epitetlardan foydalab vodiyning yuqoridaн ko'rindigan go'zal peyzajini tasvirlab bergen. She'rda tasvirlangan vodiylar manzarasini alohida badiiy tarzda ifodalash lirik qahramonning kayfiyati, sezimlarini ham aks ettiradi..

Shoir ijodida shunday epitetlar uchraxdiki, ularda shaxsga xos hususiyatlar narsa-hodisalarga ko'chirish orqali hosil qilinganini va bu tarzda yasalgan epitetlarda kuchli ekspressiya, ohorlilik sezilib turishini, ijodkorning tasavvur va tafakkur dunyosi bo'y ko'rsatishini sezish mumkin.

*Kirib qolar boqqa adashib,  
telvakezik, yalang'och shamol.* (“Yoz tuni”)

Adabiy til me'yorlariga ko'ra, *telvakezik, yalang'och* sifatlovchilari shaxsga nisbatan ishlatiladi. *Telvakezik* leksemasi shevaga oid so'zlar bo'lib, bu so'z maqsadsiz ko'p aylanib yuraveradigan kimsalarga qo'llanadi. Shoir shamolning esish harakatiga ko'ra *telvakeziklikka* o'hshatgan bo'lsa, shamoldan so'ng yuzaga keltiradigan holatiga ko'ra *yalang'och* sifatlovchisini ishlatishni ma'qul ko'rgan. Ijodkorning shaxsga xos hususiyatlarni shamolga ko'chirishdagi umumiyo'xshashlikni topa olishi orginal epitet hosil bo'lishida muhim vazifa bajargan. Yoki mevalari g'arq pishgan, yig'ib terilmagan bog'ga erta kuz faslining kelish holati juda mahorat bilan tasvirlangan.

*Tungi yelga siynasin ochib,*

*Dam olardi homilador bog'.* (“Yoz tuni”)

Shoir tabiatdagi kuzatuvchanlik, ziyraklik hamma ham ilg'ayvermaydigan narsa hodisalar o'rtasidagi nozik o'xshashlikni topa olishida ko'rindi. *Homilador* epiteti ham shunday shoирning ziyrak nuqtadonligini ko'rsatuvchi, kitobxonni hayratlantiruvchi poetik vosita sifatida gavdalangan. Bu kabi orginal epitetlar uzoq vaqt kitobxon hotirasida saqlanadi.

Ba'zan esa narsa-buumlargacha xos jarayonlar tuyg'ularga ko'chirish orqali metaforik epitetlar hosil qilingan, ularda betakror ekspressivlik yaqqol seziladi.

*Nafas olmay o'taman har gal,*

*uf-f, naqadar o'tkir anqiydi*

*irib ketgan orzu – xayollar,*

*chirib yotgan tuyg'ular hidi.* (“Xonodon”)

Shoir she'rlarida epitetlarni ketma-ket qo'llab, predmet va voqealarni hodisalar xususiyatini atroficha yoritishga erishgan. Parchadagi “*otmoq*” fe'lini *yuqtirish*, *ta'sir qilish*, ma'nolarida ishlatib, bu fe'lga yangi hosila ma'no qo'shgan.

*Lazzat bor har qanday og'riqda,*

*Kechalar og'riqdan ingrab yotaman*

*Va o'sha og'riqni beg'am, bo'g'riqqan*

*Og'riqsiz yuzlarga otaman...* (“Ko'zingizni oching, qo'rqmang...” )

Shuni ham ta'kidlash kerakki, shoir she'rlarida bir necha epitet so'zlar uyushib bir jumlaning o'zida ketma-ket qo'llanganda, ularning har birini alohida ajratib ko'rsatish, ifodadagi ekspressivlikni yanada oshirish maqsadida bu so'zlarning oldidan *bir* tipidagi sifatlovchi-kuchaytiruvchi so'z keltiriladi:

Bir *yomon*,

bir *uzun*,

bir *otkir yig'i*,

*hali er ko'magan qizlar yig'isi.*

Shoir badiiy nutqining o'ziga xos tomonlaridan yana biri she'r tuzilishida. “Qulog'imda qolgan yig'i” deb nomlangan ushbu she'rida dastlab, uyushiq sifatlovchilar *yomon*, *uzun*, *otkir* so'ngra ularga umumlashtiruvchi so'z bo'lib kelgan *hali er ko'magan qizlar* so'z birikmasi epitet bo'lib qo'llangani ular bog'langan leksemaning matndagi ma'no qirrasini konkretlashtirishga, to'liqroq ifodalanishiga xizmat qilgan.

Shavkat Rahmon ijodida shunday she'rlar borki, ularda epitetlar o'zi bog'Ingan so'z bilan ma'nolari bir-biriga o'zaro zid bo'lgan so'zlarga bog'lanib epitetli birikma hosil qilgan holatlar bor. “Bunda birikma juda yuqori ekspressivlik va emotsiyallik kasb etadi, kuchli emfatik intonatsiyaga ega bo'ladi. Adabiyotshunoslikda bu oksumoron nomi bilan yuritiladi.” [1,43]

*Shunda buyuk dengiz chayqalib ketdi,*

*maydonlarni bosdi bir yuvosh zulmat.*

*Shoirlar uyg'ota olmagan elni*

*uyg'otib yubordi malomat, tuxmat.* (“Tuxmat”)

Parchadagi *yuvosh zulmat* birikmasida ma'no qirralariga ko'ra zidlik kuzatiladi, birida ijobiylilik, birida salbiy bo'yoqdorlik bildirgan holda, *yuvosh* so'zi unga sifatlovchi qilib qo'llangan. Xalqning

murakkab ruhiy holatiga emfatik intonatsiya berilgan, epitetli birikma kuchli emotsoinallikni ifodalovchi poetik vosita bo'lib xizmat qilgan.

*Eng baxtiyor lahzalarda ham  
uning **sokin isyon**i so'nmas.  
Tug'ilmagan shunchaki aslo,  
u hech qachon shunchaki o'lmas. ("Avtoportret")*

Avtoportret she'ridagi *sokin isyon* epitetli birikmasi ma'no qirralariga ko'ra zidlik hosil qiladi. Isyon so'zida harakat, harakat-holatning yuqori tempda bajarilgani kuzatilsa, sokin leksemasida aksi. Ayni jarayonda sokin so'zi unga aniqlovchi bo'lib qo'llangan va lirik qahramonning kuchli hissiy holatiga emfatik intonatsiya berilgan, natijada birikma kuchli emotsoinallikni ifodalovchi vositaga aylangan. Bu kabi noodatiy bog'lanishlar kitobxon diqqatini tortadi, shoirning badiiy niyatini chuqurroq anglashga undaydi. Lirik qahramonning ruhiy holatini tasvirlashda ham yuqoridagi kabi badiiy usuldan foydalanilgan.

*Ammo to'larmikan ko'ngil shu bilan,  
Shu bilan ketarmi xotirdan g'ashlik,  
Yuraklar kularmi,  
Qularmi butkul  
Shu bilan **yuksakda o'sgan pastkashlik?** ("Sulaymon tog'da...")*

*Pastkashlik* insoniy sifatlar ichida quyi pog'onada turuvchi fazilatlardan biri, unga epitet qilib *yuksakda o'sgan* sifatdosh oboroti qo'llanishi ekspressivlikni va yuqori darajadagi emotsoinallikni ta'minlovchi lingvopoetik vosita bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek, matnning ohang butunligini ta'minlayotgan *kularmi, qularmi* so'zlari bilan aloqalantirilsa, poetik mazmun qamrovi yanada kengayadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ba'zan epitetli birikmalar tarkibidagi so'zlar "mazmunining konkretlikdan abstraktlik tomon siljishi, undagi moddiy tushunchaning yo'qolishi, ya'ni nomoddiylashuvi natijasida yuzaga keladigan ekspressiv-emotsionallik ko'pincha individual xarakterda bo'ladi".[1,43] Chunki quyidagi sifatlovchili birikmalar turli assotsatsiyalar hosil qiladi. O'quvchi bilim, fikrlash darajasiga ko'ra har xil tushunadi, tushunish darajasiga ko'ra har bir o'quvchi o'zicha to'ldiradi, tasavvur qilgan holda qabul qiladi.

*Olam go'zal ekan,  
shunda ilk bora  
eshitdim qalbimning **teran yig'isin.** ("Yo'lovchi")*

"Eski she'r" deb nomlanuvchi she'rida epitetli birikmalar yaxlit bir tushunchaning poetik obrazi sifatida gavdalananadi:

*Ey elim,  
qachondir bir gala bedil  
ko'ksingdan dilingni sug'urgan mahal  
nega **shol yuzingni** burding teskari,  
nega tirik qolding ichmasdan zahar?! ("Eski she'r")*

Parchadagi *shol yuz* birikmasi "loqayd" tushunchasi ifodasidir. Lekin loqayd so'ziga nisbatan *shol yuz* birikmasi mazmunan boy va poetik jarangga ega. Shol yuz faqat loqaydlik tushunchasining badiiy ifodasi bo'lmay, balki, shu loqaydlik bilan bog'liq yana boshqa abstrakt tushunchalarga ham ishora qilmoqda.

Demak, Shavkat Rahmon she'rlari tilini boyitish maqsadida epitetning turli xil ko'rinishlariga murojaat etgan. Bu bevosita shoir she'rlarining o'zgacha lingvopoetik manzaraga ega bo'lishida keng imkoniyat yaratgan.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Абдураҳмонов X., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. -Тошкент: Фан, 1981. –436.
2. Жуматова Н. Ҳозирги ўзбек шеъриятида ранг билан боғлиқ рамзий образлар. Филол. фанлар. номзоди....дис. автореф. –Тошкент: ТАИ. 2000.-266.
3. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 15-18.
4. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари – Тошкент: Фан, 1977. -27 б.
5. Раҳмонов Ш. Сайланма. – Тошкен: Шарқ, 1997.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildli. Uchinchi jild. – Toshkent: G'ofur G'ulom, 2022. – 217

# SUN'iy INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING MOHIYATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

*Yusufjonova Nazokat Nig'madjon qizi  
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek  
tili va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc)*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining mohiyati, rivojlanish bosqichlari va uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, uning rivojlanishiga hissa qo'shgan yetakchi tadqiqotchilar faoliyati tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur texnologiyalarining ilm-fan, tibbiyot, iqtisodiyot va ta'lif sohalariga ta'siri keng yoritilgan. Tadqiqot natijalari sun'iy intellektning jamiyat rivojidagi o'rnini yanada chuqurroq anglash, uning afzalliklari va imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha amalga oshiriladigan ilmiy-tadqiqot ishlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

**Kalit so'zlar:** sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, nevron tarmoqlar, mashinaviy o'rGANISH, innovatsiya, texnologik taraqqiyot.

## Annotation

This article analyzes the essence of artificial intelligence (AI) technologies, their stages of development, and their significance in modern society. It also examines the contributions of leading researchers to the advancement of AI. Furthermore, the impact of these technologies on various fields, including science, medicine, economics, and education, is comprehensively explored. The research findings serve as a crucial resource for gaining a deeper understanding of the role of artificial intelligence in societal development, as well as for expanding its advantages and capabilities through further scientific research.

**Key words:** artificial intelligence, automation, neural networks, machine learning, innovation, technological advancement.

## Аннотация

В данной статье анализируется сущность технологий искусственного интеллекта (ИИ), этапы их развития и их значение в современном обществе. Также рассматриваются вклад ведущих исследователей в развитие ИИ. Кроме того, подробно исследуется влияние этих технологий на различные области, включая науку, медицину, экономику и образование. Полученные результаты исследования являются важным ресурсом для более глубокого понимания роли искусственного интеллекта в развитии общества, а также для расширения его преимуществ и возможностей посредством дальнейших научных исследований.

**Ключевые слова:** искусственный интеллект, автоматизация, нейронные сети, машинное обучение, инновации, технологический прогресс.

Sun'iy intellekt insoniyat taraqqiyotining eng muhim texnologik yutuqlaridan biri bo'lib, u inson ko'nigmalarini qayta ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami hisoblanadi. Ya'ni kompyutering inson tafakkuriga asoslangan o'rgatish texnologiyasidir. U murakkab algoritmlar, statistik modellar va nevron tarmoqlar orqali ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish qobiliyatiga ega.

Sun'iy intellektning mohiyati tizimga kiritilgan barcha ma'lumotlarni chuqur o'rGANISH va ularni texnologik jarayonlarga tatbiq etishdan iborat bo'lib, o'z-o'zini takomillashtiruvchi mazkur dasturlar inson miyasi bajaradigan vazifalarni takrorlashga harakat qiladi.

Sun'iy nevron tarmoqlari ham xuddi inson miyasidegi nevronlar kabi ishlaydi. Ular katta hajmdagi axborotni mustaqil o'rGANISH, qayta ishlash, tasvir va matnlarni tahlil qilish, ularidan mantiqiy xulosalar chiqarish hamda oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar sun'iy intellektga asoslangan shaxmat dasturlari hatto grossmeysterlardan ko'ra yaxshiroq o'ynay olishini ko'rsatadi [5, 102-b].

Sun'iy intellekt inson tilini tushunish va qayta ishslash qobiliyatiga ega. Bu texnologiya tarjima tizimlarida, ovozli yordamchilarda va avtomatlashtirilgan hujjat tahlilida keng qo'llaniladi. Xususan, bugungacha yaratilgan 100ga yaqin chat-botlar foydalanuvchilar so'zlarini tushunib, ularning savollariga mos javoblar bera oladi.

Shuningdek, sun'iy intellekt yo'l harakati, tibbiyot diagnostikasi, ishlab chiqarish jarayonlaridagi eng qaltis vaziyatlarda ham atrof-muhit va mavjud holatni tahlil qilib, optimal qarorlarni qabul qilish imkoniyatiga ega. Inson intellektini modellashtirish orqali jamiyatdagi turli murakkab masalalarni hal qilish imkonini beruvchi sun'iy intellekt kelajakda insoniyat hayotining barcha jabhalarida katta inqilobi o'zgarishlar qilishga qodir texnologiya sifatida e'tirof etilmoqda [3, 10-b].

Ushbu atama ilk bor 1956-yilda amerikalik tadqiqotchi John McCarthy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u sun'iy intellektni "intellektual vazifalarni bajaruvchi mashinalar yaratish jarayoni" sifatida ta'riflagan edi<sup>90</sup>. Olim uning yaratilishiga sabab bo'lgan ehtiyojlar haqida to'xtalib, shunday yozadi: "Inson qobiliyatlari chegaralarini kengaytirish va intellektual jarayonlarni tezlashtirish maqsadida sun'iy intellekt yaratildi. Zero, bugungi kunda axborotni qayta ishslash, murakkab muammolarni hal qilish va avtomatlashtirishga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda".

Zamonaviy jamiyatning asosiy muammolaridan biri – bu ma'lumotlar hajmining katta tezlikda o'sib borishidir. Inson miyasi cheklangan imkoniyatlarga ega bo'lib, bir vaqtning o'zida faqat ma'lum miqdordagi axborotni tahlil qila oladi. Biroq bugun ilm-fan, iqtisod, tibbiyot va boshqa sohalarda ma'lumotlarning ulkan oqimi kuzatilmoqda. Tadqiqotlar hozirgi kunda har kuni internetda trillionlab gigabayt ma'lumot yaratilayotgani, inson ongi esa bunday hajmdagi axborotni o'zlashtirishga qodir emasligini ko'rsatadi [2, 210-b].

Sun'iy intellekt esa bu ma'lumotlarni tezkor va samarali tarzda qayta ishslashga yordam beradi. U inson imkoniyatlarini kengaytirib, ulkan axborot oqimidan foydali bilim yaratish imkonini beradi. Xususan, sun'iy intellekt tibbiyotda kasalliklarni tashxislashdan avval minglab ilmiy maqolalarni bir necha soniyada tahlil qilishi, bu esa shifokorlarning ish samaradorligini bir necha barobar oshirishga xizmat qilishi mumkin.

"Insoniyat hamisha taraqqiyotga intilgan, ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali qo'l mehnatini yengillashtirishga harakat qilgan. Sun'iy intellekt bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqdi", deb yozadi S.Russell o'zining "Sun'iy intellekt: zamonaviy yondashuv" kitobida [4, 985-b].

Avvalroq zavodlarda faqat oddiy mexanik avtomatlashtirish ishlatilgan bo'lsa, bugungi kunda mustaqil ishlovchi, o'z-o'zini boshqaruvchi sun'iy intellekt tizimlari mahsulot sifati va tezligini oshirishga xizmat qilmoqda. Tesla va Toyota zavodlarida sun'iy intellekt asosida ishlovchi robotlar inson ishtirokisiz avtomobillar ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan bo'lsa, Amazon omborlarida sun'iy intellekt buyurtmalarni boshqarish va yetkazib berishni tezlashtirishda foydalanilmoqda.

Inson miyasi ma'lum miqdordagi axborotni qayta ishslashga qodir bo'lsa-da, hissiy holatlar, charchoq va ruhiy omillar uning qaror qabul qilish sifatiga ta'sir qiladi. Sun'iy intellekt esa faqat ma'lumotlarga asoslangan holda ishlaydi va hissiy ta'sirlarga bog'liq bo'lmaydi. Bu uning tezkor, mantiqiy va aniq qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Shu ma'noda aytish mumkinki, sun'iy intellekt insonning tabiiy kognitiv imkoniyatlarini to'ldirishga bo'lgan ehtiyoji samarasidir. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi algoritmlar moliyaviy bozorlarni tahlil qilish, tibbiy diagnostika kabi ko'plab yo'nalishlarda insondan ko'ra tezroq va aniqroq natijalar bera oladi.

Shuningdek, sun'iy intellekt xavfsizlik va hayot sifatini oshirishda ham katta ahamiyat kasb etadi. U bugungi kunda zilzilalar, bo'ronlar yoki suv toshqinlari kabi tabiiy ofatlarni proqnoz qilish va odamlarni ogohlantirishda, kibertahdidlarni aniqlash, yuzni tanish, jinoyatni oldindan bashorat qilishda ham qo'llanilmoqda.

<sup>90</sup> McCarthy J. A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. – Dartmouth College, 1956.

Sun'iy intellektning yaratilishiga yana bir sabab bu inson hayotini yengillashtirish va kundalik hayotdagi qulayliklarni oshirish edi. Google Assistant, Siri yoki Alexa kabi ovozli yordamchilar insonlarning rejalashtirish, eslatmalar berish, axborot olish kabi ishlarini avtomatlashtiradi. Qolaversa, deyarli barcha tillardagi ovozli, rasmli va yozma matnlarni tarjima qila oluvchi dasturlar xalqaro muloqotni osonlashtirishga ham xizmat qilmoqda.

Insonning aqliy faoliyatiga taqlid qilishga asoslangan sun'iy intellekt texnologiyalarining tadriji quyidagi bosqichlarda amalga oshdi:

- 1950-1970-yillar – sun'iy intellektning dastlabki modellari yaratildi, ekspert tizimlar va sodda algoritmlar shakllandi (Alan Turing, John McCarthy tadqiqotlari [6, 49-b]);
- 1980-1990-yillar – neyron tarmoqlar va mashinaviy o'rganishning dastlabki tajribalari amalga oshirildi (Hopfield tarmog'i, konvolyutsion neyron tarmoqlarning yaratilishi);
- 2000-2010-yillar – katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va o'quv algoritmlarining rivojlanishi, tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari takomillashib bordi;
- 2010-2025-yillar – ma'lumotlarni chuqur tahlillar asosida o'rganish (Deep Learning) va generativ sun'iy intellekt rivojlandi, tabiiy tilda muloqot qila oluvchi ko'plab tizimlar paydo bo'ldi.

Sun'iy intellektning falsafiy asoslari inson ongi va tafakkurini tushunishga qaratilgan tadqiqotlarga borib taqaladi. Uning ontologiyasini tadqiq qilish mavjudlik shakli va mohiyatini chuqur o'rganishni taqozo etadi. Sun'iy intellekt haqiqatan ham onglimi yoki u faqat ma'lumotlarni qayta ishlovchi murakkab algoritmmi?

Falsafiy nuqtayi nazardan, sun'iy intellektga inson ongingin sun'iy modellashtirilishi sifatida qaraladi va soha mutaxassislari uning inson ongiga qanchalik yaqinlashishi, yaqin kelajakda uning o'rnini bosishi ehtimollarini muhokama qilmoqdalar. Tadqiqotlarda ba'zi olimlar uni inson aqliga o'xshash tizim sifatida ko'rishsa, boshqalar uni shunchaki inson tomonidan yaratilgan vosita deb hisoblaydi. Sababi sun'iy intellekt hali inson his-tuyg'ulari va ongingin murakkabligini to'liq anglay olmaydi.

Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining yanada rivojlanishi inson va texnika o'rtasidagi hamkorlikning chuqurlashishi bilan kechishi kutilmoqda. Sun'iy intellektning imkoniyatlarini oshirish, uni yanada moslashuvchan, tushunarli va ishonchli qilish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Sun'iy intellektning imkoniyatlarini inson manfaatlari yo'lida to'g'ri yo'naltirish va boshqarish kelajak avlodlarning texnologik rivojlanish darajasini belgilovchi muhim omillardan biri bo'lib qoladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford University Press, 2014. – P. 390.
2. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – W.W. Norton and Company, 2014. – P. 320.
3. McCarthy J. A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. – Dartmouth College, 1956. – P. 1-12.
4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2020. – P. 1136.
5. Silver D., Schrittwieser J., Simonyan K., et al. Mastering Chess and Shogi by Self-Play with a General Reinforcement Learning Algorithm. – Nature, 2017. – P. 354-359.
6. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence. – Mind, 1950. P. 59-70. – P. 59-70.

## **"IQBOL" GAZETASI MATERIALLARI ASOSIDA 2011 YILDA O'ZBEKISTONDA SPORT RIVOJLANISHI**

*Yusupova Sevara Nizamitdinovna  
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,*

*Pozilova Maftunxon Mirzoxidjon qizi  
Andijon davlat pedagogika institutining  
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi  
(tarix) yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada O'zbekistonda sport sohasining rivojlanishi, davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar hamda sportning jamiyatdagi ijtimoiy va ma'naviy ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, xotin-qizlarning sportga jalb etilishi, sport infratuzilmasining rivojlanishi va xalqaro musobaqalardagi natijalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sport sohasini yanada rivojlantirish uchun infratuzilmani mustahkamlash, ommaviy sportni targ'ib qilish va sport ta'limini takomillashtirish zarur.

**Kalit so'zlar:** sport, jismoniy tarbiya, infratuzilma, xalqaro musobaqalar, xotin-qizlar sporti, davlat siyosati, sog'lom turmush tarzi.

### **Аннотация**

В данной статье анализируется развитие сферы спорта в Узбекистане, меры, принимаемые государством, а также социальное и духовное значение спорта в обществе. В частности, рассматриваются вопросы вовлечения женщин в спорт, развитие спортивной инфраструктуры и достижения узбекских спортсменов на международных соревнованиях. Результаты исследования показывают, что для дальнейшего развития спортивной сферы необходимо укрепление инфраструктуры, популяризация массового спорта и совершенствование спортивного образования.

**Ключевые слова:** спорт, физическое воспитание, инфраструктура, международные соревнования, женский спорт, государственная политика, здоровый образ жизни.

### **Annotation**

This article analyzes the development of the sports sector in Uzbekistan, the opportunities provided by the government, and the social and moral significance of sports in society. In particular, it examines the involvement of women in sports, the expansion of sports infrastructure, and the achievements of Uzbek athletes in international competitions. The research results indicate that for further development of the sports sector, it is necessary to strengthen infrastructure, promote mass sports, and improve sports education.

**Keywords:** sports, physical education, infrastructure, international competitions, women's sports, state policy, healthy lifestyle.

*"Sport – bu avvalo tinchlik elchisi, har bir davlat  
uchun milliy g'urur manbai"*

**Shavkat Miromonovich Mirziyoyev**

Ўzbekistonda sport sohasi jamiyatning jismoniy va ma'naviy rivojlanishida muhim ýrin tutadi. Davlat siyosatida sportga alohida e'tibor qaratilib, yoshlarni jismonan sog'lom va ma'nan barkamol avlod sifatida tarbiyalash asosiy maqsad qilib qøyilgan. Sport infratuzilmasining kengayishi, milliy hamda xalqaro musobaqalarda Ўzbekiston sportchilari qylga kiritgan yutuqlar bu sohaning strategik ahamiyatini yanada oshirmoqda.

2011 yilda «Iqbol» gazetasida jami 707 ta maqola chop etilgan býlib, ularning faqtgina 17 tasi sportga bag'ishlangan. Bu esa jamiyatda sport mavzusining alohida ahamiyatga ega ekanligini kýrsatadi. Gazetadagi maqolalarda sportchilarning yutuqlari, sportning turli ýýnalishlarini rivojlantirishdagi ijobiy ýzgarishlar va bu borada davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar keng yoritilgan.

Xotin-qizlarni sportga jalb etish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning samarasi o'laroq, 2011 yilda turli xalqaro va respublika sport musobaqalarida andijonlik xotin-qizlarning 528 nafar vakilasi muvaffaqiyatli ishtirok etib, 133 ta oltin, 202 ta kumush va 193 ta bronza medallarini qo'fga kiritdilar. [Mavludahon Nizomova//Ayollrning xar bir kuni bayram bo'lsin// Iqbol gazetasi//№11.06.2012]

### **Usullar**

1. Ma'naviy va qonunchilik asoslari tahlili:

Ýzbekistonda sportni rivojlantirish býyicha qabul qilingan qonunlar, qarorlar va farmonlar tahlili. Davlat tomonidan sportga býlgan e'tiborni oshirish uchun amalga oshirilgan siyosatni ýrganish.

2. Infratuzilmalar tahlili:

Sport maktablari, olimpiya zahiralari markazlari, sport inshootlari (jumladan, tuman va shahar miqyosida qurilgan yangi komplekslar) rivoji va ularning aholining jismoniy tarbiyasini qÿllab-quvvatlashdagi o'rni.

3. Ma'lumotlarni tÿplash usullari:

Ommaviy axborot vositalarida chop etilgan maqolalar tahlili (masalan, yuklangan hujjatdagi ma'lumotlar).

Xalqaro musobaqalar natijalariga asoslangan tahlil.

Sportchilarning yutuqlari, musobaqa qatnashchilari soni va ularning muvaffaqiyatlari.

4. Qiyosiy tahlil:

Ýzbekiston sportining holatini dunyo miqyosidagi ýxshash davlatlar bilan taqqoslash. Masalan, Osiyo va Markaziy Osiyo davlatlari bilan.

5. Ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirlarni ýrganish:

Sport sohasining iqtisodiy samaradorligi, yangi ish ýrinlari yaratilishi, aholining jismoniy salomatligini yaxshilashga býlgan ta'siri.

### **Natijalar**

Ýzbekistonda sport sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar samarasi ýzini har tomonlama namoyon qilmoqda. Jumladan, davlat tomonidan sport infratuzilmasini rivojlantirish, qizlar sportini qÿllab-quvvatlash va xalqaro musobaqalarda ishtirok etish uchun imkoniyatlar yaratish býyicha sezilarli natijalarga erishilgan.

1. Musobaqalardagi yutuqlar:

2011 yilda turli xalqaro va respublika musobaqalarda viloyatimiz sportchilari kÿplab muvaffaqiyatlarga erishgan. Masalan, 2010 - 2011 yillari sambo bo'yicha O'zbekiston championatida va Bishkekda o'tgan Osiyo championati sovrindori Lobarxon Sobirova [Ulug'g'bek Abdusalomov//Champion qiz//Iqbol gazetasi//№15 07.04.2011]; 2011-yil qo'l janggi bo'yicha Samarqandda bo'lib o'tgan Xalqaro musobaqada 1-o'rinni egallgan Xayrixon Temirova [Zulkumor Akbarova//Iqtidorli yoshlarimiz xalqaro musobaqa g'olibasi//Iqbol gazetasi//№17 21.04.2011]; "Sport ustasi" 2011-yil Farg'onada o'tkazilgan O'zbekiston championatida 58 kg. vazndagi qizlar o'rtasida hamda Horazmda o'tkazilgan Osiyo championati saralash o'yinlarida 1-o'rinni egallgan Zulfizar To'rayeva [Zumraxon Abdullayeva/Istiqlol farzandlari "champion qiz"//Iqbol gazetasi//№29 14.07.2011] kabi sportchilar; Qyl jangi va dzyudo kabi sport turlarida Malika Mirzayeva va Dildora Ubaydullayeva oltin va bronza medallarini qo'fga kiritib respublika va xalqaro miqyosdagi yutuqlari bilan ajralib turgan. [F.Abdullayev//Sambochi qizlar g'alabasi//Iqbol gazetasi//№24 09.06.2011]

2. Qizlar sportining rivojlanishi:

Andijon davlat universiteti jismoniy tarbiya fakulteti kabi ta'lim muassasalarida qizlar uchun maxsus sport týgaraklari tashkil qilingan. 25 nafardan ortiq qizlar Ўzbekiston championlari sifatida ýz yutuqlari bilan tanilgan [Feruzaxon Dumayeva Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat fakulteti xotin-qizlar uyushmasi raisi//Sport - salomatlik garovi//Iqbol gazetasi//№15.07.04.2011].

Qýl jangi, badiiy gimnastika va suvda sinxron suzish kabi sport turlariga qizlarning jalb etilishi, ularning faol ishtiroki natijasida yangi championlar yetishib chiqqan.

### 3. Infratuzilmaning rivojlanishi:

Tumanlar va shaharlarda sport maktablari va olimpiya zahiralari markazlarining ochilishi orqali yoshlarning sport bilan shug'ullanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan.

Jumladan, Andijon olimpiada zahiralari sport kolleji bir necha respublika va xalqaro darajadagi championlarni yetishtirgan markazlardan biri sifatida namoyon býlmoqda.

### 4. Ijtimoiy ta'sir:

Sport bilan shug'ullanuvchi yoshlar sog'lom turmush tarzini targ'ib etishda faol ishtirok etmoqda. Masalan, uy bekalari ýrtasida ýtkazilgan sport bellashuvlari orqali jamiyatdagi salomatlik darajasi yaxshilanib bormoqda.

Sportning ommaviyligi va qizlar ishtiroki oshganligi jamiyatda jismoniy faollikni rag'batlantirishga yordam bermoqda.

Bu natijalar Ўzbekistonda sport sohasining rivojlanishidan tashqari, uning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy ta'sirini ham yaqqol aks ettiradi. Davlat siyosati va jamiyat hamkorligi orqali bu sohadagi ýsish bardavom býlishi kutilmoqda.

Albatta! Mana munozara va xulosa qismlarini kengaytirib, ilmiy va tahlil asosida yozib chiqdim:

### **Munozara**

Ўzbekistonda sport sohasidagi ijobiy ýzgarishlar va natijalar jamiyatning turli qatlamlariga katta ta'sir kýrsatmoqda. Biroq, ushbu sohani yanada takomillashtirish uchun bir qator muammolarga yechim topish zarur.

### 1. Sportning ijtimoiy ahamiyati:

Sport jamiyatning sog'lom va barkamol avlod tarbiyasida muhim ýrin tutadi. Yoshlarning sportga jalb qilinishi jinoyatchilikning kamayishi va salomatlik darajasining yaxshilanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, sportning qizlar ýrtasidagi ommaviyligini yanada oshirish, qishloq joylarda sport infratuzilmasini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

### 2. Hal qilinishi lozim býlgan muammolar:

Qishloq hududlarida infratuzilma yetishmasligi: Ayrim chekka hududlarda sport maktablari va zallar yetishmasligi sportga bo'lgan qiziqishni susaytirishi mumkin.

Qizlar sportiga e'tibor: Qizlar ýrtasida sportning barcha turlarini rivojlantirish uchun moddiy va ma'naviy yordamni kuchaytirish lozim.

Murabbiylar tayyorlash: Hududlarda malakali murabbiylar yetishmasligi ba'zi sport turlari rivojiga týsqinlik qilmoqda.

### 3. Xalqaro tajriba bilan taqqoslash:

Markaziy Osiyo va boshqa rivojlanayotgan davlatlar bilan taqqoslaganda, Ўzbekistonda sportga býlgan e'tibor yuqori. Biroq, rivojlangan davlatlardagi kabi xususiy sektorning sportga sarmoya kiritishi va ommaviy sport tadbirlarining kýpayishi sportning yanada rivojlanishiga yordam berishi mumkin.

4. Ta'limda sport: Ta'lim muassasalarida sportga keng e'tibor qaratilmoqda, ammo barcha maktablarda sport jihozlari bilan ta'minlash darajasini oshirish va mutaxassis murabbiylarni jalb etish muhimdir.

### **Xulosa**

O'zbekistonda sport sohasi jadal rivojlanib, jismoniy tarbiya va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omilga aylangan. Davlat tomonidan sport infratuzilmasini kengaytirish, yoshlar va xotin-qizlarni sportga jalb etish hamda xalqaro musobaqlarda ishtirok etish imkoniyatlarini oshirish borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu chora-tadbirlar

natijasida mamlakatimiz sportchilari yuksak natijalarga erishib, O'zbekistonni xalqaro maydonda munosib himoya qilmoqda.

Biroq, sportning ommaviyligini oshirish, ayniqsa qishloq hududlarida sport infratuzilmasini rivojlantirish, malakali murabbiylar tayyorlash va sportga oid axborotni keng yoritish kabi masalalar hali ham dolzarbligicha qolmoqda. Ayniqsa, xotin-qizlar sportini qo'llab-quvvatlash va ularning ishtirokini yanada rag'batlantirishga ehtiyoj mavjud.

Kelajakda sportni yanada rivojlantirish uchun davlat va jamiyat hamkorligini kuchaytirish, xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish hamda ommaviy axborot vositalarida sport mavzusiga kengroq o'r'in berish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, sport nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish, balki yosh avlodning ma'naviy barkamolligini ta'minlashga xizmat qiladigan kuchli vosita sifatida e'tirof etilishi lozim.

Shunday qilib, sport sohasi rivojlanishining davom ettirilishi nafaqat jismoniy madaniyatni yuksaltirish, balki mamlakatning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga ham xizmat qiladi. O'zbekiston sportchilari erishayotgan yantuqlar ushbu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarning natijadorligini yaqqol namoyon etmoqda.

#### **Foydalangan adabiyotlar**

1. Mavludahon Nizomova//Ayollarning xar bir kuni bayram bo'lsin// Iqbol gazetasi//№11.06.2012
2. Ulug'g'bek Abdusalomov//Chempion qiz//Iqbol gazetasi//№15 07.04.2011
3. Zulxumor Akbarova//Iqtidorli yoshlarimiz xalqaro musobaqa g'olibasi//Iqbol gazetasi//№17 21.04.2011
4. Zumraxon Abdullayeva//Istiqlol farzandlari "champion qiz"//Iqbol gazetasi//№29 14.07.2011
5. F.Abdullayev//Sambochi qizlar g'alabasi//Iqbol gazetasi//№24 09.06.2011
6. Feruzaxon Dumayeva Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat fakulteti xotin-qizlar uyushmasi raisi//Sport - salomatlik garovi//Iqbol gazetasi//№15.07.04.2011

# TABIIY TILNI QAYTA ISHLASHDA SUN'iy INTELLEKT ISHTIROKI (ChatGPT, GEMINI, DEEPSEEK)

*Zaripov Rafiqjon Ergashboy o'g'li  
Renessans ta'lim universiteti  
Filologiya fanlari doktori (DSc)  
dotsenti v.b.*

## Annotatsiya

Maqolada ChatGPT, Gemini va DeepSeek kabi sun'iy intellekt tizimlarida tabiiy tillarning qayta ishlanganlik darajasi doirasida so'z boradi. Muayyan savollar belgilab olinib, ular atrofidagi emperik tajribalar tavsiflangan va mazkur tajribalar xulosalariga ko'ra savollarga aniq javoblar berilgan.

**Kalit so'zlar:** tabiiy tilni qayta ishlash, sun'iy intellekt, dasturiy ta'minotlar, til xususiyatlari, o'zbek tili, til imkoniyatlari.

## Аннотация

В статье рассматривается уровень обработки естественного языка в системах искусственного интеллекта, таких как ChatGPT, Gemini и DeepSeek. Определяются конкретные вопросы, описываются эмпирические эксперименты, их сопровождающие, и даются четкие ответы на вопросы, основанные на выводах этих экспериментов.

**Ключевые слова:** обработка естественного языка, искусственный интеллект, программное обеспечение, языковые особенности, узбекский язык, языковые возможности.

## Abstract

The article discusses the level of processing of natural languages in artificial intelligence systems such as ChatGPT, Gemini and DeepSeek. Identifies specific questions, describes empirical experiments around them, and gives clear answers to the questions based on the conclusions of these experiments.

**Key words:** natural language processing, artificial intelligence, software, language features, Uzbek language, language capabilities.

Hozirda sun'iy intellekt olamidagi eng mukammal dasturlar sifatida DeepSeek, ChatGPT va Gemini qaralmoqda, ularning har biri o'ziga xos qobiliyatlar va afzalliklarga ega.

Sun'iy intellekt jadal rivojlanmoqda, muammolarni ijodiy hal qilish, tabiiy tilni qayta ishlash, avtomatlashtirish va ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ishlataligan yangi vositalar paydo bo'lmoqda.

Agar siz ushbu sun'iy intellekt vositalaridan qaysi biri sizning ehtiyojlaringizga mos kelishini bilmoqchi bo'lsangiz, ularning xususiyatlari, kuchli tomonlari va potentsial foydalanish imkoniyatlarini aniqlab olishingiz lozim.

Biz esa mazkur maqolada Sun'iy intellektning tabiiy tilni qayta ishlashdagi rolini hamda bugungi kunda eng mashhur va takomillashgan sun'iy intellekt tarmoqlarining tabiiy tilni qayta ishlash imkoniyatlarini va ushbu suni'iy intellekt tizimlarida o'zbek tilining qayta ishlanganlik darajasini solishtirishga, kamchilik va yutuqlarni dalillashga harakat qilamiz. Avvalambor ularning imkoniyatlarini va qanday amallarni muvaffaqiyatli bajarish salohiyatlariga e'tibor qaratsak.

### ChatGPT bu?

ChatGPT [1] - tabiiy tilni tushunish va yaratishda foydalaniladi. OpenAI tomonidan yaratilgan suhabatdosh sun'iy intellekt modeli. U insonga o'xshash o'zaro ta'sirni ta'minlash, kontent yaratish va til bilan bog'liq keng ko'lamlari vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan.

ChatGPT ning asosiy xususiyatlari:

1. Matn yaratish: Blog yozish, elektron pochta xabarlarini yuborish, skript yozish va boshqalar.
2. Suhbatdosh sun'iy intellekt: real vaqt rejimida aqli va kontekstli javoblar bilan foydalanuvchilarni jalb qiladi.
3. Moslashtirish: har qanday maxsus foydalanish holatlari yoki sohalarga moslashtirilgan bo'lishi mumkin.

ChatGPTdan kimlar foydalanishi mumkin?

Bu kontent yaratish, mijozlarni qo'llab-quvvatlash yoki boshqa til ko'magini talab qiladigan xizmatlarga muhtoj bo'lgan biznes va jismoniy shaxslar uchun ideal vositadir. U intuitiv interfeysga ega, shuning uchun hatto texnik bo'lmanan kishilar ham undan osongina foydalanishlari mumkin.

Gemini bu?

Gemini [2] - bu Google DeepMind kompaniyasining eng so'nggi ishlanmasi bo'lib, o'rganishni kuchaytirish va multimodal interfeyslarga (matn, tasvirlar va boshqa ma'lumotlar formatlari) ega keng ko'lamli tilga asoslangan sun'iy intellekt tizimlarini o'z ichiga oladi.

Geminining asosiy xususiyatlari:

1. Multimodal intellekt: yaxlit tushunish uchun matn, tasvir va ehtimol boshqa ma'lumotlar turlarini qayta ishlaydi.

2. Real-World Learning: Doimiy takomillashtirish uchun real dunyo bo'yicha fikr-mulohazalarni o'z ichiga oladi.

3. Kengaytirilgan hamkorlik: aqliy hujum, muammolarni hal qilish va bilim sintezi uchun vositalarni taklif qiladi.

Geminidan kimlar foydalanishi mumkin?

Gemini murakkab va ko'p o'lchovli muammolarni hal qilish uchun ilg'or sun'iy intellekt talab qiladigan tadqiqotlar, innovatorlar va korxonalar uchun ideal vosita. Uning multimodal imkoniyatlari sog'liqni saqlash, ta'lif va dizayn kabi sohalar uchun yangi imkoniyatlar taqdim qildi.

DeepSeek bu?

DeepSeek[3] - bu chuqur avtomatlashtirish va kontekstli tahlil qilish uchun mo'ljallangan rivojlangan sun'iy intellekt platformasi. U ma'lumotlarni chuqur o'rganishga ixtisoslashgan bo'lib, kashf etilmagan qoliplarni, noma'lum tushunchalarni va yashirin imkoniyatlarni aniqlashga yordam beradi.

DeepSeek-ning asosiy xususiyatlari:

1. Kontekstni tushunish;

2. Aql-idrok bilan avtomatlashtirish;

3. Bashorat qilish qobiliyati.

DeepSeekdan kimlar foydalanishi mumkin?

DeepSeek murakkab sharoitlarda operatsiyani optimallashtirish, muhim qarorlar qabul qilish va samaradorlikni oshirish uchun qulay sun'iy intellekt vositalarini qidirayotgan korxonalarga juda mos keladi.

DeepSeek katta hajmdagi ma'lumotlarga ega bo'lgan, mazkur ma'lumotlar haqidagi mulohazalarga muhtoj bo'lgan tashkilotlar uchun samarali vosita.

Yuqorida ChatGPT, Gemini va Deepseekning xususiyatlari yuzasidan umumiy ma'lumotlarni keltirdik. Qayd etish mumkinki, keltirilgan qarashlar tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha asosiy ustunlik ChatGPTda ekanini namoyon qiladi. Bu esa maskur platformlardan foydalanishda ham ko'rindi.

Quyidagi savollarga olinadigan javoblar asosida fikrlarimizni dalillashga harakat qilamiz.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlari ma'lumotlarni qayerlardan oladi?

Mazkur dasturlar yozma va og'zaki savollarga javob bera olishi bilan ahamiyatli bo'lib, ular avvalambor beriladigan savolning javobini qaysi tizim tarkibida yaratilganligiga qarab shu tizimdan qidiruvni amalga oshiradi. Masalan, Google DeepMind kompaniyasi tomonidan yaratilgan Gemini googlening individual tarmoqlaridan qidiruvni amalga oshiradi. Google tizimida ma'lumotlar mavjud bo'lmasa boshqa platformadagi ma'lumotlarni keltirgan holda xabar so'ngida havola beradi. Yana bir jihat shundaki, ma'lumotlarga javob topilmagan hollarda ma'lumotlar mavjud emasligi qayd etiladi. O'zbek tilida beriladigan savollarga ham shunday tartibda javoblar beriladi. Tizimdagisi qayta ishlangan tillardan farqli o'laroq, o'zbek tilidagi javoblarda grammatik nomuvofiqliklar ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga leksik nomuvofiqliklar ham namoyon bo'ladi. Ovozli jarayonlarda esa, o', g', q, j kabi qator harflar talaffuzida ayrim intonatsion muammolar ko'zga tashlanadi. Alovida qayd etish joizki, eng asosiy muammolardan biri ishora qoidalarini qo'llash bilan aloqador jihatdir. Biz zudlik bilan Spell Checker dasturlarini yaratib nafaqat sun'iy intellekt tarmoqlari balki, har qanday tizimlarga joylashtirish choralarini ko'rishimiz lozim.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlarining savollarni tushunish darajasi qanday?

Mazkur sun'iy intellekt dasturlari tarkibidagi tillarning qayta ishlanganlik darajasiga ko'ra ularning tushunish imkoniyatlarini baholash mumkin. Xususan, yozma muloqotda ushbu dasturlar o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib savollarga javob beraoladi. Ammo ovozli muloqotda tillarning qayta ishlanganlik darajasiga, internet tarmog'i, ovoz namunalarini olinganlik, shovqin darjasи, talaffuzning aniqligi kabi omillarga aloqador tarzda savollarga javob beriladi. O'zbek tili misolida fikrimizni dalillaydigan bo'lsak, yozma ko'rinishdagi savollarga imkoniyatlari doirasida javob qaytaradi. Ammo ovozli muloqot davomida yuqoridagi ovozli jihatlarga aloqador tarzda to'liq qayta ishlangan tillardan farqli o'laroq ko'plab muammolar qayd etilishi mumkin.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlari savollarni qanday tahlil qildi?

Mazkur dasturlar savollarning aniqligiga qarab nazariy, tahliliy va amaliy ma'lumotlarni integratsiyalashtiradi.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlarining matn bilan ishlash darjasи qanday?

Ushbu dasturiy ta'minotlar real vaqt rejimida matnlarni. Interfeysda ko'rsatish xususiyatiga ega. Jumladan, ChatGPT avtomatik ravishda siz bergan mavzu yuzasidan matn tuzish qobiliyatiga ega. Gimini matn tahlili bilan birgalikda uni qayta ishlash qobiliyatiga ega. DeepSeek esa materiallar asosida siz nazarda tutgan fikrlarni. Yaxlitlaydi va sizning qarashingizga munosabat bildiradi.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlarining ovozlarni ajratish va ularga aniq javob berish imkoniyatlari qanday?

Mazkur dasturlarning ovozlarni ajratish bo'yicha imkoniyatlari turlicha. Xususan ChatGPTda jimgina sizning namuna ovozingiz dan foydalangan holda har doim sizning nutqingizni boshqalar nutqidan ajrata olish qobiliyatiga ega.

O'zbek tilining qayta ishlanganlik darjasи ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlari da qanday?

Mazkur sun'iy intellekt tizimlarida o'zbek tili sintezatori mavjud bo'lmasada boshqa dasturiy ta'minotlar tomonidan yaratilgan namunalar asosida o'zbek tili parametrlari shakllantiriladi. Aytish mumkinki o'zbek tili qonuniyatlar to'liq mukammal holda bo'lmasada ,so'zlarni yozishgaplar tuzish va hatto hozirgi kunda ovoz bilan matn kiritish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Mazkur tarmoqlardagi ushbu jihatlar boshqa platformalardagi o'zbek tili asosiga qurilgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Hozirgi kunda aytish mumkinki. o'zbek tilining O'zbekistondagi qayta ishlangan varianti mavjud bo'lmasada jahoning yirik kompaniyalari tomonidan o'zbek tili qonuniyatlar dasturiy ta'minotlarga moslashtirilgan. Xususan google, Microsoft, samsung, LG kabi kompaniyalar mahsulotlarida o'zbek tili tobora mukammallahib bormoqda. Bir so'z bilan aytish mumkinki mazkur sun'iy intellekt tarmoqlarida ham o'zbek tili tobora mukammallahib bormoqda.

ChatGPT, DeepSeek, Geminida suhbatlashish imkoniyatlari qay darajada?

Hozirgi kunda mavjud sun'iy intellekt tarmoqlarining deyarli barchasida suhbatlashish imkoniyati yaratilgan. Ammo ularning mukammallik darjasи turlicha. Xususan, ChatGPTda ovozlarni tanlash sozlamalarini boshqarish, inson ovozini tanish, u bilan bemalol muomala qilish qobiliyati mavjud. Jiminida esa bu jihatlar anchagina rivojlangan. Chunki yillar davomida google kompaniyasi ovozlarni tanish, ovoz bilan ishslash, ovoz sozlamalarini nazorat qilish borasida qator tadqiqotlar olib bormoqda va buning natijasida boshqa tizimlarga nisbatan google platformasida ovoz bilan bog'liq kombinatsiyalar mukammal amalga oshirilmoqda. Aytish mumkinki hozirgi kunda gapiruvchi tizimlarda beshtadan ortiq o'zbek tili ovoz sintezatorlari mavjud. Foydalanuvchilar tizim xususiyatidan kelib chiqib ulardan birini tanlashlari mumkin. Ammo qayd etish joizki, yuqoridagi sun'iy intellekt tizimlari uchun dunyoda yaratilgan sintezatorlar integratsiyalashtirilmagan va yoki ularning o'zida ham o'zbek tili uchun moslashgan sintezator shakllantirilmagan. Ammo bu kelgusida, shu yosindagi tadqiqotlar jarayonida yuzaga chiqadi. Shunday bo'lsa-da dasturlar tarkibidagi suhbatdoshlar boshqa til sintezatorlari asosida o'zbek tilida muloqot qila oladi. Ammo qayt etish joizki, yuqoridagi tizimlarda ovozni matnga aylantirish mukammal yo'lga qo'yilmagan. Ular faqatgina insonning ovozini eshitib savollarga javob qaytaradi. Hozirgi kunda samsung, google, microsoft va boshqa bir qator tizimlar platformalarida o'zbek tilida ovozni matnga aylantiruvchi dasturiy ta'minotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Ammo qayd etish joizki, ular hali mukammal holatda emas.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlarida o'zbek tili til xususiyatlariga qay darajada rioya qilinadi?

Har bir tilning o'ziga yarasha qurilish xususiyatlari mavjud bo'ladi. Shu jumladan o'zbek tilining ham o'ziga xos fonetik, struktur, leksik xususiyatlari mavjud. Keltirilgan sun'iy intellekt tarmoqlarida o'zbek tilining lingvistik xususiyatlarini tahlil qilganimizda shu narsa ayon bo'ldiki, o'zbek tilining leksik qatlami bo'yicha anchagina mukammallashuv ko'zga tashlanmoqda. Ya'ni o'zbek tilidagi ko'plab so'zlar yaratilgan sun'iy intellekt tarmoqlarida mujassam. Ammo o'zbek tilining fonetikasi, orfoepiyasi, orfografiyasi yuzasidan muayyan kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Xususan, harflar talaffuzi bo'yicha milliy tilshunoslik nuqtai nazaridan emas, jahon tilshunosligi nuqtai nazaridan shakllantirilgan o'zbek tili qonuniyatlari amal qiladi. O'zbek tilidagi ayrim tovushlar talaffuzida muayyan noto'g'ri talaffuz xususiyatlari namoyon bo'lmoqda. O'zbek tili da imlo ishora me'yorlari esa butunlay no mukammal holatda. Qayd etish joizki bu ovoz va matn o'rtasidagi munosabatda yaqqol ko'zga tashlanadi. Matn tahriri dasturlarida insonning o'zi bilgan holda o'zbek tili qoidalariiga amal qilsa, ovozli yozuvda bu jihatlar oqsaydi. Mazkur sun'iy intellekt tarmoqlari orqali berilgan javoblarga e'tibor qaratsak ushbu xatoliklar ko'zga tashlanmaydi. Ammo ovozni matnga aylantiruvchi dasturlarda mazkur qayd etilgan jihatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Aytish mumkinki mazkur sun'iy intellekt tarmoqlarining inson savoliga beriladigan javob matnida o'zbek tili qonuniyatlariga to'la amal qilinadi.

ChatGPT, DeepSeek, Gemini kabi sun'iy intellekt dasturlari milliy doiradagi savollarga qay darajada javob beraoladi?

Mazkur dasturiy ta'minotlar milliy doiradagi savollarga o'zidagi mavjud materiallar asosida javob beradi. Qayd etish joizki, hozirgi kunda milliy mentalitetimizga xos bo'lgan tushunchalar internet tarmog'iga yetarlicha yuklanmaganligi sabab milliy doiradagi savollarga sun'iy intelektning javobi yetarli darajada bo'lmaydi. Shu ma'noda o'zbek tilining til xususiyatlari asosida adabiy tilda mavjud birliklar bilan sun'iy intellekt tizimlaridagi leksik birliklar sirazini boyitish maqsadga muvofiq.

Mazkur platformalarda o'zbek tilini takomillashtirish uchun nimalarga e'tibor berilishi lozim?

Mazkur platformalarda o'zbek tilini takomillashtirish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor berilishi lozim:

Dasturiy ta'minotlar uchun o'zbek tilini qayta ishlash bo'yicha amaliy harakatlarni jadallashtirish lozim;

O'zbek tili sathlari qonuniyatlari asosida dasturiy ta'minotlar uchun mo'ljallangan o'zbek tili dasturiy ta'minotlarining imkoniyatlarini oshirish maqsadga muvofiq.

O'zbek tilidagi milliy leksik birliklar ma'nosini atroficha yoritgan holda internet tarmoqlariga joylashtirilmog'i darkor.

O'zbek tilidagi ovozni matnga aylantiruvchi dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqish shart.

Turli platformalarga integratsiyalanuvchi sintezatorlarni shakllantirish kerak.

O'zbek tili imlo ishora qoidalari sun'iy intellekt tarmoqlarida to'g'ri qo'llanilishi uchun Spell Checker dasturlarini yaratish maqsadga muvofiq.

O'zbek tili qonuniyatlari to'liq qayta ishlangach, turli platformalarga integratsiyalash choralarini ko'rish lozim.

Dasturiy ta'minotlardagi o'zbek tili qonuniyatlari o'zgarishlarini va leksik birliklarini doimiy yangilab borish imkoniyatlarini shakllantirish zarur.

### Foydalaniqan adabiyotlar

<https://chatgpt.com/>

<https://gemini.google.com/>

<https://www.deepseek.com/>

# BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TARBIYA DARSLARI ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISH

Zikirova N.Y.  
*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti*

## Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirgi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, o'quvchilarda mustaqillikni shaxsiy sifatlarini shakllantirish, o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatish yo'llari haqida so'z yuritilgan.

**Kalit so'zlar:** Davlat ta'lif standarti, mustaqil fikrlash, induktiv, deduktiv

## Annotation

In this article today of minor age of schoolchildren oral and written speech development independence in students formation in the form of a personal quality the student is independent teaching to think ways are discussed.

**Keywords:** State educational standard, independent thinking, inductive, deductive

## Аннотация

В этой статье сегодня несовершеннолетнего возраста школьников устное и письменное развитие речи у студентов независимость персональное качество форма в виде студент должен думать самостоятельно обсуждаются методы обучения.

**Ключевые слова:** Государственный образовательный стандарт, независимое мышление, индуктивный, дедуктивный

Boshlang'ich ta'lif tizimini boshqarishda ta'lif-tarbiya sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan keng qamrovli tadbirlar amalga oshirilmoqda: avvalo, zamonaviy ta'lif konsepsiyalari asoslanib, davr talabiga mos dastur, darsliklar tuzilmoqda. O'quvchilar o'zlashtirishini jahon andozalariga ko'tarishni mo'ljallab Davlat ta'lif standartilari tanlanib, joriy qilinmoqda. Bu, shubhasiz, ta'lif jarayonida bolalar o'zlashtirishini ilmiy asosda tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishning imkoniyatlarini oshirmoqda. O'qituvchilar faoliyatida pedagogik g'oyalardan foydalanish, o'quvchilar o'zlashtirishini testlar orqali aniqlash, reyting nazoratini joriy qilish kabi yangiliklar munosib o'rinni ola boshladi. Endigi bosh vazifa ta'lif jarayonida o'quvchilarning tashabbuskorligi, mustaqilligi, ijodkorligini va mustaqil fikrlashga yo'naltiradigan interfaol metodlardan foydalanish usullari, vositalari, shakllarini asoslashdan iborat. O'zbekistonning mustaqil sifatida jahon hamjamiyati safidan o'rinni olishi, davlatimizda barcha sohalarning, ayniqsa, ta'lif tizimining tubdan isloh qilinishi, yangi tahrirdagi "Ta'lif to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi muallim va ustozlar zimmasiga yuksak vazifalar yukladi. Yuqorida zikr etilgan davlat hujjatlarinig mazmun mohiyati, asl maqsadi ham yosh avlodni ma'naviy barkamol inson sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Davlatimizda ma'naviy tarbiya, barkamol inson tarbiyasi davlat siyosati darajasiga ko'tariladi. Chunki, inson jamiyatning tayanchidir. Shaxs kelajak rivojiga keskin ta'sir eta oladi. O'qituvchi darsda ta'lif-tarbiya jarayonining asosiy elementlari, o'qitishning maqsadi, mazmuni, vositalari, metodlarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirish bilan birga o'quvchilarni butun dars davomida faolligini, mustaqil fikrlash qobiliyatini, fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga qaratadi. Fikrlash tarbiyasi tabiatning insonga oliy siyoshi hazrati insonga i'nom qilishgan ulug' ne'mat bo'lishi bilan bir qatorda u inson, tabiat, jamiyat rivojining harakatlantiruvchi kuchi ekanligi tobora namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun inson faoliyati va ma'naviyati negizini tashkil qiladi. Chunki har qanday ezgu ish ham yoki ezgu maqsadni ko'zlamagan ish ham fikrdan boshlanadi.

Tafakkur mustaqilligi muammosi maktabda o'quvchilarning o'quv vazifalarini hal qilishi nuqtai nazardan emas, balki ularda hayot vujudga keltirayotgan muammolar, nuqtai nazaridan o'rganish zarur. Fikrimcha, tafakkur mustaqilligini fikrlash jarayoni sifatida o'rganish maqsadga muvofiq. Fikr yuritish (tafakkur) hazratu inson aqliy faoliyatining, aql zakovatining muomala jarayonining, ongli

xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanadi. Mustaqil fikrlash tevarak atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek insonning keng ko'lamdagi faoliyatni oqilona, omilkorlik bilan amalga oshirishni asosiy sharti sanaladi. Mustaqil fikr yuritish jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz, maqsad kabilar vujudga keladi va ular ongida tushunchalar, hukumlar, xulosalar shaklida ifodalanadi. Mustaqil fikr yuritish til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi hamda ular uzlusiz tarzda bir-birini taqozo qiladi. Xuddi shu boisdan inson o'zining mustaqil fikrlashi, nutqi hamda ongli xulq- atvori tufayli borliqdagi mavjudotlardan ajralib turadi. Boshlang'ich ta'lim uzlusiz ta'lim tizimining eng muhim bo'g'inlaridan biri bo'lib, bu bosqichda bolalarning dunyoqarashi, didi, olamni anglashiga bo'lgan bilish imkoniyatlari taraqqiy etib, nutq ko'nikmasi shakllanadi. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish boshlang'ich ta'lim oldida turgan eng muhim dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Keyingi yillarda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar o'qitish jarayoniga bir qator kechiktirib bo'lmaydigan vazifalarni qo'ymoqda. Bunday vazifalar sirasiga o'quvchilarda mustaqillikni shaxsiy sifat shaklida shakllantirish, o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatish kabilar kiradi. Shunday ekan, biz, o'quvchini qanday qilib mustaqil fikrlashga o'rgatamiz?

Mustaqil fikrlash inson hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki erkin fikr yuritish nafaqat o'quv predmetini o'zlashtirishga, ayni paytda o'quvchi tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Mustaqil fikrlash-bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi o'laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish, mavhumlashtirish kabi fikriy operatsiyalardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatdir. Boshlang'ich sinflarda o'qitilayotgan o'qish o'quv fani dasturining o'qish va nutq o'stirish bo'limida o'tkaziladigan mashg'ulotlar mazmuniga: o'quvchilarni to'g'ri, tez, ongi va ifodali o'qishga o'rgatish; bolaning ona-Vatan, uning tabiatni, kishilar mehnatidagi qahramonlik, jasurlik, milliy g'urur, iftixon g'oyalarini ular ongiga singdirish kabi bilimlarni boyitish orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalari kengaytiriladi, shakllanadi va mustahkamlanadi.

O'qish darslarini Davlat ta'lim standartlari talablari asosida hayotiy tajribalarga, kuzatishlarga suyanib, hayotga bog'lab o'tish uning ta'sirchanligi, ongli idrok etishlarini ta'minlaydi. O'qish va nutq o'stirishnng ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlari, sinflar bo'yicha o'qish mazmunini o'qish ko'nikmalarining o'g'zaki va yomon nutqlarini rivojlantirish usullarini, o'qish mashg'ulotlarining yozma nutq bilan bog'lanish kabi masalalar aniq kiritilgan.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 2020 yil 23.09
2. Barkomol – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: "Sharq", 1997.
3. Mavlonova R.O, To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika "O'qituvchi" 2011.
4. Shodiyeva M.J, Zikirova N.Y. Mutaxassislikka kirish Qarshi."Art-matbaa – design" nashriyoti. 2024. - 221.

## SUG'URTA KOMPANIYALARI INVESTITSION FAOLIYATI MUAMMOLARI

*Zoyirov Laziz Subxonovich  
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti  
mustaqil tadqiqotchisi, i.f.n., dots*

### Annotatsiya

Sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyati moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va kompaniyaning iqtisodiy holatini yaxshilash uchun muhim ahamiyatga ega.

**Kalit so'zlar:** sug'urta, investitsiya, sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyati.

### Аннотация

Инвестиционная деятельность страховых компаний имеет важное значение для обеспечения финансовой устойчивости и улучшения экономического состояния предприятия.

**Ключевые слова:** страхование, инвестиции, инвестиционная деятельность страховых организаций.

### Annotation

Investment activities of insurance companies are important for ensuring financial stability and improving the economic condition of the enterprise..

**Keywords:** insurance, investments, investment activities of insurance organizations.

Sug'urta sohasi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun juda muhimdir, sababi sug'urta kompaniyalari fond bozorlarida institutsional investor bo'lib xizmat qiladi, undan tashqari yirik moliyaviy resurslarni to'playdi va qo'shimcha faoliyatidan daromad olish samaradorligini ta'minlaydi.

Investorlar sifatida faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalari aholi va yuridik shaxslarning mablag'larini fond bozoriga jalg qiluvchi vositachisi bo'lib ularning va o'zining daromadlarini oshirishda barqaror manbalardan biri bo'lib qolmoqda.

Sug'urta investitsiyalarini rivojlantirish muammolari va ustuvor yo'nalishlarini o'rganar ekan, shuni ta'kidlaydi, sug'urta bozori rivojlanishining o'ziga xos xususiyati sug'urta kompaniyalari tomonidan to'plangan kapitalning o'sib borishidir, bu iqtisodiy rivojlangan mamlakatlар kompaniyalarini moliya bozorida muhim rol o'ynaydigan yirik investitsiya institutlariga aylangan [1].

Sug'urta va investitsiya sohasidagi tadqiqotchilar tomonidan sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyati tahlil qilingandir [2], [3], jumladan infestitsion faoliyatining quyidagi jihatlari tadqiq etgan, ya'ni sug'urtalovchilarning investitsion salohiyatini baholash va investitsiya portfelini modellashtirish.

Moliyaviy pul oqimlarini to'plash va ularni iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirish qobiliyati sug'urta kompaniyalarini kuchli institutsional investorga aylantiradi.

Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta kompaniyalari aktivlarini joylashtirish standartlari, sug'urta rezervlarini maksimal va minimal kvotalari, sug'urta rezervlarining qamrab oluvchi aktivlar ro'yxati ishlab chiqilgan. Ishlab chiqilgan me'yorlar iqtisodiyotning rivojlanish darajasi, moliya bozorlarining ahvoli, milliy an'analarga qarab tartibga solinadi. Sug'urta kompaniyalarining investitsiya yo'nalishlari hayot sug'urta sohasi bo'yicha alohida va boshqa umumiyligi sug'urta tarmog'i bo'yicha alohida belgilanadi.

Sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini tashkil etishda bir qator muammolar va qiyinchiliklar mavjud. Bu muammolar moliyaviy, iqtisodiy va huquqiy jihatlardan kelib chiqadi. Bunday muammolar sug'urta kompaniyalarining investitsion strategiyalarini ishlab chiqishda va amalga oshirishda to'sqinliklar yaratadi. Quyida ularning asosiy turlari keltirib o'tishimiz mumkin, jumladan:

### *Birinchidan, risklarni boshqarishdagi muammolar.*

Sug'urta kompaniyalari turli aktivlarga investitsiya oqimlarini yo'naltiradilar, ularning har biri o'z xos risklarga egadir. Misol uchun qimmatli qog'ozlar va ko'chmas mulk kabi aktivlar bozorning o'zgarishi va iqtisodiy tahdidlarga juda sezgir bo'ladi. Shuning uchun, risklarni to'g'ri hisobga olish va ularni minimallashtirishda qiyinchiliklar paydo qiladi. Sug'urta kompaniyalari yuqori riskli aktivlarga investitsiya kiritishdan ehtiyoj bo'lishadi, ammo bu strategiya yuqori daromad topish imkonini chegaralaydi. Bundan tashqari, investitsion portfellarni diversifikatsiyalash uchun katta ma'lumot va tahlillar talab qilinadi, bu esa ko'p vaqt va resurslarni talab qiladi.

### *Ikkinchidan, likvidlilik muammolari.*

Sug'urta kompaniyalari ko'pincha o'z investitsiyalarini likvidlilik asosida joylashtirishlari kerak bo'ladi, ya'ni o'z aktivlarini tezda pulga aylantira olishlari lozimdir. Agar sug'urta qoplamalarini to'lash uchun kerakli summa sug'urta kompaniyalarining hisob raqamlarida bo'lmasa bunday holat ularni qiyin ahvolga solib qo'yishi mumkindir. Sug'urta kompaniyalari umumiy portfellarida likvid aktivlar kam bo'lishi, ya'ni pulga aylantirishning nisbatan oson va tez bo'lgan aktivlarning yetishmasligi kompaniyalarning barqarorlikni ta'minlash uchun investitsion faoliyatni amalga oshirishda muammo tug'diradi.

### *Uchinchidan, moliyaviy barqarorlik va qonunchilikdagi o'zgarishlar.*

Sug'urta kompaniyalari o'z investitsion faoliyatini qonunlar, fiskal va monetar siyosat qoidalariga mos ravishda amalga oshirishi kerak. Ba'zan, ularning o'zgarishi sug'urta kompaniyalarining strategik rejalarini o'zgartirishga olib keladi. Sug'urta kompaniyalari o'z aktivlarini optimal shaklda tashkil etish uchun mavjud imtiyozlardan samarali foydalanishga harakat qilishadi.

### *To'rtinchidan, texnologik imkoniyatlar va innovatsiya muammolari.*

Sug'urta kompaniyalari o'z investitsion faoliyatlarini raqamlashtirishga intilishmoqda, lekin bu ko'plab kompaniyalar uchun katta sarf-xarajatlarga, shuningdek, yuqori texnik talablarga olib keladi. Fintex va raqamli sug'urta platformalariga sarmoya kiritish, barcha o'zgarishlarning samarali amalga oshirishini ta'minlash uchun to'g'ri yondashuvni talab qiladi. Yangi investitsiyalarni tahlil qilish uchun katta ma'lumotlar (big data) va sun'iy intellektdan foydalanish muhim. Agar sug'urta kompaniyalari o'z investitsiy aloqalarini tahlil qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishmasa, bu investitsion qarorlar aniq va to'g'ri bo'lmasligi mumkin bo'lib bormoqda, ayniqla raqamli iqtisodiyot sharoitida.

### *Beshinchidan, makroiqtisodiy o'zgarishlar.*

Inflyatsiya va global iqtisodiy beqarorlik sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Bozorning beqarorligi sharoitlaridan faoliyat yuritish, sug'urta kompaniyalariga qanday aktivlarga investitsiya kiritishni to'g'ri tanlashda muammo tug'diradi. Shuningdek, valyuta kursidagi o'zgarishlari sug'urta kompaniyalari uchun juda katta ta'sir ko'rsatadi. Agar sug'urta kompaniyalari xorijiy aktivlarga sarmoya kirtsa, valyuta kursidagi o'zgarishlar investitsiya qiymatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'ladi.

Sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyatidagi muammolar turli xil iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy va huquqiy omillarga bog'liq va ta'sirchan bo'ladi. Bularning barchasi kompaniyalarning strategik rejalariga, moliyaviy barqarorligiga, tashqi iqtisodiy sharoitlarga va ichki boshqaruv tizimiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Investitsion faoliyatni samarali tashkil qilish uchun sug'urta kompaniyalari risklarni aniq va kompleks baholashi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va qonunchilikka rioya qilishga katta e'tibor qaratishlari zarurdir.

Har bir davlatda sug'urta kompaniyalarining investitsiya faoliyatini tartibga solishga qaratilgan o'zgacha mexanizmlar mavjud. Bular, asosan, moliyaviy risklarni kamaytirish, sug'urta kompaniyalarining barqarorligini ta'minlash, aktivlarning diversifikatsiyalanganligi va iste'molchilarning manfaatlarini himoya qilishga yo'naltirilgan bo'ladi. Mamlakatlar turli xil qoidalar va cheklowlar orqali sug'urta sohasini mustahkamlashga harakat qiladilar.

Sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini tashkil etish nazariy asoslari iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy tamoyillarga, shuningdek, sug'urta kompaniyalarining strategik maqsadlariga

asoslanadi. Investitsiyalar turli aktivlarga diversifikatsiya qilish, risklarni minimallashtirish, daromadni oshirish va kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, sug'urta bozori respublikaning o'sib borayotgan bozor segmentlaridan biridir, shuningdek sug'urta kompaniyalarini investitsiya jarayonlariga jalb qilish nuqtai nazaridan juda muhim istiqbolga ega ekanligini alohida ta'kidlash o'rinnlidir.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Окорокова О.А. (2012) Зарубежный опыт инвестиционной деятельности страховых компаний. Журнал Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. 1-10 стр.
2. Тургаева А.А. (2017) Инвестиционный потенциал страховых компаний и оценка их конкурентоспособности // Финансы и кредит. Т. 23. № 2. С. 89-109.
3. Журавка Е.С. (2016) Особенности формирования инвестиционного потенциала страховых компаний // Банковская система: устойчивость и перспективы развития. Сборник научных статей седьмой международной научно-практической конференции по вопросам банковской экономики. Минск: Полесский государственный университет. С. 56-59

# **ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ**

**Абдусаматов Рустам Шухратович  
Ташкентский Международный Университет**

## **Аннотация**

Данная статья посвящена изучению финансовых рисков, их классификации и методов управления. В процессе исследования рассматриваются различные виды финансовых рисков, такие как кредитный, валютный, процентный, инвестиционный и другие, а также принципы их систематизации и важность правильного подхода к их управлению.

**Ключевые слова:** финансовые риски, классификация рисков, управление рисками, кредитный риск, валютный риск.

## **Аннотация**

Ушбу мақола молиявий риск, уларнинг таснифини ва бошқариш усулларини ўрганишга бағишиланган. Тадқиқот давомида кредит, валюта, фоиз, инвестиция каби турли молиявий рисклар ҳамда уларни тизимлаштириш тамойиллари ва тўғри бошқариш ёндашувининг аҳамиятига эътибор қаратилган.

**Калит сўзлар:** молиявий рисклар, рисклар классификацияси, рискларни бошқариш, кредит риски, валюта риски.

## **Annotation**

This article is devoted to the study of financial risks, their classification and management methods. The study examines various types of financial risks, such as credit, currency, interest rate, investment and others, as well as the principles of their systematization and the importance of the right approach to their management.

**Keywords:** financial risks, risk classification, risk management, credit risk, currency risk.

Цифровая экономика представляет собой относительно новое, но в то же время приоритетное направление развития для большинства экономически развитых стран. В последние годы наблюдается значительный рост интереса и внимания к этой сфере. Цифровая экономика подразумевает новый этап в развитии экономики, основанный на знаниях и цифровых технологиях, в рамках которого происходят изменения в навыках и возможностях общества, бизнеса и государственного сектора. Применение цифровых технологий во многих сферах деятельности привело к значительным изменениям. Интегральность таких технологий в экономические процессы существенно облегчает и ускоряет выполнение множества задач, однако также порождает новые риски.

Финансовые риски занимают особенное место в жизнедеятельности людей. Они затрагивают имущественные, денежные отношения и причисляются к зависящим как от воли бизнесменов, так и от внешних причин. Масштабы отрицательных последствий в финансовой сфере геометрически повышаются по мере роста масштабов мировой экономики [1].

Финансовые риски – это вероятность возникновения неблагоприятных финансовых последствий в виде потери дохода и капитала в ситуации неопределенности условий осуществления его финансовой деятельности [2].

В настоящее время не существует единого, общего мнения относительно классификации финансового риска. Это следствие большого количества рисковых проявлений и различий в их трактовке и терминологиях [3].

Финансовые риски - это риски потери или получения доходов, обусловленные действием как макроэкономических, так и внутрифирменных факторов, и условий. Финансовые риски возникают в связи с движением финансовых потоков [4].

Финансовый риск – это одна из наиболее сложных и значимых категорий, которые связаны с хозяйственной деятельностью. Он обладает несколькими основными особенностями:

1. *Экономическая сущность.* Финансовый риск проявляется в сфере финансовой деятельности организации, напрямую влияя на её прибыль и возможные экономические потери. Это явление имеет экономическую природу и занимает важное место среди других экономических понятий, связанных с ведением хозяйственного процесса.
2. *Объективность проявления.* Финансовый риск существует как неизбежная составляющая работы любой организации, поскольку он сопровождает все финансовые операции и направления финансовой деятельности. Несмотря на то, что ряд факторов рисков зависит от управленческих решений, его объективная природа сохраняется неизменной.
3. *Вероятностный характер.* Финансовый риск связан с возможностью того, что неблагоприятное событие может произойти, но также существует шанс, что оно не случится в процессе финансовой деятельности. Эта вероятность определяется как объективными, так и субъективными факторами, но неизменно остается ключевой характеристикой финансового риска.
4. *Неопределенность результатов.* Характеристика риска заключается в невозможности точно предсказать финансовые результаты, особенно в отношении доходности проводимых операций. Финансовые операции могут привести как к значительным убыткам, так и к дополнительной прибыли, что делает результат их реализации неустойчивым.
5. *Негативность последствий.* Хотя финансовые риски могут привести как к отрицательным, так и к положительным результатам, основной акцент в экономической практике делается на оценку негативных последствий. Это связано с тем, что наиболее серьёзные последствия рисков могут привести к утрате капитала и даже банкротству предприятия, что представляет собой необратимые потери.
6. *Изменчивость уровня.* Уровень финансового риска может изменяться в зависимости от времени, продолжительности финансовых операций и других факторов, таких как ликвидность, изменение процентных ставок и прочее. Он варьируется под воздействием множества объективных и субъективных факторов, находящихся в динамическом состоянии.
7. *Субъективность восприятия.* Несмотря на объективную природу риска как явления, оценка его уровня остаётся субъективной. Эта субъективность обусловлена различиями в полноте и достоверности информации, уровне квалификации финансовых специалистов и их опыте в управлении рисками, что приводит к различным подходам к оценке этого явления.

Классификация финансовых рисков необходима для эффективного управления рисками, обеспечения стабильности финансовой деятельности и минимизации потерь. Она помогает систематизировать и детализировать различные типы рисков, с которыми может столкнуться Организация или инвестор, что способствует лучшему пониманию и контролю за этими рисками. Классификация позволяет четко разграничить различные виды рисков, например, кредитные, валютные, процентные, операционные и другие. Это помогает понять, какие риски являются наиболее значимыми для конкретной организации, и направить усилия на их минимизацию. Без классификации риски могут быть неопределенными и неуправляемыми, что затрудняет принятие эффективных управленческих решений.

Когда риски классифицированы, легче проводить их анализ, выявлять уязвимые области в деятельности компаний или инвестиционном портфеле. Это позволяет принимать меры по минимизации влияния рисков. Классификация также помогает разработать эффективные стратегии управления рисками, так как каждый тип риска требует

индивидуального подхода. Например, валютные риски можно минимизировать с помощью хеджирования через фьючерсные контракты, а кредитные риски через страхование или диверсификацию кредитного портфеля.

Кроме того, понимание классификации рисков позволяет оценить их потенциальное влияние на финансовое состояние организации, что важно для принятия обоснованных решений и подготовки к возможным последствиям. Это способствует улучшению прогнозирования и планирования, создавая более точные финансовые планы для различных сценариев. Классификация рисков также снижает неопределенность для внешних заинтересованных сторон, таких как инвесторы, кредиторы и акционеры, увеличивая доверие и улучшая репутацию компании.

В условиях регулируемой финансовой среды правильная классификация рисков помогает соблюдать законодательные требования и стандарты отчетности. Она также способствует обучению сотрудников, особенно в области риск-менеджмента, улучшая принятие решений в условиях неопределенности. Таким образом, классификация финансовых рисков служит важным инструментом для управления рисками, обеспечения финансовой стабильности и долгосрочного успеха организации.

В ходе работы над темой финансовых рисков мы пришли к пониманию, что эффективное управление рисками является ключевым элементом для обеспечения стабильности, роста и долгосрочного успеха любой организации или инвестора. Финансовые риски присутствуют в любой сфере экономической деятельности и могут возникать как вследствие внешних, так и внутренних факторов. Поэтому крайне важно не только их классифицировать, но и разработать соответствующие стратегии для их управления.

Классификация финансовых рисков, которую мы рассмотрели, позволяет систематизировать их и разбираться в каждом конкретном случае. Она способствует более глубокому пониманию природы рисков, их воздействию на организацию и помогает выбрать наиболее эффективные методы их минимизации. Это важно для оценки финансового положения, составления правильных прогнозов и принятия обоснованных решений.

Кроме того, важно отметить, что в процессе управления рисками необходим не только выбор инструментов для минимизации потерь, но и способность предвидеть риски, планировать и адаптироваться к изменениям внешней среды. Системный подход к управлению рисками позволяет предприятиям сохранять гибкость, снижать неопределенность и повышать свою конкурентоспособность.

В конечном итоге, понимание и грамотное управление финансовыми рисками создают прочный фундамент для стабильного и успешного развития компании или индивидуального инвестора. Это не только обеспечивает защиту от неожиданных финансовых потерь, но и открывает новые возможности для роста и достижения поставленных целей. Поэтому управление рисками становится неотъемлемой частью эффективного и устойчивого финансового планирования.

### **Список литература**

1. Теплякова, Е. В. (2016) Финансовые риски: сущность, классификация и методы их оценки / Молодой ученый. - № 8 (112). – С. 673-676.
2. Баутин В.М. (2015) Диверсификация в системе устойчивого развития предпринимательских структур АПК// Синергия. № 1. С. 60-65.
3. Коряковцева Е.А., Васильев И.В. (2023) Классификация финансовых рисков предприятия. Международный научный журнал «ВЕСТИНИК НАУКИ» № 1 (58) Т.3.
4. Сердюкова Е.Д. (2012) Управление финансовыми рисками / Е. Д. Сердюкова. – М.: Экономика. – 213 с.

# **УЛУЧШЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЕТЯМ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

**Асилжонова Шохсанам Дониёровна  
Институт переподготовки и повышения  
квалификации кадров дошкольного  
образования и управленческого персонала  
докторант 3-й ступени базового докторского уровня**

## **Аннотация**

В данной статье представлена информация о методах обучения английскому языку детей дошкольного возраста. Также рассматриваются преимущества и эффективные способы изучения английского языка в дошкольный период.

**Ключевые слова:** методы, дошкольники, игры, песни, наглядные схемы.

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o'rgatish usullari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshda ingliz tilini o'rganishning afzalliklari va samarali usullari ko'rib chiqiladi.

**Tayanch iboralar:** metodlar, maktabgacha yoshdagi bolalar, o'yinlar, qo'shiqlar, ko'rgazmali sxemalar.

## **Abstract**

This article provides information on methods of teaching English to preschool children. The advantages and effective ways of learning English in preschool age are also discussed.

**Keywords:** methods, preschool children, games, songs, visual diagrams.

**Введение.** Приобретение языка часто происходит естественным образом, когда человек взаимодействует с окружающими людьми, не требуя дополнительных усилий до определенного возраста. Изучение языка, напротив, предполагает целенаправленное формирование языковых норм, систем и моделей. Освоение и применение знаний на новом языке – это осознанный и требующий усилий процесс. Обучение иностранным языкам в раннем возрасте в последние годы стало актуальной темой во всем мире. В Республике Узбекистан вопросам дошкольного образования уделяется особое внимание, что отражается в ряде указов и постановлений.

К числу нормативных актов, регулирующих развитие дошкольного образования, относятся: Закон Республики Узбекистан № ДРУ-595 от 16 декабря 2019 года «О дошкольном образовании и воспитании». Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-4947 от 7 февраля 2017 года «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».

Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-2707 от 29 декабря 2016 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы дошкольного образования на 2017–2021 годы». Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-3261 от 9 сентября 2017 года «О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования». Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-3289 от 26 сентября 2017 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы подготовки педагогических кадров». Эти законодательные акты подчеркивают важность дошкольного образования и необходимость внедрения эффективных методов обучения, в том числе иностранным языкам, на раннем этапе развития ребенка.

Существует несколько точек зрения на обучение иностранному языку в дошкольных образовательных учреждениях. Согласно одной из них, у человека с младенчества до подросткового возраста сохраняется гибкость структуры мозга, которая со временем уменьшается, поэтому изучение иностранного языка лучше начинать в раннем возрасте. Согласно другой точке зрения, дети изначально предрасположены к освоению языков и легко

впитывают то, что слышат. С другой стороны, группа экспертов полагает, что обучение детей иностранным языкам в раннем возрасте может негативно сказаться на их когнитивном развитии и замедлить процесс освоения родного языка из-за возможных нарушений. Эти теории демонстрируют отсутствие единой, всеобъемлющей концепции преподавания иностранных языков в раннем детстве, а также универсального подхода, подходящего для всех учащихся. На протяжении истории каждая новая методика разрабатывалась с целью компенсировать недостатки предыдущей или заполнить пробелы, где она была недостаточно эффективна.

Одним из важнейших вопросов, который поднимают педагоги, является то, как преподавать иностранный язык, какую теорию применять и какой метод использовать. Поскольку каждый ребенок обладает уникальными особенностями развития, потребностями, мотивацией и стилем обучения, не существует единственно верного подхода в обучении иностранному языку. Поэтому в преподавании часто синтезируются и комбинируются различные методики.

#### *Как преподавать английский детям*

Чтобы подготовить детей к изучению английского языка, требуется много заботы и творческого подхода. Если вы посещали языковые курсы как в детстве, так и во взрослом возрасте, вы, вероятно, заметили, насколько различаются эти уроки. Обучение детей английскому – это совершенно иной процесс.

Например, заполнение таблиц спряжения глаголов двадцать раз подряд может быть эффективным методом для взрослых, но для первоклассников это вряд ли подойдет. Так же, как и просьба к деловой аудитории или студентам университета спеть детскую песню о цветах – вряд ли будет воспринята всерьез. Попробуйте убедить 50-летнего бизнесмена сыграть в «Саймон говорит»!

Детям трудно удерживать внимание на протяжении всего урока, но можно использовать их энергию и интерес с пользой. Вот несколько веселых и эффективных методов обучения английскому языку:

#### **1. Превратите уроки в песни**

Каждый изучающий английский – как носитель языка, так и нет – знаком хотя бы с одной классической песенкой. Например, алфавитная песня помогает вспомнить порядок букв, а ее средняя часть требует немного больше усилий для запоминания.

Превращение словарного запаса, грамматики и диалогов в забавные мелодии – отличный способ преподавания английского детям. Если вы повторяете уже известный материал, попробуйте найти подходящую песню на YouTube. В противном случае можно проявить креативность и создать собственную песню на мотив знакомой мелодии, например «Twinkle, Twinkle, Little Star».

#### **2. Используйте наглядные схемы для объяснения новых слов**

“Head, shoulders, knees and toes”

Проще показать их на улыбающемся человечке, чем просто написать в словарном списке. Визуальные материалы дают двойной эффект: дети могут не только разукрашивать или добавлять рисунки, но и быстрее запоминают новые слова.

Выделение, подчеркивание и обведение – это обычные визуальные приемы, которые взрослые используют для запоминания информации. Создание визуальных схем помогает детям легче представить английские слова и их значения. К тому же, благодаря цветам и иллюстрациям, ученики смогут быстрее находить нужные материалы среди своих тетрадей и рабочих листов.

#### **3. Включайте спонтанные и постоянные диалоги в течение урока**

– Что ты делал в выходные?

Если начинать урок с предсказуемого вопроса, ученики начнут заранее думать о своем ответе, еще до начала занятия. Естественные диалоги помогают детям освоить повседневную лексику, связанную с их жизнью и интересами.

Если вы работаете с классом, а не с одним учеником, попробуйте включать в уроки непринужденные разговоры. Пока дети разбираются с разницей между «I» и «me», спросите их, что у них на обед, как прошел последний футбольный матч или что угодно, что вызовет у них желание поделиться!

### **Заключение**

Преподавание английского детям может быть веселым! Независимо от того, преподаете ли вы онлайн или очно, можно использовать одинаково увлекательные методы, слегка адаптируя их. Например, если вы ведете занятия через веб-камеру, предложите ученикам поиграть в «Виселицу» или другие письменные игры с использованием белой доски или бумаги. Есть флеш-карты или игры на запоминание? Ученики могут использовать интернет, чтобы следить за вашим экраном или играть в игру, созданную вами, при одобрении и под присмотром родителей.

### **Список литературы**

1. Peacock, m. (2001). Pre-service esl teachers' beliefs about second language learning: A longitudinal study. *System*, 29(2), 177-195.
2. Английский для малышей. Учебно-методический комплект для детей 4-6 лет. Шишкова и.а., вербовская м.е
3. Обучение иностранному языку дошкольников/обзор теоретических позиций. Иностранные языки в школе. №1. 1990. С. 38-42.
4. Sh.d. Asiljonova (2024). Maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilariga ingliz tili o'qitishning zamonaviy usullari. *Inter education & global study*, (3 ), 78-88.
5. Shohsanam asiljonova (2024). The content of improving the methodology of teaching english to children of the preparatory group for school. *Academic research in educational sciences*, 5 (2), 96-101.

# ОТНОШЕНИЕ К ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ И ЛИЧНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Бегмуродова Лазиза Уткир кизи  
РГПУ им. Герцена

## Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности восприятия старшеклассниками трудных жизненных ситуаций и их взаимосвязь с личностными характеристиками. Особое внимание уделяется стратегиям преодоления стресса и механизмам адаптации. Приводятся результаты анонимного опроса, а также практические рекомендации для педагогов и психологов.

**Ключевые слова:** трудные жизненные ситуации, личностные характеристики, старшеклассники, копинг-стратегии, адаптация, эмоциональная устойчивость, поддержка окружения.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarining qiyin hayotiy vaziyatlarni idrok etish xususiyatlari va ularning shaxsiy xususiyatlari bilan o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Stressni yengib o'tish strategiyalari va moslashish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Anonim so'rov natijalari, shuningdek, pedagog va psixologlar uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** qiyin hayotiy vaziyatlar, shaxsiy xususiyatlar, yuqori sinf o'quvchilari, coping strategiyalar, moslashish, hissiy barqarorlik, atrof-muhitni qo'llab-quvvatlash

## Annotation

This article examines the perception of difficult life situations by high school students and their relationship with personality traits. Special attention is paid to coping strategies and adaptation mechanisms. The results of an anonymous survey are presented, as well as practical recommendations for teachers and psychologists.

**Keywords:** difficult life situations, personal characteristics, high school students, coping strategies, adaptation, emotional stability, support from the environment

**Введение.** Современные старшеклассники сталкиваются с различными трудными жизненными ситуациями, связанными с академическими требованиями, межличностными конфликтами, поиском самореализации и неопределенностью будущего. В этом возрасте подростки переживают сложный этап формирования личности, связанный с высокой эмоциональной чувствительностью, усилием социальной ответственности и необходимостью адаптации к постоянно меняющимся условиям.

Проблема преодоления жизненных трудностей и реакций на стресс становится особенно актуальной в связи с ростом учебной нагрузки, высокой конкуренцией и социальными ожиданиями. Многие подростки испытывают сильное давление со стороны родителей, педагогов и сверстников, что приводит к повышенной тревожности, чувству неуверенности в себе и эмоциональной нестабильности. От того, как они справляются с этими вызовами, зависит их дальнейшее развитие, успешность в учебной и социальной сфере, а также психологическое благополучие.

С точки зрения психологии, стратегии совладания с трудными ситуациями (копинг-стратегии) играют ключевую роль в способности индивида адаптироваться к стрессу. Ученые выделяют два типа копинга: проблемно-ориентированный (основанный на поиске решения) и эмоционально-ориентированный (связанный с попытками справиться с переживаниями). Подростки, использующие продуктивные стратегии преодоления, демонстрируют более высокий уровень стрессоустойчивости и социальной адаптации, в то время как избегающее поведение или агрессивные реакции могут указывать на недостаточную психологическую устойчивость.

Кроме того, значительное влияние на восприятие трудностей оказывает поддержка со стороны ближайшего окружения – семьи, друзей и учителей. Исследования показывают, что подростки, имеющие крепкие доверительные отношения с родителями, реже сталкиваются с эмоциональными расстройствами, проявляют большую уверенность в себе и эффективнее решают возникающие проблемы. В этом контексте важно изучить, как личностные характеристики подростков влияют на их реакцию на стрессовые ситуации, и какие факторы способствуют развитию устойчивых копинг-стратегий.

Настоящее исследование направлено на изучение особенностей отношения старшеклассников к трудным жизненным ситуациям, а также на анализ личностных факторов, определяющих их поведенческие стратегии. Полученные результаты могут быть полезны педагогам, родителям и психологам для разработки программ поддержки подростков, направленных на развитие их психологической устойчивости и способности эффективно справляться с жизненными вызовами.

**Методики диагностики.** Для исследования особенностей восприятия трудных жизненных ситуаций и способов их преодоления у старшеклассников были использованы следующие методики:

1. Методика О. В. Коржовой – направлена на выявление стратегий копинга, которые применяют подростки в стрессовых ситуациях. Позволяет определить уровень их адаптации и склонность к конструктивному или деструктивному поведению.

2. Шкала тревожности Спилбергера-Ханина – используется для измерения уровня ситуативной и личностной тревожности. Позволяет оценить, насколько подростки склонны к переживаниям в стрессовых ситуациях.

3. Методика Дембо-Рубинштейн – исследует самооценку и уровень притязаний подростков, выявляя их способность к саморегуляции.

4. Тест Басса-Дарки – оценивает уровень агрессии и склонность к конфликтному поведению, что может быть показателем низкой стрессоустойчивости.

5. 16-факторный личностный опросник Кеттелла – анализирует индивидуальные черты характера, влияющие на способность подростков справляться со стрессом и адаптироваться к сложным условиям.

6. Опросник Роттера – выявляет локус контроля подростков, то есть их склонность объяснять происходящие события внешними или внутренними причинами, что напрямую влияет на уровень их ответственности за собственные действия.

**Практические рекомендации.** На основе полученных данных разработаны рекомендации по повышению устойчивости подростков к трудным жизненным ситуациям и развитию эффективных стратегий совладания со стрессом:

1. Психологические тренинги – проведение групповых занятий, направленных на развитие навыков саморегуляции, контроля эмоций и конструктивного решения проблем.

2. Индивидуальная поддержка – Организация консультаций с психологом для учащихся, испытывающих сложности в адаптации.

3. Программы по развитию стрессоустойчивости – введение в образовательные учреждения специальных курсов, включающих техники релаксации, медитации, управление эмоциями.

4. Работа с родителями – проведение семинаров и тренингов, направленных на развитие эмпатии и поддержки подростков в сложных жизненных ситуациях.

5. Формирование доверительных отношений в школе – создание благоприятной атмосферы, в которой подростки могут обсуждать свои проблемы с учителями и школьными психологами.

6. Обучение конструктивным стратегиям преодоления стресса – развитие навыков решения проблем, позитивного мышления и поиска поддержки в сложных ситуациях.

## **Заключение**

Анализ полученных данных подтвердил, что личностные особенности играют решающую роль в формировании отношения подростков к трудностям и их способности справляться со стрессовыми ситуаціями. Проведенный анонимный опрос показал, что значительная часть старшеклассников испытывает эмоциональное напряжение из-за давления со стороны родителей и учителей, а также из-за социальной неопределенности.

Среди участников исследования выделились две основные группы. Одна группа (около 60%) сообщила о том, что их родители уделяют основное внимание успеваемости, игнорируя эмоциональные потребности подростков. Это приводит к повышенному уровню тревожности и снижению уверенности в себе. Другая группа (примерно 40%) отметила, что ощущает поддержку со стороны семьи и друзей, что помогает им легче справляться с трудностями.

Кроме того, было выявлено, что подростки с высоким уровнем самооценки и развитой социальной поддержкой чаще используют конструктивные стратегии совладания со стрессом, такие как поиск решения, обращение за помощью, позитивное переосмысление ситуации. В то время как учащиеся с низкой самооценкой и высоким уровнем тревожности чаще выбирают избегание или агрессивные реакции.

Таким образом, для повышения адаптивности подростков необходим комплексный подход, включающий работу с родителями, педагогами и самими учащимися. Введение психологических программ, направленных на развитие стрессоустойчивости, поможет подросткам успешно преодолевать жизненные трудности и адаптироваться к современным требованиям общества.

## **Список литературы**

1. Басс А., Дарки Дж. Методика диагностики агрессивности. – Киев: Ника-Центр, 2005.
2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. – М.: Эксмо, 2005.
3. Кеттелл Р. Руководство по 16-факторному личностному опроснику. – М.: Психология, 1999.
4. Коржова О. В. Психология жизненных ситуацій. – СПб.: Питер, 2006.
5. Лазарус Р., Фолькман С. Копинг-стратегии: психологические аспекты. – М.: Психология, 2000.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, 2005.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. – СПб.: Питер, 2010.
8. Роттер Дж. Теория социального обучения и клиническая психология. – М.: Мир, 1982.
9. Спилбергер Ч.Дж. Психодиагностика тревожности. – М.: Мир, 2001.

# **ПСИХОЛОГИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ**

**М. Я. Дворецкая**  
*доктор психологических наук, доцент,  
профессор кафедры общей и социальной психологии  
Российского государственного педагогического  
университета им. А. И. Герцена,*

**Е. К. Веселова**  
*доктор психологических наук, профессор,  
профессор кафедры общей и социальной психологии  
Российского государственного педагогического  
университета им. А. И. Герцена,*

**Е. Ю. Коржова**  
*доктор психологических наук, профессор,  
профессор кафедры общей и социальной психологии  
Российского государственного педагогического  
университета им. А. И. Герцена*

## **Аннотация**

Интерес, возродившийся в последнее время к мировоззрению, объясняется тем, что этот особый феномен, изучающийся многими науками, в т. ч. психологией и педагогикой, очень важен для образования в силу его эвристического потенциала. Многочисленные концепции мировоззрения, философские, антропологические, педагогические и психологические, имеют разные трактовки его содержания, что делает этот феномен малодоступным для использования в практической деятельности специалистов помогающих профессий. Так как на сегодняшний день появилась новая задача в отечественном образовании, связанная с реализацией Указа Президента РФ В.В. Путина от 9 ноября 2022 г. № 809 «Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей», то возникла необходимость рассмотреть взаимосвязь психологии мировоззрения и духовно-нравственной сферы личности, что важно для формирования программ по духовно-нравственному воспитанию.

**Ключевые слова:** мировоззрение, дух, духовно-нравственная сфера личности, идеал, ценности, духовно-нравственное воспитание.

## **Annotatsiya**

So'nggi paytlarda dunyoqarashga bo'lgan qiziqishning qayta tiklanishi ko'plab fanlar, shu jumladan psixologiya va pedagogika tomonidan o'rganilayotgan bu o'ziga xos hodisa o'zining evristik salohiyati tufayli ta'lif uchun juda muhim ekanligi bilan izohlanadi. Falsafiy, antropologik, pedagogik va psixologik dunyoqarashning ko'plab konsepsiyalari uning mazmunini turlicha talqin qiladi, bu esa ushbu hodisani yordamchi kasblar mutaxassislarining amaliy faoliyatida foydalanish uchun yetarli emasligini ko'rsatadi. Bugungi kunda Rossiya Federatsiyasi Prezidenti V.V. Putinning 2022-yil 9-novabrdagi "Rossiyaning an'anaviy ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini saqlash va mustahkamlash bo'yicha davlat siyosati asoslarini tasdiqlash to'g'risida"gi 809-sonli farmonini amalga oshirish bilan bog'liq milliy ta'limda yangi vazifa paydo bo'lganligi sababli, ma'naviy-axloqiy tarbiya dasturlarini shakllantirish uchun muhim bo'lgan dunyoqarash psixologiyasi va shaxsning ma'naviy-axloqiy sohasining o'zaro bog'liqligini ko'rib chiqish zarurati tug'ildi.

**Kalit so'zlar:** dunyoqarash, ruh, shaxsning ma'naviy-axloqiy sohasi, ideal, qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy tarbiya.

## Abstract

The interest recently revived in the worldview is explained by the fact that this is a special phenomenon studied by many sciences, including psychology and pedagogy, which is very important for education due to its heuristic potential. Numerous concepts of the worldview, philosophical, anthropological, pedagogical and psychological, have different interpretations of its content, making this phenomenon inaccessible for use in the practical activities of specialists of helping professions. Since today there is a new task in domestic education related to the implementation of the Decree of the President of the Russian Federation V.V. Putin dated November 9, 2022 No. 809 «On the approval of the Foundations of state policy for the preservation and strengthening of traditional Russian spiritual and moral values», it became necessary to consider the relationship between the psychology of the worldview and the spiritual and moral sphere of personality, important for the formation of programs for spiritual and moral education.

**Key words:** worldview, spirit, spiritual and moral sphere of personality, ideal, values, spiritual and moral education.

**Введение.** Мировоззрение все чаще становится предметом пристального внимания психологов и педагогов, что объясняется его особым положением как ключевого феномена, имеющего междисциплинарную специфику. Мировоззрение изучается многими науками, в т. ч. психологией и педагогикой, имея большое значение для образования в силу его эвристического потенциала, позволяющего найти истину там, где до сих пор торжествовало сомнение, и обрести новое решение для снятия давно существующих проблем. К сожалению, востребованность представлений о мировоззрении в разных областях знания создает и определенные трудности. Многочисленные концепции, описывающие содержание мировоззрения, философские, антропологические, педагогические и психологические, имеют разные трактовки его содержания, что делает этот феномен малодоступным для использования в практической деятельности специалистов помогающих профессий. Нами был разработан учебный курс для магистратуры, позволяющий не только рассмотреть особенности становления предмета «Психологии мировоззрения» в истории науки, но и раскрыть особенности становления мировоззрения в онтогенезе, дать характеристику основным компонентам мировоззрения, влияющим на его формирование, и соотнести мировоззрение с тремя нормативными типами психологической организации человека. Это позволило во многом снять междисциплинарные противоречия в описании данного феномена, более того, выйти на концепцию целостного мировоззрения, связанную с духовно-нравственной сферой личности.

Так как на сегодняшний день существует актуальная задача в отечественном образовании, определяемая реализацией Указа Президента РФ В.В. Путина от 9 ноября 2022 г. № 809 «Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей», то естественным образом появилась цель рассмотреть особенности взаимосвязи психологии мировоззрения и духовно-нравственной сферы личности, чтобы определить круг вопросов, наиболее значимых при формировании программ по духовно-нравственному воспитанию.

## Обзор литературы

Как отмечалось выше, мировоззрение изучается целым рядом гуманитарных дисциплин, где важное значение отводится философии. Подробный этимологический анализ понятия «мировоззрение»дается многим и исследователями [2; 4; 5; 6; 7; 8]. Большинство из них рассматривает смысловое содержание понятия «мировоззрение» как образ мира.

Принято считать, что термин «мировоззрение» впервые был введен в научный дискурс И. Кантом [1], а в дальнейшем активно использовался представителями немецкой классической философии, в частности, Ф.Э. Шлейермахером [9], рассматривавшем мировоззрение как совокупность мыслимых знаний, опыта и представлений о Боге, мире и человеке, основанных на практической деятельности души, в отличие от Канта, писавшего о миросозерцании, которое с его точки зрения осуществляется с помощью чувств и воли. Наибольшее значение в процессе формирования мировоззрения Кант придавал воле, которую разделял на природную (эгоистическую) и свободную (моральную). Кант считал, что воля – это способность желания, определяемая понятиями, в совокупности с действием, достигающим цели. С помощью воли можно как приближаться к цели, в надежде получить удовольствие, так и ограничивать любую деятельность, если она обусловлена возможным неудовольствием. В процессе постижения мира важны все способности души, которые понимались Кантом как способность познания, чувство удовольствия и неудовольствия, способность желания. Только благодаря им возможно практическое и теоретическое овладение реальностью. В связи с этим Кант особое значение придавал процессу целообразования, справедливо указывая на то, что цели отсутствуют в природе, но присущи практической целесообразности поведения человека, это особым образом проявляется в искусстве и нравственности. Желание человека ставить цели и достигать их Кант объясняет врожденным стремлением к добру, прекрасному и удовольствию, которые стимулируют интерес к деятельности и получению знаний. Возможность изменять направленность движения в целеполагании от удовольствия к добру очень важна, так как над субъективностью восприятия мира человека способно поднять только нравственное, объективное видение сущности предмета в добре, считал Кант. Общее содержание сущностного назначения вещи должно транслироваться культурой и образованием, так как оно важно для общения и сотрудничества.

В последующем идею мировоззрения разрабатывал в своих трудах Г. Гегель. Опираясь на труды Канта, Фихте и Шеллинга, он попытался создать универсальную теорию, объясняющую этот феномен [10]. В отличие от своих предшественников Гегель большое внимание уделял духу. «Лишь духовное есть то, что действительно; оно есть сущность» [10, с. 30]. Под духом он понимал нравственную действительность, присущую разумному началу. «Живой нравственный мир есть дух в его истине» [10, с. 381]. Гегель утверждал, что только нравственное сознание способно явить истину. Также Гегель рассматривал моральное мировоззрение, как результат деятельности духа, но в отличие от нравственности, которая сущностно определяется верой и Божественным законом, мораль зависит от проявлений человеческой свободы и чувства долга, при исполнении предписаний социальных и юридических норм, т.е. закона человеческого. Единство внутреннего и внешнего в человеке, проявляемое в сознании и самосознании, он определял как целостность – «покоящееся равновесие всех частей» [10, с. 397], укорененное в нравственности. Гегель считал, что именно духовное начало позволяет человеку постигать истину, а вместе с ней формировать гармоничное, целостное мировоззрение.

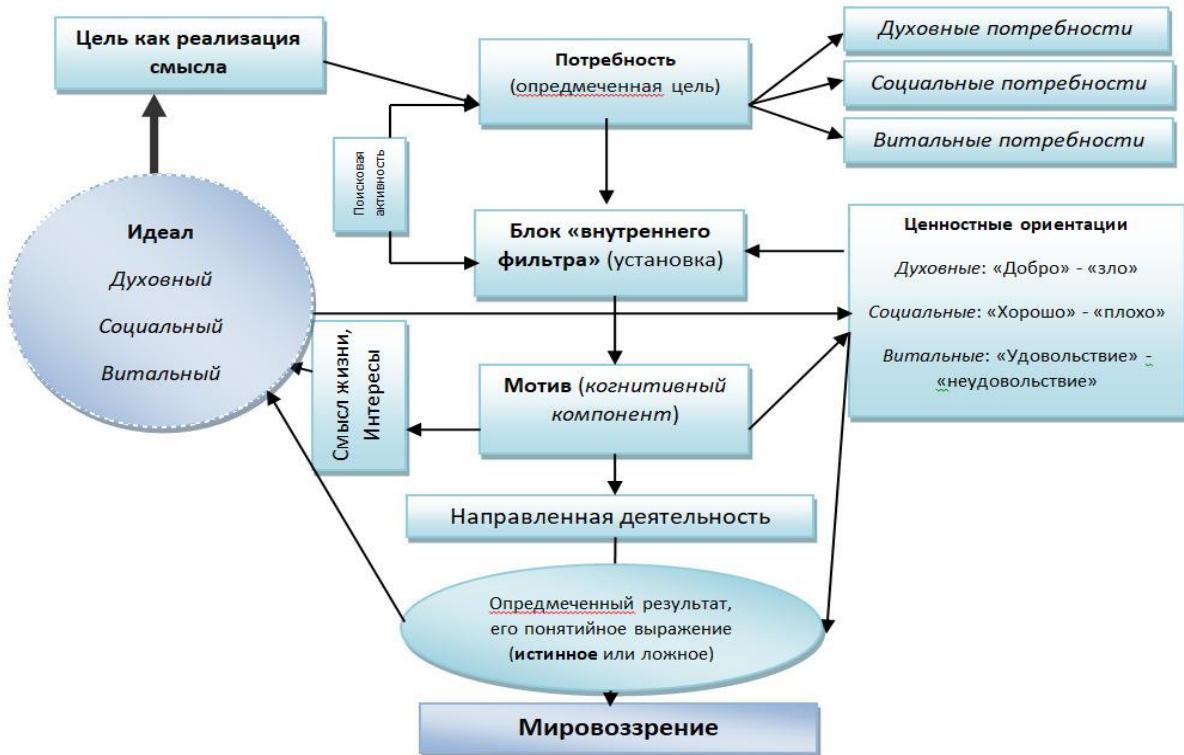
Принято считать, что первым классифицировал представления о мировоззрении В. Дильтей [11]. Опираясь на идеи Гегеля о духе и его метафизический метод, Дильтей вводит понятие «живого духа», изучением которого должна заниматься описательная психология, а не логика и диалектика, как мыслил Гегель. В основание мировоззрения Дильтей полагал переживание жизни каждым индивидуумом, в процессе которого появляются размышления о смысле жизни и смерти, формируется жизненный опыт, на совокупности этих представлений у каждого народа развиваются культура и традиция. Смысложизненное самоопределение оказывает влияние на формирование представлений об идеале. Отношение людей к миру является важным субъективным основанием для становления мировоззрения, но главное, что определяет содержание мировоззрения у Дильтея, это «результат занятой в

жизни позиции, жизненного опыта всей структуры нашего психического целого. Возвышение жизни до сознания в познании действительности, оценка жизни и деятельности – вот та медленная и трудная работа, которую совершило человечество в развитии мировоззрений» [11, с. 133]. «Наука производит анализ и затем устанавливает общие отношения между изолированными таким образом однородными группами фактов; религия, поэзия и первобытная метафизика выражают значение и смысл целого. Первая (т.е. наука) изучает, познает, а эти последние – понимают. Такое истолкование мира, которое многообразную сущность его объясняет при помощи более простой, начинается уже в языке. Оно развивается далее в метафоре в виде замены одного взгляния другим, родственным ему и в том или другом смысле разъясняющим его, в олицетворении, в котором разъяснение достигается посредством уподобления человеку, или в заключениях по аналогии, в которых менее знакомое определяется по аналогии со знакомым, делаясь таким образом более доступным научному мышлению» [11, с. 131-132]. Герменевтика становится у Дильтея основным методом познания. Далее он предлагает структуру мировоззрения, которая представляет «правильную систему» представлений, понятий, суждений, отражающую «строение душевной жизни» и «образа мира». Это первый слой мировоззрения, который дополняется ценностями, уникальными смыслами, интегрированными в целое, составляющими второй слой, позволяющий оценивать и понимать все происходящее в жизни. Только после этого происходит становление высшего слоя мировоззрения, включающего в себя «идеалы, высшее благо и высшие принципы», благодаря которым оно становится созидающим и реформирующим, творящим историю [11, с. 133]. Основные типы мировоззрений, выделяемые Дильтеем: религиозный, художественный, метафизический и др. Им также связывались этические, онтологические и практические представления в процессе становления мировоззрения. Духовное превалировало над материальным. В отечественной психологией идеи взаимосвязи мировоззрения и духовно-нравственной сферы личности получили свое развитие в трудах В.А. Снегирева, В.И. Несмолова, В.В. Зеньковского, В.Н. Лосского, А.А. Гостева, Б.С. Братуся и многих других. Снегирев [15] описал психологическое содержание духовно-нравственной сферы личности, указав, как и В.И. Несмолов [16], на определяющую роль идеала и ценностей, их содержательное наполнение.

### **Психологическая концепция целостного мировоззрения**

Как видим, в истории становления учения о мировоззрении, изначально присутствует нравственность как важный критерий целостного мировоззрения. К сожалению, современные психологи уделяют этому феномену мало внимания, до сих пор мировоззрение активно изучают философы. В связи с этим предлагаем психологическую концепцию мировоззрения М.Я. Дворецкой.

Рисунок. Психологическая структура мировоззрения



Мировоззрение является по сути системообразующим комплексным понятием. В его содержание входят дефиниции, важные при самоопределении человека и его отношениях к природному и социальному миру. Жизнь человека, его поведение и поступки определяются совокупностью представлений, которые принято называть мировоззрением (рис. 1).

Мировоззрение фиксирует единство, слитность объективного и субъективного мира человека, благодаря выбору идеального бытия (онтология), которое, в свою очередь, определяет способ его познания (гносеология), т.е. идеал и истина взаимосвязаны в мировоззрении человека. Внешнее и внутреннее в человеке связано идеалом, доступным для осознания, анализа и преобразования, он может быть ложным или истинным [12; 13; 14].

Многие отечественные мыслители считали, что любой, принимаемый с доверием, идеал, становится для человека нормой и, следовательно, конечной инстанцией, определяющей выбор и оценку поведения [15; 16]. Совершенный идеал может мыслиться только как «неизменный идеал», содержание которого предполагает установление полной гармонии между человеком и обществом, человеком и Богом, человеком и миром природы [16]. Идеал человека имеет сложную иерархическую структуру, в которой отражены все природы присущие человеку: духовная, душевная и телесная, с их потребностями, как врожденными, так и приобретенными.

Структура мировоззрения, представленная на рисунке 1, состоит из идеального (эталонного) образа, реализации которого определяется целеполаганием, в свою очередь связанным с потребностями человека. Потребности, как и идеал, имеют иерархическую структуру, состоящую из трех компонентов: витального, социального и духовного. Процесс реализации потребностей всегда связан с поиском, позволяющим осуществить выбор поведения, которое определяется содержанием ценностей. На рисунке видно, что ценности также имеют трехуровневую структуру: витальные (гедонистические), социальные (эго-альtruистические) и духовные (альtruистические). Интериоризируясь, ценности становятся ценностными ориентациями, определяющими содержание установки. Как только выбор

сделан, формируется мотив, благодаря которому осуществляется направленная деятельность, приводящая к получению результата. Результат деятельности представлен, как правило, с одной стороны, предметом, а с другой, понятием, обозначающим этот предмет. Совокупность понятий и их смысловое наполнение, в конечном итоге, определяют содержание мировоззрения. А дальше происходит уточнение, достиг человек той цели, которую ставил перед собой, не был ли его выбор и деятельность ошибочными, после чего корректируются идеал и ценности. В случае ошибки весь процесс запускается заново, а если деятельность была успешной, то ставится новая цель. Этот «вечный» внутренний двигатель осуществляет свою деятельность на протяжении всей жизни человека.

Остановимся подробнее на идеале и ценностях, так как их содержание важно для духовно-нравственного воспитания.

Естественнонаучная психология рассматривает тело единственной природой, принадлежащей человеку. Витальный (телесный) компонент идеала характеризуются стремлением к гомеостазу, удовлетворению врожденных биологических потребностей в питании, сне, оптимальной температуре тела, дыхании и репродукции (продолжении рода). Этот компонент идеала регулируется гедонистическими ценностными ориентациями «удовольствия – неудовольствия».

Социальный компонент идеала определяется стремлением к социальной адаптации, которая осуществляется по мере реализации следующих врожденных потребностей: когнитивной, коммуникативной, эстетической и потребности в труде. Этот компонент идеала регулируется моральными ценностными ориентациями «хорошо – плохо», формирующими в социуме и отражающими нормы поведения, зафиксированные в культуре народа, его традициях, а также в государственном законодательстве, хотя в ситуации социального или мировоззренческого кризиса они могут достаточно сильно различаться даже в пределах одной семьи.

Духовный компонент идеала, организуя жизнь человека через направленность развития личности, в первую очередь, необходим для реализации таких врожденных духовных потребностей как потребность в любви и в свободе, в осмысленности жизни и смерти, в духовно-нравственном совершенствовании, благодаря совести, в творчестве. Отдельные мыслители к духовным потребностям относят врожденное чувство Бога, потребность в Богообщении [16]. Этот уровень идеального образа регулируется при реализации духовных потребностей дилеммой ценностных ориентаций «добро-зло». Данные ценности формируются в философских и религиозных учениях. Так как философий и религий достаточно много, то, соответственно, нет единообразных представлений о «дobre» и «зле». В религиозных учениях эти ценности вплотную соотносятся с содержанием учения о Боге (богословием) и нравственными нормами, выраженными в этических законах, а в философских воззрениях их содержание определяется решением проблемы смысла человеческой жизни и смерти.

Все перечисленные виды потребностей и соответственно компоненты идеального образа присущи каждому человеку потенциально, по мере их деятельной реализации активизируют тот или иной компонент идеала. Доминирование витальных потребностей делает человека гедонистом, его идеал – «человек – потребитель», при этом социальный компонент идеала подчиняется витальному, а вся социальная активность человека ориентирована на манипуляцию социумом для получения удовольствий, духовный компонент идеала, как правило, депривирован [24].

При доминировании социального компонента идеального образа актуальными становятся эго-альtruистические тенденции в поведении человека. Например, стремление к овладению профессией, получение образования, создание семьи и т.д., при этом витальные

потребности ограничены в своей реализации социальными, человек ради карьеры или социального одобрения готов терпеть голод или отсутствие сна. Возникающее чувство сопричастности с другими людьми, осознание значимости дружеских отношений, следование этическим нормам морали, препятствующих эгоистическим желаниям, актуализируют духовный компонент идеала, благодаря этому человек активирует духовные потребности. К сожалению, доминирующее положение духовные потребности приобретают при переживании горя, разного рода фрустаций. Именно потрясения помогают человеку актуализировать смысложизненное самоопределение, в котором гедонистические ценности нивелируются, а нравственные, напротив, актуализируются, делая духовный компонент идеала ведущим.

Потребность в наличии не только внутреннего, но соответствующего ему внешнего идеального образа, является врожденной, о чем свидетельствуют последовательно сменяющиеся активности в импринтинге, идентификации, целеполагании и смысложизненном самоопределении. Без их реализации произвольное поведение человека невозможно, а если они не актуализируются, то это угрожает жизни человека, не только его психическому и личностному развитию. Любое поведение, даже инстинктивное, ориентировано на достижение цели. Уничтожение «конечной цели» обессмысливает действие. Поэтому несформированность идеала приводит к отсутствию интереса и активности, что в свою очередь, проявляется в скуке, прокрастинации, разного рода аддикциях, что зависит от характерологических особенностей человека. Следствием этого становится активный поиск развлечений и острых ощущений, заглушающих чувство тоски и одиночества. Если человек пресыщается удовольствиями, либо они становятся недоступными для него, то возникает психическая патология, при которой активизируется деятельность мозга, искусственно восполняющая дефицит целевых стимулов, реализующихся в фантазиях и галлюцинациях. Утратой или частой сменой эталона можно объяснить причину деструктивного поведения подростков, да и взрослых, переживающих мировоззренческий кризис. Все кризисы развития, так или иначе, можно рассматривать как следствие изменения идеального образа, соотносимого с авторитетной личностью, значимым взрослым у детей, авторитетом или идеалом у молодежи и взрослых. Частая смена идеального образа, при условии его легкой и быстрой реализации, порождает иногда столь тяжелые неврозы «достижения цели», что при отсутствии активной занятости и возможности сформировать новую цель, формируются серьезные психосоматические заболевания, а у лиц пожилого возраста это может приводить к летальному исходу. Человек саморазрушается, не имея или утрачивая смысл своего существования.

Современная школа оказывается бессильной, оставляя детей без помощи в самые сложные периоды их жизни, когда происходит духовное становление личности и возникает необходимость разрешения экзистенциального кризиса. Отыскать смысл жизни и смерти, найти оправдание свободе и творчеству или научиться бескорыстной любви, вот те задачи образования, которые позволяют реализовать Указ Президента РФ № 809 о духовно-нравственном воспитании.

Жизненное самоопределение есть обретение человеком своего ценностно-смыслового единства и его реализации в целеполагающей деятельности. Важную роль в этом процессе играет смыслообразующая функция мотива и сильная воля. Эмоционально-волевая регуляция лежит в основе процесса целеполагания. Содержание и направленность волевого усилия вплотную связаны с ценностными ориентациями и нравственными установками личности. Смысл жизни человека, реализуемый в процессе целеполагания, определяется именно идеальным образом желаемого будущего, что неоднократно было эмпирически подтверждено [17; 18; 19].

## Заключение

Модель целостного человека, которому принадлежат три природы: духовная, душевная и телесная, нормативного для традиционной отечественной культуры, базируется на религиозном мировоззрении, что получило, как мы видим, не только историческое подтверждение, но и нашло обоснование в современных эмпирических психологических [17; 18; 19; 21; 28] и теоретических философских [22; 23; 26] и педагогических исследованиях [20; 25; 27]. Целостная модель психологической организации личности характеризуется доминированием духа, интегрирующего душевную и телесную природы, уникальной целью развития духовно-нравственной сферы личности, что становится основным условием формирования целостного мировоззрения. Как видим, идеи философов находят свое подтверждение в педагогических и психологических концепциях мировоззрения и духовно-нравственной сферы личности.

### **Список литературы**

1. Александров В. И. *Мироисзерцание и миропонимание в структуре мировоззрения* // *Философия и общество*. 2011. №2 (62). С. 138-153.
2. Андрюшков А. А. *Формирование российской идентичности как задача образования: мировоззрение, создающее будущее* // *Educational Studies. Moscow*. 2011. № 3. С. 287-301.
3. Арутюнян М. П. *Мировоззрение: онтологический и методологический подходы*. Дисс. ... д-ра филос. наук. Хабаровск. 2006. 352 с.
4. Арутюнян М. П. *Феномен мировоззрения: историко-философский и методологический анализ*. Хабаровск: КГБНУК Хабаровский краевой музей им. Н.И. Гродекова, 2016. 326 с.
5. Бобков А. Н. *Современные подходы к пониманию мировоззрения* // *Философские науки*. 2005. № 3. С. 133–147.
6. Булыко И. П. *Воспитывать современную молодежь - значит прививать ей мировоззрение, сутью которого является понятие о боге* // *Вестник Университета Российской академии образования*. 2012. № 2. С. 16-18.
7. Ветров В. А., Сергачева Е. А. *Мировоззрение и ценности* // *Успехи современного естествознания*. 2012. № 4. С. 57.
8. Гегель Г. *Феноменология духа*. Москва: АСТ, 2021. 768 с.
9. Дворецкая М. Я. *Взаимосвязь жизненного и профессионального самоопределения у разных социальных групп*. Дисс. ... канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 2003. 240 с.
10. Дворецкая М. Я. *Идеал человека в истории отечественного образования* // *Психическое развитие человека и социальные влияния / под ред. Л.А. Регуш*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2010. С. 174-198.

# **ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ, НАПРАВЛЕННОЕ НА РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ, КАК СПОСОБ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ**

**Джуманова Диляра Масхутовна  
Университет Пучон в Ташкенте  
Старший преподаватель кафедры  
Дошкольное образование**

## **Аннотация**

В данной статье представлено определение понятия «критическое мышление» и технологии его формирования в ходе практической деятельности студентов высших учебных заведений. Обсуждаются различные подходы и особенности развития критического мышления у студентов, с особым акцентом на использование деятельностного подхода через практическую деятельность. Статья анализирует содержание критического мышления с различных научных точек зрения, предлагает рекомендации о важности обучения детей формированию собственного мнения и принятию взвешенных решений на основе полученной информации через активное вовлечение. Также определены организационно-педагогические условия, способствующие развитию критического мышления у студентов.

**Ключевые слова:** критическое мышление, студенты, практическая деятельность, психолого-педагогические аспекты, компетенции, обучение, методы, навыки, подходы.

## **Annotatsiya**

Ushbu maqolada "tanqidiy fikrlash" tushunchasining ta'rifi va uni oliv ta'lim muassasalari talabalarining amaliy faoliyat davomida shakllantirish texnologiyalari keltirilgan. Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning turli yondashuvlari va xususiyatlari muhokama qilinadi, bunda amaliy faoliyat orqali faoliyatli yondashuvdan foydalanishga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada tanqidiy fikrlashning mazmuni turli ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilingan, faol ishtirok etish orqali bolalarni o'z fikrini shakllantirish va olingan ma'lumotlar asosida puxta o'ylangan qarorlar qabul qilishga o'rgatishning ahamiyati haqida tavsiyalar berilgan. Shuningdek, talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ko'maklashuvchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar aniqlandi.

**Tayanch so'zlar:** tanqidiy fikrlash, talabalar, amaliy faoliyat, psixologik-pedagogik jihatlar, kompetentsiya, malakalar ta'lim, usullar, ko'nikmalar, yondashuvlar.

## **Annotation**

This article presents a definition of the concept of "critical thinking" and technologies for its formation in the course of practical activities of students at higher educational institutions. Various approaches and features of the development of critical thinking in students are discussed, with a special emphasis on the use of an activity-based approach through practical activities. The article analyzes the content of critical thinking from various scientific points of view, offers recommendations on the importance of teaching children to form their own opinions and make informed decisions based on the information received through active involvement. It also identifies organizational and pedagogical conditions that contribute to the development of critical thinking in students.

**Keywords:** critical thinking, students, practical activities, psychological and pedagogical aspects, competencies, education, methods, skills, approaches.

В контексте развития критического мышления важно отметить, что обучение этому навыку должно быть системным и последовательным. Это значит, что преподаватели должны интегрировать элементы критического мышления в учебный процесс на всех уровнях, начиная с основного образования и заканчивая высшими учебными заведениями.

Для современных выпускников вузов, особенно педагогов, критическое мышление является жизненно важным, так как в их профессиональной деятельности оно способствует принятию эффективных решений, генерации идей и созданию инновационных технологий. С.Л. Рубинштейн рассматривает мышление как процесс анализа и синтеза информации, выделяемой в результате анализа, на основе чего происходят абстракция и обобщение, являющиеся производными от этих процессов. «Закономерности этих процессов в их взаимосвязи составляют основные внутренние закономерности мышления»<sup>91</sup>

Однако следует рассматривать критическое мышление в контексте других типов мышления, таких как продуктивное, проблемное, творческое, логическое и системное, а также в связи с понятиями интеллекта и активной, целенаправленной умственной и практической деятельности человека. Критическое мышление жизненно важно на всех этапах проблемного обучения, так как требует проведения анализа, сравнений, обобщений и опровержений. Без критической оценки задач и проблем невозможно выдвинуть предположения или гипотезы. В этом контексте присутствует место для сомнений, что подразумевает необходимость критического подхода.

Дошкольный возраст — это период жизни человека, где обнаруживаются и развиваются способности детей, познаётся мир, и дети учатся взаимодействовать с ним. Важно с раннего возраста учить детей мыслить критически, на основе полученной информации принимать обдуманные решения и формировать собственное мнение. Мысление как психический познавательный процесс проходит несколько ступеней развития. Ещё в дошкольный период закладывается фундамент особого вида мышления — критического. Это умение ставить под сомнение поступающую информацию, обдуманное решение и формирование собственного отношения. Критически мыслящий ребёнок всегда сможет объяснить, почему он согласен или не согласен с мнением собеседника, учитывая его логику. В связи с чем и необходимо развивать данный вид мышления у педагогов дошкольного образования, ведь именно они являются первыми наставниками в познании.

Если оригинальность мыслительного процесса, стремление искать решения задач и создание необычных продуктов считаются ключевыми аспектами творческого мышления, то основным признаком критического мышления является способность подтвердить или опровергнуть суждение, определить достоверность нового знания и адаптировать поведение, а также обеспечивать право выбора. Формирование критического мышления представляет собой процесс обучения и воспитания, в результате которого развиваются важные качества личности, такие как любознательность, открытость, уверенность в себе, самостоятельность, коммуникативность, свобода выражения мнений и смелость в высказывании идей. Способность развивать творческое и критическое мышление и обучать студентов этим навыкам определяет профессиональную компетентность педагога, который способствует формированию критического мышления у своих обучающихся. Эффективность обучения студентов во многом зависит от того, насколько педагог сможет поддержать их в развитии критического мышления, способствуя восприятию, запоминанию, пониманию и другим мыслительным процессам. Таким образом, успешное формирование критического мышления студентам является результатом взаимодействия преподавателя и обучающихся, а его уровень зависит от правильного выбора форм организации учебного процесса. В качестве основных элементов критического мышления можно выделить несколько умений:

1. Анализ. Способность находить взаимосвязи между утверждениями, вопросами и аргументами.
2. Оценка. Умение оценивать достоверность утверждений и убедительность аргументов.

---

<sup>91</sup> Рубинштейн С.Л. О природе мышления и его составе: психология мышления / С.Л. Рубинштейн. - М.: Педагогика, 1991. - 80 с

3. Объяснение (аргументатсія). Способность излагать процесс своих мыслей и защищать свои выводы.
4. Формулирование гипотез (планирование решений). Умение создавать гипотезы, делать выводы и выявлять недостаток информатсіи.
5. Саморегуляция (контроль). Рефлексия, самоконтроль и корректировка действий.

Педагогу необходимо научить детей не бояться ситуацій, когда нет известного ответа.

Смотреть шире и выходить за рамки обыденного, формируется умение получать удовольствие от создания идей. Развитие критического мышления предполагает организовать определённую среду ребёнка для проявления посильной самостоятельности. Система правил и традиций, вежливости и любезности, формирует положительное само отношение, дети хотят и умеют договариваться. Опыт построения рассуждений о том, как и зачем следует поступать тренирует рефлексивность, умение думать и рассуждать о своих поступках, о знании и не знании чего-то, умение поставить себя на место другого.

Для этого важно создавать развивающее пространство детской реализаціи, в котором ребёнок порождает новые продукты, а взрослый поддерживает его в этом. Развивающее пространство детской реализаціи требует другого типа отношений взрослого и ребёнка. Взрослый вслушивается в голос ребёнка, чтобы понять детский замысел и помочь, не только его реализовать, но и создать условия, показывающие значимость сделанного для других. В этом и заключается важность обучения критическому мышлению будущих педагогов дошкольного образования.

К сожалению, многие обучающиеся воспринимают критику как неприятный процесс, который вызывает негативные эмоции и обиды. Однако в современном понимании критическая оценка информатсіи не заключается в безусловном «слепом» отрицании. Это скорее способность рассматривать ситуацію с разных сторон, что открывает возможность аргументированного анализа информатсіи и позволяет взвешивать доводы «за» и «против». Такой подход способствует выбору наиболее обоснованных и реально целесообразных решений. Методология предполагает правила командной работы, которые направлены на всестороннее обсуждение как поступающей информатсіи, так и деятельности участников. Участникам необходимо делать аргументированные и взвешенные предложения, обсуждать проблемы и возможные пути их решения с различных точек зрения, при этом любые личные нападения во время дискуссий строго запрещены. Важно открыто говорить о необходимости выполнения определённых действий и оценивать степень участия. Этот подход к критическому мышлению способствует развитию команды, не причиняя при этом вреда другим.

Внедрение компетентностного подхода в образовательную практику высшего учебного заведения помогает решить обозначенную проблему через использование новых форм и методов обучения, а также за счёт возможностей, которые предоставляют специальные дисциплины. В этом контексте новые гуманитарные технологии играют ключевую роль, обладая значительным потенциалом для решения актуальной задачи подготовки к деятельности в современном информационном обществе. Одной из таких технологий является методика развития критического мышления через практические занятия. Учить критическому мышлению необходимо не только ради самого процесса, но и для того, чтобы обучающиеся могли применить эти навыки в конкретной предметной области. Студенты, обладающие критическим мышлением, способны различать и оценивать информатсію, выявлять противоречия и различные структуры, аргументировать свою позицию, основываясь как на логике, так и на мнениях собеседника. Они уверенно работают с разнообразной информатсіей и эффективно используют множество ресурсов. На ценностном уровне такие студенты могут взаимодействовать с информационными пространствами, принимая многогранность мира и существование различных взглядов и убеждений в рамках общечеловеческих ценностей.

Множество ресурсов для улучшения результатов воспитанников лежат в педагогах: в их квалификации, мотивации, привычках, способах взаимодействия. Надеюсь, новое познание себя и своих целей в работе с детьми даст положительный эффект каждому педагогу, а их работа будет продуктивной и эффективной в Организациях. Важно также учитывать, что критическое мышление включает в себя не только аналитические способности, но и эмоциональную составляющую. Умение управлять своими эмоциями и оставаться объективным в процессе анализа информации — ключевой аспект критического мышления. Преподаватели могут помочь студентам развить эту способность через практики самоосознания и рефлексии, что позволяет им более осознанно подходить к процессу принятия решений.

В связи с вышеизложенным, стоит отметить, что многие преподаватели используют различные формы работы со студентами, акцентируя внимание на командных подходах. Хотя такой подход бесспорно открывает возможности для креативного и проблемного обучения, уровень индивидуального взаимодействия с обучающимися, к сожалению, остается низким. Критическое мышление в этом контексте можно рассматривать как инструмент для выполнения индивидуальных заданий, ориентированных на конкретных студентов. Цель таких занятий заключается в создании пространства для развития критического мышления, что требует особой организации учебного процесса в профессиональной сфере. К основным характеристикам заданий в таких занятиях относятся:

- Наличие нескольких возможных решений учебной задачи.
- Центрирование задачи вокруг мини-проекта или конструирования с использованием всех ресурсов.
- Отсутствие предписанного алгоритма для решения задачи.
- Возможность развивать краткую сюжетную линию в пределах заданной профессиональной проблемы.
- Требование самостоятельно искать необходимую информацию в открытых источниках, например, на сайте работодателя.
- Включение поиска и использования данных из других дисциплин или профессиональных модулей.
- Необходимость в разработке собственного продукта.
- Возможность работы в группе, если это необходимо.

Такого рода задания позволяют студентам глубже погрузиться в учебную ситуацию профессиональной направленности и открывают широкие горизонты для работы, включая возможность участия студентов с разным уровнем подготовки. Дидактические средства, направленные на развитие критического мышления, должны быть способными пробуждать и направлять интерес, помогать выявлять связи между представлениями, идеями и объектами, что будет способствовать формированию проблем и целей, позволяющих установить последовательность в цепи идей, как отмечал Дж. Дьюи. Выделяются три ключевых метода, способствующих формированию критического мышления у студентов вузов: методы организации учебной активности, методы стимуляции познавательной деятельности и методы контроля учебного процесса. Методы, которые преподаватель использует в обучении, могут быть разнообразными и часто именно они отражают суть критического мышления. Приступая к изучению любой темы в рамках курса преподавателю, стоит:

- применять методы, приемы, средства и формы, направленные на формирование критического мышления студентов при изучении ключевых разделов курса;
- создать банк заданий проблемного характера для основных тем изучения;
- адаптировать учебный материал согласно основным группам методов обучения, включая организацию учебной деятельности и ее контроль, которые содержат задания, требующие критического подхода к решению педагогических задач;

– использовать обучение в сотрудничестве и контекстное обучение, сосредотачиваясь на формировании критического мышления.

Со своей стороны, студенты должны:

- изучить информацію о сути критического мышления, его методах и приемах развития;
- применять индуктивные и дедуктивные методы в решении ситуаціонных задач;
- активно использовать методы и приемы развития критического мышления при работе с ситуаціонными задачами;
- самостоятельно проводить рефлексию по итогам каждого этапа своей деятельности.

Следует акцентировать внимание на понимании критического мышления: как взаимодействие прогрессивного мышления и уже существующих знаний. Иными словами, это способ мышления, который способствует созданию новых знаний, включая их формирование на основе имеющихся данных. Обучение критическому мышлению является целью, требующей высоких педагогических навыков, поскольку этот процесс сложнее, чем просто передача информации. Для того чтобы студенты могли научиться аргументировать свои мнения и обосновывать выводы, преподаватель должен предложить им интересные и нестандартные задания, которые смогут их увлечь. Это - гуманистический подход в инноваціях, право выбирать и принимать решения, реализація инстинкта свободы. Будущих педагогов это вдохновит на создание новых вариантов использования развивающего пространства и обучение критическому мышлению и комбинирование их с инноваціями.

Развитие критического мышления — это не только задача образовательных организацій, но и важная составляющая формирования активных и ответственных граждан. Обладая критическим мышлением, студенты становятся способными к самостоятельному анализу информации, что в свою очередь способствует их успешной интеграции в современное общество, где информация становится основным ресурсом. Важно, чтобы образовательные практики продолжали эволюционировать, внедряя новые подходы и методы, направленные на развитие критического мышления и подготовку студентов к вызовам XXI века.

### **Список литературы**

1. Агапов И.А. Учимся продуктивно мыслить. – М.: Про-пресс. – 2014.
2. Андреев, А.А. Знания или компетенции? / А.А. Андреев // Высшее образование в России. - 2005. - № 2.
3. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика. // Учеб.-метод. пособие. М.: Мирос. – 2002.
4. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития. - СПб: Изд-во. – 2012.
5. Горина, А. В. Психологопедагогическое сопровождение формирования профессиональной компетентности студентов в социальной проектной деятельности / А. В. Горина, П. И. Фролова // Вестник СибАДИ. - 2014. - № 5 (39). - С. 125-133.
6. Компетентностный подход в педагогическом образовании: коллективная монография / под ред. В. А. Козырева и Н. Ф. Радионовой. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004.
7. Компетенции ««4К»»: формирование и оценка на уроке: Практические рекомендации / авт.-сост. М. А. Пинская, А. М. Михайлова. – М.: Корпорація «Российский учебник», 2019.
8. Муштавинская И.В., Трофимчук Г.А. Технология развития критического мышления // Методическое пособие. – СПб: ИРО Смена. – 2004
9. Полушкин Д.П. EduScrum как средство формирования «4К» компетенций обучающихся// Синергия Наук. 2018. №30. С.21-23.
10. Рубинштейн С.Л. О природе мышления и его составе: психология мышления / С.Л. Рубинштейн. - М.: Педагогика, 1991.

# ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ОБУЧЕНИИ

Зиявиддинова Зухра Абдугафуровна  
Академический лицей Международного  
Вестминстерского университета в Ташкенте

## Аннотация

В данной статье рассматривается эволюция интеграционных подходов в обучении, начиная с древних педагогических традиций и заканчивая современными концепциями междисциплинарного и проектного обучения. Анализируются ключевые теории, этапы развития и влияние интегративии на образовательный процесс.

**Ключевые слова:** интеграция, образование, междисциплинарный подход, педагогика, обучение.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada qadimgi pedagogik an'analardan tortib fanlararo va loyihaviy ta'limning zamona viy tushunchalarigacha bo'lgan ta'limdagi integratsion yondashuvlar evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi. Asosiy nazariyalar, rivojlanish bosqichlari va integratsiyaning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** integratsiya, ta'lim, fanlararo yondashuv, pedagogika, o'qitish.

## Abstract

This article examines the evolution of integrative approaches in education, from ancient pedagogical traditions to modern concepts of interdisciplinary and project-based learning. Key theories, stages of development, and the impact of integration on the educational process are analyzed.

**Keywords:** integration, education, interdisciplinary approach, pedagogy, learning.

Интеграция знаний в образовательный процесс представляет собой актуальную и многогранную задачу, требующую комплексного подхода, так как в условиях современного образования важно не просто передавать информацию, но и развивать способность учащихся активно применять полученные знания, интегрируя их в реальную практическую деятельность. Интеграционные подходы формируют целостное восприятие знаний, способствуют более глубокому пониманию учебного материала и развивают критическое мышление у обучающихся.

Современные вызовы, такие как стремительное развитие технологий, глобализация и необходимость адаптации к быстро меняющемуся миру, требуют от образовательных систем новых методов и подходов. Интеграция знаний становится неотъемлемой частью образовательной стратегии, направленной на подготовку компетентных специалистов, способных эффективно работать в междисциплинарной среде.

В данной статье рассматриваются основные этапы развития интеграционных подходов в обучении, начиная с исторических предпосылок и заканчивая современными практиками. Основное внимание уделяется ключевым теоретическим основам, на которых строятся интеграционные модели, а также анализируются современные тенденции, которые определяют направление развития образовательных программ. Мы также обсудим примеры успешной реализации интеграционных подходов в различных образовательных учреждениях, подчеркивая их значимость для формирования целостного и системного восприятия знаний у студентов.

Таким образом, данное исследование направлено на выявление эффективных стратегий интегративии знаний в образовательный процесс, что является важным шагом к созданию гибкой и адаптивной образовательной среды, способствующей всестороннему развитию личности обучающегося.

Интеграционные подходы имеют глубокие исторические корни. Еще в Древней Греции философы, такие как Сократ, Платон и Аристотель, стремились к целостному восприятию знаний. В эпоху Средневековья обучение основывалось на семи "свободных искусствах" (тривиум и куадривиум), что представляло собой раннюю форму интеграции дисциплин (Лосев, 1991).

В эпоху Возрождения и Просвещения ученые, такие как Ф. Бэкон и И. Кант, подчеркивали важность связей между различными областями науки и знаний. В XVIII-XIX веках К.Д. Ушинский говорил о необходимости комплексного подхода к обучению, подчеркивая значимость объединения различных учебных предметов (Ушинский, 1867).

Понятие интегратии рассматривается педагогами-исследователями в различных аспектах:

- интегративные процессы в образовании, влияющие на развитие педагогической науки, а также на интегратию ее функций (Королева Л.В., Королев М.Ю., Петрова Е.Б. и др.);
- интеграционные процессы в современном мировом образовании (И.Д.Зверев и др.);
- отражение в обучении процессов интегратии, происходящих в науке (А.П. Беляева, И.Д. Зверев, В.Н. Максимова и др.);
- интегративные процессы в передовом педагогическом опыте и их влияние на решение проблемы гармонизации обучения (Пузанкова Е.Н., Бочкова Н.В.);
- методика выявления и описания интегративных процессов в учебно-воспитательной работе (Ю.С. Тюнников);
- интегративные процессы в педагогическом образовании (В.В.Левченко)
- устранение многопредметности и повышение эффективности учебно-воспитательного процесса посредством интегратии учебных предметов (Ю.И. Дик, А.А. Пинский, В.В. Усанов);
- методология, теория и методика интегративного подхода (М. Пак);
- интеграция как принцип и тенденция развития образования (В.Н. Максимова);
- интеграция и стратегии педагогического образования (А.Л. Валицкая).

Рассматривая понятие интегратии в педагогических явлениях и процессах, нельзя не коснуться таких смежных понятий, как система, системность, целостность.

Анализ философского определения понятий «интеграция», «интеграция науки и научных знаний» показывает, что ученые для характеристики данных понятий используют термины «система», «связь», «целостность», «элементы», «компоненты», привнесенные из теории систем. Большая советская энциклопедия определяет интегратию как «понятие теории систем» [Большая советская энциклопедия в 30 т. Т. 10 / под ред. А.М. Прохорова. М.,1972. Т.10. С. 307.].

В «Педагогическом словаре» система определяется как «совокупность взаимосвязанных компонентов» [Педагогический словарь в 2 т. Т.1. М. : Изд-во АПН СССР, 1960. С. 241.].

Таким образом, системные явления и процессы обладают характеристиками организованности, структурированности и иерархичности как самих элементов, так и их взаимосвязей.

Многие исследователи подчеркивают возможность выделения инвариантного признака в существующих определениях понятия «система». Основной идеей системы является взаимодействие ее элементов и их интеграция в единое целое. Указывается, что системный подход представляет собой методологическое средство для изучения интегратии, а именно интегрированных объектов и их взаимозависимостей, и взаимодействий. Таким образом, системный подход раскрывает свою истинную природу. Не случайно греческое слово "система", обозначающее целостность, состоящую из частей, и латинское "интегратио", означающее объединение в целое, имеют глубокое сущностное единство, поскольку значение одного из этих терминов раскрывается через другое.

В XX веке интеграция знаний стала центральной темой в педагогике. Дж. Дьюи разработал концепцию "обучения через деятельность", что стало основой проектного и

проблемно-ориентированного обучения (Dewey, 1916). В советской педагогике М.Н. Скаткин и В.В. Давыдов внесли значительный вклад в развитие интегративного подхода, предлагая систематическое объединение учебных дисциплин (Скаткин, 1982).

В 1980-х годах появилось понятие "интегративное обучение", которое стало базироваться на концепции формирования целостного мировоззрения у учащихся. Исследования показали, что интегративный подход способствует лучшему пониманию материала и его практическому применению (Выготский, 1983).

В настоящее время педагоги – практики широко применяют теоретические основы интегративного подхода в обучении. Накоплен богатейший опыт по применению интегративного подхода в обучении на самых разных ступенях образования, начиная с дошкольного и заканчивая высшим образованием.

И так, известно несколько методологических подходов к обучению: компетентностный, комплексный, системный, личностно-ориентированный, рефлексивно-деятельностный, технологический и др.

Но базовым для них является интегративный подход.

Интегративный подход рассматривается как одно из условий усиления учебной мотивации и успешного обучения, профессиональной мотивации учащихся. С помощью интегративного подхода составляются рабочие программы и учебно-методические пособия дисциплин, направленных на формирование компетенций. Интегративному подходу отводится роль модернатора учебного процесса. Интегративный подход хорошо сочетается с понятием «фрактала», которое активно в настоящее время внедряется в образовательный процесс, помогает адаптироваться первокурсникам к различным дисциплинам и т.д. Сегодня интеграционные подходы широко применяются в образовании. Среди ключевых современных направлений можно выделить:

Междисциплинарный подход – объединение знаний из различных областей науки для решения комплексных проблем.

Проектное обучение – создание учебных проектов, в которых учащиеся работают над реальными задачами, требующими интеграции знаний.

STEAM-образование – сочетание науки, технологий, инженерии, искусства и математики в учебном процессе.

Коллaborативное обучение – активное вовлечение учащихся в совместную работу над проблемами, требующими многопрофильных знаний.

Эти методы способствуют развитию критического мышления, формированию навыков командной работы и креативности, что особенно важно в условиях современного общества знаний.

Интегративные подходы в обучении прошли длительный путь развития – от античной философии до современных образовательных концепций. Они позволяют создать целостную систему знаний, способствующую эффективному обучению и подготовке учащихся к решению реальных проблем. Современные исследования подтверждают высокую эффективность интегративных методов, что делает их ключевым направлением в педагогической науке.

### **Список литературы**

1. Брансфорд Дж. Развитие разума: Как люди учатся. – М.: Педагогика, 2000.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1983.
3. Дьюи Дж. Демократия и образование. – Нью-Йорк, 1916.
4. Зверев И.Д. Взаимная связь учебных предметов. – М.: Знание, 1977.
5. Зверев И.Д., Максимова В.Н. Межпредметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981.
6. Королева Л.В., Королев М.Ю., Петрова Е.Б. Об интегративных процессах в образовании. // Образовательная политика. – МПГУ, 2009.

# ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМ БИЗНЕС-АНАЛОИТИКИ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ

Икрамова Хилола  
Ташкентский государственный  
экономический университет  
докторант

## Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы преимущества использования систем бизнес-интеллекта для повышения эффективности управления и контроля над учетом производственных затрат на предприятиях, занимающихся производством продукции.

**Ключевые слова:** business intelligence, бизнес аналитика, система, затраты, анализ, отчеты, данные, принятие решений.

## Annotatsiya

Ushbu maqolada mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishni boshqarish va nazorat qilish samaradorligini oshirish uchun business intelligence tizimlaridan foydalanish afzalliklari o'rganib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** business intelligence, biznes tahlili, tizim, xarajatlar, tahlil, hisobotlar, ma'lumotlar, qaror qabul qilish.

## Abstract

This article examines the benefits of use of business intelligence systems to improve the efficiency of management and control over accounting of production costs at enterprises engaged in the production of products.

**Keywords:** business intelligence, business analytics, system, costs, analysis, reports, data, decision making.

В соответствии с Указом Президента «О Стратегии «Узбекистан – 2030», ускоренная индустриализация приводит к нерациональному использованию ресурсов, что в свою очередь пагубно влияет на развитие «зеленой» экономики. Рост населения, а также стремления локальных производственных предприятий к увеличению прибыли и выходу на иностранный рынок предполагает расход материальных, трудовых, финансовых и природных ресурсов, что в свою очередь ставит требования для рационального использования производственных затрат<sup>92</sup>.

Учет затрат на производство продукции играет важную роль для успешной деятельности предприятия, потому что производственные затраты являются основным фактором формирования цены реализации, кроме того данный учет также помогает контролировать процесс производства и влияет на общие результаты деятельности компании.

Одним инструментом для оценки эффективности учета производственных затрат является Business Intelligence (BI), подразумевающий под собой программное обеспечение, которое собирает данные из разных источников, обрабатывают их и преобразуют в отчеты, возысящие пользователям принимать эффективные решения в краткие сроки. Преимуществом использования данной системы выступает то, что на рынке представлены аналоги доступные любому предприятию: от простых систем аналитики и отчетности до мощных платформ для бизнес-аналитики.

Внедрение систем бизнес аналитики также соответствует Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030», которая подразумевает внедрение цифровых технологий и

<sup>92</sup>Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11.09.2023 г. «О Стратегии «Узбекистан – 2030»

искусственного интеллекта в социальную сферу и отрасли экономики для организации производства новых товаров и услуг с высокой добавленной стоимостью.

BI системы в основном трактуются как инструмент, позволяющий пользователям принимать ускоренные решения и повысить их эффективность.

Под Business Intelligence понимается система, которая сочетает в себе сбор и хранение информации, управление знаниями с их последующим анализом, служащим основой для принятия решений. Термин, будучи принятым в 1989 году, делает акцент на обработки большого объема информации о предприятиях и его оператсиях, в отличие от ранних понятий, которые в основном характеризовали его как инструмент для руководителей<sup>93</sup>.

Программное обеспечение BI- это совокупность технологий для поддержки принятия решений предприятием, целью которых является предоставление возможности работникам умственного труда (руководители, менеджеры, аналитики) принимать решения лучше и быстрее<sup>94</sup>.

BI системы могут быть использованы для поддержки большого количества бизнес решений от операционных до стратегических, первые включают в себя определение затрат на производство продукции или услуг и наиболее эффективны при использовании внутренней информации<sup>95</sup>.

BI-системы — это информационные системы, которые обрабатывают данные из внешних источников и внутренних систем компании и превращают их в ценную аналитическую информацию в целях принятия управленческих решений<sup>96</sup>.

Системы BI предоставляют принимающим решения лицам интерактивный интерфейс для того, чтобы обрабатывать, анализировать и визуализировать прошлые и текущие данные, кроме всего прочего они позволяют выполнять динамичные отчеты, прогнозирование, анализ тенденций и детализацию<sup>97</sup>.

Системы бизнес-аналитики строятся на хранилище данных, куда поступают исходные данные для последующей обработки. Они структурируют полученные данные, упорядочивают и объединяют в соответствии с требованиями к итоговой информации. Благодаря этим действиям создаётся поток важной информации, на основе которой принимаются решения.

Процесс принятия управленческих решений в современном мире тесно связан с передовыми технологиями обработки и получения информации. Внедрение современных информационных технологий, в основе которых лежит использование моделей машинного обучения, позволило снабжение менеджеров необходимой информацией для принятия решений во всех подразделениях предприятия<sup>98</sup>.

Для принятия эффективных решений менеджерам необходимо детально изучать, оценивать и проводить анализ всех имеющихся данных и на его основе делать прогноз последующих действий и принимать решения для достижения поставленных целей.

Как было указано выше, внедрение интеллектуальных технологий стало необходимым элементом в управление ресурсами и затратами, и использование BI систем обуславливается рядом факторов:

---

<sup>93</sup> Negash S., Gray P. Business intelligence //Handbook on decision support systems 2. – 2008. – С. 175-193.

<sup>94</sup> Chaudhuri S., Dayal U., Narasayya V. An overview of business intelligence technology //Communications of the ACM. – 2011. – Т. 54. – №. 8. – С. 88-98.

<sup>95</sup> Gaol F. L., Abdillah L., Matsuo T. Adoption of business intelligence to support cost accounting based financial systems—case study of XYZ company //Open Engineering. – 2020. – Т. 11. – №. 1. – С. 14-28.

<sup>96</sup> Соколова М. А., Зотова А. А. Характеристика современных bi-систем // Финансовые рынки и банки. 2022. № 11.

<sup>97</sup> Mudau T. N., Cohen J., Papageorgiou E. Determinants and consequences of routine and advanced use of business intelligence (BI) systems by management accountants //Information & Management. - January 2024. Volume 61, Issue 1.

<sup>98</sup> Литвинов Д. О. Сравнительный обзор бизнес-аналитических систем и их эффективность использования // Экономика и бизнес: теория и практика. 2024. №5-2 (111).

- увеличенная конкуренция на рынке производственных продуктов ставит требования перед предприятиями искать разные способы для сохранения позиций;
  - стабильно растущие требования потребителей к качеству продукции;
  - игнорирование важной информации, содержащейся необработанных производственных данных из-за большого объема;
  - совершенствование производственного процесса посредством нахождения проблемных участков и снижения затрат.
- БИ-системы позволяют решать ряд последующих задач<sup>99</sup>:
- доступ к необходимой информатции в любое время посредством объединения данных из разных источников;
  - скорость получения актуальной информации;
  - создание бизнес-моделей в одной системе;
  - формирование отчетов по персональным запросам;
  - создание единого пространства, охватывающего всю информацию;
  - автоматизированный и анализ и прогнозирование данных;
  - устойчивость к дальнейшему увеличению объема информации, подлежащей обработке;
  - вероятность работы над отчетами и проектами коллективно.

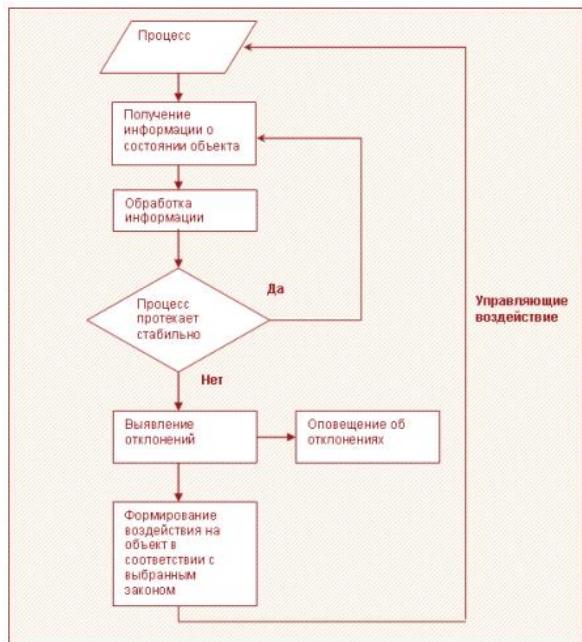
Использование таких систем в производственных предприятиях позволяет сформировать производственный процесс, ориентированный на спрос; синхронизировать производство с другими процессами предприятия; уменьшить риск изменения поставщиков, отклонений от нормативов и увеличения затрат; проводить контроль над потерями в производстве благодаря прозрачности и распознавания источников потерь; позволяет управлять модернизациями и инновациями технологических аспектов.

Существенным преимуществом внедрения систем бизнес-аналитики является решение таких задач, как:

- комплексный анализ ситуаций, возникающих в производственном процессе;
- осуществления прогноза развития предприятия краткосрочного и долгосрочного периода времени;
- прогноз качества производимой продукции в зависимости от некоторых особенностей технологического процесса;
- раскрытие скрытых потенциалов развития предприятия;
- анализ среды осуществления процессов производства и мониторинг характеристик, имеющих влияние на них и другие.

---

<sup>99</sup> Суканова О.А., Ярская А.А. Сущность и рол BI-систем в современной экономике // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2021. – №2. – С. 79-85.



**Рис. 1.** Схема регулирования производственного контроля с внедренным контролем качества<sup>100</sup>

Все перечисленные факторы дают возможность получить рекомендации по руководству над производством продукции. В добавок к этому, использование позволит существенно снизить затраты, которые связаны с производственным браком и способствует с преодолением проблем, препятствующих производству продукции, от закупки сырья до сдачи ее заказчику. В таких ситуациях ВИ решает ряд задач, таких как тщательная проверка подобранный информации, выявление отклонений от заданных нормативных показателей, поиск причин этих отклонений, устранение неполадок и повторная проверка соответствия текущих показателей запланированным значениям (рис. 1).

Использование ВИ-системы в целях контроля качества дает возможность проводить анализ входной информации о качестве продукции, обнаружить отклонения и причины этих отклонений и устранить их, что способствует уменьшению случаев возникновения брака на производстве и устраниению затрат на их переработку, при помощи анализа сформированных на основе данных отклонений отчетов о состоянии технического процесса. Тем самым, предприятие может оптимизировать сбои в сроках поставки и увеличить уровень удовлетворенности потребителей.

Внедрение ВИ-систем для контроля процессов производства доказывает свою эффективность, повышая качество принятых на основе их использования решений и скорость получения необходимых данных. Причиной тому служит исключение использования сторонних программ и человеческого фактора в проведении сбора, обработки, анализа и прогнозирования большого объема информации, так как проделывание всех этих этапов сотрудниками организации занимает неоправданно много времени.

Также современные технологии позволяют пользователям просматривать актуальные данные на разных устройствах, что также поддерживает идею ускоренного принятия решений.

### **Использованная литература**

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030»
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 05.10.2020 г. № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации»
3. Chaudhuri S., Dayal U., Narasayya V. An overview of business intelligence technology //Communications of the ACM. – 2011. – Т. 54. – №. 8. – С. 88-98.
4. Gaol F. L., Abdillah L., Matsuo T. Adoption of business intelligence to support cost accounting based financial systems—case study of XYZ company //Open Engineering. – 2020. – Т. 11. – №. 1. – С. 14-28.
5. Литвинов Д. О. Сравнительный обзор бизнес-аналитических систем и их эффективность использования // Экономика и бизнес: теория и практика. 2024. №5-2 (111).
6. Mudau T. N., Cohen J., Papageorgiou E. Determinants and consequences of routine and advanced use of business intelligence (BI) systems by management accountants //Information & Management. - January 2024. Volume 61, Issue 1.
7. Negash S., Gray P. Business intelligence //Handbook on decision support systems 2. – 2008. – С. 175-193.
8. Салмин А. А. Применение технологии Business Intelligence для управления бизнес-процессами предприятия // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. №3-2.
9. Соколова М. А., Зотова А. А. Характеристика современных bi-систем // Финансовые рынки и банки. 2022. № 11.
10. Цуканова О.А., Ярская А.А. Сущность и роль BI-систем в современной экономике // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2021. – №2. – С. 79-85.

# **ВЗАИМОСВЯЗЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА ГРУППЫ С УСПЕШНОСТЬЮ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ**

*Иногамова Фируза Абдухакимовна  
Главный специалист отдела НИИППКОС  
Образовательного Университета Ренессанс*

## **Аннотация**

В статье рассматривается влияние социально-психологического климата учебной группы на успешность образовательной деятельности студентов. Анализируются основные факторы, определяющие психологический климат в коллективе, а также выявляются корреляционные связи между уровнем комфорта в группе и академическими достижениями студентов. Освещаются современные исследования и литературные источники, касающиеся данной проблемы. Также предлагаются методы диагностики и коррекции неблагоприятного социально-психологического климата.

**Ключевые слова:** социально-психологический климат, студенческая группа, академическая успеваемость, психологический комфорт, образовательный процесс.

## **Annotatsiya**

Maqolada o'quv guruhining ijtimoiy-psixologik muhiti talabalarning ta'lif jarayonidagi muvaffaqiyatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Jamoada psixologik muhitni belgilovchi asosiy omillar tahlil qilinib, guruhdagi qulaylik darajasi va talabalar akademik yutuqlari o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqliklar aniqlanadi. Ushbu muammo bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar va ilmiy manbalar yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy-psixologik muhitni aniqlash va yaxshilash bo'yicha usullar tavsiya etiladi.

**Kalit so'zlar:** ijtimoiy-psixologik muhit, talaba guruhi, akademik muvaffaqiyat, psixologik qulaylik, ta'lif jarayoni.

## **Abstract**

The article examines the impact of the socio-psychological climate of a study group on students' academic success. The main factors determining the psychological climate in the collective are analyzed, and correlation links between the level of comfort in the group and students' academic achievements are identified. Modern research and literary sources related to this issue are highlighted. Methods for diagnosing and improving the socio-psychological climate are also proposed.

**Keywords:** socio-psychological climate, student group, academic success, psychological comfort, educational process.

**Введение.** Успешность обучения студентов зависит от множества факторов, среди которых важную роль играет социально-психологический климат учебной группы. Под этим понятием понимается совокупность межличностных отношений, эмоционального состояния студентов и атмосферы взаимодействия внутри коллектива. Данная тема актуальна, так как комфортная психологическая среда способствует повышению мотивации, продуктивности и качества усвоения учебного материала.

В условиях активного развития образовательных технологий и дистанционного обучения роль межличностных отношений в учебных коллективах возрастает. Исследования показывают, что уровень доверия, сотрудничества и взаимопонимания внутри студенческих групп может либо способствовать повышению когнитивной активности, либо, напротив, тормозить процесс усвоения знаний. Важно учитывать, что психологический климат формируется не только под влиянием студентов, но и в результате деятельности преподавателей, а также организационных особенностей учебного процесса.

Цель данной статьи – проанализировать взаимосвязь социально-психологического климата студенческой группы с успешностью учебной деятельности, выявить ключевые факторы, влияющие на качество образовательного процесса, а также рассмотреть возможные

методы диагностики и коррекции неблагоприятных тенденций. Рассмотрение данной проблемы позволит глубже понять механизмы формирования положительного учебного климата и его влияние на академическую успешность студентов.

## **Обзор литературы**

Понятие социально-психологического климата широко изучалось в работах отечественных и зарубежных исследователей. В частности, Шепель (2020) выделяет три ключевые компоненты СПК:

1. **Социальный климат** – характеризуется уровнем осознания студентами общих целей и задач группы, их приверженностью коллективным интересам и готовностью к совместной деятельности. Высокий уровень осознания общих целей способствует формированию чувства принадлежности к группе, развитию коллективной ответственности и координатий действий.
2. **Моральный климат** – включает в себя систему ценностей и норм, принятых в коллективе. В группах с позитивным моральным климатом преобладают такие качества, как честность, справедливость, уважение друг к другу и взаимопомощь. Наличие устойчивых моральных норм создает основу для конструктивного взаимодействия между студентами.
3. **Психологический климат** – представляет собой уровень неофициальных взаимоотношений в группе, выраженный через взаимное доверие, поддержку и эмоциональную атмосферу. Благоприятный психологический климат способствует снижению тревожности, повышению уверенности в своих силах и активному включению в учебную и внеучебную деятельность.

Исследования подтверждают, что социально-психологический климат оказывает значительное влияние на учебную деятельность студентов, а его коррекция может стать эффективным инструментом повышения успеваемости.

**Понятие и составляющие социально-психологического климата** Социально-психологический климат (СПК) представляет собой качественную характеристику внутригрупповых отношений, определяющую уровень комфорта, эмоциональной поддержки и продуктивного взаимодействия между членами коллектива. В образовательной среде СПК формируется на основе межличностного общения студентов, их взаимодействия с преподавателями и восприятия учебного процесса в целом.

СПК выполняет несколько ключевых функций. Во-первых, он способствует созданию благоприятной обстановки для эффективного усвоения знаний, повышая уровень мотивации студентов. Во-вторых, он влияет на адаптацию первокурсников, помогая им быстрее интегрироваться в учебную среду. В-третьих, он определяет характер групповой динамики, регулируя поведенческие нормы и уровень сотрудничества между студентами.

Структурно социально-психологический климат включает в себя три основных компонента:

1. **Эмоциональный компонент** – отражает уровень психологического комфорта в группе, взаимную поддержку и наличие доверительных отношений. Благоприятный эмоциональный фон снижает тревожность, повышает уверенность студентов в себе и стимулирует их активное участие в учебном процессе.
2. **Когнитивный компонент** – связан с восприятием студентами учебного процесса и группы в целом. Он включает представления о справедливости оценивания, уровне преподавания и степени удовлетворенности образовательной средой.
3. **Поведенческий компонент** – выражается в характере взаимодействия между членами группы, их готовности к сотрудничеству, преобладании командной работы или индивидуализма, а также частоте и интенсивности конфликтов.

Формирование СПК происходит под влиянием множества факторов, среди которых можно выделить стиль руководства преподавателей, сплоченность группы, наличие или отсутствие конкуренции, социальный статус студентов и их личностные особенности. В условиях благоприятного социально-психологического климата студенты чувствуют себя

частью коллектива, проявляют инициативность, стремятся к коллективному решению задач и легче справляются со стрессовыми ситуациями. В противном случае наблюдается отчуждение, снижение мотивации к обучению и высокая частота конфликтов.

Таким образом, социально-психологический климат представляет собой сложное многогранное явление, определяющее эмоциональное состояние, уровень вовлеченности студентов в учебную деятельность и качество их образовательного опыта. Его поддержание требует системного подхода, включающего не только преподавательское руководство, но и активное участие самих студентов в процессе формирования здоровой учебной среды.

### **Факторы, влияющие на формирование СПК**

Формирование социально-психологического климата (СПК) в студенческой группе – сложный процесс, зависящий от множества объективных и субъективных факторов (Шепель, 2020). СПК определяется особенностями межличностного взаимодействия, уровнем организованности группы и стилем руководства преподавателей (Андианова, 1999). Среди факторов, определяющих климат в студенческой группе, можно выделить:

- **Стиль общения преподавателя** – играет ключевую роль в формировании СПК. Авторитарный стиль может вызывать напряженность, подавлять инициативу студентов и снизить их мотивацию к обучению. В то же время демократический стиль преподавания способствует развитию открытой коммуникации, доверию и поддержке внутри группы (Фридман, Лебедева, 2019). Также важна обратная связь со стороны преподавателя: готовность обсуждать возникающие вопросы, давать конструктивную критику и учитывать мнение студентов положительно сказывается на климате в коллективе.
- **Лидерство внутри группы** – наличие формального и неформального лидерства определяет уровень координации действий студентов, их вовлеченность в образовательный процесс и характер взаимодействия в группе. Лидер, обладающий авторитетом и уважением, способен укреплять СПК, мотивируя студентов к совместной деятельности и помогая решать конфликтные ситуации (Бодалев, 2018). Однако деструктивное лидерство, связанное с доминированием, манипуляцией или подавлением других участников, может привести к разобщению коллектива, снижению уровня доверия и ухудшению учебной атмосферы.
- **Степень взаимодействия студентов** – высокий уровень взаимодействия способствует обмену знаниями, формированию доверительных отношений и эффективному решению учебных задач. Совместная работа над проектами, участие в групповых дискуссиях и обмен учебными материалами создают атмосферу сотрудничества, что в свою очередь, положительно влияет на учебную мотивацию (Немов, 2021). В группах, где уровень коммуникации низкий, наблюдаются замкнутость, изолированность отдельных студентов и снижение академической успеваемости.
- **Эмоциональный фон коллектива** – определяется общим настроением группы, психологической поддержкой и уровнем позитивного восприятия учебного процесса. В группах с благоприятным эмоциональным фоном студенты чувствуют себя комфортно, активно участвуют в учебной деятельности и проявляют инициативу. Поддержка со стороны одногруппников, доброжелательное отношение и низкий уровень стресса способствуют повышению продуктивности в обучении (Харитонова, 2013). В то же время чрезмерный уровень конкуренции, постоянная критика и высокая тревожность могут ухудшить СПК и привести к стрессу, эмоциональному выгоранию студентов.
- **Наличие и характер внутриколлективных конфликтов** – конфликты неизбежны в любой группе, однако их характер и способы разрешения играют ключевую роль в формировании СПК. Конструктивные конфликты, направленные на обсуждение разногласий и поиск компромиссных решений, могут способствовать развитию группы, улучшению коммуникации и повышению эффективности совместной работы. Однако деструктивные конфликты, сопровождающиеся агрессией, интригами и соперничеством, ухудшают учебную атмосферу и снижают уровень вовлеченности студентов (Зимбардо,

2016). Важно, чтобы в группе существовали механизмы разрешения конфликтов, такие как тренинги по развитию коммуникативных навыков, групповые обсуждения и поддержка со стороны преподавателей.

СПК является сложной системой, на которую влияет множество факторов, начиная от межличностных отношений между студентами и заканчивая управлеченческими стратегиями преподавателей. Создание благоприятного социально-психологического климата требует комплексного подхода, включающего развитие лидерских качеств, обеспечение поддержки и доверия в группе, а также эффективное управление конфликтами. Формирование позитивной образовательной среды способствует не только повышению академической успеваемости студентов, но и их личностному развитию, социальной адаптации и профессиональной подготовке.

**Влияние СПК на академическую успешность** Исследования показывают, что позитивный СПК способствует:

- Повышению учебной мотивации студентов (Андреева, 2020);
- Улучшению концентрации внимания и работоспособности (Фридман, Лебедева, 2019);
- Формированию уверенности в своих силах (Бодалев, 2018);
- Снижению уровня тревожности и стресса перед экзаменами (Немов, 2021). Напротив, неблагоприятный СПК может приводить к низкому уровню вовлечённости в образовательный процесс, ухудшению коммуникативных навыков и снижению успеваемости.

**Методы диагностики и коррекции СПК** Для анализа социально-психологического климата группы применяются:

- Анкетирование студентов (методика СОП2, тест Лирии, тесты на уровень групповой сплоченности);
- Наблюдение за взаимодействием студентов;
- Индивидуальные и групповые беседы. В случае выявления неблагоприятных тенденций рекомендуется проведение тренингов на развитие коммуникативных навыков, командообразование и психологическое консультирование.

Социально-психологический климат группы играет значительную роль в образовательном процессе. Благоприятная атмосфера способствует успешности студентов, их личностному росту и академическим достижениям. Важную роль в формировании положительного климата играют как преподаватели, так и сами студенты, а также использование современных методик диагностики и коррекции.

#### **Список литературы**

1. Андреева, К.В. Роль социально-психологического климата в формировании мотивации студентов к обучению // Бюллетень науки и практики. - 2019. - №5. – с. 76-82.
2. Харитонова, Т.Г. Социально-психологический климат в студенческой группе: методические рекомендации для кураторов академических групп / Т.Г. Харитонова. - Н.Новгород, ННГАСУ, 2013.
3. Андрианова, О.В. Влияние социально-психологического климата на формирование учебной деятельности студенческих коллектиvos : Дис. Канд. Психол. Наук : Тверь, 1999.
4. Шепель, В.М. Социально-психологический климат и его влияние на образовательные процессы. – М.: Просвещение, 2020.
5. Фридман, Л.М., Лебедева, Н.М. Психология групп и коллективов. – СПб.: Питер, 2019.
6. Парыгин, Б.Д. Социальная психология. – М.: Наука, 2002.
7. Немов, Р.С. Психология: учебник для вузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2021.
8. Лебедева, Н.М. Психология лидерства и командной работы. – СПб.: Питер, 2017.
9. Зимбардо, Ф. Психология времени и успеха. – М.: Альпина Паблишер, 2016.

# РОЛЬ СТРАХОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИЕ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ

*Кадиров Рахим Каримович  
Ташкентский Международный Университет*

## Аннотация

В тезисе Статья исследует роль страхования в формировании «зеленой» экономики, акцентируя внимание на его значении для снижения экологических рисков и поддержки устойчивых бизнес-проектов. Рассматриваются принципы «зеленого» страхования, такие как защита от экологических катастроф и стимулирование использования экологически чистых технологий. Обсуждаются перспективы развития этого направления и его вклад в устойчивое развитие.

**Ключевые слова:** Зеленая экономика, страхование, экологические риски, зеленое страхование

## Annotation

Tezisda sug'urtaning "yashil" iqtisodiyotni shakllantirishdagi roli o'rganilib, uning ekologik risklarni kamaytirish va barqaror biznes loyihibarini qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Ekologik ofatlardan himoya qilish va ekologik toza texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish kabi "yashil" sug'urta tamoyillari ko'rib chiqilgan. Ushbu sohaning rivojlanishni istiqbollari va uning barqaror rivojlanishga qo'shgan hissasi muhokama qilingan.

**Kalit so'zlar:** Yashil iqtisodiyot, sug'urta, ekologik risk, yashil sug'urta

## Annotation

The article examines the role of insurance in the formation of a «green» economy, focusing on its importance for reducing environmental risks and supporting sustainable business projects. The principles of «green» insurance, such as protection from environmental disasters and stimulating the use of environmentally friendly technologies, are considered. The prospects for the development of this area and its contribution to sustainable development are discussed.

**Keywords:** Green economy, insurance, environmental risks, green insurance

В последние десятилетия мировая экономика столкнулась с рядом экологических и социальных вызовов, таких как изменение климата, истощение природных ресурсов, загрязнение окружающей среды и утрата биоразнообразия. Эти проблемы требуют кардинальных изменений в подходах к производству и потреблению, что в свою очередь приводит к возникновению нового экономического направления - «зеленой» экономики. Она предполагает переход от традиционных моделей экономического роста, ориентированных на эксплуатацию природных ресурсов, к устойчивому развитию, в основе которого лежит сохранение экосистем, энергоэффективность, использование возобновляемых источников энергии и минимизация отходов.

Одним из ключевых элементов этого процесса является финансирование «зеленых» инициатив и проектов, где особую роль играет страхование. Страховые компании могут стать важным инструментом для поддержки перехода к устойчивому развитию, помогая снизить риски, связанные с экологическими катастрофами, и обеспечивая финансовую защиту для компаний и проектов, ориентированных на экологическую устойчивость. Более того, с развитием «зеленого» страхования появляется возможность интеграции экологических рисков в финансовые модели, что способствует созданию благоприятных условий для внедрения новых технологий и подходов в различных отраслях экономики.

По мнению С. М. Никонорова, страхование является самостоятельным модулем системы «Зеленая экономика» (одним из четырех взаимосвязанных между собой) [1]. Его характеризует: структурная и институциональная обособленность; наличие взаимосвязи с различными финансами, инвестиционными финансами, управлением активами; внедрение в систему через экострахование. Также, исходя из функций и возможностей страхования как

институционального элемента, границы его участия в построении «зеленой» экономики можно расширить за счет возможного участия страховых организаций в инвестировании проектов, связанных с изменением климата и решением иных экологических проблем [2], [3], и в финансировании природоохранных мероприятий, как формы реализации превентивных мер, применяемых для минимизации страхуемых рисков.

Страхование играет ключевую роль в поддержке и развитии зеленой экономики, особенно в контексте управления рисками, связанными с экологическими и климатическими изменениями. Страховые компании, предлагая свои услуги, могут не только минимизировать финансовые потери в случае экологических катастроф, но и стимулировать внедрение устойчивых и экологически безопасных технологий. Рассмотрим основные аспекты роли страхования в формировании зеленой экономики.

*Поддержка бизнеса, ориентированного на устойчивое развитие.* Компании, внедряющие инновационные экологически чистые технологии или работающие в сфере возобновляемых источников энергии, сталкиваются с рядом специфических рисков, таких как колебания рыночных условий, экологические катастрофы и изменения в законодательстве. Страхование позволяет снизить эти риски, предоставляя бизнесу финансовую защиту в случае непредвиденных ситуаций.

Примеры таких программ включают страхование проектов по установке солнечных панелей, ветряных турбин, а также страхование производственных процессов, связанных с использованием экологически чистых технологий. Это позволяет компаниям смело инвестировать в «зеленые» проекты, не беспокоясь о возможных финансовых потерях от непредсказуемых событий.

*Управление рисками, связанными с экологическими катастрофами и изменением климата.* Одним из ключевых факторов, влияющих на современный страховой рынок, является рост экологических рисков, вызванных изменением климата. Экстремальные погодные явления, такие как ураганы, наводнения и засухи, становятся все более частыми, что повышает риск для бизнеса и общества в целом. Страхование помогает компаниям и частным лицам эффективно управлять такими рисками, предлагая продукты, которые покрывают убытки от природных катастроф.

Кроме того, страховые компании все чаще начинают интегрировать оценку экологических рисков в процесс оценки и установления страховых премий. Это может быть связано с конкретными требованиями по снижению углеродного следа или соблюдению стандартов экологической безопасности, что, в свою очередь, стимулирует переход к более устойчивым моделям ведения бизнеса.

*Принципы «зеленого» страхования.* В последние годы развивается направление, известное как «зеленое» страхование (Green insurance). Этот подход включает в себя страхование экологических рисков и расширение спектра продуктов, ориентированных на устойчивое развитие. Основные принципы зеленого страхования включают:

– Прозрачность экологических рисков. Страховые компании должны учитывать экологические факторы при анализе рисков, таких как загрязнение окружающей среды, выбросы парниковых газов и возможные экологические катастрофы.

– Ответственность за экологическое воздействие. Компании и организации могут быть застрахованы от ответственности за экологические нарушения, такие как загрязнение водоемов или почвы, что способствует их соблюдению экологических стандартов.

– Стимулирование устойчивых технологий. Некоторые страховые компании предлагают более выгодные условия для тех бизнесов, которые используют экологически чистые технологии или минимизируют свой углеродный след. Это создает дополнительный стимул для компаний инвестировать в устойчивые и инновационные решения.

Сегодня на рынке появляются специальные программы страхования для зеленых проектов, таких как:

– Страхование возобновляемых источников энергии. Включает в себя защиту от рисков, связанных с установкой и эксплуатацией солнечных панелей, ветряных турбин и других альтернативных источников энергии.

– Страхование от экологических катастроф. Эти программы позволяют покрывать убытки от наводнений, ураганов, лесных пожаров и других природных катастроф, которые становятся все более частыми в условиях изменения климата.

– Инвестиционное страхование для устойчивых проектов. Страхование зеленых облигаций и других инструментов, направленных на финансирование устойчивых проектов, становится важным аспектом для привлечения капитала в зеленую экономику.

Роль страхования в формировании зеленой экономики становится все более значимой, особенно в условиях глобальных экологических вызовов и необходимости устойчивого развития. Страховые компании не только обеспечивают финансовую защиту для бизнеса и населения от экологических рисков, но и активно способствуют внедрению экологически чистых технологий и устойчивых производственных процессов.

Страхование помогает снизить неопределенности, связанные с экологическими катастрофами, изменением климата и переходом на устойчивые практики. Принципы «зеленого» страхования, направленные на стимулирование экологической ответственности и поддержание устойчивых бизнес-моделей, являются важным инструментом в достижении целей зеленой экономики.

В перспективе страхование будет играть ключевую роль в поддержке «зеленой» экономики, помогая не только смягчить последствия экологических катастроф, но и стимулировать более широкое внедрение устойчивых технологий и подходов в различных отраслях. Это требует совместных усилий государственных структур, бизнеса и страховых компаний для создания эффективной и устойчивой экосистемы, способной преодолеть современные экологические вызовы и обеспечить устойчивое развитие на будущее.

#### **Список литература**

1. Никоноров, С. М. К «зеленой» экономике через «зеленые» финансы, биоэкономику и устойчивое развитие // Русская политология. – 2017. – № 3 (4). – С. 12–15.
2. Рубцов, Б. Б., Гусева, И. А., Ильинский, А. И., Лукашенко, И. В., Панова, С. А., Садретдинова, А. Ф., Алыкова, С. М. «Зеленые финансы» в мире и России: монография; под. ред. Б. Б. Рубцова. – М.: РУСАЙНС, 2016. – 170 с.
3. Слепцова, Е. В., Глубокая, Я. Я. Анализ опыта применения финансовых инструментов стимулирования «зелёных» технологий // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – №4-2 (74). – С. 157–161.

# ФАКТОР РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ

Махмудов Сайдкамол Саидахматович  
Ташкентские Государственные  
экономический университет

## Аннотация

В статье рассматриваются проблемы отечественного рынка венчурного финансирования.

**Ключевые слова:** венчурное финансирование, венчурный капитал, венчурный рынок.

## Annotatsiya

Maqolada venchur kapital bozorining muammolari ko'rib chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** vechur moliyalashtirish, vechur kapital, vechur bozor.

## Annotation

The article examines the problems of the venture capital market.

**Keywords:** venture financing, venture capital, venture market.

Развитие инноваций в современном мире непрерывно и затрагивает экономику каждой страны. Одним из основных механизмов финансирования инновационной предпринимательской деятельности, особенно на начальных этапах, являются венчурные фонды. Эти фонды работают за счет сбора капитала из разных источников, который затем распределяется для поддержки инновационных проектов и компаний.

Уровень экономического развития государства во многом зависит от степени его поддержки и стимулирования инновационной деятельности, в первую очередь, от объемов финансовых вложений в стартапы. Государственная заинтересованность в поддержке и стимулировании венчурных инвестиций заключается в том, что венчурный капитал эффективно поддерживает малый инновационный сектор и решает задачу внедрения технологических новшеств в процесс производства, а переход к экономике, основанной на знаниях и интеллектуальном капитале, является вектором развития.

Венчурный капитал как альтернативный источник финансирования частного бизнеса в современном понимании зародился в США в середине 50-х гг. Термин «рисковый капитал» (от англ. venture capital) ужеочно вошел в современную деловую практику, а само явление приобрело в развитых странах значительные масштабы и получило технико-Организационное оформление. Венчурному капиталу свойственна двойственная природа: с одной стороны, это риск и попытка выиграть на новых достижениях, а с другой – стремление не потерять, а прирастить капитал [1].

Главной задачей венчурной индустрии является трансфер денежных средств из отраслей с избыточным капиталом в сферу малых инновационных предприятий [2].

Слово «венчурный» происходит от английского слова «venture», которое означает «рискованное предприятие или начинание», «спекуляция», «сумма, подвергаемая риску». Следовательно, первым признаком, на который обращается внимание при определении венчурного капитала, является его высокорисковый характер. [3].

Венчурный капитал – это специфическая форма финансирования частного капитала, которая предоставляется венчурными фондами компаниям на посевном этапе, на этапе запуска (стартапам), и компаниям на стадиях раннего роста и развития [4].

Исследование теории и практики венчурного инвестирования дало возможность разработать классификацию факторов, влияющих на развитие венчурного инвестирования.

К общеэкономическим факторам, влияющим на развитие венчурных инвестиций в инновационные компании, можно отнести несколько ключевых аспектов:

1. Геополитическое положение страны и природно-ресурсный потенциал. Страна с выгодным геополитическим расположением, через территорию которой проходят

важные транспортные маршруты, обладающая морскими портами и возможностями для внешнеэкономической деятельности, имеет высокую инвестиционную привлекательность

2. *Уровень развития фондового рынка.* Венчурные инвестиции тесно связаны с функционированием фондового рынка, особенно в части выхода на IPO (первичное публичное размещение акций). Чем более развита в стране инновационная инфраструктура, чем легче доступ к инструментам фондового рынка, тем разнообразнее рыночные сегменты, тем выше привлекательность для венчурных инвесторов. Развитая фондовая система также способствует диверсификации рисков и расширению возможностей для привлечения капитала, что является важным фактором для роста и масштабирования инновационных компаний.
3. *Благоприятный налоговый режим.* Установление эффективных налоговых условий может существенно стимулировать приток венчурных инвестиций. Это включает в себя как изменения в налогообложении, так и введение льготных ставок, ориентированных на привлечение капитала. Программы страхования инвестиций, а также активизация мер по обеспечению наибольшего благоприятствования для определенных отраслей экономики, играют важную роль в поддержке инновационной деятельности. Страны с оптимальной налоговой политикой для венчурных инвесторов становятся более конкурентоспособными на мировом рынке.
4. *Внешнеэкономические риски.* Венчурные инвестиции, как и любая другая форма капитала, подвержены внешнеэкономическим рискам, которые могут сильно повлиять на уровень венчурной активности в стране. Социально-экономическая стабильность региона или страны имеет прямое отношение к инвестиционной привлекательности.

Эти факторы взаимосвязаны и играют важную роль в формировании среды, способствующей развитию венчурных инвестиций и инновационных компаний. Для эффективного развития венчурного капитала необходимо учитывать все эти аспекты, создавая условия для устойчивого и долгосрочного роста экономики.

К региональным факторам, влияющим на развитие венчурных инвестиций в инновационные компании, можно выделить несколько важных аспектов:

1. *Уровень развития инновационной инфраструктуры на мезоуровне.* На уровне региона крайне важным фактором является наличие и развитие инновационной инфраструктуры, способной поддерживать создание новых высокотехнологичных и быстрорастущих предприятий в научно-технической сфере.
2. *Наличие государственной финансовой поддержки на мезоуровне.* Для успешного развития венчурных инвестиций крайне важна государственная поддержка, особенно на ранних стадиях развития предприятий, занимающихся научно-исследовательскими и опытно-конструкторскими работами (НИОКР). На этом этапе бизнесу часто не хватает финансов для реализации своих идей, поэтому государственная поддержка в виде субсидий, грантов или других форм финансирования играет решающую роль.
3. *Высокий уровень доходности регионального бюджета.* Одним из ключевых факторов, способствующих развитию венчурных инвестиций в инновационные проекты на уровне региона, является высокий уровень доходности регионального бюджета. Чем больше регион получает налоговых поступлений и других доходов, тем больше у него возможностей для инвестирования в инновационную деятельность и поддержку стартапов. Регионы с богатым бюджетом могут выделять средства на научные исследования, стартапы и поддерживать венчурные проекты, что способствует созданию инновационных кластеров и привлечению инвесторов.

Таким образом, для стимулирования венчурных инвестиций на региональном уровне необходимо создание сбалансированной и эффективной системы, включающей развитую инновационную инфраструктуру, доступ к государственной поддержке и наличие сильного

финансового потенциала на уровне регионального бюджета. Эти факторы играют решающую роль в создании благоприятной среды для роста инновационных компаний, привлечения капитала и поддержания устойчивого развития региональной экономики в долгосрочной перспективе.

Венчурное инвестирование играет ключевую роль в поддержке и развитии инновационных компаний, способствующих экономическому росту и технологическому прогрессу. Факторы, влияющие на развитие венчурных инвестиций, можно разделить на несколько категорий: общезэкономические, региональные и специфические для каждой стадии развития компании.

Общезэкономические факторы, такие как геополитическое положение, природно-ресурсный потенциал страны, уровень развития фондового рынка, налоговая политика и внешнеэкономические риски, создают общую инвестиционную среду и определяют привлекательность региона или страны для венчурных инвесторов. Развитие инновационной инфраструктуры и поддержка государственных инициатив на мезоуровне также играют важную роль, особенно на начальных стадиях развития инновационных проектов.

Региональные факторы, включая доходность бюджета и наличие инновационной инфраструктуры, способствуют созданию благоприятных условий для привлечения венчурных инвестиций и развития стартапов. Регионы с развитыми научно-техническими базами и возможностями для финансирования через государственные или частные фонды становятся более привлекательными для инвесторов.

Таким образом, для успешного развития венчурного инвестирования необходимо учитывать комплекс факторов, включая экономическую среду, региональные особенности и поддержку на разных стадиях жизненного цикла компаний. Развитие этих факторов способствует созданию стабильной и эффективной экосистемы для роста инновационных предприятий и их дальнейшего успеха.

#### **Список литературы**

1. Колесниченко Е.А., Киселев А.А. (2008) Понятие венчурного капитала и его роль в системе инновационного предпринимательства. Социально-экономические явления и процессы № 2 (010), 46-52 стр.
2. Володин С.Н., Волкова В.С. (2016) Российский рынок венчурных инвестиций: актуальные проблемы и пути их решения. АНАЛИТИКА|analytics выпуск №2(38), 2016 © корпоративные финансы, 2016 Issue №2(38), © E-journal of corporate finance research, 2016 г., 70-89 стр.
3. Мичурина О.Ю., Вранович Е. В. (2015) Экономическая сущность венчурного инвестирования. Вестник АГТУ. Сер.: Экономика. № 3, 12-19 стр.
4. Матвеевский С.С., Федоров А.О. (2022) Текущее состояние и проблемы венчурного капитала в России. ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ и БАНКИ. №4, 78-83 стр.

# ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Мухаметзянова Алия Миннурровна

магистрант 1 курса

Института психологии и образования

Казанского федерального университета

научный руководитель

Салимзянова Эльмира Шавкатовна

кандидат филологических наук, доцент

Института психологии и

образования КФУ

## Аннотация

В статье рассмотрена проблема воспитания толерантности у младших школьников. Представлены методы и формы работы с детьми, способствующие сформировать у них отношение толерантности и рассмотрены психологические и педагогические аспекты, влияющие на развитие толерантности, а также роль педагога.

**Ключевые слова:** толерантность, методы воспитания толерантности, психологические и педагогические аспекты воспитания толерантности.

## Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlikni tarbiyalash muammosi ko'rib chiqilgan. Ularda bag'rikenglik munosabatini shakllantirishga yordam beradigan bolalar bilan ishslash usullari va shakllari taqdim etilgan va bag'rikenglikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi psixologik va pedagogik jihatlar, shuningdek, pedagogining roli ko'rib chiqilgan.

**Kalit so'zlar:** bag'rikenglik, bag'rikenglikni tarbiyalash usullari, bag'rikenglikni tarbiyalashning psixologik va pedagogik jihatlari.

## Abstract

The article examines the problem of fostering tolerance in primary school students. Methods and forms of working with children, contributing to the formation of a tolerant attitude in them, are presented, and the psychological and pedagogical aspects influencing the development of tolerance, as well as the role of the teacher, are considered.

**Keywords:** tolerance, methods of educating tolerance, psychological and pedagogical aspects of educating tolerance.

В условиях глобализации и миграции школьники сталкиваются с представителями различных культур и традиций, а в младшем школьном возрасте формируются основные социальные навыки, которые могут развить у детей предвзятые представления о других, и без должного вмешательства они могут стать источником дискриминации.

Представители молодого поколения должны уметь взаимодействовать людьми разных национальностей, уважать их культуру, традиции, поэтому процесс формирования толерантности у младших школьников является ключевым аспектом любого образовательного учреждения. Для этого в общеобразовательных учреждениях должны быть организованы мероприятия, формирующие толерантное отношение.

В «Декларации принципов толерантности», принятой в 1995 году дается такое определение: «Толерантность - это уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести, убеждений. Толерантность – это гармония в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая, правовая потребность. Толерантность – это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира» [5].

Есть много ученых, занимающихся проблемой воспитания толерантности. Вот некоторых из них: В.Н. Касаткин, С.К. Бондырева, И.Б. Гриншпун, А.Г. Асиолов, Е.Г. Виноградова и другие. Каждый из них по-своему понимает понятие толерантности.

Н.А. Асташова пишет, что толерантность - это психосоциальная характеристика личности, как «уважительное отношение к чужому мнению, лояльность в оценке поступков и поведения других людей, готовность к пониманию и сотрудничеству в решении вопросов межличностного, группового и межнационального взаимодействия» [1].

И.Б. Гриншпун говорит, что толерантность - это некоторая характеристика индивида по целому ряду параметров, таким как: объективная отнесенность (дифференцированное проявление относительно различных объектов); диапазон толерантности (условная мера толерантности как индивидуальной характеристики), фокус, устойчивость и динамичность толерантности. Толерантность не статична, она носит процессуальный характер, что предполагает конечность и динамику с возможной сменой акцентов [1].

Воспитание толерантности среди младших школьников в школе является целенаправленным и систематически организованным процессом. Это воспитание не должно быть случайным, лишь при ежедневном подходе к решению проблемы толерантности можно ожидать положительных результатов.

Толерантность включает в себя следующее:

- внимание к окружающим;
- прощение;
- терпение;
- доверие;
- самоконтроль;
- доброжелательность;
- отсутствие осуждения;
- эмпатию;
- способность слушать других.

Развитие толерантности — это сложный процесс, который включает в себя как психологические, так и педагогические аспекты. Рассмотрим их подробнее.

#### **Психологические аспекты:**

1. Самоосознание: Понимание собственных эмоций и предвзятостей помогает людям стать более открытыми к различиям.
2. Эмпатия: Способность ставить себя на место другого человека способствует развитию толерантности и пониманию его точки зрения.
3. Когнитивные искажения: Изучение и осознание собственных предвзятостей и стереотипов помогает снизить негативное восприятие различий.
4. Социальные влияния: Влияние окружающих, включая семью и друзей, может как способствовать, так и препятствовать формированию толерантности.

#### **Педагогические аспекты:**

1. Образовательные программы: Включение тем, связанных с культурным разнообразием и правами человека, в учебные планы.
2. Методы обучения: Использование интерактивных методов, таких как групповая работа и дискуссии, способствует обмену мнениями и пониманию.
3. Моделирование поведения: Педагоги могут служить примером толерантного поведения, что вдохновляет учащихся.
4. Создание инклюзивной среды: Обеспечение безопасности и уважения в образовательной среде способствует развитию толерантности.

Можно выделить следующие аспекты формирования толерантности у детей младшего школьного возраста:

- 1) Ознакомление детей с принципом уважения к человеческому достоинству каждого человека;

- 2) Осознание детьми того, что каждый человек является уникальной личностью, что подчеркивает важность уважения к различиям между людьми;
- 3) Понимание принципа взаимодополняемости как ключевой черты различий, где каждый должен осознать, что их уникальность может обогащать группу в целом;
- 4) Осознание детьми взаимозависимости как основы совместной деятельности, что важно для воспитания навыков совместного решения задач и распределения обязанностей, демонстрируя, как сотрудничество помогает всем участникам.

Педагог играет важную роль в формировании толерантности, ведь именно он взаимодействует в школе, начиная с первого класса, в момент формирования основных социальных навыков школьников, поэтому работа учителя в данном процессе очень сложная и требует очень много времени.

Вот несколько основных направлений, в которых педагог может влиять на развитие толерантности:

Во-первых, пример из личного опыта. Учитель сам демонстрирует уважение к различным культурам, мнениям и традициям, служит живым примером для учеников. Личные действия и слова учителя могут вдохновлять детей на принятие разнообразия.

Во-вторых, создание безопасной образовательной среды. Учитель должен создать такие условия, в которых ученики чувствуют себя комфортно и защищенно и могут свободно выражать свои идеи и мысли.

В-третьих, воспитание эмпатии. У учеников должны развиваться способности ставить себя на место других, понимать их чувства и переживания, и в этом им помогут учителя, обсуждая различные ситуации, играя в ролевые игры и выполняя различные творческие задания.

В-четвертых, включение в учебные планы тем, касающихся культурного разнообразия, прав человека и недискриминации. Проведение уроков, посвященных различным культурам, традициям и праздникам.

В-пятых, обсуждение конфликтов и предвзятостей. Открытое обсуждение стереотипов, предрассудков и конфликтов имеет огромное значение. Учитель может способствовать анализу подобных ситуаций, помогать ученикам находить способы их разрешения и развивать критическое мышление.

В-шестых, вовлечение родителей и сообщества. Учитель может проводить мероприятия, которые будут активировать участие родителей и местного сообщества в обсуждении вопросов толерантности, что способствует созданию более обширного контекста для обучения.

В-седьмых, поддержка разнообразия. Учитель должен поощрять и поддерживать многообразие в классе, уважая уникальные особенности каждого ученика — их культуру, религию, язык и личные качества.

В процессе обучения учитель может использовать следующие методы и формы, способствующие развитию толерантных качеств у детей:

1. Игровая деятельность. Игры — это эффективный способ социализации и воспитания детей. Игровые методики, направленные на формирование толерантности, включают ролевые игры, которые позволяют детям примерить на себя различные социальные роли, что помогает развить эмпатию и понимание других точек зрения и командные игры, способствующие развитию навыков сотрудничества и уважения к своему партнеру, вне зависимости от его способностей или особенностей.

Например, можно использовать игру «Понять друг друга». Учащиеся делятся историями или событиями из своей жизни, которые сформировали их мнение о дружбе и уважении. Остальные обсуждают, как они могут поддержать и понять рассказчиков.

2. Проектная деятельность. Проекты, ориентированные на межкультурные вопросы или проблемы прав человека, могут служить замечательным способом воспитания у детей ценностей толерантности. Важно, чтобы в ходе работы над проектом дети исследовали

разнообразные культуры, обычаи и традиции, формулировали свои идеи о том, как взаимодействовать с людьми из разных сообществ, и делились своими находками и впечатлениями с окружающими.

Темы проектных заданий:

1. «Я среди людей»;
2. «Я и мир вокруг»;
3. «Мое отношение к традициям других народов»;
4. «Интересные факты о традициях других национальностей».

На примере разберем арт-проект «Мир в руке». Каждый ученик создаёт свою руку, на которой изображает символы мира, дружбы и разнообразия. В конце можно сделать совместную выставку.

3. Обсуждение и диалог. Частые беседы на темы культурного разнообразия, прав человека и уважения к различиям способствуют более глубокому пониманию детьми окружающего мира.

Это может включать: уроки или классные часы на тему толерантности и уважения к различиям, анализ книг и мультфильмов, в которых рассматриваются вопросы дружбы, непонимания и принятия, а также организацию дискуссий, где дети могут делиться своими мнениями и учиться слушать других.

Вот несколько тем классных часов для формирования толерантности у младших школьников:

- «Что такое толерантность?»
- «Почему разнообразие важно для нашего общества?»
- «Как мы можем практиковать уважение к другим?» и др.

4. Творческая деятельность. Творческие мероприятия могут способствовать развитию толерантности через самовыражение: рисование и создание художественных работ на темы дружбы, разнообразия и мира; участие в театральных постановках, подчеркивающих значение понимания и принятия; а также работа над совместными арт-проектами, отражающими элементы культурного разнообразия.

Также нельзя забывать и о влиянии социальных сетей на формирование толерантности у школьников. Социальные сети и интернет могут как способствовать, так и препятствовать развитию толерантности. Информация о конфликтных ситуациях, важных социальных проблемах и культурных различиях может быть как позитивной, так и негативной. Важно научить молодежь критически воспринимать информацию и использовать ее в конструктивных целях.

Все вышеперечисленные формы и методы различные по содержанию, но имеют общую цель: укрепить моральные и этические ценности и сформировать гражданскую идентичность [6].

Предложенные методы воспитания могут использоваться как в индивидуальной, так и в групповой формах на уроках и во время внеурочной деятельности.

С помощью этих методов школьники смогут развить навыки активного слушания, взаимодействия с окружающими, ведения диалога, уважения к чужим мнениям и выражения собственных идей.

Для решения этой проблемы необходимо комплексное взаимодействие всех участников образовательного процесса — педагогов, родителей, учащихся и общества в целом. Важно внедрять в учебный процесс проекты и мероприятия, направленные на развитие сопереживания, уважения и понимания, организовывать обсуждения, тренинги и культурные обмены.

Учителям, в свою очередь, следует активно общаться с детьми и включать в программу инсценировки и чтение фрагментов художественной литературы, соответствующих теме.

Воспитание толерантности у школьников в условиях современности является важной задачей, которую нужно решать совместными усилиями. Школы и семьи должны действовать согласованно, внедряя в жизнь молодежи ценности уважения и понимания.

Лишь таким образом мы сможем воспитать новое поколение, способное строить мир, основанный на взаимоуважении и сотрудничестве, преодолевая барьеры, создаваемые предрассудками и ненавистью.

Итак, формирование толерантности — это процесс, который требует времени и постоянных усилий как со стороны педагога, так и со стороны всего образовательного процесса. Важно, чтобы педагог сам был готов учиться и развиваться вместе с детьми в этом направлении.

### **Список литературы**

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. - М.: Советский писатель, 1963. - 363 с (дата обращения: 14.03.2025).
2. Братченко С.Л. Введение в гуманитарную экспертизу образования: методич. пособие. - СПб.: СПбГУПМ. - 2003. - 55 с. (дата обращения: 13.03.2024).
3. Григорьев Юрий Петрович, Григорьева Ирина Владимировна Методы воспитания толерантного сознания в образовательных учреждениях России // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. 2014. №4 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-vospitaniya-tolerantnogo-soznaniya-v-obrazovatelnyh-uchrezhdeniyah-rossii> (дата обращения: 13.03.2025).
4. Дашков С.А. Подвижная игра как метод формирования толерантности у детей школьного возраста // Форум молодых ученых. 2021. №3 (55). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podvizhnaya-igra-kak-metod-formirovaniya-tolerantnosti-u-detey-shkolnogo-vozrasta> (дата обращения: 14.03.2025).
5. Декларация принципов толерантности [Электронный ресурс]: URL: <http://www.tolerance.ru/toler-deklaraciya.php> (Дата обращения 14.03.2025).
6. Макова Л. Л. Воспитание толерантности: формы и методы для индивидуальной и групповой работы // Научные исследования в образовании. 2007. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-tolerantnosti-formy-i-metody-dlya-individualnoy-i-gruppovoy-raboty> (дата обращения: 14.03.2025).
7. Медушевский Н.А. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений: Теория и практика // Научно – методический сборник. Спб.: Изд-во «Питер», 2002. 549 с.
8. Новиков Н.В, Нижегородцева Н.В. Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований. Ярославль.: Изд-во «ЯГПУ», 2011. 357 с.
9. Новиков Н.В, Нижегородцева Н.В. Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований. Ярославль.: Изд-во «ЯГПУ», 2011. 357 с.
10. Погодина А.А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа. М.: Изд-во «Владос». 2015. 246 с.

# ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ СУБЪЕКТНОСТИ

Раупова Феруза Шукуруллаевна  
Филиал РГПУ им.Герцена

## Аннотация

Развитие эмоциональной сферы происходит на протяжении всей жизни. Эмоции и способы их выражения эволюционируют под влиянием жизненного опыта, социальных отношений, культуры и внутреннего самосознания. В подростковом возрасте происходит интенсивное развитие эмоциональной регуляции, осознания своих чувств и управления ими. Таким образом, эмоциональная сфера изменяется и развивается в течение всей жизни, в зависимости от жизненного опыта, межличностного общения и личностного роста. В данной статье мы рассмотрим особенности эмоциональной сферы подростков и обратим внимание на факторы, влияющие на возникновение тех или иных эмоций.

**Ключевые слова:** подростковый возраст, эмоции, эмпатия, эмоциональная интеллект, детско-родительские отношения.

## Annotatsiya

Emotsional sohaning rivojlanishi hayot davomida sodir bo'ladi. Emotsiyalar va ularni ifodalash usullari hayot tajribasi, ijtimoiy munosabatlar, madaniyat va ichki o'z-o'zini anglash ta'sirida o'zgarib boradi. O'smirlik davrida hissiyotlarni tartibga solish, o'z his-tuyg'ularini anglash va ularni boshqarish jadal rivojlanadi. Shunday qilib, hissiyot sohasi hayot tajribasi, shaxslararo muloqot va shaxsiy o'sishga bog'liq holda butun umr davomida o'zgarib, rivojlanib boradi. Ushbu maqolada biz o'smirlarning hissiy sohasining xususiyatlarini ko'rib chiqamiz va u yoki bu hiss tuyg'ularning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi omillarga e'tibor qaratamiz.

**Kalit so'zlar:** o'smirlik davri, hissiyotlar, empatiya, emotsiyal intellekt, farzand va ota-onal munosabatlari.

## Abstract

The development of the emotional sphere occurs throughout life. Emotions and ways of expressing them evolve under the influence of life experience, social relations, culture, and inner self-awareness. In adolescence, intensive development of emotional regulation, awareness of one's feelings, and their management occurs. Thus, the emotional sphere changes and develops throughout life, depending on life experience, interpersonal communication, and personal growth. In this article, we will examine the characteristics of adolescents' emotional sphere and focus on the factors influencing the emergence of certain emotions.

**Keywords:** adolescence, emotions, empathy, emotional intelligence, child-parent relationship.

Подростковый возраст характеризуется бурным ростом и развитием всего организма. Наблюдается интенсивный рост тела, продолжается окостенение скелета, возрастает сила мышц. Улучшается контроль коры головного мозга над инстинктами и эмоциями. У современного подростка отмечается ярко выраженное стремление к индивидуализации, к утверждению своего «Я».

Внешне возрастной кризис проявляется в грубости, скрытности, обдуманном поведении и стремлении действовать вопреки требованиям и желаниям взрослых. Игнорирование комментариев, выход из привычного круга общения.

Эмоциональная сфера подростков является наиболее чувствительной и характеризуется рядом особенностей, среди которых возбудимость, сверхчувствительность, тревожность, устойчивость эмоциональных переживаний и неуравновешенность эмоций. Развитие эмоциональной сферы происходит на протяжении всей жизни, однако возникновение именно подростковых эмоций вызывает больше всего вопросов и переживаний как у родителей, так и у самих подростков. Подростковый кризис часто усугубляется низкими способностями к распознаванию своих и чужих эмоций, а также неумение их контролировать.

Подростковый возраст — это промежуточный этап между детством и взрослой жизнью. В этот период подростки сталкиваются с бурным ростом, гормональными изменениями, поиском своей идентичности и формированием независимости. Они могут испытывать перепады настроения, стремление к самовыражению и желание быть принятymi в кругу сверстников. Также подростковый возраст — это время, когда формируются жизненные ценности, отношение к себе и окружающему миру. Важно, чтобы в этот период рядом были поддерживающие взрослые, способные помочь справиться с вызовами взросления. Характеризующийся высокой интенсивностью личностного и психического развития. Очень важно, чтобы взрослые не только давали наставления, но и показывали позитивный пример, поддерживали подростков в их поисках и помогали развивать критическое мышление.

В это время важно иметь поддержку со стороны взрослых, которые помогут вам справиться с трудностями взросления. В подростковом возрасте закладываются основы будущей личности. В этот период подростки начинают осознавать свои принципы, убеждения и взгляды на мир. Они учатся принимать решения, нести ответственность за свои поступки и определять, что для них действительно важно.

На формирование жизненных ценностей влияют семья, друзья, школа, социальные сети и окружающая среда. Подростки часто сталкиваются с моральными дилеммами, учатся отличать добро от зла и находят свои ориентиры в жизни

Ранним подростковым возрастом определяется период от 10 до 12 лет, а основной этап взросления приходится в 13–15 лет. Организм ребенка начинает быстро перестраиваться, постепенно превращаясь в организм взрослого человека. В подростковом возрасте у человека формируются новые представления о себе, укрепляется самооценка, актуализируются особенности характера.

Особенности развития эмоциональной сферы подростков базируются не только на фоне гормональных и физиологических изменений. Также базируются на социальных, психологических и когнитивных факторах.

В формировании эмоциональной устойчивости важную роль играют стиль воспитания и особенности детско-родительских отношений, социальные, психологические и когнитивные факторы.

В подростковом возрасте усиливается эмоциональная чувствительность, появляются резкие перепады настроения, а также возрастает потребность в самовыражении и признании. И на социальных, психологических и когнитивных факторах.

### **Основные особенности развития эмоциональной сферы подростков**

1. Повышенная эмоциональная лабильность – перепады настроения, эмоциональная возбудимость, острыя реакция на успехи и неудачи.
2. Поиск идентичности – подростки стремятся понять, кто они, что для них важно, какие ценности и убеждения им близки.

3. Развитие эмпатии – способность понимать чувства других людей возрастает, хотя иногда подростки могут быть сосредоточены на себе.
4. Формирование самоконтроля – со временем подростки учатся управлять своими эмоциями и справляться со стрессом.
5. Зависимость от социального окружения – мнение сверстников и взрослых оказывает большое влияние на эмоциональное состояние подростка.

Важно поддерживать подростков в этот период, помогать им осознавать и выражать свои эмоции здоровым способом, а также учить навыкам эмоциональной регуляции.

Эмоциональное и психическое состояние школьника подросткового возраста крайне уязвимо, поэтому чем более напряженные у подростка отношения с родителями, тем больше вероятность возникновения неблагоприятных эмоциогенных ситуаций. На наиболее острый ситуации, подросток будет реагировать особенно ярко, закрепляя негативный опыт в акцентуациях своего характера и личности, что в дальнейшем может привести к психопатии. Внешность подростка постоянно меняется, тело может расти непропорционально, гормональные изменения вызывают воспаления на лице, и в целом подросткам часто не нравится, как они выглядят. Это отражается на их самооценке, уверенности в себе и настроении. Подростки очень критично относятся к своей внешности, что дает повод для новых переживаний. Гормональные изменения в подростковом возрасте оказывают значительное влияние на эмоциональную сферу и восприятие собственной внешности.

**В подростковом возрасте активизируются гормоны, такие как эстроген, тестостерон и кортизол, что приводит к:**

- ✓ Перепадам настроения – подростки могут испытывать резкие смены эмоций от радости до раздражения или грусти.
- ✓ Повышенной чувствительности – критика, даже незначительная, может восприниматься очень остро.
- ✓ Стрессу и тревожности – гормональные скачки могут усиливать чувство беспокойства и неуверенности.
- ✓ Внешность и эмоциональное состояние.
- ✓ Изменения во внешности, такие как рост, изменение пропорций тела, появление прыщей, увеличение веса или рост волос на теле, могут повлиять на самооценку подростка.
- ✓ Подростки начинают сравнивать себя с идеалами, навязанными обществом и социальными сетями.
- ✓ Неуверенность в своей внешности может вызывать замкнутость, тревожность и даже депрессивные состояния.
- ✓ Позитивное или негативное отношение окружающих (сверстников, родителей, учителей) играет ключевую роль в формировании самооценки.

По мере взросления у подростков отмечается существенное расширение словаря эмоций. Подростки реагируют на различные проявления окружающего мира более интенсивно, чем взрослые и дети. подростки, как правило, реагируют на окружающий мир более эмоционально и интенсивно, чем взрослые. Это связано с несколькими факторами:

1. Гормональные изменения – В период полового созревания организм переживает гормональные всплески, которые влияют на настроение, эмоции и поведение.
2. Развитие мозга – Префронтальная кора, отвечающая за контроль эмоций, патологическое мышление и долгосрочное планирование, развивается до 25 лет. Подростки чаще принимают импульсивные решения и эмоционально реагируют на ситуации.
3. Поиск идентичности – В этот период они активно формируют свою личность, пробуют разные роли и стили поведения, что может приводить к резким реакциям на окружающие собы.
4. Влияние социальной среды – Друзья, социальные сети, тренды, ожидания общества – все это оказывает сильное влияние на подростков, иногда вызывая стресс, тревожность или эйфорию.

5. Острые переживания – Подростки испытывают эмоции глубже, будь то радость, любовь, страх или гнев, так как у них меньше опыта в управлении чувствами и понимании долгосрочных последствий своих реакций.

Поэтому подростковый возраст – это период сильных эмоций, переживаний и самопознания, и поддержка близких может помочь преодолеть этот бурный период.

В подростковом возрасте действительно наблюдается повышение общего возбуждения при ослаблении процессов торможения. Это связано с особенностями развития нервной системы.

Неравномерное развитие мозга – Лимбическая система, отвечающая за эмоции и мотивацию, развивается быстрее, чем префронтальная кора, которая контролирует импульсы и отвечает за рациональное мышление. Это приводит к эмоциональной нестабильности и импульсивному поведению.

Дисбаланс возбуждающих и тормозных процессов – В нервной системе подростка преобладают процессы возбуждения, тогда как механизмы торможения, регулируемые нейромедиаторами (например, ГАМК), еще не достигли зрелости. Это делает реакции более резкими и менее контролируемыми.

Повышенная чувствительность к стимулам – Из-за активной перестройки мозга подростки более восприимчивы к внешним раздражителям, будь то социальные взаимодействия, музыка, стресс или рискованные ситуации.

Гормональные изменения – Рост уровня тестостерона, эстрогена и дофамина усиливает реактивность нервной системы, что делает подростков более импульсивными, эмоциональными и склонными к поиску новых ощущений.

Это объясняет, почему подростки могут проявлять резкие эмоциональные реакции, склонность к риску и трудности с самоконтролем. Со временем, по мере развития мозга и накопления опыта, процессы торможения укрепляются, и поведение становится более сбалансированным.

Эмоции подростка оказывают влияние на процесс функционирования и становления личности и определяют его поведение. Часто взрослые, в процессе взаимодействия с подростками отмечают повышение агрессивности, вспыльчивости и ранимости детей. Это связано с повышенной эмоциональной возбудимостью и низкой адаптивностью к различным ситуациям. Эмоции подростка играют ключевую роль в процессе формирования и развития его личности. Они оказывают влияние на поведение, самооценку, систему ценностей и социальные взаимодействия.

Как эмоции влияют на становление личности подростка?

1. Формирование идентичности. Подростки активно исследуют, кто они есть, что им нравится, какие у них ценности. Сильные эмоции помогают закреплять важные переживания, которые становятся частью их личности.
2. Развитие эмоционального интеллекта. Подростки учатся понимать, контролировать и выражать свои эмоции, что влияет на их способность управлять собой и общаться с другими.
3. Опыт и мировоззрение. Череда эмоциональных взлетов и падений помогает подростку приобретать опыт, который формирует его взгляд на мир, учит справляться с трудностями и адаптироваться к новым ситуациям.
4. Мотивация и стремления. Эмоции влияют на выбор интересов, целей и увлечений. Например, положительные эмоции от успехов в каком-либо деле могут подтолкнуть подростка к дальнейшему развитию в этой сфере.
5. Социальные связи. В этом возрасте эмоции играют большую роль в дружбе, любви, взаимодействии с родителями и учителями. Они учатся строить отношения, определяют границы и находят свое место в обществе.

6. Самооценка и уверенность в себе. Частые эмоциональные переживания (например, сравнение себя с другими, страх неудачи) формируют самоощущение подростка, его уровень уверенности в себе и отношение к своему опыту.

Таким образом, эмоции в подростковом возрасте – это не просто реакции на внешние события, а мощный механизм, влияющий на становление личности, выбор жизненного пути и способность справляться с вызовами взрослой жизни. Для развития эмоционального интеллекта подростка необходимо научить его распознавать собственные и чужие эмоции. Подросток должен понимать причины возникновения тех или иных эмоциональных состояний, уметь правильно их называть. Далее необходимо обсудить с ним способы регуляции эмоциональных состояний. Подросток должен оценивать последствия проявления тех или иных эмоций и самостоятельно переключать себя на более безопасный для себя и окружающих способ их выражения.

Для развития эмоционального интеллекта подростка необходимо научить его распознавать.

1. Собственные эмоции – понимать, что именно он чувствует в данный момент (радость, страх, гнев, тревогу и т.д.)
2. Причины эмоций – осознавать, что вызвало ту или иную эмоцию (например, стресс перед экзаменом, конфликт с другом, успех в любимом деле).
3. Физические проявления эмоций – замечать, как тело реагирует на эмоции (учащенное сердцебиение при страхе, напряжение в мышцах при гневе и т.д.)
4. Эмоции других людей – распознавать чувства окружающих по мимике, жестам, интонации, поведению.
5. Способы выражения эмоций – различать конструктивные и деструктивные способы реагирования (например, спокойно обсудить проблему или агрессивно реагировать).
6. Методы саморегуляции – учиться справляться со стрессом, контролировать импульсивные реакции, находить способы переключаться и успокаиваться.

Для повышения успеваемости подростков стоит развивать у них гностические и эстетические эмоции посредством:

- проведения экскурсионных занятий в музеях;
- проведения конкурсов чтецов;
- проведения конкурсов рисунков;
- проведения «брейн-рингов» на тему искусства;
- дополнительных занятий по рисованию и литературе;
- поощрения самостоятельного, дополнительного обучения подростков.

Для снижения агрессии у подростков с низкой успеваемостью стоит:

- выявлять их направленности и способности;
- проводить дополнительные мероприятия, связанные с их направленностями и способностями, например, спартакиады;
- вовлекать учеников с низкой успеваемостью в деятельность, соответствующую их направленностям и способностям;
- создавать ученикам с низкой успеваемостью ситуации успеха.

Развитие этих навыков помогает подростку лучше понимать себя и окружающих, строить здоровые отношения и принимать осознанные решения.

### Список литературы

1. Овсянников О. А. Психология и педагогика. — Орел: изд. ПГУ, 2015 г.  
Воронова, И. О. Особенности эмоциональной сферы подростков / И. О. Воронова. // Молодой ученый. — 2022. — № 46
2. Круглова, Т. Е. Особенности эмоциональной сферы подростков с разной успеваемостью // Молодой ученый. — 2017. — № 9
3. М.Магомедов. Подростковый возраст. Особенности развития психики подростка. Текст научной статьи по специальности «Психологические науки»

## ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ – ГАРАНТИЯ БУДУЩЕГО

Рахмонов Иномжон Мухторович

Образовательный университет Ренессанса  
декан факультета Математики и экономики

### Аннотация

В статье речь идёт о повышение качества образования направлений образовательной политики развития Нового Узбекистана, повышении охвата высшим образованием, сокращении гендерного неравенства, которое отмечается на всех уровнях системы образования, но особенно чётко проявляется в системе высшего образования

**Ключевые слова:** качество образования, академической и финансовой самостоятельности государственным университетам, человеческий капитал, гендерное равенство в образовании.

### Annotatsiya

Maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyotining ta'lif siyosati yo'nalishlarida ta'lif sifatini oshirish, oliy ta'lif bilan qamrovni oshirish, ta'lif tizimining barcha darajalarida qayd etilayotgan, lekin ayniqsa oliy ta'lif tizimida yaqqol namoyon bo'layotgan gender tengsizlikni kamaytirish haqida so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** ta'lif sifati, davlat universitetlarining akademik va moliyaviy mustaqilligi, inson kapitali, ta'lifda gender tengligi.

### Abstract

The article discusses improving the quality of education in the areas of the education policy of New Uzbekistan's development, increasing higher education coverage, and reducing gender inequality, which is observed at all levels of the education system, but is especially evident in the higher education system.

**Keywords:** education quality, academic and financial independence of state universities, human capital, gender equality in education.

В своём послании парламенту на 2023 год Президент акцентировал внимание на проблемах образования. 2023 год объявлен годом «Заботы о человеке и качественного образования». Необходимо продолжить начатые реформы в этой сфере и улучшить качество образования в учебных заведениях.

Средства, выделяемые на образование в Узбекистане, с каждым годом увеличиваются. Если в 2021 году из госбюджета Министерству высшего и среднего специального образования выделено 2,9 трлн сумов. а Министерству народного образования 22,1 трлн., то в 2022 году Министерству высшего и среднего специального образования составила 4,1 трлн сумов, а Министерству народного образования 25,8 трлн. сум.

Повышение качества образования стало одним из важных направлений образовательной политики развития Нового Узбекистана.

В Стратегии развития на 2022-2026 годы большое внимание уделяется повышению охвата населения всеми ступенями образования, поскольку переход к инновационной экономике требует высококвалифицированных кадров. Основные меры, предусматриваемые Стратегией включают меры, направленные на повышение охвата молодёжи высшим образованием до 50% к 2030 г. и повышение качества образования прежде всего на основе:

- 1) увеличения общего количества вузов до 200, в том числе негосударственных вузов не менее чем до 50 единиц;
- 2) создание не менее 1 негосударственного университета в каждом регионе исходя из потребностей региона в кадрах с высшим образованием;
- 3) включение 10 потенциальных университетов в QS и другие международные рейтинги к 2026 г.;

4) дальнейшее предоставление академической и финансовой самостоятельности государственным университетам и др.

Особое внимание уделяется повышению качества образования в нашей стране, которая по результатам оценки общего среднего образования Всемирного банка занимает 57 место среди 174 стран, набрав 474 балла. Вместе с тем, в настоящее время потенциал системной оценки и управления оценкой реализуются на уровне международных стандартов.

Тенденция роста количества высших образовательных учреждений, в том числе филиалов зарубежных и частных ВУЗов, увеличения государственных квот на высшее образование, а также выделение отдельных квот девушкам и из малообеспеченных семей и выпускникам среднего образования с ограниченными физическими возможностями оказывает положительное влияние на повышение охвата молодежи высшим образованием.

В настоящее время количество высших учебных заведений превышает 180, из них свыше 25 зарубежных высших учебных заведений.

Поддержание такой основной составляющей человеческого потенциала как уровень образования.

Проведение политики развития системы образования ставит целью существенное сокращение рисков потери человеческого капитала, снижения производительности и доходов будущего поколения.

Человеческий потенциал во многом зависит от уровня образования. Увеличение доли людей с высоким интеллектуальным потенциалом в обществе позволяет повысить производительность труда в экономике, значительно снизить риск снижения доходов следующего поколения, определяет возможности роста конкурентоспособности экономики, повышения производительности рабочей силы и преодоления "ловушек бедности".

Накопленный человеческий капитал в Узбекистане отражает текущие возможности и потенциал Узбекистана. В отчете Индекса человеческого развития показатель средней продолжительности обучения составляет 11,9 лет.

Однако индекс человеческого капитала Узбекистана по оценке Всемирного банка показывает, что производительность труда ребенка, родившегося сегодня в Узбекистане, по достижении совершеннолетия составит 62% его потенциальной производительности, которая обеспечивается при условии получения полного образования и полноценного здоровья.

Следовательно, решение задач повышения уровня образования обладает большим потенциалом для стимулирования человеческого развития.

Приоритетные направления развития человеческого потенциала к 2030 г. должны учитывать ряд проблем в области образования, делая основной акцент на:

1) Повышении охвата высшим образованием, который является относительно низким показателем в мире.

2) Повышении качества образования и профессиональной компетентности педагогических кадров. Также необходимо улучшение позиций вузов Центральной Азии и Узбекистана в международных рейтингах университетов, таких как Quacquarelli Symonds и отдельных дисциплинарных областях, прежде всего STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics).

3) Сокращении доли государственных расходов на образование, при одновременном повышении доли частного сектора в образовании.

4) Сокращении гендерного неравенства, которое отмечается на всех уровнях системы образования, но особенно четко проявляется в системе высшего образования.

5) Повышении инновационного аспекта и качества госинститутов.

6) Узбекистан не задействует потенциал по привлечению в свои вузы иностранных студентов, численность обучающихся в университетах Узбекистана иностранных студентов не превышала 0,2% студентов ВУЗов.

При определении целевых параметров развития сферы образования до 2030 для того, чтобы выгоды от принятых долгосрочных программ, прежде всего от инвестиций в человеческий капитал, могли материализоваться, целесообразно приоритезировать мероприятия в сфере образования.

На основе предложенной модели были выявлены основные факторы, влияющие на образование, и рассчитаны прогнозные параметры.

*Во-первых*, мероприятия в области образования направлены на повышение охвата образованием путем повышения прежде всего охвата высшим образованием до 50%.

*Во-вторых*, фактически прямое снижение расходов государства на образование не может быть совершенно оправдано, в силу большой численности молодого населения, и того факта, что общие расходы на 1 ученика (студента) малы по сравнению со странами УМИ, составляя 8,3% в Узбекистане от общих расходов (против 42,2% в странах УМИ).

*В-третьих*, такие факторы спроса как демографические изменения и таргетирование повышения охвата населения высшим образованием, окажут давление на бюджет, вызывая увеличение расходов в секторе образования.

Целевым приоритетом является поддержание консолидированных государственных расходов на образование до 55% в общих расходах (или 6,8% к ВВП), и компенсации роста общей величины расходов на образование за счет привлечения и стимулирования частного сектора.

*В-четвертых*, следует учитывать важность повышения доли выпускников ВУЗов научных и технических направлений - как драйвер внедрения инноваций и улучшения инфраструктуры. Это не повысит среднее количество лет обучения, но будет способствовать росту Индекса инноваций и Общего Индекса системы.

*В-пятых*, гендерное равенство в образовании надо сделать приоритетным в срочном порядке, хотя потребуется длительный период времени, чтобы улучшить гендерные аспекты в системе образования, чтобы значительно повлиять на паритет в системе образования, который по базовому сценарию вырастет только с 0,759 до 0,93 с 2021 по 2030 годы.

*В-шестых*, в результате повышения качества образования за счет улучшения качества государственного регулирования в 2 раза в Узбекистане к 2030 году вероятен подъем доли выпускников ВУЗов до уровня 80%.

*В-седьмых*, одновременно с этим присутствует прямое влияние контроля качества высшего образования на долю выпускников с высшим образованием (по индикатору эффективность государственного управления с 0,89 до уровня 1,3 к 2030 г.).

Одновременно с проделанным сценарием, модель позволяет воспроизвести оценки. Как показывают результаты влияния проводимых интервенций на показатели целей устойчивого развития до 2030 года для Узбекистана существенные положительные изменения достигаются в повышении уровня образования (от начального до высшего) до стран с доходами выше среднего.

В результате достижение уровня целевых ориентиров по охвату высшим образованием до 50-60% позволит увеличить продолжительность обучения до 8,2 лет (по индикатору продолжительности обучения УНИСЭФ 15+) и улучшить индексы по общей системе знаний в 1,5 раза и инновациям в 2 раза.

В настоящее время достижение достойного экономического уровня и улучшение качества жизни населения требуют как освоения технических и технологических возможностей и усиления инновационных процессов, так и развития системы образования.

Предложенные меры социально-экономической политики в области образования могут проложить путь к тому, чтобы превзойти достижения в области человеческого капитала и качество жизни предшествующих поколений.

### **Список литературы**

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 29.10.2020 г. Н УП-6097 Об утверждении Концепции развития науки до 2030 года.
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 06.11.2020 г. № УП-6108 О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 07.05.2020 г., № ПП-4708 «О мерах по повышению качества образования и развитию научных исследований в области математики».
4. Книга Шавката Мирзиёева «Стратегия Нового Узбекистана»

# О ПРОБЛЕМАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

*Сайдалиходжаева Нилуфар Фахритдиновна  
профессор Образовательного  
университета Ренессанс*

*Зотова Ольга Анатольевна  
Студентка Образовательного университета  
Ренессанс по специальности начальное обучение*

## Аннотация

В статье рассматриваются важнейшие проблемы совершенствования системы подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений и формирования у них профессиональной мобильности. Также представлен анализ курсов повышения квалификации в аспекте процессов модернизации дошкольного образования.

**Ключевые слова:** профессиональная мобильность, воспитатель дошкольного образовательного учреждения, курсы повышения квалификации, профессиональная компетентность.

## Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lif muassasalarini tarbiyachilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish va ularda kasbiy mobililikni shakllantirishning eng muhim muammolari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lifni modernizatsiyalash jarayonlari nuqtayi nazaridan malaka oshirish kurslari tahlili keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** kasbiy mobililik, maktabgacha ta'lif tashkiloti tarbiyachisi, malaka oshirish kurslari, kasbiy kompetentlik.

## Abstract

The article discusses the most important problems of improving the training system for educators of pre-school educational institutions and also deals with the problems of formation of their professional mobility. Also the article presents the analysis of advanced training courses in the aspect of the modernization of pre-school education.

**Key words:** professional mobility, pre-school educators, advanced training courses, professional competence.

Вопрос профессиональной компетентности является ключевой в любой профессиональной сфере, потому что именно от того, какая рабочая сила используется в процессе трудовой деятельности, зависит ее успешность. Особенно ощутимо эта проблема в образовании, целью которой является ориентация на будущее. Как известно, человек узнает основную часть необходимой информации в раннем возрасте, поэтому важно правильно организовать процесс подготовки специалистов работающих с детьми.

В этой статье, мы бы хотели проанализировать специфику подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений и формирования у них профессиональной мобильности.

В связи с тем, что дошкольное образование является первоначальной и фундаментальной ступенью отечественного образования, модернизация процесса подготовки специалистов дошкольных образовательных учреждений становится одной из актуальных проблем педагогической науки, а инновационные изменения, которые происходят в этой системе, способствуют становлению новых форм, целей, содержания и технологий подготовки мобильных и профессионально компетентных воспитателей. Эта проблема на современном этапе требует инновационных решений, которые могли бы отвечать современным требованиям воспитательнообразовательной природы дошкольного учреждения, запросам

и потребностям родителей и всего общества. Необходимо отказаться от старых традиционных механизмов развития профессиональной компетентности воспитателей, которые не учитывают потребности современного общества.

В свою очередь, основываясь на свой педагогический опыт в системе высшего образования, хотелось бы подробно остановиться на эффективных методах подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений. Исследования последних лет показали важность поиска новых путей за счет усовершенствования процесса формирования готовности будущих воспитателей к взаимодействию с детьми дошкольного возраста.

В нашем исследовании разработана инновационная методика поэтапного формирования элементов подготовленности будущих воспитателей к сотрудничеству с детьми, которая представляет собой алгоритм взаимосвязанных действий, способствующих достижению положительных результатов в условиях их повседневной деятельности. Эта методика помогает повысить уровень профессиональной компетентности, оптимизировать процесса профессиональной подготовки, структурированию психолого-педагогических знаний, умений и навыков, позволяет изучить динамику процесса формирования профессиональной готовности будущих воспитателей к работе с детьми. Данная методика включает в себя навыки овладения технологией личностно-ориентированного взаимодействия с детьми, а также Организация интегративных спецкурсов, в рамках которых теоретические знания приобретаются в комплексе с практическим опытом.

По-нашему мнению, природой понятия личностно-ориентированное взаимодействие воспитателя с детьми является знания индивидуальных особенностей детей и проявляется в комплексе трёх его компонентов:

- психолого-педагогической категории;
- направленности личности и деятельности воспитателя;
- стратегии обучения.

Ключевым свойством выше сказанной психолого-педагогической категории является личностное развитие субъектов образовательного процесса. Мотивационная сторона этой категории позитивно влияет на личность и деятельность воспитателя, что побуждает его к гуманизации стратегии обучения и воспитания.

Благодаря анализу психолого-педагогической литературы, посвященной изучению компонентов сотрудничества воспитателя с детьми дошкольного возраста, а также основываясь на специфику работы воспитателя детского сада, нами были определены следующие основные элементы взаимодействия воспитателя с детьми:

- ценостно-ориентационные элементы: – ценостно-ориентационные элементы: рефлексивный и специальный, включающие в себя знания психологических и возрастных особенностей развития детей, психологопедагогических основ дошкольного воспитания и обучения, специфику формирования педагогического сотрудничества с детьми, изучению качества результатов проведенной воспитательно-образовательной работы;
- оперативно-коммуникативные элементы: коммуникативный и технологический, характеризующиеся комплексом профессионально-педагогических качеств и умений планирования коммуникативного взаимодействия с детьми, Организация занятий, игр и других форм формирования взаимодействия в воспитательно-образовательном процессе, установления контактов с детьми с учетом их индивидуальных характеристик.

По-нашему мнению, овладение будущими воспитателями процессом взаимодействия с детьми зависит от их общей профессиональной готовности. **Отсюда мы выявили педагогические условия, способствующие формированию готовности:**

- активное применение методов, форм и средств обучения;
- будущие воспитатели должны подходить к своей педагогической деятельности системно.

Опросы, проведенные среди студентов старших курсов и воспитателей детских садов, а также теоретический анализ литературы позволили нам выделить эффективные формы разработки и внедрения в повседневную практику проектных моделей таких как, «Банк идей», «Педагогический портфель», «Шаг за шагом», которые нацелены на формирование базового центра педагогических, творческих и научных идей. Этот центр, в свою очередь станет местом, где каждый желающий сможет поделиться своим опытом работы в области дошкольных образовательных учреждений.

Современное общество требует от воспитателей дошкольных образовательных учреждений высокой культуры, сформированной системы ценностей, заинтересованности их в усовершенствовании творческих навыков своих воспитанников, способности к инновационной деятельности, самосовершенствованию и профессиональной мобильности. Так как для дошкольного учреждения требуется не просто воспитатель - носитель информации, а педагог, способный эффективно, качественно решать педагогические проблемы, применять новые педагогические идеи, способные удовлетворить социальный заказ современного общества.

#### **Список литературы**

1. Дошкольное образовательное учреждение: планирование и методическая работа: учебно-методическое пособие / авт.-сост. Т.А. Коробицына, Б.Ю.
3. Пахомова - Архангельск: АО ИПК РО, 2010. - 265 с.
4. Никишина, И.В. Диагностическая и методическая работа в дошкольных образовательных учреждениях. - Волгоград. 2011. - 156 с
6. Карелина И.О. «Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования: курс лекций»: Учебно-методическое пособие – Рыбинск:
7. Образования: курс лекций»: Учебно-методическое пособие – Рыбинск: филиал ЯГПУ, 2012. -71с

# НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Турабойева Зилола  
Университет Ренессанс таълим  
Кафедры социальные и политические науки  
старший преподаватель

Юлдошева Муниса  
Факультет филологии и истории  
Национальной идеи духовных  
основ и юридического образования студент 2 курса

## Аннотация

Определение национального педагогического имеет принципиальное значение для развития отечественного образования, для формирования духовного опыта человека как источника жизненных планов, стратегий и перспектив его развития.

**Ключевые слова:** образование, национально, культурно-педагогического, философия, фундаментальные, социокультурных, носителями языка, Учитывая, уровне фонетики, морфологии, лексики, синтаксиса, коммуникационного процесса.

## Annotatsiya

Milliy pedagogikani aniqlash milliy ta'limgan rivojlantirish, insonning ma'naviy tajribasini uning hayotiy rejali, strategiyalari va rivojlanish istiqbollari manbai sifatida shakllantirish uchun prinsipial ahamiyatga ega.

**Kalit so'zlar:** ta'limgan, milliy, madaniy-pedagogik, falsafa, fundamental, ijtimoiy-madaniy, til egalari, fonetika, morfologiya, leksika, sintaksis, kommunikatsiya jarayoni darajasini hisobga olgan holda.

## Abstract

Defining national pedagogy is of fundamental importance for the development of domestic education, for the formation of a person's spiritual experience as a source of life plans, strategies, and prospects for its development.

**Keywords:** education, national, cultural-pedagogical, philosophy, fundamental, sociocultural, language speakers, Taking into account the level of phonetics, morphology, lexicon, syntax, communication process.

Прежде всего, национальная педагогика является предпосылкой возрождения образовательных традиций, интеллектуального и технологического потенциала. Это подчеркивает наличие сложных социокультурных проблем в образовании, отражающих серьёзные противоречия в системе отношений человека к миру, своему отечеству, культуре, другому человеку, образованию и именно поэтому требуется осмысление культурно-педагогического опыта, создание целостной внутренне непротиворечивой, целесообразной системы идей способной обосновать приоритеты и критерии образовательного процесса, направить в нужное собственно педагогическую деятельность и духовное общение субъектов системы образования.

Культурно-педагогический опыт, на наш взгляд, является важным конкретно-историческим явлением, отражающим убеждения, идеалы, подходы к решению первостепенных современных социокультурных проблем и способствующим формированию личностных и общественных целей определения и осмыслиения социальной практики на основе развития. Уникальность культурно-педагогического опыта заключается в том, что он детерминирует пути развития социального, образовательного пространства и порождает определенное отношение к миру.

В сложившейся ситуации целесообразно продумать и выстроить на основе национального педагогического образовательную систему Узбекистан. При этом роль ценностно-педагогической концепции может выполнять философско-педагогическая интерпретация идеала образования фундаментальные национальные и общечеловеческие ценности. Цель исследования заключается в определении национального педагогического как свободы идей, правил и приоритетов, регулирующих образования и потенциальные возможности его развития.

Национальный педагогический-это уникальный мир педагогических смыслов, в которых отражается коренное значение образования для человека и социума. Причем, национальный педагогический узбекистан задает импульс созиданию духовного опыта человека как источника жизненных сил и уникальной основы возрождения узбекистан. Очевидно, что главной святыней отечества и измерителем его культурно-образовательных ресурсов является духовность. Именно поэтому в современных условиях важно выстраивать духовный опыт человека для высвобождения личностных резервов в преодолении сложных жизненных ситуатсии, создания условий полной самоотдачи и самореализации личности. Развитие и расцвет личности и, прежде всего, духовных основ в педагогической деятельности могут осмыслиения духовных начал существования человека, развития эмоционально-чувственной сферы, организации добро творчества и, естественно в атмосфере своды добро желательности, понимания и любви.

Само по себе обращение к духовным переживаниям, пожалуй, стало проявляться лишь в последнее время в результате обсуждения проблемы утраты духовных ценностей, духовной деградации в обществе. В связи с этим обращение к духовным ценностям в образовательной системе позволит выстроить один из самых сложных компонентов личностной структуры. Речь идет о духовности как особом внутреннем состоянии, в котором целесообразно сочетаются умственные и нравственные силы человека. Это первооснова личностной самореализации, от которой зависит глубина и неповторимость содержания его отношении и деятельности.

Подчеркнем, что национальный педагогический код определяет, какие ценностные ориентации, образцы деятельности будут преимущественно регулировать образовательные процессы, которые непосредственно и целенаправленно влияют на формирование духовных ценностей человека, его приобщение к нравственным богатствам отечества. Именно это может объединить людей, сформировать социальные приоритеты способствовать развитию самобытной личности, стимулировать духовные потребности человека.

В свою очередь, человек духовный способен ответственно относиться ко всему, что происходит в своем отечестве, понимать важность активной созидающей деятельности как необходимого условия преодоления проблем и решения социокультурных экономических экологических и других задач.

Достоверность и обоснованность научных результатов выводов и рекомендаций обеспечиваются, применением комплекса методов адекватных предмету, цели и задачам исследования; всесторонним изучением проблемы объемом выборки объектов эксперимента, внедрением в практику разработанных нами рекомендаций и их положительной оценкой студентами и преподавателями; применением методов математической статистики и качественным анализом полученных данных. Сегодня, к сожалению, богатые традиции русского народа оказались забытыми и невостребованными педагогической наукой и практикой. В результате - у части молодежи сформировалась социальная апатия, анти патриотизм, жестокость, этнически нивелированное сознание, что грозит народу потерей национальной самобытности. В последние годы произошли кардинальные изменения в социально-политической, экономической жизни общества.

Учитывая, факты, изложенные выше, можно делать выводы о том, что сегодняшняя языковая ситуация определяет актуальность изучения проблемы детского билингвизма. Все эти социальные процессы привели к тому, что детский билингвизм становится одной из важнейших областей в исследованиях по онтолингвистике. В результате исследований в области изучения детского билингвизма, современным ученым представилась возможность переосмыслить и изменить свои взгляды на влияние данного феномена на умственное развитие однозычного и двуязычного ребенка, на влияние овладения следующим языком и т.д. Однако специальных работ, посвященных формированию лингвострановедческого контента у детей –билингвой довольно немного. Несмотря на то, что мнение авторов в определении термина «билингвизм» расходятся, мы все же можем выделить общие и отличительные черты, определить его устойчивые и неустойчивые признаки. К устойчивым признакам в определении билингвизма можно отнести: - понимание индивидуумом второго языка; - возможность высказывать свои мысли на втором языке; - способность общаться на двух языках; - добиваться взаимопонимания; - постоянное использование двух языков в повседневном общении. К неустойчивым признакам в определении билингвизма следует отнести: - одинаковое свободное владение двумя языками; - принадлежность билингва к двум этносам; - взаимодействие не только двух, но и более языков в одинаковой языковой среде.

При естественном детском билингвизме языки не могут усваиваться автономно, не оказывая влияния друг на друга. Процесс взаимовлияния языков друг на друга называется интерференцией. Интерференция может проявляться на разных уровнях двух языковых систем: на уровне фонетики, морфологии, лексики, синтаксиса.

Исходя из самого названия термина, мы можем смело говорить о том, что лингвострановедческое содержание, само по себе, представляется как конвергенция языковых и культурологических знаний. Лингвострановедческий материал, содержащий в себе ценность не только педагогическую, но и коммуникационную представляет собой содержание лингвострановедческого аспекта, с помощью которого и реализуется обучение общению на иностранном языке, учитывая современные реалии той или иной страны.

Лингвострановедческая компетенция собой представляет систему национально кодифицированных фоновых знаний, которые обеспечивают адекватное общение с носителями языка. На эффективное создание лингвострановедческого контента у детей – билингвой ориентировано обучение, которое способствует раскрытию особенностей культуры государства, истории, традиций и обычаяев родной страны, а также той страны язык, которой изучается. Культура родной коммуникатии осваивается быстрее и глубже за счет непрерывного взаимодействия с носителями языка, а также взаимодействия внутри языковой среды. Знание лингвострановедческого контента и подразумевает под собой осознание традиций и реалий страны изучаемого языка, владение информацией лингвострановедческого характера о стране и народе, на языке которого говорит человек. В результате имеющихся знаний, человек, изучающий второй или последующий язык, как бы. Развитие лингвострановедческого контента у детей – билингвой основывается на ценностной ориентации учащихся на знание иностранных языков. Ознакомление с устоями и традициями, новой культурой в процессе изучения языка в большей степени оказывает влияние на совершенствование личности ученика, его духовный мир, а также пробуждает его интерес к предмету.

Необходимо отметить, что созданию лингвострановедческого контента у детей – билингвой во время занятий способствуют материалы аутентичного характера, при этом важно знать особенности менталитета народа, на чьем языке происходит процесс общения. Тем и интересен процесс общения представителей разных культур, что необходимо учитывать языковые особенности и различия менталитета в цех участников коммуникационного процесса.

В заключение следует отметить, что взгляды мыслителей Востока на проблему образования подчеркивали, что чем раньше начинается образование, тем оно будет эффективнее. Духовное воспитание, реализуемое в системе дошкольного образования, имеет большое значение как первое звено системы непрерывного образования.

Поэтому педагогам дошкольных учреждений необходимо уделять пристальное внимание вопросу духовно-нравственного воспитания. Главная страница комментарий заполнить и подписать просмотреть форму Очень важно направить опыт обращения за помощью по обмену защитой на другого ребенка, поскольку это процесс эмоциональной ориентации на другого ребенка, который облегчает вхождение ребенка дошкольного возраста в группу сверстников и обеспечивает относительный комфорт пребывания в ней.

Изучив вышеизложенные положения, мы считаем, что педагогу необходимо эффективно использовать различные методы, формы и приемы, средства и факторы для того, чтобы привить сознанию ученика принципы духовно-нравственного воспитания, объяснить формирование личности, активно воздействовать на его чувства, поведение и систему поведения. Кроме того, при формировании духовности учащихся следует руководствоваться следующими принципами. Целесообразно учитывать возрастные особенности, предвидеть проблемы и результаты, систематизировать, сотрудничать, быть гуманным, связывать теорию и практику, грамотно использовать в образовательном процессе принципы народной педагогики, внедрять в образовательный процесс передовые педагогические технологии.

#### **Список литературы**

1. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. [www.lex.uz](http://www.lex.uz)
2. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O'RQ-683-sonli Qonuni tahririda - Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son)
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 176 с.
4. Протасова, Е. Ю. Двуязычие от мала до велика / Е. Ю. Протасова // Проблемы отнтолингвистики: материалы международной конференции.: (17-19 июня 2009 г.). - СПб., 2009. С. 56-58.
5. Салим Е.К. Лингвострановедение как основа межкультурной коммуникации: лингвострановедческий, лингвокультурный этнолингвистический аспекты // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. LVI международный. Научная - практ. конф. № 1(56). – Новосибирск: СиБАК, 2016.

# ФОРМИРОВАНИЕ ТОНКИХ ПЛЕНОК CrSi<sub>2</sub> ТВЕРДОФАЗНЫМ ИОННО-ПЛАЗМЕННЫМ МЕТОДОМ

Турапов И.Х.  
Университет образования  
Ренессанс, PhD

Иброхимова З.Д.  
студентка

## Аннотация

С использованием комплекса методов электронной спектроскопии и микроскопии впервые изучены состав, морфология поверхности, поперечного разреза, температурные зависимости удельного сопротивления, коэффициента Зеебека и коэффициента мощности пленок разной толщины CrSi<sub>2</sub>, полученные на поверхности Si (111) методом магнетронного распыления. Установлено, что начиная с толщины ~ 400 Å (время напыления ~ 60 сек.) поверхность Si (111) полностью покрывается аморфной пленкой CrSi<sub>2</sub>. После прогрева системы CrSi<sub>2</sub>/Si (111) при T ≈ 750 К, формируется однородная поликристаллическая пленка CrSi<sub>2</sub>.

**Ключевые слова:** Магнетронное распыление, состав, морфология поверхности, поперечного разреза, температурные зависимости удельного сопротивления.

## Annotatsiya

Elektron spektroskopiyasi va mikroskopiya usullarining kombinatsiyasidan foydalanib, birinchi marta magnetron changlatish orqali Si (111) yuzasida olingan turli qalinlikdagi CrSi<sub>2</sub> plynokalarining tarkibi, sirt morfologiyasi, ko'ndalang kesimi, solishtirma qarshilikning haroratga bog'liqliklari, Zeebek koeffitsienti va quvvat koeffitsienti o'rGANildi. Aniqlanishicha, qalinligi ~400 Å (changlatish vaqtiga ~60 sek.) dan boshlab Si (111) yuzasi butunlay amorf CrSi<sub>2</sub> plynoka bilan qoplangan. CrSi<sub>2</sub>/Si (111) tizimini T ≈ 750 K da qizdirgandan so'ng bir hil polikristalli CrSi<sub>2</sub> plynokasi hosil bo'ladi.

**Tayanch iboralar:** Magnetron changlatish, tarkib, sirt morfologiyasi, ko'ndalang kesim, qarshilikning haroratga bog'liqligi.

## Annotation

Using a set of electron spectroscopy and microscopy methods, the composition, surface morphology, cross-section, temperature dependences of specific resistance, Seebeck coefficient and power factor of CrSi<sub>2</sub> films of different thicknesses obtained on the Si (111) surface by magnetron sputtering were studied for the first time. It was found that starting from a thickness of ~ 400 Å (deposition time ~ 60 sec.) the Si (111) surface is completely covered with an amorphous CrSi<sub>2</sub> film. After heating the CrSi<sub>2</sub>/Si (111) system at T ≈ 750 K, a homogeneous polycrystalline CrSi<sub>2</sub> film is formed.

**Keywords:** Magnetron sputtering, composition, surface morphology, transverse section, temperature dependence of specific resistance.

Термоэлектрические устройства эффективны благодаря своей надежности, малому акустическому шуму и габаритам, а также экологичности. Соединения висмута-теллура (Bi<sub>2</sub>Te<sub>3</sub>) уже используются на практике [1-3]. Среди термоэлектрических материалов силициды являются потенциально полезными материалами из-за их хороших термоэлектрических свойств, высокой температуры плавления и химической стабильности при высоких температурах [4-7].

В частности, силицид CrSi<sub>2</sub> является перспективным материалом благодаря его химической стабильности до T=1000 – 1100 К, использованию в спинтронике, магнитных сенсорах, интегральных схемах, а также в термоэлектрических и оптоэлектрических приборах. Тонкие пленки CrSi<sub>2</sub> и Mn<sub>4</sub>Si<sub>7</sub> обладают полупроводниковыми свойствами с термостойкостью на воздухе около 1000 К [8-10].

В данной работе пленки  $\text{CrSi}_2$  разной толщины получены осаждением молекул  $\text{CrSi}_2$  на поверхность Si методом магнетронного распыления и впервые изучены зависимости структуры поверхности от толщины пленок, а также температурные зависимости удельного сопротивления, коэффициента Зеебека и коэффициента мощности для пленок  $\text{CrSi}_2$  разной толщины.

**Методика эксперимента.** Магнетронное распыление – это технология осаждения с использованием газовой плазмы, которая генерируется и ограничивается пространством, содержащим материал для осаждения. Поверхность мишени подвергается эрозии высокоэнергетическими ионами плазмы, а освобожденные атомы проходят через вакуумную камеру ( $P \approx 1,2 \cdot 10^{-6}$  Торр) и осаждаются на подложке, образуя тонкую пленку [11]. Толщина пленки измерялась кварцевым датчиком и записывалась на «мониторе контроля». Скорость роста пленки составляла  $\sim 7 \text{ \AA/s}$ . При такой скорости пленка толщиной 102.3 нм создавалась за 2.5 минуты, а 176.5 нм – 4.2 минуты.

Элементный и химический состав поверхности пленок  $\text{CrSi}_2/\text{Si}$  контролировался методом Оже – электронной спектроскопии, морфология поверхности, структура и толщина пленок исследовались методами растровой электронной микроскопии РЭМ (на стандартной установке FEI Quanta 200 F), и дифракции быстрых электронов ДБЭ.

**Результаты и их обсуждение.** На рис. 1 представлены РЭМ изображение (а) и энергодисперсионные спектры (б) поверхности пленок  $\text{CrSi}_2$ , полученные напылением на поверхность кремниевой подложки в течение 30 секунд. Из рис. 1.а видно, что в пленке имеются отдельные участки размерами 90–150 нм (черные фазы), не покрытые силицидом. Анализ энергодисперсионных спектров поверхности (рис. 1.б)  $\text{CrSi}_2$  показывает, что концентрации Cr и Si в точке 1 составляют около 34 и 66 ат.%, что соответствует структуре  $\text{CrSi}_2$ . В точке 2 имеется очень малая концентрация атомов Cr. По – видимому, на не покрытых участках Si также имеется некоторое количество молекул  $\text{CrSi}_2$ . При напылении в течение 60 сек ( $\sim 400 \text{ \AA}$ ) поверхность Si (111) полностью покрывается аморфной пленкой  $\text{CrSi}_2$ .

На рис. 2 показаны РЭМ изображение и ДБЭ картина (вставка) тонкой пленки  $\text{CrSi}_2$ , сформированной на поверхности кремния методом 120-секундного магнетронного распыления с последующим прогревом при  $T = 750 \text{ K}$  в течение 1 часа. Как видно из рисунка, при этом формируется гладкая и однородная поликристаллическая пленка  $\text{CrSi}_2$ . Для этой системы на рис. 3 приведено РЭМ – изображение поперечного разреза. Видно, что толщина пленки  $\text{CrSi}_2$  составляет около 80 нм.

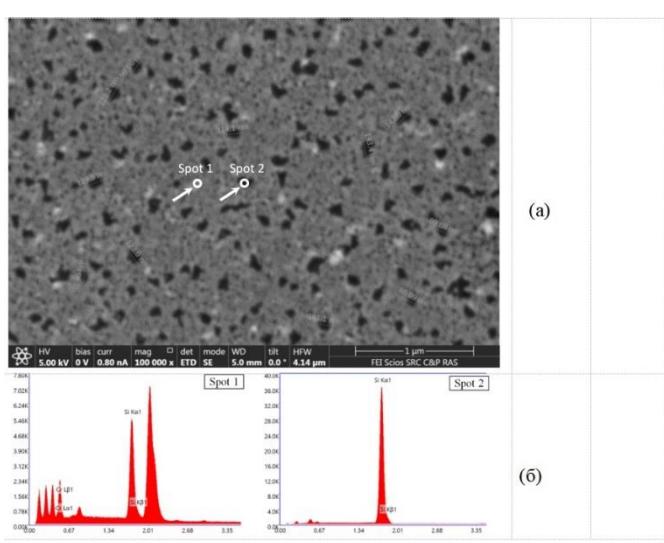


Рис. 1. РЭМ-изображение (а) и энергодисперсионные спектры (б) поверхности пленки  $\text{CrSi}_2/\text{Si}(111)$ , полученные напылением в течение 30 секунд

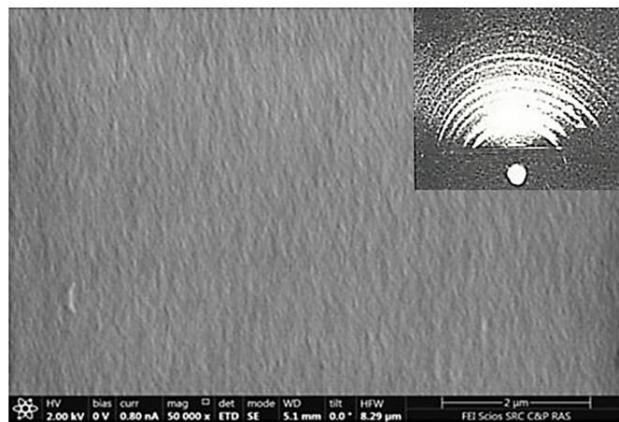


Рис. 2. РЭМ изображение тонкой пленки  $\text{CrSi}_2$ , сформированной на поверхности кремния при 120-секундном магнетронном распылении и прогретого при  $T = 750$  К в течение 1 часа.

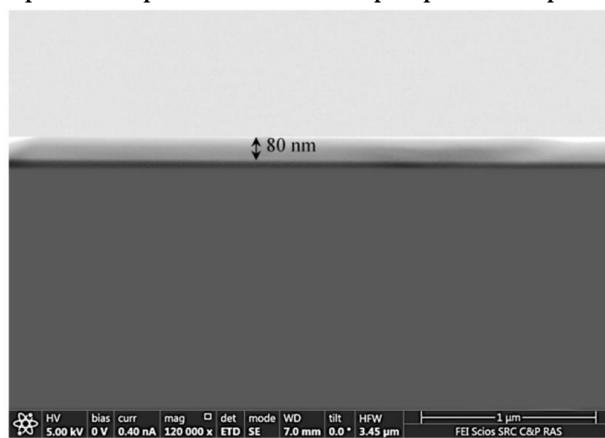


Рис. 3. РЭМ изображение поперечного разреза пленки  $\text{CrSi}_2$ , сформированной при 2 мин напылении на поверхность кремния после прогрева при 750 К.

На рис. 4 приведены зависимости интенсивности  $I$  проходящего света от энергии фотонов  $hv$  (спектр поглощения света) для Si (111) и Si (111) с пленкой  $\text{CrSi}_2$  толщиной 80 Å. Кривые состоят из двух участков. На первом участке значение  $I$  с ростом  $hv$ , практически, не меняется, т.е. не наблюдается поглощение, основная часть фотонов переходит через образец, а часть из них отражается. Видно, что в случае чистого кремния в области  $hv \approx 0.2 - 0.9$  эВ коэффициент прохождения равен  $T \approx 0.8$ , а коэффициент отражения  $R \approx 0.2$ . В случае пленки  $\text{CrSi}_2/\text{Si}$  (111) в области  $hv \approx 0.2 - 0.55$  эВ  $- T \approx 0.7$ , а  $R \approx 0.3$ . На втором участке зависимости  $I(hv)$  происходит резкое уменьшение  $I$  до нуля. Экстраполяция этой части кривой к оси  $hv$  дает  $\sim$  значение ширины запрещенной зоны. Видно что  $E_g$  для Si (111) равна  $\sim 1.1$  эВ, а для  $\text{CrSi}_2 \sim 0.32$  эВ.

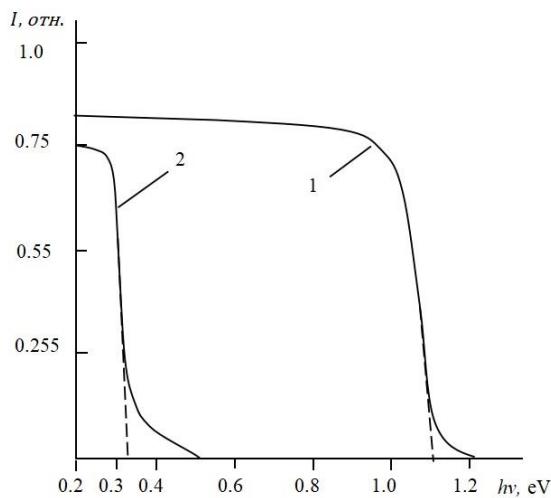


Рис. 4. Спектры поглощения для: 1 – чистого Si (111), 2 – CrSi<sub>2</sub>/Si (111).

Методом магнетронного распыления специально подготовленных образцов CrSi<sub>2</sub>, на поверхности монокристаллов Si (111) получены пленки CrSi<sub>2</sub> разной толщиной (10  $\div$  200 нм).

Показано, что до толщины  $\sim$  200 – 250 Å пленки имеют островковый характер. Однородная аморфная пленка формируется начиная с 400 Å. Прогревом пленки при T = 750 K в течение 1 часа, получена однородная поликристаллическая пленка CrSi<sub>2</sub>. Оценена толщина полученных пленок.

#### Литература

1. In: D.M. Rowe (Ed.), CRC Handbook of Thermoelectrics, CRC, Boca Raton, FL, 1995.
2. A. Li Bassi, A. Bailini, C.S. Casari, F. Donati, A. Mantegazza, M. Passoni, V. Russo, C.E. Bottani, J. Appl. Phys. 105 (2009) 124307.
3. H. Kawamoto, Sci. Technol. Trends 30 (2009) 54
4. A.K. Vasudevan, J.J. Petrovic, Mater. Sci. Eng. A 155 (1) (1992)
5. C.B. Vining, CRC Handbook of Thermoelectrics, CRC, New York, NY, 1995, (Chap. 23)
6. I. Nishida, T. Sakata, J. Phys. Chem. Solids 39 (1978) 499
7. T. Dasgupta, J. Etourneau, B. Chevalier, S.F. Matar, A.M. Umarji, J. Appl. Phys. 103 (2008) 113516
8. K. Kawasumi, I. Sakata, M., Nishida, I. & Masumoto, J. Mater. Sci. 16, 355 (1981)
9. U. Gottlieb, A. Sulpice, B. Lambert-Andron, and O. Laborde, J. Alloys Compd. 361, 13 (2003)
10. T.S. Kamilov, A.S. Rysbaev, V.V. Klechkovskaya, A.S. Orekhov, B.D. Igamov, I.R. Bekpulatov. The Influence of Structural Defects in Silicon on the Formation of Photosensitive Mn<sub>4</sub>Si<sub>7</sub>-Si(Mn)-Mn<sub>4</sub>Si<sub>7</sub> and Mn<sub>4</sub>Si<sub>7</sub>-Si(Mn)-M Heterostructures. // Applied Solar Energy, 2019, Vol. 55, № 6, pp. 380-384
11. I.R. Bekpulatov, G.T. Imanova, T.S. Kamilov, B.D. Igamov, I.Kh. Turapov. Formation of n - type CoSi monosilicide film which can be used in instrumentation.// International Journal of Modern Physics B, 2022, № 2350164. Doi: 10.1142/S0217979223501643

# АКТУАЛЬНОСТЬ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ

*Турсунова Мафтуна Бекмурод кизи  
Ассистент преподаватель кафедры  
Информационные технологии  
Образовательного Университета Ренессанс*

## Аннотация

В современном цифровом мире защита персональных данных становится приоритетной задачей. Рост количества кибератак, утечек информации и мошеннических схем делает вопрос сохранности конфиденциальных сведений всё более актуальным. В данной статье рассматриваются основные угрозы безопасности персональных данных, методы их защиты, а также законодательные аспекты, регулирующие обработку личной информации.

**Ключевые слова:** Персональные данные, защита информации, кибербезопасность, конфиденциальность, утечка данных, цифровая безопасность.

## Annotation

Zamonaviy raqamli dunyoda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Kiberhujumlar, ma'lumotlar sizib chiqishi va firibgarlik sxemalari sonining ortishi shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligini saqlash masalasini yanada dolzarb qiladi. Ushbu maqolada shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligiga tahdid soluvchi asosiy omillar, ularni himoya qilish usullari hamda shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashni tartibga soluvchi huquqiy jihatlar ko'rib chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** Shaxsiy ma'lumotlar, axborotni himoya qilish, kiberxavfsizlik, maxfiylik, ma'lumotlar sizib chiqishi, raqamli xavfsizlik.

## Abstract

In today's digital world, the protection of personal data has become a top priority. The increasing number of cyberattacks, data breaches, and fraudulent schemes makes the issue of safeguarding confidential information more relevant than ever. This article examines the main threats to personal data security, methods of protection, and the legal aspects regulating the processing of personal information.

**Keywords:** Personal data, information protection, cybersecurity, confidentiality, data breach, digital security.

**Введение.** С развитием информационных технологий и цифровых сервисов персональные данные пользователей становятся ценным ресурсом. Интернет-компании, финансовые организации, государственные структуры и даже мошенники стремятся получить доступ к личной информации. Поэтому обеспечение безопасности персональных данных приобретает особую важность. Цель данной статьи — проанализировать угрозы, существующие методы защиты и нормативные акты, регулирующие данную сферу.

В современном цифровом мире персональные данные становятся одной из самых ценных ресурсов, требующих надежной защиты. Развитие информационных технологий, распространение онлайн-сервисов и социальных сетей привели к значительному увеличению объемов обрабатываемой личной информации. Однако вместе с этим растут и риски несанкционированного доступа, кибератак и утечек данных, что делает вопрос обеспечения конфиденциальности особенно актуальным.

Зашита персональных данных необходима не только на индивидуальном уровне, но и на государственном и корпоративном, поскольку их компрометация может привести к серьезным финансовым, репутационным и правовым последствиям. В данной статье рассматриваются основные угрозы безопасности персональных данных, современные методы их защиты, а также правовые механизмы, регулирующие обработку и хранение конфиденциальной информации.

## Основные угрозы персональным данным

В современном цифровом мире персональные данные подвержены множеству угроз, которые могут привести к их утечке, неправомерному использованию и значительным финансовым и репутационным потерям. Рассмотрим основные риски, связанные с безопасностью личной информации.

### **1. Кибератаки и хакерские взломы**

Киберпреступники используют различные методы для несанкционированного доступа к персональным данным. Основные виды атак включают:

- **Фишинг** – мошенники отправляют поддельные электронные письма или сообщения, побуждая пользователя передать свои учетные данные.

- **Вредоносное ПО (вирусы, трояны, шпионские программы)** – зараженные файлы или программы позволяют злоумышленникам перехватывать данные.

- **Атаки на базы данных и серверы** – хакеры взламывают системы крупных организаций, похищая персональные данные пользователей.

### **2. Утечки данных**

Утечка персональной информации может произойти как по вине киберпреступников, так и из-за халатности сотрудников компаний. К основным причинам относятся:

- **Недостаточная защита баз данных** – слабые пароли, отсутствие шифрования и устаревшее ПО.

- **Ошибки персонала** – случайная отправка данных не тем получателям, использование небезопасных устройств.

- **Инсайдерские угрозы** – умышленные действия сотрудников компаний, имеющих доступ к конфиденциальной информации.

### **3. Социальная инженерия**

Этот метод основан на манипуляции пользователями с целью получения их персональных данных. Классические примеры:

- Телефонные звонки или сообщения от якобы представителей банков или государственных служб.

- Мошеннические сайты, предлагающие ввести личные данные для получения «бонусов» или «подтверждения личности».

### **4. Недостаточная защита пользовательских устройств**

Пользователи часто не уделяют должного внимания безопасности своих гаджетов:

- Использование слабых паролей или их повторное применение на разных сайтах.
- Отсутствие антивирусного ПО и регулярных обновлений системы.
- Подключение к незащищенным Wi-Fi сетям, что может привести к перехвату данных.

### **5. Непрозрачная политика обработки данных со стороны компаний**

Многие сервисы и мобильные приложения собирают данные пользователей без их ведома или согласия. Распространенные проблемы:

- Отсутствие четкой политики конфиденциальности.
- Продажа пользовательских данных третьим лицам.
- Хранение данных дольше, чем это необходимо.

### **Методы защиты персональных данных**

В условиях цифровизации и роста киберугроз защита персональных данных становится приоритетной задачей как для пользователей, так и для организаций. Существует множество методов обеспечения безопасности конфиденциальной информации. Рассмотрим ключевые из них.

#### **1. Технические методы защиты**

Эти методы направлены на предотвращение несанкционированного доступа к персональным данным с помощью современных технологий.

##### **Шифрование данных**

Шифрование – один из самых надежных способов защиты информации. Оно позволяет преобразовывать данные в зашифрованный формат, который невозможно прочитать без ключа расшифровки.

- Алгоритмы шифрования: AES (Advanced Encryption Standard), RSA, ECC.
- Использование шифрованных каналов связи (SSL/TLS) при передаче данных в интернете.

Аутентификация и управление доступом

- Двухфакторная (2FA) и многофакторная (MFA) аутентификация.

• Использование биометрической идентификации (отпечатки пальцев, Face ID, сканирование радужки глаза).

- Система разграничения прав доступа (RBAC – Role-Based Access Control).

Антивирусные и защитные программы

• Антивирусные программы (Kaspersky, Bitdefender, Norton) помогают выявлять и удалять вредоносное ПО.

• Межсетевые экраны (firewalls) контролируют сетевой трафик и блокируют подозрительные подключения.

• VPN-сервисы (Virtual Private Network) скрывают IP-адрес и защищают соединение от перехвата.

## 2. Организационные методы защиты

Эти меры касаются корпоративных правил и процедур, направленных на снижение рисков утечки данных.

Разработка и соблюдение политики безопасности

Компании и государственные организации разрабатывают внутренние регламенты по защите персональных данных:

- Регулярные обновления программного обеспечения.

- Контроль доступа сотрудников к конфиденциальной информации.

• Политика «чистого стола» (удаление конфиденциальных данных после использования).

Обучение пользователей

Человеческий фактор – одна из главных причин утечек данных, поэтому важно:

- Проводить тренинги по информационной безопасности.

- Объяснять пользователям, как избегать фишинговых атак и мошеннических схем.

• Применять принципы цифровой гигиены (надежные пароли, регулярное обновление ПО и антивирусов).

## 3. Правовые методы защиты

Национальные и международные законы регулируют обработку и хранение персональных данных.

Права пользователей на защиту данных

- Право на удаление персональных данных ("право на забвение").

- Право на доступ и исправление личной информации.

- Обязанность компаний уведомлять пользователей об утечках данных.

Законодательные аспекты защиты персональных данных

В Узбекистане защита персональных данных регулируется рядом нормативно-правовых актов, основным из которых является Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» № ЗРУ-547. Он определяет основные принципы обработки, хранения и защиты персональных данных граждан.

Основные положения законодательства:

1. **Согласие на обработку данных** – операторы персональных данных обязаны получать явное согласие субъекта на сбор и обработку информации.

2. **Обязанности операторов** – компании и организации, работающие с персональными данными, обязаны обеспечивать их защиту и не передавать третьим лицам без разрешения.

**3. Хранение и обработка данных** – персональные данные должны храниться на серверах, расположенных на территории Узбекистана, если законодательством не предусмотрено иное.

**4. Ответственность за утечку** – нарушение законодательства о защите персональных данных влечет за собой административную и уголовную ответственность.

**5. Государственное регулирование** – контроль за соблюдением законодательства осуществляется Агентство по интеллектуальной собственности и защите персональных данных при Министерстве цифровых технологий Республики Узбекистан.

Помимо этого, существуют дополнительные постановления и подзаконные акты, регулирующие обработку и защиту данных в различных сферах, таких как банковская деятельность, государственные услуги и интернет-коммерция.

### **Заключение**

Актуальность защиты персональных данных растёт с каждым годом, и каждому пользователю важно осознавать риски цифрового мира. Комплексный подход к обеспечению безопасности, включающий технические и правовые меры, позволяет минимизировать угрозы утечки и неправомерного использования информаций. В условиях стремительного развития технологий защита персональных данных должна быть приоритетом как для частных лиц, так и для организаций.

В современном цифровом мире защита персональных данных становится одной из важнейших задач как для частных пользователей, так и для организаций. С ростом киберугроз, утечек информации и мошеннических схем обеспечение конфиденциальности требует комплексного подхода.

Применение технических методов, таких как шифрование, многофакторная аутентификация и антивирусные программы, позволяет значительно снизить вероятность утечек данных. Организационные меры, включая обучение сотрудников и разработку внутренних политик безопасности, помогают минимизировать риски, связанные с человеческим фактором. Дополнительно правовые механизмы, такие как GDPR и ФЗ-152, регулируют обработку и хранение персональной информации, обеспечивая защиту данных на законодательном уровне.

Таким образом, эффективная защита персональных данных возможна только при сочетании всех перечисленных методов. Каждый пользователь должен осознавать важность цифровой безопасности, применять надежные пароли, быть внимательным к возможным атакам и регулярно обновлять защитные механизмы. Только так можно снизить риски и обезопасить свою личную информацию в цифровом пространстве.

### **Список литературы**

1. Общий регламент по защите данных (GDPR) – Европейский Союз, 2018.
2. Закон Республики Узбекистан «О персональных данных» № ЗРУ-547 – принятый 2 июля 2019 года.
3. Закон о конфиденциальности потребителей Калифорнии (CCPA) – Калифорния, США, 2020.
4. Касперский Лаб. «Современные угрозы информационной безопасности и методы защиты» – аналитический отчет, 2023.
5. Schneier, B. "Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World" – W.W. Norton & Company, 2015.
6. Stallings, W. "Cryptography and Network Security: Principles and Practice" – Pearson, 2020.
7. Андреев В.В. «Информационная безопасность: теория и практика» – Москва, 2021.
8. Symantec Corporation. «Тенденции киберугроз и защита данных в 2023 году» – отчет компании Symantec, 2023.

# СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ОБЩЕТЕХНИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ

Умаров Абдурасул Абдурахимович  
докторант, PhD

Ташкенского государственного  
педагогического университета

## Аннотация

В статье рассматриваются быстрого развития информационных технологий и цифровизации образования, требования современных образовательных стандартов Особое внимание уделяется подготовке преподавательской с акцентом на развитие общетехнических компетенций, необходимых для успешной подготовки будущих специалистов. Кроме этого, в статье рассматриваются основные тенденции в области образования, включая использование компьютерных программ, модульный подход и методику повышения квалификации педагогов. Эти методы способствуют улучшению качества образовательного процесса, повышению вовлеченности студентов и интеграции инновационных технологий в учебный процесс.

**Ключевые слова:** общетехнические компетенции, преподаватели технологии, цифровизация образования, модульное обучение, инновационные технологии, образовательный процесс, компьютерные программы, 3D-моделирование, проектирования.

## Annotatsiya

Maqolada axborot texnologiyalari va ta'limni raqamlashtirishning jadal rivojlanishi, zamonaviy ta'lim standartlari talablari ko'rib chiqiladi. Bo'lajak mutaxassislarni muvaffaqiyatli tayyorlash uchun zarur bo'lgan umumtexnik kompetensiyalarini rivojlantirishga e'tibor qaratgan holda o'qituvchilarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, maqolada ta'lim sohasidagi asosiy tendensiyalar, jumladan, kompyuter dasturlaridan foydalanish, modulli yondashuv va o'qituvchilar malakasini oshirish metodikasi ko'rib chiqiladi. Bu usullar ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga, talabalarning faolligini oshirishga va o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yordam beradi.

**Kalit so'zlar:** umumtexnik kompetensiyalar, texnologiya fani o'qituvchilar, ta'limni raqamlashtirish, modulli o'qitish, innovatsion texnologiyalar, ta'lim jarayoni, kompyuter dasturlari, 3D modellashtirish, loyihalash.

## Abstract

The article examines the rapid development of information technologies and the digitalization of education, the requirements of modern educational standards. Special attention is paid to the training of teachers, with an emphasis on developing general technical competencies necessary for the successful training of future specialists. In addition, the article examines the main trends in education, including the use of computer programs, the modular approach, and the methodology for professional development of teachers. These methods contribute to improving the quality of the educational process, increasing student engagement, and integrating innovative technologies into the learning process.

**Keywords:** general technical competencies, technology teachers, education digitalization, modular training, innovative technologies, educational process, computer programs, 3D modeling, design.

**Введение.** Современные образовательные стандарты требуют от педагогов не только знания предмета, но и способности развивать и применять новые методики и технологии обучения. В условиях цифровизации образования и стремительного развития информационных технологий особое внимание уделяется подготовке преподавателей технологии, с акцентом на развитие их общетехнических компетенций. Современные тенденции в педагогике и методике преподавания тесно связаны с использованием

компьютерных программ, а также применением модульного подхода в организации учебного процесса.

### **Материалы и методы**

Для анализа актуальных тенденций и подходов к развитию общетехнических компетенций преподавателей технологии использовались следующие методы:

- **Обзор современных образовательных технологий:** исследование методов и инструментов, используемых в преподавании технологии в школах и вузах, включая использование компьютерных программ, онлайн-платформ и специализированного программного обеспечения.
- **Анализ модульного подхода в обучении:** оценка эффективности модульной системы обучения, где курс разделяется на отдельные блоки, что позволяет преподавателям гибко подходить к разработке учебных планов и оценке знаний студентов.
- **Методика повышения квалификации педагогов:** рассмотрение различных форм и методов повышения квалификации преподавателей технологии, направленных на развитие их общетехнических навыков и компетенций.

### **Результаты**

Исследование показало, что использование компьютерных программ для обучения является одной из ключевых тенденций в подготовке преподавателей технологии. Применение специализированного программного обеспечения, такого как **CAD-системы, 3D-моделирование, робототехника**, значительно повышает качество преподавания, способствует улучшению вовлеченности студентов и помогает более глубоко усваивать материал. Программы, такие как AutoCAD, Компас, SolidWorks, Multisim, Arduino, играют важную роль в подготовке будущих специалистов и в улучшении их практических навыков.

Пример: например, преподавание таких дисциплин, как **материаловедение, конструкционные материалы, геометрия черчения, техническая механика, электроснабжение, электроника и электрические машины**, значительно выигрывает от применения современных программ, таких как AutoCAD или SolidWorks, для визуализации процессов и проектов.

Кроме того, модульный подход в обучении, который разделяет учебный процесс на отдельные блоки, способствует созданию гибкой системы образования. Каждый модуль фокусируется на развитии конкретной компетенции, что позволяет преподавателям и студентам работать над улучшением ключевых навыков шаг за шагом. Такой подход также помогает интегрировать инновационные технологии в учебный процесс, развивая у студентов критическое и творческое мышление.

### **Обсуждение**

Модульный подход и использование компьютерных технологий дают преподавателям технологии уникальные возможности для реализации индивидуализированного подхода к обучению, улучшения качества учебных материалов и их доступности для студентов. Важно отметить, что для успешной реализации этих тенденций необходимо не только обновление образовательных программ и технологий, но и постоянное совершенствование квалификации преподавателей.

Внедрение компьютерных программ и модульного подхода требует серьезной подготовки преподавателей, которые должны овладеть современными методами работы и иметь необходимые технические и педагогические знания для эффективного применения этих инструментов в образовательной практике.

### **Заключение**

Современные тенденции в развитии общетехнических компетенций преподавателей технологии, такие как использование компьютерных программ для обучения и модульный подход, способствуют повышению качества образования и более эффективной подготовке студентов. Успешная интеграция этих подходов в образовательный процесс требует постоянного совершенствования педагогических и технических навыков преподавателей,

что, в свою очередь, влияет на успешность образовательных учреждений в подготовке специалистов будущего.

### **Список литературы**

1. Иванова, И.А. (2020). "Современные технологии в образовательном процессе: от теории к практике". Издательство "Образование и наука".
2. Петренко, В.Н. (2019). "Модульное обучение: теория и практика". М.: Академический проект.
3. Сидоров, А.Е. (2021). "Компьютерные программы в обучении: инновации и перспективы". М.: Просвещение.
4. Андреев, В.Г. (2022). "Цифровизация образования: от теории к практике". Технополис.
5. Беляев, А.П. (2019). "Инновационные педагогические технологии". М.: Высшая школа.
6. Смирнов, С.В. (2020). "Робототехника в образовательном процессе". М.: Роботекс.
7. Давыдов, В.Ю. (2021). "Методика преподавания технологий: новые подходы и решения". М.: Издательство образования.
8. Федорова, Т.Ю. (2021). "Модульные образовательные системы". СПб.: Невский диалог.
9. Козлов, С.Д. (2020). "Интеграция современных технологий в обучение". Техническая литература.
10. Левина, М.Н. (2023). "Развитие технических компетенций студентов". Москва: Педагогика и образование.

# **ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕДАГОГІЧЕСКОГО ОБРАЗОВАННЯ В ЕПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

*Хафизова Айгуль Айдаровна  
ФГАОУ ВО Казанский (Приволжский)  
федеральный университет,  
Институт психологии и образования  
Кандидат педагогических наук, доцент*

*Илаева Раиля Анисовна  
ФГАОУ ВО Казанский (Приволжский)  
федеральный университет,  
Институт психологии и образования  
Кандидат педагогических наук,  
старший преподаватель*

## **Аннотация**

В статье анализируется влияние искусственного интеллекта на обновление высшего педагогического образования. Обсуждается актуальность применения технологий искусственного интеллекта в условиях цифровой трансформации общества и потребности образовательных организаций в адаптации к новым вызовам. Выделяются ключевые функции искусственного интеллекта в образовательном процессе, включая административную поддержку, моделирование учебных ситуаций и помощь в исследовательской деятельности студентов. Аргументируется необходимость комплексного подхода к внедрению искусственного интеллекта в педагогическую сферу.

**Ключевые слова:** искусственный интеллект, педагогическое образование, цифровая грамотность, подготовка учителей, цифровая трансформация.

## **Annotatsiya**

Maqolada sun'iy intellektning oliy pedagogik ta'limi yangilashga ta'siri tahlil qilinadi. Jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi va ta'lim tashkilotlarining yangi chaqiriqlarga moslashish ehtiyojlari muhokama qilinadi. Ta'lim jarayonida sun'iy intellektning asosiy funktsiyalari, jumladan, ma'muriy yordam, ta'lim vaziyatlarini modellashtirish va talabalarning tadqiqot faoliyatida yordam berish kabilar ta'kidlangan. Pedagogik sohada sun'iy intellektni amalga oshirishga kompleks yondashuv zarurligi ta'kidlanadi.

**Kalit so'zlar:** sun'iy intellekt, o'qituvchilar ta'limi, raqamli savodxonlik, o'qituvchilar malakasini oshirish, raqamli transformatsiya.

## **Abstract**

The article analyzes the impact of artificial intelligence on the renewal of higher pedagogical education. The relevance of the use of artificial intelligence technologies in the context of the digital transformation of society and the needs of educational organizations to adapt to new challenges are discussed. The key functions of artificial intelligence in the educational process are highlighted, including administrative support, modeling of educational situations and assistance in students' research activities. The need for an integrated approach to the implementation of artificial intelligence in the pedagogical sphere is argued.

**Keywords:** artificial intelligence, teacher education, digital literacy, teacher training, digital transformation.

**Введение.** В современном мире цифровая грамотность играет ключевую роль, значительно влияя на различные сферы человеческой деятельности. Особенно заметно влияние цифровой революции в высшем профессиональном образовании, особенно в

области педагогики, что требует основательного пересмотра методов подготовки будущих учителей. Внедрение элементов цифровой грамотности и технологий искусственного интеллекта в педагогические университеты открывает широкие возможности для улучшения образовательного процесса, оптимизаций управлеченческих функций и разработки новых педагогических подходов [6].

Основная проблема исследования заключается в выявлении противоречия между стремительным развитием технологий искусственного интеллекта и их внедрением во все сферы общественной жизни и неспособностью традиционной системы педагогического образования подготовить будущих учителей с необходимыми навыками для успешной работы в цифровой образовательной среде. Существующие модели подготовки педагогических кадров недостаточно учитывают инструменты искусственного интеллекта как в процессе обучения студентов, так и в содержании образовательных программ, что затрудняет профессиональное развитие будущих педагогов в процессе высокой технологизации образования [1].

Актуальность этого исследования обусловлена стремительной цифровой трансформацией общества и возрастающими требованиями к цифровым компетенциям всех участников образовательного процесса. Педагогические вузы ежедневно сталкиваются с различными вызовами, включая потребность в индивидуализации обучения, расширения доступа к образовательным ресурсам и соответствие компетенций выпускников к быстро меняющимся требованиям рынка труда и образовательной системы. Системная интеграция технологий искусственного интеллекта в программы подготовки учителей представляется стратегически важным решением этих задач, способствуя созданию адаптивной, гибкой и эффективной образовательной экосистемы.

Цель данного исследования заключается в комплексном анализе возможностей искусственного интеллекта для преобразования педагогического образования. Это включает в себя определение основных направлений интеграции технологий искусственного интеллекта в подготовку учителей, а также разработку методологических рекомендаций к формированию цифровых компетенций будущих педагогов в условиях цифровизации образовательной среды.

Всем мы постоянно наблюдаем за тем, как стремительно меняется современный мир, и именно поэтому образовательным организациям необходимо тоже быстро адаптироваться к этим изменениям. Школы и университеты должны проявлять гибкость и быть всегда готовыми к пересмотру своих образовательных подходов. Новые технологии постоянно внедряются, требования работодателей к выпускникам эволюционируют, а общество сталкивается с новыми вызовами. В связи с этим образовательные программы и методы обучения требуют регулярного обновления и совершенствования.

Ещё одной значительной нерешенной проблемой современного общества является вопрос всеобщей доступности высшего образования, вне зависимости от социального статуса, места проживания или финансовых возможностей. Тем не менее, существуют различные препятствия, которые могут осложнить получение образования, включая финансовые затраты, удаленность от учебных учреждений и нехватку ресурсов [1].

Современные тенденции в сфере образования требуют разработки и внедрения инновационных дидактических концепций, направленных на повышение эффективности образовательного процесса и улучшение учебных результатов. Так возникает необходимость в поиске новых методов и подходов, которые способствуют повышению качества обучения и достижению оптимальных результатов [3].

С учетом того, что цифровые технологии все больше влияют на экономику и общество, образовательные учреждения должны адаптироваться к этим изменениям. В настоящее время педагогам недостаточно просто владеть своим предметом; необходимо внедрение в образовательные программы не только традиционных академических знаний, но и комплекса цифровых компетенций, включая навыки работы с вычислительной техникой,

программными решениями, методологией анализа больших объемов информации и другие аспекты цифровой грамотности [7].

Современные студенты проявляют устойчивый интерес к гибким формам обучения, которые позволяют им изучать предметы в удобное время и комфортной обстановке. В свете этой тенденции цифровые образовательные платформы и дистанционные учебные программы становятся все более популярными, ставя перед учебными заведениями задачу адаптации своих подходов к новым условиям [1].

В условиях растущих требований к цифровым навыкам выпускников образовательных учреждений возникает необходимость в разработке новых методов и технологических решений, способствующих оптимизации учебного процесса, повышению его эффективности и обеспечению инклюзивности. Искусственный интеллект выступает одним из таких инструментов, который может помочь образовательным учреждениям успешно справляться с современными вызовами, обеспечивая лучшие результаты в обучении и подготовке будущих профессионалов [5]. Системы искусственного интеллекта представляют собой перспективный инструмент, позволяющий образовательным организациям адаптироваться к требованиям цифровой экономики и современного рынка труда. Внедрение программ и решений на основе искусственного интеллекта не только улучшает организацию образовательного процесса, но и способствует развитию у студентов критического мышления при работе с цифровыми данными, а также навыков алгоритмического мышления и адаптивного взаимодействия с интеллектуальными системами. Эти аспекты становятся основой современной цифровой грамотности, обеспечивая конкурентоспособность выпускников на высокотехнологичном рынке труда и подготовку их к успешной карьере в быстро меняющемся мире.

Искусственный интеллект кардинально меняет подготовку будущих учителей, предлагая инновационные методы оптимизации учебного процесса и персонализированные образовательные пути для студентов педагогических специальностей. Системы искусственного интеллекта автоматизируют административные задачи, такие как формирование учебной и индивидуальной нагрузки, анализ данных о занятости преподавателей, расписаниях занятий и учебных планах, а также обработку документации и мониторинг педагогической практики. Это позволяет преподавателям педагогических вузов сосредоточиться на развитии ключевых профессиональных компетенций у будущих педагогов.

Использование технологий искусственного интеллекта открывает возможности для создания индивидуальных образовательных маршрутов, которые учитывают личные потребности, стиль обучения и темп усвоения информации каждого студента [2]. Например, в процессе изучения иностранных языков AI-системы могут анализировать распространенные ошибки учащихся и формировать набор упражнений для их исправления, адаптируя сложность материалов в зависимости от прогресса конкретного студента (например, KnowRe или McGraw-Hill Connect). Интеллектуальные системы могут выступать в роли цифровых наставников, предоставляя студентам мгновенную обратную связь и методическую поддержку. Так, при решении математических задач AI-тьютор может выявить конкретный шаг, на котором была допущена ошибка, и предложить подсказки для самостоятельного поиска правильного решения (например, Яндекс Учебник, InternetUrok, Фоксфорд).

Автоматизация проверки студенческих работ с помощью искусственного интеллекта значительно экономит время преподавателей, позволяя им сконцентрироваться на более качественном анализе и обратной связи [4]. В частности, при оценке эссе системы AI (сервисы на основе моделей GPT) могут помочь быстро проанализировать структуру текста, грамматическую корректность и логическую связность, что дает преподавателю возможность уделить больше внимания оценке оригинальности идей и глубины аргументации.

Виртуальные тьюторские системы на базе искусственного интеллекта представляют собой перспективный образовательный инструмент. Система «LearnQ.ai» использует алгоритмы машинного обучения для адаптивных математических курсов, которые подстраиваются под особенности мышления обучающихся. Такие интеллектуальные ассистенты создают персонализированные задания и предоставляют мгновенную аналитику; например, система «DoubtClear AI» отслеживает ошибки при изучении языков и формирует индивидуализированные программы повторения. Платформа «Squirrel AI» разбивает учебный материал на мельчайшие элементы знаний и создает карту понимания предмета для эффективного устранения пробелов.

Крупные образовательные платформы, такие как Udemy, LinkedIn Learning, Codecademy и Pluralsight, активно интегрируют искусственный интеллект для улучшения процесса обучения. Алгоритмы этих сервисов помогают учащимся выбирать курсы, которые соответствуют их интересам и уровню подготовки, а также предлагают дополнительные учебные материалы. Coursera анализирует профили пользователей, чтобы рекомендовать курсы, которые помогут устранить пробелы в их знаниях и адаптировать сложность задач к их уровню.

Внедрение чат-ботов на основе искусственного интеллекта в педагогические вузы открывает новые возможности для повышения эффективности подготовки будущих учителей. Эти системы могут выполнять множество функций, оптимизируя как административные процессы, так и развитие профессиональных компетенций студентов.

Однако интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс требует значительных финансовых вложений, что недоступно многим учебным заведениям. Неравномерное распределение цифровой инфраструктуры создает технологический разрыв между учреждениями, усугубляя образовательное неравенство в различных регионах. Для успешного внедрения искусственного интеллекта необходимо согласованное взаимодействие всех заинтересованных сторон и создание нормативно-правовой базы для этичного использования технологий. Основные направления работы должны включать:

1. Разработку образовательных программ по искусственному интеллекту с акцентом на технические и этические аспекты.
2. Систематическое повышение квалификации преподавателей через тренинги и мастер-классы.
3. Финансирование научных исследований и pilotных проектов для оценки эффективности внедрения искусственного интеллекта в сферу образования.
4. Создание персонализированных образовательных моделей с использованием интеллектуальных тьюторов.

Комплексный подход к внедрению искусственного интеллекта, учитывающий технические, педагогические и этические аспекты, может значительно повысить качество образования и эффективность учебного процесса, минимизируя риски использования новых технологий [7].

Искусственный интеллект имеет потенциал стать ключевым элементом в подготовке нового поколения педагогов, меняя методы их обучения и содержание образовательных программ. Для реализации этого потенциала в педагогическом образовании необходимо преодолеть специфические вызовы и разработать инновационные подходы, учитывающие особенности будущей профессиональной деятельности педагогов.

Для успешной интеграции искусственного интеллекта в систему подготовки педагогических кадров необходим комплексный подход, который включает:

- обучение будущих педагогов методам использования инструментов искусственного интеллекта в процессе преподавания;
- создание курсов, способствующих развитию навыков по разработке и адаптации учебных материалов с использованием интеллектуальных технологий;

- поддержку исследовательских инициатив в сфере образовательных технологий искусственного интеллекта с вовлечением студентов педагогических специальностей;
- организацию педагогических практик, использующих интеллектуальные учебные системы.

Правильное внедрение инструментов искусственного интеллекта в программы педагогического образования предоставляет будущим учителям уникальную возможность освоить методы персонализированного обучения, что позволит каждому обучающемуся получать материалы и поддержку, соответствующие его индивидуальным потребностям. Это, в свою очередь, будет способствовать более эффективной оценке образовательных результатов и предоставлению адаптивного сопровождения обучающихся, что считается важным аспектом современного образования. Педагогические университеты смогут моделировать актуальные образовательные ситуации, внедряя инновационные технологии в обучение, и таким образом подготовить специалистов, обладающих современными технологическими навыками, которые необходимы в условиях цифровизации. Модернизация системы подготовки педагогов с учетом возможностей искусственного интеллекта представляет собой стратегически важный шаг в развитии образования, который обеспечит новое поколение учителей-специалистов необходимыми навыками для успешного обучения детей в высокотехнологичной образовательной среде будущего. Это создаст условия для качественного изменения в сфере педагогической практики и образовательной политики.

### **Список литературы**

1. Архиповская, Е. П. Влияние информационных технологий на качество профессионального образования / Е. П. Архиповская // Образовательное пространство в информационную эпоху (EEIA-2024) : Сборник научных трудов международной научно-практической конференции, Москва, 01 июля 2024 года. – Москва: Российская академия образования, 2024. – С. 80-87.
2. Галагузова, М. А. Искусственный интеллект в педагогике: от понятия к функции / М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова // Педагогическое образование в России. – 2024. – № 2. – С. 48-55. – EDN JBMYDO.
3. Искусственный интеллект в образовании: возможности, методы и рекомендации для педагогов : учебно-практическое пособие / под ред. С. О. Крамарова. — Москва : РИОР : ИНФРА-М, 2025. — 99 с. — (Наука и практика). - ISBN 978-5-369-01968-9. - Текст : электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/2173231> (дата обращения: 11.03.2025). – Режим доступа: по подписке.
4. Каптерев, А. И. Вызовы генеративного искусственного интеллекта для системы высшего образования / А. И. Каптерев // Вестник Российской университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования. – 2023. – Т. 20, № 3. – С. 255-264. – DOI 10.22363/2312-8631-2023-20-3-255-264.
5. Пылов, П. А. Изучение искусственного интеллекта на основе принципа интенсификации обучения : монография / П. А. Пылов, Р. В. Майтак, А. В. Дягилева. - Москва ; Вологда : Инфра-Инженерия, 2024. - 172 с. - ISBN 978-5-9729-1594-1. - Текст : электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/2169703> (дата обращения: 10.03.2025). – Режим доступа: по подписке.
6. Хаджимурадова, А. В. Трансформация функций учителя в условиях цифрового общества: анализ состояния проблемы / А. В. Хаджимурадова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2024. – № 4-2. – С. 96-104. – DOI 10.37882/2223-2982.2024.4-2.46.
7. Экосистема вузов: трансформация российской системы образования : монография / под ред. д-ра экон. наук, проф. С.Е. Прокофьева. — Москва : ИНФРА-М, 2025. — 485 с. : ил. — (Научная мысль). — DOI 10.12737/1901313. - ISBN 978-5-16-017986-5. - Текст : электронный. - URL: <https://znanium.ru/catalog/product/2196499> (дата обращения: 11.02.2025). – Режим доступа: по подписке.

# ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МАТЕМАТИКЕ

Хафизова Р.Д.

Институт Психологии и Образования

Казанский (Приволжский) федеральный университет

Магистр 1 курса кафедры методологии

обучения и воспитания

Миннибаев Э.Ш.

КФУ Института психологии и образования

доцент, к.н.

## Аннотация

С развитием технологий и науки все большую роль во многих сферах жизни человека начинает играть искусственный интеллект. Эта технология оказывает существенное влияние на различные области, включая математику. Благодаря интеллекту появляются платформы, интеллектуальные обучающие системы и чат-боты, способные подстраиваться под уровень подготовки каждого ученика, что делает обучение более эффективным. Использование искусственного интеллекта в математике обещает революционизировать способы и подходы к решению сложных задач и проблем, а также повысить эффективность и точность результатов.

## Annotatsiya

Texnologiyalar va ilm-fanning rivojlanishi bilan sun'iy intellekt inson hayotining ko'plab sohalarida tobora katta rol o'ynay boshlaydi. Ushbu texnologiya turli sohalarga, shu jumladan matematikaga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Intellekt tufayli har bir o'quvchining tayyorgarlik darajasiga moslasha oladigan platformalar, aqli o'qitish tizimlari va chat-botlar paydo bo'lmoqda, bu esa ta'limga yanada samarali qiladi. Matematikada sun'iy intellektdan foydalanish murakkab vazifalar va muammolarni hal qilish usullari va yondashuvlarini tubdan o'zgartirish, shuningdek, natijalarining samaradorligi va aniqligini oshirishni va'da qilmoqda.

## Abstract

With the development of technology and science, artificial intelligence is beginning to play an increasingly important role in many spheres of human life. This technology has a significant impact on various fields, including mathematics. Thanks to intellect, platforms, intelligent learning systems, and chatbots capable of adapting to each student's level of preparation are emerging, making learning more effective. Using artificial intelligence in mathematics promises to revolutionize methods and approaches to solving complex tasks and problems, as well as increase efficiency and accuracy of results.

Вопрос внедрения ИИ в процесс обучения математике становится актуальным для учителей, так как эти технологии не только облегчают преподавание, но и способствуют развитию у школьников самостоятельности, логического мышления и навыков решения задач.

ИИ обеспечивает компьютерам и системам возможность анализировать, понимать и принимать решения на основе данных, в то время как математика предоставляет фундаментальную основу для разработки и анализа алгоритмов ИИ.

Математика играет важную роль в разработке и понимании искусственного интеллекта. Рассмотрим математические основы, которые являются ключевыми для ИИ:

1. Теория вероятностей используется для моделирования неопределенности и статистического анализа данных.
2. Линейная алгебра используется для работы с многомерными данными и матрицами. В ИИ, матрицы используются для представления данных и параметров моделей, а линейные преобразования позволяют обрабатывать и анализировать эти данные.
3. Оптимизация является важной математической дисциплиной в ИИ. Методы оптимизации позволяют находить наилучшие решения для задач, таких как обучение моделей, определение оптимальных параметров и решение проблемы комбинаторной оптимизации.
4. Теория графов изучает связи между объектами с помощью графов и их анализа. В ИИ алгоритмы графов часто используются для моделирования и анализа сложных сетей, таких как социальные сети или сети связей в информационных системах.

Предсказание развития искусственного интеллекта в математике включает в себя поиск новых математических инструментов и моделей, которые позволяют решать сложные задачи в области машинного обучения и искусственного интеллекта. Это может включать разработку более эффективных алгоритмов обучения, оптимизации и отбора признаков, а также развитие новых математических концепций, которые помогут понимать и объяснять работу искусственного интеллекта.

Еще развитие математики в области искусственного интеллекта требует учета этических и социальных аспектов. Важно обеспечить этическое и ответственное использование искусственного интеллекта, а также разработать математические модели, которые будут учитывать справедливость, прозрачность и безопасность при принятии решений.

С помощью методов машинного обучения, нейронных сетей и других алгоритмов ИИ, стали возможными новые подходы к решению математических задач. Например, разработка интеллектуальных систем для поиска и вывода новых математических теорем, а также решения сложных оптимизационных задач.

ИИ может использоваться для доказательства и проверки математических теорем. Например, система компьютерной алгебры "Coq" используется для формализации и проверки доказательств математических теорем на формальных языках.

ИИ может использоваться для анализа больших объемов математических данных и прогнозирования трендов и закономерностей. Это особенно полезно в финансовой математике и прогнозировании рыночных тенденций.

Искусственный интеллект уже успешно применяется в математике в различных областях. Рассмотрим несколько примеров успешного применения ИИ на текущий момент:

1. Решение математических задач. Например, с помощью методов машинного обучения и глубокого обучения можно обучать модели, которые могут решать уравнения, находить корни полиномов или находить оптимальные решения для задач оптимизации.
2. Генерация математических доказательств. Некоторые исследователи уже создали модели, способные генерировать формальные доказательства теорем, что может значительно облегчить работу математиков.
3. Автоматизация математического исследования. Например, с помощью методов машинного обучения можно анализировать большие объемы данных математических публикаций и выделять тенденции, паттерны или новые идеи.
4. Разработка новых математических моделей, основанных на методах глубокого обучения и нейронных сетях. Такие модели могут быть применены в различных областях,

таких как финансы, медицина или климатические исследования, и помочь в более точном описании и прогнозировании сложных явлений.

5. Улучшение систем автоматического доказательства теорем. Системы автоматического доказательства теорем (SAT-решатели) в основе своей используют методы искусственного интеллекта. Они могут применяться для проверки доказательств, проверки корректности математических выражений или нахождения решений для логических задач.

Математика — это наука о структурах, паттернах, числах и пространстве. Однако решение некоторых математических задач может быть сложным и требовать значительных умственных усилий. Здесь искусственный интеллект может внести ценный вклад, помогая упростить и автоматизировать решение этих задач.

Практическое применение ИИ в математических задачах имеет много перспективных направлений, таких как:

1. Искусственный интеллект может использоваться для разработки алгоритмов и методов, которые могут автоматически решать сложные математические уравнения и системы уравнений. Это может быть особенно полезно в областях, где уравнения являются сложными или нелинейными.

2. Искусственный интеллект может помочь в оптимизации математических функций и задач. Он может использоваться для поиска оптимального решения в задачах линейного программирования, планирования и расписания, оптимального размещения объектов и т. д.

3. Искусственный интеллект широко применяется в анализе данных, включая статистический анализ, обнаружение паттернов и тенденций, классификацию и кластеризацию данных. Это может быть полезно для обработки больших объемов информации и выявления скрытых зависимостей и закономерностей.

4. Искусственный интеллект может использоваться для автоматического определения геометрических параметров или свойств объектов на основе предоставленных данных. Например, это может быть применено для распознавания и классификации геометрических фигур или для решения задач компьютерного зрения, связанных с изображениями и геометрическими данными.

5. Искусственный интеллект может быть использован для создания новых математических концепций и теорий, основанных на обработке и анализе больших объемов данных или на использовании эволюционных алгоритмов и машинного обучения.

Практическое применение искусственного интеллекта в математических задачах открывает новые возможности для автоматизации, упрощения и расширения математического анализа и решения сложных задач. Совместное использование человеческой интуиции и способностей ИИ может привести к новым открытиям и преодолению традиционных математических ограничений.

При применении искусственного интеллекта в математике, важно учитывать следующие рекомендации по этике и безопасности:

1. Системы искусственного интеллекта должны быть прозрачны и объяснимы. Объяснение процессов и решений, принятых ИИ, помогает понять, какие факторы были учтены при математических вычислениях. Это особенно важно в случае, когда ИИ принимает важные решения, влияющие на жизни и безопасность людей.

2. Честность и беспристрастность. ИИ системы должны быть разработаны так, чтобы исключить предвзятость и дискриминацию при принятии математических решений.

Важно обеспечить, чтобы ИИ учитывал все необходимые факторы и оценивал справедливо во всех ситуациях.

3. Защита данных. Использование ИИ может требовать обработки больших объемов данных. При этом необходимо обеспечить защиту и конфиденциальность данных, чтобы предотвратить несанкционированный доступ, утечки данных или злоупотребление информацией.

4. Использование ИИ в математике должно соответствовать принципам этического использования. Необходимо избегать использования ИИ для вредоносных или незаконных действий, а также учитывать негативные социальные, экономические и экологические последствия применения ИИ.

5. Компании или организации, использующие ИИ в математике, должны нести ответственность за его использование. Необходимо проводить регулярные проверки и контроль за работой ИИ системы, чтобы обнаружить и исправить возможные недостатки и проблемы.

6. Человек всегда должен принимать окончательные решения, основываясь на выводах ИИ. При его использовании в математике важно помнить о роли и ответственности человека в процессе принятия решений.

Рассмотрим, какие современные технологии ИИ используются в преподавании математики и как они помогают улучшить образовательный процесс.

### Основные технологии ИИ в обучении математике

#### 1. Адаптивные обучающие платформы

Адаптивные платформы, такие как Socratic (Google), Photomath, Яндекс.Учебник, Microsoft Math Solver и Brainly, позволяют ученикам получать мгновенную обратную связь и разбирать ошибки в решении задач. Эти платформы анализируют уровень знаний учащегося и предлагают индивидуальные задания, которые помогают восполнить пробелы в знаниях.

Преимущества:

- Подстраиваются под уровень знаний ученика.
- Помогают выявить слабые места и сфокусироваться на их проработке.
- Используют визуальные объяснения и пошаговые решения.

#### 2. Интеллектуальные обучающие системы (ИОС)

ИОС представляют собой более сложные платформы, в которых ИИ анализирует поведение учащегося, выявляет закономерности в ошибках и предлагает персонализированные рекомендации. Примеры таких систем — ALEKS, Smartick и Khan Academy.

Эти системы работают по принципу адаптивного обучения: если ученик успешно справляется с заданиями, система предлагает ему более сложные задачи; если же возникают ошибки, платформа предлагает дополнительные объяснения и тренировочные упражнения.

Преимущества:

- Позволяют ученику учиться в удобном темпе.
- Дают детальный анализ успехов и проблемных мест.
- Способствуют развитию самостоятельности в обучении.

#### 3. Чат-боты и виртуальные ассистенты

ИИ-ассистенты, такие как ChatGPT, Socratic и EdTech-боты, помогают школьникам разбираться в сложных темах, предлагая объяснения в интерактивном формате. Ученики могут задавать вопросы и получать ответы в режиме реального времени.

Преимущества:

- Доступны 24/7, что удобно для самостоятельной работы.
  - Помогают разбирать сложные темы в удобном темпе.
  - Работают в мессенджерах, что делает обучение более доступным.
4. Автоматизированные системы проверки решений

ИИ также применяется для проверки домашних заданий и самостоятельных работ. Такие инструменты, как Mathway и Graspable Math, анализируют решения учеников и дают рекомендации по исправлению ошибок.

Преимущества:

- Снижают нагрузку на учителя.
- Позволяют ученикам быстро получать обратную связь.
- Способствуют самоконтролю и самооценке знаний.

Использование искусственного интеллекта в обучении математике даёт ряд значительных преимуществ:

- Индивидуализация обучения

ИИ-платформы адаптируются к уровню знаний учащегося, помогая каждому освоить материал в комфортном темпе. Это особенно полезно в разнородных по уровню классах.

- Увеличение вовлечённости учащихся. Интерактивные форматы обучения, геймификация и чат-боты делают процесс изучения математики более увлекательным.
- Развитие самостоятельности. ИИ помогает школьникам не просто запоминать алгоритмы решения задач, но и понимать их логику, учит анализировать ошибки и находить пути их исправления.
- Снижение нагрузки на учителя. Учителя могут использовать ИИ для автоматизированной проверки заданий, анализа успехов учеников и подготовки дифференцированных заданий. Несмотря на все преимущества, применение ИИ в обучении математике связано с определёнными трудностями:
- Необходимость обучения педагогов. Учителям требуется дополнительное обучение для эффективного использования ИИ-инструментов.
- Зависимость от технической инфраструктуры. Не во всех школах есть необходимое оборудование и доступ к интернету, что может ограничивать использование ИИ.

• Риски потери критического мышления. При избыточном использовании ИИ у учеников может снижаться способность к самостоятельному анализу задач. Поэтому важно соблюдать баланс между цифровыми инструментами и традиционными методами обучения.

Применение искусственного интеллекта в математике имеет свои недостатки с точки зрения практической эффективности и экономической целесообразности:

1. Для обучения моделей ИИ требуется достаточно большой объем данных. В математике не всегда легко найти доступные и разнообразные данные, особенно для сложных и специализированных задач.
2. Иногда результаты, полученные с помощью ИИ алгоритмов, могут быть сложны для интерпретации и объяснения пользователям. Это может вызвать сомнения и неуверенность в точности результата.
3. Некоторые математические проблемы могут быть слишком сложны для существующих алгоритмов ИИ. В таких случаях, применение ИИ может не давать достаточно точных и надежных результатов.
4. Построение и поддержка инфраструктуры для применения ИИ требует значительных ресурсов, включая вычислительную мощность и профессиональных специалистов. Это

может быть недоступным для некоторых организаций или отдельных пользователей из-за высоких затрат.

5. Использование ИИ в математике может повлечь за собой риск утечки конфиденциальных данных и возникновение уязвимостей в системах безопасности. Это особенно критично в коммерческой сфере, где утечка информации может привести к финансовым потерям или утрате конкурентных преимуществ.

С учетом этих факторов, решение о применении ИИ в математике должно быть основано на внимательном анализе практической эффективности и экономической целесообразности в конкретной ситуации. Такое решение должно учитывать как возможности, так и ограничения технологии ИИ.

Хочется сказать, что важная роль математики в ИИ заключается в предоставлении формализованных инструментов и методов для разработки и анализа алгоритмов. Теория вероятности и статистика помогают моделировать и анализировать неопределенность и риски в данных. Линейная алгебра используется для работы с многомерными данными и матрицами. Оптимизация позволяет находить наилучшие решения для задач.

Для успешного внедрения ИИ в обучение математике рекомендуется:

- Использовать ИИ-инструменты как вспомогательный, а не основной метод обучения.
- Поощрять учащихся к самостоятельному анализу задач, а не слепому следованию алгоритмам ИИ.
- Обучать школьников критически оценивать информацию, полученную от ИИ.
- Интегрировать ИИ в систему домашнего обучения для персонализированной работы с учениками.

Таким образом, искусственный интеллект открывает огромные возможности для математики. Применение ИИ в математике позволяет автоматизировать и упростить решение сложных задач, создавать новые математические концепции и обнаруживать тенденции в данных. Это область активного исследования, и с каждым годом появляются новые технологии и методы, расширяющие наши возможности в использовании искусственного интеллекта в математике. Однако, несмотря на все преимущества, важно помнить о роли человека в процессе математического творчества и интерпретации результатов, а также о необходимости осуществлять проверку и подтверждение полученных ИИ-результатов. Будущее сотрудничества между искусственным интеллектом и математикой обещает быть захватывающим и приводящим к новым открытиям и пониманию сложных математических проблем.

При применении искусственного интеллекта в математике можно достичь следующих преимуществ. Во-первых, он может помочь в нахождении новых математических решений, которые могут быть трудны или невозможны для человека. Во-вторых, искусственный интеллект может увеличить эффективность вычислений, сократить время работы и снизить вероятность ошибок. В-третьих, он может помочь в создании новых математических моделей и теорий, основанных на анализе большого объема данных.

Несмотря на преимущества, применение искусственного интеллекта в математике также может иметь свои ограничения и проблемы. К ним относятся недостаток этического и морального понимания, а также ограниченность в областях, где требуется творческое мышление и интуиция.

Применение искусственного интеллекта в математике имеет большой потенциал для дальнейшего развития этой науки. Он может помочь в расширении границ математического знания и внесении новых открытий. Однако, необходимо учитывать его ограничения и внимательно анализировать результаты, полученные с его помощью. Только так можно добиться оптимальных результатов и обеспечить прогресс в области математики.

## **Список литературы**

1. Коровникова Н.А. Искусственный интеллект в образовательном пространстве: проблемы и перспективы // Социальные новации и социальные науки. – Москва: ИНИОН РАН, 2021. – № 2. – С. 98–113.
2. Указ Президента РФ от 10 октября 2019 года № 490 «О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации».
3. Бабурчина А. И. Использование ии в преподавании математики для школьников среднего и старшего звена // Вестник науки. 2024. №9 (78). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-ii-v-prepodavanii-matematiki-dlya-shkolnikov-srednego-i-starshego-zvena>
4. Гулынина Елена Владимировна, Омарова Анна Дмитриевна Искусственный интеллект и персонализированное обучение: перспективы и вызовы в контексте преподавания математики // Педагогическое образование в России. 2024. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-personalizirovannoe-obuchenie-perspektivy-i-vyzovy-v-kontekste-prepodavaniya-matematiki>
5. Апатова, Н. В. Возможности искусственного интеллекта в обучении высшей математике / Н. В. Апатова, А. И. Гапонов, О. Ю. Смирнова // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. – 2021. – Т. 7 (73), № 2. – С. 27-39.

# ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

**Хашимова Ф.У.**  
**преподаватель межфакультетской кафедры**  
**русского языка факультета журналистики**  
**и узбекского языка НУУЗ им. Мирзо Улугбека**

## Аннотация

В статье рассматриваются теоретические обоснования интерактивного обучения в современном образовательном процессе. Анализируются основные принципы и методы интерактивного обучения, его влияние на развитие познавательной активности студентов, формирование критического мышления и развитие коммуникативных навыков.

**Ключевые слова:** интерактивное обучение, образовательный процесс, активные методы обучения, цифровые технологии, когнитивная активность, критическое мышление, коммуникативные навыки, инновационные образовательные технологии, групповая работа, проектное обучение.

## Annotatsiya

Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol o'qitishning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Interfaol o'qitishning asosiy tamoyillari va usullari, uning talabalarning bilish faolligini oshirishga, tanqidiy fikrlashni shakllantirishga va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** interfaol ta'lim, ta'lim jarayoni, faol ta'lim metodlari, raqamli texnologiyalar, kognitiv faollik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ ko'nikmalar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, guruhlarda ishlash, loyihaviy ta'lim.

## Abstract

The article examines the theoretical foundations of interactive learning in the modern educational process. It analyzes the main principles and methods of interactive learning, its impact on the development of students' cognitive activity, the formation of critical thinking, and the enhancement of communication skills.

**Keywords:** interactive learning, educational process, active learning methods, digital technologies, cognitive activity, critical thinking, communication skills, innovative educational technologies, group work, project-based learning.

В мире на современном этапе в системе образования происходит трансформация, направленная на ее интеграцию в мировое образовательное сообщество. Эти изменения влияют на развитие и внедрение инновационных технологий и методов обучения, а также на переход от традиционных подходов к более динамичным и гибким образовательным модельям, которые стимулируют развитие критического мышления, креативности и самостоятельности у студентов. Особой актуальностью становится задача поиска и активных методов и форм обучения, способствующих повышению уровня активности учащихся. В условиях глобализации образования, а также растущей конкуренции на международных образовательных рынках, современное образование требует от преподавательей новых подходов, соответствующих мировым стандартам.

Важность ускорения форм обучения в условиях глобальной глобализации образования

1. Адаптация к мировым образовательным тенденциям Одним из ключевых факторов, определяющих реформы в системе образования, является необходимость соблюдения международных образовательных тенденций. Для этого необходимо обновление методик и технологий обучения, а также развитие новых форм обучения, соответствующих мировым тенденциям. В частности, это касается таких методов, как проектное обучение,

интерактивные и коллаборативные технологии, использование цифровых платформ и инструментов для обучения.

2. Активизація познавательной деятельности студентов Одной из основных задач, которая стоит перед интеллектуальным образованием, является повышение активности студентов в учебном процессе. Современные подходы ориентированы на то, чтобы студент стал не только потребителем знаний, но и активным участником процесса обучения. Интерактивные методы, такие как кейс-метод, ролевые игры, мозговые штурмы, групповые дискуссии, позволяют вовлечь студентов в активную работу, способствовать развитию их критического мышления и самостоятельности. Это важно как для эффективного формирования учебного материала, так и для ключевых компетенций, востребованных на рынке труда.

3. Использование технологий для повышения эффективности обучения В последние годы внедрение технологий в образовательный процесс стало важной частью современной образовательной практики. Это включает в себя использование различных цифровых инструментов, таких как онлайн-платформы для совместной работы, видеоконференции, системы обучения и интерактивные приложения, которые позволяют студентам гибко и эффективно организовывать учебный процесс, а также взаимодействовать с преподавателями и сверстниками в разных странах. Такие технологии способствуют формированию дополнительных компетенций и обеспечивают студентам доступ к важнейшему источнику информации.

Роль резких форм обучения в повышении качества образования Инновационные формы обучения, направленные на активизацию процесса познания, имеют решающее значение для повышения качества образования. Среди них можно выделить несколько ключевых подходов: 1. Проектное обучение Этот метод обучения ориентирован на выполнение студенческих проектов, что способствует развитию практических навыков и умению работать в команде. Проектное обучение помогает учащимся лучше понять концептуальные концепции посредством их применения в описании жизни.

Интерактивное обучение, в котором акцент сделан на активном взаимодействии студентов с преподавателем и между собой, стало неотъемлемой частью современного образовательного процесса. Появление и развитие интерактивных технологий обусловлено необходимостью адаптации образовательной системы к новым требованиям общества, технологий и социальной жизни. В этой статье рассматриваются теоретические основы интерактивного обучения, принципы, роль и задачи интерактивных методов, а также модели взаимодействия преподавателя и студентов в рамках интерактивных технологий.

Для того чтобы использовать интерактивные методы в образовательном процессе, необходимо рассмотреть суть самого понятия интерактивное обучение.

Теория интерактивных методов и форм обучения изложена в работах Г.П. Звенигородской, Н.Г. Григорьевой, М.В. Кларина и др. Педагогическая наука в интеракции как феномене социальной практики отмечает такую межличностную связь, которая «характеризуется совместным интеллектуально-духовно-практическим действием людей, то есть это совокупность актов взаимодействия, пришедших в социальное соприкосновение личностей, когда мобилизуются и согласованно работают внутренние силы каждого из участников, реализуются их субъектные позиции» [Куликова 2002: 10]

Интерактивное обучение – это целенаправленное усиление взаимодействия преподавателя и учащихся по созданию оптимальных условий своего развития [Жук, Кашель 2004: 71].

Интерактивное обучение – это обучение, построенное на взаимодействии учащегося с учебным окружением, учебной средой, которая служит областью осваиваемого опыта и в ходе которого осуществляется взаимодействие преподавателя и учащегося [Вербицкий 2007: 58].

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, в которую вовлечены все участники учебного процесса, созданы комфортные условия для обучения [Кашлев 2005: 135].

С психологической точки зрения интерактивное обучение – это тип обучения, в основе которого психология человеческих взаимоотношений и взаимодействий, включающих обмен информацией, не только учеников с учителем, но и учеников друг с другом.

Использование интерактивных методов в процессе обучения оказывает определенное влияние на развитие обучающегося: усиливает мотивацию обучения, общения со сверстниками, обогащает жизненный опыт, активизирует саморазвитие.

Человек осознает потребность в таком общении-взаимодействии. В современной педагогике интерактивные методы воспитания, обучения – одна из важных категорий, так как эти методы представляют собой такой «способ целенаправленного интенсивного включения учащегося в образовательное взаимодействие, при котором главной целью становится решение конкретных образовательных задач на основе взаимодействия самомотивированного самораскрытия, духовно-нравственного взаимопонимания и принятия, открывающего возможности личностного роста участников данного взаимодействия» [Куликова 2002: 14].

Интерактивное обучение основано на принципах:

– диалогического взаимодействия – непосредственного речевого контакта, который предполагает зрительное восприятие собеседника, его мимики и жестов, а также акустическое восприятие всей интонационной стороны речи [Выготский 1984: 44];

– работы в малых группах на основе кооперации и сотрудничества. Когда учащиеся работают индивидуально, они стремятся к достижению личных целей и собственного успеха; успехи и неудачи других не имеют для них никакого значения.

Интерактивное обучение – это совместная работа нескольких человек, направленная на достижение общих целей. Данная форма работы создает условия для позитивного взаимодействия между учащимися в процессе достижения общей цели: каждый понимает, что он может добиться успеха (т.е. овладеть определенными знаниями) только при условии, что и остальные члены группы достигнут своих целей [Васильева 2013: 45];

– активно-ролевой организации обучения. Ролевая игра – это интерактивная форма организации занятий, которая позволяет обучаться на собственном опыте путем специально организованных сценариев ролевой игры, которая сближает события, в реальности значительно отдаленные, позволяя участникам увидеть и понять и при желании апробировать иную стратегию поведения;

– тренинговой организации учебного процесса. Тренинг является одним из методов практической психологии, применяемых в обучении. Эта форма работы по приобщению к духовным общечеловеческим ценностям предполагает партнёрские отношения участников образовательного процесса, совместное продвижение к новым знаниям и уровню личностных отношений, установок в условиях, благоприятных для общения.

Интерактивное обучение — это процесс обучения, в котором главными субъектами являются как преподаватели, так и студенты. В отличие от традиционного подхода, где преподаватель является единственным источником знаний, интерактивное обучение предполагает активное участие студентов в процессе познания, стимулируя их к самостоятельному поиску знаний и взаимодействию с другими участниками учебного процесса. Основное внимание уделяется диалогу, обсуждениям и совместному решению проблем.

Этот подход широко применяется в различных образовательных контекстах, включая высшее образование, школьное обучение, а также в сфере корпоративного обучения. Интерактивные методы активируют когнитивные, эмоциональные и социальные ресурсы студентов, что способствует лучшему усвоению материала и развитию критического мышления.

В педагогической литературе часто можно встретить две категории: «интерактивные методы» и «методы интерактивного обучения». Различие этих категорий заключается в том содержании, которое вкладывается в слово «интерактивные». Говоря «интерактивные методы», мы тем самым на занятии делаем акцент на интерактивности самого метода. Активности ученика при этом является вторичной, т.е. перестает работать и метод – обучаемый перестает быть активным. В интерактивном обучении основной является активности учащегося, которая задается не только непосредственно методом, но и другими факторами, например: образовательной средой, создаваемой в учебном заведении. Необходимо акцентировать внимание и на том, что метод нельзя превращать в средство избавления учащихся от скуки на занятии. Создаваемая методом благоприятная психологическая атмосфера не может быть единственным и достаточным результатом занятия. «Нельзя скрыть некомпетентности в содержательном и методическом плане, переполняя образовательный процесс разнообразными методами.

Даже нетрадиционные методы не могут сами по себе гарантировать успеха образовательного процесса. Только проработанное и обдуманное применение методов в сочетании с основательным знанием темы обеспечивает планомерное развитие образовательной ситуации». Для того чтобы процесс адаптации к новым методам работы нажался и прошел успешно, учащемуся необходимо выйти за прежние рамки «зоны комфорта», расширить ее границы, почувствовать себя в безопасности в новой ситуации. Преодоление страхов, неуверенности перед новой ситуацией, понимание и принятие учащимся новых требований будет в своей очереди влиять на эффективности его учебной деятельности.

Обучение, при котором внимание уделяется взаимодействию учащихся в группах, может впервые создать проблему в организации и психологическом восприятии. Однако можно выделить преимущества таких процессов, как:

- **Активность всех участников образовательного процесса**, где преимущественно единая цель и мотивация;
- **Уютная атмосфера** - работа в небольших группах, даёт чувствовать учащимся себя свободно и уверенно;
- **Развитие ценностей и повышение самооценки**, где все имеют возможность обучаться в качестве ведущих роликов, так и роликов ряда групповых решений, строить конструктивную коммуникацию;
- **Улучшение речевых и коммуникативных навыков** в образовательном процессе;
- **Глубокое изучение материала** для повторения счетов и передачи полученных знаний, рассмотрение вопросов с разными точками зрения.

Следовательно, можно предположить, что интерактивное обучение, основанное на межличностной коммуникации, специально организованных ситуациях общения, создает на занятиях условия, способствующие возникновению интереса к процессу обучения, формированию мотива и реализации познавательной деятельности обучающихся, при которых учащийся чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения [Королева 2011: 113].

Интерактивное обучение представляет собой важную и эффективную часть современного образовательного процесса. Принципы активного участия, сотрудничества, многозадачности, диалога и рефлексии являются основой для успешной реализации интерактивных технологий. Эти методы помогают студентам не только усваивать знания, но и развивать важнейшие личные и профессиональные компетенции. Модели взаимодействия преподавателей и студентов, такие как фасилитатор, проектное и менторское обучение, создают условия для динамичного и продуктивного учебного процесса, где каждый участник становится активным соавтором образовательного опыта.

Внедрение интерактивных технологий в образовательный процесс представляет собой важный шаг на пути к модернизации образования, ориентированного на потребности современного общества.

### **Список литературы**

1. Васильева И.В. Учебное сотрудничество на уроках // Авантараж. 2013. № 50. С. 18
2. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе. М.: Велби, 2007. 58с.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: слов. М.: СПО, 1999. 538 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. 44 с.
5. Жук А.И., Кашель Н.Н. Активные методы обучения в системе повышения квалификации педагогов: учеб.-метод. пособие. Минск: Аверсев, 2004. 336 с.
6. Кашлев С.С. Технология интерактивного обучения: учеб.-метод. пособие. М.: Тетрасистемс, 2005. 35 с.
7. Королева Н.М., Головин А.А. Принципы активизации учебно-познавательной деятельности студентов. Курск: Курск. гос. техн. ун-т. 2010. С. 111–114.
8. Королева Н.М. Образовательные технологии, обеспечивающие развитие социокультурной компетенции у студентов – экономистов в процессе изучения иностранного языка. Белгород: Изд-во БУКЕП, 2011. 237 с.
9. Костерина И.В. Педагогическая сущность личностно-профессиональной самоактуализации студентов. Курск: Курск. гос. мед. ун-т, 2010. 152 с.
10. Костерина И.В. Специфика изучения гуманитарных дисциплин в вузе: аксиологический аспект // Совет ректоров. 2013. №9. С. 33–36

# **УЛУЧШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕДИА ГРАМОТНОСТИ**

**Холикова Назокат Батировна  
Образовательный университет Ренессанс  
Старший преподаватель,**

**Файзибоева Дилфузахон Муроджон кызы  
Образовательный университет Ренессанс  
Кафедра иностранной филологии  
Студент первого курса**

## **Аннотация**

В статье рассматривается, как преподаватели языка могут эффективно внедрять эти цифровые инструменты, способствуя подходу, ориентированному на учащегося, который интегрирует технологии с педагогикой. Рассматривая идеи Хокли и вклад Хоббса, статья дает комплексный взгляд на меняющуюся роль учителей в цифровую эпоху, подчеркивая необходимость постоянного профессионального развития и критического взаимодействия с цифровыми медиа.

**Ключевые слова:** цифровая грамотность, преподавание языка, Ники Хокли, Хоббс (2011), образовательные технологии, медиаграмотность, цифровые инструменты, цифровая педагогика, профессиональное развитие учителей, критическое мышление, медиаобразование.

## **Annotatsiya**

Maqolada til o'qituvchilari texnologiyalarni pedagogika bilan uyg'unlashtirgan holda o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni rag'batlantirish orqali ushbu raqamli vositalarni qanday samarali joriy etishlari ko'rib chiqiladi. Xoklining g'oyalari va Hobbsning hissasini ko'rib chiqib, maqola raqamli asrda o'qituvchilarining o'zgaruvchan roliga keng qamrovli nazar tashlaydi, doimiy kasbiy rivojlanish va raqamli media bilan tanqidiy hamkorlik zarurligini ta'kidlaydi.

**Kalit so'zlar:** raqamli savodxonlik, til o'qitish, Nikki Xokli, Hobbs (2011), ta'lrim texnologiyalari, mediasavodxonlik, raqamli vositalar, raqamli pedagogika, o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi, tanqidiy fikrlash, media ta'lrim.

## **Abstract**

The article examines how language teachers can effectively implement these digital tools by promoting a learner-centered approach that integrates technology with pedagogy. Examining Hawley's ideas and Hobbes' contributions, the article provides a comprehensive view of the changing role of teachers in the digital age, emphasizing the need for continuous professional development and critical engagement with digital media.

**Keywords:** digital literacy, language teaching, Nicky Hockey, Hobbes (2011), educational technologies, media literacy, digital tools, digital pedagogy, teacher professional development, critical thinking, media education.

**Введение.** XXI век открыл новую эру образования, где цифровые инструменты больше не являются дополнительными, а неотъемлемыми компонентами преподавания и обучения. В частности, преподаватели иностранных языков стали свидетелями значительных преобразований в своей преподавательской среде, поскольку новые технологии позволяют обеспечить более интерактивный, увлекательный и персонализированный опыт обучения. Акцент Ники Хокли на цифровой грамотности как способе улучшения изучения языка дополняется работой таких исследователей[1], как Хоббс (2011), которые расширяют концепцию цифровой грамотности, включая медиаграмотность и критическое взаимодействие с цифровыми инструментами. Цифровая грамотность, по словам Хоббса

(2011), подразумевает больше, чем просто использование технологий; она требует способности критически анализировать медиа, понимать их влияние и эффективно использовать их для общения и обучения.[2]

В области языкового образования эти идеи особенно актуальны, поскольку учителя все чаще сталкиваются с проблемой включения технологий в свою педагогическую практику. В данной статье предпринята попытка расширить взгляды Хокли на цифровую грамотность, включив в них концепцию Хоббса (2011), исследуя пересечение технологической грамотности, критической медиаграмотности и преподавания языка.

**Обзор литературы.** Исследования цифровой грамотности обширны и охватывают несколько аспектов использования технологий в образовании. Основополагающая работа Ники Хокли по цифровой грамотности в первую очередь сосредоточена на практическом применении цифровых инструментов в преподавании языка, призывающая педагогов использовать дальновидный подход при интеграции технологий в свои классы. Хокли выделяет три основных компонента цифровой грамотности: технологическая компетентность, критическое мышление и креативность. Эти компоненты позволяют педагогам эффективно использовать цифровые инструменты для интерактивного и персонализированного изучения языка.

Однако Хоббс (2011) предлагает более широкую структуру цифровой грамотности, которая выходит за рамки чисто технических и когнитивных аспектов использования цифровых инструментов и включает медиаграмотность. Хоббс утверждает, что цифровая грамотность — это сложный набор навыков, включающий способность получать доступ, анализировать, оценивать и создавать контент на различных цифровых платформах. Это требует от студентов и преподавателей критического взаимодействия с цифровым миром, понимания не только того, как использовать инструменты, но и того, как цифровые медиа формируют наше восприятие, поведение и модели общения.

Исследование Хоббса (2011) основано на идеи о том, что цифровой ландшафт — это больше, чем просто инструмент для обучения; это пространство, в котором люди должны ориентироваться в сложных медиаобращениях, выявлять предубеждения и принимать обоснованные решения. Ее работа подчеркивает важность оснащения учащихся навыками критического анализа цифрового контента, что особенно важно в контексте языкового образования, где ключевым моментом является воздействие аутентичных материалов.

Таким образом, цифровую грамотность как концепцию можно рассматривать как развивающуюся структуру, которая охватывает технические, когнитивные и критические навыки, необходимые для эффективного участия в цифровом обществе. Включение этих навыков в преподавание языка обогащает процесс обучения, способствуя более глубокому взаимодействию с языком и его культурным контекстом. Расширенное понятие цифровой грамотности Хоббса (2011) требует более тонкого понимания того, как технологии и медиа взаимодействуют с изучением языка.

### **Теоретическая основа: вклад Хоббса (2011) в цифровую грамотность**

Хоббс (2011) рассматривает цифровую грамотность через многомерную призму, подчеркивая необходимость баланса между технической компетентностью, критической медиаграмотностью и креативностью. Она выделяет пять ключевых измерений цифровой грамотности:

1. Доступ: способность эффективно находить и использовать информацией с помощью цифровых средств.
2. Анализ: критическое изучение медиаконтента и его влияния, понимание того, что не весь контент нейтрален.
3. Оценка: способность судить о достоверности, релевантности и качестве медиаконтента.
4. Создание: способность создавать значимый и оригинальный цифровой контент.
5. Рефлексия: понимание влияния потребления медиа на индивидуальном и общественном уровнях.

Включение структуры Хоббса в преподавание языка требует от педагогов не просто обучения студентов тому, как использовать цифровые инструменты. В нем подчеркивается необходимость развивать навыки критического мышления, которые позволяют студентам анализировать язык, с которым они сталкиваются в сети, оценивать надежность источников и распознавать, как цифровые медиа формируют их понимание культуры, идентичности и коммуникации. Включая эти измерения в преподавание языка, преподаватели могут помочь студентам стать не только потребителями цифрового контента, но и создателями и оценщиками.

### **Роль цифровой грамотности в преподавании языка**

В контексте преподавания языка интеграция цифровой грамотности жизненно важна для подготовки студентов к навигации в лингвистическом, так и в цифровом мире. Как отмечает Хоббс (2011), медиаграмотность является важным компонентом цифровой грамотности, поскольку она снабжает учащихся инструментами для критического взаимодействия с цифровой средой. Это особенно важно для изучающих язык, которые должны уметь различать формальный и неформальный язык, распознавать различные культурные контексты и критически взаимодействовать с цифровым контентом.

Учителя, которые принимают структуру Хоббса (2011), должны интегрировать как технологическую, так и критическую медиаграмотность в свою педагогическую практику. Это подразумевает использование цифровых инструментов не только как средства доставки контента, но и как способа поощрения критического взаимодействия с языком и культурой. Например, учителя могут включать в свои уроки онлайн-дебаты, совместные письменные проекты или задания по созданию медиа, чтобы побудить студентов критически взаимодействовать с языком при использовании цифровых инструментов.

Более того, учителя должны также учитывать цифровой разрыв, который существует между учениками, имеющими доступ к передовым технологиям, и теми, у кого ограниченные ресурсы. В некоторых контекстах изучающие язык могут иметь ограниченный доступ к цифровым инструментам, что затрудняет для учителей полную интеграцию технологий в их педагогическую практику. Это подчеркивает важность предоставления альтернативных ресурсов и стратегий для обучения цифровой грамотности, которые не зависят исключительно от передовых технологий.

### **Обсуждение и обоснование**

Интеграция цифровой грамотности в преподавание языка, как утверждают Хокли и Хоббс, является шагом к трансформации образования в цифровую эпоху. Этот подход признает, что изучение языка сегодня требует большего, чем просто традиционных методов обучения в классе. В мире, где ученики постоянно взаимодействуют с цифровыми медиа, учителя должны вооружить их навыками эффективного и ответственного использования этих платформ. Хоббс (2011) предлагает комплексную структуру, которая позволяет педагогам разрабатывать уроки, которые не только сосредоточены на усвоении языка, но и на критическом мышлении и медиаграмотности.

Кроме того, переход к цифровой грамотности помогает преодолеть разрыв между изучением языка и реальным общением. Во все более взаимосвязанном мире способность общаться через цифровые платформы является важным навыком. Цифровые инструменты предоставляют изучающим язык возможность взаимодействовать с носителями языка, получать доступ к аутентичным материалам и участвовать в глобальных беседах, тем самым улучшая их опыт изучения языка.

### **Заключение**

Поскольку цифровые технологии продолжают менять образовательный ландшафт, преподаватели языков должны развивать навыки, чтобы включать эти инструменты в свою педагогическую практику. Опираясь на исследования Хокли и Хоббса, в этой статье подчеркивается необходимость для преподавателей развивать не только технологическую компетентность, но и критическую медиаграмотность у своих учеников. Приняв

комплексный подход к цифровой грамотности, преподаватели языков могут лучше подготовить учеников к требованиям цифровой эпохи. Интеграция цифровых инструментов в преподавание языка представляет, как возможности, так и проблемы, но с постоянным профессиональным развитием и приверженностью к критическому взаимодействию учителя могут использовать потенциал этих инструментов для улучшения изучения языка и расширения прав и возможностей учеников в быстро меняющемся мире.

#### **Список литературы**

1. Hockly, N. (2013). *Digital literacies*. ELT Journal, 67(1), 23-30.
2. Hobbs, R. (2011). *Digital and media literacy: Connecting culture and classroom*. Corwin Press.
3. Lankshear, C., & Knobel, M. (2006). *New literacies: Everyday practices and social learning*. Open University Press.
4. Gee, J. P. (2007). *What video games have to teach us about learning and literacy*. Computers in Entertainment (CIE), 1(1), 20-20.
5. Leu, D. J., Forzani, E., Rhoads, C., & Reinking, D. (2013). *The new literacies: A dual-level theory of comprehension in the digital age*. In C. L. Ellington & M. L. Drew (Eds.), *Handbook of research on new literacies* (pp. 41-62). Routledge.

# ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Умаров Хусан Абдурахимович  
докторант Ташкентского государственного  
педагогического университета  
имени Низами, PhD, доцент

## Аннотация

Данная статья освещает результаты исследования в области изучения проблем сотрудничества в высших образовательных учреждениях и в данной статье инновационное сотрудничество рассматривается как средство повышения эффективности образовательного процесса в высших учебных заведениях. Целью исследования было исследование существующих моделей сотрудничества, их эффективности и выработка предложений по оптимизации этих процессов. В ходе работы были проанализированы различные подходы к инновационному взаимодействию, выявлены ключевые проблемы, препятствующие успешной реализации сотрудничества, а также предложены пути их решения.

**Ключевые слова:** Инновация, сотрудничество, высшее образование, повышение эффективности, обучение, наставничество

## Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida hamkorlik muammolarini o'rganish sohasidagi tadqiqot natijalari yoritilgan va ushbu maqolada innovatsion hamkorlik oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi hamkorlikning mavjud modellari, ularning samaradorligini tadqiq etish va ushbu jarayonlarni optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ish davomida innovatsion hamkorlikning turli yondashuvlari tahlil qilindi, hamkorlikni muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlandi va ularni hal etish yo'llari taklif etildi.

**Kalit so'zlar:** Innovatsiya, hamkorlik, oliy ta'lim, samaradorlikni oshirish, o'qitish, murabbiylit

## Abstract

This article highlights the results of a research in the field of studying the problems of cooperation in higher education institutions and in this article, innovative cooperation is considered as one of ways of increasing the efficiency of the educational process in higher education institutions. The purpose of the study was to study existing models of cooperation, their effectiveness and develop proposals for optimizing these processes. In the process of the research work, various approaches to innovative interaction were analyzed, key problems that hinder the successful implementation of cooperation were identified, and ways to solve them were proposed.

**Keywords:** Innovation, collaboration, higher education, increasing efficiency, training, mentoring

Сотрудничество в образовательной сфере становится всё более актуальным и многогранным процессом, охватывая различные аспекты и уровни. Взаимодействие различных участников образовательного процесса помогает не только улучшить качество образования, но и более эффективно решать задачи, стоящие перед системой образования в целом. В результате сотрудничество становится важным элементом образовательной сферы так как он может охватывать различные уровни и формы взаимодействия.

В качестве ключевых видов сотрудничества, которые играют важную роль в образовательной среде можем принести пример: Сотрудничество между преподавателями и студентами; Сотрудничество между преподавателями; Сотрудничество с родителями и обществом; Международное сотрудничество; Сотрудничество между государственными и частными учреждениями образования; Сотрудничество между образовательными учреждениями и бизнесом; [1]

В современном академическом мире внимание уделяется множеству инновационных способов сотрудничества, которые направлены на улучшение качества образования, развитие креативности и критического мышления студентов, а также на более эффективную адаптацию образовательных систем к быстро меняющемуся миру. [2]

Необходимость изучения проблемы применения инновационных способов сотрудничества в образовании возникла как результат ряда факторов, которые связаны с изменениями в глобальном образовательном пространстве, развитием технологий и трансформацией общества. Эти изменения обусловили необходимость поиска новых методов и форматов взаимодействия в образовательной среде. Рассмотрим несколько ключевых причин возникновения такой необходимости:

- ✓ Глобализация и международное сотрудничество
- ✓ Технологические изменения
- ✓ Переход к учебным методам, ориентированным на студента
- ✓ Развитие образовательных инициатив
- ✓ Необходимость подготовки к меняющемуся рынку труда
- ✓ Доступность образования и образовательные неравенства
- ✓ Педагогические исследования и новые теории обучения и др. [3]

Таким образом, необходимость изучения применения инновационных способов сотрудничества в образовании возникла в ответ на вызовы, связанные с изменениями в технологической, социальной и экономической сферах. Современные образовательные системы стремятся быть более гибкими, инклюзивными и ориентированными на потребности студентов и общества в целом. Изучение и внедрение новых методов сотрудничества помогают обеспечить эти цели, а также подготовить студентов к вызовам будущего.

Передовые учёные-практики образования активно исследуют и внедряют разные способы сотрудничества в образовательной сфере, направленные на улучшение качества обучения, расширение возможностей взаимодействия и развитие компетенций студентов, преподавателей и образовательных учреждений. Рассмотрим несколько наиболее ярких и популярных предложений, которые активно обсуждаются в академических кругах.

- 1. Проектно-ориентированное обучение (PBL) и междисциплинарные проекты** (Проектно-ориентированное обучение (PBL), междисциплинарные проекты, совместная работа с внешними партнёрами)
- 2. Коллaboration и инклюзивное образование** (Сотрудничество с Организациями и экспертами в области инклюзии, инклюзивные обучающие группы)
- 3. Технологии для взаимодействия: использование онлайн-платформ и виртуальной реальности** (Онлайн-образовательные платформы и блоги, виртуальная и дополненная реальность)
- 4. Открытые образовательные ресурсы (OER) и глобальные образовательные сети** (Открытые курсы и MOOCs, глобальные образовательные сообщества)
- 5. Сотрудничество через профессиональные сообщества и наставничество** (Сетевое сотрудничество и наставничество, индустриальные и научные партнёрства)
- 6. Коллективное и кооперативное обучение** (Кооперативное обучение, метод "Перевёрнутого класса")
- 7. Использование данных для персонализированного обучения** (Аналитика и адаптивные системы обучения)

Таким образом, современные учёные предлагают целый ряд инновационных способов сотрудничества в образовании, направленных на интеграцию технологий, развитие инклюзивности, улучшение качества обучения и создание более гибкой, доступной и персонализированной образовательной среды. Эти подходы помогают не только решить текущие вызовы, но и создавать основы для будущих образовательных реформ. [4]

Применение инновационных способов сотрудничества в образовании приносит широкий спектр ожидаемых результатов, как для студентов, так и для преподавателей и образовательных учреждений в целом. Рассмотрим эти результаты более подробно. [5]

1. **Улучшение качества образования:** Более глубокое усвоение материала, развитие критического мышления, интегративные современные технологии.
2. **Развитие компетенций 21 века:** Навыки сотрудничества, командной работы, коммуникации, решение проблем и творчество.
3. **Повышение инклюзивности и доступности образования:** Доступность для всех категорий студентов, снижение образовательных барьеров, поддержка разнообразия.
4. **Подготовка студентов к меняющемуся рынку труда:** Готовность к реальным вызовам, развитие предпринимательских навыков, профессиональная подготовка.
5. **Усиление взаимодействия и обмена опытом:** Обмен опытом и лучшие практики, научные и исследовательские коллаборации.
6. **Развитие мотивации и вовлеченности студентов:** Повышение интереса к учёбе, самостоятельность и ответственность.
7. **Эффективность образовательных учреждений:** Оптимизация образовательных процессов, снижение затрат, укрепление репутации образовательных учреждений.

В целом, внедрение инновационных способов сотрудничества в образовании приводит к созданию более гибкой, личностно-ориентированной и эффективной образовательной среды, которая помогает студентам подготовиться к вызовам современного мира, а также способствует росту академической и научной репутации учебных заведений. [6]

В заключение, можно отметить, что применение инновационных способов сотрудничества в образовании открывает широкие перспективы для повышения качества учебного процесса, развития ключевых компетенций студентов и преподавателей, а также для создания более личностно-ориентированной и доступной образовательной среды. Совместная работа, проектно-ориентированные подходы, использование современных технологий и развитие международных и междисциплинарных связей позволяют решать комплексные задачи и готовить студентов к вызовам динамичного и глобализированного мира. [8]

Они в свою очередь влияют не только на улучшение академической успеваемости, но и развитие социальных, коммуникативных и критических навыков, которые необходимы для успешной карьеры. Кроме того, инновационные способы сотрудничества способствуют как индивидуальности, так и равному доступу к образованию, а также к подготовке специалистов готовых к изменениям на рынке труда и в профессиональной деятельности. [7]

Таким образом, инновации в образовании с помощью сотрудничества создают условия для более глубокого, персонализированного и гибкого обучения, которое отвечает современным требованиям и способствует развитию глобального образовательного сообщества.

#### **Список литературы**

1. K.A.Umarov Formation of students' professional readiness on the basis of innovative ways of cooperation in the conditions of Uzbekistan (by the example of future teachers) Journal of Central Asian Social Studies/2020/8/10
2. X.A.Umarov Научно-практическая основа создания и использования электронных обучающих ресурсов для достижения эффективности учебного процесса Educational Research in Universal Sciences 2 (3), 654-657
3. F.A.Umarova, Z.A.Umarova, X.A.Umarov Scientific and practical bases of creation and use of electronic educational resources in educational process European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 7 (12)
4. X.A.Umarov, Z.A.Umarova Использование электронно-образовательных ресурсов в целях создания образовательной экосистемы Перспективные информационные технологии (ПИТ 2018), 1318-1320

5. Khusan Abdurakhimovich Umarov Innovative methods of improving professional and pedagogical competencies of future teachers European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8 №8 46-50 р
6. Н.А.Муслимов, Х.А.Умаров Эффективные возможности контекстуальной технологии в подготовке будущих учителей профессионального образования Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 49-52
7. X.A.Umarov Texnologiya fanini o'qitishda maktab o'quvchilarining kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish usullari. Innovations in Technology and Science Education 2 (14), 187-193
8. Х.А.Умаров Проблемы подготовки педагогических кадров в примере учителей технологии Научный Фокус 1 (5), 155-159

# ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ КЫРГЫЗСТАНА

*Шаршембиева Таалай Султановна  
Национальная академия наук  
Кыргызской Республики,  
Центр социальных исследований  
кандидат социологических наук, доцент*

## Аннотация

Статья посвящена процессу цифровизатии высших учебных заведений Кыргызстана, анализируя ключевые инициативы, технологии и их влияние на образовательный процесс. Рассматриваются преимущества цифровых решений, включая расширенный доступ к образовательным ресурсам, повышение эффективности обучения и развитие цифровых компетенций студентов. Отмечаются вызовы, такие как недостаточная техническая оснащённость, цифровое неравенство и необходимость адаптации преподавательской к новым методам работы. Особое внимание уделяется примерам успешного внедрения цифровых технологий в ведущих университетах страны (на примере Кыргызско-Турецкого университета «Манас»). В практической части статьи приведены основные результаты, полученные методами глубинного интервью, наблюдения. В завершение предложены направления, по которым может идти развитие цифровизатии в высших учебных заведениях Кыргызстана.

**Ключевые слова:** цифровизация, высшие учебные заведения (вузы), студенты, преподаватели, доступность образования, интерактивный.

## Annotatsiya

Maqola Qirg'izistondagı olıy ta'lım muassasalarını raqamlashtırış jarayoniga, asosiy tashabbuslar, texnologiyalar va ularning ta'lım jarayoniga ta'siri tahliliga bag'ishlangan. Raqamli yechimlarning afzalliklari, jumladan, ta'lım resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, o'quv samaradorligini oshirish va talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ko'rib chiqiladi. Texnik jihozlarning yetarli emasligi, raqamli belgilari va yangi ish usullariga moslashish zarurati kabi muammolar qayd etilgan. Mamlakatlarning yetakchi universitetlarida (Qirg'iziston-Turkiya Manas universiteti misolida) raqamli texnologiyalarni rivojlantirish jihatlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolaning amaliy qismida chuqur suhabatlar va kuzatishlar yordamida olingan asosiy natijalar keltirilgan. Rivojlanishning taklif etilayotgan yo'nalishlari yakunida Qirg'iziston olıy o'quv yurtlarida raqamlashtırış davom etishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** raqamlashtırış, olıy ta'lım muassasalari (universitetlar), talabalar, o'qituvchilar, ta'lımning ochiqligi, interaktiv.

## Abstract

The article is devoted to the process of digitalization of higher education institutions in Kyrgyzstan, analyzing key initiatives, technologies and their impact on the educational process. The advantages of digital solutions are considered, including expanded access to educational resources, increased learning efficiency and the development of students' digital competencies. Challenges such as insufficient technical equipment, digital designation and the need to adapt to new working methods are noted. Particular attention is paid to aspects of the development of digital technologies in leading universities of the countries (using the example of the Kyrgyz-Turkish Manas University). The practical part of the article presents the main results obtained through in-depth interviews and observations. In conclusion, the proposed development directions along which digitalization in higher education institutions of Kyrgyzstan can proceed.

**Keywords:** digitalization, higher education institutions (universities), students, teachers, accessibility of education, interactive.

Цифровые технологии стали важнейшей движущей силой современного мира. Цифровая трансформация, охватывающая широкий спектр — от информационных и коммуникационных технологий до искусственного интеллекта и облачных вычислений, — затрагивает все аспекты жизни как на индивидуальном, так и на корпоративном уровнях. Но в современный период развитие данного процесса очень ярко проявляется в образовательной системе, в том числе и в высшем образовании. Причиной этого является то, что образовательная система – это часть целого – общества и она не может изолироваться от цифровизации, от нее требуется идти со временем в ногу.

Задается вопрос: к чему приведет цифровизация высшего образования? Цифровизация образовательной среды благосклонно влияет на качественное преподавание в вузе, дополняя и совершенствуя традиционные методы обучения. Однако из-за отсутствия соответствующей материально-технической базы, неподготовленности преподавательского состава переход к цифровизации вузов Кыргызстана идет медленно.

**Целью** данного исследования является изучение особенностей, преимуществ, трансформационного потенциала и возникающих проблем, связанных с функционированием цифровой образовательной среды в вузе, а также поиск возможных направлений её развития.

### **Методология**

В основе исследования лежат работы отечественных и зарубежных учёных, данные глубинных интервью, материалы наблюдений за студентами и преподавателями, а также личный опыт автора в работе вуза.

Итак, применённые методы исследования включают анализ научной литературы и исследований в области цифрового образования, наблюдение, проведение опросов.

### **Обзор литературы:**

Изучая литературу, посвящённой цифровизации в целом и цифровизации образовательной системы, можно встретить неоднозначное мнение: одни авторы поддерживают этот процесс, считая, что цифровизация быстрыми темпами продвигает общество к прогрессу, способствует мировой интеграции, улучшению качества образовательной системы. Другие исследователи признают, что цифровизация – это вызов времени и общество не в состоянии отказаться от нее, но помимо положительных влияний, цифровизация сопровождается отдельными негативными тенденциями во всех сферах, где она внедряется.

#### *Положительные влияния*

##### *Персонализации обучения: доступность для студентов по всему миру.*

Цифровизация может улучшить доступность образовательных ресурсов, сделать обучение более гибким и предоставить студентам возможность учиться в удобное время и темпе, она способствует персонализации обучения и повышает его доступность для студентов по всему миру, независимо от их местоположения. [1]

##### *Развитие критического мышления.*

Теория коннективизма Джорджа Сименса появилась как ответ на изменения, вызванные цифровыми технологиями в современном образовательном процессе. Сименс утверждает, что в эпоху интернета и цифровых технологий образование должно быть ориентировано на развитие способности к подключению и взаимодействию с различными сетями знаний. [2]

##### *Эффективное управление университетами.*

Использование цифровых технологий помогает университетам более эффективно управлять образовательными процессами, улучшать взаимодействие между студентами и преподавателями, а также предоставляет новые возможности для персонализированного обучения. [3]

##### *Качественная и востребованная подготовка кадров.*

Интерес молодых людей к цифровизации увеличивается. И это сопровождается тем, что современный рынок труда требует совершенно новых кадров, которые должны соответствовать новым требованиям рынка труда. [4]

#### *Негативное влияние цифровизации*

##### *Поверхностность в образовании*

Глубокое чтение, которое включает внимательное осмысление и анализ прочитанного, становится всё более сложным в эпоху цифровых технологий, так как интернет, социальные сети и цифровые устройства стимулируют быстрый, поверхностный подход к чтению, который не способствует глубокому пониманию материала. [5]

Отдельные исследования подчёркивают, что несмотря на удобство и скорость цифровых технологий, они могут снижать качество усвоения материала и развивать более пассивное восприятие информации. [6]

##### *Снижение концентрации студентов*

Никлас Карр в статье *Is Google Making Us Stupid?* (2008) рассуждает о влиянии Интернета и цифровых технологий на наше мышление и способность к глубокому анализу. Он утверждает, что постоянное использование онлайн-ресурсов, таких как Google, снижает нашу способность к концентрации и глубокому размышлению. Цифровизация в конечном итоге может привести к снижению интеллектуальных способностей.

Отсюда появляется необходимость поддержания баланса между цифровыми и традиционными способами получения информации. [7]

##### *Снижение содержательности и фундаментальности образования.*

Цифровизация сопровождается определенными рисками такими как: конъюнктурная ориентация на сиюминутные запросы рынка, снижение содержательности и фундаментальности образования, фрагментация знаний и замена полноценной социализации простой подготовкой рабочей силы. [8]

##### *Социальное неравенство и «цифровой разрыв».*

Цифровизация образования отмечается рядом рисков, такие как когнитивные и этические риски, а также риски, связанные с конкуренцией со стороны образовательных платформ с онлайн-курсами. Есть социальные проблемы в развитии образования, как социальное неравенство и «цифровой разрыв», «менеджерализация» вузовской структуры в ущерб творческой самоорганизации, усиление этических вопросов соблюдения стандартов академической честности в образовании. [9]

Сегодня, не все вузы готовы к новым реалиям в образовании, а именно к использованию достижения цифровизации в образовательном процессе, отсюда появляется необходимость переподготовки самих преподавателей. [10]

Таким образом, исследователи указывают и на положительные и негативные стороны цифровизации вузовской системы.

### **Результаты исследования**

Интенсивное внедрение цифровизации в учебный процесс в вузах Кыргызстана началось после пандемии COVID – 19. Ситуация, которая появилась в тот момент доказала, что должны быть альтернативные пути, методы обучения. И одним из эффективных путей считается внедрение цифровизации. «Цифровизация образования представляет собой внедрение цифровых технологий в учебные и управлочные процессы учебных заведений. Она охватывает использование онлайн-курсов, электронных библиотек, систем управления обучением (LMS), виртуальной реальности и других современных инструментов. Это явление затрагивает не только сами образовательные процессы, но и организационные аспекты, такие как электронные журналы успеваемости, возможности для дистанционного общения между учащимися и преподавателями, доступы к информационным системам». [11]

В данной статье используются материалы, которые были собраны методом опроса и наблюдения. Глубинное интервью проводилось на базе Кыргызско-Турецкого университета «Манас», что позволило получить детализированные данные. Объектами исследования

являются преподаватели (10) и студенты (30) старших курсов Гуманитарного факультета. Для них разработаны два вида опросника. И на основе глубинного интервью получены следующие результаты:

#### *Использование электронных учебных платформ:*

В университете активно используются системы управления обучением (LMS), такие как Moodle, которые позволяют преподавателям загружать лекции, задания, тесты и другие материалы. Студенты могут работать с учебными материалами, сдавать задания и получать оценки через платформу.

Платформа также включает возможности для проведения онлайн-тестирований, создания форумов для обсуждений, и организует доступ к дополнительным учебным ресурсам, включая видеолекции и презентации.

#### *Виртуальные классы и дистанционное обучение:*

В университете развиваются виртуальные классы, которые позволяют студентам участвовать в онлайн-лекциях, семинарах и вебинарах. Это особенно важно для студентов, которые находятся в удаленных регионах или не могут посещать занятия в аудитории. Для дистанционного обучения используются различные видеоконференции, такие как Zoom и Microsoft Teams, что позволяет преподавателям проводить лекции в реальном времени и обеспечивать эффективное взаимодействие со студентами.

#### *Интерактивные учебные материалы:*

Университет внедряет интерактивные и мультимедийные образовательные ресурсы, которые делают учебный процесс более динамичным и интересным. Университетом разработано дополнительное приложение по адресу <https://info.manas.edu.kg/>. Сюда имеют доступ только сотрудники университета, преподаватели и студенты. Здесь размещена «Система управления информацией MABIS - MANAS». Включение в учебный процесс видеоуроков, виртуальных лабораторий, анимаций и других мультимедийных материалов позволяет студентам лучше усваивать сложные темы. Разрабатываются также электронные учебники и другие материалы, доступные для скачивания или онлайн-просмотра. Это облегчает доступ студентов к необходимым учебным источникам и помогает сократить использование бумажных носителей.

#### *Цифровизация административных процессов:*

Цифровизация административных процессов в университете значительно упрощает и ускоряет взаимодействие между студентами, преподавателями и администрацией. Одним из ключевых элементов этой трансформации является внедрение электронных журналов и системы выставления оценок, которые позволяют студентам в режиме реального времени отслеживать свою академическую успеваемость. Это способствует повышению прозрачности учебного процесса и обеспечивает более оперативную обратную связь между преподавателями и студентами.

Дополнительно в университете используется система электронного документооборота, которая автоматизирует и оптимизирует различные административные процедуры. Студенты могут дистанционно подавать заявления, регистрироваться на курсы, получать справки и решать другие организационные вопросы без необходимости личного посещения административных отделов. Это не только экономит время, но и делает процесс управления образовательным процессом более эффективным и удобным для всех участников. Об этом информацию можно найти на сайте <https://manas.edu.kg>.

#### *Образовательные технологии и тренинги для преподавателей:*

В Кыргызско-Турецком университете "Манас" проводятся курсы и тренинги для преподавателей, чтобы они могли освоить современные цифровые инструменты и технологии для эффективного проведения занятий. Это включает обучение работе с образовательными платформами, видеоконференциями и созданию цифровых материалов. Преподаватели также обучаются использованию цифровых оценочных инструментов для тестирования и мониторинга успеваемости студентов.

## *Развитие цифровых лабораторий и исследовательских проектов:*

Университет активно развивает цифровые лаборатории, которые предоставляют студентам возможность проводить исследования и эксперименты в виртуальной среде. Это важное направление для естественных факультетов, где студенты могут работать с моделями, симуляциями и программным обеспечением для анализа данных.

## *Мобильные приложения и интеграция с внешними образовательными платформами:*

Университет разрабатывает и использует мобильные приложения, которые обеспечивают доступ к учебным материалам, расписаниям, уведомлениям и результатам экзаменов. Эти приложения позволяют студентам оставаться в курсе событий университета и получать информацию прямо на своих мобильных устройствах. Также ведется интеграция с международными образовательными платформами, такими как Coursera и edX, для расширения доступа студентов к глобальным образовательным ресурсам и онлайн-курсам.

## **Заключение**

На основе полученных результатов теоретического и эмпирического исследований можно прийти к следующему заключению:

Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс Кыргызско-Турецкого университета "Манас" является важным шагом в модернизации высшего образования в Кыргызстане. Использование онлайн-платформ, цифровых библиотек, систем управления обучением и других технологических решений способствует повышению качества образовательных услуг, расширяет доступ к знаниям и усиливает взаимодействие между преподавателями и студентами.

Несмотря на очевидные преимущества цифровизации, университет сталкивается с рядом вызовов, включая необходимость адаптации преподавательского состава к новым технологиям, обеспечение кибербезопасности и устранение цифрового разрыва среди студентов. Однако предпринимаемые меры, такие как проведение тренингов, совершенствование цифровой инфраструктуры и сотрудничество с международными партнёрами, демонстрируют стремление университета к созданию современной и конкурентоспособной образовательной среды.

Таким образом, цифровизация в КТУ "Манас" играет ключевую роль в развитии университета, способствуя интеграции в глобальное образовательное пространство и формированию цифровой грамотности у студентов и преподавателей. В дальнейшем университету предстоит продолжить работу над совершенствованием цифровых решений, чтобы соответствовать современным требованиям высшего образования и готовить специалистов, востребованных в условиях цифровой экономики.

И, развитие цифровизации в других вузах Кыргызстана может идти по нескольким направлениям: развитие онлайн-образования и дистанционного обучения, внедрение искусственного интеллекта (ИИ) и аналитики данных, цифровизация административных процессов, развитие виртуальных лабораторий и симуляторов, усиление кибербезопасности и защиты данных, развитие цифровых компетенций преподавателей и студентов, интеграция цифровых технологий в научные исследования.

Эти направления могут способствовать модернизации образования в Кыргызстане, повышению его доступности, качества и конкурентоспособности.

## **Список литературы**

1. Tony Bates. *Teaching in a Digital Age* / Tony Bates Associates Ltd. 2015. 407 pp.
2. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. In T. Anderson & F. Elloumi (Eds.), *Theory and Practice of Online Learning* (pp. 45-67). Athabasca University Press.
3. Diana G. Oblinger., *Educating the Net Generation.* / EDUCAUSE. 2005. 320 pp.
4. Раимкулова А. Цифровизация в сфере образования Кыргызстана как аспект сотрудничества государств – членов ЕАЭС // Вестник экономики, права и социологии, 2022, № 3. С. 211-213

5. Wolf M. The importance of deep reading. *Educational Leadership: Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development*, N.E.A. 2009 Mar; 66 (6): 32–37 pp.
6. Pam Mueller A., Oppenheimer Daniel M. The pen is mightier than the keyboard: Advantages of long handover laptop note taking. *Psychological Science*. 2016; 25 (6), June: 1159–1168.
7. Carr N. Is Google making us stupid? What the Internet is doing to our brains. *The Atlantic [Internet]*. 2008 [cited 2019 Jan 25]; Available from:
8. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/>
9. Семенов Е.В. Цифровизация высшего образования: возможности и риски // Философия науки и образования. Идеи и идеалы 2022. Том 14. № 4, часть 1С. 137-153
10. Головина И.В., Александрова Т.Я. Цифровизация образования: риски и последствия. // Образовательные ресурсы и технологии. 2024. № 1 (46). С. 17-22.

# ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ, РЕФОРМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ В МИРОВУЮ СИСТЕМУ

*Шахноза Батыралиева  
и.о.доцента кафедры филологии  
Образовательного университета Ренессанс*

## Аннотация

В статье рассматриваются ключевые тенденции трансформации высшего образования в Узбекистане. Анализируются зарубежные модели высшего образования, их традиционные и современные подходы, особенности цифровой трансформации вузов, а также системы управления и оценки качества образования. Особое внимание уделяется международным рейтингам и стандартам, влияющим на развитие узбекских университетов. Исследование основано на анализе научных публикаций, нормативных документов и статистических данных.

**Ключевые слова:** высшее образование, цифровая трансформация, международные рейтинги, системы управления, качество образования, Узбекистан.

## Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda oliy ta'limga o'zgartirishning asosiy tendentsiyalari muhokama qilinadi. Oliy ta'limga xorijiy modellari, ularning an'anaviy va zamonaqiy yondashuvlari, universitetlarning raqamli transformatsiyasining xususiyatlari, shuningdek, ta'limga sifatini boshqarish va baholash tizimlari tahlil qilinadi. O'zbekiston universitetlarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi xalqaro reyting va standartlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqot ilmiy nashrlar, me'yoriy hujjatlar va statistik ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan.

**Kalit so'zlar:** oliy ta'limga, raqamli transformatsiya, xalqaro reytinglar, boshqaruv tizimlari, ta'limga sifati, O'zbekiston.

## Annotation

The article examines the key trends in the transformation of higher education in Uzbekistan. The article analyzes foreign models of higher education, their traditional and modern approaches, features of the digital transformation of universities, as well as educational quality management and assessment systems. Special attention is paid to international rankings and standards that influence the development of Uzbek universities. The research is based on the analysis of scientific publications, regulatory documents and statistical data.

**Keywords:** higher education, digital transformation, international ratings, management systems, quality of education, Uzbekistan.

Современная система высшего образования в Узбекистане претерпевает значительные изменения под влиянием глобализации, цифровизации и новых экономических реалий. В последние годы реализуется ряд реформ, направленных на повышение конкурентоспособности университетов Республики Узбекистан. В данной статье рассматриваются основные тенденции трансформации высшего образования в стране, включая зарубежные модели, цифровую трансформацию вузов, современные системы управления и международные стандарты.

## Зарубежные модели высшего образования: традиционные и современные подходы

Развитие высшего образования в различных странах мира основано на специфических историко-культурных и социально-экономических предпосылках. Традиционные модели включают:

- **Англо-американскую модель**, основанную на академической автономии университетов, гибкости образовательных программ и широкой вовлеченности частного сектора [1, с. 45].

- **Континентально-европейскую модель**, характеризующуюся жестким государственным регулированием, четко структурированными учебными программами и большим значением фундаментального образования [2, с. 78].
- **Азиатскую модель**, в которой сочетаются государственный контроль, международное сотрудничество и акцент на научные исследования [3, с. 102].

Современные подходы к высшему образованию предполагают внедрение гибридных образовательных технологий, индивидуализированные траектории обучения и акцент на развитие навыков, востребованных в XXI веке [4, с. 56].

В Узбекистане реализуется программа адаптации успешных зарубежных практик в образовательную систему страны, что выражается в создании совместных университетов и интеграции современных образовательных технологий.

### **Цифровая трансформация вузов в Узбекистане**

Цифровизация образования является одной из ведущих тенденций в узбекском образовательном пространстве. Основные направления цифровой трансформации включают:

- Использование онлайн-платформ и дистанционного обучения в рамках программ «Электронное правительство» [5, с. 12].
- Внедрение искусственного интеллекта и адаптивных образовательных технологий [6, с. 89].
- Развитие цифровых кампусов и виртуальной реальности в образовательных процессах [5, с. 34].

Эти технологии позволяют повысить доступность и качество образования, а также адаптировать учебные программы под индивидуальные потребности студентов. Министерство высшего образования, науки и инноваций Узбекистана активно внедряет цифровые инструменты для управления вузами и мониторинга образовательных процессов.

Образовательный университет «Ренессанс» является одним из ведущих частных вузов Узбекистана, демонстрирующим успешные примеры внедрения инновационных образовательных методик. Университет активно развивает цифровую инфраструктуру, предлагая студентам доступ к электронным библиотекам, онлайн-курсам и современным образовательным платформам. Вуз также активно сотрудничает с зарубежными партнёрами, обеспечивая студентам возможность стажировок и академической мобильности [9, с. 2].

Кроме того, университет внедряет практико-ориентированные программы обучения, ориентированные на потребности рынка труда. Особое внимание уделяется подготовке специалистов в сфере ИТ, бизнеса и инженерии, что соответствует глобальным тенденциям и требованиям цифровой экономики [9, с. 3]. Достижения университета включают участие в международных образовательных программах, а также внедрение инновационных форматов обучения, таких как гибридное и адаптивное обучение.

### **Системы управления и оценки качества образования**

Системы управления вузами в Узбекистане претерпевают серьезные изменения. В последние годы в стране внедряются элементы академической автономии, что способствует повышению гибкости образовательных программ. Оценка качества образования строится на следующих подходах:

- Внутренние системы контроля качества (университетские рейтинги, аккредитационные советы) [3, с. 65].
- Внешние независимые агентства по оценке качества образования, такие как Государственная инспекция по надзору за качеством образования при Кабинете Министров Узбекистана [7, с. 23].
- Международные стандарты и сертификационные программы, такие как ISO 21001 в образовательной сфере [8, с. 47].

Эти механизмы позволяют обеспечить конкурентоспособность узбекских вузов и соответствие образовательных программ требованиям международных стандартов.

## **Международные рейтинги и стандарты**

Участие вузов Республики Узбекистан в международных рейтингах, таких как QS World University Rankings, THE World University Rankings и Academic Ranking of World Universities (ARWU), является важным индикатором их конкурентоспособности [7, с. 90].

Основные критерии оценки включают:

- Академическую репутацию и научные публикации.
- Качество преподавания и уровень трудоустройства выпускников.
- Международное сотрудничество и привлечение иностранных студентов.

Соответствие узбекских вузов международным стандартам способствует их интеграции в глобальное образовательное пространство и повышает их привлекательность для студентов и инвесторов.

Высшее образование в Узбекистане находится в стадии активной трансформации, обусловленной цифровыми технологиями, изменяющимися требованиями рынка труда и международной конкуренцией. Университеты вынуждены адаптироваться к новым вызовам, совершенствуя образовательные программы, внедряя инновационные технологии и повышая качество управления. Будущее высшего образования в Узбекистане зависит от способности вузов к гибкому реагированию на изменения и интеграции передовых практик мирового образовательного сообщества.

## **Список литературы**

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 6 октября 2020 года № ПП-4851 «О мерах по дальнейшему развитию системы цифрового образования».
2. Министерство высшего образования Узбекистана. Государственные образовательные реформы. — Ташкент, 2022. — 210 с.
3. World Bank Report on Education in Uzbekistan. — Washington: World Bank, 2021. — 189 р.
4. Болонский процесс: перспективы для Узбекистана. — Ташкент: Университетская пресса, 2020. — 167 с.
5. Цифровая трансформация вузов: мировой опыт и Узбекистан. — Ташкент: Академия образования, 2023. — 192 с.
6. QS World University Rankings 2023. Доступ: <https://www.topuniversities.com>
7. Государственная инспекция по надзору за качеством образования при Кабинете Министров Республики Узбекистан. Официальные материалы, 2023.
8. ISO 21001:2018. Educational Organizations – Management Systems for Educational Organizations. ISO Standards, 2018.
9. Образовательный университет «Ренессанс». Официальный сайт. Доступ: <https://www.renedu.uz>

## **MA'NAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA TA'LIM ISLOHOTLARINING O'RNI**

**Eshmurodov Akbar Tolliboyevich**  
*Renessans ta'lif universiteti prorektori,*  
*siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Insoniyatning tarixiy tajribasidan ma'lumki, birorta ham xalq va millat ta'lif-tarbiyaga e'tiborsiz yuksak taraqqiyotga hamda milliy-ma'naviy xavfsizligi ta'minlangan jamiyat qura olmagan. Ayniqsa, hozirgi global dunyo taraqqiyotida ta'lifning ahamiyati izchil oshib, u nafaqat iqtisodiyotni, balki butun jamiyatni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda eng muhim omillardan biriga aylandi. Ta'lif tizimining ijtimoiy hayotning boshqa sohalariga ta'siri, xususan shaxsning ijtimoiylashuvidan tortib, millat va davlat tarixini belgilaydigan taraqqiyot jarayonlari, jamiyat, milliy xavfsizlikka ta'siri ortib bormoqda. Chunki, ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashda ta'lif tizimi bosh omil vazifasini o'taydi.

Ta'kidlash zarurki, O'zbekistonda so'nggi yetti-sakkiz yil ichida uzlusiz ta'lif tizimida ham chuqur islohotlar, ta'lifni rivojlantirish, salohiyatli kadrlarni shakllantirish, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar tayyorlashga oid keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilganligiga guvoh bo'lib turibmiz. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan, ta'lif-tarbiya tizimidan boshlanadi" [1], degan g'oyasi asosida milliy davlat siyosati amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda ta'lif sohasida jahon andozasidagi kadrlarni yetishtirib berishga qaratilgan ta'lif tizimi ishlab chiqilib, hayotga joriy qilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'lifi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-ton Farmoni [2], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydag'i "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lif tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-ton Qarori [3] hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lif tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-ton Farmonining [4] qabul qilinishi ta'lifni rivojlantirishning strategik maqsadlari, vazifalari, yaqin va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilashda hamda sohaga doir dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhim asos bo'ldi. 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lif to'g'risida"gi qonun [5] esa ushbu soha taraqqiyotida, yoshlarimiz zamonaviy bilimlarni egallashda hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib berdi.

Yangilayongan O'zbekistonda ta'lif islohotlarini amalga oshrishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-ton farmoni yangi bosqichni boshlab berdi [6]. Strategiyada jami 5 ta ustuvor yo'naliish, 100 ta maqsad, 369 ta chora-tadbir, 190 ta vazifa, 306 ta maqsadli ko'rsatkich bajarilishi va bu borada 118 ta normativ-huquqiy hujjat ishlab chiqilishi ko'zda tutilgan. Kelgusi yillarda mamlakatimizning asosiy rivojlanish yo'naliшlarini belgilab beruvchi mazkur dasturilamal hujjatlar xalqimizning erkin va farovon, qudratli O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlashga qaratilgani bilan nihoyatda ahamiyatlidir.

Albatta, ta'lif hayotning qat'iy qadriyatlaridan biridir. Juhon mamlakatlari keyingi yillarda ta'lifni rivojlantirish orqali ulkan yutuqlarga erishmoqda. Ta'lifning sifati jamiyatni rivojlantiruvchi omil va harakatlantiruvchi kuch hisoblanishini rivojlangan davlatlar misolida ko'rishimiz mumkin. Ta'lif savodsizlik, muhtojlik, axloqsizlik, moddiy va ma'naviy qashshoqlik, tengsizlikka qarshi kurashishda qudratli quroq, o'quvchi-yoshlarning dunyoqarashini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi qudratli kuch hamda inson va jamiyat hayoti, faoliyati va ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga ta'sir ko'rsatuvchi qudratli mexanizm hamdir.

Bu borada bundan bir asr oldin jadidlar bobolarimiz tomonidan ta'lim-tarbiya to'g'risida ilgari surilgan fikrlar, g'oyalar mohiyatida ham jamiyat taraqqiyotining asosi, uni muqarrar halokatdan qutqarib qoladigan yagona kuch ta'lim-tabiya ekanligi qayd etilgan. Biz bugun zakovatli, yuksak ma'naviyatli kishilarni tarbiyalay olsakkina, oldimizga qo'ygan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik va taraqqiyot qaror topadi. Jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiyning "Sizlarg'a vasiyat qilaman. Maorif yo'lida ishlaydurg'on muallimlarning boshini silangizlar! O'rtadan nifoqni ko'taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo'ymangizlar! Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur, yaxshi tarbiyalangan qalb va vijdon hech qachon egasini sharmanda qilib qo'ymaydi" [7] degan fikrlari ayni kunlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. **Shu o'rinda yana bir jadid bobokalonimiz Abdulla Avloniying quyidagi fikrlarini ta'kidlash o'rnlidir:** "Ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq jarayonlardur, dars ila tarbiya orasida biroz farq bor bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabitdir" [8].

Ma'lumki, o'tgan asrning 90-yillarda 20 milliondan ortiq O'zbekiston xalqining qariyb 43 foizini bolalar tashkil qilgan. Bugungi kunda esa mamlakatimiz aholisining 60 foiz dan ziyodi yoshlardan iborat [9]. Yoshlar jamiyatni harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, yurtimizda olib borilayotgan ta'lim islohotlarning maqsadi jismonan va ruhan tetik, sog'lom va hushyor avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish, shu bilan birga o'z hayot yo'llini mustaqil tanlash, jamiyatda o'z o'rnini belgilashda shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirish zarurligini singdirish hamda o'z vakolati va layoqatidan oqilona, o'rini foydalanishi o'rgatishdir.

Albatta, bu jarayonda xalqaro tadqiqotlarda yetakchi o'rnlarni egallagan xorijiy mamlakatlar tajribasi va ekspertlarning fikrlarini tahlil qilib, aytish lozimki, ta'lim islohotlarining markazida bugun o'qituvchi portreti turibdi. Chunki, har qanday ta'lim islohotining samaradorligi bevosita o'qituvning kasbiy mahorati, dunyoqarashi va ma'nviyatiga bog'liq. Ta'lim tadqiqotchilari Tomas L. Gud va Elison Lavin davrimiz pedagoglariga xos ba'zi muhim xususiyatlarni umumlashtirib, quyidagilarni ta'kidlaydi: "samarali o'qituvchilar o'z o'quvchilarining o'rganishga va o'zlarining dars berishga qodir ekanligiga ishonadi; ular sinfda o'tkazayotgan vaqtining ko'p qismini o'qitishga sarflaydi; kichik qadamlarni bajarishga asoslangan o'quv dasturining jadal sur'atidan foydalanadi; o'qitishning faol usullarini qo'llaydi; o'quvchilarni o'rganilayotgan fanni to'liq o'zlashtirguniga qadar o'qitadi" [10].

**Fikrimizcha**, o'quvchilarni o'qitish va har tomonlama rivojlantirishda pedagog hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu boisdan, **pedagoglar quyidagi shaxsiy fazilatlarga bo'lislari lozim**: XXI asr ko'nikmalariga ega; kasbini ongli ravishda tanlagan; doimiy rivojlanishda; yetakchilik qobiliyatiga ega; o'z faoliyatini rejalashtira oladi; keng dunyoqarashga ega; o'z-o'zini tahlil qila oladi; sog'lom turmush tarzini olib boradi; stressga chidamli; empatiya tuyg'usiga ega; o'quvchilarining ota-onalari bilan faol hamkorlik qiladi va ularga pedagogika tilini o'zlashtirishda yordam beradi. Faqat zamonaviy ko'nikmalarga ega bo'lgan pedagoggina kelajakning milliy, ma'naviy tahdidlari va imkoniyatlariga tayyor yangi avlodni samarali tarbiyalash va rivojlantirishga qodir bo'ladi. Shu boisdan, mamlakatimizda pedagog kadrlash tayyorlash tizimini tubdan isloh etish, malakasini oshirish zarur.

Inchunin, bugun O'zbekistonda "inson kapitaliga" doimiy investitsiyalar kiritish davlat, har bir ota-onada tomonidan rivojlangan demokratik davlatni barpo etish, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim kafolati ekanligi haqida tassavur to'liq qaror topdi. Faqatgina mustahkam bilimga, dunyoqarashga ega bo'lgan shaxs erkin bo'lib, demokratik davlatni barpo etishning faol ishtiroychisiga aylanadi.

Xulosa o'rnida qayd etish zarurki, so'nggi yillarda yurtimizni har tomonlama taraqqiy ettirish maqsadida barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. Yoshlarimizni ilm-fan, ma'rifat va ma'naviyat, taraqqiyot yutuqlari, zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish har qachongidan ham muhim bo'layotganligini ko'rsatmoqda. Bu borada Prezident Sh.Mirziyoyevning "Biz uchun hayot va mamot masalasi - ta'lim, ta'lim va yana bir marta ta'lim. Bolalarimizga yaxshi

ta'lim bermas ekanmiz, kelajakni qura olmaymiz. Buni hammamiz yaxshi tushunishimiz kerak" [11] degan ta'kidlarini alohida qayd etish zarur.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimi globallashuv davrida o'ziga xos ikki xil vazifani bajarmoqda. Birinchidan, ta'lim-tarbiyaning milliy, ma'naviy negizlari globallashuv va "ommaviy madaniyat"ning zararli ta'sirlaridan yoshlarimizni saqlab turuvchi, ularni ma'naviy qadriyatlarimiz negizida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlovchi o'ziga xos qalqon bo'lib xizmat qilmoqda. Ikkinchidan, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash vazifasini bajarmoqda.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi. № 276. 30.12.2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydag'i "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (23.09.2020-yildagi O'RQ-637-son).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «O'zbekiston - 2030» strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son Farmoni.
7. <https://oyina.uz/kiril/article/1382>
8. M.Farmonova. Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosida farzand tarbiyasi. / Ilmiy-uslubiy qo'llanma. – T: "Tasvir nashriyot uyi", 2020. – B. 18.
9. G'aniyev B. Kelajak bizniki — marra bizniki. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2016-yil 2-fevral.
10. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/12/19/teacher/>
11. <https://www.xabar.uz/talim/prezident-hayot-mamot-masalasi\\>

# **РОЛЬ ГОЛОВНОГО ВУЗА В РАЗВИТИИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ЗАРУБЕЖНОГО ФИЛИАЛА**

*Галимов Алмаз Мирзанурович  
Бахтиева Роза Миргарифановна*

*Филиал Казанского (Приволжского) федерального университета в г. Джизаке (Республика Узбекистан)*

## **Аннотация**

Статья посвящена проблеме развития в зарубежных филиалах вузов преподавательского состава на этапе их становления. Проведен анализ научно-методической литературы по вопросу формирования международного преподавательского состава в зарубежных филиалах университетов. Выявлено, что специалистами признается важность вклада международного преподавательского коллектива в обеспечение качества учебных программ, передачу передового опыта, образовательных методик, новых технологий и подходов. В то же время отмечено, что нет примеров анализа и обобщения опыта развития педагогического состава в зарубежных филиалах вузов. В этой связи авторами представлен анализ организационно-педагогических подходов участия головного вуза в формировании и развитии педагогического коллектива в филиале на примере Казанского (Приволжского) федерального университета. Отмечено, что на этапе становления зарубежного филиала самым эффективным подходом развития преподавательского коллектива филиала является направление преподавателей головного вуза для реализации образовательных программ в филиале. На основе анкетирования обучающихся доказано значительное положительное влияние участия преподавателей головного вуза на различные аспекты деятельности филиала. Определены ключевые организационно-педагогические условия обеспечения участия преподавателей головного вуза в реализации образовательных программ филиала.

**Ключевые слова:** высшее образование, зарубежный филиал, кадровое обеспечение, педагогический состав, организационно-педагогические условия

Интеграция в международное образовательное пространство всегда являлось важной государственной задачей системы высшего образования Российской Федерации. Исторически данная задача в основном решалась за счет привлечения иностранных обучающихся в российские вузы. Однако, в последние десятилетия активно началась развиваться зарубежная филиальная сеть российских вузов. Например, к 2022 году на базе зарубежных филиалов российских высших учебных заведений обучались порядка 40 тысяч иностранцев, 95% из них в филиалах на территории стран СНГ, по 2% – в странах Европы и Китае [1]. Если раньше в основном только МГУ им. М.В. Ломоносова и СПбГУ обучали студентов на базе своих филиалов в странах СНГ, Китае, Швейцарии, Германии, Греции, Иране, Испании, Италии и Корее, то в последние годы множество российских вузов, и не только государственных, открыли свои филиалы в других странах. Например, первым российским негосударственным вузом, открывшим филиал за рубежом, стал Университет «Синергия», открывший Synergy University Dubai в 2013 году. Таким образом, уже к 2015-2016 учебному году количество действующих филиалов российских вузов за рубежом составило 44, из них 37 филиалов были открыты в странах СНГ [2].

В последние годы и Казанский (Приволжский) федеральный университет стал развивать свою зарубежную филиальную сеть. Открыты филиалы университета в г. Джизаке (Республика Узбекистан), в г. Каире (Египет). В настоящее время ведутся работы по открытию филиала КФУ в Дубае (Объединенные арабские Эмираты).

Одним из основных и острых проблем развития зарубежных филиалов вузов является кадровое обеспечение образовательного процесса в филиалах. Особенно остро эта проблема стоит на этапе становления филиала, поскольку обеспечивает стандартизацию образовательных программ филиала в соответствии с требованиями головного вуза. К сожалению, в научно-методической литературе вопрос формирования международного преподавательского состава в зарубежных филиалах университетов не изучен в достаточной степени. Несмотря на то, что специалистами

признается важность вклада международного преподавательского коллектива в обеспечение качества учебных программ, передачу передового опыта, образовательных методик, новых технологий и подходов [3], нет примеров анализа и обобщения опыта развития педагогического состава в зарубежных филиалах вузов. В этой связи в данной статье нами представлен анализ организационно-педагогических аспектов формирования и развития педагогического коллектива в филиале Казанского (Приволжского) федерального университета в г. Джизаке.

В первую очередь, стоит отметить, что в большинстве случаев зарубежные филиалы вузов, при формировании и развитии кадрового потенциала опираются на общие стратегии развития, определенные материнскими вузами, адаптируя их к своим условиям и задачам. Филиалами преимущественно применяются такие традиционные организационно-педагогические подходы и механизмы, как:

- **краткосрочные курсы и семинары для преподавателей;**
- **стажировки в головном вузе и других ведущих университетах;**
- **участие в конференциях и семинарах;**
- **публикации совместных научных статей;**
- **включение преподавателей филиала в научные проекты головного вуза;**
- **организация научных совместных мероприятий;**
- **проведение конкурсов профессионального мастерства;**
- **материальное стимулирование и социальная поддержка;**
- **создание благоприятной рабочей среды.**

Однако, вышеуказанные организационно-педагогические подходы и механизмы не всегда дают желаемого результата в плане обеспечения кадрового потенциала вновь созданной образовательной организации. Особенно это актуально для филиалов, созданных не в столичных регионах страны. В связи с этим в КФУ внедрена система направления преподавателей головного вуза для реализации образовательных программ в филиале. Это решение оказалось стратегически важным шагом, обоснованным практическим опытом развития филиала КФУ в г. Джизаке.

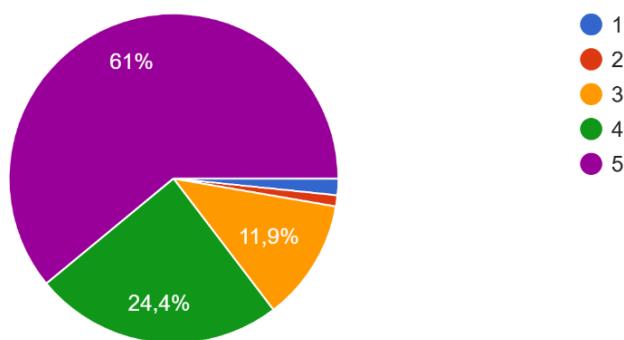
Во-первых, данное решение обеспечил трансфер знаний и опыта. Отправка преподавателей из головного вуза обеспечивает прямой трансфер знаний, опыта и лучших практик в филиал. Это способствует поддержанию высоких академических стандартов и обеспечению сопоставимости квалификаций, полученных в филиале и головном вузе.

В целях совершенствования образовательного процесса в филиале КФУ в городе Джизаке проведен опрос. Каждому респонденту было предложено дать ответы по пятибалльной шкале Лайкерта, выраждающей согласие респондента или его несогласие с утверждениями, в котором

- 1 – однозначно нет
- 2 – наверное нет
- 3 - не знаю (не могу ответить)
- 4 – наверное да
- 5 – однозначно да.

Так, 61% опрошенных безапелляционно подтвердили необходимость привлечения преподавателей головного вуза к реализации образовательных программ, еще 24,4% согласились с этим утверждением с небольшим сомнением (Рис.1). Хотим отметить, что ответ «Не знаю (не могу ответить)» преимущественно дан обучающимся первого курса, к образовательному процессу которых преподаватели головного вуза еще не привлекались.

Считаете ли Вы, что участие казанских преподавателей в реализации ОП важным? Оцените по шкале от 1 до 5, где 1 – однозначно нет 2 – ...у ответить) 4 – наверное да 5 – однозначно да  
369 ответов



**Рисунок 1. Оценка важности участия преподавателей головного вуза в реализации образовательных программ филиала**

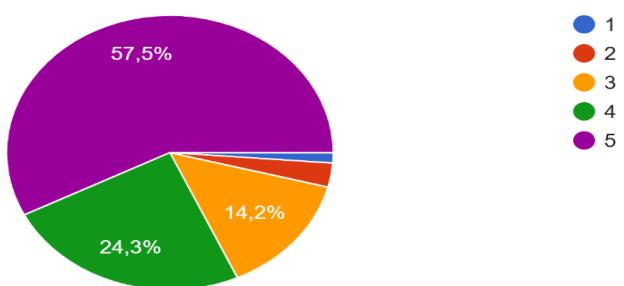
64% анкетируемых убеждены, что участие казанских преподавателей в реализации образовательной программы повышает качество образования. Еще 20,6% также согласились с этим утверждением, дав ответ «Наверное, да».

Во-вторых, происходит развитие профессиональной компетентности собственного преподавательского состава филиала. Преподаватели головного вуза выступают в качестве наставников для местных преподавателей, передавая им свой профессиональный опыт, знания и навыки, что подтвердили 255 опрошенных из 369 (61%).

В-третьих, обеспечивается культурная адаптация и интернационализация преподавательского состава. Происходит культурный обмен между студентами и преподавателями разных стран, что способствует развитию межкультурной компетентности и формированию толерантного отношения к другим культурам. При этом важным является адаптация учебных материалов к местным условиям, учитывая культурные особенности и потребности студентов филиала.

Так, 57,5 % из 247 респондентов филиала КФУ в городе Джизаке полагают, что реализация образовательной программы преподавателями головного вуза способствует культурному обмену между студентами и преподавателями (Рис.2).

Считаете ли Вы, что участие казанских преподавателей в реализации ОП способствует культурному обмену между студентами и препод...ответить) 4 – наверное да 5 – однозначно да  
247 ответов



**Рисунок 2. Оценка участия преподавателей головного вуза в культурном обмене**

В-четвертых, происходит повышение привлекательности филиала для студентов. В совокупности более 85% респондентов подтвердили, что наличие преподавателей головного вуза

является гарантией качества образования и привлекает студентов, заинтересованных в получении престижного образования по международным стандартам.

Организационно-педагогические условия участия преподавателей головного вуза в реализации образовательных программ филиала предполагают следующие условия:

1) В абсолютном большинстве образовательные программы филиала соответствуют программам головного вуза, но при этом адаптированы под региональные требования. Например, в филиале КФУ в городе Джизаке в учебные планы включены дисциплины «Новейшая история Узбекистана», «Узбекский язык», «Конституция Республики Узбекистан», «Религиоведение», составляющие региональный компонент в соответствии с требованиями законодательства республики.

2) Зачастую преподаватели узкопрофильных дисциплин максимально загружены в головном вузе, в связи с чем наличие соответствующего свободного кадрового потенциала в головном вузе является одним из основных требований при реализации образовательных программ филиала.

3) Экономические возможности филиалов на стадии их становления могут быть ограниченными, что может воспрепятствовать привлечению к образовательному процессу сторонних преподавателей. Так, в первый год функционирования филиала КФУ в городе Джизаке потребовалась финансовая поддержка головного вуза для обеспечения непрерывности образовательного процесса.

4) Миграционные, налоговые, трудовые юридические ограничения также могут служить препятствием организации образовательного процесса с участием преподавателей головного вуза.

5) Комфортные бытовые условия для пребывания преподавателей головного вуза являются одним из наиболее важных компонентов привлечения преподавателей, отсутствие которых наиболее влечет отказ преподавателей от участия в реализации образовательных программ.

6) Определение и продвижение ценностей, которые являются основой корпоративной культуры, возможно исключительно при участии преподавателей головного вуза, взращенными в академической среде *alma-mater*.

7) Эффективная работа сплочённой команды, объединённой для решения одной общей задачи, способна превзойти даже самые значительные индивидуальные усилия. Это становится возможным благодаря грамотной организации рабочего процесса и заботе о благоприятной атмосфере внутри коллектива. Поэтому наличие благоприятного психологического климата в образовательном учреждении, создание благоприятной и сплочённой рабочей среды является также одним из основных условий эффективного функционирования филиала.

### **Список литературы**

1. За знаниями – в Россию. Учительская газета (19 декабря 2022). <https://ug.ru/za-znaniyami-v-rossiyu>. Дата обращения: 20 апреля 2023.
2. Состояние и перспективы развития зарубежных филиалов в мире. [https://akvobr.ru/sostoyanie\\_i\\_perspektivnye\\_razvitiya\\_zarubezhnyh\\_filialov.html](https://akvobr.ru/sostoyanie_i_perspektivnye_razvitiya_zarubezhnyh_filialov.html)
3. Internationalisation of Academic Staff in European Higher Education. [https://eter-project.com/uploads/analytical-reports/ETER\\_AnalyticalReport\\_01\\_final.pdf](https://eter-project.com/uploads/analytical-reports/ETER_AnalyticalReport_01_final.pdf)
4. Askarov A. Davlatmirzaevich. The Online Environment for Faculty Development Management Environment and Its Structure. European Scholar Journal, vol. 2, no. 12, 2021, pp. 24-26.
5. Davlatmirzayevich, A. A. Monitoring: Predictions of the effectiveness of educational processes in higher educational institutions // International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Vol. 9, No. 1. – P. 768-774. – DOI 10.35940/ijitee.A4249.119119

Ilmiy nashr/Scientific publication/Научное издание

**“OLIY TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY  
TAJRIBALAR:TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR” xalqaro ilmiy-  
amaliy konferensiya materiallari to’plami**

**Collection of materials of the international scientific and practical conference  
“FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER  
EDUCATION: TRANSFORMATION AND INNOVATIONS”**

**Сборник материалов международной научно-практической конференции  
“ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ:  
ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ”**

Toshkent, 28–28 mart 2025.

1-qism

**Tahrirchi:**

N.Berdaliyev, I.Rahmonov  
O’.Shakarov, B.Supiyeva  
L.Raupova, D.Husanov  
I.Turopov, A.Inobatov  
O.Musayev, N.Xursanov  
G.Niyazova, J.Fayzullayev  
B.Odilov

Kompyuterda sahifalovchi:  
**J.R.Mallabayev**

Muqava dizayni:  
**SH.Yokubbayev**

**Buyurtma raqami №13.**

**“Samo nashr” nashriyotida tayyorlandi.  
Tasdiqnomा № 1106435 (2022.03.03)  
Manzil: 100029, Toshkent shahri,  
Sirg‘ali tumani, 21-uy**

**“DAVR MAXSIMUM MEDIA” MChJ  
matbaa korxonasida chop etildi.  
Manzil: Toshkent shahar Olmazor tumani  
Shifokorlar shaharchasi, 15-uy.**